

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 07994

YIDISHE DIALOGN

World Jewish Congress

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דאָס בוך איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן מיט דער הילף פֿון
דער מעמאָריאַל-פּאַנדאַציע פֿאַר ייִדישער קולטור (ניו-יאָרק)

יִיִדִישֶׁ דִּיאַלאָגן

אסיפות פון ייִדישן וועלט־קאָנגרעס

DIALOGUES JUIFS

Colloques du Congrès Juif Mondial

Préface du Dr Aron Steinberg

Directeur du Département Culturel du C.J.M.

Edité par le Département culturel du C.J.M. (Paris) avec l'aide
de la « Memorial Foundation for Jewish Culture » (New-York).

PARIS, 1968

COPYRIGHT
Congrès Juif Mondial

יידישע דיאלאגן

אסיפות פון יידישן וועלט-קאנגרעס

רעדאגירט פון משה לבני

הקדמה פון דער קולטור-קאמיסיע ביי דער פראנצויזישער סעקציע
פון יי.וו.ק. (יידיש-סעקטאר)

א ווארט פון רעדאקטאר

אריינפיר פון ד"ר אהרן שטיינבערג,
לייטער פון קולטור-דעפארטאמענט פון יי.וו.ק. (לאנדאן)

ארויסגעגעבן פון קולטור-דעפארטאמענט פון יי.וו.ק. (פאריזער אָפטיילונג)
מיט דער מיטחילף פון דער מעמאָריאַל-פּאַנאַציע פאַר יידישער קולטור (ניו-יאָרק)

פאַר יז, 1968 (תשכ"ח)

אינהאלט

11	הקדמה פון דער קולטור-קאמיסיע ביי דער פראנצויזישער סעקציע פון יי. וו. ק. (יידיש-סעקטאר)
17	א ווארט פון רעדאקטאר
19	יידיש לשון אין יידישן וועלט-קאנגרעס, אריינפיר פון ד"ר אהרן שטיינבערג לייטער פון קולטור-דעפארטאמענט פון יי. וו. ק. (לאנדאן)

50 יאר יידיש לעבן אין מזרח-איראפע

31	אריינפיר צו די רעפערעטן פון ד"ר בצלאל שערמאן און ד"ר שלמה ביקל פון יצחק פוגאטש
34	אידעאישע שטרעמונגען אין מזרח-איראפע, פון ד"ר בצלאל שערמאן
41	שעפערישע אנטוויקלונגען און באמערקונגען וועגן יידישן מענטש אין די לעצטע פופציק יאר, פון ד"ר שלמה ביקל
49	אריינפיר צום רעפערעט פון מיכאל זילבערבערג, פון יוסף לעפסוויטש
51	די לעצטע תקופה פון יידן אין פוילן, פון מיכאל זילבערבערג
58	עקשנות און אויסדויער פון יידן אין ראטנפארבאנד, פון יוסף שיין
61	יונג-ווילנע און יידישע פאעזיע פארן חורבן, פון אלחנן וואגלער
75	אריינפיר צום רעפערעט פון ד"ר י. מייטליס, פון ד"ר יעקב ראטה
76	די וויסנשאפט אין יידיש פאר די לעצטע 50 יאר, פון ד"ר יעקב מייטליס ..
86	די ווירקונג פון מזרח-איראפע אויפן יידישן לעבן אין די פארייניקטע שטאטן, פון ד"ר בצלאל שערמאן
100	רעליגיעזער חינוך אין פוילן ביז צום חורבן, פון הרב נתן טשאטקאלא
103	המשך פון מזרח-איראפע און ארץ-ישראל, פון ד"ר שלמה ביקל
114	דעבאטע

יידישע צייטשריפטן און פרעסע אין אונדזער דור

131	די יידישע פרעסע אין די תפוצות, פון יוסף פרענקעל
141	"די גאלדענע קייט", פון פראפעסאר אריה טארטאקאווער
146	"די צוקונפט", פון משה וואלדמאן

153 „דווקא“, פון פראַץ. אַלעקס דערטשאַנסקי
157 „סאַוועטיש היימלאַנד“ און איר ליטעראַרישער אינהאַלט, פון שמואל גאַלדשמידט
162 „סאַוועטיש היימלאַנד“, פון ד״ר חיים סלאָוועס
166 דעבאַטע

די מערכה פון יידיש

175 אַריינפיר, פון יצחק פּוּגאַטש
179 יידיש אין ראַטנפאַרבאַנד, פון ד״ר ש. לעווענבערג
184 וועגן איבערזעצונגען פון יידיש, פון יוסף לעפּטוויטש
191 די מערכה פון יידיש אין דרום-אַמעריקע, פון מאַרק טורקאָוו
197 סטוטשקאַווס יידישער ווערטערבוך, פון ד״ר י. בערנפעלד
213 יידיש — ווי עס רעדט זיך און ווי עס שרייבט זיך, פון שמואל גאַלדשמידט
	יידיש לעבן און יידיש לשון אין בעלגיע אַמאַל און היינט, פון ישעיה
218 זאַנדבערג
227 די יידישע ביבליאָטעק אין קאַפּענהאַגן, פון ד״ר רפאל עדעלמאַן
235 דעבאַטע

פּראַבלעמען פון יידישער שפּראַך און יידישער שפּראַך-פאַרשונג

243 דער אַלף-בית, פון פראַץ. דוד דירינגער
245 ווי אַלט איז יידיש?, פון שלמה בירנבוים
	אַריינפיר צום רעפּעראַט פון ד״ר יעקב מייטליס, פון פראַפעסאָר אַלעקס
251 דערטשאַנסקי
256 שפּראַך און ליטעראַטור-אַפּרשונג, פון ד״ר יעקב מייטליס
267 דער אַלט-יידישער עפּאָס „מלכים-בוך“, פון ד״ר י. בערנפעלד
287 דעבאַטע

יידישע פּאָלקס-שאַפּונג

295 די בריק צווישן ישראל און די תּפּוצות, פון פראַץ. אריה טאַרטאַקאווער ...
306 לינדענבערג
314 שמואל יוסף עגנון, פון שמואל גאַלדשמידט
320 ישראל זאַנגוויל און יידיש, פון יוסף לעפּטוויטש

- 332 די יידישע ליטעראַטור ביז דעם חסידיוזם, פון ד"ר יעקב ראָטה
- 344 חורבן־ליטעראַטור, פון לייזער דאָמאַנקעוויטש
- 347 אַ מאָנומענט פאַר די אומגעבראַכטע אייראָפּעאישע יידן, פון יוסף לעפּטוויטש

די ראָלע און פּליכטן פון יידישן שרייבער היינט צו טאָג

- 359 אַריינפיר, פון יעקב זאנטאג
- 361 דער יידישער שרייבער אין דער יידישער ליטעראַטור, פון ד"ר חיים סלאוועס
- 371 די פּראָפּעסיע פון שרייבער איז מלאכת־הקודש, פון ישעיה זאַנדבערג
- 377 די אחריות פון יידישן שרייבער, פון שלום קלינגער
- יידישע פּאָעזיע — זער אויסדרוק פון אונדזער גאַנצקייט, פון לייזער
- 381 אייכעראנד
- 384 דעבאַטע

אונדזער קולטור־אייגנס און דער אונטערוואַקסנדיקער דורך

- 401 אַריינפיר, פון יחזקאל קאַרנהענדלער
- אונדזער קולטור־פּראָבלעמאַטיק אויפן שוועל פון דער קאָסמישער תקופה,
- 403 פון מגר. מאיר ראָזנבלאַט
- 411 דרכים צו יידישקייט אין אונדזער צייט, פון הרב נתן טשאַסקאַלאַ
- 418 דער איינציקער אויסוועג: יידישע טאַג־שולעס, פון ה. ביבראַווסקי
- לאַמיר זיין אָרנטלעך און אויפריכטיק אין אונדזער יידישער אויפירונג
- 422 פון יצחק פּוּגאַטש
- 428 צוויי־שפּראַכיקייט ביי יידן, פון שמואל גאַלדשמידט
- 435 יידישע שולעס אָדער יידיש אין די שולעס, פון יחזקאל קאַרנהענדלער
- 442 דעבאַטע

ה ק ד מ ה

פון דער קולטור-קאמיסיע ביי דער פראנצויזישער סעקציע פון יי.וו.ק. (יידיש-סעקטאר)

דער יידיש-רעדנדיקער סעקטאר אין מערב-איראָפּע איז אויסגעוואַקסן פונעם טיף-אינגעוואַרצלטן מזרח-איראָפּעאישן ייִדנטום.

פון די געדיכט-באַזעסענע שטעט און שטעטלעך פון רוסלאַנד, פוילן, רומעניע אָדער באַלטישע לענדער, געטריבענע דורך דער ווילדער שנאה צום ייִדישן פּאָלק, אַרויסגעשטויסענע פונעם ביטערן, עקאָנאָמישן געראַנגל אָדער גערודפטע אַלס קעמפער פאַר אַ בעסערן מאָרגן, האָבן די ניי-אינגעוואַנדערטע יידן פון מזרח-איראָפּע געבראַכט אין די גאַסטפריינטלעכע מערב-איראָפּעאישע לענדער צו-זאַמען מיט די רעוואָלוציאָנערע בראַשורן פון איינע און מיט די סאַמעטענע טלית-זעקלעך פון די אַנדערע, אויך זייערע בשותפותדיקע ליבע צו ייִדיש-לשון.

אויפן פאַריזער „פלעצל“ אָדער אַרום דעם „בעלוויל“, אינעם לאַנדאַנער „ווייטשעפל“, אַרום דער „פעליקאָן-סטראַט“ אין אַנטווערפן, גישט עסנדיק אַפּטמאַל צו דער זאַט און אַמפּערנדיק זיך ביטער פאַר זייער חיונה, האָבן די נייע אימי-גראַנטן שנעל אַפּגעזוכט איינער דעם צווייטן, אַרגאַניזירט זיך אין פּאָליטישע פּאַרטייען און לאַנדסמאַנשאַפּטן, געזונגען צוזאַמען אין פּאָלקס-כאַרן, זיך געטראָפּן אויף מיטינגען און ליטעראַרישע אַוונטן, געדאַוונט אין די היימישע קלויזן און בתי מדרשים, ווייטער געוועבט די חלומות פון שטעטל און געמאַכט דעם אַנשטרענג, כדי נישט צו פאַרלירן דעם אייגענעם חותם אינעם ים פון דער רייכער, מערב-איראָפּעאישער גייסטיקייט.

און כאַטש אין די גענצלעך נייע באַדינגונגען האָט זיך אין לויף פון יאָרן געענדערט דער סאַציאַל-עקאָנאָמישער מצב פון די איינגעוואַנדערטע יידן און אויך אַפּטמאַל די אַפּטיק פון זייערע קולטור-פאַראַינטערעסירונגען, האָבן זיי זיך געפילט, און דאָס נישט געקוקט אויף זייער אידעאָלאָגישער דיפּערענצירונג, אַלס אַרגאַ-נישער גליד פונעם פיל-מיליאָניקן ייִדיש-מאַסיוו פון מזרח-איראָפּע און פון דאַרטן געצויגן אָן אויפהער זייער גייסטיקע יניקה.

נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה האָט זיך די לאַגע גענצלעך געענדערט.

דריי אַספּעקטן באַלויכטן אפּשר אַמבעסטן די מערכה פונעם ייִדיש-סעקטאר אין די מערב-איראָפּעאישע לענדער נאָך דער מלחמה.

א. די אבידה פונעם מזרח-איראפעאישן מאסיוו

די שחיטה פון מיליאנען יידן אין מזרח-איראפע דורך די דייטשיש-פאשיסטישע רוצחים האט ברוטאל איבערגעריסן דעם גייסטיקן קשר, וואס האט זייט צענדליקער יארן פארבינדט די יידיש-רעדנדיקע יידן אין די מערב-איראפעאישע לענדער מיט זייערע ברידער פון דער „אלטער היים“.

דאס ווייטערדיקע געצווונגענע שווייגן פון די יידן אין ראטנפארבאנד האט נאך ווייטיקלעכער געמאכט די אבידה.

דער יידיש-סעקטאר אין די מערב-לענדער איז געווארן מיטאמאל פאר-תומט, אן דעם אנטפאר אויפן זייט יארהונדערטער אויסגעפרוואטן מורה-דרך, אן אן אייגענער פארזיכיקער טראדיציע.

יידישע שעפערשישע קולטור איז אין לויף פון יארן פארוואנדלט געווארן אין א פארעווער יידישקייט פון שטעטל-נאסטאלגיע און יידישן פאלקס-ליד.

ב. דער רים מיטן יונגן דור

פארטוענע אין דער אבערן אייגענע ווירטשאפטלעכע פאזיציעס, האבן די יידיש-רעדנדיקע יידן אין די מערב-איראפעאישע לענדער, כמעט ווי נישט באמערקט, ווי זיי פארלירן דעם גייסטיקן בונד מיט זייערע אייגענע קינדער.

דערצויגענע אין היימען אפטמאל אויסגעהוילטע פון יידישער מקורדיקער רוחניותדיקייט, באזוכנדיק כמעט אויסשליסלעך נאר די אלגעמיינע וועלטלעכע מלוכה-שולעס, האבן די קינדער פון די איינגעוואנדערטע יידן איינגעזאפט אין זיך שנעל די אוצרות פון דער רייכער מערב-איראפעאישער גייסטיקייט.

זיי ווערט פרעמד דאס יידיש-לשון פון זייערע טאטע-מאמע און די גאנצע אנעמישע, נישט-אנגעלאדענע יידישקייט פונעם יידיש-סעקטאר, דערשיינט פאר זיי, ווי עפעס א נאכווייעניש פון איינגעוואנדערטע מענטשן, וואס וועט פון זיך אליין פארשוונדן ווערן אינעם שטראם פון דער מערב-קולטור.

און כאטש דער יידיש-רעדנדיקער ייד טוט אלץ כדי צו באזארגן מיט ווילטאג זיינע קינדער און שטאלצירט מיט זייערע „דאקטאר“ און „אינזשינער“-דיפלאמען, פילט ער טיף אין הארצן דעם ריס, וואס קומט פאר אין די ד' אמות פון זיין אייגענער שטוב.

ג. אויפקום פון מדינת ישראל

די אנטשטיאונג פון מדינת ישראל האט אריינגעבראכט א נייעם רוח-חיים אינעם יידיש-סעקטאר אין די מערב-איראפעאישע לענדער.

דער טיף-דרימלדיקער אינעם יידישן אונטערבאווסטזיין חלום פון שיבת-ציון איז געווארן א היסטארישער יש.

דער תל-אביבער כרך, דער מושב און דער קבוץ אין גליל אָדער שרון האָבן געדאַרפט קאַמפּענסירן דעם פּאַרלוסט פּונעם אַמאָליקן שטעטל.

אין זיינע קורצע באַזוכן אין מדינת ישראל שטילט דער ייִדיש־רעדנדיקער ייד זיין צעבראַכן געמיט, זוכט אַ שטאַלץ־געפּיל פאַר זיין לעבן אין גלות, טראַגט צו זיין גאַב פאַרן מלגבית, האַפט צו געפּינען אינעם אויפבו־ווערק פון ישראל זיינע אַפּטמאַל אַפּגעפּרעמדטע קינדער, ברויזט אויף מיט אַלע פיבערן פון זיין טיפּער פּאַלקס־נשמה, ווען אַ סכּנה באַדראַט דאָס ייִדישע לאַנד.

אַבער אים פעלט דער נויטיקער מוט, כדי צו קענען פאַרבייטן די זאַטע מערב־אייראָפּעאישע איינגעפונדעוועטקייט אויף די חבלי־לידה פון מדינת ישראל.

עס אַנטשטייט אַ נייע, פּאַראַלעלע ייִדישקייט, פּאַראַלעל צו די אייביקע ייִדישע ווערטן, פּאַראַלעל צו ארץ־ישראל.

אַט אין דער דאָזיקער וועלט פון אומצאָליקע ווידערשפּרוכן, אינעם עקאָנאָ־מישן שטייגן אין נייע באַדינגונגען און אינעם נאָך אַלץ אינעם אַמאָליקן שטעטל וואַרצלדיקן וועזן, אין דער אבידה פונעם גייסטיק רייכן מזרח־אייראָפּעאישן מאַסיוו מיט זיינע אומגעווענע קולטור־אוצרות פון דער רעליגיעזער און אַזוי־גערוּפּענער וועלטלעכער ייִדישקייט און אין זיין זוכן אַן אָנהאַלט אין די בלוט־אַרעמע קולטור־סוראָגאַטן, אין דער גרענעצלאָזער ליבע צו מדינת ישראל און אין דער געפּענ־טעטקייט פון דער גלות־רעאַליטעט, אין זיין פאַרויכערן דעם מאַטעריעלן און פּרעמד־גייסטיקן וווקס פון אייגענע קינדער און אין דעם טראַגישן ריס מיטן אייגענעם המשך, קרייזט אַרום דער ייִדיש־רעדנדיקער ייד אין מערב־אייראָפּע מיט זיין צעשפּאַלטן געמיט.

אַט מיטן דאָזיקן טאַג־טעגלעכן געראַנגל איז אַראַגאַניש פאַרבונדן די קולטור־קאַמיסיע (ייִדיש־סעקטאָר) ביים ייִדישן וועלט־קאָנגרעס.

זי באַזונט זיך אַבער נישט אין איר טעטיקייט מיט די צו גאַרנישט אַנרעגנ־דיקע ליטעראַרישע אַוונטן, וואָס זענען געוואָרן דער קנין פון פאַרשידענע אַלגע־מיינע געזעלשאַפטן און לאַנדסמאַנשאַפטן.

די קולטור־קאַמיסיע ביים יי.וו.ק. פּרוּווט אַריינצודרינגען אינעם געדאַנקען־גאַנג און אין דער געפּיל־וועלט פונעם היינצטייטיקן יידן, צו אַנאַליזירן זיין געשאַפּענעם ייִדישקייט־קאַמפּלעקס און צו זוכן מיטלען, כדי אַרויסצורייסן אים פונעם ווידערשפּרוכיקן קלעם.

טריי צו דער כלל־ישראל־קאַנצעפּציע פון יי.וו.ק. פאַרשליסט זיך נישט אויך זיין קולטור־קאַמיסיע אין די גרענעצן פון דער אָדער יענער פּאַליטישער אָדער קולטורעלער אַריענטאַציע.

זי פּרוּווט איבערצווואַרפן אַ בריק צווישן ייִדישע ישובים, וואָס לעבן אין לענדער מיט פאַרשידענע פּאַליטישע רעזשימען, אַרויסגייענדיק פון שטאַנדפּונקט, אַז דער היסטאָרישער וועג פון ישראל סבא פירט צו אַלע תּפּוצות, נישט געקוקט אויף די געאַגראַפּישע אָדער פּאַליטישע מחיצות, וואָס טיילן זיי אַפּטמאַל פּונאַנדער.

אין דער דאזיקער ריכטונג זענען אָנגעבונדן געוואָרן קאָנטאַקטן מיט יידישע קהילות פון אייניקע מזרח־איראָפּעאישע לענדער. די קולטור־קאָמיסיע האָפּט, אַז די נאָענטסטע אסיפה וועט שוין האָבן די מעגלעכקייט צו באַגריסן פּאַרשטייער פון די דערמאָנטע לענדער.

זייענדיק אַראַגאַניש פאַרבונדן מיט יידיש־לשון און מיטן פּאַלקס־שאַפן אין דער יידישער שפּראַך, באַמיט זיך די יידישע קולטור־קאָמיסיע אין אירע צאָלרייכע פאַראַנשטאַלטונגען אויך צו באַרירן עיקרדיקע יידישע קולטור־פּראָבלעמען, וואָס זענען אויפגעשווומען נאָכן שרעקלעכן חורבן אין די ספּעציפישע באַדינגונגען פון דער נייער יידישער וועלט־קאַרטע מיט איר ישראל־צענטער און אויך אינעם געווימל פון טיפע, סאָציאַלע און פּאָליטישע ענדערונגען, וואָס קומען פאַר אין דער וועלט.

די דאָזיקע פאַרטיפּטע טעטיקייט פון דער יידישער קולטור־קאָמיסיע איז געקומען אַמבעסטן צום אויסדרוק אין די שוין פּאַפּולער־געוואָרענע סימפּאָזיוםס. יאָר־איינ, יאָר־אויס, יעדעס מאָל אין אַן אַנדער יידישן צענטער פון מערב־איראָפּע, קומען זיך צונויף פאַרשטייער פון פאַרשידענע איראָפּעאישע לענדער, ווי ענגלאַנד, פּראַנקרייך, בעלגיע, האַלאַנד, שווייץ, דענעמאַרק, שוועדן, ווי אויך געסט פון ישראל, פאַראייניקטע שטאַטן און אַרגענטינע.

דער סימפּאָזיום איז געוואָרן דער טרעף־פּונקט פון שרייבער, זשורנאַליסטן, געלערנטע און קולטור־עסקנים.

מענטשן פון פאַרשידענע פּאָליטישע פאַרמאַציעס, מיט אַן אַנדערשדיקן אַפּט־מאַל סותרדיקן זיך קוק אויפן לעבן פון אַ רב ביז אַן עקסטרעם־לינקן יידישן אינטעלעקטואַל, וואָס יידיש לשון דערוואַרעמט זיי מיטן טויזנט־יעריקן הויך פון יידישן אייגנאַרט, טרעפן זיך דאָ צוזאַמען במשך פון עטלעכע טעג, ברענגען גרוסן פונעם יידישן קולטור־לעבן פון ווייטע ישובים, טיילן זיך מיט זייערע פאַרשונגען און באַטראַכטונגען, דיאַלאָגירן וועגן עיקרדיקע קולטור־פּראָבלעמען, פרווון שאַפן אַ געמיינזאַמע פּלאַטפּאָרם, זוכנדיק אַן אַלגעמיינע שותפותדיקע ראַם פאַר זייער אויבנאויפיקער פאַרשידנאַרטיקייט.

דער ניוואַ פון די אַרויסטרעטונגען, דער פאַרנעם פון די באַהאַנדלטע פּראָגן, האָבן אָנגערעגט דעם קולטור־דעפּאַרטאַמענט פון יי.ו.ק. אַרויסצוגעבן די דאָזיקע „יידישע דיאַלאָגן“ אין אַ בוך־פּאַרעם, כדי צוטראַגן זיי דעם יידישן קולטור־אַפּנעמער.

און כאַטש דאָך בוך, וואָס דערזעט היינט די ליכטיקע שיין, איז נישט קיין געטרייע אַפּשפּיגלונג פון די פאַרגעקומענע סימפּאָזיוםס צוליב דעם פעלן פון מערערע וואָגיקע אַרבעטן (זע ווייטער דאָס וואָרט פון רעדאַקטאָר) גיבן אַבער איבער די „יידישע דיאַלאָגן“ דעם גאַנצן קאָמפּלעקס פּראָגן, וואָס שטייען אין צענטער פונעם היינטיגן יידישן קולטור־לעבן.

אינעם קאַפיטל „פּופציק יאָר יידיש לעבן אין מזרח־איראָפּע“ וועט זיך דער לייענער באַקענען מיט די אידעאישע שטרעבונגען און שעפּערישער אַנט־

וויקלונג פונעם מזרח-איראפעאישן יידנטום במשך פונעם לעצטן יובל, מיט דער לעצטער תקופה פון פוילישן יידנטום, מיטן געראנגל פון די יידן אין ראטנפאר- באנד, מיט דער ווירקונג פון מזרח-איראפע אויפן יידישן לעבן אין די פאראיי- ניקטע שטאטן און מיטן אינטימען שייכות פון מזרח-איראפע און מדינת ישראל.

דאס קאפיטל "יידישע צייטשריפטן און פרעסע אין אונדזער דור" באקענט דעם לייענער מיטן געוואלדיקן פארנעם פון דער יידישער טעגלעכער און פעריאד- דישער פרעסע אין גאר דער וועלט און מיט די וואגיקסטע יידישע קולטור-געזעל- שאפטלעכע זשורנאלן, וואס דערשיינען היינט צו טאג.

די קאפיטלען "די מערכה פון יידיש" און "פראבלעמען פון יידישער שפראך און יידישער שפראך-פארשונג" אנטהאלטן באהאנדלונגען וועגן דעם מצב פון יידיש-לשון אין פארשידענע לענדער און וואגיקע ארבעטן וועגן דער יידישער שפראך און וועגן ליטעראטור-פארשונג.

דאס קאפיטל "יידישע פאלקס-שאפונג און אירע שרייבער" נעמט ארום די גאנצע פראבלעמאטיק פון יידישן פאלקס-שאפן פון די פריערסטע צייטן אן ביז דער חורבן-ליטעראטור אונטערשטרייכנדיק די פארבינדונג צווישן ישראל און די תפוצות.

דאס קאפיטל "די ראלע און די פליכטן פון יידישן שרייבער היינט צו טאג" באהאנדלט אלזייטיק די שליחות פון יידישן פען-מענטש אינעם היינטייטיקן יידישן לעבן.

דאס לעצטע קאפיטל "אונדזער קולטור-אייגנס און דער אונטערוואקסנדיקער דור" אנטאליזירט דעם פראצעס, וואס האט דערפירט צום ריס צווישן די יידיש- רעדנדיקע יידן און זייערע קינדער און צייכנט אן וועגן, כדי צוריקפירן דעם יונגן דור צו אמתער יידישקייט.

די יידישע קולטור-קאמיסיע ביים יי.וו.ק. האפט, אז דאס בוך וועט העלפן צו באקענען דעם יידיש-לייענער מיט פארשידענע אספעקטן פון דער יידישער קולטור-פראבלעמאטיק און אנרעגן אים צו היטן און צו ממשיך זיין די אויטענ- טישע יידישע קולטור-ווערטן.

זאל דא דערמאנט ווערן, אז די איניציאטיוו צו ארגאניזירן יערלעכע סימ- פאזיומס איז נישט געבליבן איזאלירט. אין ארגענטינע איז פארגעקומען אן ענלע- כער קולטור-צוזאמענטרעף. קולטור-אסיפות ווערן אויך פאראויסגעזען אין אג- דערע לענדער.

אונטערציענדיק דעם סך-הכל פון די זעקס פארגעקומענע סימפאזיומס און צוטראגנדיק די "יידישע דיאלאגן" דעם ברייטן יידישן לייענער-עולם, וויל די יידישע קולטור-קאמיסיע קודם כל אויסדריקן איר הארציקן דאנק דעם הויפט פון קולטור-דעפארטאמענט פון יי.וו.ק. דעם פארטיפטן, יידישן דענקער, ד"ר אהרן שטיינבערג, וועלכער האט אונדז דערמוטיקט אין אונדזער ארבעט מיט ראט און טאט.

א דאנק אויך דעם פאָרזיצער פון דער פראַנצויזישער סעקציע פון י.ו.ו.ק. דעם באַקאנטן יידיש-פראַנצויזישן געלערנטן, פראַפ. אַנדרע נעהער, פאַר זיין וואַרעמער באַציאונג און פאַרשטענדעניש פאַר אונדזער טעטיקייט.

א באַזונדערן יישר-כוח קומט דעם לייטער פון דער פראַנצויזישער סעקציע פון י.ו.ו.ק. פריינט אַרמאנד קאַפלאַן, דעם ליבהאַבער פון יידישן וואַרט און יידישן קנייטש, וואָס נאָר אַ דאנק זיין עקשנות איז דערמעגלעכט געוואָרן די טעטיקייט פון דער יידישער קולטור-קאָמיסיע און דאָס דערשיינען פון די „יידישע דיאַלאָג“.

א דאנק אויך דעם פריינט יוסף פרענקעל פון לאַנדאָן פאַר זיין אַקטיוון אַנטייל ביים צוגרייטן און דורכפירן אונדזערע קולטור-אַסיפות.

די קולטור-קאָמיסיע דריקט אויס איר האַרציקן דאנק אַלע אַנטיילנעמער אין די סימפאָזיוםס, די באַקאַנטע שרייבער, געלערנטע און קולטור-טוער פון פאַרשידענע איראָפּעאישע לענדער און אויך געקומענע פון מעבר לים.

א באַזונדערן דאנק דעם באַרימטן מייסטער פון יידישן וואַרט, פריינט הערץ גראַסבאַרט, וועלכער האָט באהויכט מערערע פון אונדזערע סימפאָזיוםס מיט זיינע באַפליגלטע וואַרט-קאַנצערטן.

צום סוף לאָזן מיר דערמאָנען מיט טיפן יראת הכבוד דעם גרויסן יידישן געלערנטן און ווונדערלעכן יידישן פאַלקס-מענטש, פראַפ. משה קיוועלאָוויטש. וועלכער האָט במשך פון יאָרן מיט טיפער איבערגעגעבנקייט אַנגעפירט מיט דער קולטור-קאָמיסיע און געווען דער פיאַנער פון די קולטור-סימפאָזיוםס.

פראַפ. מ. קיוועלאָוויטש — פאָרזיצער

י. פוגאטש — פאָרזיצער

מיטגלידער:

ל. דאַמאַנקעוויטש

פראַפ. א. דערטשאַנסקי

א. וואַגלער

ג. זילבערבערג

ד"ר ב. לינדענבערג

י. קאַרנהענדלער

ש. קלינגער

מ. ראָזענבלאַט

ד"ר י. ראטה

ש. שווייצער (היינט אין ישראל).

א ווארט פון רעדאקטאר

די קולטור־קאמיסיע פון דער פראנצויזישער סעקציע פון יידישן וועלט־קאנגרעס האט מיר אנפארטרויט די אויפגאבע צו צונויפזאמלען אין בוך־פארם און פארצושטעלן פארן יידישן לייענער די פארטראגן און אינטערוויענצן פון פינף סימפאזיום אין דער יידישער שפראך, וואס זענען פארגעקומען אין די יארן 1960 — 1967 אין פאריז, לאנדאן און בריסל.

די ערשטע און גרעסטע שוועריקייט, אויף וועלכער איך האב זיך אנגע־שטויסן, איז געווען דער מאנגל אין סטענאגראמעס. בלויז אייניקע פרעלעגענטן האבן צוגעשטעלט זייערע ארבעטן שריפטלעך. אלע אנדערע טעקסטן איז נויטיק געווען צו רעקאנסטרוירן פון מאגנעטאפאן־לענטעס און פון טיילווייזע באריכטן. אין דער סיטואציע איז געווען אומעגלעך צו איינהאלטן דעם כראנאלאגישן סדר פון די פארגעקומענע סימפאזיום און פון די טעמעס, וואס זענען באהאנדלט געווארן. דער איינציקער אויסוועג איז געווען צו גרופירן די פאראנענע טעקסטן לויט זייער אינהאלט און לויטן כלל פון אין מוקדם ומאוחר.

דערפון שטאמען די זיבן טיילן פון בוך. אין זייער גרעסטן טייל אנטשפרעכן די דאזיקע זיבן גרופעס די צענטראלע טעמעס פון די פארגעקומענע סימפאזיום. אין געוויסע פאלן איז דער צוזאמענהאנג פון די פארשידענע טעמעס אינערהאלב פון די גרופעס בלויז אין א געוויסער מאס א לאגישער. אייניקע טעקסטן פאסן זיך נישט פולשטענדיק אריין אין דער ראם פון דער גרופע, אין וועלכער זיי פיגורירן. מיר האבן אבער געהאלטן פאר נויטיק זיי צו פארעפנטלעכן אפילו ווען עס פעלט דער פרעציוז־לאגישער צוזאמענהאנג. ליידער זענען גענוג וויכטיקע ארבעטן פון וויסנשאפטלער און שריפטשטעלער געגאנגען לאיבוד און צוליב סיבות, וואס זענען פון אונדז נישט אפהענגיק, פיגורירן זיי נישט אין בוך, ווי למשל, די פארטראגן פון י. גלאטשטיין, ד"ר ל. פוקס, ל. לענעמאן, ש. שוויצער א. א.

געוויסע טעמעס, וואס ווערן דא פארעפנטלעכט, האבן דורך דער צייט פאר־לארן זייער אקטואליטעט. אבער עס איז כדאי געווען זיי צו פארעפנטלעכן צוליב זייער ווערטפולן אינהאלט און צוליב דער ריכטיקער דיאגנאזע פון די געשעענישן, וואס זיי אנטהאלטן. לשם אריענטאציע איז צום סוף פון יעדן פארטראג אנגעגעבן געווארן דאס יאר און דאס ארט פון סימפאזיום, בעת וועלכן דער פארטראג איז געלייענט געווארן.

עס איז אויך געווען א שפראכלעכע שוועריקייט. יעדער מחבר און יעדער פרעלעגענט האט נישט בלויז זיין אייגענעם סטיל, נאָר זייער אָפּט אויך זיין אייגענעם אויסלייג. אין אייניקע פּאַלן האָבן מחברים בפירוש פּאַרלאָנגט נישט צו ענדערן זייער אויסלייג. די רעדאַקציע פון ספר האָט צוליב דער פּערזענלעכקייט פון מחבר רעספּעקטירט זיין רצון. בדרך כלל איז אויך איינגעהאַלטן געוואָרן דער סטיל פון יעדן פרעלעגענט. אין רעזולטאַט האָט זיך באַקומען אַ מגדל בבל פון אויסלייגן און סטילן, וועלכן עס איז אָפּט שווער אויסצומיידן אין אַ זאַמל-בוך און וואָס איז אפשר סימפּטאָמאַטיש פּאַרן מצב פון יידיש-לשון אין אונדזער צייט. פון דער אַנדער זייט שפּיגלט אָפּ די דאָזיקע פּאַרשידנאַרטיקייט אַ מער ריכטיק בילד פון דער פּילפּאַרביקייט, וואָס כאַראַקטעריזירט נישט בלויז שפּראַכלעך, נאָר אויך געדאַנקלעך די סימפּאַזיומס אין יידיש פון יידישן וועלט-קאָנגרעס.

„יידישע דיאַלאָגן“ איז דאָס דריטע בוך פון דער פּראָנציוזישער סעקציע פון יידישן וועלט-קאָנגרעס (בקרוב דערשיינט דאָס פּערטע). די ערשטע צוויי האָבן פּאַרגעשטעלט דעם אינהאַלט פון די סימפּאַזיומס אין דער פּראָנציוזישער שפּראַך. די דריי ספרים זענען אַ רעזולטאַט פונעם גרונט-געדאַנק, וואָס די איינ-ציאַטאַרן פון די אַלע אסיפות האָבן געהאַט, און נעמעלעך: צו דערלויבן אַ קאַנ-פּראָנאַטציע פון מיינונגען און צו באַגינסטיקן דיאַלאָגן צווישן יידישע דענקער, וויסנשאַפּטלער און שריפטשטעלער אַרום פּרינציפּיעלע און אויך אַקטועלע פּראָבלעמען פון יידישן גייסט בפרט אין אונדזער דור, ווען די עקזיסטענץ פון מדינת ישראל, וואָס איז אויפגעקומען נאָך דער גרעסטער פון אַלע קאַטאַסטראַפּעס אין אונדזער געשיכטע, שטעמט די יידישע תפוצות אין אַ נייער סיטואַציע, פאַר נייע פּראָבלעמען און פאַר נייע וואָגיקע אויפגאַבעס.

דער חילוק צווישן דאָזיקן ספר אין יידיש און די צוויי פּריערדיקע אין דער פּראָנציוזישער שפּראַך באַשטייט אין דער אַנדערשקייט פון צוגאַנג מצד יידישע גייסט-מענטשן, וואָס זענען אַנגעזאַפּט מיט יידישקייט נוסח מזרח-איראָפּע פון איין זייט און מצד יידישע אינטעלעקטואַלן פון מערב-איראָפּע, וואָס זוכן אַ וועג צו אַ יידישקייט אין נייע פּאַרמען פון דער צווייטער זייט. צוגלייך מיט דער גע-מיינזאַמקייט פון דער עצם-אידיע, וואָס די דאָזיקע קאַנפּראָנאַטציעס אַנטהאַלטן אויפן געביט פון היינצטייטיקן יידישן געדאַנק, זענען דעריבער די דיאַלאָגן אין יידיש-לשון סיטואַריט אויף אַ פּולשטענדיק אַנדערער פּלאַך.

די אַרויסגעבער פון ספר, וואָס זענען אויך די איינציאַטאַרן פון די פּאַרגע-קומענע אסיפות, געפינען פאַר נויטיק צו באַמערקן, אַז זיי טראָגן נישט קיין אחריות פאַר די אַרויסגעזאַגטע מיינונגען. זיי דריקן אָבער אויס די האַפּענונג, אַז דער ספר „יידישע דיאַלאָגן“ וועט אַנרעגן דעם לייענער צו פּאַרטיפּן זיין יידישן באַווסטזיין.

משה לבני

יידיש לשון אין יידישן וועלט־קאָנרעם

(אַנשטאַט אַן אַרײַנפיר)

פון ד"ר אהרן שטיינבערג (לאַנדאָ)

דער צונויפשטעל און די חתימה פון דעם דאָזיקן וואָגיקן באַנד איז אַ
ראיה מער, אַז די אַנשטרענגונגען, וואָס דער יידישער וועלט־קאָנרעס האָט
כסדר געמאַכט, בפרט אין די לעצטע יאָרן, אין די פעלדער און לאַנקעס פון
יידישער שפראַך, ליטעראַטור און פאַרשונג, זענען נישט אַוועק לאיבד.

אונדזער זאַמלבאַנד גייט אַרויס אויף דער ליכטיקער שיין מיט האַרציקע
ברכות מצד אַ ריי יידישע ישובים אין דער איראָפּעאישער און אויך אין דער נישט־
איראָפּעאישער וועלט, וואָס זענען לעצטנס געווען פאַרטראַטן, כמעט אַ יאָר נאָך
אַ יאָר, אויף באַראַטונגען און קאָנפערענצן פון אַ ניי אויסגעפאַרעמטן מין —
ניי, מחמת זייער הויפט־כוונה איז געווען צונויפצופירן שעפּערישע יידיש־עדנדיקע
און שרייבנדיקע מענטשן, בכדי זיי צו באַהעפּטן מיטאַנאַנד אין אַ לעבעדיקער
אחדות, מיט אַן אייגענעם פנים און גייסט, אין דער עדה שתחיה „יידישע אינ־
טעליגענץ“.

די מי און מאַטעריש פון צונויפרופן די דאָזיקע קאָנפערענצן האָט געטיילט
מיטן קולטור־אַפטייל פון יידישן וועלט־קאָנרעס דער עיקר זיין פראַנצויזישע
סעקציע און צוליב דעם זענען זיי ס'רוב, 5 פון 7, אַפּגעהאַלטן געוואָרן אין
פאַריו (אַ חוץ דעם — איינע אין לאַנדאָן און איינע אין בעלגיע). עפעס אַ שייכות
דערמיט האָט אויך דער „פּילאָלאָגישער“ פאַקט, וואָס זיי האָבן מלכתחילה אַג־
גענומען דעם אַנטיק־גריכישן מאַדע־נאַמען „סימפּאָזיום“. אינעם שפירעוודיקן
אויער פון די זין און טעכטער פון דער יידישער אינטעליגענץ הילכט אַפּ דאָס
אַלט־גריכישע וואָרט, וואָס איז אַ דאַנק פלאַטאַנס באַרימטן דיאַלאָג, געוואָרן
היימיש אין די אוצרות פון אַלע איראָפּעאישע שפראַכן, מיט טאַפּלטער מתיקות:
עס דערמאַנט אין די וויכוחים און שקלא־וטריאַס מכה דעם מהות פון דעם
מענטשנס אינדיווידועלן און סאַציאַלן לעבן, וואָס די פאַרצייטיקע חכמי־יוון פלעגן
פירן ביי אַ קריגל וויין ביזן סאַמע עלות־השחר; און איינצייטיק דערמאַנט עס
אין דער מעגלעכקייט אַז אַ סך שטימעס און אינסטרומענטן, יעטוועדער מיט
זיין באַזונדערער קלאַנג־שאַטירונג, זאָלן אַלע אינאיינעם באַשאַפן די גאַנצקייט
פון סימפּאָזישער מוזיק.

עס שאַדט נישט, וואָס דאָס וואָרט „סימפּאָזיום“ איז צו אונדז געקומען פון דער פרעמד. דער עצם ענין, וואָס ווערט דערמיט באַצייכנט, איז אונדז דוקא נישט פרעמד. גראַד אין לשון-יידיש לעבט דער זכר פון אונדזערע אַלט-אייגענע סעודות-מצווה מיט די דברי-תורה, וואָס פלעגן זיך טראַגן פון אַלע פיר זייטן פון דעם „געדעקטן טיש“ (אויף לשון-קודש „שולחן ערוך“). נישט געקוקט דערויף, וואָס יידיש-רעדנדיקע יידן האָבן זעלטן ווען געוואוסט ווער ס'איז געווען דער יונישער פּילאָזאָף און ווי ס'האָבן זיך גערופן זיינע באַרימטע „שמועסן“ (אויף גריכיש „דיאַלאָג“), האָט מען אין יידישע שטעט און שטעטלעך געקענט נישט זעלטענער ווי איין מאָל אין דער וואָך לייכט ווערן אַן אורח אין אַזא מיין „סימפּאָזיום“. אין אַט דעם פּרט איז וויכטיק צו זען און צו פאַרשטיין, אַז ביים מאַכן ווידער לעבעדיק אַן אַלט-גריכיש וואָרט, מאַכן מיר ווידער לעבעדיק אַ גרוי-אַלטן אַבער גאַר אַ גרויסן עבר, די אַלט-פאַרצייטיקע וועלט, בעת דאָס יידישע פּאַלק האָט אין זייער אַ קריטישער תקופה, דער עפאַכע פון העלעניזם, זיך ווייטער אַנטוויקלט אין ענגער קולטור-עלער שכנות מיט אַנדערע פעלקער, בתוכם מיט די פּילאָזאָפּירנדיקע גריכן, און זאָל מען, למען השם, נישט מיינען, אַז אַ ביסל חקירה וועגן אַזא טפל ווי אַ נאַמען פון אַ נייער יידישער אינסטיטוציע איז אַ ברכה לבטלה. דער מזל פון יידיש הענגט אָפּ ביים היינטיקן טאַג פון אויבנע כלומרשט טפּלדיקע נעמען, ווערטער און באַגריפּן. וועט יידיש מורא האָבן צו נעמען קאַנטריבוציע פון אַנדערע לעבעדיקע און טויטע לשונות, וועט עס באַונט פאַרטריקנט ווערן. זאָל אונדז אויך נישט שרעקן דאָס אַמאַליקע משכילישע זידל-וואָרט „זשאַרגאָן“. אַלע וועלט-שפּראַכן האַלטן היינט נישט בלויז ביים מישן זייערע זאַפטן און געבליטן אין איין פאַרעוון טאַפּ — כמעט אַלע דערהייבן זיי האַלב-באַוואוסטזיניק ראשי-תבות-צייכנס צו דער מדרגה פון נאַטירלעכע אַרגאַנישע שפּראַך-באַשעפענישן. טאָ וואָס מיר „זשאַרגאָן“, וואָס מיר כשרע שמורה-שפּראַך — דער עיקר עס זאָל שפּרודלען, אַריבערפליסן איבער יעטוועדן ראַנד, באַפרוכפּערן אַלטע און נייע יבשות. און דאָס ווידער ווענדט זיך אין דעם וועגן וועמענס שפּראַך עס רעדט זיך און עס טוט זיך עפעס.

דאָ קומען מיר צו אַ צווייטן „פרעמד“-וואָרט, וואָס שפּילט אַ הויפּטראַלע אין אונדזערע „סימפּאָזיוםס“. ס'איז נישט מער גריכיש אַבער פון אַן ענלעכן לינג-וויסטישן יחוס: ס'איז דאָס פון דעם אַלט-רוימישן, פּונעם „טויטן“ לאַטיין שטאַ-מענדיקע וואָרט „אינטעליגענץ“. ווייס מען היינט אויף זיכער, וואָס ס'איז אַזוינס „יידישע אינטעליגענץ“?

כידוע, איז אין אַ יידישן דיאַלאָג די תשובה אויף אַ פּראַגע אַ צווייטע פּראַגע. פּרעגט עס זיך ווידער אַמאָל: און ווייסן מיר היינט גענוי וואָס „יידיש“ מיינט? אין די נעמען „יידישער וועלט-קאַנגרעס“ און „סימפּאָזיום פון דער יידישער אינ-טעליגענץ“, למשל, איז דער מיין פון „יידיש“ לחלוטין נישט היינטיג, איינס און דאָס זעלביקע. אין ערשטן פּאַל באַדייט „יידיש“ — יידיש סתם און איז מרמז אויף דאָס גאַרע פּאַלק ישראל, בשעת אין דער דאָזיקער סמיכות-הפּרשיות רעדט עס זיך בלויז וועגן יענעם טייל יידישער אינטעליגענץ, וואָס איז אויסן באַוואוסט-זיניק צווייגן אַ האַנט און אַ פּלייצע צו דער עבודת-פּרך פון פאַרגרעסערן און

פארבעסערן אין דער היינטיקער שווערער צייט אַ גייסטיקן מטמון, אזוי ווי ער איז אויפגעהיט געוואָרן אַ דאַנק דער מאַגישער קראַפט פון יידיש-לשון. "יידיש" אין אַט דעם באַזונדערן זינען פון אַ שפראַך, וואָס נאָר אַ טייל פון יידישן פּאָלק האָט געצויגן זיין יניקה פון איר און האָט זי האַלט געהאַט ווי אַ "מאַמע", שטייט נישט אין קיין שום סתירה צו דער שפראַך פון תנ"ך און אַלץ, וואָס איז דערפון אַרויסגעוואַקסן. איז אויב עס זיינען פאַראַן אפילו היינט נאָך ספּקוט מכת דעם. צי איז חלילה יידיש-לשון נישט קיין שטער אין לעבן פון יידישן פּאָלק, אַ מין אינעווייניקסטער שונא, וואָס מען דאַרף אים אַריינלייגן אין חרם, נעמט זיך מסתמא דער גראַבער גרייז כּוון דער צוויידייטיקייט אין דעם עצם שם "יידיש". ווי אזוי קען אַ טייל — ווונדערט מען זיך — גלייך זיין מיטן סך-הכל? יידיש-לשון — מיטן לשון פון "יידישן" פּאָלק? וווּ בלייבט דאָ לאַגיק און וווּ מאַטע-מאַטיק און סטאַטיסטיק? — אַט אַ קומט די יידישע אינטעליגענץ און דער-קלערט בפה מלא: אויב עס גייט אין מאַטעמאַטיק און לאַגיק, זייט זשע מוחל און לאַזט אויך אונז זאָגן אַ דעה.

פרעגט עס זיך ווידער אַמאַל און טאַקע מיטן זעלבן ניגון: ווער איז זי די יידישע אינטעליגענץ, וואָס וויל די ערשטע זאָך לייזן אונדזערע אַזוי-גערופענע שפראַך-פּראַגע? מוזן מיר ראשית געדענקען, אַז וועלן וויל זי עס נישט — נישט אויסגערעדט זאָל עס ווערן! — אין קעגנערישקייט קעגן עברית, העברעאיש אַדער גאָר לשון-קודש, נייערט פּראָסט-פשוט לטובת יידיש, דער שפראַך פון כמה וכמה יידישע דורות, פון די גדולי הדור ביו צו די יינגסטע חדר-יינגלעך און די אלפי-אלפים יידן און יידענס, זכרונם לברכה, אין מאַרק, וואַרשטאַט און קרעמל. נאָר זי, די יידישע אינטעליגענץ, קען עס ערלעך וועלן און איז מסוגל דאָ עפעס אויפצוטאָן. מחמת וואָס מיינט דער עצם-באַגריף "אינטעליגענץ"? — פאַרשטאַנד, שכלדיקייט, פעאיקייט צו ציען אַ שאַרפן שטריך צווישן אַ גראַדער און אַ קרומער סברא, און זאָס אַלץ אויף אַ פעסטן יסוד פון געהעריק וויסן. אַבער דאָס וואָרט האָט געהאַט אַן אייגן מזל: פון זיין רוימישן שטאַם איז עס פאַרוואַגלט געוואָרן קיין רוסלאַנד, וווּ עס האָט מיט אַ יאָר הונדערט צוריק באַ-קומען אַ נייעם זינען: "אינטעליגענציאַ" אויף רוסיש מיינט נישט עפעס גוטע מעלות פון דעם יחידס שכל און בילדונג, נאָר די מעלות און מידות-טובות פון אַ גאַנצער גרופע, פון אַ קאַלעקטיוו, פון כמעט אַ באַזונדערן קלאַס. פון רוסלאַנד האָט זיך דער נייער באַדייט פון דעם לאַטיינישן וואָרט פאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט. אַבער אינעם לאַנד, וווּ ער איז צוערשט אויפגעקומען, האָט זיך אָנגעהויבן אַ ויכוח וועגן דעם, ווער איז ראוי באַטראַכט צו ווערן ווי אַן "אינטע-ליגענט", ד. ה. ווי אַ פולבאַרעכטיקטער מיטגליד פון דער גרופע "אינטעליגענץ". דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות האָט מיט אַ יובל יאָרן צוריק געהאַט אין פעטערבורג אַ נאַענטן פריינד, וואָס האָט צווישן אַנדערע ביכער אַרויסגעלאָזן אַ באַזונדער ווערק: "וואָס איז אַזוינס אינטעליגענץ?"

ביי אונדז האָט אַזאַ פּראַבלעם צוליב פאַרשידענע היסטאָרישע טעמים בכלל נישט עקזיסטירט. נישט חלילה-רוחם מחמת עס האָבן אויסגעפעלט יידישע "אינטע-ליגענטן". גענוי גערעדט, איז עס געווען פונקט פאַרקערט: זייער צאָל איז געווען

ביי אונדז, קיין עין-הרע, אפשר צו גרויס. געפעלט האָט אָבער ביי אונדזערע געבילדעטע בעלי-מידות און די שוועסטערס זייערע דאָס באַוווסטזיין, אַז זיי באַלאַנגען צו אַ באַזונדערער גרופע, צו אַ באַזונדערן קלאַס אין דעם פּילגאַרנדיקן געבוי פון יידישן פּאַלק, מיט אַ באַזונדערער שליחות און אחריות פאַר דעם פּאַלקס מזל. דער רוב מנין פון יידישע אינטעליגענטן און אינטעליגענטקעס האָבן געהאַלטן, אַז אויף אַזוי ווייט ווי זיי זענען יידיש, האָט זייער יידישקייט גאָר נישט צו טאָן מיט זייער אינטעליגענטישקייט, און פאַרקערט אויך: זייער אינטעליגענט-טישקייט האָט קיין שום שייכות נישט דערמיט וואָס זיי זענען זיין און טעכטער פון יידישן פּאַלק.

וואָס פאַראַ סאָציאַלאַגישע טעאָריעס מען זאָל נישט אויפבויען בכדי צו דערקלערן דאָס פעלן פון דער גרופע „יידישע אינטעליגענץ“ (לאַמיר האַפּן, אַז אין איינעם פון אירע קומענדיקע „סימפּאָזיוםס“ וועט אויך אַזאַ מין פּלאַ אַרומ-גערעדט ווערן). דער פּאַקט בלייבט, אַז דער פּגם איז ערשט נישט אַזוי לאַנג באַמערקט און אָפּגעשאַצט געוואָרן. אַמאָל דאָ, אַמאָל דאָרטן האָט מען אָנגעהייבן צו שפּירן, אַז יידישע מענטשן מיט אַ גרינטלעכער ספּעציעלער בילדונג און לע-בעדיקן אינטערעס פאַר טרעפּן וועלט-רעמענישן — בפרט יידן, וואָס שטאַמען פון פּאַמיליעס, וווּ יידיש איז געווען נישט בלויז דער מאַמעס נאָר אויך דעם טאַטנס לשון — פּילן זיך אין דער אַרומיקער וועלט עפעס ווי יתומים אָן טאַטעס און אָן מאַמעס, אָן ברידער און שוועסטער און, צום סוף פון חשבון, אפילו אָן קינדער און יורשים. דאָס מערקווירדיקסטע איז געווען דערביי דאָס, וואָס פאַר-בלאַנדזשעט אין די געדיכטע וועלדער פון דער נייציטיקער וויסנשאַפּטלעכער און אַזוי גערופּענער „הומאַניטישער“ קולטור, האָט יעדע איינציקע פון די פאַר-בלאַנדזשעטע און פאַריתומטע נשמות געגלויבט און געפּילט, אַז זי איז ביים שלים-מזל פון יידישן פּאַלק אַ בת-יחידה, אַ יוצא מן הכלל, אָדער וויסנשאַפּטלעך אויסגעדריקט אָן „אינצלפּאַל“. איינער האָט פון דעם אַנדערן נישט געוואָסט און נישט געוואָלט וויסן, און די אַרום און אַרום איזאָלירטע יידישע אינטעליגענטן זענען געווען איבערצייגט, אַז אויב זיי געהערן יאָ צו עפעס אָן אינטעליגענטן-גרופע, איז עס אַ גרופע פון נישט-יידישער אינטעליגענץ. דעם ספּעציפּישן בלויז אין לעבן פון יידישן כלל האָבן כולו פאַרדעקט די גרויע וואַלקנס פון „אַסימילאַציע“. פנים אל פנים מיט אַזאַ סאָציאַלאַגישער דערשיינונג, האָט דער יידישער וועלט-קאָנגרעס מיט העכער פּופּצן יאָר צוריק אַריינגענומען אין פּראַגראַם פון זיין קולטור-אַרבעט די אויפגאַבע צו דערמונטערן די פאַרחלשטע נשמות פון יידישע אינטעליגענטן, בתוכם און נישט אין לעצטער ריי די, ביי וועמען די חיבת-שפת-יידיש האָט זיך נאָך נישט אויסגעוועפּט; די, וואָס האָבן אַזוי-צו-זאָגן „בלא יודעים“ געוואָסט, אַז „שמע ישראל“ בלייבט לויט דער מסורה שמע ישראל אפילו אויף טערקיש.

ס'איז נישט געווען קיין צופאַל, וואָס גראַד דער יידישער וועלט-קאָנגרעס האָט זיך גענומען צו באַאַרבעטן אויפּסניי און סיסטעמאַטיש אַט די מיט דערנער פאַרוואַקסענע פעלדער און לאַנקעס אינעם יידישן וועלט-ישוב. בעצם איז אונדזער „וועלט-קאָנגרעס“ מיט זיין הויפּט-פּרינציפּ פון אומפאַרטייאישקייט געווען פון זיין

בראשית אן אן אינטעליגענטישע המצאה. אין דער בשעתה אָנגעווייטיקטער שפראַכן־פראַגע איז ער מלכתחילה געגאַנגען מיטן דרך, אַז יעטועדער ייד איז כשר און טייער, אפילו אויב ער רעדט כלומרשט באַלשעוויסטיש. אָבער אַ באַזונדערס וואַרעמע קרובהשאַפט האָט ער געפילט לגבי די מזרח־איראָפּעאישע ייִדיש־רעדנדיקע שבטים, וואָס פון זיי האָט ער אָפּגעשטאַמט. דער גרונט־געדאַנק פון „קאַנגרעס“ איז געווען ייִדישע אַחדות. איז היתכן, אַז ס'זאָל דערביי אַרויסגעלאָזן ווערן פון אויג דער פאַקט, אַז וואָס פאַר חילוק־דעות ייִדן האָבן אין מזרח־איראָפּע נישט געהאַט, האָבן זיי אַלע ווי איינער — מענער, ווייבער און קינדער — ביז אין דער אַסימילאַציע־תּקופה אַריין געהאַט אין איינציקע רעד־שפראַך — ייִדיש? ס'זענען געווען חסידים און מתנגדים, אָבער די שפראַך פון בעל־שם איז געווען פונקט אזוי ווי די שפראַך פון ווילנער גאון, ייִדיש; ס'זענען געווען משכילים און תּמימות־דיק־פרומע ייִדן, אָבער פון אַ געשמאַקן וויץ אין אַ ייִדיש־ייִדישן מלבוש האָבן זיי געהאַט אַקוראַט די זעלבע הנאה; שמעון דובנאָוו און בער באַראַכאָוו, דער געמעסיקטער גלות־נאַציאָנאַליסט און דער פאַרברענטער לינקס־סאַציאַליסטישער ציוניסט, האָבן געהאַט בשותפות זייער ליבשאַפט צו ייִדיש. ס'איז, בכּו, דורכויס נישט אָפּגעפרעגט, אַז אזוי באַלד ווי עס ווערט אָפּגעראַמט אין לעבן פון ייִדישן פּאָלק אַ פּלאַץ פאַר די טאַפּלט־צעזייטער און דרייפּאַך־צעשפּרייטער אינטעליגענץ, וועלן זיך איינצייטיק ווידער אַמאַל פּונאַנדערבליען די גערטנער, וואָס אונדזערע עלטער־עלטער־זיידעס און עלטער־עלטער־באַבעס האָבן געהאַט געפּלאַנצט.

אין זאך איז קלאַר, דער כּה, וואָס לעבט און פּולסירט אין ייִדיש־לשון, האָט נישט זיין גלייכן אין די לשונות פון די אומות העולם. דער פאַרטייטשער פון חסי־דיש ייִדיש פון די לעצטע יאָרהונדערטער, מאַרטין בובער, האָט אַרויסגעפּונען, אַז דער טעם פון ייִדיש איז „ביטער־זיס“. גענויער וואָלט אפשר געווען צו זאָגן: וואַכעדיק־הייליק, דאָס וואַכעדיקע דערין איז ביטער, אָבער דאָס קודשדיקע פון ייִדיש איז מיסטישע מתיקות, און ביידע זענען אזוי נאַטירלעך־איבערנאַטירלעך צונויפֿן און אויסגעמישט מיטאַנאַנד, אַז ס'איז נישט קיין ווונדער וואָס ייִדיש־לשון איז דערהויבן געוואָרן צו דער הימל־הויכער מדרגה פון אַ „לשון־קודש“, דער שפראַך פון אומצאָליקע קדושים. און אַ וואָרט מער: נישט געהערט זאָל עס ווערן מיר זאָלן זיך פאַרמעכטן צו פאַרלייקענען די קדושה פון אונדזער ערשטן און הייליקסטן לשון־קודש. אָבער מיר מוזן האָבן דעם מוט און מיר האָבן דאָס רעכט אַ שאַקל טאָן די קעפּ אונדזערע, בעת מיר ווערן געווייער, אַז אין דעם היינטיקן העברעאיש וואַרפט עברית אַ גט אונדזער לשון־קודש, וואָס לשון־ייִדיש איז פאַרוואַרצלט דערין און שטאַמט אָפּ דערפון אין אַ ליניע, געראַד ווי דער דורות איבער דורות דורכפלינגענדיקער לאַנגער־נון פון אמן ואמן. מיר מעגן אויסרופן און באַשטיין דאָרויף: למען ייִדיש זאָל מצליח זיין און געבענטשט זיין מיט אַ ברכה יתירה לשון קודש.

דאָס איז בערך דער גייסט און אימפעט, וואָס האָט דערמעגלעכט און באַ־פליגלט די אַרבעט פון ייִדישן וועלט־קאַנגרעס אַרום ייִדיש. נישט דאָ איז דאָס אַרט אויסצורעכענען אפילו בלויז די גרעסערע קולטור־אויפטוען אונדזערע אין

דער פראווינץ „יידיש“. נישט שטענדיק און נישט אומעטום האָט זיך געלאָזט שטעלן דער טראָפּ אויף די לעצטע צילן פון אַ באַשטימטער איניציאַטיווע. אונדז זערע „יידישע סימפּאָזיומס“ האָבן אויסגעזען, פון דער זייט געקוקט, ווי קאַפּיעס פון ענלעכע קאָנגרעס־אַסיפות פאַר אינטעליגענטן פון פּרעמד־שפּראַכיקע סביבות, ווי למשל, די פּראַנצויזישע אָדער ענגלישע. דער הבדל איז אָבער באַשטאַנען דערין, וואָס בעת ביי די דאָזיקע נישט־„יידישע“ סימפּאָזיומס איז דער הויפּט־צוועק געווען און געבליבן אַרויסצודעסטילירן אַ קעגן־געפּיל קעגן דעם סם האַסי־מילאַציע, איז הינטער דעם אייבערפּלאַכעדיקן פּשט פון יידיש־לשונדיקע דיאַלאָגן געווען פאַרבאַהאַלטן דער סוד פון אַ געזעלשאַפּטלעכער יצירה: דער פּרוווי צו דערמעגלעכן דעם אויפקום פון אַ באַנייטן קאַלעקטיוון ישׁ, אַ קאַלעקטיוון סינטעז פון די מעלות און מידות טובות פונעם קלאַסישן תּלמיד־חכם, ווי דער „פּרק“ שילדערט זיי, מיט וויסן און בילדונג פון אַ נייצייטיק געלייטערטן אינטעליגענטישן קאַפּ־מענטשן; קורץ גערעדט — דאָס שאַפּן פון אַ רעאַל־עקזיסטירנדיקער יידי־שער אינטעליגענץ.

מיר דאַרפן זי נויטיק האָבן. מיר נויטיקן זיך אין יידישן לעבן אין דעם, וואָס רופט זיך דער „דעת הקהל“, די עפנטלעכע מיינונג, אַזעלכעס קען געמאַלט זיין בלויז דאַמאַלט, ווען אין לעבן פון אַ פּאַלק איז פאַראַן אַ פּלאַץ פאַר איבער־פאַרטייאישער לאַגיק, פאַר אומאַפהענגיק דענקען אָן זייטיקע פּניעהס, פאַר געפּילן פון יושר אָן פּשרות. די יידישע אינטעליגענץ דאַרף זיין דער סאַציאַלער גוף פון אַזאַ נשמה יתירה, וואָס אָן איר קען דער גוף גופא נישט בלייבן פּריש און געזונט. און פון וואַנען זאַל זיך נעמען אָט דער הויפּטאַנשפּאַר פון אַ יידישער פּרייער עפנטלעכער מיינונג, דאָס הייסט, די יידישע אינטעליגענץ, אויב נישט „מעמקיס“, פון די טיפּענישן פון יידיש־לשון?

זייטיקע מענטשן קענען אַ טראַכט טאָן, אַז עס רעדט דאָ אַ בעל־חלומות, אַז דעם בעל האַריינפיר פון אונדזער זאַמלבאַנד טראַגט טאַקע בלויז דער אימפּעט. די אויספירלעכע תּשובה דאַרויף האָט ער שוין מיט יאָרן און יאָרצענדליקער צוריק געגעבן אין אַ ריי שריפטן, און אַזוי אויך אין די רעדעס, וואָס ער האָט געהאַט דעם כּבוד צו האַלטן אין אונדזערע סימפּאָזיומס. האָט עס זיך אָבער אַזוי געמאַכט, אַז די כתב־ידן פון אָט די דרשות זענען נישטאַ מער בנמצא. האָט דער בעל־דברים קיין אַנדער ברירה נישט ווי איבערצוחורן דאָ בקיצור אייניקע פון זיינע רעיונות און האַפּענונגען

בלי שום ספּק — יידיש לעבט. ווען איינער אין מיין עלטער קוקט אויף צוריק און דערמאַנט זיך אין די שרעקענישן און קללות, וואָס האָבן באַגלייט יידיש ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה, מוז ער אין איין קול מיט דעם שר פון יידיש־לשון בענטשן גומל און לויבן דעם היסטאָרישן מזל, וואָס האָט אונדז דערמעגלעכט צו פּראַווען יאָר־אויס־יאָר־אין יידישע סימפּאָזיומס און זיי אָפּ־שליסן יעדעס מאָל מיט אַ הילכיקן „לשנה הבאה!...“ אמת, ס'איז געווען אַ צייט, ווען מען האָט געקענט מורא האָבן, אַז די אומגעהויערע גייסטיקע רייכקייט, וואָס פינקלט און שימערירט אין יידיש־לשון, איז גאַר אינגאַנצן צעטרענצלט און צעטראַסקעט, כדי צו באַנוצן אַ וואָרט פון דעם ווינער פּאַלקס־שפּראַך־העלד

מאטקע חבד, און אז, בפרט נאך דעם אומקום פון רוב פון אונדזערע יידיש-רעדנדיקע שבטים, וועט זייער שפראך מער קיין תקומה נישט האבן. האָט דער אויבערשטער רחמנות געהאַט. מער ווי איידער ווען פריער איז יידיש אַנערקענט געוואָרן ביי די אומות העולם ווי אַ שפראַך צו שפראַכן גלייך; מער ווי ווען נישט איז פריער האָט די יידישע ליטעראַטור משפיע געווען אויף אַנדערע ליטעראַטורן און אפילו אויף נישט-יידישע שפראַכן; און די הויפטזאַך: ביי אונדז איבערווייניק האָט דאָס יידישע בוך זיך געשטעלט אויף איין הויך מיטן אַלטן לשון-קודשדיקן און לומדיש-רבנישן ספר. דאָרויף מוז מען זיך אויף אַ רגע אָפּשטעלן.

דאָס יידישע פּאַלק האָט מקדמונים געשמט ווי אַן „עם הספר“. אין דער ניין מאָדישער צייט האָט מען זיך כמעט גענומען שעמען צו טראָגן אויף זיך דעם פאַרצייטיקן שם. אָבער דער מלאַך פון יידיש האָט אָפּגעראַטעוועט פון אַט דעם חטא די יידישע ליטעראַטור אין יידיש. ווי על-פי-נַס, איז דאָ געקומען צו אַן איבערבייט פון די יוצרות. צווישן יידיש-רעדנדיקע יידן, בפרט די פאַרוועלט-לעכטע, האָט דאָס יידישע בוך אַרויסגעכאַפט פון דער פאַרצייטיק פּרומער וועלט די קדושה פון מיט פירקאַנטיקע אותיות געדרוקטן „ספר“ און האָט מיט דער עקספּראַפּיאַרטער קדושה באַקרוינט די ביכער און ביכלעך. פון גרויס און קליין. מער נאָך: וואָס ווייניקער יידיש-רעדנדיקע יידן, דאָס מער יידיש שרייבנדיקע אויסטראַכטערס, דערציילערס און פּאַעטן, ס'איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז זייער אָפּט איז היינט אַ ייד אַן אַן אייגן בוך דאָס אייגענע וואָס איז געווען אַמאָל אַ ייד אַן אַ באַרד. האָט אַזאַ „גילוח“ געקענט האָבן אַ הדרת פנים? אַזוי פאַרמאוסט זעט זיך אַצינד אין שפיגל אַ ייד, וואָס טראָגט נאָך זיין בוך אין קאַפּ. פון „עם הספר“ איז געוואָרן כמעט אַ ביכער-אומה, און פאַר יעדן איינעם פון דער מאַסע שרייבערס און דיכטערס — צי גלויבט ער אין אַן עולם האמת, צי נישט — איז „זיין“ בוך די אומשטערבלעכע מצבה זיינע: תנצב"ה — „זיין נשמה וועט בלייבן איינגעבונדן אין דעם בינטל לעבן“, וואָס איז אַ חלק פון דער יידישער ליטע-ראַטור — אַ ליטעראַטור, וועמענס לייצערס זענען ס'רוב אַליין ליטעראַטן.

דאָס גאַנצע איז אַ סאַציאַלאָגישע דערשיינונג איינציק-אַרטיק אין איר גאַרן מין, אין איר גאַנצקייט גענומען, איז זי אַ גרויסאַרטיקע און ווונדערלעכע מצבה פאַר אַ סך דורות, וואָס זענען כלומרשט אַוועק און האָבן פאַרט נישט אויפּגעהערט צו לעבן און צו באַשאַפּן. קיינער קען היינט נאָך נישט זאָגן, וואָס מיר מעגן דערפון דערוואַרטן לעתיד לבוא. עננוג דאָ צו דערמאָנען, ווי יידיש האָט זיך וויל דער-האַלטן הינטערן סמבטיון — הינטער די גרענעצן פון ראַטן-רוסלאַנד, הייסט עס. וואָלטן אונדזערע פּרנסים, וואָס זענען אַזוי פאַרזאָרגט בנוגע דעם מזל פון יידיש אין ראַטן-פאַרבאַנד, געגעבן בלויז מעשר פון דער ענערגיע און מיטלען, וואָס זיי גיבן אויס אין קאַמף קעגן די שונא-יידיש אין מזרח-אייראָפּע, טאַקע בלויז אַ צענט-חלק דערפון, אויף דערמונטערן און לעבעדיק מאַכן דאָס יידישע וואָרט אין דער מערב-וועלט. וואָלט די אַרבעט פון יידיש וועלט-קאַנברעס טובת יידיש נישט געווען קיין עבודת-פרך, נאָר פאַרקערט — אַך ורק אַ נחת-רות. אָבער לאַמיר נעמען די וועלט ווי זי איז און טאָן ווייטער וואָס מיר האַלטן פאַר ריכטיק.

די יינגערע צווישן אונדז וועלן מסתמא נאך דערלעבן צו זען, אז אונדזער זארג בנוגע יידיש פירט צו גערעטענישן אפילו אין, לפנים, גאר ווייטע וויסטענישן. נו! אין, הייסט עס, אלץ בסדר? — צום באדייערן זענען מיר נישט בארעכט טיקט אפצווענטפערן מיט א פשוטן „יא!“.

ס'איז מער קיין סוד נישט, אז אונדזערע סימפאזיומס זענען אין סוף חשבון א מיטל צווישן מיטלען צו באפעסטיקן דעם פונדאמענט פאר א דעת-הקהל פון אונדזער פאלקס אינטעליגענץ, וואס איז ממשיך דעם גייסט פון דער יידישער-יידישער מסורה. איז דער ערשטער תנאי פון הצלחה אין אט דער אויסנאמיקער סביבה, אז ס'זאל דערין ווירקן נישט בלויז אבסטרעקטע אחדות, נאר קאנקרעטע פארבונדנקייט צווישן יחיד און יחיד. אין דער אלטער יידישער מסורה און אין דער שפראך פון דער נייעייטיקער רעוואלוציע האט מען עס גערופן ברידער-לעכקייט. אט די „פראטעריטע“ פון „אחינו“ בני-ישראל מוז ווידער ווערן קאנ-קרעט און ממשותדיק. איז עס בכלל מעגלעך?

דאס איז די שווערסטע קלאַץ-קשיה, וואס ליגט אויף אונדזער וועג. מען קען נישט פארלאנגען פון דער ווייטער וועלט דרויסן ברידערלעכקייט בעת מען איז ביי זיך אין דער היים א קין לגבי דעם אייגענעם ברודערס באשעפענישן, אפילו אויב זיי זענען הבלס הבל-הבלים. בכדי יידישע שרייבערס און פאָעטן זאלן קענען ווערן א נייע וועג-ווייזנדיקע עדה, אן „עליטע“, און כלל ישראל, מוזן זיי די ערשטע זאך אויסגעלייזט ווערן פון דער מחלה אינדיווידואליזם. וועט יעדער מאַכן שבת פאר זיך, וועט אָפגעשאפט ווערן אינאיינעם מיט דער הבדלה אויך דער קידוש. אַנשטאַט מלוה-מלכהדיקע סימפאזיומס וועלן מיר האָבן פאַרעווע ווע-טשערעס, נישט פליישיק און נישט מילכיק. דעריבער בלייבט עס אַ הויפט-פראָגע פונקט אין פראָגראַם פון אונדזערע יידישע סימפאזיומס: אויף וואָס פאַר אַן אופן וואָלט די יידישע אינטעליגענץ געקענט גובר זיין די עפידעמישע קרענק פון אינטעליגענטישן אינדיווידואליזם?

דער פאַרשלאַג, וואָס דער שרייבער פון אַט די בלעטלעך האָט געמאַכט אין איינעם פון אונדזערע ערשטע סימפאזיומס, איז געווען געבויט אויף דער השערה, אז די אינטעליגענץ אונדזערע וועט דערשפירן דעם רצון צו בלייבן פאַרבינדן דורך שטענדיקע בשותפותדיקע פראַקטישע אויפגאַבעס, דהיינו, דורך שאַפן אַן אַקאַדעמיע פון יידישער ליטעראַטור, וואָס וואָלט געקענט אַרויסברענגען און דורכפירן פלענער אָנגעמאַסטן פאַר אַ שאַפערנישן רביים. אַזא פלאַן וואָלט געווען, למשל, דער געדאַנק מכה אַ נייעם תרגום-יידיש פון אונדזער פאלקס ספר-הספרים, דעם תנ"ך. מיר פאַרמאַגן אין יידיש דעם תרגום יהואש — געוויס! איז אָבער גראַד דאָס נישט קיין רמז דאַרויף, אַז נייע היסטאָרישע באַדינגונגען, אויך אין פרט פון אויסטייטשן גענויער אַלטע ווערטער און פּסוקים, פאַרלאַנגען נייע קאַ-לעקטיווע אַנשטרענגונגען? אַ נייעגעשאַפענע יידישע אַקאַדעמיע, וואָס וואָלט זיך געשטעלט אַזא מיין אויפגאַבע, וואָלט געווען פאַרזאָרגט מיט וויכטיקער אַרבעט אויף איבער אַ דור צי צוויי און וואָלט געקענט צוציען דערצו אַלע טאַלאַנטפולע מיטגלידער פון דער עדה „יידישע אינטעליגענץ“.

אויב ס'איז נאך נישט געקומען די צייט אויף אַזא אַרגאַנישן אופן צונויפ-

צובינדן אַלט און ניי, לשון־קודש מיט יידיש, און ראשית־כל אונדזער נייע יידישע אינטעליגענץ מיט די טיפסטע קוואַלן פון דעם פּאַלקס־גייסט, באַדאַרף מען האָבן געדולד און דעם כח אָן אַן אויפהער צוצושטופן דעם „קץ“.

דער טייל גערעטענישן פון די יידישע סימפּאָזיוםס, וואָס איז איינגעבונדן אין אונדזער זאַמלבאַנד, זאָגט עדות, אַז מיט געדולד קען מען אויפבויען וועלטן און אַז די יידיש־יידישע וועלט ווערט נישט מיד צו האָבן געדולד. טאָ זאָל עס זיין אַ סימן ברכה פאַר כל ישראל.

לאַנדאַן, סוף אדר, התשכ״ח.

50 יאר יידיש לעבן אין מזרח-אײראָפּע

אריינפיר צו די רעפערעאטן

פון ד"ר בצלאל שערמאן און ד"ר שלמה ביקר

פון יצחק פונאטש (פאריז)

אין אנהייב פון אונדזער קולטור־קאנפערענץ אויף דער טעמע „פופציק יאר יידיש לעבן אין מזרח־איראפע“, פון דער ערשטער וועלט־מלחמה ביז היינט, וויל איד באגריסן אלע אַנטיילנעמער פון אונדזער פארזאמלונג און גאַנץ באַזונדערס אונדזערע חשובע געסט פון אויסלאַנד, די חשובע קולטור־טוער פון פאַרשידענע לענדער.

עס איז אַן ספק זייער וויכטיק צו מאַכן אַ חשוב־הנפש און אויך אַ שטיקל סך־הכל, ווי יעדער איינער זעט אים, זיך טיילן מיט געדאַנקען, לערנען איינער פון אַנדערן און דערמוטיקן איינער דעם אַנדערן אין אַ צייט, ווען מיר זענען אַזוי צע־שפליטערט נישט נאָר געאַגראַפיש.

אין די איצטיקע צייטן דאַרף יעדע פּאַזיטיווע קולטור־דערשיינונג אונדז זיין טייער. דערשיינוגען אין פאַרם פון אַ בוך, פון אַ זשורנאַל, אַ פאַרשטעלונג, אַ קאַנצערט, אַדער אפילו סתם אַ הימישער יידישער יום־טוב, זענען וויכטיק און מיר טאָרן זיי נישט אונטערשאַצן, נישט בלייבן גלייכגילטיק צו זיי, ווייל עס לויערן אויף אונז גרויסע סכנות. טאַקע אין זעלביקן זאַל האָט זיך סוף פון לעצטן חודש אַפגעשפילט איינע פון די לעצטע יידישע טראַגעדיעס. פאַרשטייער פון די אַלזשירער יידן, וואָס ווינען איצט אין די פאַרשטעט פון פאַריז, האָבן זיך דאָ געטראָפן און איינער פון זיי האָט אין נאָמען פון אַלע אַנדערע אויסגערופן: „העלפט אונדז ראַטעווען אונזערע קינדער, ווייל די אַסימילאַציע פרעסט אונדז אויף“. אַזעלכע פאַרצווייפלטע אַפעלן קומען נישט נאָר פון די ניי־אַנגעקומענע. אַט האָבן מיר דערהאַלטן אַ בריוו פון אַ סטודענט־גרופע, וועלכע שרייבט אונדז: „קומט צו אונדז רעדן אויף וועלכער טעמע איר ווילט, אבי קומט“. און עס זענען געקומען בריוו פון צוויי אַנדערע גרו־פירונגען, פון ראָאָן און פון ווישי.

אַבער אויך מיר אַליין פילן די נויטווענדיקייט זיך צו דערנענטערן, ווייל מיר אַליין זענען אויך פאַראייננאָמט. דעריבער איז אַזאַ צוזאַמענטרעף, ווי דער סימפּאָזיום, אַ נוצלעכע און ביז גאָר וויכטיקע זאַך.

די טעמע, וואָס מיר וועלן באַהאַנדלען, איז אונדזער אַלעמענס אַנגעווייטיקטע טעמע, און אויב מיר וועלן זי נעמען ערנסט, קענען מיר איבערלאָזן אַ וויטאַלע

אַרבעט, ווייל אַנדערש וועט די צוקונפט פון אונדז פאָדערן אַ חשבון און זי וועט זיין גערעכט.

די סימפאָזיום זענען געוואָרן אַ טראַדיציע אין דער טעטיקייט פון דער פראַנץ צוויזשער סעקציע פון יידישן וועלט־קאָנגרעס. זיי קומען פאַר רעגלמעסיק סיי אין דער פראַנצויזישער שפראַך, סיי אין יידיש. צווישן אַנדערע דערגרייכונגען קענען מיר פאַרצייענען אַ דערנענטערונג צו אונדז פון אַ ריי פראַנצויזיש־רעדנדיקע אינ־טעלעקטואַלן, וואָס זענען געווען אָפגעפרעמדט און זענען איצט געוואָרן טוער לטובת אונדזערע יידישע אינטערעסן. עס איז אַזוי געשען, אַז מיר מוזן זיך באַשרענקען צום געביט פון גערעדטן וואָרט. און ווען עס געלינגט דער פראַנצויזישער סעקציע פון יידישן וועלט־קאָנגרעס נאָך אַ סך באַמייאונגען צו צוזאַמענברענגען אין שטראַס־בורג, ווי עס איז לעצטנס געשען, פיר הונדערט יידישע יוגנטלעכע און צווישן זיי אַ צאָל פולשטענדיק אַסימילירטע יוגעלייט, כדי צו באַקענען זיך מיט זייערע זאָרג (ווייל זיי האָבן אויך זאָרג), מיט זייערע טענות, מיט זייערע אַספיראַציעס, און פאַרשטענדלעך באַקענען זיי מיט אונדזערע יידישע פראַבלעמען און שאַפונגען אויף אַלע געביטן — נאַטירלעך ווערט עס געטאָן אין דער לאַנד־שפראַך — איז דאָס אויך אַ דערגרייכונג. בפרט ווען די יוגנטלעכע אַליין האָבן דעם צוזאַמענטרעף זייער גוט אָפגעשאַצט. אַזעלכע אונטערנעמונגען זענען שוין געווען אין די צענדליקער און ווען מען אַרבעט ביי דעם יאָרנלאַנג, גיט מען אָפ נישט נאָר צייט, נאָר אויך געזונט, וואָס שפילט אַ באַדייטנדיקע ראַלע ביי מענטשן אין אונדזער עלטער. מיר גלויבן אָבער, אַז מיט אַזאַ אַרבעט פילן מיר אויס אַ בלוז.

בלויזן זענען נאָך פאַראַן אַ סך אין אונדזער יידישן לעבן. אָבער ווען מען פרוּווט אַנגיין מיט אַ שעפּערישער אַרבעט, ווי קליין און באַשיידן זי זאָל נישט זיין, איז כאַטש פאַראַן אַ האַפּענונג אויף אַ המשך.

**

מיר ווילן דאָ פאַרשטעלן צוויי רעפּערענטן: ד״ר בצלאל שערמאַן און ד״ר שלמה ביקל. ד״ר בצלאל שערמאַן, דער יידישער סאָציאַלאָג אין די פאַרייניקטע שטאַטן, איז אונדז זייער נאָענט. ער האָט זיך פולשטענדיק געווידמעט די יידישע אינטערעסן און ער טוט עס, ווי אַ געטרייער זון פון זיין פאָלק. זיינע אַרגומענטן שטיצן זיך אויף אומברחמנותדיקע פאַקטן, ווי עס איז נויטיק פאַר אַן ערנסטן פאַרשער, און ער דריקט זיי אויס אין אַ רואיקן, וויסנשאַפטלעכן יידיש. עס פילט זיך אָבער אין זיין וויסנשאַפטלעכן אַנאַליז אַ יידישע האַרץ און מיר זענען אים דערפאַר דאַנקבאַר. עס איז פאַר מיר אַ גרויסער נסיון זיך צו באַשרענקען און נישט זאָגן וועגן שלמה ביקל, וואָס איך האָב אויפן האַרץ, און איך האָב זייער אַ סך אויפן האַרץ. וויל איך זיך באַנגוגענען מיט אַ מעשהלע.

מעשה שהיה — מיט אַן ערך זעקס יאָר צוריק איז פאַרגעקומען אין שטאַק האַלם אַן אַלגעמיינע קאָנפּערענץ פון יידישן וועלט־קאָנגרעס. דיסקוטירט האָט מען העפּטיק, ווי עס איז דער שטייגער ביי יידן, אַ גאַנצע וואָך פון זונטיק ביז פרייטיק, אָבער פרייטיק, איידער מען איז אַוועק צו קבלת־שבת, האָט מען די לעצטע זיצונג געווידמעט

דעם הונדערט־יעריקן געבוירנטאָג פון אונדזער גרויסן קלאַסיקער שלום־עליכם. צוויי רעדעס זענען געהאַלטן געוואָרן: איינע פון דעם וואַרשעווער שרייבער דוד ספּאַרד, און די צווייטע פון ד״ר שלמה ביקל. איצט שטעלט אייך פאַר די אַטמאָספּעראַ, וואָס האָט דאָרט געהערשט. די דעלעגאַטן זענען געווען אויסגעמאַטערט, מיט איין פּוס זענען זיי שוין געווען אין דרויסן. געבליבן איז מען, ווייל פאַרט שלום־עליכם און פאַרט אינטערעסאַנטע רעדנער. מיטאַמאָל דערהערט זיך אַ וואַרימע שטימע און עס הערן זיך היימישע, לויטערע ווערטער, וואָס פליסן ווי פון אַ קוואַל און דערפרישן אַלעמען. זיי צעטראָגן זיך איבערן זאָל און ברענגען שוין אַריין אין די הערצער אַ שבתדיקייט, אַ שבתדיקע נשמה־יתירה. וואָס איז געשען? — דער נס פון שלום־עליכמען, באַלויכטן, באַגרינדעט און באַזונגען פון שלמה ביקל. עס האָט אויסגעזען, ווי אַ מין קרויננג פון דער גאַנצער וואָך. עס איז געווען אַ מאַיעסטעטישער אַריינפיר אין שבת.

פאַרײ, 1965.

אידעאישע שטרעמוננען אין מורח-איראפע

פון ד"ר בצלאל שערמאן (ניו-יאָרק)

עס איז זייער שווער צו רעדן וועגן די פאָרגאַנגענע פופציק יאָר אין לעבן פון די מורח-איראָפּעאישע יידן. מיר קענען נאָר רעדן וועגן דער ירושה, ווייל אַלע מורח-איראָפּעאישע ישובים זענען פאַקטיש צעשטערט געוואָרן.

די לעצטע פופציק יאָר זענען בכלל געווען שווערע פאַר אַלע פעלקער. דער-מאַנט זיך, אַז מיר האָבן אין די פופציק יאָר איבערגעלעבט צוויי וועלט-מלחמות און די אַקטאַבער-רעוואָלוציע אין רוסלאַנד; אין די פופציק יאָר זענען געפאַלן מעכטיקע אימפעריעס און עס זענען אויפגעקומען נייע וועלט-מאַכטן; אין די פופציק יאָר זענען אויפגעקומען צו זעלבסטשטענדיקייט און צו פּאָליטישער אומאַפהענגיקייט צענדליקער פעלקער און ראַסן, וואָס האָבן געלעבט אונטערדריקט און זענען געווען עקספּלואַטירט דורך קאָלאָניאַלע כוחות; און וואָס מיר יידן האָבן איבערגעלעבט אין די פופציק יאָר איז נישט נויטיק אויסצורעכענען.

אַבער אין די פופציק יאָר זענען פאַרגעקומען ענדערונגען נישט נאָר פּאָליטישע. עס זענען פאַרגעקומען ענדערונגען אויף אַלע שטחים פון מענטשלעכער אַנטוויקלונג און פון מענטשלעכן גייסט. עס איז אין די פופציק יאָר דערפונדן געוואָרן די אַטאָמישע באַמבע. עס האָבן אין די פופציק יאָר זיך געביטן אַלע סאַ-ציאַלע פאַרהעלטענישן, די באַציאונגען צווישן קלאַסן און צווישן פעלקער. און דאָס אַלץ האָט זיך אָפּגערופן אויף דעם יידישן פּאָלק, דאָס אַלץ האָט געטראָפּן די מורח-איראָפּעאישע יידן. אין די פופציק יאָר האָבן יידן דורכגעלעבט די גרעסטע קאַמאַס-טראַפע אין דער געשיכטע פון גלות. אין די פופציק יאָר האָבן זיי אויך איבערגעלעבט די פרייד, וואָס עס האָט געבראַכט די רעאַליזירונג פון אַלטן חלום פון שיבת-ציון, דעם אויפקום פון מדינת ישראל.

אין דעם אַלעמען וועט איר געפינען אַ שפור פון דעם מורח-איראָפּעאישן יידנטום. עס איז נישט מעגלעך אָפּצושאַצן די אידעאישע שטראָמען אין דעם מורח-איראָפּעאישן יידנטום אין די לעצטע פופציק יאָר. אַבער דאָס זענען געווען פופציק יאָר, בעת וועלכע עס האָבן זיך רעאַליזירט אידעאישע שטראָמען, וואָס זענען אַרויס-געשלאָגן פון די קוואַלן פון מורח-איראָפּעאישן יידנטום. אַ סך אידייען און אידעאָלן פון איראָפּעאישן יידנטום האָבן זיך אַרויסגעוויזן צו זיין, ווי פּאַלשע משיחים, וואָס האָבן אָפּגענאַרט די האַפּענונגען, וועלכע מען האָט אויף זיי געלייגט און האָבן געבראַכט גרויסע אַנטוישונגען.

בכלל איז דער צוואנציקסטער יאָרהונדערט אַ יאָרהונדערט פון אַנטווישונג. וואָס איז געקומען נאָך דעם ניינצנטן יאָרהונדערט, וועלכער איז געווען אַ יאָרהונדערט פון גרויסן אָפטימיזם, פון פאַרשפרייטע האַפענונגען. לאַמיר זיך דערמאָנען די לעצטע אידעאישע שטרעמונגען פון אייראָפּעאישן יידנטום אין ניינצנטן יאָרהונדערט. זיי האָבן מיט זיך געבראַכט גרויסע דערוואַרטונגען. דאָס איז געווען אַ ליבעראַליזירן-דיקער יאָרהונדערט. דער מענטש האָט אין יענע צייטן געהאַט דעם טיפּן גלויבן, אַז מיט דער אַנטוויקלונג פון דער טעכנאָלאָגיע וועט דאָס לעבן פון מענטש ווערן נישט נאָר גרינגער און באַקוועמער, נאָר עס וועט אויך ווערן דערהייבענער. מען האָט געהאַפּט, אַז דער מענטש וועט מאַראַליש דערהייבן ווערן אַ דאָנק די מעגלעכקייטן, וואָס זענען פאַר אים אַנטשטאַנען מיט דער אינדוסטריעלער רעוואָלוציע. גרויסע האַפענונגען האָט מען געלייגט אויף דער מאַשין, וואָס האָט געדאַרפט באַפרייען דעם מענטש פונעם יאָך פון זאָרג פונעם טאַגטעגלעכן לעבן, וואָס האָט געזאָלט מאַכן דאָס לעבן פון מענטש גרינגער, באַקוועמער. אָבער יענע ליבעראַלע און אָפטימיסטישע האַפענונגען זענען שפּעטער צערווען געוואָרן פונקט, ווי עס איז צערווען געוואָרן די שטימונג פון פאַריקן יאָרהונדערט, וואָס האָט געבראַכט די עמאַנציפּאַציע פאַר יידן אין מערב-אייראָפּע. און הגם די עמאַנציפּאַציע האָט פאַקטיש קיינמאַל נישט דערגרייכט צו די יידן פון מזרח-אייראָפּע, וווּ עס איז געווען קאַנצענטרירט די מערהייט פון יידישן פּאָלק ביז צו דער ערשטער וועלט-מלחמה, האָבן אָבער די שטראַלן פון דער עמאַנציפּאַציע אויך געוואַרעמט די יידן אין די פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך און אויך זיי האָבן זיך אויפגעהייבן אויף די פּליגלען פון אַט די גרויסע האַפענונגען און פון די גרויסע דערוואַרטונגען, וועלכע האָבן זיך דורכגעטראָגן דורך גאַנץ מערב-אייראָפּע.

די ווירקונג פון דער עמאַנציפּאַציע איז פאַרשידן אויפגענומען געוואָרן אידעאיש דורך די יידן אין מערב-אייראָפּע און דורך די יידן אין מזרח-אייראָפּע. ביידע שטראַמען קומען פון אייראָפּע, דאָס הייסט פאַקטיש פון דער גרויסער מערהייט פון יידישן פּאָלק אין דעם ניינצנטן יאָרהונדערט ביז צום אויסברוך פון דער מלחמה פון יאָר 1914. די עמאַנציפּאַציע און די השכלה האָבן געענדערט דאָס שטייענדיקע יידישע לעבן, וואָס איז אין משך פון הונדערטער יאָרן געווען פאַרגליווערט. פון איין זייט האָט דאָס דאַמאָלסדיקע יידישע לעבן געהאַט פאַר זיך די וויזיע פון שיבת-ציון. עס האָט שטענדיק געהאַט פאַר זיך די וויזיע פון אַ משיח-אידיע, וואָס האָט אויפגעהאַלטן דאָס יידישע פּאָלק. אָבער אין דער זעלביקער צייט האָט די זעלביקע משיח-אידיע אויך פאַראַליזירט די יידישע איניציאַטיוו. יידן זענען געזעסן אין משך פון הונדערטער יאָרן און געוואַרט אויף דעם געטלעכן שליה. זיי האָבן געזען אין משיחן דעם אַקט פון דער געטלעכקייט און דערמיט אין אַ געוויסער מאָס באַרעכטיקט זייער אייגענע פּאַסיוויטעט. די עמאַנציפּאַציע און די השכלה האָבן צעטרייסלט דעם גלויבן נאָר אין אַ געטלעכן משיח. יידן האָבן אָנגעהויבן איינזען, אַז אפשר ליגט זייער אויסלייונג אין די ערדישע כחות און אין ערדישע פּראַצעסן. דאַמאַלסט האָט זיך אָנגעהייבן די השכלה-באַוועגונג, וואָס האָט אין מערב-אייראָפּע גאָר אַנדערע פאַרמען, ווי זי האָט שפּעטער אָנגענומען אין מזרח-אייראָפּע. אין מערב-אייראָפּע איז צום ערשטן מאַל דער ייד געשטעלט געוואָרן אין

דער לאגע פון רעוידירן פונדאסניי זיין באציאונג צו דער וועלט. ער איז אַרויסגע-
גאַנגען פון געטאָ. ער איז געוואָרן אַ בירגער פון אַ לאַנד און ער האָט געדאַרפט
פאַר זיך אַליין קלאָר מאַכן, וואָס איז זיין יידישקייט אין אַט דער נייער סיטואַציע.
פון ווערן אַ בירגער פון אַ לאַנד און נישט, ווי ביז איצט, אַן איינוווינער פון אַ
געטאָ. דער ענטפער, וועלכן דער ייד האָט געגעבן דאָ אין לאַנד, אין פראַנקרייך,
איז געווען, אַז יידן האָבן פאַקטיש אויפגעהערט צו זיין אַ פאַלק, אַז דער אונטערשיד
צווישן יידן און נישט יידן איז נאָר אויפן געביט פון רעליגיע. דערנאָך איז מען
געגאַנגען און מען האָט פרוּבירט אויך די רעליגיע אַפשוואַכן, אַזוי אַפרייסן זי פון
די טראַדיציאָנעלע קוואַלן, אַז עס זאָל זיין אַ קנאַפער אונטערשיד אויך אין רעלי-
גיעזער הינזיכט צווישן דעם יידישן גלויבן און דעם גלויבן פון די לענדער, אין
וועלכע יידן האָבן געלעבט.

די אַלע אידעאישע ענדערונגען, וואָס זענען פאַרגעקומען אין מערב־איראָפּע,
ווי אַ רעזולטאַט פון דער עמאַנציפאַציע, זענען קודם כל געגאַנגען אויף דער רעלי-
גיעזער ליניע. די אַלע נייע רעליגיעזע באַוועגונגען און רעליגיעזע אידיען האָבן
זייער אויפקום געהאַט אין מערב־איראָפּע. פריער איז געקומען די רעפּאָרם-
באַוועגונג, אַ ביסל שפעטער איז געקומען די קאָנסערוואַטיווע באַוועגונג. זיי האָבן
ביידע געהאַט געזעלשאַפטלעך די זעלביקע טענדענץ, הגם זיי זענען טעאַלאָגיש ווייט
אינע פון דער אַנדערער. אין גרונט פון די ביידע באַוועגונגען איז געווען דער
פאַרלאַנג צו מאַכן קירצער דעם מהלך, די דיסטאַנץ, צווישן יידן און נישט־יידן.
עס איז געווען אַ פאַרווך צו אַריינפאַסן די יידישע רעליגיע אין דער ראַם פון
דער אַלגעמיינער עמאַנציפירטער בירגערשאַפט, צו וועלכער יידן זענען צוגעקומען
און זיי זענען צוגעקומען, ווי זיי האָבן דאַמאָלסט געטראַכט, נישט מיט זייער אייגענעם
כה, נאָר זיי האָבן אויפגענומען די עמאַנציפאַציע, ווי אַ געשאַנק וואָס איז זיי
געגעבן געוואָרן פון דרויסן.

כ'האָב געזאָגט, אַז די עמאַנציפאַציע האָט קיינמאָל נישט דערגרייכט מזרח-
איראָפּע. אָבער די השכלה האָט זיך אויך דאַרטן אָנגעהייבן און די השכלה איז
געווען געריכטעט קודם כל נישט קעגן דער רעליגיעזער טראַדיציע, נאָר קעגן
די פירונגען פון יידן. די לאַזונג „זיי אַ ייד אין דער היים און אַ מענטש אין גאַס“ איז
געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר מזרח־איראָפּע דערפאַר, ווייל אין מזרח־איראָפּע
האָט מען קודם כל געדאַרפט די יידן ציוויליזירן און אינגאַנצן אַריבערפירן אויף
נייע רעלסן די באַציאונג צווישן יידן אַליין. דאָרט איז נישט געגאַנגען נאָר אין
רעליגיעזע רעפּאָרמען. דאָרט איז געגאַנגען אין סעקולאַריזירן דאָס יידישע לעבן,
וואָס איז געווען אַ מאַסן־לעבן און אין וועלכן עס האָבן זיך אָנגעהייבן אַנצוצייכענען
דיפערענצן סיי עקאָנאָמישע און סיי סאָציאַלע. עס האָבן אָנגעהייבן אויפצוקומען
קלאַסן און אין מזרח־איראָפּע האָט מען נישט געקענט געבן אַזאַ ענטפער, וואָס
זאָל פרוּבירן אַריינפאַסן יידישע ווערטן אין דער ראַם פון דער אַלגעמיינער סיטואַציע
פון יענע לענדער. די אַלגעמיינע סיטואַציע איז אין יענע לענדער גאַרנישט געווען
אַזוי לאַקאָדיק און דאָס יידישע לעבן איז געווען צופיל פאַרוואַרצלט אין אַלטע
טראַדיציעס און אין די אייגענע ווערטן, אַז מען זאָל עס קענען אינגאַנצן אַפּטויטן.
אָבער עס איז געווען נויטיק צו ענדערן דעם גאַנג פון דער יידישער געשיכטע אין

מזרח-איראפע. עס איז נויטיק געווען, אז מען זאל די יידן מאַכן אויפנאם־פעאיק פאַר אַט די נייע ענדערונגען, וואָס זענען געקומען אין רעזולטאַט פון דער קאַפּי־טאַליסטישער אַנטוויקלונג.

אין רעזולטאַט פון די אַלע פּראָצעסן האָט מען אפילו דאָס שטייענדיקע לעבן פון די יידן אין די שטעטלעך אויך צעטרייסלט. זיי האָבן זיך געראַנגלט מיט די נייע ענדערונגען, אָבער זיי אויסמיידן האָבן זיי נישט געקאַנט. איך דערמאָן די לאַזונג פון „זיי אַ ייד אין דער היים און אַ מענטש אין דרויסן“ און איך טראַכט, אז אַ סך יאָרן שפּעטער האָט איינער פון די פּאַטערס פון דער אַמעריקאַנער פּילאָזאָפּיע געזאָגט די זעלביקע זאַך. ער האָט געזאָגט, אז אַ מענטש האָט אַזויפיל פּערזענלעכקייטן וויפיל עס זענען פאַראַן סביבות צו וועלכע ער דאַרף זיך צופאַסן. אויף וויפיל די יידן אין מערב־איראָפּע האָבן זיך צוגעפאַסט צו דער סביבה, האָבן זיי איינטלעך פאַרלוירן זייער אייגענע פּערזענלעכקייט.

אין מזרח־איראָפּע האָבן אָבער די יידן פונקט פאַרקערט דורכגעפירט זייער צופאַסונג אין די ראַמען פון זייערע אייגענע ווערטן. דאָס איז געווען דער גרויסער אונטערשיד צווישן מערב־איראָפּע און מזרח־איראָפּע און דערפאַר וועט איר באַמערקן, אז די רעליגיע איז אין מזרח־איראָפּע פּאַקטיש נישט רעפּאַרמירט געוואָרן. עס זענען נישט פאַרגעקומען קיין גרויסע רעליגיעזע ענדערונגען אין מזרח־איראָפּעאישן ייִדנטום. דערפאַר אָבער זענען אויפגעקומען סעקולאַרע באַ־וועגונגען, סעקולאַרע ייִדישע אידייען, וואָס אַלע האָבן זיי געהאַט דעם זעלביקן אורשפּרונג. זיי זענען אַלע אַרויסגעשלאָגן פון זעלביקן קוואַל, פון אַן אויפגעוואַכטער ייִדישער איניציאַטיוו, פון אַ מידיקייט פון זיצן און וואַרטן מיט פאַרלייגטע הענט אויף אַ געטלעכן משיח. דאַמאָלט קומען עס אויף די פאַרשידענע אידייען. אייניקע פון זיי האָבן געהאַט זייער אָנהייב דווקא אין מערב־איראָפּע, אָבער די מאַסן־נאַכפּאַלגערשיקייט, די באַזע אויף וועלכער עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן די סטרוקטור, וואָס האָט אויסגעהאַלטן די דאָזיקע באַוועגונגען — זי איז געווען אין מזרח־איראָפּע. און עס איז נישט קיין ווונדער, וואָס אין דער צווייטער העלפט פון ניינצנטן יאָרהונדערט, באַזונדערס אין לעצטן פּערטל פון דעם יאָרהונדערט, זענען אויפגעקומען פאַרשידענע באַוועגונגען צווישן די יידן אין מזרח־איראָפּע, וואָס זענען עד היום אַ כּה אינעם ייִדישן אידעאישן לעבן.

עס קומען דאָרט אויף באַוועגונגען, וואָס אין תּוך זענען זיי אין מלחמה איינע קעגן דער אַנדערער. זיי ציען אין פּולשטענדיק פאַרשידענע ריכטונגען. פּונדעסט־וועגן האָבן זיי אַלע דאָס שותפותדיקע, וואָס זיי בויען אַלע אויפן כּח פון פּאַלק און וואָס זיי זעען די דערלייונג און די אויסלייונג פון פּאַלק אין דעם פּאַלק גופּא; זיי זעען משיחן אין פּאַלק גופּא.

אין יאָר 1897 קומט אויף די ציוניסטישע באַוועגונג, אַ פּאַליטישער ציוניזם האָט געמוזט געשאַפּן ווערן אין מערב־איראָפּע. אַ הערצל האָט נישט געקענט זיין אין מזרח־איראָפּע. עס האָט געמוזט זיין איינער, וואָס האָט געהאַט די דערפאַרונגען און די אַנטווישונג פון די גרויסע האַפּענונגען, וואָס דער ליבעראַלער ניינצנטער יאָרהונדערט האָט אויפגעבראַכט אין מענטשן. עס האָט געמוזט זיין די אַנטווישונג אין ליבעראַליזם און עס האָט אויך געמוזט זיין אַ באַשטימטע דערפאַרונג אין אַ

פאליטישער אקציע, אז עס זאל געבוירן ווערן א פאליטישע באוועגונג ביי יידן. דאס אלץ האט געקענט געשען אין מערב-איראפע. אבער מזרח-איראפע איז געווען די מאסע, וואס האט אויפגענומען אט די פאליטישע אידייען און וואס איז געווארן די טרעגערין און פארווירקלעכערין פון דער דאזיקער אידיע. פונקט ווי עס האט נישט געקענט קומען קיין מנהיג פון פאליטישן ציוניזם פון מזרח-איראפע, פונקט אזוי האט נישט געקענט קומען קיין חלוצישע באוועגונג, די ערשטע, פון מערב-איראפע. זי איז געקומען פון מזרח-איראפע, ווייל דארט איז געווען דאס פאלק און דאס איז געווען דער פארווירקלעכער צו ענדערן דעם גאנג פון דער יידישער געשיכטע, נישט אפרייסנדיק זיך פון יידישע קוואלן.

אין זעלביקן יאר 1897 איז אויפגעקומען דער „בונד“, וואס האט גלייך אין אנהייב זיך געשטעלט אין א מלחמה קעגן דעם ציוניזם. אין זעלביקן יאר 1897 האט דובנאו געשאפן דעם גלות-נאציאנאליזם. עס איז אפשר געווען א פריערדיקער פארלויפער, אבער זיין אידיע האט נישט אנגעשלאגן אין פאלק.

די דאזיקע באוועגונגען זענען נישט געגאנגען אין דער זעלביקער ריכטונג. זיי זענען אפטמאל געגאנגען אין קעגנזעצטע ריכטונגען. אבער אלע זענען זיי ארויסגעשלאגן פון דעם קוואל פון יידישער זעלבסט-איניציאטיוו און אלע האבן זיי געהאט אין זיך דעם בשותפותדיקן שטריך, וואס זיי האבן געבויט אויפן כח און אויף דער איניציאטיוו פון פאלק. אלע האבן זיי אויך געהאט דעם געמיינזאמען שטריך פון זוכן דערלייזונג און אויסלייזונג אין די אייגענע כחות.

אין דער זעלביקער צייט הייבט זיך אן די גרויסע מאסן-עמיגראציע פון מזרח-איראפע קיין אמעריקע. אויך די עמיגראציע, וואס איז נישט געווען קיין ארגאניזירטע, וואס איז געווען א פאראינצלטע און זייער א כאאטישע, אויך זי איז געווען גינסטיק און אין גרעסטן טייל איז זי אויך געווען א דערשיינונג פון עמאנציפאציע. אן אויסשטראל פון דער אויפגעוואכטער יידישער ענערגיע. יידן האבן פערזענלעך, אינדיוידועל, געוואלט זיך אליין העלפן דורך ביטן זייערע וויין-ערטער, ווארעם זיי האבן דערפילט, אז עס איז מער נישטא קיין פלאץ און עס זענען מער נישטא קיין האפענונגען אין די אלטע וויין-ערטער.

אט די אלע אידיען, ווי ווידעראנאנדיק זיי זענען נישט געווען, וויפל סתירות זיי זאלן נישט האבן איינע קעגן דער אנדערער, אט די אידיען האבן אנגעצונדן יידישע הערצער איבער דער גאנצער וועלט. מזרח-איראפע האט זיך אויסגעשפרייט ווייט איבער אירע געאגראפישע גרענעצן. די אלע נייע ישובים, וואס זענען אויפגעקומען, זענען אין גרויסן גאנצן געווען צווישן זיך אין קאנטראקט מיט דער אויס-וואנדערונג פון די מזרח-איראפעאישע לענדער. און די יידן זענען נישט אליין געפארן, זיי האבן מיטגענומען זייערע אידיען. אויב עס זענען פארשפרייט געווארן די פארטייען און די באוועגונגען, וואס זענען געווען באזירט אויף די אידיען, וועלכע זענען געשאפן געווארן אין מזרח-איראפע, איז עס געווען דערפאר, ווייל די אימי-גראנטן האבן זיי אומעטום מיטגעבראכט. עס האט העכסטנס געקענט זיין דא און דארט אן אנדער פירער. ביי אונדז אין די פארייניקטע שטאטן זענען די ערשטע פירער פון ציוניזם טאקע געווען מערב-איראפעאישע יידן אדער אמעריקאנער געבוירענע יידן. אבער די מאסן ווייטערדיקע ציוניסטישע יידן זענען געווען די

געקומענע פון מזרח-איראפע. דאָס זעלביקע איז געווען אויך אין אַנדערע לענדער. דאָס האָבן זיך די אידייען דורכגעבראַכן און די דאָזיקע אידייען האָבן אויפגעוועקט כחות אין דעם פּאָלק, וואָס האָבן געדרעמלט אין משך פון לאַנגע, לאַנגע יאָר-הונדערטער. דעריבער איז נישט קיין ווונדער, וואָס אויף די פּליגלען פון דער דאָזיקער דערהייבענער יידישער זעלבסט-איניציאַטיוו איז געשאַפן געוואָרן די נייע יידישע ליטעראַטור, וואָס איז אויך אַ פּראָדוקט פון מזרח-איראָפּע, און עס איז געשאַפן געוואָרן די נייע העברעאישע ליטעראַטור און עס זענען אויפגעקומען די אַלע סעקולערע באַוועגונגען.

מערב-איראָפּע האָט אַריינגעבראַכט זייער אַ סך נייעס אין דעם יידישן לעבן דורך די רעליגיעזע רעפּאַרמען. אָבער די אַלע פּאַלקס-באַוועגונגען, וואָס זענען אויפגעקומען, זענען אַנטשטאַנען אין מזרח-איראָפּע. עס איז אויך כדאי פּעסטצור-שטעלן, אַז דוקא אין די לעצטע פּופציק יאָר איז די מזרח-איראָפּעאישע השפּעה געווען מער אַן אומדירעקטע, ווי אַ דירעקטע, מיט אַן אויסנאַם פון דעם קורצן צייט-אַפּשניט צווישן די צוויי וועלט-מלחמות, ווען אַלץ וואָס איז געווען שעפּעריש און קאַנסטרוקטיוו אין מזרח-איראָפּע האָט זיך קאַנצענטרירט בעיקר אין פּוילן.

מיטן דאָזיקן אויסנאַם האָבן מיר געזען, ווי מזרח-איראָפּע איז געפאַלן אַ קרבן פון יענער גרויסער אַנטישונג, וואָס איז געקומען אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט נאָך די גרויסע האַפּענונגען און דערוואַרטונגען, וואָס מען האָט געלייגט אויף דער אַנטוויקלונג פון דער אינדוסטרי און פון דער טעכנאָלאָגיע אין ניינצנטן יאָרהונדערט. די טעכנאָלאָגיע האָט זיך אויף אַזוי פיל אויפגעהייבן, אַז זי האָט מאַראַליש געלאָזט דעם מענטש הינטערשטעליק און עס האָט זיך געשאַפן אַן אַפּגרונט צווישן דער קאַפּאַציטעט פון דער מענטשהייט אויפן וויסנשאַפּטלעכן געביט און דער סאָציאַלער מאַראַל; עס האָט זיך געשאַפן אַ תּהום צווישן דער מעגלעכקייט צו פּראָדוצירן און דעם אופן ווי אַזוי די דאָזיקע מעגלעכקייטן זענען אויסגענוצט געוואָרן. די גרויסע האַפּענונגען, וועלכע מען האָט געלייגט אויף דער מאַשין האָבן אַזוי אַרום געבראַכט אַ ביטערע אַנטישונג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זי האָט דעם מענטשן נישט אויפגעהייבן, נאָר אַז די מאַשין איז אויסגענוצט געוואָרן אויף אַנטאָן נייע קייטן אויף דער נשמה און אויף דעם גוף פון די מענטשן.

עס איז געווען אַ וויסנשאַפּט, וועלכע איז געוואָרן דעוהומאַניזירט און אין דער דאָזיקער וויסנשאַפּט, וואָס איז דעוהומאַניזירט געוואָרן, איז צעריבן געוואָרן אויף שטויב דאָס יידיש לעבן אין מזרח-איראָפּע. דער רעזולטאַט איז געווען אַ קאַטאַס-טראַפּע. גלייך נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה האָבן זיך אַנגעהייבן די פּאַגראַמען און שוין דאַמאַלט האָט מזרח-איראָפּע זיך אַנגעהויבן צו טרייסלען, דאָך איז דאָס מזרח-איראָפּעאישע ייִדנטום נישט אונטערגעאַנגען, נאָר עס איז איבערגעטראַגן געוואָרן אין די אַלע יידישע ישובים, וווּ זיי האָבן נאָך געקענט לעבן ווי יידן, ווען עס וואָלט נישט געווען מזרח-איראָפּע וואָלט קיין מדינת ישראל נישט געווען, ווען עס וואָלט נישט געווען מזרח-איראָפּע, וואָלט אפשר היינט דער יידישער ישוב אין די פּאַריניקטע שטאַטן נישט געווען, ווען עס וואָלט נישט געווען מזרח-איראָפּע, וואָלטן היינט נישט געווען די יידישע ישובים אין פּראַנקרייך און נישט ערגעץ אַנדערשוו.

די אלע יידישע ישובים זענען אויפגעקומען אין רעזולטאט פון די וואַנדערונגען אין די לעצטע הונדערט יאָר, אין וועלכע די מזרח־איראָפּעאישע יידן האָבן גע־שפּילט די גרעסטע ראָלע. עס איז אָבער נישט געווען אַ ביאָלאָגישער פּראָצעס. עס איז אויך נישט געווען אַ געאָגראַפּישער אומבייט פון אַדרעס פון דער יידישער באַפֿעלקערונג. זיי האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט די אידייען, וואָס האָבן אַרויפּגעהייבן דאָס מזרח־איראָפּעאישע יידנטום און דער פּאַקט האָט קאָנסטרוקטיוו באַווירקט אלע ישובים, כדי זיי ברענגען צוריק צו דעם אורקוואַל, וועלכן עס האָבן דערעפנט די מזרח־איראָפּעאישע יידן. מעגלעך, אַז מיר זענען שוין גייסטיק אַוועקגעגאַנגען זייער ווייט פון יענע ווערטן, וואָס האָבן נאָך געשפּילט אַ גרויסע ראָלע מיט פּופּציק יאָר צוריק אין די מזרח־איראָפּעאישע שטעט און שטעטלעך. אָבער אויב עס איז נאָך אין אונדז פאַרבליבן אַ גלויבן אין די אייגענע כחות, אויף וויפל עס איז נאָך ביי אונדז פאַרבליבן גלויבן אין דעם כח פון אַ יידיש פּאַלק, אויף וויפל עס איז ביי אונדז נאָך פאַרבליבן אויך דער אידעאָליזם און דער גלויבן אין דער אייגענער באַפּרייאונג מיט אייגענע כחות. אויף אַזוי פיל שעפּן מיר נאָך פון מזרח־איראָפּע און עס ליגט אויף אונדז דער חוב נישט צו דערלאָזן צוליבן אומקום פון די מזרח־איראָפּעאישע צענטרען, אַז אויך די ירושה און זייערע שאַפּונגען זאָלן פאַרלוירן גיין, וואָרעם זיי קענען פאַרטיליקט ווערן נישט נאָר פיזיש, נאָר אויך גייסטיק.

דער צענטער פון מזרח־איראָפּע, דאָס אַלטע צאַרישע רוסלאַנד, וווּ עס געפינען זיך היינט נאָך דריי מיליאָן יידן, קען ליידער נישט לעבן. זיי גופא קענען נישט ווייטער גיין מיט די אידעאָלן און מיט די וועגן, וואָס זיי אַליין האָבן געשאַפּן און אויסגעטראָטן. ליגט דעריבער אויף אונדז דער חוב, אַז מיר זאָלן אויך פאַר זיי טאָן, האַבנדיק פאַר זיך די זיכערקייט און די האַפענונג, אַז ווען עס איז וועלן זיי זיך אָנשליסן אין דעם מאַרש פון דער נייער יידישער געשיכטע, וואָס האָט געהאַט איר אָנהייב אין מזרח־איראָפּע.

פּאַר יז, 1965.

שעפער'ישע אנטוויקלונג און באמערקונגען וועגן יידישן מענטש אין די לעצטע פופציק יאר

פון ד"ר שלמה ביקל (ניו-יאָרק)

די גרויסע יידישע געשיכטע, וואָס דער יידישער מענטש האָט דורכגעלעבט אין די לעצטע פופציק יאר קענען מיר, ווי מען זאָגט עס, אויף אויסנווייניק. מלחמה, גירושים, פאָגראַמען, נייע מלוכהשע גרענעצן, וואָס האָבן צעטרייסלט די גרויסע יידישע ישובים אין אייראָפּע, און דערנאָך וואַנדערונג איבער ימים קיין מערב צוליב פרנסה, דאָס אויפקומען פון נייע יידישע ישובים און דער אויפוואַקס פון גרעסטן יידישן ישוב אין צפון-אַמעריקע און יידישע ישובים אין די דרום-אַמערי-קאָנער לענדער. און ווידער מלחמה, ראַסן-געזעצן, געטאָ, גאַז-אויבנס, אויפשטאַנד, פאַרטיזאַנער, „די-פי“-לאַגערן, עליה מיט אַלע וועגן, קאַמף קעגן ענגלאַנד, באַ-פרייאַונג פון די אַראַבער און דער אויפקום פון מדינת ישראל.

אַבער די אינעווייניקסטע געשיכטע פון דעם יידישן מענטש במשך פון די לעצטע פופציק יאר, די געשיכטע פון אַזויפיל גלגולים, פון טיפע גייסטיקע צווייפלען און פאַרצווייפלענישן, די געשיכטע פון די אַלע אַנטוישונגען — די דאָזיקע געשיכטע איז נאָך נישט געשריבן געוואָרן, מחוץ פון אויטאָביאָגראַפישע פאַרצייכענונגען פון יחידים. איך גלויב, אַז מען וועט אפשר מיין באַהויפטונג אָנעמען מיט סקעפטיציזם און מען וועט מיך פרעגן: וווּ זענען די ספרים פון אַחד-העם. פון זשיטלאָווסקי, פון אהרן דוד גאַרדאַן און פון בערל קאַצנלאַסאָן און טאַקע דובנאַווס „וועלט-געשיכטע פון דעם יידישן פּאַלק“, וואָס דערגייט ביז ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה? וואָס איז דאָס אַלץ, אויב נישט די געשיכטע, וואָס איך האָב געזאָגט, אַז זי איז נאָך נישט געשריבן געוואָרן?

פאַרלויף איך דעם וועג די פרעגערס, וואָס ווילן געבן אַ תשובה נאָך איידער איך האָב געפרעגט די שאלה. און דער ענטפער איז, אַז די דערמאָנטע ביכער און אַ סך אַנדערע נעבן זיי אַנטהאַלטן די היסטאָריע פון די אידייען, וואָס גרעסערע און קלענערע יידישע גרופעס זענען זיי נאָכגעגאַנגען אין משך פון די פופציק יאר. דער יידישער מענטש איז אין די לעצטע צוויי דורות געווען פאַרקאַכט אין מער אידעאָלאָגיעס, אין מער איזמען, ווי וועלכע עס איז אַנדערע גענעראַציע מיטן אויסנאַם פון די דורות פון חורבן בית-שני און פון ערב חורבן ביתר, וואָס האָבן אין פּרט פון זייער גרויסער תקופה געכאַפט דעם אַנבליק פון אונדזער יאַרהונדערט.

אָבער די אַלע אידעאָלאָגישע גנינים, וואָס דער יידישער מענטש האָט אין די לעצטע פּופּציק יאָר געהאַלפּן בויען און וווּ ער האָט מיט אַזאַ הייסער כּוונה געדאַוונט, זענען אַלץ נישט מער, ווי די חסרונות פון זיינע איבערלעבענישן. די אינעווייניקסטע רעוואָלוציע האָט דורות־לאַנג אין אים געשטעקט, און וואָס עס האָט דורכגעמאַכט דער יידישער מענטש, דער פרומער נישט ווייניקער, ווי דער פּרייער, וואָרט איצט אויפן היסטאָריקער.

עס האָט זיך אין די פּופּציק יאָר געביטן דער שטייגער פון יידישן יחיד, עס האָט זיך געביטן זיין איינשטעל צו זאַכן, וויכטיקייטן האָבן ביים יחיד פּאַרלוירן פון זייער וואָג, און זאַכן, וועלכע ער האָט מבטל געמאַכט, זענען געוואָרן וויכטיק און חשוב. דאָ אַנומלט איז מיר אויסגעקומען צו לייענען אַן אינטערעסאַנט בוך זכרונות פון אַ רביאיש משפּחה־קינד. אַיטא קאליש, אַן אור־אור־אייניקל פון ר' יצחק קאליש. דעם באַגרינדער פון דער וואָרקער ישיבהשער דינאַסטיע, דערציילט וועגן הויז פון איר זיידן און פון איר פּאָטער אָט וואָס:

„און אַז מען קומט צו די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, דאָס זענען די ערשטע יאָרן פון האַלבן יאָרהונדערט צווישן 1914 און 1964, טויכן אַרויס די ענדערונגען, וואָס זענען פּאַרגעקומען אין יידישן לעבן מיט פּאַזיטיווע סתירות: נאָך דער מלחמה, ווען ר' יאָסל ראָזענבלאַט, איינער פון דעם וואָרקער רבינס געטרייע חסידים, האָט זיך צוריקגעקערט פון סאָויעט־רוסלאַנד, ווהיין ער האָט געהאַט אַנטלאָפּן, און ווען ער איז געקומען זען זיין רבינס קינדער, האָט ער אויס־גערוּפּן: — איך קום אַקאַרשט פון רוסלאַנד, אָבער די אמתע וועלט־רעוואָלוציע ווערט ערשט איצט אָט דאָ!.

ר' יאָסל ראָזענבלאַט איז בפירוש געווען גערעכט. עס האָט געשטעקט מער איבערקערעניש אין דעם פּאַקט, וואָס אין דעם קאָלאָמייער שולעכל, וווּ אַ באַווייבטער ייד האָט זיך זינט דורות נישט באַוויזן אַן שטריימל, האָט מען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה צווישן אַן ערך צוויי הונדערט מתפללים קוים נאָך געווען אַ שטריימל. עס האָט געשטעקט אין דעם מער איבערקערעניש, ווי אין דער סאַמער וועלט־רעוואָלוציע. נישט מלכות האָט גוזר געווען אויף יידן אויסצוטאָן די שטריימלעך, נאָר עפעס אַ פּלוצימדיקער, אינעווייניקסטער פּסיכישער שטורעם האָט אַראָפּגע־וואָרפּן די שטריימלעך פון די יידישע קעפּ.

איך דערמאָן די שטריימל־רעוואָלוציע, ווייל דאָס איז געווען אַן אויפשטאַנד פון די זיידעס און פון די טאַטעס, אויב נישט פון די זין, און דאָס שטרייכט אונטער ריכטיק דער וואָרקער חסיד. ר' יאָסל ראָזענבלאַט האָט געזען, ווי באַרעכטיקט עס איז געווען זיין דערשראַקנדיקייט פון דעם פּלוצלימדיקן בייט פון דער דורות־דיקער יידישער לעבנס־פּאַנאַראַמע.

יידן האָבן אַ רייכע און אַ לאַנגע געשיכטע, רייך אין נסיונות, אין ליידן און אין גייסטיקע אויפטוען. אָבער מיט געשיכטע שרייבן האָבן זיי זיך נישט פּאַרנומען. די יידישע היסטאָריאָגראַפיע איז אַ שפעטערדיקער פּראָדוקט פון יידישער גייסטי־קייט. זי איז פּאַקטיש ערשט אויפגעקומען אין ניינצנטן יאָרהונדערט.

ווען איך טראַכט וועגן דער סיבה פאַרוואָס דאָס פּאַלק פון היסטאָריע, דאָס קלאַסישע פּאַלק פון לעבן אין צייט אַנשטאַט אין שטח, האָט ביז מיט אַן ערך הונדערט

יאר צוריק כמעט ווי נישט געשריבן קיין היסטאָריע, דוכט זיך מיר, אז דאָס איז געווען דערפאר, ווייל די געשיכטע איז געווען איבעריק פאַר יידן, צוליב וואָס פאַרשרייבן געשיכטע אין ביכער, ווען יעדער זון איז געווען דער פאַרזעצער פון דער לעבע-דיקער היסטאָריע פון זיין פּאָטער? דער זון איז מיט זיין דרויסנדיקער צורה, מיט זיין הלבושה, מיט זיין הילוך, מיט זיין לעבנס-פירונג, געווען אַ קאַפּיע פון זיין פּאָטער. ערשט נאָך דער בירגערלעכער עמאַנציפּאַציע, ביים סוף פון אַכצנטן יאָר-הונדערט אין פּראַנקרייך, און במשך פון ניינצנטן יאָרהונדערט אין צענטראַל-אײראָפּע, האָט דער דור פון די יידן פאַרלוירן די ענלעכקייט צום דור פון זייערע טאַטעס און עס איז נויטיק געווען צו דערציילן, ווי אַזוי די טאַטעס האָבן אויסגעזען און ווי אַזוי די טאַטעס האָבן זיך געפירט.

אין די לעצטע פופציק יאָר האָט זיך דער פּראָצעס פון אַסימילאַציע אודאי נישט אָפּגעשטעלט. פאַרקערט, די זין האָבן מער, ווי ווען עס איז פריער, זיך גענומען אינטעגרירן אין דער אַרומיקער קולטור און, ווי קיינמאַל נישט פריער האָבן זיי זיך געיאָגט נאָך פרעמדע אוצרות און אידעאָלן, כאָטש די דאָזיקע אידעאָלן האָבן נעגירט און געלייקנט דעם יידישן פּאָלקס-קיום, אויף וועלכע פרעמדע אידעאָלן און אידעאָלישע שלאַכט-פעלדער האָבן יידישע בחורים און מיידלעך אין משך פון די לעצטע פופציק יאָר נישט געקעמפט? — אין דעם רוסישן בירגער-קריג, אין די אויפשטאַנדן פון בעלאַ קון אין אונגאַרן, אין דער אינטערנאַציאָנאַלער בריגאַדע אין שפּאַניע, אָבער כאָטש דער דור פון דער יוגנט, איז אין לעצטן האַלבן יאָר-הונדערט מיט אַזאַ ליידנשאַפט נאַכגעלאָפּן פרעמדע געטער און האָט זיך געפרווט מיט אַלע כחות צו אַפּרייסן פון דעם שטייגער פון די טאַטעס, האָט דער גורל מער, ווי אין די פריעדיקע הונדערט יאָר נאָך דער עמאַנציפּאַציע, צוריק באַהעפט דעם ייד דרויסנדיק און אינערלעך און באַנייט די ענלעכקייט צווישן אבות און בנים. איך רעד שוין נישט דערפון, וואָס עס האָט בדרך כלל אויפגעהערט דער אַמאָ-ליקער גרונטאָונער חילוק און די דרויסנדיקע סתירה צווישן פרום און פריי, ווייל עס האָט זיך איבערגעריסן די היסטאָרישע אידיען-פאַרבינדונג, לויט זשיטלאָווסקיס אַ באַוווסטע פאַרמולע, צווישן פרום, באַרד און פיאות און צווישן בקיאות און אפיקורסות. דאָס איז אַזוי באַשיימפערלעך, אַז מען דאַרף פאַר דעם נישט ברענגען קיין ראיה און זי איז נישט די איינציקע היסטאָרישע אידיען-פאַרבינדונג, וואָס האָט זיך איבערגעריסן ביי דער אידענטיפיצירונג פון דורות מיט פרומקייט און פרייהייט.

די פרומע יידישע וועלט איז מיט פופציק יאָר וועלטישער געוואָרן. מיט פופציק יאָר צוריק האָט דער יידישער יחיד געקאַנט פרום זיין כמעט נאָר אויף דעם שטיי-גער פון מיין קאַלאַמייער זידן, אין משך פון די פינף צענדליק יאָר איז די יידישע פרומקייט געוואָרן פיל פאַרביקער. דער יידישער יחיד איז רעליגיעז נישט בלויז אויפן אַרטאָדאָקסישן, נאָר אויך אויפן קאַנסערוואַטיוון — רעפּאַראַמאַטאָרישן אופן. די אַמאָליקע היסטאָרישע פאַרבינדונג צווישן דער רעליגיעזער רעפּאַרם און דער יידישער פּאָלקס-פאַרלייקענונג איז בטל געוואָרן און קאַנסערוואַטיווע רעפּאַרם-יידישקייט איז שוין נישט מער, ווי אַמאָל, דער מאַנאַפּאַל פון ביראָקראַטישע גרופּעס, וועלכע האָבן מיט זייער טעמפל-אַנדערשקייט געוואַלט זיך סאַציאַל אָפּוונ-

דערן פון דעם כלל. אַרעם און רייך האָבן זיך אויסגעמישט אין די כלערליי געצעלטן פון דער רעליגיעזער יידישקייט.

די פרומע טאטעס זענען וועלטישער און וועלטלעכער. געוואָרן און די פרייע זין האָבן זייערע וועלטלעכע אידעאָלאָגיעס אין אַ גרויסן טייל אויסגערייניקט פון אַנטי-רעליגיעזע פּרינציפּן. אפילו יענע, וואָס האָבן אַמאָל געמאַכט פון זייער אַנטי-קלעריקאַליזם אַ לעבנס-עיקר, היטן זיך אַרויסצוווייזן פּרינציפּיעלישקייט אין דעם פּרט. עס האָט זיך איינגעשטעלט אַ היסטאָרישע אידיען-פאַרבינדונג, וואָס אידענטיפּיצירט דאָגמאַטיזם מיט הומאַרלאָזיקייט. עס איז אין תּוך נישט פאַראַן קיין קולטור-קאַמף מער, קיין קאַמף צווישן אידעאָלאָגיעס אויף דער יידישער גאַס. וועגן די שפּיצן, וואָס אַסימילירן זיך, קען מען זאָגן, אַז זיי, די פּירערס, קעמפּן וועגן געזעלשאַפּטלעכע מאַכט און אין מדינת ישראל וועגן רעגירונגס-מאַכט. אָבער עמך האָט אין די פּופּציק טרויעריקע יאָרן פון אונדזער יאַרהונדערט באַקומען, אַזוי צו זאָגן, אַ גרויסע דאָזע פון הומאַר און דאָס מיינט אַן אָפּווענדונג פון דאָגמאַטיזם.

די אידעאישע מלחמה בושעוועט שוין נישט מער, נישט נאָר היינט אין דער יידישער אַמעריקע, נאָר זי האָט שוין אויך נישט געבושעוועט צווישן ביידע וועלט-מלחמות אין איראָפּע מחוץ די סאָויעטישע גרענעצן. די ווילדע אידעאָלאָגישע מלחמה קעגן דער בורזשואַזיע איז געווען אַ מלחמה פון דרויסן, אַן אויפגעשרויפטער מה-בשנתה. עס איז נישט געווען מער קיין קאַמף צווישן אידיען, הגם עס האָבן זיך נאָך געפאַכטן איינער קעגן די אַנדערע ציוניסטן און בונדיסטן, רעכטע און לינקע, יידן מכל המינים און אַלע צווישן זיך. אויך דאָמאַלסט אין סאַמע ברען פון אידיען-קאַמף אין פּוילן איז דער יידישער יחיד שוין געווען פאַרסמט פון דער אַנטווישונג אין אידיען און דער אידעאָל איז געווען, וואָלט איך געזאָגט, בלוזי אַ ביאָלאָגישער חילוק ווי אַזוי ראַטעוועט מען זיך יחידיש און ווי אַזוי ראַטעוועט מען זיך כלליש פון דער אַרומיקער זאָלאָגישער רשעות, וואָס וויל דיך אומ-ברענגען און פון אַ קולטור-אינטעגראַציע, וואָס איר ציל איז אונטערגאַנג פון גייסטיקן לעבן.

די אַנטווישונג פון יידישן מענטש אין מזרח-איראָפּע, ביים פרייען און ביים פרומען, האָט אין זיך געהאַט צוויי סאַציאַל-פּסיכאָלאָגישע אַספּעקטן: דער ראַדי-קאַל זוכט זיין פּאַלק, נישט סתם די אידעאָלן פון זיין פּאַלק, נאָר דאָס קאָנקרעטע פּאַלק ממש, און דער פרומער, ער זוכט אַרום איבער דער וועלט, פאַר וועלכער ער שרעקט זיך, ווייל ער זעט פאַרגאַמען. ער זוכט קאָנטאַקט מיט דער גרויסער וועלט פון וועלכער מען קען לערנען; ער זוכט די וועלט, וואָס זאָל אַנערקענען זיין לעבן.

ביים אָנהייב פון די פּופּציק יאָר זע איך פאַר זיך צוויי געשטאַלטן פון דעם אַנטווישטן יחיד: די געשטאַלט פון דעם ראַדיקאַל, וואָס וויל תּשובה טאָן און לויפט צוריק, צוריק אַזש ביז אין בית-מדרש אַרײַן, כדי דאָרט צו באַגעגענען דאָס קאָנקרעטע יידישע פּאַלק; און די פיגור פון דעם פרומען, שטייגערישן ייד, וואָס וויל אַ דערנענטערונג מיט די פאַרפרעמדטע ברידער. דער ראַדיקאַל האָט זיך אַנטווישט אין דער אויפירונג פון דעם אַרום מיט זיין קולטור; און דעם מאַן פון דער יידישער פרומקייט און פון יידישן שטייגער איז אין אַ געוויסער מאָס מיאוס

געוואָרן פון דער אָפּזונדערונג פון אַרום. אַזוי ווי עס גייט נישט אין אַ וויסנשאַפֿט־ לעכער אויספאַרשונג, נאָר אין עסייאַסטישע מעדיטאַציעס, וועט אַמזיכערסטן זיין צו שעפּן מיין אינפאַרמאַציע, וואָס שייך דער אַנטוישטער יידישער געשטאַלט, נישט פון די ביכער, נאָר פון אייגענער דערפאַרונג און איבערלעבעניש.

דער ערשטער יאַרצענדליק פון אונדזער יאַרהונדערט האָט לויט דער איינ־ שטעלונג געהערט צום רואיקן און גלויביקן ניינצנטן יאַרהונדערט און נישט צום צוואַנציקסטן, וואָס איז אַ יאַרהונדערט פון בלוט און אַנטוישונג און פון די דזשעט־ אַעראַפּלאַנען און הייבט זיך אָן אין יאָר 1914 מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין די ערשטע צען יאָר פון אונדזער יאַרהונדערט האָט מען נאָך אין מיין גאַליצישן היים־שטעטל נישט געקענט טרעפּן אַ מיטליאַריקן ייד, וואָס זאָל רעדן און ליענען פּויליש, לכל הפחות מער ווי די העלפט פון די צוואַנציק טויזנט יידן פון דער שטאַט האָט נישט געשיקט זייערע קינדער אין די שקאַלעס. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך די לאַגע פּוּלשטענדיק געביטן, יידן האָבן אַנגעהייבן שיקן זייערע קינדער אין די פּוילישע שולעס, יידן האָבן אויפגע־ הערט צו באַטראַכטן זייער הלבשה פאַר אַן עיקר פון פרומקייט, און יידן, וואָס האָבן אין דעם פּריער געזען אַ ווילדע אפיקורסות, אַ שרעקלעכן חטא, די זעלביקע יידן, זענען געוואָרן מער טאַלעראַנט צו די דאָזיקע זינד פון די יידישע קינדער און זיי אַליין האָבן צוביסלעך צוגעזינדיקט דערמיט.

וועט מען זאָגן, אָו די טאַלעראַנט פון די פרומע יידן איז אַ פאַרלאַנג צו איבער־ רייסן מיט דער אָפּזונדערונג פון אַרום. איז עס אָבער בפירוש נישט אַזוי, דער פּאַליטישער ציוניזם האָט זיך אַריינגעריסן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יידישע שטובן נישט מיט דעם כח פון תפילות און סידור נאָר מיט דעם כח פון ככל הגויים. דער יידישער נאַציאָנאַליזם סיי דער גלותדיקער און סיי דער ציוניס־ טישער, איז געווען אַ פרעמד געוויקס, וואָס איז איבערגעפלאַנצט געוואָרן פון דער גרויסער און געראַמער איראַפּע אין דער ענגער יידישער גאַס. די אַלטע כנסת־ ישראל האָט נאָך מיט זיבציק, מיט אַכציק יאָר צוריק, נישט געוואוסט פון אַזאַ באַגריף, ווי „יידיש פּאַלק“. עס זענען געווען יידן און דער יידישער דת. דער אויפקום פון וואָרט „פּאַלק“ און דער רעיון פון דעם פרומען שטייגער־ייד צו ווערן אַ פּאַלק, איז געווען אין אַ היפשער מאָס אַן אַנטוישונג פון דעם אַלטן אופן פון דער אָפּזונדערונג. עס איז געווען אַן אונטערבאַווסטזיניקע און צום גרויסן טייל אויך אַ פּוּלבאַווסטזיניקע זוכעניש פון אַ נייער יידישער און כללישער זיכערקייט דורך אַ פּרוּוו צו לעבן מיט די פעלקער פון אַרום און לויט זייער מענטאַליטעט. דער טעאַרעטישער יסוד פון דער נאַציאָנאַל־רעליגיעזער פּאַרטי „מזרחי“ איז געווען מער פאַר „יודענשטאַט“, ווי דער מחזור און דער סידור. דער איראַפּעאישער נאַציאָנאַליזם איז געווען די טעאַריע און די תפילות פון סידור זענען געווען דער סימפּאַטישער און באַרעכטיקטער טייל...

עס האָט זיך ביים שטייגערשן ייד דערוועקט נייגיר צו וויסן, וואָס עס טראַכטן די גויישע שכנים וועגן אים און וועגן זיין לעבן. דער פרומער ייד האָט אין דער פרעמדער אָפּגעזונדערטקייט פון דעם אַרום דערפילט, ווי געזאָגט, אַן אומזיכערקייט. עס איז באַקאַנט, און פאַר מיר ממש אַן אַקסיאָם פון סאַציאַלער סטודיע, אַז אַן

אנעקדאט קען צומאל קלאָרער און בעסער באַלויכטן אַ געזעלשאַפטלעכע און יחידיש־פּסיכאָלאָגישע סיטואַציע, ווי אַ לאַנגער וויסנשאַפטלעכער טראַקטאַט. וואָס שייך דער אויפגעוואַכטער ניגיריקייט פון דעם פרום שבפרומען ייד צו דער טראַכטעניש פון דעם גויישן אַרום וועגן יידן און זייער לעבן, וויל איך איבערדערציילן אַ מעשה, וואָס עס האָט מיר דערציילט דער באַוווּסטער נחמיה ווינאווער. עס איז אַ מעשה וועגן אַ גוטן ייד, וואָס איז נפטר געוואָרן ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און זיין זון האָט זיך אַריבערגעכאַפט אין דער גרויסער שטאָט, וווּ עס האָט געלעבט זיינס אַ שוועסטער־קינד, שוין אַ היינט־וועלטיקער, כדי ביי אים געווויר צו ווערן וואָס פאַראַ רושם דעם רבינס פטירה האָט געמאַכט אויף די אומות העולם. וועט מען זאָגן. בטלנות! אָבער אין אַט דער בטלנות ליגט די דערוואַכטע ניגיריקייט, וואָס איך האָב פריער דערמאָנט.

און וואָס שייך דער אַנטווישונג פון די ראַדיקאַלן איז זי, גלויב איך, גאָר אַן ערך בולטער. יעדער וועלטלעכער פון אונדזער דור האָט אַזאַ דערפאַרונג מיט זיך אַליין און מיט אַ שפּאַר ביסל פון זיינע אידעאישע מיטגלייכער און פריינט. ביים אָנהייב פון די פּופציק יאָר זע איך, דעמאָלט אַ זיבעצן־יאָריקער, די גרויסע אימ־פרעסיאָנאַטע געשטאַלט פון דעם בעל־תשובה ד"ר נתן בירנבוים, וואָס האָט מיט פיר יאָר שפּעטער אויף דייטש און מיט נאָך ווייטערדיקע צוויי יאָר אויף יידיש געשריבן די ברענדדיקע רייד פון אומקער פון ראַדיקאַליזם צו פרומער יידישקייט, צו זיין גרויס־גאָט־פּאַלק, ד"ר נתן בירנבוים איז לאַנג פאַר הערצלען געווען אַ ציוניסטישער וואַרטזאָגער. אפילו דאָס וואָרט „ציוניזם“ איז ד"ר בירנבוים שאַפונג. ער איז אין ווין אין איין צייט, ווי ד"ר פינסקער אין אַדעס. געקומען צום געדאַנק וועגן אויטאָעמאַנציפּאַציע. ער האָט מיט דריי יאָר פאַר הערצלען אין זיין שריפט „די נאַציאָנאַלע באַנייאונג פון יידישן פּאַלק ווי אַ מיטל צו פאַרענטפּערן די יידן־פּראָגע“ אַנטוויקלט די עצם־אידייע פון יודענשאַט. אָבער שוין אין זיין רעפּעראַט וועגן דער קולטור־באַדייטונג פון ציוניזם, וואָס ד"ר נתן בירנבוים האָט געהאַלטן ביי דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל, אין 1897, האָט זיך אַפּגעשפּיגלט דער פּראָלאַג צו דער דראַמע, וואָס האָט געהייסן איבעריסן מיטן ציוניזם. ער איז געוואָרן אַ יידישיסט. אים האָט זיך געדוכט, אַז ער האָט געפונען די באַגערטע יידישע קולטור און פּאַלקס־קאָנקרעטקייט אין דער יידיש־רעדנדיקער מאַסע פון תּחום־המושב. האָט זיך בירנבוים, דער דייטש־רעדנדיקער ייד פון ווין, איבערגעצויגן אין דער מזרחדיקער שטאָט טשערנאוויץ און איז דאָרט געוואָרן אַ פאַר־קעמפּער פון יידישיזם. ער איז בלי־ספק געווען איינער פון די ראשונים און דער אַרגאַניזאַטאָר פון דער וויכטיקער יידיש־דעמאָנסטראַציע פון דער טשערנאוויצער שפּראַך־קאָנפּע־רענץ אין יאָר 1908.

אין 1908 האָט ד"ר נתן בירנבוים פרעזידירט די טשערנאוויצער שפּראַך־קאָנפּערענץ. אָבער אין 1914, פיר יאָר פאַר זיין פאַרמעלן איבערייס מיט טשערנאוויץ, איז ער שוין נישט געווען שוה בשוה מיט וועלטלעכער יידישקייט. מיר זעען ד"ר נתן בירנבוים אין יענע טעג, אין פּרילינג 1914, אויף אַ באַנקעט אין מיין גאַלי־זישער היים־שטאָט. די וועלטלעכע יידישע געזעלשאַפטלעכקייט האָט געיימטובט ד"ר בירנבוים פּופציקסטן געבוירנטאָג. עס באַגריסן ציוניסטן, בונדיסטן, פּועלי־

ציון און אויך איך, א יונגער גימנאזיסט, ברענג דעם יידישיסט בירנבוים אויף העברעאיש די ברכה פון דער ארץ-ישראלדיק געשטימטער יוגנט. דער בעל-היובל, בכבודיק, מיט זיין רבנישער באַרד און מיט אַן אַ שיעור שטראַלנדיקן פנים ענט-פערט. און איך געדענק אַלעמענס איבעראַשונג: ער איז ווייניק וואָס אינגעגאַנגען אויף די האַפּערדיקע רייד פון אַ טייל באַגריסער וועגן יידיש און וועגן קולטור-אויטאָנאָמיע אויף יידיש, נאָר ער האָט פאַרקערט גענומען מוסר זאָגן די עטלעכע הלמאי זיי האַנדלען לויט וועגן פון אַנדערע און זיי שניידן פינגער פון יידישקייט לויטן ווילן פון אַנדערע. דערנאָך האָט ער גענומען רעדן גאָר אַנדערע רייד — וועגן אַן אומה, וואָס איז געבליבן אין דער וועלט-געשיכטע איינע אַליין, מיט אייניקע יסודות אייביקע, וואָרעם גאָט האָט אונדז אויסגעקליבן און מיר אים. ער האָט געזוכט זיין פּאַלק, דער ראַדיקאַל און דער ציוניסט, דער געוועזענער יידישיסט, איז געוואָרן אַ פרומער.

איך האָב זיך לענגער אָפּגעשטעלט אויף דער געשטאַלט פון ד"ר בירנבוים, נישט ווייל איך בין געווען גערירט פון זיין תשובה-וועג; איך בין ווייט דערפון. נאָר ווייל איך זע אין אים דעם ערשטן גרויסן טרעגער פון אַנטוישונג אין יידיש-וועלטלעכן קולטור-וועג פון די לעצטע צוויי דורות. ער איז געווען דער ערשטער גרויסער בעל-תשובה אין די פופציק יאָר, צווישן 1914 און 1964, דער ערשטער דער אינטעליגענטסטער און דער גייסטיק-מוטיקסטער. ווען נתן בירנבוים האָט אויסגעשריען דעם וויי פון זיין אַנטוישונג און די פיין פון זיין חרטה און האָט פאַר-לאָזט די גרויסע וועלט מיט אַלע אירע אידעאישע, ווי ער האָט געזאָגט, עבודה-זרות, און זיך צוריקגעצויגן צו פרום-יידישקייט, האָט נאָך די גרויסע אידייע פון אַ קלאַסנלאָזער, סאָציאַליסטישער געזעלשאַפט, וואָס דאַרף זיין אַ גן-עדן אויף דער ערד און דאַרף אָפּשאַפן אַרעמקייט און אַלע מינים אונטערדריקונגען פון מענטשן און די שנאה צווישן פעלקער, יענע באַוועגונג האָט אין יענער צייט נאָך נישט געהאַט די אילוזיע, וואָס איז געוואָרן אַ הויפּט-קוואַל פון אַנטוישונג אין די לעצטע פופציק יאָר, יענע אילוזיע האָט נאָך נישט געהאַט געבלענדעט און אודאי נישט פאַרבלענדעט אַזוי פיל יידישע הערצער און מוחות איבער דער גאַרער וועלט. אין יענער צייט האָט אויך קיינער נישט געאַנט, אַז עס וועט אויפשטיין אַ פּאַלק אין מיטן האַרץ פון איראָפּע און וועט אויסבויען און צינדן גאַז-איוונס אויף צו פאַר-ברענען אין זיי מיליאָנען יידן ביים לעבעדיקן לייב, מאַיאַדאַנק און טרעבלינקע האָבן געשאַפן אַ וואַנט פון אַנטוישונג צווישן יידן און דער וועלט. מאַיאַדאַנק און טרעב-לינקע האָבן צערודערט און צעפרעסן דעם גאַט-גלויבן אין טויזנטער פרומע יידישע הערצער. זיי האָבן זיי איבערגעפילט מיט אַנטוישונג און מיט מרידה. די יציאת-קאָמוניזם, דער אַרויסגאַנג פון דער קאָמוניסטישער באַוועגונג, וואָס האָט זיך אַנגעהייבן מיט די מאַסקווער פּראַצעסן און איז געוואַקסן מיטן סטאַלין-היטלער-אָפּמאַך, איז נאָך דער אויסמאַרדונג פון די יידישע שרייבער און נאָך דער אָפּענער אַנטי-יידישער איינשטעלונג פון דעם קרעמל סיי אין סאָוועט-רוסלאַנד גופא און סיי אין דער אינטערנאַציאָנאַלער פּאַליטיק צו מדינת ישראל, אויסגעוואַקסן צו דער גרעסטער צאָל בעל-תשובה אין יידישן לעבן פון גאָר דער וועלט.

ווען די אַנטוישונג און חרטה זאָלן האָבן דעם זעלביקן כח פון געזעלשאַפטלעכער

קאנסטרוקטיווקייט, ווי עס איז די יידישע איבערלעבעניש און דער צער, וואָלט קיין שום מאַכט אונדז, יידן, נישט געקענט בייקומען. דער נצח ישראל וואָלט באַמחט געווען געזיכערט. נישט אומזיסט האָט דער באַוווסטער איטאַליענישער שרייבער, איגנאַצי סילאַנע, וואָס איז אויך אַמאָל געווען אַ קאָמוניסטיש-גלויביקער, געשריבן מיט יאָרן צוריק, אַז ער זעט נאָר איין געזעלשאַפטלעכן כח, וואָס וועט זיין אימ-שטאַנד צו מאַכן די רעוואָלוציע פונעם קאָמוניזם און ווערן דער בויער פון דעמאָ-קראַטיע און פרייהייט פון דער וועלט. דער איינציקער כח זענען די געוועזענע קאָמוניסטן.

מיינע באַמערקונגען אויפן ראַנד פון יידישן מענטש אין די לעצטע פופציק יאָר האָבן צו טאָן מיטן ייד פון מזרח-אייראָפּע. אָבער אויך ביי די צוויי דורות פיאַנערן און העלדן, וואָס האָבן געשריבן אַ זעלטן שיין און פאַרביק קאַפיטל אין דער יידישער געשיכטע פון מדינה-בויאונג, אויך ביי זיי פאַרנעמט אַ פאַרנט-פלאַץ דאָס געפיל פון אַנטווישונג. אין דער וועלט, אַנטווישונג אין עם-ישראל אין טאַקע אין זיך אליין. אין דער זעלביקער צייט איז וואָך ביי זיי דער באַגער צו דער וועלט, דער באַגער צו געפינען דאָס אייגענע פאַלק און זיך אליין, ווי אַ יידישן מענטש. אין דער מיט פונעם פאַלק.

פּאַר יז, 1965.

אריינפיר צום רעפערעאט פון מיכאל זילבערבערג

פון יוסף לעפטוויטש (1871)

אין היינטיקן סימפאזיום וועגן מזרח-איראפעאישן יידנטום באטייליק איך זיך נישט אזוי, ווי כ'האב עס געטאן אין די פריערדיקע סימפאזיוםס. איך האב נישט קיין שום פערזענלעכע דערפארונג און קיין שום קענטניש פונעם לעבן פון די יידן אין מזרח-איראפע. איך בין א מערב-איראפעאישער ייד, כאטש איך שטאם פון לאנגע דורות פוילישע יידן. אבער קיינמאל בין איך נישט געווען אין מזרח-איראפע ביז נאך דער מלחמה, אזוי אז איך האב נישט געקענט דאס קאכעדיקע לעבן פון יידן אין מזרח-איראפע, זיכער נישט אזוי, ווי אונזער פריינט זילבערבערג און זיכער נישט אזוי, ווי אלחנן וואגלער. מיט זילבערבערגן האב איך אין שייכות מיטן חורבן א גאנצע באציאונג, ווייל באלד נאך דעם חורבן איז די פעדעראציע פון לאנדאן, מיט וועלכער איך בין פארבונדן, אריין אין פוילן און אנגעזיבן ראט-טעווען קינדער. זי איז געווען נישט די איינציקע ארגאניזאציע, אבער איינע פון די ארגאניזאציעס, וואס האבן די ארבעט געטאן. מיר האבן דאמאלסט אויפגעבויט א קינדערהיים אין קאפוסטא און זילבערבערג איז דארט געווען דער לייטער און דער אדמיניסטראטאר און דורך דעם האט זיך געשאפן די גאנצע פארבינדונג צווישן אונדז און דער ארגאניזאציע. דער פאקט, וואס ער איז שפעטער געקומען קיין לאנדאן, און דאס וואס ער האט דערציילט, האב איך שוין פריער געהערט פון אים און נעמעלעך, ווי אזוי ער איז אריין אין געטא און זיין ארויסגיין פון געטא מיט קארטשאקן. איך ווייס, אז אלץ וואס איר וועט הערן וועט זיין געוואלטיק אינטערעסאנט, ווייל איך הער און הער און מען קען וועגן דעם נאך א סך מער רעדן און שרייבן. עס איז א טעמע נישט צום אויסשעפן.

איך האב געזאגט, אז דאס מזרח-איראפעאישע יידישע לעבן האב איך נישט געקענט, אבער א געוויס בילד דערפון האב איך פארשטייט זיך יא געהאט, ווייל איך בין דאך אויפגעצויגן געווארן אין ווייטשעפל, וואס איז געווען א מין צווא-מענגוס פון אלע יידישע שטעטלעך פון מזרח-איראפע און דער לשון איז געווען יידיש. דארט בין איך געגאנגען אין חדר, דארט בין איך געווארן א סאציאליסט, א בונדיסט, אן אנארכיסט און געקאכט זיך אין דאזיקן לעבן. איך האב עס באשריבן למשל אין א הקדמה צום בוך זכרונות, וואס רודאלף ראקער האט ארויסגעגעבן, מיינער א ייד אין דער צייט, ווען איך בין נאך געווען א יינגל אין דער שולע, און עפעס האב איך געקענט פון דעם דאזיקן קאכעדיקן לעבן פון די עמיגראנטן, פון אימיגראנטישן לעבן ביי אונדז.

אַבער וואָס איך האָב געזען פון מזרח־איראָפּעאישן יידישן לעבן, איז געווען
נאָך דעם חורבן. איך בין אַ מיטגליד פון דער אינטערנאַציאָנאַלער עקזעקוּ-
טיווע פון פען־קלוב און פּאַרטנערט דאָרט שוין זעקס און צוואַנציק יאָר דעם יידישן
פען־צענטער, וואָס האָט זיך פריער געפונען אין וואַרשע און איצט געפינט ער
זיך אין ניו־יאָרק. בין איך געווען אין פּוילן אויף אַ וועלט־קאָנפּערענץ פון אינטער-
נאַציאָנאַלן פען־קלוב און נאָך די ערשטע רעפּעראַטן בין איך פּאַרשווינדן געוואָרן
און איך בין דאָרט איינגעשלונגען געוואָרן אויף אַ חודש צייט אין דעם יידישן
פּוילן. איך האָב דאָרט געפונען נאָר חורבות, וואָס עס זענען איבערגעבליבן. אַבער
עס האָט מיך געפאַנגען און איך בין יעדעס יאָר צוריקגעפאַרן, ווייל עס איז געווען
פאַר מיר אַ שטיק פון דעם יידישן לעבן, אין וועלכן איך בין אויפגעצויגן געוואָרן.
דאָרט איז געווען דער אורקוואַל, דער אָנהייב און ליידער דער סוף.

פּאַרײז, 1965.

די לעצטע תקופה פון יידן אין פוילן

פון מיכאל זילבערבערג (לאנדא)

עס איז פאר מיר אַ גרויסער כבוד צו ווערן אויפגערופן צו דער ערשטער עליה אין דעם סימפאזיום וועגן יידן אין מזרח־איראָפּע, צו רעדן וועגן יידן אין פוילן אין די לעצטע פופציק יאָר.

איך מיינ, אַז מיר זענען זיך נישט צוזאַמענגעקומען צו האַלטן סתם שיינע דרשות, איבערצוזורן דאָס, וואָס איז שוין פיל מאָל געזאָגט און געשריבן געוואָרן, אַזאַ זאָך האָט נישט קיין זין, און דאָס איז נישט אונדזער אויפגאַבע.

די דעלעגאַטן צום היינטיקן סימפאָזיום, כמעט אַלע מענטשן פון מזרח־איראָפּע, מענטשן מיט אַ גרויסן באַגאַזש פון ידיעות וועגן יידן אין די לענדער, האָבן אַליין דורכגעלעבט און דורכגעווייטיקט די לעצטע פופציק־זעכציק יאָר יידיש לעבן אין מזרח־איראָפּע.

עס וואָלט גוט געווען, אַז דאָס אַלץ, וואָס וועט היינט געזאָגט ווערן אין שייכות מיט די פּראָבלעמען פון אונדזער סימפאָזיום, זאָל אונדז אַלע אינספּירירן צו טראַכטן אָפּטער וועגן די פּראָבלעמען, צו פאַרגלייכן יידיש לעבן אַמאָל און היינט און דער עיקר, צו קומען צו געוויסע מסקנות וועגן אַנגעווייטיקטע און קאָמפּלי־צירטע ענינים.

פאַר אונדז איז דער פאַרנעם פון יידישקייט, פון יידישן שטייגער און יידישער אייגנאַרטיקייט אין מזרח־איראָפּע זייער נאָענט. מיר הערן זייער אָפט, וווּ נעמט מען אַ יידישקייט, ווי עס איז געווען אַמאָל אין פוילן, צי אין ליטע? פאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ פּראָגע איז לעכערלעך צו שטעלן אין די גמרי אַנדערע באַדינגונגען, אין וועלכע מיר לעבן היינט־צו־טאָג.

בכלל אַז מיר וואַרפן אַ בליק אויף דער יידישער געשיכטע, אויף די פאַר־שידענע ישובים פון אַלטע צייטן ביו היינט, איז נישט שווער צו זען די גרויסע אונטערשיידן אין דעם מהות און פאַרנעם פון יידישן לעבן און פון יידישקייט אין יעדן לאַנד באַזונדער. צי איז מעגלעך צו פאַרגלייכן די יידישקייט פון די חכמי התלמוד אין בבל צו דעם יידישן צענטער פון תּרְגוּם־השבעים און פּילון, וואָס איז געווען אין אלכסנדריה? צי האָט אַ זין צו קומען מיט פאַרגלייכן וועגן דער גאַלדענער תקופה פון שפּאַניע מיט דער תקופה פון יידן אין דייטשלאַנד? און צי איז מעגלעך צו פאַרגלייכן יידישקייט פון דייטשלאַנד מיט יידיש פוילן אין די לעצטע פאַר צענדליק יאָר.

אודאי זענען געווען א ריי וויכטיקע פאקטאָרן, אויסערלעכע און אינערלעכע. וואָס האָבן געווירקט און געהאַט אַ השפּעה אויף יעדן ישוב באַזונדער און אַנדערש, עס וואָלט פאַרנומען צופיל צייט צו אַנאַליזירן די אַלע אויסערלעכע השפּעות און די אינערלעכע כּוחות, וואָס האָבן פאַרמירט דעם יידישן לעבן אין יעדן לאַנד באַזונדער. וואָס איז קודם כל וויכטיק אונטערצושטרייבן אין שייכות מיט דעם יידישן לעבן אין באַזונדערע לענדער, איז די פּראַגע, וויפיל צייט האָט דער יידישער ישוב אָנגעהאַלטן, ווי לאַנג האָט ער עקזיסטירט אין דעם אַדער יענעם לאַנד. און די צייט פון אויסדויער, פון פשוטער עקזיסטענץ, מיין איך, געהערט צו די וויכטיקסטע מאַמענטן אין דער געשיכטע פון יעדן יידישן ישוב, ווען מיר דיס-קוטירן די פּראַגע פון יידישקייט, פון יידישן שטייגער, יידן-נוסח און פון יידיש לעבן בכלל.

און עס איז וויכטיק צו דערמאָנען היינט, אַז דער יידישער ישוב אין פּוילן איז טאַקע אין צייט דער לענגסטער אין דער יידישער געשיכטע. עס איז אַ געשיכטע פון אַרום טויזנט יאָר, און שוין צוליב דעם אַליין האָט זיך דאָס יידישע לעבן אַנדערש פאַרמירט, אַנדערש אַנטוויקלט, ווי אין אַנדערע לענדער. דאָס איז אפשר דאָס וויכטיקסטע, וואָס מיר דאַרפן געדענקען אין אונדזער סימפּאָזיום וועגן יידן און יידיש לעבן אין מזרח-אייראָפּע.

אודאי וועט מען היינט דאָ רעדן וועגן פאַרשידענע טעמעס, וועגן פּאָליטישע באַוועגונגען, וועגן רעליגיעזן לעבן, וועגן ליטעראַטור און פרעסע א. א. ו. דאָס זענען אַן ספּק טעמעס פאַר זיך, אָבער די ערשטע, קאַרדינאַלע פּראַגע איז, ווי לאַנג האָט דער ישוב אָנגעהאַלטן, כדי צו קאָנען האָבן אַזאַ שעפּערישן כּח, ווי מיר האָבן געהאַט אין פּוילן אין דער לעצטער תקופה ביז דעם גרויסן חורבן.

נישט לאַנג צוריק האָב איך געזען אין בריטישן מוזיי אַן אויסשטעלונג: „טויזנט יאָר פּוילן“, אַ ווונדערבאַרע און פּראַכטפולע אויסשטעלונג. און איך האָב נישט איינמאַל געטראַכט, הלוואי וואָלטן מיר געקאָנט אַרגאַניזירן אַזאַ אויס-שטעלונג פון טויזנט יאָר יידיש לעבן אין פּוילן. דער בריטישער מוזיי וואָלט אַן ספּק איינגעאַנגען צו האָבן אַזאַ אויסשטעלונג, וואָס וואָלט געווען אַ גאָר גרויסער אויפטו אין דער איצטיקער צייט.

און נאָך אַ מאַמענט, איך האָב די טעג געזען אַ יאָר-בוך, וואָס איז אַרויס אין די צוואַנציקער יאָרן אין קראַקע. געפינט זיך דאָרט אַן אַרטיקל פון יהושע טאַהן, וועלכער אַנאַליזירט אַ ריי יידישע פּראַבלעמען אין פּוילן. דער מחבר דיסקוטירט צווישן אַנדערן די רדיפות און פאַרפּאָלגונגען לגבי יידן אין פּוילן. ער האַלט אַז די רדיפות האָבן נישט דערנידערט, נאָר געשטאַרקט די יידן אין לאַנד. די רדיפות זענען געווען אַ שטויס-קראַפט צו יידישער שעפּערישקייט, אַז יידן זאָלן זיין שטאַלץ מיט זייער יידישקייט. יהושע טאַהן רופט די רדיפות יסורי-אהבה און זאָגט, אַז די יידישע ליידן זענען געווען דער באַגלייט-מאַטיוו פון יידישן לעבן און האָבן גע-שטאַרקט דעם יידישן באַוווּסטזיין פון פּוילישע יידן אין די לעצטע יאָרן.

מערב-אייראָפּעאישע יידן קאָנען דאָס נישט פאַרשטיין. עס איז זיי לגמרי פרעמד אַזאַ פּילאָזאָפּיע, וואָס זאָגט, אַז דוקא די רדיפות האָבן געשטאַרקט דעם יידישן באַוווּסטזיין אין געוויסע לענדער פון אייראָפּע.

א צווייטער געדאנק, וואָס ד"ר יהושע טאַהן ברענגט אַרויס אין זיין אַרטיקל, איז אַט וואָס: יידן אין פּוילן זענען נישט נאָר שטאַלץ מיט דעם, וואָס זיי זענען יידן, זיי קאַנען נישט פאַרשטיין, ווי קאָן געשען אַזאַ זאַך, אַז זיי זאָלן ווערן אויס יידן.

אַט מיט די געדאַנקען, מיט די מאַטיוון, זענען מיר אַרויס אין דער ברייטער וועלט, זיין אַ ייד, בלייבן אַ ייד און די אומעגלעכקייט צו ווערן אויס ייד. דאָס איז אַ יסוד און אַן אמת פאַר יעדן ייד פון מזרח-איראָפּע, אַזוי פאַר דעם רעליגיעזן, ווי פאַר דעם וועלטלעכן.

יידן אין מזרח-איראָפּע האָבן זיך מוסר נפש געווען פאַר אייגן לשון, פאַר אייגענעם שטייגער, פאַר אַ יידישן נאָמען און אָפּגערעדט פון יידישן מאַכל. דער ייד האָט געפילט, אַז ער איז אַ טייל פון דער יידישער געזעלשאַפּט און אודאי איז ער געווען געקניפט און געבונדן מיט דער אייגענער משפּחה.

און ווי אַנדערש איז דאָס אַלץ אין דער מערב-איראָפּעאישער וועלט. און עס קאָן געשען אַזאַ פאַראַדאָקס, וואָס איך האָב געהערט נישט לאַנג צוריק אין לאַנדאָן. אַ בחור, וואָס האָט גראַד געענדיקט אַ רעליגיעזע שולע, האָט זיך פאַרטראַכט אין באַשלאָסן צו ענדערן זיין גלויבן, ער איז געוואָרן אַ קאַטאָליק. מיר וועלן נישט אַריינגיין אין פרטים פון דער טראַגדיע פאַר דער יידישער משפּחה. אינטערעסאַנט איז נאָר דער פאַקט, אַז דער בחור האָט דאָס לייכט געקאַנט אויספירן, געהאַט דאָס לשון, דעם ענגלישן נאָמען, די אויסערלעכע מאַניערן, ער איז געווען צוגעגרייט צו זיין טאַט שוין פון פריער, פון דער פריערדיקער יידישער סביבה.

דאָס אַלץ איז נאָר, ווי מען זאָגט, אויפן ראַנד פון דער היינטיקער טעמע. איך האָב נישט בדעה צו רעדן וועגן דעם גייסטיקן לעבן פון יידן אין פּוילן, וועגן דעם וועלן אַנדערע רעדן אין דעם היינטיקן סימפּאָזיום. איך וויל זיך אָפּשטעלן נאָר אויף דעם, וואָס האָט געפירט צו אַזאַ רייך שעפּעריש יידיש לעבן אין פּוילן. און עס וועלן מיר מוחל זיין די צוויי רעדנער, וואָס דאַרפן היינט רעדן וועגן רוסלאַנד און ליטע. עס וועט מיר אָפט אויסקומען צו דערמאָנען געוויסע פרטים, וואָס זענען נוגע אויך די צוויי דערמאָנטע לענדער, פרטים, וואָס זענען בשותפותדיקע פאַר אַלע שטחים פון מזרח-איראָפּע.

די גרויסע פּאָליטישע געשעענישן, וואָס האָבן סוף 18-טן יאָרהונדערט צעריסן פּוילן אין דריי טיילן, מאַכנדיק אַ סוף צו דער אומאַפהענגיקייט פון מדינת פּוילן, אויף אַ משך פון אַרום הונדערט און דרייסיק יאָר, האָבן מיט זייער גאַנצן אימפעט אויך געטראָפּן דעם עקאָנאָמישן און גייסטיקן לעבן פון די יידן אין דעם לאַנד. דער טיפּ פון פּוילישן ייד, ווי ער האָט זיך אויסגעפאַרעמט אין משך פון יאָרן, האָט מיט פּוילנס צוזאַמענברוך אין אַ גרויסער מאָס פאַרלוירן דעם יסוד פאַר זיין ווייטערדיקער, איינהייטלעכער עקזיסטענץ. דאָס יידישע לעבן פאַרמירט זיך אַנדערש אין דייטשישן טייל פון פּוילן, אַנדערש אין עסטרייכישן און גאַנץ אַנדערש אין רוסישן פּוילן.

מיט יאָרן צוריק האָבן איך געהערט פון אַ פּוילישן פּראָפּעסאָר, אַז דעם פּוילישן פּאָלק פעלט אַ גאַנצער יאָרהונדערט. פּוילן, האָט דער היסטאָריקער געזאָגט, האָט נישט דעם 19-טן יאָרהונדערט, דער יאָרהונדערט פעלט אין דער פּוילישער גע-

שיכטע, הגם דערפאר, וואָס מיר זענען נישט געווען זעלבסטשטענדיק, האָבן מיר זיך גייסטיק זייער אַנטוויקלט. פּאַליאַקן זענען שטאַלץ, האָט דער פּראָפּעסאָר געזאָגט, מיט דער פּוילישער ליטעראַטור, מיט דער מוזיק און בכלל מיטן גייסטיקן אויפשטייג פון פּוילישן פּאַלק אין דער תקופה.

ווען איך האָב דאָס געהערט וועגן פּוילן, האָב איך אַ טראַכט געטאָן וועגן יידן אין דער אייגענער תקופה.

אַן ספּק האָט די תקופה פון פּוילישער אָפהענגיקייט מיט אַלע אירע נעגאַטיווע דערשיינונגען געהאַט אויך פאַר יידן אַ ריי פּאַזיטיווע מאַמענטן, אָבער איין זאַך איז קלאַר, אַז דער יידישער קיבוץ אין פּוילן איז אין די הונדערט און דרייסיק יאָר, וועלכע איך האָב דערמאַנט, געווען פונאַנדערגעטיילט אין דריי עדות: אין אַן עדה פון דייטשישע יידן, פון עסטרייכישע יידן און דער רוב, אַן עדה פון קאַנגרעס-פּוילישע יידן אונטער דער השפּעה פון רוסלאַנד.

ווען עס האָט אָנגעהויבן צו ווירקן אין סוף פון 19-טן יאָרהונדערט די פּוילישע אַסימילאַציע, האָט זי צו ביטלעך אַרויסגעשטופּט די השפּעה פון דער דייטשישער קולטור אויף דער יידישער גאַס, בפרט אין גאַליציע. די אַסימילאַציע האָט דער עיקר אַרומגעכאַפט די יידישע אינטעליגענץ אין פּוילן, בעת די גרויסע מאַסן זענען געבליבן טריי דעם יידישן, טראַדיציאָנעלן שטייגער-לעבן, טריי דער יידישער קולטור. און אַזוי זענען מיר אַריין אין 20-טן יאָרהונדערט.

און אין שייכות מיט דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון יידישן לעבן אין פּוילן, בפרט אין די לעצטע צוויי צענדליק יאָר פאַרן חורבן, דאַרף דאָ דערמאַנט ווערן די גרויסע השפּעה פון יידן אין די אַזוי גערופּענע מזרח-קרעסן, יידן פון פּאַלעסטיע, וואַלין און פון ווילנער געגנט. אַט די יידן האָבן קיינמאַל נישט געהאַט קיין שייכות צו דער פּוילישער אַסימילאַציע, זיי זענען תמיד געווען אַ ברכה פאַר דעם יידישן לעבן אין פּוילן אין ברייטסטן זין פון וואָרט, זיי זענען געווען דער פּאַזיטיווסטער עלעמענט, אַזוי אין דער יידישער, ווי אין דער העברעאישער שפּערישקייט. אַט די יידן זענען געווען די מיטבויערס פון דעם אַלעם, וואָס מיר רופן היינט-צו-טאָג פּויליש יידישקייט, יידישע קולטור און יידישער שטייגער.

מיר קומט אויס זייער אָפט צו אַרבעטן אין די פּוילישע אַרכיוון פון דער געוועזענער פּוילישער רעגירונג אין לאַנדאָן. אין די אַרכיוון געפינט זיך אַ קאַרעס-פּאַנדענץ וועגן די יידן פון די מזרח-קרעסן, וואָס האָבן זיך אין די יאָרן פון דער נאַצי-מגפה געפונען אין סאָויעט-רוסלאַנד. דער בריוו-אויסטויש איז צווישן דער פּוילישער רעגירונג און די סאָויעטישע אָפיציעלע אינסטאַנצן. די סאָויעטישע מאַכט האַלט, אַז די יידן זענען קיינמאַל נישט געווען קיין פּוילישע בירגער, זיי האָבן קיינמאַל נישט געהאַט קיין שייכות צו פּוילן. עס איז קלאַר, אַז דאָ האַנדלט זיך דער עיקר וועגן די טעריטאָריעס, וואָס זענען שפּעטער איינגעשלאָסן געוואָרן אין סאָויעט-רוסלאַנד. אָבער ביזן גאַר טראַגיש איז געווען דער גורל פון די יידן אין די מלחמה-יאָרן. דאָס זענען טאַקע די יידן, וואָס זענען געווען אַ ברכה פאַר יידן אין פּוילן. אגב איז כדאי צוצוגעבן, אַז אַ טייל פון די יידן איז טאַקע פאַר-בליבן ביז היינט אין רוסלאַנד.

און כדאי אויך צו זאָגן אַ וואָרט וועגן יידן אין מזרח-איייראָפּע, וואָס האָבן

זיך אנטוויקלט ווי א באזונדערער נאציאנאלער קיבוץ מיט דעם פולן באווסטזיין פון א פאלק מיט פעלקער גלייך. יידן אין פוילן האָבן געקעמפט ווי א נאציאנאלע מינדערהייט פאַר זייער נאציאנאלער עקזיסטענץ, פאַר אייגן לשון, אייגן שול-וועזן און פאַר אַלעם, וואָס איז נאַטירלעך פאַר אַ נאַציאנאַלער מינדערהייט אין לאַנד. פאַר יידן אין ענגלאַנד איז דאָס אַן אומפאַרשטענדלעכע זאַך, וואָס הייסט דאָס יידן אַן אַן אייגענער טעריטאָריע, וועלכע האַלטן זיך פאַר אַ באזונדערער נאַציאָנאַל-נאַליטעט. די חקירות וועגן אַ גייסטיקער טעריטאָריע, וועגן נאַציאנאַלן באווסטזיין, אייגן לשון און אויטאָנאָמיע — דאָס זענען באַגריפן, וואָס ווערן אין ענגלאַנד, און מן הסתם אויך אין אַנדערע לענדער, געהאַלטן פאַר שעדלעך, זיי ווילן פון דעם נישט הערן.

און עס איז נישט קיין ווונדער, אַז אַ יידישער עמיגראַנט פון מזרח-איראָפּע, מיט דעם גייסטיקן באַגאַוש פון יידן אין פוילן, שטייט, און מוז בלייבן שטיין, מחוץ למחנה פון דער יידישער געזעלשאַפט פון מערב-איראָפּע, ווען ער וויל ממשיך זיין די טראַדיציעס פון יידישן לעבן אין פוילן. און דער אמת איז, אַז יידישקייט, אַזוי ווי מיר האָבן דאָס פאַרשטאַנען אין דער אַלטער היים, האָט קיין שום אַרט נישט אין די לענדער מיט אַנדערע טראַ-דיציעס אין גאַנץ אַנדערע באַדינגונגען פון דער דעמאָקראַטישער געזעלשאַפט פון מערב.

עס איז כדאי ביי דער געלעגנהייט צו דערמאָנען דעם בלאַק פון נאַציאנאַלע מינדערהייטן אין פוילן. אודאי האָט דער קאַמף פון נאַציאנאַלע מינדערהייטן געהאַט אין זיך פּאָזיטיווע מאָמענטן, אודאי איז דאָס געווען אַ דערשיינונג, וואָס האָט נישט איר גלייכן אין דער געשיכטע.

אין פוילישע קרייזן הערט מען אַפט אַ קריטישע באַמערקונג אין שייכות מיט דעם דערמאָנטן בלאַק, זיי פרעגן, צי איז דאָס געווען אויסגעהאַלטן, אַז יידן זאָלן גיין האַנט אין האַנט מיט אַנדערע נאַציאנאַלע מינדערהייטן, מיט דייטשן און אוקראַ-אינער, וועלכע האָבן אַלע יאַרן געהאַט אַן איינאַינציקן ציל, אַפּצורייסן גאַנצע טעריטאָריעס פון פוילן; זייערע שטרעבונגען זענען תמיד געווען ווייט פון די שטרעבונגען פון דער יידישער נאַציאנאַלער מינדערהייט אין פוילן.

מיר וועלן זיך היינט מיט דער פּראַגע נישט פאַרנעמען. פאַר אונדז איז וויכטיק צו געדענקען איין זאַך, וויפיל האָט דער קאַמף אונדזערער, אַלס נאַציאנאַלע מינדערהייט, מוסיף געווען צו דעם יידישן נאַציאנאַלן באווסטזיין, צו דער אַנט-וויקלונג פון יידישן קולטור-לעבן, פון ביידע יידישע לשונות, צו דער אַנטוויקלונג פון אונדזער ליטעראַטור און פרעסע, צום יידישן שול-וועזן א. א. וו. דאָס איז געווען דער יידישער רענעסאַנס אין טאַג-טעגלעכן לעבן פון די יידישע מאַסן אין מזרח-איראָפּע.

די קולטור-פאַרמען זענען אין מזרח-איראָפּע געווען פאַרשידענע, עס זענען געווען רעליגיעזע פאַרמען און וועלטלעכע. מען פאַרשטייט נישט אין דער מערב-וועלט, וואָס עס הייסט אַ וועלטלעכער ייד, אַ ייד מיט אַ יידישן נאַציאנאַלן באווסט-זיין, אָבער אַן רעליגיעזע פאַרמען, אַן רעליגיעזער טראַדיציע. און עס איז אַ פּראַבלעם, די פּראַגע פון וועלטלעכער יידישקייט, פאַר אַ יידן.

וואס לעבט אַ לענגערע צייט, לאַמיר זאָגן, אין לאַנדאָן. וואָס שייך יידיש, איז ער שוין ווייט אַוועק פון דעם לשון, אַפּגערעדט פון ווייב און קינדער. די שטוב איז לגמרי אויסגעליידיקט פון יעדער פאַרם פון יידישקייט. און די סביבה, פאַרשטייט זיך, איז אויך נישט יידיש ווי געווען. וואָס בלייבט פאַר דעם וועלטלעכן יידן אין דער נייער סביבה, וואָס בינדט עלטערן און קינדער, ווען מען רעדט היינט אין לאַנדאָן וועגן וועלטלעכער יידישקייט?

פאַרשטייט זיך, אַז דער עיקר האָט זיך יידישקייט אַמאָל קאַנצענטרירט אויף יידישער דערציאונג, אויף אייגענע שולעס, דאָס האָט געגעבן דעם יסוד פאַר יידיש לעבן, פאַר יידישן המשך, אַזוי פאַר רעליגיעזע ווי פאַר וועלטלעכע יידן, דער עיקר, אַלע האָבן געגלייבט אין דער נויטווענדיקייט פון אַזאַ דערציאונג, צו געבן דעם יונגן דור אַן אינהאַלט פון גייסטיקער עשירות.

פאַראַן אַ מאַמר חז"ל, וואָס האָט אַ גאָר נאָענטע שייכות צו די פּראָבלעמען, וואָס מיר דיסקוטירן היינט. עס איז באַזונדערס וויכטיק צו דערמאָנען אַזאַ מאַמר, ווען מיר רעדן וועגן דער סכנה פון אַסימילאַציע און וועגן יידישן המשך. „אם מניח אני את ישראל כמו שהן, בלי תורה, מיד נבלעין הן באומות“, אַז איך וועל איבערלאָזן די יידן אַזוי ווי זיי זענען, אַן תורה, וועלן זיי תיכף איינגעשלונגען ווערן צווישן אַנדערע פעלקער.

יידן אין מזרח־איראָפּע האָבן גוט פאַרשטאַנען, אַז אַן יידישקייט, אַן לשון, אַן שטייגער, אַנטשטייט אַ סכנה פאַר אונדזער המשך.

און נאָך אַ זאָך, די שווערע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, די גרויסע דחקות אין יידישע שטעט און שטעטלעך, האָט נישט געשטערט, נאָר פאַרקערט, האָט געשטאַרקט דעם שעפּערישן כח פון יידן אין מזרח־איראָפּע. לאַמיר זיך דערמאָנען אין די אַלע שטעט און שטעטלעך, וועלכע האָבן נישט געוואָסט פון קיין „ירושגה־געלטער“, וועלכע האָבן געלעבט אין נויט און אַרעמקייט, אָבער נישט געקוקט אויף דעם, האָט מען געבויט און אַליין אויסגעהאַלטן אייגענע שולעס, ביבליאָטעקן, ישיבות, פאַרשידענע קולטור־אינסטיטוציעס — אַליץ פון אייגענער טאַש, פון אייגן בלוט און פלייש.

עס איז באַמת היינט פאַר אונדז אַ רעטעניש, ווי אַזוי האָבן זיי דאָס אַליץ באַוווּן דורכצופירן, וווּ האָבן זיי גענומען כח און געלט פאַר דעם אַלעם אין די טראַגישע און גאָר שווערע באַדינגונגען.

מיר האָבן נישט געהאַט קיין מזל ביי די יידישע היסטאָריקער אין דער מערב־וועלט, עס איז געבליבן פאַר זיי פרעמד אַליץ, וואָס האָט געהאַט צו טאָן מיט יידן און יידישקייט אין מזרח־איראָפּע. עס איז זיי געבליבן פרעמד אונדזער לשון, זיי ווייסן כמעט גאַרנישט פון דער רייכער ליטעראַטור פון יידן אין מזרח־איראָפּע, און אַפּגערעדט פון די אייגנאַרטיקע פּראָבלעמען, וואָס מיר האָבן היינט דערמאָנט, אַ יידישער היסטאָריקער אין לאַנדאָן האָט נישט לאַנג צוריק געהאַט טענות, וואָס מיר מאַכן אַזאַ צימעס מיט יידיש און יידישער ליטעראַטור. ער האָט געטענהט, בכּן יידן האָבן גערעדט און רעדן אויף זיבעציק לשונות, און קיינער טומלט נישט אַזויפיל מיט דעם לשון, ווי מיר יידן פון מזרח־איראָפּע.

דאָס איז, מיינע פריינט, דער תהום צווישן אונדז און זיי, דער תהום איז אויס־

געפילט מיט אַ מוראדיקער עס-הארצות בנוגע יידן און יידישקייט פון מזרח-
אייראָפּע.

מיר לעבן היינט אין אַ גאַנץ אַנדערער וועלט, אין גאַנץ אַנדערע באַדינגונגען.
מיר קאַנען זיך נישט ריכטן, אַז מיר זאָלן האָבן דעם טיפּ ייד, ווי לאַמיר זאָגן, נחוב
סאַקאָלאָוו, אַ שרייבער ווי שלום אַש, אַ פּאָליטישע באַוועגונג ווי דער ציוניזם,
אַדער בונד — דאָס אַלץ איז געווען אַ פּוּעל-יוצא פון דער לאַנגער, היסטאָרישער
תּקופּה אין מזרח-אייראָפּע.

אַ גרויסע, גייסטיקע ירושה איז פאַרבליבן נאָך טויזנט יאָר יידיש לעבן
אין פּוילן, אַ ירושה פון פּיל דורות, און עס איז אונדזער חוב, אַז די ירושה פון
מיליאָנען יידן, וואָס זענען אומגעקומען על קידוש השם, זאָל פאַרבלייבן אויך
אייביק אין אונדזער זכרון.

פּאַרײַז, 1965.

עקשנות און אויסדויער פון יידן אין ראטנפארבאנד

פון יוסף שיין (פאָרײַז)

מענטשן, וואָס דער גורל האָט זיי צונויפגעבראַכט מיט די יידן אין רוסלאַנד און וואָס האָבן צוזאַמען מיט זיי דורכגעלעבט פריידן און ליידן, קענען אַ סך דער-צײלן וועגן דער עקשנות און צוגעבונדנקייט פון די רוסישע יידן צום וועלט-יידנטום און צו דער יידישער טראַדיציע, ווי אויך וועגן זייער פאַרבאַרגענעם שטאַלץ און ליבע צו מדינת ישראל.

אין 1935, ווען איך בין געווען אַ סטודענט פון דער מאַסקווער יידישער טעאַ-טער-שולע, האָב איך באַשלאָסן אויסצונוצן מיין אורלויב, כדי זיך צו באַקענען מיטן לעבן פון יידישע קאַלווירטן אין קרים. דער דאַמאַלסדיקער רעדאַקטאָר פון „עמעס“, משה ליטוואַקאָוו, האָט מיך געבעטן איבערצושיקן פאַר דער צײטונג מײנע איינדרוקן פון באַזוך. עס זענען קוים פאַרלאָפן פיר חדשים זינט איך בין אָנגעקומען קיין סאַוועט-רוסלאַנד מיט דער אמונה אין די פּראָפּאַגאַרטע אידייען. איך האָב דאַמאַלסט פאַרשטאַנען, אַז מענטשן ליידן אין דעם לאַנד הונגער, קעלט און נויט, גײען אָפּגעריסן און לעבן אין שרעקלעך שלעכטע באַדינגונגען צוליבן ליכטיקן מאַרגן, וועלכן זיי דערוואַרטן און צוליבן גלויבן אין דאָזיקן מאַרגן. מיט דער אמונה בין איך אָנגעקומען אין קאַלווירט „פּרץ הירשביין“.

אויף דער קרימער ערד זענען די הילצערנע הייזלעך געשטאַנען אָפּגעטיילט איינס פון אַנדערן מיט לײמענער רויטער ערד, די זעלביקע, וואָס דינט אין די הייזער אַלס פּאַדלאַגע. בײנאַכט האָבן געמאַטערט אינזעקטן און נישט קענענדיק שלאָפן בין איך אַרויסגעגאַנגען אין דרויסן.

ס'איז געווען אַ לבנה-נאַכט און איך האָב אָנגערטאַפן דעם היטער פון זײַנ-גאַרטן. מיר האָבן זיך צוגעזעצט און פאַרפירט אַ שמועס. ער האָט לאַנג גערעדט און איז געווען צופרידן, וואָס ער קען פאַר עמיצן אויסגיסן זײַן ביטערע דאָלע. אַן אומעט און פאַרביטערונג האָט געווייעט פון זײנע רײד. אים איז דאָ אַלץ פרעמד. ער האָט זײַן לעבן אין קאַלווירט אויפגענומען, ווי אַ שטראָף און פאַרשיקונג. פריער האָט ער געלעבט אין שטעטל, געאַרבעט פאַר זיך, געפירט אַ יידיש לעבן. איצט מוז ער באַהאַלטן זײַן יידישקײט, זײַן פאַרגאַנגענהײט, זײַן גאַט, אַן אַן אויס-זיכט אויף אַן ענדערונג. שפּעטער האָב איך פון אַנדערע יידן געהערט ענלעכע רײד.

אין איינעם אַ פאַרנאַכט, ווען איך האָב געמאַכט מיין געוויינלעכן שפּאַציר. בין איך געוואָרן דערשטוינט צו זען, אַז אין גרעסטן טייל פון די קאַלוירטישע הייזלעך פאַרשטעלן די לאַדנס די קליינע פענצטערלעך. דער פּלאַץ אַרום די הייזלעך איז געווען אויסגעליידיקט. אַ מאַדנע שטילקייט האָט דאָ געהערשט. זענען אַלע אַרויסגעפאַרן אין שטאַט?

כ'בין צוגעגאַנגען נענטער און כ'האָב אַנגעקלאַפּט אין איינעם פון די הייזלעך. אַן איבערגעשראַקענע שטימע האָט געפרעגט, ווער עס קלאַפּט. אויף מיין ענטפער האָט זיך געעפנט די טיר און פאַר מיר האָט זיך אַנטפּלעקט אַ בילד, וועלכן איך בין געווען געוויינט צו זען אין מיין פאַרלאַזטער היים, אין ליטווישן שטעטל. אויפן אַרעמען טיש, באַדעקט מיט אַ ווייסן טישטוך האָבן געברענגט צוויי ליכט און דער טאַטע האָט געמאַכט איבערן טונקעלן ברויט קידוש. די משפּחה איז געזעסן אַרום טיש. ס'איז געווען פרייטיק צו נאַכט ביי יידן און מען האָט באַגענגט דעם שבת. די זעלביקע ליכט האָבן געברענגט אין אַלע הייזער הינטער פאַרמאַכטע לאַדנס. יידן האָבן געפירט זייער לוח, האָבן פאַרגעזעצט דאָס לעבן פון דורות. כ'האָב געפילט, אַז דאָס ליכט האָט זיי געגעבן פרייז און כח אויסצוהאַלטן און איבערצולעבן.

**

אין די פּראַסטיקע נעכט פון יאַנואַר 1948, ווען דער דערמאַרדעטער שלמה מיכאַעלס איז איבערגעפירט געוואָרן פון מינסק קיין מאַסקווע, זענען צענדליקער טויזנטער יידן געשטאַנען נעבן אַריינגאַנג אין טעאַטער. די רייע פון מענטשן האָט זיך געצויגן אויף עטלעכע קילאָמעטער. יידן זענען געשטאַנען אַ גאַנצן טאַג און אין דער קאַלטער נאַכט, כדי צו באַווייזן זיך צו געזעגענען מיט זייער שלמה מיכאַעלס.

דערין איז געווען אַ צוגעבונדנקייט צום פּאַלק אין אַן עת-צרה; דערמיט האָבן זיי אויסגעדריקט זייער פּראַטעסט. אַזוי האָבן פאַרשטאַנען די ברייטע פּאַלקס-מאַסן, וואָס האָבן דורכן אויסגעשריי פון אַן עלטערער פרוי ביים ארון פון קרבן אויסגעוויינט: „וואָס האָבן זיי געהאַט צו דיר?! פאַרוואָס האָבן זיי דיר דער-מאַרדעט?!“ מיט די ווערטער האָט זי אויסגעשריען איר האָס צום הענקער און איר ווייטיק. די טויזנטער יידן האָבן גוט פאַרשטאַנען, אַז מיטן מאַרד פון מיכאַעלסן מיינט מען זיי אַלע, אַז דער מאַרד איז געווענדעט קעגן יידן און דעריבער דאַרף מען זיין צוזאַמען.

נאָכן חורבן פון צווייטן וועלט-קריג איז אין טעאַטער פון מיכאַעלסן אויפגע-פירט געוואָרן אַ פאַרשטעלונג „פריילעכס“, רעזשיסירט דורך שניאורן. ער האָט אין דעם ספּעקטאַקל אַרויסגעבראַכט די קאַלירפולע שיינקייט פון יידישן פּאַלקלאַר און פון אַ יידישער חתונה. עס זענען געווען אויף דער בינע דריי דורות, דער בדהן, די מחותנים, יידישע טעניץ און ניגונים און אַלץ צוזאַמען געפלאַכטן מיט דער האַפענונג צו אָנהייבן אַ ניי לעבן פון אַ יונגן פאַרפּאַלק. מיר לעבן ווייטער, מיר פּראַווען חתונות, מיר געבוירן קינדער, עס ישראל חי! דאָס איז געווען מיכאַעלסעס ענטפער היטלערן און אַלע רשעים, וואָס האָבן זיך פאַרמאַסטן צו אומברענגען אונדזער פּאַלק.

**

אין דער פּאָעטישער דראַמע „פּרינץ ראובני“ האָט דוד בערגעלסאָן דורך די ליפּן פון פּרינץ ראובני אַרויסגעבראַכט וואָס עס האָבן אין יענע טעג געטראַכט און אין זיך אויסגעטראָגן נישט נאָר ייִדישע שרייבער, נאָר טויזנטער יידן, וועלכע האָבן מיט גלויבן און האַפּענונג אַרויסגעקוקט צו דער אַנטשטייאונג פון דער ייִדישער מדינה און געפילט דאָס טראַגישע פון די אַנקומענדיקע טעג.

פּרינץ ראובני רופט אויס: „...די שלאַכט פירט ווייטער... מיין צוואה איך לאָז, איך שטאַרב: דו קעמפסט מיין פּאַלק, דאָס הייסט — דו לעבסט מיין פּאַלק!“ צי זענען די זעלביקע ווערטער נישט געווען אויף די ליפּן פון די אומגעבראַכטע מאַרקישי, דער נסתר, פעפּער, דאָברושין, קוויטקאָ און אַנדערע ייִדישע שרייבער?

**

אין 1951-טן יאָר האָבן ייִדישע יוגנטלעכע אין לענינגראַד באַגעגנט דאָס נייע יאָר מיט אַ טאַסט „לשנה הבאה בירושלים“.

אין 1958 זענען עטלעכע הונדערט ייִדישע יוגנטלעכע געקומען אין בית-מדרש פון מאַסקווע צו שמחת-תורה. אין שפּעטערדיקע יאָרן זענען די גאַסן אַרום דעם בית-מדרש געווען איבערפולט פון צענדליקער טויזנטער יוגנטלעכע, וועלכע האָבן געזונגען ישראל-לידער, געטאַנצט און פאַרענדיקט מיטן געזאַנג „לאַמיר אַלע, אַלע אינאיינעם, דאָס ייִדישע פּאַלק מקבל פנים זיין“.

די זינגערין נחמה ליפשיץ איז געווען איינע פון די ערשטע, וועלכע האָט נאָך דער טיילווייזער אָפּשאַפונג פון פאַרבאַט אויף ייִדיש אַנגעהייבן אַרויסצוטראַטן מיט פּאַלקס-לידער פאַר די אויסגעבענקטע יידן. אין לענינגראַד איז זי געקומען אויף אַכט קאַנצערטן און דער גרויסער זאַל פון דער קאָנסערוואַטאָריע איז געווען איבערפולט. עס זענען אין זאַל געווען נישט נאָר יידן, וואָס ייִדיש איז זייער טאַג-טעגלעכע שפּראַך, נאָר אויך אַסימילירטע פּראַפעסאָרן פון ייִדישער אָפּשטאַמונג, וועלכע האָבן באַזוכט אַלע אַכט קאַנצערטן און זענען געזעסן אויף די זעלביקע ערטער. זיי האָבן געוויינט פון פרייד, וואָס זיי הערן ווידער דאָס ייִדישע לשון. די שפּאַנונג אין זאַל איז געווען אַזוי גרויס, אַז אויך די זינגערין האָט זיך נישט געקענט באַהערשן און האָט מיטגעוויינט מיטן עולם.

**

דער מאַרטירער-וועג פון יידן אין רוסלאַנד איז נאָך אַ רינג אין דער לאַנגער קייט פון אונדזער געשיכטע. אין אונדזער צעריסענער וועלט פון האָס און קריג, פון פאַריכטונג און געפאַלענער מאַראַל שטייען אויך אונדזערע ברידער אין רוסלאַנד פאַרן גרויסן נסיון פון אָפּהיטן זייער ייִדישקייט און פון קאַמף פאַר זייער רעכט צו קאַנען זיך אויסלעבן אין זייער שפּראַך, פלעגן זייער אייגענע קולטור און פאַרבינדן זיך מיט די יידן פון דער גאַרער וועלט.

פּאַריז, 1965.

יונג-זוילנע און יידישע פאָעזיע פאַרן חורבן

פון אַלחנן וואַגלער (פאַרײַז)

אַביסל האָב איך מורא אָז כ׳זאָל נישט אַראָבפאַלן מיט מיין טעמע ווי פון הימל. פון די עטלעכע לעבן-געבליבענע שרייבער פון יונג-ווילנע, וואָס זענען צעזייט און צעשפרייט איבער גאָר דער וועלט, איז אויף מיר געפאַלן דער גורל, צו שרייבן די פרעלודע פון אונדזער גאַנג אין דער יידישער ליטעראַטור. דער טיטל פון דער היינטיקער לעקציע איז: „יונג-ווילנע און יידישע פאָעזיע פאַרן חורבן“. די טעמע איז אַ רעגיאָנאַלע. בכדי איך צו באַקענען מיט די ווילנער דיכטער און דערציילער, וועל איך אויף אַ קורצער וויילע, זיך אַריבערטראַגן אין דער פאַרגאַנגענהייט. כ׳וועל איך פירן אויף די ווילנער גאַסן און איבער די שטעטלעך פון דער ווילנער פּראָווינק, וווּ די שרייבער זענען אויסגעוואַקסן און גרויס געוואָרן. איך וועל אַנדרופן די גאַסן און די שטעטלעך ביים נאַמען. כ׳וועל זיך באַנוצן מיט די ווילנער אויסדרוקן צוליב דעם ספּעציפישן ווילנער קאַלאַריט, און אפילו מיטן ווילנער פאַלקלאָר.

ריידן וועגן יונג ווילנע, הייסט אויפטויכן פון אַש די היים, די יוגנט וואָס איז מער נישטאַ. זי איז פאַררונען פונעם גאונ'ס געסלעך, פון גרויס שניפישאק, צוזאַמען מיט די כוואַליעס פון דער וויליע. ס'איז פאַרבליבן בלויז איר שוים, וואָס נאַנט אונדזער געדעכעניש.

איך מוז זיך מודה זיין אָז איך בין נישט אויסן צו געבן דאָ קיין אַפּשאַצונג. ווי אַ נוגע בדבר פרוזן איך נאָר אַנוואַרפן פון זכרון די סילוועסן פון יענע שרייבער וואָס זענען נישט פאַראַן מער אין דער ווירקלעכקייט, און שטריכן פון די לעבעדיקע, וועלכע זענען מיר געווען באַקאַנט.

איך וועל זיך באַמיען אין קורצע ווערטער, אַריינצונעמען אַלע שרייבער וואָס זענען געווען נאָענט צו אונדזער משפּחה, דער עיקר די יעניקע וואָס האָבן נישט זוכה געווען דעם היינטיקן סימפּאָזיום, צו שניידן די פרוכט וואָס זיי האָבן איינגע-פלאַנצט מיט טרערן.

די פאַרצייכענונגען נעמען אַרום בין די דרייסיקער יאָרן, שפּעטער איז יונג-ווילנע זיך צעוואַקסן און יעדער איינער האָט פאַרנומען זיין פּאָזיציע. איידער יונג-ווילנע האָט זיך געגרינדעט, האָבן אַרעמע אַנפאַנגער-יונגלעך, מיט אויסגעבלייכטע פנימער פון זיצן פאַרשפּאַרט אין די וואַרשטאַטן, אַדער אויף די שול-בענק איבער די ביכער פון מענדעלע, אָונט-צייט, זיך געטוליעט צו די ראַגן וווּ ס'האַט געהויערט דער גייסט פון משה קולבאַק.

מען דארף געדענקען ווער קולבאק איז געווען פאר דער יידישער ווילנע;
יעדער שטיין אין ברוק האט אים געקענט. ווילנע איז געווען פאר אים א תפילה
וואס ער האט אליין באשאפן. אלע האבן עס געקענט אויף אויסנווייניק. די גאסן
פלעגן בלעטערן זיינע כתבים. ער האט געוועבט איר דורות-אלטן כרויער און איז
געווען א קוואל פון איר פארשטיינטן ניגון.

יעדער איינער האט וועגן א פאָעט, זיין פארשטעלונג. ער חלומט אים אויס אין
זיין דמיון און טאר זיך אין זיין געשטאלט נישט אנטוישן. ער זעט אין דעם פאָעט
דעם שליח-ציבור פון זיין דור, דעם אפבילד פון אונדזערע אמאליקע נביאים און
גלויבט אין זיין וואָרט ווי אין די הייליקע ספרים.

קולבאק איז געווען א פולשטענדיקע האַרמאָניע פון דעם דיכטער שבכתב
מיטן זינגער שבעל-פה. מיט זיין אַסקעטישן געזיכט און אויסגעהאַמערטן וואָרט.
דער וועלכער האָט אים נישט געקענט פערזענלעך און אים נישט געהערט לייענען
זיינע לידער, קען נישט האָבן קיין באַגריף וואָס עס איז אַזוינס אַ דיכטער.

ער איז דער זומער אין דער יידישער ליטעראַטור. דער דומם רינט אין זיינע
גלידער ווי די ווילנע אין אירע שטאַליק שטילע ווייען, אין זיינע פערזן, אויסגעלייגט
פון ליים און אייזן.

מיר דוכט, אַז נאָך ביאַליקן, האָבן מיר נישט געהאַט אַזאַ פאָעט ביי יידן.
צוליב דעם, ווייל זיין וואָרט איז אומפאַרבייטלעך, כמעט ווי אַ גזעץ. איך וויל
דערמיט נישט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט, לייוויקן, וועלכער איז אויף זיין אופן
אַ סך גרעסער ווי קולבאַק, און אויך נישט מאַנגערן און אַנדערע. אויב איך זאָג
קולבאַק, איז עס דערפאַר, ווייל ער איז אין תוך, מער העברעאיש ווי יידיש.
דער יעניקער וועלכער שרייבט אין יידיש און איז אין תוך העברעאיש, איז געגליכן
צו שמשון'ען מיט די אויסגעשטאַכענע אויגן, וואָס דרייט אַ מיל'ראַד, האָט איינער,
אַ פראַזע-מיסטער, אַמאַל וועגן קולבאַקן זיך אויסגעדריקט.

איך אליין האָב אין אַ ווינטערדיקן טאָג אים אָפּגעוואָרט אין דרויסן, ביים
טויער פון דער רעאַל-גימנאַזיע, בכדי אים אַנצוקוקן אין פנים און הערן זיין שטייב.
ווען ער האָט נאָך די שול-לעקציע זיך באַוווּזן אין זיין ברוינעם מאַנטל מיטן
פוטערנעם קאַלנער בין איך אַ ציטערנדיקער פון קעלט, צו אים צוגעאַנגען רעדן.
זיין שטים איז געווען טיף און מאַנאַטאַן און האָט געאַטעמט מיט פשטות. זיינע
אויפטרעטן אין ווילנע פלעגן זיין קאַנצערטן פון גאַטס-גענאַד. דאָס איז אַ פאָעט, ווי
ער וואָלט אויפגעאַנגען פון אונדזערע חלומות.

עס איז געווען אין דער צייט ווען קולבאַק האָט פאַרעפנטלעכט זיין פאָעמע
„אַחר“, דער עילוי אין שטומער דערקענטעניש און זיין קלאַג-ליד צו גאָט. אין
רייסן, אויפגעבלעטערט קאַפיטלען פון תלמוד און תנ"ך.

„דו, דו, איך האָב לידן אין לעבן געוועלט נאָר נאַכגיין, דיין ציטערנדיק ליכט,
שטילערהייט. וואָס איך טראַכט איז די וועלט און די וועלט איז די וועלט ס'איז
דער אומקלאַרער סוד נישט באַשייד. כ'טראַג אַרום אין דער גרויער נשמה דעם עול
ווי אַ קייט. אַ פאַרוואָס בין איך נישט טויבערהייט אויסגעקאַנטן געוואָרן אַ טאַל.
דו, זע מיינע רוע חלומות פון ליים, אין מיין האַרץ דעם פאַרנעפערטן וואַרעמען
פעלד, וואָס ער זינגט אַן אַן אַטעם געהיים פון איין וועלט, איין וועלט...“

צו קולבאקס תלמידים, אין אופן פון באשרייבן די ווייס־רוסישע לאַנדשאַפט און דאָס פּויערים־לעבן, האָט געהערט דער פּראָזאַיקער הענעך סאַלאַוועיטשיק. מיין ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט הענעך סאַלאַוועיטשיק איז געווען אין זווערי־ניצער וואָלד, לעבן לוקישקער בריק, מיט דער רוסישער צערקווע, דאָרט וווּ עס האָט זיך געפונען די קאַראַאימער שול. ער האָט שפּאַצירט ביינאַנד מיט זיין חבר איצקע דער גלעזער, די זון איז פאַרגאַנגען הינטער די שניפעשאַקער בערג, סאַלאַ־וועיטשיק האָט דעמאָלט געאַרבעט אין באַלבערישקעס טאַבאַק־פאַבריק און מיך מכבד־געווען מיט אַ וואַנדאָ־פּאַפּיראַס, דער ערשטער צי פון פּאַפּיראַס און דער כוח פון מיין חברס פּערזענלעכקייט איז מיר פאַרבליבן אויפן גאַנצן לעבן.

ער האָט געוווינט אין ניי־ווילייקע, האָרט ביי דער באַן, זיין טאַטע איז געווען אַ דאָרפ־הענדלער, האָט פאַרמאַגט אַ פּוילע שטוב מיט טעכטער און די מאַמע איז אַ געלעמטע געלעגן צו בעט, ווען ער האָט פאַרלוירן די אַרבעט איז ער געוואָרן אַ דאָרפ־גייער אין דער וואַכן געוואַנדערט איבער די אַרומיקע שטעטלעך, פון לאַוואַרעשאַק, מיצקו, אַראַפּגענומען די אויבסט פון סעדער און שבת פאַרבראַכט אין שטאַט, אַריינגעגאַנגען זיך אַנוואַרעמען אין קינאַ־מעסיקי, מיר פלעגן זיך טרעפן אויף אַ באַנק, אַנטקעגן דעם טעליאַטניק, אַדער ביי אַ בערשטער אויף פּאַפּלאַוועס־גאַס, און דאָרט פאַרלייענען אונדזערע שאַפּונגען.

צו דער גרופּע האָבן געהערט מיכאל שאַפּיר און איינער אַ בעקער פון דייטשע גאַס איין און צוואַנציק, ער האָט געהאַט אַ שטיפּמאַמע און אַ שטומען ברודער און פלעגט לאַטעכענען פּוילע טאַשן מיט זעמעלעך, אַלס האַנאַראַר פאַר סאַלאַוועיטשיקס דערציילונגען, איצקע דער גלעזער, אויב ס'האַט זיך אים געמאַכט אַ גוטע „יאָודע“, פלעגט שטעלן אַביסל וויין.

מיכאל שאַפּיר איז געווען אַן איינבינדער און האָט פאַרפּאַסט אַ פּאַעמע, „די שוואַרצע סאַווע“, ביים ליענען פלעגט אים די גריווע אַראַפּפּאַלן איבער די אַפּלען, שפעטער איז צוגעקומען אברהם העשל, ער האָט פאַרעפנטלעכט אַ ליד וועגן אַ פּרוי אין איר צאַרטער רייפּקייט.

נעמען אַ ביסל וויין האָט ביי סאַלאַוועיטשיקן געהייסן אויסקאַלכן די כאַטע, עס זאָל ליכטיק ווערן אין די אויגן, ער האָט געהאַט אַ מאַגער פנים מיט שאַרפע קינבאַקן ווי ביי אַ וואָלף, די שולטערן אויסגעגאַסן ווי פון בראַנז, פאַרהאַרטעוועטע אין ער פלעגט לאַכן מיט זיינע ווייסע ציין.

ער פלעגט אַפּקומען מיט טרוקן ברויט און וואַנדאָ־פּאַפּיעראַסן, נאָר יעדע וואָך אויסגעהילט פון בוזעמטאַש אַ מאַנסקריפט, געשריבן מיט קרומע אותיות, פאַרפלעקטע פון קאַרשן־זאַפּט, ווי דאָס פעלד אַליין וואַלט געווען זיין לייב און לעבן, ער האָט געקענט די נויט פון די ווייס־רוסישע פּויערים פון ווילנער געגנט, וואָס פלעגן זעצן קאַרטאַפּל אויפן זאַמדיקן באַדן און ווינטערציט רייסן דעם שטרוי פון די דעכער, אַנצוקאַרמען די הונגעריקע בהמות, זיינע העלדן זענען געווען געזונטע פאַראַבקעס מיט רויטע פּנימער פאַרסמאַליעט פון דער זון און אַלטע בעטלער מיט קראַנקע פיס פאַרוויקלטע איי אַניטשעס, ער האָט זיך אַנגענומען זייער קריוודע און באַדייערט זייער דאַליע.

פאַלק האַלפּערין און זיין פּרוי האָבן אונדז מקרב־געווען, סאַלאַוועיטשיק פלעגט

אָפֿט אַרױפֿקומען צו זײ אין שטוב. זײן דערצײלונג „א דזײעוּוּכע“ האָט ער געשקײט צו דוד בערגעלסאָן. ער האָט באַקומען פֿון אים אַ ברײוּ געשריבן אויף אַ שרײב־מאַשײן מיטן שטעמפֿל פֿון „אין שפּאַן“, אַז ער איז אַ געבוירענער דערצײלער, נאָר ער האָט געמאַכט אַ פעלער, די דזײעוּוּכע לעבט נישט. סאָלאָוועיטשיק איז וואָכן־לאַנג אַרומגעגאַנגען אַ מבולבלער; זײך געשלאָגן מיט דער דעה בײז ער איז דער־גאַנגען דעם פעלער, פֿאַרוואָס זײ לעבט נישט.

איצקע דער גלעזער האָט געשלעפט קאָסטנס מיט גלאַז אויף די שמאַלע אַקסלען, געקלעטערט אויף רושטאַוואַניעס צו פֿאַרדינען אויף ברויט. אין דער וואָכן איז ער אַרומגעגאַנגען אַן אָפּגעריסענער, מיט אַ פֿאַרליטענעם שמײכל אויף די ליפֿן. די אָפּגעשפּאַרטע גראַשנס, האָט ער באַהאַלטן אויף שבת. ער וואָלט גרײט געווען מקריב צו זײן זײך פֿאַר זײן חבר, זײן געטריישאַפט האָט אַרױסגעלױכטן פֿון הינטער די ברילן, דערפֿאַר האָט יענער געפֿילט זײן אָנגעווייטיקט האַרץ און זײד געטײלט מיט זײן רום. אים געמאַכט פֿאַר אַ שותף צו זײנע לײדן און אויף די דערצײלונגען זײך געהתמעט, מיט בײדנס נעמען: הענעך־יצחק סאָלאָוועיטשיק.

צו יענער צײט, פֿלעגט אָפֿט אַראָפּקומען צו אונדז, פֿון נײ־סױענציאן דער דיכטער מיכאל נאַטיש. ער איז געווען אַ לערער אין היידיצישאַק און האָט פֿאַר־מאַגט אַ לעדערנע טעקע. ער האָט געהאַט צוויי אײדעלע הענט, און לײדנשאַפטלעך ליב געהאַט די וויי־רוסישע ערד וואָס ער פֿלעגט זײ מאַלן אין געזונטע פֿערזן. ער האָט געזונגען לידער צו זײן מײדל אינעם קלײנעם שטעטל. פֿאַרגליכן אירע הענט צו ווייסע טױבן מיט ראָזע פֿלעקן, די בילדער פֿונעם דאַרפֿס־לעבן, זענען סאָלאָוועיטשיקן נישט אַלעמאַל געווען צום האַרצן. האָט פֿאַסירט צוזאַמענשטױס צווישן סאָלאָוועיטשיק דעם סאַדאַוויק און נאַטיש דעם לערער. ער האָט פֿאַרפֿאַסט אַ ליד וווּ די שטילקײט הענגט אויף אַ שטריק, ווי אַן אויסגעטרוקנטע פעל. סאָלאָ־וועיטשיק האָט געטענהט אַז דער פֿאַרגלײך איז נישט קײן ריכטיקער, ווייל אַן אויסגעטרוקנטע פעל שטינקט. נאַטיש איז געווען אַ חולה מסוכן און אַן אומרו־איקער גײסט. ער האָט יאָרן לאַנג זײך געראַנגלט מיט דער קראַנקײט וועלכע איז אים בײגעקומען. מײר פֿלעגן אים באַזוכן אין דער אונױוערסיטעט־קלײניק אויף אַנטאַקאַל, געזעסן בײ זײן בעטל און פֿאַרנומען זײנע זײפֿצן. דער זון־פֿאַרגאַנג האָט געבלוטקײט, ווי דער געשוויר אין זײנע אײנגעוויידן וואָס האָט אים נישט צורו־גע־לאָזט און פֿאַרצערט זײן לײדנספֿולן לעבן.

רעדנדיק וועגן נאַטישן דערמאַנט זײך אַ באַגעגעניש מיט ש. ניגער, בעת זײן וויילן אויף דעם ייוואָ־צוזאַמענפֿאַר אין ווילנע. סײזיז געווען שפּעט־זומער. מײר האָבן אים געטראָפֿן אויף דער דאַטשע אין וואָלאַקומקע. פֿאַרבאָרגן אין אַ טיפֿן וואָלד. ער איז געווען פֿון נידעריקן וווקס און אײנפֿאַך אין זײן האַלטונג. נאַטיש האָט אים פֿאַרגעלייענט קאַפֿיטלען פֿון זײן בוך „מוליער הערש“ און געוואָלט האָבן זײן סמײכה. ניגער איז געווען זײער גאַסטפֿריינדלעך אָבער גענוג שטרענג אין זײן אָפּשאַצונג. בעת'ן לײענען האָט ער נישט אויפֿגעהערט צו קנײטשן דעם שטערן. ווען ער האָט געפֿונען אַ גוטע שורה, האָט זײן פֿנים אויפֿגעלױכטן. עס האָט זײך געהאַנדלט וועגן ווייסע ווינטער־טעג וואָס פֿאַלן אָפּ פֿונעם לעבן ווי בלעטער פֿון אַ לוח. אויף וויפֿל איך געדענק, איז דאָס ניגערן געווען צום האַרצן.

דער עלטסטער פון יונג-ווילנע איז געווען דער דיכטער שלמה בייליס, מיט זיין מהות און קאפ פלאמענדיקע האָר. ער האָט פאַרפאַסט אַ הימן וועגן דעם לאַנד פון קאַלטע האָר צו דער מלכה פון לבנהדיקן וויי. ס'איז געווען דער וויי פון העלער יונגט מיט וועלכן דעם דיכטערס געמיט האָט זיך פאַרכלינעט. געוועבט פון מערב-שטראַלן און לבנה-שיין. אַ געזונטער מיט שטומפע אַקסלען, האָט ער אויסגעזען ווי אַ פּויער וואָס וואַלט געקענט אַקערן די ערד. ער איז אָבער געוואָרן אַ רעדאַקטאָר, געבראַכט דעפעשן אויף די ענגע שפּאַלטן פון דער ברייטער וועלט.

בעת די יונגט האָט געזוכט אַ תיקון פאַרן קלאַנג און וואָרט, האָט ער געפורעמט זיין געדאַנק, געשפּאַנט פאַרויס ווי אַן אוואַנגאַרד האָט ער מיט יונגן פּאַטאַס געלייגט זעם גרונד-שטיין פון איר וואָר און נישט אַפּגעריסן פונעם נאָפל איז ער פאַרבליבן דער שומר פון אירע טרוימען.

ווי דורך אַ חלום, זע איך דעם דיכטער אברהם לעוו, ווען ער האָט פאַרלאָזט זיין געבורט-אַרט און איז אַוועק קיין ארץ-ישראל. פון אים האָט אַרויסגעוויינט דער עלנד און די בענקשאַפט נאָך אַ שטיקל באַדן מיט אַ בוים און אַ געצעלט דערנעבן. ער האָט שוין דעמאָלט אויסגעזען ווי אַ חלוץ, אין אַ צעשפּילעטן קאַלנער, ווייס ווי אַ פּליגל. די געזעגענונג האָט ווי געטאַן ביז בלוט. נאָר ער האָט דעם באַדן באַ-פרוכפערט, פון די טיפענישן האָבן אַרויסגעשלאָגן קוואַלן פון שירה און דאָס געבורט-אַרט איז פאַרבליבן איינגעבאַקן אין זיין האַרץ, אויפן דנאָ האָט געצאַנקט איר אַטעם פון טרערן.

אין אַ ווילנער צייטונג איז אָנגעקומען אַ ליד פון אַן אָנפאַנגער, וועמענס נאָמען מיר האָבן דעמאָלט נישט געקענט. דער רעדאַקטאָר איז געוואָרן נשחומם, זיך מיט דעם אַרומגעטראָגן ווי מיט אַן אבן טוב. די אונטערשריפט איז געווען פון זיין האדולעק לייזער-וואָלף.

היפּוך צו סאַלאַוועיטשיקן, איז לייזער וואָלף געווען אַ שטילער מענטש מיט טיפע אויגן אונטערן אָנגעכמורעטן שטערן, מיט אַ מויל וואָס פּלעגט ווינציק רעדן און נאָך ווינציקער לאַכן. ער פּלעגט אָפט שפּאַצירן אויף דייטשע גאַס, די הענט פאַרלייגט אויף הינטן, פאַרטאַן אין די רעיונות און מיט זיין איראַניע געמאַכט לאַכן אַנדערע. עס זענען אים נאָכגעגאַנגען, די בולוואַנסקע מויד פאַרזעסן ביזן גרויען צאַפּ און דער האַרבסט, וואָס פּגרט ווי אַ געלער האָן, די פּערזאָנען פון זיין ליד און באַלאַדע. זיין האַריזאָנט איז געווען פיל גרעסער ווי דער שניפּישאַקער בוים וואָס ער פּלעגט זען דורכן פענצטער. אונטער זיין וואָרט האָט געשלאָגן אַ ווילקאַן, צעשפּאַרט דלת אמות פון זיין אלקאר און אונדז געוויזן זיין גראַטעסקע וועלט אַזוי ווי ער האָט זי געזען אין זיין אָנגעגליטן חלום, אַ באַשטראַלטן פון אַונט-גאַלד. ער האָט זי אָפט אַרויסגעוואָרפן נישט-געפורעמטע, מיט דעם בלוט פון זיין האַרץ און איז געווען פּרוכטבאַר ווי די ערד אַליין.

אין דער זעלבער צייטונג איז אַמאָל אָנגעקומען אַ פּאַסט-קאַרטל, וואָס האָט זיך געלייענט בזה הלשון:

„שטעט, וועלכע ווילן איינאַרדענען אַוונטן פון טויזנט און איין ליד, פאַרפאַסט אין איין חודש, זאָלן זיך ווענדן לויט דעם אָנגעוויזענעם אַדרעס“.

ווען אַ רעפּאָרטער האָט איבערגעלייענט דאָס קאַרטל איז ער אַוועק אויף

שניפישאק, געווייער ווערן צי דער מחבר איז נישט פון זינען אַראָפּ. לייזער וואָלף האָט אפילו נישט קיין פינטל געטאָן מיטן אויג און אים געוויזן דעם באַרג מיט די אָנגעוואָרפענע מאַנסקריפטן. „נאַט, לייענט“.

ווען משה קולבאק, למשל, האָט עפּעס אָנגעשריבן, פּלעגט ער זיך פּרייען אַזוי ווי אַ קינד. ער איז געאַנגען אָנזאַגן די גוטע בשורה זיין פּריינד דעם מוזיקער יעקב געשטיין. „איר מעגט מיך גראַטולירן“ — האָט ער געזאָגט — „איך האָב היינט אָנגעשריבן אַ שורה“.

לייזער וואָלף איז געווען אַ פּענאַמען. עס האָט אים אָבער געפּעלט דאָס געפּיל פון זעלבסט־קריטיק. אָן זעלבסט־קריטיק קען מען נישט וואַקסן און עס איז נישט מעגלעך אויסצופירן די שרייבערישע שליחות.

ווען הענעך סאַלאַוויטישיק האָט פּאַרלאָזט דעם טאַטנס טאַפּצשאַן, די קראַנקע מאַמע און איז דורך נאַכט נעלם געוואָרן צו זוכן ברויט, זענען נישט בלויז די שטוביקע, נאָר אויך זיין חבר איצקע דער גלעזער אַרומגעאַנגען אַ פּאַריתומטער. ער האָט אָבער געפונען אַ טרייסט וואָס זיין יונגערער ברודער, דער מיזיניק משה'קע פּאַרעט זיך ביים פּענסטער איבער טעטראַדן און ביכער און האָט אָנגע־הויבן שרייבן דערציילונגען.

ער איז געווען אַ חנעוודיקער בחור, אָן אַביטוריענט פון דער „לייזער גורוויטש־שול“ אויף אַזשעשקאָווע גאַס זיבן און זיך געלערנט רעטושירן בילדער ביי דעם אויסגעגעבענעם ברודער, דעם פּאַטאַגראַף. זייער שטוב איז פול געווען מיט פּאַטאַ־גראַפיעס פון אַלטע גויעס און יונגע פּאַרלעך אין זייערע חתונה־גאַרדעראַבן. משה לעווין פּלעגט מאַכן פון זיי פּאַרטרעטן, נאָר זיין קאַפּ איז גאָר געווען ערגעץ אַנדערש. ער האָט געמאַלט די ווילנער אַרעמקייט. פון זאַרעטשע און סאַפּיאַניקע. אין בלויזער וועסנע־צייט, ווען די ווילעיקע גייט אַרויס פון די ברעגעס און פּאַר־פלייצט די טוכלע קעלער־שטיבער. די קרעמער אויפן שול־הויף און די ווייבער אויפן האַלץ־מאַרק, ביי די פייער־טעפּ. איטלעכער העלד פון זיינע ווערק איז געווען זיין אויטאָפּאַרטערט אַליין. ער האָט געהאַט אַ געדיכטע קוטשמע האָר, נאָר אויף זיין פנים איז נישט געווען קיין טראָפּן בלוט. אים האָט באַגלייט די טונקלקייט פון טאַטנס אַלטער.

אויף אונדזערע יערלעכע אָונטן, ווען עס איז געקומען זיין ריי צום לייענען און דער זאָל איז געווען פול, פּלעגט ער אויסנעמען מיט זיין תּמימותדיקער גראַציע. ער פּלעגט פּאַרייסן הויך דעם קאַפּ, נאָר די אַוואַציעס האָט זיין אויער נישט געהערט צוליב אַ ירושה־פעלער אין זיין משפּחה. ער איז געווען דער געראַטנסטער פון זיינע ברידער און פּלעגט אַרומגיין מיט אַ מיידל פון פּאַפּלאַוועס־גאַס.

אַ פּעסטער און אַ פּריילעכער איז צו אונדז אַראָפּגעקומען פּרץ מיראַנסקי. מיט דלאַניעס און געזונטע מוסקלען פונקט ווי זיינע משלים. ער האָט געהאַט צוויי שטאַרקע אַרעמס אַרומצונעמען די וועלט. דער זומער האָט זיך געשפּיגלט אין זיינע אויגן וואָס פּלעגן פּאַרשיכורן מיט זייער פייער. ער איז געווען רייף און זיין ערשטער משל האָט אונדז געפּלעווט מיט זיין פּשטות. ער האָט זיך אויסגעטרוימט זיין אייגענע וועלט וווּ יעדער קעגנשטאַנד האָט ביי אים געהאַט

זיין לשון ווי אין אַ מעשהלע. אין דער מאַמעס האַק האָט ער געזען אַ גולן, אין דער טאַפּעריסקע אָן אויסגעהאַקטן בוים. אַפילו דער האַלענדער קען האָט ביי אים גערעדט ווי אַ בורזשוי. און דער בורעק ווי אַ פּראַסטער פּויער. זיינע משלים האָבן אויסגעדריקט די אידעען פונעם יונגן דור, וואָס האָט פון זיי אַראָפּגענומען אַ מוסר השכל.

אויף אונדזערע אויספלוגן, פלעגט ער זינגען לידער, אַז דאָס האַרץ פלעגט צוגיין, וועגן שאַכטיאָרן און בעזפּריזאָרנע קינדער, ביז עס פלעגט צופאַלן דער אָונט און באַלויכטן די געקרויזלטע האַר איבער זיין ברוינעם פנים.

ער האָט געוווינט באַרג אַרויף, אויף דער ראַגאַטקע, בשכּנות מיט לייזער-וואַלף. זיי האָבן געטראָטן אויפן זעלבן ברוק מיט דער הילצערנער לאווע, וואָס האָט זיך געצויגן צווישן גרויע שטובער, ביז דאָרט, וווּ דער הימל לאָזט זיך אַראָפּ צו דער ערד.

אין איינער פון די שטיבער האָט זיך אויסגעהאַדעוועט אברהם סוצקעווער. אַ שלאַנק יונגל מיט אַ ווייטן בליק. ער האָט אויסגעזען ווי אַן אַדלער וואָס שוועבט אין די הייכן און לענט אָן די פליגל אויף דער ערד. און אַ פאַרשלאָסענער, ווי אין זיין לירע וואַלט געדרימלט אַ קעניגרייך.

ער האָט פאַרבראַכט זיין קינדשהייט אין סיביר. געגאַנגען מיטן טאַטן אין וואַלד נאָך האַלץ אַ פאַרוויקלטער אין אַ באַשליק און די רחבות פון דער טייגע איז פאַרבליבן אין זיין שאַפן. איר אַטעם האָט ער אַריינגעהויכט אין זיינע לידער וואָס האָבן זיך צעבלייט מיט רויזן און ביימער פון בעז און מיט אייזערנער עקשנות און פאַרקאַשערטע אַרבל, האָט ער זיך געראַנגלט מיטן וואָרט פון גראַניט און עס אויסגעשיילט פון כאַאָס. די ביימער זענען געוואָרן באַשאַטן מיט צווייט און יעדע שורה האָט געבלאַנקט ווי דער שניי. פון זיינע פּערזן באַהויכטע מיט עטער, האָט געשלאָגן דער אַטעם פון פּרילינג.

ער איז אויסגעוואַקסן אין שטאַט און פאַרן קאַסמאַס וועט ער בלייבן שטיין אַ פאַרגאַפּטער. זיין אַנגעשטרענגטער אויער איז געווען וואָך פאַר ריטם און האָט נישט פאַרנומען קיין איבעריקן זילב און דאָס אויג — קיין שאַטן אויף דער ליכטיקער שיין. זיין ליד האָט ער פאַרגליכן צו אַ שטראַל, וואָס די ערד וועט נישט קענען פאַרדעקן.

ער האָט געלעבט אַפּגעזונדערט פון מענטשן, אין אַ חדר אויפן ערשטן שטאַק מיט שמאַלע טרעפּ און אַ נידעריקן סופּיט. אים האָט באַהויכט דער גייסט פון שפּינאַזע און די פּסאַלמען פון אנהעלי, נאָר ער פלעגט שווייגן, ווי ער וואַלט די צוקונפּט פאַרריגלט אין זיין האַרץ.

אין אַ פּשוטן טאַג איז געקומען צו אונדז די דיכטערין הדסה רובין, אַ שטאַלצע און פאַרשלאָסענע. זי איז יאָרן לאַנג געווען פאַרשפּאַרט פון מענטשן און האָט אין פּערזן אויסגעטראָגן איר בענקשאַפט נאָך דער פּרייהייט, פאַרבייטנדיק די טעג און נעכט אויף אידעאלן. אַ געבוירענע אין קרעמענעץ, האָט זי באַזונגען אירע טריבע קינדער-יאָרן, שמאַכטנדיק הינטער די גראַטן און די בלומען וואָס וועלקן אויף איר גאַנצק.

זי האָט זיך געלערנט אין אַ פּוילישער שול און איז געקומען קיין ווילנע צו

טרינקען פון די קוואלן פון יידיש. איר צימערל אויף קוואשעלנע גאס איז געווען דער טרער־פונקט פון די יונגווייליאנער, דאָס אַרט פון אונדזערע טרוימען און פלענער. אין אירע קאָנספירירטע פערזן האָט געציטערט אַ וועלט מיט שיינקייט און אַ פאַרגוואַלטיקטע יוגנט. זי האָט פאַרעפנטלעכט אַ ליד צו די פּאָעטן וואָס פּוצן אויס דאָס לעבן אין ליגנס און אין גראַמען. זי איז פאַרבליבן טריי איר צאָר־טער מוזע.

ווי אַ לעבעדיקער קעגנזאָץ צו הדסה רובין, אין זין פון דערציאונג, איז געווען דער דיכטער משה יצחק בארק, אַ זון פון אַ קצב. ער האָט קיינמאָל אין ערגעץ נישט געלערנט, נישט באַזוכט קיין עלעמענטאַרע שול און האָט דאָס בילדן זיך, אויך נישט אנערקענט. ער האָט פיינט געהאַט אינטעליגענטן און שמענדיקעס. ער איז אָבער געווען באַשאַנקען מיט אַ גרויסן סטיכישן טאַלענט. משה יצחק בארק מיטן געשטופלען פנים און אויגן פול מיט גרויל, וווּ ס'האַט זיך געשפיגלט דעם טאַטנס יאָטקע־האַק, פלעגט ביים רעדן, כאַרכלען מיט אַ הייזעריקן קול, די פעטע טשאַלנט־קישקע איז אים ביים עסן, שטיין געבליבן אין האַלדז און די ליבשאַפט פון זיין מיידל האָט נישט געקענט לעשן דאָס פייער אין זיין האַרץ.

ער האָט געטראָגן שטיוול פון פּראָסטן יוכט, אַז די שטיינער פלעגן קראַכן אונטער זיין טאַנצנדיקן טראַט. אַרומגעגאַנגען פריי ווי אַן אָקס וואָס איז אַנטלאָפן פון שעכטהויז און איז געווען געפענטעט אין מענטשלעכע פליכטן. ער פלעגט רעווען פאַר בענקשאַפט און שגעון, געזוכט אַן אויסלאָדונג אין וואָרט און ליד און נאָכן שטורעם פון עקסטאַז, געבליבן ליגן אין אַנמאַכט מיט פאַרגלייזטע אויגן, ווי אַ שאַף. ער איז געווען רוי, אָבער עכט אין זיין אויסדרוק. זיין אומרו האָט נישט געוויסט פון קיין גרענעץ, פאַרפלייצט דעם ריטם פון זיין אויסגעהאַמערטן פערז.

ער האָט געהאַט אַן אייגענעם אַרט פון דענקען, להיפוך צו זיין סטיכישער קראַפט, נאָר דער געדאַנק איז אים געווען צו קלאַר אויפצווויקלען דעם פלאַנטער פון זיין לעבן. די העלדן פון זיין פּראָזע זענען געווען ווי אויסגעהאַקט פון זיין שטיין, הגם ער האָט נישט געוויסט פון קיין זאָץ־בוי און וווּ אַוועקצושטעלן אַ פונקט. די דראַבנע אותיות פאַרפלעקטע אין טינט, האָט ער שפעטער, אַליין נישט געקענט דעשיפירן. זיי זענען געבליבן פון קיינעם נישט געלייענט, אין שופלאַד, פון דער מאַמעס אַלמער.

אין יענע יאָרן, האָט די רעליגיעזע יידישע יוגנט פון ווייס־רוסלאַנד און פון וואַלין און פון די שולן פון יבנה זיך געצויגן צו דער יידישער וועלטלעכער שול. צום יידישן לערער־סעמינאַר און האָבן געשטראַמט אין ווילנע, ווי די ארומיקע טייכן שטראַמען אין דער וויליע. די בהורים און מיידלעך פון די קליינע שטעטלעך האָבן געלעכצט נאָך אַ יידיש וואָרט, זייערע לידער האָבן גערוישט אין די שטיבער און גאַסן, ווילנע האָט געשמט פאַר דעם קעניגרייך פון יידיש. איר אַרעמע פּראַכט האָט געלויכטן אויף הונדערטער מיילן אַרום. אַ נייע זון איז אויפגעגאַנגען אין ירושלים ד'ליטע, אויסגעבענקטע הענט האָבן זיך צו איר געשטרעקט. די מאַדערנע יידישע שול האָט אַרומגענומען אַלץ מער, ברייטערע קרייזן.

מיט שווערע טריט איז דער ברייטפלייציקער חיים גראדע געקומען אַ באַוואַק־סענער פון דער ישיבה און האָט אַ ברום געטאַן אויף די ווילנער גאַסן ווי אַ לייב.

ער האָט געטרעגן יונג פאות און אויפן שטערן — טיפע קנייטשן פון דער גמרא. געטרובקען פון די קוואַלן פון דער תורה און געצאָפלט נאָך אייביקער טונגד. צעריסן די קייטן פונעם עבר, וואָס האָט אים גענערט מיט פרישע זאָפטן, ווי דאָס פעלד די וואַרצלען פון אַ בוים.

ער האָט געוווינט אויף יאָטקעווער גאַס, אין אַ שטיבל וווּ עס איז תמיד געווען נאַכט. די מאַמע ביים טויער איז געשטאַנען מיט עפל אין היץ און אין קעלט און פלעגט אים היטן ווי אַן אויג אין קאַפּ. און ער האָט אין שטאַלענע פּערזן אַריינגע-גאַסן זיין בענקשאַפט צו דער זון.

ביי נאַכט, אויפן געלעגער פלעגן צו אים קומען די מוסרניקעס פון נאָוואַרעדקער ישיבה, געשטאַנען ביי זיין צעקאַפּנס מיט אויסגעשטרעקטע הענט און געמאַנט אַ תיקון, ער זאָל אַנטפלעקן זייער עלנט פאַר דער וועלט. ער פלעגט אויפשטיין אַ באַשלאָגענער מיט אַנגסטן און זייערע שאַטנס האָבן אַנגעפילט די שטוב.

ער האָט שוין געהאַט געשטאַלטיקט דעם נביא יחזקאל און איז אַרומגעגאַנגען אַנגעלאָדן מיט אידעען. געקריצט מיט די ציין און דורך יעדן אַטעם-צוג, געלאָזט פילן זיין כוח. נאָר אין דער שטילקייט פון זיין קאַמער האָט מען געקענט הערן דעם יאָמער פון זיין האַרץ.

ער איז אויפגעגאַנגען אין שאַטן און האָט געטרונקען דאָס ליכט, וואָס האָט געווייעט פון וויטע לעווין און די שייך פון דעם ווילנער גאונס נר תמיד. וואָכן די נעכט איבער ביכער און טיילמאַל, ביי אַ לעמפל בלייבן זיצן ביז באַגינען. די בלעטער פאַרגעלטע פון זיידנס טרערן זאָלן נישט אָפווישן דעם שטויב פון די יאָרן. די מאַמע פלעגט קומען אַ פאַרפרוירענע פון האַלץ-מאַרק. ער פלעגט הערן אירע שווערע טריט, געטרעגן אירע קאַשיקעס עפל און אויף די אַקסלען — די גרויסע ירושה פון דורות.

וויטע לעווין איז געווען אַן אידעאַלע פרוי, אַ מאַדערנע שרה בת טובים. זי האָט געשטאַמט פון אַ רייכער משפּחה. אירע עלטערן זענען געווען אייגנטימער פון אַ הויז אַנטקעגן דעם ווילנער וואָגזאַל. איר איידעלער פנים האָט געשטראַלט פון גוטסקייט. זי איז געווען באַשיידן און האָט דאָס גאַנצע פאַרמעגן אָפּגעגעבן פאַר אַרעמע. זי האָט געענדיקט דאָקטאָר פילאָזאָפיע און זיך פאַרנומען מיטן שאַפן אַ שול פאַר דעפּעקטיווע קינדער וווּ זי אַליין איז געווען די דערציערין. איר אויסטערלישער וועזן האָט דערמאַנט אין אַ מאַדנעם פויגל וואָס איז אַראַפּגעקומען אויף דער ערד אויסצופירן עפעס אַ שליחות. זי פלעגט אַרומגיין אויף די ווילנער גאַסן אין אַ צעשפילעטן מאַנטל און אָפּגעטראָגענע קליידער. זי האָט נישט געלייגט קיין אַכט אויפן אַנטאָן זיך. איר פלאַטערנדיקער שמייכל האָט געקענט אַראַפּנעמען פון האַרץ די שווערסטע זאַרג. די ווערטער וואָס זי פלעגט רעדן האָט מען געקענט פאַרשרייבן אין אַ ספר. מען זאָגט אַז זי איז געווען פרום און פלעגט יעדן פרייטאַג צו נאַכטס בענטשן ליכט.

מען האָט גענוי נישט געווסט צי איר פנים שמייכלט אָדער ער וויינט. מיר קומען איצט צו דעם סאַמע מערקווירדיקסטן דיכטער פון יונג-ווילנע, דעם אַנאַנימען העלד פון טאַג. וואָס האָט זיך געצייכנט מיטן נאַמען שייך קוף און האָט קיינמאַל קיין בוך נישט אַרויסגעגעבן. ער האָט געקעמפט אויף לעבן און

טויט פאַרן רייניקייט פון וואָרט און יידישן אַקטיאָרן האָבן פאַר אים מורא געהאַט.
ער האָט געהייסן שמשון קאהאַן.

שמשון קאהאַן, מיט אַ פנים צאַרט ווי ביי אַ פרוי איז ווי אַ מאַנספאַרשויך
געווען געקליידעט. ער פלעגט טראַגן לאַנגע האָר און איז געגאַנגען אין פלודערן
פון גאַליפע. די שטיוויל און זיין קורטקע האָבן געזאַגט עדות אויף דער יוגנטלעכער
שיינקייט וואָס האָבן געלויבטן פון זיין העל געמיט. ער איז געבוירן געוואָרן אין
טראַק און זיך געהברט מיט ציגיינער. געקענט זייער לשון און אימענדלעכן וואַנדער.
זיין חלום איז געווען גרעסער ווי די אַזערע ביי זיין וויגל.

ער איז געקומען צו אונדז פון מפיצי השכלה, אַ באַלאַדענער מיט ביכער און
האַט פאַרדינט זיין ברויט פון כראַניק אין דער צייטונג און די כראַניק פאַרוואַנדלט
אין פאַעזיע. פונעם „קעלער“ דערגרייכט צום געלייטערטן געדיכט. ער האָט מיט
זיין פעדער באַשיצט דעם כבוד פון דער אַלטער ווילנע און איז געווען איר
אומרואיקער גייסט. טאַמער פלעגט אַ הויף־זינגער זיך לאַזן וווילגיין אויף דער
בינע און פאַרשוועכן איר גאַמען, האָט זיין פעדער אים פאַרטריבן פון דער שטאַט.
זיין פעדער איז אויך געווען דער קאַמערטאַן לויט וועלכן די יונג־ווילנאַנער
האַבן אַנגעשטעלט די אינסטרומענטן. ווער עס האָט געשפילט אויף אַ פידל און
ווער אויף אַ פלייט. שמשון קאהאַן איז געווען דער סאַמע טרויעריקסטער פון
אונדזער קאַפעלע. אין זיין טאַן האָט וויברירט ביך־השמשות. ער האָט געזונגען
אַן עלעגיע וועגן איינעם, וואָס איז „געווען ביי דער פיין און וועט שוין נישט
זיין ביים נצחון“. דער איינער איז געווען ער אַליין.

ביי דער געלעגנהייט וואָלט איך זייער וועלן דערמאַנען דעם דיכטער ברוך
געלמאַן דעם חבר פון מינע יוגנט־אַרן. ער האָט געשטאַמט פון אַ קליין שטעטלע
ווידו וואָס אַרום ווילנע און איז געווען אַ זון פון אַ שניידער. דער דלות האָט
אים פאַרטריבן פון דער היים מיט אירע נאַסע ווענט און נישט געהייצטן אויוון.
ער האָט זיך פאַרלאָזן באַקן־בערד, אַנגעטאַן אַ הוט לויט דעם גרויס־שטאַטישן
שטייגער און איז אַוועק אין דער פרעמד צו ווערן אַ לייט.

ער האָט געהאַט צוויי לאַנגע פיס און פלעגט שפאַנען מיט אַן אויפגעהויבענעם
קאַפּ. דער העלער אַנצוג אַנגעצויגן אויפן דאַרן גוף. פון זיינע אַפגעפוצטע שיך
האַט זיך נאָך נישט אַפגעווישט דער שטעטלדיקער שטויב און אים באַגלייט אויפן
נאַלעווקער ברוק. ער האָט באַהאַלטן אין בוועם־טאַש אַן אַנגעהויבענע ליד און אין
האַרץ די ברכה פון זיין מאַמען, וואָס זי האָט אים מיטגעגעבן אויפן וועג.

מיר האָבן זיך געטיילט מיטן גורל און געמאַכט אַ טורנע איבער דער ווילנער
פראַווינץ. געבלאַנדזשעט איבער די יידישע שטעטלעך, פון דאַנילאָוויטש ביז גלובאַק
און אין שולן און הילצערנע סטאַדאַלעס געלייענט אונדזערע יוגנטלעכע לידער.
די ווילנער לאַנדשאַפט איז געווען אַ טייל פון אונדזער ליד, מיט אירע בעריאָועס
און ווערבעס ביי די טייכן. דורך באַרג און טאַל האָט זיך געהוידעט דער וועג. דאַס
פערד, די דראַבינע, די גאַנצע געגנד האָט געהינקען.

ברוך געלמאַן האָט באַזינגען די נויט, דעם אַרעמען לערן־יונגל אין דער
גרויסער שטאַט און זיין בענקשאַפט נאָך דער היים. די ווייזערס פונעם באַלעבאַס
זייגער וואָס קלינגט אויס די קריכנדיקע שעהן. ער האָט פאַרמאַגט אַ דאַרפישע

תמימות און זיך גענערט מיט זאפט פון דער מאַגערער לאַנדשאַפּט, מיטן שיין פון אירע ראָזע פאַרנאכטן און איו געווען אוממיטלבאַר אין זיין שאַפּן.
 טייכן טרערן זענען פאַר זער צייט פאַרלאָפּן און אומשולדיק מענטשלעך בלוט איז פאַרגאַסן געוואָרן אויף דער ערד. ברוך געלאַפּן געפינט זיך מער נישט צווישן די לעבעדיקע. דערלויבט מיר זיך צו טיילן מיט דער שיינקייט פון זיינס אַ ליד, דאָס זעלבע וואָס ער פלעגט ליינען אויף די אָונטן; נאָך אונדזער גרויסן אומגליק באַדאַרף איין דיכטער לעבן פאַר צווייען.

דער זייגער פון באַלעבאַס

„ס'האַט מיין באַלעבאַס אַ זייגער,
 פונקט ווי אַלע, אויף דער וועלט, —
 איז אַ מאַדנער אָט דער זייגער,
 פון דער פירמע: „צייט איז געלט“...
 ווען איך קום דאָ צו דער אַרבעט,
 לויפט ער, יאָגט ער ווי אַ שד;
 ווי נאָר פרי איך זאָל נישט קומען, —
 ווייזט ער שטענדיק, אַז ס'איז שפעט.
 מעג די וועלט נאָך זיס זיך שלאָפּן,
 (סאַראַ גוט'ס די וועלט פאַרמאַגט.)
 שרייט מיין באַלעבאַס: „ס'איז שפעט שוין!“
 אַז ער זאָגט איז שוין געזאָגט...
 וואַרום וויסן, דאַרפט איר וויסן,
 אַז ער קען אויך טאָן אַ שטראָף...
 יעדעס וואָרט זיינס, — הוילע חכמה:
 ער, דער גאַנצער — פילאַסאָף!...
 איז במילא אויך זיין זייגער
 קלוג און ריכטיק ווי די וועלט...
 (אַלץ איז קלוג און אַלץ איז ריכטיק
 פון דער פירמע: „צייט איז געלט“.)
 ווען איך עס דעם מיטאַג אייליק, —
 לויפט ער, יאָגט ער און ער שרייט:
 גיכער עס! מיר גייט נישט אנעט!
 ווייל שוין לאַנג זי אַוועק די צייט!
 נאָר ווען כ'דאַרף אַהיים זיך קלויבן,
 ווערט דער זייגער, דוכט זיך מיד;
 שלעפט זיך זייגער ווי אַ פּג
 און ער זינגט אַ נייע ליד:
 „הער צו — זאָג מיר — וואָסזשע איילסטו זיך,
 ס'איז — פאַראַן — גענוג — דאָך — צייט“...
 שרייט שוין אויס מיין באַלעבאַסל:

ס'איז אהיים צו גיין, נאך ווייט!...
 און ווען זון איז שוין פארגאנגען
 אין א רויטן ים פון בלוט. —
 שלעפט ער אַלץ זיך, ווייזט אַז פרי איז,
 (באַלעבאַס ווייסט וואָס ער טוט...)
 ס'האַט מיין באַלעבאַס אַ זייגער —
 פרייט ער זיך מיט אים און קוועלט,
 ווייל זיין זייגער איז געשאפן
 פון דער פירמע „צייט איז געלט“...

מען קען נישט אָפטיילן דעם שרייבער פון דעם מאָלער. עכטע קונסט שטאַמט
 אלעמאָל פון זעלבן מקור, און זיינען ביידע אַ צווילינג. דעריבער וויל איך עפעס
 זאָגן וועגן די מאָלער, כאָטש די שפראַך פון פאַרב איז אינטערנאַציאָנאַל און
 אונדזער מאַמע-לשון האָט זיך כמעט ווי אויסגעלאָשן.

עס וואָלט געווען אַן עוולה דורכצולאָזן ראָזע סוצקעווער און בענציע
 מירטאָם, די פּלאַסטיקער פון אונדזער בענקשאַפט. מיר האָבן נישט געמאָלט מיטן
 זעלבן מכשיר און די בענקשאַפט איינגעפאַסט אין דער זעלבער ראָם. ראָזע
 סוצקעווער פלעגט מאַלן דעם פּרילינג, די פּאַלעטע האָט שעמערירט מיט זין
 און אָפגעשפיגלט דעם האַפן פון ניו-יאָרק. זי איז געווען אַ טרוים פון גוטסקייט,
 געהאַט אַ פנים פון אַ נאַנע און אַ גאַנג, ווי זי וואָלט געטראַטן אויף גראַז.
 בענציע מירטאָם האָט געצייכנט דעם שול-הויף, פון זייער בלייער האָט געשטאַרט
 די יידישע ווילנע, מיט אירע שולן און בתי מדרשים. דורך די צעלעכערטע שויבן
 האָט געווימלט דאָס לעבן, ווי ליכט און שאַטן אויפן פּאַן פונעם גרויען, פאַר-
 וואַלקנטן הימל.

פון די יידישע שולן האָבן מיר געצויגן די יניקה, אין גייסט פונעם אומ-
 שטערבלעכן זלמן רייזען און לערער אהרן מאַרק. נחמן מיזל האָט אָנגעהויבן
 אונדז אָפצוגעבן אַרט און דניאל טשאַרני — באַרימט צו מאַכן מעבר לים.

עס איז געווען אין רויע פון די דרייסיקער יאָרן אויף דער יידישער גאַס,
 אין טריבן פּרילינג, די קולטור האָט אין קלעם זיך צעבלעטערט.

מיר זענען געווען אויף די בוידעם-שטיבלעך ביי ברויט מיט וואַסער און
 איטלעכער באַזונדער האָט געזינגען זיין ליד, אויב ער האָט פאַרמאַגט אַ כלי,
 וואָלט זיין שטים דערהערט געוואָרן, נאָר יונג-ווילנע, ווי אַ גרופע, האָט דעמאָלט
 נישט פּרעטענדירט מרעיש עולם צו זיין.

מיטן קומען פון שמערקע קאַטשערגינסקי האָט זיך אויפגעעפנט אַ ניי בלאַט
 צווישן די שטיינערנע טאַוולען פון אונדזער לעבן, ער האָט זיך אויפגעהאָדעוועט
 אין דער ווילנער תּלמוד-תּורה און נישט געהאַט צו וועמען זיך צו טוליען, האָט
 ער געטוליעט צו זיך אַנדערע, אַלעמען אַנטקעגן געקומען מיט אַ שמייכל און
 נישט געבענקט נאָך קיין וואַרעמקייט, ווייל די וואַרעמקייט האָט געשטראַמט פון
 אים גופא. ער איז געווען אַ שטראַל פון דער אַרעמקייט און יונגעהייט פאַר-
 בליבן אויף דער גאַס, וואָס האָט אים פאַרביטן אַ מאַמע, און איז נישט געבוירן

געוואָרן פון קיין שטיין. איטלעכער פלעגט פילן אין אים אַ ברודער. זיין ברייטע נאָז אונטער די גרויסע ברילן פלעגט ווערן היימיש ווי דאָס אייגענע לעבן. ער האָט געארבעט אין אַ ליטאָגראַפיע אויף סובאַטש-גאַס און קליינערהייט שוין געזינגען אַ הימן דעם דור אין זיין שטרייט אויף די באַריקאָדעס. און פלעגט נישט קלאָגן אויף דער אייגענער עלנטקייט. ער פלעגט שאַפן אַרום זיך אַן אַרעאַל פון פאַרוואַרלאָזטער היימלאָזיקייט און איז נישט פון אים אַוועק אפילו דעמאָלט ווען ער האָט מיט זיין שמיכל איינגענומען די וועלט. ער איז נישט געווען קיין טרוימער און ווי דורך אַ כישוף געקענט דערגרייכן דאָס טעלערל פון הימל; יעדע אילוזיע האָט ער פאַרוואַנדלט אין ווירקלעכקייט, ווי ער האָט דורך זיינע מעשים אויפגעוויקלט די כראַניק פון זיין לעבן. ער איז געוואָרן דער געטרייער גערטענער פון יונג ווילנע, צונויפגענומען אירע פירות און זיי פאַרזאַמלט אין שיער, און דער גאַלדשמיד וואָס האָט אונדז צונויפ־געשמאַלצן אין אַ רינג.

וועגן שמערקען האָט מען פיל גערעדט און געשריבן. עס גייען אַרום וועגן אים לעגענדעס. ער איז געווען אַ גלגול פון דעם לעגענדאַרן העלד הירש לעקערט. אַ פלאַנץ אַרויסגעוואַקסן פון ווילנער ברוק. זיין צויער באַדאַרף מען נישט זוכן אין זיינע לידער נאָר אין זיינע מעשים. די וואָס האָבן אים נאָענט געקענט ווייסן וועמען זיי האָבן מיט זיין טויט פאַרלוירן. אַצינד, ווען מיר זענען געפרוווט געוואָרן מיט אויסגעוואַרצלטקייט און פרעמדקייט און יעדער איינער טראַכט בלויז וועגן זיך, פעלט ער אונדז שמערקע און מיר נויטיקן זיך אין זיין פריינד־שאַפט, ווי אין לופט צו אַטעמען.

פיל פון די יונג-ווילנער שרייבער און קינסטלער זענען אומגעקומען אין די געטאָס און לאַגערן. אַנדערע פון זיי זענען פאַרפאַלן געוואָרן אויף די וועגן פון רוסלאַנד און קיינער ווייסט נישט וווּ זייער געביין ליגט. סאָלאָוויטשיק און קולבאק זענען אומגעבראַכט געוואָרן אין רוסלאַנד.

די שרייבער פון יונג-ווילנע לעבן היינט אין תּל־אביב, אין מאַנטרעאַל און אין ניו־יאָרק און פאַרנעמען דעם אויבן־אָן אין דער יידישער פּאָעזיע. יעדער איינער פון זיי איז מתפלל אויף זיין שטייגער צום גאָט פון שיינקייט און דער־פילט די שליחות פון די אומגעקומענע. זייערע פּערזן זענען אָנגעזאַפט מיט געוויין פון דורות און לייענען זיך ווי תּפילות פון אַן אַלטן ספר מיט מאַכענע טאַויל.

וועגן הירש גליק, דעם מחבר פון „זאָג נישט קיינמאַל, אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג“, קען איך ליידער ווינציק דערציילן. מיר פלעגן זיך זעלטן טרעפן און האָבן געוויינט אין פאַרשידענע געגנטן פון שטאָט. אויף וויפל איך געדענק אים נאָר איז ער געווען אַ תּמימותדיק פאַרחלומט יונגל פון שלאַנקן וווקס מיט אַ כשרן בליק, ריין ווי קרישטאַל. הירש גליק האָט זיך תּמיד געטוליעט צו זיין עלטערן חבר דעם פּאָעט לייזער וואָלף. זיי האָבן שפּעטער אַרויסגעגעבן אַ זאַמל־העפּט א. נ. „יונגוואַלד“ וווּ לייזער־וואָלף איז געווען דער רעדאַקטאָר.

הירש גליק איז אומגעקומען אין ווילנער געטאָ, צווישן פּאַלנדיקע ווענט, אַדער אין שטעטלעע קלוגע וואָס אין עסטלאַנד. דער פינקלענדיקער אש האָט אויפגעגליט ווי שטערן אין דער פינצטערער נאַכט אויף די גרויע חורבות פון

אינדזער יידיש לעבן. ער האָט זיינע שורות „זאָג נישט קיינמאָל אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג“ פאַרשריבן מיט בלוט אויף דעם שטיינערנעם ברוק. זיי זענען געוואָרן דער הימן פון פּאָלק, דער סימבאָל פון אונדזער אייביקן דויער. אגב איז איצט געוואָרן צוואַנציק יאָר נאָך זיין טראַגישן טויט. איך וואָלט געבעטן דעם עולם באַערן זיין אַנדענק מיטן אויפשטיין (מען שטעלט זיך אויף).

הירש גליק איז געווען פון פּאָך אַ פּריקאָזטישן. ער האָט שווער געהאַר רעוועט אויפן ביסן ברויט און אין די פּרייע שעהן געשריבן אייגנאַרטיקע לידער. ער האָט געטרוימט אַמאָל צו ווערן אַ מילנער אין אַ מיל, הינטער אַ ווייסן באַרג. הינטער אַ גרינעם טאָל, הינטער זיבן טייכעלעך, שעפטשענדיקע שטיל, האָט ווינט זיין טרוים פאַרטראַגן. ער האָט אַמאָל געטרוימט צו זיין אַ העלד פון אַ לעגענדע, צו ווינען אויף אַ הויכן בוים און קוקן אויפן ים פאַרבענקט, האָט דער ים דעם בוים פאַרשווענקט אין האַרבסטיקע פאַרטאָגן. ער איז פאַרבליבן נאַקעט אויף די קרעמערדיקע ראַגן.

נאָך דער מלחמה האָט דער גרויסער דיכטער אברהם רייזען אָנגעשריבן וועגן דער גרופע יונג-ווילנע אַ ליד און אַט וואָס ער זאָגט :

ווי אַמאָל דער פרומער ייד
דאווענען פלעגט ביים אַלטן סידור
אַזוי דאוון איך ביים ליד
פון די ווייטע דיכטער-ברידער,
פון די לאַגערן אין אַ לאַנד,
נאָך באַפרייאַונג שוין אפילו.
יעדנס ליד, נאָך קוים באַקאַנט,
איז מיר שוין אַ נאַענטע תפילה.
כ'דאוון, כ'לייען אין דער נאַכט,
טיף אין נאַכט אַ ביכל אָפן.
לייזער-וואַלפּס אַ ליד דערוואַכט,
חיים גראַדע אָנגסט און האַפן.
סוצקעווער, געווען אין יאָך
זינגט מיט קעניגלעכן כבוד
אַלץ וואַגלער גליק און נאָך
ווי דאָס תהילמל פון דוד.

פאַר'ן, 1965.

אריינפור צום רעפעראַט פון ד"ר יעקב מייטלס

פון ד"ר יעקב ראטה (פאַרײז)

דער פאַרויצער, ד"ר קיוועלאוויטש, האָט געזאָגט, אַז יידיש לשון איז נישט בלויז אַ לינגוויסטישער ענין, אַז דאָס איז אַ וועלט־באַנעם, אַ יידישע פּילאָזאָפּיע, וועלכע האָט אונדז באַגלייט העכער טויזנט יאָר. מיר, יידן, האָבן באַנוצט זייער אַ סך שפּראַכן. אָבער קיין איין שפּראַך האָט נישט געהאַט דעם זכות, אפילו נישט העברעאיש, צו לעבן ביי אונדז אַלס גערעדטע שפּראַך במשך טויזנט יאָר. דעם דאָזיקן פאַרדינסט האָט אונדזער יידיש. יידיש איז געשאַפן געוואָרן אין 12-טן יאָרהונדערט ביי די ברעגעס פון רהיין. פון דאָרט האָט די שפּראַך געוואַנדערט צו דער ווייסל, צום דניעפר און ביז דער וואַלאַגאַ. אין 19-טן יאָרהונדערט קומט פאַר אַ צוריקמאַרש פֿון יידיש פון מזרח צום מערב, צו מערב־איראָפּע, צו ביידע אַמעריקעס, דרום־אַפריקע, אויסטראַליע און ניי־זיילאַנד. אין די אַלע לענדער ווערט די שפּראַך גערעדט. אין די לעצטע פּופּציק יאָר האָט זיך שטאַרק אַנטוויקלט די יידישע שפּראַך־וויסנשאַפט. עס זענען דערשינען אַ שלל ביכער, אַ שלל אַרטיקלען און אַ שלל עסייען וועגן יידישן לשון. מיט איין וואָרט יידיש איז אַ לעבעדיקע שפּראַך.

וועגן יידישן לשון האָבן מיר געזאָלט האָבן צוויי רעפּעראַטן. איין רעפּעראַט פון ד"ר פּוקס פון אַמסטערדאַם און דער צווייטער רעפּעראַט פון ד"ר מייטלס פון לאַנדאָן. ד"ר פּוקס האָט געזאָלט רעדן וועגן דער „עוואָלוציע פון דער יידישער שפּראַך אין די לעצטע פּופּציק יאָר“. ד"ר פּוקס האָט ליידער נישט געקענט קומען צום סימפּאָזיום און דעריבער וועלן מיר הערן נאָר דעם רעפּעראַט פון ד"ר מייטלס.

איך גלויב, אַז עס איז נישט נויטיק פאַרצושטעלן דעם ד"ר מייטלס. אַלע יידישע לייענער קענען די פּערזענלעכקייט פון ד"ר מייטלס און קענען זיין לי־טעראַרישע אַקטיוויטעט אַלס היסטאָריקער, שריפטשטעלער און זשורנאַליסט און בכלל זיין טעטיקייט אויף אַלע געביטן פון יידישן קולטור־לעבן.

פאַרײז, 1965.

די וויסנשאפט אין יידיש

פאר די לעצטע פופציק יאר

פון ד"ר יעקב מייטלרס לאנדאן

צום פראבלעם פון יידישער וויסנשאפט פאר די לעצטע פופציק יאר מוז איך מאכן עטלעכע באווארענישן. איר וויסט, אז יעדער יידישער שרייבער האט אמאל געשריבן אזא מין התנצלות און האט אזוי ארום זיך באווארנט פאר דעם. וואס ער האט נישט דערזאגט אדער נישט געקענט דערזאגן.

מען דארף קודם כל פארשטיין, אז עס איז זייער א ברייטע טעמע און פאר טראכט האב איך גאר עפעס אנדערש. נאר צוליב דעם, וואס אומגעפער די זעלבע טעמע האט אויך געזאלט בארירן דער פריינט פוקס, איז פארגעקומען א גרויסע ענדערונג אין מיין רעפערעצט וועגן דער יידישער וויסנשאפט פאר די לעצטע 50 יאר, וועלכן איר וועט פון מיר איצט הערן. איך וויל מען זאל דאס האבן אין זינען.

מיר וועלן זיך היינט א ביסל דורכשמועסן וועגן ענינים, וואס זענען נוגע דער יידישער וויסנשאפט און עס וועט טאקע זיין א מין אריינפיר צו דער יידישער וויסנשאפט, ווי — איך וויל עס אונטערשטרייכן — א כלל-דערשיינונג, אויפן פאן פון יידיש-געזעלשאפטלעכע, אידעאישע באוועגונגען פון די לעצטע פופציק יאר. דאס דערקלערטע איז א באווארעניש צו די ווערטער פון חשובן פארזיצער, אז איך וועל נישט אריינגיין אין דער געשיכטע פון יידיש, ווייל דאס געהערט נישט צום היינטיקן שמועס און איז אויך נישט אינטערעסאנט פאר דעם ציל, וואס מיר האבן היינט פאר זיך, בנוגע די לעצטע פופציק שטעפערישע יארן פון פערזענלעכער תקופה. דאקעגן וועל איך אנווארפן עטלעכע כאראקטעריסטישע שטריכן, וואס וועלן בולט אויפטויכן דעם מהות און דעם אינהאלט פון דער דאזיקער תקופה.

קודם כל דארף איך מיך און אייך פרעגן, וואס איז יידישע וויסנשאפט יא, און וואס איז זי נישט? איך האלט, אז מען מוז דאס לכל הפחות אין עטלעכע שטריכן קלאר מאכן.

פארגלייכט מען, למשל, דאס וואס מיר רופן אן יידישע וויסנשאפט אדער וויסנשאפט אין יידיש מיט דער אזוי גערופענער חכמת-ישראל, די וויסנשאפט דעס יודענטומס, וואס איז אנטשטאנען אין דייטשלאנד אין 1904, אזוי קענען

מיר בפירוש, וואלט איך געזאגט, דערפון דרינגען און אפּלערנען, און זי איז נישט דאס, וואס חכמת-ישראל איז אמאל געווען. אויך חכמת-ישראל איז געבוירן געווארן אין א צייט פון איבערברוך אין יידישן לעבן, אין א צייט פון א גע-וואלטיקן שינוי-ערכין. אבער חכמת-ישראל איז געווען א היסטארישע פּערס-פּעקטיוו. זי איז געשטאַנען מיטן פנים צום עבר, אמת טאַקע א גרויסער עבר, א רייכער עבר, אבער פאַרט אן עבר. מען איז אייגנטלעך געקומען צום סוף פון א יידישן וועג, וואלט איך געזאגט, פון א געשיכטלעכן וועג, און דאס יידישע לעבן איז אין א געוויסן זין געווארן אן אביעקט פון א געשיכטלעכער באטראכטונג. דעם סימן מובהק פון דער זעלביקער חכמת-ישראל קענט איר זען אַמבעסטן טאַקע אין דער געשיכטלעכער אויפאַסונג פון דעם דור פון יידישע חכמים אין דייטש-לאַנד בנוגע דער יידישער געשיכטע. דאס איז נישט געווען קיין לעבעדיקע פּאָלקס-געשיכטע. עס איז געווען, ווי מיר ווייסן, ביים גרויסן יידישן היסטאריקער גרעץ א יידישע ליידנס-געשיכטע. ס'איז געווען א געשיכטע פון קינות, א געשיכטע פון פאַרפּאָלגונגען און אויך א געשיכטע פון אַרום דעם יידישן גייסט. עס איז געווען, וואלט איך געזאגט, א גלגול פון סודות, פון זעלבסטקריטיק און ווילדקייט ביי די אַלע גדולי-ישראל און אין דער חכמת-ישראל פון דעמאָלדיקן דור. דובנאַוו האָט וועגן דעם געגעבן א פייערע דעפיניציע. ער האָט געזאגט: דאס איז געווען א געשיכטע פון יודאָאיזם, א געשיכטע פון רוח-היהדות, אבער דאָרט זענען נישטאָ קיין לעבעדיקע מענטשן. עס איז דאָרט נישטאָ קיין לעבעדיק פּאָלק. אַלץ איז א שטיק עבר, א שטיק מוזיי, א שטיק אַרבעט־אַלאַגיע.

אין קעגנזאץ צו דעם איז די מאָדערנע יידישע וויסנשאַפט אַרויסגעוואָקסן פון דער לעבעדיקער ברויזנדיקער איצטיקייט, פון די רעאַלע באַדערפּענישן און פון די נויטן פון דעם היינט, פון דעם לעבעדיקן כלל-באַוווּסטזיין. מיר האָבן פאַר זיך א לעבעדיק און דינאַמיש פּאָלק מיט אינטערעסן און הצטרכות, קולטור און געזעלשאַפּטלעכע הצטרכות, און וואָס איז נישט קיין מוועאַלע יידישקייט, וואָס שטייט מיטן פנים צום היינט.

דאָס איז אַ פּונדאַמענטאַלער אונטערשיד צווישן דער חכמת-ישראל און דער גאַנצער געשיכטלעכער קאַנצעפּציע, דער יידישער וויסנשאַפט אָדער וויסנשאַפט אין יידיש פון אונדזער דור, פון אונדזער צייט און פון אונדזער תקופה. זי באַזירט זיך קודם כל אויפן גייסטיקן אויפשטייג פון דעם פּאָלק און זיין קולטור-שעפּערישקייט, אויף די רעאַלע הצטרכות פון די יידישע מאַסן און אויף אן אידעאיש-געזעלשאַפּטלעכער דינאַמיק און די צייט-באַוועגונגען פון דער תקופה. ווייטער מוז מען האָבן אין זינען, און די יידיש-וויסנשאַפט פון אונדזער תקופה איז אייגנטלעך אַרויסגעאַנגען פון הוילער אַבסטראַקציע, פון אידעאָלי-זאַציע און פון הלומות-ראַמאַנטיק און איז געוואָרן, האַלט איך פאַר וויכטיק צוצוגעבן, פונקציאָנעל. זי האָט אַ פונקציע, א ריי וויכטיקע, נאַציאָנאַל-קולטורעלע און געזעלשאַפּטלעכע אויפגאַבן. מען פאַרשט נישט מער דעם עבר לשם עבר. מען פאַרשט דעם עבר לשם הווה. עס איז נישט מער קיין יחידים-פאַרשונג. ווי אַמאָל, ווען יעדער פאַרשער האָט געאַרבעט פאַר זיך, אַפּעריסן איינער פון אַנדערן, אין זיינע דלת אמות, נאָר זי ווערט אן אַרגאַניזירטע וויסנשאַפט. עס איז

א כאראקטעריסטישער שטריך פון דער היינטיקער תקופה. די וויסנשאפט ווערט געטראגן פון א כלל-באווסטזיין און מיט אחריות פארן כלל.

איך דארף אייך נישט דערמאנען, אז אונדזער ראשון אויף דעם געביט — איך באטאן דאס ווארט ראשון, ווייל ער איז געווען א ראשון, איז בער באראכאוו, דער ערשטער יידיש-טעארעטיקער און פילאָלאָג מיט ממש אַ ווונדערלעכן ענציקלֶאָפּעדישן וויסן. און ער איז, ווידערמאל, געשטאנען מיטן פנים צום כלל. ער האָט דער ערשטער פאַרמולירט די נאַציאָנאַל-קולטורעלע אויפגאַבן פון דער יידישער שפראַך-פאַרשונג, פון דער יידישער פילאָלאָגיע און זי ברייט, מיט אַ פאַרנעם אַוועקגעשטעלט פאַר דער יידישער וועלט. אַט דאָס האַלט איך פאַר דעם עיקר פון אונדזער דיסקוסיע.

לאַמיר איצט מאַכן אַ באַמט קורצן בליק אויף צוריק. פּופציק יאָר יידיש-פאַרשונג הייסט, אייגנטלעך, אַז מיר שטעלן דעם צייטלעכן סלופ, דעם גרענעץ-סלופ טאַקע ביים יאָר 1914. און וואָס עס איז פאַרגעקומען אין 1914, וועגן יענעם גרויסן איבערברוך, דאַרפן מיר דאָ נישט רעדן. איך דערמאָן עס, כדי צו קענען איבערגיין צו דער אייגנטלעכער טעמע.

אַרום 1914 הויבט זיך אָן, ווי עס האָבן שוין דאָ באַרירט דער פריינט שערמאַן און אַנדערע, די גרויסע צעטרייסלונג פון מזרח-אייראָפּעאישן יידישן קיבוץ. און לאַמיר נישט פאַרגעסן, וואָרעם מען פאַרגעסט, אַז ביז 1914 איז געווען די גרעסטע אין דער געשיכטע יידישע קאַנצענטראַציע, די קאַנצענטראַציע פון רוסלענדישן יידנטום מיט דער גאַנצער גייסטיקער שעפּערישקייט. און דער זעלביקער קיבוץ אין רוסלאַנד שטייט טאַקע, ווי אַ סימן פון געוואַלטיקן גייסטיקן אויפשטייג פון די יידישע מאַסן אין דער דאָזיקער תקופה און פון דער צווייטער זייט פון אויפשפראַץ און אויפבלי פון יידיש, וואָס איז געוואָרן דער טרעגער פון קולטור-רענעסאַנס, פון ליטעראַטור און שפראַך און פון די אַלע זאַכן, וואָס מיר ווייסן. מוז מען דאָס אודאי דערמאָנען.

מיטן אויפבלי פון יידיש אַלס ליטעראַטור-שפראַך וואַקסט נאַטירלעך דער אינטערעס צו יידיש. מען זעט זיך אַרום, אַז יידיש איז נישט עפּעס הפּקר, אַן אַ טאַטע-מאַמע. איר ווייסט, אַז נאָך אין די אַכציקער יאָרן האָט שלום-עליכם אַרויסגעגעבן אַ בראַשור וועגן „זשאַרגאָן אַלס יידישע שפראַך“ — אַזוי האָט די בראַשור אומגעפער געהייסן. דער נאָמען זשאַרגאָן איז נאָך געווען דעמאָלט זייער און זייער פּאָפּולער. אפילו שלום-עליכם, וואָס האָט געקעמפט פאַר דער יידישער שפראַך, האָט זי נאָך אין אָנהייב פון דעם יאָרהונדערט גערופן „זשאַרגאָן“. מען האָט זיך אָבער אַרומגעזען, אַז עס איז נישט אַזוי, אַז עס איז אַ לשון מיט אַלע כללים פון אַ מאָדערנער שפראַך. מען האָט אַמאַל געלאַכט פון יידיש — „ווי קען מען לייענען יידיש, אַז עס איז נישטאָ קיין גראַמאַטיק“. אַט איז דאָ אַ גראַמאַטיק, אַט איז דאָ אַן אַרטאָגראַפיע, אַט איז דאָ אַ מאַרפּאָלאָגיע פון אַ שפראַך, אַט זענען פאַראַן שפראַך-געזעצן, עס איז דאָ אַ שפראַך-אוצר א. א. וו. נאָר וואָס דען? — מען דארף זיך נעמען פאַרשן, אַריינקוקן אין די דראַבנע אותיותלעך און טאַקע דערגיין וואָס דאַרטן טוט זיך. און מען האָט פאַרשטאַנען, אַז מען מוז אָנהייבן אַ ביסל אַכטונג געבן אויף דעם לשון, עס אָפּהיטן. אַז מען היט נישט

אָפּ אַ קינד, וואָס וואַקסט אונטער, גייט עס אויס לתרבות־רעה, על אחת כמה וכמה קולטור־ווערטן. מען מוז זיי אַרומצוימען, פלעגן און באַשיצן. דאָס איז דאָךּ אייגנט־ לעך געווען דער פּראָגראַם פון דער גרויסער, זייער אינטערעסאַנטער טשערני־ גאַווער קאַנפּערענץ פון יאָר 1908, וואָס איז געווען אַגב־אורחא די ערשטע אַראַג־ ניוירטע מאַניפעסטאַציע פאַר ייִדיש־לשון.

וואָס האָט מען דעמאָלט געוואָלט? — מען האָט דאָ דערמאָנט דעם גאַמען פון נתן בירנבוים. מען האָט געוואָלט שאַפן אַן אויטאָריטעט אַ מין העכסטע אינסטאַנץ, אַ מין פּוסק־אַחרון אין הילכות שפּראַך, אויסלייג, גראַמאַטיק, אוצר א. א. וו. און אַט דאָ. אויף דער צוגרייטונג פון דער דאָזיקער קאַנפּערענץ, ווערט טאַקע געבוירן דער געדאַנק, דאָ שאַפט זיך די שולע, וואָלט איך געזאָגט, פון אַן ערנסטן און מאַדערן־וויסנשאַפטלעכן כלל־צוגאַנג צו ייִדיש אַלס שפּראַך און אַלס פאַרש־אַביעקט. און דאָס באַדייט נישט נאָר פאַרשן ייִדיש, נאָר זיך באַקענען מיט ייִדיש, מיט די אוצרות פון דער שפּראַך און מיט די שאַפונגען פון עבר, אַרויסהייבן די יחוסדיקייט פון דער דאָזיקער שפּראַך און נישט נאָר, זייט מיר מוחל, די שפּראַכלעכע צוטשעפּעניש, וואָרעם מען האָט גערעדט וועגן ייִדיש אַלץ ייִדיש־דייטש. דער צוגאַנג פון דער חכמת־ישׂראל צו דער שפּראַך איז געווען ווי צו אַ ייִדיש־דייטש. איינער פון די גדולים אונדזערע, פון די שיינע ייִדישע וויסנשאַפטלער, וואָס האָט געעפנט די טיר פאַר דער מאַדערנער ייִדיש־וויסנשאַפט, לפחות פאַר דער מאַדערנער ליטעראַרישער ייִדיש־וויסנשאַפט, איז געווען אַ דייטשער ייד, וואָס האָט געהייסן מאַקס גרינבוים. איך ווייס נישט, צי עמיצער פון אייך האָט געהערט וועגן דעם מענטש. ער האָט עס אַרויסגעגעבן די ערשטע „ייִדיש־ דייטשע כרעסטאַמאַטיע“, וואָס האָט באַקענט יידן און נישט־יידן מיט די אוצרות פון דער אַלטער ייִדישער שפּראַך. אָבער מען האָט נאָך אַלץ גערעדט וועגן ייִדיש־ דייטש. אָבער דאָ איז אויסגעוואַקסן אַ באַוועגונג, וואָס האָט געוואָלט נישט נאָר אַרומנעמען די שפּראַכלעכע און ליטעראַרישע מאַטעריאַלן אין אַלע זייערע פאַרמען און גלגולים, נאָר בכלל די גאַנצע פּאָלקס־שאַפונג. און עס קומט צו אַ נייע צוטשעפּעניש — דאָס סאַמע עכטע, לעבעדיקע און מעטאָדישע פון ייִדישן פּאָלק: מען נעמט זאַמלען מיט אמתער התלהבות דאָס פּאָלקס־ליד, די פּאָלקס־ווערטער, מעשיות, אַנעקדאָטן — לאַמיר דערמאָנען איגנאַץ בערנשטיינס „שפּריכווערטער“. אַט איז י. ל. קאַהאַן, איינער פון אונדזערע שענסטע פּאָלקלאָר־מענטשן, וואָס האָט געשאַפן און אפילו דערוועקט ביי י. ל. פּרצן דעם אינטערעס צו דער פּאָלקס־מעשה. אַגב וואָלט געווען אַ זייער אינטערעסאַנטע אַרבעט נאָכצושפירן ווי אזוי איז י. ל. פּרץ געוואָרן באַאיינפלוסט פון די מעשהלעך, וואָס י. ל. קאַהאַן האָט פאַר אים געזאַמלט. אָדער צום ביישפּיל מאַרעק און גינזבערגס ייִדישע פּאָלקס־לידער, ש. אַנסקי א. א. וו. — כ׳קען דאָס אַלץ דאָ נישט אויסרעכענען, ווייל עס וואָלט אונדז צו ווייט פאַרפירט.

איז אַט מיט דעם רצון זענען אַנטשטאַנען אין דעם גרויסן רחבותדיקן רוסיש־ ייִדישן לעבן אַ ריי היסטאָרישע און עטנאָגראַפישע געזעלשאַפטן; מען זאַמלט מיט איםפּעט און מיט פיבער אַלץ, וואָס נאָר עס לאַזט זיך. אויב איך האָב נישט קיין טעות האָט אַנסקי געהאַט אַ שטיק רוח־הקודש בעת ער איז אַרומגעפאַרן

אין די יארן 1910 — 1914 איבער אַזויפיל יידישע ישובים, געזאַמלט און אויפֿ-געשריבן. בכלל זענען עס אַלץ געווען זאכן, וואָס מען האָט ממש אין דער לעצטער מינוט נאָך באַוויזן אויפצוכאַפּן. מען האָט געזאַמלט מעשיות, מסורות, דאַקומענטן, ווונדערבאַרע דיבוק־ווערסיטעט, וואָס האָבן טאַקע דערפירט צו אַנסקיס דיבוק־לעגענדע. מען האָט געזאַמלט פּרוכות, אַנדערע תּשמיש־קדושה און עס איז געווען אַ שפע מאַטעריאַלן. אַט אַזוי שאַפט זיך אַ יסוד פון אַן אַרגאַניזירטער יידיש־געזעלשאַפטלעכער פּאַרש־ און זאַמל־אַרבעט.

אַבער ביז איצט, מיינע פריינט, וואָלט איך געזאָגט, אַז עס ליגט נאָך אַלץ אויף דער דאָזיקער פּאַרש־אַרבעט דער חותם פון נישט־יידישקייט, דער ביי־טעם פון נישט־יידישן פּאַלקלאַר־און־שפּראַך־פּאַרשער, קולטור־היסטאָריקער און סתּם ליבהאַבער.

דערלויבט מיר אייך צו דערמאַנען אַזא גדול, ווי אַלפרעד לאַנדוי, דער גרויסער דיאַלעקטאַלאָג און שפּראַך־היסטאָריקער, וואָס האָט געלעבט אין לאַנדאָן און וואָס האָט אָנגעשריבן אַ קלאַסיש ווערק איבער מאַקס גרונוואַלד. מען האָט אים כמעט אינגאַנצן פּאַרגעסן. ער איז געווען איינער פון די פּאַרגייער אויפן געביט פון יידישן פּאַלקלאָר, אַ ייד, וואָס איז געזעסן אין לאַנדאָן און וואָס איז געווען דער רב פון דער ספּרדישער קהילה, אַליין אַ רומענישער ייד, וואָס האָט אַריינגעלייגט אַזויפיל כחות אין דער פּאַרשונג. פון אַזאַ מיין רשות־היהיד איז געוואָרן אַ רשות־הרבים, די פּאַרש־אַרבעט ווערט ערנסט און די וויסנשאַפט הייבט זיך אַן צו אַרגאַניזירן.

בער באַראַכאָוו, ווי איך האָב עס שוין דערמאַנט, איז צוגעקומען צו דער יידישער פּאַרשונג פון אַ כלל־באַוווסטזיין. יידיש איז פאַר אים געווען דער אויס־דרוק פון שעפּערישן יידישן קבוץ־לעבן. די פּאַרשונג פון יידיש און אירע קולטור־אוצרות — האָט ער אָנגעוויזן — זענען אַ פונקציע פון געזעלשאַפטלעכן אויפשטייג פון יידיש, ווי אַ דערהייבונג פון יידישן לעבן. נאַציאָנאַלע קולטור — פאַרשטייט באַראַכאָוו — הייסט קודם כל ריכטיק רעדן און ריכטיק שרייבן. אַבער כדי עס צו קענען טאָן, מוז מען אויספאַרשן די שפּראַך, אַרויסגעבן די אָנגעזאַמלטע אוצרות. און דעריבער האָט ער עס אויפגעשטעלט די ערשטע הילפ־מיטלען פאַר דעם מאַדערנעם יידישן שפּראַך־ און ליטעראַטור־פּאַרשער. אַ ווענדע־פּונקט איז געווען דער באַרימטער פּנס, וועלכן ניגער האָט אַרויסגעגעבן אין 1913 און אין וועלכן עס זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן די ערשטע צוויי גרונט־אַרבעטן אויף דעם געביט פון בער באַראַכאָוו: „די אויפגאַבן פון דער יידישער פּילאָ־לאָגיע“ און „די ביבליאָטעק פון דעם יידישן פּילאָלאָג (פיר הונדערט יאָר יידישע שפּראַך־פּאַרשונג)“.

לאַמיר איצט אַניאָגן מיט אַ קפיצת־הדרך די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג. נאָך דער גרויסער וועלט־מלחמה מיט אירע מוראדיקע ליידן פאַר דעם מזרח־יידישן קיבוץ, ווען דאָס שאַפּנדיקע און בריוונדיקע לעבן הייבט אַן צו גיין באַרג אַראַפּ, אַנטשטייען צוויי וויכטיקע צענטערן: אויף איין זייט דער סאָויעטיש־רוסישער צענטער, אויזאָלירט, איינגעצוימט, סאָויעטיזירט; אויף דער צווייטער זייט דער פּויליש־יידישער צענטער, וואָס איז אויסגעבויט געוואָרן אויף דורות פון טראַדיציע.

דאס יידישע לעבן נוסח סאָויעטיש-רוסלאַנד אַרגאַניזירט זיך צו ביסלעך. שוין לכתחילה ווערט דאָרט געמאַכט אַ באַמיאונג צו אויסוואַרצלען אַלץ, וואָס שמעקט מיט יידישער קולטור-טראַדיציע. עס איז די באַמיאונג צו אינאָלירן די יידן, אַפרייסן זיי פון וועלט-פּאַלק, אויסמעקן, וואָס מען האָט דאַמאַלט גערופן אויפן פּראַלעטאַרישן לשון, די בורזוואַזע עלעמענטן פון יידיש און פון דורות יידיש לעבן, און שאַפן אַ „נייעם נוסח“, אַ פּראַלעטאַרישע קולטור. פונדעסטוועגן האָט דאָרט פּולסירט אַ שטיק יידיש קולטור-לעבן. עס איז געווען אַ נעץ פון יידיש-וועלטלעכע שולעס, מיטל-שולעס, טעכנישע שולעס, פּראַפּעסיאָנעלע שולעס, פּעדאַגאָגישע אינסטיטוטן. עס זענען אַנטשטאַנען קורסן, און יידיש איז געוואָרן דער טרעגער פון דעם אויפגעוואַכטן קולטור-שאַפן. עס זענען אַנטשטאַנען קאַטעדראַס פון יידיש, פון ליטעראַטור אין יידיש און יידיש-פּאַרשונג, אַלץ פאַרשטייט זיך לויטן מאַרקסיסטישן שולחן-ערוך. עס זענען דאָרט אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ סך ביכער, צייטשריפטן און איך וואָלט צוגעגעבן, אַז גערעכט איז געווען מן הסתם ניגער, וואָס באַטראַכט די יאָרן 1923 — 1933 אין סאָויעט-רוסלאַנד אַלס די גאַלדענע תקופה פון יידיש-קולטורעלן אויפשטייג אין רוסלאַנד.

לאַמיר דערמאַנען, כדי נישט צו רעדן סתם הוילע פּראָזעס, צוויי, דריי נעמען פון די מענטשן, וואָס זענען דאַמאַלט געשטאַנען בראש פון דער דאָזיקער אַרבעט, ווי אַזא וואַרעמען ייד מיט אַזויפיל ליבשאַפט פאַר יידיש לשון און יידישער קולטור, נחום שטיף, און דערגאָך מ. ווינער, אויסלענדער, נוסניאָוו, בורשטיין און אַנדערע. שפּעטער, ווייסן מיר, איז געקומען די מוראדיקע קאַטאַסטראַפּע. די שפּעטערשע עלעמענטן, שרייבער, טוער, פאַרשער פון יידיש זענען געוואָרן גרויזאַם ליקוידירט.

איצט לאַמיר ווידמען אַ פאַר ווערטער דעם צווייטן צענטער פון דער נאַכ-מלחמהדיקער תקופה, דעם צענטער פון פּוילן, וואָס איז דער צווייט-וויכטיקסטער יידישער קולטור-צענטער. איך באַהאַנדל היינט בכיוון נישט דעם מעבר-לים. ד. ה. אַמעריקע. כּהאַב גערעכנט, אַז אונדזערע אַמעריקאַנישע געסט וועלן וועגן דעם רעדן.

אין פּוילן בויט זיך אַ נייע קולטור, אַ פּרעכטיקע און פול מיט אימפּעט, מיט אַ סך מסירות-נפש, אויף די יסודות פון די גרויסע און רייכע טראַדיציעס פון עבר. דערין טאַקע שטעקט דער אונטערשיד צווישן דעם פּויליש-ליטווישן נוסח און דעם סאָויעטיש-רוסישן. דאָ האָבן מיר די גרויסע טראַדיציע פון נעכטן, פון דעם גרויסן יידישן עבר, וואָס מיינט חסידות, השכלה, נאַציאָנאַלער רענעסאַנס, וואָס מיינט אויך ציוניזם און סאַציאַליזם. אויך דאָ איז פאַראַן, ווי איר ווייסט, אַ גרויסע נעץ פון יידישע שולעס, פון אַוונט-קורסן; עס איז פאַראַן אַ דראַנג צו בילדונג ביי די יידישע מאַסן און עס שאַפן זיך דאָ וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן. איר ווייסט זיכער אַלע, אַז עס איז דאָרטן אַנגעגאַנגען אַ קאַמף פאַר אַנערקענען יידיש סיי אין אונדזערע אייגענע היימען, סיי ביי דער מאַכט. עס האָט זיך געהאַנדלט אין אַן אַנערקענונג פון יידיש אַלס נאַציאָנאַלן ווערט און אין פאַר-שטאַרקן די יידישע פּאָליציע אַלס דעם טרעגער פון געזעלשאַפטלעכן יידישן לעבן שוין באַראַכאָוו. דערלויבט מיר אייך נאַכאַמאַל צו דערמאַנען, האָט אין די

מלחמה-יארן, בעת ער האָט זיך אויפגעהאַלטן אין אַמעריקע, געשאפן צוזאַמען מיט א. הרכבי און אים צו לאַנגע יאָרן נאָך, מיט י. א. יאַפע, אַ וויסנשאַפֿטלעכע קאָמיסיע פֿאַר ייִדישער גראַמאַטיק און אַרטאָגראַפֿיע. איז פֿאַרשטייט זיך שוין געווען עפֿעס אַ י.ש, אַ לאַנגזאַם קריסטאַליזירטער געדאַנק פֿאַר אַ צענטער פֿון וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט אין ייִדיש און אויך דער געדאַנק צו שאַפֿן אַ צענטראַלע אינסטאַנץ פֿאַר דער פֿאַרשונג און אַנטוויקלונג פֿון דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור. דאָס אַלץ איז נישט געמיינט געוואָרן לשם דעמאָנסטראַציע, נאָר פֿאַר אַ סיסטעמאַטישער, וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט מיט מאָדערנע אייראָפּעאישע מעטאָדעס, דאָס הייסט, נעמען דאָס גוטע און דאָס שיינע פֿון יפתן און אַרייַנטראַגן עס אין דעם וואַרעמען אהל פֿון שם, אין אייגענעם הויז. דאָ דאַרף מען דערמאָנען, הגם ווידעראַמאָל זייער קורץ, דעם באַרימטן פֿראַגראַם, וואָס עס האָט איבער-געלאָזט נחום שטיף, און אויך אַן אויפֿרוף, וואָס איז דאַמאָלסט געמאַכט געוואָרן, נאָך אין בערלין אין 1925. איך ציטיר בלויז צוויי שורות: „אַרגאַנזירן די ייִדישע וויסנשאַפֿט, זי זאָל דינען די ייִדישע פֿאַלקס-מאַסן צו שאַפֿן אַ היים פֿאַר ייִדיש-וויסן. עס איז אַ געזעלשאַפֿטלעכע נויטווענדיקייט. דער אינסטיטוט שטיצט זיך אויף רעאַלע קולטור-פּאַקטאַרן, בעיקר טאַקע אויפֿן ייִדישן שול-וועזן“. און דאָס ייִדישע שול-וועזן איז שוין דאַמאָלסט געווען אַ י.ש אין פּוילן און אין אַנדערע לענדער.

צוויי יאָר שפּעטער, אין 1927, האָבן מיר שוין אַ מער קאָנקרעטן פּלאַן פֿון דאָזיקן ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, וואָס האָט זיך דאַמאָלסט געשאפן מיטן נאָמען „ייוו-א“, וועלכער שאַפט אַ צענטראַלע אינסטאַנץ פֿאַר דער פֿאַרשונג און אַנטוויקלונג פֿון דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור און צוגלייך איז עס אַ צענטער פֿאַר אויסבילדן נייע אַרבעטער און פֿאַרשער אויפֿן געביט פֿון ייִדישער וויסנשאַפֿט און קולטור, אַז עס זאָל זיך מיט דער אַרבעט פֿאַרנעמען נישט נאָר די, וואָס שטייען בראַש, נאָר טאַקע צוציען פּרישע יונגע כחות, כדי זיי זאָלן קענען ממשיך זיין. און מיר רעדן דאָך כסדר וועגן המשך און אָפֿט ווייסן מיר נישט וואָס אַזוינס מיר ווילן ממשיך זיין.

שפּעטער, ווי איר ווייסט, איז געשאפן געוואָרן די אַספּיראַנטור אויפֿן נאָמען פֿון צמח שאַבאַד, און דערלויבט מיר אייך דערמאָנען, אַז עס זענען דאַמאָלסט אין יאָר 1927, אַנטשטאַנען (אַדער אַפּשר אַ יאָר פּריער) די באַרימטע פּיר סעקציעס — אַ שפּראַכלעכע סעקציע, אַ היסטאָרישע סעקציע, אַן עקאָנאָמיש-סטאַטיסטישע סעקציע און אַ פּעדאַגאָגישע סעקציע. עס איז נישט נויטיק צו דערמאָנען, אַז עס איז דאַמאָלסט געווען אַ שפּע פֿון אַרבעט, פּילאַלאָגישע שריפטן, ייוו-אַ-בלעטער, ביכער-אויסגאַבעס, „ייִדיש פֿאַר אַלע“, ביולעטינען א. א. וו. ס'איז געווען אַ דערשטיגענדיקער אויסברוך פֿון ענערגיע און פֿון אַנגעזאַמלטע פּאַטענצן, וואָס זענען געקומען צום אויסדרוק אין די לעצטע צוואַנציק יאָר פֿון ייִדישן לעבן אין פּוילן.

אויסערדעם האָט מען זיך אַרומגעזען, אַז עס איז וויכטיק צו זאַמלען די פֿאַלקס-אוצרות, דעם פֿאַלקלאָר. עס האָבן זיך געשאפן זאַמלער-קרייזן, זאַמל-אַנקעטעס און ביים ייוו-אַ איז ווילנע זענען אַנטשטאַנען אַפּטיילונגען, וואָס האָבן

זיך פאַרשפרייט אין צפון־אַמעריקע און אין דרום־אַמעריקע און עס האָבן זיך אין זיי באַטייליקט אַזעלכע פאַרשער, ווי מאַקס וויינרייך און ר' זלמן רייזען און ר' זעליג קאַלמאַנאָוויטש און ד"ר יצחק שיפער, נח פּרילוצקי, יעקב לעשטשינסקי און אַנדערע. איך דערמאָן נאָר אַ פּאַר נעמען. מען דאַרף פאַרשטייט זיך צוגעבן אליהו טשעריקאָווער. אַרום ייוואָ האָט זיך קאַנצענטרירט אַ פּלעיאַדע פון יידישע פאַרשער, וואָס זענען אַ כּבוֹד און אַ זכּיה פאַר יעדן פּאַלק. לאַמיר נאָך דערמאָנען אַ צוויי, דריי נעמען, וועלכע איר קענט אַלע: רינגעלבלום, מאַהלער און פּנחס קאַהען.

אין אַמ־אַפּטייל, אין אַמעריקאַנישן אַפּטייל, זענען געזעסן אַזעלכע יידן, ווי ש. ש. ניגער און לייבוש לעהרער, ליידער אַלע שוין אויפן עולם האַמת. דער ווילנער אינסטיטוט האָט צוגעצויגן די בעסטע כּחות פון דער יידישער און נישט־יידישער וויסנשאַפּטלעכער וועלט פאַר דעם גרויסן אויפבוּי, וואָס איז געקומען אין דער יידישער וויסנשאַפּט. עס אַרבעטן מיט נישט נאָר יידישע געלערנטע, נאָר אויך נישט־יידישע. אין טאַרטו, אין עסטלאַנד, איז געזעסן צום ביישפּיל אַ פּראַפּעסאָר אַנדערסען, איינער פון די גרויסע אינטערנאַציאָנאַל־באַרימטע פּאַלק־לאַריסטן, און ער איז געווען אַ מיטאַרבעטער פון ייוואָ.

און עס איז געשען אַן אומדערוואַרטער נס, וואָס פּאַסירט נאָר ביי אונדז יידן, אַז די וויסנשאַפּט, צו וועלכער מען האָט נישט ביי אונדז קיין צו גרויסן צוטרוי, האָט פּונדעסטוועגן באַקומען במשך ווייניקע יאָרן אַ געוואַלטיק גרויסע השפּעה אויף דער טעגלעכער שפּראַך פון יידישן מענטש אין מזרח־אײראָפּע, אויף דער ליטעראַרישער שפּראַך נאַטירלעך, און זי העלפט איינפירן גייע טער־מינען, רעגולירט דעם אויסלייג און גיט בכלל אַכטונג אויף דער רייניקייט פון דער שפּראַך, ווייל פּריער איז דאָך אַלץ געווען ווילד און הפּקרדיק אויף דעם געביט. ייוואָ ווערט אַ שם־דבר, קאָאָרדינירט די אַרבעט, געווינט פּרעסטיזש און אַנערקענונג אין דער וויסנשאַפּטלעכער וועלט.

איך דערמאָן זיך, אַז אין 1933 האָט מיך געבעטן אַ זייער וויכטיקער אינ־טערנאַציאָנאַלער זשורנאַל אין דייטשלאַנד „ליטעראַטור־צייטונג“ צו שרייבן אַ לאַנגע רעצענזיע וועגן די ביכער און אויסגאַבעס, וואָס זענען ביז דאַמאַלסט דערשינען אין ייוואָ. איך דערצייל עס אייך נאָר, כּדי צו אילוסטרירן די חשיבות, מיט וועלכער די וויסנשאַפּטלעכע וועלט האָט זיך באַצויגן צו דער אַרבעט פון ייוואָ.

אויף אַזאַ מין אופן שאַפט זיך דער יסוד פון אַ פּלאַנמעסיקער פאַרש־אַרבעט אויף אַלע שטחים פון יידישן לעבן. אין 1939 דערציילט אונדז „די כּראַניק“, שטייט ייוואָ בסימן פון פּופּצן יאָר עקזיסטענץ און ער איז דאַמאַלסט באַוואָפּנט מיט אַ היפּשער געזעלשאַפּט. וואָס איז אויך אַרומגערינגלט מיט אַרבעטער און איבערגעגעבענע פּריינט.

אַבער נישט געקוקט אויף די אַלע דערפאַלגן באַקלאַגט מען זיך אין ייוואָ אין 1939 — און עס איז וויכטיק, אַז מיר זאָלן עס וויסן היינט. ווען מיר רעדן מיט אַזאַ נאַסטאַליגע, אַז די יידישע אינטעליגענץ גייט נישט מיט אונדז — אַז עס פעלט אויס דער עלעמענט, וואָס האָט אַ גוטע אײראָפּעאישע בילדונג, אַז

דער דאזיקער עלעמענט שטייט פונדערווייטנס און פירט נישט אן מיטן יידישן לעבן, אזוי ווי מען האט עס געקענט דערווארטן.

ליידער איז געקומען א צייט, אז סיי די דאזיקע אינטעליגענץ און סיי די יידישע פאלקס-מאסן, די שעפערישע באזע פון דער יידישער קולטור, זענען אפגעמעקט געווארן און אויסגעריסן געווארן מיטן ווארצל דורך די נאציס. אויף די חורבות איז דאך אויפגעשטאנען א פרישער כח — אזוי זע איך אים — א נייער עקשנותדיקער רצון ממשיך צו זיין טאקע אויפן געביט פון יידישער פארש-ארבעט, אויפבויען פונדאסניי און דערהאלטן וואס עס איז איבערגעבליבן, בעצב האבן מיר היינט צו טאג נישט קיין גרויסע אויפטוען, פונדעסטוועגן איז פאראן א מין שארית-הפליטה פון אמאליקן יו"א מיט ווילנער גרויסקייט אין ניו-יארק. עס איז אויך דא אן ארגענטינער אפטייל פון יו"א און לאמיר דערמאנען, אז עס גייט אן א זייער אינטערעסאנטע און זייער וויכטיקע ארבעט אויפן געביט פון יידיש-פארשונג אין ירושליםער העברעאישן אוניווערסיטעט, וואס וועט באמת ווערן מיט דער צייט, לויט מיין מיינונג, א לייכט-טורעם פאר דער יידישער פארשונג. עס איז אויך דא דער היסטארישער אינסטיטוט אין ווארשע און זיי אלע פירן אן א סיסטעמאטישע פארשונג אויף אלע געביטן פון דער יידישער וויסנשאפט.

אויב באראכאוו האט אין זיין צייט צונויפגעקליבן, פארעגיסטרירט, פינף הונדערט איינסן פון יידישער וויסנשאפט ביז 1913 איז עס פאר אונדז א געפיל פון סאטיספאקציע, וואס ביים היינטיקן טאג האלטן מיר שוין ביי אריבער פינף טויזנט אזעלכע איינסן אויפן געביט פון דער יידישער שפראך און ליטעראטור-פארשונג און אפשר נאך מער. ווען אין רוסלאנד האבן זיך אויסגעלאזטן די לעצטע פלעמלעך פון אן ערנסטער יידישער פארשונג, האבן זיך אין די פרייע יידישע ישובים צעבליט נייע אינסטיטוציעס. עס זענען אנטשטאנען קאטעדראס, קורסן און פארש-סקעציעס, וואס טראגן מיט שטאלץ די פאן פון המשך פון דער יידישער פארשונג און גון דער יידישער וויסנשאפט. עס באווייזן זיך נייע יונגע פארשער, וואס ווארפן זיך אריין אין דער ארבעט מיט א סך ליבשאפט און מיט א סך געניטקייט. אין מיין אייגענער דערפארונג שטיי איך אין פארבינדונג מיט געוויסע ארבעטן פון א ריי יונגע, יידיש-אמעריקאנישע אוניווערסיטעט-מענטשן און איך ווונדער זיך אליין פונוואנען זענען געקומען צום דאזיקן דור פון גאנץ יונגע מענטשן, די דאזיקע ליבשאפט, די דאזיקע איבערגעגעבנקייט, דער אינטערעס און די געניטקייט אויפן געביט פון יידישער שפראך-פארשונג און פון יידישער וויסנשאפט. עפעס איז פונדעסטוועגן דאך פאראן.

עס איז מיר דאך שווער צו ענדיקן בלויז מיט שבת. איך מוז אייך זאגן, רבותי, מיט א געפיל פון אומרו און זארג, אז מיר זענען גאר ווייט פון יענעם לאנד, אין וועלכן מען האט אמאל, אין די צוואנציקער און דרייסיקער יארן, פארויסגעזען אן ארגאניזירטע און קאָאָרדינירטע יידישע פארשונג, דוקא היינט פעלט צו אונדזער באדויערן אן אויטאריטאטיווע, צענטראלע אינסטיטוציע אלס א העכסטע אינסטאנץ, וואס זאל אַנגיין מיט א בהדרגהדיקער, סיסטעמאטישער און וויסנשאפטלעכער פארש-ארבעט, וואס זאל זיין דער מורה-דרך, וואס זאל

ארויסוויזן איניציאטיוו, וואס זאל אנפירן, קאָארדינירן, אויפמונטערן און באַראַטן, אַרויסגעבן ביכער, פּעריאָדישע פּובליקאַציעס אין יידיש און נישט אַרויסגעבן חצי שלי וחצי שלך אַ ביסעלע ענגליש און אַ ביסעלע יידיש. איך וואָלט וועלן זען אַן אינסטיטוט, וואָס זאל זיך פאַרנעמען טאַקע מיט יידישער פאַרשונג און וואָס זאל אַרויסגעבן יידישע פאַרשונג־אַרבעט און עס זאל טאַקע זיין אַ היים פאַר דער יידיש־שאַפונג, ווי דער ייִו"א האָט זיך עס פאַרגעשטעלט און אויך אין זיין פּראָגראַמאַטישער דערקלערונג אַוועקגעשטעלט אַלס איינע פון די באַדינגונגען אַזאַ אַרבעט, וואָס עס נויטיקט זיך, דאָס הייסט אַ גרינטלעך־וויסנשאַפּטלעכע פאַרש־אַרבעט. דאָס איז נאָך היינט נישטאַ. אודאי זענען פאַראַן מניעות. דער וועג פון יידישער וויסנשאַפּט איז נישט קיין לייכטער. אָבער דער וועג איז וויכטיק, ווייל המשך אָן פאַרשונג, דאָס הייסט אָן לערנען, אָן וויסן וואָס אַזוינס מען וויל ממשיך זיין, וועט בלייבן בלויז אַ הוילע פּראַזע.

דערלויבט מיר פאַרענדיקן מיט אַ וואָרט פון איינעם פון אונדזערע שענסטע יידן, וועלכן ד"ר שלמה ביקל האָט דערמאָנט לשבח, און מען מוז אים דערמאָנען לשבח, דעם ד"ר נתן בירנבוים, דעם אַנטווישטן ראַדיקאַל, וועלכער האָט געזאָגט, מיר דוכט זיך, אַז דאָס איז געווען אין די דרייסיקער יאָרן, ווען דער ייִו"א האָט אים איינגעלאָדן ער זאל שרייבן זכרונות פון וואָס ער האָט זיך איינגעלאָדן אָפּגע־זאָגט, אַז ער איז זייער באַזאָרגט דערפון, וואָס יידיש ווערט אַ פאַרטיי־ענין, אָפּגעריסן פון דעם אַמאָליקן אמתן יידישן מקור. ער איז שוין דאַמאָלסט געווען דורך און דורך רעליגיעז יידיש.

דוקא היינט נאָכן גרויסן חורבן און אומקום ווערט יידיש אַלץ מער און מער אַזוי גוט אין אַמעריקע, ווי אין מערב־איראָפּע און אין מדינת ישראל, ווי אַ פּרוכט פון לומדישקייט, פון חסידות און פון מקורדיקייט, באַהויכט מיט אַ שפּראַך פון זאַפטיקע און פּאַלקסטימלעכע עלעמענטן און אָפט מיט יחוס־אַלטע טערמינען, וועלכע מיר פּרישן אָפּ און פירן אַריין אין דער שפּראַך. דאָס אַלץ קומט אַ דאַנק דעם עקשנותדיקן ווילן, אַ דאַנק דער טיפּער אמונה פון אַ ריי פאַרשער, וואָס זענען נאָך באַהויכט פון דעם רייכן עבר, וואָס זענען געשולט און באַוואָפנט מיט דעם נויטיקן וויסנשאַפּטלעכן כלי־זיין, וואָס האָבן זיך גענומען צו פאַרשן און זאַמלען מאַטעריאַלן און צוטראַגן אַ ציגל נאָך אַ ציגל, צו יענעם בכבודיקן בנין פון יידישער וויסנשאַפּט, וואָס האַלט זיך אין בויען און וואָס — לאַמיר האַפּן — וועט וואַקסן און וועט זיך שטאַרקן.

פּאַרײ, 1965.

די ווירקונג פון מזרח־איראָפּע אויפן ייִדישן לעבן

אין די פאַראייניקטע שטאַטן

פון ד"ר בצלאל שערמאן (ניו־יאָרק)

מיין טעמע פון היינטיקן אָונט איז די ווירקונג פון מזרח־איראָפּע אויפן ייִדישן לעבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן. אייגנטלעך וואָלט מען געקענט אויס־ברייסערן אויף גאַנץ אַמעריקע. ווייל די לאַגע אין קאַנאַדע איז נישט קיין סך אַן אַנדערע, ווי די לאַגע פון די יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן. דאָס לעבן ווידער אין די דרום־אַמעריקאַנער לענדער איז אין אַ געוויסן זין און אין אַ סך פּרטים ענלעך צום לעבן פון די יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

אַבער דער עיקר וויל איך זיך אָפּשטעלן אויף די פאַראייניקטע שטאַטן, ווייל דאָרט האָט איר היינט צו טאָג דעם גרעסטן ייִדישן ישוב אין דער גאַנצער געשיכטע און אין דעם דאָזיקן ישוב האָט מזרח איראָפּע געשפּילט און שפּילט נאָך עד היום אַן אומגעהויער גרויסע ראָלע.

עס וועט זיין וויכטיק, כדי צו האָבן פאַר זיך די ראם אין וועלכער עס האָבן זיך אויסגעשפּילט פאַרשידענע השפּעות פון די אימיגראַנטן, וואָס זענען געקומען קיין אַמעריקע פון די פאַרשידענע טיילן פון דער וועלט, צו האָבן אין זינען, אַז מיר האָבן היינט אויף דער וועלט אַרום דרייצן מיליאָן יידן — לויט די בעסטע אָפּשאַצונגען. דאָס איז אומגעפער די צאָל יידן, וואָס האָט געלעבט אויף דער וועלט מיט פּופּציק יאָר צוריק, ערב דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאָמאָלט האָט מען אויך געשאַצט די ייִדישע באַפּעלקערונג אויף דרייצן מיליאָן נפשות. און ווען איר נעמט די ענלעכקייט פון די צוויי ציפּערן, וואָס זענען אָפּגעטיילט איינע פון דער אַנדערער מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט, האָט איר פאַר זיך די גאַנצע טראַגעדיע פון ייִדישן לעבן אין די לעצטע פינף צענדליק יאָר און איר האָט אויך די ענדערונגען, וואָס זענען פאַרגעקומען אין דער ייִדישער געשיכטע.

פון די דרייצן מיליאָן יידן, וואָס האָבן געלעבט אין דער וועלט מיט פּופּציק יאָר צוריק, זענען ניין מיליאָן געווען אין איראָפּע, בעיקר אין מזרח־איראָפּע. בלויז אין די טעריטאָריעס, וואָס זענען דאָמאָלט געווען באַהערשט דורכן צאַרישן רוסלאַנד, האָבן זיך געפונען כמעט דריי־פערטל פון אַלע יידן, וועלכע האָבן באַווינט איראָפּע. אין די פאַראייניקטע שטאַטן זענען דאָמאָלט געווען צוויי

מיליאָן מיט דריי הונדערט טויזנט יידן. זיי האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט אַרום אַכצן פּראָצענט פון אַלע יידן אין דער וועלט.

פון די דרייצן מיליאָן יידן, וואָס מיר האָבן היינט, זענען אין אייראָפּע פאַראַן נישט מער, ווי קאַרגע פיר מיליאָן יידן, לויט די בעסטע אָפּשאַצונגען. פון זיי זענען דריי מיליאָן אַרויסגעריסן פון יידישן פּאָלקס־אַרגאַניזם און געפּינען זיך הינטער דעם אייזערנעם פּאַרהאַנג, אין סאָויעט־פּאַרבאַנד, און זיי האָבן נישט די מעגלעכקייט צו לעבן, ווי יידן. מען גיט זיי אפילו נישט די מעגלעכקייט צו רעזיגנירן פון יידישן פּאָלק. פון איין זייט מוזן זיי זיך רעגיסטרירן ווי יידן אין זייערע פּאַפּאַרטן, פון דער אַנדער זייט האָט מען ביי זיי צוגענומען אַלע מעגלעכקייטן צו אויסלעבן זיך, ווי יידן.

פון די דרייצן מיליאָן יידן, וואָס זענען היינט פאַראַן, לעבן, ווי איך האָב געזאָגט, פיר מיליאָן אין אייראָפּע. פון זיי לעבט בלויז אַ קאַרגער מיליאָן אין די מער אָדער ווייניקער פרייע לענדער. אַלע אַנדערע, אַ חוץ די יידן פון מדינת ישראל, געפּינען זיך איצט אין דער נייער העמיספּערע. פון זיי לעבן אין אַמעריקע אַליין פינף מיט דריי־פּערטל מיליאָן. אַנשטאַט די אַכצן פּראָצענט, וואָס די אַמעריקאַנער האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט מיט פּופּציק יאָר צוריק, אין די דאַמאָלסט־דיקע דרייצן מיליאָן, בילדן היינט די יידן אין אַמעריקע פינף און פּערציק פּראָצענט פון אַלע יידן אין דער וועלט.

שוין פון דעם אַליין קען מען פאַרשטיין, וואָס פאַראַ געוויכט עס טראָגן מיט זיך די אַמעריקאַנער יידן אויף דער וואַגשאַל פון דער היינטיקער יידישער עקזיסטענץ.

אַבער דאָס וועט אייך נישט געבן קיין בילד פון די ענדערונגען, וואָס זענען פאַרגעקומען אינעווייניק פון אַמעריקאַנער יידישן לעבן. די אַכצן פּראָצענט אָדער די צוויי מיליאָן מיט דריי הונדערט טויזנט יידן, וואָס האָבן זיך געפּונען אין די פאַראַייניקטע שטאַטן מיט פּופּציק יאָר צוריק, זענען אין צוויי דריטל באַשטאַנען אין יענער צייט פון אימיגראַנטן, וואָס זענען אַקאַרשט געהאַט געקומען פון די פאַרשידענע לענדער, בעיקר פון מזרח־אייראָפּע. אַבער פון די כמעט פינף און פּערציק פּראָצענט, וואָס די יידן פון אַמעריקע שטעלן מיט זיך פאַר היינט פאַר דער אַלגעמיינער יידישער באַפּעלקערונג אין דער וועלט זענען אַכציק פּראָצענט אַמעריקאַנער געבוירענע.

די ענדערונגען זענען נישט נאָר דעמאָגראַפישע. די ענדערונגען, וואָס זענען פאַרגעקומען, זענען נוגע אַלע שטחים פון יידישן מאַטעריעלן און פון יידישן גייסטיקן לעבן. צו אַט די ענדערונגען, צו דער געשטאַלטונג פון דעם יידישן ישוב און צום כאַראַקטער, וואָס ער האָט אָנגענומען, האָבן צוגעטראָגן יידן פון דער גאַנצער וועלט. עס איז געווען אַן אינעווייניקסטער שמעלץ־טאַפּ, אין וועלכן יידן פון דער גאַנצער וועלט האָבן אַריינגעטראָגן זייערע דערפאַרונגען. זיי האָבן אַהער אַריינגעטראָגן זייערע לעבנס־באַציאונגען, זייערע געווינהייטן, זייערע מנהגים. און פון דאָזיקן אינעווייניקסטן שמעלץ־טאַפּ, וואָס האָט זיך געפּונען אינעם בריי־טערן אַמעריקאַנער שמעלץ־טאַפּ, איז אַרויסגעקומען אַ יידישער ישוב, וואָס פון איין זייט טראָגט ער אין זיך די סימנים פון אַט די אַלע יידישע עדות, וועלכע

האָבן געפורעמט דעם יידישן ישוב, און פון דער אַנדערער זייט שטעלט ער מיט זיך פאַר עפעס נייעס אין דער יידישער געשיכטע און עפעס נייעס אין דער דער-פאַרונג פון אַמעריקע.

וואָס עס האָט כאַראַקטעריזירט די אַנטוויקלונג פון אַמעריקע איז געווען דער פאַקט, וואָס עס זענען געקומען אימיגראַנטישע כּוואַליעס, וועלכע האָבן אין תּוך נישט געהאַט קיין באַריר איינע מיט די אַנדערע. עס איז אין דער אימיגראַציע אין אַמעריקע נישט געווען קיין המשך. די ערשטע וואָס זענען געקומען, די ספּרדישע יידן, האָבן נישט געהאַט קיין שום באַריר-פּונקטן מיט די שפּעטער געקומענע דייטשע יידן. די דייטשע יידן ווידער האָבן נישט געהאַט קיין באַריר פּונקטן מיט די שפּעטער געקומענע מזרח-אייראָפּעאישע יידן. נישט ווי ביי אַלע אַנדערע אימיגראַנטן, וואָס זענען געקומען פון אַן איינהייטלעכן הינטערגרונט און האָבן גערעדט אין שפּראַך, זענען יידן געקומען און האָבן מיט זיך געבראַכט אַ פאַרשידנאַרטיקייט פון אַנטוויקלונג און זיי זענען אויך געקומען אין אַמעריקע אין צייטן, ווען אַמעריקע גופא האָט זיך געהאַלטן אין פּורעמען און האָט זיך געהאַלטן אין בייטן.

די באַדינגונגען, צו וועלכע עס האָבן זיך געדאַרפט צופאַסן די מזרח-אייראָ-פּעאישע יידן זענען געווען פּונדאַמענטאַל אַנדערע פון די באַדינגונגען, וועלכע עס האָבן געפונען אין אַמעריקע די דייטשע יידן; און די באַדינגונגען, צו וועלכע עס האָבן זיך געדאַרפט צופאַסן די דייטשע יידן זענען געווען פּונדאַמענטאַל אַנדערע פון די באַדינגונגען, וואָס עס האָבן געפונען די ערשטע יידן, די ספּרדים, וועלכע זענען געקומען נאָך אין דער צייט פון דער קאָלאָניאַלער עפּאָכע אין דער אַמע-ריקאַנער געשיכטע. דעריבער האָט עס אַזוי לאַנג געדויערט ביז עס האָט זיך אויסגעקריסטאַליזירט אַ יידישער ישוב. ביז היינט צו טאָג איז אַ ביסל שווער צו באַשטימען וואָס עס איז געווען די השפּעה פון יעדער איינער פון די גרופּיר-רונגען אין דער יידישער עמיגראַציע און פון וואָס עס האָט זיך אויסגעפורעמט דער היינטיקער יידישער ישוב.

דאָך, ווען איר וועט נעמען אין אַכט די השפּעה פון מזרח-אייראָפּע, וועט איר זען, אַז מיט איר האָט זיך, אין אַ געוויסן זין, פאַקטיש אַנגעהייבן די יידישע געשיכטע אין אַמעריקע. דאָס הייסט נישט, אַז אַנדערע האָבן גאַרנישט צוגעטראָגן. באַזונדערס האָבן זייער אַ סך צוגעטראָגן די דייטשע יידן. זיי זענען געווען די בעסטע אַרכיטעקטן און אַרגאַניזאַטאָרן, די אינזשיניערן פון דעם יידישן ישוב. די אינסטיטוציעס, וואָס זיי האָבן געשאפּן, זענען נאָך היינט צו טאָג פּונדאַמענטן אין דער יידיש-געזעלשאַפּטלעכער סטרוקטור. אויף די יסודות, וואָס זיי האָבן פאַרלייגט, איז אויפגעקומען די גאַנצע יידישע געזעלשאַפּטלעכע אַרגאַניזירטקייט. אָבער ווען איר נעמט אין באַטראַכט, אַז ניינציק פּראָצענט פון די יידן אין אַמע-ריקע היינט צו טאָג, אפּשר נאָך אפילו מער, זענען פון מזרח אייראָפּעאישער אפּשטאַמונג, און אַז די מזרח-אייראָפּעאישע עמיגראַנטן האָבן איינגעשלונגען אַלע פּריערדיקע אימיגראַציעס. וועט איר פאַרשטיין פאַרוואָס די דאָזיקע השפּעה איז געווען אַזוי דויערנדיק און פאַרוואָס די דאָזיקע השפּעה איז אַזוי קאַנטיק. כּדי אַפּצושאַצן די דאָזיקע השפּעה, טראָגט זיך אַריבער צו די אַכציקער

יאָרן פון 19-טן יאָרהונדערט, ווען די דאָזיקע מאַסן-עמיגראַציע פון מזרח-אײראָפּע האָט זיך אָנגעהײבן. מען דאַרף דאָ גלייך פון אָנהײב אונטערשטרייכן, אַז אין לעבן גײט נישט אַלצדינג אַזוי קלאָר געשניטן. איר קענט נישט זאָגן, אַז אין דער צײַט פון דער ספרדישער אײמיגראַציע זענען נישט געקומען קײן אשכּנזים. איר קענט אויך נישט באַהױפּטן, אַז אין דער צײַט פון דער דײַטש-ײדישער אײמי-גראַציע זענען נישט געקומען קײן יידן פון רוסלאַנד, פון פּוילן, פון ליטע, פון רומעניע און פון אַלע אַנדערע לענדער. וויכטיק איז אָבער יאָ, אַז די דאָמינירנ-דיקע גרופּע אין ייִדישן לעבן איז געווען די, וואָס האָט געבראַכט מיט זיך די מערהײט פון אײמיגראַנטן אין אַ באַשטימטן פּעריאָד און אַז די דאָזיקע אָנפירנדיקע ראַלע, וואָס אַט די דאָמינירנדיקע גרופּע האָט געפונען צוליב דעם, וואָס זי איז געקומען פּרײער, האָט זיך אײבערגעטראָגן אויף דער צײַט, ווען זײ זענען געווען אַ פאַרשווינדענדיקע מינדערהײט.

די ספרדים זענען אין אַמעריקע נישט געווען קײן מערהײט זינט דעם 17-טן יאָרהונדערט. נאָר פון די יאָרן 1654 ביזן סוף פון 17 טן יאָרהונדערט האָט מען געקענט רעדן וועגן אַ ספרדישער מערהײט. פון דעם 18-טן יאָרהונדערט אָן זענען שוין די ספרדים געווען אײנגעשלונגען פון דער גרעסערער עמיגראַציע, וואָס האָט זיך געטראָגן בעיקר פון דײַטשלאַנד, אָבער אויך פון פאַרשידענע אַנדערע טײלן פון מזרח-אײראָפּע. דאָך אָבער האָבן די ספרדים אײנגעהאַלטן זײער פירערשאַפט. אַלע פּינף שולן, וואָס האָבן עקזיסטירט אין אַמעריקע, ווען די אַמעריקאַנער רעפּובליק איז פּראַקלאַמירט געוואָרן, האָבן זיך געפירט לויטן ספרדישן נוסח און לויט די ספרדישע תּפילות. נישט געקוקט, וואָס די מערהײט איז שוין דאָמאַלט נישט באַשטאַנען פון ספרדישע יידן. אײזיק מאיר וואל, דער גרינדער פון דער רעפּאָרם-באַוועגונג אין אַמעריקע, ווען ער איז געקומען אין 1840 קײן אַמעריקע, האָט ער געפונען, אַז די עלטסטע ייִדישע שול „שערי ישראל“ — זי עקזיסטירט נאָך הײַנט — איז אַ ספרדישע שול און אין וועלכער עס ווערט נאָך עד היום אָפּגעהײט דער ספרדישער נוסח פון דאַוונען. אָבער דער פּרעזידענט פון דער שול איז שוין געווען אַ פּוילישער ייד. דאָס זעלביקע וועט איר אויך זען אין דער דײַטשער עפּאָכע. די ספרדים האָבן פונדעסטוועגן אָנגעהאַלטן זײער אָנפירונג אײנעם ייִדישן לעבן אַ לאַנגע צײַט נאָכדעם, ווי זײ זענען געווען אין ייִדישן לעבן אַ פאַרשווינדענדיקע מינדערהײט. געשען איז עס צוליב דעם, וואָס זײ זענען געווען מער סטאַביליזירט אין מאַמענט ווען עס האָט זיך אָנגעהײבן די אײמיגראַציע פון דײַטשלאַנד. די זעלביקע ראַלע האָבן שפּעטער אײבערגענומען די דײַטשע יידן. זײ זענען געווען דער דאָמינירנדיקער כּח אין ייִדישן לעבן אין דער צווייטער העלפט פון 19-טן יאָרהונדערט און זײ זענען געוואָרן דער דאָמי-נירנדיקער סעקטאָר אין ייִדישן לעבן. די דאָזיקע ראַלע האָבן זײ אָנגעהאַלטן לאַנג נאָכדעם, ווי זײ אַלײן זענען געוואָרן אַ פאַרשווינדענדיקע מינדערהײט.

דעריבער האָבן די אײמיגראַנטן, וואָס זענען געקומען שפּעטער, זיך געדאַרפט אין אַ גרויסער מאַס צופאַסן נישט נאָר צו די אַלגעמײנע באַדינגונגען, וועלכע זײ האָבן געפונען אין אַמעריקע, נאָר זײ האָבן זיך אין אַ גרויסער מאַס אויך געמווט צופאַסן צו די לעבנס-פאַרמעס, וועלכע די פּרײערדיקע יידן האָבן אײנ-

געפירט. גרינג איז עס נישט אָנגעקומען. עס האָט זיך גאַנץ אַפֿט געשאַפֿן אַ סיטואַציע, אין וועלכער איין ייִדישע עדה האָט נישט געהאַט קיין באַריר מיט דער צווייטער ייִדישער עדה און האָט אויף איר געקוקט פֿון אויבן אַראָפּ.

איז אַט אין דער צייט פֿון די אַכציקער יאָרן, ווען עס איז שוין פֿאַרלייגט געווען אַ יסוד פֿאַרן ייִדישן לעבן — איך האָב געזאָגט, אָו די דייטשע יידן זענען געווען גלענצנדיקע אַרכיטעקטן און אינזשיניערן פֿון דעם ייִדיש־געזעלשאַפֿטלעכן לעבן און אין דעם סוף פֿון 19 טן יאָרהונדערט איז שוין גאַנץ אַמעריקע געווען באַדעקט מיט אַ נעץ פֿון ייִדישע אינסטיטוציעס, וואָס אַ סך פֿון זיי עקזיסטירן נאָך עד היום און אַנדערע זענען געוואָרן מוסטערן, לויט וועלכע עס זענען געשאַפֿן געוואָרן שפּעטערדיקע אינסטיטוציעס — אין אַט דער צייט הייבט זיך אַן טראָגן די כּוואַליע פֿון מזרח־אײראָפּעאישע יידן. די דייטשע יידן ווערן אומ־רואיק, זיי זענען שוין געווען גענוג עקאָנאָמיש פֿאַרפעסטיקט און סאָציאַל סטאַביל־ליזירט, כדי זיי זאָלן זיך שוין קענען פֿילן ווי אַ טייל פֿון אַלגעמיינעם לעבן. אין זיי האָבן מורא געהאַט, אָו די מזרח־אײראָפּעאישע יידן, וואָס קומען פֿון לענדער מיט אַ דעספּאָטישן רעזשים, וווּ די יידן גופּא זענען געווען באַשרענקט אין רעכט, אָו די דאָזיקע מזרח־אײראָפּעאישע אימיגראַציע וועט שאַפֿן פֿראַבלעמען פֿאַר זיי, פֿאַר די סטאַביליזירטע דייטשע יידן. מען האָט דעריבער אָנגעווענדעט אַלע כּחות, כדי אַפּצושטעלן די שטראָמען פֿון דער מזרח־אײראָפּעאישער עמיגראַציע. זיי האָבן געשיקט דעלעגאַציעס קיין אײראָפּע און האָבן זיך באַמיט צו ווירקן, אָו די עמיגראַנטן זאָלן נישט פֿאַרן קיין אַמעריקע. מען האָט געשריבן וועגן די מזרח־אײראָפּעאישע יידן אין אַזאַ טאָן, אָו ווען איר זאָלט היינט נישט וויסן, אָו דאָס איז געשריבן געוואָרן דורך יידן, אין ייִדישע אויסגאַבעס און אין ייִדישע צייטונגען, וואָלט איר געמיינט, אָו דאָס איז אַנטיסעמיטישע ליטעראַטור.

איין כאַראַקטעריסטישן ביישפּיל וועל איך אייך ברענגען פּשוט כדי צו אילוסט־טרירן דעם קלימאַט, וואָס האָט דאַמאַלסט געהערשט אין דער באַציאונג פֿון די מריער געקומענע יידן צו די שפּעטער געקומענע מזרח אײראָפּעאישע יידן. אַן אַפּטייל פֿון „בני ברית“ אין טשיקאַגאָ האָט אַרויסגעלאָזט אַ דערקלערונג פֿאַרוואָס זיי ווילן נישט אַריינעמען קיין פּוילישע אָדער רוסישע יידן אַלס מיטגלידער. אין דער דערקלערונג איז געווען געשריבן, אָו די רוסישע יידן זענען נאָך באַרבאַרן, זיי זענען נאָך נישט ראוי צו געהערן צו אַזאַ ציוויליזירטער אַרגאַניזאַציע, ווי עס איז „בני ברית“. די אַלע, וואָס קענען די היינטיקע „בני ברית“ וועלן לייכט פֿאַרשטיין, ווי אַזוי „בני ברית“ וואָלט אויסגעזען אָן די מזרח־אײראָפּעאישע יידן, אָן די גאַליציאַנער, אָן די ליטוואַקעס און די פּוילישע יידן, וואָס בילדן היינט די גרויסע מערהייט אין דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע.

אין יענער צייט זענען עס געקומען שטראָמען פֿון יידן פֿון די פֿאַרשידענע מזרח־אײראָפּעאישע לענדער, בעיקר פֿון די טעריטאָריעס פֿון פּריערדיקן צאַרישן רוסלאַנד. זיי זענען געקומען נישט קיין געבעטענע, נישט קיין אַרגאַניזירטע. זיי זענען געקומען און עס איז נישט געווען ווער עס זאָל זיי אויסשטרעקן אַ פּריינט־לעכע האַנט אָדער זאָל זיי אויפּנעמען מיט אַ שמייכל. די אַרגאַניזאַציעס, וואָס זענען שפּעטער געשאַפֿן געוואָרן, כדי צו העלפֿן אימיגראַנטן, האָבן נאָך דאַמאַלסט

נישט עקזיסטירט. זיי קומען און געפינען באדינגונגען, וואָס זענען אינגאנצן אַנדערע, ווי די באדינגונגען, וועלכע זיי האָבן איבערגעלאָזט אין די לענדער. פון וועלכע זיי זענען אַרויסגעפאַרן. זיי ווערן געשטעלט פאַרן פּראָבלעם פון פּולשטענדיקן איבערבוי, נישט נאָר מאַטעריעל, נישט נאָר עקאָנאָמיש, נישט נאָר פּאָליטיש, נאָר זיי ווערן אויך געשטעלט פאַר אַ פּראָבלעם פון איבערשטעלן פּולשטענדיק זייער גייסטיק לעבן. זיי זענען געקומען אין לאַנד פון דער גרעסטער דעמאָקראַטיע אין דער וועלט פון לענדער, אין וועלכע עס האָט נאָך געהערשט דער פּאָליטישער דעספּאָטיזם. זיי קומען אין דער מעכטיקסטער אינדוסטריעלער ציוויליזאַציע פון לענדער, וואָס האָבן זיך נאָך געפונען אין אַ האַלב־פעאַדאַלן צושטאַנד, פון לענדער, אין וועלכע די קירכע איז געווען אַ זייל פון אונטערדריי־קענדיקע רעזשימען. זיי קומען אין אַ לאַנד, וווּ עס איז נישטאָ קיין אָפיציעלע רעליגיע, וווּ עס איז נישטאָ קיין אָפיציעלע קירכע. אין אַזעלכע באדינגונגען האָבן זיי זיך נאָך קיינמאָל נישט געפונען און זיי ווערן אַריינגעוואָרפן אין דעם קעסל־גרוב פון דער אַמעריקאַנער ווירקלעכקייט. עס איז נישטאָ קיינער, וואָס זאָל זיי העלפן, אַז זיי זאָלן נישט אַרויסקומען קיין אָפּגעברענטע. זיי דאַרפן אַליין געפינען פאַר זיך אַ פּלאַץ, אַרויסגיין און דאָך בלייבן גאַנץ פון דאָזיקן קעסל־גרוב. און זיי האָבן דאָס באַוווּזן, די שפּעטערדיקע אַנטוויקלונג פון דעם יידישן ישוב דעמאָנסטריט און מאַניפעסטירט דעם דאָזיקן דערפאַלג, וואָס געהערט צו איינעם פון די גרויסע נסים אין דער יידישער געשיכטע. אַט פאַרוואָס איך האָב אַנגעדייט, אַז די אימיגראַציע־אַמעריקע געהערט צום יידישן רענעסאַנס, צו דער יידישער אויפגעוואַכטער פּאָלקס־ענערגיע, וואָס האָט געהאַט אַט דעם כאַראַקטע־ריסטישן בשותפותדיקן שטריך פון פּרובירן העלפן זיך אַליין און נעמען דעם גורל אין די אייגענע הענט.

די ערשטע זאך, וואָס די געקומענע מזרח־איראָפּעאישע יידן טוען איז בייטן זייער גאַנצע עקאָנאָמישע סטרוקטור. זיי זענען געקומען פון שטעט און פון שטעט־לעך, וווּ זייער עקאָנאָמיש לעבן איז שטענדיק געווען אין אַ געפאַר פון דיסקריי־מינאַציע פון דרויסן, פון אומזיכערקייט פון אינעווייניק. זיי נעמען זיך צו די באַשעפטיקונגען, וואָס זענען פאַר זיי אָפּן, באַשעפטיקונגען, אין וועלכע אַמעריקע נויטיקט זיך אין יענער צייט. עס איז די צייט, ווען אין אַמעריקע הייבן זיך אַן אַנטוויקלען די גרויסע שטעט און די גרויסע שטעט בייטן אינגאנצן דעם כאַראַקטער און דעם שטייגער־לעבן פון דעם אַמעריקאַנער פּאָלק, די קליידונג הייבט אַן ווערן אַ וויכטיקער עלעמענט אין דער דאָזיקער ענדערונג פון שטייגער־לעבן. די יידן פאַרנעמען זיך כּסדר מיט אַט דער אינדוסטרי, ווייל עס איז געווען אַ טראַדי־ציאָנאַלע פאַרבינדונג צווישן יידן און דער דאָזיקער אינדוסטרי אויך פריער, ווען זיי האָבן געאַרבעט אַלס האַנטווערקער. באַזונדערס אויך דערפאַר, ווייל עס האָט זיך געשאַפן אַ מאַרק פאַר דער דאָזיקער אינדוסטרי.

אין דער ערשטער צייט פּראָלעטאַריזירן זיי זיך. זיי האָבן נישט געלייענט די פּראָלעטאַרישע ליטעראַטור, די ציוניסטישע ליטעראַטור, נישט די השכלה־ליטע־ראַטור, אויך נישט זשיטלאָווסקיס מיינונגען און אויך נישט קיין שום אַנדער ליטעראַטור, וואָס האָט גערעדט וועגן פּראָדוקטיווע און נישט־פּראָדוקטיווע באַ־

שעפטיקונגען און וואָס האָט געזען פּראָדוקטיווקייט נאָר אין דער אַגריקולטור און בכלל אין שווערער פּראָצע. אָבער זיי זענען ממילא געוואָרן פּראָלעטאַריער, ווייל זיי האָבן זיך געדאַרפט צופאַסן און די דאָזיקע צופאַסונג האָבן זיי זייער גרינג און זייער שנעל דורכגעמאַכט.

אין אָנהייב פון 19^{טן} יאָרהונדערט זענען יידן אפשר די פּראָלעטאַרישסטע גרופע אין די גרויסע שטעט פון שטאַנדפונקט פון אינדוסטריעלע אַרבעטער. אָבער זיי שטעלן זיך דאַרויף נישט אָפּ. גלייך פון אָנהייב אָן הייבן זיי זיך אָן אַרגאַניזירן. זיי אַרגאַניזירן זיך נישט נאָר, כדי זיך צוצופאַסן צו די באַדינגונגען, וואָס האָבן שוין דאַמאָלט געהערשט אין אַמעריקע. נאָר זיי הייבן זיך אָן אַרגאַניזירן אויף געביטן, פון וועלכע אַמעריקע האָט ביז איצט נישט געהערט. זיי זענען געווען די פּיאָנערן פון די פאַרשידענע סאַציאַלע דינסטן, וואָס דאָס לאַנד האָט איבערגענומען ערשט אין 1932 אונטער דער אָנפירונג פון רווועלטן אין דעם „נייעם דיל“. עס הייבן זיך אָן אַרגאַניזירן מענטשן, וואָס האָבן קיינמאָל נישט געקענט קיין אַנדער אַרגאַניזאַציע, ווי די שול ביי זיך אין דער היים אַדער די „חברה קדישאַ“. זיי האָבן אַרגאַניזירט „יוניאָנס“ און עס איז כאַראַקטעריסטיש, וואָס די ערשטע „יוניאָנס“, וואָס זיי אַרגאַניזירן, זענען נישט אַרבעטער־אַרגאַניזאַציעס, וואָס דאַרפן זיי העלפן און גרינגער מאַכן זיי דאָס לעבן, וואָס דאַרף זיי פאַרטידיקן אויף זייערע אַרבעט־פּלעצער, וואָס דאַרפן זאָרגן פאַר העכערע שכירות, בעסערע אַרבעט־באַדינגונגען — און געווען איז עס אין דער צייט פון די שווייך־שאַפּס — נאָר אויך, שוין אין יענער צייט כּראַכטן זיי וועגן וועגן זייערע „יוניאָנס“, כדי צו דערגרייכן אַ בעסער לעבן אין אַ נייער וועלט. אַלע קאָנסטיטוציעס, וואָס זענען אָנגענומען געוואָרן אין די ערשטע „יוניאָנס“ דורך מענטשן, וואָס זענען פריער קיינמאָל קיין אַרבעטער נישט געווען, האָבן אַנטהאַלטן סאַציאַליסטישע פּרינציפּן. דער ציל פון די „יוניאָנס“ איז געווען אייגעמען די גאַנצע וועלט.

די דאָזיקע יוניאָנס זענען אזוי פאַרכאַפט פון דער וויזיע פון ברענגען אַ נייע וועלט, אַז זיי פאַרקוקן דאָס אייגענע יידיש לעבן. אַביעקטיוו גענומען האָבן די ערשטע יוניאָנס, די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג אין איר ערשטער פּאַזע, דאָס הייסט ביזן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג, געבילדעט אפשר דעם איינציקן אַרגאַניזירטן אַסימיליאַנטישן כּח, וואָס דאָס אַמעריקאַנער יידנטום האָט אַרויס־געגעבן. עס איז נישטאָ אין אַמעריקע קיין אַרגאַניזירטע גרופע, וואָס זאָל פּרעדיקן אַסימילאַציע, אָבער אין די סאַציאַלע אַספּעקטן פון די ערשטע „יוניאָנס“, אין זייערע סאַציאַלע פּראָגראַמען, איז פאַראַן אַן אויסדריקלעכער אַסימילאַנטישער צוגאַנג, וואָס רעדט וועגן דעם, אַז עס דאַרף נישט זיין קיין ייד און קיין גוי, אַז יידן דאַרפן זיך אויסמישן מיט אַלע אַנדערע. אַלע זענען ברידער אונטער דער קאַפיטאַליסטישער עקספּלאַטאַציע און זיי וועלן זיין ברידער ווען עס וועט קומען דער סאַציאַליזם.

אין 1890 איז פאַרגעקומען די ערשטע קאַנפּערענץ פון יידישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציעס אין די פאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע. פאַרגעקומען איז זי אין ניו־יאָרק און אין דעם זאָל, וווּ די קאַנפּערענץ איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן זענען געהאַנגען עקספּאַנאַטן, אויפּשריפטן און לאָזונגען אויף די ווענט. אויף איינער פון

די דאזיקע לאַזונגען האָט מען געלייענט: „די וועלט איז אונדזער פּאָטערלאַנד, סאַציאַליזם איז אונדזער רעליגיע.“ דאָס דערמאָנט אַ היפש ביסל די ערשטע רעפּאָרמער אין אַמעריקע, וואָס האָבן פּראָקלאַמירט „אַמעריקע איז אונדזער ציל און וואַשינגטאָן איז אונדזער ירושלים.“ אויפן פּראָלעטאַרישן אופן האָט מען עס איבערגעזעצט, אַז „די וועלט איז אונדזער פּאָטערלאַנד און דער סאַציאַליזם איז אונדזער רעליגיע.“ אין דעם פרט איז געווען אַ געוויסע גייסטיקע בריק צווישן די קלאַסישע רעפּאָרמער און די ערשטע פּיאַנערן פון דער אַרבעטער-באַוועגונג. ביידע האָבן אָפּגעלייקנט די עקזיסטענץ פון אַ יידיש פּאַלק. עס איז דערביי וויכטיק צו דערמאָנען די אידעאישע יסודות, וואָס די פּאַרשידענע אימיגראַנטישע כּוואַליעס האָבן געבראַכט קיין אַמעריקע.

די ספרדים האָבן בכלל נישט געשטעלט קיין פּראָגע — וואָס יידן זענען? די פּראָגע „ווער איז אַ ייד?“ איז בכלל נישט געווען אַקטועל. אָבער וואָס יידן שטעלן מיט זיך פאַר אַלס אַ קאַלעקטיוו? — די פּראָגע איז אַלעמאַל געשטאַנען פאַר אַמעריקאַנער יידן, ווי זי איז געשטאַנען בכלל פאַר אַלע יידן אומעטום. די ספרדים האָבן קיין פּראָגעס נישט געשטעלט. אַ סך פון זיי זענען נאָר וואָס געקומען פון מאַראַנעטום, זיי זענען אַנטלאָפן פון דער אינקוויזיציע און — זאָלן זיי מיר מוחל זיין — מיט קיין גרויסער לַמְדוּת האָבן זיי זיך נישט אויסגעצייכנט. האָבן זיי אָנגענומען דאָס לעבן ווי עס איז, אַז אַ ייד איז דער, וואָס איז פאַרבונדן קודם כל מיט אַ שול, ווייל אַ שול איז דער צענטער פון יידישן לעבן און דערמיט ענדיקט זיך עס.

די זעלביקע פּראָגע האָבן געשטעלט דייטשע יידן: „ווער זענען יידן?“. זייער ענטפער איז אויף אַ קלאַסישן אופן געקומען צום אויסדרוק אין אַ פּראָגראַם, וואָס איז אָנגענומען געוואָרן אין 1885 דורך אַ צוזאַמענפאַר פון פּיטסבורג. דאָרטן האָבן זיי דערקלערט, אַז יידן זענען נישט קיין פּאַלק און זיי האָבן צוריקגעוויזן יעטוועדע באַהויפטונג, אַז יידן זאָלן האָבן וועלכע עס איז נאַציאָנאַלע אַספּיראַציעס. זיי האָבן אויסגעשלאָסן פון יידישן לעבן אַלע מצוות, וואָס האָבן צו טאָן מיט שיבת-ציון אָדער וואָס זענען פאַרבונדן מיט וואָס פאַראַ עס איז האַפּענונג וועגן אויפשטעלן צוריק אַ נאַציאָנאַל לעבן. פונדעסטוועגן האָבן זיי זיך געהאַלטן ווי אַ רעליגיעזע געמיינשאַפט.

די מזרח-איראָפּעאישע יידן אויף וויפל זיי האָבן געדאַרפט געבן אַן ענטפער ווי אַ קאַלעקטיוו, אַלס מזרח-איראָפּעאישע יידן פון פאַרשידענע קלאַסן, אויף דער פּראָגע „ווער זענען יידן?“, האָבן געענטפערט: יידן זענען קודם כל אַ פּאַלק! דאָס איז געווען דער אַביעקטיווער צוגעהער. סוביעקטיוו אָבער האָבן די פּירער פון דער אַרבעטער-באַוועגונג געטראָגן מיט זיך די אַסימילאַנטישע האַפּענונגען. אָבער אַזוי איז שוין די ראַלע פון דער יידישער געשיכטע, אַז דוקא זיי, דער איינציקער, ווי כּ׳האַב געזאָגט, אַראַגאַניזירטער אַסימילאַנטישער כּח, וואָס דאָס אַמעריקאַנער יידנטום האָט ווען עס איז אַרויסגעגעבן, זענען געוואָרן די זויכ-טיקסטע בויער פון יידישן נאַציאָנאַל לעבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן. זיי האָבן עס געטאָן נישט צוליב נאַציאָנאַלע מאַטיוון, נאָר ווייל זיי האָבן געוואָלט פּרעדיקן דעם סאַציאַליזם און זיי האָבן געוואָלט געווינען דעם יידישן אַרבעטער.

די אימיגראנטן-מאסע פאר דער סאציאליסטישער באוועגונג. מען האט געמוזט צו זיי צוקומען מיט דער שפראך, וועלכע די יידישע אימיגראנטן האבן גערעדט. פריער האט מען עס פרובירט טאן אין רוסיש. מען האט גערעדט צו די יידישע אימיגראנטן וועגן סאציאליזם אין... רוסיש! ביז עס איז געקומען אב. קאהאן, דער ערשטער, וואס האט אנגעוויזן אויף דער לעכערלעכקייט: — איר ווילט געווינען יידן, וואס פארשטייען נישט קיין רוסיש און איר רעדט צו זיי מיט א שפראך, וואס זיי האבן אפילו אינדערהיים נישט געקענט. ער איז געווען דער ערשטער, וואס האט אנגעהייבן רעדן יידיש און פּרעדיקן יידיש. און עס איז כאַראַקטעריסטיש, אז פון אַ מיטל ווי אַן אינסטרומענט פאַר סאציאליסטישער פּראָפּאָגאַנדע, איז אַרויסגעקומען די יידישע ליטעראַטור, די יידישע פּרעסע, ס'איז אויפגעקומען דער יידישער טעאַטער, וואָס אַלע האָבן זיי געהאַט זייער באַזע אין דער יידישער אַרבעטער-מאַסע. פון אַן אַסימילאַנטישן צוגאַנג זענען אויפגעקומען די באַריערעס, וואָס האָבן במשך פון דער צייט אָפּגעהיט דאָס נאַציאָנאַלע יידישע לעבן.

און נאך אַ דערשיינונג: יידישע אַרבעטער האָבן געאַרבעט פאַר יידישע בעלי-בתיים. ביידע זענען געווען אין דער זעלביקער נאַציאָנאַלער אַטמאָספּערע. בעל-הבית און אַרבעטער האָבן געפירט אַ קאַמף און דער קלאַסן-קאַמף איז אַנגעגאַנגען אין דער יידישער סביבה. אָבער ביידע האָבן געפירט דעם קאַמף אין דער יידישער שפראַך. דאָס איז געווען די איינציקע שפראַך, אויף וועלכער זיי האָבן זיך געקענט צוזאַמענרעדן. די יידישע יוניאָנס זענען טאַקע געווען פאַרבונדן מיט דער אַלגע-מיינער אַרבעטער-באוועגונג, מיט „אַמעריקען פּעדעריישן אָף לייבאַר“, אָבער אין זייער טראַכטן און פילן איז עס געווען אַזוי ווי אין דער אַלטער היים, אין די אַלטע יידישע קהילות. אַ מלוכה אין אַ מלוכה. זיי האָבן זיך געפירט לויט זייערע אייגענע געזעצן. בעת אין דער אַמעריקאַנער אַרבעטער-באוועגונג האָט געהערשט אַ פּרינציפ „אַ יושרדיקער טאַג אַרבעט פאַר אַ יושרדיקן לויך“, האָבן די יידישע יוניאָנס גערעדט וועגן אַ סאציאליסטישער אַרדענונג, און ביידע וועלטן האָבן זיך צונויפגערעדט אויף דער יידישער שפראַך. אויף אַזאַ אופן האָט די יידיש שפראַך, צום ערשטן מאַל, באַקומען אַ מאַטעריעלע באַזע און עס זענען געווען קלאַסן, וואָס האָבן געהאַט אַן עקאָנאָמישן אינטערעס אין דער אַנטוויקלונג פון יידיש.

נישט נאָר דאָס. עס זענען אויך געשאַפן געוואָרן דורך די מזרח-איראָפּעאישע יידן באַוועגונגען, וועלכע די פּריערדיקע יידישע אימיגראַנטן האָבן נישט געקענט. ערשטנס האָבן די מזרח-איראָפּעאישע יידן צוריק אומגעקערט אַרטאָדאָקסיע, ווי די מערהייט-רעליגיע פון דער יידישער באַפעלקערונג. איך האָב פּריער גערעדט וועגן דער דאָמינירנדיקער גרופּע. דאָס זענען געווען די דייטשן. אין אָנהייב פון 20-טן יאָרהונדערט זענען זיי שוין אַ קליינע מינדערהייט אין דער יידישער באַפעלקערונג. דאָך זענען זיי נאָך אַלץ דער אָנפירנדיקער כּח, וואָס קיינער פּרעגט אפילו נישט אַפּ. זייער רעליגיעזע באַזע איז געווען דער רעפּאָרם-טעמפל און דעריבער האָבן זיי אויך רעליגיעז געהערשט אין יידישן לעבן. די מזרח-איראָפּעאישע אימיגראַציע ברענגט צוריק אַרטאָדאָקסיע. וואָלט די אַרטאָדאָקסיע געווען אַרגאַניזירט גלייך פון אָנהייב, ווי די רעפּאָרמער, וואָלט דער גאַנצער

גאנג פון דער יידישער געשיכטע אין אמעריקע געווען אן אנדערער. אָבער די אָרטאָדאָקסיע האָט זיך אַרגאַניזירט אויף אַ לאַנדסמאַנשאַפֿט־באַזע, נישט אויף אַ באַזע פֿון ייִדישן קאַלעקטיוו, פֿון אַ ייִדישן קיבוץ. זייערע שולן זענען געווען אנשי־שולן, וואָס האָבן פֿרויברט אָנהאַלטן פֿאַרבינדונג מיט די שטעטלעך און זיי האָבן נישט געהאַט פֿאַר זיך די וויזיע פֿון גאַנצן ייִדישן קאַלעקטיוו. אין דער אַרבעטער־באַוועגונג האָט דאָס געפֿעלט פֿרינציפּיעל און דער אָרטאָדאָקסיע האָט דאָס געפֿעלט פֿאַקטיש.

אָבער זיי האָבן אויך אַריינגעבראַכט עפֿעס, וואָס עס איז נישט געווען. די מזרח־אייראָפּעאישע אימיגראַנטן האָבן געבראַכט סעקולערע באַוועגונגען צום ערשטן מאַל אויפֿן אמעריקאַנער באַדן. צום ערשטן מאַל איז אויפֿגעקומען אן אַרבעטער־באַוועגונג, וואָס איז געווען, ווי איך האָב עס פֿריער געזאָגט, דורך און דורך סאָציאַליסטיש. היינט, ווען איר קוקט דאַרויף פֿון דער אָפּגעלאָפּענער צייט, זעט עס אויס אַ ביסל קאַמיש. וואָרעם דער גרויסער קאַמף, וואָס האָט זיך דאַמאַלסט אָפּגעשפּילט, איז געווען צווישן די סאָציאַליסטן און די אַנאַרכיסטן. די יידן, וואָס זענען נאָר וואָס געקומען פֿון די שטעטלעך און וואָס האָבן קיינמאַל פֿון קיין אַרגאַניזאַציע נישט געוואָסט, וואָס האָבן קיינמאַל פֿון קלאַסן־קאַמף נישט געהערט, און די יידן, וואָס זענען קיינמאַל נישט געווען אַרגאַניזירט, האָבן פֿלוצלונג געפירט מלחמה וועגן סאָציאַליזם און אַנאַרכיזם.

אָבער עס זענען אויך אויפֿגעקומען סעקולערע באַוועגונגען פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. די ציוניסטישע באַוועגונג באַקומט פֿון דער מזרח־אייראָפּעאישער אימיגראַציע אַ געוואַלטיקן שטויס פֿאַרויס.

איך האָב דערמאַנט, אַז די ערשטע פֿירער זענען געווען דוקא מערב־אייראָ־פּעאישע יידן. אָבער די מאַסן־באַזע, די מיטגלידערשאַפֿט, איז געקומען פֿון דער מזרח־אייראָפּעאישער אימיגראַציע. בכלל קומען אויף אין אמעריקאַנער ייִדישן לעבן פֿאַרשידענע באַוועגונגען. עס איז נישטאָ קיין באַוועגונג, וואָס זאָל נישט האָבן קיין אָפּקלאַנג און וואָס זאָל נישט באַקומען קיין אַרגאַניזירטן אויסדרוק אין דער ייִדישער אמעריקע. דעריבער איז נישט קיין ווונדער, וואָס ווען די שעה האָט געשלאָגן און דאָס אמעריקאַנער יידנטום האָט געדאַרפט נעמען אויף זיך פֿאַקטיש די פֿירערשאַפֿט פֿון ייִדישן וועלט־פֿאַלק, איז נישט געקוקט דאַרויף, וואָס אין אמעריקע האָט נישט עקזיסטירט קיין קערפּערשאַפֿט, וואָס דאַרט איז קיינמאַל נישט געווען קיין אַדרעס פֿון אמעריקאַנער יידנטום אין אַ קאַלעקטיוון זין, זענען פֿונדעסטוועגן געשאַפֿן געוואָרן די מעגלעכקייטן, אַז די אמעריקאַנער יידן זאָלן ענטפּערן אויפֿן רוף פֿון דער צייט. און דאָ האָבן ווידערמאַל די מזרח־אייראָפּעאישע יידן געשפּילט אַ דעצידירנדיקע ראַלע, הגם זיי זענען נישט געווען די גרעסטע געבער. איך מייך, אַז אפילו ביזן היינטיקן טאַג זענען יידן פֿון דייטשן אָפּשטאַם גרעסערע געבער אפילו, ווען זיי זענען נישט עלטער ווי די מזרח־אייראָפּעאישע יידן, זיי האָבן געהאַט די טראַדיציע פֿון געבן אַ סך מער אַנטוויקלט. ווי עס האָבן געהאַט די מזרח־אייראָפּעאישע יידן, וועלכע זענען צוגעקומען צו רייכיקייט ערשט אין די לעצטע פֿאַר דורות.

אָבער וואָס די מזרח־אייראָפּעאישע יידן האָבן יאָ געהאַט, איז געווען דאָס

געפיל, אז יידן זענען א פאלק און בעיקר האָבן זיי געהאַט פאַרבינדונגען מיט יידן אין דער גאַנצער וועלט. זיי זענען עס געווען די, וואָס האָבן געהאַט די קרובים, די פריינט און די לאַנדסלייט אין די פאַרשידענע מזרח-איראָפּעאישע לענדער, וואָס זענען אַמסטאַרקסטן געטראָפן געוואָרן פון די פאַרשידענע קאָטאַס-טראַפּעס, וועלכע יידן האָבן איבערגעלעבט אין די לעצטע פופציק אָדער פינף און זיבעציק יאָר. אַט די אינטימע פאַרבינדונג איז געווען אַ כח מיט וועלכן עס איז אויסגעשמידט געוואָרן אפשר דער גרעסטער צושטייער, וואָס אַמעריקאַנער יידן האָבן געגעבן דער יידישער געשיכטע, די הילפס-אַרבעט, וואָס האָט אָנגע-נומען פראַפּאַרציעס, פון וועלכע קיינער האָט פריער נישט געקענט חלומען.

איך וויל נישט גיין ווייטער, עטאַפּ נאָך עטאַפּ, וואָרעם דאָס וואָלט פאַרנומען מער צייט, און איך וויל נישט רעדן איצט, ווען איר האָט שוין צו טאָן מיט מזרח-איראָפּעאישע אימיגראַנטן, וואָס אַט די אינטימע פאַרבינדונג איז אָפּגעריסן געוואָרן. די אייניקלעך פון די מזרח-איראָפּעאישע אימיגראַנטן וואָלטן מער נישט געהאַט קיין דירעקטן און אינטימען קאָנטאַקט מיט זייערע שטעטלעך אפילו ווען די שטעטלעך וואָלטן נישט אָפּגעווישט געוואָרן פון דער אויבערפלאַך פון דער ערד אין דער צייט פון דער היטלער-קאָטאַסטראַפּע. די אייניקלעך האָבן מער נישט דאָס געפיל פון קרובהשאַפט, וואָס איז פאַרבליבן אין יידישן לעבן און וואָס טראַגט נאָך אויף זיך דעם צייכן פון דעם מזרח-איראָפּעאישן צושטייער צום יידישן פּאָלקס-בנין.

וואָס איז פאַרבליבן פון אַט די ווערטן, וואָס זענען געשאַפן געוואָרן דורך דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג היינט, אין אַ צייט, ווען אַ יידישע אַרבעטער-באַוועגונג אין אמתן זין פון וואָרט איז מער אין לאַנד נישטאַ? עס איז מער נישטאַ קיין באַזונדערע אידענטיטעט פון יידישן קאַפיטאַל. דער יידישער קאַפיטאַל איז היינט אַ טייל פון גאַנצן קאַפיטאַל און איר קענט אין ערגעץ נישט באַשטימען וווּ עס ענדיקט זיך איינס און וווּ עס הייבט זיך אָן דאָס צווייטע. עס איז נישטאַ קיין ליניע אין דאָזיקן קאַפיטאַל און אין די יידישע אַרבעטער. עס זענען נאָך פאַראַן צענדליקער טויזנטער פון זיי, ספּעציעל היינט אין נייע פראַפּעסיעס, וואָס האָבן צו טאָן מיט וויסע-קעלנער-באַשעפטיקונגען. אָבער זיי שטעלן מיט זיך מער נישט פאַר קיין באַשטימעטע איינהייט. זיי זענען אַ טייל פון דער גאַנצער אַרבעטס-קראַפּט אין לאַנד. עס זענען היינט צו טאָג נישטאַ קיין יידישע יוניאָנס. די פאַראיינען, אין וועלכע עס זענען אַרגאַניזירט געוואָרן די סאָציאַליסטישע קערפערשאַפטן מיט פופציק אָדער מיט פינף און זיבעציק יאָר צוריק עקזיסטירן נאָך היינט. זיי זענען נאָך היינט גרעסער, זוי זיי זענען עס געווען אין די יאָרן פון זייער פאַרמירונג. אָבער זיי זענען מער נישט קיין יידישע. די פירער זענען אַפּטמאַל נאָך יידישע, זוי צום ביישפיל פון די נאָדל-אַרבעטער. די „אינטערנאַישנאַל“ האָט נאָך דובינסקין פאַר אַ פרעזידענט. אָבער מינדעסטנס אַכציק פראַצענט פון די מיטגלידער זענען מער נישט קיין יידן און אין פינף יאָר אַרום וועלן קיין צוואַנציק פראַצענט יידן אויך נישט זיין צווישן די מיטגלידער. די „אַמאַלגאַמיטס“, וואָס יידן האָבן געגרינדעט און וואָס האָט אויך געהאַט אַ סאָציאַליסטישן פראַגראַם, האָט אפשר צען פראַצענט

יידן מאַקסימום. די פירערשאַפט איז נאָך ביי זיי פאַרבליבן, ווייל די אַנדערע פעלקערשאַפטן וואָס זענען אַריינגעקומען אין דער אינדוסטרי האָבן נאָך נישט אַנטוויקלט קיין אייגענע פירערשאַפט. אָבער איר האָט צו טאָן מיט יידישע פירער איבער נישט-יידישע קערפערשאַפטן. מען קען היינט נישט רעדן וועגן אַ יידישער אַרבעטער-באַוועגונג. עס איז אַזאַ זאַך נישטאַ. אַ יידישער יוניאָן? אפשר די שוחטים אָדער די חזנים, זיי זענען אויך אַרגאַניזירט. זיי זענען אפשר די איינציקע אויסשליסלעך יידישע יוניאָנס, וואָס זענען נאָך פאַרבליבן אין אַמעריקע. אָבער וואָס איז פאַרבליבן פון די ווערטן, וואָס די יידישע יוניאָנס האָבן געשאַפן?

עס איז יאָ פאַרבליבן און זייער אַ סך. יעדער איינער האָט היינט צו טאָג אין דער אַלגעמיינער אַמעריקאַנער אַרבעטער-באַוועגונג אַ באַוווּסטזיין פון פאַר-אַנטוואָרטלעכקייט פאַר דעם פּאָלק, פון זאָרגן נישט נאָר פאַר די ענגע מאַטעריעלע אינטערעסן פון דעם מיטגליד, נאָר אויך די זאָרג פאַר דעם גאַנצן סאָציאַלן סיסטעם, פון וועלכן דער מיטגליד איז אַ גליד, אַ טייל. דאָס האָבן די יידישע יוניאָנס איינגעפירט אין דער אַלגעמיינער אַמעריקאַנער אַרבעטער-באַוועגונג.

די יידן האָבן אַ גרויסן ביישטייער אין פּאָקט, וואָס איז דער אַלגעמיינער אַר-בעטער-באַוועגונג איז געבראַכן געוואָרן דער איזאָלאַציעאַניזם. אַמעריקע איז אַן איזאָלאַציעאַניסטיש לאַנד, וואָס זאָגט: „מיך גייט נישט אָן די גאַנצע וועלט.“ נאָך עד היום איז די איזאָלאַציעאַניסטישסטע פון אַלע איזאָלאַציעאַניסטן די אַרגאַני-זירטע אַרבעטערשאַפט. די אַרבעטער זענען עס אַמאָל געווען אַנטי-אימיגראַנטן. זיי האָבן דורכגעפירט באַשרענקונגען אויף אימיגראַציע. אָבער היינט צו טאָג האָט איר די אַמעריקאַנער אַרבעטער-באַוועגונג אין די סאַמע ערשטע רייען פון אינטערנאַציאָנאַלער קאָאָפּעראַציע, פון קאַמף פאַר אינטערנאַציאָנאַלער פאַרשטענ-דיקונג, פאַר אינטערנאַציאָנאַלער פאַרברידערונג. אין דעם האָבן געשפילט אַן ענטשיידנדיקע ראָלע די יידישע יוניאָנס.

אויב איר זעט היינט, אַז מען גיט זיך אָפּ מיט סאָציאַלע פליכטן, מיט סאָציאַלער באַדינונג, אַז מען זאָרגט נישט נאָר פאַר דעם טאָג אַרבעט, פאַר די אַרבעט-באַדינונגען, נאָר מען זאָרגט אויך פאַר די ברייטע באַדערפענישן פון דעם אַרבעטער, מען זוכט אויסצוברייטערן זיינע האַריוואַנטן, איז דאָס אויך דערפאַר, ווייל יידן זענען געווען די ערשטע, וואָס האָבן געשאַפן די ערשטע קעגנזייטיקע הילף, נישט נאָר די אַרגאַניזאַציע, נאָר די גאַנצע קאָנצעפציע איז געבראַכט געוואָרן פון יידן. עס איז אויך געבראַכט געוואָרן די אַנערקענונג, אַז די געזעלשאַפט איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם יחיד, איך וועל דערמיט ענדיקן, ווייל איך האַלט, אַז דאָס איז אין איצטיקן מאָמענט אפשר דער ענטשיידנדיקסטער עטאַפּ אין דער אַנטוויקלונג פון אַמעריקע.

אין אַמעריקע קומט היינט צו טאָג פאַר דער גרעסטער געראַנגל צווישן די פּאָדערונגען פון דער נייער צייט און כחות פון נעכטן. אַט די פּאָדערונגען פון דער מאַדערנער צייט פּאַרלאַנגען דאָס אַריינמישן זיך מצד דער רעגירונג אין געזעלשאַפטלעכע פּראָצעסן; בפרט העלפן אין דער געזעלשאַפט די אַלע, וואָס קענען זיך אַליין נישט העלפן. זיי שטעלט זיך קעגן דער אַלטער אַזוי גערופענער „האַרטער אינדיווידואַליזם“, וואָס האָט געזאָגט, אַז „אַ מענטש דאַרף זאָרגן פאַר

זיך אליין". עס זענען נאך ליידער פאראן גענוג כחות, וואָס שטייען אויפן שטאַנד־פונקט, און דער שטאַט דאַרף זיך דאָ נישט מישן נאָר לאָזן דעם מענטש פריי הונגערן און לאָזן די קאַפיטאַליסטן פריי עקספּלואַטירן די אַרבעטער. „פרייהייט דאַרף הערשן" אזוי ווי אַנאַטאָל פּראַנס האָט געזאָגט: „אַלע מענטשן דאַרפן זיין גלייך, האָבן גלייכע רעכט צו... גנבענען בייגל ווען זיי זענען הונגעריק און צו שלאָפן אויף דער גאַס"... די דאָזיקע גלייכהייט איז אויך היינט אַ זאַמל־פונקט פאַר אַלע צוריקגעשטאַנענע עלעמענטן און זיי זענען נאָך פאַראן אין אַ היפשער צאָל.

די יידן זענען עס געווען די, וואָס האָבן געפאַדערט, און באַזונדערס זענען עס געווען די מזרח־איראָפּעאישע יידן, און דער שטאַט האָט התחייבותן כלפי דעם יחיד און און אַז ער קען זיך פון דעם נישט באַפרייען. איך זאָג באַזונדערס די מזרח־איראָפּעאישע יידן, ווייל די דייטשע יידן אַלס גוטע קאַפיטאַליסטן, פינאַנץ־לייט און קאַמערסאַנטן, זענען געווען רעפּובליקאַנער. ביז מיט אַ דרייסיק־פּערציק יאָר צוריק איז די הויפט־פירערשאַפט ביי יידן באַשטאַנען פון רעפּובליקאַנער. אָבער היינט צו טאָג, אויב די לאַגע האָט זיך געענדערט און יידן זענען אין דער פּראַגרעסיווער ריכטונג, איז עס אַ דאַנק דעם מזרח־איראָפּעאישן ייד. און זוי שטוינענדיק עס זאָל נישט קלינגען, האָט דאָ געהאַט אַ ווירקונג די מזרח־איראָפּעאישע טראַדיציע פון די קהילות.

וואָס איז געווען די קהילה? זי איז געווען אַן אינסטיטוציע וואָס האָט געהאַט די אויפגאַבע צו זאָרגן פאַר יעדן ייד. דעריבער האָט דער ייד נישט קיין מורא פאַר דעם, און די רעגירונג, דער שטאַט זאָל העלפן די צווישן־גרופּירונגען־באַציי־אונגען און העלפן די, וואָס זענען צוריקגעשטאַנען. אויך אין דער אַרבעטער־באַוועגונג האָבן די יידן, וואָס זענען געווען די ערשטע סאָציאַליסטן, אַריינגעטראָגן אַ סיסטעם, וואָס איז היינט געוואָרן אַן אַלגעמיינער סיסטעם אין גאַנץ אַמעריקע — סיסטעם פון אַן אומפאַרטייאישער בוררות. עס איז געקומען איינער, אפשר די גרעסטע אויטאָריטעט אין דער אַמעריקאַנער אַרבעטער־געשיכטע, אַ ביאָליס־טאַקער ייד מיטן נאָמען זעליג פּערעלמאַן, אונדזערער אַ נאָענטער מענטש, און ער האָט עס געוויזן דעם פּרינציפּ פון אומפאַרטייאישער בוררות צווישן אַרבעטער און קאַפיטאַליסט, כדי מען זאָל נישט דאַרפן אַלעמאַל אַנקומען צו קאַנפּליקטן און שטרייקן. ער האָט דערין געזען די פאַרזעצונג פון דער יידישער טראַדיציע, פון „גייין צו מענטשן", אָדער רופן צו אַ דינ־תורה, אויסגלייכן זיך און געפינען אַן אויסוועג.

עס געהערט אויך צום מזרח־איראָפּעאישן אויפטו, וואָס מיר האָבן היינט אַ גאַנצע פּלעיַאָדע פון יידן, וועלכע שאַפן אויף ענגליש ווערק פון יידישן כאַראַק־טער, ספּעציעל טעאַלאָגישע, רעליגיעזע און אויך פּילאָזאָפּישע און היסטאָרישע ווערק, און אַזעלכע ווערק פון באַדייטונגספולן ווערט זענען געשאַפן געוואָרן בעיקר פון קינדער פון מזרח־איראָפּעאישע אימיגראַנטן. עס זענען אויך פאַראן די אַנגעזעענסטע יידישע שרייבער אין דער אַמעריקאַנער ליטעראַטור און דאָס זענען יידן בעיקר פון די מזרח־איראָפּעאישע קרייזן. די סיבות דערפון זענען פאַרשיי־דענע. ערשטנס זענען מיר געווען מער אין צאָל און צווייטנס האָבן די אַנדערע

געהאט מער פראפיטאבלע באשעפטיקונגען, אז זיי זאלן זיך אָפגעבן נאָר מיט אינטעלעקטועלער אַרבעט.

עס איז זיכער נישט קיין קאָמפּענסאַציע פאַר דעם, וואָס די יידישע ליטעראַטור האָט באַקומען דעם גרעסטן שטויס פאַרויס מיטן אויפקום פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג און האָט אָנגעהייבן גיין באַרג אַראָפּ ווען די יידישע אַמעריקע האָט זיך אָנגעהייבן אויסצוליידיקן פון די אַרבעטער־עלעמענטן. אָבער דאָס איז מסתמא געווען אַן אומפאַרמיידלעכער פּראָצעס. מיר האָבן אָבער לפחות די קאָמפּענסאַציע, וואָס איז פּאָליטישן לעבן זענען יידן מער ליבעראַל, ווי די אַלגע־מיינע באַפעלקערונג. מער פּראָגרעסיוו, ווי עס זענען נישט־יידן פון זעליקן עקאָנאָמישן סטאַזש און וואָס אין דער ליטעראַטור און אויך אין דער וויסנשאַפט שטעלן די יידן מיט זיך פאַר אַ מער ליבעראַלן עלעמענט. נישט געקוקט אויף דער גאַנצער קאָמפּראַמיטישקייט, אין וועלכער מיר פאַלן אַריין. אַזוי אַז אויב עס איז עפעס פאַרבליבן פון מזרח־אײראָפּע, נאָכדעם ווי מזרח־אײראָפּע איז פאַר זיך אַליין צעשטערט געוואָרן, איז עס אין אָט די גייסטיקע ווערטן, וואָס ווערן איבערגעגעבן אין די היינטיקע דורות אין אַ פאַרם, וועלכע איר קענט אפשר נישט באַצייכענען און דערקענען. אָבער זי איז נאָך אַלץ אַ לעבעדיקער כח און עס האַלטן זיך אויף דעם כח אַלע באַוועגונגען און אַלע אַקטיוויטעטן, וואָס האָבן אַלס ציל צו שטאַרקן דאָס לעבן אויפן אָרט, צו איינגלידערן מער דאָס יידישע לעבן אין דעם אַלגעמיינעם שטראָם פון אַמעריקאַנער לעבן אין אַ פּראָגרעסיווער ריכטונג און צו שפּילן אַ ראָלע פון אַ גרויסן פאַרנעם אין דער טאַטאַליטעט פונעם יידישן לעבן, וואָס דער נאַציאָנאַלער צענטער איז היינט צו טאָג מדינת ישראל.

פּאַרײז, 1965.

רעליגיעזער חינוך אין פוילן ביו צום חורבן

פון הרב נתן טשאסקאלא (פאריז)

ביז 1914 איז ביי רעליגיעזע יידן דער יידישער חינוך נישט געווען קיין פראבלעם. יידן האבן געשריבן יידיש אן צו לייגן אכט אויף דער פארם, אן צו טראכטן וועגן אויסלייג. מען האט געשריבן, ווי עס האט זיך אויסגעלייגט. פון הארצן, און דאס איז געווען יידיש. יידן, וואס האבן באקומען א יידישע דערציאונג, האבן נישט געטראכט וועגן יידיש-אויסלייג. זיי האבן געלעבט יידיש! ווען איר פרעגט מיך צום ביישפיל וועגן דאטעס אין לעבן פון עפעס א ייד מיטן נאמען מיימאניד, וואס האט געלעבט מיט אכט הונדערט יאר צוריק, וועל איך אייך מעגלעך נישט קענען געבן קיין ענטפער. איך ווייס אבער ווער דער רמב"ם איז געווען און וואס ער האט געלערנט און געשריבן. מיך אינטערעסירט דער אינהאלט. יידישע געשיכטע האט מען געזוכט אין שאלות און תשובות. יידישע געשיכטע באשטייט נישט פון דאטעס, נאר פון תוד-ענינים.

דאס יידישע לעבן האט זיך אפגעשפיגלט אין חדר. יידישע קינדער זענען אין די קליינע שטעטלעך פון די פריסטע יארן אן דערציאגן געווארן אלס יידן, קליינע יידן. יעדע יידיגע פלעגט אריינקוקן אין „צאינה וראינה". קען זי נישט קיין וועלט-זאכן, אבער א יידיש קינד איז זי.

דער פראבלעם פון יידישן חינוך האט זיך געשטעלט אין יאר 1914. געשען איז עס מיטן אראפאקומען קיין פוילן בעת דער דייטשער אקופאציע פון ד"ר יוסף קארלעבאך, וועלכער האט מיט זיך געבראכט עפעס א נייע יידישקייט. איך ווייס נישט וויפל ער האט געקענט תורה. אבער ער האט גערעדט צו גוט דייטש... עפעס איז נישט געווען אין ארדענונג מיט די דאזיקע ראבינערס.

אין 1918 זענען די דייטשן אוועקגעגאנגען און עס איז אנטשטאנען א נייער פראבלעם. אין דער נייער סיטואציע פון פנים אל פנים מיט דער נייע-אנטשטאנענער פוילישער מדינה. עס זענען אנטשטאנען נייע באדינגונגען פארן חינוך און אויך געפארן. אפילו אין דער „יודאיקא" פון ד"ר פאזנאנסקי האט מען אנגעהייבן מורא צו האבן פארן מארגן און עס זענען גוטיק געווארן נייע סיסטעמען. דא האט מען אנגעהייבן צו פארשטארקן די ישיבות. איך מיין נישט די צאל ישיבות. נאר זייער אינהאלט. דער געדאנק „וואס איז חינוך" האט אנגעהייבן באשעפטיקן די מוחות. מיר קענען די ראלע און דעם איינפלוס פון די ישיבות אויף די גאליציאנער און אויף די אונגארישע יידן. קרוין-פוילן האט קיין ישיבות נישט

געהאט. תורה האָט מען געלערנט ביים רבין. אונטערן דרוק פון די ליטוואקעס זענען אויך אין פוילן אַנטשטאַנען ישיבות און שליסלעך זענען געשאַפן געוואָרן גרויסע תורה צענטערען.

וואָס איז געווען דער ציל פון דער ישיבה און וואָס האָט מען אין זיי געלערנט? וואָס איז געווען דער ציל פון הפק"חיים? פון נאַוואָגרודעק? פון דער סלאָ- באַדקער ישיבה?

מיר האָבן דערמאָנט ד"ר פּאַנאַנסקיס אינסטיטוט אין וואַרשע, וואָס האָט געהייסן „רבנישע פּאַרפּאָלקאַמונג“. די ניי-אַנטשטאַנענע פּוילישע מדינה האָט זיך גענויטיקט אין מיליטערישע ראַבינערס און מען האָט אויך געדאַרפט רעליגיעז-לערער. אין פוילן איז רעליגיע געווען אַבליגאַטאָריש און דער פּאַנאַנסקיי-אינס-טיטוט איז אומגעפער געאַנגען אויפן וועג פון שאַפן די דאָזיקע רעליגיעז-לערער. פרומע יידן האָבן קיין סך סימפּאַטיע צו דעם אינסטיטוט נישט געהאַט. דערנאָך איז אַנטשטאַנען די תּחכמוני-שולע. זי איז געווען אַ זייער פרומע אַבער ווידער-אַמאָל אַ נייע רבנישע שולע. אַבער פריער איז עס ביי יידן נישט געווען. יידן האָבן געלערנט נישט, כדי צו ווערן רבנים, נאָר ווייל זיי דאַרפן קענען לערנען פאַר זיך אַליין. עס איז בכלל נישט געווען דער באַגריף פון ענדיקן אַ שולע. ביי יידן ענדיקט מען נישט! מען ענדיקט די תורה און מען הייבט זי גלייך ווידער אָן. אַ ייד דאַרף שטענדיק וויסן, אָז ער ווייס גאַרנישט.

נאָכן ענדיקן די תּחכמוני-שולע איז מען ערשט געפאַרן אין אַן אַנדער ישיבה, כדי ווייטער צו לערנען און עס איז אַנטשטאַנען אַ נייע אינסטיטוציע — דער „לערער-סעמינאַר“ פאַר רעליגיעז-לערער (1924 — 1930). ס'איז אַנטשטאַנען דער פּרידענזאָן-סעמינאַר (וואָס איז באַשטאַנען ס'רוב פון גערער חסידים) מיט אַן אייגענעם צוגאַנג צו יידיש-לשון (באוורקט פון ד"ר שלמה בירנבוים).

גלייכצייטיק זענען געגרינדעט געוואָרן גרויסע שולעס, וואָס זייער ציל איז געווען צו ראַטעווען יידישע טעכטער. עס איז נעמלעך אַנטשטאַנען אַ פּראַבלעם, ווי אַזוי מען זאָל פאַרמירן יידישע טעכטער, וואָס זאָלן נישט זיין הינטערשטעליק אין באַצוג צום מאַדערנעם לעבן. דאָס זענען געווען די בית-יעקב-שולעס, וואָס האָבן אַדאַפּטירט דעם יידיש פון שלמה בירנבוים. די דאָזיקע שולעס האָבן דער-וויון, אַז יידישע טעכטער קענען אויך לערנען תּנ"ך. אגב האָט דער גייער טיפּ מאַן געפּאָדערט די צופאַסונג פון דער פרוי. יידישע טעכטער זענען טאַקע געאַנגען אין די גימנאַזיעס. אַבער עס איז געווען נויטיק אויך צו זאָרגן פאַר זייער יידישן חינוך. אין ישראל זענען היינט פאַראַן אַ פאַר הונדערט פרויען פון די בית-יעקב-שולעס און זייער ציל איז צו פאַרנעמען זיך מיט דערציאונג, חתונה האָבן מיט מענער, וואָס זאָלן זיצן און לערנען און די פרויען זאָלן זיין די פּרנסה-געבערינס. אין די אַלע נייע אַנשטאַלען האָט זיך נישט געהאַנדלט אין קאַנקורענץ, נאָר אין דערציען יידן, אין יידישקייט. דערנאָך זענען אַנטשטאַנען אַ סך קלענערע ישיבות, די הפק"חיים-ישיבה איז געווען געבויט אויף מוסר, אויף ווייניקער לערנען און מער טאַן. די ישיבות היינט צו טאָג אין ישראל און אין דער גאַרער וועלט, געשאַפענע פון פּוילישע יידן זענען אויך ישיבות מיט מוסר. און אַמאָל האָט מען נישט געטראַכט, אַז מען לערנט, כדי צו ווערן אַ רב. לערנען איז

יידישקייט. מען לערנט פאר זיך, כדי צו זיין א ייד. אט דאס איז געווען און דאס איז חינוך.

א צייט האט מען זיך געשראקן, אז די נייע ישיבות וועלן זיין צופיל מאדערן. אין סלאבאדקע האט מען געלערנט הלכה און די לובלינער ישיבה איז זיידער געווען מיט א גאנץ אנדערן כאראקטער. דער גרינדער פון דער ישיבה, דער לובלינער רב, איינער פון אונדזערע גרויסע גייסטיקע פירער, איז געקומען צו א מאדנעם אויספיר: ברויט מיט זאלץ זאל מען עסן? וואסער זאל מען טרינקען? ניין! א יידישער לערנער דארף נישט לעבן אין נויט! ער האט געזוכט צו שאפן א סטאטוט פאר אן אייגנארטיקן לעבן פון א יידישן לערנער. „איך זוך נישט צו שאפן קיין רבנים — האט ער געזאגט — איך זוך צו שאפן מבינים אויף רבנים.“ ער האט דערמיט געוואלט אויסשמידן א יידישע עליטע און די עליטע איז אנטשטאנען מיט אייגענע און נישט מיט קיין קליימס-געלטער!...

א באזונדערע ראַלע האָבן געשפּילט די מלמדים, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין רעכט צו זיין מלמדים. וויפל האָבן זיי בייגעשטייערט פאַר אויפהאַלטן יידישקייט און וויפל נויט האָבן זיי געליטן! מען דערציילט וועגן אַזאַ מלמד, וואָס האָט זיך געשמדט און איז געוואָרן אַ פּראָפּעסאָר ביי די גוים. אויף דער דער פּראָגע פּאַרוואָס ער האָט עס געטאָן, האָט ער געענטפּערט, אַז ער האָט זיך איבערצייגט, אַז ס'איז באַקוועמער צו זיין ביי „זיי“ אַ פּראָפּעסאָר, ווי אַ מלמד ביי יידן... יידישע מלמדים האָבן זיך אַלעמאַל מוסר נפש געווען פאַר זייער מיסיע און ליידער איז עס נאָך היינט צו טאָג נישט אַנדערש. ווי זעט אויס אַ ייד אַ מלמד, אַ שרייבער, אַ פּאַעט אין פּאַרגלייך מיט אַ פּאַריזער יידן פון 16-טן אַראַנדיסמאַן, וואָס האָט ביי זיך אַ רייכע זאַמלונג פון בילדער?... דעריבער האָט דאָ אפּשר נישט געדאַרפט פּאַרקומען קיין סימפּאָזיום וועגן געוועזענעם יידישן לעבן, נאָר אַ יזכור נאָכן געוועזענעם יידישן לעבן.

ווען מען האָט אונדז אין די יאָרן 1940 — 1944 צוזאַמענגעשלעפט אין לאַדזשער געטאָ האָט מען געוואָלט נישט זיין בטלנים, נאָר שניידער, כדי צו האָבן אַ טאַלאַן אויף עסן. אָבער אין יענע טראַגישע טעג האָבן לערער, אַמאָליקע קאַמוניסטן, פּוּעלי-ציוניסטן און אַנגעהעריקע צו אַנדערע פּאַרטייען, באַשלאָסן נישט צו לאָזן די קינדער אויף הפּקר. נישט געקוקט אויף די גרויסע געפּאַרן האָבן זיי געלערנט קינדער יידישקייט. זיי זענען געגאַנגען אויף קידוש-השם נישט כדי צו פּאַרדינען חס ושלום. דאָס איז געווען חינוך.

די חז"ל האָבן געלערנט, אַז דו זאָלסט לערנען דיין קינד. אויב די תורה זאָגט אָן, אַז דו זאָלסט לערנען אַ פרעמדן (און עס איז אַ געזעץ), איז דאָך קלאָר, אַז דו דאַרפסט אויך לערנען דיין אייגענעם זון, וואָרעם עס ווערט געזאָגט: דיין זון איז פּריער פון דיין זונס זון, דיין זונס זון איז פּריער פון דיין פּריינדס זון. דער רמב"ם זאָגט, אַז די ערשטע פּליכט פון חינוך איז אַנצוהייבן ביי זיך אַליין, פון זיך. ערשט דערנאָך האָסטו אַ רשות זיך צו פּאַרנעמען מיטן חינוך פון פרעמדע. קוים אָבער איז דיין אייגענע שטוב אויסגעליידיקט פון יידישקייט, האָסטו נישט קיין שום רעכט צו זאָרען וועגן דער יידישקייט פון אַנדערע.

פאַר'ן 1965.

המשך פון מורח־איראפע און ארץ־ישׂראל

פון ד״ר שלמה ביקל (ניו־יאָרק)

איך האָב געטראַכט אַז אַ דאַנק דאַרף מען אַרויסזאָגן נישט ביים אָנהייב נאָר ביים סוף. דערפֿאַר האָב איך מיך אָפּגעהאַלטן ביי דער דערעפּענונג, צו זאָגן ווי דאַנקבאַר כ׳בין דעם „ייִדישן וועלט־קאָנגרעס“ און דעם פּריינד אַרמאַן קאַפּלאַן פֿאַרן פֿאַרבעטן מיך זיך צו באַטייליקן אין דער היינטיקער קאָנפּערענץ. איך האָב מיך צוגעהערט צו די רעפּעראַטן, צו די דעבאַטן ווי ס׳איז מיר געווען מעגלעך, און ביי מיר איז פֿאַרבליבן דער סך־הכל פֿון אַ שיינער און נוצלעכער קאָנפּערענץ. דריק איך אויס מיין דאַנק דעם וועלט־קאָנגרעס און פּריינד אַרמאַן קאַפּלאַן און כ׳בין צופּרידן וואָס כ׳קען עס דאָ טאָן עפּנטלעך.

די טעמע האָט איר געהערט. כ׳ווייס נישט צי אַקוראַט איז טאַקע די טעמע פּונקט אַזוי ווי דאָס וואָס כ׳האָב צו זאָגן אָבער דאָס איז אַלעמאַל אַזוי: דער משל הינקט תמיד אונטער, אָבי דער נמשל איז גוט. איך האָף אַז דער נמשל וועט זיין דער וועלכן מיר האָבן אַלע געפּלאַנעוועט אַז ער זאָל דאָ געזאָגט ווערן.

איך וועל אָנהייבן מיט עטלעכע באַמערקונגען וועגן דער באַוועגונג וואָס האָט גורם געווען צו מדינת ישׂראל, איך מיין וועגן דער ציוניסטישער באַוועגונג, וועגן ציוניזם; וואָס שייך דעם פֿאַרנעם פֿון דער דרויסנדיקער קאַטאַסטראַפּע, זענען די לעצטע זיבעציק יאָר געשיכטע בלי ספּק אָן אַ גלייכן אין דער לאַנגער גלות־היסטאָריע, אָבער אויך אין פּרט פֿון אינעווייניקסטן נאַציאָנאַלן אויפּברוי, אין פּרט פֿון אידעאָליסטישן שוונג און פֿון געזעלשאַפּטלעכן פֿאַרמעסט האָבן די לעצטע זיבן צענדליק יאָר קוים זייער גלייכן אין די הונדערטער און הונדערטער יאָרן זינט דעם חורבן בית שני. עס וועט נישט זיין קיין גוזמא צו זאָגן, אַז אויך אין דער געשיכטע בכלל קענען די דאָזיקע בערך 70 יאָר ייִדיש לעבן געשטעלט ווערן באַנאַנד מיט די סאַמע זעלטנסטע און פֿאַרביקסטע געזעלשאַפּטלעכע ספּעק־טאַקלען פֿון דער צייט. און ווען איך זאָג דאָס, האָב איך נישט פֿאַרגעסן, אַז די מענטשלעכע היסטאָריע האָט פֿאַר די לעצטע הונדערט און זיבעציק יאָר געהאַט צו פֿאַרצייענען גוואַלטאַוונע סאַציאַלע אויפּטרייסלענישן ווי די רעוואָלוציע אין פֿראַנקרייך א. אַנד. אודאי האָט דער פֿראַנצויזישער אויפּברוי אין יולי 1789 און דערנאָך דער רוסישער אויפּרייס פֿון אַקטאָבער 1917 פֿאַרפּלייצט די וועלט מיט זייער גייסטיקער השפּעה און געשאַפּן אַן איבערקערעניש אין די באַציאונגען צווישן קלאַסן, פּעלקער און מלוכות. אין פּרט פֿון געאַגראַפּישן אויסשפּרייט, פֿון איינפּלוס

און אויך אין פרט פון היסטארישן קולטור אַפּקלאַנג קאָן פאַרשטייט זיך קיין שום אַנדער פּאָליטישע געשעעניש פון דער מאַדערנער צייט נישט פאַרגליכן ווערן נישט מיטן באַסטיליע־שטורעם אין פאַריז, און נישט מיטן אַרבעטער־אויפשטאַנד אין פעטראָגראַד. אָבער אויפן שטח און אין די ראַמען פון בלוזי איין פּאָלק, פון יידישן פּאָלק, האָט דער שטילער אויגוסט־טאַג פון 1897, ווען טעאָדאָר הערצל האָט געעפנט דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין דער שווייצאַרישער שטאַט באַזעל און דערמיט יענעם נייעם אָפּשניט יידיש לעבן, וואָס הייסט ציוניזם, באַדייט נישט ווייניקער אידעאישע רעוואָלוציע, ווי יענע וועלט־היסטאָרישע טעג פון יולי אין פאַריז און פון אַקטאָבער אין פעטראָגראַד.

פון דער פּערספּעקטיווע פון די אָפּגעלאָפּענע זיבעציק יאָר, לאָזט זיך ערשט זען וואָס פאַראַ אויסנעמלעכן כּח און וואָס פאַראַ רעוואָלוציאָנערע אינטענסיווקייט עס האָט פאַרמאָגט די באַזעלער פּראָגראַם־פאַרמולע פון אַן עפנטלעך־רעכטלעכע היים פאַרן יידישן פּאָלק אין פּאַלעסטינע. נישט בלוזי מוז מען בלייבן שטיין אַ דערהויבן־פאַרחידושטער פאַר דער איבעראַנדערשונג פון יידישן קיום, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין דער היסטאָריש־געוואָרענער רעוואָלוציע פון דעם אימפּראָוויזירטן צוואַמענפאַר, נאָר נאָך מער פאַרכאַפט דעם אַטעם מיט ווונדער און מיט לויב דער פּאַקט, וואָס דאָס פייער פון גאולה, וועלכן דער גרויסער מאַן אין דער שפיץ פון יענע צוויי הונדערט אין באַזעל האָט אָנגעצונדן מיט אַזוי פיל תּמימות און מיט אַזוי פיל דרייסטיקייט, האָט אין די יאָרן זינט דאַמאַלסט געהאַלטן אין איין וואַקסן און אָנצוינדן נייע פּלאַמען, אין איין אויסשפּרייטן נייע שיכטן פון פּאָלק ביז עס האָט אַרומגענומען אין איין פּלאַקער דאָס גאַנצע הויז ישראל. אין די זיבעציק יאָר איז די ציוניסטישע רעוואָלוציע געוואָרן אינטענסיווער, מאַקסי־מאַליסטישער אויף אַלע געביטן אין דער טעאָריע און אין דער פּראַקטיק. פּראָגראַ־מאַטיש האָט דער ציוניזם אַוועקגעשפּאַנט פון דער באַזעלער עפנטלעך־רעכטלעכער היים ביז צו דער באַלטימאָרער פאַרמולע פון אַ יידישער מלוכה און ביז צו דער פּראַקלאַמירונג פון דער יידישער מדינה מיט זעכצן יאָר צוריק; גייסטיק — ביז צום אידעאַל פון נאַציאָנאַלער קולטור־באַנייאונג; אידעאַליסטיש — פון פּאַטעטישע פאַרזאַמלונגס־רייד ביז חלוצישער זעלבסט־פאַרווירקלעכונג; חלוציש — פון יחידים־סגולהשער קרבנות־גרייטקייט ביז קאַלעקטיווער מסירות נפש, פון עליה ב' און בריחה ביז אַ קאַלעקטיווער שאַפונג, פון געציילטע עטלעכע טויזנט פיאַנערן צו אַ מלוכהש אַרגאַניזירטן ישוב פון אַריבער צוויי מיליאָן יידן.

אַזאָ לאַנגער אַטעם פון העראַאישער, פּאָליטישער און מאַראַלישער אַקטיווקייט, ווי עס האָט עס באַוויזן די ציוניסטישע רעוואָלוציע, איז אַ בפירושע אויסנעמ־לעכקייט אין דער געשיכטע פון געזעלשאַפּטלעכע אויפּטרייסלונגען. נישט נאָר וואָלט מען נישט געקאָנט אויסרעכענען — כמה וכמה גרייזן פונעם ציוניזם אין משך פון יאָרן זינט זיין אַרגאַניזאַטאָרישן וועג, נאָר נאָכדעם ווי מען האָט געמאַכט דעם סך־הכל פון אַלע קריטישע באַמערקונגען, קומט מען צום אויספיר, אַז זיי זענען אין תּוך געווענדעט אויף אַ פּאַלשן אַדרעס. וואָרעם נישט די תּורה איז שולדיק, נאָר דאָס פּאָלק האָט נישט אַלעמאַל מיט דעם זעלבן ברען און מיט דער זעלבער געטריישאַפט געהיט זיין תּורת חיים, ווי אין פּסוק שטייט:

ויזנו אחרי אלהים אחרים — און זיי זענען נאכגעגאנגען נאך פרעמדע געטער. און נאכגעגאנגען זענען זיי נאך פרעמדע געטער גראד דאמאלסט, ווען אין יענע געציילטע, פרייע אינוואנדערונגס-יאָרן נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז דער גאט פון זייער אייגן לאַנד געווען גרייט אויפצונעמען זייער גאָב און זייער קרבן. פון די צוויי פראַגראַמען, וואָס זענען אויפגעקומען אין 1897, אין יענעם גורליקן יאָר פון אונדזער געשיכטע איז אין תוך, דער רעוואָלוציאַנערער פראַג-גראַם געווען נישט דער „בונד“, נאָר דער ציוניזם — דער ציוניזם, וואָס איז פראַקלאַמירט געוואָרן אין דעם העל-באַלויכטענעם קאָסינאָ-זאַל פון גוישן באַזעל און נישט דער „בונד“, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין אַ קאָנספּיראַטיווער דירה אין דער יידישער ווילנע.

אינהאַלטלעך האָט דער רעוואָלוציאַנערער „בונד“ אַקצעפּטירט די קאָנסערו-וואַטיווע יידישע קיום-אידעע. דער בונדיסט האָט באַגלייך מיט אַלע פרומע רבנים, באַגלייך מיט אַלע באַלעבאַטישע יידן און מיט אַלע אַסימילירטע אינטעליגענטן פון זיין צייט געהאַלטן, אַז מיר יידן זענען און מיר בלייבן על פי גורל אַן אומה צעזייט און צעשפּרייט צווישן די פעלקער און אַז מיר מוזן איינאַרדענען אונדזער לעבן צווישן זיי, ווי אַ שטענדיקער מיעוט. דער פרומער ייד האָט געזוכט אָנהאַלט פאַר קיום אין דער קולטור-אַפּאַציעוונדערטקייט פון זיין יידישן שטייגער. דער אַסי-מילירטער אינטעליגענט — אין דער קולטורלעך צופאַסונג צום אַרומיקן לעבן. דער בונדישער אַרבעטער האָט אָנגעשפּאַרט זיין ווילן צו קיום אויף דער פּאַלי-טישער קאָאָליציע פון סאָציאַליסטישן געזעלשאַפּט-אידעאַל. דאָס נייע, דאָס רעוואָ-לוציאַנערע, וואָס דער „בונד“ האָט יאָ אַריינגעבראַכט אין יידישן לעבן, איז געווען פאַר אַלעמען דער אַנדערדיקער אופן פון קאַמף, זיין מעטאָדע פון אַקטיוון ווידער-שטאַנד קעגן פּאַגראַמען און קעגן רדיפות. עס וואָלט געווען אַן אומרעכט צו וועלן מינימזירן דעם אומפאַרמינדלעכן היסטאָרישן פאַרדינסט פון דעם „בונד'ס“ אויפטו אין דעם פּרט. דער אַקטיווער ווידערשטאַנד פונעם בונדישן זעלבסטשוין, פון דער בונדישער דעמאָנסטראַציע, פון דער בונדישער באַוווקע, האָט בלי ספק געהאַלפן אויסגלייכן דעם רוקן ביים יידישן פּאָלקס-מענטש און אים באַפרייט פון אַ היפש ביסל געזעלשאַפּטלעכן מורא-קאַמפלעקס. דער קאַמף פון „בונד“ האָט געוועקט און געשטאַרקט אין דעם יידישן יחיד דאָס געפיל פון זעלבסטווירדע און פון פּערזענלעכן מוט און האָט באַרייכערט אונדזער העלדן-גאַלעריע מיט אַזעלכע געשטאַלטן ווי הירש לעקערט און אַ שפּאַר ביסל זיין-גלייכן, ווי אַרטור זיגלבוים. אָבער די בונדישע רעוואָלוציאַנערישקייט איז פונדעסטוועגן געווען און פאַרבליבן, ווי יוריסטן זאָגן, אַ פּראָצעדוראַלע, בלוז אַ רעוואָלוציאַנערישקייט פון קאַמף פאַרן אידעאַל און נישט פאַרן אידעאַל גופּא! אין תוך האָט דעם „בונד'ס“ אידעאַל-בילד פון יידישן קיום נישט אַריבערגעשפּרייזט די קאָנסערוואַטיווע גרע-נעצן פונעם פּאַקטישן לעבן אין תּחום המושב און זיך נישט פאַרמאַסטן אויף עפּעס אַנדערש.

אויף אַ רעוואָלוציע אין דער פּראַגע פון יידישן קיום האָט זיך פאַרמאַסטן בלוז דער ציוניזם און קיין דרייטערן ציל האָט זיך דוכט מיר קיין שום רעוואָ-לוציאַנערע באַוועגונג פון דער צייט נישט געשטעלט. די ציוניסטישע תּוך-

רעוואלוציע האָט אין זיך געהאַט אַזאַ גוואַלטאַווונג, אידעאישע און אידעאָליסטישע שטויס־קראַפט, אַז זי האָט עס בהדרגה אַרויפגעדרונגען אויף דער אידעאָלאָגיע פון די פראַגראַמען פון דורכאויס אַלע יידישע גרופירונגען און אַלע יידישע פאַרטייען.

וואָס שייך אַלע איבעריקע יידישע גרופעס איז נישט פאַראַן קיין איינע וואָס אין איר אידעאָל זאָל נישט געווען אַריינדרונגען דער ציוניזם און זיך מיט איר נישט געווען באַהעפטן אויף אַ מער אַדער ווייניקער סאַלידן אופן.

די דינאַמיק פון דער ציוניסטישער רעוואַלוציע האָט גובר געווען אַ היפש ביסל טעאַלאָגישע באַוואַרענישן ביי די יידישע אַרטאָדאָקסן נישט בלויז אויף צו שאַפן אַ פרומע יידישע פאַרטיי מיט אַן אויסגעשפראַכן־ציוניסטישער אַריענ־טאַציע ווי „מזרחי“, נאָר האָט אויך געמאַכט די „אגודת ישראל“, אויב נישט אַלע־מאַל אַרגאַניזאַטאַריש, איז אָבער אַלעמאַל אידעאיש, פאַר אַמיטיגערין מיטן ציוניזם. ווי טיף און ווי תוכיך עס איז געווען די גייסטיקע אויפטרײסלונג, וואָס דער ציוניזם האָט גורם געווען אין דעם ייד פון דער פרומער וועלט, איז צו זען פון דער צאָל פרומע חלוצים אין די קיבוצים אין ישראל. אָבער נאָך מער דערפון וואָס דער „מזרחי“, דוקא דער „מזרחי“, איז אין פּרט פון פּאַליטישער קאַמף־טאַקטיק צום נאַענטסטן צום רעוויזיאָניזם פון אַלע אַנדערע ציוניסטישע פאַרטייען. די רעוואַלוציאָנערישקייט פונעם ציוניסטישן אידעאָל האָט דעם פרומען „מזרחי“ געשטויסן אויפן וועג פון אַקטיוויסטישער קאַמף־טאַקטיק און פון פּאַליטיש־רעוואַלוציאָנערער פראַצעדור, וואָס אין שייכות דערמיט, מוז דער פרומער ייד אין זיך גובר זיין אַ היפש ביסל טעאַלאָגישע באַוואַרענישן, און נישט בלויז דער אַרטאָדאָקסישער ייד, נאָר אויך דער אַסימילירטער, האָט סוף כל סוף דערפילט דעם הייסן אַטעם פון דעם רעוואַלוציאָנערן שוונג פונעם ציוניזם אין יידישן לעבן און ער האָט זיך אונטערגעגעבן. דער אַסימילירטער ייד מיט דעם באַגער פון נאַציאָנאַלן אונטערגאַנג פאַר זיך און פאַר זיין משפּחה איז מיטגעריסן געוואָרן מיט דעם פייערדיקן ווילן פון די אַנדערע צו לאַנד און צו קיום און ער האָט לכל הפּחות צייטווייליק קאַפיטולירט. עפעס אַ זיכערער אינסטינקט האָט אים אונטערגעזאַגט, אַז ער וועט נישט קענען פריער נאַציאָנאַל אונטערגיין ביז יענע וועלן נישט האָבן נאַציאָנאַל אויפגעאַנגען, ד. ה. ביז די ציוניסטישע רעוואַלוציע וועט נישט האָבן בשלימות פאַרווירקלעכט איר אידעאָל פון אַ יידיש פּאַלק און פון אַ יידיש לאַנד. נישט בלויז זיין גרייטקייט צו העלפן די אַרעמע ברידער, וואָס ווערט דיקטירט פון מענטשלעכער גערעכטיקייט און פון בלוט־קרובהשאַפט, טרייבט דעם אַסימילאַטאַרישן יחיד און די אַסימילאַטאַרישע גרופעס צו שטיצן מדינת ישראל, ווי איר ווייסט עס אַלע, נאָר קודם כל דאַס זיכערע געפיל און דער קלאָר געוואַרענער געדאַנק, אַז די מעגלעכקייט פון אַסימילאַציע פאַר יחידים איז אַפּהענגיק פון אַ נאַציאָנאַלער היים פאַרן כלל.

דער ציוניזם האָט מנצח געווען. די הערצלישע ווייזע אַז „אין באַזעל האָב איך געגרינדעט די יידישע מדינה“ איז מקוים געוואָרן. וואָס איז געווען דער כח פון דער ציוניסטישער אידעע? מיר דוכט, אַז דער כח פון דער ציוניסטישער אידעע איז באַשטאַנען אין איר גרויסער סינטעטיזירונג פון אַלע אידעען פון

יידישן פאלק און פון יידישער געשיכטע, וואָס באַשיצן און זיכערן דעם קיום פון דער יידישער אומה. אין דער גרויסער היסטאָרישער דעבאַטע, וואָס איז אַנגעגאַנגען צווישן די צוויי סימבאָלישע יוחנן'ס פון אונדזער געשיכטע, כ'מין יוחנן בן זכאי פון יבנה און יוחנן פון גוש חלב, האָט דער ציוניזם געוואָלט זיין די סינטעזע. די אידעע פון ציוניזם איז געווען אי יבנה וחכמיה אי גוש חלב וגבוריה, ביידע אין דינסט פון לאַנד און פּאַלק-באַנייאונג. די עיקר-פּאַקטאַרן פון יידישן קיום זענען: (א) די אמונה, (ב) דאָס יידישע לאַנד, (ג) דאָס יידישע פּאַלק.

די יידישע אמונה, די יידישע כנסת ישראל, וואָס איז געווען די טרעגערין פון דער דאָזיקער אמונה און יידה, און די שטענדיק וואַכע פּאַרבינדקייט מיט ארץ-ישראל האָבן ווונדערלעך קאַפּאַפּערירט אין דעם אָנהאַלט פון יידישן פּאַלקס-קיום. די שטענדיקע פּאַרבינדקייט מיט ארץ-ישראל איז אייך אַלעמען באַוווּסט. מיר אַלע וואָס זענען דאָ, מיר אַלע וואָס האָבן געלערנט אין חדרים, וואָס קומען פון פרום-יידישע שטובן, מיר אַלע האָבן געלעבט מיט דער פּאַונאַ און מיט דער פּלאַראַ און מיט דער גאַנצער געאָגראַפיע פון ישראל. עס איז פאַר אונדז אַלעמען געווען ממשותדיקער ווי די פּלאַראַ און פּאַונאַ פון אונדזער אַרומ. די באַקטערן, די פיפּערנאַטערס, אַ שאַקאַל א. אַנד. זענען אונדז געווען נענטער, אַדער לכל הפחות אַזוי נאַענט ווי די פּאַקטישע לאַקאַלע אַרומרינגלונג. עס זענען געווען מאַמענטן אין אונדזער געשיכטע, ווען דער שונא האָט זיך פּאַרמאַסטן עוקר מן השורש צו זיין דעם יידישן זין און אַפּצומעקן דאָס יידישע פּאַלק און דאָס יידישע פּאַלק איז אין די דאָזיקע מאַמענטן געשטאַנען ערב אונטערגאַנג. אַזעלכע מאַמענטן — איך רוף זיי אַן מודיעין-מאַמענטן, אויף דעם נאַמען פון דעם פּאַטער פון די חשמונאים פונעם דאָרף מודיעין און דעם כהן מתתיהו — אַזעלכע מאַמענטן זענען געווען, ווען עס האָט זיך פּאַרמאַסטן קעגן אונדז אנטויכוס אפיפנס און אַן ערך צוויי טויזנט צוויי הונדערט יאָר שפּעטער דער גרעסטער יידישער צורר אַדאַלף היטלער ימ"ש. דאַמאַלסט, אין ערשטן מודיעין, האָט דער כהן מתתיהו אויפגעהויבן זיין שטים קעגן דער פּאַרלענדונג און אין מודיעין פון אונדזער צייט, האָט הערצל אויסגעשריען, אַז דאָס ערשטע איז דאָס לאַנד באַקומען. דער גרויסער זעער טעאָדאָר הערצל האָט דורך דער אינספּיראַציע פון רוה הקודש אַרויסגעבראַכט דעם רוה פון „יודען-שטאַט" מיט פּופּציק יאָר איידער ס'איז אויפגעשטאַנען די מדינה טאַקע אַ דאַנק אַט דער רעכטצייטיקייט פון אַנגיין מיט דער מאַביליזאַציע פון די פּאַלקס-כחות פון יידישן קיום, וואָס האָט ביים סאַמע ראַנד פון אונטערגאַנג, זיך געקענט אַנטקעגנשטעלן דעם פּאַרטיליקער, ביידע מאַל האָט דאָס פּאַלק מנצח געווען. די חשמונאים האָבן פונדאָסניי אַנגעצונדן דאָס פייער פון יידיש-נאַציאָנאַלן געדאַנק. דער מאַן בערטראַנד ראָסל אין זיין געשיכטע פון דער מערבדיקער פּילאָזאָפיע זאָגט, אַז די חשמונאים האָבן מיט זייער נצחון אַפּגעראַטעוועט נישט נאָר דאָס יידישע פּאַלק, נאָר אויך דאָס קריסטנטום. ווען אנטויכוס וואָלט געווען געזיגט, וואָלט קיין יידנטום נישט געווען און ממילא וואָלט אויך נישט אויפגעקומען קיין קריסטנטום און ממילא, וואָלט דאָס, וואָס מיר רופן אַן קריסטלעכע ציוויליזאַציע, וואָס דאַמינירט די היינטיקע מערב-וועלט.

וואָלט די דאָזיקע קריסטלעכע ציוויליזאַציע נישט געווען עקזיסטירט. עס האָבן אין אונדזער צייט, יידישע בחורים און מיידלעך זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דער מלחמה און געקעמפט קעגן היטלערס חיילות און געהאַלפן אזוי אַרום אַפראַטעווען דאָס יידישע פּאָלק פון אומקום. אָבער כדי צו זיכערן די פּאָלק־עקזיסטענץ נאָכן נצחון האָט געמוזט מיט דער פולער קראַפט פונקציאָנירן און וואָך זיין און ווערן אַ ממשות די קאָאָפּעראַציע צווישן אַלע פּאַרמען פון פּאָלק־קיום. אודאי זענען די דרויסנדיקע פּאַקטאָרן אַ גרויסער פּראָבלעם פאַרן לאַנד ישראל און אויך פאַרן גאַנצן פּאָלק ישראל. אָבער נאָך שווערער איז אפשר די פּראָגע פון מיזוג גלויות אין דער מדינה און די נאָך מער שווערע פון שווערערע, איז דער פּראָבלעם פון דער ווירקונג פון די אַלע פּאַקטאָרן אויף דער מדינה פאַר אַ ריכטיקער און פּרידלעכער עפעקטיווער קאָאָפּעראַציע, פאַרן יידישן פּאָלק־קיום. עס מוז זיך איינשטעלן די נויטיקע אינטימ־באַוווסטזיניקע קאָמוניקאַציע צווישן די אַלע הויפט־פּאַקטאָרן, איך האָב אייניקע מאָל פאַרבאַכט אין דער יידישער מדינה לאַנגע וואָכן, אָבער כ׳האַב מיר נישט געקענט דאָס אַלץ קלאַר מאַכן, ווי די זאך זעט אויס, ווייל איך בין אַלעמאַל אַדורכגענומען פון דעם איינעם גרויסן נס וואָס הייסט יידישע מדינה, איך בין די גאַנצע צייט געווען אַריינגעטאַן אינעם היסטאָ־רישן ווונדער, אין וועלכן כ׳האַב מיך איינגעקוקט, אין דעם סך־הכל, וואָס הייסט אויסשמידונג פון איין פּאָלק, פון אַ ניי פּאָלק, איך שטרייך עס אונטער, פון אַ ניי פּאָלק, איך האָב מיך איינגעקוקט אין דעם ווונדער פון ספּעקטאַקל פון דער אויסשמידונג פון אַלערליי שבטים און פון די אַלע פאַרשידענע קולטורן אונטער וועלכע די שבטים האָבן אין משך פון הונדערטער יאָרן געלעבט און צו דעם ספּעקטאַקל פון דער אויסשמידונג פון גרויסן וועלט־פּאָלק און כ׳האַב געפרוווט אַרויסשיינן די הויפט־עלעמענטן אין וועלכע אַזאָ פּאָלק־באַשאַף קען זיך אַנשפּאַרן און מיר דוכט, אַז אַט זענען זיי און כ׳וועל פּרובירן זיי בקיצור אַנרופן און פּרובירן אויך בקיצור צו באַגרינדן. פאַר לענגער איז אודאי נישטאָ קיין צייט. ראשית: א) פּערזענלעכע פּרייהייט. ב) צוגעבינדקייט צו ערד. ג) סאָציאַלע אחריות. ד) המשך פון יידישקייט. וועגן ערשטן מוז איך זאָגן אַז די יידישע מדינה קען נישט זיין עפעס אַנדערש ווי אַ פּרייע, דעמאָקראַטישע געזעלשאַפט. זי איז אַן ענין פון פּרייוויליקער חברשאַפט על פי געמיט און גורל. אַן ענין פון פּרייוויליקער חברשאַפט פאַר בשותפותדיקער אַרבעט און לאַנדבויאונג. און בלויז אַ פּרייע, דעמאָקראַטישע געזעלשאַפט, ווי מדינת ישראל, קען זיין דער צענטער פון די מיליאָנען יידן, וואָס לעבן אין די פּרייע לענדער פון דער מערב־וועלט. וועגן צווייטן: דער ענין פון צוגעבונדנקייט צו דער ערד, האָט אַ הויך דעם טעאָלאָגישן אַספעקט נאָך איינעם, אַ גאָר וויכטיקן. ער האָט אויך אַ וועלטלעך־פּסיכאָלאָגישן אַספעקט. עס איז נישט בלויז אַן ענין פון דער זינד, פון ווידערשפעניקייט צו גאָט און דערפאַר זענען מיר פאַרטריבן געוואָרן פון אונדזער לאַנד, נאָר אויך דער חטא פון אומגעטריישאַפט צו דער ערד, וואָס איז אונדז געגעבן געוואָרן פאַר אַן אייגנטום. די ניי־אויפגעקומענע יידישע מדינה דאַרף, ווי מיר דוכט, באַשאַפן אַ מענטש, וואָס זאָל נישט בלויז ליב האָבן די יידישע ערד און זיין באַהעפט מיט איר פון אַרבעט און בויאונג, נאָר זי דאַרף אויסשמידן אַ טיפּ מענטש, וואָס די

יידישע ערד זאל ביי אים זיין ווי אן אייגן קינד, וואָס אַ מאַמע וועט זיך פון אים
 נישט אָפּזאָגן און וועט עס נישט פאַרלאָזן. דער פּויער מיט דער פּויערישער
 ליבשאַפט צו ערד פאַרלאָזט נישט דאָס לאַנד. ער גייט נישט אין גלות, ער בלייבט
 אויף זיין ערד אונטער אַלע באַדינגונגען, אונטער אַלע אייגענע און פּרעמדע
 רעזשימען. עס איז נויטיק אַ נייע באַציאונג צווישן דעם נייעם ייד און דער אַלט־
 נייער ערד, ווייל אין תּוך, דוכט זיך מיר, האָט נישט דער גלות איבערגעריסן
 דעם דאָזיקן בונד, נאָר דער בונד איז ווייזט אויס קיינמאַל נישט געווען אַזוי
 טיף, אַזוי פּראַסט־פּויעריש טיף, אַז ער זאל נישט קענען איבערגעריסן ווערן, אָדער
 אַנדערש אויסגעדרייט, נישט ווייל די יידן זענען אַוועק אין גלות האָט זיך איבער־
 געריסן זייער ממשותדיקער בונד מיט דער ערד אין ישראל, נאָר ווייל עס איז
 מעגלעך געווען, אַז דער פּויער פון גליל, פון די וויינגערטנער פון יהודה זאל
 זיך צעשיידן מיט זיין ערד, דערפאַר זענען יידן אַוועק אין גלות. די יידן האָבן
 געקעמפט אין משך פון דער לאַנגער היסטאָריע פאַר זייער מליכהשער זעלבסט־
 שטענדיקייט, בימי בית ראשון און בית שני. יידן האָבן זיך מוסר נפש געווען
 פאַר זייער נאַציאָנאַלן כבוד. זיי זענען געגאַנגען אויף קידוש השם פאַרן אָנהאַלט
 פון זייער שייטה פון לעבן און גאָט־דערקענטעניש. אָבער יידן האָבן נישט געפירט
 דעם זעלבן עקשנותדיקן קאַמף פאַרן אָנהאַלט פון זייער ערד, פאַרן פאַרבלייב
 אויף איר. פאַראַן מאַמענטן אין דער געשיכטע פון אַ פּאָלק, ווען דאָס פּאָלק מוז
 האָבן כח מוותר צו זיין אפילו אויף פּאָליטישער הערשאַפט צוליב זיין ערד און
 דאָך נישט אָפּטרעטן. דאָס איז דער אמתער טייטש פון מולדת, וואָס מען הערט
 אים אַזוי אָפט היינט אין ישראל, פּאַטערלאַנד, וואָס דער נייער ייד אין ישראל
 לערנט און האָט זיך ווי מיר דוכט, צום טייל אויסגעלערנט, וועלן מיר זיך
 אָפּשטעלן אויפן דריטן פונקט, וועגן סאַציאַלער אחריות: אין ישראל קען זיך
 דער עם אחד נישט אָנשפּאַרן אויף פּראַספּעריטי. ישראל איז אַן אַרעמע מדינה
 און די קולטור־אינהייט צווישן די שבטים מוז זיך סומך זיין אויף דעם זעלבן
 כח פון נאַציאָנאַלן ווילן און פון נאַציאָנאַלן אידעאָליזם מיט וועלכע עס איז
 לכתחילה געבויט געוואָרן דער ישוב. די יידישע מדינה מוז און וועט מקיים זיין,
 זי וועט מוזן מקיים זיין די אַנזאָגענישן פון רב בנימין פון פּרצ'עס טרויעריקער,
 איראַנישער דערציילונג „פיר דורות, פיר צוואַנציג“: ר' בנימין האָט געבעטן
 זיינע זין און איידעמעס אין דער דאָזיקער דערציילונג, זיי זאלן זיך נישט איג־
 גאַנצן אַריינטאָן אין הבל, נישט וועלן דווקא זיין גרויסע סוחרים, ווייל וואָס
 גרעסער דער סוחר, האָט פּרץ געשריבן, אַלץ קלענער דער ייד. און איך קען
 דערצו מוסיף זיין בשם פון מיין קלוגן פעטער, ר' שמעון פעטילעווער, — יעדער
 שרייבער מוז האָבן זיין קלוגן פעטער וואָס זאל אים אַרויסהעלפן מיט אַ זאָג און
 מיט אַ געדאַנק — (אַפּלאַדיסמענטן) „אַז דער גביר — האָט ער געזאָגט, מיין
 פעטער ר' שמעון — האָט דעם באַגער צו מאַכן וואָס בעסערע געשעפטן, און
 אַז אַזוי אַרום וועט ער זיך יואָס בעסער אָנווען, — ווען מיר יידן זאלן חלילה זיין
 אַ פּאָלק פון גבירים וואָלטן מיר נישט דאָ געדאַכט — אַזוי האָט מיין קלוגער
 פעטער געטענהט, — זיך פונאַנדערגעפאַלן. יעדער גביר וואָלט אויפגעשטעלט
 ביי זיך אין הויז זיין אייגענעם באַרג סיני, און דאָס האָט טאַקע געמיינט די

גמרא ווען זי האָט געזאָגט: יאָה עניותא ליהודא, עס איז פּאַסיק — האָט זי געזאָגט, אַרעמקייט פאַר יידן ווי אַ רויטער רימען אויף אַ ווייס פּערד. מיט דעם כח, מיט דעם עטישן, און לויט דעם פאַרגלייך וואָס דער מדרש מאַכט אויך, מיט דעם עסטעטישן, זענען יידן געבליבן אַ כּלל ישראל אין באַרג סיני. דער ישוב אין ארץ־ישראל האָט זיך געבויט אויף סאַציאַלער אחריות. היינט, ווען אונדזער דור איז באַרעכטיקט און מחוייב צו מאַכן דעם סך־הכל פון די סאַציאַלע חלומות וואָס האָבן באַגלייט אונדזער יוגנט און וואָס זענען אויף קיין פּאַל, כּרעד דאָ וועגן מיר און מיינס גלייכן, נישט אויסגעוועפט געוואָרן פון אונדזער האַרץ, מעג מען זאָגן אַז בדרך כלל איז דער קאָנסטרוקטיווער סאַציאַליזם פון דער הסתדרות, ווי איך זע אים, דאָס איינציקע לעבן־געבליבענע פייערל פון סאַציאַליסטישן וועלט־חלום. איך שעם זיך נישט צו זאָגן און מיר דוכט אַז מען קען דאָס נישט אויסטייטשן ווי נאַציאָנאַלע איבערנעמערישקייט פון את־הבחרת־ניום, ווען איך וועל באַהויפטן אַז דער עקספּערימענט פון די עטלעכע צענדליק יאָר, אין אַ היפשער מאָס, פון געלונגענעם עקספּערימענט, כּיוועל נישט זאָגן אַלע הונדערט פּראָצענט געלונגענע, אָבער אין אַ היפשער מאָס געלונגענער עקספּערימענט, דער עקספּערימענט פון פּריוויליקער קאָלעקטיווער ווירטשאַפּט מיט אַנגעהאַלטענער פּערזענלעכער פּרייהייט איז איינע פון די גרויסע דערגרייכונגען, אויב נישט איינע פון די סאַמע גרעסטע דערגרייכונגען, אויף וועלכע די סאַציאַליסטישע הלכה און מעשה קען היינט נאָך אַלע חורבות און אַנטוישונגען שטאַלן זיין. דאָס באַרעכטיקט די האַפּענונג און גיט אפילו אַ געוויסע מאָס פון זיכערקייט, אַז מדינת ישראל מיינט נישט בלויז קיום האומה נאָר אויך דעם קיום פון אַ יידישן נביאישן אידעאַל. קיום פון אַ תורה, וואָס וועט אַרויסגיין פון ציון. און מיר האָט אַמאָל געזאָגט אַ זייער וויכטיקער, זייער קלוגער ישראל־פירער אַז, אודאי דאַרף די מדינה האָבן קאָפיטאַל. מיט קאָפיטאַל בויט מען אַ לאַנד. אָבער קאָפיטאַל, האָט ער מיר געזאָגט, מיט סאַציאַלער אחריות און ער האָט מיר, אַזוי פאַלקסטימלעך געגעבן צו פאַרשטיין, מען גלויבט, איך גלויב, אַז תמיד האָט אַ משל מער קראַפט, דאָס וואַרט־בילד האָט מער קראַפט ווי דאָס בילד פון וואַרט, איז דאָס משל וואָס ער האָט מיר געגעבן, זייער סוגעסטיוו: צען יידן מיט איין דאָלאַר — האָט ער מיר געזאָגט — קענען דאָס זעלבע אויפּטאַן און פעסטער בויען דאָס לאַנד ווי איין ייד מיט צען דאָלאַר. (געלעכטער אין זאָל) און צו דער סאַציאַלער אחריות, מיינע פּריינד, געהערן אויך די רייד וואָס איך רעד צו אייך: סאַציאַליזם איז קודם כל אַ קולטור־פּראָגע, נישט קיין עקאָנאָמישע פּראָגע, אַ פּראָגע ווי אַזוי די קולטור זאָל צוקומען צו וואָס ברייטערע קרייזן. ווי אַזוי מיר זאָלן האָבן וואָס מער מענטשן מיט אינטעלעקטן, וואָס מער טראַכטן־דיקע מענטשן, וואָס מער מענטשן וואָס פאַרשטייען דעם פון וואָנען און ווהיין צו גיין.

מיין זייער געערטער און זייער פאַרערטער חבר אליעזר שטיינבאַרג ז"ל איז אַמאָל פאַרבעטן געוואָרן צו אַ פּועלי ציון־גרופּע, כדי ער זאָל פאַר זיי רעדן וועגן סאַציאַליזם. וואָס האָט ער געוויסט צו זאָגן וועגן דעם, אַז ער האָט פאַקטיש אפילו נישט געוויסט ווי אַזוי אַנצוהייבן. האָט ער זיי געזאָגט: איך בין דאָך

א פאבל־דיכטער, וועל איך אייך דערציילן אַ משל בשם פון דובנער מגיד. איך האָב נאָכגעזוכט און האָב עס ביים דובנער מגיד נישט געפונען, (געלעכטער) ס'איז מסתמא זינס אַן אייגענער משל און ער האָט זיך פאַרפן אויף אַ גרעסערן, כדי ס'זאל מער אָנגענומען ווערן. ער האָט דערציילט, אַז אַ ייד אַ גביר האָט אַמאַל געדאַרפט פאַרן, האַרבסט־צייט אין אַן אַנדערער שטאַט אַרײַן. ס'זענען געווען בלאַטעס, די וועגן זענען געווען שלעכטע און דער ייד האָט געדונגען אַ בעל־עגלה און האָט אים אָנגעזאָגט, אַם ירצה השם מאַרן קאַיאַר, זאָל שטיין דער וואָג, אָבער למען השם, זעקס פּערד און נישט מער ווי צוויי מענטשן אין וואָג. אינדערפרי, ס'האָט אָנגעהויבן צו שאַרען אויפן מאַרן, איז געשטאַנען, אמת. דער וואָג, אָבער ס'זענען געווען נאָר צוויי פּערד און אויפן וואָג זענען שוין געזעסן זעקס מענטשן. איז דער ייד אַרויס פון די כלים און אָנגעהייבן צו שרייען אויף דעם בעל־עגלה. האָט דער בעל־עגלה אים געזאָגט :

— ר' משה, טאַקע דאָס איז דער זילוק צווישן אונדז בעלי־עגלות און איך גבירים. מיר דאַרפן האָבן וואָס מער מענטשן און איר דאַרפט האָבן וואָס מער פּערד. (געלעכטער — אַפּלאַדיסמענטן) אַלזאָ די פּראָגע איז, ס'איז טאַקע נאָר אַ משל, אָבער אין דעם משל איז פאַראַנען דער גאַנצער קולטור־פּראָגראַם פון סאַציאַליזם, די גאַנצע סאַציאַלע אַחריות. און איצטער קום איך צום פּערטן פּונקט, צום פּונקט פון יידישקייט, המשך־יידישקייט.

די צוויי גרויסע באַגרינדער פון ציוניזם, די טעאָרעטיקער ווילן מיר זאָגן, זענען געווען טעאָדאָר הערצל, דער אָפּגעפּרעמדטער ייד און אַחד־העם, דער היימישער ייד, דער זון פון אַ חסיד, דער גרויסער העברעאישער דענקער און זיי האָבן ביידע געטראַכט וועגן אויפגאַנג פון ארץ־ישׂראל. אַחד־העם האָט געהאַט געדאַנק, לאַגיק, הערצל האָט געהאַט וויזיע, האָט געהאַט זעאָנג, האָט געהאַט חלום, עס איז געווען אַ צייט ווען מען האָט פּרוּבירט גרינדן אין ארץ־ישׂראל אַ גאַליצישע קאָלאָניע מחניים. האָט אַחד־העם אָנגעשריבן אַ שאַרפן מאַמר און געזאָגט: „שוין ווידער?“, רעגיאָנאַליזם? איר ווילט אַריבערטראַגן גאַליציע? מיט ליטע? ווידער די אַלע לענדער מיט ליטוואַקעס, מיט גאַליציאַנער, מיט וואַלינער ווילט איר אַריבערטראַגן קיין ישׂראל? אָבער הערצל האָט אַנדערש געטראַכט; ער האָט אין זיינע ביכער, מיט דער גרויסער תּמימות פון אַ גרויסן זעער, פון אַ גאון — אַ טרוימער, דער גאון פון טרוים האָט אַריינגעשריבן, „אַלץ וועלן מיר אַריבערנעמען קיין ארץ־ישׂראל, דעם גאַנצן טשאַרטקאָוער הויף מיטן רבין, מוזן מיר אַריבערנעמען“, אַלץ, דאָס וואָס ס'איז דאָ, גאַרנישט דאַרף בלייבן. אַלץ וואָס איז געשאַפן געוואָרן דאָ, אין טשאַרטקאָו און אומעטום אין גלות דאַרף אַריבערגעפירט ווערן קיין ארץ־ישׂראל.

עס איז דאָך אַן אַלטע מעשה אין דער ליטעראַטור, וואָס מער נאַציאָנאַליזם אַלץ גרעסער דער אוניווערסאַליזם, וואָס מער נאַציאָנאַל אַלץ אוניווערסאַלער. מיר האָבן דאַרויף אַ באַשטעטיקונג, אונדזער שלום־עליכם, טביה דער מילכיקער, מנחם מענדל, זיי זענען נאַציאָנאַל אָבער אין דער זעלבער צייט, וויל זיי זענען נאַציאָנאַל, זענען זיי אויך אוניווערסאַל. איך האַלט, אַז וואָס מער רעגיאָנאַל, אַלץ

מער נאציאָנאַל. דאָס איז אויך אַ זאך, וואָס מען קען עס זייער גוט באַמערקן
סיי אין דער ליטעראַטור און סיי אין לעבן. היינט איז ארץ־ישׂראל, ד. ה. די
מדינה נאָך נישט אין דעם זין נאציאָנאַל, ווייל ס'איז נאָך נישטאָ קיין רעגיאָנאַל־
ליזם. ווי לאַנג מען דערקענט נישט אין העברעאיש פון אַ יידן, צי ער שטאַמט
פון גליל, צי ער שטאַמט פון נגב, זענען מיר נאָך נישט קיין פּאָלק. ערשט
דאַמאַלט ווען מען וועט אָנהייבן צו דערקענען אין עברית, אָז יענער איז פון
מטולה און דער אַנדערער איז פון באַר־שבע און דער דריטער שטאַמט אָז
פון אילת און יעדער וועט האָבן זיין רעגיאָנאַלע אויסשפּראַך דאַמאַלט וועט מען
קענען זאָגן, אַז ס'איז פּאַראַן אַ נאציאָנאַלע שפּראַך, וואָס נעמט אַלעמען אַרום
און אַז עס איז פּאַראַן אַ נאציאָנאַל לעבן. און דאָ קומען מיר צו דער פּראַגע
פון איין קולטור, געבויט אויף אַלע קולטורן, אויף אַלע קולטורן פון אַלע פעלקער.
אויף אַלע שבטים פון וועלכע עס באַשטייט היינט דער עם אחד, וועלכן מיר ווילן
האָבן אין ישׂראל און אין דער דאָזיקער קולטור געהערט דאָך אַריין די גרויסע
ציוויליזאַציע פון אונדזער צייט. וואָס איז געווען די ציוויליזאַציע פון אונדזער צייט?
איר קענט מסתמא אַלע דעם אפיקורסישן אַנעקדאָט וועגן אַ רבין, ווי זיין
פערד און וואָגן האָבן פאַרשפּעטיקט אין איינעם אַ פרייטיק אין וועג און ער איז
אַריינגעפאַרן אין שבת. לאַכט דער אפיקורס פון רבין און גיט איבער דעם רבינס
אַ חסיד, וואָס האָט זיך געטרייסט, אַז דער רבי איז חלילה נישט מחלל שבת
געווען, וואָרעם פון ביידע זייטן איז טאַקע געווען שבת אָבער אין מיטן, אויפן
שאַסי וווּ דער רבי איז געפאַרן, איז פאַרבלבן די וואָך. צווישן אַ שפּאַליער
פון שבת איז דער רבי געפאַרן איבער דער וואַכעדיקייט. ווען איך טראַכט וועגן
אונדזערע שטעטלעך, וועגן די אין פייער חרוב־געוואָרענע יידישע שטעטלעך און
וועגן דער גרויסער ציוויליזאַציע וועלכע זיי האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט, טראַכט
איך, אַז מיט די יידן אין אונדזערע שטעטלעך איז געשען פונקט דער היפוך
ווי מיטן נס וואָס האָט זיך געטראַפן מיטן רבין אין דעם אפיקורסישן אַנעקדאָט:
פון ביידע זייטן יידיש לעבן איז געשטאַנען שפּאַלירט די וואָך. זי האָט געאַרבעט
מיט אירע געוועלבער, געשמאַיעט מיט די ירידן און געליאַרעמט מיט אירע
פּרנסה־קאַנקורענטן. אָבער אין דער מיט האָט געשוועבט די שבתדיקייט, די גייס־
טיקייט פונעם יידישן לעבן. אין דער מיט האָט געשפּאַנט די שבת־מלכה. דאָס
יידישע געמיט פונעם קרעמער, פונעם שענקער, פון דעם מעקלער און פון יריד
— האָט צווישן דעם שפּאַליר פון וואַכעדיקייט, געפּראַוועט שבת אין דער מיט,
מיט בענקשאַפט נאָך גייסטיקייט און מיט חלום וואָס חלומט אַריבער אַלע צייט־
ווייליקייטן און אַלע וואַכעדיקייטן פון אַרבעט צו דעם אויסגעטרוימטן גייסטיק־
שיינעם יידיש־מענטשלעכן לעבן.

די זעאונג איז פאַר מיר, פון יענע שטעטלעך אַ שבתדיקע, אַ גויישער אַרום
פון עולם הזה און אַ יידישער אַרום פון פּרנסה־האַוועניש און צו מיר טראַגט
זיך פון יענעם לעבן, ווי אין ביאַליקס פּאַעמע „אביו“, מיין טאַטע; ער מאַלט
זיין פּאַטער דעם שענקער אין דער מיט פון שיכורים, וואָס זייערע רייד זענען
אַפּשטויסנדיק, „עס האָבן זיך געקרימט די ווענט צו הערן די דאָזיקע מיאוסע
רייד און די פענצטער האָבן צוגעדעקט די פּנימער“, אָבער פון דעם פּאַטערס

געשטאלט האָט געטריפט און זיך געגאַסן אין דער שטיל דער מורמל פון זיינע ליפן, דער געמורמל פון תורה און תפילה און פון גאָטס לעבעדיקן וואָרט".

אין אַמעריקע האָט מען ליב צו זאָגן, אַ מאָל האָפּערדיק און אַ מאָל מיט קהלת-דיקער רעזיגנאַציע, אַז גאַרנישט איז אַזוי דערפאַלגרייך ווי דער דערפאַלג אַליין. אָבער איך טראַכט, אַז גאַרנישט קען אַזוי צונישט מאַכן אַ מענטש, ווי דערפאַלג. דער דערפאַלג מאַכט דעם מענטש תמיד אַ ביסל ענלעך צו זיין קאַריקאַטור. ער פאַרקרימט די גלייכקייט, ער מאַכט אים קרום און לעכערלעך. יענע יידן פון אונדזערע שטעטלעך זענען געווען ענלעך נאָר צו זיך אַליין. זיי זענען אַלעמאַל געווען נאָר זיי אַליין. ס'איז געווען אַ קולטור פון אויטענטשישקייט, וואָס וויל קיינעם נישט נאַכמאַכן נאָר זיך אַליין. יעדער איז געווען ער אַליין. ס'איז געווען אַ ווונדערלעכע היעראַרכיע פון גייסט, פון אַ פרייוויליקייט, אַ היעראַרכיע פון זכות אבות און פון תורה. דאָס שטעטל געהערט אַריין אין דער קולטור פון עם אחד און ישראל ווי דער צענטער פונעם פאַלק ישראל, וואָרעם די גאולה אין ישראל, איז נישט קיין ענין אויף איבער נאַכט, וווּ מען נעמט מיט אַ פיזשאַמע אָדער אַ קליין רענצעלע, נאָר גאולה, אויסלייונג, אויפקום, מדינה, אויפקום-רענעסאַנס איז אַ נסיעה אין דער אייביקייט אַריין; דאָרט נעמט מען מיט דעם גאַנצן היסטאָרישן באַגאַזש איבער וועלכן מען האָט געאַרבעט טויזנטער יאָרן.

ר' מאירל פון פשעמישלאן האָט אַמאָל געזאָגט, שטעלט מיך אין גושן דערקען איך אייך די לאַפּאַטע מיט וועלכער כּהאַב דאָרט געאַרבעט!

אַט די אַלע לאַפּאַטעס געהערן אַריין אין נאַציאָנאַלן קיום און די לאַפּאַטע, וועל איך זאָגן צום סוף, וואָס אַ בייזער ווינט האָט צייטווייליק צעבראַכן, ווי דאָס איז דאָס סאָויעטישע יידנטום, אָבער דאָס יידישע וועלט-פאַלק איז נישט מוותר אויף קיין שום פון די היסטאָרישע לאַפּאַטעס, אויף קיין שום פון די היסטאָרישע ישובים, דערווייל שיקן מיר אונדזערע ברידער אין סאָויעטן-פאַרבאַנד אונדזער גרוס און אונדזער דערמונטערונג.

פאַרײ, 1965.

דעבאטע

יוסף לעפטוויטש (לאנדאן)

דער פריינד וואָגלער האָט מיך איבערגעטראָגן מיט דרייסיק יאָר צוריק. זלמן רייזען האָט מיך באַקענט מיט די יונג־ווילנער, מיט סוצקעווערן, מיט גראַדע, מיט וואָגלערן, מיט לייזער וואָלפן. און איך קען וואָגלערן זאָגן, אז איך קום ערשט פון ישראל און איך ברענג אים וואַרעמע גרוסן פון סוצקעווערן, פון אברהם לעוו און פון נאָך ווילנער, אויך גרוסן פון אַ ביסל פריער פון וואַרשע. אין שייכות מיטן אויסגעהערטן רעפּעראַט פון פריינד זילבערבערג וויל איך מאַכן פּאָלגנדיקע באַמערקונגן: איך מוז זיך אָנעמען פאַר אונדזערע מערב־איראָפּעאישע היסטאָריקער. מיר זענען נישט געווען אַזעלכע עס־האַרצים, מיר זענען נישט געווען אַזוי ווייט פון יידישן לעבן און נעכטן ביינאַכט האָבן מיר געהערט וועגן איינעם, אפשר דער ערשטער פון די, וואָס זענען געגאַנגען צוריק פון דייטש צו יידיש. ער איז נישט געווען דער איינציקער, אפשר בלויז דער ערשטער. אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געווען אַ גאַנצע פּלעיאַדע פון דייטשן, וואָס זענען געקומען אין פּוילן און אין ליטע און האָבן זיך דאָרט כמעט איינגעבירגערט, ווי צום ביישפּיל קאַרלעבאַך און זיינער אַ פּלע־מיאַניק, וואָס איז געווען אַ יידישער רעדאַקטאָר און איך קען אויסרעכענען נאָך אַנדערע, ווי דניאל בעק, עס איז געווען אַן אַרטיקל מיט אַ צייט צוריק פון איינעם שטערן, ווי ער איז געגאַנגען אַלס אַ זעלנער פון דער דייטשער אַרמיי קיין פּוילן און ער איז דאָרט געבליבן אַ יידישיסט. ביי אונדז אין ענגלאַנד איז מען אויך נישט אַזוי ווייט פון מזרח־איראָפּעאישן לעבן און אין אַמעריקע איז איצט אויסגעוואַקסן אַ גאַנצער דור אונטער דער השפּעה פון סאַלאַ באַראַן און זיי שטייען זייער נאָענט צום מזרח־איראָפּעאישן לעבן. איך רעכן, אַז די באַ־מערקונג איז גוטיק געווען.

ד"ר רפאל עדעלמאַן (קאָפּענהאַגן)

איך גלויב, אַז מען וועט קענען פאַרשטיין דעם אונטערשיד צווישן די מערב־איראָפּעאישע יידן און די מזרח־איראָפּעאישע יידן, ווען מען וועט אויפאַסן די אונטערשידן פון די באַדינגונגען. דאָס מזרח־איראָפּעאישע יידנטום מוז מען פאַר־שטיין אין זין פון אַ געאָגראַפישער און נאַציאָנאַלער איינהייט. איך אונטערשטרייך דאָס וואָרט „געאָגראַפישע“. מען קען פאַרגלייכן דאָס מזרח־יידנטום מיט די טשעכן

צום ביישפיל, די טשעכן אין דער עסטרייכיש-אונגארישער מאנארכיע. די יידן אין מזרח-איראפע האבן געבילדעט אַ געאגראפישע איינהייט מיט אַן אייגענעם קולטור-רעלן לעבן און מיט דעם האבן זיי זיך אונטערשיידט פון אַלע אַנדערע יידן אין איראפע. זיי האבן געלעבט אויף אַ טעריטאָריע, וואָס האָט זיך געצויגן פון באַלטיק ביז צום שוואַרצן ים און אויף דעם שטח האָבן זיי געלעבט, ווי אויף אַ געדיכטן קולטורעלן באַדן מיט אייגענע מאַסן. זיי זענען געאַנגען אַזוי ווייט, אַז זיי האָבן געשאַפן אייגענע געאגראַפישע נעמען: ברעסט-ליטאַווסק איז געווען בריסק א. א. וו. און זיי האָבן געהאַט אייגענע, באַזונדערע געאגראַפישע באַצייכע-נונגען. זיי האָבן אַזוי אַרום באַזעצט אַ געאגראַפישן שטח, וואָס איז געווען יידיש. זיי האָבן זיך אונטערשיידט פון אַלע אַנדערע מיט זייערע מלבושים, שפראַך, קולטור און ליטעראַטור. אין אַלע אַנדערע ערטער פון איראפע האָבן יידן געלעבט אין קליינע מינאָריטעטן, צעשפרייטע איבער לענדער און אונטער דער השפעה פון דרויסן. אין מזרח-איראפע האָבן יידן געלעבט אין אייגענעם קולטורעלן לעבן און דערמיט האָבן זיי זיך אונטערשיידט סיי פון דער גאַנצער אַרומיקער באַפעל-קערונג און סיי פון די אַנדערע איראָפּעאישע יידן, וועלכע האָבן געפילט דעם אונטערשיד. שוין אין 15טן יאָרהונדערט מערקט מען דעם אונטערשיד צווישן די יידן פון אַנדערע טיילן פון איראפע און די פּוילישע יידן, שוין גליקל פון האַמעלן רעדט וועגן די פּוילישע יידן מיט אַ געוויסן אַפּשטאַנד. דאָס איז געווען דער ערשטער אַנדייט וועגן פּוילישן יידנטום, וואָס האָט געלעבט אין אַן אייגענער נאַציאָנאַלער פּעריפּעריע מיט אַן אייגענער יידישער קולטור.

יחזקאל קאַרנהענדלער (פאַרזן)

אין שייכות מיטן רעפּעראַט פון פריינד זילבערבערג דערלויבט מיר צו מאַכן אייניקע באַמערקונגען. פריינד זילבערבערג האָט אינגאַנצן נישט גערעדט וועגן רעליגיעזן יידישן לעבן אין פּוילן. וואָס עס האָט מיך אַבער באַוווּנגן צו נעמען אַ וואָרט איז דער פּאַקט, וואָס מיר האָבן פון אים געהערט אַ ווייט נישט קיין אַפּטימיסטישע נאַטע. קען מען רעדן אין אַפּטימיסטישן טאָן ווען עס האַנדלט זיך אין אַזאַ ווונדערבאַר יידישן לעבן, וואָס איז חרוב געוואָרן? אַבער וועגן געוויסע אויסדרוקן זיינע און וועגן אייניקע פון זיינע אויספירונגען איז כדאי עפעס צו זאָגן. אַזוי צום ביישפיל האָט פריינד זילבערבערג אַנגעוויזן אויפן אונטערשיד צווישן דער אַרעמקייט וואָס האָט געהערשט אין מזרח-איראָפּעאישן יידישן לעבן און דער פּראָספעריטי, וואָס יידן האָבן אין די איראָפּעאישע לענדער. ווי פּראַנקרייך, ענגלאַנד און אויך אין אַמעריקע. ער האָט אַנגעוויזן, אַז נישט געקוקט אויף דער גרויסער אַרעמקייט אין וועלכער יידן האָבן געלעבט אין מזרח, האָבן זיי באַזיצט אַזויפיל שעפּערישקייט, בעת די יידן, וואָס לעבן אין גוטע מאַטעריעלע באַדינגונגען, אַפעלירן צו הילפס-קאַמיטעטן, צו דער קליימס-קאַנפּערענץ צום ביישפיל, כדי צו באַקומען געלט אויף בויען יידישע אינסטי-טוציעס. יידן, וואָס לעבן אין אַזאַ רחבות האָבן נישט דעם כּח צו שאַפן אייגענע מיטלען פאַר אַ יידישער כלל-עקזיסטענץ און פאַר יידישע קולטור-צוועקן.

די דערשיינונג איז אַ טרויעריקע. מיר אָבסערווירן זי און רעדן וועגן איר זייער אָפט. אָבער מיר געפינען זיך אין אַ מאָדנער לאַגע. איך גלויב נישט, אַז ווער פון די אַנוועזנדיקע און מיר אַלע זאָלן זיך ווענדן צום יידנטום, וואָס געניסט פון אַ פּראָספעריטי. מיט אַ רוף זיך אָפּצוואַנגן פון דער פּראָספעריטי און פרובירן צוריק לעבן אין אַרעמקייט. עס איז באַקאַנט די געשיכטע מיטן רבין, וואָס האָט אויסגעדריקט פאַרן רבונן של עולם דעם ווונטש, אַז זיינע קינדער זאָלן זיין אַרעמעלייט, ווייל ווען זיי וועלן זיין אַרעם וועלן זיי בלייבן יידן. פון דאַנען וועט אַזאָ רוף זיכער נישט קומען. איך ווייס נישט וויפל פון אונדז געניסן פון אַזאָ גרויסער פּראָספעריטי, אָבער עס איז נישט רעאליזירבאַר אַזאָ געדאַנק וואָס דרינגט אַרויס פון די אויספירונגען פון פריינד זילבערבערג.

ווען איך שטעל זיך דאַרויף אָפּ איז עס נישט כדי חלילה צו מאַכן אַ פאַר-וורף. דער ענין איז זייער וויכטיק, ווייל אויב מיר גייען נישט צוריק צו אַרעמקייט, ווי וועט מאַרגן אויסזען אונדזער יידיש לעבן אין אַלע לענדער? זענען מיר הייסט עס פאַראַרטלייט אויף אומקום? און אַקצעפטירן מיר צו פאַרלירן אונדזער יידישקייט פאַרן פרייז פון פּראָספעריטי?

כ'קען אַ סך יידן פּערזענלעך, וועלכע זאָגן, אַז זיי זענען אַזוי פאַרנומען מיט זייערע פרנסות, ביזנעס און אַרבעט, אַז זיי האָבן אפילו קיין צייט נישט אַריינצוקוקן אין אַ יידישער צייטונג. קומט טאַקע די פּראָגע: ווי אַזוי קען מען זיין קולטורעל שעפּעריש, אויב מען איז אינגאַנצן אַריינגעטאָן אין דער מאַטע-ריעלער פּראָספעריטי? פריינד זילבערבערג האָט אויך גערעדט וועגן דער אויס-געליידיקטקייט פון די יידישע שטובן. עס איז אַן ענין וועגן וועלכן מיר רעדן כּסדר. מיר דערמאָנען עס אַימאָופּהערלעך ביי יעדער געלעגנהייט, מיר רעדן וועגן דעם שוין יאָרן און איך קען ליידער נישט קיין יידישע שטוב אין פאַריז און אין די קרייזן, אין וועלכע איך קום מחוץ פאַריז, וווּ איך זאָל האָבן געזען, אַז עפעס האָט זיך געענדערט פון דאָזיקן רעדן. דערפאַר זע איך אָבער אין אַ סך יידישע שטובן הענגען בילדלעך פון קאַטעדראַלעס, אַ שטייגער פון דער קאַטעד-ראַלע אין מילאַן, וואָס יידן ברענגען מיט זיך פון זייערע רייזעס. און איך טראַכט: וואָס הייסט אויפהענגען אין אַ יידישער היים אַ בילדל פון אַ קאַטעדראַלע? זייט מיך נישט חושד, אַז איך זוך צו פאַרמינערן די שיינקייט פון דער קאַטעדראַלע פון מילאַן. איך בין זיך מודה, אַז ווען איך גופא האָב זי אַמאָל געזען האָב איך געפילט, אַז איך פאַרליר דעם לשון. מיר אַנערקענען, אַז די גרויסע נישט-יידישע וועלט פאַרמאָגט אַ מאַסע גרויסע און ווונדערבאַרע ווערק און איך וועל אַנערקענען אַ יידישע שולע, אַ יידישן בנין, אַ יידישע קולטור-אינסטיטוציע, אויב זי וועט זיין געבויט אין דאָזיקן סטיל. אָבער אויפהענגען אין אונדזערע יידישע היימען. ווען זיי זענען אַזוי יידיש ליידיק, בילדער פון קאַטוילישע אינסטיטוציעס? מעג עס זיין אַן אימפּאָזאַנטער מאַנומענט, אָבער נישט צו באַצירן יידישע היימען.

י. מאניטש (פאריז)

איך ווילן שוין אין פראנקרייך לאַנגע יאָרן און עס ווונדערט מיך דער טאָן פון יאוש, וואָס איך האָב דאָ געהערט. דער פריינד זילבערבערג האָט זיכער געזאָגט דעם אמת, אָבער ער איז נישט געקומען צום אויספיר, אָז מען דאַרף זיך מייאש זיין. אונדזער אויפגאַבע דאַרף זיין צו טראַכטן וועגן מאָרגן. נאַטירלעך איז עס זייער אַנגענעם צו הערן אונדזערע גדולי־הדור, ווען זיי דערציילן וועגן די לעצטע פופציק יאָר יידיש לעבן. אָבער דאָס אַלץ קאָסט צו טייער, צופיל מי און געזונט. לויט מיר דאַרף אַ סימפּאָזיום באַהאַנדלען דעם מאָרגן. איך האָב ביז איצט וועגן דעם קיין וואָרט נישט געהערט. עס איז אמת נישט מיין אויפגאַבע, איך בין נישט קיין מורה־דרך. איך וויל אָבער אָנווייזן אויף איין דערשיינונג. ביי אונדז אין פאָריז לעבן פען־מענטשן, יידישע שרייבער. אָבער אין מערב־אייראָפּע האָבן נישט די יידישע פען־מענטשן קיין מעגלעכקייט צו לעבן פון זייער פען. די פּאָעטן און שריפטשטעלער האָבן נישט קיין מעגלעכקייט צו דרוקן זייערע ספרים. עס איז נישטאָ קיין פּאַרלאַג, וואָס זאָל זיי אַרויסגעבן. אויב מענדעלעע האָט אַמאָל געקענט פאַרקויפן אַליין זיינע ספרים, מיט וועלכע ער איז אַרומגעפאַרן, איז עס היינט אויך נישט מעגלעך. שרייבער גייען אָפט פון שטוב צו שטוב און זענען נישט ביכולת צו פאַרקויפן זייערע ביכער. איז ווי אַזוי ווילט איר דאָ האָבן אַ יידיש קולטור־לעבן?

און נאָך אַן ענין וויל איך באַרירן. מיר האָבן בעת די פריערדיקע סימפּאָזיום געהערט, אָז עפעס וועט אויפגעטאָן ווערן. אָבער אויפן לעצטן סימפּאָזיום האָט מען שוין אפילו קיין רעזאָלוציע נישט אַנגענומען, ווייל די רעזאָלוציעס איז אומעגלעך צו רעאַליזירן. אָבער וויפל געלט קאָסט עס אַלץ? פאַרן דאָזיקן געלט וואָלט מען געקענט כאַטש אַ ביסל ענדערן דאָס גייטיקע לעבן דאָ אין פראַנקרייך. עס זענען פאַראַן צענדליקער שטעט אין דער פּראָווינק, וווּ עס איז נישטאָ קיין שום יידיש לעבן. קיין איין רעפּערענט אָדער יידישער אַרטיסט קומט נישט צו זיי. פאַרן געלט, וואָס עס קאָסט דאָס איינאַרדענען אַ סימפּאָזיום, וואָלט מען געקענט פאַר די פּראָווינק־שטעט עפעס טאָן, שיקן זיי אַ יידישן פּרעלעגענט, אָן אַרטיסט. אזא אַרבעט וואָלט געווען אַ פּאָזיטיווע. אין אונדזער לאַנגער געשיכטע האָבן מיר אָפט געהאַט מאַמענטן פון אַפּגעשוואַכטער יידישקייט, וואָס האָט זיך דאָך שפּעטער אַנטוויקלט. מיר זענען צוגעבונדן צו יידיש, אָבער מיר קענען נישט ברענגען דאָס יידישע וואָרט צו אונדזער יוגנט. לאָמיר זיי געבן כאַטש אַ יידיש לעבן אין פּראַנצויזיש, אָדער אין ענגליש. און עס איז נישט איבעריק צו רעדן צו די קינדער און צו דער יוגנט. ביי מיר אינדערהיים האָט זיך אַמאָל פאַרזאַמלט אַ גרופּע פון יידישע שרייבער און מיר האָבן גערעדט וועגן קולטור. ווען אַלע זענען זיך צעגאַנגען האָט מיין פּופּצן־יאַריקע טאַכטער געפּרעגט: וואָס איז דאָ פאַרגעקומען?? וואָס האָב איך דערפון געלערנט? איך זע נאָר רויך פון פּאַפּיראַסן, איך האָב געהערט רייד און נישט מער. פּונ־דעסטוועגן איז מיין טאַכטער אַ יידיש קינד. רייד ווירקן אויך. רעדן צו די קינדער דאַרפן מיר אויף אַלע אופנים און אויף אַלע שפּראַכן!

ב. צוקער (כריסל)

איך וויל צוריקומען צום רעפערענץ פון פריינד זילבערבערג פון לאַנדאָן און איך האָב צו אים נישט קיין טענה פאַרוואָס ער זעט אזוי דעם ענין יידישקייט. אָבער מיר דאַרפן געדענקען איין זאַך, וואָס איז אַקטועל נישט נאָר ביי אונדז אין בעלגיע נאָר אין אַלע מערבדיקע תפוצות. מיר טאָרן נישט פרוּווּן, זוי פריינד זילבערבערג וויל עס, איבערצופלאַנצן אונדזער ירושה אינעם נייעם יידישן דור אין מערב־אײראָפּע. דאָס איז ממש אומעגלעך פונקט, ווי עס איז אומעגלעך היינט צו טאָג צו קומען פון וואַרשע מיט פּערד און וואָגן אין דער צייט, ווען עס זענען פאַראַן שנעל־צוגן און דזשעט־אַוויאַנען. נעכטן אין אָוונט האָט דער סאָציאַלאָג פריינד שערמאַן זייער ריכטיק געזאָגט, אַז מיר טאָרן נישט קומען צו אונדזערע קינדער, וואָס זענען מערב־אײראָפּעאישע יידן, מיט מעשיות און לידער און פּאַעזיע פון כתרילעווקע, זיי פאַרשטייען דאָס נישט. אפילו, ווען די גרויסע אײראָפּעאישע קאָנטראַפּע וואָלט נישט געשען, וואָלט אויך געווען אומעגלעך צו ברענגען אונדזער ירושה אין דער זעלביקער פּאַרם, ווי מיר האָבן זי געקענט און קענען זי, צו דעם יונגן דור. מיר דאַרפן האָבן עפּעס נייעס און דאָס נייע איז נאָך טאַקע צום באַדויערן נישט געשאַפן געוואָרן. אַט האָבן מיר צווישן אונדז פריינד פּונאַטש, וואָס איז טעטיק סיי אין פּראַנצויזיש און סיי אין יידיש. איך גלויב, אַז מיר דאַרפן האָבן נאָך אַזעלכע אינטעלעקטועלע, וואָס קענען זיין אַקטיוו אין ביידע שפּראַכן, כדי צו דערנענטערן די צוויי וועלטן. יידישקייט קען אויך געטאָן ווערן אין פּראַנצויזיש און אין ענגליש. די יידישע פרומקייט אין אַמעריקע האָט אויך נייע פּאַרמען.

יצחק פּונאַטש (פּאַריז)

דער פּריערדיקער רעדנער האָט זיך אויסגעדיקט, אַז איך באַנוץ זיך אין מיינע פּאַרטראַגן מיט צוויי שפּראַכן. ס'איז אַן אמת. אָבער פּונדאָנען שטאַמט דער אמת?

דער טאַטע מיינער איז געווען אַ פשוטער ייד, אַן אַרבעטער. ער האָט געוואָלט, אַז זיינע קינדער זאָלן מער אָדער ווייניקער זיין געראַטן אין אים. האָט ער אונדז געזאָגט: — קינדערלעך, אין דרויסן קענט איר רעדן וועלכע שפּראַך איר ווילט, נאָר מיט מיר זאָלט איר רעדן יידיש. ווי איר זעט איז די זאַך פשוט. מען דערציילט אונדז, אַז די רעליגיעזע יידן גלויבן אין גאָט און גלויבן אין המשך. זיי טוען וואָס מען דאַרף. ביי זיי איז אַ מצווה נישט קיין אַבסטראַקטע זאַך, נאָר אַ קאַנקרעטע. שיקן זיי זייערע קינדער אין יידישע טאַג־שולעס און עס איז פאַראַן אַן אויסזיכט, אַז די קינדער זאָלן בלייבן יידן. ווען מיר שיקן אָבער אונדזערע קינדער אין די אַלגעמיינע שולעס, דאַרפן מיר זיך נישט ווונדערן, ווען זיי ווערן אויס יידן.

דעריבער מיין איך, אַז מיר דאַרפן עס נעמען ערנסט, און איך קום צוריק צו מיינע שפּראַכן. איך רעד טאַקע צוויי שפּראַכן, זיי זענען מיינע מוטער־

שפראַכן: יידיש און פראַנצויזיש. און ווען איך קום צו אַן עדה יידן אין פאַרן אַדער אין דער פראַווינץ און איך פרעג אויף וואָס פאַראַ שפראַך זאָל איך רעדן? ענטפערט מען מיר: פאַרשטייט זיך אויף יידיש. און גלייך דערנאָך גיט מען צו. אַז זיי ווילן צונויפזאַמלען אַ ביסל יוגנט און אויב די יונגע וועלן קומען, זאָל איך רעדן פראַנצויזיש. אַזוי אַרום קומט אויס, אַז אויך פאַר אונדזערע יידיש־רעדנדיקע געזעלשאַפטן דאַרף מען רעדן פראַנצויזיש.

אלהנן וואַגלער (פאַריו)

איך האָב דאָ געוואַלט מאַכן איין באַמערקונג אין שייכות מיט דער אַרויס־טרעטונג פון פריינד מאַניטש. פריינד מאַניטש האָט דאָ געזאָגט, אַז יידישע שרייבער אין פראַנקרייך און אין דער וועלט בכלל לעבן אין זייער שלעכטע באַדינגונגען. לויט מיין מיינונג און אין פאַרגלייך מיטן אַמאָליקן פוילן לעבן היינט די שרייבער אין גוטע באַדינגונגען. איר ווייסט נישט, ווי עס האָט אויסגעזען ישראל שטערן אין וואַרשע. איר ווייסט נישט, אַז משה זילבערג האָט געלעבט אין די צוואַנציקער יאָרן אין ווילנע און האָט געגעסן איין מאָל אין דריי טעג. מען האָט אים געפונען אַ פאַרחלשטן פון הונגער. מיר ווייסן, אַז ליוויק, דער גרעסטער יידישער דיכטער, האָט געאַרבעט כמעט אַ גאַנץ לעבן און געקראַכן אויף דער לייטער. פריינד שלמה ביקל האָט נישט לאַנג צוריק אָנגעשריבן אַן עסיי וועגן אַ פאַעט מאיר זימל טקאַטש. דער דאָזיקער עסיי האָט מיך גערירט ביז טרערן, ווייל טקאַטש קריכט אויך אין גיריאַרק אויף די לייטערס און זיין לעבן הענגט אויף אַ האָר. פון ליטעראַטור בכלל, לויט מיין מיינונג, קען מען נישט לעבן. זשורנאַל־ליסטיק איז אַ פאַך. פון ליטעראַטור שטאַרבט מען; דער שרייבער, וואָס נעמט עס ערנסט ברענט אויס, ווי אַ ליכט. דער ענין קאַסט אים צופיל ענערגיע. היינט קויפט מען ביכער. אַמאָל האָט מען נישט געקויפט. אַבער אַז מען איז אַריינגעקומען אין אַ ביבליאָטעק, אין דער סטראַשון־ביבליאָטעק אַדער אַן אַנדער־רער, זענען דאָרט געווען הונדערטער לייענער אויף איין בוך, מען האָט די ביכער פשוט צעריסן.

פּרוי זידמאַן (אַנטווערפן)

עס ווילט זיך מיר אַריינברענגען אין דער דעבאַטע אַן אַנדער טאַן. מיר האָבן דאָ געהערט וועגן צוויי שפראַכן, וועגן רייטן אויף צוויי פּערדלעך און מיר דוכט, אַז מיר האָבן גאָר אַ טראַיאַניש פּערד, די העברעאישע שפראַך, מיט וועלכער מען וועט קענען דערגרייכן די יידישע יוגנט אין ארץ־ישראל. עס איז כדאי דאָ צו דערמאָנען, אַז אין דער „גאַלדענער קייט“ האָט דער דיכטער אריה שמרי געשריבן וועגן אַן אַנטאַלאָגיע פון משה באַסאַק. די אַנטאַלאָגיע נעמט אַרום אַכציק יאָר יידיש־שאַפונג, יידישע פּאַעזיע פון אַ זעקס מנינים יידישע דיכטער. שמרי שרייבט, אַז די אַנטאַלאָגיע הייבט זיך אָן מיט אַ תפילה „צו די קליינע ליכטעלעך און די וויסע שטעטעלעך“ פון יידישן וואַרט, אַז זיי זאָלן

דערגיין פון „בן-הדור צום בן-הארץ“. ער דריקט אויס די האַפענונג, אַז אַזוי וועט געשען. ער גיט צו, אַז אויב אַזאַ זאַך וועט געלינגען, דאָס הייסט, אַז דאָס ליד זאָל גיין פון בן-הדור צום בן-הארץ, וועט אויך אומגעוואָרפן ווערן די באַריערע. וואָס איז געשאַפן געוואָרן במשך אַ לאַנגע צייט צווישן העברעאיש און יידיש און דאָס וועט אויך פירן צו אַ חשובן-הנפש וויפל די מחלוקת האָט פאַראַרעמט די יידישע שעפּערשיקייט.

לייזער דאָמאַנקעוויטש (פאַריז)

איך וויל דאָ זאָגן אַ פאַר ווערטער, הגם די פריינד קאַרנהענדלער און וואַלער האָבן שוין ביי מיר אַלץ „צוגענומען“. פונדעסטוועגן וויל איך איבערחזרן אין שייכות מיטן געשריי איבער גאַנץ פאַריז, אַז „טוט נישט דאָס, נאָר טוט עפעס אַנדערש“. מען שלאָגט אונדז פאַר: „גיט אַרויס ביכער“. אָבער דער „פאַנד סאַציאַל“ גיט געלט דאַרויף. עס זענען גאַרנישט פאַראַן אַזויפיל געברויכער פון ביכער. ווייל קיינמאַל טייג נישט וואָס מען טוט, נאָר דאָס איז גוט, וואָס מען טוט נישט!... די קולטור-קאַמיסיע פון ייד. וו. ק. האָט מיט צוויי יאָר צוריק „געזינדיקט“ מיט רעזאָלוציעס. אפשר איז עס געזינדיקט. מען האָט עפעס געוואָלט. איך בין דאָן גראַד געווען קעגן אַנעמען רעזאָלוציעס. מיר מאַכן יעדעס יאָר אַ צוויי-טאָגיקן סעמינאַר, אַן אַזוי גערופענעם סימפּאָזיום. וואָס איז עס פאַראַ זינד? מיר רעדן צוויי טעג וועגן קולטור. הלוואי זאָלן אַלע טאָן דאָס זעלביקע און איינאַרדענען קולטור-שמעסן. מיר האָבן געוויזן אַ מאָדעל און אדרבה, זאָלן עס אַלע אַנדערע אינסטיטוציעס נאַכטאָן, ווער רייכער, ווער אַרעמער. אין וואָס באַשטייט אויב אַזוי אונדזער זינד?

עס זענען פאַראַן יידישע לייזער אין פאַריז, אָבער די קויפּער פון יידישע ביכער לייזערן זיי נישט. מען קען נישט זאָגן, אַז מיר האָבן דאָ גאַרנישט געמאַכט. עס וואָלט געווען ביטער, ווען מען קען שוין גאַרנישט מאַכן. אָבער איך גלויב עס נישט. אפשר זענען מיר פאַנטאַזיאַרן. אָבער אַן פאַנטאַזיע בלייבט דאָך אויך נאָך וואָס צו טאָן. דורכרעדן זיך וועגן יידישע ענינים אין פאַרלויף פון צוויי טעג און צונויפנעמען אַזאַ חשובן און שיינעם עולם איז אויך אַ פּאָזיטיווע זאָך. דאָ איז פאַרגעקומען אַ יידישע קולטור-אונטערנעמונג, אויף וועלכער מען האָט געהערט פאַרשידענע געדאַנקען וועגן אונדזערע קולטור-פּראָבלעמען. הלוואי וואָלטן מיר זיך געקענט דערלויבן אַ סך אַזעלכע „הולטאַיסטוועס“, ווי דער היינטיקער סימפּאָזיום.

משה וואַלדמאַן (פאַריז)

איך האָב זייער גוט פאַרשטאַנען דעם פעסימיזם פון פריינד מיכאל זילבער-בערג. איך מיינ אָבער, אַז דוקא אין זיין פעסימיזם איז פאַראַן אַ רוף צו בטחון. איך פאַרשטיי זיין פאַרלאַנג, אַז מיר זאָלן דערזען אונדזער פּרצוף אַן שמינקע, קוקן דער ווירקלעכקייט גלייך אין די אויגן.

מיר האָבן געהערט די אָפּשאַצונגען פון ד"ר בצלאל שערמאַן און בפרט פון ד"ר שלמה ביקל, וועלכער האָט גערעדט וועגן אונדזער גייטיקן רענעסאַנס און וועגן ד"ר נתן בירנבוים. זיכער האָט נתן בירנבוים אָנגעצונדן אַ פּלאַם. עס איז נאָר אַ שאַד, וואָס עס איז נישט געקומען צום אויסדרוק נאָך אַן אַספּעקט. אַ ביסל פּריער נעמלעך, נאָך דער דורכגעפּאַלענער רעוואָלוציע, אין וועלכער עס האָבן געגלויבט אַ סך יידן אין אָנהייב פון אונדזער יאָרהונדערט און פאַר וועלכער זיי האָבן געבראַכט אַ סך קרבנות, האָט פּרץ שוין געפרוּווט מאַכן דעם סך־הכל פון דעם דור. וווּ גייען מיר און ווהין דאַרפן מיר קומען? — האָט ער געפּרעגט און אַליין בקול רם געענטפּערט: „צוריק אין שול אַרײַן!“ מיט דעם רוף האָט ער זיכער נישט געמיינט, אַז מען דאַרף אָפּהיטן דריי מאָל אַ טאַג דאָס דאַוונען בציבור, געמיינט האָט ער, אַז מען דאַרף זיך צוריק איינהילן אין טלית, כדי צו לעבן מיט דער אייגענער יידישער גייטיקייט.

אַבער וואָס טוען מיר מיט די דערפאַרונגען פון פּרצן, פון נתן בירנבוים און פון נאָך אַ סך אַנדערע, וואָס האָבן געשאַפּן יידישע ווערטן אין די לעצטע פּופּציק יאָר? מיר גרויסן זיך מיט זיי אָבער מיר לאָזן זיי אויסגיין. מיר אַקצעפּט טירן ליידער דעם צושטאַנד, וואָס האָט זיך געשאַפּן. דער פּאַקט, וואָס עס הערשט ביי אונדז אַ פּילשפּראַכיקייט איז געוואָרן נאָרמאַל, הגם צוליב דעם ווערט די פאַרבינדונג צווישן ייד מיט ייד שוואַכער.

אַמאָל האָט ביי אונדז געהערשט דער פאַרלאַנג, אַז יידן זאָלן אומעטום אין זעלביקן מאָמענט פּראַווען שבת. מיר האָבן אומעטום געזונגען די זעלביקע זמירות, אפילו ווען דער ניגון איז געווען פאַרשידן. מיר האָבן געגעסן די זעלביקע מאַכלים און מיר זענען געווען פאַרבינדן מיט דער יידישער טראַדיציע. היינט האָבן מיר עס אַלץ פאַרגעסן און די יידישע היימען זענען אויסגעליידיקט.

חברים האָבן דאָ גערעדט וועגן די רוסישע יידן, זייער טראַגעדיע איז אָבער אויך חל אויף אונדז, ווייל מיר זענען אין אַנדערע באַדינגונגען, מיט אַן אַנדערער „טעאָרעטישער“ באַגרינדונג דערגאַנגען צום זעלביקן רעזולטאַט, וואָס זאָגט אַן אויפלייונג. זיי זענען געוואָרן אויפגעצווונגען. אָבער אויב מיר זאָלן אָפּשיילן די פּסולת פון דער פּראָפּאַגאַנדע וועלן מיר ביי די דאָרטיקע יידישע שעפּער געפינען אַ נאַציאָנאַל געפיל, אַ ראַנגלעניש פאַר יידישער שעפּערישקייט אין פאַרשידענע פאַרמען. ווען מיר קוקן זיך צו נענטער, דערפילן מיר אַ בענקשאַפּט צו יידישקייט אין רוסלאַנד און אפילו אַן אידענטיפיקאַציע מיטן גרויסן יידישן כלל. איך בין מיט אַ צייט צוריק געווען אין פּוילן און איך האָב געזען אַ גייע דערשיינונג, וואָס איז פאַר מיר געווען אַן איבערלעבונג. מיר הערן אָפּט זענען דער אויפלייונג פון יידישן ישוב אין פּוילן און עס איז מעגלעך, דער יונגער יידישער דור איז דערצויגן געוואָרן אין דער פּוילישער קולטור. בלויז אַ קליינער טייל קומט פון דער יידישער שולע. אַ טייל יידן איז געקומען פון רוסלאַנד און געבליבן אָפּגעפּרעמדט.

אַבער בעת אַ באַזוך אין לאַדזש האָב איך דערזען אין „פּאַלקס־קלוב“ אַ מאַסע יוגנטלעכע. אַרום הונדערט און פּופּציק זענען זיי געווען אין אַ פּראַסטן מיטוואָך און זיי האָבן אַן אינטערעס פאַר יידישקייט, פאַר יידישע ליטעראַטור, כאַטש

אין דער פוילישער שפראך. זיי ווילן זיך אידענטיפיצירן, זיין צווישן זיך, לערנען יידיש און הערן אַ יידישן ניגון. די פונקען זענען נישט אויסגעלאשן געווארן. לאַמיר דעריבער געדענקען, אַז אויב מיר ווילן עקזיסטירן, טאָרן מיר נישט אויפגעבן אונדזער פאַרמעגן. ליידער ליגט אויף אונדזער לעבן דער חותם פון פרעמדע קולטורן, צי דאָס איז די פראַנצויזישע, די ענגלישע אָדער די שפּאַנישע קולטור.

מיר באַמערקן אָבער אַ זוכעניש אין דער יידישער וועלט, אפילו אין ישראל וווּ עס קומט פאַר אַ באַשטימטע איבערשאַצונג פון די ווערטן, וואָס דאָס מזרח-אייראָפּעאישע יידנטום האָט געשאַפן. אַט איז געקומען אַזאַ עקסטרעמיסט און מאַקסימאַליסטישער העברעאיסט, ווי קאַצענעלסאָן, וועלכער האָט ברוטאַל אַ זאָג געטאָן: העברעאיש האָט אונז אוימגליקלעך געמאַכט. לאַמיר צוריקגיין צו יידיש! מעג מען זיינע ווערטער ערנסט נישט נעמען, אָבער נאַכטראַכטן דאַרף מען, ווייל זיין אויסגעשריי קומט דאָך פון אַ ווייטיק און אַ סך אין ישראל פילן דעם דאָזיקן ווייטיק, אויך הוּז האָט געבראַכט צום אויסדרוק אַן ענלעך געפיל, ווען ער האָט געזאָגט, אַז מיר האָבן פאַרבלאַנדזשעט און אַז עפעס טויג נישט אין אונדזער קעניגרייך דוקא דאָרט, וווּ עס איז געשאַפן געוואָרן אַ נייער ייד. לאַמיר נאָך דערמאָנען דעם אַרויסטריט פון פראַפעסאָר פון ירושלימער אוניווערסיטעט, יחזקאל קוטשער, וועלכער איז נישט אויסגעוואַקסן אין אונדזער פאַלקסטימלעכער יידישקייט פון מזרח-אייראָפּע. דוקא ער, דער פראַפעסאָר פון העברעאישן אוניווערסיטעט, האָט געפאָדערט אַן איבערשאַצונג פון אונדזערע ווערטן און קומט צום אויספיר, אַז ישראל איז פאַרפליכטעט צו דערהאַלטן יידיש, ווייל אַ פאַלק מיט צוויי קולטורן איז רייכער פון אַ פאַלק, וואָס האָט נאָר איין קולטור. אויך אַ צייטונג פון אַמאַליקן „השומר הצעיר“ האָט געפאָדערט די פולע אַנערקענונג פון יידיש אין ישראל. זענען דאָס אַלץ סימפּטאָמען פון אַ רעוואָלוציע אין ישראלדיקן לעבן און אויך סימפּטאָמען פון אַ באַשטימטן אומרו אין יידישן לעבן צוליבן צושטאַנד פון הערשנדיקן קריזיס.

אַט דער דאָזיקער אומרו באַרעכטיקט לויט מיר די נויטיקייט פון סימפּאָזיום, פון וועלכן עס דאַרף קומען אַ רוף צו דער יידישער וועלט וועגן דערציען דעם יונגן דור, אַז ער זאָל קענען איבערנעמען אונדזער אַנגעזאַמלטע ירושה, די דאָזיקע ירושה טאָר נישט בלייבן, ווי אַ פאַרגליווערט פאַרמעגן אין אַ ביבליאָטעק, הגם איך בין אַ שרייבער, וואָס דאַרף האָבן אַ פאַרלאַג, דערלויב איך זיך צו זאָגן אַז נייע שולעס זענען וויכטיקער, ווי הונדערט זשורנאַלן און ווי טויזנט ביכער, ווייל פאַרפּוילט וועלן ווערן די ביכער, אויב עס וועלן נישט זיין די לייענער.

שלום קלינגער (פאַריז)

אַז מען רעדט וועגן יידיש איז שווער נישט צו נעמען אַ וואָרט. איך מיין, אַז איך בין נישט דער איינציקער צו קלערן, אַז די אַרויסגעזאָגטע קריטיק איז אַ רעזולטאַט פון ליבשאַפט צו יידיש און צום יידישן לעבן. איך פון מיינ זייט, אַלס רעליגיעזער שרייבער, בין זייער צופרידן — און איך זאָג עס אייך אויך

אין נאָמען פון אַלע מיינע חברים — אַז איך טרעף זיך מיט אַ סך מנהיגים און מיט אַ סך פון אייך אויף פאַרשידענע יידישע אסיפות און איך ווייס, ווי זויט יידישע פראָבלעמען זענען אייך אַלעמען ליב און טייער. די קולטור־קאָמיסיע ביים ייד. וו. ק. האָט געטאָן זייער אַ וויכטיקע אַרבעט מיטן צונויפנאָמען אַזעלכע וויכטיקע יידן דאָ אין פאַרזי, כדי אַרומצורעדן יידישע פראָבלעמען. עס איז וויכטיק, אַז אַזעלכע סימפּאָזיום זאָלן פאַרקומען עפטער, און נישט נאָר אין פאַרזי, נאָר אין אַלע לענדער פון אייראָפּע, כדי צו האָבן מער געלעגנהייטן אַרומצורעדן אונדזערע יידישע ענינים.

וואָס שייך דער פראָגע פון יידיש און פון רעדן יידיש, וויל איך דאָ דערמאָנען. אַז ביי אונדז אין דער היים האָט מען יעדנפאַלס אום שבת און יום־טוב נישט געטאַרט אין שטוב רעדן עפעס אַנדערש, ווי יידיש. הלואי וואָלטן וואָס מער יידן געדענקט דעם מנהג און אָפּגעהיט דאָס יידיש רעדן, ווי אין די יידישע רעליגיעזע קרייזן.

מאיר ראָזענבלאַט (פאַרזי)

דער קולטור־אָפּמאַך צווישן פראַנקרייך און ישראל דערלויבט, אַז יידישע קינדער פון פראַנקרייך זאָלן אויסוויילן העברעאיש אַלס פּרעמד־שפּראַך. צי ווייסט איר, אַז בלויז זיבן פראָצענט יידישע שילער פון ליציען האָבן עס געטאָן? און אין יידיש־רעדנדיקן סעקטאָר איז נישט בעסער. מיר האָבן אין פאַרזי טויזנטער יידן, וואָס רעדן אַ ווונדערבאַרן יידיש און יידן וואָס באַטראַכטן זיך אפילו אַלס יידישיסטן, נישט נאָר חברים פון „בונד“. אָט די עטלעכע טויזנט יידן האָבן ביז היינט נישט באַוווּזן צו שאַפן אַ פולע יידישע טאַג־שולע.

איך האָב געוווינט אַ צייט אין אַ פאַרשטאַט פון פאַרזי און דאָרטן האָבן יידן־בטלנים מיט צוויי יאָר צוריק געשאַפן אַ יידישע שולע. זיי האָבן נישט דיסקוטירט וועגן יידיש אָדער העברעאיש, נאָר האָבן געקלערט וועגן יידישן גייסט. געווען איז עס, ווי געזאָגט, נישט אין פאַרזי, נאָר אין אַ פאַרשטאַט, ווו עס לעבן עטלעכע צענדליק יידישע משפחות, אָבער מיט די אַרומיקע פאַר־שטעט צוזאַמען איז דאָרט געווען אַ ישוב פון עטלעכע הונדערט משפחות. צוערשט האָט מען געגרינדעט דעם 6־טן און 5־טן קלאַס און מיר האָבן אָנגע־הייבן מיט אַרום פּופּצן קינדער. היינט צו טאָג איז שוין פאַראַן אַ 4־טער און אַ 3־טער קלאַס. דעם יידישן פראַגראַם גיבן מיר אין פראַנצויזיש, אָבער זיי לערנען צען שעה אַ וואָך יידישע לימודים. איר האָט געדאַרפט זען די קינדער, וואָס האָבן פריער קיין צורת א' נישט געקאַנט און היינט קענען זיי ליענען און קענען אַ סך פון יידישקייט. דאָרט רעדט מען נישט וועגן רעליגיע, אָבער די אַטמאָספּער איז אַ יידישע. קינדער קומען אין זייערע היימען און פאַרלאַנגען, אַז מען זאָל צינדן חנוכה־ליכטלעך און זיי פאַרלאַנגען, אַז די עלטערן זאָלן שליסן שבת די קראָס. וועט איר ווייניקער אַ ביסל פאַרדינען — טענהן זיי — און זאָל זיין שבת אין שטוב.

ד"ר יעקב ראטה (פאריז)

איך וויל זאגן א פאַר ווערטער וועגן דעם אַפטימיזם פון פריינד וואָלדמאַן בנגע פוילן — אַן אַפטימיזם, וועלכן איך טייל נישט. איך בין אויך געווען פאַרגאַנגענעם זומער אין פוילן, אויך אין לאַדזש און אין וואָרזאַוו. וואַרשע האָט נישט קיין יידישע שולע. די רעגירונג איז דערין אינגאַנצן נישט שולדיק. פארקערט, עס איז פאַראַן אַ פאַראַרדענונג אין פוילן, אַז ווען צען משפחות בעטן אַ יידישן אונטעריכט. באַקומען זיי עס אין דער שולע. ליידער וווינען די יידן אין וואַרשע צעוואָרפן איבער דער שטאָט און עס זענען נישט פאַראַן קיין צען יידישע פאַמיליעס, וואָס זאָלן וווינען אין איין געגנט, כדי עס זאָל קענען געעפנט ווערן אַ יידישע שולע. אין לאַדזש און אין וואָרזאַוו זענען פאַראַן יידישע גימנאַזיעס, אָבער די אונטעריכט־שפראַך איז פויליש. זיי לערנען אויך יידיש. אָבער, ווען איר קומט אין דער שולע, זעט איר, אַז די קינדער צווישן זיך רעדן נאָר פויליש. ווען איר קומט אין אַ יידישן קאַמיטעט אָדער אין אַ יידישן טעאַטער, הערט איר ווי די אַרטיסטן רעדן צווישן זיך פויליש אָדער... רוסיש. אין יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט רעדט מען צווישן זיך פויליש. דעריבער בין איך ליידער נישט קיין גרויסער אַפטימיסט וועגן דער צוקונפט פון יידיש אין פוילן, הגם מאַטעריעלע מעגלעכקייטן דערפאַר זענען פאַראַן, ווייל די פוילישע רעגירונג דעקט דעם גאַנצן בודזשעט.

מיכאל זילבערבערג (לאַנדאָן)

אַ טייל פון די אַנוועזנדיקע זענען נישט געווען און האָבן נישט געהערט מיין רעפעראַט. אודאי בין איך צופרידן צו הערן קריטיק לשבח. צי לגנאי, אָבער קריטיק בשייכות מיט מיין רעפעראַט. אָבער דאָ ליידער פאַרט מען אַוועק אין גאַנץ אַנדערע וועלטן, וואָס האָבן אַבסאָלוט נישט קיין שייכות מיט דעם, וואָס מיר האָבן דאָ געזאָגט, איך און מיינע פריינד, וואָגלער און שייך. ווייס איך באמת נישט, וואָס דאָרויף צו ענטפערן. וואָס פאַראַ שייכות האָבן אונדזערע רעפעראַטן פון היינט אינדערפרי מיט די צוויי שפראַכן און מיטן יידישן שול-וועזן און מיט נאָך אַ ריי אַנדערע פראַגעס, וועלכע זענען זייער וויכטיק און דאַרפן זיכער באַהאַנדלט ווערן אויפן סימפּאָזיום, אָבער האָבן גאַרנישט צו טאָן מיט אונדזער ענין. איך וויל נאָר קורץ ענטפערן אויף אייניקע מאַמענטן, אַז צו דערמאָנען נעמען.

דער עיקר איז, אויב מען נעמט דעם ענין ערנסט. עס איז נישט קיין ענין פון אַ דעלעגאַט, פון אַן אַנדער לאַנד, אָדער אפילו פון אַ פאַריער ייד, וואָס קומט און האַלט אַ שיינע דײַשה און גייט זיך דערנאָך אַוועק. דאָס זענען דאָך שטותים און דאָס איז בטלנות. זייט מיר מוחל פאַר דעם אויסדרוק, מיר הערן אַזויפיל רעדן, מיר ווערן פשוט דערטרונקען אין אַ ים פון ווערטער, וועלכע גיבן גאַרנישט און זאָגן אַבסאָלוט גאַרנישט. מען האָט גערעדט וועגן געדרוקטן וואַרט. אַ סך, אַ סך ביכער, וועלכע מיר באַקומען זענען ביכער... איינער האָט

זיך געקויפט אַ שיינעם נאַמען, איינער עפעס אַנדערש. דערלויבט מיר אייך צו ציטירן אייניקע ווערטער פון אליקום צונוצער.

איך בין געווען אין בריטישן מוזעאום און דאָרט עפעס געזוכט פאַר מרדכי שעכטער, וואָס האָט אַרויסגעגעבן די צוויי בענדער פון אליקום צונוצער. האָב איך צווישן אַנדערע געפונען עפעס וועגן מכירת־יוסף. שרייבט ער דאָרט אין דער הקדמה פאַלגענדיקעס: „פאַר די וואָס וועלן מיך פרעגן: וואָס נוצן אונדז די אַלטע היסטאָריעס? ליבער שרייבט אונדז פון היינטיקע צייטן, מיר זאָלן זען לעבעדיקע בילדער. אויף אייער פראַגע, מיינע לעזער, מוז איך אייך ענטפערן, נישט ווי אַלע מחברים שרייבן אין זייערע הקדמות, אַז זיי מיינען נישט קיין כבוד, נישט קיין געלט, נאָר זיי שרייבן, ווייל זייער נאַטור דריקט זיי און צווינגט זיי דערצו, ווי די פיגל זינגען אַדער ווי דער האָן מיט זיין קרייען. איך בין גראַד פאַרקערט. איך פאַרזיכער אייך, אַז ווען איך וואָלט געווען אַ נגיד, וואָלט איך געוויס נישט געשריבן. איך בין זיך מודה פאַר אייך, ליבע יידן, אַז איך מוז דעם גראַשן פאַרדינען. אליקום צונוצער.“

דאָס איז געווען אַן ערלעכער צוגאַנג פון אַ מענטש פון יענער וועלט. ס'איז אפשר טאַקע געווען בטלנות, אָבער אַזוי האָט ער געזאָגט.

אַז מיר זענען געקומען צו דעם סימפּאָזיום, האָב איך געמיינט, און איך מיינ, אַז מיר האָבן געדאַרפט זיך אַדורכטראַכטן, כדי עפעס אַריינצוברענגען, וואָס מיר ווייסן נישט. איך האָב אייך געזאָגט, אַז איך האָב צוגעגרייט מיין רעפּעראַט נישט אַריינלאָזנדיק זיך אין פרטים און נישט פאַרוואַנדלענדיק אים אין אַן ענציקלאָפּעדיע וועגן יידישע פראַבלעמען אַדער וועגן פראַבלעם פון יידן אין פּוילן. איך האָב נישט גענומען פון געדרוקטן וואָרט, וואָס עס איז באַקאַנט. איך נעם אָן, אַז אַלע וואָס זענען דאָ פאַראַן און אַלע, וואָס זענען געווען אינדערפרי זענען אויסגעבונדן מיט די פראַבלעמען. זיי ווייסן אַלץ וועגן די יידישע פראַבלעמען, וועגן יידן אין פּוילן פאַר די לעצטע פופציק יאָר. מיין צוגאַנג איז געווען אַזאָ: איך האָב געזאָגט, אַז איך וויל באַווייזן אין מיין רעפּעראַט, אַדורכטראַכטנדיק דעם פראַבלעם, וואָס האָט געפירט צו דער גאַלדענער תקופה פון יידן אין פּוילן, די לעצטע פופציק יאָר, וואָס זענען געווען די פאַקטאָרן און סיבות, וואָס האָבן דערצו דערפירט. און כ'האָב געווייזן, אַז די סיבות און די פאַקטאָרן עקזיסטירן נישט מער. עס איז אונדז געבליבן אַ הייליקע ירושה פון מיליאָנען יידן און מיר דאַרפן אומבאַדינגט ווייטער ממשיך זיין, מיר דאַרפן שמידן די גאַלדענע קייט און מיר דאַרפן עס איבערגעבן צו די ווייטערדיקע דורות. איך האָב נישט גערעדט וועגן קיין שפראַכן, איך האָב נישט אַרויסגעווייזן קיין פעסימיזם. איך גלויב באַמונה שלימה, אַז אין דער צוקונפט וועט נאָך יידיש לעבן בליען. אַ ייד, וואָס איז געווען פינף יאָר אין וואַרשע און האָט געזען דעם חורבן פון אַ האַלבן מיליאָן יידן און איך קען היינט אין יאָר 1965 זען דאָ אַן עין־הרע אַרום הונדערט יידן, וועלכע זיצן און אינטערעסירן זיך מיט פראַבלעמען פון יידישן קולטור־לעבן, מוז זיין אַן אָפטימיסט.

דער עיקר פון דעם אַלעם, וואָס איך האָב געזאָגט, איז געווען, אַז אין די פאַרגאַנגענע פופציק יאָר איז געווען עקשנות, ס'איז געווען יידישער בטחון און

עס איז געווען צוגעהעריקייט צום יידישן כלל. א ייד האָט געפילט, אָז ער איז אַ חלק פֿון ייִדישן ציבור. און ווייטער האָב איך אויסגעדריקט די האָפענונג, אָז מיר וועלן גיין מיט דעם וועג און מיר וועלן זיך פֿון דעם אָפּגעבן אַ דין־וחשבון, דאָס הייסט, נישט אַריינברענגען קיין פּאַרני, לאַנדאַן און אין אַנדערע שטעט, וואָס עס איז געווען אין ווילנע. דאָס וועלן מיר נישט באַווייזן. דאָס קענען מיר נישט איבערגעבן. וואָס מיר קענען יאָ איבערגעבן איז, אָז די דורות, וועלכע וועלן קומען נאָך אונדז זאָלן ממשיך זיין, זאָלן וויסן וואָס זיי האָבן פּאַרלוירן און זאָלן קענען ממשיך זיין אַלץ, וואָס מיר ווילן איבערגעבן די קומענדיקע דורות. אָבער דער עיקר איז, אָז מען זאָל דאָס נעמען פּאַר אַן אמת.

דאָ זענען אַרויסגעזאָגט געוואָרן הייליקע ווערטער וועגן די ייִדישע שטוב, וואָס זענען אויסגעליידיקט פֿון ייִדישקייט. עס שטאַרבן אויס אונדזערע יידן, וועלכע האָבן כלומרשט רעפּרעזענטירט די ייִדישע קולטור, איך זאָג נישט ייִדי־שיסטישע קולטור, נאָר ייִדישע קולטור אין ברייטסטן זין פֿון וואָרט. זייערע קינדער זענען פּאַרפּרעמדט און האָבן נישט קיין שום שייכות צו דעם, וואָס מיר האָבן. ווער איז אין דעם שולדיק? וואָס קומט מען באַשולדיקן לערער אָדער דאָס שול־וועזן. די עלטערן אַליין זענען דערין שולדיק.

אויסער דעם איז פּאַראַן אַ וויכטיקער פּראָבלעם. ליידער קען איך וועגן דעם לאַנג נישט רעדן צוליב מאַנגל אין צייט, אָבער באַרירן אים איז נויטיק. עס איז פּאַראַן אין דער ייִדישער וועלט, בפרט צווישן די יידן, וואָס קומען פֿון מזרח־אײראָפּע, אַ טענדענץ צו אַנטלויפֿן פֿון ייִדישקייט. די טענדענץ איז קענטיק אפילו ביי יידן, וואָס קענען די ייִדישע ליטעראַטור. עס איז אַ גאַנץ באַזונדערער פּראָבלעם, וואָס דאָרף דיסקוטירט ווערן און אַנשטאָט צו רעדן וועגן דעם באַ־האַלטן מיר אונדזערע קעפּ אין זאַמד און ווילן וועגן דעם נישט רעדן. אודאי זענען פּאַראַן אין רוסלאַנד הונדערטער טויזנטער יידן, וואָס ווילן בלייבן צוגעבונדן צו ייִדישקייט, אָבער דאָ, איך וויל נישט רעדן וועגן פּראַנקרייך, אָבער אין ענגלאַנד זענען פּאַראַן יידן, געקומענע נאָכן קריג פֿון מזרח־אײראָפּע און פֿון ייִדישן חורבן און זיי אַנטלויפֿן פֿון ייִדישקייט. מיט דעם פּראָבלעם האָבן זיך געדאַרפט פּאַר־נעמען וויסנשאַפּטלער און איך וואַלט אייך געקענט אילוסטרירן דעם פּראָבלעם מיט אַ סך ביישפּילן.

מען האָט מיר פּאַרגעוואָרפֿן, אָז איך האָב נישט גערעדט וועגן רעליגיעזן לעבן אין פּוילן. איך האָב באַלד אין אַנהייב געזאָגט, אָז כּוֹזעל די טעמע נישט באַרירן, ווייל איך ווייס, אָז די טעמע וועט מאַרגן דאָ באַהאַנדלט ווערן.

מיכאל ראַיאַק (פּאַרני)

איך בין געווען אַ ביסל פּאַרווונדערט פֿונעם אַריינפיר פֿון רעפּעראַט פֿון ד״ר מייטליס.

איך קען דעם ד״ר מייטליס פֿון זיינע שריפטן און איך האָב דערוואַרט עפעס אַנדערש. עס האָט זיך פֿון זיין אַריינפיר געשאַפֿן דער איינדרוק, אָז אין משך פֿון די פּופּציק יאָר זענען מיר געוואָרן אַ פּאַלק, אָז עס איז ענדלעך געשאַפֿן

געוואָרן אַ שטיקל דיסציפלין אין דער קולטור און שפראַך־פּאַרשונג. מיך ווונדערט, וואָס ד"ר מייטלס האָט נישט דערזען פּונדאָנען מיר האָבן געשעפּט און פּונדאָנען זענען מיר געקומען צו אַט דער מדרגה. ווער נאָך מער, ווי מיר, האָבן געהאַט אַ דיסציפלין און אַן אהריות אין אונדזער עבר. ווי אַזוי האָבן מיר זיך דערהאַלטן, אויב נישט אַ דאַנק דער דיסציפלין? וואָס האָט פאַר אונדז באַדייט דער תּלמוד און אַנדערע ווערק? איז אַט דעם מאַמענט פּון רעפּעראַט האָבן איך געוואָלט קאַרעגירן. דאָס אַלץ, וואָס עס איז געשאַפּן געוואָרן אין די לעצטע פּופּציק יאָר, איז בלויז געווען אַ ווייטערדיקער המשך. איך קען אייך אַלס ביישפּיל דערמאָנען יענעם קורצן מאַמענט, ווען מען האָט אין רוסלאַנד געוואָלט שאַפּן אַ „נייע קולטור“, די פּראַלעט־קולטור. וואָס דערפּון איז געוואָרן האָבן מיר געזען. און מיינט נישט, אַז אין רוסלאַנד איז עס געווען אַן ענין בלויז פּון דער מאַכט. די יעווסעקציע איז דאָך אַרויסגעגאַנגען פּון אונדזערע רייען. יידישע מענטשן מיט אַ גרויסן יידישן באַגאַזש זענען צוגעטראָטן צו שאַפּן אַ נייעם בראַשית.

איך האָב געמיינט, אַז ד"ר מייטלס וועט פּרוּוון צו שטעלן אַ געוויסע דיאַגנאָזע, אַז ער וועט קומען צו געוויסע מסקנות. אַזוי איז נישט געווען.

ד"ר יעקב מייטלים (לאַנדאָן)

עס טוט מיר זייער לייד, וואָס איך האָב אַרויסגעבראַכט אַזוי גערופּענע אפיקורסישע געדאַנקען. מיר רעדן דאָך נישט גלאַט אין דער וועלט אַריין. מיר ווילן דאָך, אַז עס זאָל זיין אַ רעזאָנאַנס און נישט מען זאָל נישט פאַרשטיין. איך האָבן בכלל נישט גערעדט וועגן אַ היסטאָרישער פּערספּעקטיוו, פּון וועלכער מיר ווילן אַנטלויפּן. כ'האָב דערציילט, כ'האָב פּרובירט ציען אַ פאַראַלעל צווישן דעם, וואָס עס איז געווען אַמאָל און וואָס עס איז היינט. כ'האָב פּרובירט אַריינפירן אַ היסטאָרישע דיסציפלין אין דעם אופן פּון יידישן לעבן פאַר דער לעצטער צייט, פאַר די לעצטע פּופּציק יאָר. מיר, די אַזוי צו זאָגן, נייע מאַדערנע יידישע וויסנשאַפּט, האַלטן גאַרנישט, אַז מיר הייבן אַן פּון בראַשית. איך האָב גערעדט, אַז פּוילן האָט געבויט אויף טראַדיציע, אויף חסידות, אויף די פּאַלקס־מאַסן, אויף ציוניזם, אויף סאָציאַליזם א. א. וו. דאָס איז געווען די פּונקציאָנעלע אויפגאַבע פּון דער מאַדערנער וויסנשאַפּט. איך האָב ציטירט באַראַכאָון און אַנדערע. מען קען דאָך נישט אין אַזאַ קורצער צייט אַרומרעדן אַלץ. איך וויל, אַז מיר זאָלן זיך פאַרשטיין. עס איז בכלל נישט קיין פּראַגע פּון אַנטלויפּן פּון אַנדערע. מען קען דאָך נישט אין אַזאַ קורצער צייט אַרומרעדן אַלץ. איך וויל, אַלט פּאַלק. מיר קענען גאַרנישט אַנטלויפּן פּון עבר. איך אַליין בין איינגעגראָבן אין עבר און אַנטלויפּן פּון איה איה מיר יעדנפאַלס נישט מעגלעך.

יידישע צייטשריפטן און פרעסע
אין אונדזער דור

די יידישע פרעסע אין די תפוצות

פון יוסף פרענקער (1848)

אין יאר 1960.

די יידישע פרעסע אין די תפוצות, וואָס דערשיינט אין אַכט און זיבעציק לענדער, איז אַ לעבעדיקער באַווייז פאַר דעם שטאַרקן ווילן פון די יידן צו זיין ענג פאַרבונדן און פאַראייניקט. אַריבער זעקס הונדערט לייכטנדיקע שטראַלן דרינגען דורך די יידישע קהילות, פאַרשטאַרקנדיק די יידישע איינהייטלעכקייט און פאַרטיפנדיק דעם יידישן באַוווסטזיין.

אומעטום, וווּ אַ יידישע צייטונג ווערט געלייענט, טיליעט אַ יידישער פונק; רעדאַקטאָרן, זשורנאַליסטן און שרייבער פאַלגן נאָך יידישע געשעענישן, און גע- שטיצט דורך זייערע לייענער, פאַרמירן זיי די יידישע געזעלשאַפטלעכע מיינונג. אַ לאַנד, וואָס האָט אַ יידישן ישוב, אָבער האָט נישט קיין יידישע צייטונג, איז כמעט אינגאַנצן איזאָלירט פון דעם יידישן פאַלק.

דער ייד איז אַ לייענער פון געבורט. ער לייענט די אַלגעמיינע צייטונגען וואָס דערשיינען אין זיין וויין-לאַנד, אָבער געוויינלעך איז ער אויך אַן אַבאָנענט פון אַ יידישער צייטונג. אויב ער לייענט נישט קיין יידישע צייטונג, איז דאָס דער ערשטער טרויעריקער סימן פאַר זיין וואַקסנדיקער אַפּרעמדונג פונעם יידישן פאַלק.

זייט 1675, ווען די ערשטע יידישע צייטונג „גאַזעטאַ דע אַמסטערדאַם“ איז דערשינען, זענען פובליקירט געוואָרן טויזנטער יידישע צייטונגען און פעריאָדישע אויסגאַבן פון פאַרשידענע סאַרטן. אַ טייל פון זיי האָבן אָנגעהאַלטן גאַר אַ קורצע צייט, אָבער אַנדערע האָבן איבערגעלעבט די ערשטע געבורטס- און גע- וווקס-ווייען און האָבן אָנגעהאַלטן אַ לאַנגע צייט. אין איצטיקן מאָמענט איז „דזשואיש קראַניקל“ די עלטסטע יידישע צייטונג (געגרינדעט אין יאר 1841).

אין די פופציקער יאָרן פון 18-טן יאָרהונדערט און אין דער ערשטער העלפט פון 19-טן יאָרהונדערט, מיט דער פאַרשפרייטונג פון דער השכלה-באַ- וועגונג און מיט דעם קאַמף פאַר יידישער גלייכבאַרעכטיקונג, האָבן אָנגעהויבן

ארויסגיין יידישע צייטונגען אין פארשידענע לענדער, און אזוי איז אנטשטאנען די יידישע פרעסע. די צאל צייטשריפטן איז געוואקסן, זייענדיק באווירקט פונעם רענעסאנס פון דער העברעאישער שפראך, דורך די קלאסיקער פון דער יידישער ליטעראטור און דורך די עמיגראציע-כוואליעס און יידישע וואנדערונגען, וואס זענען געווען א רעזולטאט פון די לידן פון יידן אין אזויפיל לענדער און פון די פאגראמען אין רוסלאנד. דער געבורט פונעם מאדערנעם ציוניזם, די ערשטע סימנים פון א יידישן סאציאליזם און דער ווקס פון יידישע פארטייען, ספעציעל אין מזרח-איראפע, האבן אויך גורם געווען צו דער אנטשטייאונג פון נייע יידישע צייטונגען און זשורנאלן.

פאר דעם צווייטן וועלט-קריג האט איראפע געהאט די גרעסטע צאל יידישע צייטשריפטן, אבער היינט פארנעמט דאס ערשטע ארט אמעריקע. היטלער, ימח שמו, האט פארניכטעט הונדערטער יידישע צייטונגען, נישט נאר אין דייטשלאנד, נאר אומעטום, ווו זיינע סאלדאטן און די געסטאפא זענען געקומען. אבער נישט קוקנדיק אויף דעם, זענען פובליקירט געווארן געהיימע צייטונגען דא און דארט אין די געטאס און אין די וועלדער, ווו יידן האבן געקעמפט אין די אונטערגרונט-באוועגונגען. נאך דער באפרייאונג זענען דערשינען צענדליקער צייטונגען אין די לאגערן און ווען מ'האט זיי געשלאסן, — האבן די אמאליקע קאצעטניקעס גע-גרינדעט צייטונגען אין א סך לענדער, איבערהויפט אין יידיש. א טייל פון זיי האט נישט אנגעהאלטן לאנג, אבער אנדערע עקזיסטירן ביזן היינטיקן טאג. די צאל פון יידישע צייטונגען איז געוואקסן נאך דעם צווייטן וועלט-קריג אומעטום, מיטן אויסנאם פון די לענדער הינטער דעם אייזערנעם פארהאנג. די יידישע פרעסע מיט די פיל טעגלעכע צייטונגען, איבערהויפט אין יידיש, איז פארשוונדן אין סאָויעט־רוסלאנד און אין פוילן, אבער האט ווידער אויפגעלעבט אין ארגענ-טינע. יידישע צייטונגען זענען אפגעשטארבן אין רומעניע, ליטע און אין גאליציע, אבער האבן אויפגעלעבט אין דרום-אמעריקע און אין דרום-אפריקע. אין לענדער ווו דאס פובליקירן פון יידישע צייטשריפטן איז פארבאטן אדער באגרענעצט, איז אויך באדראָט דאָס רעכט פון יידן צו אויסלעבן זיך אַלס יידן. נאָרוועגיע מיט 1.000 יידן, גריכנלאַנד מיט 5.400 יידן און עקוואַדאָר מיט 2.000 יידן — האָבן יידישע צייטונגען, אָבער סאָויעט־רוסלאַנד, מיט אַרום דריי מיליאָן יידן, האָט נאָר איין יידישע צייטונג אין ביראַבידזשאַן מיט אַ טיראַזש פון 3.000 עקזעמפּלאַרן און אַ זשורנאַל „סאָוועטיש היימלאַנד“ אין מאַסקווע מיט אַ טיראַזש פון 25.000 עקזעמפּלאַרן. אורגוויי מיט 50.000 יידן און קאַנאַדע מיט אַרום 250.000 יידן האָבן אַ יידישע פרעסע פון טעגלעכע צייטונגען, וואַכנשריפטן און מאָנאַט־שריפטן; רומעניע, מיט אַ יידישער באַפעלקערונג פון 200.000 נפשות, און אונגאַרן מיט אַ יידישער באַפעלקערונג פון 120.000 נפשות, האָבן יעדע איינע נאָר איין וועכנטלעכע יידישע צייטונג.

סטאטיסטיק פון דער יידישער פרעסע אין די תפוצות

1. אייראָפּע : 161 צייטונגען

סך-הכל	אַנד. צייט- שריפטן	מאַנאַט- לעכע	2-וועכנט- לעכע	וועכנט- לעכע	טעגלעכע	שפראַכן
42	24	10	2	6		ענגליש
41	13	18	8	2		פראַנצויזיש
16	3	9		4		דייטש
25	7	7	2	6	3	יידיש
4	3		1			העברעאיש
33	5	19	3	6		אַנד. שפראַכן
161	55	63	16	24	3	סך-הכל

2. אַפריקע : 43 צייטונגען

סך-הכל	אַנד. צייט- שריפטן	מאַנאַט- לעכע	2-וועכנט- לעכע	וועכנט- לעכע	טעגלעכע	שפראַכן
30	10	15	1	4		ענגליש
5	1	4				פראַנצויזיש
1			1			דייטש
6	3	2		1		יידיש
1		1				העברעאיש
43	14	22	2	5		סך-הכל

3. אויסטראַליע און ניוזעלאַנד : 16 צייטונגען

סך-הכל	אַנד. צייט- שריפטן	מאַנאַט- לעכע	2-וועכנט- לעכע	וועכנט- לעכע	טעגלעכע	שפראַכן
12	2	8		2		ענגליש
4	1			3		יידיש
16	3	8		5		סך-הכל

4. קאנאדע : 19 צייטונגען

סך-הכל	אגד. צייט- שריפטן	מאָנאַט- לעכע	2-וועכנט- לעכע	וועכנט- לעכע	טעגלעכע	שפראַכן
10		4	1	5		ענגליש
1		1				פראַנצויזיש
8		3		3	2	יידיש
19		8	1	8	2	סך-הכל

5. פאראייניקטע שטאַטן : 247 צייטונגען

סך-הכל	אגד. צייט- שריפטן	מאָנאַט- לעכע	2-וועכנט- לעכע	וועכנט- לעכע	טעגלעכע	שפראַכן
173	50	49	14	60		ענגליש
2		1		1		דייטש
47	19	14	4	7	3	יידיש
23	13	7	2	1		העברעאיש
2		1		1		אגד. שפראַכן
247	82	72	20	70	3	סך-הכל

6. צענטראַל- און דרום-אַמעריקע : 124 צייטונגען

סך-הכל	אגד. צייט- שריפטן	מאָנאַט- לעכע	2-וועכנט- לעכע	וועכנט- לעכע	טעגלעכע	שפראַכן
8		3	3	2		דייטש
54	14	27	5	7	1	שפאָניש — פאָרטוגעזיש
60	20	16	7	13	4	יידיש
1		1				העברעאיש
1				1		אגד. שפראַכן
124	34	47	15	23	5	סך-הכל

7. שפראבלעכע פארטיילונג

תפוצות : 616 צייטונגען

אין פראצענטן	סך-הכל	אנד. צייט שריפטן	מאנאט- לעכע	2-וועכנט- לעכע	וועכנט- לעכע	טעגלעכע	שפראכן
44.16	272	86	90	19	77		ענגליש
7.63	47	14	23	8	2		פראנצויזיש
4.38	27	3	13	4	7		דייטש
8.77	54	14	27	5	7	1	שפאניש — פארטוגעזיש
24.35	150	50	42	13	33	12	יידיש
4.71	29	16	9	3	1		העברעאיש
6.00	37	5	20	3	9		אנד. שפראכן
100.00	616	188	224	55	136	13	סך-הכל

8. שפראבלעכע פארטיילונג

תפוצות און ישראל : 1.144 צייטונגען

אין פראצענטן	סך-הכל	אנד. צייט שריפטן	מאנאט- לעכע	2-וועכנט- לעכע	וועכנט- לעכע	טעגלעכע	שפראכן
30.42	348	132	109	23	83	1	ענגליש
5.59	64	24	26	9	4	1	פראנצויזיש
3.32	38	4	18	5	9	2	דייטש
4.72	54	14	27	5	7	1	שפאניש — פארטוגעזיש
14.68	168	58	44	17	36	13	יידיש
33.57	384	200	122	15	32	15	העברעאיש
7.70	88	11	28	8	37	4	אנד. שפראכן
100.00	1144	443	374	82	208	37	סך-הכל

9. געאגראפישע פארטיילונג

איין פראצענטן	צאל פון צייטונגען	
14.07	161	איראפע
3.76	43	אפריקע
46.68	534	אזיע
1.40	16	אויסטראליע — ניו-זעלאנד
1.66	19	קאנאדע
21.59	247	פאראייניקטע שטאטן
10.84	124	צענטראל- און דרום-אמעריקע
100.00	1144	סך-הכל

יידישע רעדאקטארן, זשורנאליסטן, קריטיקער און רעפארטערן, וועלכע אַרבעטן פאַר די 616 צייטונגען אין 78 לענדער פון די תפוצות ברענגען צו די מיליאָנען יידישע לייצער און אינטערפרעטירן פאַר זיי די נייעס און געשעענישן, פּאָליטישע ריכטונגען און אַנטוויקלונגען אין דער ליטעראַטור, קונסט און וויסנשאַפט. די מענטשן טראָגן אויף זיך אַ גרויסע פּאַראַנטוואָרטלעכקייט, ווייל זיי זענען די וועכ-טער און אויסקוקער, וועמענס פליכט עס איז צו וואַרענען דאָס יידישע פּאָלק וועגן מאַראַלישע און פיזישע געפאַרן וואָס לוייערן אויף אים. פון זייער וואַכזאַמקייט איז אָפהענגיק די יידישע פעאיקייט צו אָפהיטן דאָס יידישע פּאָלק פון איבערלעכע און אויסערלעכע אַנגריפן. דאָס אַממערסטן עפעקטיווע געווער קעגן אַסימילאַציע איז די יידישע פרעסע. אומעטום ווו עס ווערט געלייענט אַ יידישע צייטונג דאָרט איז דאָ אַ יידישער פּלאַם און אַ יידישע געזעלשאַפטלעכע מיינונג.

די 1144 צייטונגען און פעריאָדישע אויסגאַבן אין ישראל און אין די תפוצות ברענגען פּאָליטישע, רעליגיעזע, קולטורעלע און ליטעראַרישע נייעס און ידיעות און שאַפן אַ גייסטיקע קייט, וואָס פאַרבינדט די 78 לענדער פון די תפוצות צווישן זיך און מיט ישראל.

אַ יידישע צייטונג אין יידיש לשון לייענט מען, ווייל מען קען יידיש, ווייל מען האָט סענטימענטן פאַר יידיש, ווייל מען געפינט דאָרט יידישע נייעס, אַרטיקלען און קאַמענטאַרן און ווייל יידישע און נישט-יידישע געשעענישן ווערן דאָרט

דערקלערט פון יידישן שטאנדפונקט. אויסער דעם באזיצט אַ יידישע צייטונג אַ מאַגנעטישע קראַפֿט, — זי עלעקטריזירט און באַלעבט דעם לייענער. אַ יידישע צייטונג איז בדרך כלל לעבעדיק, הימיש, פאַרבנרייך און אַפֿטי-מיסטיש. ווען מען פאַלעמיזירט אין דער צייטונג אָדער מען קריגט זיך, זעט מען בפירוש אַ שלאַכטפעלד מיט טויטע און פאַרווונדעטע. שרייבט זי וועגן הומאַר, לאַכט מען אַ סך; דערקלערט זי שווערע פּראָבלעמען, מאַכט זי עס לייכטער און אין אַ פאַרשטענדלעכער פאַרם; ווען זי גיט איבער באַריכטן וועגן ישראל, גלויבט מען צו הערן בן-גוריון. איז אַ צייטונג ציוניסטיש — טוט זי עס מיטן גאַנצן האַרצן, איז זי לינק, איז זי עס פּולשטענדיק. יעדע איינע פון די צייטונגען איז אַן אינדיווידואַליטעט פאַר זיך. זי האָט — אין וועלכער שפּראַך זי זאָל זיין — אירע באַזונדערע אייגנאַרטן, אַנשווי-אונגען, פּאָליטישע און ליטעראַרישע אויסדרוקן און אויך אייגענע אופנים פון פאַרשטעלן געשעענישן. יעדע צייטונג האָט איר ספּעציפישן אַרכיטעקטאַנישן בוי. די אַרכיטעקטן זענען דער רעדאַקטאָר און די מיטאַרבעטער, וועלכע מוזן תמיד שטרעבן צו בויען די צייטונג שענער, אינטערעסאַנטער און אַנגענעמער. זאָל דערביי ווערן אונטערגעשטראַכן, אַז אין די תפוצות עקזיסטירן צוועלף טאַג-צייטונגען אין יידיש און קיין איינע נישט אין אַן אַנדער שפּראַך. וואָס גרעסער עס איז די צאָל פון יידישע צייטונגען, אַלץ לעבעדיקער איז די טעטיקייט פון דער יידישער געזעלשאַפֿט, אַלץ וואַכזאַמער זענען די יידישע אַרגאַניזאַציעס אויף די אַנגריפן קעגן יידן, אַלץ איינפלוסרייכער איז די יידיש-עפנטלעכע מיינונג, אַלץ שטאַרקער איז די קאַנטראָל איבער יידישע אינסטי-טוציעס און אַלץ ענגער פאַרקניפט זענען די יידן פון די תפוצות מיט די יידן פון ישראל.

**

אין יאָר 1967.

אין אַכט יאָר אַרום ווערט דריי הונדערט יאָר, זייט די ערשטע יידישע צייטונג איז דערשינען. אונדזער פרעסע דאַרף זיך נישט שעמען. אין יאָר 1675 איז דערשינען די ערשטע יידישע צייטונג און איך האָף, אַז דער וועלט-פאַרבאַנד פון יידישע זשורנאַליסטן אין ירושלים וועט צוגרייטן גרויסע פייערלעכקייטן צו דער געלעגנהייט. חברים האָבן זיך באַקלאָגט, ווי ביטער עס איז צו זיין אַ יידישער זשורנאַ-ליסט. ס'איז אַן אַלטע דערשיינונג און אַ טרויעריקע. איך האָב געפונען אַ בריוו פון מתתיהו אחר און דער בריוו איז אַלט אַכציק יאָר. איר וויסט אַלע זענען עס איז געווען מתתיהו אחר. שרייבט ער: „מיין פרוי איז קראַנק און מוז וואַשן ווען. די קינדער זענען קראַנק און איך האָב נישט קיין געלט פאַר אַ דאָקטאָר און נישט פאַר מעדיצין. און איך אַליין, מתתיהו אחר, מוז עסן ברויט און ציבעלע ווייל איך קען זיך נישט פאַרגינען אויף פוטער.“ דאָס האָט געשריבן מתתיהו אחר, איינער פון די גרעסטע זשורנאַליסטן און שרייבער, וואָס מיר האָבן פאַרמאַגט. אַזוי שלעפט זיך עס. דער איינציקער אויסוועג, וואָס איך זע,

איז דער וועלט־פארבאנד פון יידישע זשורנאליסטן, אויב דער וועלט־פארבאנד פון יידישע זשורנאליסטן אין ירושלים וועט זיין שטארק, אויך דא אין גלות, קען מען דערגרייכן א קליינע ענדערונג, אז מען זאל נישט גנבענען קיין ארטיקלען, אז מען זאל נישט פארעפנטלעכן מיט א נאָמען און אַן אַ נאָמען, מען זאל אונדז פרעגן, מען זאל אונדז באַצאָלן, צייטונגען, וואָס עקזיסטירן אויף רויב, גייען מיט דער צייט אונטער. עס איז נישטאָ קיין רעספעקט פאַר זיי.

דערמיט וויל איך שליסן, און איצט קום איך ווידער צו אַ טרויעריקן קאָפיטל. אין יאָר 1961, אין דער אויפלאַגע פון ביכל „די יידישע פרעסע אין דער וועלט“ האָבן מיר געהאַט 933 צייטונגען אין ישראל און אין גלות. איך וועל אייך דאָ אַנגעבן אַ פאַר צאָלן, וואָס רעדן אַליין פאַר זיך. פון 933 צייטונגען האָבן מיר געהאַט 153 יידישע צייטונגען, אָדער 16.40 פּראָצענט. מיר האָבן דאַמאָלט געהאַט 14 יידישע טאַגצייטונגען, אַלע טאַגצייטונגען אין גלות זענען אין יידיש. מען האָט איין מאָל פּרוּבירט צו האָבן אַן ענגלישע טאַגצייטונג אין לאַנדאָן. זי האָט עקזיסטירט אַ פאַר חדשים. עס האָט אויך עקזיסטירט אין אַרגענטינע אַ פאַר וואָכן אַ טאַגצייטונג אין שפּאַניש און עס האָט אויך עקזיסטירט אין ווין אַ פאַר יאָר די „מאַרגן־צייטונג“, מיט פּערציק יאָר צוריק, אָבער אין די לעצטע יאָרן זענען אַלע 14 טאַגצייטונגען אין יידיש. מיר האָבן פאַרמאָגט ביזן יאָר 1961 33 וואָכנצייטונגען. 10, וואָס זענען דערשינען איין מאָל אין צוויי וואָכן, 46 חודש־צייטונגען און 50 אַנדערע.

ווי זעט עס אויס היינט זעקס יאָר שפּעטער ?

אייניקע סטאַטיסטישע ציפּערן קען איך דאָ מיטיילן, הגם נישט אַלע. די צייטונגען אין דער וועלט מאַכן דורך אַ קריזיס. דער דאָזיקער קריזיס ווערט שטודירט, אָבער אין דער יידישער פרעסע קען מען פאַרויסזען, אז דער קריזיס וועט ווערן גרעסער און גרעסער. די פאַרטייאישע צייטונגען וועלן אין די נאָענט־סטע יאָרן דורכמאַכן אַ שווערן קריזיס. אין די לעצטע זעקס יאָר האָבן מיר פאַרלוירן 52 צייטונגען. עס עקזיסטירן היינט 886 צייטונגען אין דער וועלט. יידישע צייטונגען זענען פאַראַן 130, מיט 23 ווייניקער, ווי מיט זעקס יאָר צוריק, מיר האָבן היינט 11 יידישע טאַגצייטונגען און נישט מער 14, ווי פּריער. אַ שווערע לאַגע, אַ קריזיס לעבן איבער די וואָכנצייטונגען. מיר האָבן פאַרלוירן 6 וואָכנצייטונגען. מיר האָבן היינט נאָר 27. מיר האָבן אויסער דעם היינט ציי־טונגען, וואָס דערשיינען איין מאָל אין צוויי וואָכן ווייניקער, ווי מיט זעקס יאָר צוריק. מיר האָבן געהאַט 10 און היינט זענען פאַראַן 9. דערפאַר האָבן מיר פאַרלאָרן חדשים־צייטונגען פון 46 אויף 34, מיט 12 ווייניקער, און 49 האָבן מיר אַנדערע. יידישע צייטונגען זענען געווען אין 1961 — 16.40 פּראָצענט. דאָס מאָל — 14.67 פּראָצענט. דאָס הייסט, מיר האָבן פאַרלאָרן 1.7 פּראָצענט. אויב עס וועט ווייטער אַזוי גיין, איז נישט גוט. מיר האָבן צייטונגען, וואָס באַשעפּטיקן זיך מיט אַלע פּראָבלעמען, ווי קינדער־צייטונגען, פּרויען־צייטונגען, צייטונגען פאַר ליטעראַטור, פאַר קונסט, פאַר פּאָליטיק און מיר האָבן אויך 4 אָדער 5 זשורנאַלן, וואָס געהערן צו די בעסטע פון דער יידישער פרעסע. די מערהייט

צייטונגען אין ענגליש און דאָס איז אפשר וויכטיק, אַז איר זאָלט עס וויסן, אַז זיי באַטרעפן 34.7 פּראָצענט. נאָך ענגליש קומט העברעאיש — 26.6 פּראָצענט (איר רעד וועגן יאָר 1961), דערנאָך קומען 16.4 פּראָצענט אין יידיש, 6.6 פּראָצענט אין פּראַנצויזיש, 4.8 פּראָצענט אין שפּאַניש, 3.8 פּראָצענט אין דייטש און 6.9 פּראָצענט אין אַנדערע לשונות. אָבער מיר באַשעפטיקן זיך דאָ היינט מיט 4 אָדער 5 זשורנאַלן אין יידיש.

„סאָוועטיש היימלאַנד“ האָט מיר צוגעשיקט אין 1961 אַ נאָטיץ, וואָס איז געווען זייער קורץ: „סאָוועטיש היימלאַנד“, די אַדרעס (זיי האָבן היינט אַ נייע אַדרעס), רעדאַקטאָר: א, ווערגעליס. די צייטשריפט איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1961 און האָט אַן אויפלאַגע פון 25 טויזנט. אָבער בדרך כלל קומען פאַר יעדעס יאָר טויזנטער ענדערונגען אין דער יידישער פּרעסע. עס ענדערן זיך רעדאַקטאָרן, אַ רעדאַקטאָר שטאַרבט, אַ נייער קומט. אָפט איז פאַראַן אַ רעדאַקציע-קאַלעגיע פון פינף מענטשן און במשך עטלעכע יאָרן קומען גאַנץ נייע מענטשן. אַ וואַכנצייטונג ווערט אַ חודש-צייטונג אַ חודש-צייטונג הייבט אָן צו דערשיינען איין מאָל אין דריי חדשים. אָן אַ סוף ענדערונגען. אין יאָר 1967 האָט „סאָוועטיש היימלאַנד“ מיר געשריבן — ערשטנס: אַ נייע אַדרעס, צווייטנס — דער זעליקער רעדאַקטאָר. אין דער רעדאַקציע-קאַלעגיע ווערן אָנגעגעבן עלף נעמען. די ריכטונג און אַדרעס: מאַסקווע — ליטעראַריש-אַרטיסטיש. די צייטונג פאַרעפנטלעכט יידישע ביכער, ווערט אַרויסגעגעבן פון פאַרבאַנד פון רוסישע זשורנאַליסטן; די צירקולאַציע איז די זעלבע און געגרינדעט, ווי געזאָגט. אין יאָר 1961.

„די גאַלדענע קייט“ האָט מיר אָנגעגעבן אין יאָר 1961 די אַדרעס; רע-דאַקטאָר — א. סוצקעווער. אין דער רעדאַקציע-קאַלעגיע זענען געווען אליעזר פינעס און מענדל מאַן. די ריכטונג איז ליטעראַריש-סאַציאַל; זי ווערט אַרויס-געגעבן פון דער הסתדרות. אין יאָר 1967 — די זעלבע אַדרעס, דער זעליקער רעדאַקטאָר; די רעדאַקציע-קאַלעגיע באַשטייט פון אליעזר פינעס און מלך קאַרפּינאַוויטש; די זעליקע ריכטונג, ווערט אַרויסגעגעבן פון דער הסתדרות. די צייטונג איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1949.

„דווקא“ דערשיינט אין בוענאַס-אירעס איין מאָל אין דריי חדשים (די גאַל-דענע קייט) אויך איין מאָל אין דריי חדשים). כ'האָב פאַרגעסן צו דערמאָנען אַז „סאָוועטיש היימלאַנד“ דערשיינט איצט יעדן חודש. דער רעדאַקטאָר פון „דווקא“ איז שלמה סוסקאָוויטש. זי ווערט אַרויסגעגעבן פון שלמה סמוסקאָוויטש און ווערט אונטערשטיצט פון קולטור-דעפּאַרטאַמענט פון יידישן וועלט-קאָנגרעס. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1949, אין זעליקן יאָר, ווי „די גאַלדענע קייט“ און זי האָט באַזונדערע אויסגאַבעס וועגן שפּינאַזאַ, יהודה הלוי, זיגמונט פּרויד, נחמן קראַכמאַל, הערמאַן כהן, מאָזעס מענדעלזאָן א. א. וו. דאָס יאָר: דער זעליקער רעדאַקטאָר; די רעדאַקציע-קאַלעגיע באַשטייט דאָס מאָל פון בער קרימסקי; אַלע אַנדערע אָנגעגעבענע ידיעות זענען די זעליקע, די ציר-קולאַציע איז 1.200.

„די צוקונפט“ דערשיינט אין די פאראייניקטע שטאטן. אין יאָר 1961 זענען געווען דריי רעדאקטאָרן: יעקב גלאַטשטיין, ליוויק און אליעזר גרינבערג, אויך מענעס. זי ווערט אַרויסגעגעבן פון ציק״א; זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1892 און האָט אַ צירקולאַציע פון 8.000. היינט זענען אין דער רעדאַקציע: שלמה ביקל, משה קריסטאל, חיים באַס, יעקב גלאַטשטיין, אליעזר גרינבערג. צירקולאַציע איז 8.000. „די צוקונפט“ דערשיינט איין מאַל אין חודש.

בריסל, 1967

„די גאלדענע קייט“

פון ד"ר אריה טארטאקאווער (ירושלים)

איך בין נישט קיין מיטגליד פון דער רעדאקציע פון „די גאלדענע קייט“. איך בין איינער פון די שטענדיקע לייענער פון דער דאזיקער צייטשריפט. איך פארעפנטלעך דאָרט פון צייט צו צייט מיינע אַרטיקלען און די מענטשן פון דער רעדאקציע זענען פון מיינע נאָענטסטע פריינט און מיטקעמפער אין ישראל. צוליב דעם האָף איך, אַז די דיאָגנאָזע, וואָס איך וועל דאָ געבן, וועט דורך זיי אַקצעפטירט ווערן, ווי אַ דיאָגנאָזע, וואָס גיט איבער אַ ריכטיקן בילד פון דער דאָזיקער איינציקאַרטיקער צייטשריפט.

„די גאלדענע קייט“ איז נישט קיין נייע דערשיינונג. זי האָט שוין דורכגעלעבט דריי מאָל ח"י נומערן. דעריבער קאָן מען שוין היינט מאַכן אַ דיאָגנאָזע פון דעם, וואָס עס שטעלט פאַר מיט זיך די דאָזיקע צייטשריפט, וואָס איז איר כאַראַקטער. וואָס זענען אירע אויפגאַבן און וואָס זענען אירע דערגרייכונגען. לאַמיר אָנהייבן ראַשון ראַשון, גייענדיק פון די לייכטערע צו די שווערערע זאַכן און נעמלעך: וואָס איז דאָס איינציקאַרטיקע אין „די גאלדענע קייט“?

דאָס ערשטע און דאָס כאַראַקטעריסטישע איז, וואָס די דאָזיקע יידישע צייט־שריפט דערשיינט אין ישראל. אָבער דאָס אַליין איז נישט גענוג. מיר האָבן היינט אין ישראל אַ סך צייטשריפטן אין דער יידישער שפּראַך. מיר האָבן אַ יידישע טאַגצייטונג אין ישראל, איינע פון די פּאָפּולערסטע אין דער היינטיקער יידישער וועלט. מיר האָבן זייער אַ סך חודשלעכע צייטשריפטן און וועכנטלעכע אויסגאַבעס און אַ ביכער־פּאַרלאַג. דעריבער איז דער פּאַקט, וואָס „די גאלדענע קייט“ דער־שיינט היינט אין ישראל, נישט איר גרעסטער יחוס, נישט דער סאַמע כאַראַקטע־ריסטישער שטריך.

דער צווייטער כאַראַקטעריסטישער שטריך פון „די גאלדענע קייט“ איז, וואָס זי ווערט פּאַרעפּנטלעכט דורך אַ באַשטימטער אַראַגאַניזאַציע אין ישראל, דורך דער אַלגעמיינער יידישער אַרבעטער־אַראַגאַניזאַציע. דריטע זאַך, וואָס די אַראַגאַניזאַציע, וועלכע פּאַרקערט אויפן שטאַרקסטן אופן צוויי זאַכן — ערשטנס איר קאַמף און אירע דערגרייכונגען פאַר אַ נייעם לעבן אין ישראל — דאָס איז דאָך דאָס כאַראַקטעריסטישע אין דער אַרבעטער־אַראַגאַניזאַציע אין לאַנד — צווייטנס — אַן אַראַגאַניזאַציע, וואָס צענדליקער יאָרן האַלט זי די העברעאייזירונג פון ישראל פאַר איינע פון אירע וויכטיקסטע אויפגאַבן און האָט טאַקע זייער אַ סך

דערגרייכט אויף דעם דאָזיקן געביט. די אַרבעטער־באַוועגונג איז געווען די ערשטע, וואָס האָט נאָך מיט צוויי דורות צוריק אויפגענומען דעם קאָמף פאַר דער העברעאִיזירונג פון יידישן לעבן אין ישראל. דער פּאַקט, וואָס די דאָזיקע אַרגאַ-ניזאַציע האָט גענומען אויף זיך די אויפגאַבע צו פאַרעפנטלעכן אַ יידישע צייט-שריפט אין ישראל, איז זייער אַ כאַראַקטעריסטישער.

די דאָזיקע צייטשריפט איז געשאַפן געוואָרן דורך דריי מענטשן. דער ערשטער פון זיי, וואָס איז שוין אויף אייביקע צייטן פאַרבונדן מיטן נאָמען פון ישראל, איינער פון די בעסטע מענטשן פון דער צווייטער עליה, דער פאַרזיצער פון דער הסתדרות אַ לאַנגע רייע פון יאָרן, דער שעפער פון יידישן פאַרלאַמענטאַריזם אין ישראל, איז שפּרינצאַק. דער צווייטער איז איינער פון די באַדייטנדיקסטע פּערזענלעכקייטן סיי פון פּוילישן און סיי פון ישראלדיקן לעבן, אַ גע-וואַלטיקער קולטור־טוער, אברהם לעווענסאָן ז"ל. און דער דריטער — דער רעדאַקטאָר אברהם סוצקעווער. דער פּאַקט, אָז שפּרינצאַק, אַ בעסאַראַבער ייד, לעווענסאָן אַ פּוילישער ייד און סוצקעווער, אַ ליטווישער ייד, האָבן אויף זיך גענומען די אויפגאַבע צו שאַפן די צייטשריפט. איז זייער כאַראַקטעריסטיש. דאָס איז, וואָס מיר האָבן צו פאַרדאַנקען דעם בעסאַראַבישן, דעם פּוילישן און דעם ליטווישן יידנטום. ליידער זענען קיין סך פון זיי נישט געבליבן. אָבער די, וואָס זענען געבליבן, פירן ווייטער און מיט אימפעט דאָס יידישע לעבן.

און איצט קום איך צו דעם עיקר, בעסער געזאַגט, צו צוויי עיקרים, וועלכע איך וויל אונטערשרייבן. ערשטנס: ווער עס לייענט „די גאַלדענע קייט“ און ווייס, ווער עס פאַרעפנטלעכט דאָרט זייערע לידער, זייערע אַרטיקלען, זייערע דערציילונגען, זייערע עסייען, די אַלע ווייסן, אָז עס האַנדלט זיך אין גרעסטן טייל פאַלן אין מענטשן, וואָס שאַפן אין צוויי שפּראַכן, סיי אין יידיש און סיי אין העברעאיש. דורך זייער פּערזענלעכע אַקטיוויטעט פּערסאָנליפּיצירן זיי די פאַר-בונדנדיקייט פון די דאָזיקע צוויי קולטורן, דער העברעאישער מיט דער יידישער קולטור. דאָס איז נישט קיין פּראַגע פון טאַלעראַנץ, פון פאַרשטיין זיך איינע מיט די אַנדערע. דאָס איז די פּראַגע פון דער טיפּסטער מענטשלעכער פאַראַנט-וואַרטונג. מיר ווייסן דאָך אַלע, אָז פּונקט, ווי אין העברעאיש, אָזוי אויך אין יידיש קומען צום אויסדרוק די טיפּענישן פון דער יידישער נשמה און דער דראַנג צו דער אייביקער יידישער שאַפונג. מיר רעדן שוין היינט נישט פון שטאַנד-פּונקט פון וועלן פאַרשטיין איינער דעם אַנדערן. מיר רעדן היינט פון שטאַנדפּונקט פון אַ געמיינזאַמער שאַפונג. עס איז פאַרביי די צייט פון שעמען זיך, ווען עס האָבן געקעמפט די צוויי שפּראַכן איינע מיט דער אַנדערער. איך פּערזענלעך באַטראַכט יעדן מענטש, ווער ער זאָל נישט זיין, וואָס באַקעמפט וואָס פאַראַ שפּראַך עס זאָל נישט זיין און וואָס פאַראַ נישט קולטור, פאַר אַ קולטורלאָזן מענטש. און צוליב דעם, ווען מען רעדט וועגן קולטורלאָזיקייט אין אונדזער יידישן לעבן וואַלט איך געשטעלט אויפן זעלביקן באַזיס צוויי זייער פאַרשידענע גרופּעס: פון איין זייט דעם גדוד מגיני השפה אין ישראל, וואָס וויל מאַכן פאַרגאַמען אויף יידישע צייטונגען און אויף יידישע ביכער, און פון דער אַנדערער זייט די מענטשן אין יעוּסעקישן רוסלאַנד, וואָס באַטראַכטן זייער אויפגאַבע צו באַקעמפן די

העברעאישע שפראך. בשותפותדיק איז ביי זיי בידן, וואָס די און יענע זענען קולטורלאָז.

דאַרפן מיר אין „די גאַלדענע קייט“ פרווון דורכפירן די פאַראייניקונג פון די צוויי קולטורן אָדער בעסער געזאַגט נישט פאַראייניקונג, ווייל זיי דאַרפן זיך בכלל נישט פאַראייניקן. איך בין נישט זיכער, צי מיר וועלן בלייבן אַ פּאָלק פון צוויי שפראַכן. איך בין נישט קיין נביא און נישט קיין בן־נביא, אָבער איין זאַך בין איך זיכער, אַז מיר וועלן בלייבן אַ פּאָלק פון צוויי קולטורן, פון דער העברעאישער קולטור און פון דער יידישער קולטור, וואָס עס זאל נישט זיין דער גורל פון די צוויי שפראַכן. אייביק איז די קולטור געשאַפן אין עברית און אייביק איז די קולטור געשאַפן אין יידיש, די צוויי קולטורן פון יידישן פּאָלק.

דערמיט קום איך צום לעצטן פּאַקט, אויף וועלכן איך וויל אָנווייזן. אַ פּאַר חברים האָבן גערעדט מיט שטאַלץ אַז די צייטשריפטן, וועגן וועלכע זיי רעדן, זענען ריינע ליטעראַרישע צייטשריפטן. איך פאַרשטיי זיי, מען קאַן זיין זייער שטאַלץ מיט דעם. אָבער דאָס איז נישט מיין שטאַלץ, ווען איך רעד וועגן „די גאַלדענע קייט“. „די גאַלדענע קייט“ איז אַ צייטשריפט, וואָס קלערט און וואָס קעמפט. ס'איז אַ צייטשריפט פון מענטשן, וואָס זענען געזעלשאַפטלעך און אַ צייטשריפט פון געזעלשאַפטלעכע עסקנים, וואָס ווילן דורך זייערע געדאַנקען, דורך זייערע שריפטן, דורך זייער פּאַעזיע, דורך זייערע עסייען, שאַפן אַ נייע זאַך אין יידישן לעבן. פונקט, ווי אַמאָל מיט אַ דור צוריק האָבן מיר געהאַט אין פּוילן און אין אַנדערע יידישע ישובים אין איראָפּע, דעם איינציקאַרטיקן טיפּ פון אַ לערער, וואָס איז נישט נאָר אַ לערער, נאָר אַ געזעלשאַפטלעכער עסקן, וואָס פאַר אים איז די שולע געווען די לאַבאָראַטאָריע פון דער יידישער געגנוואַרט און די לאַבאָראַטאָריע פון דער יידישער צוקונפט, ווער פון אונדז דערמאָנט זיך נישט דעם דאָזיקן געוואַלטיקן טיפּ פון העברעאישן און יידישן לערער און טוער אין פּוילן און אין אַנדערע מזרח־איראָפּעאישע לענדער, פונקט דאָס זעלבע האָבן מיר היינט מיט די מענטשן, וואָס זענען קאַנצענטרירט אַרום „די גאַלדענע קייט“. מיר זענען — אויב איך האָב דאָס רעכט צו רעדן אין זייער נאָמען — נישט נאָר שריפטשטעלער, נישט נאָר דענקער, נישט נאָר וויסנשאַפטלער, נאָר מיר זענען אַלע געזעלשאַפטלעכע טוער, ווייל מיר קעמפן פאַר דער רעאַליזירונג פון אַ באַשטימטער אידיע. פונקט ווי מיר קעמפן אויף אַנדערע שטחים אין ישראל, פונקט אזוי קעמפן מיר דורך דער צייטשריפט „די גאַלדענע קייט“. „די גאַלדענע קייט“ הייסט ביי אונדז אַ פּראָגע פון דער פאַרגאַנגענהייט, וואָס וועט אויף אייביקע צייטן זיין מיט אונדז פאַרבונדן. עס קאַן נישט זיין קיין יידיש לעבן אַן די יאַרטיזונטער פון יידישער פאַרגאַנגענהייט און פון יידישער שאַפונג. „די גאַלדענע קייט“ ווייזט אונדז אָבער אויך דעם וועג צו דער צוקונפט. די גאַל־דענע קייט, וואָס דאַרף גיין ווייטער און ווייטער, אָבער תמיד זיין פאַרבונדן מיט דער פאַרגאַנגענהייט. פאַר אונדז הייבט זיך אַן יידישע קולטור נישט מיט מען־דעלע מוכר ספרים און מיט שלום אַש, ווי גרויס זיי זאלן נישט זיין, נאָר פאַר אונדז הייבט זיך אַן די יידישע קולטור מיט דעם, וואָס מיר האָבן געהערט

אויפן באַרג סיני. און עס גייט ווייטער די שאַפונג, דער געוואלטיקער פאַטאַס פון דער יידישער נשמה, ווי ער איז געקומען צום אויסדרוק אין פאַרלויף פון יאַרטויזנטער. דאָס איז אונדזער לעבן, אונדזער געדאַנק און אונדזער שאַפן אין לאַנד.

און דערלויבט מיר צום שלוש נאָך איין פאַלעמישע באַמערקונג. עס זענען געווען חברים, וואָס האָבן אונדז געזאָגט: וואָס דאַרפן מיר זיין פאַרזאָרגער פאַר אַנדערע. זיי האָבן זיך באַוואַרנט, אַז זיי זענען נישט קיין ראַסיסטן און ביי דער זעלביקער געלעגנהייט האָבן זיי געזאָגט: לאַמיר קלערן קודם כל וועגן אונדזערע יידישע אינטערעסן און לאַמיר נישט זיין די פאַרזאָרגער פון דער גאַנצער מענטש-הייט. דעם דאָזיקן שטאַנדפונקט אַקצעפטירן מיר נישט. נישט נאָר צוליב דעם, וואָס מיר האָבן פּראַקלאַמירט אין ישראל אין מאָל, אַ צווייט מאָל און אַ דריט מאָל, אַז וואָס מיר שאַפן אין ישראל איז אַ נייע רעאַליטעט פאַר דער גאַנצער מענטשהייט. דער איינציקער טאַל פון אַ פּראַקלאַמאַציע מיט וועלכער עס ווערט געשאַפן אַ מדינה, וווּ עס רעדט זיך וועגן דעם, אַז די מדינה וועט פאַרווירקלעכן דעם געבאַט פון די נביאים, איז דער פאַל פון מדינת ישראל. מיר האָבן אין דער פּראַקלאַמאַציע וועגן שאַפן די מדינה דערקלערט: מיר ווילן אין ישראל שאַפן די היים פאַרן יידישן פּאָלק און מיר וועלן שאַפן דאָס לאַנד, וווּ עס זאָל רעאַליזירט ווערן די אידייע פון די יידישע נביאים. און די אידייע פון די נביאים איז געווען נישט נאָר די אידייע פון יידישע אינטערעסן. עס איז געווען אַ שטאַרקע אידייע פון יידישע נאַציאָנאַלע אינטערעסן, אָבער אין דער זעלביקער צייט איז עס געווען די גרויסע, אייביקע אידייע פון אַלגעמיינ-מענטשלעכע אינטער-רעסן. איר דאַרפט נישט גיין צו מאַרקסן, צו לענינען און צו סטאַלינען, כדי געוויי צו ווערן וועגן אונדזערע אַלגעמיינ-מענטשלעכע אויפגאַבן. פאַר מיר איז גענוג, אויב איך האָב זיך אויסגעלערנט די דאָזיקע תורה פון ישעיהו הנביא, ווען ער האָט אונדז דערקלערט, אַז מיר דאַרפן זאָרגן פאַר דעם יידישן פּאָלק, אַז אונדזער גאַט, דער גאַט פון ישראל, איז נישט נאָר דער גאַט פון יידישן פּאָלק, נאָר אויך אַ גאַט פון מצרים און פון בבל, פון פעלקער, וואָס האָבן קעגן אונדז געקעמפט. פונדעסטוועגן האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז מיר דאַרפן זיין מיט זיי פאַרבונדן דורך אייביקע אידעאַלן פון מענטשלעכער סאָלידאַריטעט. פון דעם קומט אַרויס דער געדאַנק וועגן אַ צייט, וואָס וועט נאָך קומען, ווען איין פּאָלק וועט נישט קעמפן קעגן דעם אַנדערן פּאָלק, נאָר צוזאַמען פאַראייניקט וועלן מיר שאַפן אַ גרויסע אַלגעמיינע מענטשלעכע רעאַליטעט.

דאָס ווילן מיר אויך האָבן אין ישראל, נישט נאָר דערפאַר ווייל מיר זענען סאָציאַליסטן, איך בין אַ מיטגליד פון אַ סאָציאַליסטישער פאַרטיי, נאָר אין דער ערשטער ריי צוליב דעם, ווייל מיר זענען יידן, פאַרבונדן מיט אונדזער יידישער קולטור.

צום שלוש נאָך איין ענין. „די גאַלדענע קייט“, ווי זי איז איצט געקומען צום אויסדרוק, ווי מיר קלערן, אַז זי וועט אויך ווייטער קומען צום אויסדרוק, גייט אַרויס פון שטאַנדפונקט, אַז דאָס וואָס מיר טוען אין ישראל מוז נישט בינדן אַלע אַנדערע. מיר האָבן אונדזער וועג. די צייטשריפט האָט איר וועג און

דאָס ייִדישע פּאָלק אין ישראל האָט זיין וועג. מיר ווילן נישט זאָגן, אָז דאָס איז אויך דער וועג פאַר אַלע אַנדערע. וואָס מיר ווילן זאָגן איז, אָז יעדעס פּאָלק, יעדע גרופּע דאַרף געפֿינען איר וועג צו גאָט. עס זענען פאַראַן אַ סך וועגן, וואָס פֿירן צו גאָט. מיר גייען אונדזער וועג. מיר האָפֿן, אָז אַנדערע וועלן גיין מיט זייערע וועגן און וועלן רעאַליזירן די אידייע פֿון מענטשלעכער מאַראַל, פֿון מענטשלעכער לאַיאַליטעט און פֿון סאָלידאַריטעט. אויף אַזאָ אופֿן וועלן מיר דערגרייכן אַ נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע דערלייזונג פֿון ייִדישן פּאָלק מיט דער אייביקער צונויפֿגעבונדנקייט מיט אַלע גערעכטע מענטשן פֿון אַלע גערעכטע פעלקער.

בריסל, 1967.

„די צוקונפט“

פון משה וואלדמאן (פאָרײַז)

ווען מיר קומען זיך צונויף אפצוגעבן כבוד דער יידיש-ליטערארישער פעריא-דיק, דארף דערמאָנט ווערן דער יום-טוב לכבוד דעם עלטסטן יידיש-ליטערארישן זשורנאַל „די צוקונפט“. היי-יאר ווערט „די צוקונפט“ אַלט פינף און זיבעציק יאָר. קומט ממילא אויס, אַז פונדאָנען, דוקא פון איראַפּע, אין דער סביבה פון אַ קרייז פון יידישע געניסער, ווערט אויפגעהייבן דער כּוס צו מאַכן אַ „לחיים“ לכבוד דער יידישער ליטעראַטור, וואָס „די צוקונפט“ האָט גאָר אַ סך צוגעהאַלפן צו איר פּאַנאַנדערבלי.

אויב איך פאַראַלגעמיין די באַדייטונג פון „די צוקונפט“ אַלס אַ וויכטיקן פאַקטאָר אין דער יידישער ליטעראַטור, וואָס אירע השפעות זענען פון אַ קאַלאַסאַלן אַנזען, איז דערמיט אַליין שוין אַ באַווייז, אַז אין דער דאָזיקער אויסגאַבע פאַר ליטעראַטור, קולטור און געזעלשאַפטלעכע פּראַבלעמען, זאָלן קומען צום אויסדרוק במשך פון די פינף און זיבעציק יאָר די חשובסטע און צומייסטנס געהערטע און געערטע וואַרטזאָגער אויף אַלע געביטן פון דער קולטור-אַנטוויקלונג. דאָס מיינט אויך, אַז אירע השפעות זענען אַריבערגעוואַקסן ווייט אויסער די גרענעץ פון איין לאַנד, אַמעריקע, וווּ דער זשורנאַל איז אויפגעקומען און גייט אַרויס חודשלעך אַלע יאָרן ביז היינט אָן איבערייס. דאָס אַליין איז אַ זעלטענע דערשיינונג. זענען מיר דאָך אַ פּאַלק פון כּסדרדיקע אָנהייבן, צעריסענע אָנהייבן אין רעזולטאַט פון אַ צעשטערטער עקזיסטענץ, פון אַ ביטערן גורל. עס איז נעמלעך ביי אונדז פאַראַן אַ ווילן שטענדיק זיך איינצווואַרצלען און דאָך בלייבן מיר אויסגעוואַרצלט. דער דאָזיקער אומזיכער, אַרויסגערופן דורך נישט ווייניק טרויעריקע דערשיי-נונגען, וואָס פרעמדע פאַקטאָרן האָבן פאַר אונדז באַשטימט, האָבן געשאַפן סיטואַציעס, וואָס יעדער שעפּערישער אָנהייב, יאָ אַדער נישט געבונדן מיט אויסערלעכער מאַניפעסטירונג, האָט געמוזט איבערגעריסן ווערן. דערפון שטאַמט דער גרויסער סך-הכל, וואָס וואַלט זיך מסתמא באַקומען, ווען מיר ציילן איבער די קעפלעך פון יידישע פעריאָדישע אויסגאַבעס איבער דער גרויסער צעשפּרייט-הייט פון יידישן לעבן אין די לעצטע פינף און זיבעציק יאָר. עס וואַלט זיך באַקומען אַזאָ גרויסער פאַרמעגן, וואָס ווייניק פון דער דרויסנדיקער וועלט קענען מיט אונדז קאַנקורירן.

דאָ הייבט זיך טאַקע אַן די טראַגעדיע פון יידישער אומגאַראַמאַלקייט, פון

יידישער אנהייבערישקייט ביז פרעמדער פארוואַרצלטקייט. אָבער דאָ הייבט זיך אויך אַרויס דער יידישער פענאַמען, וואָס האָט כּסדר כּה צו בויען. ווידער אָנהייבן. אַ שטענדיקער בראשית, ווי עס חורט זיך איבער דאָס לערנען אונדזערס: פאַר-ענדיקט די פינף חומשים, איז ווידער בראשית. און אין דעם נייעם בראשית איז פאַראַן נייע דערקענטעניש. נייע אַלבערליקן צו ווייטערדיקע אָנהייבן, צו ווייטערדיקער פאַרטיפונג. ווייל אַלץ צוזאַמען איז נישט איינזאַמלונג, נאָר אַנ-זאַמלונג. עס איז אַ גרויסער אונטערשיד. צוויי באַגריפן: איינזאַמלונג מיינט אַפּשלוס, אַנזאַמלונג — קאָנטינוואַיטעט, באַרייכערונג, אָנוויקס; נאָך אַ ציגל און נאָך אַ שטיין און עס ווערט אַ העכערע געביידע, נעמט אַרום אַ גרעסערן שטח. פינף און זיבעציק יאָר „די צוקונפּט“ זענען איינגטלעך געווען עפעס מער, ווי פּרצס יום-טובֿ-בלעטלעך. אַן אויסגאַבע, וואָס האָט זיך געשטעלט באַוווסט-זיניקע צילן צו דערהייבנקייט פון אונדזער לעבן, נישט נאָר מאַניפעסטאַציע, נאָר מאַביליזאַציע פון כּחות, פאַרמעסטן זיך.

פאַר אונדז ליגט אַ קאַפּיע פון ערשטן נומער „די צוקונפּט“, וואָס איר אָרנאַמענטיק איז געצייכנט מיט דער דאַטע — יאַנואַר 1892. דאָס איז פינף יאָר פּריער, ווי אין געזעלשאַפּטלעכן לעבן פון תּחום-המושב איז אויפגעקומען דער יידישער אַרבעטער-בונד „בונד“, די באַוועגונג, וואָס האָט אַקצענטירט איר פאַרבינדונג מיטן פּראַגרעס פון דער וועלט, כּדי צו ברענגען די גאולה אויך פאַרן יידישן מענטש. עס איז פינף יאָר פּריער, ווי עס האָט זיך באַוויזן דער ציוניזם, די באַוועגונג פון נאַציאָנאַלן רענעסאַנס, וואָס האָט פאַרבונדן דעם גורל פון ייד מיט דער ערד פון די אבות, מיטן הייליקן ירושלים, וואָס איז צעשטערט געוואָרן און דאַרף צוריק אויפגעבויט ווערן. און אפשר האָט די דערשיינונג פון „די צוקונפּט“ במשך די פינף יאָר מיט עפעס משפּיע געווען אויף דער אויסקריס-טאַליזירונג פון געדאַנקען און אויף דער דערוואַכונג פון געפּילן, וועלכע האָבן טיף געדרעמלט אין אונדזער פּאָלקס-אַרגאַניזם. דאָס ערשטע זייטל „צוקונפּט“ פון יאַנואַר 1892 האָט אָנגעזאַגט, אַז „אונדזער פּראַגראַם קענען מיר איינגטלעך אויסדריקן אין די ווערטער: „מיר זענען סאַציאַל-דעמאָקראַטן“. אַזוי האָבן עס דערקלערט יענע ערשטע, די אָנהייבער, די וויזיאָנערן פון אַ פּרייערער וועלט, די אייניקלעך פון אייביקע טרוימער וועגן „והיה באחרית הימים“.

וואָס זאָגט זיך אין דאָזיקן ערשטן זייטל?

„מיר זאָגן עס גאַנץ אַפּ. מיר ווילן פון קיינעם נישט באַהאַלטן דעם פּאַקט, אַז מיר הייבן אָן אַרויסצוגעבן אַ וויסנשאַפּטלעכן זשורנאַל אין זשאַרגאַן, אַ נייעס אין דער אַרעמער זשאַרגאַנישער ליטעראַטור. נאָר אַלס פּרובע. די יידישע אַרבעטער-רייע וואָקסט זייער שנעל און עס אַנטוויקלען זיך אַזעלכע אַרבעטער, וואָס ווילן זייער גרינטלעך לערנען די סאַציאַלע פּראַגע פון אונדזער צייט און איבערהויפּט זיך אויסבילדן. ער קען דאָס ליידער נישט דערגרייכן, ווייל אויף זשאַרגאַן האָט מען ביז דער לעצטער צייט נאָר געשריבן באַבע-מעשיות און בדחנות. אַנ-דערע שפּראַכן קענען זיי אַזוי ווייניק, אַז זיי זענען נישט אימאָשטאַנד

צו פארשטיין אַ בוך אָדער אַן ערנסטן אַרטיקל. פֿאַר די ערנסטע אַרבע-
טער, וואָס זענען גערן צו וויסן און צו ווערן געבילדעטע מענטשן, גיבן
מיר אַרויס „די צוקונפֿט“. אויב זייער צאָל איז ווירקלעך אַזוי גרויס.
ווי פֿילע גענאָסע באַהויפֿטן, וועט זי עקזיסטירן און דערפֿילן איר ערציי-
אונג־אויפֿגאַבע. און דאָן וועלן מיר וואָרטן אויף די צייט, ווען אונדזער
פֿראַפּאָגאַנדע אויף פֿאַרזאַמלונגען, אין דער אַרבעטער־צייטונג, וועט אַנט-
וויקלען אַזאַ צאָל ערנסטע אַרבעטער, אַז אַ וויסנשאַפֿטלעכער זשורנאַל
זאָל יאָ קענען עקזיסטירן.“

לאַמיר דאָ נישט צופֿיל אַנאַליזירן, אַריינלאָזן זיך אין חקירות אָדער דיס-
קוסיעס. אַזוי האָבן זיי אַנגעהייבן, די ערשטע, מיט פינף און זיבעציק יאָר צוריק.
דאָס איז געווען זייער וויזיע. און וויכטיק איז דוקא צו געדענקען די ערשטע
צוויי שורות, וואָס דערקלערן אין דריי ווערטער זייער פֿראַגראַם: „מיר זענען
סאָציאַל־דעמאָקראַטן“. באַגלייט זענען די ווערטער מיט אַן אַרנאַמענט פֿון אַנקור-
מענדיקע מלאַכימלעך, בשורה־טרעגער. עס פעלן זיי נאָר די טראַמפֿיטן אין מויל,
וועלכע זאָלן זיך לאָזן הערן און אויסשאַלן די בשורות. אַז מיר גייען באַפֿרייען
די וועלט, מיר גייען באַפֿרייען די יידן אין דער וועלט.“

איך שטעל זיך דאָרויף אָפּ און אַקצענטיר די שורה, ווייל דער געדאַנק
האַט באַשטימט דעם כאַראַקטער פֿון דער יידישער אַנטוויקלונג אין דער גרויסער
פֿרייער אַמעריקע. אָבער וועגן דעם אַ ביסל שפּעטער.

זאָלן מיר אָבער נישט פֿאַרגעסן אויך אַפּצוגעבן כבוד אַ צווייטן יידישן
זשורנאַל פֿון אַמעריקע, וואָס איז עלטער פֿון „די צוקונפֿט“ און דאָס איז „די
פֿרייע אַרבעטער־שטימע“, וועלכע איז באַמת אַ פֿרייע טריבונע פֿאַר יעדן פֿריי-
דענקענדיקן מענטש. מיט צוויי יאָר עלטער איז אין אויסגאַבע פֿון דער אַנדערער.
אָבער כאַראַקטעריסטיש איז, און עס דאַרף דערמאַנט ווערן; ווען „די צוקונפֿט“
איז אויפֿגעקומען אַלס סאָציאַל־דעמאָקראַטישער אַרגאַן, האָט „די פֿרייע אַרבע-
טער־שטימע“ שוין עקזיסטירט אַלס אויסגאַבע פֿון די פֿרייהיטלעכע סאָציאַליסטן,
די אַנאַרכיסטן. אויך דאָס איז סימבאָליש און זאַגט אייגנטלעך אַן אין וועלכער
ריכטונג האָט דער יידישער ישוב אין אַמעריקע זיך געוואָנדן און וווּ האָט ער
געמיינט צו אַנקערן.

כדי נישט שלעכט פֿאַרשטאַנען צו ווערן מוז מען אונטערשטרייכן: נישט
אַלץ, וואָס יענע ערשטע, די פֿיאַנערן פֿון געדרוקטן יידישן וואָרט אין אַמעריקע
האַבן געמיינט, איז געוואָרן וואָר. אַ סך אין דער וועלט איז אויך געוואָרן אַנדערש,
ווי עס האָבן אפֿילו וועלט־פֿירער געמיינט און געוואָלט.

דער אויפֿקום און דער רענעסאַנס פֿון אונדזער יידישער אַקטיוויטעט איז
געבונדן אויך מיטן אַנהייב פֿון דער יידישער דיכטונג. אויב עס איז געוואָרן
הונדערט יאָר זייט מענדעלעס דערשיינען, איז געוואָרן פינף און זיבעציק יאָר
זינט עס איז דערשינען די גרופּע אַרבעטער־דיכטער מיט מאָריס זוינטשעווסקי
בראש. די ערשטע זייט פֿון דער „פֿרייע אַרבעטער־שטימע“ הייבט זיך טאַקע

אָן מיט זיינס אַ ליד „גרוס אויס אייראָפּע“. געצייכנט איז מ. ו. און דאָס מיינט מאָריס ווינטשעווסקי.

לאַמיר דעריבער אויך היינט באַערן יענע ערשטע, פון וועלכע מיר האָבן אַ סך געלערנט. אַ דאַנק זיי האָבן מיר אַ ווונדערלעכע אַנטוויקלונג פון יידיש-ליטעראַרישן שאַפן, וואָס די וועלט הייבט אפילו אָן היינט צו דערזען איר ווערט. וועל איך ציטירן אַ ליד פון 1894, געשריבן דורך איינעם פון יענע ערשטע, פון די ראשונים, א. באַשאַווער. „רעוואָלוציאַן“ הייסט דאָס ליד :

„איך קום ווי אַ שטאַלצער קאַמעט, ווי די זון ווען עס הייבט אָן צו טאַגן, איך קום ווי אַ בייזער געוויטער, פון בליץ און פון דונער געטראָגן, איך קום ווי די גלוטיקע לאַווע פון וואַלקן באַדעקטע וואַלקאַנען, איך קום ווי דער שטורעם פון צפון, וואָס וועקט און דערשרעקט אַקעאַנען,

איך קום ווייל מען פֿיטערט דעם פֿרידן מיט פולווער און בליי אין קאַנאַנען, איך קום ווייל די וועלט איז צעטיילט און דער בונד פון דער מענטשהייט צעריסן ;

איך קום ווייל מען וויל פאַר דעם צייטיגיסט דעם ענדלאַזן וועלט־טרוים פאַרשליסן.

איך קום, ווייל איך בין אין דעם מדבר פון הערשאַפט געבאַרן געוואָרן ; איך קום, ווייל עס האָבן די הערשער געוועקט און דערצויגן מײן צאָרן ; איך קום, ווייל די מענטשלעכע ווױקט קען די זכיה פון לעבן נישט טייטן ; איך קום, ווייל מען קען נישט די פֿרייהייט אויף אייביק פאַרשמידן אין קײטן.

דאָס זענען נאָר דריי פֿערזן פון אַכט. איך האָב עס אייך איבערגעלייענט, כדי אויף אַ מאַמענט צוריקומען צו יענער תקופה, וואָס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט דערוואַכונג אין יידישן לעבן. ס'איז די תקופה פון יענע טרוימער, וואָס זואַרטן, אַז „נאָך די שטורמען, פֿרעסט און שנייען, קומען וועט דער שיינער מאַי ; וואָס מיר וועלן איצט פאַרזייען, וועט היינט בליען פֿראַנק און פֿריי.“ און אַזוי האָט געזונגען אין יענער צייט אַ צווייטער פון דער דאָזיקער גרופּע, דוד עדעלשטאַט. כאַראַקטעריסטיש פאַר דער יידישער ליטעראַטור בכלל, און אַמעריקע איז נישט קיין אויסנאַם, אַז יענע אָנהייבער האָבן זיך געשטעלט גאַנץ באַוווסטויניקע צילן און אויפגאַבעס. נישט נאָר וויילן און פאַרוויילן, ווייך מאַכן דאָס האַרץ, נאָר פֿילן און דערפֿילן שליחותן, לאַמיר נישט פאַרגעסן אַזאָ וויכטיקע געשטאַלט, זוי עס איז געווען יעקב דינעזאָן, סענטימענטאַל ביי גאָר טאַקע, אַבער ווי טיף וויר-קענדיק און ווי דערהייבן איז ער געווען אין זיין ווערק, אין וועלכן ער האָט אויס-געדריקט דעם צער פון אַ גערודפֿטן, דאָס אַליין האָט אין זיך געהאַט פאַזיטיווקייט. ווייל די עוולה איז דערקענט געוואָרן און קעגן איר איז געפֿירט געוואָרן אַ קאַמף. פון דעם פֿריער ציטירטן ערשטן בלעטל אינעם ערשטן נומער „די צוקונפֿט“

דערוויסן מיר זיך וועלכע אויפגאבעס דער דאזיקער יידישער זשורנאל האט זיך געשטעלט. דערציען, דערהייבן דעם עולם, צובינדן אים צו אונזערע ווערטן. דאס קומט ארויס גאנץ קאנקרעט. א יידיש געדרוקט ווארט האט געהאט וויכטיקע דער-ציערישע צילן.

הייב אויף דינע אויגן, א פאלק, וואס דו ביסט אזוי הייל און ארעם, הייב אויף דינע אויגן צו מזרח און מערב, צו צפון און דרום, און זע די געזאמלטע אוצרות, און זע ווי פון דער אַרבעט די פירות און זע דעם געבליבענעם רייכטום פון פריער געוועזענע דורות.

פינף און זיבעציק יאָר „די צוקונפט“ מיינט אויספירן אַ שליחות. די אַנט-וויקלונג איז געווען אַ גאָר גאָר אינטערעסאַנטע. מיט יעדער נייער פּערזענלעכקייט, וואָס איז אַריינגעקומען אין דאָזיקן היכל, איז ניואַנסירט געוואָרן די אויפגאַבע, אויסגעברייטערט געוואָרן די ראַם, איז רייכער געוואָרן דער טעמאַטישער שטאַף. אויף וויפל עס איז פאַראַן פאַרבינדונג פון דער יידישער פּעריאָדיק בכלל מיט דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור איז שוין אַ באַקאַנטע זאַך. אָבער בכדי צו זיין קלאָרער אינפֿאַרמירט, מוז מען וויסן, אַז אין אַ פאַר יאָר אַרום וועלן מיר פּייערן אַ יום־טוב פון הונדערט יאָר יידישע ליטעראַטור אין אַמעריקע. און עס איז דאָ מיט וואָס זיך צו באַווייזן און עס איז דאָ מיט וואָס זיך צו גרויסן. לאַמיר געדענקען: יידיש אין אַמעריקע איז עלטער. יידיש האָט מען אין אַמעריקע געהערט גלייך ביים סאַמען אָנהייב, גלייך נאַכדעם, ווי עס האָבן זיך באַווייזן די ערשטע יידישע איינוואַנדערער. דאָס זענען געווען דריי און צוואַנציק ספרדישע יידן. זיי האָבן זיך באַווייזן אין ניי־אַמסטערדאַם, אין איצטיקן ניו־יאָרק, אין 1654. אָבער תיכף נאָך זיי זענען קיין אַמעריקע געקומען אויך דייטשע יידן. דער דאָזיקער פרט איז אַ וויכטיקער. ווי באַוויסט האָבן דייטשע יידן גערעדט יידיש האָרט ביזן מיטן 19־טן יאָרהונדערט. אין 17־טן יאָרהונדערט, ווען זיי האָבן איבערגעטראַגן זייער יידיש קיין אַמעריקע, האָבן זיי שוין געהאַט הינטער זיך אַ זיבן הונדערט יאָר יידיש־שעפּערישקייט.

וואָס מיר זאָלן נישט קענען זאָגן וועגן דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, וואָס איז גאָר אַ וויכטיקע, האָט אָבער געשפּילט אַ באַזונדערס וויכטיקע ראָלע די גרופּע „יונגע“; דאָס איז נישט נאָר אַ שם־דבר, דאָס איז אַ דערשיינונג פּול מיט ווונדער, וואָס האָט געפּירט צו אַ גרויסער אַנטוויקלונג, וואָס האָט דער יידישער ליטעראַטור, דער יידישער דיכטונג געגעבן ממש פּליגלען צו פּליען. מיט די „יונגע“ איז שוין געקומען אַ גרויסער קינסטלע-רישער פאַרמעסט און אויך אַ גרויסע קינסטלערישע דערגרייכונג.

ווער זענען זיי געווען די אָנהייבער? לייזויק און משה־לייב, אַפּאַטאַשו און מנחם, זישע לאַנדוי און איגנאַטאַוו און משה נאָדיר, י. י. שוואַרץ און ראַבאָי און אַ סך אַנדערע מיט זיי, צענדליקער הינטער זיי, וועלכע האָבן דערגרייכט אין דער ליטעראַטור־שאַפּונג ווונדערבאַרע הויכן. מען טאָר אָבער אויך נישט פאַרגעסן די

פארגייערס, וואָס האָבן פֿאַר זיי אויסגעלייגט אַ וועג און דאָס זענען: אברהם רייזן, יהואש, אברהם ליעסין און אַ גאַנצע פּלעיִאָדע פון זייערע מיטצייטלעך. שטעלט זיך די פּראָגע: די ייִדיש־אַמעריקאַנער ליטעראַטור, בילדענדיק שוין אַ צענטער, האָט עפעס געהאַט אַן איינפלוס אויף די ליטעראַטור־צענטערס אין אַנדערע ישובים? קאַנקרעט — וואַרשע און מאַסקווע? יאָ. אפילו ווען מאַסקווע, דאָס ייִדישע מאַסקווע, האָט גענומען אַן אַנדערן דרך. אויך דאָרטן האָט מען אַרײַ בערגעקוקט צו ניו־יאָרק, געווען פֿאַרבונדן מיט די שעפּערישע פּערזענלעכקייטן, ווי דאָס איז אויך געווען מיט וואַרשע און מיט לאַדזש. אין די פעלדלעך פון אייגענעם האַרץ האָט מען זאָרט באַהאַלטן אַ טיף דאַנקבאַרקייט־געפיל צום ייִדישן שעפּערישן מענטש און געפרייט זיך מיט יעדער שאַפּונג. דער פּאַקט, וואָס דער רוב פון די אַנגעזעענסטע שרייבער אין ניו־יאָרק איז אַ צייט אויך געווען פֿאַרבונדן מיט דער רעוואַלוציע, מיט איר טרוימערישן צוואַנג, האָט אַ סך בייגע־שטייערט פֿאַר יענער פֿאַרבינדונג פון מזרח מיט מערב. דאָס איז אָבער געווען נאָר אַ געוויסע צייט, אַ קורצער פּעריאָד.

„די צוקונפט“ האָט געהאַט אַ שליחות, אמת נישט אַלע צייטן אַ גלייכע. פינף און זיבעציק יאָר איז אַ מהלך. דורך דער צייט האָבן זיך געביטן אירע קאַפיטאַנען. אַ רעדאַקטאָר איז אַזאַ קאַפיטאַן. און לויט דער פּערזענלעכקייט — דאָס פּנים. „די צוקונפט“ האָט אַרום זיך געזאַמלט די וויכטיקסטע רעפּרעזענטאַנטן פון ייִדישן וואַרט, אויב אין דער צייט פון אויפקום, ווען אב. קאהאַן האָט געזאָגט זיין וואַרט, ווען ער האָט געגעבן אַ ריכטונג, האָט דער נעסטאָר פון דער ייִדישער זשורנאַליסטיק געשריבן אין צוועלפטן נומער „צוקונפט“ צום ערשטן מאָל: „אַדיע רעליגיעזע פייערסטע, אַדיע נאַציאָנאַלע שמחות“, דערמאַנט עס אָבער „די צוקונפט“־רעדאַקציע ביים אַרויסגעבן איר יובל־נומער צום 65־טן געבוירנטאָג און זי שרייבט: „און היינט שטייען מיר ערב דער נאַציאָנאַלער פייערונג פון צענטן יאָר ייִדישע מדינה“. ווען מיר זאָגן די ווערטער האָבן מיר געפייערט ח״י יאָרן און מיר גרייטן זיך איצט צום צוואַנציקסטן יום־העצמאות.

עס זענען פֿאַרשטייט זיך פֿאַראַן פֿראַבלעמען, פֿאַרבונדן מיט דער עקזיסטענץ פון „די צוקונפט“ אין פינף און זיבעציק יאָר. אויב עס איז אמת, אַז די ייִדישע אויסגאַבעס האָבן געוואָלט זיין מאַביליזירנדיקע פּאַקטאָרן פֿאַר ייִדישע אינטערעסן, קען מען זאָגן, אַז צום באַדויערן האָבן די אויסגאַבעס אין אַמעריקע נישט אויסגע־פירט זייערע געזעלשאַפּטלעכע שליחותן. אויב אין סך־הכל האָבן מיר געהאַט אַ ווונדערלעכן פּאַנאַנדערבלי פון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, איז אָבער דער ישוב, ווי אַזעלכער, אַוועק אויף אינגאַנצן אַנדערע דרכים. דאָס ייִדישע נאַציאָנאַלע לעבן אין אַמעריקע איז ביז צו דער גרויסער קאַטאַסטראַפּע געווען נישט קיין זיך בויענדיקס. מען האָט נישט געטאָן, כדי זיך צו פֿאַרפּעסטיקן, צו פֿאַרוואַרצלען. מען האָט אפילו אַלץ געהאַט — ליטעראַטור און טעאַטער־קונסט, אַ שול־וועזן, אָבער נישט, אַז עס זאָל דערפון ווערן אַ ישׁ, וואָס די רעליגיעזע האָבן שפּעטער יאָ באַוווּזן. אַ פּאַקט — איין איינציקער כאַטש — דער ישיבה־אוינווער־סיטעט, וואָס הייבט זיך וואָס אַמאָל העכער און העכער, וואַקסט, אַז אפילו דאָ הי גרויסן מיר זיך מיט דעם דאָזיקן פּאַקט. אָבער די סיבה דערפון זע איך אין דער

ערשטער פראקלאמאציע פון פראגראם, וואָס איז דערשינען אין דער „צוקונפט“ : „מיר זענען סאָציאַל-דעמאָקראַטן“. די וויזיע איז באלד געווען אַן אַנדערע: נישט יידישער תוכן, נאָר סאָציאַלע איבעראַנדערשונג פון סיסטעמען. דערמיט וועלן מיר קענען ראַטעווען אונדזער נפש. געדאַרפט האָט מען אָבער פון סאַמען אָנהייב טראַכטן צו דערהאַלטן געזונט די נשמה. יענע ערשטע עמיגראַנטן, סאָציאַליסטן, פאַרלייקענער פון יידישקייט, די „פאַרוואַרפערס פון נאַציאָנאַלע פייער-טעג“ האָבן עס געברענגט צו אַזאַ מצב, מיט וועלכן די יורשים שפּעטער, נאַציאָנאַלע יידן מיט אַ וויזיע, האָבן שוין געמוזט קעמפן און שווער איז זיי שוין געווען זיך אַן עצה געבן.

ערשט איצט אייגנטלעך וואָלט זיך געוואָלט אָנהייבן אַ סך צו זאָגן, ברענגען צום אויסדרוק געדאַנקען פון יידישע שרייבער, מיטבויער פון „צוקונפט“ און פון אַנדערע יידישע אויסגאַבעס, פון דער דאַרטיקער יידישער ליטעראַטור, בכדי צו דערקענען, ווי האַלטן מיר מיט יידיש לעבן אין אַמעריקע? אָבער איך וויל בלויז פאַרענדיקן מיט נאָך איין באַמערקונג.

איך האָב פריער דערמאָנט אַ טייל „צוקונפט“-רעדאַקטאָרן. אָבער צווישן זיי זענען געווען אַ סך זייער אינטערעסאַנטע פּערזענלעכקייטן. עס איז כדאי צו איבער-לייענען די עטלעכע נעמען, וואָס ווערן דערמאָנט אין ספּעציעלן יובל-נומער צום פינף און זעכציקסטן יאָר :

מיר דערמאָנען מיט יראַת-הכבוד אונדזערע פאַרגייער, די גרונט-לייגער פון דער „צוקונפט“, די רעדאַקטאָרן אין דער פאַרגאַנגענהייט: פּיליפּ קראַנץ, אב. קאַהאַן, ד״ר קאַספּער, מאָריס ווינטשעווסקי, בער פיינגבוים, יעקב מילך, ד״ר י. פאַרבער, א. ש. זאַקס, אברהם ליעסין און זיין רעדאַקציע-סעקרעטאַר יעקב קרעפ-ליאַק, שמואל ניגער און אברהם מענעס און אויך דוד פינסקי; געווען איז אויך איינער פון די רעדאַקטאָרן הלל ראָגאַף און דער היינטיקער רעדאַקטאָר פון „פאַר-ווערטס“ ד״ר ל. פאַגעלמאַן. אָבער אין די לעצטע יאָרן האָבן מיר געהאַט אין דער רעדאַקציע לייזויקן, יעקב פאַטן, יעקב גלאַטשטיין און שלמה ביקל, וועלכע פייערן איצט זיבעציק יאָר פון זייער לעבן און פּופּציק יאָר ביישטייער צו דער יידישער ליטעראַטור. איז דעריבער ביז גאָר וויכטיק, אַז פּונדאַנען, ווען מיר רעדן וועגן „צוקונפט“ זאָלן מיר אַט די צוויי יידישע פּערזענלעכקייטן, וואָרטזאָגער אין דער יידישער וועלט, היינט צו טאָג, איבערשיקן אונדזער גרוס און ברכות פאַר אַ געזונט און לאַנג לעבן און פאַר שעפּערישקייט אין זייער לעבן.

בריטל, 1967.

„דווקא“

פון פראפ. אלעקס דערטשאנסקי (פארזי)

עס זענען פאראן צוויי סיבות צוליב וועלכע איך האב זיך אונטערגענומען צו רעדן וועגן זשורנאל „דווקא“: די ערשטע איז, וואס אין דער צייט פון דער מלחמה האט די יידישע קאמפס-ארגאניזאציע אין פראנקרייך ארויסגעגעבן א קליינע צייטונג, וואס האט געהייסן „קאן-מעם“ און ווען איך האב דאס ערשטע מאל דערזען דעם זשורנאל פון דרום-אמעריקע „דווקא“ האב איך זיך דערמאנט אין די צייטן, ווען מיר האבן פאבריצירט אונדזער צייטונג „דווקא“. צווייטנס האט מיר אינטערעסירט צו רעדן וועגן „דוקא“ ווייל איך האב געווינדמעט לאנגע יארן דעם שטודיום פון פילאזאפיע און עס האט מיך אינטערעסירט צו באקענען זיך נענטער מיט א יידיש-פילאזאפישן זשורנאל.

ס'איז נישט דאס ערשטע מאל ווען עס גייט ארויס א פילאזאפישער זשורנאל אין יידיש. איך וועל דערמאנען צוויי זשורנאלן פון פאר דער מלחמה, וואס האבן געהאט אן אומדירעקטן שייכות מיט „דווקא“. דער ערשטער איז „די פרייע שריפטן פארן יידישן סאציאליסטישן געדאנק“, וואס זענען ארויסגעגעבן געווארן דורך ד"ר יצחק נחמן שטיינבערג. דער צווייטער איז ארויסגעגעבן געווארן אין קאוונע. איך דערמאן זיך נישט זיין נאמען, אבער איך געדענק דעם נאמען פון זיין רעדאקטאר דאמסקי. פארוואס דערמאן איך יצחק נחמן שטיינבערג, דאמסקי איז שייכות מיט „דווקא“? וויילט דער קולטור-אפטייל פון י. וו. ק. אָנגעפירט דורך ד"ר אהרן שטיינבערג. האט געגעבן דעם געהעריקן אימפולס, אַז „דוקא“ זאל ארויסגיין. און יצחק נחמן שטיינבערג איז געווען דער ברודער פון אהרן שטיינבערג. דאמסקי איז געווען דער קוזין פון ד"ר אהרן שטיינבערג און ווען נישט אהרן שטיינבערג, וואלטן מיר היינט צו טאג נישט געהאט קיין „דווקא“. דערפאר דערלויב איך זיך אַלס אַרײַנפיר אייך צו רעדן וועגן די סיבות צוליב וועלכע איך האב זיך אינטערעסירט מיט „דווקא“.

פאקטיש איז יידישע שפראך, וועלטלעכע יידישקייט, א פילאזאפישער סיסטעם. כמעט אלע מענטשן האבן עס פארגעסן. די וועלטלעכע יידישקייט, וואס האט אירע ממשותדיקע יסודות אין דרום-אמעריקע, האט געווינט, אַז היינט צו טאג מוז מען געבן א פילאזאפישן יסוד דעם היינטיקן יידישן סעקטאר. ווייל פאר דעם רעליגיעזן יידיש-רענדיקן עלעמענט איז שפראך אן אונטערבאווסט-זינקער מכשיר. אויסצודריקן זיינע געפילן. פאר דעם וועלטלעכן ייד איז יידישע

שפראך דער אלף און דער תו פון זיין יידישקייט. דערפאר מוז ער זיך אויס-
דריקן פרעציו שטרענג, לויט די מוסטערן פון דער פילאָזאָפֿישער סיסטעמאַטיק.
און עס איז נישט קיין צופאַל, וואָס דער פילאָזאָפֿישער זשורנאַל איז דערשינען
אין דרום־אַמעריקע אין סוף פון די פּערציקער יאָרן. ווייל דרום־אַמעריקע איז
געוואָרן אין די לעצטע צוואַנציק־דרייסיק יאָר אַ קאַנטינענט, וואָס טראָגט אין
זיך די האַפּענונגען פון דער באַנייאונג פון דער וועלט. ווייל אַלע נייע אידעאָ-
לאָגיעס ווילן שלאָגן וואַרצלען אין דרום־אַמעריקע, אָדער ציען זייער יניקה
פון דרום־אַמעריקע. למשל: די היינטיקע פּראַנציוזישע סאַציאַלאָגיע, ווי צום
ביישפּיל, די שיטה פון קלאַד לעווי־שטראַוס, וועגן וועלכער איר האָט געהערט,
ציט איר גאַנצן מאַטעריאַל פון בראַזיל. קלאַד לעווי־שטראַוס דערציילט אין זיינע
זכרונות פון דער צייט ווען ער איז געווען פּראַפּעסאָר אין ריאַ דע זשאַניראַ, אַז
ווען ער פּלעגט דאָרטן רעדן וועגן פּלאַטאָ און אַריסטאָטעל פּלעגן די סטודענטן
קומען רעדן וועגן דער מאַדערנעסטר פּילאָזאָפֿיע.

פאַרוואָס רעד איך וועגן דעם? ווייל דער רעדאַקטאָר פון „דווקא“, שלמה
סוצקאָוויטש, ווען ער האָט אָנגעהייבן אַרויסצוגעבן „דווקא“, האָט ער געזאָגט,
אַז ער וויל גיין לויט דער שיטה פון דער פּענאַמאַלאָגישער שולע פון עדמאַנד
הוסל. ער האָט געזאָגט, אַז היות די טראַדיציאָנעלע פּילאָזאָפֿיע איז נישט מער
מסוגל אויסצודריקן דעם יידישן גורל, וויל ער פּרוּוון אויסצוטייטשן דעם יידישן
גורל לויט דער שיטה פון עדמאַנד הוסל.

וואָס איז דאָס אַזוינס די פּענאַמענאַלאָגיע? ווער איז עס עדמאַנד הוסל?
איך וועל דאָ אַנדייטן דעם יידישן מאַמענט פון עדמאַנד הוסל. עדמאַנד הוסל
אַזוי ווי זיגמונט פּרויד און אַזוי ווי פּרידריך מילטנער איז אַ מענטש, וואָס קומט
אַרויס פון מעהרן, טשעכאָסלאַוואַקיי אָדער בעהמען־מעהרן, אָבער עס איז פאַראַן
אַ טשיקאַווער מאַמענט, אַן אָנגעווייטיקטער מאַמענט אין דער יידישער גייסטיקער
געשיכטע. די אַלע דריי שטאַמען פון משפּחות, וואָס זענען געווען מיט דורות
צוריק אָנגעשטעקט מיט שבתים, זיי זענען יורשים פון דער תורה פון שבתי
צבי. און דערלויבט מיר צו מאַכן אין קלאַמערן אַ באַמערקונג וועגן דער שבתי
צבי־באַוועגונג. פּאַקטיש זענען מיר נאָך ביז היינט צו טאָג נישט אַרויסגעקראַכן
פון דעם קרייז, אין וועלכן שבתי צבי האָט אונדז אַריינגעפירט מיט צוויי
הונדערט יאָר צוריק. אין וואָס באַשטייט די נייע רפואה פון עדמאַנד הוסל? ער
האָט איינגעזען, אַז מען טאָר נישט פאַרטייטשן די ווירקלעכקייט לויט אידעאָליס-
טישע אָדער רעאַליסטישע השגות. מען מוז די ווירקלעכקייט אַריינטאָן אין קלאַ-
מערן. לויט אים דאַרף מען באַשרייבן די ווירקלעכקייט. איינע פון זיינע טעזעס
איז געווען: צוריק צו די זאַכן זעלבסט. האָט סוצקאָוויטש געוואָלט מיט דעם
געפינען אַ רפואה פאַר די פּראַבלעמען פון דער וועלטלעכער יידישקייט. ער האָט
זיך אונטערגענומען אַ וויכטיקע אַרבעט. ער האָט אַרויסגעגעבן במשך די יאָרן
אַ גאַנצע סעריע נומערן און איר וועט מיר דערלויבן אייך אָנצוגעבן אַ סדר פון
די נומערן, איינגעטיילט לויט די תקופות.

ס'איז פאַראַן אַ סעריע פון נומערן, וואָס זענען געווידמעט געוואָרן פאַר
יהדות, תנ"ך, אַ ספר בראשית־נומער, אַ נביאים־נומער, אַן איוב־נומער, אַ קהלת־

נומער. עס איז פאראן א נומער, וואס איז געווידמעט דער העלעניסטיש-יידישער פילאזאפיע, פילאנען פון אלקסאנדריע. דערנאך איז פאראן א סעריע נומערן, וואס זענען געווידמעט דער פילאזאפיע פון מיטלאַלטער, ווי סעדיה גאון, שלמה איבן גבירול, יהודה הלוי, רמב"ם, חיים קרסקס, אין דער רענעסאנס — יהודה אברבנאל; אין דער מאָדערנער צייט — שפינאָזא, משה מענדעלסאָן, חסידות. שלמה מימון און נחמן קראַכמאַל. וואָס שייך דער היינטיקער פילאזאפיע איז פאראן א נומער געווידמעט הערמאַן כהן און קאַסירער. עטלעכע נומערן זענען געווידמעט פאַר שטחים פון דער פילאזאפיע, ווי עטיק, עסטעטיק, מעטאפזיק, פילאזאפיע פון דער וויסנשאַפֿט.

אין וואָס באַשטייט די נייקייט פון זיין זשורנאַל?

ער האָט צוגעצויגן אַלס מיטאַרבעטער דעם פאַרשטאַרבענעם פּסיכאָלאָג און לינגוויסט ראַבאַק פון האַרוואָרד און ער האָט דאָרט אַריינגעלייגט אַ שלל מיט אַרבעט וועגן שפּראַך און פּאַקלאָר. מען קען יאָ אָדער נישט מסכים זיין מיט די שיטות פון ראַבאַק, אָבער ער האָט אונדז איבערגעלאָזט וואַגיקע אַרבעטן, וואָס האָבן געפונען זייער תּיקון אין די נומערן פון „דווקא“, ער האָט אויך צוגעצויגן יוגנטלעכע מיטאַרבעטער. עס זענען פאַראַן עטלעכע נומערן, אין וועלכע עס האָבן מיטגעאַרבעט יונגע, וואָס זענען געבוירן אין דרום-אַמעריקע, וואָס זענען דערצויגן געוואָרן אין די וועלטלעכע יידישע שולעס אין דרום-אַמעריקע און וואָס האָבן געגעבן וואַגיקע אַרבעטן אי וועגן דער געשיכטע פון מאַטעמאַטיק, אי וועגן פּסיכאָלאָגיע און אי וועגן יהדות און כל מיני אַנדערע טעמעס.

צען יאָר נאָכדעם, ווי „דווקא“ האָט עקזיסטירט, איז ווידער דערשינען דער מאַניפעסט, וואָס קלערט אויף פאַרוואָס מען גיט אַרויס דעם זשורנאַל. דערלויבט מיר צו לייענען אַ קליינעם ציטאַט פון דעם נומער.

„דוקא נאָך דעם לעצטן חורבן, וואָס אונדז האָט געטראָפּן, איז דער ווילן צו לעבן ווי אַ כלל חלילה ביי אונדז נישט שוואַכער געוואָרן. פאַרקערט מיר פילן איצטער מער ווי תּמיד אַ טיפּע אחריות דוקא צו באַפעסטיקן אַלץ מער אונדזער נאַציאָנאַלן קיום. הגם מיר זענען איבערצייגט, אַז אמונה איז געווען דער גרעסטער פאַקטאָר ביים דערהאַלטן יידן ביים לעבן, גלויבן מיר דאָך, אַז מיטן איבערייס מיט דער אמונה רייסן מיר חלילה נישט איבער מיט עבודת הבורא. ניין, דוקא אַזוי ווערט אונדזער בונד מיט טהרת און קדושת הלבבות נאָך מער דערהויבן, מער ריינער, מער אידעאַלער און פאַראינטערעסירטער. אונדזער ווילן איז, אַז דער פרייער פאַרשערישער געדאַנק זאָל אינספּירירן נישט סתם אַ נייעם פּלפּול נאָר אַ קאָנקרעטן אויסגעפרובירטן באַווייז, נישט קיין מליצה נאָר אַ דאַטע, זוו דאָס יידישע וואָרט זאָל נישט דינען פאַר קיין צוועק אָדער אויסרייד, נאָר להיפּוך פאַר אַן אָפּדעק און אויסדרוק. דוקא דערפאַר וויל די האַריאָנאַטן פון יידיש לשון זענען אַזוי אכזריות פאַרטונקלט און פאַרשמעלערט געוואָרן, מוזן מיר אויף זיך נעמען די פּריווילעגירטע אחריות זיי לויטערער און ברייטער צו מאַכן.“

דאָס איז דער מאַניפעסט פון „דווקא“ פאַר זיין דערשיינונג. און אין דעם פאַרלעצטן נומער פון דווקא“ האָט דער רעדאַקטאָר סוצקאוויטש אָנגעהייבן אַ וואַגיקן אַרטיקל וועגן שפּראַך אַלס אינסטרומענט און אַלס שאַפּונג. ער האָט

אָנגעדייט אַז דער וויכטיקסטער מאַמענט פֿון דער שפּראַך זענען די מעטאַפֿאָרן. ער האָט אָנגעוויזן, אַז אין אונדזער ייִדישער ליטעראַטור — און איך רעד וועגן ייִדישער ליטעראַטור אַלס אַ כוללדיקן באַגריף — איז דער מעטאַפֿאָר דער עצם־אויסדרוק פֿון דער שפּראַך. ווען מען פרעגט אין וואָס באַשטייט דאָס שעפּערישע ביים מענטשן מוז מען זאָגן, אַז די שעפּערישקייט באַשטייט קודם כל אין אַנטלויפֿן פֿון דעם אויבנאויפֿיקן, פֿון באַקאַנטן און באַוווסטן און זיך פֿאַרטיפֿן אין דער מיסטעריע פֿון לעבן. דערמיט ברענגט ער אַרויס אַ נייעם געדאַנק, אַ נייע גע־שטאַלט און אַ נייעם זין. דאָס איז דער מעטאַפֿאָר, וואָס פֿאַרבינדט דאָס געהיימע און פֿאַרבאָרגענע מיט דעם, וואָס איז באַקאַנט און באַוווסט. דערמיט שאַפט ער איבער די וועלט.

מיט דעם ציטאַט, גלויב איך, האָב איך אייך געגעבן די ליניע, אין וועלכער „דווקא“ האָט באַוויזן צו בויען זיין וועג. צום שלוס דערלויבט מיר אייך צו זאָגן, אַז הגם איך האָב נישט קיין גרויסע פֿאַרשטענדעניש פֿאַר דעם וועג פֿון אונדזערע פֿריינט אין דרום־אַמעריקע, מוז איך באַווונדערן דעם פֿאַקט, וואָס יעדעס יאָר דערשיינען צוויי בענדער, אַפיציעל הייסט עס יעדע דריי חדשים, אָבער פֿאַקטיש זענען עס צוויי נומערן, וואָס נעמען אַרום הונדערט און אַכט צוואַנציק זייטן און וואָס שטעלן מיט זיך פֿאַר אַ וואַגיקן ביישטייער פֿאַר דער ייִדישער שאַפֿונג.

„סאָוועטיש היימלאַנד“ און איר ליטעראַרישער אַנהאַלט

פון שמואל גאַרדשמירט (לאַנדאָ)

אין „סאָוועטיש היימלאַנד“ פון דעצעמבער-יאַנואַר 1964 ווערט מיטגעטיילט פון די אַרויסגעבער — דער פאַרבאַנד פון סאָוועטישע שריפטשטעלער — אַז פונעם נייעם יאָר וועט דער צוויי-הדשימדיקער זשורנאַל דערשיינען אין הונדערט און זעכציק זייטן אַנשטאַט די ביד-איצטיקע הונדערט און דרייסיק. דאָס איז אַ גוטע געלעגנהייט צו מאַכן אַ סך-הכל.

ווען דער ערשטער נומער פון „היימלאַנד“ איז אָנגעקומען צו אונדז, אין אויגוסט 1961, האָט זיך געוואָלט מאַכן „שהחיינו“. דאָס איז געווען דער ערשטער יידישער זשורנאַל אין סאָויעטן-פאַרבאַנד זייט 1948. אונדזער ערשטער אימפולס איז געווען צו מאַכן אַ ברכה, אַז מיר האָבן בכלל אַ יידישן זשורנאַל אין רוסלאַנד, געדרוקט שוואַרץ-אויף-ווייס, געבונדן און פאַרשפרייט אין רוסלאַנד און אין דער גאַרער וועלט. נאָך היינט וואַרטן מיר אַלע מיט אומגעדולד אויף יעדן נייעם נומער. אָבער פון דער צווייטער זייט איז אונדזער חוב אַפצושאַצן דעם זשורנאַל אַזוי ווי ער איז. זיינע רעדאַקטאָרן ווילן מען זאָל זייער זשורנאַל באַטראַכטן ווי אַ זשורנאַל און נישט ווי אַ ליטעראַרישע און זשורנאַליסטישע המצאה אָדער פאַרזעעניש. פשוט אַ זשורנאַל מיט זשורנאַלן גלייך. ביי מיר האָבן זיי געפועלט. אָבער מיט איין תנאי: זיי דאַרפן נישט זען אין יעדער קריטישער באַמערקונג אַן אַטאַקע אויף זייער אידעאָלאָגיע און רכילות קעגן סאָויעטן-פאַרבאַנד, פּאָליטיביראָ און די סאָוועטישע פעלקער. זיי קריטיקירן יידן — און נישט-יידן — אין מערב, און מיר האָבן דאָס רעכט זיי צו קריטיקירן. איך האָב דאָ אין זינען אַן אַפּשאַצונג פון דעם ליטעראַרישן ווערט פון זשורנאַל און נישט קיין פּאָליטישן וויכוח. איך זאָג אייך צו, אַז איך וועל נישט רעדן וועגן מאַסקווער שול, מצה אויף פּסח, עקאָנאָמישע פּראָצעסן און אפילו נישט וועגן מאַנגל אין סידורים און מחזורים.

אַט איז אַ זשורנאַל און מיר באַטראַכטן זיין ווערט אין די ראַמען פון זיין געזעלשאַפטלעכן און פּאָליטישן הינטערגרונט. אָבער קודם כל אַ פאַר ווערטער וועגן יידיש אין רוסלאַנד. דער זשורנאַל דערשיינט אין זייער אַ גוטן יידיש. מען וואָלט געדאַרפט זוכן און זיפן אין מערב צו געפינען אַזאַ גוטן יידיש. „די גאַלדענע קייט“, אָדער „דווקא“, אָדער „די צוקונפט“ זענען אויף דער מדרגה פון יידיש.

אָבער נישט קיין אַנדערע יידישע אויסגאַבעס. די אויסלייגעכץ פון די העברעאישע ווערטער — און זיי נוצן אַ סך מער איידער מיר — איז נישט צום האַרצן, אָבער מען געוויינט זיך צו און מען פאַרגעסט באַלד, אַז „באַלעבאַס“ דאַרף מען שרייבן אַנדערש. אגב, זיי האָבן נישט מער נישט קיין קורצע נונען, צדיס, פייען און כאַפּ; צום סוף פון אַ וואָרט, און זיי האָבן אויך אַפּגעשאַפט דעם מנהג צו ענדיקן ווערטער מיט מעמען אָנשטאַט שלוס-מעמען. האָבן מיר צוריק לאַנגע בוכשטאַבן און אַ שלוס-מעם צום סוף פון אַ וואָרט און עס איז געזינטער פאַר די אויגן און פאַר די גערוון. איך האָב כל ימי געטענהט אַז אַ לאַנגער נון איז נישט מער רעאַקציאָנער איידער אַ קורצער נון, אגב, די אויסגאַבעס פון שלום-עליכם, פּרץ און מענדעלע האָבן נאָך די קורצע בוכשטאַבן צום סוף פון אַ וואָרט און פאַרלירן דורך דעם אַ טייל פון זייער חן.

אָבער צוריק צום יידיש. עס לייגט זיך נישט אויפן שכל, אַז מענטשן, וועלכע רעדן נישט קיין יידיש אינדערהיים, און אודאי נישט אין גאַס, זאלן אויפשטיין אין אַ העלן פרימאַרגן און אָנהייבן שרייבן אַזאַ זאַפטיקן יידיש, ווי עס טראַגט אונדז צו דער דאָזיקער זשורנאַל. זיי רעדן יידיש בלי ספק און זיי האָבן מסתמא געשריבן יידיש און געזאַמלט זייערע מאַנסקריפטן ביז עס איז געקומען די שעה צו דרוקן. ווער עס האַלט אַליין אַ פעדער אין דער האַנט מוז זיך פרייען מיט זיי צוואַמען. פאַראַן צווישן די מיטאַרבעטער פון „היימלאַנד“ אַלטע באַקאַנטע נעמען, וואָס מיר האָבן געקענט אין די פאַר-מלחמה-יאָרן: יעקב שטערבאַרג, הירש אַשעראַ-וויטש, מאַרק ראָזומני, קיפניכ, נחום אויסלענדער. פאַראַן אָבער אויך נייע נעמען, כאַטש זיי זענען אַלע איבער דרייסיק און די מערהייט איבער פערציק. משה טייף, סאַניאַ פריי, שיקע דריז, י. רובין, יחיאל פאַליקמאַן, מאַטל סאַקציער, מאַטל גראַביאַן, טוביה גען, אפרים לויטער.

בדרך כלל זענען די לידער פון די נייע מיטאַרבעטער און אויך פון די וועטער-ראַנען בעסער איידער די פּראָזע. עס איז אַ מערקווירדיקע דערשיינונג: אין לינקע אויסגאַבעס געפינט איר בעסערע לידער איידער דערציילונגען. איז עס דערפאַר ווייל דער ריטם פון אַ רעוואָלוציע לאַזט זיך בעסער פאַנגען אין אַ ליד? אָדער איז עס דערפאַר וואָס רעוואָלוציאָנערן האָבן נישט קיין צייט פאַר לענגערע אַרבעטן? און אפשר איז פאַראַן אַן אַנדערע סיבה. עמיצער וואַלט געדאַרפט זיך מיט דעם פאַרנעמען. עס איז אַ טעמע פאַר אַן אינטערעסאַנטער סטודיע. די דערציילונגען זענען לאַנגווייליק און געמאַטערט. דאָס האַט גאַרנישט צו טאָן מיט זייער סאַציאַליסטישן רעאַליזם. שאַלאַכאַוו און אַלעקסיי טאַלסטאָי זענען אויך גוטע קאַמוניסטן און זייער ליטעראַרישע אַרבעט איז דורך דעם נישט באַשעדיקט. בעצם האַט עהרענבורג אַליין באַמערקט, אַז סאַציאַליסטישער רעאַליזם אַלס אַזאַ איז נישט קיין מניעה צו שרייבן גוט; אייניקע סאַציאַליסטישע רעאַליסטן שרייבן שלעכט, ווייל דער רבונג-של-עולם האַט זיי נישט געגעבן קיין טאַלאַנט...

אַט נעמט יוסף רובינ'ס דערציילונג וועגן דעם מאַלער און די פרוי-דאַקטאָר. דוקא בעת דער מאַלער דערקלערט, אַז סוף כל סוף האַט ער דערפילט איר כאַראַקטער און ער וועט באַלד, מיט נאָך עטלעכע שטריכן, האָבן אַ קונסט-

ווערק אויפן לייונט, קלינגט דער טעלעפאן און מען רופט דעם דאקטאר צו א קראנקן קינד. דער מאלער בעט זיך זי זאל זיצן נאך א פאר מינוט און זי טענהט אז דאס קינד איז אזוי קראנק אז א פאר מינוט קענען דעצידירן: זי לאזט אים מיט זיין קאנווא און גייט אוועק צו איר פאציענט. די כאראקטערס זענען גוט געמאלן; די טעמע לאזט איבער ארט פאר ספעקולאציע און דעבאטע: די סיטואציע טויכט אויף אין איין פאראגראף — הכלל, א פערל פון א קורצער געשיכטע. דאס הייסט אז מען קען יא שרייבן גוט אין מאסקווע ביי יידן — און אפילו פראזע.

איך וויל אויסטיילן פון די דיכטער יאסל בוכבינדער. ער איז נישט דער גרעסטער פון דער מאסקווער פלעיאדע, אבער ער איז דער סאמע אונזווערסאלער פון זיי אלעמען: ער זינגט וועגן גאטס וועלט און די ווונדער פון דער נאטור — פערלדער און סטעפעס, קאיארא און אויסגעשטערנטע נאכט. דאס זענען נישט קיין נייע טעמעס, ווי איר ווייסט, אבער בוכבינדער געפינט עפעס נייעס צו זאגן וועגן זיי — דער בעסטער סימן פאר אן אמתדיקן דיכטער. פיניע פלאטקי, נאך א פנים חדשות, האט טאלאנט, אבער ער גייט און פירט אלץ איבער מיט זיין „זאמפאליט“. די רוטין פון זיך אַנשליסן אין דער קאמוניסטישער פארטיי איז אפשר א נויטווענדיקער ענין אין רוסלאנד, אבער זייער א לאַנגווייליקער. דאס איז נישט קיין קריטיק פון דער פארטיי. איך וואלט דאס זעלבע געזאגט ווען עמיצער וואלט געשריבן לידער מיט אַזא ענטוויזאם וועגן זיך אַנשליסן אין דער ציוניסטישער פעדעראציע, אָדער צו דער הסתדרות.

אַן אַנשיקעניש זענען די יידישע גענעראלן מיט זייערע מעמוארן. דאס האט גאַרנישט צו טאן מיט אונדזער רעספעקט פאר זיי אלס מיליטערישע גאונים און העלדן פון קאמף קעגן נאציזם. אבער שרייבן קענען זיי נישט. אפשר איז עס א נס. ווען זיי וואלטן געקענט שרייבן וואלטן זיי נישט געהאט אַזא הצלחה אויפן שלאַכטפעלד בשעת מען האט געדאַרפט באַזיגן די נאַציס.

אין מערב האָבן מיר אויך די פלאַג פון גענעראַלן, וועלכע שרייבן מעמוארן. אָבער דאָ רעדט זיך וועגן איין זשורנאַל אין גאַנץ רוסלאַנד. אגב, אין איינעם אַן אַרטיקל שרייבט גענעראַל דוד דראַגונסקי וועגן ישראל „דעם שותף פון ענגלאַנד און פראַנקרייך אין אימפעריאַליזם“. דער זון פון אַ יידישן שניידער אין סוויאַטסק האַט געמעגט וויסן בעסער...

איר געפינט אַפט אין „היימלאַנד“ לידער און אַרטיקלען פון דיכטער און שרייבער אין אויסלאַנד. דוקא פון אויסלאַנד האַט איר די סאַמע ווערטלאַזע — פון ליטעראַרישן און עסטעטישן שטאַנדפונקט — בייטראַגן. צוליב פאַר-שטענדלעכע טעמים: נאָר קאָמוניסטישע שרייבער און דיכטער אין אויסלאַנד האָבן אַ דריסט הרגל אין „סאָוועטיש היימלאַנד“. אפשר איז עס אַ פעלער פון ביידע צדדים, ווער פון אונדז האַט געשיקט אַן אַרטיקל, אַ דערציילונג אָדער אַ ליד צו דער רעדאַקציע פון „היימלאַנד“? מיר שיינען צו זיין מער שעמעוודיק איידער נישט-יידן אין מערב. אַמעריקאַנער און ענגלישע שרייבער, נישט קיין קאָמוניסטן, דרוקן זיך אַפט אין סאָוועטישע זשורנאַלן. מען דאַרף דאָך נישט מסכים זיין מיט דער אידעאָלאָגיע פון אַ זשורנאַל בכדי עפעס צו דרוקן אין

אים. אָבער אַזוי איז עס. האָט איר פסח בינעצקי, וועלכער שרייבט אַזוי ווי ער וואָלט אַדרעסירט אַ מיטינג אין בית-העם אין תל-אביב, און אַמעריקאַנער יידישע שרייבער, וועלכע האָלטן אַז זיי מוזן קודם כל לויבן לענינען איידער זיי גייען אַריבער צו זייער טעמע. עס וואָלט געווען כדאי צו פרעגן ווערגעליסן, צי ער באַשטייט אויף דעם.

ליטעראַרישע קריטיק איז תמיד אַ האַרבער ענין אין זשורנאַלן מיט אַ שווערן אידעאָלאָגישן רעזשים, וואָס האָבן נישט קיין ספיקות וועגן דער גערעכטיקייט פון זייער טעזע. איך האָב צו זיי קיין טענות נישט; אַזוי זענען זיי. אַ דיכטער, אָדער אפילו אַ פּראָזאַאיקער, קען דאָך געפינען פאַר זיך אַ ביסל רוים, אָבער אַ קריטיקער איז דאָך בטבע דער טרעגער פון דער אידעאָלאָגיע. אַ נישט וואָלט מען אים נישט טאַלערירט. קיין ליטעראַרישע מורדים ווערן נישט געדולדעט אין רוסלאַנד. די גאָר גרויסע קענען היינטיקע צייטן זיך דערלויבן אַ ביסל פרייהייט און גיין זייער וועג טראָץ כרושטשאַווס באַמערקונגען. אָבער אַזוינע טאַלאַנטן זיינען אין „היימלאַנד“ נישט פאַראַן.

נעמט דעם רעדאַקטאָר אַליין, אהרן ווערגעליס. איך מוז דאָ מודה זיין, אַז איך וואָלט אים נישט באַיקאַטירט. פאַרקערט, איך וואָלט זייער גערן זיך דורכ-געשמועסט מיט אים באריכות. כּהאַב אַמאַל גערעדט אַ גאַנצע נאַכט מיט איציק פעפּער. עד היום האָב איך נישט קיין חרטה אויף דעם. אָבער ער איז נישט געווען אין מיינע מקומות דאָס מאָל. מוז איך וואַרטן. דערווייל וואָלט איך געוואָלט זאָגן אַט וואָס: זיין גרויסע אַרבעט וועגן יידישער ליטעראַטור דערמאַנט מיר אין נעלסאָנס טעלעסקאָפּ, וואָס ער האָט געהאַלטן ביי דעם בלינדן אויג. דאַקעגן איז יעקב שטערנבאַרג (אַן אַלטער ייד פון איבער אַכציק), אַ סך מער יידישעך און ממילא אַ סך מער גערעכט צו שרייבער און דיכטער, וועלכע האָבן געחלומט דעם חלום פון ציון אָדער געשריבן נאָר העברעאיש.

איר הערט אַפט פון קאָמוניסטישע שרייבער און רעדנער, אויך פון די „היימ-לאַנד“ מענטשן, אַז מען מוז אויסטאָן די אידעאָלאָגישע ברילן פון דאַלעדין, גוט, לאַמיר אַלע אויסטאָן די אידעאָלאָגישע ברילן. אַן ברילן איז אורי צבי גרינבערג אַ גרויסער דיכטער לכל הדעות און ש. י. עגנון אַ גרויסער שרייבער לכל הדעות. הומאַר און סאַטירע איז אַ נייע אַפטיילונג אין „היימלאַנד“ און זיי זאָגן צו נאָך מער, ווען זיי וועלן דערשיינען אין הונדערט און זעכציק זייטן. דער הומאַר איז אין סטיל פון די צוואַנציקער. זאָסטשענקאַ אין זיינע סאַמע אומפאַלירטע און אומעלעגאַנטע סקיצן. דערצו האָט דער הומאַר נאָך אַן אַנטי-רעליגיעזן בייגע-שמאַק. איך בין נישט גאַטס טראַפּטשע, אָבער די צרה איז, וואָס דער מין הומאַר איז נישט קיין הומאַר; עס ווילט זיך פון אים נישט לאַכן. דער יידיש אין דער הומאַריסטישער אַפטיילונג איז אויך פאַרעלטערט; ער האָט נישט קיין שווינג פון „היימלאַנד“ס מאַדערנעם יידיש אַזוי ווי, לַמשל, די לידער פון אַשעראַוויטש אָדער די פּאַעמעס פון זיאמע טעלעסיין. דעם אמת זאָגנדיק האָבן מיר אויך נישט קיין צו פיל גוטע הומאַריסטן אין מערב, וווּ די באַדינגונגען פאַר זאָרגלאָזן הומאַר זענען פיל בעסער. פון דער צווייטער זייט, האָבן מיר אין רוסלאַנד אַ טוואַרדאָוסקי, אַ פאַרל ווי אילף און פעטראָוו. אין דער אַכסניה

פון „היימלאַנד“ וווינען נישט קיין הומאַריסטן אפילו אין סאָויעטישן זשאַנר. סאַטירע איז עפעס אַנדערש. איר געפינט סאַטירע קודם כל אין אייניקע לידער — אַ געביט אויף וועלכן זיי זענען שטאַרק. בכלל געפינט איר די בעסטע סאַטירע נישט אין דער באַצייכנטער אָפטיילונג נייערט דאָ און דאָרטן אויף די שפּאַלטן פון אַנדערע אָפטיילונגען. דוקא אין אָפטיילונג פון סאַטירע איז עס אויסגעמאַטערט און אָפגעבליאַקעוועט. די פּיילן פון זייער סאַטירע זענען גע- ווענדעט צו דער מערב־זייט. דאָס איז נישט קיין חסרון. איין גאַט ווייס — מען קען פון מערב לאַכן ביז מען זאָל זיך האַלטן ביי די זייטן, אָבער עס געלינגט זיי נישט — ליידער! איר זאָג „ליידער“ מיטן גאַנצן האַרצן. פון זיך אַליין לאַכן זיי זעלטן. דאָס איז נישט ספּעציפּיש „היימלאַנד“, עס איז אַן אַלגעמיינע דער- שיינונג אין רוסלאַנד.

בדרך כלל קען מען די מיטאַרבעטער פון „היימלאַנד“ פאַרטיילן אין צוויי קאַטעגאָריעס: די וועלכע האָבן אַ ליטעראַרישן זיין — מענדעלע, פּריק, אָפּאַטאַשי און אַ ליטעראַרישן טאַטן — בערגעלסאָן, כאַריק, קולבאַק, האפּשטיין — און די וועלכע האָבן נאָר אַ ליטעראַרישן טאַטן. זייער טראַדיציע איז סאָויעטיש־יידיש און זיי גייען נישט ווייטער, אָדער בעסער געזאָגט: זיי גייען נישט צוריק אין טריט מער ווי 1917. זיי געניסן פון אונדזער ליטעראַרישער טראַדיציע ממילא, אָבער זיי ווייסן עס נישט. אָבער די טראַדיציאָנאַליסטן צווישן זיי, די מיט אַ זיידן, אַנטלויפן אפילו נישט פון ביאַליקן און האָבן נישט מורא פאַר דעם חסידישן שטייגער און די ווילנער משכילים. זייער עובדה איז נישט קיין שווערע בעצם. אייזיק מאיר דיק, אליקום צונזער, וועלוול זשבאַרשער — אַלע קבצנים, אַלע קעמפּער פאַר סאַציאַלער גערעכטיקייט אויף זייער שטייגער און לויט זייערע השגות. זיי זענען רעוואָלוציאָנערן געבוירן פאַר דער צייט. אייניקע פון די „היימלאַנד“־שרייבער שעמען זיך אפילו נישט מיט מאַפּו און סמאַלענסקיין — נישט זייער ציוניזם, אָבער זייער סאַציאַלע פּונקציע.

בסך הכל און אַרום און אַרום פילט מען זיך אינדערהיים בשעת מען לייענט דעם „היימלאַנד“: ס'איז משפּחה, אפילו ווען מען איז נישט מסכים מיט דער אידעאָלאָגיע און מען איז דערצאָרנט פון דער טאַקטיק. אָפט ווילט זיך שרייבן אַ בריוו אין רעדאַקציע (קעגן אַלע פּרינציפּן נישט צו געבן רעדאַקטאָרן קיין אומזיסטע שורות); אָבער מען דאַרף געדענקען אַז אויך אָפט ווילט זיך שרייבן אַ בריוו אין רעדאַקציעס פון העברעאישע צייטונגען אין ישראל און אַנגלאַ- יידישע צייטונגען אין אַמעריקע און ענגלאַנד, שוין נישט רעדנדיק וועגן אַלגע- מיינע צייטונגען און אַלוועלטלעכע טעמעס. דאָס איז נאָך נישט קיין סימן פון אַן אייביקן קאַנפּליקט. מיר האָבן מיט זיי נישט קיין אייביקן קאַנפּליקט. מיר און זיי זענען קודם כל יידן!

פּאַרײ, 1964.

„סאָוועטיש היימלאַנד“

פון ד״ר היים סלאָוועס (פאַרזײ)

עס קענען זיין פאַרשידענע צוגאַנגען צו אַזאַ טעמע וועגן אַ זשורנאַל. מען האָט דאָ גערעדט וועגן „צוקונפט“, וואָס האָט געפֿיערט אירע פינף און זיבעציק יאָר. מען האָט גערעדט וועגן „דוקא“ און מען האָט געגעבן אַ געוויסן פּילאָזאָפֿישן אַנאַליז פֿון אַ פּילאָזאָפֿישער שיטה. איך מיינ, אַז צווישן שרייבער און קולטור-טוער, דאַרפֿן מיר באַטראַכטן אַ זשורנאַל פֿון שטאַנדפּונקט פֿון אַ קולטור-קוּזשניע, פֿון אַ צענטער פֿון שאַפֿן פֿון גייסטיקע ווערטן. נאַטירלעך מיינען מיר נאַציאָנאַלע ייִדישע ווערטן. „סאָוועטיש היימלאַנד“ איז לויט מײַן מײַנונג אַזאַ צענטער און אַ וויכטיקער צענטער. איך גלויב, אַז היינט צו טאָג איז „סאָוועטיש היימלאַנד“ צווישן די סאַמע וויכטיקסטע ייִדישע זשורנאַלן. איך וויל נישט באַנוצן דאָס וואָרט — דער וויכטיקסטער — אפּשר איז ער דער וויכטיקסטער און איר וועט באַלד זען פאַרוואָס.

קודם: „סאָוועטיש היימלאַנד“ דערשיינט אין פינף און צוואַנציק טויזנט עקזעמפּלאַרן. יוסף פרענקעל, וועלכער האָט געגעבן אַ זייער פּאַכמענישן אַרייַנפֿיר און האָט ציטירט ציפֿערן פֿון טיראַזש, האָט אָנגעגעבן, אַז „די צוקונפט“ דערשיינט היינט צו טאָג אין אַכט טויזנט עקזעמפּלאַרן. „דוקא“ האָט אַן אָנגעגעבענע צירקול-לאַציע פֿון טויזנט צוויי הונדערט עקזעמפּלאַרן. „די גאַלדענע קייט“ ווייס מען נישט. עס איז אַ סוד. איך גלויב, און איך וויל זיך נישט שפּילן אין השּׁערות, אַז זי גייט אין צוויי, דריי טויזנט, אָדער אין פֿיר טויזנט — דאָס איז בערך די צירקולאַציע פֿון אַ ייִדישן קולטור-זשורנאַל. „ייִדישע קולטור“ אין ניו-יאָרק האָט אַ פינף טויזנט-צירקולאַציע. פינף און צוואַנציק טויזנט עקזעמפּלאַרן — דאָס איז בכלל צום ערשטן מאַל אין דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער פּעריאָדיק. איך האָב נישט קיין טענות, איך דערצייל נאָר. איך וויל אייך נישט אַגיטירן און איך וויל אייך נישט פאַרשרייבן אין דער קאָמוניסטישער פאַרטיי. איך אינ-פאַרמיר אייך נאָר.

דער דאָזיקער זשורנאַל ווערט פאַרשפּרייט טיילווייז אין אויסלאַנד, וואָר-שיינלעך עטלעכע טויזנט עקזעמפּלאַרן פֿון אים, אָבער קרוב צו צוויי צענדליק טויזנט עקזעמפּלאַרן ווערן פאַרשפּרייט אין ראַטנפּאַרבאַנד און דאָס ווערט פאַר-שפּרייט ווי עס באַדאַרף צו זיין.

„סאָוועטיש היימלאַנד“ איז נאָך מיט עפּעס אַ יחיד במינו, וואָס ער איז אַ

ריין-ליטערארישער זשורנאל. די יידישע פּעריאָדיק, ווי עס איז „די גאַלדענע קייט“ אָדער „די צוקונפֿט“ פּאַרנעמט זיך מיט ליטעראַריש-געזעלשאַפֿטלעכע פּראָב-לעמען. „היימלאַנד“ איז בלויז ליטעראַטור, וואָס מיר רופן שיינע ליטעראַטור. דאָס איז אגב אורחא נישט קיין אויסערגעוויינלעכע דערשיינונג, ווייל אין ראַטנ-פאַרבאַנד איז פאַראַן אַ טראַדיציע פון די גרויסע רוסישע זשורנאַלן און אויך אין אַנדערע שפּראַכן, וואָס זענען אויסשליסלעך ליטעראַרישע זשורנאַלן. „סאָווע-טיש היימלאַנד“ איז אויסשליסלעך אַ ליטעראַרישער זשורנאַל. ער גייט אַרויס יעדן חודש אין הונדערט און פופציק זייטן, אָנגעפיקעוועט. דאָס הייסט, אַז דאָס איז היינט די גאַנצע סאָוועטיש-יידישע ליטעראַטור. צום באַדויערן איז דאָס בלויז די גאַנצע סאָוועטיש-יידישע ליטעראַטור, ווייל ביכער זענען ביז איצט אַרויס זייער ווייניק. איך מיין אינדיווידועלע ביכער, דוכט מיר אַז עס זענען דערשינען פיר אָדער פינף.

וואָס זענען די כאַראַקטער־שטריכן פון „סאָוועטיש היימלאַנד“? קודם כל די צאָל שרייבער, וואָס באַטייליקן זיך אין זשורנאַל. עס באַטייליקן זיך אין זשורנאַל אַלע סאָוועטיש-יידישע שרייבער, בערך הונדערט און פופציק מענטשן. דאָס איז די גרעסטע יידישע שרייבער־משפּחה אין דער גאַרער וועלט. צווייטנס: דער עלטער. נישט לאַנג האָט מען דאָרט געפיערט דעם נעסטאַר פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס איז אַלט געוואָרן ניינציק יאָר. פון דער צווייטער זייט זענען פאַראַן שרייבער און דיכטער, וואָס זענען נאָך נישט אַלט קיין דרייסיק יאָר. דאָס איז באַזונדערס מערקווירדיק דערמיט, וואָס שוין כמעט אַ פּערטל יאָר־הונדערט, ווי אין ראַטנפאַרבאַנד איז נישטאַ מער קיין איין יידישע שולע. אין במשך פון אַנדערטהאַלב צענדליק יאָר איז פּאַקטיש דער יידישער א״ב געשטאַנען אויסערן געזעץ. פונדעסטוועגן קומען צו יונגע יידישע שרייבער. איך וויל אייך נישט געבן קיין סטאַטיסטיק און זיך נישט אַריינלאָזן אין פּרטים. אָבער איר קענט מיר גלויבן אויפן וואָרט בעת איך זאָג אייך, אַז אויב מען פאַרגלייכט דעם דורכשניטלעכן עלטער־צושטאַנד פון די יידיש-סאָוועטישע שרייבער מיטן עלטער־באַשטאַנד פון לאַמיר זאָגן די אַמעריקאַנער שרייבער, די יידישע, און אויך פון אַנדערע לענדער, קומט אויס, אַז די סאָוועטיש-יידישע שרייבער זענען היינט די יינגסטע אין דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור און דאָס הייסט די פּאַטענציעל שאַפּערישסטע. און, ווי איך האָב געזאָגט, דאָס סאַמע וויכטיקע, פּרידיקע און גלייכצייטיק מערקווירדיקע איז דער צווייטנס. אמת עס שפּאַרן זיך נישט די טירן פון דער יידישער ליטעראַטור, עס קומען נישט צו קיין הונדערטער און אפילו נישט קיין צענדליקער. אָבער מער ווי אַ צענדליק איז צוגעקומען און דאָס איז אין ערגעץ אַנדערש נישטאַ.

קוואַליטעט. נאָכדעם ווי מען האָט אומגעבראַכט די פּאַן־טרעגער פון דער סאָוועטיש-יידישער ליטעראַטור האָט מען געקענט מיינען, אַז מען האָט אָפּגע־שניטן די קעפּ און אַז עס איז געבליבן נאָר אַ צווייט־ראַנגיקע ליטעראַטור. דאָס איז נישט ריכטיק, צום גליק האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די יידישע שרייבער אין ראַטנפאַרבאַנד פאַרמאָגן ערשט־ראַנגיקע פּראָזאַאיקער, דוקא פּראָזאַאיקער, און דאָס איז אַ סימן פון געזונט אין דער ליטעראַטור, ווייל פּראָזע איז דאָס קאַרענע

ברויט, דאס טאגטעגלעך ברויט פון יעדער ליטעראטור אין דער צייט ווען דיכטונג איז זעמל-מעל און פיינגעבעקס, גלענצנדיקע יידישע פראזאיקער און אויך זייער טאלאנטירטע יידישע דיכטער.

אויסער טאלאנט, וואס ווארפט זיך אין די אויגן, איז די באציאונג צו שפראך. די אויסערגעוויינלעכע רייכקייט פון שפראך און די אויסערגעוויינלעכע באציאונג צו שפראך, ס'איז פאראן אן אויסערגעוויינלעך הויכער ניווא, א געפיל פון אחריות, פון אפגעהיטקייט. איך האב עס געשריבן און איך חזר איבער, ווייל איך גלויב, אז עס איז אמת, אז אין ערגעץ שרייבט מען נישט היינט אויף אזא אפגעהיטן ציכטיקן יידיש, ווי עס שרייבן היינט יידישע שרייבער אין ראטנפארבאנד.

נאך עפעס כאראקטעריסטישעס. ד"ר מייטליס און פראפעסאר דערטשאנסקי האבן זיך באקלאגט און ריכטיק, אויפן קלאגעדיקן מצב פון יידישער שפראך פארשונג, וואס איז אינגאנצן אפגעלאזן, פארנאכלעסיקט און אפגעשטופט אין א ווינקל ביי דער יידישער קולטור-געזעלשאפטלעכקייט. אין ראטנפארבאנד איז פונקט פארקערט. זיי האבן א פלעיאדע שפראך-פארשער, ליטעראטור-פארשער פון א זייער הויכן ניווא, און נאך עפעס: די באציאונג פון "סאָוועטיש היימ-לאַנד" צו אלגעמיינ-יידישע קולטור-פראגן. אויב איר ווילט, צו וועלט-יידישקייט, דאס איז געווען איינער פון די סאמע שוואכע און טראגישע פונקטן פון דער סאָוועטישער יידישער ליטעראטור פאר דער מלחמה. דאס איז דער פראבלעם פון באציאונג צום אלועלטלעכן יידנטום. אלץ וואס איז געטאן געווארן און עס זענען געשאפן געווארן אן א צאל אוצרות, וואס זענען נאך אפילו נישט אויסגע-פארשט געווארן, איז געטאן געווארן אונטער דער לאזונג פון סאָוועטישן יידנטום, פון סאָוועטישע יידן. עס האט געהייסן דאס סאָוועטיש יידיש פאלק, און היות עס איז דא א לאַגיק אין דער געשיכטע, און א דינאמיק אין דער געשיכטע, דארף מען זאגן, אז עס איז נישטא קיין סאָוועטיש יידיש פאלק, נאר עס איז דא א יידיש פאלק און ממילא די סאָוועטישע יידן האבן זיך געפילט און פילן זיך און וועלן זיך נאך מער פילן געבונדן און געקניפט מיטן יידישן פאלק. עס איז אָבער אינטערעסאנט, אז "סאָוועטיש היימלאַנד" אין קעגנזאץ צו די פאר-מלחמה-דיקע סאָוועטיש-יידישע זשורנאלן, נישט נאר פילט, נאר ווייזט אלץ מער אַרויס באציאונג צום דאָזיקן קולטור-שייכות. א שטייגער: עס איז געווען א נומער, פון וועלכן א גרויסער טייל איז אפגעגעבן געווארן פאר איבערזעצונגען פון דער שפאנישער גאלדענער תקופה, מיט איבערזעצונגען פון יהודה הלוי, איבן גבירול, בלויז די, וואס ווייסן ווי אזוי עס האט אויסגעזען יידישע ליטעראטור און יידישע ליטעראטור-קריטיק אין ראטנפארבאנד פאר דער מלחמה, קענען אפשאצן דעם וועג, וואס איז אויף דעם געביט געמאכט געווארן. דאס הייסט אַנערקענען זיך און אַריינקייטלען זיך אין דער היסטארישער קייט פון יידישן שריפטום פון דורות. נאך מער: אין די סאמע לעצטע נומערן איז דערשינען א ווונדערלעכע איבערדיכטונג פון שיר-השירים, פון א גלענצנדיקן דיכטער, וואס איז נישט לאנג געשטארבן, משה טייף, איך דערמאן נישט קיין נעמען פון די לעבעדיקע, אָבער ביים נאמען פון א געשטארבענעם וועט איר מיך נישט חושד זיין, אז איך וויל דא עמיצן ספעציעל פראטעזשירן. די דאָזיקע איבערדיכטונג פון שיר-

השירים וואלט אויך געווען נישט מעגלעך אין אנדערע צייטן. דאס איז ווידער דאס איינקייטלעך זיך אין דער קייט פון דער יידישער קולטור אט פון די צייטן פון תנ"ך. און נאך מערער: דאס איז לעצטנס געזאגט געווארן זייער אויס- דריקלעך. אין אן ענטפער, וואס איז געמאכט געווארן פון איינעם פון די עלטערע יידישע שרייבער, משה אלטמאן. און ער האט געענטפערט: יא, דער תנ"ך איז איינער פון די הויפט-יסודות, אויף וועלכע עס שטיצט זיך די גאנצע אונדזער קולטור, די גאנצע ליטעראטור, די סאָוועטיש-יידישע אַרײַנגערעכנט. איך מיינ, אַז דאָס איז אַ וויכטיקער פונקט, וואָס דאַרף אונטערגעשטראַכן ווערן אין די ראַמען פון אונדזער שמועס. איך וויל זאָגן, אַז נישט נאָר אין דער ליטעראַרישער טעטיקייט, נאָר אויך אין זייער רעדאַקציאָנעלער טעטיקייט, אַ שטייגער: זײַ גיבן אויסצוגן פון דער אויטלענדישער יידישער פרעסע. לעצטנס איז געווען אַ גרויסער אויסצוג פון אַן אַרטיקל פון שלמה ביקל. נאַטירלעך זײַ שרײַבן, אַז זײַ זענען נישט מסכים מיט די אויספירן פון אַרטיקל פון שלמה ביקל, אָבער עס איז פאַראַן אַ קאָנטראַקט, עס איז אַ צײַטונג, וואָס שטייט אָפן, אויפגעפנט פאַר דער יידישער וועלט, פאַר דער יידישער אַלגעמײַנע טעטיקייט.

עס איז אויך זייער אינטערעסאַנט ווער עס זענען די שרייבער אין „סאָווע- טיש היימלאַנד“. אָבער פונקט אַזוי אינטערעסאַנט איז ווער עס זענען די ליינער פון „סאָוועטיש היימלאַנד“. דאָס זענען יידן פון עלטערן דור, יידן פון מיטעלן דור. דאָס זענען פענסיאָנערן, אַרבעטער, אינזשיניערן, גענעראַלן. אָבער אינטער- רעסאַנט, אַז אויך יוגנט ליינעט „סאָוועטיש היימלאַנד“. ס'איז געווען נישט לאַנג אַ בריוו פון איינעם אַ דאַצענט אין עלטער פון איין און צוואַנציק יאָר, וואָס האָט זיך אויסגעלערנט יידיש און האָט געשריבן אַ בריוו אין „סאָוועטיש היימלאַנד“ דיסקוטירנדיק וועגן אַזוינס אַדער עפעס אַנדערש. אויף די פּאַסאַס פון די צונויפ- טרעפן פון דער רעדאַקציע מיט ליינער, מיר האָבן צום ביישפּיל בילדער פון מאַסקווע, זעט מען גרויע קעפּ, אָבער מען זעט אויך יוגנט, אין ווילנע, אין קישיניעוו א. א. וו. דאָס איז אויך אַ יחיד במינו, וויל מיר ווייסן דאָך, אַז אונדזער יוגנט ליינעט נישט קיין יידיש, אַלנפּאַלס זייער און זייער ווייניק יידישע זשורנאַלן. איך האַלט, אַז „סאָוועטיש היימלאַנד“ איז אַ גרויסער און וויכטיקער יידישער זשורנאַל, אַ גרויסער און וויכטיקער צענטער פון יידישער קולטור און קולטור, ווי מיר ווייסן, איז נישט אַפּצוטיילן פון פּאַלק. יידישע קולטור הייסט יידישע פּאַליקייט און יידישער נאַציאָנאַלער באַוווסטזײַן. אין דעם זין פאַרדינט, גלויב איך און בין אין דעם זיכער, „סאָוועטיש היימלאַנד“ די ברייטסטע אונטערשטיצונג און די וואַרעמסטע באַציאָנונג פון גאַר דער יידישער געזעלשאַפּטלעכקייט אין דער גאַנצער וועלט.

בריסל, 1967.

דעכאטע

י. זאנמאג (לאנדאָן)

איך מייך, אז מיר האָבן אַלע עפעס געלערנט. אָבער מיר לאַנדאָנער האָבן נישט קיין מול. יידיש לאַנדאָן האָט קיינמאָל נישט קיין מול, הגם „די צוקונפט“ איז געשאַפן געוואָרן אין לאַנדאָן מיט אַכט יאָר צוריק פריער ווי ווינטשעווסקי האָט עס איבערגעפירט קיין ניו־יאָרק, אָבער מען רעכנט עס נישט אַרײַן.

מאיר ראָזענבלאַט (פאַריז)

וואָס שייך „סאָוועטיש היימלאַנד“. איך באַקום איצט יעדן חודש דעם זשורנאַל און איך לייען אים און איך בין מסכים מיט סלאָוועסעס אויספירונגען. ווער עס לייענט דעם זשורנאַל, די אַרטיקלען און די לידער, און קען לייענען צווישן די שורות, פילט דעם גרויסן גלגול, וואָס קומט פאַר. עס איז נאָך נישט אויף היינט און נישט אויף מאָרגן, אָבער עס גרייט זיך צו. איך האָב לעצטנס געלייענט אַ פאַרצייכענונג, וואָס איז אַ קריטיק פון אַן אַרטיקל אין דער ישראל-פרעסע מיט וועלכן איך בין מסכים געווען. ס'איז געווען ווען עורי זשאַבאַטינסקי, דער גרויסער מאַטעמאַטיקער און זון פון זאב זשאַבאַטינסקי, איז אַרויסגעטרעטן מיטן משונהדיקן פּראָיעקט, אז מען זאָל ביאליקן איבערדיכטן אין דער נייער הברה הספרדית. און מיך האָט געפרייט, אז „סאָוועטיש היימלאַנד“ האָט גענומען די דאָזיקע שטעלונג. איך ווייס אויך און איך באַגריס עס, אז מען האָט זיך גע-ווענדעט צו עגנונען, אז ער זאָל געבן עטלעכע אַרטיקלען. אַזוי ווי מען האָט דאָ גערעדט וועגן פיר זשורנאַלן „דוקא“, סאָוועטיש היימלאַנד“, „די גאַלדענע קייט“ און „די צוקונפט“ איז מיר אונטערגעקומען אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכער קאַלאַמבור, מיט וועלכן איך וויל ענדיקן.

איך האָף און איך וועל זיין גליקלעך, אַ דוקא „סאָוועטיש היימלאַנד“ וועט אין איר נייעם, אמת יידישן, דאָס הייסט, אַלמענטשלעכן גלגול, שמידן ווייטער די אמתע גאַלדענע קייט אין דער ווייטער, ווייטער צוקונפט.

ד"ר בערנאַרד (פאַריז)

פיר צייטשריפטן זענען געווען אויפן סדר־היום. און עס טוט מיר וויי דאָס האַרץ אז אַזא יידישע צייטונג, דער אַפיציעלער אַרגאַן פון „איקה“ אין אַמעריקע איז נישט געשטאַנען אויפן סדר־היום. איך וויל איבערלייענען אַ טייל פון אַ ליד

פון לעצטן נומער „יידישע קולטור“ און איך וואָלט געבעטן, אַז דער אָפיציעלער סעקרעטאַריאַט זאָל וועגן דעם מודיע זיין, אויב עס איז מעגלעך דער צייטונג „יידישע קולטור“.

„באַווייז זיך דו יורש פון יידישן וואָרט“ פון חנה סאַפראָן :

באַווייז זיך דו יורש פון יידישן וואָרט,
ס'איז צייט שוין צו דערהערן דיין שטימע,
איך זוך דיך, דו צווייגלינג, אויפן בוים פון מיין דור,
וואו ביסטו? ווען וועסטו שוין קומען?
די גאַנצע עשירות, וואָס איך זאָל פאַרמאַגן,
די לידער, די ליכטיקע טרוימען
פון פרייהייט, פון יושר, די מאָס און די וואָגל
פון אבות, די פיין און די קרוינען,
איך האָב פאַר דיר פאַרהיט מיט מי, פאַר דיר און דיינע קינדס־קינדער,
שטאַלץ זאָלט איר זינגען דאָס יידישע ליד, דעם עבר מיטן מאָרגן
פאַרבינדן,

דאָס יידישע ליד, וואָס קוועלט פון דעם פאַלק,
זיין חכמה, זיין ליבשאַפט, זיין שאַפן,
עס פינקלט ווי דימענט, איז טייערער פון גאַלד אויף וועגן פון וואַנדער
און קאַמפן
עס ווייטיקט און זינגט פון אַלץ וואָס געשען ביים ווייסל, ביים דניעפר,
און וואָלגע
אין אים רוישט דער ירדן, דער האַדסאַן, די סען
מיט טענער פון נעכטן און מאָרגן,
געלעכטער און טרערן, ליבע און פיין פון דורות אין גייסטיקייט רייכע
גייט אויף אַ געזאַנג פול מיט שיינקייט און חן
באַטעמט, ווי דער נאַמעס אַ מאַכל.
עס קלינגט אָפּ געשריי פון באַעוולטן מענטש
אין לידער פון אַלערליי צייטן
איך טראָג זיי צו דיר מיט מאַמעשע הענט
דו זאָלסט זיי אויף רענץ נישט פאַרבייטן,
איך טראָג אויך צו דיר די בענקשאַפט נאָך פרי,
וואָס בליט, ווי אַ בלום אויף די קברים
פון גאולה, דעם אייביקן חלום
מלחמות און חורבן פאַרשפאַרן.
אַזויפיל עשירות איך האָב פאַר דיר דאָך
אין גאולה דעם אייביקן חלום
באַפרייען דעם מענטש פון אומענטשלעכן יאָך
געווינען אויף אייביק דעם שלום.

און גלויבן האָב איד אין דעם פשוטן מענטשן
 ער וועט דאָך די רשעות באַזיגן
 דאָס איז די ירושה, דער המשך, וואָס כ'בענטש,
 וואָס דו זאָלסט אויף ווייטער אים קריגן
 און שמידן דיין רינג אין דער גאַלדענער קייט
 פון יידיש געזאַנג און נגינה.
 ווו ביסטו מיין יורש? ווי נאָענט, ווי ווייט?
 שוין צייט, לאַז הערן דיין שטימע.

יוסף פּרענקעל (לאַנדאָן)

דער זשורנאַל "יידישע קולטור" איז געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1938. דער
 רעדאַקטאָר איז א. גאַלדבערג. אין דער רעדאַקציע־קאַלעגיע זענען: נאָוויק, בער
 גרין (געוועזן), יאַנאַווסקי. ער ווערט פאַרעפנטלעכט פון יידישן קולטור־פאַרבאַנד
 און ער האָט אַ צירקולאַציע פון זעקס טויזנט. דער גרינדער און הויפט־רעדאַקטאָר
 איז געווען נחמן מייזל.

ד"ר יעקב ראָטה (פאַרזיז)

איך וועל זיך דערלויבן שטעלן עטלעכע פּראָגעס דעם פּריינד סלאָוועס:
 ערשטנס האָט פּריינד סלאָוועס געזאָגט, אַז „סאָוועטיש היימלאַנד“ גייט
 אַרויס אין פינף און צוואַנציק טויזנט עקזעמפּלאַרן און ער באַגריסט עס אַלס
 אַ גרויסע געשעעניש. ווען איר רעכנט פינף און צוואַנציק טויזנט עקזעמפּלאַרן,
 ביי צוועלף נומערן אַ יאָר, מאַכט עס אויס דריי הונדערט טויזנט נומערן אַ יאָר.
 דאָס קלייניגקע מדינת ישראל, וועלכע האָט ווינציקער, ווי די העלפט יידישע
 איינוווינער פון רוסלאַנד, גיט אַרויס, ווען מען זאָל רעכענען אַלע טאַגצייטונגען,
 וואַכנשריפטן און אַלע אויסגאַבעס, אודאי מיליאָנען עקזעמפּלאַרן און נישט די
 דריי הונדערט טויזנט.

איצט וואָלט איך געוואָלט פּרעגן פּריינד סלאָוועס. איך ליידער לייען נישט
 אָפט „סאָוועטיש היימלאַנד“ און איך וויל פּרעגן. איך וויל וויסן, צי „סאָוועטיש
 היימלאַנד“ שפּיגלט אָפּ דאָס יידישע לעבן אין היינטיקן רוסלאַנד? צי זעט מען
 דאָרט די ליידן, די פּריידן, די בענקשאַפט פון די יידן, וואָס ווילן זיך נענטער
 באַקענען מיט אונדז אויסער רוסלאַנד, האָבן מיט אונדז באַציאונגען, קאַרעספּאַנ־
 דענצן א. א. וו. צי באַדויערט „סאָוועטיש היימלאַנד“ וואָס עס איז נישטאָ קיין
 יידישע שולע אין רוסלאַנד? צי ווייס „סאָוועטיש היימלאַנד“ דעם אינטערעס,
 וואָס די רוסישע יידן האָבן פאַר מדינת ישראל? און פאַרוואָס זאָלן מיר נישט
 פּרעגן: צי ווייס „סאָוועטיש היימלאַנד“ וועגן אַנטיסעמיטיזם אין רוסלאַנד?
 עס איז נישט גענוג אונדז צו ענטפּערן, ווי מיר הערן דאָס פון יידישע קאָמוניסטן,
 אַז די סאָוועטישע קאָנסטיטוציע דערלויבט נישט קיין אַנטיסעמיטיזם. מיר ווייסן,

אז דאָס איז אויפן פּאַפּיר און אין דער אמתן איז ער דאָרט פאַראַן. לאָמיר אָנגעבן אייניקע ביישפּילן.

עס איז פאַראַן אַ יידישער מלוכה־טעאַטער אין וואַרשע, וועלכן עס איז נישט דערלויבט צו קומען קיין רוסלאַנד. פאַרוואָס קען קומען קיין רוסלאַנד די „קאָמעדי פּראַנסעז“, די אָפּעראַ, עס קענען קומען טעאַטערס פון אַנדערע לענדער, אָבער נישט דער יידישער מלוכה־טעאַטער פון פּוילן, וואָס איז דאָך אַ פּאַלקס־דעמאָקראַטיע? אייך איז באַקאַנט די באַרימטע געשיכטע מיטן בוך פון קיטשקאַ. איר קענט אַלע די געשיכטע מיט פּאַסטערנאַק. איך וויל וויסן צי עס שרייבט וועגן דעם „סאָוועטיש היימלאַנד“? איך וויל וויסן וואָס פאַראַ שטעלונג עס האָט אָנגענומען „סאָוועטיש היימלאַנד“ ווען מען האָט נישט דערלאָזן פּאַסטערנאַקן צו פאַרן קיין שטאַקהאַלם אָפּצונעמען די נאַבעל־פּרעמיע? שאַלאַכאַוו האָט מען עס יאָ דערלויבט.

י. זאַנטאַג (לאַנדאַן)

ד"ר סלאָוועס האָט דאָ דערמאַנט, אַז „סאָוועטיש היימלאַנד“ איז אַ ליטע־ראַרישע צייטונג ליט דעם ביישפּיל פון רוסישע צייטונגען, וואָס האָבן שוין אַ געוויסע טראַדיציע. ער האָט געזאָגט אַלס אַ פּאַקט און ער האָט דערמיט פאַר־ענטפּערט וואָס געוויסע געזעלשאַפטלעכע פּראָבלעמען האָבן ביז איצט נישט באַקומען קיין אָפּקלאַנג אין „סאָוועטיש היימלאַנד“. איך האָב די פּראָגע גע־שטעלט אהרן ווערגעליס, ווען ער איז געווען אין לאַנדאַן. ער האָט געגעבן דעם זעליבן ענטפּער. אָבער עס איז נישט אין איינקלאַנג אפילו מיט דער סאָוועטיש־יידישער ליטעראַטור פון דער פאַר־מלחמהדיקער צייט. פאַר אונדז איז נישטאָ קיין אונטערשיד צווישן לעבן און ליטעראַטור. ווערגעליס איז מיט מיר מסכים געווען און ער האָט געזאָגט, אַז אַן ענדערונג וועט פאַרקומען. עס איז נישט קיין נאַטירלעכע דערשיינונג. מען קען נישט אָפּטיילן סתם ליטעראַטור פון לעבן און ספּעציעל יידישע ליטעראַטור פון יידיש לעבן. מיר קענען דעריבער האַפּן אויף אַן ענדערונג אין דעם פּרט.

וואָס שייך דער פּראָגע פון דערנענטערן אונדז צו די יידיש־סאָוועטישע שרייבער, און ווען זיי דערנענטערן זיך צו אונדז, איז דאָס זייער וויכטיק. איך האָב דערמאַנט היינט וואָס איז פאַרגעקומען אין ישראל, די אגודת־הסופרים האָט עפנטלעך ביי דער געלעגנהייט דורך זיין פאַרטרעטער ישראל כהן דערקלערט, אַז דער צווייטער סימפּאָזיום, וואָס זיי פּלאַנעווען, איז דער סימפּאָזיום מיט די סאָוועטיש־יידישע שרייבער. איר קענט עס לייענען געדרוקט. און ער האָט צוגע־געבן: מיר ווייסן, אַז מיר זענען נישט מסכים אין אַלעם, אַז זיי האָבן אַן אַנדער אַנשוואַונג און מיר האָבן אַן אַנדער אַנשוואַונג. אָבער מיר גרייטן זיך צו דעם, ווי צו אַ יום־טוב. מיר ווילן זיך מיט די שרייבער טרעפּן. מיר ווילן זיך מיט זיי דורכשמועסן, מיר ווילן זיין אינאיינעם.

ד"ר חיים סלאוועים (פאריז)

איך האָב נישט באַרימט זיך, ווי עס מיינט דער חשובער פראָפּעסאָר טאַר-טאַקאווער, מיט דעם, וואָס „סאָוועטיש היימלאַנד“ איז אַ בלוזי ליטעראַרישער זשורנאַל. איך בין נישט קיין שרייבער „ליטעראַריש רייך“, איך האַלט נישט הלילה, אַז וואָס עס איז געזעלשאַפטלעך איז טריף. ניין, איך בין אויך אַ געזעל-שאַפטלעכער טוער. אָבער אַזוי איז עס. פאַרוואָס ווייס איך נישט. צי פינף און צוואַנציק טויזנט עקזעמפלאַרן איז אַ גרויסע צאָל? יאָ, פאַר אַ יידישן ליטע-ראַרישן זשורנאַל איז עס אַ גרויסע צאָל. צי קומט דאָרט אַרויס אַלזייטיק דאָס יידישע לעבן? עס קומט אומבאַדינגט אַרויס דאָס היינטיקע יידישע לעבן. אפילו פראַבלעמען פון אַנטיסעמיטיזם קומען אַרויס, אויף אַזויפיל, אויף וויפיל זיי קומען אַרויס פון די ווערק פון די סאָוועטישע שרייבער. אַלזייטיק קען איך נישט זאָגן. ניין, עס זענען פאַראַן זאַכן, וואָס קומען נישט אַרויס. אָבער וועגן אינטערעס פון ישראל איז איין זאַך וויכטיק, קלאַר און דייטלעך. ווי איר ווייסט גרייט זיך סאָוועטיש היימלאַנד אַ אַרויסצוגעבן אַ ספעציעלן ישראל-נומער. „סאָוועטיש היימלאַנד“ האָט זיך געווענדעט צו דער פאַראייניקונג פון יידישע שרייבער אין ישראל וועגן דעם, אַז זיי זאָלן שיקן מאַטעריאַל, כדי אַרויסצוגעבן אַ ישראל-נומער. איז דעריבער נאָכאַמאָל, ווער עס ווייס, ווער עס געדענקט, ווער עס קען זיך פאַרשטעלן, וואָס עס האָט געהייסן ישראל און ישראל-ווירקלעכקייט און אויב מען זעט, אַז „סאָוועטיש היימלאַנד“ גייט אַרויסגעבן אַ ישראל-נומער דאַרפֿט איר אַפּשאַצן דעם קאָלאָסאַלן מהלך, וואָס איז דורכגעמאַכט געוואָרן. איך מיינ, אַז אונדזער בעסטע קאָנקלוזיע וואַלט געווען, ווען מיר דריקן אויס אַ וונטש פון איינשטעלן ברידערלעכע באַציאונגען צווישן די פיר יידישע זשורנאַלן, וועגן וועלכע מיר האָבן היינט גערעדט.

נפתלי זילבערבערג (פאריז)

עס רעדט צו אייך אַ ייד, וואָס האָט דעם כבוד צו שטיין אויף דער וואַך פון יידישן געדרוקטן וואָרט שוין גאַנצע פינף און פּערציק יאָר. מיין גאַנץ לעבן פאַר דער מלחמה האָב איך פאַרבראַכט אין שאַטן און אין דער אַנוועזנהייט פון די גרעסטע גדולים פון דער וואַרשעווער יידישער פרעסע, אין וואַרשעווער „מאַמענט“, און איצט האָב איך דעם כבוד צו אַרבעטן אויך אין אַ יידישער טעגלעכער צייטונג אין פאַריז, אין „אונזער וואָרט“.

מיר האָבן זייער אַ סך גערעדט וועגן יידישער קולטור און איך וועל דאָ נישט איבערחזרן וואָס אַזוינס איז קולטור. איך ווייס נאָר איין זאַך, אַז קולטור אין פּוילן איז געווען אַ גאַנגבאַרער אַרטיקל, און מען האָט עס געקענט שאַרן מיט פּולע הויפּנס. היינט ליידער, אַז מען רעדט וועגן יידישער קולטור, דאַרף מען אַנשטעלן אַ גרויסן רעפּלעקטאַר אין דער פינצטערער נאַכט, כדי צו געפינען דאָס ביסעלע יידישע קולטור. מיין איך, אַז עס איז פשוט אַ הייליקייט. נישט נאָר די יידישע קולטור איז הייליק, נאָר אויך די יידישע שפּראַך איז פאַר מיר איצט פאַרהייליקט

געוואָרן נאָכן גרויסן חורבן, נאָכן גרויסן בראַך און אומגליק, וואָס האָט מיט אונדז פאַסירט. יידיש איז דעריבער פאַר מיר געוואָרן לשון-קודש, די הייליקע שפראַך, דעמאָלט ווען העברעאיש האָט גאָט צו דאַנק, צו אונדזער אַלעמענס גליק, ווער עס זאָל פאַר איר זאָרגן, ווער זאָל פאַר איר טראַכטן, איז יידיש געוואָרן פאַר אונדז נישט מער ווי אַ סענטימענט-זאך. מיר ווילן, אַז יידיש זאָל ווייטער עקזיסטירן, אַז מען זאָל האָבן צו יידיש די דאָזיקע האַרציקע באַציאונג, ווי מיר האָבן עס געהאַט פאַר דער מלחמה.

און איך דערמאָן זיך נאָך, ווי אַזוי דאָס יידישע פּאָלק האָט זיך באַצויגן צו יידיש. ווען מען האָט געוואַרט אויף בייליסעס פּראָצעס, זענען געשטאַנען צען טויזנט יידן און געוואַרט אויף די טעלעגראַמעס פון יאַנאַווסקי און פון קארליניוסן, כדי צו וויסן וואָס דער אורטייל איז געווען. איר שטעלט זיך פאַר, וואָס דאָס הייסט די צוגעבונדנקייט פון יידן צו אַ יידישער צייטונג. און איך ווייס, אַז אויך היינט איז די דאָזיקע צוגעבונדנקייט פון יידן צו אַ יידישער צייטונג אַן אויסערגעוויינלעכע. עס איז אַ שאַד, וואָס מען האָט אין דאָזיקן סימפּאָזיום נישט געווינדמעט אַ ספעציעלע שעה דער יידישער פרעסע. מען האָט בלויז גערעדט וועגן יידישע שרייבער און וועגן דער אייביקייט פון יידישן בוך. אָבער דאָס יידישע פּאָלק אַלס אַזעלכעס לעבט מיטן טאַגטעגלעכן לעבן און אין טאַגטעגלעכן לעבן מיט זיין צייטונג. און ווען עס קומט אַ שבת סיי אין „מאַמענט“, סיי אין „אונזער וואָרט“ און סיי אין „לעצטע נייעס“ אין ישראל און סיי אין „טאַג-מאַרגן-זשורנאַל“ און אין „פאַר-ווערטס“, האָט איר שבתדיקע נומערן, וואָס זענען אַנגעפיקעוועט מיט יידישער ליטע-ראַטור. ווען איר וועט עס צוזאַמענעמען וועלן דאָך זיין גאַנצע בענדער פון יידישער ליטעראַטור. מיין איך, אַז מען דאַרף דעם ענין פון אַ יידישער צייטונג ווידמען אַ ביסל מער פּלאַץ, ווי מיר האָבן עס געטאַן ביז איצט.

עס איז פאַראַן איין אינציקער ענין, אַ געזעלשאַפטלעכער ענין. אין דער יידישער טעגלעכער פרעסע איז פאַראַן אַ סך ווילד גראַז, וואָלט איך געוואָלט, אַז פונדאַנען זאָל אַרויס אַ באַשלוס און עס זאָל געשאַפן ווערן אַ קאָמיסיע, אַז זי זאָל לייענען די יידישע טעגלעכע און אויך וועכנטלעכע פרעסע און אויב זי זאָל באַמערקן אַ ווילד גראַז, צי עס זאָל זיין אַן אַרטיקל וואָס פאַסט נישט פאַר דער יידישער פרעסע, צי אַ געדאַנק וואָס איז נישט פאַסנדיק אָדער באַליידיקנדיק פאַרן יידישן וואָרט, זאָל קומען פשוט אַ באַמערקונג פון דער קאָמיסיע, פון דער קולטור-קאָמיסיע פון יידישן וועלט-קאָנגרעס, אַ בריוועלע צו דער אָדער יענער צייטונג: חברים, עס פאַסט נישט, עס דאַרף נישט זיין אַזוי, מיר מאַכן איין אויפמערקזאַם. עס זאָל זיין אַ באַמערקונג אין דער איידלסטער און חברישער פאַרם. אָבער די צייטונג זאָל וויסן, אַז ערגעץ-ווי איז פאַראַן אַ יידיש אויג, וואָס לייענט, און אַ יידיש אויער, וואָס הערט. איך מיין, אַז אַזאַ קאָמיסיע, און עס איז דאָך שוין דאָ אַ יידישע קולטור-קאָמיסיע פון יידישן וועלט-קאָנגרעס, זאָל איך מיט דעם ענין אַ ביסל ערנסטער באַשעפטיקן.

די מערכה פון יידיש

1700

אַרײַנפיר

פון יצחק פונאַטש (פאַרײַז)

אין דער היינטיקער שטורמישער צײַט איז זײער אָנגענומען דער סיסטעם פון קאַלעקטיוון חשבון־הנפש, וואָס ווערט געמאַכט בײַ אַלע פעלקער און כמעט אויף אַלע געביטן. דער יידישער וועלט־קאָנגרעס, וואָס זײַן אויפגאַבע איז צו שטאַרקן, פאַראײניקן און פאַרטיידיקן אַלע לעבעדיקע שיכטן פון יידישן פּאָלק, איז אויך צוגעשטאַנען צו דעם אַלט־נײַעם מיטל, באַזונדערס אויפן קולטורעלן געביט. די פראַנצויזישע סעקציע האָט אין די לעצטע יאָרן אַרגאַניזירט פּינף צוזאַמענטרעפן פון פראַנצויזיש־רעדנדיקע יידישע אינטעלעקטואַלן. דער ציל פון די דאָזיקע צוזאַמענטרעפן איז געווען בעיקר צו דערנענטערן די שטייגנדיקע צאָל פון יידיש־פראַנצויזישע געלערנטע צו אונזער פּאָלק און צו אונזערע יידישע ווערטן. דער אינהאַלט פון אָט די „קאָלאָקן“ איז פאַרצײכנט געוואָרן אין אַ ווערטפולן בוך, וואָס טראָגט דעם נאָמען „דאָס יידישע באַוווּסטזײַן“.

לאַמיר גלייך זאָגן, אַז אויף אונדזער יידישן סימפּאָזיום ווערן באַהאַנדלט גאַנץ אַנדערע פראַבלעמען. דאָ דאַרף מען נישט דערנענטערן די וואָס קומען, נאָר די אַלע, וואָס קומען נישט... און איך מײן דערמיט די שטייגנדיקע צאָל דערוואַק־סענע און בפרט די יוגנטלעכע, וועלכע פאַרלאָזן ליידער אונדזערע רײען. אויב מען זאָל גלויבן דער סטאַטיסטיק, איז די לאַגע גאַרנישט קײן פריילעכע. די יידישע רײען ווערן וואָס אַמאָל אַלץ שיטערער. איך רעד שוין נישט פון אונדזער ישוב אין פראַנקרײך אָדער פון אַנדערע מערב־אײראָפּעאישע לענדער — פון די מזרח־אײראָפּעאישע לענדער איז דאָך שוין אודאי אַפּגערעדט — אָבער אפילו אין די ביידע אַמעריקעס גײט ליידער אונדזער זאָך באַרג אַראָפּ. אָט דערוויסן מיר זיך. אַז אין אַזאַ אַרגענטינע, וואָס ווערט פאַרעכנט אַלס אַ פעסטונג פון יידיש, פעלן לייענער פון אַ יידיש בוך און אפילו איבערזעצונגען פון יידיש אין דער אומגאַנג־שפראַך ווערן קנאַפּ געלייענט. עס זענען דאָרט פאַראַן גאַנץ ווייניק בעלנים אויף אַ בוך מיט אַ יידישן אינהאַלט.

זאָל עס באַדייטן אַ סוף? — נײַן. גײטיקע פראַצעסן האָבן זײער אײגענע לאַגיק און יידישע גײסט־פראַצעסן האָבן אודאי זײער באַזונדער לאַגיק. אין אײן אָרט גײט עס באַרג אַראָפּ, אָבער אין אַנדערע ערטער גײט עס גראַד באַרג אַרויף. מיר דערוויסן זיך צום בײשפּיל, אַז אין לאָס אַנדזשעלעס, אין קאַליפּאָרניע, אַרגאַ־נזירן זיך יונגע מענטשן, כּדי זיך אויסצולעבן אין יידיש און בײ מענטשן, וואָס

זענען געבוירן געוואָרן אין אַמעריקע און אין קאַנאַדע פֿאַרנעמט ייִדיש אַ זייער בכבודיקן אַרט.

און אויב מיר האַלטן אַזוי שטאַרק פֿון ייִדיש, געשעט עס נישט סתּם אַזוי, נאָר עס האָט זיין באַגרינדונג. כמעט אַלע לעבן מיר זיך אויס פֿראַפעסיאָנעל און אפילו געזעלשאַפטלעך אין אַדערע שפּראַכן. אָבער ווי שטאַרק און ווי האַרציק זענען מיר אַלע צוגעבונדן צו אונדזער ייִדיש! דער פּענאַמען איז נישט קיין אַנאַכראָניזם און ער קומט נישט נאָר צוליב סענטימענטאַלע טעמים, ייִדיש איז ביי אונדז אַ טיפּע, אינערלעכע באַדערפעניש. מיר האָבן זיך דאָ פֿאַרזאַמלט נישט ווי פֿאַרצווייפלטע און פֿאַרמשפטע, אויך נישט ווי קיין קלאַנגדיקע, נאָר ווי יידן, וואָס זענען מיט ליבשאַפט צוגעבונדן צו אונדזער לעבעדיקן מאַמע-לשון. גראַד דאָ אין פֿאַלקס-הויז, אין וועלכן די איבערוויגנדיקע מערהייט באַזוכער באַשטייט פֿון ספרדים, בפרט צפֿון-אַפֿריקאַנער יידן, וועלכע האָבן אַ גאַנץ קנאַפע ידיעה אין ייִדיש, פילן מיר זיך בכלל נישט, ווי לעצטע מאָהיקאַנער. מיר זענען נישט קיין לעצטע און נישט קיין מאָהיקאַנער. אונדזערע ספרדישע פֿריינד וואַלטן די ערשטע געווען דערשטיינט, ווען זיי זעען אונדז אין אַ שטימונג פֿון יאִיש. זענען זיי דאָך אונדז מקנא, וואָס מיר פֿאַרמאָגן אונדזער ייִדיש און אייניקע פֿון זיי ווילן אפילו זיך לערנען ביי אונדז ייִדיש, נישט בלויז צוליב פֿראַקטישע שפּראַך-טעמים, נאָר כדי זיך נענטער צו באַקענען מיט אונדזערע ייִדישע גייסטיקע ווערטן.

אַ לשון איז נישט קיין קאַנווענציאָנעלער צוזאַמענשטעל. אַ לשון וואַקסט אויס אַראַגאַניש. אַזוי איז אויך ייִדיש לשון איינגעוואַרצלט אין ייִדישן געדאַנק און איינגע-פלאַכטן אין ייִדישן לעבנס-שטייגער. במשך דורות האָט ייִדיש אויסגעדריקט אין איבערגעגעבן נישט בלויז אונדזערע פֿאַלקסטימלעכע אוצרות, נאָר אויך אונדזערע עכטע און איידלסטע אַלגעמיינ-מענטשלעכע אַספּיראַציעס. דעריבער לאַזט זיך ייִדיש נישט אַפּשאַפֿן און עס לעבט!

גייסט בכלל ווייס נישט פֿון קיין טויט, נאָר פֿון לעבן. מיר ווייסן נישט וואָס פֿאַראַ פֿאַרמען וועט ייִדיש אַנעמען מאַרגן, וואָס מיר ווייסן יאִ איז, אַז ייִדיש איז אַ לעבעדיקע שפּראַך און אונדזער חוב אַלס לעבעדיקע מענטשן איז ממשיך צו זיין. נישט נאָר אַ חוב איז עס פֿאַר אונדז, נאָר אויך אַ כבוד און אַ פֿאַרגעניגן. אַט זענען מיר זיך דאָ צונויפגעקומען פֿון פֿאַרשידענע לענדער און יעדער פֿון אונדז, וווּ ער זאָל נישט וווינען, ראַנגלט זיך טאַגטעגלעך מיט דער פֿראַגע פֿון ייִדיש און מיט דער פֿראַגע פֿון ייִדישקייט. מיר ווייסן, אַז דער מצב פֿון ייִדישקייט איז נישט תּמיד קיין פֿריילעכער. אָבער מיר דאַרפֿן זיין רעאַליסטן און אַקטיווע רעאַליסטן. מיר טאָרן נישט זיין אָפּהענטיק און מיר דאַרפֿן זיך נישט לאָזן פֿאַר-פירן פֿון סטאַטיסטיקעס. האָבן מיר דאָך אין אַלע צייטן געהאַט אונדזער אָפּפּאַל, פֿון די צייטן פֿון די אבות אָן. האָבן מיר נישט געהאַט קיין ישמעאל, וואָס טוט אונדז נאָך היינט אַן געבראַטענע צרות? וואָס מיר האָבן געהאַט אויסצושטיין פֿון עשן איז זיכער נישט כדאי אויסצורעכענען. אונדזערע גייסטיקע מנהיגים האָבן נישט תּמיד געקענט איבערגעבן זייערע זין די גייסטיקע פֿירערשאַפט. זאָל אונדז אַלס ביישפּיל דינען משה רבנו און אויך שמואל הנביא. וועגן די היינטיקע צייטן

איז זיכער אָפּגערעדט. וויפל זענען זיי די זין און טעכטער, וואָס זענען פאַר די אַרבעט פון זייערע ווערטפולע עלטערן?

דערפאַר אָבער ווייסן מיר, אַז אַ טייל פון אונדזערע פירער, וואָס האָבן פאַר-שריבן ווונדערלעכע קאָפיטלעך אין אונדזער געשיכטע, זענען אַרויסגעקומען דוקא פון אַסימילאַטאָרישע קרייזן. בכל דור ודור קומען אויף אַזעלכע געשטאַלטן און דאָס פּאָלק איז ממשיך זיין אייגנאַרטיקן וועג. יידיש לשון פונקט ווי דאָס יידישע פּאָלק מאַכט דורך שטוינענדיקע נסיונות. עס זענען נאָך היינט פאַראַן מענטשן, וואָס האַלטן נישט יידיש פאַר אַ שפּראַך פונקט, ווי עס זענען פאַראַן מיינונגען, אַז דאָס יידישע פּאָלק איז נישט קיין פּאָלק.

אָבער מיר ווייסן גוט, אַז יידיש איז אַ לשון מיט אַלע אַטריבוטן און איז אפילו מער, ווי אַ שפּראַך, איז אַ קולטור. און דער לעבנס־וויכטיקער מקור פון יידיש איז יידישקייט. דעריבער איז דאָס אויסדריקן אין יידיש געדאַנקען פון פרעמדע מקורות נישט קיין יידישע קולטור. און אודאי איז עס ריכטיק, ווען מען שעפט אויסשליסלעך פון פרעמדע מקורות און ווען מען איז אונטערגעוואָרפן פרעמדע געטער און פרעמדע אידעאַלן, וועלכע מען פרוווט אונדז אַנוואַרפן אויף יידיש. דערמיט ווערט אפשר נישט ווילנדיק באַגאַנגען אַ פאַראַט לגבי יידיש, ווייל מען רייסט אַפּ יידיש פון יידישקייט. מען דערווייטערט יידיש פון זיין אייגענעם מקור. פאַרלירנדיק זיין לעבנס־קוואַל. שטאַרבט עס ממילא אָפּ. עס קען זיין אַ שיינע ליטעראַטור, געלונגענע סאַטירע, פיינע פּאָעזיע, אָבער די ספּעציפישקייט פון יידיש איז מער דערין נישטאַ. עס וואַלט געווען אַ נס, ווען אַזא יידיש זאָל נישט אונטער-גיין צוזאַמען מיט אַזא מחבר, העכסטנס מיט זיין דור. עס קען דאָ קיין רייד נישט זיין פון המשך.

יידיש האָט אַ באַזונדערן מזל. מיט הונדערט יאָר צוריק זענען געווען מחברים. וואָס האָבן געשריבן אין יידיש קעגן יידיש. דער רעזולטאַט איז אָבער געווען פונקט אַ פאַרקערטער: די יידישע ליטעראַטור האָט זיך דוקא צעבליט. היינט שרייבט מען אין יידיש קעגן יידישקייט, אָדער לפחות מחוץ יידישקייט און דאָס איז נאָך געפערלעכער. הלואי זאָלן די רעזולטאַטן זיין די זעלביקע, ווי אין פאַריקן יאָרהונדערט. מיר דאַרפן אויך וואַרענען קעגן פרווו צו מאַכן פון יידיש אַ לשון־קודש, וואָס אַנטהאַלט אַ רמז אויף רעזיגנאַציע. מיר טרייסלען זיך אָפּ פון אַזא געדאַנק, סיידן ווען ער ווערט אויסגעדריקט אין באַזונדערע אומשטענדן, ווי עס איז צום ביישפּיל געשען מיט צען יאָר צוריק, ווען דער פּראַנצויזישער שרייבער־פאַרבאַנד האָט געפייערט דעם אַכציק־יאָריקן געבורטסטאָג פון עדמאַנד פּלעג, וועלכער איז גאָר לעצטנס נפטר געוואָרן.

עדמאַנד פּלעג זכרוננו לברכה האָט אין זיין דאַנק־וואָרט פאַר די אַנוועזנדיקע געסט געזאָגט בזה הלשון:

„אַמטיפסטן בין איך גערייט, ווען איך זע דאָ צווישן פאַרזאַמלטן עולם פאַר-טרעטער פון גרויסע יידישע אַרגאַניזאַציעס. עס איז פאַר מיר אַ באַזונדערע איבער-לעבונג וואָס צו מיין היינטיקן יום־טוב זענען געקומען סיי יידן, וואָס זייער שפּראַך איז פּראַנצויזיש און סיי יענע יידן, וואָס רעדן יידיש, אַט די הייליקע שפּראַך,

וועלכע ציט איר יניקה פון העברעאיש ביים וועלן זיך דערגרונטעווען צו די בראשיתדיקע יסודות פון אונדזער גייסט".

אונדזער היינטיקער סימפאזיום שטעלט זיך באשיידענע און רעאליסטישע צילן. מיר ווילן זען, ווו מיר האלטן און ווי אזוי גיין ווייטער אונדזער וועג. קיין הייליכקע דעקלאראציעס אדער רעזאלוציעס וועלן דא נישט פראקלאמירט ווערן. מיר דארפן לערנען פון עבר און זיך באמיען צו זיין ווירקזאם. מיר אליין דארפן די ערשטע זיין אקטיוו. נאר אין דעם פאל וועלן אונדזערע רייד האבן אן אפקלאנג און א השפעה. דער עצם פאקט, וואס די אנטוויקלונגען זענען געקומען פון פארשידענע אייראפעאישע לענדער און דער לעבהאפטער אינטערעס, וועלכן זיי ווייזן ארויס, זייער פאקטישע און אינטענסיווע באטייליקונג, זאגן עדות, אז מיר האבן שוין דערמיט עפעס דערגרייכט צוזאמען. מיר דארפן נעמען אין אכט די היינטיקע בא- דערפענישן און אויסברייטערן אונדזער ארבעט, קומען אין פארבינדונג מיט די קרייזן, אין וועלכע יידיש ווערט היינט גערעדט. אזעלכע קרייזן געפינען זיך אומעטום, אפילו ביי אונדז אין פראנקרייך, און מיר האבן זיי פארנאכלעסיקט. אבער מיר דארפן אויך צוקומען צו די טיילן פון פאלק, וואס פאר זיי איז יידיש פרעמד. מיר דארפן זיי איבערגעבן, אויב נישט דעם יידיש-לשון, איז דעם גייסט פון יידיש, וועלכן זיי האבן נישט און וועלכער איז אזוי וויכטיק פארן כלל ישראל. לאמיר זיי באקענען מיט דער יידישער ליטעראטור און געבן זיי צו פארשטיין און צו פילן אונדזער יידישע קולטור און פאלקסטומלעכקייט. זאלן זיי וויסן וואס פאר אן אומשאצבארן ביישטייער האט יידיש געבראכט דעם פאלק און זאלן זיי האבן אן אנונג פון דער איינגארטיקייט און רייכקייט פון יידיש. איז דאך יידיש זייט זייער לאנג דער היימישער, געטרייער טרעגער און איבערגעבער פון אונדזערע איי- ביקע ווערטן. זינט הונדערטער יארן פלאנצט יידיש איין און אנטוויקלט אין יידישע הערצער אהבת-ישראל און אהבת-ארץ-ישראל. איז דאך יידיש געווארן דער סינאגים פון היימישקייט, הארציקייט, פאלקס-חכמה און בטחון. אט די אלע מעלות טובות דארפן מיר ממשיך זיין.

ווילן מיר דעריבער דא אויסהערן איינע די אנדערע, שטארקן איינע די אנדערע, ווייל מיר ווייסן, אז באפעסטיקן אונדזער יידיש באדייט אויך די באפעס- טיקונג פון גאנצן יידישן בנין. די שטרעבונג צו דעם ציל איז שוין א בארעכטיקונג פאר אונדזער היינטיקן סימפאזיום.

פאָרײַז, 1964.

יידיש אין ראטנפארבאנד

פון ד"ר ש. לעווענבערג (לאַנדאָ)

יידיש האָט טיפּערע וואַרצלען אין ראַטנפאַרבאַנד ווי אין אַנדערע לענדער. מיט זיבעציק יאָר צוריק — בעת דער פּאָלקס־צײלונג פון 1897 — האָבן כמעט 97% פון די פּינף מיליאָן יידן אין רוסלאַנד אָנגעגעבן „מאַמע לשון“ אַלס זייער מוטער־שפּראַך. אפילו פון די פּריווילעגירטע יידן, וועלכע האָבן געהאַט דאָס רעכט צו לעבן אויסער דעם „תּחום המושב“ האָבן 80% דערקלערט, אַז יידיש איז זייער שפּראַך. נאָר 31% יידישע מענער און 10% יידישע פּרויען האָבן אָנגעגעבן אַז זיי קענען לייענען רוסיש. מיט אַנדערע ווערטער, פאַר די זיידעס און באַבעס צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין היינטיקן קאַמוניסטישן רוסלאַנד איז יידיש נאָך אַלץ די שפּראַך אין וועלכער מען האָט גערעדט אין זייערע היימען. דאָס איז אַ פּאַקטאָר וועלכן מען דאַרף נישט פאַרגעסן בעת מען רעדט וועגן דעם איצטיקן מצב פון יידיש אין ראַטנפאַרבאַנד. מען דאַרף אויך נעמען אין אַכט, אַז די פּרעסע אין יידיש און די יידישע ליטעראַטור האָבן זיך אין רוסלאַנד אַנטוויקלט אויף אַ נאַטירלעכע באַדן; זיי זענען נישט אימפּאַרטירט געוואָרן פון דרויסן דורך אימיגראַנטן ווי דאָס איז געווען די לאַגע אין די אַווי־גערוּפּענע מערב־לענדער.

מיט פּערציק יאָר צוריק איז יידיש נאָך אַלץ געווען אַ וויכטיקער פּאַקטאָר אין לעבן פון סאָויעטישן יידנטום. בעת דער אָפיציעלער פּאָלקס־צײלונג פון 1926 האָבן איבער 70% פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ראַטנפאַרבאַנד אָנגעגעבן יידיש אַלס זייער מוטער־שפּראַך. אָבער די פּאָזיציעס פון יידיש זענען געווען שטאַרקער אין די צוויי טיילן פון לאַנד וווּ עס איז געווען אַ מאַסן־קאַנג־צענטראַציע פון יידן אין אוקראַינע און ווייסרוסלאַנד. אין די דאָזיקע צוויי רעפּוב־ליקן האָבן געלעבט כמעט 74% פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. אין אוקראַינע האָבן 70% יידן דערקלערט, אַז יידיש איז זייער מוטער־שפּראַך; אין ווייסרוסלאַנד איבער 90%. אָבער אין דער רוסישער רעפּובליק האָבן נאָר 47% אָנגעגעבן יידיש אַלס זייער מוטער־שפּראַך. דאָן איז נישט פאַראַן קיין שום ספק, אַז פאַר אַ געוויסער צאָל יידן אין ראַטנפאַרבאַנד וועלכע זענען היינט איבער פּופציק יאָר אַלט איז יידיש נאָך אַלץ אַ היימישע שפּראַך; און דאָס האָט, מן הסתם, אויך אויסגעאיבט אַ השפּעה אויף זייערע קינדער.

אין 1926 זענען אין ראַטנפאַרבאַנד געווען זיבן הונדערט און פּופציק יידישע

שולעס, ווו עס האָבן זיך געלערנט הונדערט און פופצן טויזנט קינדער. לערנ-
 ביכער זענען פאַרשפרייט געוואָרן אין 25-30 טויזנט עקזעמפלאַרן. עס איז אויך
 דערשינען אַ וויסנשאַפטלעך פעדאָגאָגישע ליטעראַטור אין דער יידישער שפראַך.
 עס זענען דערשינען ליטעראַרישע חודש־זשורנאַלן. אין אוקראַינע האָט עקזיסטירט
 אַ יידישער פעדאָגאָגישער סעמינאַר. אין וויסרוסלאַנד זענען געווען צוויי לערער-
 אַנשטאַלטן. אין 1929 זענען אין ראַטנפאַרבאַנד דערשינען דריי יידישע טעגלעכע
 צייטונגען: „אַקטאַבער“ (מינסק); „דער עמעס“ (מאַסקווע) און „דער שטערן“
 (כאַרקאָוו). עס זענען אויך אַרויסגעגעבן געוואָרן יידישע וואַכנבלעטער און חודש-
 זשורנאַלן. אין פאַרשידענע טיילן פון לאַנד האָט עקזיסטירט אַ יידישער טעאַטער.
 אין סאַויעטן ראַדיאָ זענען געווען פאַרשידענע פראַגראַמען אין דער יידישער
 שפראַך.

אין 1932 זענען אין ראַטנפאַרבאַנד געווען פיר יידישע ביכער-פאַרלאַגן.
 פערצן יידישע טעאַטערן — אונטערשטיצט פון דער מלוכה, פינף און דרייסיק
 פּעריאָדישע אויסגאַבן אין יידיש. אין אוקראַינע און וויסרוסלאַנד זענען געווען
 געריכטן ווו מען האָט זיך באַנוצט מיט דער יידישער שפראַך. אין גאַנץ רוסלאַנד
 זענען געווען 3.360 סטודענטן אין יידישע פעדאָגאָגישע אינסטיטוטן אין די יידיש-
 דעפּאַרטאַמענטן אין פאַרשידענע אוניווערסיטעטן.
 די פּאָלגענדע טאַבעלע גיט אַ בילד וועגן דער צאָל יידישע ביכער און בראַ-
 שורן וועלכע זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן אין ראַטנפאַרבאַנד פון 1932-49:

1932	—	668
1933	—	391
1934	—	348
1935	—	437
1936	—	431
1937	—	356
1938	—	348
1939	—	339
1940	—	359
1941	—	202
1942	—	2
1943	—	24
1944	—	18
1945	—	14
1946	—	19
1947	—	52
1948	—	60
1949	—	0

אין 1948 האָט זיך אָנגעהויבן די ליקוידאַציע פון דער יידישער קולטור-
 טעטיקייט אין רוסלאַנד — אַ פראַצעס, וועלכן מען האָט שוין געקענט באַמערקן

סוף פון די דרייסיקער יארן. אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, ווען עס איז געגרינדעט געווארן דער יידישער אַנטי-פאַשיסטישער קאָמיטעט. איז אַרויסגעגעבן געוואָרן די צייטונג „אייניקייט“ און עס האָט זיך געפילט אַ געוויסע אויפֿלעבונג אין דער געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט אין דער יידישער שפּראַך. אָבער דערנאָך האָט זיך אָנגעהייבן דער קאָמפּיין פֿון רדיפות אויף יידישע קולטור-טוער.

די מאַכט-אַרגאַנען האָבן אַרעסטירט און שפּעטער דערמאַרדעט די פּירער פֿון יידישן אַנטי-פאַשיסטישן קאָמיטעט און אַ גרויסע צאָל אַנדערע יידישע שרייבער, אַרטיסטן, פּעדאַגאָגן און קולטור-פּערזענלעכקייטן מכל המינים. עס איז געשלאָסן געוואָרן די צייטונג „אייניקייט“. אין משך פֿון די יאָרן 1949-59 איז אין ראַטנפּאַרבאַנד נישט דערשינען קיין איין יידיש בוך. די רעגירונגס-אַרגאַנען האָבן ליקווידירט דעם יידישן מלוכה-טעאַטער אין מאָסקווע. אַלץ וואָס האָט געהאַט אַ שייכות צו יידישער קולטור-שאַפֿונג איז אונטערדריקט געוואָרן אויף אַן אַכזריותדיקן אופן. אירע פאַרשטייער האָט מען דערהרגעט אָדער פאַרשיקט אין ווייטע מקומות אויף צוואַנגס-אַרבעט. עס איז נישט געבליבן קיין איין יידישע שולע, קיין איין יידישער ליטעראַרישער פאַריין, קיין איין יידישע קולטור-אויסגאַבע. צווישן די דערמאַרדעטע זענען געווען שמעון דימאַנשטיין, אַסתר פּרומקין, רחמיאל וויינשטיין, מערעזשין, משה ליטוואַקאָוו, מיכאַל לעוויטאַן, יעקב לעווין, הערש ברייל, איזי כאַריק, משה קולבאַק, דוד בערגעלסאָן, דער נסתר, פּרץ מאַרקיש, לייב קוויטקאָ דוד פּאַבשטיין, איציק פּעפּער, יצחק נוימאַוו און אַ סך אַנדערע. שלמה מיכאַעלס איז געהרגעט געוואָרן אין אָנהייב 1948. אַ סך פֿון יי דערמאַנטע שרייבער זענען דערשאַסן געוואָרן אין דער נאַכט פֿון 12-טן אויגוסט דעם זעלבן יאָר.

סטאַלין איז געשטאַרבן אין 1953. כּרושטשעוו האָט געהאַלטן זיין באַרימטע רעדע קעגן די שרעקלעכע טאַטן פֿון סאָויעטישן דיקטאַטאָר אין 1956. אָבער ערשט אין 1959 — נאָך אַן איבערייס פֿון עלף יאָר — האָט מען ווידעראַמאַל דערלייבט דאָס אַרויסגעבן פֿון אַ יידישער ליטעראַרישער אויסגאַבע. בעת דער סאָויעטישער פּאָלקס-ציילונג פֿון 1959 האָבן 471.770 בירגער אָנגעגעבן יידיש אַלס זייער מוטער-שפּראַך, איבער % 20.8 פֿון דער גאַנצער יידישער באַפֿעלקערונג. דאָס איז אַ היבשע צאָל. דאָך זענען אין משך פֿון די יאָרן 1959-1965 דערשינען נאָר ניינצן ביכער אין יידיש אָדער דורכשניטלעך צוויי ביכער יעדן יאָר. עס איז אינטערעסאַנט אָנצוגעבן די נעמען פֿון די ביכער :

1. דערציילונגען פֿון י. ל. פּרץ, 1959 ;
2. מענדעלע מוכר ספרים, 1959 ,
3. שלום-עליכם, 1959 ;
4. ביראָ-בידזשאַן — זאַמלונגען, 1960 ;
5. כּריעף און לידער פֿון אשר שוואַרצמאַן, 1961 ;
6. אויסגעוויילטע שריפטן פֿון דוד בערגעלסאָן, 1961 ;
7. יידישע פּאָלקס-לידער פֿון משה בערגאווסקי, 1962 ;

8. „אזוי לעבן מיר“ — זאמלונגען. 1964 ;
9. „ערב“. ראָמאַן פון א. שעכטמאַן. 1965 ;
10. „הימל און ערד“ פון ג. לוריא. 1965 ;
11. לידער, פּאָעמען און באַלאַדן פון משה טייץ. 1965 ;
12. „האַריזאָנטן“ — אַנטאָלאָגיע פון פּאָעזיע. 1965 ;
13. „איך מוז דערציילן“ פון מאַשאַ ראָלניק. 1965 ;
14. „אין טראַט פון דורות“. אַ ראָמאַן פון פּרץ מאַרקיש. 1966 ;
15. אַ בוך פון שמואל האַלקין. 1966 ;
16. לייב קוויטקאָ. געקליבענע ווערק. 1966 ;
17. ז. ווענדראַף — דערציילונגען. 1967 ;
18. מענדל ליפשיץ — לידער. 1967 ;
19. איציק פּעפּער — לידער, באַלאַדעס, פּאָעמעס. 1967.

אין 1961 — נאָך אַן איבערייס פון דרייצן יאָר — האָט אָנגעהייבן דערשיינען אַ יידישע צייטשריפט. „סאָוועטיש היימלאַנד“ איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַלס אַ צוויי-מאָנאַטלעכע אויסגאַבע. אין 1965 האָט דער זשורנאַל אָנגעהייבן צו דערשיינען יעדן חודש. לויט זיין רעדאַקטאָר אהרן ווערגעליס ווערן געדרוקט פינף און צוואַנציק טויזנט עקזעמפלאַרן ; פון זיי ווערן אַכצן טויזנט פאַרשפּרייט אין ראַטנפאַרבאַנד און זיבן טויזנט אין דרייסיק אַנדערע לענדער. לויט „סאָוועטיש היימלאַנד“ זענען פאַראַן אין דער סאָוועטיש-יוניאָן הונדערט שרייבער אין יידיש.

לויט אַן אויספאַרשונג פון לעאָן שאַפּיראַ, וועלכע איז פאַרעפּנטלעכט געוואָרן אין ניו-יאָרק, זענען פון 60 יידישע שרייבער, צוויי און דרייסיק געבוירן געוואָרן פאַר דעם יאָר 1910 ; פיר און צוואַנציק זענען געבוירן געוואָרן אין די יאָרן 30-1911 ; פיר זענען געבוירן געוואָרן נאָך דעם יאָר 1931. נאָר זעכצן שרייבער פון די זעכציק זענען געבוירן געוואָרן אין די גרעסערע שטעט ; פיר און פּערציק — אין שטעטלעך און דערפער. דרייסיק פון די שרייבער קומען פון אוקראַינע ; צען פון מאַלאַדאָויע. ניין פון ליטע ; צוויי פון וויסרוסלאַנד ; צוויי פון פּוילן און דריי פון דער רוסישער רעפּובליק. פינף און דרייסיק פון די זעכציק שרייבער האָבן אַן אוניווערסיטעט-בילדונג. אויסער „סאָוועטיש היימלאַנד“ עקזיסטירט אין ראַטנפאַרבאַנד נאָך איין אַנדערע יידישע אויסגאַבע — די צייטונג „ביראַבידזשאַנער שטערן“ וועלכע דערשיינט אַ פאַר מאָל אַ וואָך. דאָס איז אַ קליינע צייטונג, וועלכע באַשטייט — אין אַ גאַר גרויסער מאַס — פון איבערזעצונגען פון דער אָפיציעלער סאָוועטישער פרעסע.

אין גאַנץ ראַטנפאַרבאַנד איז איצט נישט פאַראַן קיין איין שולע אין דער יידישער שפּראַך. עס זענען געווען באַריכטן, אַז מען גרייט זיך אַרויסגעבן אַ ווערטער-בוך אין יידיש אָבער ביז איצט איז אַזאַ אויסגאַבע נישט דערשיינען.

עס איז אינטערעסאַנט, אַז די ביכער, וועלכע זענען דערשיינען אין יידיש, זענען געדרוקט געוואָרן אין מאַסקווע. עס איז נישט פאַראַן קיין יידישע פאַרלעגערישע טעטיקייט אין אוקראַינע, וויסרוסלאַנד, מאַלאַדאָויע, די באַלטישע שטאַטן און אַנדערע וויכטיקע יידישע צענטערן אין ראַטנפאַרבאַנד.

מען קען ריכטיק אָפּשאַצן די באַדייטונג פון יידיש אין רוסלאַנד נאָר אויב מען

נעמט אין אַכט, אַז די דאָזיקע שפּראַך האָט געשפּילט אַ גאָר וויכטיקע באַדייטונג אין די נייע טעריטאָריעס, וועלכע זענען אָנגעשלאָסן געוואָרן צום ראַטנפאַרבאַנד אין די יאָרן 1939-45. עס איז נאָך פאַראַן אין דער סאָויעטן-יוניאָן אַ היפשע צאָל יידן וועלכע קענען יידיש און נאָך אַ גרעסערע צאָל וועלכע לעכצן נאָך אַ יידיש וואָרט... עס איז אמת, אַז דער אַסימילאַציע-פּראָצעס פון יידן אין רוסלאַנד איז זייער אַ שטאַרקער — אַ פּראָצעס, וועלכער ווערט אונטערשטיצט פון די רעגירונגס-אַרגאַנען. דאָך וואָלט געווען אַ פעלער אונטערצושאַצן די יידיש-ירושא צווישן דער יידישער באַפעלקערונג — גאַנץ באַזונדערס אין די טיילן פון לאַנד, וווּ די זיידעס און באַבעס, טאַטעס און מאַמעס פון איצטיקן דור האָבן גערעדט יידיש אָדער געהאַט געוויסע ידיעות אין דער שפּראַך. אין די באַלטישע לענדער, אין מאַלדאָווע, אין אוקראַינע און ווייס-רוסלאַנד און אין אַנדערע פּלעצער, וווּ יידן האָבן זיך באַזעצט אַלס פּליטים אין דער צייט פון דער מלחמה, איז נאָך פאַראַן אַ סענטימענט פאַר „מאַמע-לשון“. מען דאַרף אויך געדענקען, אַז יידיש איז די שפּראַך, וועלכע פאַרבינדט יידן אין לאַנד פון קאַמו-ניזם מיט די יידן אין אויסלאַנד.

דער מצב פון דער יידישער קולטור אין רוסלאַנד איז זייער אַ שווערער, אָבער עס איז נאָך פּריציפּטיק צו זאָגן קדיש נאָך יידיש אין ראַטנפאַרבאַנד.

לאַנדאָן, 1966.

וועגן איבערזעצונגען פון יידיש

פון יוסף לעפמאווויטש (קאנדאט)

פאראן א מיינונג, אז מען קען נישט איבערזעצן פון איין שפראך אין א צווייטער. אין יולי-נומער 1963 פון „ארענא“, דעם ארגאן פון דעם פען-צענטער פון שרייבערס אין גלות, איז דא אן ארטיקל פון איינעם פון די גויאישע גלות-שרייבערס, דזשאן קאזא, וואס וויינט איצט אין אמעריקע. ער קלאגט זיך, אז ער קען זיך נישט איבערגעבן אין זיין ניי לשון, ענגליש. מען דארף זיין געבוירן אין א שפראך, זאגט ער. מען קען לעבן און רעדן אויף א פרעמדער שפראך, אבער נישט שאפן. „ענגליש איז נישט די שפראך, וואס קען אויסדריקן מיינע אונגארישע געדאנקען און געפילן. איך באהערש טאקע די שפראך און איך שרייב אין איר, אבער נאר מיטן מוח, נישט מיטן הארץ“.

איך האב שוין דערציילט אין מיין ביאגראפישן עסיי איבער סטעפאן צווייג אין לעא בעק יארבוך פון 1958, ווי צווייג פלעגט זיך קלאגן פאר מיר, אז זיינע דייטשע ווערטער, מיט וועלכע ער האט זיך געצערטלט, ווערן נישט געדרוקט. נאר עס ווערן געגעבן די ווערטער פון איבערזעצער, וואס גיבן נישט שטענדיק איבער אזוי גענוי, וואס ער האט געוואלט זאגן.

איך בין שוין אין דעם פאך פון איבערזעצן העכער א האלבן יארהונדערט, ווייס איך, אז ס'איז נישט נאר דאס ווארט, ס'איז דאס געמיט. און א מאל לאזט זיך דאס געמיט נישט איבערזעצן, בכלל איז אן איבערזעצונג נישט דער אריגינאל. ס'קען אמאל זיין בעסער ווי דער אריגינאל, ווי געטעס אדער היינעס איבערזעצונגען פון בייראן, אבער די זעלביקע זאך איז עס נישט. די צוויי שפראכן זענען באזונדערע לענדער, און דער איבערזעצער בויט בריקן צווישן זיי.

ביי די בעסטע איבערזעצונגען איז ריכטיק צו זאגן, אז זיי זענען געווען א שותפות, א פארונג, נאר אז ס'איז נישט דער אריגינאל איז קלאר פון דעם פאקט. וואס פארשידענע איבערזעצערס, — און ס'קען זיין דער זעלביקער איבערזעצער אין פארשידענע צייטן — באנוצן פארשידענע ווערטער פאר דעם מחברס איין ווארט. מען קען בייטן, ס'איז נישט, ווי ס'דארף זיין אין אריגינאל דאס איין איינ-ציקע ווארט. צוויי איבערזעצונגען פון דער זעלביקער זאך, איבערגעזעצט פון צוויי באזונדערע מענטשן, זענען נישט דאס זעלביקע, א מאל איינע זייער ווייט פון דער צווייטער.

אבער ווען נישט איבערזעצונגען וואלט די וועלט נישט געוויסט פון א סך פון

אונדזערע גרעסטע ליטערארישע ווערק. וויפל אין ענגלאַנד אָדער פראַנקרייך אָדער אַמעריקע קענען ליענען טאַלסטאַין אויף רוסיש אָדער האַמערן אויף גריכיש? די ווונדערלעכסטע איבערזעצונג, וואָס מיר האָבן אין ענגליש, איז די קינג דזשיימס איבערזעצונג פון תנ"ך. אַרטור קווילער-קאוטש, פראַפעסאָר פון ליטע-ראַטור אין קעמברידזש, און אַליין אַ פראַכטפולער שריפטשטעלער, האָט עס אָנגע-רופן „נס". און דאָך האַלט מען כסדר אין איבעראַרבעטן אַט די ווונדערלעכע איבערזעצונג, ווייל עס זענען טאַקע דאָ טעותן, און אפילו גראַבע טעותן. ערשט איצט גייט אַרויס אַ נייע איבערזעצונג אויף ענגליש אין ענגלאַנד, ווי האַט אַ קריסט געקענט טייטשן פאַרשידענע פסוקים, אַז זיי זאָלן נישט אַנטייטן אויף זיין משיח? נאָר אויך יידן טייטשן פאַרשידן. גיגער האַט געטענהט, אַז מען מוז דעם תנ"ך האַלטן אין איין איבערזעצן אויף ס'ניי, לויט דער עפאַכע, ווייל ווערטער בייטן זייער זיין. דער היינטיקער ענגליש איז נישט דער ענגליש פון שעקספירן. מען איבערזעצט נישט ווערטער, נאָר באַגריפן, וועלטבאַנעם, ציוויליזאַציעס. ד"ר מאַרגאַליס גיט אַ ביישפּיל אין זיין בוך „די געשיכטע פון ביבל-איבערזעצונגען". וועגן איין וואָרט „אשת חיל", און ער באַמערקט, אַז דאָס וואָרט קען מען נישט איבערזעצן, ווייל עס געהערט צו יידישן לעבן-שטייגער, וואָס איז פרעמד דעם גוי. מען קען פאַרשטיין, פאַר וואָס יידן האָבן געזאָגט, אַז דעם טאַג, ווען ס'איז אַרויס די סעפטואַגינטאַ-איבערזעצונג, איז די וועלט געוואָרן חושך. מען קען פאַר-שטיין, פאַר וואָס פרומע יידן האָבן באַקעמפט מענדעלסאָנס דייטשע איבערזעצונג פון תנ"ך. און דאָך האָבן יידן געהאַלטן אין איין איבערזעצן דעם תנ"ך. ס'איז דאָ אַ לעגענדע, אַז יהושע האָט געלאָזט אויסקריצן אויף די שטיינער פון מזבח די תורה אויף אַלע לשונות, ווייל די תורה איז פאַר אַלע מענטשן. האַט מען איבער-געזעצט אויף תרגום לשון. האַט סעדיה גאון איבערגעזעצט תנ"ך אויף אַראַביש. און מיט הונדערטער יאָרן צוריק האַט מען אָנגעהויבן איבערזעצן תנ"ך אויף יידיש-טייטש. אמת. דאָס זענען געווען איבערזעצונגען פאַר אייגענע בריקן צו זיך. אָבער ס'איז געווען נייטיק צו איבערזעצן.

מלך ראַויטש פריידיקט שוין לאַנג דעם געדאַנק, אַז מען דאַרף צונויפּשטעלן אַ צווייטן תנ"ך פון דער יידישער ליטעראַטור. ראַויטש האָט מיט יאָרן צוריק געחלומט אַ חלום און ער חלומט אים נאָך היינט: אַ מיליאָנער האָט אים געגעבן זיין פאַרמעגן און ראַויטש האָט מיט דעם פאַרמעגן געדונגען יידישע שרייבערס, קריטיקערס, איבערזעצערס, און ביי זיי באַשטעלט אַ ביבליאָטעק אין הונדערט בענד, „דער גרויסער אוצר פון דער יידישער ליטעראַטור", זאָל עס הייסן. אין די הונדערט בענד וואָלט אַריינגעגאַנגען דער סאַמע עיקר פון אַלע אונדזערע שאַפונגען אויף יידיש לשון. און די אַלע הונדערט בענד וואָלט ער דאָן אַרויסגעגעבן אויף די אַלע גרויסע לשונות פון דער וועלט. ווייל דעם זין און דעם אמתן באַטייט פון דער יידישער ליטעראַטור, זאָגט ער, קען מען זען נאָר אין דעם שפּיגל פון אַנדערע לשונות — ווייל יידישע ליטעראַטור איז אַ טייל פון דער וועלט-ליטעראַטור.

דער יידישער וועלט-קאָנגרעס האָט אין אַ לענגערן איבערבליק איבער דעם מצב פון דער יידישער ליטעראַטור נאָכן חורבן געשריבן, אַז דער גרעסטער ליטע-ראַרישער קאָמפּלימענט וואָס יידיש האָט באַקומען אין די לעצטע יאָרן אין אַמע-

ריקע, זענען די פיל איבערזעצונגען, וואָס זענען אַרויס אויף ענגליש. דער אַרטיקל דערמאָנט די איבערזעצונגען פון מענדעלע, פּרין, שלום עליכם, אַש, שניאור, פינסקי, זינגער און באַשעוויס און גיט צו, אַז „פיל מער פאַרדינען איבערגעזעצט צו ווערן.“ דאָס וועלן ווערן איבערגעזעצט און געלייענט אין די גרויסע וועלט-שפּראַכן איז נישט בלויז אַ יידישער חשק, אפילו אַזאָ וועלט-ליטעראַטור ווי פּראַנצויזיש באַמיט זיך צו באַקומען וואָס מער איבערזעצונגען פון אירע שרייבער. ווען דזשאָן לעמאַן האָט אַרויסגעגעבן זיין בוך „ניו־רייטונג אין יוראָפּ“, האָט ער דאָרט אַנגעוויזן וויפּיל די נייע שרייבערס פון פּראַנקרייך, וואָס זענען היינט באַרימט איבער דער וועלט, ווי מאַלאַראַ און שאַמסאָן, האָבן צו פאַרדאַנקען זייערע איבערזעצונגען אויף ענגליש פאַר זייער וועלט־באַרימטקייט. און טאַקע, וויפּיל מענטשן אין ענגלאַנד אָדער אַמעריקע וואַלטן געקענט לייענען אויף פּראַנצויזיש באַזאָאָק, אָדער פּלאַבער, ווען זיי זענען בלויז אויף פּראַנצויזיש?

דער אינטערנאַציאָנאַלער פען־צענטער, צוזאַמען מיט יונעסקאָ, האָט אונטער־גענומען אַ קליינעם פּראָגראַם פון לאָזן איבערזעצן אויף די גרויסע שפּראַכן עטלעכע פון די וויכטיקסטע ווערק פון די קליינע ליטעראַטורן. אליעזר גרינבערג האָט די פּראָגע אויפּגעהויבן ביים דובלינער פען־קאָנגרעס אין 1953. ער האָט פאַר־געשלאָגן, אַז דער פען־צענטער זאָל נעמען אויף זיך די אַרבעט פון לאָזן איבער־זעצן די ווערק פון די קליינע ליטעראַטורן, אַז זיי זאָלן קענען צוקומען צו אַ גרעסערן עולם און אַזוי אַרום באַרייכערן די וועלט־ליטעראַטור. האָט דער פען־צענטער טאַקע גענומען אויף זיך די אַרבעט. צווישן פאַרשידענע ווערק, וואָס יונעסקאָ האָט געהאַלפּן אַרויסצוגעבן, איז דערווייל אַרויס בלויז זאַנטאַגס איבער־זעצונג פון סוצקעווערס „סיביר“. אין לעצטן באַריכט פון אינטערנאַציאָנאַלן פען־סעקרעטאַר, דוד קאָדווער, ווערט איבערגעגעבן, אַז ער האָט לעצטנס ווידער באַ־האַנדלט די פּראָגע מיט די יונעסקאָ־מענטשן, און ער וועט אין גיכן איבערגעבן די באַשלוסן. אָבער איך ווייס, אַז יונעסקאָ לייגט איצט מער אַכט אויף איבערזעצן פון די עקזאָטישע ליטעראַטורן, די אַזיאַטיש־אַפּריקאַנישע.

מיר וועלן נישט האָבן די מעגלעכקייט דורכצופירן דעם געדאַנק, וואָס דער יידישער פען־פאַרבאַנד האָט פאַרגעלייגט מיט עטלעכע דרייסיק יאָר צוריק פאַרן פעלקער־בונד, פאַר זיין קאַמיטיע פאַר אינטעלעקטועלער קאָאָפּעראַציע, אַז ער זאָל לאָזן איבערזעצן גאַנצע צוואַנציק געקליבענע, רעפּרעזענטאַטיווע ליטעראַרישע ווערק פון די קלענערע ליטעראַטורן אויף ענגליש, פּראַנצויזיש און דייטש. מיר האָבן ביז איצט אַ שפּאַר ביסל איבערזעצונגען פון דער יידישער ליטעראַטור אויף ענגליש. מחברים רייסן זיך איבערגעזעצט צו ווערן. פאַרלעגערס לאָזן זיך אַ מאַל צורעדן. אָבער ס'איז צופעליק, ס'איז נישט אויסגערעכנט לויט אַ פּלאַן.

וואָס אַ מאַל ווערט טייערער די אַרבעט פון איבערזעצן און נאָך מער פון דרוקן און בינדן און פאַרשפּרייטן. פאַרלאָגן זוכן היינט נאָר „בעסט סעלערס“. אַנישט, זאָגן זיי, פאַרלירן זיי געלט ביי יעדן בוך. אַט שרייבט טאַקע וועגן דעם סער סטאַנלי אַנוויק, איינער פון די בעסערע ענגלישע פאַרלעגערס, אַליין אַ שריפט־שטעלער: „אַרויסצוגעבן איבערזעצונגען איז זייער אַ טייערע אונטערנעמונג היינט צו טאָג. איז דער צוגאַנג פון פאַרלאָג אַרויסצוגעבן אַ בוך, וואָס וועט האָבן אַ

גרויסן אָפּגאַנג אויפן ביכער־מאַרק, און די ביכער זענען נישט שטענדיק די בעסטע אַמבאַסאַדאָרן פאַר זייער ליטעראַטור.

איך זע פון די אויסגאַבעס פון יונעסקאָ, אָו צוליב דעם, וואָס איבערזעצן קאָסט טייער, לאָזט מען די מאַשינען איבערזעצן. די איבערזעצן־מאַשין איז אַזוי ווי אַ שרייב־מאַשין, ווערטער זענען דאָרט פאַרשריבן אין צוויי שפּראַכן־עקוויװאַ־לענטן. אָו מען דריקט דעם קנאַפּ ביים וואָרט, דרוקט זיך דאָס איבערגעזעצטע וואָס אויפן בלאַט. און איך מוז זאָגן, אָו ס'זענען פאַראַן לעבעדיקע איבערזעצערס, וואָס טוען אויך נישט בעסער. סער סטאַנלי אַנווין — און אַנדערע — גיבן איבער אַ סך אַזעלכע מאָדנע ווערטערלעכע איבערזעצונגען. באמת צו לאַכן אָדער אפשר צו וויינען, ווייל אַזעלכע מאַשין־איבערזעצונגען טויגן אפשר פאַר טעכנאָלאָגיע, פאַר וויסנשאַפטלעכן זשאַרגאָן, אָבער נישט פאַר ליטעראַטור, פאַר איבערגעבן לעבן און שפּראַך און געפיל, פאַר איבערדיכטן אַ גרויס ווערק.

פּראַנק אַקאַנער, וואָס זעצט איבער אויף ענגליש דאָס אַלטע איירישע, געליק, שרייבט, אָו דער איבערזעצער דאַרף געבן דעם לייענער אַ ווערק, וואָס יענער זאָל נישט וויסן אָו ער לייענט אָן איבערזעצונג. בין איך שטאַלץ דערמיט, וואָס מיט יאָרן צוריק האָב איך איבערגעזעצט לעאַ קענינגס „שבועה“, וועגן יידיש שטייגער לעבן אין אַלטן ווייטשעפעל, און בעשאַפּער ראָבערטס, אַ באַרימטער און אַ גוטער קריטיקער, האָט געשריבן איך זיין רעצענזיע: „איך האָב געלייענט דאָס בוך פון אַנהייב ביזן סוף, און ערשט ווען איך האָב גענומען זוכן מער פרטים וועגן מחבר, האָב איך דערזען די נאָטיק, אָו ס'איז אָן איבערזעצונג פון יידיש. באַוואָ, מ'ר לעפטוויטש“.

איך נעם זיך נישט איבער, ווי איך וואָלט געווען דער איינציקער, וואָס קען דאָס באַווייזן. איך ווייס, אָו איך בין נישט דער ערשטער, וואָס האָט זיך גענומען צו דער דאָזיקער אַרבעט. איך דערמאָן זיך אָפּט, אָו איך האָב געקענט העלענאַ פּראַנק, וואָס האָט די ערשטע איבערגעזעצט פּרצן, אין דעם באַרימטן באַנד פון 1906. איך האָב געקענט און געלערנט פון חנה בערמאַן, וואָס איז געווען שלום־עליכמס ערשטע איבערזעצערין. איך קען גוט מאַריס סעמועלס און אַנדערע ערשט־ראַנגיקע איבערזעצערס פון יידיש אויף ענגליש. איך בין שטאַלץ דערמיט, וואָס איך קען זיך אַריינרעכענען אין דער משפּחה. כאַטש ביי מיר געפינט זיך נאָך אַ נומער פון „ווילנער טאַג“, פון 1938, וווּ זלמן רייזען, שרייבנדיק וועגן אַ קורס אויף יידישער ליטעראַטור אין לאַנדאַנער אוניווערסיטעט פון שלמה בירנבוים און מיר, זאָגט וועגן מיר: „דער בעסטער איבערזעצער פון דער יידישער ליטע־ראַטור אויף ענגליש“.

מיר האָבן אַ חוב צו געדענקען יענע ערשטע, וואָס האָבן אַריינגעפירט אונדזער ליטעראַטור אין דער וועלט־ליטעראַטור. מיר האָבן היינט גערעכטע טענות צו לעאַ ווינער. אָבער ער האָט דאַמאַלסט, אין 1899, געבראַכט מאַריס ראָזענפעלדן פאַר דער וועלט, און מיט אים אויך זיין שפּראַך. איך וויל דערמאַנען אויך יענע, וואָס האָבן געטאָן אַ וויכטיקע אַרבעט, באַקענענדיק די ענגליש־לייענענדיקע יידן מיט אונדזער ליטעראַטור אויף יידיש, ווען לוסיען וואָלף איז אין 1906 געוואָרן רע־דאַקטאָר פון לאַנדאַנער „דזשוואַיש וואַירלד“, האָט ער זיך געלאָזט צורעדן פון

זאגוויילן צו געבן אַ יידישע ביילאַגע. דאָרט האָט הדס איבערגעזעצט ענגלישע שרייבערס, און מען האָט געדרוקט פרצן, שלום-עליכמען, וואָס איז גראַד דאָן געווען אין לאַנדאָן, שלום אַשן, וואָס איז דאָמאַלסט געקומען דאָס ערשטע מאָל קיין לאַנדאָן, און מענדעלען. סאָקאַלאָוו, דאָמאַלסט אַ תושב אין לאַנדאָן, האָט דאָרט מיטגעאַרבעט, און דוד פרישמאַן און נחמן סירקין זענען געווען שטענדיקע מיט-אַרבעטער. דער „דזשואיש וואָירלד“ האָט אויך געדרוקט איבערזעצונגען פון יידישע שרייבער אויף ענגליש. דוכט זיך, אַלמיס קרוב מאַקס מילטאָן איז געווען איינער פון די איבערזעצער און אַ ייד מיטן נאָמען טראַכטענבערג און הדס אַליין, און פינקעלשטיין, ליטווינאָוו, דער סעקרעטאַר פון זאָנגויליס טעריטאָריאַליסטן. איך האָב געקענט פינקעלשטיינען. אַ ווונדערלעך באַגאַבטער מענטש. בלעטערנדיק די אַלטע „דזשואיש וואָירלד“-נומערן האָב איך געפונען פינקעלשטיינס איבערזעצונג אין 1906 פון אָסיפ דימאָווס „פּאַגראָם“. די מענטשן האָבן זיך איינגעשטעלט פאַר יידיש אין אַ צייט, ווען די ענגלישע יידן און די עלטערע אימיגראַנטן האָבן זיך געשעמט מיט יידיש און האָבן דאָן, מיט זעכציק יאָר צוריק, געטענהט, אַז יידיש שטאַרבט אָפּ.

אין „דזשואיש וואָירלד“, אין אויגוסט 1906, געפינט זיך אַ לייטאַרטיקל, אַ באַגריסונג צו שלום אַשן צו זיין באַזעצן זיך אין לאַנדאָן, וואָס זאָגט: „מענטשן רעדן זיך נאָך איין, אַז יידיש שטאַרבט אָפּ און אַז יידישע ליטעראַטור איז געקומען צו אַ טויטן פונקט. ס'איז נישט אמת. אַט איז אַש, אַ יונגער מענטש, וואָס שרייבט איצט זיינע ערשטע זאַכן, אָבער ער וועט ווערן אַ גרויסער שרייבער“. דאָס איז געווען אין 1906. אגב, איז אינטערעסאַנט, אַז אַשס דערציילונג „וועגן וואָס מ'קריגט זיך אין קאָרטשעוו“, איז געגאַנגען אין „דזשואיש וואָירלד“, איבערגעזעצט פון רוסיש. לויט דעם אַלטן שטייגער, ווען כמעט די גאַנצע רוסישע ליטעראַטור אויף ענגליש איז געווען איבערגעזעצט פון דער פראַנצויזישער איבערזעצונג. מ'טוט דאָס נאָך היינט. אַט ווייס איך פון אַן איבערזעצונג פון אַ יידיש בוך, וואָס ווערט איצט געמאַכט פון דער פראַנצויזישער איבערזעצונג. און ערשט נישט לאַנג איז מען געקומען צו מיר פון דעם גרויסן דייטשן „אינדול“-פאַרלאַג וועגן זייער פלאַן אַרויסצוגעבן עטלעכע יידישע קלאַסיקער, איבערזעצנדיק זיי פון דער ענגלישער איבערזעצונג. ווייל איבערזעצערס פון ענגליש זענען אין דייטשלאַנד דאָ אַ סך און פון יידיש ווייניק, אָבער דאָס וויכטיקע איז — מען זעצט אונדז איבער, די וועלט-ליטעראַטור וויל אונדז קענען. און דאָס איז נישט דערפאַר, ווייל איך האָב מורא, אַז יידיש שטאַרבט און מען דאַרף ראַטעווען אירע אוצרות אין די גרויסע וועלט-שפראַכן, איך גלויב, אַז יידיש וועט בלייבן לעבן און אַז מיר וועלן ווייטער שאַפן אויף יידיש. נאָר גלייכצייטיק דאַרף די וועלט אויך וויסן וועגן דעם, וואָס מיר שאַפן אויף יידיש. מיר געהערן צו דער וועלט-ליטעראַטור.

איך פריי זיך, ווען איך זע אַזאַ בוך, ווי „גרייט שאָרט סטאַריס אָוו די וואָירלד“ און איך געפין דאָרט מיט דיקענס און האַרדי, ראַבעלע און באַלזאַק, טאַלסטאָי און דאָסטאָיעווסקי און טשעכאָוו אויך פרצן, שלום-עליכמען, מענדעלען, אַשן, פינסקי, רייזענען, ליבינען, און די רובריק הייסט „יידיש“. און די איבערזעצונגען זענען אַלע פאַר מיין צייט. העלענאַ פראַנק האָט דאָרט די גרעסטע צאָל איבערזעצונגען.

דארף איך אויך דערמאנען דעם געלערנטן ד"ר אַנגעלאַ ראַפּאַפּאַרט, וואָס האָט דער ערשטער איבערגעזעצט מענדעלען אויף ענגליש און די וויכטיקע אַרבעט פון דעם גרויסן יידיש־אַפטימיסט ד"ר ראַבאַק, און דאָס וואָס עס איז געטאָן געוואָרן פון יצחק גאַלדבערג, וואָס האָט אַ סך איבערגעזעצט, למשל, אַפּאַ־טאַשוס „פּוילישע וועלדער“, און עטלעכע זאַכן פּינסקיס. ער האָט דער ערשטער געשאַפן אין ענגליש אַן אַנטאָלאָגיע פון דער יידישער דיכטונג. ס'איז אַ קליין ביכל, בלויז זעכציק זייטן, אָבער די אויסגאַבע איז געווען אין דער מיליאָ־נען־פאַרשפּרייטער „ליטל בלו בוקס“. מען דאַרף אויך נישט פאַרגעסן הלל ראַגאַפּס אויפטו מיט זיין „איסט ענד וועסט־זשורנאַל, וואָס האָט אין צייט פון ערשטן וועלט־קריג באַקענט דעם אַמעריקאַנער ייד און נישט־ייד מיט דער איבערגעזעצטער יידישער ליטעראַטור.

היינט איז דאָ אַן אַנטאָלאָגיע פון דער וועלט־פּאַעזיע, אַרויסגעגעבן פון דעם גרויסן סקריבער פאַרלאַג. אזו צווישן געטע, היינע, רילקע, דעמעל און ברעכט, באַדלער, ווערלען, רעמבאָ, לאַפּראַג, פּושקין, לערמענטאָוו, אַלעקסאַנדער בלאַק, מאַיאַקאָוסקי, פּאַסטערנאַק — געפינען זיך אויך ראָזענפּעלד, פּרוג, יהואש, רייזען, ליוויק, זישע לאַנדאָו, גלאַטשטיין, און כאַטש איך בין דאָרט איינער פון די איבערזעצערס, זענען נאָר צוויי לידער איבערגעזעצט פון מיר. ס'איז אַ גרויס פּעלד. גוט וואָס ס'זענען דאָ גענוג מענטשן, וואָס קענען עס באַאַרבעטן.

שרייבער רייסן זיך צו ווערן איבערזעצט. זיי ווילן ווערן געלייענט פון וואָס מערער לייענער. איך לייען אין דעם „אינדישן פען־ניוס“, אָ זיי האָבן אויס־געאַרבעט אַ פּלאַן צו געבן, ווי זיי רופן עס, „אַ שליסל צום מח און האַרץ פון אינדיע“, אַ גרויסער פּראָגראַם פון איבערזעצונגען פון אינדישע ווערק אויף ענגליש. מיין פּריינד, פּאָול טאַבאַרי, וואָס זיצט פיל יאָרן מיט מיר צוזאַמען אין דער אינטערנאַציאָנאַלער עקזעקוטיווע פון פע"ן, און וואָס איז אַן אונגאַרישער גלות־שרייבער, זאָגט אין דער הקדמה פון דער אַנטאָלאָגיע פון די גלות־שרייבערס, אַז אַ שרייבער אין איינער פון די גרויסע שפּראַכן קען נישט פאַרשטיין דעם ווייטיק פון זיין פאַרשפּאַרט אין אַ קליין לשון און אַ קליינער ליטעראַטור. ער וויל זיך אַרויסרייסן, דורכברעכן די מויערן, אַריינאַטעמען ליכט און לופט.

און אויך די לייענער, ווען ס'קומט ווי אַן איבערזעצונג אין האַנט, ווילן דאָס ווייטער געבן, דערציילן אַנדערע וועגן דעם אוצר, וואָס זיי האָבן געפונען. איך דערצייל, למשל, אין דער הקדמה צום „גאַלדן פּיקאַק“, ווי דער באַוווסטער וויסנ־שאַפּטלער פּראַפּעסאָר בראַנאָוסקי האָט שרייבנדיק וועגן דעם בוך געזאָגט, אָ ווי איינער, וואָס קען נישט קיין יידישע דיכטונג, האָט ער דאָרט געפונען אַן אוצר פון פּרייד, און ער וויל, אַז אַנדערע זאָלן אויך האָבן די זעלביקע פּרייד. אין שאַטלאַנד איז געווען אַ באַקאַנטער שאַטישער דיכטער וויליאַם סאָוטאַר. פּלעגט ער לייענען איבערגעזעצטע לידער פון פאַרשידענע לשונות: פון רוסיש, פון דייטש און אויך פון יידיש, פון דעם זעלביקן „גאַלדן פּיקאַק“, און ער האָט זיי איבערגעזעצט אויף שאַטיש. זיי געפינען זיך אין זיין באַנד לידער, וואָס איז אַרויס אין 1962, וואַריאַציעס רופט ער זיי. נייע לידער, אינספּירירט פון דער איבערזעצונג, „דער איינפלוס, שרייבט זיין רעדאַקטאָר, ד"ר ייטקען, פון איין דיכטער אויף אַ צווייטן“. קלאָוד

מאנטעפיארעס א קרובה, לوسی כהן, האט געקריגן בובערס מעשיות פון בעל שם אויף דייטש און זי איז געווארן אזוי באגייסטערט, אז מיט קלאוד מאנטעפיארעס הילף האט זי דאס בוך איבערגעזעצט און געלאזט ארויסגעבן.

פאר מיר איז עס א גרויסע פרייד, וואס איך האב זיך אזוי געלאזט פאנגען פון דער יידישער שפראך און ליטעראטור און זיך גענומען אזוי פיל איבערזעצן יידישע ווערק אויף ענגליש. איך האב איצט, צו מיין ווערן א בן-שבעים, געקריגן מיין חלק שחר אין די פיל באגריסונגען, וואס זענען געקומען פון אזוי פיל יידישע שרייבער. איך בין ווידער שטאלץ, וואס איך האב אויך געהאט א האנט דעריין, וואס די וועלט ווייס היינט א ביסל מער וועגן דער יידישער ליטעראטור.

ביי דער געלעגנהייט איז אפשר כדאי צו דערמאנען, אז דער יידישער פע"ן קלוב אין ניויארק פלאנירט איצט צו פארופן א וועלט-קאנפערענץ פון יידישע שרייבער מכל תפוצות יידיש, און צווישן אירע אויפגאבעס וועט זיין אויך „ארויס-צוגעבן א כוללדיקע אנטאלאגיע פון דער יידישער פאעזיע, פראזע און עסיי אויף ענגליש, כדי צו באקענען די דרויסנדיקע וועלט מיט די אוצרות פון אונדזער ליטעראטור". דאס איז א גרויסע אונטערנעמונג, וואס דארף פון אלעמען בא-גריסט ווערן.

פאריז, 1964

די מערכה פון יידיש אין דרום-אמעריקע

פון מארק טורקאוו (בונעאס-אירעס)

איך רעד צו אייך אין נאָמען פון דער עקזעקוטיווע פון יידישן וועלט-קאָנגרעס אין לאַטיין-אַמעריקע, אין וועלכן עס זענען אָנגעשלאָסן קהילות פון צוואַנציק לענדער און דאָס גאַנצע לאַטיין-אַמעריקאַנער ייִדנטום.

ווען יידן זענען פאַרטריבן געוואָרן פון זייער הימלאַנד, איז די טאַגטעגלעכע העברעאישע שפראַך פון דעם פּאָלק פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ לשון-קודש מיט וועלכן יידן האָבן געוואַנדערט איבער לענדער און קאָנטינענטן און אין דער דאָזיקער שפראַך האָבן זיי אויסגעזונגען, אויסגעקלאַגט און אויסגעוויינט זייער צער און זייער פרייד. אין די עפנטלעך-דערלויבטע בת-תפילה און אויך אין די געהיימע קעלערן האָבן אָפּגעהילכט תפילות אין דער העברעאישער שפראַך. ערשט שפעטער איז די העברעאישע שפראַך, נאָך איידער עס איז אויפגעקומען מדינת ישראל, צוריק געוואָרן אַ פּאַקטאַר אין ייִדישן לעבן. אין דעם ייִדישן מאָדערנעם שאַפּן, אין דער ייִדישער קולטור און אין דער ליטעראַטור.

אַנדערש איז די מערכה פון דער ייִדישער שפראַך, די שפראַך, ווי עס איז שוין דאָ דערמאָנט געוואָרן, פון ייִדנעס און דינסטמוידן, די שפראַך, אין וועלכער אונדזערע באַכעס פּלעגן אויסוויינען און אויסזינגען די צאינה וראינה און דינסט-מידלעך פּלעגן פאַרגיסן טרערן ביים ליינען מעשה-ביכלעך פון אייזיק מאיר דיק, לונעצקי און אַנדערע.

און פּלוצלינג, ווי מיט אַ כּישוף-שטעקעלע, איז זי געוואָרן די שפראַך נישט נאָר פון דער גאַס, נישט נאָר פון דער אַרבעטערשאַפּט, נאָר אויך פון דעם סאַלאָן, פון ייִדישע אוניווערסיטעט-מענטשן, פון דער ייִדישער סטודענטן-יונגט. ד"ר שלמה מינץ, דער באַרימטער וואַרשעווער מעדיקער, וועלכער איז געווען סטודענט פון וואַרשעווער אוניווערסיטעט, האָט באַשריבן אין די שפעטערדיקע יאָרן זכרונות, ווי אַזוי ער האָט צום ערשטן מאל אַריינגעבראַכט צווישן פּויליש און רוסיש רעדן-דיקער אינטעליגענץ פּרצן און שלום אַשן און פאַר זיי פאַרגעשטעלט די צוויי ייִדישע שרייבער, איינער שוין מער ווייניק אַן עלטערער און דער אַנדערער נאָך זייער אַ יונגער, און עס האָט זיך אָנגעהייבן אַ קאָנטאַקט צווישן דער ייִדישער ליטעראַטור און דער ייִדישער אינטעליגענץ.

ד"ר גרשון לעווין, דער אינטימער פּריינד פון פּרצן און פון אַשן, האָט אין זיינע זכרונות דערציילט, אַז זייענדיק אַ קינד, דער זון פון לובלינער חזן, האָט

ער באקומען פעטש פאר אריינברענגען א זשארגאניש מעשה-ביכל פון דער קיך אין דעם עט-צימער אריין. דער טאטע, דער חזן, האט עס נישט געקענט פאר-טראגן און האט געזאגט, אז דאס איז נישט פאר לערנדיקע יידישע קינדער, נאר פאר דינסט-מוידן. חיים וויצמאן ווידער דערציילט אין זיינע זכרונות, אז ער פלעגט זיך דורכשרייבן מיט זיין טאטן אין העברעאיש און מיט דער מאמען אין יידיש. איין מאל על פי טעות האט ער אמאל געשריבן צום טאטן א יידישן בריוו. האט אים דער טאטע געפרעגט: וואס איז פלוצים יידיש? וואס בין איך א יידינע, וואס דו שרייבסט צו מיר יידיש?

און יידיש איז געווארן די שפראך פון מיליאנען מאסן, יידיש איז געווארן די שפראך פון רעוואלוציאנערע ארבעטער-קרייזן, יידיש איז געווארן די שפראך פונעם ווארשטאט, פון דער יידישער ארעמקייט און פון דער יידישער אינטעליגענץ. דאס אפטמאל אזוי באליידיקטע און דערנידעריקטע מאמע-לשון איז נאכן חורבן בית שלישי געווארן דאס לשון הקדושים. געפינען זיך יידן, וואס האלטן, אז דאס איז די פארגאנגענהייט, א זכר פון דעם טראגישן גלות-לעבן און דארף וואס שנעלער פארגעסן ווערן. דאס איז געווארן אויסגעדריקט נישט נאר אין טעאָרע-טישע באַגרינדונגען, נאר ווערט אויך ליידער פארווירקלעכט אין טאָגטעגלעכן לעבן. נישט געקוקט אויף דער היסטאָרישער ראָל, וואָס יידיש האָט געשפּילט און שפּילט נאָך עד היום אין אונדזער לעבן, נישט געקוקט אויף די גרויסע ווערק, וואָס זענען אין דער יידישער שפּראַך בייגעטראָגן געוואָרן צו דער יידישער קולטור, צו דער אויפהאַלטונג פון יידישן מאַסן-לעבן, נישט געקוקט אויף די גרויסע שעפּערישע כחות, וואָס האָבן באַרייכערט און באַפעסטיקט אונדזער יידישע נאַציאָנאַלע עקזיסטענץ, נישט קוקנדיק אויף דעם אַלעם, האָלט מען אין אַ סך קרייזן היינט צו טאָג, אַז יידיש איז אַ שפּראַך פון דער פאָרגאַנגענהייט. ווי איז די ווירקלעכקייט?

דאָ איז געזאָגט געוואָרן, אַז מען טאָר היינט נישט ציילן, אַז עס איז נישט גוט צו ציילן. ביי אונדז אין דרום-אַמעריקע קומען פאַר פאַרזאַמלונגען ווען עס קומט אַ נחום גאַלדמאַן, אָדער אַ גאַלדע מאיר, אָדער לוי אשכול, אָדער ווען עס קומט פאַר אַ יאַרטאָג פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, און עס פאַרזאַמלען זיך פון פינף און צוואַנציק ביז דרייסיק טויזנט יידן אונטער איין דאַך. איז עס אַ געוואַלטיק פּאָזיטיווע דערשיינונג. פונדעסטוועגן גייען מיר אַרום און מיר ציילן. מיר ציילן צווישן די 25 ביז 30 טויזנט פאַרזאַמלטע יידן וויפל עס געפינען זיך צווישן זיי 17, 18, 20, 25, 28 און 30-יעריקע. מיר ווילן וויסן נישט וועגן די, וואָס קומען אויף אַ געטאָ-אַקט, כדי צו הערן קדיש, אָדער וועגן די, וואָס קומען אויסהערן אַ פּאַליטישע רעדע וועגן ישראל, וועגן ציוניזם, נאַר וועגן דער יוגנט, און מיר האַלטן, אַז ציילן איז זייער וויכטיק, ווייל אויב עס האַנדלט זיך נישט וועגן גרויסע פּאַליטישע מאַניפעסטאַציעס, וואָס רירן אַן די געפילן און די אינטערעסן פון דער דאָזיקער יוגנט, איז די צאָל אירע אויף די מאַסן-פאַרזאַמלונגען זייער אַ קליינע.

מיט אַ קורצער צייט צוריק איז אין בוענאָס-אירעס פאַרגעקומען אַט אַזאַ אינצידענט: אין אַ יוגנט-צייטונג פון אַ ציוניסטישער אַרבעטער-פאַרטיי, וואָס דער-

שיינט זעלבסטפארשטענדלעך אין דער שפאנישער שפראך און נישט אין דער יידישער. האָט אַ יונגער יידישער יוגנט־פירער, וואָס איז דערצויגן געוואָרן אין אַ שטוב, אין וועלכער מען רעדט נאָך ביו היינט צו טאָג יידיש, און וואָס ער אַליין קען ווונדערבאַר יידיש און האָט אַליין איבערזעצט אויף שפאניש דערצייילונגען פון פראַנק, פון שלום־עליכמען, פון שלום אַשן, פון נאַמבערגן און אַנדערע ווערק פון דער יידישער ליטעראַטור, פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל, וואָס האָט אַרויסגערוּפן אַ געוואַלטיקן שטורעם אין אונדזער יידישער וועלט. דער אַרטיקל האָט געהייסן: „די נישט־קאָמוניקאַטיווע שפראַך“. ער האָט אַנגעוויזן, אַז צו דער יידישער יוגנט אין לאַטיין־אַמעריקע קען מען מער נישט קומען רעדן יידיש. וועגן העברעאיש איז אַפגערעדט. האָבן די ווערטער אַרויסגערוּפן אַ געוואַלטיקן שטורם און אַ פאַרדרום, אַ ווייטיק, אַבער מיר דאַרפן די דאָזיקע פאַקטן אַנאַליזירן און זען צי דאָס איז אמת, אָדער נישט.

עס וועט גאַרנישט העלפן, ווען מיר וועלן קומען אויף יידישע אינטערנאַ ציאַנאַלע אָדער טעריטאָריאַלע פאַרזאַמלונגען, אויף פאַרזאַמלונגען פון יידישע שרייבער און פון יידישע פּאָלקס־מענטשן, וועלכע לעבן אין יידיש, און מיר וועלן זיך איינרעדן זאַכן, וואָס זענען נישט קיין ווירקלעכקייט. עס זענען פאַראַן אויפן לאַטיין־אַמעריקאַנער קאַנטינענט לענדער, אויסער מעקסיקע און בוענאַס־איירעס, אויסער בראַזיל, טשילי און אורוגוואַי, וווּ מען קען מער נישט קומען און האַלטן אַ יידישן רעפּעראַט. די עלטערע מענטשן זענען מיד און די יינגערע אינטערעסירט עס נישט, מעג עס זיין אפילו אַ טעמע, וואָס דאַרף זיי אינטערעסירן. דער אמת איז, אַז זיי קומען ווייניק אויך אויף שפאנישע רעפּעראַטן. זיי קומען נישט אויב די פאַרזאַמלונג ווערט נישט איינגעאָרדנט צווישן און דורך זיי אַליין, אויב די פאַר־זאַמלונג טראַגט נישט דעם כאַראַקטער פון אַלגעמיינ־פּאָליטישע פּראָבלעמען, וועלכע האָבן פאַרכאַפט די יידישע יוגנט אַ סך מער, ווי די יידישע נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען.

מיר, אין דרום־אַמעריקע, האָבן אַ פאַרלוירענעם דור. דאָס איז דער דור פון די קינדער פון די יידישע עמיגראַנטן. די דאָזיקע קינדער זענען נישט געגאַנגען אין קיין יידישע שולעס אָדער די שולעס זענען געווען אַרעמע ווינקלען און די טאַטעס האָבן זיך שוין אַנגעהייבן אַרויפצואַרבעטן און עס איז זיי שוין נישט אַנגע־שטאַנען, אַז זייערע קינדער זאָלן באַזוכן אַזעלכע אַרעמע ווינקלען, כדי צו לערנען דאָרט יידיש. האָט מען אַנגעהייבן בויען לוקסוס־געביידעס און דאָס האָט געמאַכט אַ רעוואָלוציע אין יידישן לעבן, די דאָזיקע רעוואָלוציע באַשטייט דערין, וואָס אַרעמע עלטערן האָבן זיך געבעטן, אַז מען זאל אַנעמען זייערע קינדער אין די יידישע שולעס, בכדי די קינדער זאָלן אַ פאַר שעה אין טאָג זיך געפינען אין אַ שענערער, רייכערער און מער לוקסוסאַרטיקער סביבה. די רייכע עלטערן האָבן זיך שוין נישט געשעמט צו שיקן זייערע קינדער אין אַזעלכע שולעס. אין גאַנץ לאַטיין־אַמעריקע זענען אויסגעבויט געוואָרן אַזעלכע שול־בנינים. איז כאַראַקטעריסטיש, אַז די אויסערלעכקייט האָט אַנגעהייבן צו ווירקן און עס האָט זיך געשאַפן די אינער־לעכע יידישע רעוואָלוציע. עס זענען אַבער אַנטשטאַנען פּראָבלעמען, ווי צום ביישפּיל, אין אַזאַ ווענעצועלאַ, וווּ עס איז פאַראַן אַ ווונדערבאַרע יידישע אינטעגראַלע שולע.

דאָס הייסט, אַ שולע, אין וועלכער מען לערנט אַלגעמינע לימודים און יידישע לימודים. קומען יידישע עלטערן און טענהן אזוי :

— מען לערנט שפּאַניש, מען לערנט העברעאיש, מען לערנט ענגליש, פּיאַנאָ, טאַנצן, וואָס ווילט איר פון אונדזערע קינדער נאָך מיט יידיש ? — און זיי ווייזן אָן : אונדזערע טאַטעס זענען געווען אימיגראַנטן, פּוילישע, ליטווישע, בעסאַראַבער יידן. מילא, זיי האָבן נישט געקענט קיין שפּאַניש, זיי האָבן געדאַרפט, אַז מיר זאָלן לערנען אַ ביסל יידיש, כדי צו קענען שרייבן אַ בריוול דער באַבען, מען זאָל קענען זיין מיט זיי אין קאָנטאַקט. אַבער מיר זענען גאַר שוין ווענעזועלער ! מיר זענען דאָך שוין נישט קיין פּוילישע, נישט קיין בעסאַראַבער און נישט קיין ליטווישע צי רוסישע יידן, פאַרוואָס לערנען נישט קיין יידיש די ספרדישע קינדער ? פאַרוואָס לערנען נישט קיין יידיש די קינדער פון די דייטשע יידן ? פאַרוואָס מוזן אונדזערע קינדער ליידן נאָך אַ שעה צוליב יידיש ?

און איצט נאָך אַן ענין, וועגן דעם איז שוין גערעדט געוואָרן אויך אין שטראַסבורג, אין דער קולטור־קאָמיסיע, און נעמלעך וועגן ברענגען יידישקייט פון דער היים אין דער שולע אַריין. פון דער היים אין דער שולע קען מען ברענגען נאָר עס־הארצות. פון דער שולע אין דער היים ברענגט מען דאָך דאָס קאַפּעלע יידישקייט, ווען מען לערנט דאָרט. מען ברענגט וועגן אַ שבת־צו־נאַכט, וועגן אַ פּרייטיק־צו־נאַכט און וועגן שבת און יום־טוב, מען ברענגט עפעס וועגן יידישער טראַדיציע. אפילו אין די וועלטלעכע שולעס, אפילו אין די יידיש־סאַציאַליסטישע שולעס ווערט געלערנט יידישע טראַדיציע און די שולע ווערט די בריק פון דעם קינד צו דער מאַמען און נישט פון דער מאַמען צום קינד.

מיר דאַרפן זיך אָפּגעבן אַ דין וחשבון, אַז דער קריזיס פון דער יידישער שפּראַך רופט זיך אָפּ אויף אַלע דערשיינונגען, אויף דער יידישער ליטעראַטור, צי מען וויל עס יאָ אָדער נישט, אויף דער יידישער פרעסע. מען דערציילט, אַז יעקב פיכמאַן האָט אַמאָל געזאָגט, אַז ווען מען זעט אַ יידישע לוויה באַדייט עס איין אַבאַנענט ווייניקער.

כ׳זעל נאָך עפעס דערציילן. עס געשעען פאַלן, ווען אַ קינד ברענגט אַריין אין דער רעדאַקציע אַ נעקראָלאָג. דער טאַטע אָדער די מאַמע, דער מת ליגט נאָך אין שטוב און שוין בעט מען, אַז פון מאָרגן אָן זאָל מען מער די צייטונג נישט שיקן. עס ענדיקט זיך מיטן נומער, אין וועלכן דער נעקראָלאָג ווערט געדרוקט.

עס איז נישט נאָר די טראַגיק פון יידישן לעבן, ס׳איז די טראַגיק פון דער יידישער ווירקלעכקייט, פון פאַרטרייבן יידיש. כ׳ווייס נישט צי דאָס געשעט צוליב ענגליש, פּראַנצויזיש, צי שפּאַניש. כ׳ווייס נאָר, אַז מען פאַרטרייבט זיך אַליין דערפון, מען וויל עס נישט זען, מען וויל עס נישט קענען.

אודאי זענען פאַראַן אויסנאַמען. וויי איז צו דעם יידישן כלל־טוער אין בוענאָס־אירעס, וואָס האָט נישט קיין דרך־ארץ פאַר אַ יידישער צייטונג. די יידישע צייטונגען אין אַרגענטינע זענען נאָך דער וואַרטזאָגער אין יידיש־געזעלשאַפּטלעכן לעבן. אַבער זיי זענען דער וואַרט־זאָגער, ווייל דער עמיגראַנטישער עלעמענט פירט נאָך דאָרט אַן מיטן יידיש־געזעלשאַפּטלעכן לעבן, און אפילו ווען עס פירן שוין אַן יונגע אינטעלעקטואַלן, ריכטיקער פּראַפעסיאָנאַלן, געבוירענע אָדער דער־

צויגענע אין די דרום־אמעריקאנער לענדער, האָבן זיי נאָך דעם דרד־ארץ פּאַרן יידישן וואָרט. עס איז נאָך קיין יידישע פרעסע אין דער שפּאַנישער שפּראַך נישט אַנטשטאַנען. יא, עס זענען פּאַראַן וואַכנבלעטער, אָבער עס איז נישטאָ קיין איין יידישע טאַגצייטונג אין דער שפּאַנישער שפּראַך, אין דער צייט, ווען עס זענען פּאַראַן טאַגצייטונגען אין דער יידישער שפּראַך.

אין בוענאָס־אירעס זענען מיט פּופּצן — צוואַנציק יאָר צוריק געווען פינף יידישע טעאַטערן. היינט זענען פּאַראַן פּון צייט צו צייט יידישע טעאַטער־פּאַרשטעלונגען. קיין יידישער טעאַטער איז שוין אָבער נישטאָ. די צייטן, ווען עס איז געקומען אַ מאָריס שוואַרץ אָדער אַ בן־עמי אָדער אַ בולאָוו, אָדער ווען עס זענען געקומען אַנדערע יידישע קינסטלער, זענען פּאַרביי. אָט איז פּאַרגעקומען אַ רעוואָלוציע, אַ קליינע רעוואָלוציע, ס'איז געקומען דער יידישער מלוכה־טעאַטער פּון וואַרשע. האָט עס אויפגערודערט די יידישע עפּנטלעכקייט און יידישע יוגנט, וואָס איז נאָך אין איר לעבן נישט געווען אין קיין יידישן טעאַטער, איז געקומען זען די פּאַרשטעלונגען פּון וואַרשעווער יידישן טעאַטער. אָבער דאָס זענען אויס־נאָם־פּאַלן.

דעריבער וועט זיין אָך און וויי, ווען יידיש וועט פּאַרוואַנדלט ווערן אין אַ לשון־קודש און נישט דאָס לשון פּון דער טאַגטעגלעכקייט, פּון דער גאַס און פּון פּאַרזאַמלונגען. פּון לערנען יידיש אין זעקס און צוואַנציק אוניווערסיטעטן וועט נישט בלייבן קיין יידישע שפּראַך, אין וועלכער מיר זענען דערצויגן געוואָרן, מיט וועלכער מיר לעבן און מיט וועלכער מיר גייען דורך די וועלט.

איינע פּון אונדזערע פּליכטן און אויפגאַבעס דאַרף זיין קודם כל אַרויסצורופּן רעספּעקט, פּאַרשטענדעניש און דרד־ארץ צו דער יידישער שפּראַך. איך וויל דערמאָנען אַז ד"ר לעווענבערג האָט געמאַכט וועגן דעם פּאַרשלאַגן אויף דער זיצונג פּון אַקציע־אָנס־קאָמיטעט אין ירושלים, און איך מוז אייך זאָגן, אַז עס איז ווונדער איבער ווונדער, מיר באַטייליקן זיך אָפּט אין יידישע וועלט־אסיפות און מיר זעען מענטשן, וועלכע קענען נישט קיין יידיש, ווייל זיי רעדן ענגליש אָדער עברית און זיי פּאָדערן, מען זאָל רעדן יידיש, ווייל יידיש כאַפּן זיי אויף. דאָס טראַגישע אָבער איז, וואָס מען לייענט נישט קיין יידיש בוך, מען לייענט נישט קיין יידישע צייטונג, מען כאַפּט נאָר אויף דעם קלאַנג פּון דער יידישער שפּראַך און יידיש ווערט פּאַרוואַנדלט — דאָס איז איינע פּון די גרעסטע געפּאַרן — נישט אין קיין גערעדטע, נישט אין קיין געלייענטע, נאָר אין אַ געהערטע שפּראַך. בלויז דאָס געהערטע איז ווייניק, כדי אויפצוהאַלטן און צו קענען אַנטוויקלען אַ יידישע קולטור. מיר האָבן טאַקע די פּראַגע אַרומגערעדט מיט עטלעכע טעג צוריק מיטן ד"ר שטיינבערג און עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז מען דאַרף מאַכן אַן אויפקלערונג־מסיבה, נישט מיט רעוואָלוציעס, נאָר מיט אַ ממשותדיק אויסלעבן זיך, גיין צו דער אַנטלאַפּענער יידישער יוגנט, גיין צו אַנטלאַפּענער פּון יידיש יידישער מאַסע און אויפקלערן איר די שיינקייט פּון דער יידישער שפּראַך.

זאָגן מיר דעריבער: מען דאַרף אַנטוויקלען די אויפקלערונג־אַרבעט. מיר זעען די טראַגעדיע פּון דער שפּראַך און זאָל זיך קיינער נישט אינרעדן, אַז עס גייט גוט. עס קען קומען אַ קנאי פּון יידיש און אויפווייזן, אַז עס דערשיינען

יידישע ביכער. יאָ עס דערשיינען ביכער, אָבער מען לייענט זיי נישט! דאָס זאָגט אייך אַ מענטש, וואָס האָט אַרױסגעגעבן הונדערט פינף און זיבעציק ביכער. עס דערשיינען צייטונגען אָבער זיי פייניקן זיך און מאַטערן זיך. זיי האָבן נישט קיין עקזיסטענץ אויסער אייניקע אויסנאַמס־צייטונגען פון די יידישע ישובים. מיר דאַרפן קוקן דער דאָזיקער ווירקלעכקייט גלייך אין די אויגן און זיך נישט טרייסטן אַליין מיט חלשות־טראַפנס. אַז עס איז אַלץ אין אַרדענונג והאָ ראייה מיר זיצן דאָ אויף אַ פאַרזאַמלונג ביז האַלב עלף ביינאַכט. מיר האָבן דעם מוט און דעם כח צו זאָגן: יידיש לעבט איצט איבער אַ טראַגישן קריזיס. נישט געקוקט, וואָס מען לערנט אויפן ירושלימער אוניווערסיטעט פאַר אייניקע יונגעלייט יידיש. דאָס איז אַ באַזונדערער פענאַמען, אַ ווונדער. איר דאַרפט גיין אויף אַ פאַרשטעלונג פון מאַנערס „מגילה“ וועט איר זען וויפיל יוגנטלעכע, אין ישראל געבוירענע, סאַברעס פון דור דורות, קומען און האָבן הנאה. אָבער מיר דאַרפן זען די ווירקלעכקייט. צי זענען מיר מסכים, אַז יידיש, די שפראַך פון מענדעלע, פון פּרצן און פון שלום־עליכם און פון שלום אַש, פון נאַמבערגן און פון לייזיקן זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ שפראַך פון קדושים, אין אַ לשון־קודש? אָדער צי זאָל זי ווערן די בריק פון דעם יידישן לעבן, די שפראַך פון דער יידישער פאַרגאַנגענהייט, פון דער יידישער געגנוואַרט און פון דער יידישער צוקונפט?

7אָנדאָן, 1966.

סטוטשקאָווים יידישער ווערטערבוך

פון ד"ר י. בערנפעלד (פאריז)

דאָס וועט זיין אַ הספד — איך וועל מספיד זיין נחום סטוטשקאָווין. מיט עטלעכע חדשים צוריק איז ער אַוועקגעגאַנגען פון דער וועלט. אַלט געוואָרן איז ער צוויי און זיבעציק יאָר. איבערגעלאָזט האָט ער דער יידישער וועלט אַ וואונדערלעך ווערק, עס הייסט „דער אוצר פון דער יידישער שפראַך“, אַ ווערטערבוך פון אַ גאַנץ באַזונדערן מין, וואָס אַזוינס האָבן מיר נאָך נישט געהאַט פאַרמאַגט. אין אויב צוריק מיט העכער פופצן יאָר האָט אונדזער וועלט נאָך נישט געקענט דעם נאָמען נחום סטוטשקאָוו, אַזוי קען זי אים היינט, אפילו אַן זיין ערשטן נאָמען, נאָר בלויז דאָס וואָרט „סטוטשקאָוו“, און אַז עמעצער פרעגט: „דו האָסט אַ סטוטשקאָוו“, „דו האָסט נאָכגעקוקט ביי סטוטשקאָוו?“, אַזוי קלערט קיינער נישט אינעם מענטש, נאָר אינעם ווערק, אַזוי ווי אַן ענגלענדער אַ שטייגער פרעגט: „דו האָסט נאָכגעקוקט ביי ראושעטן?“ אַדער דער פראַנצויז: „וואָס זאָגט דערצו ליטרע?“ און אַזוי ווייטער. נחום סטוטשקאָוו איז געשטאַרבן, אָבער עס לעבט דער „סטוטשקאָוו“, זיין ווערק.

אַ הספד איז אַ נעקראָלאָג — אַזוי זעצט עס אויך איבער בירנבוים אין ווערטערבוך צו זיין פראַקטישער גראַמאַטיק פון דער יידישער שפראַך. יהואש-ספיוואק פאַרטייטשן דאָס וואָרט מיט „אַ קלאַגרעדע, אַ לויב־רעדע נאָך אַ גע־שטאַרבענעם“. עס הייסט געוויינטלעך: דע מאטואיס ניל ניזי בענע — מע זאָל אַ טויטן קיין ביין נישט נאָכזאָגן. מע האָט איבערגעביטן דאָס ווערטל אויף: דע מארטואיז ניל ניזי ווערום, און מיר יידן האָבן גראַד אַזעלכע ווערטלעך. עס הייסט ביי אונדז: „אַ טויטן זאָל מען דעם אמת נאָכזאָגן“; „דער טויט באַווייזט דעם אמת“. און דעריבער וועט דער היינטיקער הספד זיין אי אַ נעקראָלאָג, מיט באַ־דויערן און מיט אַ טרויער, וואָס דער מענטש נחום סטוטשקאָוו האָט שוין אָפגעלעבט זיינע יאָרן, אָבער, נאָכזאָגנדיק דעם טויטן דעם אמת, און אויפווייזנדיק זיינע ראַנג־לענישן און דאָס גובר זיין זיי. וועט ער אויך זיין אַ לאַודאַציאָ, אַ לויבליד אויף אים און אויף זיין ווערטערבוך „דער אוצר פון דער יידישער שפראַך“.

איז נחום סטוטשקאָוו געווען אַ וויסנשאַפֿטלער, אַ שפראַך־וויסנשאַפֿטלער? — אַ לעקסיקאָגראַף מוז דאָך דאָס זיין, וועט מען זיך זאָגן. ניין — און עס איז אַ מאַדנע זאָך: נישט אַלע וואָס האָבן אויסגעאַרבעט ווערטערביכער פון זייער שפראַך און זיך קונה שם געווען אומעטום אויף דער וועלט, זענען פון אַנהייב אַן געווען שפראַך־

וויסנשאפטלער. אויך סעמועל דזשאנסאָן איז קודם געווען אַ לערער, אַן אַנגע-
 שטעלטער ביי אַ פאַרלאַג, זשורנאַליסט, און קריטיקער, ביאַגראַף און סאַטיריקער.
 איידער האָט ער זיך גענומען צו זיין „דיקשאַנערי אָו טהי אינגליש לענגוויש“,
 אין דער עלטער פון קנאַפע טופּציק יאָר; און ראָדזשעט, פּיטער מאַרק ראָדזשעט
 איז גאָר געווען פּיזיק־פּראָפּעסאָר; אונדזער ד״ר אַלפּרעד לאַנדוי איז גאָר געווען
 אַדוואַקאַט און דער פּראַנצויזי ליטרע איז גאָר געווען אַ מעדיקער. און נחום
 סטוטשקאָוו? איך קען נישט די גענויע דאַטעס פון זיין ביאַגראַפּיע, אָבער איך
 ווייס, אַז אין זיינע יונגע יאָרן און אויך שפּעטער, אין די עלטערע יאָרן, האָט
 ער גאַרנישט געהאַט צו טון מיט שפּראַך־וויסנשאַפט. אין דער אַלטער היים האָט
 ער געהערט צו די פּרײַז־חסידיים — און דאָס אַליין הייסט אַ סך, דאָס הייסט: אַז
 ער איז געווען צוגעהאַפּטן צו יידיש און צו יידישקייט. אָבער שפּעטער ווערט ער
 גאָר אַ טעאַטערמענטש און ווען ער קומט אַריבער אין די צוואַנציקער יאָרן פון
 אונדזער יאָרהונדערט קיין אַמעריקע, ווערט ער רעזשיסאָר, איבערזעצער פון
 פרעמדשפּראַכיקע פּיעסן אין יידיש און דערנאָך גאָר דער מחבר פון אַ גראַמען־
 ווערטערבוך. זאָל ער דעם גראַמען־לעקסיקאָן האָבן געמאַכט פאַר זיך אַליין און
 אויך פאַר אַנדערע וואָס ווילן איבערזעצן פרעמדע פּאַעזיעס אין יידיש? איך
 ווייס דאָס נישט — איך האָב קיין מאָל געזען דאָס ביכעלע. אָבער מיט שפּראַך־
 וויסנשאַפט האָט אַ גראַמען־לעקסיקאָן גאַרנישט צו טון. אָבער פּלוצעם — איך
 זאָג: פּלוצעם, ווייל איך ווייס דאָס נישט ווען דאָס איז געקומען איבער אים און
 פאַרוואָס ער האָט זיך גענומען דערצו — פּלוצעם נעמט ער זיך דערצו — געווען
 איז דאָס אין יאָר 1935, 1936 — צו מאַכן אַ יידיש ווערטערבוך, אַ גאַנץ יידיש
 ווערטערבוך אַ פּולט, אַ פּולטענדיקס נישט בלויז פאַר גראַמען־פּלעכטערס וואָס
 בויערן זיך דעם קאָפּ נאָך אַ פּאַסיקן גראַם (און וואָס קען דאָס שוין זיין פאַר אַ
 זיין צווישן די צוויי גראַמען אַ היעראַס גאַמאַס?) — ער וויל מאַכן אַ ווערטערבוך
 פּאַסיקער גראַם, אויב ער קומט נישט אַראָפּ פון הימל ווי אַ זאָג, כדי עס זאָל
 פאַר אַיטלעכן, פאַר יעדן, פאַרן גאַנצן פּאָלק, וואָס האָט אים געבראַכט דערצו צו
 מאַכן דווקא אַ ווערטערבוך?

איך וויל דאָ ציטירן אַ פּראַנצייזישן שרייבער און זשורנאַליסט פּונעם אַכצנטן
 יאָרהונדערט.

פון אַנטואַן דע ריוואַראַל — דאָס איז דער מחבר פון דער באַוואוסטער שריפט
 „דע לאַינווערסאַליטע דע לאַ לאַנג פּראַנסעזע“ — „וועגן דער אַוניווערסעלקייט
 פון דער פּראַנצייזישער שפּראַך“, וואָס איז געוואָרן אויסגעצייכנט פון דער בער-
 לינער אַקאַדעמיע — פון ריוואַראַלן ווערט איבערגעגעבן אַ וואָרט — און דאָס וואָרט
 זיינס וועט מיר דאָ צו נוצן קומען ווי אַן אַריינפיר צו דעם וואָס איך וויל זאָגן —
 און איך שטרייך שוין אונטער, אַז איך ציטיר עס פאַר אַנטיפּראָזע. ריוואַראַל וואָס
 האָט שטאַרק ליב געהאַט זיין פּראַנצייזישע שפּראַך, האָט אויך געהאַט בדעה צו
 מאַכן אַ פּראַנצייזיש ווערטערבוך — אַליין, און נישט אַזוי, ווי די אומשטערבלעכע
 פון דער אַקאַדעמיע פּראַנסעז האָבן עס געמאַכט. אָבער דערנאָך איז ער זיך מיישב
 געווען און זיך אַפּגעזאָגט פון זיין פּלאַן. און פאַר וואָס דאָס? ווייל — האָט ער
 געזאָגט — צו מאַכן ברעקלעך פון מיין שפּראַך, איינציקע ווערטער — דאָס וואָלט

זיך מיר אויסגעוויזן אז איך בין א דאקטער, א כירורג, וואס איז מחויב צו פאלמעסן זיין אייגענע געליבטע". דאס איז, דאכט זיך מיר, געווען נישט מער ווי א זאג, זייער שיין פארמולירט און גאנץ פארקאפנדיק, אבער בלויז אין דער ערשטער רגע, ווען מע הערט אט א דאס ווערטל ריוואראלס, ווארן, זאגט מען זיך א רגע שפעטער, לויט ריוואראלן קומט גאר אויס, אז נאר דער, וואס האט נישט ליב א שפראך, אדער כדי צו בלייבן ביים עכט פראנצייזישן פארגלייך ריוואראלס: דער וואס זעט אין איר נישט די געליבטע פרוי, אז נאר דער קען זי, ווי ער זאגט, סעצירן, דאס הייסט צעטיילן אויף שטיקלעך, דאס הייסט אויף ווערטער און דערפון מאכן א ווערטערבוך.

איז דאס אבער אויך אזוי? געוויס נישט! דאקטאר דזשאנסאן האט אפשר פיינט געהאט זיין ענגלישע שפראך? און פאר די ברידער גרים איז זייער שפראך אפשר נישט געווען זייער „געליבטעס דויטש“? און ליטרע האט אפשר בלויז צוליב גלייכגילטיקייט צו זיין שפראך אוועקגעווארפן זיין גאנצע דאקטעריי, כדי זיך צו קענען איבערגעבן אין גאנצן צו זיין פראנצייזיש? און אונדזער ליפשיץ איז אַרומגעלאָפן יאָרן לאַנג איבער די גאסן, איבער די מערק, אין די שענקען און אין די קלייטן, און יעדעס מאל אַרויסגעכאַפּט זיין נאַטיצביכל און פאַרשריבן דאָרט ווערטער און ווערטער — און דאָס, ווייל ער האָט אפשר פיינט געהאַט זיין מאַמע־לשון? און אַלפרעד לאַנדוי האָט אין גאַנצן פאַרנאַכלעסיקט זיין אַדוואַ-קאַטור און געהאַלטן אין איין זאַמלען ווערטער און געוואלט מאַכן דעם יידישן וויסנשאַפטלעכן ווערטערבוך — נאָר צוליב דעם ווייל די שפראַך איז אים געווען גלייכגילטיק און ער האָט געקענט דערפאַר קאַלטבלוטיק זי סעצירן? און בן־יהודה וואָלט זיך נישט געווען געעקט פאַר זיין עברית? האָבן זיי אַלע „געזאַמלט ווערטער“, אפשר נאָר צוליב דעם, זיי זאָלן זיך אַ ביסעלע פאַרשפּילן, עס זאָל זיי נישט זיין נודע? ניין, זיי אַלע האָבן „סעצירט“, ווי ריוואַראַל זאָגט, זייער שפראַך. דווקא דערפאַר ווייל זיי האָבן זי ליב געהאַט און דווקא די ליבשאַפט האָט זיי נישט אָפּגעהאַלטן דערפון — נאָר פאַרקערט. ריוואַראַל האָט דאָ געמאַכט דאָס חנדעלע, און מיר — איך זאָג: מיר, ווייל איך ווייס, אז איר אַלע דאָ זענט מיט מיר מסכים — מיר האַלטן, אז דער אופן צו באַטראַכטן מיט ליבשאַפט זיין שפראַך, זיין געליבטע שפראַך, איז דער איינציק מעגלעכער און דער גאַנץ נאַטירלעכער — וואָרן איז דען פאַרהאַנען פאַר אַ מאַמע, אַ שטייגער, עפעס וואָס זאָל איר קענען פאַרשאַפן מער נחת און אַ גרעסערע פרייד, ווי נאַכצוגיין מיט די אויגן יעדן מינדסטן ריר פון איר קינד, יעדן גאַנג און יעדן שפּאַן; און אויפצונעמען מיטן אויער יעדן לאַך און יעדן וויין; און אויסצוערטלען מיט אירע פינגער יעדעס אברל, יעדעס חן־גריבעלע, יעדעס שפרענקעלע? ניין, ס'איז נישט פאַר־האַנען קיין גרעסערע פרייד — און נישט פאַרהאַנען פאַר קיינעם קיין גרעסערע פרייד, ווי אויפצוזאַמלען אַלץ פון זיין שפראַך.

און אזוי ווי עס זענען געוועזן פארליבטע אין זייער שפראך די אַלע וואָס איך האָב פריער אָנגערופן, אזוי איז נחום סטוטשקאו, נאָך יענע וואָגלענישן איבער טעאטערן און איבער גראַמען, זיך געוואָרן באַוואוסט: אַט זי, אונדזער שפראַך.

אונדזער אלעמענס שפראך, איז דאָס טייערסטע, וואָס איך פאַרמאָג, וואָס מיר
אלע פאַרמאָגן! ער האָט זיך געזאָגט:

איצט ווען עס הייבט זיך אָן דאָרט די „ענדלעזונג“, ווען מיר וועלן אלע זיין
אַבליים און זיצן שבעה נאָך אונדזערע ברידער און שוועסטער אין אייראָפּע, וואָס
עמלק וועט זיי פאַרשניידן; איצט, ווען מיט זייער אומקום וועט ווערן טרוקן דער
קוואַל פון וועלכן מיר שעפן אונדזער גייסטיק חיות און עס ווערט צו שטויב
דער באָדן וואָס האָט אונדז גענערט מיט זיינע יידישע זאַפטן, איצט האַלט איך
עס פאַר אַ גרויסער זכיה, וואָס אויף מיר וועט אויספאלן דער גורל אָפצוראַטעווען
בכתב אַ טייל כאָטש פון דער גרויסער שפראַכיקער ירושה וואָס זיי לאָזן אונדז;
איבער, און דעריבער וויל איך אַלץ אויפצייכענען, אַלץ: די גרויסע און די
קליינע ווערטער, די האַפערדיקע און אפילו די שקזישע אויך, די גילדענע ווערטער
און אפילו די האַלב פאַרזשאַווערטע אויך, די ווערטער מיט שפּרענקעלעך. יאָ
זאָגט ער זיך, דאָס וועט זיין מיין שליחות, איך וועל נישט פאַרזען נישט די מעלות
זייערע, און נישט חסרונות, חסרונות אויך!

האָט סטוטשקאָוו דעמאָלט געקענט דאָס ליד פון אַ גרויסן דיכטער וואָס ער
האָט געשריבן טאַקע פאַר זיין געליבטער פרוי. עס גייט אַזוי:

דיין פעהלער, ליעבסטע, אך איך ליעבע איהן
דיין חסרון, טייערסטע, איך האָב אים האַלט
ווייל דו איהן האַסט
ווייל ער איז דיינער

אונד ער איסט איינע דיינער ליעבסטען גאַבען
און ער איינע פון די שענסטע מעלות דיינע.

און דער דיכטער פאַרענדיקט אָט ווי אַזוי דאָס ליד:

דאָך טרעטע זעלבסט די שענסטע פאר מיך הין
און וואָלט זיך מיר באַוויזן די שענסטע, מלא חן
אונד פעהלערלאָז —
און אַן דעם מינדסטן פגם

איך ווערע מיינעס דראַנגס צו דיר קיין העהלער
איך וואָלט מיין ליבשאַפט צו דיר נישט פאַרהוילן
איהר, דייע זאָ פיעלעס האַט, פעהלט איינעס בלאַס
איר, וואָס האַט אַזוי פיל שיינס, איר פעלט נאָר איינס
אונד אַללעס דרום — אַך, ווי פערמיסס איך איהן
און דאס הייסט: אַלץ צום פולן טעם —

איר פעלט דאָך, ליעבסטע, וואס מיר פעהלט — דיין פעהלער!
איר פעלט דאך, טייערסטע, דאס וואָס מיר פעלט אַזוי — דיין חסרון.

נאָך פאַרהאַנען אַן אַנעקדאָט און טאַקע וועגן דער שיינקייט פון דער אייגענער
שפראַך, פון זיין מאַמע-לשון, און אפשר האָט נחום סטוטשקאָוו אים געקענט.

דער נאָרוועגישער דראַמאַטיקער און דערציילער ביערנסטערנע ביערנסאָן.
האַט סוף ניינצנטן, אָנהייב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט זיך איינגעשטעלט פאַר זיין
שפראַך, דעם פּאָלקסטמאַל, ווייל אין נאָרוועגיע האָבן די „פיינע לייט“ זיך באַניצט
מיט דער דענישער שפראַך.

ביערנסאָן פלעגט אַרומפּאַרן פון שטאָט צו שטאָט, פון דאָרף צו דאָרף און
מאַכן פּראָפּאָגאַנדע פאַר דער קערנדיקער יאָדערדיקער און זאַפטיקער פּויערן-
און פישער-שפראַך פון זיין לאַנד. און אַזוי האָט ער איין מאַל פאַרבעטן אַ פריינד
זיינעם, אַ פּרעמדן פון אַן אַנדערן לאַנד, אַ קענער פון שפראַכן און ליטעראַטור,
צו זיינעם אַ פּאָרטראַג וואָס האָט געהייסן „וועגן דער שיינקייט פון דער נאָר-
וועגישער שפראַך“, אַז ביערנסאָן האָט פאַרענדיקט, אליין באַגייטערט, און אַלע
צוהערערס באַגייסטערנדיק, זיין פּאָרטראַג, האָט ער געפּרעגט זיין פריינד, ווי
אַזוי ער האָט אים געפּעלן. האָט יענער געזאָגט: טאַקע גאַנץ שיין. נאָר זיין
שפראַך, וואָס דו האָסט גערעדט, איז דאָך אַזוי ווי מען וואַלט אַראָפּגעקייקלט
שטיינער פון אַ באַרג אַראָפּ — ווי אַזוי האָסטו געקענט רעדן וועגן דער שיינקייט
פון אַ האַרטן, פּילדערנדיקן לשון? — האָט ביערנסאָן אויף דעם געענטפּערט:
ביסט אפּשר גערעכט, אָבער דו פאַרגעסט איין זאַך: אַז די שפראַך דאָ איז מיין
פּאָלקס שפראַך, און מיין מאַמעס שפראַך, און מיין אייגענע שפראַך. פּרעג איך
דיך: קען דען זיין עפּעס שענערס ווי דאָס?

אַט אַזוי האָט אויך געטראַכט נחום סטוטשקאָו און זיך געזאָגט: „דאָס
וואָס וואָס איך וויל אויפטון, זאָל זיין אַ סטימול פאַר דער ווייטערדיקער אַנט-
וויקלונג פון יידיש און פאַרן המשך פון אונדזער יידישער נאַציאָנאַלער קולטור.
אונדזער פאַריתומט מאַמעל-לשון וואָס שוועבט איצט אין דער לופטן און זוכט
אַ היים, וועט זי געפּינען אין אַלע עקן פון דער וועלט, וואו נאָר עס לעבן יידן
און מיר וועלן אָפּהיטן די ירושה וואָס אונדזערע קדושים לאָזן אונדז איבער.“

נחום סטוטשקאָו איז נישט געווען — אין האָב דאָס שוין געזאָגט — קיין
שפראַך-וויסנשאַפטלער. אָבער דעם חוש האָט ער געהאַט וועגן דעם אומגעהייערן
ווערט פון דעם, וואָס איז די שפראַך פון אַ פּאָלק. און באמת טאַקע — אַט וואָס
עס זאָגט דער דייטשער שפראַך-וויסנשאַפטלער, דאָרנזיף: „איך בין נישט
מגזם, ווען איך זאָג, אַז אַזאַ מין בוך, וואו ס'ווערט אינווענטאַריזירט דער גאַנצער
אוצר פון אַ שפראַך, איז אין דער אמתן אַ הרחבת הדעת, אַ הרחבת הנפש — אין
נאַציאָנאַלעס ערלאַבונגסבוך. די נאַציאָנאַלשפראַך איז דאָס איינציקע זיכערע
נאַציאָנאַלע עשירות פון די פעלקער. שטענדיק קען מען זיך לאָבן, קוויקן און
זיך מחזיה זיין מיט דער רייכקייט און מיט דער קרעפטיקייט פון זיין מאַמעל-לשון.“

זי איז דאָך אויך די שענסטע שפראַך וואָס איז פאַרהאַנען. מען איז נישט
קיין שאַוויניסט מיט דעם, אַז מע זאָגט אַזוי. סטוטשקאָו האָט אפּשר דעמאָלט
שוין געהערט, אַז ליב האָבן זיין מאַמעל-לשון טאָר נישט און דאָרף נישט אָפּ-
האַלטן דערפון, צו זען אויך די שיינקייט פון אַנדערע שפראַכן. נייך, אַזוי נאַריש
ווי דער פּראַנציזישער דאָמיניקאַנער דע בוהור איז ער נישט געווען, אַז נאָר מיט
זיין שפראַך, מיט דער פּראַנציזישער, קען מען אויסקומען. ער, סטוטשקאָו,
איז נישט געווען בלינד און טויב פאַר די שיינקייטן פון אַנדערע, פּרעמדע שפראַכן.

פאר דער ליכטיקער קלאַרקייט פון פראנצייזיש; פאר דער טיפקייט, דער „געמיסט־טיעפע“, און דער האַרציקייט פון דייטש; פאר דער פּרעציזיקייט פון ענגליש, פאר דער קלינגעוודיקייט פון איטאַליעניש — און אזוי ווייטער, אָבער — אויב איר ווילט — און איר זאָלט דאָס וועלן! — אַט אַ דאָס אַלץ, אי רייכיקייט, אי שפּילעוודיקייט, אי גרינטלעכקייט, אי ליכטיקייט — וואו נאָך קענט איר דאָס אַלץ געפינען אַלץ אין איינעם, אויב נישט אין אייער שפראַך, אין אונדזער שפראַך, אין אונדזער מאַמע־לשון?

נחום סטוטשקאווער איז ווי שוין געזאָגט, נישט געווען קיין וויסנשאַפטלער — ערשט שפעטער איז צו אים צוגעשאַטען אַ שפראַך־וויסנשאַפטלער וואָס האָט אים געוויזן דעם וועג וואָס ער דאַרף גיין — דאָס איז געווען ד״ר מאַקס וויינרייך. אָבער נחום סטוטשקאווי איז שוין דעמאָלט געווען — נישט וויסנדיק אפילו, צי ער איז עס — ער איז דעמאָלט געווען אַ פּילאָלאָג. מען וועט זיך וועלן חידושן: אַ פּילאָלאָג אָר — און דאָס הייסט נישט: זיין a sprach-wissenschaftler? Jo take, ober ich banic mich mitn wort FILOLOG lojt der BOROCHOWISCHER definicje, wos is wisnschaftlech gewis nischt richtik, ober si is ful mit tajm und sejer schejn.

לייב און לעבן, מיטן גאַנצן האַרץ, מיט דער גאַנצער נשמה, די דעפיניציע איז, לויט וויסנשאַפטלעכע פּרינציפּן, אפשר נישט אין גאַנצן ריכטיק, אָבער זי איז שייך און כאַראַקטעריסטיש און

„מע דאַרף זיך קלאַר מאַכן דעם חילוק צווישן לינגוויסטיק און פּילאָלאָגיע. לינגוויסטיק איז אַן אַלגעמיינע וויסנשאַפט. פּילאָלאָגיע — אַ נאַציאָנאַלע. לינגוויסטיק קאָן זיך באַשעפּטיקן. אויך מיט טויטע שפראַכן אָדער לחלוטין ווילדע שפראַכן: די פּילאָלאָגיע זעצט אָבער פאַרויס, אַז די שפראַך, מיט וועלכער זי גיט זיך אָפּ, פאַרמאַגט אַ קולטור־היסטאָרישן ווערט לפחות פאַר דעם עבר, געוויינטלעך אָבער גייט די פּילאָלאָגיע נאָך ווייטער און שטיצט זיך אויף דער איבערצייגונג, אַז איר שפראַך האָט אַ נאַציאָנאַלן ווערט אויך אין דער צוקונפט. ווער ס׳גלייבט נישט אינעם קיום פון דער יידישער שפראַך, קאָן אפשר נאָך זיין אַ יידישער לינגוויסט, אָבער נישט קיין יידישער פּילאָלאָג.“

Un a filolog in Borochowischen sinen is gewen STUCZKOFF fun onhejb ob. Er hot ojch gefilt un gewust, az er ken mit der hilf fun sajn schprach, mit sajn mame-Loschn arojssogn alc, was er nemt ofj mit sajne chuschim un wos er fartracht mit sajn mojech, un az er ken ojsdrikn mit di werter fun sajn sprach.

Men wert alt un wos elter men wert, alc baredewdikar wert men.

Borochow gejt curik in sajn definicje cum erscht-erscht batajt funem wort filolog — filos, dos iz der wos hot lib, der ojnew, un logos — dos iz dos wort, di werter, di schprach. Un der hejpech fun dem iz: sagt Borochow der lingwist, der trukener, kiler, afile kalter wort un werter-registrator. Der, der lingwist wet ajch schrajbn un redn mit kentenisch un mit wisn, ober jener, az er redt un schrajbt wegn a schprach, iz er cu ir cugebundn mit ale gedanken, machschowes, trachtenischn un refleksjes, di hechste un di tifste; as er ken onrunfn, zag ire mit a pasik wort, fun der schprach, alc

wos men zet un wos men hert, wos men schmeckt un wos men filt: ale rejeches un ale tajmen, ale farb'n un kolirn un di njuansn zejere, un ale psichische iberlebungen: wi frejd un lejd, libschafft un sine, car un corn, wejtik un wogl, getrajkejt un falschkejt, un hechere ojch, wi werde un gajwe, emes un schejker, emune un apikorses, gadles un schifles, jojscher un kedische, awle un time — bekicer: alc wos macht ojfcitern dos mentschleche harc, alc wos derhejbt dem jichid, un alc wos derniderikt im. Mit ejn wort: di gance jecire!

Un StuczkoFF iz geblibn derbaj: ich wil ajnsamlen alc, alc fun undzere jidische aschires. S'is gewen a topele arbet, wi Stejnberg sogt: an arbet *schel-rosch*, un an arbet *schel-jad*. Er hot gemuzt nochsuhn baj sich in sekorn, sich dermanen in werter noch fun der alter hejm, fun sajn friejester jugnt, dernochn suchn in der literatur, onhejbnidik fun di klassikers Mendele, Scholem Alejchem un Perec, endikndik mit di wortmajsters fun hajnt; Mit der pen in der hant, hot er sich gesogt, wel ich durchgejn di wichtikste schafungen fun der alter un najer jidischer literatur un fun dortn wel ich nemen dem grestn materjal far majn arbet. Nu, un werterbicher jidische senen den nischt farhanen? Emes, nischt aselche werterbicher, wos hobn in sich dem ganzn ojzer fun undser mame-loschn, nor a ssach, a ssach wejniker werter, wi ich wil sej cunojfklojbn. Gewejntlech senen es cwejschprachike werterbicher mit praktichn, pedagogichn zil — ober sej weln mir sicher kumen cu nuc. Gewis, sogt sich STUCZKOFF, wel ich nischt curikgejn bis cu eltste, bis cum elstn wos mir farmogn, bis cum SEJFER SCHEL REBBE ANTSCHL, Mirkewes Hamischne, dos erste hebreisch-jidisch detz, a konkordang ojch nischt cu di weltersamlungen, wos christleche jidisch-forschens hobn gemacht — ci wajl sej senen gewen filosemitn, ci gor wajl sej hobn fajnt gehat jidn. Ober dem grojsn klasiker un undsere jidische leksikologn wel ich durchnischtern, SCHIJE MORDCHE LIFSCHIC — sajne bejde werterbicher: dem jidisch-russischn un dem russisch-jidischn. Wajter wel ich gut ojzforschn HARKAWI's Werterbicher und dernochn — far wos nischt — ojch ale technische werterbicher, wos senen geworn cunojfgeschelt baj unds, fun sint der IWO is baj unds ojfgkumen un hot geschafn a rinascimento, a renaissance fun jidisch, mit schuln, seminarn un andere noch. Chemje un fizik, soologje, botanik un mineralogie, un schprach- un literaturwissnschaft, filosofje un religje, milchome un awjacje un wos nischt noch alc? Sej ale hobn doch sejere eigene werter un sej senen ale, geotsch genumen fun INTERNACJUALISMEN, geworn jidische werter. Hejst es: sej ojch; Nu — un undser teater-loschn? Undser kortn-spilerschprach? Undser gasn-loschn? Sej ojch? Un di podle werter, di gemejne, di niderike? Sej ojch! Sej zenen doch ale undsere — nischto kejn obsjenitetn, wos ich sol sej nicht weln arajnnemen in majn samlung. Wos hejst dos? Dos werterbuch is doch nischt kejn buch fun « gute mides », wi a dajtscher werterbuchmacher hot gesogt. Afile in der bibl gefint men werter, wos di asoj gerufene « fajne geselschaft » lejgt sei arajn in cherem. Wemen es gefeln nischt aselche werter, « asoj wi nakete statues », der sol sej ojsmejdn, wajl zej farschafn im nebech agmes-nejtesch. Chotsch, sej, un daffke sej, weln bahalteneshejt, az kejner sol sej derbaj nischt dertappn, suchn daffke aselche werter. Un STUCZKOFF hot sich derbaj dermant on jenem schejnem anekdot, wos wert ibergegebn wegn Johnson-en: As doktor Johnson hot farefntlecht sajn werterbuch

fun der englischer schprach, hot im « a dame fun der hojcher geselschaft » firgeworfn, halemaj er hot in im farcejchnt ojch — s'is shoking! — ojch umtarbesdike werter, proste, umonstandike — un dos is doch beemes shoking. Madam, hot Johnson derojf geentfert un cu ir gemacht mitn finger, Madam, ich bin sicher, az ir hot sej bekawonedik dortn gesucht! Un STUCZKOFF hot baj sich geschmejcht. Ich wel bajm ojsfartikn majn arbeit mich nischt nojheg sajn wi di FLORENTINER akademikers, was hobn « gerejnikt » di schprach un ibergesupt di werter durch a reschete, kedej di werter opcusundern fun di klajen. Un ich wel mich ojch nischt asoj nojheg sajn, wi di ferzik umsterbleche fun der Académie Française was haltn schojn durch hecher draj hundert jor in ajn rejnikn di francejsische schprach. Nejn, nejn, hot er cu sich gesogt, ich wel alc arajnnemen, nor — un do hot SHTUCZKOFF wider geschmejcht cu sich alejn, ich wel jene damen un hern, was sej wert nebech ibl bajm hern oder lejenen aselche nakete werter, fargringern di arbet fun suchn: ich wel stein far aselche werter a simendl; was hejsst: HIT AJCH, nit nischt schtendik asa min wort, was is geschafn geworn fun der *UNTERWELT*.

Un er hot cum sof baj sich baschlohn: ich saml ojf ale werter, di hojche un di niderike di schajne un di paskodne, di hechste un di tifste, alc wos men set un hert, wos me schmekt un wos me filt; un ale rejches: di psomim-duftn un gesriches; ale tajmim un ale nochtajmim; ale fisische un ale psichische iberlebungen, un wajter: werde un gajwe, emes un schejker, gadles un schifles, thare un time — bekicer alc wos lost ojfcitern dos mentschlech harc, alc wos derhejbt dem jichid un alc wos derniderikt im mit ejn wort: di gance jecire, wos ligt in undsere jidische werter!

Un NUCHEM STUCZKOFF hot schpeter dos alc resumirt ojf a mer wunschaflechen ojfn. Wos wel ich, hejst es farcejchenen, hot er sich gesogt? Un er hot geentert:

- 1) di schprach fun der jidischer literatur un prese;
- 2) di schprach fun ale cawajgn wunschafte;
- 3) di schprach funem lamdn un fun der jidischer tradicje bechlal: tojre-wertlech, mamorej-chasal;
- 4) dialektismen un lokalismen — werter un ojsdrukn fun der schmues-schprach un noch andere fun ot o der kategorje;
- 5) dos schpet-loschn;
- 6) ale minim szargonen: klesmer-loschn, kacowim-schprach, un dos hentschke-loschn — di ganowim-schprach, korntschpiler-schprach un andere noch fun ot o dem min;
- 7) archaismen — dos senen werter un ojsdrukn fun undsere elterer schprach — un dercu noch ojch di alte chumesch-tajtschn;
- 8) fraseologie, dos is: idjomatische ojsdrukn, farglajchungen un wertlech, interjekcje ojsgeschrejen, um cum sof noch;
- 9) schprichwerter.

Un wi schtark frejt er sich, wen er dertapt do a wertl, wos er hot schojn gehat on im fargesn, do a farglajch, wos is mole tam un mole chejn; do a schprichwort, wos is ful mit chochme un ful mit wickejt; un do a gor ait wort, an arcaism, wos on im hot men schojn kimat fargesn un wos wet icter efscher kenen ojschtejtn tchijas hamejssim, wen a guter poet, a hajntiker, wet es banicn in sajnem a gedicht.

Nor mit der cajt — er arbet doch schojn bald cen jor — hejbt er on cu filn, as er gefint nischt kejn ojsweg fun di werter-labirintn. Afile di frajnt, vos hobn bis ict nischt ofjgehert im cu bawundern far sajn flajs, zajn hasmode, zajn akschonesdikeit un aingeschpartkejt bajm cuniojfklojbn ojcer-werter, hobn nischt mer kejn ojslug. « Nu ?, wu haltstu ? » Un er wil sej — un sich in der erschter raj zich alejn — trejstn : Vos wilt ir ? Schojn bald hundert jor senen fargangen, sint di BRIDER GRIMM hobn obgehobn sejer DEUTSCHES WOERTERBUCH, un s'is noch lang nischt farendikt ! Un wi lang hot gearbet LITRE ueber sajn DICTIONNAIRE DE LA LANGUE FRANÇAISE ? Un wifl jorn hot sich gemutschet undser Dr. Alfred LANDAU un s'is gornischt geworn fun sajn WERTERBUCH ?

Un wen er wolt schojn demolt gewen gekent dem nomen ROGET, wolt er noch gewen gekent cugebn, as der hot gearbet kimat fufcik jor ueber sajn THESAURUS.

Ober mit der cajt wert STUCZKOFF alejn ojch umruik. Vos far ojl hot er ojf sich genumen ? Un er hejbt on cu filn iber sain arbet dos, vos SCALIGER hot ongerufn a « katorszne arbet », wen er hot gesogt : As a tribunal darf emecn farmischpetn cu a schwerer schtrof, asoj darf men dem farmischpetn gornischt nischt losn grobn kojln oder saic unter der erd, men darf im nor hejssn machn a werterbuch un dos wet sajn di schwerste schtrof.

Un Stuczkojf, arumkukndik sich in di schtiber fun sajn wojnung, vos is ongefilt mit gance berg papirn, kestlech un kastenes, ful mit cetelech, bletelech, kartotekes, wu er hot farschribn werter un nor werter un alc nor werter, wejsst acind nicht wu ajn un wu ojs. Er schtejt wi der oks farn najem tojer. Un er sogt sich : Vos hob ich do alc ojfgetun ? Rebojni schel ojlm ! Ot wil ich ojschteln a schejnem binjen. Ich hob schojn dem dos plac, wu ich sol im ojfbojen. Ich hob schojn afile dem nomen far der schackamer, vos sol do wern ojfgeschelt : der Ojcer fun der jidischer. Schprach. Un ich kum mir ict for wi a mentsch, vos wil sich losn bojen a hojs, vos hot cuniojfgesamit ale materjaln, cigl, schtejner, kalch, gehilt, glos, ajzn, blechn, alc vos me darf hobn cum bojen, ober kejn *plan*, wi asoj cu bojen, hob ich nischt. Cu vos sze der gancer boj-materjal ? Un er kukt noch a mol iber ale di grojse werterbicher fun fremde schprachn, vos hobn a schem ojf der gancer welt, un im bafalt a schrek un er farcogt kimat : Wind is mir un wej, afile wen ich wolt gehat cen lebns, wel ich doch kejn mol nischt fartik wern mit der arbet, ojb ich sol si weln machn asoj, wi di andere hobn si gemacht ! Baj jedn wort schtejen di gramatische forems, schtejen etimologische derklerungen, schtejen derklerungen, wi asoj dos wort hot sich ojsgeforemt nischt blojs lojt sajn ajsserlecher forem, nor ojch lojt dem inewejnikstn batajt sajnem — un dercu noch citates ! un noch epes : ich wil ojfwajsn.

די שטאַפלעכע זייט פון אַ שפראַך, די מאַטעריעלע פון איר ? געוויס — גראַמאַטיק איז אומגעהייער וויכטיק, אָבער די שטאַפלעכע זייט פון דער שפראַך וועט מען נאָר קענען באַנעמען אַ דאַנק דעם וואָרט-אוצר. און ער באַטראַכט זיך ווייטער : אין די ווערטערהיכער זענען *di werter* געוויינטלעך געסדרט לויטן א"ב. דאָס איז פונקט אַזוי, ווי למשל איך קום אין אַ פרעמדער שטאָט און זע קיין שום מענטשן נישט אויף דער גאַס, און וויל איך זיי יאָ זען, אַזוי מוז

איך זיי איינעם נאָכן אנדערן, אַרױסרופֿן לױטן אַדרעסבוך װאָס איז געמאַכט לױטן אַלפֿאַבעט.

Oder ich kum in schtot, wu ich darf ojfsuchn a mentschn, was sajn nomen ken ich nischt, ich ken nor sajn professje — er is a dokter ; Wi asoj sze sol ich dem mentschn trefn, as der adresbuch is ojsgeschteilt lojt alphabet fun di nemen fun di ajnwojner, ober nischt lojt sejer professje ? Oder a schtejger ich kum arajn in a bibljotek, un ich wil dort suchn a buch wegn undser folklor ? Ober wi asoj sol ich dort gefinen aza buch, as ale bicher in der bibljotek zenen ojsgeschteilt in katalog nischt lojt zejere materjes, najert lojt di nemen fun di farfasers — un kejn nomen fun a farfaser ken ich nischt. Tojg mir di gance bibljotek mit ale ire ojces was senen in farhanen.

Un wos sze wil ich machn mit majne ongesamlte materjaln ? A buch wos sol jedn kumen cu nuc, der iker dem, wos sucht a wort wos ligt im asoj cu sogn ojf der cung un er ken sich nicht dermanen onem wort ;

Hejsst es : culib cajt un wajl ich bin ajner alejn, wel ich nischt torn gebn baj jedn wort di ale derklerungen, wos schtejen gewejnlech baj jedn wort in ale werterbicher. Ich wel nor torn gebn dos nakete wort, on gornischt.

Ich wel ojch nischt torn ojssedern di werter lojtn A''B. Ich wil, es soln farn lejener fun majn werterbuch sich antplekn ale rajchkejtn fun der schprach. Un sej weln sich nischt antplekn far im, wen ich wel im wajs, wos is frier a mol gewen der batajt funem wort IKS — dos is semantik. Ojch nischt mit dem, wen ich wel im wajs, fun wanem es nemt sich dos wort IKS. Un ojch nischt mit dem, wos ich wel ojsbrejtern far im ale gramatische formes funem wort IKS. Wi asoj zse sol ich ojfwajs ale rajchkejtn fun der schprach gufe ? Un dos wort IKS ken ich doch suchn im an A''B-WB blojs, wen ich ken schojn dos wort — ober wen ich derman mich nischt dem IKS. Un schojn mit dem alejn, wos STUCZKOFF hejbt sich on cu schteln aza konkrete frage, hejbt im joch schojn on zu schajnen dos mazl, der glikschtern sajner. Ot halt er schojn kimat baj der GOJRLSCHO fun zajn arbet. Dos rajchkeit fun der schprach — in wos ligt dos, fregt er sich. Blojs in der col werter — un a schprach iz rajcher fun an anderer, ojb si hot blojs — *NUMERISCH* — mer werter, wi di andere farmogt ? Dos ojch, sogt sich Stuczkojf, ober dos is cu wenig — in dem fal meg ich doch poschet oskupa werter — poetische un pornografische, un alc wos in der kort. Nejn, dos nischt. Ober mer-wejniker glajche werter un sej cunojflejgn in ejn kestele. Dos efscher. Efscher take asoj ? fregt er sich. Un dermant er sich baj der gelegnheit onem klasischn anekdot, wos Mendele hot im dercejlt wegn sich (er hot dos dercejt Salmen Schnejern). Oft mol, *STUCZKOFF*, wen er dermant on dem dosikn anekdot, halt sich nischt ojf baj dem, wos Mendele klojbt ojs dos ssame chejnewdikste, dos baschejdnte un klenste — Mendele alejn schit oft mol mit ale glajche wertlech fun der selber grupe ; nor Stuckoffn gejt es in dem, wos es senen farhanen asoj fil farschejdn-artike werter — un fort senen sej ale fun der selber mischpoche.

Er is schojn kimat ariber ibern barg. Lomir es onrufn derwajl ganc prost : er wet machn a sinonimen-werterbuch fun der jidischer Schprach. Er hot

noch nischt gehat far sich dem muster, dem prototip. Ober bald schojn, gor bald wet er schojn hobn DEM PLAN, wos hot im bis ict gefelt un er wet kenen onhejbn bojen dem binjen.

Aselche Sinonymen-werterbicher senen schojn gewen farhanen baj andere felker — baj di franzojsn baj di englender, daj di dajtschn. Wos wilt ir mer — ojch in der gor alter cajt hobn di grekn schojn gehat aselche ganc basundere werterbicher.

אָפּט מאָל, ווען איך זיך און שרייב און זיך אַ וואָרט, וואָס זאָל קורץ און שאַרף אַרומכאַפּן דאָס וואָס איך וויל זאָגן, קומען צו גיין אַ סך, אַ סך ווערטער, אַ סך, אַ סך אויסדריקן, סינאָנימען... און שטעלן זיך אויס מיר אַנטקעגן אין איין שערענגע.

עס שטעלן זיך אויס זאַטע, מיט זיך צופרידענע ווערטער; רויע, גראַבע אָז מאַנירן; שטיפּערישע ווערטער, שקצים; רייך-באַפּוצטע, אָפּגעפאַרבעטע; שטאַלצע, יחוסדיקע, מיט אַלטע שטאַמצעטלעך אין די הענט; ווערטער ציגיינער, ווערטער מלכים. יעדער פון זיי וויל זיך מיר אַרויסווייזן פון דער שענסטער זייט. אַנדערע שמייכלעך, אַנדערע בעטלעך... די יחוסדיקע, די זאַטע, די רייכע צעזעצן זיך ווי ביים טאַטן אין וויינגאַרטן: „מענדעלע, אָן מיר קענסטו נישט אויסקומען!... מען דעלע, אַז דו וועסט זיין מיט זיבן קעפּ, וועסטו זיך פון מיר נישט אַרויסדרייען...“

נאָר ערגעץ וואו הינטער דער פאַרביקער ראָטע, פאַרקוועטשט הינטער די בייכיקע און רייכע ווערטער, שטייט זיך נעבעך אַ פאַרשעמט ווערטעלע, אַ באַ-שיידנס, אַ קליינס, אַ ציטערדיקס... דאָס פינגערל און מיילעכל. טרערן שטייען אים אין די אויגן.

דערזע איך עס — לאַז איך שטיין אַלע זיינע קאַנקורענטן און גיב אים אַ וואונק מיט איין אויג און מיט איין פינגער:

„אָ, קום נאָר אַהער, קליינינקער! שעם זיך נישט, נעהענטער, נעהענטער. אַט אַזוי! נאָר דיך, טייערינקער, דאַרף איך האָבן. נאָר דיך!“

דער סאַפּיסט פּראָדיקאַס פון קעאַס איז געווען, דאַכט זיך מיר. איינער פון די ערשטע, וואָס האָט, שוין אין 5טן יאָרהונדערט פאַר אונדזער צייט, זיך פאַרנומען מיט אַזעלכע סינאָנימיקאַ (סאַקראַטעס האָט פון אים געמאַכט חזוק). און דער סאַמע ערשטער וואָס האָט טאַקע געמאַכט אַזאַ מין ווערטערבוך לויט באַגריפּן, איז געווען טעלעפּאַס, דער פּעראַמענישער גראַמאַטיקער, וואָס האָט, אין ערשטן פאַרקריסטלעכן יאָרהונדערט, אַרויסגעגעבן אין צען ביכער אַ זאַמלונג פון בייַווערטער, וואָס זענען צוגעפאַסט צו דער זעלבער זאַך, כדי צו געבן דעם וואָס לערנט זיך די שפּראַך — אין דעם פּאַל די העלענישע שפּראַך — אַ מיטל צו קענען גיך געפינען דאָס פּאַסיקע וואָרט. דער נאָמען פונעם דאָזיקן ווערק איז אַ גאַר שיינער נאָמען און צוליב דעם ציטיר איך אים. דאָס ווערק הייסט: „אַקיאַטאַקיאַן און הייסט, איבערגעזעצט אויף דייטש: „שנעלערגעבורטסהעלפּער“, אַ גיכער אַקושאַר, אַ גיכע הייבאַם, דאָס הייסט: אָפּנעמען גיך, גיך ביי דער מאַמען דאָס קינד, אָן לאַנגע פאַרווייען און אָן לאַנגע נאַכווייען.“

אזא מין אַקיוטאַקיאָן האָט געשוועבט פאַר סטוטשקאַוון, כאָטש ער האָט נאָך נישט געהאַט די גענויע דעפּיניציע. וועט מיר מעגלעך זיין, פּרעגט זיך סטוטשקאַוון. אזא מין אַרגאַנישער ציוניפּשטעל פון ווערטער ?

און ווען איז עס געקומען איבער אים אַזוי ווי אַן עלעקטרישער שאַק: פּלוצעם און אומגעריכט ? איך ווייס דאָס נישט — און ווען מע וואָלט געקענט פּרעגן ביי סטוטשקאַוון אַליין, אַזוי וואָלט ער אייך אודאי אייך נישט געקענט געבן קיין קלאַרן, איינטייטיקן ענטפּער אויף אַט אַ דער פּראָגע, ווי אַזוי ער איז געקומען דערויף אויסצוסדרן אין זיין ווערטערבוך נישט „פּונעם וואָרט צו דער אידייע, נאָר פּאַרקערט: פון דער אידייע צום וואָרט“. האָט סטוטשקאַוון אפּשר אויך געקענט יענעם שיינעם אַנעקדאָט מיט מענדעלען. מענדעלע איז אַ מאַל אַהיימגעקומען און אָן אַ גוטן טאָג זיך גענומען זוכן אין די שאַפּעס, אַזוי לאַנג, ביז דאָס ווייב זיינע האָט אים אַ פּרעג געטאָן: „וואָס נישטעריסטו דאָרט“. און ער האָט דערויף געענטפּערט: שוין! איך דאָרף נישט מער זוכן, מיר האָט געפּעלט דווקא דאָס וואָרט נישטערן און דו, מיין טייער ווייב, ביסט געקומען פּונעם גרונטוואָרט „זוכן“, ווייל דו האָסט מיך דאָך געזען זוכן, אויפן ספּעציעלן וואָרט „נישטערן“.

אָדער נאָר האָט סטוטשקאַוון זיך באַקענט דורך אַן אַרבעט פון שמעון שפּיגל — וואָס איז איינגטלעך געווען נאָר אַ שטיקעלע אַרבעט און וואָס האָט געהייסן „דער יודישער וואָרט-אוצר אָדער: דער פּאַסנדר אויסדרוק“ ?

צי גאָר האָט ד"ר מאַקס וויינרייך אויפגעפּענט די אויגן און אים געזאָגט: אַט זע איך אייער אַרבעט, אַן אומגעהייערע אַרבעט, און איר ווייסט נישט, ווי אַזוי איר זאָלט אייך נוהג זיין, כדי צו פירן זי צו אַ גוטן סוף. אַט איז פאַרהאַנען אזא מין פּראָטאַטיפּישע אַרבעט, וואָס קען אייך זינען ווי אַ מוסטער, די אַרבעט פון אַן ענגלענדער וואָס האָט אויך געהאַט גרויסע צרות ביים ציוניפּשטעלן אַ פּאַסיקן ווערטערבוך. דער ענגלענדער הייסט ד"ר פ. מ. ראָדזשעט, און זיין בוך הייסט: „דער אוצר פון ענגלישע ווערטער און ריידענישן“. דאָס וועט אייך קענען צו נוץ קומען. און איך וועל אייך באַהילפּיק זיין ביי דער אַרבעט. איר האָט זי געמאַכט און איך וועל זיין דער רעדאַקטאָר.

און אַזוי איז עס געבליבן.

וואָס זשע האָט יענער ענגלענדער געמאַכט ?

לאַמיר איצט ווייטער הערן סטוטשקאַוון: ער זאָגט:

ד"ר ראָדזשעטס אויפּטו איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס די ווערטער און די ריידענישן פון זיין שפּראַך ווערן אויסגעשטעלט נישט לויטן א"ב, נאָר זיי זענען גרופּירט אין סינאָנימע גרופּעס, אָדער באַגריף-קאָטעגאָריעס. אין זיין בוך זוכט איר נישט דעם באַטייט פּונעם וואָרט, נאָר פּאַרקערט, איר זוכט אַ וואָרט פאַר אַ באַשטימטן באַטייט. איר זוכט אַ וואָרט, וואָס איז אייך פאַרלוירן געגאַנגען, אָבער דעם ווייטן באַגריף צו וועלכן עס געהער דאָס וואָרט קענט איר יאָ. טאַקע אַזוי ווי ביי מענדעלען: ער קען גאַנץ גוט די משפּחה „זוכן“ אָבער דאָס קינדעלע „נישטערן“, וואָס איז פון דער זעלביקער משפּחה, האָט ער פאַרגעסן. אים העלפט אַרויס זיין ווייב פון דער צרה, און ראָדזשעט העלפט יעדן איינעם אַרויס פון זיינע צרות. ער איז טויזנטפאַך פאַר אייך דאָס זעלבע, וואָס מענדעלעס ווייב איז געווען

איין מאָל פאַר מענדעלען. וויל איך מאַכן אַ ווערטערבוך, „דער אוצר פון דער יידישער שפראך“ לויט ראָדזשעטס מוסטער און ווען צו מענדעלעס צייטן וואָלט שוין געווען אַזאַ יידישער ווערטערבוך, וואָלט ער נישט ערשט געווען געדאַרפט איבערקערן די גאַנצע שטוב. נאָר אַרויסנעמען דעם אוצר פון דער יידישער שפראך און אָנהייבן צו זוכן טאַקע אונטער דער באַגריף-קאַטעגאָריע „זוכן“ און דאַרט וואָלט ער שוין געפונען זיין וואָרט צווישן אַנדערע סינאָנימען פון „זוכן“. צווישן „זוכן“, „בודק זיין“, „בדקענען“, „גריבלען זיך“, „ניאַרען זיך“, „באַברען זיך“, „ראַיען זיך“, „פאַרקען“ און... „נישטערן!“

סינאָנימען? וואָס איז דאָס אַזוינס? לאַמיר קודם זען, וואָס דאָס איז אַזוינס „סינאָנימען“. לאַמיר זיי קודם אויסשטעלן אַזוי ווי זיי שטייען ביי מענדעלען. עס שטעלן זיך אויס זאַטע ווערטער; רוע, גראַבע אָן מאַניערן; שטיפּערישע ווערטער שקצים; רייך-באַפּוצטע, אַפּגעפאַרבעטע; שטאַלצע, יחוסדיקע; ווערטער ציגיי-נערס, ווערטער מלכים. און אַזוי ווייטער. מיר איז געגאַנגען אין דעם, אייך צו ווייזן אַזעלכע משפּחה-ווערטער, סינאָנימען הייסט דאָס, אַזוי ווי מענדעלע זעט זיי: איז, נאָך אַ מאָל; וואָס זשע זענען אַזוינס סינאָנימען? איז טאַקע אמת, אַז אַלע האָבן זיי דעם זעלביקן באַטייט? ניין! נישט אַזוי! אַט די דאָזיקע ווערטער זענען טאַקע יאָ קרובים, אָפט מאָל גאַנץ נאָענטע קרובים, און אָפט מאָל אפילו גאַנץ ווייטע קרובים, אַזוי ווי מע זאָגט ביי אונדז: אַ באַבעס אַ טשוואַק.

איז ווי אַזוי זשע קען מען זאָגן אויף זיי, אַז דאָס זענען ווערטער „אידענ-טישע“? ניין, אַזוינס איז נישט פאַרהאַנגען אין קיין שום שפראך נישט. פאַרהאַנגען זענען נאָר מער ווייניקער גלייך-באַטייטיקע ווערטער. וואָרן אַז נישט, אויב די סינאָנימען וואָלטן טאַקע יאָ געהאַט אַלע דעם זעלביקן באַטייט, אַלע דעם זעלבן, איין און איינציקן באַטייט, צו וואָס זשע האָט די שפראַך זיך געדאַרפט ברעכן דעם קאַפּ און אַרויסגעפינען אַלץ נייע ווערטער, אַז זי פאַרמאָגט שוין פון אָנהייב אַן דאָס פאַסיקע וואָרט? נאָר צוליב דער אַנדערשקלאַנגיקייט אפשר? אַדער צוליב דעם, ווייל איין וואָרט האָט אַן אַנדערן עמאַציאָנעלן כאַראַקטער, סיי ביי דעם וואָס ניצט דאָס וואָרט, סיי ביי דעם, וואָס הערט דאָס וואָרט? געוויס, דאָס איז געוויס, און מיט דעם אַליין איז שוין באַוווּזן, אַז די אַזוי אַנגערופּענע סינאָ-נימען, גלייך-ווערטער, זענען גאַרנישט קיין סינאָנימען גלייך-ווערטער. עס זענען פאַרהאַנגען גרעסערע אַדער קלענערע דיפּערענצן צווישן איין סינאָנים און דעם אַנדערן — ניואַנסן, שאַטירונגען, לויט דער סביבה, וואו זיי זענען אויפגעקומען, און לויט דער סביבה, וואו מע רעדט זיי. און וואָס מער אַ שפראַך פאַרמאָגט אַזעלכע סינאָנימען — לאַמיר זיך האַלטן ביי דעם אַנגענומענעם וואָרט — אַלץ רייכער איז זי. פון דעם אַנעקדאָט מיט מענדעלען ווייסן מיר, אַז ער שטופּט אַזעק אַלע רייכע ווערטער און האַלט זיך נאָר ביים קליינעם ווערטעלע, דעם ל״ו-ניקל פון דער וואָרט-משפּחה, נאָר אונדז וועט נישט אויסקומען תמיד אויסצולויבן אַ וואָרט אַ צדיקל. ווייל מיר ווייסן, אַז אָפט מאָל דאַרפן מיר האָבן דווקא אַ חוצפּהדיק וואָרט, אַ שקצישס, אַ וואָרט אַ לאַידאַק, און נישט תמיד וועט אונדז אַרויסהעלפן אַ צנועה, נאָר דווקא אַ חצופּה, וואָס האָט אַ פּיסק אויף שרויפן. און פונקט אַזוי, ווי איך וועל נישט טאַרן אַריינגלייגן אַ גראַביאַניש וואָרט אין אַ מויל פון אַ ציכטיק

קינד, אזוי וועל איך מיך אויך מוזן היטן, אז אן ארענדאר למשל, א באַלעגאַלע, א דאַרף־שענקער אָדער אַ זונה זאָלן זיך נישט באַניצן מיט אַ ציכטיק וואָרט, מיט אַן איידל וואָרט.

אַט אזוי פיל וועגן די סינאָנימען, וואָס לויט זיי האָט סטוטשקאָוו געוואַלט אויפבויען זיין ווערק. איז עס געוואָרן אַ סינאָנימען־ווערטערבוך? לאַמיר ווייטער הערן סטוטשקאָוו:

דער אוצר פון דער יידישער שפראַך וועט ווערן אַ סינאָנימען־בוך און צו גלייכער צייט מער ווי דאָס אליין.

לאַמיר נעמען די באַגריף־גרופע וואָס האָט איבער זיך דאָס קעפל: „דערפאַלג, גליק“: דאָס זאָל זיין אַ מין ביישפיל פאַר מיין אוצר. דאָ אין דער גרופע וועט איר קענען ליענען: קודם די סובסטאַנטיוון: איך רעכן זיי אויס: מזל, מערכה, גליק, מזל־ברכה, „גאָטס בענטשונג“, און נאָך אַנדערע פון דער זעלבער משפחה, „אַ מזל פון אַ גוי“, „גנבישער מזל“, איר זעט: אַלע שטייען אָן גאַר־נישט אָן קיין אַרטיקלען אפילו און, פאַרשטייט זיך, אַן יעדער עטימאָלאָגיע. נאָר ביי איין וואָרט „גליאַק“ שטייט אַ באַמערקונג: שפּעט־לשון, דערנאָך קומען די ווערבן פון דער זעליקער באַגריפֿן־גרופע, למשל: „נתגדל ווערן“, „דעהויבן ווערן“, „באַ־גליקן“, „גוט אָפּשניידן“, „געבוירן ווערן אין אַ הייבל“, „אין אַ זיידן העמדל“, און נאָך אַנדערע אויך. ווידער זענען זיי אַלע נאַקעט, אַן צייט־פאַרמעס און אזוי ווייטער. און איצט אַדיעקטיוון, ביווערטער: „מזלדיק“, „הצלחהדיק“, „נצחונדיק“, יאָ, אָבער דאָס איז נאָך נישט אַלץ. דאַרף איך דען נישט אַרייננעמען אַהער אויך אַזעלכע ווערטער ווי „אַרויסקריכן פון דער בלאַטע“, „געפינען אַ וועג“, „מאַכן דעם הויפטטרעפער“ א. אַנד. ? דאַרף איר דען נישט „מאַכן אַ המוצא מיט האַניק“, „אַראַפּנעמען די סמעטענע“? דאַרף איר נישט אַרייננעמען אַזעלכע אויסדרוקן און פאַרגלייכן ווי: „געראַטן מעשה שטן“, „אַ נס איז אים געשען“, „ער גייט דורך טיר און דורך טויער“? זיכער אַז יאָ, אַלע געהערן זיי צו דער זעלבער באַגריפֿן־גרופע. נו, און שפּריכווערטער — געהערן זיי דען נישט אַריין אין אַזאַ מין ווערטער־בוך? זענען דען זיי נישט אויך עכטע פּראָדוקטן פון אונדזער פּאָלקלאָר, פון אונדזער פּאָלק־שאַפּונג? און דעריבער האָב איך אַריינגענומען אַהער אין דער גרופע אַזעלכע שפּריכווערטער ווי: „וועמען דאָס גליק שפּילט, טרעפט אפילו אומ־געצילט“, „אַז דאָס מזל גייט, קעלבת זיך דער אַקס“, „גאָט איז אַ פּאַטער, דאָס מויל איז אַ שטיפּפּאַטער“; און נאָך אַנדערע אויך; און דערצו נאָר פּראָזעס, אויס־רופן, פאַרגלייכן און איך פּרעג: און אַזעלכע אויסדרוקן, עכטע פּאָלקס־אויסדרוקן — געהערן זיי נישט אויך אַהער אַריין? און איך וועל זיי טאַקע אַרייננעמען. און אַז איך צעל איבער די קאַרטעלעך אין מיינע קאַרטאַטעקע־קעסטעלעך, וואָס באַ־לאַנגען צו דער באַגריפֿן־גרופע „גליק“, אזוי האָב איך שוין איבער העכער פינף הונדערט קאַרטעלעך. און אַז איך מאַך אַ פּשוטן חשבון, זע איך, אַז איך וועל האָבן אַן ערך זעקס הונדערט ביז זעקס הונדערט צוואַנציק און אפשר נאָך מער גרופעס, און יעדע גרופע וועט האָבן אין דורכשניט אַ קאַימע לאַן פון זיבן ביז אַכט הונדערט ווערטער. שפּיץ: דער גאַנצער ווערטערבוך וועט האַלטן ביי די פינף הונדערט טויזנט ווערטער.

איך ווייס, טראכט זיך סמוטשקאוו ווייטער, איך ווייס, אז א סך וועלן זאגן:
די כלה איז צו שייך, דאס הייסט: איך האב אריינגענומען א סך איבעריקע ווערטער.
וואס אן זיי וואלט מען זיך געווען געקענט באגיין. איז מילא. זאלן זיי זאגן. זיי
דאזיקע טענות וואלטן אפשר געווען ריכטיק, ווען איך וואלט בלויז געוואלט געבן
פשוט א סינאנימען-ווערטערבוך. אבער איך האב דאך געוואלט מאכן א גאנצן
אינווענטאר פון אונדזער לשון. און איך האב דערפאר נישט איבערויפט דורך
א רעשעטע. איך וויל געבן פארעלטערטע ווערטער, וואס קענען אונדו נאך היינט
אויך קומען צו נוי; און ארכאאיזמען און דיאלעקטיזמען, און אפילו אלטפרענקישע
אידיאמען, אויסדרוקן און ווערטלעך. און אין אינווענטאר איז קיין זאך נישט
איבעריק, דאס אלטווארג איז פונקט אזוי וויכטיק ווי דאס ניווארג, און פארן פאלק-
לאריסט, דעם היסטאריקער, דעם סאציאלאג זענען וויכטיק אלע ווערטער, וואס
מיר האבן א מאל געשאפן אין אלע קרייזן, אין אלע שיכטן, אין אלע פאלקסקלאסן.
איצט ווען סמוטשקאוו האט שוין געהאט דעם גאנצן מאטעריאל, אזוי ווי ער
האט זיך אים געהאט פארגעשמעלט; איצט ווען ער האט שוין געוואוסט ווי אזוי
ער דארף אויססדרן דעם אומגעהייערן מאטעריאל, דיינו: אין באגריפן-גרופעס
לויטן מוסטער פון ראדזשעט — איז די ארבעט, דאס גאנצע צו פארענדיקן, שוין
געווען נישט מער ווי א רוטינע-ארבעט. און ניינצן הונדערט פופציק, פונקט פופצן
יאר נאך דעם, ווי ער האט זיך גענומען צו דער ארבעט, איז ארויסגעקומען, מיט
דער וויסנשאפטלעכער בייהילף פון ד"ר מאקס ווינרייך און מיט דער מאטעריעלער
הילף פונעם יי"א און פון אנדערע אינסטיטוציעס און יחידים, דער אוצר פון
דער יידישער שפראך פון נחום סמוטשקאוו.

נאכן פארענדיקן זיין אוצר האט סמוטשקאוו זיך נישט געוואלט אויסרוען
אויף די לארבערן. ער איז באלד געווארן א מיטגליד פון דער קאמיסיע, צוצוגרייטן
דעם גרויסן אקאדעמישן יידישן ווערטערבוך. אן זיין אוצר וואלט אזא מין ווערטער-
בוך נאך אלץ נישט געווען געקענט ווערן רעאליזירט. אט איז צוריק מיט צוויי
יאר שוין ארויסגעקומען דער ערשטער באנד.

Ojf sajn tojtnbet, farn ojshojchn sajn neschome, hot Nochem Stuczkoft
gekent sogn: Grojsser got, ich dank dir! du host mich gelost ojsfirn majn
arbet, wos du host of mir arojfgelejgt wi a hejlik schliches. Ot is do di gance
schackamer, undser gancer kimat tojsnt jor alter werter-ojcer, undser
THESAURUS LINGAYE YIDDISCH.

פול מיט בלישטשענדיק איידל-געשטיין אין אלע קאלירן און אין אלע גרייסן.
אבער אויך פול מיט געוויינטלעכע שטיינער און שטיינדלעך. זי איז פול מיט
מטבעות — גילדענע און זילבערנע מינצן, אבער אויך מיט קופערנע געלט-
שטיקלעך, מיט ניקלנע און גלאט אייזערנע. עטלעכע פון זיי זענען שוין פארזשא-
ווערט אדער איבערגעצויגן מיט גרינשפאן, מיט „איידל-פאטינא“, א סימן, אז מען
האט זיי שוין לאנג, לאנג נישט געניצט און נאר פון צייט צו צייט נעמט זיי פון
דארט ארויס א מביין, א ליבהאבער; אנדערע ווידער זענען שפאגל ניי, נאר וואס
ארויס פון דער מינצעריי — פון אונדזער אייגענער מינצעריי, און אלע מטבעות

טראָגן אונדזערן חותם, דעם יידישן. און אַזוי איז עס אויך מיט אַלע מינים שטיינער: זיי זענען געוואָרן געשלייפט און געגלעט מיט אונדזערע אייגענע שליפ־שטייגער, מיט אונדזערע מכשירים, און צוגעפאַסט צו אונדזערע באַדערפענישן. „דאַנק איך דיר, גרויסער גאַט, דערפאַר, וואָס דו האָסט מיר געשענקט די

כוחות צו מאַכן דעם גרויסן אינווענטאַר פון אונדזער שענסטן פאַרמעג!“

איך שטיי ביי מיין ביכער־שאַפע, ביי דער אַפטיילונג „ווערטערביכער“. ווער־טערביכער פון דער גאַנצער וועלט, אפילו פון אַזעלכע שפראַכן וואָס איך קען זיי נישט, אָבער וואָס קומען מיר צונויף ביי מיין אַרבעט. לאַטיינישע און גריכישע, אַלט־דייטשע און מיטל־דייטשע, פראַנצויזישע און ענגלישע, העברעאישע און פּוילישע און אוקראַינישע; אַרגאַווערטערביכער, ראַטוועלש, דיאַלעקט־ווערטערביכער, אפילו טעכנישע, יורידישע און קאָמערציעלע ווערטערביכער. אַלע זעען זיי אויס שיינ און רייז, ווי עס געהער צו זיין, אַרדנטלעך און זויבער, כאַטש איך באַנוץ מיך מיט זיי זייער אַפט. אָבער דאָרט אין ווינקל שטייט — ניין: ליגט אויפגעמאַכט — אַ ווערטערבוך: אַפגעריסן און אַפגעשליסן, אַפגעריבן דער רוקן, פאַרשמירט די טעוועלעך, פאַרפאַטשקעט דער שניט, בעפלעדערט די בלעטער, פאַרקאָדזיעט און פאַרמאָדייעט די זייטן, באַשריבן פון אויבן ביז אונטן. וויפּל מאָל האָב איך דיך שוין געהאַט אין דער האַנט, דו, מיין ווערטערבוך, זינט יענעם מאַי 1950, און דאָס הייסט דאָך: זינט העכער פּופצן יאָר? יעדן טאָג האָב איך דיך געהאַט אין דער האַנט, יעדן טאָג עטלעכע מאָל. אפילו אין די טעג פון וואַקאַנסן. יעדעס מאָל האָב איך דיך אויפגעעפנט, געבלעטערט, געזוכט און אַז איך פלעג מיך אפילו נישט ריכטן, אַז איך וועל געפינען אין דיר דאָס וואָרט, וואָס איך זוך, ווייל ס'איז דאָך עפעס אַן „אויסגעפאַלן“ וואָרט — האָב איך מיך יעדעס מאָל צעשריגן: זע נאָר, אַט־אָ דאָס אויסגעפאַלענע וואָרט שטייט אויך פאַרצייכנט אין מיין ווערטערבוך! איך וועל דיך נישט אַוועקגעבן פאַר די „דע־לוקס־אויסגאַבעס“, געבונדן אין לעדער, וואָס שטייען אין אַ סך ביכערשאַפעס, שיינ און סטאַטעטשנע און אויסגעפּוצטע און טויטע, ווייל קיינער קוקט זיי נישט אָן דאָרטן. איך וועל דיך ווייטער לאַזן ביי מיר אַזוי ווי דו ביסט, ווייל דו ביסט אַ שטיק פון מיר, דו — מיין סטוטשקאָוו.

און איך דאַנק דיר, נחום סטוטשקאָוו!

לאַנדאָן, 1966.

„ידיש – ווי עס רעדט זיך און ווי עס שרייבט זיך“

פון שמואל גאלדשמידט (1871)

דער קאמף פאר אַ קארעקטן יידיש איז נישט קיין נייער. שלום עליכם, וועמענס פופציקסטן יאָרצייט מיר וועלן בקרוב דערמאָנען, האָט בשעתו געפירט אַ קאמף פאר אַ גוטן יידיש, און קעגן דייטשמערישן לשון, אין זיין „שמרס משפט“. זייט דאָן האָט דער דאָזיקער קאמף נישט אויפגעהערט. אַ גרויסער טייל פון דער אַרבעט פון „יוו“ אַזוי געווען אויף דעם דאָזיקן געביט. ניגער האָט געשריבן קעגן שלעכטן יידיש. משה נאָדיר האָט געווידמעט דעם דאָזיקן קאמף פאר אַ גוטן יידיש אַ גרויסן טייל פון זיין מערקווירדיקן בוך, „פען און ביקס“, ווו ער מאַכט אַ בייסנדיקע אַטאַקע אויף אייב קאַהאַנס יידיש און שפּילט זיך אַרום מיט קאַהאַנס „גענאָסע“. די אַטאַקע דאַרטן איז אַן אַלגעמיינע, און משה נאָדיר מאַכט אַן אַלגעמיינעם חשבון, אָבער ער טונקט זיין פעדער אין דעם „גענאָסע“ ווי אַן אַפּריקאַנער יעגער טונקט זיין פּייל אין קוראַרע. אונדזער שלמה בירנבוים, יודל מאַרק, אַלגיין און נאָך אַנדערע האָבן איבערגענומען און געפירט דעם דאָזיקן קאמף, שוין נישט רעדנדיק וועגן די צענדליקער דיכטער איז שרייבער, וועלכע האָבן געמאַכט זייער בייטראַג צום קאמף פאר אַ ריינעם יידיש דורך דעם, וואָס זיי האָבן אַליין געשריבן אַ גוטן יידיש און געוויזן אונדז אַלעמען דעם וועג. בעצם איז דער וועג פון ביישפּיל געווען דער עפעקטיווערער וועג זייט מענדעלעע מוכר ספרים, וועלכער האָט געוויזן, ווי אַזוי מען קען אויס-לייזן יידיש פון דער קנעכטשאַפט פון דייטשמערישקייט.

אָבער וואָס איז מכוּח אונדזערע טעג?

איידער איך נעם זיך צו דעם וויל איך עפעס זאָגן וועגן דער היינטיקער טעמע. מיינע טענות — און זיי וועלן באַלד קומען, איר קענט געמען מיין וואָרט — זענען נישט וועגן יידיש ווי עס רעדט זיך אויף די געמאַרקן. עס אַרט מיך נישט אַז גאַלציאַנער זאָגן „שראַבן“ אַנשטאַט שרייבן; אָדער אַז ליטוואַקעס קענען נישט אויסרעדן אַ שין — כל זמן זיי שרייבן נישט ווי זיי רעדן. ענגליש רעדט מען אויך נישט אומעטום אויפן זעלבן אופן. אַ פּישער פון קאַרנוואַל רעדט נישט ווי אַ קוילנגרעבער פון נאַטינגהעם, און אַ וועבער פון וויק אין שאַטלאַנד רעדט נישט ווי אַ פאַרמער פון ווינקאַנטאָן אין סאַמערסעט. אָבער זיי שרייבן אַלע דעם זעלבן ענגליש; ביכער און צייטונגען זענען געדרוקט פאַר אַלעמען, אויפן זעלבן אופן, מיטן זעלבן לשון. דאָס זעלבע גילט פאַר פראַנצויזיש,

איטאליעניש, שפאניש און אלע אנדערע שפראכן. אין דו שאנבע רעדט מען נישט אזא רוסיש ווי אין לענינגראד, אבער די לאקאלע רוסישע צייטונג — איך זע זי אמאל — איז געדרוקט אויפן זעלבן רוסיש.

נאר יידיש איז הפקר. כ'מיין הפקר אפילו ביי א סך פון די וועלכע שרייבן און דרוקן; איך רעד דא נישט וועגן פריוואטע בריוו פון אלטע ווייבער צו זייערע אייניקלעך.

עפנט איר אויף א יידישע צייטונג — פאראן אויסנאמען, פארשטייט זיך — שטויסט איר זיך אן אויף א יידיש, וואס שמר אליין וואלט נישט געשריבן; און עס איז צייט מיר זאלן פראטעסטירן.

איך וועל זיך דא נישט אונטערנעמען פארויסצוזאגן דעם גורל פון יידיש אין קומענדיקן דור, אבער אויב מיר קענען נישט האבן קיין בעסערן יידיש ווי מען שרייבט אין אייניקע צייטונגען און זשורנאלן, איז שוין בעסער נישט האבן קיין יידיש בכלל. לאטיין איז פארגליווערט געווארן אין טויטע פסוקים, אבער זי איז נישט קארופטירט געווארן. ווען עמיצער זאל האבן פארמישט דעם אקוואטיווים מיטן אבלאטיווים, וואלט מען אים „אויסגעלאכט פון פאלאץ“, ווי די ענגלענדער זאגן. אפילו די באראבארן האבן זיך נישט דערלויבט צו טאן מיט לאטיין דאס וואס מען טוט היינט מיט יידיש, און יידן טוען עס...

און טאמער איר וועט זאגן, אז איך בין צו שארף, וועל איך איך געבן א פאר ביישפילן פון היינטיקן יידיש — גענומען פון דער יידישער פרעסע — און איר וועט אליין זען, וואס דא טוט זיך.

א יידישע צייטונג שרייבט: „די פיפיציגסטע יוביליי פון פרץ וועט אבזערן ווירט ווערן“, א. א. וו. פאראן נאך זעקס גרייזן אין דער דאטע און די אנדערע פארטיים, אבער איך וויל שווינען אייערע נערוון.

און קיינער האט נישט אויסגעהאקט די שויבן פון דער רעדאקציע. פאר-קערט, מען האט געזאגט, אז דער חשובער רעדאקטאר מאכט גרויסע באמיאונגען אויפצוהאלטן יידיש, נרו יאיר...

נאך א ביישפיל:

„שלינגט אראפ דאס פלעשל דריי מאל א טאג“.

און א דריטער ביישפיל, אויף א פאקעט פון מצות:

„דער קאנטענטס פון דיזען פאקעטן איז כשר לפסח“. זיי וואלטן נישט געהאט די חוצפה צו שרייבן אזא ענגליש. דער ענגליש אויפן פאקעט איז גוט, ווייל זיי האבן געהאט עמיצן, וועלכער האט זיי געהאלפן; אבער יידיש איז הפקר, יידיש קענען זיי אליין...

ווי איר זעט גיי איך דא נישט אריין אין א וויכוח, צי דער יידישער געניטיוו איז א פאסעסיוו נאר און נישט קיין פולער געניטיווער ביינפאל. איך וואלט מוחל געווען אלע שרייבער, וואס האבן נישט קיין צייט זיך אין דעם אריינצולאזן, כל זמן זיי קענען יידיש... אבער ליידער פעלט אייניקע פון אונדזערע שרייבער דער אינסטינקט, וואס איז אזוי גוט ווי א הונדערט ייווא-לעקציעס. זיי האבן נישט דעם אינסטינקט און זיי ווילן נישט, אדער קענען נישט, זיך אויסלערנען יידיש.

וואָלט איך זיי אויך מוחל געווען — ווען זיי זאָלן נישט איינשפּאַרן זיך, אַז זיי מוזן דוקא שרייבן...

מדינת ישראל און סאָויעט־רוסלאַנד זענען היינטיקע צייטן די היימען פון גוטן יידיש — כּרעד דאָ נישט וועגן אינהאַלט. פּוילן אויך. קלאָר אַז אין צפּון־און־דרום־אַמעריקע און אפילו אין ענגלאַנד שרייבט מען נאָך אַ גוטן יידיש, אָבער דאָרטן שרייבט מען אויך דעם צעקאָליעטשעטן יידיש וואָס איך האָב ציטירט — אַזאָ יידיש וועט איר אין רוסלאַנד און ישראל און פּוילן נישט געפּינען. וואָס איז פון דעם אַפּצולערנען? זיי האָבן אַ באַציאונג צו דער שפּראַך. טאַמער עמיצער קומט מיט אַ שלעכטן יידיש, דרוקט מען אים נישט. אין די מערבדיקע לענדער איז נישטאָ צווישן יידן קיין באַציאונג צו יידיש. און די אויסנאַמען באַשטעטיקן דעם כלל.

איר האָט דאָ די סענטימענטאַליסטן און די צבועים. די סענטימענטאַליסטן פאַרגיסן טרערן אויפן חורבן — אמתע און אויפריכטיקע טרערן — און ס'האַרץ לאָזט זיי נישט אַרויסטרעטן קעגן דער הפּקרות אין יידיש. איינער אַזאָ ייד — אַ יידישער פירער — האָט מיר נישט לאַנג צוריק געזאָגט: „ס'טייטש, ווי קענסטו קריטיקירן יידישע שרייבער און יידיש בכלל נאָך דעם גרויסן חורבן?“ נאָכן חורבן איז ער אפילו גרייט אַראַפּצושלינגען דאָס פּלעשל דריי מאָל אַ טאַג, אַבי נישט קריטיקירן די שארית הפּליטה... די צבועים זענען אַ סך עקלדיקער. זיי האָבן בכלל נישט קיין באַציאונג און פאַרגיסן נאָר קראַקאַדיל־טרערן אויף דעם בראַך פון יידיש. זיי טוען גאַרנישט אויפצוהאַלטן יידיש. זיי גיבן נישט קיין מודעה אין אַ יידישער צייטונג און זיי גייען נישט אַריין אין אַ יידישן טעאַטער. אידאָ קאַמינסקאָ איז היינט אין לאַנדאָן: פּרעגט זי וועט זי איך זאָגן, אַז די דאָזיקע גבאים זענען אפילו נישט געקומען זען איר טעאַטער. זיי וועלן גיין אין אַ כינעזישן טעאַטער, אָבער נישט אין אַ יידישן.

פאַרשטייט איר מיך, זיי זענען וועלט־מענטשן, גרויסע אויפטוער; זיי רעדן ענגליש, אָדער פּראַנצויזיש; זיי קוקן אַרונטער צו די, וועלכע רעדן און שרייבן יידיש. איך באַגעגן זיי אָפט; ווען איך זאָג זיי, אַז בעצם זענען זיי די בטלנים, וואָרעם זיי הייבן נישט אָן צו פאַרשטיין די קונסט פון לעבן אין צוויי קולטורן און געניסן פון ביידן — איך רעד דאָ וועגן די, וועלכע האָבן געוויסע השגות — האָבן זיי נאָך פאַראיבל...

איך שטעל זיך אָפּ אויף די דאָזיקע דערשיינונגען אין אונדזער לעבן, וואָרעם זיי ברענגען צו דער הפּקרות. קיין יידישע שולעס האָבן מיר כּמעט נישט. עס איז אָפהענגיק פון אונדז אַליין צו כאַווענען די יידישע שפּראַך און צו קעמפּן קעגן די, וועלכע פאַרמעסטן זיך — אפשר נישט ווילנדיק אָבער דאָס איז אַן אַנדער ענין — צו פאַרניכטן דאָס וואָס מיר האָבן אין יידיש. וויל די הפּקרות ברענגט צו פאַראַכטונג. די, וועלכע קענען יידיש אָבער קענען נישט לייזן דעם שלעכטן יידיש, וואָס זיי געפּינען אין געוויסע צייטונגען און ביכער, הערן אויף ליינענען יידיש. נעמט אַ יידן אין ניו־יאָרק, וועלכער וויל נאָך ליינענען יידיש. ער קען נישט זיצן און וואַרטן אויף דער „גאַלדענער קייט“ אָדער „דוקא“. און

די טאָג־צייטונגען דענערווירן אים מיט זייער יידיש, הערט ער אויף צו לייענען. מיר קענען אלע אזוינע יידן.

אין אַ געוויסער מאָס זענען שולדיק די רעדאַקטאָרן פון יידישע אויסגאַבעס, היות זיי דרוקן אזאָ יידיש. אָבער זיי זענען נישט אינגאַנצן שולדיק. פאַראַן ביי אונדז אַ מנהג, אַז עמיצער שרייבט אָן אַ בוך, גייט ער נישט זוכן קיין פאַרלעגער, נייערט ער דרוקט אים אָפּ אויפן אייגענעם חשבון.

ער קען קיין פאַרלעגער נישט געפינען. אָבער ווער קען קאָנטראָלירן זיין יידיש? ווער קען אים זאָגן דעות? אין אייניקע ערטער לידן מיר מער פון רייכע מחברים, וועלכע קענען נישט קיין יידיש און דרוקן אויפן אייגענעם חשבון, איידער פון אַרעמע שרייבער, וועלכע האָבן נישט קיין פאַרלעגער...

וועט איר מיד פּרעגן: גוט, לאַמיר זאָגן אַז דו ביסט גערעכט, וואָס איז דיין תּרופּה? וועל איך אייך ענטפּערן כּהאי לישנא:

קודם כל איז נישט קיין חוב צו געפינען אַ תּרופּה ווען מען ווייזט אָן אויף אַ מחלה. אַ דיאַגנאָזע אַליין איז אויך אָן ענין; אפשר וועט עמיצער אָן אַנדערער געפינען אַ תּרופּה, שנית, טוט מיר וויי דאָס האַרץ און וווּ זאָל איך זיך אַראָפּ־רעדן פון האַרצן אויב נישט אויף אזאָ מין סימפּאָזיום ווי מיר האָבן דאָ.

דריטנס זינדיקן מיר אַלע, אייער אונטערטעניקער קנעכט בתּוכם, כאַטש נישט אזויפיל ווי דער מצה־בעקער אָדער דער רעדאַקטאָר מיט זיין „פיפיציגסטע יוביליי“. איז כּדאי מיר זאָלן זיך אַמאַל זאָגן מוסר איינער דעם אַנדערן, ספּעציעל. אַז יידיש האָט נישט קיין אפּטרופּסים, איך שרייב אָפּט העברעאיש און איך האָב זיך אויף וועמען אַנצושפּאַרן אויב איך זאָל זיין אין ספק, אָבער ווען איך שרייב יידיש, בין איך אַליין און איינזאַם און מוז זאָרען פאַר זיך, ווי ראַבינזאָן קרוואַע. דאָס זעלבע האָבן מיר געזאָגט חברים און קאָלעגן, עלטערע און בעסערע פון מיר, ווי עס שטייט געשריבן.

אָבער דאָס איז נישט אַלץ. אויב די דאָזיקע ווערטער וועלן גיין ווייטער. אַרויס פון די פיר ווענט פון דעם דאָזיקן זאָל, און דערגיין צו לייענער אין מדינת ישראל, צו יידן אין טאָוועט־רוסלאַנד, אין פּוילן, אין רומעניע, וועלכע געהערן צום קומענדיקן דור, דער דור נאָך מיינעם, זאָלן זיי לכל הפּחות וויסן, אַז מיר פּרווון אַליין קעמפּן קעגן דער הפּקרות אין יידיש; אַז די, וועלכע זאָגן מוסר דער יידישער מדינה, הלמאי זי טוט נישט גענוג אויפּצהאַלטן יידיש, און טענהן, מיט רעכט, אַז יידיש האָט אַ שלעכטע מערכה אין רוסלאַנד — און קענען אַליין נישט שרייבן קיין אַנשטענדיקן יידיש, זענען נישט די איינציקע רעפּרעזענטאַנטן פון דער יידישער קולטור.

איך געהער נישט צו די, וועלכע לעבן מיט אילוזיעס. אַן שולעס וועט איר נישט אויפהאַלטן קיין יידישע קולטור. אויב צווייפּראַכטייט וועט אַריינדרינגען צווישן יידן, וועט די צווייטע שפּראַך זיין העברעאיש. יידיש אויף ענגליש איז נישט קיין יידיש און נישט קיין יידישע קולטור.

„דער פּידלער אויפן דאָך“ איז נישט מער שלום־עליכם ווי „אַליווער“ איז טשאַרלס דיקענס, אפשר נאָך ווייניקער, היות „אַליווער“ איז לכל הפּחות באַזירט אויף איין בוך, און דער פּידלער איז אַ מישמאַש פון פאַרשידענע שלום־עליכם־

מאטיוון, איך בין אפילו נישט נתפעל וואָס יידן לויפן עס אַנקוקן. ס'האָט גאַרנישט צו טאָן מיט יידישער קולטור. כ'האַף אַז שלום-עליכמס יורשים באַקומען כאַטש גוט באַצאָלט פאַר דעם רעכט צו נוצן די טעקסטן...

די יידישע קאָטעדורעס אויף די אוניווערסיטעטן וועלן אונדז געבן אַ קליינע צאָל מומחים, ווי מיר האָבן לאַטיינער, אַבער נישט קיין מאַסן-יידיש. די גע- ציילטע סטודענטן, וועלכע קענען באמת יידיש, זענען נישט קיין סימן פון אויפ- לעבונג. פאַראַן נאָך מער, וועלכע קענען סאַנסקריט.
טאָ וואָס-זשע טוען מיר דאָ?

יעדער פון אונדז מאַכט זיין אייגענעם חשבון און ראַציאָנאַליזירט זיין אייגענע שטעלונג. פון מיר אויס, און קיינער איז נישט מחוייב מסכים צו זיין, כאַטש איך האָף אַז אייניקע וועלן יאָ מסכים זיין, זעט עס אַזוי אויס: מיר רעדן נאָך יידיש און שרייבן נאָך יידיש. מיר האָבן יידיש אין אונדזער בלוט, אַזוי צו זאָגן. עס איז אונדזער אוצר, אַזאָ מין פּריוואַטער עדלשטיין, און מיר האָבן רעכט זיך צו פאַרזאַמלען און דיסקוטירן דעם דאָזיקן אוצר, נישט ווייניקער ווי די פּראַקטיצירער פון אַן אַנדערער קולטור האָבן עס.

אויב עמיצער זאָגט, אַז קעגן אַלע לאַגישע באַווייזן וועט יידיש נאָך אויפ- לעבן במהרה ובימינו, וועל איך מיט אים נישט פּאַלעמיזירן, להיפך, איך וועל מתפלל זיין, אַז ער זאָל זיין אַן אמתער נביא... און אויב דער שר האומה וועט עפעס טאָן מכוח יידיש, וועל איך זאָגן — זאָל זיין געבענטשט און געהויבן זיין נאָמען!

הכלל, איך בין דאָ, ווייל איך קען יידיש און וויל טרעפן נאָך יידן, וועלכע קענען יידיש, און ווער וויל זיין פּראַקטיש?

אויב מענטשן קומען צו אַזוי גערופענע נישט-פּראַקטישע אסיפות, איז אַ סימן, אַז זיי דאַרפן זיי האָבן. אין דער אסיפה גופא ליגט איר שכר. מיר דאַרפן נישט וואַרטן צו זען אויב רעזאָלוציעס וועלן דורכגעפירט ווערן און דערגרייכן אַ געוויסן ציל. מיר האָבן דעם ציל דערגרייכט מיט דעם, וואָס אין נינצן זעקס און זעכציק האָבן מיר אַ סימפּאָזיום אין יידיש. איך האָף, אַז מיר וועלן האָבן נאָך איינעם אין זיבן און זעכציק.
און באהרית הימים?

מען האָט געפרעגט אַ תימנער צדיק צי משיח צדקנו וועט זיין אַ ווייסער ייד אָדער אַ שוואַרצער ייד. „איך האָב נאָכגעקוקט אין די הייליקע ספרים“, האָט ער געזאָגט, „און נישט געפונען קיין רמז וועגן דעם; אַבער איין זאָך איז דאָ קלאָר און אַלעמען באַקאַנט: זיין אייזל וועט זיין אַ ווייסער.“

דאָס פאַרקערטע וועגן יידיש. נישטאָ קיין רמז וועגן אייזל, אַבער מען דאַרף אַנעמען אַז צום אייזל וועט משיח רעדן ענגליש. שטוביקע בהמות האָבן אַ טבע צו פאַרשטיין נאָר אויפן גויישן לשון. אַבער צו יידן וועט משיח לכל הדעות רעדן יידיש...

לאַנדאָ, 1966.

יידיש לעבן און יידיש לשון און בעלגניע אמאל און היינט

פון ישעיה זאנרבערג (בריסל)

די ערשטע קהילות אין בעלגניע

ס'איז אין אלגעמיין אנגענומען, אן די ערשטע יידן האבן זיך באזעצט אין די שטחים פון היינטיקן בעלגיע, ווען די רוימישע חילות זענען אריינגעדרונגען אין לאנד. לויט פראפ. מאקס גאטשאַלק, פרעזידענט פון אינסטיטוט פאר הויכע יידישע פארשונגען אין בריסל, האבן זיך שוין אין 4^{טן} יארהונדערט געפונען קליינע יידישע קהילות אין טורנעע און אין טאנגערן. לויטן האלענדישן היסטאָ-ריקער קעינעז, זאלן זיי אין די דערמאָנטע שטעט אפילו האָבן געהאַט בתי-מדרשים.

אין יאָר 945 קומט פאַר דער גירוש פון הואי, פּונוואָנען די פאַרטריבענע יידן לאָזן זיך קיין לייעזש.

אַ סך היסטאָרישע דאָקומענטן באַווייזן, אַז אין פאַרשידענע שטעט און דער-פּער פון די בעלגישע פּראָווינצן, האָבן שוין דאַמאָלסט עקזיסטירט נעמען פון גאַסן, עפּנטלעכע פּלעצער און בנינים, וועלכע זענען געווען פאַרבונדן מיט אַ יידיש לעבן אויפן אָרט, ווי אַ שטייגער, יאָדענסטראַעט, וואָל דע זשוויף, יאָדענ-באַרנע א. א. וו.

פון אַן אויטענטישן דאָקומענט, וועלכער געפינט זיך אין די קעניגלעכע אַרכיוון אין בריסל, ווייסן מיר, אַז די נעמען פון די יידן זענען געווען: ווינאַנדוס דע פּאַנדיע, מאָדעי דע סאַלין, אַרנאָלד יודאַעאָ א. ד. גל. מען קען זיך משער זיין, אַז זייער גייסטיק לעבן איז געווען אויסגעפילט מיט אַ רעליגיעזן אינהאַלט. די איבערגענומענע השפּעות פון זייערע שכנים, זענען פון די יידישע איינ-וווינערס געוואָרן איבערגעאַנדערשט לויט זייערע אייגענע טראַדיציעס, וועלכע האָבן דורך דעם באַקומען דעם קאַלאַריט פון אָרט וווּ ס'איז זיי אויסגעקומען צו לעבן.

מען קען מיט זיכערקייט אָנעמען, אַז אַ גרעסערע יידישע קהילה, האָט זיך געפונען אין בריסל אַ צייט פאַרן עלפטן יאָרהונדערט. יידן האָבן זיך דאַמאָלסט קאַנצענטרירט אויפן אינדזל סען-זשערי נישט ווייט פונעם „קאַסטרום“, דאָס

הייסט, נעבן שלאָס פונעם דוכס פון בראַבאַנט, בערך אויפן אָרט וווּ ס'געפינט זיך היינט די קירך רישע־קלער. איבער דעם טייך סענע איז געווען אַריבער־געוואָרפן אַ בריק, וועלכע האָט געטראָגן דעם נאָמען „יאָדענברייגגע“. די דאָזיקע בריק האָט נאָך יאָרן לאַנג דערמאָנט אין דער עקזיסטענץ פון אַ יידישן ישוב אויף דעם אָרט. לויטן היסטאָריקער דע מאַרעז, איז אין גאַנצער שכנות פון קאַסטרום געווען איינגעאַרדנט אַ מאַרק, וועלכער האָט געטראָגן דעם נאָמען „נעדערמאַרקט“. (מן הסתם זיך געפונען אין אַ טאַל).

ווען דער דוכס האָט פאַרלאָזן דעם אינדזל סען־זשערי און זיך באַזעצט אין זיין שלאָס אויפן „קוידענבערג“, האָבן די יידן אים נאָכגעפאַלגט, וועלנדיק ווייטער געניסן פון זיין שוץ. ער האָט זיי פריער אויסגעהיט פון די כסדר־דראַ־ענדיקע געפאַרן מצד זייערע שכנים.

אָזוי ווי דאָס באַזעצן זיך פונעם דוכס אין קוידענבערג איז, לויטן היסטאָריקער באַנאַנפאַנט, פאַרגעקומען אין סוף פון עלפטן יאָרהונדערט, דרינגט דערפון אַרויס, אַז ס'האָט עקזיסטירט אין בריסל אַ יידישע קהילה, פאַרן עלפטן יאָרהונדערט. די יידישע עדה האָט זיך באַזעצט אין דער נידער פון קוידענבערגער שלאָס און געלעבט צוזאַמענגעפרעסט אינעם טאַל פון קאַפערבעקע, דאָרט וווּ ס'געפינט זיך היינט דער פּאַלע דע באַזאַר און דער בנין פון „האַטעל ראַווענסטעען“, וועלכער האָט נאָך ביז היינט אויפגעהאַלטן דעם אַרכיטעקטאַנישן סטיל פון יענער עפּאָכע. די דאָזיקע געגנט איז באַצייכנט אין דער געשיכטע מיטן נאָמען: „יאָדענ־פּול“ (ייִדנאָמפּ) און די ענגע געסלעך, וועלכע האָבן זיך דאָרט אויספאַרמירט, האָבן געהייסן: יאָדענסטראַעט, יאָדענבערג א. ד. גל. די איינוווינערס פון דאָזיקן געטאָ האָבן אויסגעהאַקט אין די שיפועים, וועלכע האָבן געפירט צום אויבערשטן טייל שטאָט, פיר אַרויסגענג, וואָס האָבן געטראָגן דעם נאָמען: יאָדענטראַפּען, די דאָזיקע טרעפּ זענען פאַרשווונדן, צוליב דער מאַדערניזירונג פון דעם שטאָט־טייל, אַן ערך צען יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

יידן פאַרנעמען זיך אין יענע צייטן מיט קליינהאַנדל און מלאכה, זיי באַרגן געלט אויף פראַצענט און פראַקטיצירן מעדיצין, יורידיש ווערן זיי נישט באַ־טראַכט ווי לייב־אייגנטום. זיי זענען אָבער אויך נישט אַנערקענט פאַר בירגער, ווי אונטערן רוימישן רעזשים, נאָר זיי ווערן באַטראַכט ווי אויסלענדער, וואָס געפינען זיך נישט אונטערן שוץ פון וועלכער ס'זאל נישט זיין פרעמדער מלוכה. מיר נעמען אַרויס פון דובנאָוס „וועלט־געשיכטע פון יידישן פּאַלק“, אַז נאָכדעם ווי קאַרל דער פינפטער, קעניג פון די נידערלענדער, האָט זיך פאַר־בונדן מיט שפּאַניע, האָבן אין זיינע פראַווינצן גענומען אַריינדרינגען מאַראַנען פון דעם פּירענעזאישן האַלב־אינדזל. די מאַראַנען האָבן זיך געלאָזט גיין צוערשט אין דרומדיקן טייל (בעלגיע) מיט דער האַפּענונג צו קענען מיט דער צייט אַראַפֿ־וואַרפן דעם קאַטוילישן לעבנס־שטייגער.

מיר זעען, בכך, אַז אין 16־טן יאָרהונדערט באַווייזן זיך אין בעלגיע יידישע משפחות פון שפּאַניע און פאַרטוגאַל און זיי פאַרשפּרייטן זיך אין לאַנד. מען דאַרף דאָ אונטערשטרייכן, אַז אויב אין די פריערדיקע יאָרהונדערטער, האָבן זיך אין די בעלגישע פראַווינצן אויפגעהאַלטן דער עיקר אשכנזישע יידן, בעיקר פון

די רהיזן-לענדער, ווו יידיש לשון האט זיך אָנגעהייבן צו פאַרמירן, שאַפט זיך מיט דער איינוואַנדערונג פון 16-טן יאָרהונדערט אַ ישוב פון ספרדישע יידן. זיי ברענגען מיט זיך זייער אייגענעם לעבנסשטייגער און דער עיקר ברענגען זיי מיט זייער שפראַך לאַדינאָ, אָדער דזשודעזמע, דאָס הייסט פשוט, יידיש. דאָס איז, ווי מיר ווייסן, אַן אַלט שפּאַניש לשון, אין וועלכן די ספרדישע יידן האָבן אַריינגענומען העברעאישע און אַראַמעאישע אויסדרוקן מיט אייגן געשאַפענע אידיאָמען און געשריבן מיט העברעאישע אותיות. אין דער דאָזיקער שפּראַך האָבן זיי פאַרמאָגט איבערזעצונגען פון תנ"ך, פרקי-אבות און אַנדערע ספרים. חוץ דעם, פּעריאָדישע אויסגאַבעס און אַ דיכטונג, וואָס באַשטייט דער עיקר פון וויג-לידער.

מיר האָבן אויבן געהערט וועגן אַנקום פון יידן קיין בעלגיע אין 16-טן יאָרהונדערט. פּראָפּ. מאַקס גאַטשאַלק גיט איבער, אַז לויט אַ טשאַרטער פון 1480, איז דערלויבט געוואָרן אַ קליינער צאָל יידן זיך צו באַזעצן אין אַנטווערפן. אָבער אַלע רעדן וועגן דעם אויף אַזאַ אױפן, ווי ס'וואָלטן קיין יידן אין בעלגיע נישט געווען שוין פון פריער. וואָס איז די סיבה פון דאָזיקן בלויז, וועלכער איז זל אויף קנאַפע צוויי יאָרהונדערטער?

דער פאַטאַלער יאָרהונדערט

יעדן דריטן זונטיק פון חודש יולי, ווען דער יערלעכער קערמעס פון בריכל איז אין פולן ברעך, אינמיטן די פריילעכע פאַלקס-שפילן און פאַרווילונגען, גייט אַרויס פון דער קאַטעדראַלע סינט גידיל די באַרימטע פּראָצעסיע, וואָס טראָגט דעם נאָמען: „זייער הייליקער סאַקראַמענט פון וווּנדער“.

יידן, וואָס זעען אַדורכגיין דעם פרידלעכן צוג מיט די גרופעס זינגענדיקע קינדער און די רייען יונגפרויען אַנגעטאַן אין ווייסן, פאַלט נישט איין צו טראַכטן, אַז דאָס פייערט די קירך דעם נצחון, וואָס זי האָט אַפּגעהאַלטן מיט אַן ערך זעקס הונדערט יאָר צוריק, איבער אַן עדה יידן, וועלכע זענען געשטעלט געוואָרן צום משפט פאַר אַ שענדונג פון האַסטיעס. אודאי קומט זיי נישט אויפן געדאַנק, אַז דער דאָזיקער יובל פון דער קירך איז פאַרבונדן מיטן בלוטיקסטן קאַפיטל פון דער יידישער מאַרטיראַלאָגיע אין בעלגיע.

נאָך היינט קען מען זען אויף איינעם פון די צען וויטראַזשן, וועלכע באַצירן די קאַטעדראַלע, דאָס בילד פון די יידישע מאַרטירערס, וועלכע הערן אויס, קינענדיק, דעם ווערדיקט פון הויכן געריכט, אַז זיי וועלן ווערן פאַרברענט לעבעדיקערהייט ביים שוואַרצן טורם אויפן פּלאַץ סינט-קאַטערין אין בריסל.

אין רעזולטאַט פון יענעם משפט זענען די יידישע פאַרמעגנס קאַנפּסיקירט געוואָרן לטובת דעם אוצר פון דוכס, און אַלע לעבן-געבליבענע יידן זענען אויף אייביק פאַרטריבן געוואָרן פון לאַנד.

דער דאָזיקער גירוש איז פאַרגעקומען אין יאָר 1370, און פון דאַמאַלסט אַן איז בעלגיע געוואָרן אויסגעליידיקט פון יידן.

וועגן דער דאָזיקער געשעעניש איז געבליבן אַן עלעגיע, אין העברעאיש:

אָנגעשריבן פון איינעם פון די גולים, וועלכער גיט נישט אָן זיין נאָמען. פון די קינות, אין וועלכע דער אָנאָנימער מחבר פאַראַפראַזירט ערטער־וויזן דעם „על נהרות בבל“, נעמען מיר אַרויס פּאָלגנדיקע שורות:

„ביים ברעג פון טייך סענע, לאַז איך פריי רינען מיינע טרערן, ווען איך דערמאָן זיך די גרויזאַמע שחיטה פון אַנגיען (אַ שטאַט אין בראַבאַנט) און איך טראַכט וועגן דעם מוראדיקן שייטער פון בריסל“.

„איך הענג אויף מיין האַרץ אויף אַ ווערבע פון ברעג טייך. וויי! פון די וואַסערן פון דער סענע הערן זיך בלויז נאָר יאַמערדיקע קלאַגענישן, און מיינע אַקאָרדן זענען פאַרגאַנגען אין אַ געזיפּצעניש.“

און ער פאַרענדיקט די האַרבע ווערטער:

„פריי זיך, טאַכטער פון אדום, וואָס ווינט אין דעם לאַנד פון בראַבאַנט! אויך צו דיר וועט דערגיין דער בעכער מיט גאַל, פון וועלכן דו וועסט טרינקען ביז דו וועסט נישט שיכור ווערן!“

פון 16-טן יאָרהונדערט ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה

נאָך זייער ווידעראַינאוואַנדערונג אין 16-טן יאָרהונדערט, ווערן יידן נאָר טיילווייז טאַלערירט אין לאַנד. ערשט אין 1794, ווען דער פראַנצויזישער גענעראַל זשאַרדאַן פאַרנעמט בעלגיע און דאָס לאַנד ווערט פאַראַייניקט מיט פראַנקרייך, באַקומען יידן גלייכבאַרעכטיקונג. די קאָנסטיטוציע פון 1831, ווען בעלגיע ווערט אומאַפהענגיק, באַשטעטיקט די גלייכבאַרעכטיקונג פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע באַשטייט דאַמאַלסט פון דריי טויזנט נפשות. אין די אַכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט קומען גרעסערע גרופעס פליטים פון רוסלאַנד און נאָך דער דורכ־געפאַלענער רעוואַלוציע פון 1905 דערגייט די צאָל יידן אין בעלגיע ביז אוואַנציק טויזנט.

אונטערן דרוק פון פאַרשאַרפטן אַנטיסעמיטיזם אין אומאַפהענגיקן פּוילן, וואַנדערן אויס פון דאָרטן גרעסערע צאָלן יידן, פון וועלכע אַ טייל באַזעצט זיך אין בעלגיע. צוואַמען מיט די פּופּצן טויזנט פליטים פון דייטשלאַנד נאָכן קומען פון היטלערן צו דער מאַכט, וואַקסט אויס דער ישוב אין בעלגיע ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה צו קנאַפע הונדערט טויזנט נפשות.

אויפן פּאָן פון עפנטלעכן לעבן הייבן זיך אַרויס פּערזענלעכקייטן, ווי: באַראָן הירש, פראַנץ פּיליפּזאָן, גענעראַל בערנהיים, אַמבאַסאַדאָר קאַרל מעי, די מיניס־טאַרן פּאַול היימאַנס און גוטענשטיין, ס. ווינער, בירגערמייסטער פון בואַ פּאַר; פּאַול ערעדאָ א. אַנד.

ס'קומען אויף ישיבות, סינאַגאָגעס און הילף־אינסטיטוציעס. יידן שאַפן און אַנטוויקלען נייע אינדוסטריעס. ווי: דיאַמאַנטן, לעדער, טעקסטיל און שפינערייען, גאַלדשמידעריי א. א. וו.

ס'שטייען אויף גרעסערע קהילות אין בריסל, אַנטעוורפן, ליעזש און שאַר־לערוואַ. אין די אַוניווערסיטעט־שטעט גענט און ליעזש, וווּ ס'לערנען זיך צאָל־רייכע יידישע סטודענטן, וואָס האָבן נישט קיין צוטריט צו די אַוניווערסיטעטן

פון די מזרח-איראפעאישע לענדער, בילדן זיך יידישע סטודענטן-קרייזן, וועלכע אנטוויקלען אן אינטענסיווע קולטור-טעטיקייט אויף יידיש.

ד"ר חיים שאַשקעס, רעדנדיק אין זיינס אן אַרבעט וועגן דער יידישער סטודענטן-קאָלאָניע אין גענט, דערמאָנט, אַז ס'פלעגן אַהין קומען לעקטאָרן פון פּוילן, ווי: זלמן שניאָור, אַנוכי א. אַנד. די יידישע סטודענטן אין בעלגיע זענען אויך געווען באַטייליקט אין דער גרינדונג פון דעם זשורנאַל „דער יידישער סטודענט“ אין ציריך.

געטריי צו די טראַדיציעס, וואָס די אימיגראַציע פון די מזרח-איראפעאישע לענדער האָט מיט זיך געבראַכט, אַנטוויקלט זיך דאָס יידישע קולטור-לעבן מיט אַ גיכן טעמפּאָ. אַחוץ דער ישיבה „עץ חיים“ אין היידע, שטייען אויף טאַג-שולעס מיט העברעאיש ווי אַ לימוד און צוגאַב-שולעס אויף יידיש אין בריסל און אַנטווערפן; טאַג-צייטונגען, ווי: „אונדזער טאַגבלאַט“; „דער בעלגישער טאַג“ און „לעצטע נייעס“; וואַכן-זשורנאַלן, ווי: „אונדזער ישוב“, „די יידישע וואַך“ און „די פרעסע“. אין 1935 דערשיינט אין אַנטווערפן אַ חודש-זשורנאַל, „די בעלגישע בלעטער“, אַרויסגעגעבן פון שרייבער-קדוש בייניש זילבערשטיין אין דער צייטשריפט געפינען זייער אַרט די פען-מענטשן: ד"ר י. ב. ציפּור, אלי קובאַוויצקי, ביידע אומגעקומען אין די דייטשע לאַגערן, און להבדיל בין החיים והמתים, דאָויד לעהרער, אריה קובאַוויצקי, היינט דירעקטאָר פון „יד ושם“ אין ירושלים א. אַנד.

יידיש לשון לעבט אַ רייך-פּולסירנדיק לעבן אין די גרעסערע שטעט, וווּ עס שאַפן זיך דראַם-קרייזן, כאַרן, ביבליאָטעקן און רעפּערענטן-קרייזן. קיין בעלגיע קומט דער מאַסקווער יידישער מלוכה-טעאַטער מיט מיכאַעלסן און זוכ-קינען; דער „אַרט“ מיט משה בראַדערזאָן; ס'קומט שלום אַש, פּרץ מאַר-קיש א. אַנד.

ביי מיר געפינט זיך אַ פּאַטאַגראַפישער דאַקומענט, וועלכער איז כאַראַק-טעריסטיש פאַר יענער צייט. דאָס איז אַ פּאַטאַ פון אַריינגאַנג צו דער פּאַליציי-ביראָ אין אַנטווערפן וווּ צווישן אַנדערע שפּראַכן, איז אויך דאָ אַן אויפשריפט אין יידיש: „איינגאַנג צו פּאַליצייאַ“. פאַר דער עפנטלעכער מאַכט איז דאַמאַלסט נישט געשטאַנען די פּראַגע צי יידיש איז אַ שפּראַך...

מען האָט דאַמאַלסט געווען יידן, וואָס האָבן געאַרבעט אין די קוילן-גרובן פון שאַרלערוואַ און גענט.

לאַמיר דאָ דערמאָנען דאָס געדיכט „איך און דאָס פּערד“ פון אַנטווערפּענער דיכטער, אהרן דאָמב, דער יונגער דיכטער שילדערט דאָרט די פיינלעכע אַרבעט פונעם קוילנגרעבער, באַוויינענדיק דערביי דעם גורל פון די פּערד, וואָס ווערן באַנוצט אין די מינעס, וועלכע זענען פאַרמשפּט קיינמאַל נישט צו זען די ליכט פון טאַג.

מען דאַרף אויך דערמאָנען דעם בריסעלער דיכטער, שמואל אייכל, מחבר פון „די קוּזניעץ“, אַ ליד, וואָס איז געוואָרן איינס פון די פּאַפּולערסטע אַרבעטער-לידער אין דער יידישער וועלט און דערפאַר, על פי טעות, געוואָרן אַ צייט לאַנג פאַרעכנט פאַר אַ שאַפונג פון מאַריס ראַזענפּעלד.

יידן האבן אויך אין די צייטן געשאפן פרישע פרנסה-קוואַלן, ווי למשל: שנעל-פאָטאָגראַפיע, וואָס צאָלרייכע משפחות אין בריסל און אין אַנטווערפן האָבן דערפון געצויגן חיונה. אזוי ווי די דאָזיקע באַשעפטיקונג אין, אגב, נאָר אַנגע-גאַנגען אין די עפנטלעכע פאַרוויילונגס-טעג, וועלכע קומען פאַר דער עיקר אין זומער, האָבן די שנעל-פאָטאָגראַפן געהאַט בריווח צייט אין ווינטער זיך צו פאַרנעמען מיט קולטור-אַרבעט.

אונטער דער נאַצישער אַקופאַציע

אַ באַזונדער קאַפיטל איז די יידישע קולטור-אַרבעט אין בעלגיע בשעת דער נאַצישער אַקופאַציע.

זינט דעצעמבער 1941 ביזן סוף פון דער מלחמה, איז דערשינען אין בריסל, יעדן חודש, די צייטונג „אונזער וואָרט“.

די דאָזיקע צייטשריפט, וועלכע האָט געמוטיקט יידן אין זייערע באַהעל-טענישן, איז געוואָרן אַרויסגעגעבן פון די לינקע פּוּעלי-ציון אונטער דער רע-דאַקציע פון אַבוש ווערבער און אברהם ריבאַ.

ס'האַט אויך פונקציאָנירט אַ געהיימע יידישע ביבליאָטעק, וועלכע האָט באַזאָרגט יידן אין זייערע באַהעלטענישן מיט ליענ-שטאַף און דערמיט געשטאַרקט זייער אויסדויער. די ביבליאָטעק, וועלכע האָט זיך געפונען אויפן צווייטן שטאַק פון דער גרויסער סינאַגאָגע, האָט אויך געדינט פאַר אַ טרעף-פונקט פאַר יידישע רעזיסטאַנטן, וועלכע האָבן זיך דאַרט באַגעגנט, פאַרטיילט געהיימע ליטעראַטור און אויסגעטיילט סאַציאַלע הילף.

רעדנדיק וועגן דער יידישער קולטור-אַרבעט אונטער דער נאַצישער אַקו-פאַציע, דאַרף דערמאַנט ווערן דער גרויסער אויפטו, וועלכער איז געוואָרן פאַרטראַכט פון נתנאל לעווקאָוויטש. דער דאָזיקער אויפטו איז באַשטאַנען אין צוגרייטן אויך נאָך דער מלחמה אַ יידישע איבערזעצונג פון תלמוד בבלי.

מיט דער אויספירונג פון דער אַרבעט האָט זיך פאַרנומען הרב ד"ר שמואל היבנער און נתנאל לעווקאָוויטש האָט גענומען אויף זיך די הוצאות, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער אויסגאַבע.

איז געזעסן אין זיין באַהעלטעניש ר' שמואל היבנער, פאַרטיפט אין זיין מלאכת הקודש און, ביי דער לויערנדיקער טויט-געפאַר, געאַרבעט אויף דעם גיגאַנטישן ווערק, פון וועלכן ס'זענען שפעטער דערשינען צוויי מסכתות: בבא קמא און בבא מציעא. אַ דריטע מסכתא, ברכות, איז אין דרוק, הלואי זאָל זיין באַשערט, אַז ס'זאָלן דערשיינען נאָך און נאָך! פאַר דער מסכתא בבא קמא, דערשינען אין 1952, האָט ד"ר היבנער באַקומען דעם צבי-קעסעל-פרייז.

אין יענע בהלה-צייטן האָט אויך משה פלינקער, אַ זעכצן-יעריק בחורל, אַנגעשריבן אין העברעאיש, אַ טאַג-בוך, אין וועלכן ס'שפייגלט זיך אַפ די אַט-מאַספער פון די נגישה-יאָרן אין בעלגיע צוזאַמען מיט די געפילן און באַטראַכ-טונגען פון דעם יונגן עילוי. די דאָזיקע העפטו, וואָס משה פלינקער האָט אַנגע-

היבן שרייבן דעם 24-טן נאוועמבער 1942, זענען אין יאָר תשכ"א — 1961 — דערשינען אין פאַרלאַג „יד ושם“ אין ירושלים.

משה פלינקער האָט אָבער נישט דערלעבט דאָס דערשיינען פון זיין ספרל. צוזאַמען מיט זיינע עלטערן, שוועסטער און ברידער (ניין נפשות) איז ער דעם 7-טן אַפּריל 1944, פאַרשלעפט געוואָרן קיין אוישוויץ וווּ ער איז אומגעקומען מיט אַ מאַרטירער-טויט.

אין יידיש איז אויך דערשינען פון צייט צו צייט „אונדזער קאַמף“ אַרויס-געגעבן פון אַ גרופע יידישע קאָמוניסטן.

נאָך דער מלחמה

אין סעפטעמבער 1944, נאָכדעם ווי די דייטשע חיילות זענען געוואָרן אַרויסגעיאָגט פון לאַנד, האָט זיך באַלד אָנגעהייבן אַן אינטענסיווע קולטור-טעטי-קייט אין ישוב. יידן זענען נאָר-וואָס געווען אַרויסגעקומען פון זייערע באַהעל-טענישן און זענען נאָך נישט געווען אַריינגעגלידערט אין די טעגלעכע באַשעפ-טיקונגען. האָט מען אויסגענוצט די פרייע צייט זיך צו טרעפן מיטאַנאַדער און צו טאָן געזעלשאַפטלעכע אַרבעט. עס זענען געקומען פאַנדן פון אויסלאַנד און עס זענען פאַר די געלטער געוואָרן אויפגעבויט ספעציעלע הייזער וווּ ס'האַבן פונקציאָנירט ביבליאָטעקן, צוגאַב-שולעס, כאַרן, קלובן, קענגזייטיקע הילף, פרויען-פאַרבאַנדן, אַ פאַלקס-טעאַטער א. א. וו.

פון אומלעגאַלן „אונדזער וואָרט“ איז געוואָרן אַ וואַכן-צייטונג. דער דאָזיקער פּרעסע-אַרגאַן, וועלכער איז אין אָנהייב דערשינען ראַנעאירט, איז שפּעטער אַרויסגעגאַנגען מיט קלישעס און צום סוף, ווען ס'איז אָנגעקומען שריפט פון ישראל, האָט ער זיך געדרוקט ווי ביי לייטן.

אין 1945 איז דערשינען דאָס ערשטע ביכל אין יידיש „האַנט-אין-האַנט“, אַרויסגעגעבן פון דער געזעלשאַפט „שול און דערציאונג“. אין 1949, דערשיינט אַ לידער-העפט אַרויסגעגעבן פון בעלגישן אַפטייל פון אַלוועלטלעכן קולטור-קאָנגרעס.

ביכער אין יידיש, וואָס שפיגלען אַפ טיילווייז אַדער אינגאַנצן דאָס לעבן פון יידן אונטער דער נאַצישער אָקופאַציע, זענען:

„ניסעלעס טרער“ פון שפרה ווערבער, אַרויסגעגעבן דורך „שול און דערצי-אונג“ אין בריסל, 1950; „מעשהלעך און משלים“ פון פייוול בלאַנק, אַרויסגע-געבן דורך „שול און דערציאונג“ אין בריסל, 1952; „מיינע איבערלעבונגען“ פון ישראל טאַבאַקמאַן, אַרויסגעגעבן פון פאַרלאַג י. ל. פּרץ, תל-אביב, אין 1957; „טעג פון שרעק“ פון יעקב צבי לעמעל, אַרויסגעגעבן פון מחבר אין פאַריז, אין 1962; „דער שונא אין די מויערן“ פון ישעיה זאַנדבערג, אַרויסגעגעבן אין תל-אביב דורכן פאַרלאַג י. ל. פּרץ, אין 1965; „פונקען אין דער נאַכט“ פון זעל-ביקן מחבר, אַרויסגעגעבן אין תל-אביב דורכן פאַרלאַג „אויפקום“, אין 1965.

דער היינטיקער מצב

נאך דער מלחמה בלייבן מיר מיט א ישוב פון צוואנציק טויזנט נפשות. א דאנק דער אינטערווענץ פון וועלט־קאנגרעס האָט די בעלגישע מאַכט דערלויבט צען טויזנט די־פּיס אַרײַנצוקומען אין לאַנד. היינט צו טאָג האָט זיך בײַ אונדז אויסקריסטאַלזירט אַ ישוב פון פינף און דרייסיק טויזנט יידן.

אין פאַרגלייך מיט די יאָרן פון פאַר דער מלחמה איז דאָס קולטור־לעבן אין אַ גרויסער מאָס געוואָרן אָפּגעשוואַכט. פונדעסטוועגן, האָבן מיר אין ישוב קולטור־כחות, וואָס זענען אַקטיוו אין אַ באַדייטנדיקער מאָס. קיין אייגענע פרעסע אויף יידיש האָבן מיר דאָ נישט, אָבער די פאַרזעצער צייטונג „אונזער וואָרט“ און „אַרבעטער־שטימע“ גיבן אָפּ איינמאַל אין וואָך, צי אין צוויי וואָכן, אַ זייט פאַר בעלגיע. די שטענדיקע מיטאַרבעטער אין בעלגיע זענען: ה. ביבראַוסקי, פייוול בלאַנק, אהרן דאָרף און דער שרייבער פון די שורות.

דער קולטור־קרייז „עמנואל רינגעלבלום“, וועלכער גייט איצט אַריין אין פינפטן יאָר פון זיין עקזיסטענץ, אַנטוויקלט אַ ברייטע אַקטיוויטעט אויף יידיש. ער אַרגאַניזירט רעגולער ליטעראַרישע אימפרעזעס, רעפּעראַטן און קאַנצערטן פון יידישן וואָרט מיט אייגענע און מיט צוגערייזטע כחות. ער האָט באַוווּזן צו שאַפן אַרום זיך אַן אוידיטאָריע, וועלכע קומט אויף זיין יעדן רוף און דאָס גיט אים אַ מעגלעכקייט כסדר צו אַקטיוויזירן זיין טעטיקייט.

די דאָזיקע אונטערנעמונגען קומען פאַר אין הויז פון „יוגנט־צענטער“ אין בריסל, וועלכער שטעלט צו זיך דיספּאָזיציע פון רינגעלבלום־קרייז, דעם גרויסן, גוט־איינגעאָרדנטן זאַל, וואָס נעמט אַריין אַן אוידיטאָריע פון צוויי הונדערט מענטשן, אימפרעזעס, ביי וועלכע מען זעט פאַר אַ באַזונדער צאָלרייכן באַזוך, ווערן איינגעאָרדנט אין ספּעציעלע זאַלן.

דער „יוגנט־צענטער“ נעמט אַריין אין זיין פאַרצווייגטער אַקטיוויטעט אויך קורסן פון העברעאיש און יידיש. די יידיש־קורסן ווערן אָנגעפירט פון דער לערערין מרים קאַץ, וועלכע פירט אויך אַן מיט אַ צוגאַב־שולע א. נ. : „פריינט פון קינדער“.

אַ קולטור־טעטיקייט אויף יידיש פילט אויך אויס אין ישוב דער „אַרבעטער־רינג“. ער האַלט אויס אַ צוגאַב־שולע און ברענגט אַראָפּ פון צייט צו צייט אַ שרייבער פון פאַרזי.

פאַראַן אין בריסל צוויי טעגלעכע שולעס. דאָס זענען: דער „בית ספר כללי“ וווּ עס לערנען אַן ערך דריי הונדערט קינדער, און „גננו“ מיט אַן ערך הונדערט קינדער. די ערשטע איז אַן אַרטאָדאָקסישע און די צווייטע אַ ליבעראַלע. אין די ביידע שולעס איז די לערן־שפּראַך פּראַנצויזיש מיט העברעאיש ווי אַ לימוד. יידיש ווערט נישט געלערנט.

צוויי יידישע שולעס פון אַ גרעסערן פאַרנעם, געפינען זיך אין אַנטווערפן, דאָס זענען: „תּחכּמוּני“ מיט אַכט הונדערט תּלמידים, און „יסודי תּורה“ מיט טויזנט צוויי הונדערט תּלמידים.

די לעצטע איז אַ שטרענג אַרטאָדאָקסישע שולע וווּ די מיידלעך לערנען העברעאיש מיט דער ספרדישער הברה און די יינגלעך מיט דער אשכנזישער הברה. אין ביידע אַנטווערפּענער שולעס איז, לויטן נייעם געזעץ, וואָס איז גילטיק פאַר די פּלעמישע פּראָווינצן, די לערן־שפּראַך פּלעמיש. פּאַראַן אויך אַ ישיבה אין ווילעברוק געבן אַנטווערפּן.

דאָס איז אין אַלגעמינע שטריכן דער מצב פון יידישן קולטור־לעבן אין בעלגיע אַמאָל און היינט. דער פּראָבלעם פון נאַכווקס שטעלט זיך דאָ אַוועק אין דער זעלביקער שאַרפּקייט ווי אין אַנדערע יידישע ישובים. אָבער ווען אַ קולטור־אינסטיטוציע קען אויף איר אַ רוף צונויפּברענגען אַן אוידיטאָריע פון צוויי הונדערט מענטשן און מער, ווען אַ יידישער שרייבער קען נאָך געפינען הונדערטער געטרייע ליינער פאַר זיינס אַ בוך, האָבן מיר נישט קיין גרונט זיך מייאש צו זיין.

אין אַן אינטערוויו, וואָס איך האָב גענומען בשעתו ביי נתנאל לעווקאוויטש, דעם אַרויסגעבער פון תלמוד אויף יידיש, האָט ער מיר אויף מיין פּראָגע: וואָס ער טראַכט וועגן דער מערכה פון יידיש לשון אין דער צוקונפּט, געענטפּערט בזה הלשון:

— האָט מען זיך אַמאָל ביי אונדו געפּרעגט, צי דאָס יידישע פּאַלק האָט אַ צוקונפּט? ווען האָט מען זיך ביי אונדו געשטעלט די פּראָגע, צי דאָס פּאַלק וועט אַרויסגיין גאַנץ פון אַלע נסיונות און בלייבן פּעסט ווי אַ מויער? יידיש לשון איז איינער פון די מקורות פון אונדזער נאַציאָנאַל, קולטורעלן און רעלי־גיעזן קיום. ווי לאַנג מיר לעבן, מוזן מיר טאָן אונדזער חוב און מיר מוזן אַנטשרענגען אונדזערע כחות צו פּלעגן און רייכער צו מאַכן אונדזער ירושה־אוצר. דאַרף מען זיך לערנען ביי דעם דאָזיקן אינטעגראַלן ייד צו זיין ביטולת צו שאַפן אפילו בלויז פאַר יחידים, און אַזעלכע וועלן זיך תמיד געפינען.

שאַפן מיר דען נישט סיי ווי אין אונדזער אַפּגעזונדערטקייט? זינגט דען נישט דער מענטש אפילו ווען ער איז אינגאַנצן אַליין און קיינער הערט אים נישט? אין זיין איינזאַמקייט באַהעפּט זיך דער מענטש צו די שטילקייטן, וואָס ער פּאַרנעמט אַרום זיך און ווערט רַאוי צו שאַפן.

דער פּלעמישער עסייאַסט יאן וואלראַווענס האָט אַנומלט געזאָגט: „פּאַעזיע דאָס איז שאַפן שטילקייט דורך ווערטער.“

וואָלט זיך דאָ געלאָזט צוגעבן, אַז שאַפן אין איינזאַמקייט, הייסט אַרויס־כישופן אַן אַאָזיס אין דעם מדבר, הייסט: האָבן די זכיה צו קענען אַריינדרינגען אין דער רייכסטער פון אַלע וועלטן. וואָס דאָס איז אין איר געלייטערטקייט, די וועלט פון זיך אַליין.

לאַנדאָן, 1966.

די יידישע ביבליאטעק אין קאפענהאגן

פון ד"ר רפאל עדעלמאן (קאפענהאגן)

קאפענהאגן, די הויפטשטאט פון דענעמארק, האט קיינמאל נישט געהערט צו די גרויסע יידישע צענטערס, ווי פראנקפורט און מיין אדער אמסטערדאם אדער פאריז, וואס האבן פארמאגט און פארמאגן נאך היינט חשובע יידישע ביבליאטעקן, און וווּ אַ סך יידישע ביכער האבן זיך געפונען אין פריוואַטן באַזיץ. אין דער הינזיכט איז אָבער געווען אַיין אויסנאַם: הרב פראַפעסאָר דוד סימאָנסען, וואָס זיין פריוואַטע ביבליאָטעק וועל איך שפּעטער דערמאָנען. די צאָל יידן אין דענע- מאַרק איז אַלעמאַל געווען אַ רעלאָטיוו קליינע און זייער אינטערעס פאַר ביכער איז געווען נישט קלענער און נישט גרעסער ווי ביי יידן בכלל. אָבער די עקזיס- טענץ פון אַ ביבליאָטעק פון יידישע ביכער איז נישט שטענדיק אָפּהענגיק פון דעם, צי דאָרטן איז פאַראַן אַדער נישט אַ גרויסע יידישע קהלה מיט גרויסע גייסטיקע אינטערעסן און יידישער למדנות. כדי אויסצומיידן טעותן וויל איך דאָ מפרש זיין דעם באַגריף „יידיש“, וואָס איך באַנוץ. אַ „יידיש“ בוך מיינט אַ בוך מיט אַ „יידישן“ תּוֹכַן, דאָס הייסט, וואָס באַהאַנדלט אַ טעמע אין שייכות צו יידן, צו דעם יידישן פּאָלק, זיין געשיכטע, זיין גלויבן, זיינע שפּראַכן, פּילאָזאָפּיע א. א. וו. מען קען דאָס אויך באַצייכענען „יודאָאיאַ“, נישט קוקנדיק אויף דעם ווער עס איז דער מחבר אַדער אין וועלכן לשון דאָס בוך איז געשריבן. אַ בוך געשריבן אַדער געדרוקט אין דעם לשון אין וועלכן אַט די שורות זענען געשריבן איז דערפאַר נישט סתם אַ יידיש בוך, נאָר עס איז אַ בוך אויף יידיש.

אַ סך גרויסע, און אפילו זייער גרויסע קאָלעקציעס פון יידישע ביכער, און צווישן זיי די חשובסטע קאָלעקציעס אין דער וועלט, געפינען זיך אין ביב- ליאָטעקן וואָס קיינער וועט בשום אופן נישט אַנרופן יידיש, ווי צום ביישפּיל, די ביבליאָטעק אין וואַטיקאַן, בריטיש מוזעאום און נאָך אַ גאַנצע ריי אַזעלכע אין איראָפּע, אין אַמעריקע און אַנדערשוו. די זאַמלונגען פון יידישע ביכער און מאַנוסקריפטן אין אַט די נישט-יידישע ביבליאָטעקן זענען געגרינדעט געוואָרן גאַנץ אומאָפּהענגיק פון דעם פּאַקט, צי עס האָט אין יענער שטאַט עקזיסטירט אַ יידישער קהל צי נישט. דער הויפטמאָטיוו פון די נישט-יידישע לומדים צו גרינדן אַ יידישע קאָלעקציע און זי צו פאַרגרעסערן איז געווען זייער אינטערעס פאַר די העברעאישע און אַנדערע יידישע ספרים, בעיקר אַלס אַ מקור פאַר זייערע טעאַלאָגישע און פּילאָזאָפּישע לימודים.

אין דער דענישער מאָנאַרכיע, דאָס הייסט, דענעמאַרק צוזאַמען מיט די הער־
צאָגטימער שלעזוויג און האַלשטיין. האָט מען צוערשט אַריינגעלאָזן יידן אין יאָר
1622. אין עצם דענעמאַרק האָט מען יידן נישט אַריינגעלאָזן פאַר 1657 און
ערשט אין 1670 האָט מען זיי ביסלעכווייז דערלויבט זיך צו באַזעצן. אַ דור שפּע־
טער זענען אין דענעמאַרק געווען צווישן הונדערט און צוויי הונדערט יידן, פאַר־
שפּרייט אין אַ צאָל מקומות איבערן לאַנד און אין דער הויפטשטאָט קאָפּענהאַגן
האַבן געלעבט צוועלף יידישע משפּחות, ווען די קהלה איז געגרינדעט געוואָרן
אַפיציעל אין יאָר 1684. אָבער יידישע ביכער זענען געווען אין דענעמאַרק שוין
איבער הונדערט יאָר איידער דער ערשטער ייד איז אָנגעקומען. און ווען דער
דענישער קעניג פּרעדעריק דער דריטער האָט אַרום 1650 געגרינדעט זיין ביב־
ליאָטעק, וואָס איז היינט די „קעניגלעכע ביבליאָטעק“, האָט ער געהאַט מער
יידישע ביכער, ווי עס זענען געווען יידן אין דענעמאַרק. שוין אין די 1550־ער
יאָרן האָט דער קאָפּענהאַגענער אוניווערסיטעט געהאַט זיין ערשטן פּראָפּעסאָר
אין העברעאיש.

פּרעדעריק דער דריטער (1609-1670) איז געוואָרן קעניג אין יאָר 1648 נאָך
זיין פאָטער כריסטיאַן דעם פּערטן. ער איז געווען זייער אַ געבילדעטער מענטש
און אַ גרויסער ליבהאַבער פון ביכער און האָט זייער אייפריק געזאַמלט. דאָס
17־טע יאָרהונדערט איז געווען אַ תקופה פון בילדונג און די לומדים האָבן זיך
פאַרנומען מיט העברעאיש און אַראַמיש אַזוי ווי מיט גריכיש און לאַטיין. די
זין פון נאַבל־קלאַס, באַגלייט פון מדריכים, האָבן פאַרבאַכט פון צען ביו
פּופּצן יאָר אין אויסלאַנד, ווי זיי האָבן באַזוכט די הויפטצענטערס פון בילדונג
און האָבן זיך געלערנט און אָנגעקליבן ביכער אויף די פאַרשידענסטע געביטן,
צווישן זיי אויך יידישע ביכער און מאָנסקריפטן און האָבן זיי געבראַכט אַהיים.
אַזוי אַרום האָט מען אין די היימען פון נאַבל־קלאַס און פון הויכע באַאַמטע
געקענט געפינען יידישע ביכער, צום ביישפּיל, ביי יאַאַכים גערסדאָרף (1611-
1661), וואָס האָט געהערט צו דער קעניגלעכער משפּחה, ביי דעם הויכן מלוכה־
באַאַמטן פעטער סקאוועניאָוס (1623-1685) און ביי אַ סך אַנדערע. דאָס רוב פון
אַט די קאָלעקציעס מיט זייערע יידישע ביכער זענען אַריינגעאַנגען אין דעם
קעניגס נייער ביבליאָטעק, ווי אַ מתנה. דורך ירושה אָדער אויף אַן אַנדער אופן,
אַנדערע יידישע ביכער זענען צוגעקומען אַ קורצע צייט שפּעטער: וויכטיקע
יידישע ביכער און בפרט העברעאישע מאָנסקריפטן זענען אָנגעקומען פון אַן
עקספּעדיציע, וואָס דער קעניג האָט אַרויסגעשיקט אין נאַענטן מזרח (1761-
1767). אַנדערע דענישע פאַרשער האָבן אָנגעקויפט יידישע ביכער און מאָנס־
קריפטן אין אויסלאַנד, בפרט אין האַלאַנד. אַלע אַט די ביכער און מאָנסקריפטן
זענען ביסלעכווייז אַריין אין דעם קעניגס ביבליאָטעק, מען האָט אויסגערכענט,
אַז אין דעם יאָר 1800 זענען געווען אַן ערך פינף טויזנט בענדער פון יידישע
ביכער אין דער קעניגלעכער ביבליאָטעק. צווישן זיי האָט זיך געפונען אַ צאָל
פון וויכטיקע (און זעלטענע) יידישע מאָנסקריפטן און ביכער, צום ביישפּיל, דער
ערשטער געדרוקטער קאַמפלעטער ש״ס, געדרוקט ביי באַמבערג אין ווענעציאַ
1520-1523 און נאָך אַ צאָל אַנדערע יקרי־המציאות. צווישן די מאָנסקריפטן

וואָס זענען אַרײַן אין דער ביבליאָטעק אין יענער ערשטער תקופה געפינט זיך איינער וואָס פאַרנעמט אַ באַזונדער אַרט אין דער געשיכטע פון קונסט, סײַ ביי יידן, סײַ אין דער קונסט בכלל. דאָס איז אַ מאַנסקריפט אויף פאַרמעט געשריבן און געמאַלן אין באַרצעלאַנאַ, אין שפּאַניע, אין דעם יאָר 1348 פון דעם שפּאַניש־יידישן שרייבער און קינסטלער לוי בײַר יצחק פיגו קארו פון דער שטאָט סאַלאַ־מאַנקאַ. געשריבן האָט ער די האַנטשריפט פאַר דעם דאָקטאָר ר' מנחם בצלאל אין באַרצעלאַנאַ. דער אינהאַלט פון דעם ווערק איז דעם רמב"ם „מורה־נבוכים" אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון שמואל בן יהודה אבן תיבון. הגם דער טעקסט ווייזט אויף פאַרשידענע וואַריאַנטן, ליגט דאָך די הויפט־באַדייטונג פון דעם כתב־יד אין דער קינסטלערישער פאַרצירונג מיט אַרנאַמענטן און מיניאַ־טורן. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אַ צאָל אַנדערע האַנטשריפטן, סײַ אין העברע־איש, סײַ אין אַנדערע לשונות, וואָס געפינען זיך אין פאַרשידענע ביבליאָטעקן, שטאַמען פון דעם זעלבן קינסטלער פון דאָזיקן כתב־יד. אָבער אַזוי ווי אונדזער כתב־יד איז דער איינציקער פון דער גאַנצער גרופע, וואָס האָט אַ קאַלאָפּאַן, דאָס הייסט, אַ צושריפט צום סוף, וואָס גיט אָן ווער עס האָט געשריבן, און ווען און ווער האָט דאָס געטאָן, הייסט דאָס, אַז אונדזער כתב־יד שטייט אין צענטער פון אַט דער גאַנצער גרופע און זאָגט עדות וועגן ביו אָהער אומבאַקאַנטן יידישן קינסטלער, וואָס האָט געווירקט צווישן יידן און נישט־יידן צוגלייך. פון דעם זעען מיר, אַז יידן האָבן געשפּילט אַ גרעסערע ראָלע אין דער שפּאַנישער קונסט (און זיכער אויך אין דער מיטלאַלטערלעכער קונסט איבערהויפט) ווי עס איז געווען אַנגענומען.

זאָל דאָ באַזונדערס דערמאָנט ווערן אַ צאָל ביכער וואָס זענען אַריינגעקומען אין דער קעניגלעכער ביבליאָטעק אין דער ערשטער תקופה, דהיינו, די עקזעמפּלאַרן פון דער אַלט־יידישער ליטעראַטור, ביכער, ווי: 199 ברנט שפינגל פון משה אַלטשולער, לב־טוב פון ר' יצחק בן אליקום, שמחת־הנפש פון אלחנן קירכ־האן און נאָך אַנדערע. גאַנץ וויכטיק איז אַן עקזעמפּלאַר, דער איינציקער וואָס איז באַקאַנט, פון דער אויסגאַבע פון דעם 190־הג, אַ מוסר־בוך, דער עקזעמפּלאַר גיט נישט אָן וווּ און ווען ער איז געדרוקט, נאָר מען מוז משער זיין, אַז ער איז געדרוקט געוואָרן אין הענאַ (האַנוי, נאַענט פון פראַנקפורט אַם מיין) אָן ערך 1620, מיט די אותיות פון דעם באַזעלער דרוקער קאַנראַד וואַלדקירך, וואָס האָט געדרוקט אַ צאָל פאַרשידענע ביכער אויף אַלט־יידיש און העברעאיש.

אין דעם 20־טן יאָרהונדערט האָט די קעניגלעכע ביבליאָטעק נאָך צובאַקומען אַ צאָל וויכטיקע העבראַיקאַ און יודאַיקאַ. אין דעם יאָר 1924 האָט מען אויף ליציטאַציעס אין דייטשלאַנד געקויפט עטלעכע וויכטיקע העברעאישע אינקוּר־נאַבולן (דאָס הייסט, ביכער געדרוקט במשך פון דעם 15־טן יאָרהונדערט, אין דער ערשטער תקופה נאָך גוטענבערג) און כתב־ידן פון דער ביבליאָטעק, וואָס דער פאַרשטאַרבענער ביכער־זאַמלער, הרב פראַפ. נתן פאַרגעס אין לייפּציק האָט אַנגעזאַמלט. אין דעם יאָר 1928 האָט מען אַריבערגעפירט אין דער קעניגלעכער ביבליאָטעק די העבראַיקאַ און יודאַיקאַ־זאַמלונג, וואָס האָט זיך געהאַט אַנגע־קליבן אין דער קאַפענהאַגענער אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק.

די אוניווערסיטעט-ביבליאטעק האט פארמאגט א וויכטיקע זאמלונג פון אלטע העבראיקא און יודאיקא. נאָר אין דעם יאָר 1728 איז געווען אַ גרויסע שרפה אין קאָפּענהאַגן און אַ גרויסער טייל פון דער שטאָט איז פאַרברענט געוואָרן, און אויך דער אוניווערסיטעט מיט כמעט אלע ביכער. שפעטער האָט זיך דאָך אָנגעקליבן פון דאָס ניי אַ זאַמלונג העבראיקא און יודאיקא, בפרט מיט דער הילף פון אַ דעניש-יידישן בעל-צדקה, אַ סוחר מיט דעם נאָמען שמעון אהרן אייבעשיץ (1786-1856) (אָן שייכות צו ר' יהונתן אייבעשיץ). ער האָט איבער-געלאָזן געלט אויף פאַרשידענע אַלגעמיינע צוועקן, צווישן זיי אויך פאַר דער אוניווערסיטעט-ביבליאטעק צו קויפן יידישע ליטעראַטור. אָט די זאַמלונג געפינט זיך היינט אין דער קעניגלעכער ביבליאטעק.

צו דער צייט האָט די דאָזיקע ביבליאטעק אַזוי אַרום געהאַט אַ זאַמלונג העבראיקא און יודאיקא, וואָס האָט זיך געקענט פאַרמעסטן מיט אַ דורכשניט-לעכער, גרעסערער עפנטלעכער ביבליאטעק אין אייראָפּע. נאָך אין דעם יאָר 1932 איז די קעניגלעכע ביבליאטעק אין קאָפּענהאַגן מיט איין מאָל אַרױפּגעשטיגן אויף אַ הויכע מדרגה צווישן די ביבליאטעקן אין דער וועלט מיט אַ גרויסער קאָלעקציע פון יידישע ביכער. אין דעם יאָר איז פּראָפּעסאָר דוד סימאָנסען נפטר געוואָרן און זיין פּריוואַטע ביבליאטעק איז אַריינגעקומען אין דעם באַזיץ פון דער קעניגלעכער ביבליאטעק.

הרב פּראָפּעסאָר דוד סימאָנסען איז געבוירן געוואָרן אין דעם יאָר 1853 אין קאָפּענהאַגן, ער האָט געהערט צו אַן אַלט-אינגעזעסענער דעניש-יידישער משפּחה. דער פּאָטער זייער איז געווען אַ באַנקיר, אַ גבאי און פּרנס. געלערנט האָט ער זיך סיי אין קאָפּענהאַגן, סיי אין ברעסלאָ (דייטשלאַנד), אין דעם יידיש-טעאָלאָגישן סעמינאַר. ווען ער האָט באַענדיקט זיינע לימודים אין ברעסלאָ, איז ער געוואָרן רב אין קאָפּענהאַגן. ווען דער אַלטער רבי-הראשי פון דענעמאַרק אברהם אלכסנדר וואָלף איז אין דעם יאָר 1892 נפטר געוואָרן, אין עלטער פון איין און ניינציג יאָר און נאָך דריי און זעכציק יאָר אַמטירן אויף דעם כּסא-הרבנות אין דענעמאַרק, האָט הרב דוד סימאָנסען איבערגענומען זיין אַמט. ווען ער איז געווען פּופּציק יאָר אַלט, אין יאָר 1903, האָט ער זיך אָפּגעזאָגט פון זיין רבנות און האָט געלעבט נאָך קנאַפּע דרייסיק יאָר ווי אַ פּריוואַטער פּאַרשער, בעל-צדקה, עסקן פאַר דעם יידישן כלל און ווי אַ זאַמלער פון ביכער. עס איז דאָ נישט דאָס אָרט צו שילדערן אין פּרטים די אויפּטואונגען פון דוד סימאָנסען ז"ל. דאָ זאָל נאָר דערמאָנט ווערן זיין ביבליאטעק. ער האָט איבערגעלאָזן אַ ביבליאָ-טעק פון אַן ערך פּערציק טויזנט ביכער. צווישן זיי זענען געווען אַרום פינף און צוואַנציק טויזנט יידישע ביכער, העבראיקא און יודאיקא אין אַלע שפּראַכן און אויף אַלע געביטן פון יודאיקא. אין משך פון כמעט הונדערט און פּופּציק יאָר, זינט 1796, האָט די קעניגלעכע ביבליאטעק אין קאָפּענהאַגן נישט באַקומען אַזאַ גרויסע צאָל ביכער אויף איין מאָל ווי סימאָנסען זאַמלונגען.

ווי געזאָגט, איז סימאָנסען געווען אַ גרויסער געלערנטער, סיי אין תּלמוד און רבנישער ליטעראַטור, סיי אין אַלע צווייגן פון דער יידישער וויסנשאַפּט, ווי אויך אין אַראַבישער ליטעראַטור און אויף אַנדערע געביטן. זיין ביבליאטעק

זאָגט עדות וועגן זיין וויסן און זיין פאַרשן. די ביכער זענען פאַר סימאָנסען געווען נישט בלויז זאַמל־אַביעקטן, נאָר קודם־כל אינסטרומענטן פאַר זיינע פאַר־שוונגען. כמעט אין יעדן עקזעמפלאַר געפינט מען נאָטיצן אָדער לכל הפחות שטריכן פון סימאָנסענס האַנט־שריפט. אין משך פון איבער זעכציק יאָר האָט סימאָנסען געזאַמלט ביכער, אַלטע און נייע, און עס איז נישטאָ אַ צווייג פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס זאָל נישט זיין פאַרטערטן, אָפט אין אַ זעלטענער קאָמפּלעטהייט, ווי למשל, די קאַלעקציע פון אַרום ניין הונדערט בענדער פון דער שאלות ותשובות־ליטעראַטור. אין דער זאַמלונג געפינען זיך צווישן אַנדערע זעקס בענדער פון דעם זעלטענעם „פּרִי עֵץ־חַיִים“, אַמסטערדאַם 1728-1774, אַ פּוב־ליקאַציע אַרויסגעגעבן פון דער ספרדישער ישיבה אין אַמסטערדאַם, וווּ די תּלמי־דים האָבן אָפּגעדרוקט זייערע תּשובות אויף די רבנישע שאלות, וואָס זייערע רביס האָבן זיי אויפגעגעבן אויף צו איבן זיך. דערמאָנט זאָל אויך ווערן אין אַט דעם צוזאַמענהאַנג אַ וויכטיקער כּתב־יד, געשריבן אין אַריענט אין דעם 13־טן יאָר־הונדערט. ער פאַרנעמט די ערשטע זאַמלונג פון רמב"מס תּשובות, מיסטנס אויף אַראַביש מיט העברעאישע אותיות, אַזוי ווי יידן פּלעגן אין יענער צייט שרייבן.

אויף דעם געביט פון אַלט־יידיש געפינט זיך צווישן סימאָנסענס ביכער אַ צאָל עקזעמפלאַרן, וואָס האָבן אַ באַזונדערע חשיבות. אויך אויף דעם געביט האָט סימאָנסען באַוווּן אַ גרויסן ספּעציעלן וויסן. צוערשט זאָל דערמאָנט ווערן דער קרובאָ, געדרוקט פון דעם דרוקער יצחק ב"ר אהרן מפרוסטין אין קראָקע אין דעם יאָר 1571. ווי עס ווייזט אויס איז דאָס דער איינציקער באַקאַנטער עקזעמפלאַר פון דעם דרוק פון דעם מחזור פאַר ימים־נוראים אויף אַלט־יידיש, איבערגעזעצט פון אביגדור בן משה. די צווייטע אויסגאַבע פון אַט דעם קרובאָ, קראָקע 1599, צוזאַמענגעבונדן מיט דעם מחזור של שלש רגלים, איבערגעזעצט אויף אַלט־יידיש פון אשר אנשל בן יוסף מרדכי מפּוזן און געדרוקט פון משה בן יוסף בצלאל כ"ץ אין פראַג אין יאָר 1600, געפינט זיך אין דער ביבליאָטעק נאָך פון פריער. צווישן סימאָנסענס אַלט־יידישע ווערק איז נאָך כּדאי צו דער־מאַנען דעם 190 דניאל, איבערגעזעצט אין פּראַזע־גראַמען אויף אַלט־יידיש און געדרוקט אין קראָקע 1588; פּרקי אבות, אין אַן אַלט־יידישער איבערזעצונג („ויל אנדרש אַז זיא געדרוקט זיין אין דען אַלטן סידורים“), אויך געדרוקט אין קראָקע (1586 אָדער 1588?). ווייטער: אַ טייל פון אַ סדר תּפלות מכל השנה אין אַן אַלט־יידישער איבערזעצונג. עס איז ביז אַהער נישט געלונגען אַרויסצו־געפינען וווּ און ווען דער סידור איז געדרוקט, נאָר אַז עס איז אַ גאַנץ פריער דרוק איז בלי ספק. אויך אַן עקזעמפלאַר פון דער אַלט־יידישער איבערזעצונג פון גאַנצן תּנ"ך פון יקותיאל בליץ, אַמסטערדאַם 1676-1679, אַזוי ווי די איבער־זעצונג פון יוסף וויצנהויזן, אַמסטערדאַם 1679, געפינען זיך אין די זאַמלונגען פון סימאָנסען.

נאָכן איבערנעמען די זאַמלונגען פון סימאָנסען האָט די קעניגלעכע ביב־ליאָטעק באַשלאָסן ווייטער אויסצובויען אירע יידישע קאַלעקציעס און אין משך פון די דרייסיקער יאָרן זענען אַ סך יידישע ביכער צוגעקומען. אין די יאָרן פון דער דייטשער אַקופאַציע פון דענעמאַרק האָט די ביבליאָטעק נישט געליטן.

ערשטנס האָבן די נאַציס קיין בוך אין דער ביבליאָטעק נישט אַוועקגענומען און צווייטנס האָט די קעניגלעכע ביבליאָטעק איבערגענומען די יידישע זאַמלונגען וואָס האָבן זיך געפונען אין דער יידישער געמיינדע אין קאָפּענהאַגן. אין דעם יידישן געזאַנג־פאַרין „הומיר“, „די יידישע ביבליאָטעק“ (וועגן דעם שפּעטער מער) און אַנדערע, און זיי באַהאַלטן אין די קעלערן און זיי צוריק אַוועקגעגעבן צו די בעלי־בתים נאָך דער מלחמה.

אין די יאָרן נאָך דער באַפרייאונג איז די יידישע אָפטיילונג פון דער קעניג־לעכער ביבליאָטעק תמיד געוואָקסן. פון די ביכער אין איראָפּע וואָס זענען נאָך דעם חורבן איבערגעבליבן אָן יורשים איז אפילו קיין איינציקער באַנד נישט געקומען קיין קאָפּענהאַגן. אדרבה, די קעניגלעכע ביבליאָטעק האָט אַליין געשיקט קיין ירושלים און אין אַנדערע ערטער אַ סך הונדערטער ביכער וואָס זענען איבערגעבליבן אין דענעמאַרק נאָכדעם, ווי די אַמעריקאַנישע און ענגלישע כחיה האָבן קאָנפּיסקירט די צאָלרייכע ביבליאָטעקן, וואָס די דייטשישע אָקופאַנטן האָבן געהאַט אויפגעריכט אין לאַנד, סיי פאַר זיך אַליין, סיי פאַרן צוועק פון פּראָפּאַגאַנדע.

אַ חוץ די שטענדיקע דערווערבונגען האָט מען עטלעכע מאָל אָפּגעקויפט גאַנצע זאַמלונגען, ווי למשל, אַרום טויזנט בענדער פון דער אלמנה פון דעם געוועזענעם רבי־הראשי פון דענעמאַרק, ד״ר משה פרידגער ע״ה (געשטאַרבן 1947); עטלעכע הונדערט בענדער פון דער ביבליאָטעק פון דעם פאַרשטאַרבענעם ד״ר נתן בירנבוים ע״ה (נאָר אין יידיש) און בערך די זעלבע צאָל ביכער, אויך אין יידיש, פון דער אלמנה פון דעם פאַרשטאַרבענעם יידישן לערער אין קאָפּענ־האַגן שמואל ביילין ע״ה (געשטאַרבן 1959) און נאָך אַנדערע. פון דער פעדעראַציע פון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע האָט די ביבליאָטעק באַקומען אַ מתנה פון פּופציק בענדער פון דער סעריע „פון פּוילישן יידנטום“, פון דער יידישער געמיינדע אין קאָפּענהאַגן מער ווי טויזנט הונדערט בענדער פון זייער ביבליאָטעק, מיסטנס אַלטע רבנישע ווערק און עלטערע דייטשידישע צייטשריפטן, עטלעכע הונדערט בענדער פון דעם „אַמעריקאַנער דעניש־יידישן קאָמיטעט“ אין ניו־יאָרק און פון אַ סך אַנדערע אַרגאַניזאַציעס און איינצלע פריינד.

זייער אינטערעסאַנט איז אויך געווען דער אָפּקויף אין פּערסיע (איראַן) פון אַרום הונדערט כתב־ידן אויף יידיש־פּערסיש. היינט, ווען דאָס שטודיום פון דעם לשון און די ליטעראַטור פון די יידן אין פּערסיע האָט אויפגעבליט, ווייזט זיך אַרויס, אַז אַט די קאָלעקציע האָט אַ גרויסע חשיבות.

אין יאָר 1949 האָט די קעניגלעכע ביבליאָטעק דערוואָרן אַ פאַנד פון אַ ספּעציעלער באַדייטונג. זי האָט דאַמאַלט אָפּגעקויפט פון ד״ר אליעזר (לאַצאַרוס) גאַלדשמידט (געשטאַרבן 1950 אין לאַנדאָן) זיין באַרימטע זאַמלונג פון העבראַיקאַ און יודאַיקאַ פון אַרום צוויי טויזנט פינף הונדערט בענדער. פון אַט דער זאַמלונג זענען 90% יקרי־המציאות, צווישן זיי מער ווי פּופציק העברעאישע אינקונאַבולן און אַ צאָל אוניקאַ און כמעט־אוניקאַ, ווי למשל, דער „מחזור טאַנהויון“, אַ מחזור מכל השנה, געדרוקט אין דעם שטעטל טאַנהויון אין דרום־דייטשלאַנד פון דעם דרוקער שמעון הלוי גינצבורג אין דעם יאָר 1592. דעם מחזור האָט דער דרוקער

נישט באַוויזן אַפצודרוקן אינגאַנצן — ער הערט אויף אין מיטן פון אַ פּיוט פון יום־כּפור — ווען די אַרטיקע באַווינער זענען באַפאַלן די דרוקעריי און זי פאַר־ברענט. פון דער גאַנצער אויפלאַגע זענען פאַרבליבן ביז היינט דריי עקזעמפלאַרן, צוויי פון זיי זענען דעפעקטע און נאָר איין עקזעמפלאַר, אונדזערער, איז קאַמפּלעט — דאָס הייסט, אַזוי ווייט, ווי ער איז געדרוקט געוואָרן. דער דרוקער שמעון הלוי גינצבורג האָט אויסגעוואַנדערט קיין איטאַליע, ווו ער האָט אָנגעהייבן דרוקן אין ווענעדיג. ער האָט דאָרטן, צום ביישפּיל געדרוקט די צווייטע אויפ־לאַגע פון ר' יצחק טירנויס מנהגים אין דער אַלט־יידישער איבערזעצונג, 1593. מיט די האַלצשניטן, וואָס זענען באַקאַנט בפרט פון די שפּעטערע אַמסטערדאַמע־דרוקן פון דעם ספר. אונדזער עקזעמפלאַר פון דער אויפלאַגע פון 1593 שטאַמט פון פּראַפּ. סימאָנסענס זאַמלונג.

פון שפּעטערע דערווערבונגען מיט אַ גרעסערער חשיבות זאָלן דערמאַנט ווערן דריי וויכטיקע מתנות, וואָס די קעניגלעכע ביבליאָטעק האָט דערהאַלטן אין משך פון די לעצטע יאָרן. דער שריפטשטעלער לעאָן פאַרעם, ניו־יאָרק, האָט געשאַנקען עטלעכע טויזנט בענדער ליטעראַטור אויף יידיש און דער שריפט־שטעלער און פּאַעט שיע טענענבוים אין ניו־יאָרק האָט געשאַנקען זיין זאַמלונג פון מער ווי אַכט הונדערט בענדער אויף יידיש, כמעט אַלע מיט אַ פּערזענלעכער, מיט דער האַנט געשריבענער דעדיקאַציע צו אים פון די מחברים פון די ביכער. אין נאָוועמבער 1967 איז „די יידישע ביבליאָטעק“ אין קאָפּענהאַגן אַריבערגע־גאַנגען אין דעם באַזיץ פון דער קעניגלעכער ביבליאָטעק. „די יידישע ביב־ליאָטעק“ איז געגרינדעט געוואָרן אין ווינטער 1905/6 פון עמיגראַנטן פון רוסיש־פּוילן און באַלטיקום און פון זיי אַליין געווען אויפגעהאַלטן. אין אָנהייב איז די ביבליאָטעק געווען אַ ריין בונדישע, נאָר אין משך פון די יאָרן זענען צוגעקומען אַנדערע ביכער. מער ווי זעכציק יאָר האָט די ביבליאָטעק איבערגעלעבט און האָט געליען יידישע ליטעראַטור צו כמעט צוויי דורות פון מזרח־אײראָפּעאישע יידן אין קאָפּענהאַגן. זי האָט נאָך צו דעם געהאַלפן גרינדן אַ יידישע ביבליאָטעק אין דער שטאָט מאַלמע (Malmö) אין שוועדן פאַר די געראַטעוועטע יידן פון די ק. צ.־לאַגערן, וואָס האָבן זיך דאָרטן באַזעצט. דער היינטיקער דור מיט דער גאָר קליינער צאָל יידיש־לייענענדיקע איז מער נישט אימשטאַנד אויפצוהאַלטן אַליין אַזאָ ביבליאָטעק, וואָס ווערט פאַרזוקנט פון טאַג צו טאַג, ווייל זי ווערט נישט כסדר באַנייט. אין דער קעניגלעכער ביבליאָטעק האָט זי געפונען אַן אָרט ווו זי פּאַסט זיך אַריין אַרגאַניש אין אַן עפנטלעכער ביבליאָטעק מיט אַ פּאַזיציע אויף דעם געביט פון יידיש ווי די קעניגלעכע ביבליאָטעק איז. „די יידישע ביב־ליאָטעק“ בלייבט דאָ ווי אַ ספּעציעלע זאַמלונג און נעמט אַרום אַן ערך פון צוויי טויזנט אַכט טויזנט בענדער ליטעראַטור אויף יידיש.

בסך־הכל געפינט זיך היינט אין אַט דער ביבליאָטעק אַן ערך פון זיבעציק טויזנט בענדער יידישע ביכער, דאָס הייסט, יודאַיקאַ און העבראַיקאַ. צווישן זיי זענען דאָ אַרום פיר הונדערט כתב־ידן, כמעט זעכציק העברעאישע אינקונאבולן. עטלעכע הונדערט ביכער געדרוקטע אין דעם 16־טן יאָרהונדערט, אַ צאָל אוניקאַ

און כמעט־אוינקא און אַ גרויסע צאָל אַנדערע זעלטנהייטן און ביכער פון גרויסער חשיבות. דאָס רוב פון אַט די ביכער איז געזאַמלט אין אַ ספּעציעלער יידישער סעקציע פון דער קעניגלעכער ביבליאָטעק מיט אַ גרויסער מאָס זעלבשטענדיקייט אין באַצוג צו די אַנדערע אָפּטיילונגען פון דער ביבליאָטעק און זי האָט אַ באַ־ שטימטן בודזשעט צוצוקויפן נייע ביכער, כדי צו האַלטן זיך up to date אין דעם שטראָם פון נייע דרוקן אויף אַלע יידישע געביטן אויף אַלע שפּראַכן.

די באַנוצונג איז פריי. די באַנוצער זענען סטודענטן, טעאַלאָגן, היסטאָריקער. זשורנאַליסטן און אַ סך אַנדערע. זי דינט אויך ווי אַ גאַנצע פאַר די קורסן אין יודאַיקאַ (געשיכטע פון ליטעראַטור און גייסט ביי יידן) וואָס ווערן אָפּגעהאַלטן אין דעם קאָפּענהאַגענער אוניווערסיטעט, אויך אין יידיש און ליטעראַטור אין יידיש. אויך קיין אויסלאַנד ווערן אַ סך ביכער אויסגעליען, דורך די אַרטיקע ביבליאָטעקן.

די לייטונג פון דער קעניגלעכער ביבליאָטעק האָט גרויס פאַרשטענדעניש פאַר דער באַדייטונג פון אַזאַ ספּעציעלער יידישער קולטורעלער אינסטיטוציע. זי גיט אַ גרויסע הילף אין דער אַרבעט, וואָס ווערט דורכגעפירט פון דער ביוראָ פון דעם „פאַרבאַנד פון ביבליאָטעקן מיט יודאַיקאַ און העבראַיקאַ אין אייראָפּע“. אַט די די ביוראָ געפינט זיך אין דער יידישער סעקציע פון דער קעניגלעכער ביבליאָטעק מיט דער אויפגאַבע צו קאָארדינירן די יידישע ביבליאָ־ טעקן און די יידישע ביכער אין אייראָפּע.

ווייטער האָט די קעניגלעכע ביבליאָטעק עטלעכע מאָל געשטעלט אַ גרויסע צאָל פון אירע יידישע אוצרות אין רשות פון אויסשטעלונגען אין אויסלאַנד, ווי למשל, פאַר דער גרויסער אויסשטעלונג, וואָס איז געוואָרן אַרגאַניזירט אין פאַריז אין יאָר 1952, די ערשטע גרויסע יידיש־קולטור־מאַניפעסטאַציע אין אייראָפּע נאָך דעם חורבן, אין בריסל, אין מילאַנאָ און נאָך אַנדערשוו. אַלע עקספּאַנאַטן האָבן דאָרטן געשטאַמט פון די אוצרות פון דער יידישער סעקציע אין דער קעניג־ לעכער ביבליאָטעק אין קאָפּענהאַגן.

פאַריז, 1965.

דעבאטע

יחזקאל קארנהענדלער (פאריז)

ס'איז שווער אין יידישן קולטור־לעבן. נישט נאָר האָבן מיר גרויסע צרות פון דרויסן, נאָר דער ווייטיק ליגט אין דעם וואָס יידן גופא, און אַ סך יידן ״וואָס האָבן גאָר גוטע כוונות״ לייגן צו אַ האַנט אויף פאַרטרייבן דאָס יידישע וואָרט.

פאַראַן אַ סך אַזעלכע פּאַלן און איר ווייסט עס פון אייער פּערזענלעכער פּראַקטיק.

כ'וויל אייך נאָר דערציילן איין און איינציקן פּאַל, אַ ביז גאָר כאַראַקטעריסטישן, אויף וועלכן איך האָב מיך איצט אָנגעשטויסן:

אין אַמסטערדאַם איז פאַראַן אַ געביידע, אַ געוועזענער טעאַטער, וואָס האָט גענוצט אויף איינזאַמלען דאָרט די יידן, כדי זיי פון דאָרט צו דעפּאַרטירן. היינט צו טאָג איז עס אַ יידישער מאַנומענט, וווּ עס ווערט אָפּגעהיט דער אַנדענק פון יענע טראַגישע טעג. דאָרט אין דעם הויז פאַרקויפט מען אַ קליינעם אַלבאַם מיט פאַטאָגראַפיעס פון דעם הויז און מאַנומענט וועלכן מען האָט דאָרט אויפגעשטעלט. דער אַלבאַם איז פאַרזען מיט דערקלערונגען אין זעקס שפּראַכן. אָבער חלילה נישט אין יידיש!

מיט דעם מאַנומענט פאַרנעמט זיך די יידישע קהילה פון אַמסטערדאַם, אַלץ איז דאָרט געמאַכט און ווערט געטאָן דורך די אַרטיקע יידן. צווישן די דעפּאַרטירטע יידן פון אַמסטערדאַם האָט אַ גאָר גרויסער טייל אויך גערעדט יידיש, אָבער יידיש איז אויסגעשלאָסן פון די דערקלערונגען. דייטש יא, יידיש נישט!

פאַראַן נאָך אַ סך יידיש־רעדנדיקע מענטשן אין האַלאַנד, אָבער קיינער האָט נישט פּראַטעסטירט קעגן באַיקאַט אויף יידיש אין אַמסטערדאַמער מאַנומענט.

יידן זענען ליידער די ערשטע, וואָס מיעזן זיך פאַרן אַוועקגיין פון יידיש און, ווי מיר ווייסן עס אַלע, איז דאָס אַוועקגיין פון יידיש דער סאַמע זיכערסטער וועג אויך אַוועקצוגיין פון יידנטום.

אַמאָל איז אָנגעאַנגען אַ קאַמף פאַר יידיש. היינט שוין נישט מער. אין דאָס אַלץ געשעט אין טעג ווען מיר פאַרמאַגן נאָך אַזוי פיל וויכטיקע יידישע פּאָזיציעס צו פאַרטיידיקן.

שלום קלינגער (פאריז)

מיר זענען דא נאך א טך פריינד וועלכע ווילן אן יידיש לשון און יידיש-
לעבן זאלן כסדר אָנגיין. מען דאַרף מאַביליזירן די אַלע וואָס ווילן און זוכן
צו הערן און אויסלעבן זיך מיטן יידישן וואָרט. מען קען נאָך בכלל אַ סך טאָן
פאַר יידיש. מיר אין פאַריז זענען אַן אַקטיווער צענטער וווּ עס דערשיינען
צייטונגען פאַר גאַנץ אייראָפּע. מיר וואַלטן אויך וועלן אַז אין לאַנדאָן זאל
דערשיינען כאַטש איין לייטישע יידישע צייטונג.

מען דאַרף דאָ באַשליסן צו העלפֿן טעכניש דעם פֿר' רעד. ליסקי אַרויסצוגעבן
די צייטונג אויך מיט דער הילף פֿון אַנדערע שרייבערישע כחות.

מיר זענען זיך צונויפגעקומען צו באהאַנדלען פֿראַבלעמען פֿון אונדזער מאַמע-
לשון יידיש. די באַצייכענונג פֿון "מאַמע-לשון" פאַר דער יידישער שפּראַך איז
לויט מיין מיינונג דער פֿאַסנדיקסטער אויסדרוק פאַר דער באַציאונג, וואָס מיר
דאַרפֿן האָבן פאַר אַט-דער שפּראַך, ווייל ליבשאַפט פֿון אַ קינד צו זיין מוטער איז
אַ נאַטירלעכע דערשיינונג. אַזוי גוט ווי מורא פאַר אַ פֿאַטער, דערפאַר האָט די
תורה, ווי באַוווסט, געשטעלט אינעם געבאַט "איש אמו ואביו תיראו", די מוטער
פאַר דעם פֿאַטער. דאַקעגן אין געבאַט "כבד את אביך ואת אמך", שטייט פֿריער
'את אביך' און נאָכדעם ערשט 'ואת אמך', מען זאל דעם פֿאַטער אַזוי מכבד זיין
ווי די מוטער.

די מוטער-שפּראַך יידיש האָבן מיר אָנגעזאַפט אין זיך פֿון די קינדער-יאָרן
אַן און דעריבער איז זי אונדז טייער אויך צוליב סענטימענטאַלישע סיבות. מיר
לעבן אָבער אין אַ צייט, ווען סענטימענטן זענען אַ נחלה בלויז פֿון יחידים און
די אמתן ווערן ווייניקער באַווירקט פֿון זיי. מיר זענען דעריבער געקומען אויפֿן
"קאַלאַק" פֿון יידישן וועלט-קאָנגרעס, כדי זיך צו פֿאַרטראַכטן כּבוּד ראש און
אויסצוהערן מיט דער טיפּסטער אויפּמערקזאַמקייט רעפּעראַטן און מיינונגס-
אויסטוישן פֿון די אָנגעזעענסטע מומחים אויפֿן דאָזיקן געביט, צוריקצוגעבן דעם
יידישן לשון זיין פּלאַץ און זיין ראַלע אינעם פֿאַלק, ווי אַן עלעמענט, וואָס איז
כּח צו קאָנסערווירן און צו פֿאַרשטאַרקן דעם גייסטיקן קיום פֿון די ישובים אין
די פֿאַרשפּרייטונגען. ווייל די שפּראַך פֿון יעדן פֿאַלק איז נישט בלויז אַ מיטל
פֿון פֿאַרשטענדיקן זיך צווישן זיינע מיטגלידער, נאָר אויך און אפשר בעיקר, ווי
אַן אינסטרומענט, וואָס בילדעט אויס זיין כאַראַקטער און דעם אופֿן פֿון זיין
דענקען. רעדט מען אין אַ יידישער היים יידיש, הייסט עס, אַז אין אירע פיר ווענט
איז מען ממשיך די טראַדיציע פֿון די פֿריערדיקע דורות, פֿון זייער אייגנאַרטיקייט.
מען דערמאָנט זיך אין דער פֿראַכטפולער פֿאַרגאַנגענהייט פֿון אונדזערע אבות,
מען חזרט איבער זייערע ווערטער, מען פֿאַלגט נאָך זייערע מנהגים און עס וועקט
זיך אַ בענקשאַפט צו זייערע געשטאַלטן און צו זייער לעבנס-שטייגער.

און דערווייטערט מען זיך פֿון זייער שפּראַך, איז דאָס דער ערשטער שריט
צום אַנטלויפֿן פֿון יידישער אַייגנאַרטיקייט. נאַטירלעך, אַז צו דער שפּראַך, וואָס
איז בלויז די אויסערלעכע פֿאַרם פֿון דער פֿאַלקס-אייגנאַרטיקייט, איז נייטיק אויך
דער אינהאַלט, אָבער דער לשון איז, אַזוי צו זאָגן, דער לבוש, וואָס באַצירט

דעם תוכן. לבוש און תוכן דארפן דעריבער גיין געפאָרט ווי אַן אינטערגראַלע גאַנצקייט.

די יידישע שפראַך איז אַן אוצר פון יידישן פּאָלק, וואָס האָט אונדז באַגלייט אין לאַנגן גלות-וועג: און האָט געדינט ווי אַ פּאַנצער קעגן אַסימילאַציע און דעזאין-טעגראַציע, לעבן דעם יידישן דת. אָבער מען דאַרף נישט מיינען, אַז די יידישע שפראַך האָט שוין דערפילט איר אויפגאַבע, אַזוי ווי מען קען נישט זאָגן, אַז דער דת איז מער נישט נייטיק פאַר אונדזער עקזיסטענץ. עס איז נישט דער ציל פון אונדזער „קאָלאַק“ צו דיסקוטירן וועגן דת, און איך נעם זיך נישט אונטער צו רעדן אויף אַט-דער טעמע, איך וויל נאָר אין מיינע קורצע ווערטער אַנווייזן אויף דער וויכטיקייט פון יידישן לשון אין דער איצטיקער צייט, ווען מיר זענען פון אַלע זייטן באַדראַט אין עצם-קיום און מיר זענען עדות פון אַ פאַרפרעמדונגס-פּראָצעס מצד גרויסע חלקים פון יידישן פּאָלק אין די פאַרשפרייטונגען.

עס איז דעריבער אונדזער הייליקער חוב צו ווידמען אונדזערע געדאַנקען און אונדזערע אַנשטרענגונגען צו פאַרשטאַרקן די השפּעה אויך פון דעם נאַציאָנאַלן אוצר, וואָס רופט זיך „יידישע שפראַך“, זי זאָל נישט אויפהערן צו דערפילן איר שליחות אין אונדזער געראַנגל פאַרן קיום און המשך.

ד"ר מ. גערטנער (לאַנדאָן)

די צייט איז קורץ און מיר האָבן פשוט נישט ווען צו באַהאַנדלען די אַלע פּראַבלעמען ווי זיי פאַרלאַנגען עס. בלויז מיטן רעדן יידיש קען מען אין אונדזער לעבן ווייט נישט אַוועקגיין, כּוּויל דאָ אַנווייזן, אַז ס'איז פאַראַן אַ נויטווענדיקייט אַרויסצוגעבן אַן אַנטאָלאָגיע פון גוטער יידישער דיכטונג. אַ גוטע אַנטאָלאָגיע פון פּראָזע, מיר האָבן דאָס נייטיק פאַר סטודענטן, ס'איז אויך נייטיק אַ גוטע אַנטאָלאָגיע פון תנ"ך-אויסצוגן, כּמיינ פשוט תנ"כישע ליטעראַטור, דאָס איז אויך ביז גאָר וויכטיק פאַר די יידישע מאַסן, מיר נויטיקן זיך אויך אין קליינע אַנטאָלאָגיעס פון דער אַלטער, ערשטער ליטעראַטור, דאָס וואָלט געווען פון גרויסער וויכטיקייט!

י. צאנז (לאַנדאָן)

כּזע אַז ס'איז פאַראַן אַן אַטמאָספּערע פאַר פּראַקטישע אַרבעטן, אפשר וואָלט מען געקענט צעשמעלצן דאָס אייז צווישן די שרייבער פון דאַנען און די שרייבער „פון דאָרט“? לאַמיר זעען צו וואָס מיר קענען זיך דערעדן, לאַמיר טראַכטן וועגן צוזאַמענרעדן, צוזאַמענטרעפן און שמועסן, האָבן מיר דאָך עפעס אַ געמיינ-זאַמע פאַרגאַנענהייט און געמיינזאַמע אינטערעסן פאַר יידיש לעבן...

ס'איז פאַראַן איצט אַ פּאַסיקער מאַמענט: דער שלום-עליכם-יובל, ער איז וויכטיק פאַר זיי און פאַר אונדז.

דער סימפּאָזיום דאַרף אַרויסטראַגן אַזאַ ווונטש פון צונויפטרעפן זיך!

ל. לענעמאן (פאריז)

די פריערדיקע, שוין פאָרגעקומענע סימפאָזיזם האָבן נישט געברענגט קיין שום פראַקטישע רעזולטאַטן. ס'איז אמת אַז די אויסגעהערטע רעפעראַטן האָבן אונדז געגעבן אַ סאַטיספאַקציע אָבער אויך זיי ברענגען אונדז נישט קיין שום פראַקטישע רעזולטאַטן.

אַפט האָבן מיר פראַקטישע מאַניפעסטאַציעס פאַר יידיש. אַט זענען איז פאַריז פאַרגעקומען אַכט עמיסיעס אין פראַנצויזישן ראַדיאָ. געווינדמעט דער יידישער ליטעראַטור. אַזאַ מאַניפעסטאַציע האָט יאָ געהאַט אַן אָפּקלאַנג און האָט געווירקט פאַזיטיוו. האָט דערמאָנט די חשיבות פון יידישן וואָרט.

מיר דאַרפן באַשליסן פראַקטישע זאַכן פאַר דער מאָרגנדיקער אַקטיוויטעט. מיר דאַרפן שאַפן אין פאַריז אַ צענטער פאַר דער קולטור-אַקטיוויטעט און שאַפן מיטלען דאַרויף. מען דאַרף באַשליסן וועגן דער שאַפונג פון אַ צענטראַלער אינסטאַנץ פאַר יידישער קולטור-פאַרשונג און רעאַלער אַקטיוויטעט.

מען דאַרף אויך העלפן די לאַנדאַנער אויסגאַבעס פון די פריינד ליסקי אין שטענצל.

דערלויבט מיר אויסער דעם נישט מסכים צו זיין מיטן געזאָגטן וועגן ראַטנרוסלאַנד. אין אַלע פראַיעקטן אין ראַטנפאַרבאַנד איז נישט פאַראַן קיין יידיש וואָרט און עס ווערט נישט דערמאָנט אַז באַבֿי-יאָר איז אַ מאָנומענט פאַר אומגעבראַכטע יידן. אויב עס זענען פאַרגעקומען געוויסע פאַרלייכטערונגען און ענדערונגען לטובת יידן אין רוסלאַנד, איז עס געשען, ווייל יידן האָבן פראַטעסטירט.

ד"ר ש. לעווענבערג (לאַנדאָן)

כ'בין מסכים מיטן פראַ לענעמאָן אַז אַן אויסערלעכן דרוק, וואָלטן נישט פאַרגעקומען די פאַרלייכטערונגען אין רוסלאַנד אין באַצוג צו דער יידישער ליטעראַטור. מען דאַרף הערן די יידישע וועלט-שטימע. נישט אַלץ וואָס די יידישע שרייבער אין רוסלאַנד טראַכטן, זאָגן זיי. מיר צווייפלען נישט אַז וואָס מיר טרעפן אין די ווערק פון די יידישע שרייבער פון ראַטנפאַרבאַנד, פילן זיי אַפּ. לאַמיר נישט פאַרגעסן דעם פרייז וואָס יידישע שרייבער פון ראַטנפאַרבאַנד דאַרפן צאָלן פאַר זייער צונויפטרעפן זיך מיט יידן פון ענגלאַנד... און פון אַנדערע לענדער.

מען האָט שוין מערערע מאָל איינגעלאָדן די יידישע שרייבער און די יידישע סינאַגאָגעס צו קומען אויף קאָנגרעסן פון יידישן וועלט-קאָנגרעס, אָבער זיי האָבן זיך יעדעס מאָל אָפּגעזאָגט אונטער פאַרשידענע תירוצים.

איך האָב פאַרגעשלאָגן דעם יידישן וועלט-קאָנגרעס אויסצונוצן די פייערונג אין יאָר 1966 אַרום דער פערזענלעכקייט פון שלום-עליכם, פאַר אַ געמיינזאַמע אַקציע מיטן סאָוועטישן יידנטום, כדי אַזוי אַרום צו פאַרשטאַרקן דעם קאָנטאַקט מיט די יידן פון רוסלאַנד און שטאַרקן אַזוי אַרום די יידישע קולטור.

ד"ר א. שטיינבערג (לאנדאן)

איד מיין אז אזא אקציע קענען מיר נישט אונטערנעמען אן דער הסכמה פון דער עקזעקוטיווע פון יידישן וועלט-קאנגרעס.

פרוי קאץ (בריסל)

איד בין א לערערין וואָס בין באַשעפטיקט אַ גאַנץ יאָר מיט לערנען יידיש און יידישקייט, איד בין אַפטימיסטיש אויף דעם געביט, יידן ווילן בלייבן יידן. זיי ווייסן נאָר נישט ווי אזוי און מען דאַרף זיי העלפן. היינטיקע צייטן און בכלל די לעצטע יאָרן, פאַרברענגען יידישע קינדער בעת די וואַקאַציעס אין יידישע קאָלאָניעס. מיין ווונטש איז, אז דער יידישער וועלט-קאָנגרעס זאָל זיך אויך פאַרנעמען מיט דער דערציאונג פון דער יידישער יוגנט. ווען מען וואַלט אין ישראל כאַטש געלערנט איין שעה אין טאָג יידיש, וואַלט בכלל דער מצב פון יידיש נישט געווען אזוי שלעכט.

פראבלעמען פון יידישער שפראך
און יידישער שפראך-פארשונג

דער אַלף־בית

פון פראָפ. דוד דירינגער (קאָמברידזש)

איך בין דאָ נישט געקומען, כדי איך צו לערנען דעם א"ב אָדער כדי איך אַריינצונעמען אין חדר. למען האמת וויל איך מיין חדר נישט פאַרגעסן און איך וויל אויך נישט פאַרגעסן אונדזער אַלט ליד „אויפן פריפעטשיק ברענט אַ פייערל און אין שטוב איז הייס, זיצט דער רבי מיט די קליינע קינדערלעך און לערנט אלף־בית..."

יא, ווען אנדערע פעלקער אַרום אונדז זענען געווען אַנאַלאָבעטן, האָבן מיר געלערנט דעם א"ב.

דאָס געשריבענע וואָרט איז היינט דער פונדאָמענט פון דער ציוויליזאַציע. נישט נאָר די צייטונגען, די שולעס, די אוניווערסיטעטן, די ביבליאָטעקן, נאָר אַלע אַמטן וואָלטן געווען אומעגלעך, ווען נישט די שריפט. אויך דאָס גאַנצע טעגלעכע לעבן וואָלט געווען גאַנץ אנדערש אָן דעם געשריבענעם וואָרט. דער א"ב איז דער וויכטיקסטער אונטערשיד צווישן מענטשן און חיות. דער א"ב איז דער איינציקער קולטור־פאַקטאָר, וואָס בינדט אַלע ציוויליזירטע פעלקער.

ווער האָט געשאַפן דעם גרויסן, ווונדערלעכן א"ב און ווען איז ער געשאַפן געוואָרן?

ערשטנס מוז איך דערקלערן, אָן דער א"ב איז נישט גענוי דאָס זעלביקע. ווי די „שריפט". דער א"ב, וואָס איז היינט כמעט די אַלגעמיינע שריפט אין דער וועלט, איז דער וויכטיקסטער שריפט־סיסטעם, אָבער נישט דער איינציקער און נישט דער עלטסטער שריפט־סיסטעם. אַ סך הונדערטער יאָרן פאַר דעם אַלפאַבעט האָבן עקזיסטירט שריפטן, וואָס זענען נישט געווען קיין אַלפאַבעטן: די שריפטן פון אַלטן מצרים, די חיתישע און די קרעטישע שריפטן, די אַמעריקאַנישע שריפטן פאַר קאָלומבוסן, די כינעזישע און יאַפּאַנישע שריפטן (וואָס זענען די איינציקע נישט אַלפאַבעטישע שריפטן, באַנוצטע אין אונדזער צייט) און אַ סך אַנדערע, זענען נישט געווען אַלפאַבעטיש. אויך די סילאַבישע שריפטן, די אַלטע שריפטן פון ציפּערן, פון קרעטאַ (ליבעאר ב), די יאַפּאַנישע שריפטן און אַנדערע זענען נישט אַלפאַבעטיש.

אַן אלף־בית איז אַ שריפט, אין וועלכער יעדער פּאַנעט (קאָנסאָנאַנט אָדער וואָקאַל) איז געשריבן מיט אַן אַנדערן צייכן, מיט איין אות. אַ צווייטע פעסטשטע-

לונג: עס איז נאָר פאַראַן איין אלף-בית. אַלע אַלפּאַבעטן זענען אַנטוויקלונגען פֿון איין און איינציקן א"ב.

דריטנס: דער א"ב איז נישט געווען אַן אַנטוויקלונג פֿון אַן אַנדערער שריפט, ווי למשל פֿון דער היעראַגליפישער שריפט. דער א"ב איז געווען אַ גאַנץ אַריגינעלע דערפֿינדונג.

זייער ווייניק אַרכעאָלאָגישע דאָקומענטן זענען פאַראַן וועגן דעם ערשטן א"ב. אָבער וואָס עס איז פאַראַן באַווייזט, אַז דער א"ב שטאַמט פֿון אַרץ־ישׂראַל אָדער פֿון סיריע, אַז דער זייערפֿינדער האָט גערעדט אָדער העברעאיש, אָדער פעניקיש (די ביידיע שפּראַכן זענען אייגנטלעך, ווי איין לשון) און אַז די דער־פֿינדונג איז געמאַכט געוואָרן אַרום טויזנט פינף הונדערט יאָר פאַר דער היינטיקער צייט־רעכענונג. אַלפּאַלס איז גאַנץ קלאַר, אַז די דערפֿינדונג איז אַ סעמיטישע און אַז די אַלטע סעמיטן, וואַרשיינלעך די אַלטע העברייער, האָבן געגעבן דעם א"ב פאַר גאַנץ אַזיע (ביז מאַגאַליע) און פאַר אייראָפּע (דורך דעם גריכישן, עטרוסקישן און לאַטיינישן א"ב).

די געשיכטע פֿון דעם אלף-בית אין די לעצטע דריי טויזנט יאָר איז גאַנץ קלאַר. אויך די געשיכטע פֿון דעם אַלט־העברעאישן א"ב, ווייניקסטנס פֿון טויזנט יאָר פֿריער, זינט דוד המלך, און די געשיכטע פֿון היינטיקן א"ב זינט צוויי טויזנט יאָר זענען באַקאַנט און גאַנץ קלאַר. און עס איז זייער אינטערעסאַנט, אַז מיר פֿאַרמאָגן אַ קליינעם דאָקומענט, געשריבן פֿון אַ פּויער מיט דריי טויזנט יאָר צוריק, וואָס ווייזט, אַז אַ געוויסע דערציילונג פֿון תנ"ך (שופטים ח' — 14) איז אמת. די דערציילונג איז, אַז אַ יונגערמאַן פֿון סכות האָט טויזנט צוויי הונדערט יאָר פאַר קריסטוסעס געבורט געקענט שרייבן.

מער ווי צוויי טויזנט יאָר שפּעטער האָבן די נאָרמאַנדישע פֿרינצן אין פֿראַנקרייך און אין ענגלאַנד נישט געקאַנט שרייבן און האָבן זיך אונטערגעשריבן מיט אַ צלם, כדי צו באַווייזן זייער אמתדיקייט.

דעריבער איז מיינונג, אַז מיר יידן, האָבן נישט געגעבן דער זעלטע די קונסט (וואָס די גריכן האָבן געגעבן), נאָר מיר האָבן געגעבן די קולטור. מיר האָבן געגעבן דעם אַות (אלף און תּו).

פֿאַר'ן, 1964.

ווי אַלט איז יידיש ?

פון שלמה בירנבוים (לאנדאָ)

ווי אַלט איז בכלל אַ לשון ? אף דעם איז נישטאָ קיין פשוטער ענפער, ווייל דער ענפער גיווענט זיך אין דער מאַס, וואָס מע מעסט דערמיט, דאָס הייסט: אין דער דעפיניציע פונים ווארט לשון, אַ דעפיניציע, וואָס אַלע זאלן מסכים זיין, איז נישט בנימצא.

מיר וועלן פראוון צו פאַרענפערן אונדזער פראבלעם אפן סמך פון פיניף קריטעריעס.

(1) די פראַקטישע קריטעריע

אויב די מענטשן פון איין ציבור קענין זיך נישט צו נויף רעדן מיט די מענטשן פון אַן אַנדערן ציבור, וועט מן הסתם יעדערער זאָגן, אַז זיי רעדן צוויי פאַרשידענע לשונות. דאַרפן מיר, הייסט עס, פּרעגן, צי אין דייטשלאַנד איז אַמאָל גיווען אַ צייט, ווען יידן און גויים האבן זיך נישט גיקענט צו נויף רעדן, און ווען דאָס איז גיווען. אַזוי ווי יידן זענין גיווען אַ בטל-בשישימדיקער מיעוט, האבן זיי, פאַרשטייט זיך, ווען זיי האבן גירעט צו די גויים, גינוצט דאָס גויאישע לשון. קומט אויס, אַז מיר דאַרפן פּרעגן אַזוי: ווען איז גיווען די צייט, ווען גויים וואלטן נישט גיווען פאַרשטאַנן, אויב יידן וואלטן גיווען גירעט צו זיי אפן יידישן שטייגער ?

אַ חשוב עידות וועגן דעם גיפנין מיר ביי יאהאן קריסטאף וואַגנזיילן, אַ באַוואוסטן גויאישן קענער פון לשון-קודש. אין אַ בוך מיטן נאָמען Belehrung der jüdisch-deutschen Red und Schreibart, 1699, זאָגט ער כּהאי לישנא: „ווער עס הערט זיי רעדן דייטש, מיינט נישט אַנדערש, נאָר אַז זיי רעדן ריין לשון-קודש, ווייל כּמעט נישט קיין איינציק ווארט קומט אַרויס אַזוי, מע זאָל עס קענין פאַרשטיין.“ און אף אַן אַנדער ארט זאָגט ער: „מיטן ריינים הויך-דייטש זענין זיי נישט גיוואוינט און פאַרשטייען נישט, וואָס מע זאָגט.“ פון דעם זעט זיך, אַז דאָס לשון פון יידן איז דעמלט גיווען אַזוי דערווייטערט פון דייטש, אַז ביז עס איז גיקומען דערצו, האט גידאַרפט גידויערן אַ היפשע צייט נאך פאַרן זיביצטן הונדערט יאָרן.

(2) די פסיכאלאגישע קריטעריע

מענטשן, וואָס קענין אַ פּרעמד לשון, אדער פּרעמדע לשונות, שטאַרק פאַר-
שידן פון זייער אייגן לשון, דאַכט זיך אויס, אַז די פּראַקטישע קריטעריע איז
אַ נאַטירלעכע און מע קען זיך פאַרלאזן אַף איר. נאר אַז עס קומט צו לשונות,
וואָס זענין נאָנטע קרובים, טרעפט זיך גאַנץ אפּט, אַז מע קען זיך גרינג צו
נויף רעדן איינע מיט די אַנדערע, כאטש מע ווייסט, אַז איך רעד מיין לשון און
ער רעד זיין לשון — ס'איז צוויי באַזונדערע לשונות.
וואָס טוט זיך דאָ?

גאַנץ קלאַר, דער עיקר איז דאָ דער פאַקט, אַז מע ווייסט, אַז מע רעד פאַר-
שידיגע לשונות. דער פּסק ווערט דאָ אַרויס גיגעבן פּונם וויסיוודיקייט. אַזאַ
וויסיוודיקייט ווייזט זיך אַרויס — און דערביי קען נישט זיין קיין טעות —
ווען אַ ייד רופט אָן זיין לשון מיטן נאָמין יידיש. דאָס ערשטע מאָל טרעפן מיר
דאָס אין יאָר 1597.

וואַגנזייל איז נישט גיווען דער ערשטער גויאישער גילערנטער אין דייטש-
לאַנד, וואָס האט זיך פאַרנומין מיטן לשון פון יידן און גישריבן וועגן אים. גיווען
אַזויגע שוין אין זעכציטן הונדערט יאָרן. זיי האבן עס גיטן צו ליב פּראַקטישע
טעמים. ערשטנס האבן זיי זיך געוואלט באַקענין מיטן פירוש פון תנ"ך, לויט
ווי יידן טייטשן, און צווייטנס האבן זיי אויך גיהאַט מיסיאנערישע כוונות. דער
פאַקט, וואָס זיי האבן גיהאַלטן פאַר נייטיק אויס צו לערנין זיך יידיש, איז אַ
ראי, אַז דער חילוק פון יידיש ביז דייטש איז גיווען זייער גרויס אין זייערע
אויגן.

אין אַ גויאישן מקור גיפינין מיר דים נאָמין יידיש הונדערט יאָר פריער
ווי אינים יידישן, וואָס מיר האבן דערמאנט. די דאַטע איז 1479. קומט אויס,
אַז די התחלות פון יידיש דאַרפן זיין עלטער פּונם פּופציטן הונדערט יאָרן.

די פילאָלאָגישע קריטעריעס (א)

(3) דאָס ליטעראַרישע לשון

אויב מיר פאַרגלייכן דאָס לשון, וואָס די דערמאנטע דייטשע גילערנטע האבן
אונדז אָפּ גימאַלט, מיטן היינטיקן יידיש, זעען מיר באַלד, אַז ס'איז בעצם דאָס
זעלבע (אַחוץ, פאַרשטייט זיך דער פּאַנאָלאָגיע און וואָס עס איז נישטאָ קיין
סלאַווישער עלימענט). לאָמיר למשל פאַרגלייכן דאָס לשון פּונם שמואל-בון,
לויטן ערשטן דרוק פון 1544. מיטן לשון פון Die zway ersten Bücher der
Künig, וואָס דער פּראַפעסאר פּוילוס עמיליוס, אַ משומד, האט 1562 אַרויס
גיגעבן אפן סמך פּונם אריגינאַל. ס'איז נישט גיווען פשוט אַ טראַנסקריפּציע
מיט דייטשע אותיות, ווי ער האט גיזאָגט אפן שער-בלאַט, נאר ער האט אַריין
גיברענגט אַסך שינויים. מע קען זיי אויס סדרן אַזוי: (א) אפן ארט פון לשון-
קודשע ווערטער האט ער גישטעלט דייטשע, למשל כהן גדול — hoher Priester;
אַבער צו מאָל איז דאָס דייטשע ווארט נישט גיווען קיין טייטש-ווארט, נאר אַ

פירוש, למשל פון גלות האָט ער גימאַכט *Jetzunden*. (ב) אפן ארט פון אַ לשון־קודשער פארים האט ער גישטעלט אַ דייטשע, למשל פון ישראל ווערט *Israel*. (ג) אַ מאָל פאַרבייט ער ווערטער פון דייטשן עלימענט אף אַנדערע דייטשע ווערטער, למשל זיכערהייט גיט ער איבער מיט *güte*, בולענדן מיט *wenden*, לייטן מיט *hielten*. (ד) דייטשע עלימענטן ווערן פאַרביטן אף אַנדערע דייטשע עלימענטן למשל דר אף *er*, בור אף *ver*: דר נערט — *erneert*, בור געבן — *vergeben*. (ה) דייטשע גראַמאַטישע פארימס ווערן פאַרביטן אף אַנדערע דייטשע, למשל גילאג אף *lag*. (ו) זייער אפט שטעלט ער אַריין ווערטער, למשל זין — *sin vnd mut*, מאַן — *der Mann*, וויל — *so will*. הייסט עס, די שינויים זענען דער־עיקרשט אף צוויי אופנים: צו גיבומין אדער צו גישטעלט. עמיליוס האט גידאַרפט אַרויס נעמין דים לשון־קודשן און אַראַמישן און אויך דעם אַרכאַאישן דייטשן עלימענט, און אף זייער ארט ברענגין דאָס דייטשע לשון פון זיין צייט. דארטן וואו ער האט מוסיף גיווען ווערטער, איז דאָס, דאָכט זיך, תמיד גיווען ביים אַרכאַאישן דייטשן עלימענט, וואו דער ריטים איז שוין גיווען צו אַלט־פרענקיש פאַרן דייטשן ליענער, און ער האט אים גידאַרפט מאדערניזירן. דאָס לשון פונים שמואל־בוך איז נישט גיווען פאַסיק פאַר זיינע ליענער, די גויים. ס'איז שוין לאַנג נישט גיווען „היינט־צייטיק“ — אבער ביי יידן איז עס נאך נישט גיווען פאַרעלטערט אין דער ליטעראַטור, כאטש זייער רעד־לשון איז נישט גיווען אַזוי אַרכאַאיש, פאַרשטייט זיך. די אונטערשטע שורה: עמיליוס האט נישט פשוט איבער גישריבן מיט דייטשע אותיות אַ דייטשן טעקסט, וואָס איז גיווען גישריבן מיט לשון־קודשע אותיות — ער האט פאַרטייטשט פון איין לשון אף אַן אַנדער לשון.

דערפון איז גידרונגין, אַז אין זיין צייט, מיט אַ פיר הונדערט יאָר צו ריק, האט יידיש גידאַרפט זיין אַ לשון בפני עצמו שוין פון אַ לאַנגער צייט. אַ לשון וואַקסט דאָך נישט אויס אין אַ טאַג.

פאַר אַ דייטש, וואָס פאַרגלייכט יידיש פון יענער תקופה מיטן דעמלטיקן דייטש, קומט אויס אַזוי: דאָס ליטעראַרישע לשון פון יידן האט אַסך פאַרעל־טערטע אדער האַלב־פאַרעלטערטע ווערטער; טייטשן האבן זיך גיביטן, למשל פענדערן זיך הייסט „זיין פריי“, בשעת *sich f\u00fcrdern* איז די טייטש „אײלן זיך“; גינענן איז אַ טראַנסיווער ווערב, *genaehenen* איז אינטראַנסיוו; נייע ווערטער ווערן באַשאַפן פון דייטשן מאַטריאַל לויטן לשון־קודשן מישקל, למשל קיניגן ווי לשון־קודש מלך; פאַראַן אין יידיש אַ ראַמאַנישער עלימענט, וואָס איז פאַרשידן פונים ראַמאַנישן עלימענט אין דייטש.

אויך פונים הונדערט יאָרן פאַר עמיליוסן האבן מיר אַסך מאַטריאַל — און דאָס לשון איז דאָס זעלבע, און ווידער, אַזוי ווי אַ לשון וואַקסט נישט אויב אין איין טאַג, דאַרפן מיר פאַרשטיין, אַז מיר מוזן צו ריק גיין אין עבר לכל הפחות אַ הונדערט יאָרן. אף דעם אופן זענען מיר דערגאַנגין ביזן פערציטן הונדערט יאָר, דאָס איז די צייט, וואו די פילאלאגן שטעלן איין די גרעניץ צווישן מיטל־הויך־דייטש און ניי־הויך־דייטש. מיר וועלן אַצינד ניצן די אַנדערע פילא־לאגישע קריטעריע, כדי צו גיפנין, אף וועלכער זייט גרעניץ עס שטייט יידיש.

די פילאלאגישע קריטעריעס (ב)

(4) די פאנאלאגיע פון מיזרח-יידיש

יידיש און נה"ד (= ניי-הויך-דייטש) זענען שותפים אין געוויסע ענינים; וואו זיי זענען ביידע אָפּ גישייט פון מה"ד (= מיטל-הויך-דייטש), למשל, וואו מה"ד האט קורצע אַקציניטירטע וואקאלן האבן יידיש און נה"ד לאַנגע: מה"ד mü(l)e אבער מיל און Mühle. אַנטקייגן לאַנגע וואקאלן פון מה"ד שטייען דיפּטאנגין אי אין יידיש אי אין נה"ד: hūs — אבער הויז און Hans דיפּטאנגין פון מה"ד זענען מאנאפּטאנגין אי אין יידיש אי אין נה"ד: bruoder — אבער ברודער און Bruder. אפן סמך פון אט דעם שותפות וואלט אויס גיקומען צו זאָגן, אַז יידיש איז גיבוירן געווארן נאָך דער מה"ד תקופה.

פאַראַן אבער פאנאלאגישע פאַקטן, וואָס ווייזן אָן, אַז יידיש שטייט אָף דער אַנדערער זייט גרעניץ צווישן מה"ד און נה"ד, למשל אין ווערטער ווי אויוון איז וו אַ סימן פון דער מה"ד תקופה, וואָרן אין נה"ד קומט דאָ אַ פ — Ofen. אדער: ב, ג, ד, ז זענען שטימיק אַזוי ווי אין מה"ד, בשעת אין די דייטשע דיאַלעקטן זענען זיי אויס שטימיק גיוואָרן. אדער: אויב מיר נעמען אַזוינע ווערטער ווי בוידים, גומי, נאַנט, פאַסן זיי צו מה"ד: nähent, guomen, bodem. אבער נישט צו די נה"ד פאַרימס nahe, Gaumen, Boden.

אַ פינקטלעכערע דאַטע קען מין אפשר אַרויס דרינגין פון אט דעם בינאל פאַקט:

יידיש האט אַ פאַרים פאַרן גענווייט, למשל דים ברודערס, בשעת אין די דייטשע דיאַלעקטן איז דער בייג-סימן פון געניטיוו אין גאַנצן פאַרפאַלן גיווארן. דאָס האט זיך אָן גיהויבן אין דרייצטן הונדערט יאָר, און אין פערצטן איז אין דייטש שוין גאָר נישט איבער גיבליבן. וואלט מין גיקענט זאָגן, אַז די גרעניץ צווישן מיזרח-יידיש און דייטש אים אַרום דים יאָר 1300. ווייטער קען מין זיך עפּיס אָפּ לערנען פונעם דיאַלעקטישן צוטיילונג פון מיזרח-יידיש. אַן עיקר-גרעניץ איז די ליניע, וואָס שייט אָפּ די דיפּטאנגין oi און ei, למשל broit פון boim, breit פון foigl, beim פון feigl. די עמיגראַנטן, וואָס זענען גיפאַרן פון פוילן קיין רייסן און ליטע, האבן זיך נישט געקענט לאזן אין וועג אַריין פאַרן דרייצטן הונדערט יאָרן. וואָרן ערשט דעמלט האט זיך אָן גיהויבן אין מה"ד דער פראצעס, וואָס דורך דעם זענען קורצע אַקצענטירטע וואקאלן לאַנג גיווארן (Vogel < vogel) און ערשט פונעם לאַנגין וואקאַל האט אין יידיש גיקענט אויס וואַקסן דער דיפּטאנג oi (foigl), און ערשט פון oi האט זיך גיקענט נעמען (foigl < föigl)

פאַראַן אויך אַן אַזווייז אָף אַ צייט, וואָס די עמיגראַציע האט גימוזט זיין פריער דערפון. דאָס איז די דיאַלעקטישע גרעניץ צווישן n און i זי איז די זעלבע ווי די אַמאָליקע פאליטישע גרעניץ צווישן פוילן און רייסן ליטע, דאָס הייסט, דער בייט פון u אָף i האט זיך אויס גישפּרייט אָף גאַנץ פוילן און האט זיך אָפּ גישטעלט ביי יענער ליניע אין אַ צייט, ווען זי איז גיווען אַ מניעה און מ'האט נישט פשוט גיקענט אַריבער פאַרן. דאָס האט מן הסתם נישט גיקענט

זיין נאָכן יאָר 1569, ווען די דאזיקע פאליטישע גרעניץ איז פאַרשוואונדן גיווארן, און אויך נישט נאָך 1385, ווען אט די לענדער זענען פאַראייניקט גיווארן אונטער איין קרוין.

קומט אויס, אַז דער בייט פון oi אָף ei איז גיווען אַן ערך צווישן 1300 און 1385, לאַמיר זאָגן, אַרום דער מיט פּונם פּערציטן הונדערט יאָרן. דאָס וואלט גיווען די שפּעטסטע צייט, ווען די עמיגראַנטן זענען אַוועק פון פּוילן און האבן שוין מיט גינומין מיט זיך די פּארים oi, אָבער נאָך נישט קיין i פון u). דעריבער מעגן מיר משער זיין, אַז דאָס האט עפּיס צו טון מיט דער גרויסער כּוואַליע עמיגראַנטן, וואָס זענען גיקומען פון דייטשלאַנד באַלד נאָכן יאָר 1348, דים יאָר פּונם „שוואַרצן טויט“ און די גרויסע פּאגראַמין, וואָס די מגיפה האָט אַרויס גירופן — וואָרן אין מערבֿ־יידיש איז דעמלט שוין גיווען די שינוי פון u אָף ü.

פאַראַן פּאַקטן, וואָס ווייזן אַן אָף נאך עלטערע צייטן, למשל דאָס ווארט פּויפּס ענדיקט זיך מיט אַ סמך, אַזוי ווי עס איז גיווען אין עלטערן מה"ד, אין יינגערן מה"ד איז שוין צו גיוואַקסן אַ ט : bābest.

גיוויסע ווערטער, וואָס זענען אַריין גיקומען פון פּויליש האבן אַ ריש, וואו פּויליש האָט היינט אַ זש (rz), למשל אינים שטאַט־נאַמען ריישע אַנטקייגן Rzeszów. דערפון זעט זיך, אַז אַזוינע ווערטער זענען אַריין אין יידיש, ווען ר אין פּויליש איז נאך נישט גיווען פּאַלאַטאַליזירט. אין די עלטסטע פּוילישע כתב־ידן, דאָס הייסט פון דרייצטן הונדערט יאָרן, האט זיך דער פּראצעס שוין גיהאַט אַן גיהויבן, אַזוי ווי די יידישע אימיגראַציע אין פּוילן, פון דייטשלאַנד, הייבט זיך אַן ביים סוף פון עליפטן הונדערט יאָרן, האָט מין אַזוינע ווערטער שוין נישט גיקענט אַריין נעמען נאָכן צוועליפטן הונדערט יאָרן.

נאך אַן עלטערע דאַטע זעט זיך אפשר אין כּ, למשל לאַכן, שטענן, מיטן זעלבן קלאַנג, בשעת אין ch אין lachen פאַרשידן פון ch אין stechen. דאָס וואלט גיווען אַן אַן־ווייז, אַז יידיש כּ וואַקסט נאך פון דער אַלט־ה"ד תקופה, ווען דער קלאַנג איז גיווען דער אייגינער אין lahhên ווי אין stēhhan. אַזוי אַרום וואלטן מיר דערגאַנגען ביז פאַר דער מיט פּונם עליפטן הונדערט יאָרן. נאך אַן עלטערע דאַטע איז גידרונגען דערפון, וואָס יידיש האט דים לשון־קודשן און אַראַמישן, און אויך דים ראַמאַנישן עלימענט. ביידע זענען שוין אין דער ערשטער רגע גיווען יסודות פּונם לשון, ווען יידן האבן זיך באַזעצט אין אשכּנז, און האָבן עס אָפּ גישייט פּונם לשון פון דייטשן. און דאָ גיסט זיך צו נוף די פּילאַלאַגישע קריטעריע מיט דער סאַציאַלאַגישער.

(5) די סאַציאַלאַגישע קריטעריע

לשון איז אַן עינין פּונם לעבן פון אַ ציבור. ווען יידן האבן זיך באַזעצט אין אשכּנז ציבורווייז און איבער גינומען דאָס לשון פון זייערע נייע שכינים, איז עס דורך דעם תּיכּף זמיד גיווארן אַ יידיש לשון — יידיש איז גיבוירן גיווארן.

דאָס איז נישט קיין פאַראַדאקס און נישט קיין טעאָריע. אומיטום, וואו עמיגראַנטן באַזעצן זיך ציבורווייז צווישן אַן אַנדערן, גרעסערן ציבור, קען מין זיך אויך היינט צו קוקן צון אַזאַ פראצעס, ווי עס הייבט אָן אויס צו וואַקסן אַ ניי לשון. אויב דער ציבור בלייבט אַ ציבור, וועט זיין אַן אויס-וואַקס. אויב דער ציבור ווערט אויס ציבור, שטאַרבט דאָס שפראַצונג אָפּ. אויב דאָס ציבורדיקייט פונים ציבור ווערט שטאַרק אָפּ גישוואַכט, זעען זיך נאך אַ ביסל סימנים אינים לשון פונים מיעוט.

דעריבער, כדי גיוואַר צו ווערן, ווי אַלט עס איז יידיש, דאַרפן מיר אויס גיפנין, ווען יידן האָבן זיך באַזעצט אין אשכנז. אונדזערע ערשטע זיכערע ידיעות זענען פון ניינטן הונדערט יאָרן. אט דאָס דאַרף זיין אונדזער דאַטע. אַזוי אַרום איז יידיש אַלט און ערך עליף הונדערט יאָר.

לאַנדאָן, 1966.

אריינפיר צום רעפעראט פון ד"ר יעקב מייטליס

פון פראפ. ארעקס דערטשאנסקי (פאָריר)

עס וואָלט אפשר געווען ריכטיקער צו רעדן נישט וועגן דער שייכות צווישן דער שפראך־פאַרשונג און דער ליטעראַטור, נאָר וועגן יידישער פּילאָלאָגיע. וועגן די פראַגעס פירט זיך שוין אַ פלוגתא איבער פּערציק יאָר. עס זענען שוין פאַראַן מענטשן פון דעם געביט אויפן עולם האמת און עס איז נאָך פאַראַן יבדל לחיים ארוכים אַ מענטש, פון וועלכן מיר דערוואַרטן נאָך, אַז עס זאָל דערשיינען זיין געשיכטע פון יידיש. איך מיין די פלוגתא צווישן באַראַכאָון און וויינרייכן, זאָל מיר דערלויבט זיין צו דערמאָנען אין וואָס די פלוגתא באַשטייט.

פאַר באַראַכאָון איז די פּילאָלאָגיע כולל אי שפראך־פאַרשונג, אי ליטע־ראַטור־פאַרשונג, אי פּאַלקלאָר. פאַר וויינרייכן זענען די שטחים באַזונדערע. עס זענען פאַראַן צווישן זיי פאַרבינדונגען, אָבער זיי קריסטאַליזירן זיך נישט אויס אין אַן איינהייטלעכער דיסציפלין. פאַר באַראַכאָון איז יידיש געווען פאַר־בונדן מיט דער נאַציאָנאַלער באַפרייאַונגס־באַוועגונג. ביי וויינרייכן איז דער וויסנ־שאַפטלעכער טראַפּ דאָס וויכטיקסטע. די סתירה צווישן וויינרייכן און באַראַכאָון געפינט איר אויף די צוויי טאַולען פון דער „יידישער שפראַך“, וואָס דערשיינט אין ניו־יאָרק. אַז איר לייענט דעם יידישן טעקסט פון דער „יידישער שפראַך“, וואָס ווערט אַרויסגעגעבן דורך יוואָ, זעט איר, אַז די צייטשריפט איז אַרויס־געגעבן פון דער פּילאָלאָגישער סעקציע פון יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט. און אויף דעם ענגלישן טאַוול לייענט איר „סעקשן אָף לינגוויסטיקס — יידיש סציענטיפיק ינסטיטוט“. דאָס הייסט, אַז מען איז דערגאַנגען צו אַ פּשרה. מען גיט אָפּ כבוד באַראַכאָון, נאָר מען פירט זיך לויטן נוסח וויינרייך.

שטעלט זיך די פראַגע, צי וויינרייך איז גערעכט? איך גלויב — איך זאָג עס אין מיינ אייגענעם נאָמען — אַז וויינרייך איז גערעכט. דער פונדאַמענטאַלער טעות, וואָס די יידישיסטישע באַוועגונג איז באַגאַנגען, איך מיין עס פון וויסנ־שאַפטלעכן שטאַנדפּונקט, איז צו גלויבן, אַז יידיש האָט געקענט שפּילן די ראַלע כלפי לשון־קודש, וואָס פראַנצויזיש האָט געשפּילט כלפי לאַטיין. דער היסטאָ־רישער פעלער איז נישט פאַרבונדן מיטן חורבן פון אייראָפּעאישן ייִדנטום, נאָר איז פאַרבונדן מיט אַ פּאַלשער אינטערפּרעטאַציע פון מהות פון יידישקייט. מיר זעען פאַקטיש אין אונדזער יידישער פּילאָלאָגישער אַרבעט און אין דער לינג־וויסטישער אַרבעט, ווי אַזוי די פּרעמדע השפּעות קענען דערגיין צו ווילד־גראַז.

דעם בעסטן באווייז האָבן מיר אין דער סאָויעטישער פּילאָלאָגישער אַרבעט, וואָס איז אַ ווונדערלעכע אַרבעט אויפן וויסנשאַפטלעכן געביט, וואָס האָט די גרעסטע פּאַרדינסטן אין דעם שטח, ווייל מיר זענען נאָך עד היום נישט דער-גאַנגען צו אַזעלכע רעזולטאַטן ווי די סאָויעטיש-יידישע פּאַרשער זענען דער-גאַנגען אין דער קורצער צייט, וואָס די דאָזיקע פּאַרשונג האָט עקזיסטירט.

אַבער די סאָויעטיש-יידישע שפּראַך-פּאַרשונג איז געווען פּאַרבונדן מיט דעם מאַרקסיסטישן שאַבלאָן. די יידישע שפּראַך-פּאַרשער פון ראַטנפּאַרבאַנד האָבן געלייגט אַ צו גרויסן טראַפּ אויף אַ טיילווייזן היסטאָרישן אמת מיט דער באַהויפטונג, אַז די העברעאִזאציע פון זייער צייט ציט איר יניקה פּון אַלט-יידיש, צווייטנס האָט די יידישע ליטעראַטור-פּאַרשונג אין ראַטנפּאַרבאַנד געהאַלטן, אַז די יידישע ליטעראַטור הייבט זיך אָן מיט מענדעלע. נחום שטיף למשל, האָט אין זיין אַנטאַלאָגיע פון אַלט-יידישער ליטעראַטור זיך באַשרענקט צו די פּאַרגרייער פון מענדעלע, ווי מענדל לעפּין, שמואל עטינגער, אַקסענפעלד א. אַנד. פּאַקטיש זענען זיי די באַנייער פון דער יידישער ליטעראַטור. נחום שטיף און מאיר ווינער האָבן אַרויסגעהייבן מענדעלע, ווייל זיי האָבן ביי אים געפונען בעיקר דעם קלאַסן-מאַמענט און אויך סאַציאַלע מאַמענטן, וואָס האָבן געקענט דינען אַלס אַ ביישפּיל פאַר דער אַלגעמיינער סאָויעטישער ליטעראַטור. מען דאַרף דאָך געדענקען, אַז די יידישע שפּראַך-פּאַרשונג אין ראַטנפּאַרבאַנד איז געווען נישט נאָר אַ פּיאַניער-אַרבעט, נאָר איז אויך געווען פּאַרבונדן מיט דעם גורל פון דער סאָויעטישער לינגוויסטיק בכלל און איז געווען אַ יש פאַר דעם יידישן קולטור-אוצר.

עס איז גענוג צו דערמאָנען צוויי אַרבעטן. די ערשטע אַרבעט איז דער שפּראַך-אַטלאַס פון ווענגער-וויילענקין, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין דריי-טיקסטן יאָר. די צווייטע אַרבעט איז די גראַמאַטיק פון פּאַלקאַוויטשן, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין 1940. פּאַקטיש איז דאָס געווען דער שוואַנען-געזאַנג פון דער יידישער שפּראַך-פּאַרשונג אין ראַטנפּאַרבאַנד. מיר האָבן ביז היינט צו טאָג נישט קיין ממלאַ מקום צו דער גראַמאַטיק פון פּאַלקאַוויטשן. אַ מענטש, וואָס מוז היינט צו טאָג זיך אָפּגעבן מיט אַ וויסנשאַפטלעכער באַאַרבעטונג פון דער יידישער גראַמאַטיק, קען זיך נישט באַגיין אָן פּאַלקאַוויטשעס גראַמאַטיק, און יעדעס יאָר, ווען אוריאל וויינרייך הייבט אָן זיין קורס אין קאַלומביער אוניווערסיטעט, דערמאָנט ער די אַרבעט פון פּאַלקאַוויטשן און ער גייט אים אָפּ דעם געהעריקן כבוד.

אין דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער לינגוויסטישער פּאַרשונג, איך מיינ די שפּראַך-פּאַרשונג, די יידישע לינגוויסטיק אַלס אַזעלכע, האָט מאַקס וויינרייך, וואָס האָט באַקומען זיין בילדונג זייער צייט אין דייטשלאַנד, געשאַפן אַ צווייטן דור פון לינגוויסטן, ווי זיין זון, וואָס האָט שוין זיין אייגענעם חדר. און זיין זון אוריאל וויינרייך גרייט צו דעם שפּראַך- און קולטור-אַטלאַס פון אשכּנזישן ייִדנטום, וואָס האַלט זיך ביים פּאַרענדיקן. ער האָט נאָך געקענט באַנוצן מאַ-טעריאַלן פון געוויסע ערטער אין אייראָפּע, וווּ עס איז נאָך מעגלעך געווען צו אינטערוויואירן אינפּאַרמאַנטן. ער האָט אויך געבראַכט קיין ניו-יאָרק משה

אלטבויער פון ירושלים, כדי ער זאל באארבעטן די סלאוויזמען אין די פאר-
שידענע יידישע דיאלעקטן. מיר זענען איצט אריינגעגאנגען אין דער לעצטער
פאזע פון דער אנטשטייאונג פון דאזיקן שפראך- און קולטור-אטלאס.

אבער פונקט ווי עס איז געווען א פלוגתא צווישן באראקאוון און ווינרייכן,
אזוי איז פאראן א פלוגתא צווישן טאטן און זון. ווען איר זעט דעם צווייטן באנד
פון „פילד אף יידיש“, וואס אוריאל ווינרייך גיט ארויס אין פאריז, אין פארלאג
מוטאן, פאריז—האגא, און די ארבעט, אין וועלכער מאקס ווינרייך רעדט וועגן
דער דינאמיק אין דער בילדונג פון יידישע דיאלעקטן, איז פאראן א נאטע ביים
סוף פון דעם ארטיקל, אז „מען קען אנדערש באארבעטן דעם ענין און איך גיב
אן די מעטאדע פון דעם אנדערן, אבער איך בין דערמיט נישט מסכים“.

וואס איז דער אונטערשיד צווישן טאטן און זון? דאס איז דער אונטערשיד
צווישן מענטשן, וואס קומען ארויס פון דער אלטער לינגוויסטישער שולע, וואס
איז נאך געגאנגען אין די דרכים פון דער ראמאנטישער שולע פון לעא שפיצערן,
וואס רעדט נאך וועגן א גייכט פון דער שפראך און וואס דערגייט ביי מאקס
ווינרייכן צום הבדל צווישן פאראם און דער פסיכישער פונקציע, און די נייע
שולעס. ביי אוריאל ווינרייך האט די שפראך אין זיך אליין איר פארענטפערונג.
ער איז איינער פון די בויער פון דער אזוי גערופענער סטרוקטוראליסטישער
שולע. ביי אונדז אין פראנקרייך איז סטרוקטוראליזם היינט צו טאג א זייער
אנגענומענער ענין. אזוי ווי מען איז געווען עקזיסטענציאליסטן אין 1946, אזוי
איז מען היינט אין פראנקרייך סטרוקטוראליסטן. דאס איז דערפאר, ווייל מען
האלט, אז די לינגוויסטיק איז די איינציקע גייסטוויסנשאפט וואס האט דער-
גרייכט געהעריקע רעזולטאטן. מען איז דערגאנגען דערצו, אז די לינגוויסטיק
— אזוי האלט מען — איז דער מאדעל פון אלע גייסטוויסנשאפטן. דאס איז
די שיטה פון קלאד לעווי-שטראוס.

די לינגוויסטיק לייגט דעם טראפ אויף דער חלוקה פון שפראך און ווארט.
דער לינגוויסט אינטערעסירט זיך נאר מיט שפראך. די שפראך פאר זיך אליין
באשטייט פון סטרוקטורן, וואס קריסטאליזירן זיך אויס אין סיסטעמען. דאס
איז פאקטיש דער זעלביקער פראצעס, וואס איז פארגעקומען אין דער פסיכאלאגיע
מיט דעם זיג פון דער געשטאלט-פסיכאלאגיע, ווי עס האבן געפרעדיקט קאעלער,
ווערטהיימער, לעווין און אין פראנקרייך גיאם און איגנאץ מיערסאן.

די פערספעקטיוו פון סטרוקטור און סיסטעם געפינען מיר אויך אין דער
מאדערנער מאטעמאטיק. פאר קלאד לעווי-שטראוס זענען צום ביישפיל די פאר-
בינדונגען צווישן משפחה-מיטגלידער געבויט אויף מאדעלן פונעם לינגוויסטישן
נוסח. דער סיסטעם פון א זאץ-בוי אין דער שפראך איז א מוסטער פאר דער
סטרוקטור פון דער מענטשלעכער משפחה.

וואס שייך די פארבינדונגען מיט דער ליטעראטור-פארשונג איז דאס די
שיטה פון ראלאנד בארט און אנדערע. דאס באדייט, אז מען זאל נעמען די לינג-
וויסטישע מאדעלן און דערמיט דערגיין צו א פארטיפונג פון דער ליטעראטור.
פארוואס האב איך דאס אלץ דערציילט? ווייל דאס האט א שייכות מיט
דעם מהות פון יידיש און מיט דעם מהות פון יידישקייט; ווייל מאקס ווינרייך,

אזוי ווי ער האָט געמאַכט דעם הבדל צווישן פּאַרם און פּסיכישע פּונקציע, האָט ער געקענט געפּינען אַ בריק און געבן יעדן איינעם דעם געהעריקן פּלאַץ, וואָס קומט אים. אָבער אַז מען גייט אַרויס פּון אַ סטרוקטוראַליסטישן שטאַנדפּונקט פּאַרשווינדט דער גאַנצער צוגאַנג צו פּסיכישער פּונקציע. מען ווערט אַ געפּאַנ-גענער פּון אַקצענטן, פּון די ווערטער, פּון די קלאַנגען, פּון דער אַזוי גערופּענער פּאַנעטיק, און מען קריכט נישט אַרויס. דאָס דערגייט צו אַ מעטאָדאָלאָגישער פּאַרלייקענונג פּון יעדער גייסטיקער השפּעה אויף דער אַנטוויקלונג פּון דער שפּראַך, אַז די שפּראַך פּאַר זיך אַליין האָט אין זיך איר זעלבסטבאַרעכטיקונג.

דאָס אָבער שמעקט מיט שבת-צבי, דאָס הייסט מיט הפּקות, מיט מבטל מאַכן אפילו די ספּעציפּישקייט פּון יידיש. מיר ווייסן, אַז די שבת-צבי-באַוועגונג האָט גורם געווען צו אַ חורבן פּון די יידישע קהילות. דער בעסטער באַשרייבער פּון די קאָנסעקווענצן, וואָס שבת-צבי האָט געהאַט פּאַרן יידישן פּאַלק, איז יצחק באשעוויס, וועלכער איז איינגטלעך אַ ראַמאַניסט, אָבער גלייכצייטיק אַ טיפּיזיקער אַנאַליטיקער פּון דעם שבת-איזם, בעסער נאָך, ווי עס איז דער היסטאָריקער פּון דער באַוועגונג גרשום שלום. די עראַטאַמאַניע, דאָס אַרונטער-רייסן די אויטאָריטעט פּון דער הלכה, דער ניהיליזם, וואָס איז געווען באַגלייט מיט שענדלעכע אַרגיעס, האָבן דערפירט דערצו, אַז די השכלה האָט נישט געקענט שפּעטער ברענגען אירע אַנטשפּרעכנדיקע פּרוכטן און איז דערגאַנגען ביז כפירה. אין דעם זין איז די שבת-צבי-באַוועגונג אַ סינאָגים פּון הפּקות אין אונדזער געשיכטע.

די פּראַנציוזישע שולע פּון סטרוקטוראַליזם, וואָס נעמט אַרום מישעל פּוקאַ, דעם נעאַ-מאַרקסיסט אַלטהוסער און דעם פּסיכאָ-אַנאַליסט לאַקאַן, דערגייט צו ניהיליזם און דעריבער איז דער סטרוקטוראַליזם אַלס פּילאָזאָפּישע שיטה, נישט אַלס מעטאָדע, נישט קיין אַנטשפּרעכנדיקער שליסל פּאַר דער יידישער שפּראַך-און קולטור-פּאַרשונג.

אין זיין אַרבעט וועגן דער דיאַלעקטן-געאָגראַפּיע האָט זיך אוריאל ווינרייך אין דעם טייל וועגן וויסרוסישן יידיש, מודה ומתודה געווען, אַז דער סטרוקטור-ראַליזם איז נישט מסוגל אַרויסצוגעבן דעם אמתן פּרצוף פּון די דיאַלעקטן. דאָס הייסט, אַז די מאָדערנע לינגוויסטיק, אַלס אַ מכשיר, קען אונדו נישט געבן די געהעריקע תשובה אויף דעם פּראַבלעם — טויזנט יאָר יידיש — ווי ראַבאַק האָט עס אָנגערופן „די אימפּעריע יידיש“.

מוז איך דעריבער אָפּגעבן די געהעריקע דערקלערונג, אַז די מאָדערנע לינגוויסטיק איז אין אַ טעמפּן ווינקל. מיר זעען היינט, אַז מיר מוזן צוריקגיין צו די קלאַסישע מעטאָדעס פּון דער פּילאָלאָגיע, און בנוגע שפּראַך-פּאַרשונג צו דער טראַדיציאָנעלער פּאַנעטיק. כדי מסביר צו זיין די פּראַבלעמען פּון אונדזער שפּראַך און קולטור-ווירקלעכקייט. דערפּאַר האָב איך געגלויבט, אַז די מענטשן, וואָס באַשעפּטיקן זיך מיט דעם שטח זאָלן אונדו אָפּגעבן גרוסן פּון די אַרבעטן, וואָס זענען געמאַכט געוואָרן.

און נאָך אַ באַמערקונג:

ווען נישט די רעגירונגען פּון האַלאַנד, פּון פּראַנקרייך, פּון דענעמאַרק און

אפילו פון צפון-אמעריקע, כ'מין פון די פאראייניקטע שטאטן, וואלט היינט צו טאג קיין יידישע שפראך-פארשונג נישט געווען. איך וויל אויך ביי דער געלעגנהייט דערמאנען דעם טייערן בריסעלער ייד, וואס א דאנק אים איז די יידישע שפראך-פארשונג ממשיד געווארן. איר קענט זיכער דעם נאמען אטראן און איר וויסט, אז די קאטעדראל אין קאלומביער אוניווערסיטעט, אויף וועלכער פראפעסאר אוריאל ווינרייך דאצירט, איז געווארן געשאפן א דאנק דעם ברי-סעלער ייד, א דאנק יידיש בריסל.

נאך מיר וועט פאר אייך נעמען א ווארט ד"ר יעקב מייטליס, וועלכער איז נישט קיין פנים חדשות אין דער יידישער ליטעראטור-פארשונג. אין יאר 1932 האט ער אונדז מוכה געווען מיט זיין ווונדערלעכער ארבעט וועגן מעשה-בוך, וואס איז היינט צו טאג א יקר-המציאות. זייט דאמאלסט האט ד"ר מייטליס זיך אפגעגעבן מיט דער יידישער ליטעראטור-פארשונג און האט געמאכט א וויכטיקע אנטדעקונג אין דער נאציאנאלער ביבליאטעק אין פאריז. דער דאזיקער כתב-יד דערלויבט אים צו מאכן א וויכטיקן בייטראג צו דער שטודיע פון פאלקלאר און ליטעראטור ביי יידן.

בריסקל, 1967.

שפראך און ליטעראטור-פארשונג

פון ד"ר יעקב מייטלס (1871)

איר וויסט, אז ביי יידן איז פאראן א מנהג, וואס הייסט התנצלות המחבר, מען פארענטפערט זיך, וויל איך פאר אייך באמת זיך פארענטפערן צוליב דעם, וואס עס איז נישט געלונגען אוועקצושטעלן מיין רעפעראט, וואס איז א טייל, אן אחדות פון דעם צוגאנג צו געוויסע וויסנשאפטלעכע פראבלעמען און געוויסע וויסנשאפטלעכע פארשונגס-טעמעס אין יידיש, נאר איך מוז אפגעבן מיין רעפעראט איצט, און מארגן וועט מען מן הסתם האבן די געלעגנהייט ממשיך צו זיין נישט נאר די דיסקוסיע ארום דער פראגע, וועלכע דערטשאנסקי האט דא דערמאנט, עס איז איינע פון די אנגעווייטיקסטע פראגעס פון דער פאריתומדיקייט פון דער יידישער וויסנשאפט, נאר אויך וועגן אנדערע פראגעס, איך האף, אז איר וועט נאך האבן א געלעגנהייט דערמיט זיך צו באשעפטיקן. איר האט זייער גוטע פארטרעטער פון דער יידישער וויסנשאפט און איר וועט דעם ענין קענען ברייט דיסקוטירן.

קודם כל צו אונדזער ענין גופא, די טעמע וואס איך האב געוויילט, אדער וואס מען האט מיר פארגעשלאגן, כדי אריינצופאסן אין די ראמען פון אונדזער צוזאמענפאר, איז פאלקלאר און ליטעראטור. וויל איך קודם כל זאגן, אז עס איז זייער א ברייטע און זייער א וואגיקע טעמע, אייגנטלעך וואלט איך געזאגט, אז עס איז א גאנצע מסכתא פון יעדער ליטעראטור. אבער איך וועל נישט צו ווייט פארקריכן, איך וויל נאר יוצא זיין מיט אן אלגעמיינעם אריינפיר און טאקע דערמאנען עפעס פון דעם, וואס איר האט שוין דא דיסקוטירט, וואס איז דא נעכטן גערעדט געווארן זייער אויספירלעך, וועגן יידישן המשך, סוף כל סוף איז דא מיין אויפגאבע צו מאכן א געוויסן סך-הכל פון דעם, וואס איז פאלקס-שאפונג און המשך, טאקע אנווייזן די הויפט-ליניעס פון דער דאזיקער אנט-וויקלונג, אפמערקן די עלעמענטן פון דער פאלקס-שאפונג אלס אזעלכע און אירע שייכותן צו דער היינטיקער מאדערנער ליטעראטור בכלל, כמיין יידישע ליטע-ראטור און נאטירלעך, אז איך רעכן דערין אויך אריין די העברעאישע ליטע-ראטור. נאר דער דגש וועט נאטירלעך זיין אויף דער יידישער ליטעראטור.

לאמיר זיך קודם כל דערמאנען, אז בראשית, דאס הייסט, אין אנהייב פון דער ליטעראטור שטייט געוויינלעך די פאלקס-מעשה, א זייער באשיידן, פאר-יתומט קינד, עס איז, וואלט איך געזאגט, אן אנאנימע פאלקס-שאפונג, אן א

לעגיטימען טאטע און מאמען. נעכטן האט מען אויך גערעדט וועגן אנאנימער
 פאלקס-שאפונג. נאך איך וועל מאכן אן אונטערשיד צווישן צוויי אנאנימע פאלקס-
 שאפונגען. איין אנאנימע פאלקס-שאפונג, וואס איז א רשות-הרבים, וואס דאס
 פאלק שאפט. און עס איז פאראן אזעלכעס, וואס איז געווארן געשאפן פון געוויסע
 מחברים, פון געוויסע מענטשן, פון געוויסע דיכטער און עס איז דערנאך געווארן
 א רשות-הרבים, עס איז געווארן פאפולער און עס איז איבערגעגאנגען אין פאלקס-
 אוצר. איך וויל, אז מיר זאלן פארשטיין, אז פאלקס-שאפונג בדרך כלל איז א
 רשות-הרבים. און עס באשטייט פון שפילפולע, קאלירפולע מאטיוון, פרעמדע
 און אייגענע, סיפור-המעשיות, א רייכע בעל-פה-טראדיציע, איבערגעגעבן פון דור
 צו דור און וואס וואנדערט איבער צייטן און איבער לענדער. עס ווערט דערנאך
 ערשט, א סך א סך שפעטער, דורות שפעטער, פארשריבן, פארפיקסירט און
 געזאמלט אין אויף אזא אופן אריינגעטראגן אין אוצר פון דער פאלקס-ליטע-
 ראטור. דאס דארפן מיר האבן פאר אונדזערע אויגן. ערשט אויף א מער רייפער,
 צייטיקער און העכערער קולטור-שטופע ווערט פון דאזיקן פאלקס-שאפן, פון
 דאזיקן רשות-הרבים א רשות-היחיד. דאמאלסט ערשט קומט א פארטיפטע, פול-
 בלוטיקע פיל-פנימדיקע ליטעראטור, די אינדיווידועלע שאפונג פון דעם קינסטלער,
 מיט איר אויסטראג, מיט איר באזונדערן סטיל, מיט איר פארהאן און אינהאלט
 און זי טראגט טאקע דעם חותם פון דער אינדיווידועלער קינסטלערישער פערזענ-
 לעכקייט. און איך לייג דעם דגש אויף דער קינסטלערישער פערזענלעכקייט.
 פרעגן מיר זיך על-כן, וואס איז געווען די פאלקס-שאפונג, איר פלאץ אין
 דער ליטעראטור און איר השפעה אויף אונדזער מאדערנער יידישער ליטעראטור?
 בשעת איך זאג פאלקס-שאפונג, וויל איך, אז מען זאל פארשטיין, אז דאס נעמט
 ארום אלץ, וואס דאס פאלק האט געשאפן ביודעים אדער בלא-יודעים. דאס
 הייסט, געשאפן אין משך פון דורות, וואס נעמט ארום א ברייטן שטח, אנגעהייבן
 פון דער פאלקס-מעשה, פון דעם פאלקס-ליד, פאלקס-מוזיק, טאנץ-לידער, פאלקס-
 ווערטלעך, ביז מנהגים, גלויבענישן, שטייגער-לעבן א. א. וו. עס איז געווען א
 צייט, און איך מוז אייך דאס דערמאנען, אז מען האט געקוקט מיט גרויס ביטול
 אויף דעם, וואס מיר רופן פאלקס-שאפונג. מען האט דערין געזען נארישקייטן,
 טיפלות, אפגעשטאנענקייט און עפעס פון דעם אלעם, וואס די באבע דערציילט,
 וואס הדריינגלעך דערציילן און וואס עס פאסט זיך גארנישט פאר אן אינטע-
 ליגענטן, מיושבדיקן און אויפגעקלערטן מענטש. מען האט פשוט פארזען, נישט
 פארשטאנען, דעם ווערט און דעם באדייט פון אט דעם גרויסן פאלקס-אייגנט.
 אגב, דוכט זיך, אז עס איז שוין דא דערמאנט געווארן, איז די זעלביקע באציאונג
 אויך געווען צו יידיש. מען האט אויך יידיש פארנאכלעסיקט, מען האט אויך
 יידיש אלס א שפראך נישט פארשטאנען. און עס האט געמוזט קומען א גרופע
 קולטור-טרעגער, פארשער, דיכטער, וואס האבן זיך מיט א געוואלטיקער התלהבות
 אריינגעווארפן אין די טיפענישן פון דער פאלקס-שאפונג. זיי האבן פון דארט
 ארויסגעטראגן, ווי מען זאגט עס אין אונדזער אלטן שיינעם יידיש, אבנים טובות,
 טייערע זאפטקע שטיינער. זיי האבן, די דאזיקע פארשער און שרייבער, מיט
 א באזונדערער איבערגעגענקייט און מיט פרייד זיך גענומען אפרייניקן דעם

שטויב פון דורות, פארשרייבן, זאמלען און ארויסגעבן דעם בעל-פה-פאלקלאך. גלייכצייטיק טאקע אויך באארבעטן די אלטע מקורות, מאטיוון, דאס, וואָס איז באקאנט פון די אלטע מסורות. דאָס אַלץ האָט מען גענומען פאַרגלייכן. מיר לערנען אין דער מאָדערנער וועלט מיט מעטאָדעס פון פאַרגלייך, מיטן קאָמפּאַראַטיוון פּאָלקלאַך, דאָס הייסט, פאַרגלייכן וואָס מיר האָבן געשאַפן מיט דעם, וואָס אַנדערע האָבן געשאַפן. מיר זענען נישט קיין יחידים, טאַרטאַקאווער האָט נעכטן מיט רעכט דערמאָנט, אַז עס איז תמיד אַנגעגאַנגען אַ געוואַלטיקע השפּעה פון דער אַרומיקער וועלט אויף אונדו. מיר שטייען קיינמאַל נישט אָפּגעשלאָסן, איזאָלירט פון דער וועלט. און די דאָזיקע השפּעות פון דרויסן שפּילן נאַטירלעך אַ געוואַלטיקע ראַלע אין דעם דאָזיקן אַפּאַראַט, וואָס מיר רופן אַן קאָמפּאַראַטיווער פּאָלקלאַך, דער פאַרגלייך-פּאָלקלאַך.

אַ באַדייטנדיקער, נאַטירלעכער טייל פון פּאָלקס-שאַפן איז די מעשה. און איר וועט באַלד זען פאַרוואָס איך לייג דעם דגש אויף דער מעשה. קודם כל וויל איך אייך דערמאָנען, אַז די מעשה אַלט אַזעלכע איז פּילמינימדיק און פּיל-פּנימדיק. און ווידערמאָל — זי נעמט אַרום אגדה, סיפור-המעשיות, זי נעמט אַרום די לעגענדע, דעם משל, דעם פאַראַבאָל און אפילו, אויב איר ווילט, אויך דעם פּאַבל. זי איז אי פּרום, אי פאַרשייט, צוגעפאַסט נאַטירלעך צו דעם גייסט און צו דעם געשמאַק פון דער צייט. איך קען זיך ליידער אויף די אַלע מאַמענטן נישט אָפּשטעלן, אָבער טאַמער עס וועלן זיין פּראַגעס אין אַ דיסקוסיע, וועל איך ענטפערן מיט געוויסע ראיות ברורות וואָס איך מיינ, אַז די מעשה און אפילו די פרומע מעשה קען זיין אי פאַרשייט און אי פּרום. ווייל זי איז אַן אויסדרוק פון איר צייט און פון איר צייט-גייסט. אָבער על פי רוב, טאָר מען נישט פאַרגעסן, איז די יידישע מעשה תמיד געווען מוסרדיק, זי איז געווען דידיאָקטיש, זי האָט געהאַט אַן אויפגאַבע, זי איז תמיד דערציילט געוואָרן מיט אַ מוסר-השכל, מיט אַ פרומען היוצא לנו מזה. ווייל די מעשה האָט מען באַנוצט נישט לשם דערציילן אַ מעשה, נאָר כדי אַרויסצוציען דערפון אַ מוסר-השכל, און טאָקע אַ פרומען מוסר-השכל.

די פּאָלקס-מעשה האָט אַ גאָר לאַנגע שלשלת היוחסין. זי קומט פון אַלטע צייטן, שפּאַנט איבער דורות און איבער געאַגראַפישע שטחים. זי הייבט זיך אָן — איך ווייס נישט, איך וויל דאָ ליבער נישט דערמאָנען וווּ זי הייבט זיך אָן — נאָר קלאַר איז, אַז מיר האָבן זי אין דער תּלמודישער ליטעראַטור. און איר ווייסט דאָך, אַז אַ פּאָלק הייבט נישט אָן צו שאַפן פון דער לופט, פון אַ חלום, נאָר ס'איז דאָ אַ טראַדיציע, אַ שאַפּערישע טראַדיציע, און די טראַדיציע גייט גאָר ווייט, אין דעם סאַמען בראַשית. אין תּלמוד ווייסן מיר, אין מדרש ווייסן מיר, און אין דער רבנישער ליטעראַטור פון גאַנצן מיטלאַלטער איז אַנגעפיקעוועט מיטן דאָזיקן זאַפט פון פּאָלקס-שאַפן און פון דער פּאָלקס-מעשה. און איך דאַרף אייך דאָ נישט דערמאָנען אַז צוקומענדיק צו חסידות איז ווידערמאָל פאַראַן די מעשה, וואָס האָט דאָ באַקומען אַ נייעם זין און אַ נייעם וועג. די מעשה באַנייט זיך כּסדר ביז זי ווערט מגולגל צום סוף אין אַ נייעם וואַריאַנט פון דעם אַזוי גערופּענעם פּאָלקס-מעשהלע. אונטער דעם נאָמען פּאָלקס-מעשהלע פאַרשטייען

מיר איינגנטלעך אלץ, וואָס די דייטשן רופן אָן מערצען. די אלע גייען אַרום אין אונדזער יידישן וואַקאַבולאַר. די מעלה פון פּאַלקס־מעשהלע איו, וואָס עס האָט אויפגעריסן די ראַמען פון דער נוסח־מעשה מיט איר טרוקענעם נוסח און אירע האַלב־פאַרגליווערטע פּסוקים און האָט אַריינגעטראָגן אַ פּרישקייט, אַ נייעם געדאַנק, אַן אויפבליץ. אין נייעם פּאַלקסטימלעכן לבוש פון דער מעשה צעוואַרעמט זיך דאָס האַרץ פון דעם פשוטן ייד. זי איז אַנגעפילט מיט אַ סך גייסטיקער, שטיפע־רישער הנאה און אַ סך שאַפּערישער פּרייד.

אַ גרויסע אויפלעבונג פון דער פּאַלקס־מעשה איז נאַטירלעך חסידות. אויף דעם וועל איך זיך אָפּשטעלן אַ צוויי־דריי מינוטן; הגם איך ווייס, אַז עס וועלן זיין אַפּרופן, וואָס וועלן נישט מסכים זיין. אָבער דאָס שאַדט נישט. מיר זענען דאָך סוף כל סוף נישט קיין אַגיטאַטאָרן. מיר האָבן אַ וויסנשאַפטלעכן צוגאַנג און מיר קענען נישט זאָגן קיין מגידות.

זאָג איך, אַז די גרויסע אויפלעבונג פון דער מעשה איז פאַרגעקומען אין חסידות. דאָ איז די מעשה דערהייבן געוואָרן צו אַ הויכער שאַפּערישער מדרגה. דאָס מעשה דערציילן, אָדער ווי חסידים פלעגן זאָגן מעשהנען — ס'איז אינטערעסאַנט — איז געוואָרן אַ מין הייליקער ריטואַל, אַ נשמהדיקער עקסטאַז, אַ פליענדיקער אין־סוף. אין חסידות האָט זיך די מעשה צעשטראַלט מיט דער אַלטער פאַרהוילענער ליכט פון דער יידישער פּאַלקס־שאַפּונג. און עס איז נישטאָ קיין צופעליקייט אין דער וועלט און אין לעבן פון אַ פּאַלק, אין דעם שאַפּן פון אַ פּאַלק. עס קייטלט זיך, עס איז המשך. און אַזוי איז עס אויך געווען אין דער חסידישער מעשה. די מעשה איז שיעור נישט געוואָרן אין דער חסידישער וועלט אַז עבודה, אַ מענטשלעכע, פּערזענלעכע איבערלעבעניש.

דערלויבט מיר אייך צו דערמאָנען, אַז דער בעש"ט הקדוש, דער בעל־שם־טוב, האָט געזאָגט — און איך ציטיר — ווען איינער דערציילט דעם אַנדערן אַ פשוטע סיפור המעשה, פאַרטרייבט ער נישט נאָר דערמיט דעם גייסט פון עצבות, נאָר ער דערהייבט אים צו אַ העכערער מדרגה. עס איז אין דעם מעשה־דערציילן פאַראַן דער גרעסטער יחוד, די באַהעפטונג מיט גאָט ברוך הוא. מחמת גאָט דינען, טייטשט חסידות, הייסט איינגנטלעך דינען מיט פּרייד. לאָזט מיר אויך אייך דער־מאָנען, אַז אַ צווייטער גאון אין דער חסידישער ליטעראַטור, וואָס מיר האָבן ערשט אין די לעצטע עטלעכע צענדליק יאָר אַריינגענומען, כולל געווען אין אונדזער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור, איז נישט קיין קלענערער, ווי ר' נחמן בראַצלאַווער. און רבי נחמן זאָגט, אַז דערציילן סיפורי־מעשיות, זאָגן צדיקים אַז עס איז דבר גדול, זייער אַ גרויסע זאָך, דאָס איז די בחינה פון גדלות במוחין, פון אַ העכערער גייסטיקער עליה. מען ברענגט, זאָגט ער, דערמיט אַראָפּ אויף דער וועלט דעם אור־הגלות ומשיחא. מען פאַרדרענגט אַ סך פינצטערקייט, צרות פון דער וועלט.

אַט דעם כח זעט ר' נחמן אין דער מעשה און האָט דאָך ר' נחמן כסדר געזוכט פאַר זיינע געדאַנקען, פאַר זיינע תורות, אַ לבוש, אַ פאַרם, כדי איבער־צוגעבן אין בילדער און אין סימבאָלן, וואָס ער האָט געטראַכט. אַזוי זענען טאַקע געשאַפּן געוואָרן זיינע פּאַנטאַסטישע בילדער, ווונדערלעכע מעשיות, וואָס האָבן

לויט אונדזער מאָדערנעם צוגאַנג, רבותי, פאַרלייגט דעם יסוד פאַר דער נייער ליטעראַטור, פאַר דער נייער פּאַלקס-ליטעראַטור אין יידיש. דאָס איז אונדזער יחוס. מיט דער חסידישער מעשה הייבט זיך טאַקע אָן אַ נייע און תּוּכיקע בלאַט אין אונדזער יידישער ליטעראַטור. חסידות האָט אויפגעטאַן לפי ערך אַ סך מער פאַר דער ליטעראַטור, ווי די השכלה מיט איר טרוקענעם, שכלדיקן אוטיליטאַרן צוגאַנג צו יידיש. מען האָט גענומען יידיש, ווייל דאָס פּאַלק האָט אַזוי גערעדט, אָבער מען האָט עס נישט געטאַן צוליב ליבשאַפט. קעגן דעם שטייט חסידות. וואָס האָט אַריינגעטראָגן דעם יידיש־ברען, עקסטאַז, נשמהדיקייט. זי האָט אָפּגע־פּרישט די שפּראַך פון איר הילצערנעם אומבאַהאַלפּענעם נוסח פון אַמאַל. אין חסידות איז געוואָרן מאַמע־לשון חשובער, אָנגעזעענער, געהויבענער, און ווי ניגער זאָגט, עס איז געוואָרן אַ ליטעראַרישע כלי. עס איז געוואָרן אַ ליטעראַרישע כלי פאַר טיפּע רעיונות. פּאַלקס־שפּראַך איז געוואָרן דורך חסידות באַרייכערט, פאַרטיפּט, אויסגעאיידלט. מען האָט אַריינגעטראָגן זאָפּטיקע מקורדיקע ווערטער. יחוסדיקע אויסדרוקן האָבן אָנגעהייבן צו דערשיינען אין יידיש אַ דאַנק חסידות. און לאָזט מיר אייך דערמאָנען, אַז אַ דאַנק חסידות איז די מעשה שוין מער נישט געווען קיין ענין פאַר דער פּאַלקס־פּרוי, פאַר דעם חדר־יינגל, נאָר עס איז אויך געוואָרן אַן ענין פאַר דעם ייד, פאַר דעם חסיד, פאַר דער הויז־חנעוודיקער פּרוי און אפילו פאַר דעם ייד, דעם למדן. און עס איז ליידער נישטאָ קיין צייט לענגער זיך אָפּשטעלן, אָבער דער דאָזיקער עקסטאַזיקער רבי לוי יצחק באַרדיטשעווער, ווי איז עס ביי אים אַרויסגעקומען דער ברען, דער גלי, אין דער פאַרם פון דער נייער יידישער מעשה און פון דעם נייעם יידישן פּאַלקלאַר־שאַפּן בדרך כלל.

אַט די ברייט־פאַרצווייגטע מעשה־ליטעראַטור, אַ טייל פון לעבעדיקער, מקור־דיקער פּאַלקס־שאַפּונג האָט געשפּילט אַ גרויסע ראַלע אין פּראָצעס פון צוגרייטן דעם יידישן לייענער פאַר דער יידישער בעלעטריטיק. אפילו די משכילישע ליטעראַטור האָט גערעדט מיט דער שפּראַך פון פּאַלק, ווייל זי האָט געוואַלט צוקומען צום פּאַלק, זי האָט געוואַלט נוצן דעם פּאַלק, און זי האָט אויך גערעדט אין דעם נוסח פון מוסר־ספר און פון מעשה־ביכל, צו וואָס דער פּראָסטער ייד און די יידישע פּרוי, די יידישע לייענערין זענען געווען צוגעגרייט פון קדמונים. לויטן נוסח פון מעשה־דערציילער און בעל־מוסר האָט אויך געשריבן דער פּאָפּולערער א. מ. דיק. און לאָזט מיר אייך דאָ זאָגן, טייערע פּריינט, אַז מען האָט געוואַלטיק אונטערשאַצט דיקס השפּעה אויף דער יידישער ליטעראַטור. דיק איז געווען דער פּאַרגייער פון מענדעלע מוכר ספרים, אפילו די סאַטירישע נעמען פאַר שטעט פון תּחום־המושב — גלופּסק, קאַבצאַנסק, שלום־עליכנס, קאַסרילעווקע, זענען ווידעראַמאַל בירושה פון פּאַרגייער. ס'איז דאָ „ניעבי־וואַלאַ“ און ווילנאַ רופּט דיק אַן מיטן סימבאָלישן נאָמען לינאַגל. עס זענען ביי אים פאַראַן עלעמענטן פון ווינטש־פינגערל און פון פּישקע דעם קרומען. איך דערמאָן דאָס אַלץ, ווייל דאָס איז המשך.

לאַמיר אייך דערמאָנען, אַז בשעת די השכלה האָט זיך געפּלייטט צו פּראַ־פּאַגירן דעם ראַציאָנאַליסטישן וועלט־באַנעם, טרוקן און מיושבדיק, האָט חסידות

געשאפן אַ נייעם מיטאָס און זאָלן מיר מוחל זיין די יידן, וואָס האָבן אַן אַפשיי פאַרן וואָרט מיטאָס. מען האָט געוועבט די פּאַלקס-מעשה מיט איר בראשית-כישוף און אַרײַנגעטראָגן פון דעם דורות-אַלטן אור-הגנוז אין דער פּאַלקס-יצירה. לאַמיר נישט פאַרגעסן, אַז דער גאַנצער דור שרייבער פון 19-טן יאָר-הונדערט איז אויסגעוואַקסן אויפן דאָזיקן פעטן באַדן פון דער יידישער פּאַלקס-יצירה. מעשיות-דערציילן און מוסר-ספרים, אַ שטיק פון דעם לעבעדיקן פּאַלקאַר איז אָפּגעשפּיגלט אין זייערע ווערק. אַזוי אַרום ציט זיך די גאַלדענע קייט פון דער פּאַלקס-יצירה מיט איר נוסח און מיט איר תּוכן, זי איז פּוּשט צורה ולבש צורה, זי ענדערט זיך כּסדר. עס איז אַ קוואַליקער פּראָצעס פון פּאַלקס-המשכדיקייט ביז זי איז געקומען צו אַ שטופּע פון אַ נייער באַווערטונג און אַ נייער פּאַרטיפּונג. פון אַ נייער קינסטלערישער אינטערפּרעטאַציע. נמצא, הייסט עס, איז דער אויספיר, אַז אונדזער היינטיקע ליטעראַטור איז נישט געבוירן גע-וואָרן אין דער לופט, זי איז נישט געבוירן געוואָרן אין אַ גייסטיקן חלל, נישט פון זיך אַליין, זי איז נישט אַראָפּגעפּאַלן פון הימל, נאָר זי האָט טיפּע, מקורדיקע וואַרצלען אין די פּריערדיקע ליטעראַרישע פּאַרמען און נוסחאות. אַן דער ירושה פון די דורות קען זי גאַרנישט געמאַלט זיין.

נעמט אויף טשיקאווע אונדזער מענדעלע. מיר פייערן היי-יאָר די פּופּציקסטע יאַרצייט פון מענדעלע. איז כּדאי צו זאָגן אַ פּאַר ווערטער וועגן דאָזיקן גרויסן יידישן שרייבער. זיין גרויסקייט אַלס שרייבער, רבותי, באַשטייט נישט נאָר אין זיין אופן פון שילדערן דאָס יידישע לעבן מיט אַלע זיינע ליכט און שאַטן-זייטן, אויך נישט אין דעם, וואָס ער איז געוואָרן אַ באַשאַפּער פון אַ נייעם ליטעראַרישן סטיל. נישט קיין קלענערער, ווי חיים נחמן ביאַליק, האָט אַנגערופן מענדעלען, אין העברעאיש אפילו, דעם יוצר הנוסח. רעדנדיק טאַקע מיטן לשון פון פּאַלק, מיט זיין גאַנצער לעבעדיקער אידיאָמאַטישקייט און מקורדיקייט, איז ער דורכ-געזאַפּט ממש מיטן טראַדיציאָנעלן נוסח, מיט דעם פּאַלקסטימלעכן סיפור המעשה-נוסח, אַ ירושה פון אַלטער רעליגיעזער ליטעראַטור, פון דער צאַפּלדיקער פּאַלקס-שאַפּונג. אויפן ראַנד פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט איז די יידישע וועלט, ווי אַלע ווייסן, דערוואַכט צו אַ נייעם איך-באַווסטזיין, מיט אַ נאַציאָנאַלן פּאַר-מעסט, צו אַ מדרגה פון אַ רייכער, שעפּערישער פּאַלקישקייט און אַ נאַציאָנאַלער עסענץ. די דורות-לאַנג אַקומולירטע כּחות פון פּאַלק, די אַנגעזאַמלטע נאַציאָנאַלע פּאַטענצן האָבן זיך איצט גענומען רייסן אויף דער פּרייהייט און באַקומען זייער תּיקון און זייער נייע עליה. עס האָט מיטאַמאַל אַרומגעכאַפּט די יידישע אינטע-ליגענץ אין לעצטן דריטל פון 19-טן יאָרהונדערט אַ מעכטיקע בענקשאַפּט, אַ כּמעט מיסטישע תּשוקה אַרײַנצודרינגען לפני ולפנים פון די אַלטע, ביז איצט פּאַרהוילענע פּאַלקס-שאַפּונגען, וואָס מען האָט זיי גאַרנישט געקענט. מען האָט גענומען ביסלעכווייז אַפּווישן פון זיי דעם דורות-אַלטן שטויב, זיך מיט זיי צו באַקענען. מיט ליבשאַפּט זיי צו באַפּוזן, אַנגעהייבן זיי צו זאַמלען און מיט איין מאַל פּראַלט זיך אויף אַ טיר צו דער דאָזיקער רייכער, צייטיקער און אויסגע-שטאַנענער פּאַלקס-שאַפּונג. וואָס איז נישט נאָר סתּם, ווי מענטשן פּלעגן זיך אויסדריקן, אַ פּאַרגרעבטער פּרימיטיוו, נאָר שטייט אין איר פּשטות. דאָס איז

די גרויסקייט פון א פאלקס-שאפונג. ס'איז די פשטות אויף א הויכן ניווא פון
אמתער פאלקס-קונסט. דאס זענען די כאראקטעריסטישע שטריכן פון דער
פאלקס-שאפונג. פון פאלקס-קונסט. ס'איז די פאלקס-קונסט, וואס זאל בארייכערן,
דערהייבן און פארטיפן די יידישע ליטעראטור אויף להבא.

קומען מיר איצט צו צו דער בלי-תקופה פון דער יידישער ליטעראטור,
זענען מיר, אז מענדעלעס ווערק זענען ממש פול מיט פאלקלאר-מאטיוון, א פשיטא
ביי אונדזער שלום-עליכמען, וואס האט מיט אלע זיינע רמ"ח אברים געלעבט
און געאטעמט מיט דער פאלקס-ירושעהדיקייט. זיינע ווערק כשופן מיט עכטער
שטייגערישקייט, מיט פאלקסטימלעכער רחבותדיקייט און מען קען נישט פאר-
געסן שלום-עליכמס גלייביקייט.

אבער קיינער פון זיי איז נישט דערגאנגען צו דער מדרגה, ווי אונדזער
י. ל. פרץ. און וועגן פרצן דערלויבט מיר צו זאגן א פאר אויספירלעכע ווערטער.
פרץ גייט צו צום יידישן פאלקלאר ממש, ווי א פרומער ייד בדחילו זרחימו.
מיט א געפיל פון רעליגיעזער התרוממות, וואס וויל געבן דער פארגעסענער,
אפגעבליאקטער פאלקס-יצירה א נייעם זין און אן אמתן תיקון. פרץ האט אן
אויג פאר די טיפע ווערטן פון דער יידישער פאלקס-שאפונג. ער ווייזט איר
ארויס א מין קינסטלערישע פארשטענדעניש, ליבשאפט און ווארעמקייט. און
דערלויבט מיר אייך צו דערמאנען, אז אלע גרויסע דיכטער און פארשער פון
פאלקלאר האבן געהאט דעם זעלביקן צוגאנג. אויב איר וועט נעמען די דייטשע
פאלקלאר-פארשער, די פראנצויזישע אדער אנדערע, האבן זיי תמיד געהאט א
ווארעמע, התלהבותדיקע באציאונג צום דאזיקן אור הגנוז פון דער פאלקס-יצירה.
אזוי נידערט פרץ אראפ אין די טיפענישן פון דעם עבר און ברענגט פון
דארט ארויס א שלל פון אוצרות, ממש דעם ניצוץ פון דער פאלקס-יצירה, וואס
פארכאפט אונדזער אויג מיט זייער באזונדערן חן און נאטירלעכער שיינקייט.
אבער פאר אונדז איז אינטערעסאנט די פראגע, און איך מעג זיך אפשטעלן
דארויף, ווי אזוי איז פרץ אייגנטלעך געקומען צו דעם דאזיקן פאלקס-שאפן.
פארוואס מער, ווי אלע אנדערע? ווי אזוי האט ער זיך דערנענטערט צו דעם
פאלקס-שאפן? מיר ווייסן זייער גוט, אז דער סימבאליקער און ראמאנטיקער
פרץ פונקט אזוי ווי דער ראמאנטיקער אין דער דייטשער, פראנצויזישער אדער
ענגלישער ליטעראטור, אין אלע ליטעראטורן, האט געזוכט אן אגשפאר פאר
זיינע קינסטלערישע שאפונגען. האט דאך דער עבר מיט זיינע מסורות געכישופט
מיט כל המינים פארבן, מיט רמזים און סימבאלישע מאטיוון, וואס האבן גערעדט
צו פרצן אויף זייער אייגענעם לשון. עס איז אבער נאך פאראן א ווייניקער
באקאנטע סיבה. אייך איז זי מן הסתם יא באקאנט, אבער איך וויל זי פונדעסט-
וועגן דערמאנען.

שוין זייער פרי האט פרץ זיך באקענט אין ווארשע — און וועגן דעם האט
געשריבן זייער אויספירלעך יעקב שאצקי — מיט דעם פאלקלאר-קרייז „וויסלא“
און ארום דעם דאזיקן פאלקלאר-קרייז זענען געשטאנען א ריי זייער באקאנטע,
דאמאלסט זייער באקאנטע פאלקלאריסטן, ווי: איגנאץ בערנשטיין, שמואל אדעל-
בערג און עטלעכע יונגע מענטשן, בפרט דערמאנט שאצקי לוציען קאן. ער

דערמאנט אויך, אז לוציען קאן איז געווען זייער אַ גרונטיקער מענטש. ער איז אַרומגעפאָרן אין סוף פון אַכציקער און אין די ניינציקער יאָרן איבער פּויליש־רוסישע שטעטלעך און האָט געזאַמלט מאַטעריאַלן, פּאַלקסטימלעכע שאַפּונגען און איד וויל אייך דערמאָנען, אַז איינעם פון די מאַטעריאַלן, וואָס לוציען קאָן האָט געזאַמלט, האָט פּרץ באַנוצט פאַר דעם מאַטיוו פון „ביי דעם פּרעמדן חוּפה־קלייד“, וואָס איז דערשינען 1896. אַזוי זעען מיר, אַז עס איז פאַראַן זייער אַ שטאַרקע המשכדיקייט צווישן דער אַלטער פּאַלקס־שאַפּונג און דער נייער ליטעראַטור.

פּרץ, וואָס איז געווען אַנגעזאַפט מיט אַ שלל פּאַלקלאַר־מאַטיוו, טאַקע פון זאַמאַשטש, פון זיין היימשטאַט, האָט איצט אַרויסגעוויזן אַן אַקטיוו אינטערעס פאַרן פּאַלקלאַר בכלל. און דאָס גיט אונדז דעם שליסל צו פאַרשטיין פּרצס דרך אין זיינע פּאַלקסטימלעכע געשיכטעס. ער האָט מיט אַ גרויסן אינטערעס זיך איינגעהערט צום דערציילן פון מעשיות און מסורות. אַזוי דערציילט אונדז אַנסקי. ער האָט אים דערציילט דיבוק־מאַטיוו און אַנדערע מאַטיוו. דער יונגער פּאַלק־לאַר־פאַרשער און זאַמלער י. ל. כהן האָט אויך דערציילט אים מעשיות, וועלכע פּרץ האָט באַנוצט, וואָס האָבן אים אינספּירירט פאַר זיינע שאַפּונגען. אַליין האָט פּרץ אויך גענומען זאַמלען יידישע פּאַלקס־לידער. ער איז אַרומגעגאַנגען איבער יידישע טאַנץ־הייזער אין וואַרשע אין יענע יאָרן, ער האָט זיך געלאָזט ברענגען יידישע אַרבעטער־מיידלעך, דינסט־מיידלעך, וואָס האָבן פאַר אים געזונגען יידישע פּאַלקס־לידער און אַזוי האָט פּרץ שוין דאַמאַלט געהאַט די ערשטע פּאַלקס־לידער־זאַמלונג, וואָס איז צוליב אַ נישט־באַקאַנטע סיבה קיינמאַל נישט דערשינען. אויף דעם באַדן פון ראַמאַנטישער נטיה צום עבר און דערוואַכטן אינטערעס צו דער פּאַלקס־שאַפּונג אין אַלע אירע וואַריאַציעס און מאַניפעסטאַציעס קענען מיר פאַרשטיין דעם דרך פון פּרצן אין דער יידישער ליטעראַטור. און נאָך אים און צוזאַמען מיט אים די גאַנצע פּלעיַאָדע פון וואַגיקע, ליכטיקע, שרייבער־געשטאַלטן, אַנגעהייבן פון מיכה יוסף בערדיטשעווסקי, פון אַשן, פון לייזיקן, פון אַפּאַטאַשו און אַנדערע, וואָס זענען געגאַנגען אויף דעם דאָזיקן וועג

לאַמיר זיך אייניקע מינוט אַפּשטעלן אויף געוויסע פּונקטן פון די דערצייל־לונגען פון פּרצן און אַריינקוקן אין זיין בית־היוצר, אין זיין שאַפּונגס־צימער און זען, ווי אַזוי האָט זיך פּרץ באַנוצט מיט אַלטע מסורות און מאַטיוו פאַר זיינע געשיכטעס, נישט נאָר זיי באַאַרבעט, נאָר זיי סובלימירט אויף זיין שטייגער. דאָס איז געווען, וואָס פּרץ האָט אונדז געגעבן, די סובלימאַציע פון די דאָזיקע מאַטיוו. און עס איז דערין פאַראַן עפעס פון קאַמפּאַראַטיוו פּאַלקלאַר, פון אַ פאַרגלייכנדיקן פּאַלקלאַר־קאַפיטל. לאַמיר אייך דערמאָנען, און עס איז וויכטיק דאָס נישט צו פאַרגעסן, אַז בדרך כלל האָבן מיר צו טאָן אין פּאַלקלאַר מיט וואַנדער־מאַטיוו. זיי זענען אוניווערסאַל און וואַנדערן פון פּאַלק צו פּאַלק איבער דורות און צייטן. דער נוסח פון דער מעשה, די פאַרם, ענדערט זיך. אויסגעבאַרגטע מאַטיוו פון דער פּרעמד ווערן פאַריידישט. מען דערקענט פשוט נישט, אַז זיי זענען אַמאַל אויסגעבאַרגט געוואָרן אין דער פּרעמד. עס קומען צו שינויים, הוספות, זוייל אַזוי דערציילט דאָס פּאַלק, עס איז נישט דער יחיד. עס איז שוין אַריבערגע־

גאנגען אין רשות־הרבים און דאָס פּאַלק מאַכט הוספות, וואָס ענדערט און וואַר־אירט אין הסכם נאַטירלעך מיטן גייסט פון דער צייט און פון דעם פּאַלק. אָבער פּרץ האָט נישט נאָר איבערדערציילט אַ מעשה, וואָס ער האָט געהערט, נאָר אויסגעשיילט אַן אַלטן פּאַלקסטימלעכן מאַטיוו און אים מיט זיין קינסט־לערישער האַנט און וויזיאַנערן אויג אויסגעטייטשט. דאָס איז געווען זיין קינסט־לערישע אויפגאַבע. ער האָט עס איבערגעשאַפן און איבערגעשטאַלטיקט. שטעלט אייך פּאַר אַ ביישפּיל, ווען מען נעמט אַרויס אַ שטיין פון דער ערד, וואָס שפעטער, ווען מען שליפט און מען אַרבעט איבער אים, ווערט ער אַ טייערער ברייליאַנט. דאָס איז געווען די גרויסע קונסט, וואָס פּרץ האָט אונדז געגעבן.

אָזוי אַרום שאַפט ער אַ נייע קינסטלערישע גאַנצקייט. דאָס איז ווידעראַמאַל דער סימן מובהק פון גרויסן שרייבער. עס האָט עמיץ דאָ דערמאָנט טורגעניעווס אַ וואַרט, אַז קונסט באַפרייט. אַט דאָס האָט פּרץ אויך באַוווּזן אין זיינע „פּאַלקס־טימלעכע געשיכטעס“. לאַמיר נעמען אויף איין מינוט איינע פון די געשיכטעס, די „זיבן גוטע יאָר“ ווען מיר קוקן זיך צו אַ ביסל נענטער מיטן שפּאַקטיוו פון אַ פּאַלקלאַריסט, זעען מיר, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיטן אַלטן גילוי־אליהו־מאַטיוו, דאָס הייסט, די אַנטפלעקונג פון אליהו הנביא. עס איז אַן אַלטע מסורה מיט אַן אליהו־מאַטיוו, וואָס פּרץ האָט איר אָנגעגעבן אַ בולטע סאָציאַלע טענדענץ. פּרץ פירט דאָ אַריבער די לעגענדע פון מורח אין אַ פּויליש שטעטל, וואָס הייסט טורבין. עס איז די אַרעמע יידישע האַרעפּאַשנע מאַסע, וועמען אליהו הנביא וויל העלפן אין איר גרויסער גויט. עס איז טוביה, דער טרעגער, צו וועמען עס באַוווּזט זיך דוקא אַ דייטשל. פּרץ באַנוצט דעם דאָזיקן דייטשל־מאַטיוו זייער אָפט אין זיינע געשיכטעס. דער דייטשל זאָגט אים צו זיבן גוטע יאָרן פון מזל און ברכה און ער געפינט טאַקע, ווי מיר ווייסן, אַן אוצר, זהב טהור און די זיבן מזלדיקע יאָר קומען פּאַר. ווען עס זענען דורכגעגאַנגען די זיבן מזלדיקע יאָר קומט נאַטירלעך דאָס דייטשל אין דער געשטאַלט פון אליהו הנביא און פּאַרלאַנגט דעם פּקדון צוריק. אויף דעם זאָגט טוביהס ווייב, אַז עס איז געווען אַ פּקדון פון זיין ליבן נאָמען און זיי האָבן פון אים הנהג געווען נישט פּאַר זיך אַליין, נאָר פּאַר צדקה־זאַכן. אָזוי ווערט אַ גרויסער גערודער, ביי פּרצן, אין בית־דין של מעלה און מען פּסקנט, אַז דער פּקדון בלייבט ווייטער ביי דעם דאָזיקן אַרעמען יידישן פּאַרל.

אָבער אינטערעסאַנט איז, אַז דאָס איז אַן אַלטע העברעאישע ווערסיע. מיר געפינען זי אין מדרש רות רבא, מיר געפינען זי אין אַן אַלטן ספר פון ר' ניסן פון פערוואן, און דאַרטן דערשיינט גאָר אליהו אין דער געשטאַלט פון אַן אַראַבער. פּרץ האָט נאַטירלעך געענדערט. ער האָט נישט געקענט נעמען קיין אַראַבער, וואָס זאָגט צו אויך אַ האַרעפּאַשנעם אַרעמען ייד זיבן גוטע יאָר און צום סוף כמעט דער זעלביקער פּועל־יוצא. אויב — זאָגט די פּרוי פון דעם מענטשן — אויב דו קענסט געפינען, רבונו של עולם, אַ בעסערן פּאַר דעם דאָזיקן פּקדון. גיבן מיר אים צוריק. נאַטירלעך האָט דער רבונו של עולם קיין בעסערן נישט געפונען און מען האָט זיי געלאָזט דעם דאָזיקן פּקדון. לאַמיר אייך דערמאָנען, אַז די שיינע תפילה, וואָס מיר זאָגן מוצא־שבת, „איש חסיד“, אַנטהאַלט דעם

זעליבקיג אליהו־מאטיוו, אָט דעם אליהו, וואָס פאַרקויפט זיך אַלס אַ שקלאַף, כדי צו העלפן יידן אין דער נויט.

נעמט צום ביישפּיל אַ צווייטע מעשה, וואָס איז אויך געוואָלטיק אינטערע- סאַנט, אַ מאַטיוו, וואָס קומט פון אינעווייניק און פון דרויסן „דער קונצן־מאַכער“. איר קענט די מעשה מיט חיים־יונה און זיין ווייב רבקה־ביילע, וואָס זענען פאַר- אַרעמטע יורדים און האָבן נישט אויף פּסח. אָט קומט ווידעראַמאַל דאָס דייטשל אין האַקוס־פאַקוס און אַלץ איז גרייט און דער סדר איז פאַראַן. מוז איך אייך דאָ ווידער דערמאָנען, אַז דער דאָזיקער מאַטיוו פון צדיק, וואָס ווערט אין דער לעצטער מינוט אויפגעריכט מיט אַלדאָס גוטן, און טאַקע אויף פּסח, איז ווידער- אַמאַל אַ מאַטיוו, וואָס געפינט זיך אין דער אַלטער העברעאישער ליטעראַטור, אין איינעם פון די אַלטע ספרים „חמדת הימים“ און פּרץ האָט עס אַריבערגע- נומען, אויף זיין אופן אויסגעשטאַלטיקט און איבערגעשאַפן. האָבן מיר ווידער דעם טיפּן קוואַל פון דער אַלטער יידישער מסורה, פון אַלטן יידישן פאַלקס־שאַפן, באַנייט דורך פּרצן.

און צום סוף וויל איך דערמאָנען איינע פון די אינטערעסאַנטסטע טעמעס, ווי פּרצס מעשה וועגן מסירות־נפש. דאָ האָט פּרץ אויסגענוצט אויף אַ קינסט- לערישן אופן אַ באַקאַנטן מאַטיוו — און זאָל אונדזערע פריינט נישט פאַרדריסן, וואָס איך וועל עס דערמאָנען — דעם טאַנהויזער־מאַטיוו. אגב אורחא, קומט פאַר דער טאַנהויזער־מאַטיוו אין אַ סך פאַלקסטימלעכע שאַפונגען, אפילו אין אַ מעשה, וואָס ווערט דערציילט פון ר' יהודה חסיד. אָבער פּרץ האָט דעם מאַטיוו אינ- גאַנצן איבערגעדרייט פון אינעווייניק און פון דרויסן. ער האָט אים תמציתדיק פאַריידישט. טאַנהויזער, ווי מיר ווייסן, איז אַ תאוהדיקער מענטש. ער גייט נאָך דער זינד און לעבט לאַנגע יאָרן אין זינד אויפן ווענוס־באַרג מיט ווענוס. ביז ער קריגט אַ הרהור־תשובה און וויל תשובה־טאָן. וואָס האָט פּרץ געטאָן מיט זיין חנניה. חנניה איז נישט קיין תאוהדיקער ייד, וויל ער איז אַ ייד. חנניה האָלט פון גדלות, ער פילט זיך זייער גדולדיק אין זיין תורה. זיין גאווה, זיין פּלפול אין לערנען, אין קונצן, ווי פּרץ זאָגט, אין דעם איז ער נכשל געוואָרן. אין דעם באַשטייט זיין זינד. פונקט אַזוי ווי ביי טאַנהויזערן מאַכט זיך אין דער יידישער מעשה, אַז דער שטעקן הייבט אָן צו בליען, הגם דער פויפסט האָט געזאָגט טאַנהויזערן, אַז אַזוי ווי דער שטעקן קען נישט בליען, אַזוי קענסטו פאַר דיינע זינד נישט האָבן פאַרגעבונג. אַזוי פּאַסירט ביי פּרצן. דער שטעקן הייבט אָן צו בליען און מען זעט, אַז ס'איז פאַראַן אַ כּפרה פאַר די זינד פון חנניה. און נאָך אַן אינטערעסאַנטער אינטערנאַציאָנאַלער מאַטיוו אין דער דאָ- זיקער מעשה פון מסירות־נפש איז דער באַקאַנטער מאַטיוו אין דער גריכישער ליטעראַטור דער אַלטעסטיס־מאַטיוו, וווּ די פּרוי איז זיך מקריב, איז זיך מוסר- נפש פאַר דעם מאַן און גיט אַוועק דאָס לעבן. די זעליביקע זאָך האָבן מיר אויך ביי פּרצן. מרימל, די צדיקות, גיט אַוועק דאָס לעבן, לאַזט זיך קוילענען פון דער שלאַנג, כדי צו ראַטעווען חנניה.

אָט האָט איר דאָ צוויי מאַטיוון פון דער פּרעמדער וועלט, וועלכע פּרץ האָט אינגאַנצן פאַריידישט. אינגאַנצן איבערגעשטאַלטעט. פּרץ האָט זיי אויסגעליידיקט

און אריינגערטראגן אין זיי די אידעאלן פון ליבשאפט און רחמים און אזוי ארום זיי געגעבן זיין קינסטלערישן יידישן תיקון.

פרץ איז געווען איינער פון די ערשטע וואָרט־קינסטלער, וואָס האָט בחוש דערזען די פאַרהוילענע ליכט, דעם אור־הגנוז פון דער יידישער פּאָלקס־שאַפונג. ער האָט באַרייכערט די מעשה־שטאַפּן און זיי קינסטלעריש אויפגעלעבט. נאָך פּרצן אָדער מיט אים צוזאַמען האָבן זיך באַוווּזן אַזעלכע פּאָלקאַר־פּאַרטייטשער, ווי מיכה יוסף בערדיטשעווסקי, וועלכן איך האָב שוין פּריער דערמאַנט, ש. אַנסקי, בובער אויף זיין שטייגער, און אויפגעוועקט מיט זייער כישוף־שטעקעלע די באַחנטע פּאָלקס־מעשה פון איר אַלטן שלאָף. נאָך היינט דערוואַרעמט אונדז דאָס ברייט־צעשטראַלטע ליכט פון דער פּאָלקס־מעשה מיט איר נוסחדיקייט, זיי עס האָט זי קינסטלעריש ממשיך געווען און קאַנטעמפּלאַטיוו־אידעאיש פּאַרטיפּט אונדזער גרויסער מאַדערנער העברעאישער שרייבער, רבי שמואל יוסף עגנון, אין זיינע ווערק. אין זיין שטייגערשער שילדערונג מיטן גאַנצן סקאַרבאָון נוסח, מיט די פרומע מעשיות, משלים און טאַקע דעם היוצא לנו, וואָס עגנון איז כּסדר ממשיך. און עס איז זייער אַן אינטערעסאַנטער פּאַרגלייך, ווען מען וואַלט אַזאַ פּאַרגלייך געוואַלט מאַכן צווישן מענדעלען און עגנונען. פילן מיר דעם אייגנט־לעכן טעם און ריח פון אונדזער פּאַרגאַנגענער וועלט מיט איר פּאַרצייטיקייט. מיט איר פּאָלקסטימלעכער אמונה, עפעס פון דער דאָזיקער אַלטער אויסגע־שטאַנענער תּמימותדיקער פּאָלקס־שאַפונג, מיט איר כישוף, מיט איר חזק, וואָס אַט דער געבענטשטער קינסטלער עגנון האָט זי אַזוי גראַציעז און אַזוי סובלים דערהייבן צו נייע, אויבערשטע הויכן.

אַזוי קייטלען זיך די צייטן און עס ציען זיך די גילדענע רינגען אַן אַ הפסק אַן אַן אויפהער, המשכּדיק, אין אונדזער ליטעראַטור. פון דעם ווייטן עבר ביז צום היינט און מאַרגן, איבער דורות און געאַגראַפישע שטחים, פון דער אַלטער פּאָלקס־ליטעראַטור צו דער נייער, מיט איר בולטן חותם פון איר אינדיווידועלער פּאַרטיפּטער שאַפּערישקייט. דער אָנהייב פון דער ליטעראַטור ליגט בלי ספק אין דעם תּחום פון אונדזער אַלטן פּאָלקס־שאַפּן. אויסגעוואַקסן און אויסגעשטאַנען אויפן פעטן באַדן פון פּאָלקס־לעבן און אין דעם דאָזיקן קינסטלערישן שמעלץ־טאַפּ האָט דער קינסטלער זיי גערייניקט און געלייטערט פון די פּסולתן, זיי אויכ־געאיידלט און סובלימירט, זיי ממש באַהויכט מיט זיין יצירה־גייסט און זי איז אַרויס מסוגל פאַר אונדזער דור, אַז מיר זאָלן קענען פּאַרשטיין די דאָזיקע פּאָלקס־שאַפונג. דער מאַדערנער יידישער קינסטלער האָט דער פּאָלקס־מעשה געגעבן איר תּיקון און איר שלימות, זי אַריינגעפירט אין דעם היכל פון דער מאַדערנער ליטעראַטור און איר געגעבן איר פּרישן זינען און איר נייעם באַדייט.

בריסל, 1967.

דער אַלט־יידישער עפאָס „מלכים־בוך“

פון ד״ר י. בערנפעלד (פאַרײז)

איך זאל היינט רעדן וועגן דעם אַלט־יידישן עפאָס „מלכים־בוך“, וואָס ד״ר ל. פוקס האָט אַרויסגעגעבן צוריק מיט העכער אַ יאָר, אין יאָר 1965, אין אַמסען אין האַלאַנד, וואָס וועט, פאַרשטייט זיך, נישט זיין אויסשעפּיק.

נאָר איידער איך קום צו דער טעמע גופא — אָבער געהערט דען דאָס וואָס איך וועל קודם זאָגן, נישט אויכעט צו דער טעמע? — וועל איך זאָגן עטלעכע ווערטער פּול מיט ייראת־הכבוד וועגן דעם אַרויסגעבער פון אונדזער אַלטן עפאָס און ווי אזוי ער איז זיך נוהג געווען ביי זיין אויפטו צו לאָזן ווידער אויפלעבן פאַר אונדז אַ דיכטונג אונדזערע, וואָס איז אַלט שוין באַלד פינף הונדערט יאָר. איך וועל נישט מאַכן קיין „גלאַריפּיקאַציאָ“ און אויך נישט קיין „לאַודאַציאָ“ גלאַט אין דער וועלט אַריין ווי דאָס פירט זיך געוויינטלעך אין אַזעלכע פּאַלן — נייערט איך וועל אָפּגעבן כבוד „דעם דעם עהרע געביהרט“ פאַרן מאַכן צוגענגלעך פאַר דער יידישער וויסנשאַפט אַ ווערק וואָס פון אים האָט מען געפונען ביז איצט בלויז קליינע, איך וואַלט אפילו געזאָגט: בלויז קליינטשיקע, אויסצוגן אין אונדזערע ליטעראַטור־געשיכטעס אָדער בלויז נאָר אַנווייזונגען מיט גאָר קורצע דערקלערונגען. איז געקומען ד״ר פוקס און האָט אונדז געגעבן דעם פּולן טעקסט, וואָס פאַרנעמט 127 בלעטער מיט 2.262 פּיר־פּעריזיקע סטראַפּעס. ד״ר פוקס האָט שוין געהאַט אַרויסגעגעבן פּריער דעם דוקוס האַראָנט לויט אַ יידישן כתב־יד וואָס ער האָט געפונען אין קעמברידזש און ער האָט אויפגערודערט דערמיט די יידישע וויסנשאַפט, ווייל אין דעם דאָזיקן כתב־יד געפינען זיך: אַ קליין עפיש געדיכט וועגן משה רבנו; אַ ליד וועגן גן־עדן; וועגן אברהם אבינו; וועגן יוסף; און אַ פּאַבל וועגן אַ לייב וואָס האַלט אין שטאַרבן; אָבער נאָך מער אויפגערודערט געוואָרן איז די גערמאַ־ניסטיק, ווייל אין יענעם קעמברידזשער קאָדעקס געפינט זיך אַ חוץ דעם גאָר אַן עפיזאָד פונעם דייטשן פּאַלקסעפּאַס קוּדְרוּן. דער עפיזאָד: דער דוקוס האַראָנט — אויך, געשריבן מיט יידישע אותיות און אויך פאַרפּאַסט פון אַ יידישן דיכטער אָדער לאַמיר אים בעסער אַנרופן אַ יידישן „שפּילטמאַן“, און אויפגערודערט געוואָרן איז די דייטשע ליטעראַטור־פאַרשונג אויך צוליב דעם, ווייל די יידישע פּאַסונג איז עלטער מיט כמעט הונדערט און פּופּציק יאָר פון דעם עלטסטן ביז איצט באַקאַנטן כתב־יד פון קוּדְרוּן־עפּאַס וואָס געפינט זיך אין דעם אזוי גערופּענעם אַמבראַזער העלדנבוך. — אַט דאָס איז נומער איינס.

דער נומער צוויי פון ד"ר פוקס אַרבעטן איז זיין פולע אויסגאַבע פון אונדזער אַלטן עפאָס דאָס שמואל בוך, וואָס וועגן אים איז דווקא שוין יאָ אויספירלעך געוואָרן געשריבן — פון עריקן, וויינרייכן און ד"ר צינבערגן א.א.וו.

און אַצינד קומען מיר צום נומער דריי — ווייל „אַלְעָר גוטען דינגע זינד דריי“ אָדער ווי דער פראַנצויז זאָגט: *jamais deux sans trois* אָדער ווי ד"ר פוקס אַליין זאָגט, באַניצנדיק זיך מיט אַ העברעאיש ווערטל וואָס הייסט: „אַ פאָדעם אין דרייען צעררייט זיך נישט אַזוי גרינג“ — און דאָס איז טאַקע אונדזער „מלכים-בוך“.

איך האָב שוין דערמאָנט, אַז ער האָט אַרויסגעגעבן דעם גאַנצן טעקסט, דעם פולן טעקסט — און קיין סך פולע טעקסטן פון אונדזערע אַלטע ווערק פאַרמאָגן מיר נישט. און ווי אַזוי ברענגט ער אונדז דעם טעקסט? ער האָט נישט חלילה געלאָזט איבערדרוקן דעם טעקסט מיטן היינטיקן שריפט, נייערט ער ברענגט אַ פאַטאַכעמישע אויסגאַבע לויט אַן עקזעמפלאַר וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין יאָר 1543 אין אויגסבורג און וואָס געפינט זיך אין דער היידעלבערגער א"ב (אַ צווייטער עקזעמפלאַר געפינט זיך אין דער ביבליאָטעק פון בריטישן מוזיי אין לאַנדאָן), אַ פאַקסימילע־אויסגאַבע הייסט דאָס, נישט מיט די העברעאישע קוואַדראַט־אותיות מיט Meruve וואָס זיי באַניצט מען נאָר פאַר „היליקע ביכער“. און אויך נישט מיטן רש"י־כתב וואָס איר קענט אים אַלע און וואָס איז אַ מין קורסיוו, נאָכגעמאַכט לויט די מיט דער האַנט געשריבענע אותיות, נייערט מיט אַן אַנדערן, מיט אַ גאַנצן באַזונדערן קורסיוו, וואָס הייסט „ווייבער־טייטש“ — און וואָס הייסט נישט אַזוי צוליב דער שפראַך, ווי מען וואַלט אפשר געקענט מיינען, נאָר צוליב דער גאַנצן באַזונדערער שריפט, וואָס איז אויפגעקומען אונטער דער השפּעה פון דער אַזוי גערופענער גאַטישער שריפט, וואָס די דייטשן האָבן זיך מיט איר באַניצט. אמת: דער נאָמען „ווייבער־טייטש“ גיט אונדז שוין יאָ אַ געוויסן אַנווייז, ווער עס האָט געלייענט אַזעלכע ביכער. זאָל שוין דאָ ווערן געזאָגט, אַז ד"ר פוקס, וואָס ברענגט דעם יידישן טעקסט לויט דער „עדיציאָ פרינציפּס“, לויט דעם ערשטן אונדז באַקאַנטן דרוק און דאָס איז די אויגסבורגער אויסגאַבע פון 1543, האָט זיך באַניצט ביי זיינע אַריינפירן און ביי אויספירן, נאָך מיט צוויי אַנדערע דרוק־ווערק פון „מלכים־בוך“ וואָס האָבן זיך אויפגעהייט ביז היינט, דהיינו: מיט דער קראַקעווער אויסגאַבע פון יאָר 1582 און אויך נאָך מיט דער פראַגער אויסגאַבע פונעם יאָר 1607 — און אויף איר באַזירט ער זיך אין זיינע הערות און אין זיינע טעקסט־פאַרגלייכונגען — שוין דאָס אַליין אַן אומגעהייערע אַרבעט, אַז איר נעמט זיין בוך אין דער האַנט אַריין און אַז איר קוקט איבער בלאַט נאָך בלאַט, זייט נאָך זייט — אַזוי־פיל איר אייך אַזוי ווי עפעס צוריקגעפירט אין פאַרלאַנגטיקע צייטן און איר־קומט אייך פאַר ווי די ליענער אָדער בעסער געזאָגט: ווי די ליענערין, וואָס האָט זיך געהאַט געקויפט דאָס בוך אין יאָר 1543 אָדער שפעטער אין אויגסבורג אָדער אין אַן אַנדערער יידישער שטאָט. אמת, איר וועט עס נישט קענען ליענען אַזוי לייכט ווי דער ליענער דעמאָלט — איר האָט אייך צוגעוואוינט צו אַן אַנדערן זאָך

און צו אן אנדערן דרוק — און די שפראך האָט זיך דאָך אַנטוויקלט! — איך וועל נאָך דערויף צוריקקומען.

און וואָס גיט אייך דײַר פּוּקס, כדי אייך צו פאַרגרינגערן דאָס ליינענע, דאָס פאַרשטיין דאָס געלייענטע, אייך צו באַקענען מיט די אָנהייבן פון דער יידישער שפראַך אין דייטשלאַנד, מיט די אָנהייבן פון דער יידישער ליטעראַטור, פאַר וועמען און צו וואָס און ווי אַזוי זי איז געשאַפן געוואָרן? איר געפינט אַן אַריינפיר וועגן אויפּקום און אַנטוויקלונג פון דער יידישער שפראַך און דערביי איז ער זיך סומך אין דער ערשטער ריי אויף אונדזערע גרעסטע, יידיש-וויסנ-שאַפטלערס. אונדזער יידיש איז אַלט, זאָגט ער אין אַריינפיר, אַן ערך טויזנט יאָר. וואו איז זי אויפגעקומען? אין די דייטש-רעדנדיקע לענדער צווישן ריין און מאָזעל? אין טירינגען-אייבער-זאָקסן? אין די בייערשע-סטרייכישע געגנטן? אין די אַלעמאַנישע פּראָווינצן? אונדזער יידישטיק גיט אונדז קיין קלאַרן ענטפער. זי קען דאָס נאָך נישט!

און פאַר וואָס האָבן מיר איבערגענומען דווקא די דייטשע שפראַך? ווייל אויף אונדזערע טויזנט-יעריקע וואַגענישן האָבן מיר אין יעדן לאַנד, וואו מיר האָבן זיך אויפגעהאַלטן אַ מער אַדער ווייניקער לאַנגע צייט, געמוזט אָננעמען די שפראַך פונעם לאַנד-וואו מיר האָבן זיך גראַד באַזעצט פשוט, כדי מיר זאָלן קענען אויסקומען שפראַכלעך מיט אונדזערע שכנים און צו קענען לעבן. אָבער אומעטום וואוהין מיר זענען געקומען, האָבן מיר מיטגעבראַכט אונדזער גאַר אַלטן אוצר, אוצרות, אויב איר ווילט: לשון קודש און אַראַמיש. דאָס איז געווען דאָס הייליקע געבאַט פון אונדזער דת, פון אונדזער רעליגיע. זענען מיר געווען אין שפּאַניע, אַזוי האָבן מיר באַפאַרנט דאָס דזשודעזמע דאָס איז דאָס לאַדינאַ מיט אונדזערע העברעאישע רעשטלעך. האָבן מיר געוואוינט אין פראַנקרייך (ביז מע האָט אונדז נישט אַרויסגעטריבן פון דאַרטן), האָבן מיר באַרייכערט דעם פראַנצויזישן וואָרט-אוצר וואָס מיר האָבן אים געמוזט איבערנעמען, מיט אונדזערע „הייליקע ווערטער“. און תמיד, תמיד און שטענדיק, האָבן מיר געשריבן מיט אונדזערע שריפטצייכנס. (איך האָב דאָ געלאָזט צירקולירן אַ בלעטל פון דער „סליחה פון טרואַ“, געשריבן אין אַלט-פראַנצויזיש מיט אונדזערע אותיות. אָבער איר געפינט דאַרט אויך העברעאישע ווערטער). און אַז מע האָט געמוזט פאַרלאָזן די פראַנצויזישע געגנטן? האָט מען אין דייטשלאַנד זיך געמוזט אויס-לערנען דייטש, אָבער מיר האָבן אויך נאָך פאַרמאַגט עטלעכע ראַמאַנטישע עלע-מענטן וואָס מיר האָבן געראַטעוועט און אַריבערגענומען מיט אונדז — און זיי לעבן אויך היינט נאָך! ביי אונדז און מיט אונדז. (דער עיקרשט אין געוויסע געמען: דולצע, יענטל, שניאור, אַנטשעל, פרייען, בענטשן, אַרן א"א). און — קורץ געזאָגט — אַז מיר האָבן פאַרלאָזן דייטשלאַנד אויך? נו, זענען מיר גע-באַנגען קיין איטאַליע וואָס איז געוואָרן אַ גרויסער יידישער צענטער און, דער עיקרשט, אין די מזרח-לענדער, קיין ביימען און אין דער ערשטער ריי קיין פוילן — אָבער אונדזער שפראַך, דאָס הייסט, די שפראַך, וואָס מיר האָבן זיך אויסגעלערנט אין די דייטשע געגנטן און וואָס איז מיט דער צייט, במשך פון יאָרהונדערטער, געווען אַן אַרייגענט שפראַך, די יידיש-דייטשע שפראַך.

האָבן מיר שוין נישט מער אָפגעלאָזט — זי האָט זיך ווייטער און ווייטער אָנט-
וויקלט. זי איז געגאַנגען אירע וועגן און אומעטום איז זי געוואָרן אַלץ
רייכער ביז זי איז געוואָרן פשוט יידיש. נו, מיר האַלטן אָבער מיטן מלכים־בוך
דערווייל נאָך אין פופצנטן, זעכצנטן יאָרהונדערט — פאַרשטייט זיך, אַז קיין
סלאַוויזמען האָבן מיר נאָך נישט (סיידן: נעבעד). און ד"ר פוקס ציטירט צינ-
בערג, אַז לשון אשכנז די אַלט־יידישע שפראַך, איז שוין אין מיטלעלטער, הוּך
די העברעאיש־אַראַמישע און ראַמאַנישע ווערטער, געווען גאַנץ אַנדערש ווי
מיטלהויכ־ייִטש — צוליב דער באַזונדערער הברה, צוליב די ניואַנסן ביי די
וואַקאַלן, צוליב דעם סינטאַקס, זאָץ־בוי און געוויסע ריידענישן — און מיט
אַלעמען האָבן מיר אויסגעדריקט די באַזונדערע באַדינגונגען פון אונדזער נשמה.
וואָס האָבן די יידן דעמאָלט געטאָן מיט זייער שפראַך? נו, זיי האָבן פשוט
גערעדט צווישן זיך. און נאָך עפעס: יעדעס יידישע קינד, יעדעס יינגעלע, האָט
געמוזט זיך לערנען תנ"ך. ווי אַזוי זיך לערנען תנ"ך און שפעטער גמרא, אויב
עס קען נישט די העברעאישע און נישט אַראַמישע שפראַך? האָט אים דער
רבי דאָס איבערגעגעבן. איבערגעגעבן אויף וואָס אַ לשון? נו, אויף טאַג-
טעגלעכן לשון, אויף דעם לשון וואָס דאָס קינד האָט זיך געהאַט אויסגעלערנט
פון זיין מאַמע, און דאָס הייסט: אויף מאַמע־לשון, אויף טויטש, אויף לשון
אשכנז. און דער רבי האָט אָט אַ דאָס אַריבערגעטראַגענע אָפגעשריבן און אַזוי
האָבן מיר די ערשטע איבערזעצונגען, נאָך נישט קיין קונסטווערק, אָבער שוין
געשריבן אויף יידיש־טויטש. און עס געדויערט נישט לאַנג, אַז מע הייבט אָן צו
שרייבן אויך אַנדערע זאַכן, און עס זענען פאַרהאַנען אין דער דעמאָלטיקער יידישער
וועלט מענטשן וואָס גייען אַרום פון שטאָט צו שטאָט, פון הויז צו הויז און
לייענען פיר אַזעלכע פאַראַפראַזן פון תנכישע טעקסטן, אין פראַזע, שפעטער
אפילו אין פערזן מיט גראַמען — דאָס זענען די שפּילמענער, וואַנדער־זינגערס,
וואַנדער־זאַגערס וואָס שטייען ביים אָנהייב פון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור.
נאָר תנכישע טעקסטן? ניין — וואָרן וואָס מער זיי באַצירן זיי, זיי פאַרשענערן
זיי, זיי מאַכן זיי זינגעוודיקער און קלינגעוודיקער — אַלץ מער ווערט דאָס וואָס
מע קען שוין אַנרופן פרימיטיווע ליטעראַטור אָבער דאָך שוין ליטעראַטור.
לאַמיר איינס נישט פאַרגעסן: ביי די יידן זענען קיין מאַל נישט געווען קיין
אַנאַלפאַבעטן — מע האָט געמוזט קענען לייענען און שרייבן. און אַזוי האָט
מען די געהערטע טעקסטן איבערגעשריבן און זיי איבערגעגעבן אַנדערע מענטשן
וואָס האָבן זיי נאָך נישט געהאַט געהערט. ד"ר פוקס שטרייכט אונטער, אַז די
אַלע ערשטע ווערק, אויב מיר מעגן זיי אַזוי אַנרופן, און אויב זיי האָבן נישט
געהאַט קיין שטרענג רעליגיעזן כאַראַקטער, האָבן זיי פאַרט געדינט צור ערבאַונג,
צו דעהייבן דאָס האַרץ און די נשמה, אַ מין השתפכות הנפש, און נישט פשוט
זיך צו "קורצווייליקן". עס זענען פאַרהאַנען פאַרשיידענע מיינונגען וועגן כאַ-
ראַקטער פון דער דאָזיקער ניי־אַנטשטייענדיקער און ניי־אַנטשטאַנענער ליטעראַ-
טור: עריק האַלט, אַז יענע ליטעראַטור איז געווען אין עצם אַ פראַפאַנע ליטע-
ראַטור; צינבערג פאַרקערט האַלט, אַז זי איז געווען רעליגיעז. אָבער ד"ר פוקס
וואָס האָט דורכגעאַרבעט אַזוי און אַזוי פיל ווערק אָן אַ צאָל, קומט צום אויס-

פיר: רעליגיעז — דאָס זענען אַזעלכע ווערק וואָס האָבן אַ דירעקטן שייכות צום ריטוס און צו רעליגיע: סידורים, מנהגים, גלאָסן, פאַרקערט איז די „ער- באַונגס-ליטעראַטור“ — דאָס זענען ווערק מיט אַ רעליגיעזער טענדענץ — למשל עפישע און עקסעגעטישע איבעראַרבעטונגען פון ביבלישע ביכער ווי אַ שטייגער: דאָס שמואל-בוך, דאָס מלכים-בוך און נאָך אַנדערע; און דערצו נאָך די ריינע פאַרוויילונגס-ליטעראַטור, ווי למשל אין די אַלטע ליבע-לידער און דאָס באַניצן זיך מיט עפישע טעמעס פון דער אַרומיקער גויאישער וועלט. אָבער, און איך וויל נאָך שפעטער צוריקקומען צו דעם, אַפילו די פראַפאַנע ליטעראַטור איז אין גאַנצן יידיש — שוין אַליין מיט דעם וואָס זיי הייבן זיך אָן און פאַרענ- דיקן זיך מיט אַ תפילה צום איבערשטן און מיטן אויסדרוק פון דער האַפענונג, אַז מיר וועלן נאָך דערלעבן משיח זאָל קומען.

אין אַ ווייטערן אָפּשניט פון זיין אַריינפירנדיקער און אויפקלערנדיקער אַרבעט רעדט ד״ר פוקס אויספירלעך וועגן דעם כתב-יד פון מלכים-בוך און וועגן די דריי דרוקן וואָס מיט זיי האָט ער זיך באַניצט כדי אַרויסצוברענגען דאָס אַלט-יידישע עפאַס „מלכים-בוך“. פון פאַל צו פאַל און דערויף נאָך צוריק- קומען.

און איצט נאָך: פון וואַנען האָט געשעפט דער מחבר פון מלכים-בוך? וואָס זענען געווען זיינע קוואַלן? פאַרשטייט זיך: אין דער ערשטער ריי דער טעקסט פון מלכים א און מלכים ב. דאָס אַליין? ניין! אַז נישט וואָלט דאָך טאַקע יאָ בלויז אַרויסגעקומען אַ פּערסיפּיצירטע פאַסונג פון די דאָזיקע צוויי ביכער פון תנך — און שוין! ד״ר פוקס ווייזט אָבער אויך אויף די נאָך-תנכישע קוואַלן, סיי די העברעאישע סיי די אַראַמישע, וואָס פון זיי האָט געשעפט אונדזער מחבר און דאָ מוזן מיר זיך נאָך אַ מאָל פאַרנייגן פאַרן אַרויסגעבער — ער ווייזט אַלץ אָן און ברענגט, איבערגעזעצט אויף דייטש, אַ לע טעקסטן וואָס מיט זיי האָט אונדזער עפיקער זיך באַנוצט. איך וויל דאָס אַריינפירן-קאַפיטל פאַרענדיקן — קורץ, כאַטש מע וואָלט געמוזט רעדן וועגן דעם שעהען און שעהען לאַנג. עס איז אָבער נאָך פאַרהאַנגען אַ קאַפיטל וועגן אויסלייג, וועגן דער אַרטאָגראַפיע פון אונדזער טעקסט; אַ רשימה פון די טעקסט-וואַריאַנטן צווישן די דריי פאַר- האַנענע דרוקן; טעקסט-קריטישע באַמערקונגען און צום סוף נאָך אַ גאַר גאַר אויספירלעכער גלאַסאַר מיט אַ נאָמען-רעגיסטער און מיט אַ געאָגראַפישן רייסטער. פאַר זיין אַרבעט קומט ד״ר פוקסן דער ערנטיטל „פּילאָלאָג“ אין באַראַ- כאַווישן זינען. ער האָט געמאַכט זיין אַרבעט „באהבה“ און ער איז געווען באַ- האַוונט דערצו.

און אַצינד לאַמיר צוגיין צום מלכים-בוך.

איצט לאַז זיך אונדז אויסדאַכטן, אַז מיר ווייסן נאָך גאַר, גאַרנישט וועגן מלכים-בוך. איך האָב דאָ געלאָזט צירקולירן אַ פאַטאַ-קאַפיע פונעם בוך און לאַמיר לייענען אַצינד צוזאַמען.

און אַט וואָס מיר לייענען אויפן שער:

דאָס שפּר מלכים אין טויטשער שפּראַך
 היפש און באשיידלעך, אויך גאר קורצווייליק דרינען צו ליינען.
 געדרוקט אין דער קייזערליכן שטאט אויגסבורג אין יאר
 דא מאל ציילט דריי הונדערט און דריי אין דער קליינען צאל

איר האָט פאַרשטאַנען וואָס דאָס הייסט: לויטן פּרט קטן אָדער לפּי, דאָס
 הייסט: אָן די טויזנטער, לויט אונדזער יידישע צייט־רעכענונג, פון זינט עס איז
 געשאפן געוואָרן די וועלט, און אויב מיר געבן צו צו דער צאל דריי הונדערט און
 און דריי וואָס שטייט אויפן שער, נאָך די צאל 1240 אזוי באַקומען מיר דאָס יאָר
 1543 לויט דער געוויינטלעכער יאָרצייִלונג.

וואָס זעען מיר נאָך אויפן שער? דעם עיקר זעען מיר נישט, דהיינו: דעם
 מחבר, וואָס ווערט דאָך געוויינטלעך יאָ אויפגעשריבן אויפן טיטל־בלאַט. אָדער
 איז זיין נאָמען אפשר פאַרצייכנט אויפן לעצטן בלאָט, ביים קאלאָפּאָ, וואו עס
 ווערט געוויינטלעך אָנגעוויזן מיטן נאָמען פונעם דרוקער אויך דער נאָמען פונעם
 מחבר, וואָס האָט געמאַכט דאָס ווערק? אויפן לעצטן זייטל ליינען מיר, דאָס
 מאָל אויף העברעאיש, אָו עס איז געוואָרן געדרוקט בשנת „שג“ און דאָס הייסט
 אויף 303 לפּ״ק און דאָס איז 1543 און חוץ דעם אויף לאַטייניש די שטאַט, וואו
 עס איז געוואָרן געדרוקט, דהיינו אוגוסטע ווינדעליקאָרוס, ביי איינעם וואָס
 הייסט פּאָל־ו־ס־ע־מ־י־ו־ס־א־י־אָר 1543. און שוין, קיין מחבר איז
 נישט אָנגעוויזן, וואָס זשע קענען מיר דרינגען פון דעם? פשוט דאָס: אָו דער
 מחבר פון מלכים־בוך איז אָו אָנאַימער — און זיין נאָמען ווערט אויך נישט
 דערמאָנט אין קיין שום אַנדערן דרוק, אויך אויפן כתב־יד נישט און אין קיין
 שום ביבליאָגראַפיע.

פּרעגן מיר זיך: פאַר וואָס גאַר אָ נ אָ נ י ם? ווי געשיקט זיך דאָס?
 אָ מחבר מ ו ז דאָך שטיין אויפן שער, דעם מחבר ג ע פ פ ע ל ט עס דאָך,
 ווען זיין נאָמען ווערט דערמאָנט אויפן שער־בלאַט, אָדער לכל הפחות ביים סוף
 פונעם ווערק, וואָס ער האָט אָנגעשריבן נו, און פאַר וואָס זשע נישט ביי דעם
 מלכים־בוך? בעט איך אייך, קוקט אייך גוט גוט צו די גאַר ערשטע ליטע־
 ראַרישע שאַפונגען ביי אַנדערע פעלקער, וואָס גייען אייגנטלעך נאָך נישט אַריין
 אין דער ליטעראַטור און מע רופט זיי פּאַלקס־שאַפונגען — כאַטש מיר ווייסן
 גאַנץ גוט, אָו דאָס איז נישט געווען דאָס ג אָ נ צ ע פּאַלק וואָס פלעגט זיך
 אַנידערזעצן ביים שרייבטיש און שרייבן, גייערט ס'איז תמיד און שטענדיק
 געוועזן איינער וואָס האָט דער ערשטער עס געשאפן און דערנאָך האָט דאָס גע־
 שאַפענע זיך געטראָגן פון מויל צו מויל, איז געוואָרן צוגעפאַסט, פאַרביטן, און
 דערפון פלעגט אַרויסצוקומען דאָס ווערק — אָנאַנים, נו, קוקט אייך אָו דאָס
 זייטשע ניבעלונגען־ליד, און דאָס דייטשע עפּאָס „קודרוֹן“ — ווער זענען די
 מחברים? מע ווייסט נישט, סיידן מע וועט וועלן ענטפערן דערויף: דאָס פּאַלק,
 דאָס דייטשע פּאַלק, און קוקט אייך אָו לאַ ש אָ נ ס אָ ן ד ע ר אָ ל אָ ן —
 איז דאָרט אָנגעוויזן, ווער עס איז געווען דער מחבר פון דער דאָזיקער וונדער־
 לעכער עפּאָפּיע? ניין! נישטאָ קיין מחבר. סיידן איר וועט ווידער אַ מאָל זאָגן:

דאָס פראַנצייזישע פּאָלק, דאָס הייסט: נישט פֿו נעם פּאָלק גופא, ניערסט: פֿאַר אַזוי גוט איז עס געווען אַרויסגענומען פונעם האַרץ, פון דער נשמה פונעם פראַנצייזישן פּאָלק, און אַזוי אויך ביי אַנדערע פעלקער — נישט אַנגעוויזן קיין מחבר, וואָס ווילט איר מער: האָמער פון דער איליאַדע און פון דער אַדיסייע איז דאָך נישט מער ווי אַ לעגענדאַרע פיגור, און ווייסן מיר עפעס וועגן די מחברים פון אונדזער תנך? ניין.

איז — האָבן מיר זיך אויסגעלערנט שוין איין זאָך אויפן ערשטן קוק: דאָס מלכים־בוך, אונדזער אַלט־יידישע עפאָפּיע, איז אַ נאָנים, פאַרשטייט זיך, אַזוי ווי ביי אַלע אַנדערע פעלקער, איז עס נישט געבליבן שטענדיק ביים אַ נאָנימען מחבר, אָט זעען מיר, אַן אַנדער ווערק פון דער יידישער ליטע־ראַטור וואָס טראַגט שוין יאָ דעם נאָמען פונעם מחבר, וואָס איז, הייסט דאָס, שוין נישט מער אַ נאָנים. איר שטויסט אייך מסתמא אָן, וועלכעס ווערק איך מיינ דאָ, דאָס איז באַבט־בוך און זיין מחבר הייסט אליהו באַכער אַדער: עליאַ לעוויטאַ. אָט ווי אַזוי ווי שטייט דאָרט: (אין די שלוס־טראַפּעס פון זיין בוך):

דאָך וויל איך נעמען וואָר
ווער דאס בוך האָט געמאַכט און געשריבן:
אליהו בחור נענט ער זיך צוואָר
א גאַנץ יאר האט ער דעריבער פארטריבן,
און האָט געמאַכט דאָס זעליביק יאר
דא מאַן ציילט צוויי הונדערט און זעכציק זיבן

267, לויטן פרט קטן, לפ"ק, דאָס הייסט, אויב מיר שטעלן דערצו צו 1240, באַקומען מיר די יאַרצאַל 1507, ער שעמט זיך נישט אַנצואווייזן זיין נאָמען אויפן שער און נאָך עפעס: וואו עס איז געוואָרן געדרוקט — אין איסני — און ווען: אליהו המחבר איז גלייך דש פרט, און דאָס הייסט: 1541!

וואָס אַנבאַלאַנגט די היינטיקע צייט, וועט, פאַרשטייט זיך, שוין קיין איינ־ציקער מחבר נישט דערלאָזן, מע זאָל נישט אַנרופן זיין נאָמען. אָבער פריער אַ מאָל, און, וואָס גייט אונדז זאָ יאָ אָן, האָט מען דאָס יאָ געמאַכט, איז נאָך אַ מאָל: דאָס אַלט־יידישע עפאָס דאָס מלכים־בוך האָט, פאַרשטייט זיך, יאָ אַ מחבר, אָבער דער מחבר האָט נישט קיין נאָמען, ער איז אַ נאָנים.

איז: ווייטער האָבן מיר געזען אויפן שער, אַז דאָס דאָזיקע בוך איז בע־שייך צו לייענען, און דאָס ווידער הייסט: לייכט צו פאַרשטיין, און אויך נאָך קורצווייליק צו לייענען — און דאָס ווידער הייסט: פאַרגעניגלעך, מיט פאַרגעניגן און ווייטער זעען מיר נאָך דאָס וואָרט: לייען — און דאָס איז אונדזער וואָרט לייענען, און נישט הלילה לעזן, וואָס מע זאָל נישט זיך באַנוצן מיט דעם וואָרט, מע האָט ליב געהאַט ביי אונדז אין דער ערשטער צייט צו מאַכן אויפן שער אַזעלכע אַנווייזן, אָט איז דאָ אַן אַנווייז טאַקע פון דעם זעליביקן בוך, אָבער פון אַ שפעטערן דרוק, פון דער אויסגאַבע פון יאַר 1582, געדרוקט אין קראַקע, דאָ הייסט עס — און צוליב דעם טאַקע וויל איך עס ציטירן:

„וואויל פארטויטשט אין טויטשער שפראך גאר היפש און באשיידלעך — און איצט קומט דער עיקר — פאר ווייבער און פאר מיידלעך“.

עס שטייט נישט: פאר מענער און בחורים, פאר זיי האט דער אנאנימער מחבר נישט געשאפן דאס עפאס, נאר פאר ווייבער, די מיידלעך, די פילצלעך, הארן די מענער, די יידן, צי גרויס צי קליין, האבן געלערנט דעם תנך, און אין תנך דעם ספר מלכים, אין אריגינאל, דאס הייסט, אויף העברעאיש.

און פונקט אזוי הייסט עס אויך אויפן שערבלאט פון דער פראגער אויסגאבע פונעם מלכים-בוך, וואס איז געווארן געדרוקט אין יאר 1607 — דהיינו: צו לייען פאר ווייבער און מיידלעך. און אין דער זעלביקער אויסגאבע איז אויך פארהאנען א פירווארט, א געגראמטס, וואו עס הייסט: „איר ליבן פרויען.. טוט איר עבן אין דעם בוך שויען.. דרינען פינדען שיינע געטלעכע זאכן...“ צו וואס, וועט איר איך און מיך אויכעט פרעגן, צו וואס האב איך מיך אזוי לאנג אפגעשטעלט אויף דעם? נו, צוליב דעם, ווייל די עלטסטע, די גאר אלטע ליטעראטור אונדזערע, און אפילו נישט די גאנץ אלטע, איז געווארן געמאכט דער עיקר פאר ווייבער, פאר מיידלעך, פאר יונג-פרויען, וואס האבן נישט געקענט לייענען עיברי, האט מען די אלטע אוצרות אונדזערע איבערגעגעבן פאר זיי, און הויפטזעכלעך פאר זיי, אויף עיברי-טייטש, אבער — און דאס איז דעמאלט געווען דאס זעלביקע — אויף יידיש-טייטש, אדער גלאט טייטש, דאס הייסט, מע האט עס פאר זיי פאר-טייטשט — און דאס ווארט איז ביי אונדז שוין געבליבן און דאס הייסט א ר י ב ע ר ט ר א ג ן . איבערזעצן.

פארגעסט נישט — איך וויל איך דאס דערמאנען — אז ש. ניגערס איינע פון די ערשטע ארבעטן זיינע האט געהייסן: די יידישע ליטעראטור און די לעזערין, און ער באמערקט מיט רעכט, אז אויב עס שטייט א מאל אויפן שער-בלאט „פאר מאנען און פאר מיידלעך“, אזוי פארשטייט מען דא דאס ווארט מאנען די פראסטע מענטשן, די מאנסבילן, וואס אין פרט פון לומדות שטייען זיי אויף דער זעלביקער מדרגה וואס די נישט-געלערנטע ווייבער. און אזוי הייסט עס אויך אין אן אנדער ווערק, אין בראנטשפיגל: „דאס בוך ווערט גער-מאכט טייטש דען ווייבער און מאנען, די דא זיין אזוי ווי וויי-בער און קענען נישט פיל לערנען.“

א מאדנע פאלק — דאס יידישע פאלק, מיט מאדנע, גאר אויסטערלישע ווייבער און פרויען! אט מאכן די עפיקער פאר זיי „בישיידלעכע“ ביכער און „קורצווייליקע“ — אזוי צו זאגן „ליטעראטור צום פארווילן זיך“. און די שפיל-מענער זאגן און זינגען דאס אלץ פאר זיי. און אין דער ערשטער ריי מאכט מען פאר זיי „נישט קיין אונטערהאלטונגס-ליטעראטור“ אזוי ווי מע פלעגט זי מאכן למשל אין דייטשלאנד אין דער „גארטענלויבע“-צייט ווען די קורטס-מאלערס און אייגעניע מארליסט מיט זייערע פארצוקערטע טריוויאל-ראמאנען, אדער די פראנסואזע סאגאנס היינט אין פראנקרייך, אויך פאר פרויען — נאר פאר די יידישע פרויען פון יענער צייט נעמט מען גאר אוראלטע טראדיציאנעלע שטאפן פון זייער צוויי און האלב טויזנט-יעריקער געשיכטע (וואס האט דאך אייגנטלעך נישט קיין סך צו טאן מיט רעליגיע אין אייגנטלעכן זינען פונעם ווארט) און עס

ווערט פון דעם דאָס וואָס ד"ר פוקס רופט אָן „ערבאָונגס-ליטעראַטור“. זיי אַלע האָבן געקענט די געשיכטע פון שלמה המלך, דעם חכם, וואָס איז נישט געווען גראָד דער איידלסטער מענטש — מיר ווייסן אַז ער האָט געהרגעט נאַענטע קרובים, אָבער להיפך צו זיינע ביידע פאַרגייערס, צו שאול המלך און צו זיין פאָטער דוד המלך, האָט ער נישט געפירט קיין מלחמות — נאָר ער האָט זיך געהאַלטן ביים דעוויז פון דער שפּעטערדיקער עסטרייכישער מאָנאַרכיע: „בעללאָ געראַנט אַליי, טו פעליקס אוסטריאַ, נובע!“ — „מלחמות זאָלן אַנדערע פירן, דו, שלמה החכם, האָב חתונות“. און מיט זיינע חתונות האָט ער פאַרגרעסערט אַלץ מער און מער זיין קיניגרייך. אָבער ווי געזאָגט, דאָס האָבן דעמאָלט שוין אַלע די מיידלעך און פילצלעך געוואוסט — און צוליב דעם וועל איך אייך דאָ היינט נישט איבערגעבן דעם אינהאַלט פונעם אַלט-יידישן עפאָס מלכים-בוך — איר וויסט דאָס אַלץ, אָבער איך וויל אַנווייזן אויף אַ זאך, וואָס איר וועט נישט געפינען ביי שום אַנדערן פּאַלק נישט. אַט הערט די ערשטע סטראָפּע פון מלכים-בוך. זי גייט אַזוי :

„איך לויב דיר, גאָט, פון האַרצן, דו ביסט וואויל לויבס ווערט
 „דו האסט מיט דיינען קרעפטן באשאפן הימל און ערד
 „דערצו פיל וואונדער און צייכן די נימאנט ציילן קאן
 „צאָם און אויך ווילדע, פרויען און אויך די מאַנען.“

און אַזוי גייט דאָס ווייטער, ביז עס הייבט זיך אָן „די געשיכטע פון שלמה המלך“. און פאַרענדיקן פאַרענדיקט זיך אונדזער עפאָס אויך מיט אַ וואונדערלעכן פּערז :

„מיר האָבן גאָר לאַנג געליטן איין עטלעכע הונדערט יאר
 לאַמיר זיך אָפּלאָזן איצט פון קינה און שינא צע וואר
 אונדזער זאך וועט בעסער און דאָס וועט בשום ספּק אויך געשען
 אַז מיר זאָלן מיט אונדזערע אויגן משיח בן דוד זען“

גאָט, און נאָך אַ מאָל גאָט — און יידישע ליידן און יידישער אויסלייז און באַפרייאונג.

און ווי אַזוי הייבט זיך אָן די גרויסע איליאַדע האַמערס? אָן גאָט? דער ערשטער פּערז גייט אַזוי :

זינג מיר, מוזע, דעם גרימזאַרן פון אַכילעס, פעלעוסעס זון — און שוין!
 און פון אַדיסיי?

דערצייל מיר, מוזע, פון פיל-געוואָגלטן אַדיסעוס — און שוין.

און אַזוי ביים דייטשן הילדעבראַנד-ליד, ביי די ניבעלונגען, ביי קודרוך, ביי די ריטער-ראַמאַנען.

אָבער נישט בלויז ביי דער אַזוי אַנגערופענער „ערבאָונגס-ליטעראַטור“ הייבן מיר תמיד אָן מיט גאָט. אַט שרייבט עליע באַכער זיין באבא-דאנטאנא — מיט

טורנירן פון די וואקערע רעקן, מיט ליבעס — אלץ גענומען פון דער עפישער
ליטעראַטור פון די אַרומיקע פעלקער — אין דעם פּאַל פון די איטאַליענער —
און ווי אַזוי הייבט זיך אָן די העלדן־געשיכטע וואָס האָט גאַרנישט נישט צו טון
מיט יידן און מיט רעליגיע? — אַט איז די ערשטע סטראָפּע, אין אַכט פּערזן
אין אַטאַוערימע :

גאַט דען זאָל מען אייביק לאָבן
און זיינע וואונדער זאָל מען קונדן
וואָרן ער איז געאַכפּערט און דער הויבן
אין פּרומע לייטן מונדן.
ער איז געוואַלטיק אונטן און אויבן
זיין לויב איז ניט צו גרונדן
קיין מענטש דער עס קאָן פאַרלענדן
ווען עס האָט נוך דרום נאָך ענדן.

זיין הייליקער נאַמען זאָל מיך שטערקן
און אַזוי ווייטער.

טאַקע אַ מאַדנע פּאַלק, מיר יידן!

נו, און אַצינד גייען מיר צוריק ווידער צום שער־בלאַט פון אונדזער מלכים־
בוך: האָבן מיר זיך נאָך עפּעס אויסגעלערנט? יאָ — און אַ סך — דהיינו:
איך האָב אייך ציטירט נישט בלויז פון איין אויסגאַבע, פון דער ערשטער אויס־
גאַבע פון יאָר 1543, נאָר אויך פון צוויי אַנדערע אויסגאַבעס פון דעם זעלביקן
ווערק, פון דער קראַקעווער אויסגאַבע און פון דער פּראָגער אויסגאַבע. האָבן
מיר שוין דריי אויפּלאַגן ווי מיר וואַלטן היינט געזאָגט. און וואָס זאָגט אונדז
דאָס? דאָס זאָגט אונדז: אַז דאָס בוך, דאָס געדרוקטע ווערק, איז נישט געווען
עפּעס בראַק, וואָס מע וואַרפט אַוועק, נייערט עס איז געווען כמעט אַ דאָס וואָס
מע רופט היינט אָן: אַ ב ע ס ט ס ע ל ע ר. מע האָט עס געקויפט, אַז נישט
וואַלט מען עס דאָך נישט געווען איבערגעדרוקט. ווער האָט עס געקויפט? נו,
אין דער ערשטער ריי זענען עס טאַקע געווען די שוין דערמאַנטע ווייבער, מייד־
לעך, יונג־פרויען, פּילצלעך און אויך די מאַנען און — ב אַ ה אַ ל ט ע נ ע ר -
ה י י ט, און אפילו די תּלמיד־חכמים! פאַר וואָס זאָל מען זיך נישט פאַר -
ו ו י ל י ק ן אויף טויטש?

מע חידושט זיך אָפט: פאַר וואָס זענען צו אונדז דערגאַנגען אַזוי ווייניק
עקזעמפּלאַרן פון אונדזער מלכים־בוך? איך, להיפּך, חידוש מיך גאַר — און
מיט מיר אַנדערע אויכעט — וועגן גאַר אַן אַנדערער זאַך, דהיינו: ווי קומט
עס וואָס עס זענען פאַרט צו אונדז דערגאַנגען אַזוי פּיל עקזעמפּלאַרן —
דריי, און געדרוקט זענען זיי געוואָרן אין דריי פאַרשידענע שטעט און אַ כתב־יד
אויך נאָך דערצו פון אַן אַנדערער שטאַט, מסתּמא פון איטאַליע, נו, פשוט —
מיר ווייסן, אַז ביי די אָפטע אַרויסטרייבונגען פון לענדער און פון שטעט, ווען

מע האָט געמוזט אַנטלויפן, כדי זיך צו ראַטעווען דאָס נאַקעטע לעבן — האָט מען תמיד און תמיד מיטגענומען דאָס טייערסטע, דאָס הייליקסטע און דאָס זענען געווען די הייליקע ביכער טאַקע, די ספרי תורות — די טויטשע ביכער האָט מען זעלטן מיטגענומען. אָבער, ווי געזאָגט, מע האָט פאַרט צו מאַל אויך מיטגענומען איין עקזעמפלאַר, צוויי, עטלעכע עקזעמפלאַרן פון דער פראָפאַנער ליטעראַטור, ביז מען איז געקומען אין אַ רואיקער שטאָט און האָט זיי דאָרט געלאָזט איבערדרוקן.

נאָך עפעס: וואו האָט מען געקויפט אַזאַ מין ווערק און אַנדערע דרוק פראָדוקטן? אין בוכהאַנדלונגען? ניין! אַזוינס איז דעמאָלט נאָך נישט געווען פאַרהאַנען. אָבער עס זענען געווען פאַרהאַנען אין אַלע יי די ש ע לענדער, דאָס הייסט: אין אַלע אייראָפּעאישע לענדער, וואו יידן האָבן צ י י ט ו ו י י ל י ק נאָך געקענט וואוינען, זענען געווען פאַרהאַנען אַרומפאַרנדיקע ביכער־פאַרקויפערס, מויכער־ספרימניקעס, וואָס פלעגן גייען אין די הייזער און אַנבאַטן לעבן אַנדערע ה י י ל י ק ע ספריים, לעבן טליתים, ציצית, מזוזות און אַזוי ווייטער, אויך אונדזערע טויטשע ביכער — נו, און צווישן זיי אויך אונדזער מלכים־בוך. נישט יעדער האָט זיך געקענט קויפן אַזאַ מין קורצווייליק בוך — זיי זענען געווען זייער טייער, אָבער פאַרט זענען זיי געגאַנגען, און מע קען זאָגן: זיי האָבן זיך גוט פאַרקויפט!

וואָס נאָך קענען מיר זיך לערנען בלויז פון דעם שער פון מלכים־בוך? אַט וואָס עס שטייט דאָרט: „געדרוקט“ אין דער קייזערלעכער שטאָט אויגסבורג, און דאָס וויל זאָגן: אַז די פאַקסימילע־אויסגאַבע, וואָס מיר האָבן דאָ פאַר זיך, איז נישט געמאַכט לויט אַ כתב־יד, לויט אַ מאַנוסקריפט, אָן עקזעמפלאַר געשריבן מיט דער האַנט, נאָר לויט אַ ד ר ו ק ו ו ע ר ק, אַזוי אַז מיר מוזן דערפון דרינגען, אַז עס זענען שוין דעמאָלט געווען ביי א ו נ ד ו יידישע דרוקערייען, געוויס, דאָס ווייסט מען דאָך, אַז מיר האָבן גאָר גיך איבערגענומען און, לאַמיר דאָס אַזוי זאָגן, „פאַריידישט“, גוטענבערגס וואונדערלעכע דערפינדונג, וואָס ער האָט געמאַכט אין יאָר 1440 אין שטראַסבורג, אַנדערע זאָגן: אפילו שוין אין יאָר 1438. איר ווייסט, אַז ביים אָנהייב זענען געוועזן חוץ אַנדערע טעכנישע שוועריקייטן אויך נאָך אַנדערע שוועריקייטן, למשל האָבן די איבערשרייבערס, דאָס הייסט, די וואָס פלעגן איבערשרייבן מיט דער האַנט אַ ווערק, האָבן גענומען פאַרשפרייטן קלאַנגען, אַז ס׳איז „מעשה שטן“, אַז מען טאָר קיין געדרוקטע ביכער נישט ניצן, ווייל אין די שוואַרצע פינטעלעך שטעקן שוואַרצע קונצן, אָבער „גוטענבערגס קינדער“, אַזוי האָט מען גערופן די ערשטע דרוקערס, צעשפרייטן זיך איבער אַנדערע שטעט און איבער אַנדערע לענדער און איבער אַלע לענדער, און מיר אויך זענען געוואָרן „גוטענבערגס קינדער“, דאָס ערשטע דרוקווערק אויף ל ש ו ן ן ק ו ד ש קומט אַרויס אין איטאַליע אין יאָר 1475 — מע זעט, מיר יידן האָבן זיך גיך אויסגעלערנט דאָס דרוקן — דאָס מאַכן אותיות פון האַלץ צוערשט, פון בליי שפעטער — און מען האָט געדרוקט! דאָס ערשטע געדרוקטע

שטיקל טעקסט אין יידיש (און נישט אין לשון קודש, אין העברעאיש, נאָר טאַקע אין אונדזער שפּראַך). א י ז פ ו נ ע ס י אָ ר 1 5 2 6 .

נו, און אַז מיר האַלטן שוין יאָ דערביי צו רעדן וועגן די ערשטע דרוקן אונדזערע, איז טאַקע כדאי, אָנצורופן עטלעכע פון די ערשטע געדרוקטע ווערק. און אַזוי געפינען מיר, אין יאָר 1526, ד י ה ג ד ה, אין יאָר 1534 דאָס גאָר גאָר באַרימטע ערשטע העברעאיש־יידישע ווערטערבוך, וואָס הייסט: מרכבת המישנה, אָנאָנים, געדרוקט אין קראַקע; אין 1541, דאָס שוין דערמאָנטע בבא דאנטאנא פון אליהו בחור; ווייטער: אונדזער ווערק, דאָס מלכים־בוך, אויגסבורג, 1543 און אַ יאָר שפעטער דאָס שטאַרק באַרימטע שמואל־בוך, אויך אָנאָנים (אָדער פון אַ מחבר, וואָס ד״ר פוקס רופט אים משה עסרים וועארבע) אויך געדרוקט אין אויגסבורג; און צולעצט וויל איך נאָך דערמאָנען דאָס 1599 יוסיפון, אַ היס־טאַרישע כראָניק, פון זינט ס׳איז באַשאַפן געוואָרן די וועלט ביזן צווייטן חורבן, געדרוקט אין יאָר 1546 אין דער שטאָט ציריך.

דערנאָך ווערט שוין גאָר אַ סך געדרוקט. מיר וועלן זיך אפשר אומקערן צו עטלעכע ווערק וואָס קענען אייך אינטערעסירן.

מיט וואָס פאַר אַ צייכנס, מיט וואָס פאַרע „שריפטן“ האָט מען געדרוקט די ביכער? לאַמיר איצט אָנקוקן אונדזער ספר־מלכים, וואָס איז דאָך, ווי איך האָב באַלד ביים אָנהייב דערמאָנט, אַ פ אָ ק ס י מ י ל י ע פונעם ערשטן גע־דרוקטן אַריגינאַל. וואָס זעען מיר דאָ? מיר זעען עפעס אַ גאָר באַזונדערן שריפט, וואָס איז אַ ביסל יאָ ענלעך צו אונדזער אַלגעמיינער דרוקשריפט, וואָס מיט איר דרוקט מען די הייליקע ספרים דאָס הייסט: מיט מ ע ר ו ב ע, מיט קוואַד־ראַט־שריפט, און זי איז איינצייטיק אויך גאָר שווער צו לייענען. ס׳איז אויך נישט קיין רשי־שריפט, נאָר דאָס איז אַ שריפט וואָס מע רופט אָן געדרוקטע מעניט אַ ד ע ר גאָר פשוט ווייעברטייטש, און איך וויל דאָ נאָך אַ מאָל אונטערשטרייכן, אַז מיט דעם ווייעברטייטש ווערט נישט באַצייכנט דאָס ל ו ו א, די שפּראַך, נאָר באַצייכענען טוט מען דערמיט דעם באַזונדערן ש ר י פ ט, וואָס טרעפט זיך צום ערשטן מאָל אין דעם שוין דערמאָנטן העברעאיש־יידישן ווערטערבוך מרכבת המישנה (און וואָס רופט זיך אין אַ שפעטערדיקער אויפלאַגע ספר של רעבע אַנטשל).

באמת — ס׳איז נישט גאָר גרינג זיך „אַריינצוליענען“ אין דאָזיקן ווייעבר־טייטש־שריפט. אָבער איז נישט שווער פאַר אונדז זיך אַ ר י י נ צ ו ל י י ע נ ע ז למשל אין גריכיש, אָדער קיריליש? איז נישט שווער פאַר אָן איראַפּיער זיך אויסצולערנען די כינעזישע שריפטצייכנס? געוויס, שווער — אָבער מע לערנט זיך אַלץ אויס און נאָך אַ ביטעלע בלאַנדזשען וועט איר גאַנץ גוט קענען לייענען אונדזער מלכים־בוך אויף ווייעברטייטש.

אמת — עס קומט צו נאָך אַ שוועריקייט, וואָס מע וועט זי נישט קענען אַזוי גרינג גובר זיין — דאָס איז דער אויסלייג, אי אין אונדזער מלכים־בוך, אי אין אַלע פריערדיקע דרוקן פון אונדזער ליטעראַטור. איר וועט אייך פרעגן, ווען איר זעט אַ דעם אות ו: איז דאָס אַ אַר־קלאַנג, צי אַ אַ־קלאַנג, צי גאָר אַ ו־קלאַנג, צי גאָר אפשר אַ פ־קלאַנג? איר וועט אַ סך מאָל ראַטן אויפן צימבל, און איר

וועט נישט דערראַטן, ביז איר וועט נאָך עטלעכע מאָל לייענען קומען דערויף, צי דאָס איז אַ וואַקאַל, און וואָס פאַר אַ וואַקאַל, צי איז דאָס גאַר אַ קאָנסאָנאַנט, און וואָס פאַר אַ קאָנסאָנאַנט און דאָס זעלביקע וועט זיך טרעפן ביים צייכן א און אויך דאָ וועט איר אייך מוזן פרעגן, צי דאָס אות שטייט דאָ פאַרן קלאַנג א, צי פאַרן קלאַנג אַ, צי האָט עס בכלל נישט קיין קלאַנג, אַזוי ביים אַנהייב פון אַ וואָרט וואָס הייבט זיך אָן מיט אַ ו אָדער מיט אַ י, אָדער גאַר ביים סוף וואָרט, וואו עס ווערט אויך בכלל נישט אַרויסגערעדט, נאָך אַ שוועריקייט: אַזוי ווי דאָס יידיש־שרייבן און יידיש־דרוקן מיט צייכנס וואָס נעמען זיך סוף כל סוף פון העברעאישע שריפט־צייכנס, און אַזוי ווי אויף העברעאיש ווייסט מען נישט — אין דער שריפט נישט! — פון וואַקאַל־צייכנס, אַזוי וועט איר אָפט מאַך אויך אין די יידישע דרוקן מיט ווייבערטייטש נישט געפינען קיין וואַקאַל־צייכנס, איר וועט אָפט מאַל געפינען אַ וואָרט מיט צוויי שריפט־צייכנס, מיט צוויי קאָנסאָנאַנטן, למשל: גר און גאַרנישט, און איר וועט ערשט פונעם צוזאַמענהאַנג זיך ווערן קלאַר אַז דאָס איז ג אַ ר אָדער ג אַ ר אָדער ג ע ר, אָדער וועט איר געפינען אין טעקסט אַנדערע שוין פיר קאָנסאָנאַנטן למשל: ב ר י ט און איר וועט אייך פרעגן: וואָס הייסט דאָס ב ר י י ט, אָדער ב י ר י י ט אָדער גאַר פשוט ב ר ע ט? אָבער ווי געזאָגט: איר וועט שוין קומען דערויף, אַ גרויסע הילף וועט זיין פאַר אייך דאָס בוך גופא און די גרויסע אַרבעט וואָס זיין אַרויסגעבער, ד״ר פּוקס, האָט דערביי אויפגעטאַן, אין זיין גלאַסאַר פאַר־טייטשט ער ווערטער, די וואָס איר האָט נישט באַנומען ביים לייענען, הן צוליב זייער באַטייט, ווייל דאָס וואָרט איז שוין שטאַרק פאַראַכאַאיסירט, הן צוליב דער גאַר באַזונדערער אַרטאָגראַפֿיע, וואָס וועגן איר האָב איך שוין דאָ געזאָגט עטלעכע ווערטער, און נאָך עפעס: אויב מע שרייבט אַ ספר־תורה, אַזוי מוז מען זיך טוויולען ביי יעדן אַנדיערזעצן זיך צום שרייבן, גרייזן טאַרן זיך נישט אַריינכאַפן — אַז נישט, איז דאָס גאַנצע פּסול, ביים דרוקן אַ ה י ל י ק ספר האָבן זיך אויך נישט געטאַרט אַריינכאַפן קיין גרייזן און זיי האָבן זיך נישט אַריינגעכאַפט, דאָס דרוקן האָט ביי אונדז יידן באַקומען אַ שיינעם ביינאַמען — מ ל א כ ח ה ק ו ד ש, נאָר ביים דרוקן יידישע, יידיש־טייטשע, ספרים האָבן זיך יאָ אַריינגעכאַפט טעותים, און אונדזער „עדיצאַ פּרינצעפּס“ האָט אַזעלכע גרייזן, וואָס דער אַרויסגעבער שטעלט אַריין אין זיין אינדעקס, און פאַרריכט זיי, אַט האָב איך געפרואווט אייך פירן אויף באַהאַלטענע, כמעט שוין פאַרשיטע וועגן און דאָרט אויפגעהויבן עטלעכע שטיינדלעך, ווערטער־שטיינדלעך, אויך שוין פאַרגליווערטע, פאַרשטיינערטע, אַ מאָל לעבעדיק געוועזענע און אַצינד פּאַסיל געוואָרענע, כמעט שוין אָפּגעשטאַרבּענע — אָבער, ווי איך האָב אייך געוויזן, לעבן זיי אַלץ נאָך און זענען מיט צענדליקער, מיט הונדערטער אַנדערע „פאַר־וועלטלעכע“, אויב מע קען אַזוי זאָגן, נאָך אַ וויכטיקער באַשטאַנדטייל פון אונדזער יידיש לשון.

נאָר כדי איר זאָלט חלילה נישט מיינען, אַז איך האָב אייך געוואָלט טון נאָ זביטקע עפעס גאַר אויף צעלאַכעס, — ווייל עס הייסט דאָ אין פּראָגראַם פון דער לעקציע, אַז איך וועל מיך פאַררופן ספּעציעל אויך אויפן „מעלאַכים־בוך“

— וועל איך מיך ווידער אומקערן צום אַלט־יידישן עפּאָס, וואָס האָט אַרױסגעגעבן ד״ר פּוקס. און וועל אייך לייענען איין קאַפּיטעלע און נאָך איינס — אויף היינטיק יידיש צוערשט, דערנאָך פּונעם אַלטן טעקסט, אַביסעלע פאַרהיינטיקט, כדי איר זאָלט קענען פאַרשטיין וואָס דאָרט איז געשריבן. איך וועל אייך לייענען פון מלכים, א' אין דער איבערזעצונג פון יהואשן און דאָס אַנדערע, ווי שוין געזאָגט, אין אורטעקסט, דאָס הייסט, אין אַלטן יידיש און איר וועט קענען דערקענען וואָס דער אַנאַנימער מחבר פונעם אַלט־יידישן עפּאָס האָט צוגעגעבן צו זיין נייער שאַפּונג.

קודם אַ קליינטשיק שטיקעלע.

מלכים־בוך

אויף דעם קיוניג שטול זש	דא דער קיוניג שלמה
בור דעם קיוניג אין גרושן הש	עש קאמען צוויי שונורן
איך וויל אויך קלאגן	דא שפראך דיא איין גינעדיגער
דא ווער ויל בון צו זאגן	בון מיינן גרושן יאמר

Ze samene si do komen	vor dem münster wit.	a
ez tet diu husvrouwe	durch einen grozen nit,	a
si hiez vil übelliche	Kriemhilde stille stan :	b
ja sol vor küniges wibe	nimmer eigendiu gegan.	b

שמואל־בוך

ווי ער די לייט דערשלאג	קיניד דוד זאך דען מלאך
עס וואס אים ליידי גענוג	ער דערשלאך פון הערצן
צו דעם אל מעכטיגן גאָט :	ער ריף מיט גאנצן הערצן
שלאג מיך פאר צו טאט!	אך אייכער גאט פון הימל

K u d r u n		
Daz horte der künic gerne	und alle sine man,	a
da von von Tenen Horant	der friunde vil gewan.	a
ouch hete es wol gehoeret	diu alte küniginne.	b
ez erhal ir durch daz venster	da si was gesezzen an der zinne.	b

איך האָב שוין פריער דערמאָנט, אַז דאָס מלכים־בוך אין פּערזן — פיר פּערזן, געגראַמט א: א ב: ב, יעדער פּערזן מיט צוויי מאָל דריי הייבונגען — מאַכן אויס אַ סטראַפּע, נאָכגעמאַכט לויט דער דייטשער ניבעלונגען־סטראַפּע. אַזוי איז דאָס „שמואל־בוך“. אין אונדזער מלכים־בוך האָט דער צווייטער טייל פונעם לעצטן פּערזן נישט דריי, נאָר פיר באַטאָנטע הייבונגען — נאָכגעמאַכט לויט דער קודרון־סטראַפּע. (זעט איר, שוין דאָס אַליין, וואָס מיר האָבן זיך באַניצט אין אונדזערע עפישע ווערק מיטן דייטשעסטן פּערזן — איז דאָס נישט אַ סימן דערפאַר, אַז מיר האָבן נישט געלעבט אָפּגעזונדערט אין געטאָס, נאָר געהאַט אפילו ג י י ס ט י ק ע באַצייאונגען צום אַרומיקן פּאַלק?) — איך וועל איצט לייענען צוויי סטראַפּעס, איינע פון מיטלהויכטיש, די אַנדערע אויף אונדזער מויטש

שלמהן חלומט זיך אַ חלום. ער זעט אין חלום גאָט און גאָט האָט געזאָגט :
 „בעט וואָס איך זאָל דיר געבן. האָט שלמה געזאָגט : ...דיין קנעכט איז אין
 מיטן פון דיין פּאָלק וואָס דו האָסט אויסדערוויילט, אַ גרויס פּאָלק וואָס קען ניט
 געציילט און ניט באַרעכנט ווערן.. דרום זאָלסטו געבן דיין קנעכט אַ פּאַרשטאַנדיק
 האַרץ, צו מישפטן דיין פּאָלק, צו דערקענען צווישן גוטס און שלעכטס...“
 „און די זאָך איז וואוילגעפעלן אין די אויגן פון גאָט : ..איך האָב געטאָן
 לויט דיין וואַרט, איך האָב דיר געגעבן אַ קלוג און פּאַרשטאַנדיק האַרץ אַז אַזא
 ווי דו איז נישט געווען פאַר דיר און נאָך דיר וועט ניט אויפשטיין אַזא ווי דו.
 און אויך וואָס דו האָסט ניט געבעטן, האָב איך דיר געגעבן : אי עושר אי כבוד
 אַלע דיינע טעג.“
 און איצט לאַמיר הערן וואָס דער אַלטיידישער מחבר האָט דערפון געמאַכט.

גאָט דערציגט זיך צו שלמה נאָך די זעלביק נאַכט
 „הייס וואָס דו ווילסט — עס זאל דיר ניט ווערן פּאַראַכט.
 דא ענטפערט אים שלמה דערמוטיקלעך און זו רעכט :
 דו האסט מיר פיל געטאן אום ווילן דוד דיינעם קנעכט.
 אך, ליבער גאָט, איך בין נאָך איין יונגער און געווען נאָר צוועלף יאָר אַלט
 דא דו מיך אַן מיינעם פּאַטערס אַרט האסט געשטעלט
 איבער פּאָלק ישראל, אַז זאָמ אַין דעם מער —
 איך בעט דיר, אַלמעכטיקער קיניג און אויך הער :
 גיב מיר איין קלוגעס האַרץ דאס איך דאס פּאָלק רעכט ריכט
 ער מוז האבן גרויסע וויזהייט דער זיך אונטער פּפּליכט
 צו ריכטן איין פּאָלק דאס דא איז ווייט און ברייט
 ווער איך אונרעכט ריכטן, עס ווערט מיר זיכער לייד.
 איך ביט דיר, ליבער גאָט, גיב מיר אין דאס הערץ מיין
 פיל קלוגהייט און ווייזן זיך און דיין קנעכט אונטערריכט די ווארהייט
 דערביי מאן מאג דערקענען די ווארהייט און דיין אַ כ פ ע ר ק י י ט .

איך שטעל מיך דאָ אַ ביסל אָפּ. וואָס האָבן מיר געהערט ? כמעט דאָס
 זעלביקע וואָס מיר לייענען אין מלכים א' פונעם תנך. דער מחבר האָט דאָ קיין
 סך זאָכן נישט צוגעגעבן. אמת, דער פּערז און דער גראַם צווינגען אים דערצו,
 צו ווערן צו מאַל אַ ביסעלע לענגער — אָבער נאָר אין גאָר זעלטענע פּאַלן. וואָס
 נוגע די ווערטער — אַזוי זענען כמעט אַלע, כאָטש אַלט און אפילו זייער אַלט.
 גאַנץ גוט צו פּאַרשטיין: וועלכעס זענען אַט די ווערטער ? אַט עטלעכע ווערטער
 אַזעלכע : ווערן פּאָלק ישראל — אַז זאָמ אַין דעם מער. נו, איר
 ווייסט אַלע, אַז מיר דאָס איז דער ים. אויף אַ מאַדנע זאָך וויל איך אָבער
 יאָ צוציען אייער אויפּמערקזאַמקייט : דהיינו : זאָמ אַין דעם ים און גע-
 וויינטלעך הייסט עס דאָך : זאָמ ב י י ם ים. דער מחבר פון דעם מלכים-בוך

חזרט דאָס אָבער שטענדיק איבער אַזוי ווי איך האָב עס געלייענט פאַר אייך. נאַכקוקנדיק אין איבערעציונגען פונעם תנך, האָב איך אומעטום געפונען: זאָמד בייים און אין ערגעץ נישט: זאָמד אים.

ווייטער: וואָס דאָס איז: ווייזט דאָס ווייסט איר — דאָס איז הכמה, און נישט אומזיסט הייסט שלמה — שלמה החכם — סאַל אַמאַן דער ווייזע, לע סאַזש און ווייזיהייט איז דאָס ענגלישע וויסדאָם. זיך און טערפליכטן דאָס איז אונדזער זיך פאַרפליכטן דאָס הייסט. נעמען אויף זיך אַ חוב. זאָל איך דאָ נאָך מאַכן אַ קליינע באַמערקונג צום וואָרט פפליכטן, עס איז געשריבן מיט 99, אַזוי ווי דאָס דאָזיקע וואָרט ווערט נאָך היינט אַרויסגערעדט אין דער דייטשער ליטעראַטור־שפראַך. ביי אונדז האָט זיך די אַדער די 9 אין 99 שוין אָפגעשוואַכט און איז אין גאַנץ פאַרשוואַנדן געוואָרן. אין מלכים־בוך געפינט איר אָבער די 99 אין אַ סך, אַ סך אַנדערע ווערטער, ווי למשל: און נעמט מיין גוטן גויל (דאָס הייסט: פערד) דא איך 99לעג אויף צו דייטן. ווייטער און קופפער און און איוון מיר זאָגן היינט: קופער אָן דער 9. 99 דער שאַנד דער גראַסן, מיר זאָגן היינט פשוט 9ע אָן דער 9. ווייטער הייסט עס אין מלכים־בוך: ער מוז דאָס לעבן לוסן דען קאַפּ און דער גרינד מיר זאָגן היינט דעם קאַפּ אָן דער 9. און דאָס זעלבע אויך ביים וואָרט קעפּ, דאָס הייסט: אַראָפּנעמען דעם קאַפּ, אין עפאָס הייסט עס קעפּען. ער זאָגט אויך: אַנטלאָהען, דאָס הייסט: אַנטלאָפּן, און אַנטפּאָנגען. ווייטער: אַפּפּער, דאָס הייסט: אַ קרבן, מיר זאָגן דער דאָס אַפּפּער. ווייטער: טראָגן דעם שיינעם, דאָס דאָזיקע וואָרט איז נישט מער באַנוצט אין דער היינטיקער שפראַך, מיר זאָגן דערפאַר: די שאַנד, דעם בזיון, די בוש. נאָך איינס: ער נאָם (ער האָט גענומען) וואָל, און דאָס לאָך ער מיט פאַרשטאַפּט אַפּפּט — מיר זאָגן פאַרשטאַפּט, אָן דער פּ. צו וואָס דאָס אַלץ? צו וואָס האָב איך אייך גענודעט? נישט בלויז צוליב דעם, אייך צו ווייזן, אָן מיר האָבן פריער אַ מאָל זיך אפּשר! באַנוצט מיט דעם 99, נייערט כדי אייך אַנצוואוייזן אויף אַ יידישן פּילאָלאָגס אָן אַנווייז, וואָס זאָגט אַזוי: דער טאַפּל־קאַנסאַנאַנט 99 געפינט זיך נאָר אין דער דייטשער שפראַך און ער איז דאָ דערצו, ווייל מיט דעם 99 דאַרפן די דייטשן אַוועקבלאַזן דעם שוים פונעם ביר, וואָס זיי האָבן אַזוי שטאַרק ליב צו טרינקען. אויב דאָס איז טאַקע די איינציקע סיבה פאַרן דייטשן 99, אַזוי מוז מען, ווען מע האָט געלייענט די אַלטע טעקסטן, זיך פּרעגן, צי האָבן מיר יידן איבערגענומען דעם טאַפּלקאַנג 99 טאַקע בלויז צוליב דעם, ווייל מיר זענען צוריק מיט עטלעכע הונדערט יאָר אויך געווען גרויסע בירטרינקערס. גענוג. בלייבן אין דעם טעקסט וואָס איך האָב פאַר אייך געלייענט נאָר צוויי ווערטער: די וואָרהייט, אָבער ביי אונדז זאָגט אויף היינט נאָך: וואָרהייט, און דאָס וואָרט אַכפּערקייט. אָבער איר קענט דאָך דאָס וואָרט עמעצן אַכפּערן, דאָס הייסט: אַפּגעבן כבוד עמעצן, נון, און דאָס איז דער סובסטאַנטיוו.

בלייבט נאָך צו דעם טעקסט די פּראָגע: האָט איר אַרויסגעהערט אַ סך העברעאישע ווערטער? ניין! קיין איינציקס נישט. גאַט הייסט גאַט

און נישט אל; אויפן אָרט פון ים שטייט מער; אויפן אָרט פון ברעג-
גען אַ קרבן שטייט אַן אַפּער אָפּערן. עס הייסט נישט מלך
נאָר אומעטום קיניג. און אזוי ווייטער — מיר וואָלטן געקענט שוין איצט
פון די דאָזיקע פאָר שורות דרינגען: מע האָט זיך באַנוצט מער מיט די פון
דער דייטשער שפראַך אַריבערגענומענע ווערטער, אידער מיט העברעאָ-
איזמען כאַטש ד"ר פּוקס שטרייכט אונטער דאָס פאַרקערטע. אָבער כדי
צו זיין אָפּגעהיטער: און דער מחבר באַנוצט זיך מיט ווייניק העברעאָ-
ראַאיזמען! אפשר צוליב דעם, ווייל דאָס מלכים-בוך, אזוי ווי אַנדערע
ווערק פון דער דאָמאַליקער יידישער ליטעראַטור זענען געווען דאָס רוב
געמאַכט פאַר ווייבער? קען זיין.

שוין. מיר ווייסן, אַז שלמה איז געוואָרן, אַ דאַנק גאָט און אַ דאַנק זיין
אייגענעם וואונטש, דער לעגענדאַרער שלמה המלך.

און דאָ מוז איד, איך זאָג: איך מוז, פאַר אייך ליינען דעם גאָר שיינעם
עפיואָד מיט די צוויי ווייבער וואָס קומען צו שלמה המלך און בעטן אַ מישפּט, דאָס
איז דער אויף דער גאַנצער וועלט באַקאַנטער שלמה המלך פּוֹט.

le jugement de Salomon, das Salomonische Urteil

איך וועל מיך איצט אַפּזאָגן פונעם טעקסט פונעם תנך און פאַר אייך ליינען
די פּערזן:

דאָ דער קיניג שלמה אויף דעם קיניגשטול זאָס
עס קומען צוויי שווערן פאַר דעם קיניג אין גרויסן האָס (שינאה)
דאָ שפראַך די איין: גענעדיקער קיניג, איך וויל אייך קלאָגן
פון מיינעם גרויסן יאָמער — דאָ ווער פיל צו זאָגן.

וואָס איז דער מער? אָט דערציילט זי:

איך און די געזעלין (חברטע) זאָסן אין איינעם הויז
פיל מענער, גוטער קנעכט (יונגע לייט) גינגען צו אונדז אין און אויס.
מיר זענען געווען אַ יעדערן באַרייט (פאַר יעדן גרייט)
עס איסט געוועזן קיינער זוי שלעכט דען מיר עס העטן פארזייט (אַפּגעזאָגט).

איך רייס אַ שטיקעלע איבער: מיר זען פונעם טעקסט, וואָס פאַרע ווייבער
דאָס זענען געווען: „ביי טאָג און ביי נאַכט איז מען צו זיי געקומען“. ווער?
„מענער און יונגע לייט!“ פאַר אַלע זענען זיי געוועזן גרייט. צו וואָס? נו,
דאָס פאַרשטייט זיך שוין פון זיך אַליין. און חוץ דעם שטייט בפירוש אין אַלטן
העברעאישן טעקסט פון מלכים-בוך אָט וואָס:

אָז תבאנה שתים נשים זונות.

און אין יהואשעס איבערזעצונג הייסט עס פּראָסט און פשוט:

זענען געקומען צוויי פרויען זונות.

ביי לוטערן הייסט עס: צוויי הורען.

אין דער ענגלישער איבערזעצונג שטייט:

Then came their two women, that ware HARLOT

harlot = דאָס איז: זונה, הור.

און אין דער פראנצייזישער איבערזעצונג רעדט זיך וועגן prostituées נאָר מענדעלסאָן אין זיין דייטשער איבערזעצונג היט זיך פאַרן וואָרט הוֹרע; און אַזוי היט זיך אויך מיין עלטער־פעטער שימעון בערנפעלד אין זיין דייטשער איבערזעצונג די הייליקע שריפט פאַר אַ דעם פאַדלע וואָרט. אָבער אונדזער דיכטער פונעם אַלטן עפאָס? ער זאָגט שוֹרן, און דאָס הייסט, לויט די אַלטע דייטשע ווערטערביכער, אָדער דאָס וואָס הייסט ביי אונדז אויך היינט: די שוֹר, דאָס הייסט: שוויגער־טאָכטער, אָדער, לויט ד״ר פוקס, פשוט: ווייב. זאָל זיך אונדזער מחבר האָבן געשטויסן אינען וואָרט הוֹר? ניין. איר וועט באלד זען, אַז ער לייגט זיך נישט קיין בלאַט פאַרן מויל, און ער געפינט שפעטער אַ סך אַנדערע ווערטער פאַר שוֹר. און, כדי אין זאָל דאָ זאָגן מיין מיינונג; איך האַלט, אַז דאָס וואָרט שוֹרן איז גאַר אפשר אַ פעיאַראַטיוע פאַרעם פון הוֹר. פאַר וואָס? מיר האָבן אַ סך ווערטער, כדי זיי צוזאָגעבן אַ פעיאַראַטיוון אונטערשלאַג, צוגעגעבן אַ שם אָדער אַ שם פאַרן וואָרט. אָדער איז דאָ פאַרן דער הייליקער מאַריאַ וואָס מיר האָבן נישט געוואָלט אַרויסרעדן, שוֹרע, אַט אַ דאָס נאָר דרך אגב.

איז — זענען געקומען די צוויי ווייבער פאַר שלמהן, ער זאָל מישפטן. מישפטן וואָס? אַט הערט?

מיר ביידע זענען געוואָרן טראַגנדיק
דער בויך גינג אונדז איבער די נאָזן — איין זון איך געוואָן.
און מיט דריי טעג שפעטער אויך מיין געזעלין (חברטע)).
האָט זיך געטראַפן, דערציילט די איינע פאַרן מלך, אַז
יענערס זון איסט געשטארבן — זי האָט אין אים שלאָף דערדריקט
זי איז אויפגעשטאַנען ביי דער נאַכט — מיין זון זי מיר צוקט
(נעמט אַוועק)
צו מאַרגנס וואלט איך מיין זון זייגן, דען איך האב געוואונען
עס וואר מיין זון גיט דא.
דא שפראך די אַנדערע: דו לייקנסט ווי אַ נפקה (אַט האָט איר דאָס
וואָרט = הוֹר)

און איצט הייבט זיך אָן צווישן די צוויי ווייבער:
דער לעבעדיק זון איז מיין
ניין! זאָגט די אַנדערע: דו פרוצה און דו גרועה, איך גיב עס דיר
נישט ווידער
און דאָ צעלאָזט זיך אונדזער מחבר. סטייטש, אַ מחייה מען קריגט זיך, מע
זידלט זיך

דא שפראך די ערשטע צו איר חברטע
הייסטו מיך אַ נפקה — וואס ביזטו דא
דו ביסט אל דיין טאג איין הוֹר געוועזן שטעטס
איך האב ני פאר דיר קענען קומען צו בעט.

גיב מיר מיין זון ווידער, דער טויטער זון איז דיין
און דאָס לעבעדיק קינד איז מיין

אַזוי רעדן זיי פאַר דעם קיניג און טרייבן פיל געשפיי
אַזוי ווי די הינער וואס דא גאצן ווען זיי ווילן לייגן אָן איי.

איצט — וואס זאל טון דער מלך שלמה? ווער איז גערעכט?
דא שפראך דער קיניג: די איינע שפריכט אַזוי:
דיין זון איז טויט און מיינער לעבט אל דא
און די אַנדערע שפריכט להיפך: מיינער איסט לעבענדיק צוואר
און דיינער איסט טויט — גאַט געב דיר איין ביזו יאר.

אַבער בשעת דער מלך חזרט זיך דאס איבער, זעט ער שוין קלאר, וואס
ער דאַרף דא טון.

נון שפראך דער קיניג: ברענגט מיר איין שאַרפעס שווערט
און ווייטער:

האַקט דאס לעבעדיקע קינד אן צוויי און געבט יעקלעכער איין טייל,
דאָס זי ניט טרייבן אַזוי איין גרויס געשריי.

דאס דערבארעמט יא די מוטער און שפראך: קיניג הויך געבוירן
געבט מיינער געזעלין דאס קינד

מאן זאָל ניט טויטן, געבט איר דאס קינד מיין.

ניין! שפראך די אַנדערע, ניין, מען טוט דיר אין דאס מויל העריין!

(איר זעט, ווי אונדזער מחבר נעמט גאַר פראַסטע ווערטער)

די קינדער זאל מען צעהאַקן און פון אַנדער שניידן.

און איצט זעט מען שלמה המלך. עס גייט ווייטער דער טעקסט:

דא דערלויכטעט דער רוח הקודש אויף דעם קיניג. ער שפראך:

געבט איר דאס קינד, זי איז די רעכטע מוטער!

עס נאם די רעכטע מוטער איר ליבעס קינדערליין

די אַנדער העט זי גערן צעביסן.

אַט אַ דאָס איז געווען שלמהס מישפט. ס'איז נייטיק נאָך צוצוגעבן איין

סטראַפּע:

דא דאס ישראל הערטן דאס ער אַזוי ווייזלעך העט געריכט

זי פארכטן זיך פאַר דעם קיניג דא זי הערטן דיזע געשיכט.

איך האַלט ביים פאַרענדיקן, נאָר איידער איך פאַרענדיק, וויל איך נאָך

מאַכן אַ קורצע באַמערקונג, נישט קיין דרײַאַגבדיקע, נייערט לויט מיין מיין

טאַקע אָן עיקרדיקע באַמערקונג. אַט אין וואָס גייט מיר דאָ:

איך האָב פריער, ווען איך האָב גערעדט וועגן ד״ר פוקס' אַריינפירן, וועגן

זיינע קאַמענטאַרן אַזױ, יא דערמאַנט, אַז זיינע אייגענע טעקסטן זענען אין

דייטש, העכער צוויי הונדערט זייטן אין דייטש — און בלויז אין דייטש. דאָס

איז פריער ביי מיר געווען נישט מער ווי אַ קורצע פאַרענטזעזע, ווייל איך האָב

געוואוסט, אז איך וועל צום סוף נאך צוריקקומען צו דעם דאזיקן פראבלעם — איך זאג: פראבלעם, און איך וויל דאס איצט נישט באהאנדלען בלויז פארענ-טעטיש. איך האב וועגן דעם דאזיקן פראבלעם אין דער יידיש-פארשונג פון יידיש-פארשערס, פון יידישע יידיש-פארשערס, ארויסגערופן א געוויסע שינאה ביי די „וואויל-געלערנטע“ צו מיין פאזיציע און צו מיין קריטיק, ווען איך האב געשריבן וועגן דעם בוך, וואס איז ארויסגעקומען צו מאקס וויינריכס זיבע-ציקסטן געבוירן-טאג און וואו דער גרעסטער טייל פון די וויסנשאפטלעכע ארבעטן דארט זענען געווען געשריבן אדער אויף ענגליש אדער אויף דייטש — איך האב דאס נישט געקענט פארשטיין — און האב אויך נישט געקענט פארשטיין, ווען וויסנשאפטלערס, יידישע וויסנשאפטלערס, האבן אויף מיין קריטיק געענטפערט מיט א „נו, מילא!“ אדער גאר מיט א שמייכלע, דאס איז געווען צוריק מיט א צוויי יאר — און איצט חזרט זיך איבער דער „נייער מעטאד“ אויך ביי ד״ר פוקסן.

פאר וועמען האט ער געשריבן זיינע אריינפירן? נו, פאר די וואס פאר-נעמען זיך מיטן אויספארשן אונדזער אלטע שפראך און אונדזער אלטע ליטע-ראטור, און ווער פארנעמט זיך מיט אט א דער דאזיקער אויספארשונג? נו: די יידיש-פארשערס, און יידיש-פארשערס זענען דאך אין דער ערשטער ריי — יידן, וואס קענען יידיש שרייבן און יידיש לייענען און לייענען אפילו גאר גאר אלטע טעקסטן, ווי אזוי זשע דארף מען שרייבן פאר זיי? נו: יידיש! אמת — אויך די גערמאניסטן פארנעמען זיך מיטן אויספארשן די יידישע שפראך, ווייל דאס קען זיי צו נוץ קומען ביים אויספארשן זייער אייגענע שפראך, די אלטע דייטשע שפראך, ווי אזוי זשע דארף מען שרייבן פאר זיי? אויך יידיש! ווייל זיי קענען דאך יידיש לייענען און שרייבן, אויב מע וויל זיי „אנקעגנעקומען“. קען מען אויך שרייבן אויף דייטש, איך זאג: א ו י י אויף דייטש, אבער איך זאג נישט: ב ל ו י ז אויף דייטש! און דאס האט געטאן ד״ר פוקס, זיינע אריינפירן, קאמענטארן, ווערטערביכער, דערקלערונגען, איבערזעצונגען זענען בלויז אויף דייטש, איז דאס א סנאבזום וואס האט זיך אריינגעכאפט צו אונדז? צי איז דאס גאר א פינאנציעלע פראגע, דהיינו: דער פארלעגער וויל, מע זאל שרייבן אויף א „וועלטשפראך“, אז נישט וועט ער נישט געבן קיין געלט פארן ארויסלאזן דאס ווערק? קען זיין, אבער בלויז אויף דייטש? פאר וואס האט דער מחבר, איך מיין: דער ארויסגעבער, דאס הייסט: ד״ר פוקס, נישט איבערגעזעצט אויף יידיש, אפילו אין א פארקירצטער פארעם, זיינע קאמענטארן? ניין, ער האט דאס נישט געטאן, און דאס ארט מיך ש ט א ר ק, און איך קען נישט אוועקגיין איבער פשוט מיט א שמייכלע.

דעכאטע

מיכאל זילבערבערג (לאנדאן)

איך וועל זיך נישט האלטן ביים כלל פון כל המרבה הרי זה משובח. וואָס ווייניקער איז בעסער, נאָר צו דער זאך.

איך בין געווען ביז גאָר גערירט פון דער לעקציע פון ד"ר י. בערנפעלד, הגם איך האָב נישט צו טאָן מיט פילאָלאָגיע אין דעם זין פון וויסנשאַפֿטלעכער פילאָלאָגיע. אָבער דאָך האָב איך צו דעם אַן אינטערעס מיין גאַנץ לעבן, אַלס אַ מענטש וועלכער איז פאַרנומען מיט דער געשיכטע פון יידן, מיט די וואַנדער־רונגען פון יידן אין אייראָפּע אין משך פון טויזנט יאָר. אויסהערנדיק די לעקציע האָב איך געהאַט אין געדאַנק קודם כל אַ יידישן שרייבער, וועלכער האָט אָנגע־שריבן אַ ליטעראַריש ווערק און אין וועלכן די פילאָלאָגישע אַספּעקטן האָבן אַ ריזיקן אָפּקלאַנג. איך מיין דאָס ווערק פון יוסף אָפּאַטאַשו „אַ טאָג אין רעגענס־בורג“. די אַלע מענטשן, וואָס זענען געקומען צום סימפּאָזיום האָבן זיכער גע־לייענט און האָבן געהאַט גרויס פאַרגעניגן פון דעם ווערק. אינטערעסאַנט איז די ענגע שייכות, וואָס עס האָט „אַ טאָג אין רעגענסבורג“ מיט דער גאַנצער טעמע, וועלכע איז דאָ באַרירט געוואָרן.

אַ חוץ דעם וויל איך אייך אויסזאָגן אַ סוד, אַז פּוקס, וועלכער איז געווען דער „הויפט־העלד“ פון דער היינטיקער לעקציע, איז מיינער אַ פּערזענלעכער חבר מיט וועלכן איך בין געזעסן אויף איין באַנק און ביידע האָבן מיר געוואַלט זיין רבנים בישראל. פיר יאָר האָבן מיר שטודירט צוזאַמען. נאָר ס'איז געקומען נחום סאַקאַלאָוו צו אונדז באַגריסן די שפּעטערדיקע רבנים און האָט געקוקט אויף אונדז און האָט געהערט מיט וואָס מיר אינטערעסירן זיך, האָט ער געזאָגט: וואָס זיי וועלן זיין וועלן זיי זיין, רבנים וועלן זיי קיינמאַל נישט זיין. און קיין איין רב איז נישט אַרויסגעקומען פון דעם ראַבינער־סעמינאַר. עס איז אַרויס־געקומען אַ פילאָלאָג אַ גוטער, אַ ווונדערבאַרער פילאָזאָף, ווייל אפשר ווייסט איר וועגן דעם, וואָס זיצט אין ירושלים, משה מייזעלס און ער האָט אָנגעשריבן „המחשבה בישראל“ און מאַרטין בובער האָט אים געהאַלטן פאַר אַ גרעסערן דענקער, ווי ער אַליין. אָבער בעיקר פּוקס, וועלכער איז דאָ געווען דער וויכ־טיקסטער מענטש, דער העלד פון דעם היינטיקן פאַרטראַג, איז געווען מיין פּערזענלעכער חבר און בכלל וואַלט איך געוואַלט נאָך זאָגן אייניקע ווערטער וועגן דעם גאַנצן ענין אין שייכות מיט דער טעמע.

מיר האָבן היינט צו טאָג אַט אַזעלכע מענטשן, יחידיים, וועלכע זענען בלב

ונפש איבערגעגעבן פילאָלאָגיע. מיר האָבן שוין אין ירושלימער אוניווערסיטעט אַ חי הנושא את עצמו, וואָס פאַרנעמט זיך מיט יידישער פילאָלאָגיע, מיר האָבן דעם יוויאָ-אינסטיטוט מיט מענטשן, וועלכע גיבן אַוועק דאָס גאַנצע לעבן, ווי מאַקס וויינרייך, וועלכער איז דער חוט השדרה פון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט. אָבער מיר לעבן איבער אַ טאַפֿלטע טראַגעדיע צוליב צוויי סיבות: די ערשטע סיבה איז, וואָס מיר האָבן נישט, וואָס עס איז דאָ ביי די אומות העולם. איר ווייסט דאָך, אַז דער בן־זקונים פון אונדזער סימפּאָזיום פאַרנעמט זיך מיט יידישער פילאָלאָגיע, אָבער ער פאַרנעמט זיך מיט יידישער פילאָלאָגיע, ווייל די גוים האָבן דערמעגלעכט, אַז ער זאָל זיך דערמיט פאַרנעמען. פוקס פאַרנעמט זיך מיט יידישער פילאָלאָגיע, ווייל גוים האָבן דערמעגלעכט, ער זאָל זיך דער־מיט פאַרנעמען.

גוים האָבן דערמעגלעכט און איר פאַרשטייט זיכער, וואָס איך מיינ, און הלואי וואָלטן מיר דורך דעם יידישן סימפּאָזיום געקענט אַ טראַכט געבן, אַז די פילאָלאָגיע זאָל צענטראַליזירט ווערן און עס זאָל זיך שאַפן אַן אינסטיטוציע, וועלכע זאָל קענען פינאַנצירן און געבן די מעגלעכקייט יידישע סטודענטן אין פאַרשידענע לענדער, אין איראָפּע קודם כל, אַז זיי זאָלן קענען ממשיך זיין דעם שטודיום פון פילאָלאָגיע אין איראָפּע.

דער צווייטער ענין, וועלכן איך האַלט פאַר גאָר וויכטיק, איז אַ זייער אַנגע־ווייטיקטער פראַבלעם. איך האַלט, אַז די לעקציע איז געווען אויפן העכסטן ניוואַ, איז געווען ביז גאָר אינטערעסאַנט און דאַרף האָבן אַן אַפּקלאַנג. אָבער במה דברים אמורים? אַז זי זאָל האָבן אַן אַפּקלאַנג אין די קרייזן פון דער יידישער יוגנט, וועלכע זאָלן רעווידירן דעם צוגאַנג צום ענין יידיש, סוף כל סוף וויסן מיר, אַז היינט נאָך שלעפט זיך אויף דער יידישער גאַס אַ מין ביטול־צוגאַנג צו אַלץ, וואָס איז יידיש. מיר קומען פון לאַנדאָן און איך בין דער פאַר־שטייער פון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט אין לאַנדאָן און איך קען אייך זאָגן מיט ווייטיק, אַז נאָך ביז היינט צו טאַג, אַפּגערעדט פון יידישע קרייזן, וועלכע זענען שוין באַהאַונט און זענען שוין געבילדעט און האָבן אַ ניוואַ, אַן אַקאַדעמישן ניוואַ, ווען מען רעדט וועגן יידיש איז דאָס ללעג ולקלס. פאַרוואָס? ווייל עס איז אונדזער אייגענע שולד צוליב אַ סך מאַטיוון. האָט פריינט פּוגאַטש געזאָגט איין דורכגייענדיק וואָרט. דאָס האָט געדאַרפט זיין די צענטראַלע טעמע פאַר אונדזערע סימפּאָזיוםס, פאַרן סימפּאָזיום און נאָכן סימפּאָזיוםס. פאַר פּופּציק יאָר צוריק איז דער רוב פון אונדזערע עלטערן, עמיגראַנטן, וואָס זענען געפאַרן קיין אַמעריקע, קיין ענגלאַנד, און האָבן זיך אַפּגעשטעלט אין פאַריז, זענען געווען מענטשן אַן בילדונג, מענטשן, וואָס האָבן זיך געריסן עפעס צו וויסן, אָבער מענטשן, הונדערט פראַצענט יידן, וועלכע האָבן קיין שולע נישט געזען. עס איז געווען אַ גאַנץ נאַטירלעכע זאַך, עס איז נישט געווען, וואָס מען רופט אין ישראל חינוך חובה, עס איז נישט געווען וואָס מען רופט אין יידיש בילדונג, וואָס מען מוז געבן יעדן קינד, און די קינדער, דער צווייטער דור און דער דריטער דור פון די עלטערן, וועלכע זענען רייך געוואָרן, זענען קינדער און אייניקלעך מיט

אקאדעמישער בילדונג. און עס האָט זיך געשאַפן אַ מוראדיקער תהום צווישן די עלטערן, וועלכע האָבן טייסטערס מיט געלט, אָבער זענען געבליבן די אייגענע יידן, עמך שער און אייזן, וועלכע האָבן נישט די אַקאדעמישע בילדונג און האָבן נישט קיין גרונט־בילדונג, כדי צו האָבן אַ געוויסע באַציאונג צו דעם. ווידער דער יידישער געבילדעטער עלעמענט, אין פראַנקרייך מסתמא אַזוי ווי אין ענגלאַנד, זעט נאָר דעם ערשטן דור פון די עמיגראַנטן, וועלכע זענען געווען כמעט, זי אַנאַלפאַבעטן, און האָבן נישט אַרויסגערופן קיין דרך ארץ אין דעם זין פון יידישער בילדונג און פון יידישן וויסן, דאָס האָט געשאַפן אַזאַ מין באַציאונג, וואָס דויערט ביז היינט צו טאָג. די לעקציע, בכלל פאַרשונג און בכלל פאַר־שונגען, די גאַנצע ייוואַ און פוקס מיט זיין אַרבעט און אונדזער פראַפ. דער־טשאַנסקי מיט זיין אַרבעט אַט דאָס אַלץ זאָל קאָנצענטרירט ווערן, אַז עס זאָל געשאַפן ווערן אַ מין אַקאדעמיע מיט פינאַנציעלע מעגלעכקייטן, מען זאָל ברענגען דאָס וויסן צו דעם יידישן יונגן דור.

ד"ר יעקב מייטלים (לאַנדאָן)

מיין רעפעראַט איז געבוירן געוואָרן בין־השמשות. דאָ מוז איך מאַכן אַ קליינע קריטישע באַמערקונג די חברים, וואָס האָבן צוגעגרייט דעם סימפּאָזיום, ווייל עס האָט קיינער נישט געוואוסט וועגן וואָס מען רעדט און וואָס מען זאָל רעדן. מען האָט סתם צוגעשיקט — אפשר וועט איר רעדן וועגן דעם. היות, ווי איך קען נישט רעדן וועגן דעם, האָב איך פאַרגעשלאָגן אַ טעמע, וואָס האָט אין זיך די דאָזיקע המשכדיקייט פון דער יידישער ליטעראַטור — דאָס הייסט פאַלקלאַר, פאַלקס־שאַפונג און מאַדערנע ליטעראַטור, וואָס איך האָב געהאַלטן, אַז עס דאַרף זיך אַריינפאַסן אין די ראַמען פון דאָזיקן צוזאַמענפאַר. פון קיין וויסנשאַפטלעכע טעמע איז לית מאן דחשובא, האָט קיינער נישט דערמאָנט, און איך האָב עס נישט געוואוסט. אויב מען וואַלט מיר וועגן דעם דערמאָנט, וואַלט איך טאַקע צוגעגרייט אַ טעמע און זי וואַלט זיך מער געהאַט אַריינגעפאַסט אין דער וויסנ־שאַפטלעכער אַרבעט אויף דער דאָזיקער זיצונג.

לאַמיר אייך אויך דערמאָנען און עס איז נישט אינגאַנצן אייער טעות, פריינט דערטשאַנסקי, אַז די טעמע, וועגן וועלכער איר האָט מיט גרויסער התלהבות דערמאָנט, אַז איך האָב אַנטדעקט דעם כתב־יד אין פאַריז, איז נישט קיין היינטיקע אַנטדעקונג. איך האָב עס אַנטדעקט שוין מיט עטלעכע דרייסיק יאָר צוריק און איך האָב שוין וועגן דעם עטלעכע מאָל געשריבן און איך האָב וועגן דעם כתב־יד גערעדט מיט פינף אָדער מיט זעקס יאָר צוריק בעת דעם צוואַ־מענפאַר פון מדעי היהדות ביים ירושלימער אוניווערסיטעט. אַזוי, אַז די גאַנצע זאַך איז נישט מער קיין נייעס און איך האָב אייך נישט געקענט בחפזון דערציילן אַ סך נייעס וועגן דעם געביט. צוליב דעם האָב איך געהאַלטן, און איך האָף, אַז איר זייט מיט מיר מסכים, אַז די טעמע, וואָס איך האָב געוויילט, האָט זיך אַריינגעפאַסט אין די אַלגעמיינע ראַמען פון דאָזיקן צוזאַמענפאַר.

פּראָפּ. אַלעקס דערמאַנאָסקי (פאַריו)

דערלויבט מיר נישט אינגאַנצן מסכים צו זיין מיט דער מעטאָדאָלאָגיע פון ד"ר לייב פוקס פון אַמסטערדאַם.

די גאַנצע שיטה, די אַריענטאַציע, וואָס קומט אַרויס פון עריקן און אויך פון דער אַזוי גערופענער וועלטלעכער ליטעראַטור איז באַגאַנגען אַ גניבת־הדעת. מיין פריינד שמערוק האָט מיר באַוווּזן, זייענדיק אין ירושלים, אַז פאַקטיש האָט די גאַנצע יידישע ליטעראַטור־פאַרשונג במשך די לעצטע פופציק יאָר, בפרט דער קאַפּיטל פּרָץ, און בכלל וואָס נוגע דער אַלטער יידישער ליטעראַטור, אַרויס־גייענדיק פון דער הנחה צו מאַכן די חלוקה צווישן וועלטלעכער און רעליגיעזער ליטעראַטור, פאַרגוואַלטיקט דעם מהות פון דער יידישער נשמה. דערמיט איז געפעלט געוואָרן די יידישע ליטעראַטור־געשיכטע.

איך וויל אָפּגעבן כבוד דער התמדה און דער איבערגעגעבנקייט פון ד"ר פוקס, וואָס האָט במשך צען יאָר אַרויסגעגעבן דריי וואַגיקע ביכער אין גייסט פון די ווערטער, וועלכע מאַקס וויינרייך האָט געשריבן אין אַן אַרטיקל וועגן יידישער פּילאָלאָגיע אין דער „אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע“, אַז די וויכטיקסטע זאַך איז אַרויסגעגעבן די מייסטער־ווערק פון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור.

אַבער ליידער — און איך זאָג עס מיט אַ געבראַכן האַרץ — איז די אַריענטאַציע אַ פאַלשע. דאָס האָט אַ שייכות מיטן גאַנצן ויכוח וואָס עס גייט אָן וועגן אונדזער קולטור־ירושא און דער ראַלע פון יידישן שרייבער. עס דאַרף פאַרקומען אַ וועג־דונג נישט נאָר אין דער נשמה פון יידישן פאַלקס־מענטש, נאָר פאַקטיש אין דער נשמה פון יידישן פאַרשער.

דעריבער וויל איך אויך זאָגן דעם פריינד זילבערבערג, אַז איך גלויב נישט אין דער מעגלעכקייט פון אַ צענטראַלער אינסטיטוציע, ווי ער לייגט עס פאַר. לאַמיר זיך נישט מאַכן קיין אילוזיעס. מיר האָבן זיך צופיל פאַרלאָזט אויף נסים. היינט צו טאָג האָט די יידיש־פאַרשונג אַ שטיף־טאַטן און דאָס זענען די פאַרשידענע מלוכות. אַמאָל איז אַ שטיף־טאַטע בעסער, ווי אַן אייגענער טאַטע. דאָס האָבן באַוווּזן סיי אַמעריקע, סיי די אַוניברסיטה עברית כלפי יידיש, סיי דער „סאַנטר נאַסיאָנאַל דע רעשערש סציאַנטיפיק“ אין פאַריז. איך בין מסכים, אַז מען דאַרף קאַאַרדינירן די אַרבעט; אַז מיר דאַרפן זיך צוזאַמענקומען — מסכים; אַז מען דאַרף צונויפרופן, ווי עס איז פאַרגעקומען אין 1958 אין ניו־יאָרק דער ערשטער אינטערנאַציאָנאַלער צוזאַמענקום נאָך דער מלחמה וועגן לימודי יידיש — מסכים. אָבער רעדט מיר נישט וועגן איינהייטלעכקייט, ווייל מיר האָבן צופיל אַריענטאַציעס. ביי יידן איז מען אַכזרים און ווער עס האָט די מאה, דער האָט די דעה. דעריבער איז פאַראַן אַ סכנה פאַר דער פרייהייט פון אַקאַדעמיקער. איך בין געווען אין ירושלים האָבן דאַרט גאָר די פּראָפּעסאָרן און די סטודענטן געהאַט אַ סימפּאָזיום וועגן אַקאַדעמישער פרייהייט. אויך אין פּראַנצויזישן אַוניווערסיטעט זענען די אַקאַדעמישע פרייהייטן אין אַ סכנה. אויך אין בעלגיע.

עס דארף זיין א קאָארדינאַציע. מען דארף וויסן וואָס עס טוט זיך אומעטום. נאָר מען דארף נישט אַרײַנפאַלן אין התפעלות. דערפאַר דערלויב איד זיך צו האָבן די גרעסטע ספיקות, צי דער יו״אָ איז נאָך דער יידישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט. ווייל די געזעלשאַפטלעכע קאָנטראָל איז נישט מסוגל משפיע צו זיין אויף די געלט־מיטלען. דעריבער האָט יו״אָ געמוזט זיך פאַרוואַנדלען אין אַן אינסטיטוט פאַר יידישער קולטור־פאַרשונג אין צוויי שפראַכן — יידיש און ענגליש — און איז נישט מער מסוגל צו זיין דער יידיש־צענטער, וואָס עס איז געווען זיין אַמביציע.

ד"ר בערנפעלד (פאַרײַז)

דער יו״אָ איז נישט אַזוי, ווי עס האָט געדאַרפט זיין. אַז מען גיט אַרויס אַ שריפט צום זיבעציקסטן געבוירנטאָג פון ווינרייכן, וועלכער איז אַ יידיש־פאַרשער, אַ פאַרשער פאַר יידיש מיטן גאַנצן האַרצן. וואָס טוט מען אין פראַנקרייך ווען מען וויל אָפגעבן כבוד מיט אַ פעסט־שריפט אַ גרויסן פראַנצויזישן פילאָלאָג? מען גיט דאָס בוך אַרויס אין דער פראַנצויזישער שפראַך. אויב עס קומען אַנדערע שרייבער, וויסנשאַפטלעך פון דייטשלאַנד, פון ענגלאַנד, פון רוסלאַנד און זיי וועלן ברענגען אַרטיקלען אין זייער שפראַך, נעמט מען עס אַן מיטן גרעסטן כבוד. אָבער דאָ האָט מען אַרויסגעגעבן אַ בוך פאַר ד"ר מאַקס ווינרייך אויף ענגליש. ער, דער פאַרשער פון יידיש, האָט באַקומען אַ מתנה, גאָט זאָל אָפהיטן, אויף ענגליש. דאָס געשעט נישט ביי קיין שום אַנדערן פאַלק. דערפאַר, אויב דער יו״אָ ווערט היינט אויסגעהאַלטן פון די, וואָס מען האָט דאָ אַנגערופן בעלי־בתים, איז דאָס די גרויסע צרה וואָס קען אונדז באמת טרעפן. עס קען דאָך אויסקומען, אַז דער יו״אָ וועט אין פראַנקרייך אָנהייבן צו רעדן פראַנצויזיש. עס וועט זיך טרעפן דאָס, וואָס ד"ר ראטה האָט מיר דערציילט, אַז ווען ער איז געווען אין ניו־יאָרק האָבן פינף אויף זיבן רעדנער גערעדט אויף אַ פּרעמדן לשון אין דעם יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט פאַר דער יידישער שפראַך.

פראַפ. אַלעקס דערטשאַנמקי (פאַרײַז)

יו״אָ ראַגלט זיך מיט זיין עקזיסטענץ שוין זייט יאָרן. אין 1935 האָט מאַקס ווינרייך געהאַלטן אַ רעפעראַט אין קאַפּענהאַגן אויפן אינטערנאַציאָנאַלן קאָנגרעס פון וויסנשאַפט און ער האָט געזאָגט, אַז די יידישע לינגוויסטיק דארף ווערן דער מקור פון דער אַלגעמיינער לינגוויסטיק, דאָס הייסט, אַז ער האָט פאַרויסגעזען, אַז עס וועט אַמאָל קומען די צייט, ווען יידיש וועט זיין אַ לימוד פאַר יושבי אהל. ער האָט שוין דאַמאָלסט געהאַט דאָס פאַרגעפיל, אַז די געזעלשאַפטלעכע אפּטרופּוסות פון דער יידישער שפראַך האָט געפירט צו אַ קורצן אַטעם. איך וויל אויך דערמאָנען דעם ד"ר בערנפעלד, אַז אין יובל־בוך איז פאַראַן סיי אַ יידישער טייל און סיי אַ העברעאישער.

ד"ר י. בערנמעלד (פאריז)

איך האב געזאגט, אז אויב מען גיט ארויס אַ פעסט־שריפט, לכבוד איינעם, וואָס איז אַ פאַרשער אין דער און דער שפראַך, און אויב עס קומען אַריין פּרעמד־שפראַכיקע אַרטיקלען איז עס נאָר צום לויב פאַר אים. דאָ איז אַבער אַזוי געווען: דער גאַנצער גרויסער טייל איז ענגליש, אויב עס האָט זיך אַריינגעריסן אַ יידישער אַדער אַן אַנדערער אַרטיקל איז עס אַ ריינער צופאַל. אויב מען גיט אַרויס אַ פעסט־שריפט צו אַ פּרעמדער שפראַך מוז מען דאָך אַריינגעבן, אויב דאָס איז אַ יידישיסט, די אַלע אַרטיקלען פון אַנדערע שפראַכן אויף יידיש.

יידישע פאלקס-שאפונג

די בריק צווישן ישראל און די תפוצות

פון פראָפּ. אריה טארטאקאווער (ירושלים)

לאַמיר מאַכן קודם כל, כדי אַרײַנצוטערעטן אין די ענינים, אַ רײ איינלייטנד־דיקע באַמערקונגען. איך וועל אייך זאָגן, וואָס איך וועל נישט זאָגן. דאָס איז אויך אַמאָל וויכטיק צו וויסן. צווייטנס וועל איך אייך דערקלערן דעם עצם־יסוד פון מיין היינטיקן רעפּעראַט. אויב מיין טעמע איז די בריק צווישן ישראל און די תפוצות, וועל איך רעדן נאָר וועגן אַ גאַנץ באַשטימטער בריק. מיין רעדע וועט היינט נישט זײַן געווידמעט נישט צו פּאָליטישע און נישט צו עקאָנאָמישע ענינים. איך וועל זיך באַגנוגענען נאָר מיט קולטור־ענינים און איך וועל אפשר, כדי יוצא צו זײַן, מאַכן איינע אָדער צוויי סאַציאַלאָגישע באַמערקונגען. דערוואָרט פון מיר נישט קײן אַלגעמײנע ראַמען פון די באַציאונגען, נאָר אַ באַשטימטן טײל. אודאי וועט ער אפשר זײַן דער וויכטיקסטער, אָבער אַלע אַנדערע וועלן מיר לאָזן אין דער זײט. צווייטנס, די באַצײכענונג בריק איז אין איצטיקן מאַמענט נישט אינגאַנצן קײן ריכטיקע. אויב מען רעדט וועגן אַ בריק, מײנט מען אַ בריק, וואָס פירט פון איין סאַלידער זאַך צו דער אַנדערער סאַלידער זאַך. אין אונדזער פּאַל קען מען נישט רעדן וועגן איין סאַלידער זאַך, פון וועלכער די בריק פירט, און נישט וועגן אַ צווייטער סאַלידער זאַך. עס זענען צוויי דערשיינונגען אין יידישן לעבן, וואָס ביידע זענען זײ לאַביל. וואָס עס דעצידירט אין יידישן לעבן אין די גלות־לענדער. איז נישט דאָס וואָס עס עקזיסטירט היינט, נאָר דינאַמיק, די אַנטוויקלונג פון דאָזיקן לעבן. און דאָס, וואָס איז אין ישראל היינט, איז אודאי נישט דעצידירנדיק פאַר דער היינטיקער רעאַליטעט פון ישראלדיקן לעבן, נאָר די דינאַמיק פון דאָזיקן לעבן, צו וואָס עס פירט די אַנטוויקלונג פון יידישן לעבן אין ישראל. מיר רעדן וועגן אַ בריק צווישן צוויי דינאַמישע דערשיינונגען, איז עס אודאי נישט קײן לייכטע זאַך צו רעדן דאָ וועגן אַ בריק. דאָס פירט מיך צו דער דריטער באַמערקונג. איך וועל נישט רעדן וועגן אַנטוויקלונג אין דער וועלט אַרײַן, נאָר וועגן אַ באַשטימטער אַנטוויקלונג, וועגן אַ באַשטימטן זין פון אַן אַנטוויקלונג. די וואָס קענען זיך אַ ביסל אויס אין סאַציאַלאָגישע און אין פּילאָזאָפּישע טערמינען, וויסן, אַז מיר האָבן צוויי סאַרטן פון אַנטוויקלונג אין דער וועלט. איין אַנטוויקלונג ווערט באַצײכנט מיטן נאָמען סטיכישע אַנטוויקלונג. וואָס זי גײט אָן, צי מיר ווילן עס אָדער צי מיר ווילן עס נישט, צי מיר פאַר־שטייען זי אָדער פאַרשטייען זי נישט. עפעס וואָס געשעט אומאַפּהענגיק פון

אונדזער אינטעליגענץ, פון אונדזער ווילן, פון אונדזער פארשטענדעניש, פון דער אמתער טראגיק פון דער לאגע. און עס איז פאראן א צווייטער אופן פון אנט-וויקלונג — די אנטוויקלונג וואס מיר מאכן, מיט אונדזערע צען פינגער, מיט אונדזער שכל, מיט אונדזער ווילן, דאס איז די אנטוויקלונג, וואס האט איר ווירקונג, וויל מיר וועלן זי האבן.

אויב מיר רעדן וועגן דער דינאמיק פון היינטיקן יידישן לעבן סיי אין די גלות-לענדער און סיי אין ישראל, איז היינט קיין פלאץ פאר סטיכע נישטאָ. אויב מיר וועלן זאָגן, אז דאָס לעבן דאַרף זיין לויט דער סטיכע, פאַרלירן מיר דעם זין פון אונדזער עקזיסטענץ. סיי אין ישראל און סיי אין די גלות-לענדער, אויב מיר ווילן ווערן אַ פּאָלק פון שאַפּנדיקע מענטשן, איז עס נאָר מעגלעך אין פּאַל, ווען אונדזער אַנטוויקלונג וועט זיין דיקטירט דורך אונדזער ווילן. אַ ביסל דעקט זיך דאָס אויך מיט די באַקאַנטע באַגריפּן פון עוואָלוציע און רעוואָלוציע. וואָס מיר לעבן היינט דורך סיי אין ישראל און סיי אין די גלות-לענדער איז די רעוואָלוציע אין יידישן לעבן. מיר זענען נישט קיין יונג פּאָלק — דאָ זיצן מסתמא אַ סך היסטאָריקער — דערמאָנען מיר זיך נישט אַזאַ פעריאָד פון אַזעלכע געוואָלטיקע דערשיינונגען, ווי מיר האָבן זיי אין היינטיקן יידישן לעבן. אפשר נאָכן חורבן בית שני איז פאַרגעקומען עפעס אַזאַ זאַך, אָבער אויך דאָס לאָזט זיך נישט פאַרגלייכן מיט דעם, וואָס מען זאָגט אין דייטש, די אומ-ווערטונג פון אַלע ווערטן, וואָס מיר לעבן היינט אַדורך אין יידישן לעבן. און יוען מען רעדט וועגן דער דאָזיקער אומווערטונג פון ווערטן, וועגן רעוואָלוציאַ-נערע דערשיינונגען, וועגן שאַפּן אַ ניי לעבן, נייע אַנשוואַונגען, אַ נייעם שטייגער פון דענקען און פון האַנדלען, רעדט מען אין דער ערשטער רייע וועגן אַרץ-ישראל, היינט וועגן ישראל. אָבער דאָס שטימט נישט פאַר דער היינטיקער רעאַליטעט. אודאי, אין ישראל האָבן מיר עוואָלוציאַנערע דערשיינונגען, און איך וועל באַלד זאָגן אַ וואָרט וועגן דעם. אָבער דאָס וואָס קומט פאַר אין יידישן לעבן אין די גלות-לענדער איז נישט ווייניקער אַ רעוואָלוציע, ווי דאָס, וואָס מיר לעבן היינט דורך אין ישראל.

רעוואָלוציע איז דאָס איינציקע וואָרט, כדי צו כאַראַקטעריזירן דאָס וואָס קומט היינט פאַר. איך וועל לאָזן אין אַ זייט די אַלטע קלישעס, מיט זעלכע מיר באַנוצן זיך אָפט. ווען איר קומט אויף יידישע פאַרזאַמלונגען וועט איר אין גיין פּאַלן פון צען הערן די מעשה וועגן דער אַסימילאַציע, וואָס דראַט אונדזער לעבן אין די גלות-לענדער, אַז אַלץ גייט פאַרלוירן אַדער קען גיין פאַרלוירן, אַז עס איז נישטאָ קיין געגנוואָרט, נישט קיין צוקונפט. מיר ווייסן אַלע מעשיות. פון דער אַנדערער זייט דערציילט מען איר, אַז אין אַרץ-ישראל שאַפּן מיר אַלץ פּונדאָסניי, אַ נייע קולטור און אַ ניי לעבן און דאָס כאַראַקטעריזירט דאָס לעבן אין אַרץ-ישראל. מיט מער אַדער ווייניקער באַגייסטערונג דערציילט מען דאָס אַלץ אויף לעקציעס און פאַרזאַמלונגען. איך וויל איר נישט זאָגן, אַז ס'איז נישט אמת. אין יעדער קלישע איז פאַראַן אַ ביסל אמת. דער אומגליק אָבער איז, אַז אויב איר פאַרלאָזט זיך צו שטאַרק אויף דער דאָזיקער קלישע, וועט פון געדאַנקלעכן שטאַנדפּונקט פון דעם קיין סך נישט אַרויסקומען.

מיין טיפע איבערצייגונג אין, אָ דער הויפט־פּראָבלעם פון יידישן לעבן אין די גלות־לענדער אין נישט אַסימילאַציע. נישט ווייל איך זע נישט די סכנה פון דער אַסימילאַציע. אָבער עס זענען פאַראַן אַנדערע דערשיינונגען, וואָס זענען מער כאַראַקטעריסטיש פאַרן יידישן לעבן אין די גלות־לענדער אַידער די דאָזיקע סכנה פון אַסימילאַציע. וואָלט איך געהאַט צייט, וואָלט איך איך דערווייזן, אָז די סכנה פון אַסימילאַציע איז געוואַלטיק אָן איבערגעטריבענע. איינמאָל ווען מיר האָבן געהאַט אין ישראל אַ קאַנפּערענץ, געווידמעט דעם גרונט־פּראָגראַם פון יידישן לעבן, האָב איך באַוויזן, אָז אונדזער אומגליק איז נישט דאָס, וואָס מיר אַסימילירן זיך, נאָר דער אומגליק איז, וואָס מיר קענען זיך נישט אַסימילירן. מיר יידן זענען אַ פּאַלק, וואָס האָט נישט די אינערלעכע פּעאַיקייט זיך צו אַסימילירן. עס האָט נישט די אינערלעכע פּעאַיקייט, ווייל תמיד בלייבט דאָס דאָזיקע "פּינטעלע ייד" אין מענטש, און דאָס דערלויבט אים נישט צו באַגיין זעלבסטמאָרד אין נאַציאָנאַלן זין און היינט, נאָכדעם, ווי ישראל איז געשאַפן געוואָרן, דערלויבט נישט ישראל די יידן אין די גלות־לענדער זיך צו אַסימילירן.

אין בעסטן פאַל אָדער אין ערגסטן פאַל איז דאָס, וואָס מיר דערלעבן אין די לענדער פון גלות אַ זייער טראַגישע דערשיינונג. אָבער עס איז נישט קיין אַסימילאַציע. וואָס מיר האָבן אין יידישן לעבן איז וואָס עס ווערט אין אַמע־ריקאַנישן סאָציאַלאָגישן לשון באַצייכנט אַלס "מאַרדזשינאַל־מען" — אַ מענטש, וואָס פון איין קולטור איז ער אַרויסגעגאַנגען און אין דער אַנדערער איז ער נישט אַריינגעגאַנגען, וואָס לעבט אַזוי אין דער לופט, אָן אַ קולטור. דאָס איז דער טראַגישער פאַל פון אַ סך יידן אין די לענדער פון דער גולה. אָבער פון דער דאָזיקער טראַגעדיע, פון אַזאַ מצב, פון אַ קאַריקאַטוראַל־טראַגישן מצב, קען זיך פונדעסטוועגן אַרויסרייסן עפעס אַ נייע רעאַליטעט, אַ בכבודיקע רעאַליטעט אין יידישן לעבן. וואָס איך וויל באַווייזן איז, אָז עס קריסטאַליזירט זיך די דאָזיקע נייע רעאַליטעט. אַ סך מאָל ווייסן מיר עס אפילו נישט. עס דערמאַנט זיך מיר די מעשה פון מאַלער וועגן דאָזיקן מענטש, וואָס האָט נישט געוויסט, אָז ער רעדט פּראָזע. פּלוצלונג האָט ער זיך דערמאַנט צו זיין גרויסער דער־שטוינונג, אַז זיין לשון איז פּראָזע. אויך מיר רעדן אַ סך מאָל פּראָזע אין אונדזער לעבן פון די תּפוצות. עפעס קומט פאַר און מיר פאַרשטייען נישט די טיפעניש פון דעם, וואָס קומט פאַר. מיר פאַרשטייען נישט די רעוואָלוציאָנערע באַדייטונג פון דעם, וואָס קומט פאַר.

איך האָב נישט קיין צייט אַריינצוגיין אין די אַלע פרטים פון דער דאָזיקער אַנטוויקלונג. לאַמיר איך געבן דריי ביישפּילן און מיט דעם וועלן מיר שליסן. ערשטער ביישפּיל. לאַמיר נעמען דעמאָגראַפיע און לאַמיר נעמען פּאַליטיק פאַר אַ ביישפּיל. און לאַמיר נעמען אַחרון אַחרון קולטור.

דעמאָגראַפיע אין יידישן לעבן. צי ווייסט איר יידן, אָז מיר האָבן אויפגע־הערט צו זיין אַ פּאַלק פון וואַנדערנדיקע מענטשן. צוויי יאָר טויזנט, אפשר מער, מען קען זאָגן אונדזער גאַנצע געשיכטע, זענען מיר תמיד געווען אַ פּאַלק פון וואַנדערנדיקע מענטשן. מיר זענען געגאַנגען פון לאַנד צו לאַנד, פון יבשה צו

יבשה, פון פלאץ צו פלאץ, דער אהאסווער־טיפ פון ייד איז דאך געווען דער דעצידירנדיקער. מען קען זיך גארנישט פארשטעלן אַ יידיש פאלק און עמיגראציע, און אַרומוואַלגען זיך אין דער וועלט פון פלאץ צו פלאץ. היינט האָבן מיר אויפגעהערט צו זיין אַ פאלק פון וואַנדערנדיקע מענטשן. יידן האָבן זיך איינגע־פונדעוועט אין זייערע לענדער און זיי ווילן גארנישט וואַנדערן, כאַטש רייס זיי אַרויס מיט כח. זיי ווילן בלייבן אין די לענדער צוליב געוויסע זאַכן, וואָס זענען פאַרגעקומען, געבעסערטע סיטואַציע, פּאַליטישע, עקאָנאָמישע, פרנסה האָבן זיי ברוך השם, צו וואָס דאַרף ער אַזוי וואַנדערן איבער דער וועלט? געשלאַגן ווערט ער נישט, לעת־עתה לכל הפחות נישט. בלייבט מען אין די לענדער, וווּ מען זיצט. פונדעסטוועגן איז איין פאַרם פון וואַנדערונג יאָ געבליבן אין אונדזער יידישן לעבן. פון אַ פאלק פון עמיגראַציע זענען מיר געוואָרן אַ פאלק פון עליה. פון מענטשן, וואָס גייען, אָבער גייען נאָר אין זייער אייגן לאַנד, און דאָס וואָס טרייבט זיי איז נישט די סכנה פון רדיפות, אָדער פון נישט האָבן ברויט און פרנסה, נאָר אין די טיפענישן פון האַרצן דאָס באַוווּסטזיין, אַז וואָס עס זאָל נישט זיין, איז אין ישראל פונדעסטוועגן בעסער, בכבודיקער, שטאַלצער, טיפּער, שטאַרקער איידער אין אַלע אַנדערע לענדער.

האָט איר שוין דאָ איין באַווייזן פון אַ רעוואָלוציע. אויפגעהערט צו זיין אַ פאלק פון וואַנדערנדיקע מענטשן. געוואָרן אַ פאלק פון מענטשן, וואָס זיצן אויף די ערטער אָדער ווערן עולימ, נישט קיין עמיגראַנטן.

כ׳וועל אייך געבן דעם צווייטן ביישפּיל פון פּאַליטישן לעבן. מיר יידן זענען היינט געוואָרן אַ טיפּיש פאלק פון טאַפּלטער לאַיאַליטעט. אַ פאלק, וואָס איז פאַרבונדן מיט די לענדער, אין וועלכע עס זיצט און אין דער זעלביקער צייט איז עס פאַרבונדן מיט ישראל. עס קענען די אַמעריקאַנער יידן און ענגלישע און אַנדערע יידן קומען און מיר באַווייזן מיט אותות און מופתים, אַז עס איז נישטאַ קיין טאַפּלטע לאַיאַליטעט, אַז זיי זענען פאַרבונדן אין דער ערשטער ריי מיט דעם לאַנד, אין וועלכן זיי לעבן. מיט גליקן זענען מיר פאַרזאָרגט און זאָלן די יידן אונדו נישט דערציילן אַזעלכע זאַכן. מיר ווייסן, אַז ביי יעדן ייד, אין די טיפּע־נישן פון זיין האַרץ, לעבט די ליבשאַפט פון לאַנד, אין וועלכן ער וווינט. אָבער אין דער זעלבער צייט לעבט אין אים די ליבשאַפט צו ישראל, נישט נאָר ביי ציונים, זי לעבט ביי יעדן ייד, ווייל ער איז אַ ייד. און מיר זענען היינט געוואָרן דאָס טיפּישע פאלק פון טאַפּלטער לאַיאַליטעט. און טאַמער מיינט איר, אַז דאָס איז אַ שלעכטע דערשיינונג די טאַפּלטע לאַיאַליטעט, וועל איך אייך זאָגן, אַז נישט נאָר פון יידישן שטאַנדפונקט, נאָר פון אַלגעמיי־מענטשלעכן שטאַנדפונקט איז עס אַ גרויסע און פונדאַמענטאַלע דערשיינונג. הלואי וואַלטן מיר עס געקענט זען ביי אַלע מענטשן, אָדער ביי אַ סך מענטשן פון די פעלקער פון דער וועלט דעם דאָזיקן פּרינציפּ, דעם פונדאַמענטאַלן פּרינציפּ פון טאַפּלטער לאַיאַליטעט. מיר וועלן דאָמאַלטס פטור ווערן פון דעם איבערגעטריבענעם פּרינציפּ פון סווער־רעניטעט, וואָס ער איז איינער פון די אומגליקן אין דער היינטיקער וועלט, וואָס מאַכט אַ גרענעץ, אַ תּהום צווישן פאלק און פאלק, צווישן לאַנד און לאַנד. לאַמיר קלערן מיט דער ליבשאַפט פאַר זיך און פאַר אַנדערע. דאָס איז דער

וועג פון הומאניזם, פון אמתער מענטשלעכער צונויפגעבונדנקייט. און איך בין שטאלץ מיט דעם, וואָס מיר יידן ווייזן היינט דעם דאָזיקן וועג.

און אחרון אחרון דער פרינציפ פון טאָפלטער קולטור, פון קולטור-פלוראליזם. מיר יידן זענען תמיד געווען אַ פּאַלק פון קולטור-פלוראליזם, לכל הפחות אין די לעצטע דורות. אודאי האָבן מיר זיך אַסימילירט און אַנגענומען די לשונות און די קולטורן און די געדאַנקען פון די פעלקער, צווישן וועלכע מיר לעבן. אָבער האָבן מיר אויפגעגעבן, כ'מיין אונדזער דור, דעם צוזאַמענהאַנג מיט אונדזער יידישער קולטור? אויב מיר האָבן גערעדט רוסיש, צי ענגליש, צי אַמעריקאַניש, צי וואָס איר ווילט, זענען מיר נישט געווען פאַרבונדן מיט אונדזער יידישער שפּראַך? איז דאָס נישט געווען אונדזער צוגאַנג צו די ענינים פון לעבן? איך וואָלט געזאָגט, אַז דער ייד איז תמיד געווען אַ מענטש פון דריי שפּראַכן, ווייל רעדנדיק די לשונות פון גוים און קלערנדיק און ליב האָבנדיק יידיש איז ער אין די טיפענישן פון זיין האַרצן תמיד געווען פאַרבונדן מיט דער העברעאישער שפּראַך, מיט אונדזער העברעאישער שפּראַך, די שפּראַך פון דער יידישער פאַר-גאַנגענהייט, די שפּראַך אין וועלכער מיר האָבן געקלערט וועגן אונדזער באַציאונג צום אויבערשטן, די טיפסטע שפּראַך פון דער רעליגיעזער באַציאונג פון יידן, און מיר האָבן תמיד געקלערט וועגן דעם, אַז ווען עס וועט קומען דער משיח און מיר וועלן דערלעבן די דערלייונג, וועט די העברעאישע שפּראַך פונדאָסני ווערן די שפּראַך פון יידישן פּאַלק, מיר זענען תמיד געווען פאַרבונדן מיט די דאָזיקע דריי שפּראַכן, און נאָכאַמאָל אויך אין דעם האָבן מיר געוויזן נייע וועגן, נייע געדאַנקען, אַ נייעם אימפעט פאַר דער גאַנצער מענטשהייט. היינט קומט שוין אויך די איבערצייגונג ביי די פעלקער פון דער וועלט, אַז זיין צונויפגע-בונדן מיט איין לשון און מיט איין קולטור טויג נישט. נאָר אַ מענטש, וואָס איז פאַרבונדן מיט צוויי שפּראַכן, לכל הפחות מיט צוויי שפּראַכן און מיט צוויי קולטורן, איז אַ קולטור-מענטש. עס איז נישט קיין צופאַל, וואָס אַ גרויסער יידישער דענקער, דער אַמעריקאַנער פּילאָזאָף מרדכי קאַפּלאַן, האָט אונדז געגעבן דעם באַגריף פון צוויי-שפּראַכיקייט. קאַפּלאַן, אין זיין בוך וועגן אַמעריקאַנער יידנטום, זאָגט עס גאַנץ ריכטיק לויט מיין מיינונג: אַ מענטש, וואָס רעדט נאָר איין לשון, קען אפילו דעם דאָזיקן לשון נישט, און אַ מענטש, וואָס לעבט נאָר אין איין קולטור, איז מיט דער דאָזיקער קולטור נישט פאַרבונדן. נאָר דער מענטש, וואָס באַהערשט צוויי שפּראַכן און וואָס קען זיין פאַרבונדן מיט די טיפער-נישן פון צוויי קולטורן, דער דאָזיקער מענטש איז ראוי, אַז מען זאָל אים באַציי-כענען, ווי אַ קולטור-מענטש. און מיר, יידן, האָבן געוויזן דעם דאָזיקן וועג נאָך לאַנגע לאַנגע יאָרצענטן, כ'וואָלט געזאָגט אפילו יאַרהונדערטער איידער די גוים זענען געקומען צו דער דאָזיקער איבערצייגונג. ווען אין אַמעריקע איז מען געקומען מיט דער גרויסער אַנטפלעקונג פון „קאלטשער פּלוראליזם“ פון די אַמעריקאַנער סאָציאַלאָגן, האָבן זיי געמיינט, אַז זיי האָבן געקערט וועלטן מיט דעם. אין אַ קאַנפּערענץ, וואָס מיר האָבן אַמאָל געהאַט פון אַמעריקאַנער סאָציאַ-לאָגן אין טשיקאַגאָ, האָב איך די אַמעריקאַנער סאָציאַלאָגן געזאָגט: הערט זיך זיין, חברים, מיר זענען זייער שטאַלץ אויף אייער טאָפלטער לאַיאליטעט, אָבער

איך מוז אייך זאגן, אז א ייד, אז איך, בין דער פאטער פון טאפלטער לאַיאליטעט, פון מיין פאלק האָט איר עס איבערגענומען. איר האָט פון מיין פאלק איבערגענומען אַ סך גרויסע זאכן, האָט איר אויך דאָס איבערגענומען פון יידישן פאלק און הלאוי זאל עס זיין אזוי טיף און שטאַרק, און אויף אייביקע צייטן זאלט איר עס פאַרבינדן מיט דעם באַגריף פון סאַציאַלן לעבן, ווי מיר יידן האָבן עס באַוויזן.

דאָ האָט איר דריי ביישפילן פון אַ רעוואָלוציע, וואָס מיר לעבן היינט אַדורך, ווייל אין די גלות-לענדער אין די קולטור-פלוראַליטעט פּלוצלונג פונדאָסניי אַרויס-געוואַקסן אין די טיפענישן פון יידישן באַוווּסטזיין. זינט העברעאיש האָט אויפֿ-געהערט צו זיין נאָר די שפּראַך פון דער יידישער פאַרגאַנגענהייט און זינט עברית האָט אויפֿגעהערט צו זיין נאָר די שפּראַך פון יידישער רעליגיע — אַ געוואַלטיקע זאַך אין יידישן לעבן — נאָר זינט מיר האָבן פאַרשטאַנען, אז האָבנדיק אַן אייגענע שפּראַך און קולטור אין ישראל, די העברעאישע שפּראַך און די העברע-אישע קולטור, מוז מען אין די גלות-לענדער זיין פאַרבונדן מיט דער דאָזיקער שפּראַך און מיט דער דאָזיקער קולטור, ווייל דער וואָס קען נישט עברית, וואָס באַמיט זיך נישט אַריינצוגיין אין די טיפענישן פון דער דאָזיקער שפּראַך, דער וועט נישט זיין קיין ריכטיקער ייד. פונקט ווי דער מענטש אין ישראל אַדער אין אַנדערע לענדער, וואָס ער פאַרשטייט נישט די אייביקע, טיפע ציוניפֿגע-בונדנדיקע צווישן דעם יידישן פאלק און יידיש, וואָס אין אַרויסגעוואַקסן אין צוויי יאָר טויזנטער פון אונדזער קאַמף און פון אונדזער מאַרטירערטום, פון אונדזערע טרערן און פון אונדזער חלום וועגן בעסערע צייטן, אויב אַ מענטש קען נישט די יידישע שפּראַך, קען ער אויך נישט זיין קיין אמתדיקער ייד. און מיר זענען אין ישראל שוין לאַנג געקומען צו דער דאָזיקער איבערצייגונג, אז אַן יידיש קענען מיר נישט לעבן פונקט, ווי מיר קענען נישט לעבן אַן עברית.

און איצט, מיין לעצטע באַמערקונג, איך האָב ביז איצט גערעדט וועגן דער רעוואָלוציע אין יידישן לעבן אין די גלות-לענדער. און טאַמער מיינט איר, אז מיר האָבן נישט קיין רעוואָלוציע אין אונדזער יידישן לעבן אין ישראל האָט איר ווייטער אַ טעות. מיר האָבן אויך אין אונדזער ישראלדיקן לעבן אַ טיפע, שטאַרקע רעוואָלוציע, וואָס קומט פאַר טאַג-טעגלעך, נישט אינגאַנצן די דאָזיקע רעוואָלוציע, וועגן וועלכער מען רעדט אייך אויף פאַלקס-פאַרזאַמלונגען, אין דרשות א. א. וו. אָבער עס זענען פאַראַן אויך אין ישראל רעוואָלוציאַנערע דערשיינונגען פאַראַלעל צו די, וועגן וועלכע איך האָב גערעדט, דערציילנדיק אייך וועגן יידישן לעבן אין די גלות-לענדער. מיר אין ישראל האָבן אויך אין דעמאָגראַפֿישער באַציאונג אַ גאַנץ נייע דערשיינונג. עס זענען דאָ עולים, וואָס קומען פון די גלות-לענדער קיין ישראל און אונדזער אויפגאַבע אין די דאָזיקע עולים צו אַבסאָרבירן, כדי זיי אַריינצובאַקומען אין ישראלדיקן לעבן און זיי זאלן צוזאַמען מיט אונדז, מיט די יידן פון ישראל, בויען ווייטער דאָס יידישע לעבן אין ישראל.

אין דעם באַשטייט דער גרויסער חילוק צווישן אַבסאָרביע אין ישראל, ווי מען רופט עס ביי אונדז קליטת העליה, און אַבסאָרביע אין אַנדערע לענדער.

איר האָט עס אויך אין אַנדערע לענדער. זעט די גרויסע אַמעריקע, וויפל מיליאָנען און צענדליקער מיליאָנען האָט זי אַריינגענומען און פון זיי געמאַכט איין פּאָלק, מיט צרות, אָן צרות, יעדנפּאָלס געמאַכט די דאָזיקע זאָך, וואָס הייסט היינט אַמעריקאַנער פּאָלק. אָבער ביי זיי אין אַמעריקע איז מסתּמא געווען מער אַ סטיכישער פּראָצעס: עס איז געווען, ווי זאַנגוויל האָט עס אַזוי גוט באַצייכנט, אַ צונויפמישן זיך פון מענטשן אין אַמעריקע, ווייל ביי אונדז איז נישט גענוג אַז מענטשן, וואָס קומען קיין ישראל, זאָלן סטיכיש אַריינגעצויגן ווערן אין דעם ישראלדיקן לעבן. וואָס מיר ווילן איז, אַז יעדער מענטש וואָס קומט קיין ישראל זאָל פּאַרשטיין די נאַציאָנאַלע באַדייטונג און די נאַציאָנאַלע מיסיע, וואָס שטייט פאַר אים, אַז ער זאָל וויסן, אַז דאָרט אין ישראל בויט זיך די יידישע נאַציאָנאַלע היים און אַך און וויי וועט עס זיין צו אונדז, אַז מיר זאָלן ביים בויען די יידישע נאַציאָנאַלע היים גיין מיט די מער אַדער ווייניקער סכּעמאַטישע וועגן פון אַנדערע פעלקער.

אונדזער פּאַל איז אַן איינציק־אַרטיקער פּאַל. נישטאָ קיין אַנדער פּאַל אין דער געשיכטע פון בויען אַ נאַציאָנאַלע היים און דאָס איז, וואָס מיר ווילן דער־גרייכן ביי אונדז אין לאַנד.

לאַמיר אייך געבן דעם צווייטן ביישפּיל פון טאַפּלעך לאַיאַליטעט. פּונקט ווי מיר האָבן אין די גלות־לענדער דעם באַגריף און די רעאַליטעט פון טאַפּלעך לאַיאַליטעט, פּונקט דאָס זעלבע האָבן מיר אין ישראל. אויך אין ישראל האָבן מיר אַ טאַפּלעך לאַיאַליטעט. איין לאַיאַליטעט איז מיטן לאַנד, מיט אונדזער לאַנד, מיט אונדזער מדינה, וועלכע מיר האָבן אויפגעבויט און פאַר וועלכער מיר זענען פאַראַנטוואָרטלעך. די אַנדערע לאַיאַליטעט איז די לאַיאַליטעט פון ישראל מיטן יידישן פּאָלק אין די גלות־לענדער. מיר זענען פאַרבונדן מיטן פּאָלק אין די גלות־לענדער שטאַרק, אויף אייביקע צייטן, כל זמן דער גלות עקזיסטירט. און דער דאָזיקער באַגריף פון זיין צונויפגעבונדן מיטן פּאָלק אין די גלות־לענדער איז איינער פון די פּונדאַמענטאַלסטע באַגריפּן אין אונדזער היינטיקער ישראלדיקער רעאַליטעט. יא, מיר האָבן געהאַט מענטשן ביי אונדז אין לאַנד, וואָס האָבן געמיינט, אַז מיר וועלן זיך קענען באַפּרייען פון דער דאָזיקער רעאַליטעט. מיר האָבן געהאַט אפילו אַ פאַרזעעניש פון אַ באַוועגונג פון די באַקאַנטע כּנענים, וואָס איר האָט געהערט פון זיי און וואָס האָבן געזאָגט, אַז עס איז נישטאָ קיין יידיש פּאָלק און זיי דאַרפן נישט זיין פאַרבונדן מיטן יידישן פּאָלק. עס זענען געווען אַנדערע, וואָס זענען געווען אינדיפּערענט צו דעם וואָס קומט פאַר אין יידישן לעבן אין די גלות־לענדער. היינט איז פון דער דאָזיקער אינדיפּערענץ קיין זכר נישט געבליבן, אויב עס האַנדלט זיך וועגן די באַוווּסט־זיניקע מענטשן אין ישראל. מיר ווייסן אַלע, אַז מיר זענען טיף און שטאַרק פאַרבונדן מיטן פּאָלק אין די גלות־לענדער און ווען עס קומט פאַר אַ פּאַל אַז מיר קענען האָבן אַ שאַדן, אַז עס שטייט פאַר אַ געוויסע סכּנה פאַר די אינטערעסן פון ישראל, ביים פאַרטיידיקן די אינטערעסן פון די יידן אין די גלות־לענדער, נעמען מיר דעם דאָזיקן ריזיקאָ גאַנץ און פול אויף זיך. מיט צוויי, צי דריי וואָכן צוריק, האָבן מיר געהאַט אַ בולטן ביישפּיל פון דעם ביי אונדז אין ישראל.

מיר האָבן פּראָקלאַמירט „די וואָך פאַרן סאַוועטישן יידנטום“. דאָס גאַנצע ישראל-דיקע יידנטום האָט זיך פאַראייניקט אַרום דעם רוף אין קאַמף פאַר די רעכט פון יידן אין סאַוועטן-רוסלאַנד, אָז זיי זאָלן קענען זיין פאַרבונדן מיט זייער פּאַלק, מיט זייער קולטור, אָז זיי זאָלן קענען עולה זיין. עס איז געווען אַן איינציק-אַרטיקע דערשיינונג, ווי הונדערטער טויזנטער מענטשן אין ישראל האָבן אין פאַרלויף פון אַ וואָך צייט געקלערט טאַג און נאַכט וועגן יידן אין סאַוועטן-פאַרבאַנד. און איידער עס איז געקומען די דאָזיקע וואָך איז מען פון פאַרשידענע זייטן צוגעקומען צו אונדז און מען האָט אונדז געזאָגט: הערט זיך איין, יידן אין ישראל, ווייסט איר, אָז עס איז אַ סכנה פאַר אייך? אויב איר מאַכט די דאָזיקע סאַוועטישע וואָך דאַרפֿט איר האָבן שלעכטע באַציאונגען מיטן ראַטנ-פאַרבאַנד, איר האָט ווייניק צרות מיט אים, וואָס דאַרפֿט איר האָבן נאָך מער צרות? און מענטשן זענען געקומען צו אונדז מיט נישט געבעטענע עצות, אָז מיר זאָלן פאַרציכטן אויף דער „וואָך פאַרן סאַוועטישן יידנטום“, ווייל עס קען זיין אַ סכנה פאַר ישראל. האָבן מיר נאַכגעגעבן? האָבן מיר גענומען אין אַכט די דאָזיקע עצות? האָבן אַלע מענטשן נישט פאַרשטאַנען, אָז עס איז אונדזער חוב, דער אומשטרייטבאַרער חוב פון יידן אין ישראל צו זיין פאַרבונדן מיט די יידן אין סאַוועטן-פאַרבאַנד אפילו, אויב עס קען זיין אַ ריזיקאַ פאַר ישראל?

איך וועל אייך געבן אַ צווייטן ביישפּיל. מיר האָבן אויך צרות מיט די יידן אין די דרום-אַמעריקאַנער לענדער. איר ווייסט וואָס טוט זיך אין אַרגענטינע? איר ווייסט, אָז מיר האָבן אַנטיסעמיטיזם אין אַנדערע דרום-אַמעריקאַנער לענדער און די דרום-אַמעריקאַנער לענדער זענען אַלע, כמעט אַן אויסנאַם. גרויסע פריינט פון ישראל. זיי האָבן מיר צו פאַרדאַנקען, אָז דאַמאָלסט, אין יענער היסטאָרישער דאָטע, האָבן מיר געקענט באַקומען אַ מערהייט אין די פאַר-אייניקטע נאַציעס, ווייל כמעט אַלע אַמעריקאַנער לענדער האָבן דאַמאָלסט גע-שטימט מיט אונדז. און ביז צום היינטיקן טאַג איז די פריינטשאַפט פאַר ישראל אַ טיפע און אַ גרויסע אין די לענדער פון דרום-אַמעריקע. איך האָב עס אַליין געזען, בעיני ראיתי, ווען איך בין געווען אין די דאָזיקע לענדער. פונדעסטוועגן, אויב עס זענען געווען פּאַלן פון אַנטיסעמיטיזם אין אַרגענטינע און אין אַנדערע לענדער, צי זענען מיר נישט שאַרף אַרויסגעטרעטן קעגן דעם? נאַכאַמאָל זענען געקומען יידן צו אונדז און געזאָגט: למען השם, וואָס דאַרפֿט איר קאָליע מאַכן די באַציאונגען צווישן אייך און אַרגענטינע און אַנדערע לענדער? צי איז פאַר ישראל נישט בעסער, אָז זי זאָל זיצן רואיק און זיך נישט אַריינמישן? זאָלן זיך די יידן אין גלות ברעכן דעם קאַפּ, ס'איז נישט אייער ענין. האָבן מיר דערקלערט: ניין! עס איז אונדזער ענין, ווייל מיר, די מענטשן אין ישראל, זענען פאַרבונדן מיט די יידן אין די גלות-לענדער און מיר זענען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר זייער גורל, פאַר זייער צוקונפט. דער ייד אין די גלות-לענדער איז אונדז פונקט אַזוי טייער, ווי דער ייד אין ישראל. דאָס איז דער פונדאַמענט פון אונדזער היינטיקער באַוווסטזיניקייט אין ישראל.

און דאָס לעצטע — די פּראָגע פון דאָזיקן קולטור-פלוראַליזם. דערמיט וועלן מיר אַפּשליסן. איר מיינט, אָז איר האָט קולטור-פלוראַליזם נאָר ביי אייך אין די

לענדער פון גלות? מיר האָבן דעם קולטור-פלוראַליזם אין אַ סך שטאַרקערער און טיפּערער פּאַרם, ווי אין די לענדער פון גלות. איך וואָלט געווען גליקלעך צו קענען זאָגן, אַז מיר אין ישראל האָבן צו טאָן מיט צוויי אָדער מיט דריי קולטורן. מיר האָבן אַ סך מער, ווי צוויי אָדער ווי דריי קולטורן. קודם כל, אויב מיר בויען אַ נייע קולטור אין ישראל, איז עס נישט די קולטור, וואָס מיר האָבן זי געשאַפן אין די לעצטע צוויי אָדער דריי דורות. אודאי, דער געוואַלטיקער אויפטו פון דער קולטור, וואָס איז אויסגעוואַקסן פון ארץ-ישראלדיקן גרונט און באַדן, דאָס נייע לעבן פון די אַרבעטנדיקע יידישע מענטשן אין לאַנד, די אַרבעט-קולטור פון יידישן פּאָלק, אַ קולטור, וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פון ארץ-ישראל-דיקן גרונט — דאָס איז געווען אַ געוואַלטיקע אַנטדעקונג פון יידישער געניאַליטעט. אָבער מיר האָבן תמיד פאַרשטאַנען, אַז אַזאַ קולטור אַליין וועט נישט זיין גענוג. דאָס יידישע פּאָלק אין ישראל בויט נישט קיין נייע קולטור, עס בויט אויף די יסודות פון דער יידישער קולטור, וואָס דויערט דריי און פיר, און פינף יאָרטויזנט. און די קולטור אין ישראל וואָס איז נישט פאַרבונדן מיט דעם דאָזיקן קולטור-לעבן אין די פריערדיקע יאָרטויזנטער, וועט נישט זיין קיין קולטור.

און עס זענען געווען ביי אונדז מענטשן, וואָס האָבן געזאָגט: גוט, מיר וועלן איבערנעמען די קולטור פון תנ"ך, אָבער צו וואָס דאַרף מען איבערנעמען די קולטור, וואָס יידן האָבן געשאַפן אין די גלות-לענדער? מיר אָבער האָבן געענטפערט: ניין, עס מוז זיין די קולטור פון יידישן לעבן אין אַלע יאָר-הונדערטער אין אַלע דורות, אין אַלע יאָרטויזנטער. וואָס מיר האָבן דורכגעלעבט און דורכגעקומפּעט אין די טיפּענישן פון אונדזער באַוווסטזיניקייט אין די לענדער פון גלות, דאָס איז אויך אַן אינטעגראַלער באַשטאַנדטייל פון יידישער קולטור און אין ישראל קענען מיר גישט לעבן אַן דעם.

ווייטער. מיר האָבן תמיד געהערט, אַז דאָס יידישע פּאָלק אין ישראל מוז זיין פאַרבונדן מיט דער קולטור פון יידישן פּאָלק היינט, ווי זי לעבט היינט אָדער ווי זי האָט געלעבט אין די לעצטע גענעראַציעס אין די לענדער פון גלות. דאָס איז די טיפּע פאַרבונדנקייט צווישן אונדז און צווישן דער יידישער שפּראַך. מיר זאָרען פאַר יידישער שפּראַך. איז עס אַ צופאַל, וואָס ביי אונדז אין ישראל האָבן מיר געשאַפן אַ קאָטעדרע פאַר דער יידישער שפּראַך אין אונדזערס טעט אין ירושלים? איז עס אַ צופאַל, אַז ביי אונדז אין ישראל דערשיינט איינע פון די בעסטע יידישע צייטשריפטן? איז פאַראַן אַ צופאַל, אַז מיר אין ישראל האָבן איינעם פון די בעסטע פאַרלאַנג פאַר דער יידישער שפּראַך אין דער היינטיקער וועלט? איז עס אויך אַ צופאַל, וואָס אין ערגעץ נישט, אין קיין שום לאַנד נישט, ווערט אַזויפיל נישט געטאָן פאַר יידיש, ווי עס ווערט געטאָן היינט אין ישראל? מיר זענען דאָך אין ישראל פאַרבונדן מיט דער יידישער שפּראַך און אפשר איז עס אויך סימבאָליש — כ'מיינן מיין פּערזאָן שפּילט דאָ נישט קיין ראַל — אָבער אפשר איז עס סימבאָליש, וואָס זייענדיק דער פאַרזיצער פון ברית עברית עולמית, פון דער העברעאישער וועלט-באַוועגונג. בין איך אין דער זעלבער צייט איינער פון די מענטשן, וואָס קעמפט אין ישראל. אויף

שריט און טריט פאר די אינטערעסן, פארן כבוד און פאר דער צוקונפט פון דער יידישער שפראך.

און אהרון אהרון, מיר אין ישראל שאפן דעם באגריף פון א קולטור, וואס איז פארבונדן מיט די אלע לענדער ארום אונדז, די דאזיקע נייע קולטור פון באענטן אריענט, וואס ווערט אין ישראל געשאפן. מיר ווייסן, אז מיר געפינען זיך צווישן אריענטאלישע פעלקער און מיר ווייסן, אז מיר זענען אויך פאר-אנטווארטלעך פאר זייער קולטור, פאר זייער שאפונגס-כה. און עס בויען זיך די יסודות אויך פון דער דאזיקער צונויפגעבונדנקייט צווישן מזרח און מערב אין טיפן, קולטורעלן זין פון דעם ווארט.

ווייסט איר, אז מיר אין ישראל האבן גרעסערע פאכלייט אויפן געביט פון דער אראבישער שפראך און קולטור, ווי די אראבער גופא האבן? ווייסט איר, אז מיר אין ישראל האבן פאכמענער פאר איראניש, פאר טערקיש און פאר אלע אנדערע שפראכן? ווייל מיר מוזן דאך קענען אט די אלע שפראכן, דאס זענען דאך שפראכן, פון וועלכע מיר בויען אויס א נייע רעאליטעט.

דאס איז דער קולטור-פלוראליזם פון ישראל, די געוואלטיקע רעוואלוציא-נערע דערגרייכונג פון א נייער קולטור, וואס בויט זיך, ווי א צונויפמישונג פון די קולטורעלע כחות פון פאלק.

און איצט, וואס איז די בריק צווישן ישראל און די גלות-לענדער? מיר האבן דרייפאכיקע בריקן צווישן גלות און ישראל.

בריק נומער איינס: וואס מיר זענען, אבער יידן זענען מיר. אלע זענען מיר פארבונדן מיטן באגריף פון איין יידישן פאלק. צי מיר לעבן אין ישראל, צי מיר לעבן אין גלות, זענען מיר איין פאלק, און אויף אייביקע צייטן וועט עס בלייבן איין פאלק.

נומער צוויי: מיר זענען פארבונדן מיט דער דינאמיק פון אונדזער לעבן סיי אין די גלות-לענדער און סיי אין ישראל. אלץ וואס איז פאראן אין גלות און אין ישראל גייט ווייטער און ווייטער. דער באגריף פון דער דינאמיק און פון אנטוויקלען זיך.

און נומער דריי: די גאנצע אנטוויקלונג איז באזירט אויפן מענטשלעכן ווילן. מיר אנטוויקלען זיך, ווייל מיר ווילן שאפן נייע ווערטן. דאס ווערט אין מענטש-לעכן לעבן דעצידירט דורכן אימפעט פון דער מענטשלעכער באווסטזינדיקייט און פון מענטשלעכן כח. פון מענטשלעכער אינטעליגענץ און פון מענטשלעכער שאפונגס-קראפט.

און נאך א באמערקונג. די היינטיקע וועלט איז א וועלט, וואס וועט קענען עקזיסטירן נאר דאמאלסט, אויב זי וועט פון אונדז זיך אויסלערנען אויך די תורה פון ווילן, וואס שאפט א ניי לעבן. דער אומגליק, דער גרעסטער אומגליק אין דער מענטשלעכער געשיכטע, וואס איז פארגעקומען מיט א דור צוריק, איז געקומען, ווי איינער פון די דייטשע סאציאלאגן האט עס דערקלערט, ווייל עס איז געווען „דאס יארהונדערט אהנע גאט“, הונדערט יאר פון לעבן און דעם באווסטזיין פון דער טיפסטער מאראל, און דער צונויפגעבונדנקייט מיטן רבנו של עולם אין אונדזער טאג-טעגלעכן לעבן. צוליב דעם איז געקומען דער

מאַראַלישער צוזאַמענברוך פון דער גאַנצער מענטשהייט מיט אַ דור צוריק. היינט פאַרשטייען זיי שוין, אַז מען דאַרף זוכן דעם וועג צוריק צום רבונו של עולם, צו די טיפּסטע יסודות פון אַ נייער מענטשלעכער מאַראַליטעט. אויב מיר וועלן דאָס נישט באַווייזן צו בויען, דראָט די סכּנה פון חורבן פאַר דער גאַנצער מענטשהייט. וואָס מיר זעען היינט איז עס גאַט-זוכעניש, איז דאָס דאָזיקע נייע מאַראַל, וועלכע מיר ווילן שאַפן אין דער היינטיקער וועלט. מיר, די יידן, האָבן געוויזן דער וועלט אויך דאָ נייע וועגן. דאָס איז אונדזער זכות און דאָס איז אונדזער פאַראַנטוואָרטלעכקייט. מיר דאַרפן גיין ווייטער אויף דעם וועג ווייל נאָר ער קען זיין אַ וועג, וואָס פירט צום ציל. ווי האָט געזאָגט איינער פון אונדזערע גרויסע יידישע דענקער פון דער יידישער אַרטאָדאָקסיע? מיר דאַרפן האָבן די זכּיה צו זיין אַ ניי פאַלק און נייע מענטשן און זוכה זיין — האָט ער געזאָגט — הייסט וועלן.

בריטל, 1967.

יידישע פאלקס־שאפונג נעכטן, היינט און מאָרן

פון ד"ר בערנארד לינדענבערג (פּאַרײז)

איין זאץ — יידישע פאלקס־שאפונג. צוויי ווערטער. און פארט גענוג האַרבע עברי. די זאך איז נישט דורכאויס איינטייטישקייט. דער מהות יידיש — וואָס באַדייט ער? אין יידישן גייסט, אין אַ נאַציאָנאַלער יידישער שפראַך. אַדער טאַקע דורכאויס נאָר אויף מאַמע־לשון? לאַמיר אָנעמען, אַז מען מיינט יידיש פשוטו כמשמעו. שוין צוליב דעם מהות און געשטעל פון דער היינטיקער סביבה. וואָס, בוכ, דאַרף מען פאַרשטיין מיט דעם צונויפהעפטן פאַלקס־שאפונג? דאָס שאַפן פון פאַלק ממש, ווי אַ קאַלעקטיוו? אַזאַ זאך איז נישט בנמצא. דאָס פאַלק־לאַריסטישע, דאָס אָנאַנימע, דאָס פאַלקסטימלעכע, אַ שטייגער וואַרשאַווסקיס „אויפן פריפעטשיק ברענט אַ פייערל“, מרדכי געבירטיקס „עס ברענט“, הירשקע גליקס „זאָג נישט קיינמאַל“? די דריי אויסגערעכנטע אומשטערבלעכע לידער קען יעדער פאַר זיך זיין אַ יידישער הימן און דער צד־השווה איז דאָ נישט זייער פאַלקסטימלעכקייט און נישט זייער האַלבע אָנאַנימקייט. הירשקע גליקס ליד האָט נישט קיין סך געפעלט זאָל בלייבן אָנאַנים, ווי ער וואַלט פון אונטער דער ערד, ווי אַ ווולקאַן אַרויסגעוואַרפן זיך אין די דאַמאַלסטיקע צייטן. דער צד־השווה איז, וואָס אין די אַלע דריי לידער איז פאַראַן איבערצייטלעכס און זאָרג פאַרן קיום פון פאַלק.

וועלן מיר דעריבער מוותר זיין אויף פאַרמעלער סימאַנטיק. טייטש, גענויער טייטש! יידיש פאַלקס־שאפן איז דאָס שאַפן פון יחידים, פאַרשטייט זיך, אין אנדערש קען עס נישט זיין, וואָס טראַגן אין זיך די אויסזוכט און די זאָרג פאַר פאַלקישן זיין. מיר דאַרפן זיך אויך היינט שטעלן מיטן פנים צו דער היינטיקער ווירקלעכקייט. מיר טאַרן נישט מדקדק זיין אויף פאַרם, אויף לבוש, נאָר אויף תוכן און אויפן אינהאַלט. מיר ווייסן אגב נישט וואָס פאַראַ שפראַך און וואָס פאַראַ פאַרם עס וועט אָנעמען אונדזער פאַלקס־שאפונג מאַרגן, צי איבערמאַרגן. מיר ווייסן עס אודאי נישט. דאָס וואָס מיר ווייסן יא, איז, אַז מיר זענען נאָך אומעטום און אַלץ בשעת־חירום, אין אַ מצודה זענען מיר היינט, אין אַ קלעם, נאָך דעם גרויסן בראַך. עס לויערט אויף אונדז אויף שריט און טריט ממש פיזישע התבוללות און גייסטיקע השמדה. אונדזערע בעסטע, פעאיקסטע זין און טעכטער ווערן פאַרכאַפט פון דער אַרומיקער קולטור און טיילמאַל אומקולטור, אויסגעכאַפט ממש פאַר אונדזערע אויגן און פון אונדזערע שטיבער. דאָס טראַ־

גישטע דערביי אין, וואָס מיר האָבן צומאָל נישט קיין פתח־פה, מיר, די סעקולערע יידן, די וועלטלעכע, די עולמישע יידן, מער ווי ווייטיק און צער קענען מיר נישט אַנטקעגנשטעלן דער מגיפה פון מאָדערנער אָפּטריניקייט. מחמת מיר זענען אַליין מיט זיך נישט פאַרטיק. מיר האָבן די אַלע יאָרן פון זורבן זיך באַנגונגט צו צער'ן און צו יזכור'ן, געשווירן „מיר וועלן נישט פאַרגעסן" און פאַרט דאָס עיקרשטע פאַרגעסן. מיט וואָס זענען מיר יידן? וואָס אין אונדזער וועג אין יידישקייט? דער פּראָבלעם „ווער אין אַ ייד" אין בפירוש אַ פּאַלשער פּראָבלעם. די אמתע קשיא, וואָס יעדער קינד פאַרשטייט, אין: מיט וואָס אין מען אַ ייד? וואָס טוען מיר אַלע טעג און יאָרן זיך צו פאַרדינען צו זיין אַ ייד? מיר האָבן נישט קיין פתח־פה מחמת מיר זענען אידעאיש נישט באוואָפנט צו וויסן וואָס צו זאָגן און וואָס צו ענטפערן. נישט בלויז זענען מיר נישט באוואָפנט, נייערט אויך די טייערע כלי־זין, וואָס מיר האָבן יאָ געהאַט בירושה אין אונדזער רשות, האָבן מיר געלאָזט פאַלן. מען האָט אונדז געהאַט אַנטוואָפנט און טיילווייז אין עס אַזוי געבליבן ביזן היינטיקן טאָג. מיר וויסן נישט צי אונדזער נוסח פון יידישקייט וועט דאָך דערגיין צו די קומענדיקע דורות. מיר נעמען אָן דעם פּרינציפ, מיר וועלטלעך־סעקולערע יידן, דעם פּרינציפ פון עוואָלוציע, ווי אַן אומאַפּרעגלעכן פּאַסטולאַט. רעליגיעזע יידן, זיי דוכט זיך, אַז אין כל החדש תחת השמים, אין וויל צו זיי, פאַר אונדז, אין דער מאָס, וואָס דער יידישער דת אין טאַקע געבליבן פאַרשטיינערט, אין ער אַ שטרויכל־שטיין אין וועג צו פאַרזיכערן דעם נאַציאָנאַלן קיום פון פאַלק, מחמת אונדזערע קינדער אין די לענדער ווילט זיך נישט און עס גלוסט זיך זיי נישט צו ווערן אַ סעקטע. נאָר וואָס דען? מען קען זיך גאַנץ נישט קשהדיק טרייסטן, סיי ווי סיי וועלן זיי קאַליע ווערן, און קאַליע ווערנדיק וועלן זיי דינען, ווי אַ רעזערוואַר, און שאַפן יידישע פּאַלקס־שאַפונג.

אין דער מאָס אָבער, אין וועלכער די יידישע אמונה וועט דורכמאַכן די לעבנס־נויטיקע עוואָלוציע, ווי מיר זעען זי היינט, אין דער מאָס, אין וועלכער זי וועט זיין דער היטער פון די ליכטיקע טראַדיציע־ווערטן, זאָל עס זיין באַגלייט מיט מצוות, חוקים און סייגים, הלואי וואָלט אידן געקענט אויף זיך זיי נעמען, וועלן מיר מיט די אַ רעליגיעזע יידן קיין מלחמה נישט האַלטן, אדרבא, פאַר־קערט, וואָרעם די יידישע גשמה אין הונגערדיק נאָך מענטשלעכער און, אויב איר ווילט, געטלעכער חשיבות. מיר שטייען היינט בשעת־חירום, אויסגעהונגערטע פון רוח־הקודש, ווי עס זאָגט עס עדות דער מדרש רות אויף די יידן אין די צייטן פון די שופטים. זיי האָבן געבויט הייער, געפלאַנצט ווינגערטנער, פאַרכליניעט זיך מיט מאַטעריעלע דערגרייכונגען, היינט וואָלט מען געזאָגט מיט טעכנאָלאָגישע דערגרייכונגען, און דערפאַר באַשטראַפט געוואָרן אויסגע־הונגערט צו ווערן פון רוח־הקודש.

מיר זענען אָבער נישט אויסן צו מוסרן היינט אַנדערע, נייערט צו מאַכן קריטיק און צו זאָגן אויפריכטיק און ערלעך וועגן זיך אַליין. מיר נעמען אָן סעקולאַריזם און די וועלטלעכע באוועגונג, ווי דער יסוד פאַר יידישן פּאַלקס־שאַפן. צי האָבן מיר אָבער — פרעגט א. גאַלדבערג אין לעצטן נומער פון

„ידישע קולטור“ — צי האָבן מיר גלויביק און מסירות־נפשדיק זיך איינגע־שטעלט פֿאַר יידיש וועלטלעך לעבן אין אַמעריקע? ס'איז, לויט מיין מיינונג, ווערט צו ציטירן אייניקע זאַצן: „וואָלטן מיר כאָטש געקענט זאָגן, אַז מיר האָבן אַחריותדיק, גלויבנדיק און מסירות־נפשדיק זיך איינגעשטעלט פֿאַר אַ יידיש וועלטלעך לעבן אין אַמעריקע, אַז מיר האָבן זיך געראַנגלט מוטיק און מיט חכמה, איז עס אָבער אינגאַנצן נישט ריכטיק.“ ווען עס קומט צו דער פּראָגע פון נאַציאָנאַלן קיום, פון אמת־עקשנותדיקן געראַנגל פֿאַרן קיום, בין איך נישט זיכער, צי זענען טאַקע אַלע הענט און געוויסנס אינגאַנצן ריין. דער אַזוי גערוד־פענער „ניו לעפּט“, נייער לינקס, איז אינגאַנצן אַ־נאַציאָנאַל, אַן נאַציאָנאַלער פֿאַרשטענדעניש, אַן אַ נאַציאָנאַל פנים, אַ מין סופּער־נאַציאָנאַלע אידעאָלאָגיע. ער וועט זיך מעגלעך ראַנגלען פֿאַר נעגער־קולטור, אָבער נישט פֿאַר יידישער קולטור. דאָס איז אים צו ענג, צו נאַציאָנאַליסטיש. די אַזוי גערופּענע לינקע ווידער זענען צעטומלט, אַסימילאַטאָריש, האָבן מורא, זענען נישט פעאיק אָנצו־רירן יידישע נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען. אַט די מענטשן, צווישן זיי אַ גרויסע צאָל יידן, ווערן פֿאַרלוירן אין אַזויפיל מעכאַנישער און מעכאַניסטישער פּסעוודאָ־וויסנ־שאַפטלעכער פּראָזעאָלאָגיע אונטערן צודעק פון כלומרשטן מאַרקסיוזם, אַז עס גרוילט! דער עלעמענטאַרער סינטעז פון געראַנגל פֿאַר אַ שלומדיקער, יושר־דיקער וועלט און גלייכצייטיק פֿאַר אַ פּראָגרעסיוו, נאַציאָנאַל, שעפּעריש יידיש לעבן, איז זיי פּרעמד. אַט זיי ווילן דעם סינטעז פֿאַרשטיין, ווען עס האַנדלט זיך וועגן דעם נעגער אין אַמעריקע, אָבער נישט ווען עס גייט אין יידישן לעבן דאָ. אָדער אין אַנדערע לענדער, אין סאָויעטן־פּאַרבאַנד, אָדער אין ישראל. מען האָט אויך פּאַרפּערזענלעכט דעם גאַנצן געראַנגל פֿאַר דער יידישער קולטור און פֿאַרן וועלטלעכן אויסדרוק פון יידישן לעבן. פֿאַר אונדז איז די יידישע קולטור נויטיק. אָבער פֿאַר אַמעריקאַנער קינדער און אייניקלעך אונדזערע? איך בין צופּרידן וואָס זיי זענען כאָטש פּראָגרעסיווע מענטשן. אין פֿאַריז איז נאָך אַ ביסל אַנדערש דער פּראָבלעם. נישט אַזוי קלאָר. גרויסע מאַסן יידיש־רעדנדיקע זענען דאָ. איז דאָס פּערזענלעכע אויסלעבן זיך גענוג פֿאַר געוויסע מענטשן. זיי רעדן יידיש צווישן זיך, אַ פֿאַר שעה אין וואָך, באַקומען די געלעגנהייט צו זיין צוזאַמען. איז עס אַ פֿאַלשער צוגאַנג, אַ געפּערלעכער צוגאַנג. בעיקר אַ געפּער־לעכער און אַ פֿאַלשער צוגאַנג פֿאַר מענטשן־עסקנים, ווי מען האָט זיי דאָ אָנ־גערוּפּן.

איך וויל דאָ אַ וואָרט פֿאַרלירן וואָס עס פעלט אין דאָזיקן פּרעכטיקן און האַרציקן אַרטיקל, וואָס הייסט „אַרנטלעך און אַפּנהאַרציק“. עס פעלט קודם כל דאָס נישט דערגיין נאָך אַ פֿאַר טריט. דער מאַמענט פון אַוועקשטעלן מדינת ישראל ווי דעם צענטראַל־פּונקט פון יידישן לעבן אומעטום. נישט נאָר נעמען אויף זיך די מיטפֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿאַר בויען מדינת ישראל סיי אין מאַ־טעריעלער הינזיכט, סיי אין זיכערקייט־הינזיכט, סיי אין גייסטיקער הינזיכט, נאָר אפילו אין אַ געוויסער מאַס איבערשטעלן זיך אינגאַנצן און פֿאַרשטיין, אַז מיר מוזן די יוגנט אויך דערציען אין דעם גייסט. דעם צווייטן פּונקט וועל איך באַרירן מיט אַ זייער ווייטיגענדיקן און דער־

פרייענדיקן אויסדרוק פון מיין חבר און פריינד היים סלאָוועס אין פאַריו, אין אַ נומער פון „יידישע קולטור“. ער האָט דאָרט אָנגעוואָרפן אונדזער טראַדיציאָנעלן, אַזוי אָנגעלאָדענעם אויסדרוק: מיר דאַרפן נעמען אויף זיך דעם עול-התורה. געוויס, איך האָב קיינמאָל נישט געצווייפלט דערינען, אַז חבר סלאָוועס טראַגט באמת דעם עול-התורה פון יידישקייט אַלע זיינע יאָרן. ער האָט מיך דערמיט אַבסאָלוט נישט פאַרוונדערט. אָבער איך מוז עס זאָגן, עס איז היינט אַ סימ-פאַזיום און איך ווייס אויך נישט, צי עס איז דער בעסטער אופן פון גיין ווייטער אין אונדזערע וועזנטלעכע פראָבלעמען, צי עס וואָלט נישט בעסער געווען, ווען מיר שטעלן אַוועק אַ קליינעם סנהדרין יומם וליילה ער זאָל לערנען און אים שטיצן, פאַרשטייט זיך, מאַטעריעל. אָבער אין דעם סימפאַזיום, אויב איך דערמאָן זיך די ווערטער פון חבר סלאָוועס, וועט ער מסתמא ענטפערן דאָרויף, איך האָלט, אַז זיין געדאַנק איז פול אָנגעלאָדן, אָבער נישט פּרעזיזירט און איך באַגנוג זיך נישט מיט עול-התורה. איך וויל אויך מלכות, פאַרשטייט זיך, נישט עול-מלכות-שמים דוקא. אַ טך פון דעם טראַדיציאָנעלן עול מלכות-שמים איז שוין אַריינגערעכנט אין דעם עול-התורה. אָבער איך מיין עול-מלכות — אַרץ-ישראל.

דער נעכטן, די טעמע איז יידישע פאַלקס-שאַפונג — נעכטן, היינט און מאַרגן. הונדערטער יאָרן האָט דאָס אשכנזישע יידנטום געלערנט און געטייטשט אויף יידיש הלכה און אגדה, גמרא און מדרש. אין חדרים און ישיבות, אין הברה-משניות, אין די בעלי-מלאכהשע שולעכלעך און קלויזן, אַ גרויסע צאָל מוסר-ספרים, וועלכע געהערן פאַקטיש צו דער אגדה-ליטעראַטור, ווי דער „חובת-הלבבות“, „מורת-המאור“, דער „קב-הישר“, דער „חפץ-מוסר“ זענען געדרוקט געוואָרן מיט יידישע איבערזעצונגען און זענען, ווי „דער נחלת-צבי“ און דער „אביר-יעקב“, לכתחילה געשריבן געוואָרן אין יידיש, שוין נישט צו רעדן פון אַזאַ ספר, ווי די „צאינה וראינה“, וואָס איז מער מדרש, ווי טייטש-חומש. אויך אין דעם נעכטן איז די אגדה שבעל-פה אויפגעהאַלטן געוואָרן אין יידיש דורך די אוימצאָליקע מגידים, דרשנים און בדחנים, וואָס האָבן זיך ממזש איינגעגעסן אין בלוט און פלייש פון פאַלקישן אַרגאַניזם, פון די יידישע פאַלקס-מאַסן. דער יידישער שאַרפזין, דער יידישער הומאַר איז בשום אופן נישט געבליבן דאָס אייגנטום פון דעם קלאַס למדנים, אפילו נישט די יידישע קבלה, ווי מיר וועלן נאָך עס שפּעטער רעדן. מיר האָבן עס אגב אין אַ מאמר חז"ל: זייט געוואָרנט פון די קינדער פון אַרעמע, ווייל פון זיי גייט אַרויס די תורה, פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב נאָך געהאַט די זכיה אין מיין לאַדזשער היים צו הערן אַ פאַלקס-טריבון אויסטייטשן דאָס און הגם עס האָט נישט קיין דירעקטע שייכות, נאָר איך קען זיך נישט אַפּזאָגן פון דעם פאַרגעניגן אייך דאָס איבערצוגעבן: הזהרו מבני עניים, זייט געוואָרנט פאַר קינדער פון אַרעמע, שמהם תצא תורה — אַז פון זיי זאָל אַרויס, אַוועק די תורה, ווייל טאַמער בלייבט זי ביי זיי וועלן חס ושלום די נגידים גאַרנישט האָבן קיין קיום ביי אונדז...

און ווי איר וויסט, איז אין העברעאיש קען מען טייטשן „תצא“ אין פאַרם פון עתיד און אין פאַרם פון הוה א. א. וו.

שפראכלעך גענומען האָט עס געברענגט דערצו, אַז יידיש זאָל אינזאָפֿן אין זיך דעם גייסט, און נוסח, און סטיל פֿון דעם מדרש־לשון, זיין אינטימ־האַרציקע שפראַך מיט אַלע זיינע פֿאַלקסטימלעכע, ליטעראַרישע קנייטשן און ניואַנסן. יידיש איז אַזוי אַרום געוואָרן דער נאַטירלעכסטער יורש פֿון לשון־קודשער און אַראַמישער מוסר־ און מדרש־שפראַך אַזוי גוט אין דער אינטאַנאַציע און ריטם, ווי אין זיין השגה און גייסט. יידיש איז אַזוי אַרום געוואָרן די שפראַך פֿון אונדזער אידענטישקייט און אויטענטישקייט, אַנגעלאָדן מיט עמאַציע, וואָס היט אויף די צוצי־קראַפט פֿאַר אונדז און פֿאַר דורות נאָך אונדז.

דאָ מוז אָבער געזאָגט ווערן אין קורצע ווערטער. פֿאַר אונדז איז יידיש די נאַטירלעכע שפראַך, מעג זי זיין אפילו וויפֿל אַנגעפיקעוועט מיט דייטשמע־ריזמען, אַמעריקאַניזמען און אַנדערע איזמען. אַזוי וועט עס אָבער נישט זיין מיט תורות, וואָס וועלן קומען פֿון אונדז. עס וועט אסור נישט לוינען צו לערנען און איבערטייטשן אויף יידיש דאָס, וואָס איז האַלב־דייטש, האַלב־רוסיש אָדער האַלב־אַמעריקאַניש. יידיש האָט זיך היינט אירע געזעצן, טיפע געזעצן. און אויב איך רעד דאָ אַזויפֿיל און וועל רעדן וועגן מדרש, איז עס דערפֿאַר ווייל עס איז דער בעסטער פֿרוו־שטיין צו זען, אויב אַ וואָרט, אויב אַ באַגריף, אויב אַ זאָי־בוי איז יידיש אָדער נישט, אין גייסט פֿון מדרש אָדער פֿון דער אגדה.

וואָס נוגע יידיש־גייסט איז אין דער גאַנצער מדרש־ליטעראַטור, ווי אין דער אגדה בכלל, נישט וויכטיק דאָס איינמאַליקע געשעעניש, אָדער די איינמאַליקע פֿערזענ־לעכקייט, ווי דאָס סימבאָלישע אין זיי, דאָס איבערציילעכע, דער מוסר־השכל פֿאַר דורות. די פֿילאָזאָפֿיע פֿון מדרש איז אַ רעליגיעז־עטישע, אָבער אַ רעליגיעז־עטישע, אין וועלכער מיר שווימען אַרום, מיר וועלטלעכע, ווי פיש אין ים. בעת מיר זוכן היינט די סיבות און גורמים פֿון היסטאָרישע דערשיינונגען אין דער ספֿערע פֿון פֿאַסירונגען פֿון דער באַלדיקער פֿאַרגאַנגענהייט, זוכט דער בעל־מדרש זיי אין דער ספֿערע פֿון עטיק, פֿון מאַראַלישן אויספֿיר, פֿון מענטשן און העלדן. און צוליב דער ליבער צייטלעכקייט אין זיין צוגאַנג צו די געשעענישן איז דעם בעל־דרשן נישט וויכטיק, צי די אַנגעגעבענע סיבה איז אַ נאַענטע און דירעקטע, אָדער זי געפינט זיך אין ווייטן עבר. דער עיקר פֿון דעם סיסטעם איז שכר ועונש. דאָס הייסט: קיין שוב מענטשלעכער אַקט צום גוטן אָדער צום שלעכטן גייט נישט פֿאַרלוירן. ערגעץ־וווּ פֿירט זיך אַ חשבון אויף אַ האָר, אַ חשבון־צדק. דער שטאַם־פֿאַטער — און איך האָב אויסגעקליבן ביישפֿילן פֿון מדרש אסתר — דער שטאַם־פֿאַטער פֿון מרדכי, בנימין, האָט גורם געווען, אַז זיינע ברידער זאָלן פֿון גרויס צער איבער דעם געפונענעם בעכער צערייסן זייערע קליידער ביי יוספֿן. איז אַפֿגעצאָלט געוואָרן זיין אור־אור־אייניקל מרדכי אין אחשוורושעס טעג. דער גרויסער און ביטערער געשריי — נאָך וויכטיקער, וואָס עס האָט זיך אַרויסגעריסן פֿון מרדכיס האַלדז — ומרדכי ידע את אשר נעשה — ווען ער האָט זיך דערוויסט פֿון המנס גזירה, איז געווען דאָס צוריקגעצאָלטע פֿאַרן גרויסן און ביטערן געוויין און געשריי, וואָס יעקב האָט פֿאַרשאַפט עשו. בעת ער האָט אים די בכורה אַרויסגענאַרט. דאָס איז די איינציקע שטעל, לויט מיין

אַרעם וויסן, אין תלמוד, ווו עס ווערט געטאָדלט אומדירעקט די אויסנאַרעריי פון יעקבן ביי עשון.

דער מענטש, מיט איין וואָרט, טראָגט אַ היסטאָרישע אחריות פאַר זיינע מעשים און נישט נאָר פאַר זיין צייט, נייערט אויך פאַר די סאַמע ווייטסטע דורות. צוליב דעם דאָזיקן רעליגיעזן בליק אויף דער מענטשלעכער געשיכטע, וואָס איז אין תוך אַ געטרייער המשך פון דער נבואה, איז אומפאַרמיידלעך די נטיה אין מדרש כסדר אַנטקעגנצושטעלן דעם צדיק און דעם רשע, ווי צוויי עקסטרעמען, שוואַרץ און ווייס. פאַרט נישט אַלעמאַל אַזוי. דער בעל־המדרש זעט אויך פאַסמעס ליכט, וואָס רייסן זיך אַמאָל אַרויס פון דער חשכות פון רשעה. דער צווייטער הויפט־מאַמענט פון מדרש איז אהבת־ישראל. הגם יידישע צרות זענען פאַרמעל גענומען אַ שטראַף פאַר זייערע זינד, מפני חטאינו, מינערט עס נישט אויף אַ האַר זיין ליבשאַפט און איבערגעגעבנקייט צו זיין פאַלק. ער געפינט גענוג מוט זיך שאַרף, סאַרקאַסטיש, זיך אויסצוטענהן מיטן רבנו של עולם, הלמאי ער שטאַרקט די הענט פון די רשעים און איבערענטפערט זיי זיין אויסדערוויילט פאַלק צו טאָן מיט אים, וואָס זייער האַרץ גלוסט. פאַרשטייט זיך, אַז פאַרן מדרש איז דער עיקר ישראל. אפילו די געבאַטן פון דער תורה האָבן קיין האַפט נישט, ווען ישראל איז אין סכנה. מרדכי וויל נישט פאַסטן, ווייל עס איז דאָך פסח. שיקט אים אסתר זאָגן: אויב נישט קיין יידן, וואָס דאַרף מען דעם פסח? און ווייטער ווייס דער בעל־מדרש, אַז מיט אַלע זיינע שאַטנדיקע זייטן איז נאָך אַלץ דאָס פאַלק ישראל אַ צדיק לגבי דער אַרומיקער געצנדי־נערישער, אכזריותדיקער וועלט. און אינטערעסאַנט איז, אַז אין דער אהבת־ישראל־טעמאַטיק ווערן באַהאַנדלט צוויי ווערסיעס, ווי אַזוי דער הימל, די אבות, משה רבנו, אליהו הנביא, רחל אמנו און דער כביכול אַליין ווערן אויפ־גערודערט ערשטנס פון חורבן בית המקדש — דאָס איז אין תלמוד בבלי — און אין תלמוד ירושלמי האָט איר די צווייטע ווערסיע, דאָס איז בשעת די גזירה פון המנען. איז דאָך אין דער צייט פון חורבן בית־המקדש די גזירה נישט אַפגערופן געוואָרן. אין זכות פון רחל דער מוטער ווערט צוגעזאַגט גאולה, די ווייטע גאולה. בשעת המנען האָט מען באַוווּזן די גזירה אַפצורופן. דאָס איז נישט מער אין זכות פון דער מוטער רחל. און עס איז אויך נישט קיין ווייטע גאולה, נאָר אַ באַלדיקע גאולה, און אַ שנעלע גאולה, אין זכות פון תינוקות של בית רבן, פון קינדער פון חדר, וואָס מרדכי איז געווען זייער דערציער און מורה־דרך.

מיינט נישט, אַז אין מדרש, אין דער גאַנצער אגדה־ליטעראַטור פילן זיך נישט די צייטן, אין וועלכע די דאָזיקע ליטעראַטור איז געשריבן געוואָרן. אדרבא, מיר האָבן גאַנץ גענויע אַנאָויזונגען, אין אַ גאַנצער ריי שטעלן. אין אַלגעמיין איז דער מדרש פאַרענדיקט געוואָרן אין 6^{טן} און 7^{טן} יאָרהונדערט און דאָ־מאַלסט האָט אין ישראל געהערשט די ביזאַנטיש־קריסטלעכע וועלט און מען האָט געהאַט אויסצושטיין גאַנץ נישטקשהדיקע צרות פון זיי. און עס קומט צום אויסדרוק, די רעאַליטעט פון דאַמאַלסט איז נישט אַפגעריסן, הגם דער צוגאַנג, דער ליטעראַרישער און דער עטישער צוגאַנג איז נישט דער, וואָס וועט זיין

היינט אונדזערער. איז דעריבער פאלקס-ליטעראטור אין בעסטן זינען פון דעם וואָרט, וואָס צילט אַלעמאַל מיט געשיכטלעכע מעשיות, דערציילונגען און שילדע-רונגען צוריקצוקומען אויף דער היינטיקער צייט. און סוף כל סוף אין וואָס גייט דעם מדרש בעיקר? טרייסטן דאָס פּאַלק, אונטערשטיצן און שטאַרקן זיין בטחון אויסצוהאַלטן די שלעכטע צייטן, נישט צו פאַרלירן מוט. און ביי דעם אַלעם, פאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָבן מענטשן געשאַפן, יחידים געשאַפן, איז דאָ פון צייט צו צייט און עס רייסט זיך אַרויס די נטיה צו קינסטלערישקייט, צו קינסט-לערישער געשטאַלטונג פון די דאָזיקע פּאַסירונגען, וואָס ווערן באַשריבן. אָבער דאָס איז נישט דער עיקר-ציל פון מדרש.

דער מאָרגן. דער מאָרגן, כדי נישט אַריינצופאַלן אין אַ שוואַרצן פעסימיזם, און נישט אין קיין צו ראַזיקן אָפטימיזם, דער מאָרגן קען באַשטיין אין בויען יידיש לעבן. דאָ וועל איך אַליין אויך נישט זיין פרעציז, מען קען נישט זיין פרעציז און קיינער וועט נישט זיין פרעציז גענוג. מיר קענען נאָר אָנעמען, אַז עס קען קיין רייד נישט זיין וועגן יידישער שאַפונג אָן דעם יסוד אונטער די פיס. און דער פּראַבלעם שטעלט זיך אַזוי גוט אין די תּפוצות, ווי אין ישראל. און אויב אַזוי, הייסט עס, אַז אפילו יידיש-נאַציאָנאַלע אומגאַנג-שפּראַך גאַראַנטירט נישט די עכטיקייט פון יידיש לעבן, פאַרויכערט נישט יידישע פּאַלקס-שאַפונג. מיר ווייסן, אַז זין און טעכטער פון ישראל, זייער חשובע בירגער, שרייבן אפילו נישט זייערע שאַפונגען אין העברעאיש. מיר ווידער פאַרכליניען זיך אָכט מיט דער פּולווערטיקייט אין יידיש, ווי דער בעסטער אויסגעפרוּווטער וועג פון יידי-שער פּאַליטיקייט. אויך דאָס איז נישט קיין פּולקאַמע, הונדערט-פּראָצענטיקע גאַראַנטיע, ווי באַלד איר האָט נישט אונטער זיך, אָדער הינטער זיך, אָדער פאַר זיך, יידיש לעבן. איך וויל נאָר געבן איין איינציקן ביישפּיל. נחום שטיף האָט אין זיינע יונגע יאָרן זיך אַליין אָנגערופן בעל-דמיון, גענוג העברעאיסט צו וועלן האָבן אַזאַ נאָמען. אַליין אַ מענטש פון רעליגיעזן געבוי, האָט זיך אים אין די עטלעכע דרייסיקער יאָרן, ווי אַ פּראָפעסאָר — כּ'געדענק נישט גענוי די שטאַט, עס האָבן נאָך דאַמאַלסט עקזיסטירט קאַטעדרעס יידישע — האָט זיך אים מיט איין מאָל פאַרגלוסט אַרויסצוגיין אין מלחמה קעגן העברעאיזמען אין יידיש. נישט אַנדערש. הגם ער איז געווען אַ געניאַלער שפּראַך-פּאַרשער און זיין בייטראַג צו יידיש איז גאָר אין לשער און מער ווי איין טעזיס וואָלט זיך פאַרלאַנגט צו דערגרונטעווען דאָס געניאַלקייט פון זיין ווערק. פּונדאָנען שטאַמט אַזאַ זאָך? ווי איז עס מעגלעך אַזאַ זאָך? האָט נחום שטיף נישט פאַרשטאַנען, אַז דער העברעאישער קאַמפּאַנענט איז דער פּאַטער פון יידיש? אפשר האָט ער געמיינט אַנצוודייטן מיט אינטואיציע די קאַטאַסטראָפּע, וואָס גייט, און אַזוי נאָך וועט אים געלינגען אָפצוכשרן יידיש נאָך אויף אַ געוויסע צייט. איך צווייפל נישט איין מינוט אין יידישן טיפּן סענטימענט פון נחום שטיף. ער איז געווען אַ ייד הונדערט פּראָצענט.

ביי דער געלעגנהייט וויל איך נאָך זאָגן נאָך אַ וואָרט וועגן דער ציטאַטע. וואָס איך האָב געבראַכט פריער פון דעם אַמעריקאַנער מחבר, וואָס ער רעדט וועגן דעם, אַז יידישע לינקע פאַרנעמען זיך מער מיט נעגער, אפילו וועגן זייער

אייגנארט מער, ווי מיטן יידישן אייגנארט. דאס קען מען שוין יא פארשטיין. איך האב ארום זיך אין פראנקרייך געוויסע יונגע מענטשן, יונגע מענטשן הייסן ביי מיר מענטשן אין די פערציקער יארן, וואס איך קען שוין פארשטיין פונ- וואנען דאס שטאמט. מען דארף פארשטיין אזוי. איך בין געווען אין דער פוי- לישער ארמיי אין פראנקרייך. איך האב געוויסט, אז עס איז פאראן אנטיסעמיטיזם אין פוילן, ווו איך בין געבוירן געווארן, מחמת דארט פלעגט מען מיך באווארפן מיט שטיינער. אבער קיין גרויסן מגע ומשא מיט די שגצים האב איך נישט געהאט. אין דער פוילישער ארמיי האב איך זיי געשריבן זייערע ליבע-בריוו און זייערע סתם-בריוו. איך האב זיי דאך געקענט זען נאענט. פונדעסטוועגן האבן זיי מיך פיינט געהאט בתכלית השנאה און אז זיי האבן אוועקגעלייגט דעם „זשידזשיע“, האב איך אויפגעהערט פאר זיי צו עקזיסטירן אינגאנצן, ווי א מענטש. דאס זענען געווען זייער ארעמע מענטשן. אנדערש גענומען, דאס הייסט, מיט א ביסל פארשטענדעניש, בין איך געקומען צו דער איבערצייגונג, אז מען האט זיי געגעבן די איינציקע מעגלעכקייט עפעס צו זיין אין לעבן, עפעס צו זיין מער, ווי א ווארים, וואס מען טרעט אויף אים. אז ער האט געזאגט „זשידזשיע“, הייסט עס, אז עס איז פאראן עמיצער, וואס איז נאך נידעריקער פאר אים, אז דער שרייבער, דער וואס דער קאפיטאן אליין האט הנאה מיט אים צו כאפן א שמועס און פארבעט אים צו זיך אלע אונט אויף טיי און אז ער זאגט אים גאר „זשידזשיע“, איז ער דאך שוין עפעס?

מיט דעם פארנעמען זיך מיט נעגערס איז א צווייטע קאטעגאריע. דער יידישער אומרו, די יידישע אויסגעהונגערטקייט נאך רוה-הקודש פארבלייבט ביי אונדזערע יוגנטלעכע, אפילו ווען זיי פארכליניען זיך מיט לינקישקייט און עס פארבלייבט טאקע א סאציאלער אומרו, אן אומרו פארן מארגן. היינט, אז ער פארנעמט זיך מיט נעגער, איז ער דאך אליין שוין פארזארגט, איז ער דאך שוין אויף אזויפיל אמעריקאנער און אויף אזויפיל זיכער ביי זיך, אז ער זארגט זיך אפילו אויס פאר אנדערע.

דער מארגן קען נאר פארזיכערט ווערן, ווען מיר וועלן זיך אידעאיש אן- לאדן, ווען מיר וועלן וויסן, וואס מיר ווילן און הויפטזעכלעך — נישט לייגן תפילין. פאר אייך וועט עס זיין לייגן תפילין, פאר מיר וועט עס זיין א חוכא ואטלולא לייגן תפילין. נאר איך דארף וויסן, וואס וועט מיין קינד זען ביי מיר טאג-איין טאג-אויס, מיט וואס איך בין א ייד. איך ווייס, איך האב גערעדט וועגן דעם מיט צער. איך האב נישט קיין גוטע רעזולטאטן. איך מיין אין דער הינזיכט, וואס עס איז דא א היפער-עמפינדלעכקייט ביי אונדזערע קינדער, ווייל זייער גאנצע יידישקייט שטעקט אין דער קאטעגאריע. איך בין שטארק באזארגט, פערזענלעך אפילו באזארגט, אין ענין פון מיינע קינדער.

בריסל, 1967.

שמואל יוסף עגנון

פון שמואל גארדשמידט (לגאנדאן)

איך מוז אנהייבן פון סאמע אנהייב. וואָרעם מיר האָבן צו טאָן מיט אַ שרייבער, וועלכער איז נישט זייער באַקאנט, אָדער בעסער געזאָגט, איז נישט געווען זייער באַקאנט ביז ער האָט באַקומען דעם נאָבעל-פּרייז.

שמואל יוסף עגנון איז געבוירן געוואָרן מיט אַכט און זיבעציק יאָר צוריק אין דעם שטעטל בוטשאַטש אין גאַליציע, אין דער חסידישער טעריטאָריע. ער האָט באַקומען די טראַדיציאָנעלע ייִדישע דערציאונג פון יענע צייטן, וואָס איז באַשאַטען פון אַ סך תורה און אַ ביסל וועלטלעכע ידיעות. זיינס גלייכן האָבן געזען די אויסער-לעכע וועלט דורך אַ טונקעלער גלאַז פון דער ווייטנס. עגנונס אַריגינעלער פאַמיליע-נאָמען איז געווען טשאַטשקעס. איך ווייס נישט וואָס דער קעניג פון שוועדן וואָלט געטאָן ווען עגנון וואָלט געווען געבליבן ביי זיין אַריגינעלן נאָמען...

עגנון איז געקומען קיין ארץ-ישראל אין 1909 מיט דער צווייטער עליה, אָבער ער איז נישט געווען קיין טיפישער רעפרעזענטאַנט פון דער דאָזיקער פּלעיַאָדע. ער איז געווען אַ שרייבער און האָט עס זייער גוט געוואָסט. נאָך עטלעכע יאָרן פון זוכענישן און ראַנגלענישן האָט ער זיך סוף כל סוף באַזעצט אין ירושלים, וווּ העברע-אישע שרייבער דאַרפן לעבן, על כל פנים שרייבער ווי שמואל יוסף עגנון...

נאָך אַ געוויסער צייט איז עגנון אַרויסגעפאַרן זוכן אייראָפּעאישע קולטור. בערלין איז געווען דער מאַגנעט אין יענע טעג און עגנון איז געבליבן אין דער דייטשער הויפטשטאָט עטלעכע יאָר — מיט הפסקות פאַר נסיעות אין אַנדערע טיילן פון דייטש-לאַנד. ער איז געקומען צוריק קיין ירושלים איידער די נאַציס האָבן פאַרנומען די מאַכט אין דייטשלאַנד. ער איז געווען אַ ייד פון ירושלים אויף אַ נסיעה צו געניסן פון אייראָפּעאישער קולטור און נישט קיין יורד. אַ לענגערע רייזע קיין פּוילן צווישן די מלחמות און קורצע באַזוכן אין אַ פאַר אייראָפּעאישע לענדער אויפן וועג זענען דער סך הכל פון עגנונס רייזעס איבער דער וועלט — ביז דער טריאָמפּאַלער רייזע קיין שוועדן און די „מאַיעסטעטישע“ רייזעס קיין ענגלאַנד און אמעריקע אַלס דער לאַורעאַט. עגנון האָט געשעפּט זיין מאַטעריאַל פון זיין ירושלימער סביבה, פון זיין אַלטער היים אין גלות און פון אונדזער עבר. ער איז דער גרויסער בקי צווישן אונדזערע שרייבערס, דער גרעסטער זינט ביאַליק. פאַר אים איז אַלץ אָפּן — פון בראשית ביז דעם לעצטן ספר פון אַ ירושלימער רב — און אַלץ וואָס איז פאַראַן צווישן.

אָבער דאָס אַליין איז נישט אַזוי מערקווירדיק. מיר האָבן געהאַט און האָבן נאָך עד היום תלמידי־חכמים, וועלכע קענען אויך אַזויפיל תורה און וועלטלעכע העברעאישער ליטעראַטור. איר קענט זיי באַגעגענען אין ירושלים אויף דער גאַס... אָבער ביי עגנונען איז דער דאָזיקער באַגאַזש איינגעשפּאַנט צו אַ ריזיקן טאַלאַנט. שוין אין 1934 האָט עדמונד ווילסאָן, דער אַמעריקאַנער ליטעראַטור־קריטיקער, געזאָגט, אַז עגנון איז אַ „גאַנזישער שרייבער“. איין גאַט ווייסט ווי אַזוי ווילסאָן איז עס דערגאַנגען. אפילו היינט האָט די שוועדישע אַקאַדעמיע געדאַרפט גלויבן אַ סך אויפן וואָרט...

אָבער לאַמיר הערן וואָס עגנון אַליין זאָגט וועגן זיך אַלס אַ שרייבער: „ווען דער בית־המקדש וואַלט געשטאַנען אויפן הר הבית, וואַלט איך גע־שטאַנען אין בית־המקדש מיט מיינע ברידער די לויים און געזונגען אונדזער געזאַנג. אָבער דער בית־המקדש איז חרוב און מיר האָבן נישט קיין כהנים ביי דער עבודה און קיין לויים ביי דער שירה; בין איך פאַרטאָן אין דער תורה און אין די נביאים, אין משנה און אין אגדה, אין די גאונים און די מפרשים. איך לערן תורה און באַמי זיך צו דערגיין, וואָס די תורה האָט געמיינט און וואָס די שפעטערדיקע פאַרשטייער האָבן געמיינט. און ווען איך פאַרטראַכט זיך וועגן דעם אַלעם, ווערט מיר זייער שווער אויפן האַרצן, און פון אונדזער אַלטער גדולה זענען נאָר געבליבן כתבים. דער דאָזיקער אומעט דרינגט אַריין צו מיר אין נשמה און איך דערצייל מעשיות — ווי יענער, וועלכער איז פאַרטריבן געוואָרן פון זיין פאַטערס הויז. ער גייט און בויט זיך אויס אַ געצעלט און זיצט דאַרטן און דערציילט אַלעמען וועגן דעם פאַלאַץ, אין וועלכן ער האָט אַמאָל געלעבט...“.

אַזוי זאָגט עגנון וועגן זיין גורל אַלס אַ שרייבער ביי יידן. עגנון פאַרלירט פופציק פראָצענט פון זיין חן אין איבערזעצונג. און דאָס האָט נישט צו טאָן מיט דער מדרגה פון איבערזעצער. ער אַליין האָט געזאָגט, אַז נינציק פראָצענט פון אים ווערט פאַרלוירן אין איבערזעצונג. אָבער דאָ האָט ער אַ ביסל מגזם געווען. פופציק פראָצענט איז אויך אַ געוואַלטיקער פאַרלוסט. ווען איך וואַלט געדאַרפט אַפּקומען פאַר מיינע זינד דורך איבערזעצן עגנונען, וואַלט איך זיך אָפּגעבעטן, מען זאל מיר לכל הפחות אים לאָזן איבערזעצן אין יידיש...

דעריבער איז אַזוי שווער צו רעדן וועגן עגנונען אין אַן אַנדערער שפּראַך. אין יידיש איז עס לייכטער צוליב דער קרובהשאַפט צווישן אונדזערע ביידע לשונות. איבערזעצן עגנונס אַ דערציילונג, איר אינהאַלט, איז דוקא נישט שווער. ער איז זייער גוט מיט זיין אַנהייב און סוף פון אַ מעשה. מען קען זייער גוט אַנאַליזירן זיינע העלדן אין יעדער שפּראַך. זיי זענען זייער גוט געצייכנט פון מייסטער. מען קען אויך זאָגן, אַז ער האָט אַ סך כוונות און אַ סך רמזים, און אַז מען דאַרף אים באַטראַכטן פון אַלע זייטן. אָבער צום סוף איז דאָס אַלץ אַ הקדמה און בלייבט אַ הקדמה. וואָרעם דאָ האָבן מיר אַ מאַדערנעם שרייבער — און עגנון איז אַ מאַדערנער שרייבער — וועלכער ציט זיין שפּראַכלעכע יניקה, זיינע שפּראַכלעכע פאַרמען און געשטאַלטן, זיינע משלים און ווערטלעך, פון

תנ"ך און משניות, תלמוד און גאוניםער ליטעראטור, מיטלאַטערלעכע העברע־אישע פייטנים און רבנישע שאלות ותשובות, תורה שבכתב און תורה שבעל־פה, משכילישע שריפטן און חסידישע שבהים. איך מוז נאָכאַמאָל אונטערשטרייכן: עגנון איז אַ מאָדערנער שרייבער, טראָץ זיין דערשיינונג פון אַ ירושלימער תלמיד־חכם און טראָץ זיין סטיל, וואָס האָט אַלע זיבן חנען פון אַ געכאַוועטן העברעאיש. זיין העברעאיש איז אַ ווונדערבאַרע קאַמבינאַציע פון אַלע סטילן, וואָס מיר האָבן אַקומולירט במשך פון דורות. ער וואַרפט גאַרנישט אָפּ און פאַרגעסט גאַרנישט. ער וועבט די אַלע עלעמענטן אין אַ זיידענעם העברעאיש, וואָס איז אַ מאָדערנער שפּראַכלעכער אינסטרומענט, טראָץ די מאָדערניזמען, וואָס דערמאַנען אונדז אין די העברעאישטן פון פאַרגאַנגענע דורות. בעצם איז עגנוןס העברעאיש נייער איי־דער דער העברעאיש פון אונדזערע מאָדערניסטן, מיט זייער נטיה צו נוצן דעם הפעיל און התפעל און זייערע שפיציקע פּראָזעס, וואָס רייסן דעם אויער זוי רעדער אָן שינעס. עגנון שפּאַצירט מיט שטילע טריט אויף אַ גלאַטן וועג און מיר הערן נאָר די עכאַס פון זיין ריטם.

נאָר מענדעלע איז געווען אַזוי געשיקט ווי עגנון אין נוצן פּסוקים, מאמרי חז"ל און אַלטערטימלעכע אויסדרוקן פאַר מאָדערנע הצטרכותן. דאָס איז נישט נאָר אַן ענין פון געפינען די דאָזיקע שפּראַכלעכע אוצרות, נייערט און בעיקר יצירה און השראה.

ביי עגנונען הערן די פּסוקים און ווערטלעך און מאמרי חז"ל אויף צו זיין מליצות און ווערן טיילן פון אַ גאַנצן און מעלאָדישן סטיל, ווי די פּוגעס אין אַ סימפּאָניע. אַט איז אַ ביישפּיל: „נכנס בשלום ויצא בשלום“ איז אַן אָפּגע־בליאַקעוועטע מליצה, אַזוי אָפּגעניצט, אַז שרייבער מיידן זי אויס. אָבער ביי עגנונען איז עס אַ פּערל, די סאַמע בעסטע באַשרייבונג פאַר חנניהס סיטואַציע, די איינציקע קאַמבינאַציע פון ווערטער פאַר דער טעמע, שפּאַגל־ניי און מחיהדיק פּריש. עגנון איז די לעבעדיקע ראייה פאַרן כלל: „אין מוקדם ומאוחר בתורה“, אַלץ איז אַלט און אַלץ איז ניי. עס הענגט אָפּ ווי אַזוי מען איז זיך נוהג...

נישטאָ ביי עגנונען קיין אַלטהעברעאיש און ניי־העברעאיש. עס איז נאָר פאַראַן אַ גוטער העברעאיש און אַ שלעכטער העברעאיש... אַלטהעברעאיש און ניי־העברעאיש איז אַ דערפּינדונג פון די נישט־יידישע טעאַלאָגן, וועלכע וואַלטן נישט געקענט רעדן קיין צען ווערטער העברעאיש צו ראַטעווען זייער לעבן...

עגנוןס דערציילונגען נעמען אַרום זייער אַ ברייטע טעמאַטיק, אַ גוטער ביישפּיל פון אַ שטעטל־דערציילונג איז „הכנסת כלה“. אַ גוטער ביישפּיל פון אַן אַרץ־ישראל־דערציילונג, אָדער בעסער נאָך, אַ ישוב־דערציילונג, איז „תּמול שלשום“ („נעכטן און אייערנעכטן“). אַ גוטער ביישפּיל פון אַ דערציילונג פּונעם איבערגאַנג, די תקופה, וואָס איז די בריק צווישן שטעטל און באַרמאַלער עקזיסטענץ אין אייגענעם לאַנד, איז „אורח נטה ללון“ („אַ גאַסט אויף איין נאַכט“).

„תּמול שלשום“ איז די געשיכטע פון איינעם פון דער צווייטער עליה און פון דער צווייטער עליה גופא. עס איז די געשיכטע פון אַלטן ישוב און פון די נייע מענטשן, וועלכע זענען געקומען בויען אַ ניי לעבן איבער די חורבות פון

אלטן ישוב. אבער די בויער פון א נייער געזעלשאפט האָבן נאָך צייט צו עסן און טרינקען, זיך ליבן און האַסן, האָבן קינדער און זוכן כבוד. דער העלד פון דער געשיכטע, יצחק, שטאַרבט פאַר דער צייט און זיינע חברים, די בויער פון דער נייער געזעלשאַפט, זענען ממשיך מיט דער אַרבעט — און עגנון איז ממשיך מיט זיין שרייבן. עגנוןס אַלע דערציילונגען האָבן אַן עפילאָג, אַ מין הדרן פון מחבר. צום סוף פון „תּמוּל שלשום“ זאָגט ער:

„זאָלן די אבליים באַקלאַגן דעם נפטר, וועלכער איז אומגעקומען אין אַן אומגליק, מיר וועלן דערציילן די געשיכטע פון אונדזערע ברידער און שוועסטער, גאַטס קינדער, וועלכע אַקערן די ערד פון ישראל, געלויבט זאָל זיין השם יתברך...“ עגנון איז אַבער פאַרנומען נישט נאָר מיט יידן און מיטן יידישן גאַט. עס איז פאַראַן ביי אים אין האַרצן רוים פאַרן טרויער פון דער וועלט און פאַר די פלאַגענישן פון אַלע מענטשן-קינדער, נישט דוקא יידן. ער האָט אפילו גרויס רחמנות אויף אַלע באַשעפענישן פון גאַט.

„אבי השור“ — „דער טאַטע פונעם אַקס“ — איז אַ געשיכטע מיט אַ מוסר-השכל. אַבער עס איז אויך אַ ווונדערלעכע געשיכטע וועגן אַן אַקס ממש, דערציילט פון אַ ווירטואַז.

„עד הנה“ („ביז אַהער“), וואָס גיט דעם טיטל פאַר אַ גאַנצן באַנד, איז טייל-ווייז אויטאָביאָגראַפיש: עגנון אין בערלין פאַר דער נאַצישער תקופה. אַבער עס איז אויך די געשיכטע פון מענטשלעכע קאַנפליקטן, די באַשרייבונג פון דער דייטשער פרוי מיט אירע דריי טעכטער זאָגט עדות אויף עגנוןס מיטגעפיל פאַר אַלע מענטשן, זיין אוניווערסאַליזם דאַרף נישט קיין באַווייזן: אַלע גרויסע שרייבער זענען אוניווערסאַל, אפילו ווען זייערע העלדן זענען גענומען פון אַ קליינעם קרייז. די דאָזיקע געשיכטע האָט אויך איר מוסר-השכל. בעצם האָבן אַלע געשיכטעס ביי עגנוןס אַ מוסר-השכל. ער פאַרזאָגט אונדז אַליין, אַז מיר זאָלן אים לייענען אויף צוויי פלעכעס:

„מאַנכע וועלן לייענען מיינע ביכער ווי פאַנטאַזיעס און מאַנכע וועלן זיי לערנען און אַפּלערנען פון זיי עפעס פאַר זיך. איך אַליין גלויב אפילו אין די פאַנטאַזיעס...“

עגנוןס טיפע ליבע פאַרן יידישן פאַלק איז אין דער קאַטעגאָריע פון „אהבת ישראל“, וואָס איז קיינמאַל נישט שאַוויניסטיש. דאָס איז די ליבע, וואָס פאַר-טייטשט „רע“ מענטשן-קינד, נישט דוקא ייד, אין געבאַט „ואהבת לרעך כמוך“. די דאָזיקע ליבע כאַוועט טאַלעראַנץ.

עגנוןס פרומקייט, טיף און אויפריכטיק, האָט אויך אַן איינגעבויעטע טאַלע-ראַנץ. ער איז נישט קיין נאַאיווער מענטש, כאַטש ער שפילט אַפּטמאַל דעם תמים און עס מאַכט אים שפאַס. ער נעמט נישט אָן, אַז די תורה קען נישט געענדערט ווערן, היות זי איז מיט אַלע אירע פרטים און פרטי־פרטים געקומען פון הר סיני.

די דאָזיקע טאַלעראַנץ אין ענינים בין אדם למקום שפיגלט זיך אַפּ אין מייסטערס „בלבב ימים“ („אויפן ים“), וווּ רב יהודה מענדל דער חסיד רעדט אזוי צו זאָגן:

„דער שטן האָט מיט ניר זיך נישט געדאַרפט אַזויפיל מטריח זיין. מיר וווינען ווי צוויי נאַענטע שכנים. ווען איך האָב געטראַכט צו פאַרן קיין ארץ־ישראל, האָב איך אים געזאָגט: פאַרוואָס ביזטו פאַרוואַרט וועגן מיין פאַרן קיין ארץ־ישראל? ארץ־ישראל איז דאָך נישט געגעבן געוואָרן צו מלאכים, טאָ פאַר־וואָס זאָל איך אויך טאַקע נישט פאַרן? ווען דער שטן האָט געהערט מיין טענה, האָט ער מיר שוין מער נישט געשטערט...“.

אַט האָט איר דאָ די טאַלעראַנץ און די הנחה, אַז קיינער פון אונדו איז נישט פריי פון חטאים און דעריבער איז קיינער נישט באַרעכטיגט צו פסקענען וועגן אַנדערע, אַדער אפילו זיי זאָגן מוסר. עגנון פאַרטרעט סיי ירושלים של מעלה און סיי ירושלים של מטה. כל זמן מיר האָבן עגנונס, איז נישט פאַראַן קיין סכנה פון אַ קולטור־קאָמף אין מדינת ישראל. ער און זיינס גלייכן ווייזן דעם וועג, זיי אַזוי אַפּצוהיטן אַלטע רעליגיעזע ווערטן און דערביי נישט ווערן פאַרשטיינערט. ביי יידן איז עס מעגלעך, אפילו זייער לייכט און זייער אנגענעם צו טאָן... עגנון פּרעגט קיינמאָל נישט קיין קשיות וועגן די דרכים פון רבונן של עולם. ער פאַרלאָזט זיך אויף אים צו נוצן די מידת הרחמים ווען מיר פאַרדינען עס. ער ענדיקט אָפּט אַ דערציילונג מיט אַ שבת והודיה צום רבונן של עולם. איינע אַ דערציילונג ענדיקט זיך בוז הלשון:

„דיין חסד האָט אונדו נישט פאַרלאָזן עד היום, זאָלסטו אונדו אויך אַפּהיטן להבא...“.

איך וויל דאָ געבן לכל הפחות איין ביישפּיל פון עגנונס גנאדיקן הומאָר:

„אַ שטאַט וואָס האָט נישט געגעבן דער וועלט לכל הפחות איין דעלעגאַט צו אַ ציוניסטישן קאָנגרעס, און וועמענס נאָמען עס איז נישט פאַרשריבן אינעם ספר הזהב פון קרן קימת, קען מען פאַרלאָזן אָן חרטה...“.

עס איז אויך פאַראַן עגנונס תורה שבעל־פה. ער איז בטבע נישט קיין עסיי־איסט, און זיינע מיינונגען וועגן ציוניזם, ישראל־פּאָליטיק, יידן און די וועלט בכלל זענען פאַראַנקערט אין אַפּאָריזמען בעתן שמועסן מיט פריינד און חברים. אַט וואָס ער האָט געזאָגט וועגן דער מדינה און וועגן דוד בן־גוריון:

„געוויס האָב איך געוואָלט אַ יידישע מדינה, אָבער ווען מען וואָלט בעתן פּראַקלאַמירן די מדינה מיך געפּרעגט, פּראַקלאַמירן אַדער נישט, וואָלט איך זיך דערשראַקן. כּוואָלט געזאָגט: לאַמיר וואַרטן נאָך דרייסיק יאָר. איך נעם אָן, אַז יעדער פון אונדו וואָלט זיך דערשראַקן פאַר אַזאַ שריט. בן־גוריון, איך וועלכן כּהאָב פריער אַ טעות געהאַט און נישט געהאַלטן פאַר וויכטיק, האָט זיך נישט דערשראַקן“.

דאָ האָט איר אויך דעם איש אמת, וועלכער איז מודה אויף אַ גרויסן טעות. און אַט וואָס עגנון האָט געזאָגט וועגן סדר־עולם:

„דער אָפּטער רב האָט שוין אַמאָל געזאָגט: ווען דער קדוש ברוך הוא וואָלט איבערגעגעבן די וועלט אין מיינע הענט, וואָלט איך נישט געוואָלט וואָס צו טאָן...“.

עס איז, פאַרשטייט זיך, נישט ריכטיק, אַז עגנון האָט נישט קיין השפּעה. די וואָס זאָגן עס, האָבן אים נישט געלייענט, על כל פנים נישט אין העברעאיש. דערצו האָבן זיי אַ שאַנס פאַר נאָך אַ טענה. עגנון זאָגט אַזוינע נודניקעס, אַז

השפעה איז אין די הענט פון רבוננו של עולם, ווי אלע אנדערע ברכות, און ווערט פון זיי פטור. בעצם האָט עגנון זייער אַ גרויסע השפעה.

מען דאַרף געדענקען, אַז ער איז נישט קיין שרייבער פאַר דורכשניטלעכע לעזער. ער איז „אַ שרייבער פאַר שרייבער“. מען נעמט אים נישט מיט צו לייענען אויף דאָטשע. ער מאַכט נישט קיין קאָנצעסיעס אויף דעם געביט. אים דאַרף מען לערנען און נישט לייענען, און ווער עס קען נישט לערנען — קען נישט עגנון. אָבער עגנונען לערנט מען אין די שולעס פון מדינת ישראל. אים לייענען די, וועלכע שרייבן אַליין, אָדער האַלטן לעקציעס וועגן ליטעראַטור. ער האָט דעריבער אַ גרויסע אומדירעקטע השפעה. פאַר די צווישן אונדז, וועלכע שרייבן העברעאיש, בלייבט ער כסדר אַ מורה־דרך און אַ קוואַל פון וויסן, פון חכמה און פון סטיליסטישער השראה. קען דען אַ שרייבער פאָדערן נאָך עפעס פון רבוננו של עולם? ...

עגנון אַליין זאָגט :

„אָפּטמאָל פּרעג איך זיך: פאַרוואָס שרייב איך דאָס אַלץ? וואָס איז אין דעם אַלעם פאַראַן, וואָס מען האָט נאָך נישט געזאָגט פאַר מיר? וואָס האָב איך צו זאָגן? און איך ענטפער, אַז איך שרייב היות איך געפין מנוחה אין שרייבן“.

דאָס איז אַ גרויסע מדרגה, אפילו גרעסער איידער דער נאָבעל־פּרייז...

בריסל 1967.

ישראל זאנגוויל און יידיש

פון יוסף לעפשוויטש (לגאנדא)

„בארימטער ענגלישער שריפטשטעלער. פון זיינע ווערק, וואָס האָבן אַ שייכות צו יידן, זענען אַלע איבערגעזעצט אין יידיש. פון זיינע דראַמען זענען אויף דער יידישער בינע אויפגעפירט געוואָרן: „דער קעניג פון די שנאַרערס“ (1905, אין יעקב אַדלערס טעאַטער), „די קינדער פון געטאַ“ (1904). אַ הייסער אָנהענגער פון דער יידישער שפראַך, מיט אַ פאַרשטענדעניש פאַר דער אידעע פון דעם יידישיזם, האָט ער זיך אינטערעסירט מיט דער יידישער ליטעראַטור, געווען פאַרזיצער אויף די ערנאָונטן לכבוד מאָריס ראָזנפעלד און שלום-עליכם אין לאַנדאָן, געפרוּווט אפילו האַלטן אַ רעדע אויף יידיש לכבוד דער ווילנער טרופע. ער האָט אויך געשריבן אַ הומאָריסטישע פאַעמע אין יידיש.“

דאָס האָב איך גענומען פון זלמן רייזנס לעקסיקאָן. און דאָ איז אַ באַדן, אויף וועלכן מען קען בויען אַ ברייטערן אָפשאַץ וועגן זאָנגווילן און זיין שייכות צו יידיש-לשון און יידישע ליטעראַטור און צום יידישן שטייגער-לעבן פון מזרח-איראָפּע, פון וואָנען זיין טאַטע און מאַמע זענען געקומען, ווי אימיגראַנטן קיין לאַנדאָן. עס איז גראַד די וואָך הונדערט יאָר, ווי ישראל זאָנגוויל איז געבוירן געוואָרן אין לאַנדאָנער געטאַ, אין ווייטשעפל.

זלמן רייזן מאַכט אַ טעות, ווען ער גיט איבער אין זיין לעקסיקאָן, אַז זאָנגווילס עלטערן האָבן אויסגעוואַנדערט פון פּוילן, נאָר זיין מוטער איז געקומען פון פּוילן, פון אַ דערפּל מיטן נאָמען סוואַנישטשע נעבן בריסק, בריסק דליטא. איר פאָטער איז דאָרט געווען אַ מילנער. זאָנגווילס פאָטער איז אָבער געקומען פון לאַטווע, פון אַ שטעטל, וואָס הייסט ראַווינישעק, וווּ די זאָנגוויל-משפּחה האָט נאָך געלעבט, ווען היטלערס נאַציס זענען אַריין אין לאַטווע.

זאָנגווילס פאָטער איז געווען אַ קאַנטאַניסט, איינער פון די יידישע יינגלעך, וואָס מען האָט געכאַפט אין מיליטער, און ווען ער איז אַלט געוואָרן צוועלף יאָר איז ער אַנטלאָפּן פון מיליטער און געוואַנדערט איבער איראָפּע ביז ער איז אָנגעקומען קיין לאַנדאָן. דאָס איז געווען אין יאָר 1848, דאָס יאָר פון די גרויסע רעוואַלוציעס אין איראָפּע, ווען עס האָט זיך אָנגעהייבן אַ שטראָם פון יידישער איינוואַנדערונג קיין ענגלאַנד. אָבער ווייטשעפל איז נאָך דאָמאַלסט נישט געווען דער גרויסער יידישער צענטער, אַן אמת-יידיש שטעטל, אַזוי ווי אין דער היים, ווי שלום אַש האָט עס געזען, ווען ער איז געקומען קיין לאַנדאָן אין

1906. די גרויסע איינוואַנדערונג פון מזרח-איראָפּע האָט זיך ערשט אָנגעהויבן אין 1881, נאָך די רוסישע פּאָגראַמען, ווען ישראל זאָנגוויל איז שוין געווען אַ בחור פון 17 יאָר, איז שוין געווען אַ לערער אין דער גרויסער יידישער ראַטשילד-שולע אין וויטשעפּל און האָט שוין געשריבן זיינע ערשטע זאַכן, צווישן זיי אויך שקיצן פון וויטשעפּלער טיפּן, וואָס ער האָט שפּעטער אַריינגע-
נומען אין זיין בוך "קינדער פון געטאַ".

ווען ישראל זאָנגוויל איז געבוירן געוואָרן, איז וויטשעפּל געווען אַ היים פון די האַלענדישע יידן, ספרדים, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין ענגלאַנד מיט פּופּזיק יאָר פּריער, ווען דער האַלענדישער קעניג ווילהעלם איז געוואָרן אויך קעניג פון ענגלאַנד צוזאַמען מיט זיין פּרוי, די ענגלישע קעניגין מאַרי. די האַלענדישע יידן זענען שוין געווען היפּשלעך אַנגליזירט, און איינער פון זיי, הערצלס פּריינד און סעקרעטאַר, יעקב דע האַאו, האָט שפּעטער באַשריבן, זוי אַזוי די זאָנגוויל-משפּחה איז "געווען פון די ערשטע רוסישע יידן, וואָס זענען געקומען וווינען אין אונדזער ענגלישער גאַס". דע האַאו און ישראל זאָנגוויל זענען אויסגעוואַקסן אין דער זעלבער וויטשעפּלער גאַס. מיט יאָרן שפּעטער זענען ביידע געוואָרן הערצלס נאָענטסטע מיטאַרבעטער און פּריינד.

ווען זאָנגוויל האָט זיך גענומען אין 1891, צו זיינע איין און צוואַנציק יאָר, צו שרייבן זיין מייסטער-ווערק "די קינדער פון געטאַ", איז שוין וויטשעפּל געווען באַזעצט פון מאַסן יידישע איינוואַנדערער פון פּוילן און רוסלאַנד, ליטע און לאַטווע און רומעניע. ס'איז שוין געווען פול מיט יידיש לעבן און מיט יידיש לשון.

זאָנגווילס טאַטע-מאַמע האָבן, ווי כמעט אַלע טאַטע-מאַמעס, דאַמאָלסטיקע איי-מיגראַנטן, גערעדט אין שטוב יידיש מיט די קינדער. ישראל זאָנגוויל איז אויס-געוואַקסן אין אַ יידיש-רעדנדיקער סביבה. אין זיינע בעסטע יוגנט-יאָרן, פון זיבעצן ביז פיר און צוואַנציק יאָר, איז וויטשעפּל געוואָרן דאָס יידישע שטעטל. עס האָט געקאָכט מיט יידישקייט. זאָנגוויל האָט זיך באַקענט אין וויטשעפּל מיט אימבערן, דעם פּאָעט פון "התקוה", וועמען ער האָט אַריינגעפירט ווי איינעם פון די הויפּט-העלדן אין די "קינדער פון געטאַ"; ער האָט זיך באַקענט מיט אַנדערע יידן, יידישע שרייבער און אַקטיאָרן, רבנים, דינים, מששים, משגיחים, אפיקורסים, סאַציאַליסטן, אַנאַרכיסטן, אַרבעטער-פירער און אויך אַרבעטער, בעלי-מלאכה, חסידים. זיי זענען אַלע דאָ אין זיינע ביכער.

מען שפּילט ביי אים יידיש טעאַטער. דער מגיד און דער רב רעדן יידיש צום עולם און אויפן שטרייק-מיטינג זענען די רעדעס אויף יידיש. "עס פּאָר-שטייט זיך" — זאָגט דער אַרבעטער-פירער אין זאָנגווילס "קינדער פון געטאַ" צו אימבערן, "געוויס" — ענטפּערט אים אימבער. אין זיינע יאָרן האָט מען נאָך גערעדט דייטש-מערש און ביי זאָנגוויל האָט געוויקט אויך זיין באַקאַנטער "קאַנגרעס-דייטש". אַזוי צום ביישפּיל, אין זעלביקן קאַפיטל וועגן שטרייק-מיטינג, הייבט אָן דער אַרבעטער-פירער שמעון וואַלף מיט אַ פּראָגע צום עולם: "זינד זי צופּרידן מיט איר טשערמאַן? האָט איינער עטוואָס צו זאָגן קעגן מיר?"

זאָנגווילס פּאָטער, משה זאָנגוויל, האָט זיך קיינמאַל נישט אויסגעלערנט רעדן

ענגליש. זיין לשון איז געבליבן יידיש. ער איז געווען אַ שטאַרק פרומער ייד און אַ לערנער. אַ צייט איז ער געווען אַ שמש אין אַ ווייטשעפלער שול. שפעטער, אַז ישראל זאָנגוויל האָט זיך עס געקענט דערלויבן, האָט ער דערפילט דעם טאַטנס בקשה און האָט אים געשיקט וווינען אין ארץ-ישראל, אין ירושלים, ווו ער פלעגט דאווענען ביים כותל מערבי און זיצן אין שטיבל און לערנען. ער האָט אין ווייטשעפל געלערנט מיט ישראל און מיט אַנדערע יינגלעך גמרא. ישראל זאָנגוויל האָט וועגן דעם שפעטער דערציילט, אַז ווען ער איז געווען אַ יינגל האָט ער געלערנט ביים טאַטן חומש און תנ"ך און גמרא מיט יידיש-טייטש, ווייל אַנדערש האָט דער טאַטע נישט געקענט. ער האָט אויך געקענט העברעאיש. האָט ער דאָך איבערזעצט, ווי ענגלישע לידער, אַ סך תפילות און פיוטים, אין דער ענגלישער איבערזעצונג פון מחזור, און ער האָט זיי אפילו געדרוקט אין זיין בוך עסייען „דער קול פון ירושלים“, ווי אַ באַזונדער קאַפיטל א. נ. „לידער פון דער סינאַגאָגע“, ער האָט אויך איבערזעצט אויף ענגליש איבן-גבירול. ס'איז אַ שוין בוך, דיכטעריש גוט איבערזעצט און אין פילאָזאָפישער הינזיכט ערנסט זיך אַריינגעטראַכט אין גבירולם געדאַנק.

אַבער אין דער זעלביקער ווייטשעפלער סביבה, אין וועלכער ישראל זאָנגוויל איז אויסגעוואַקסן, איז אויך געווען אַ שטאַרקע שנאה צו יידיש פון די אַנגלי-זירטע קאַרפּן-קעפּ, די פילאַנטראָפּן ראַטשילד און אַנדערע, און די לערער פון דער ראַטשילד-שולע, וואָס האָבן געוואַלט, אַז די קינדער זאָלן לערנען די שפּראַך פון לאַנד און אַפּגעבן די מלוכהשע עקוואַמענס, כדי זיך קענען איינאַר-דענען אין ענגלאַנד. מען דאַרף אויך זיין גערעכט צו די דאָזיקע מענטשן, וואָס האָבן מורא געהאַט, אַז די ניי-צוגעקומענע יידן וועלן בלייבן אַ פרעמדער עלע-מענט אין לאַנד. זיי האָבן עס געמיינט ערנסט מיט זייער אַנגליזאַציע. שפעטער ווען יידיש איז מער נישט געווען קיין געפאַר פאַר זייער אַנגליזאַציע און פאַר-קערט, די קינדער, וואָס זענען געאַנגען אין ענגלישע שולעס האָבן זיך אַליין אַנגליזירט און עס איז אַנטשטאַנען אַ געפאַר, אַז זיי גייען אוועק צו ווייט פון יידישקייט, האָבן זיי נישט נאָר געמילדערט זייער שטעלונג צו יידיש, נאָר געוויסע פון זיי, ווי למשל, סיר באַזיל הענריקעס, פון אַ משפּחה, וואָס לעבט אין ענגלאַנד פון קראַמוועלס צייט, האָבן אַנגעהייבן אַגיטירן, אַז די יונגע יידן זאָלן זיך מער באַקענען מיט יידיש ווי אַ קוואַל פון יידיש לעבן און פילן. אַבער דאַמאָלט, אין זאָנגווילס צייט, האָבן זיי געמאַכט חזק פון יידיש.

זיי האָבן יידיש גערופן זשאַרגאַן. זיי האָבן עס פאַרמיאוסט ביי די קינדער און די קינדער האָבן זיך געשעמט מיטן זשאַרגאַן. „שמוציקער יידיש“ — זאָגט איינער פון די קינדער אין דעם בוך „קינדער פון געטאַ“. און די עלטערע טאַכטער, וואָס פאַסט אויף איבער די יינגערע קינדער, דערציילט און באַרימט זיך: „דער טאַטע און די באַבע רעדן נאָר יידיש, זיי קענען נישט קיין ענגליש. אַבער איך לאָז נישט די קינדער רעדן קיין יידיש, נאָר צום טאַטן און צו דער באַבע, ווייל אַנדערש פאַרשטייען זיי נישט. די קליינע אַבער רעדט נאָר ענגליש. בלויז ווען זי צעוויינט זיך, שרייט זי אויף יידיש: „ווי איז מיר“.

ביי ישראל זאָנגוויל איז יידיש געווען אַ זשאַרגאַן. אין בוך „קינדער פון

געטאָ" דערציילט ער, ווי אין ווייטשעפל הענגען פלאקאטן און מענטשן רעדן "יידיש, דער פארדארבנסטער זשארגאָן, וואָס עס איז ווען געווען". זלמן ריזן דערציילט אין זיין לעקסיקאָן, אַז זאָגווייל האָט אפילו געשריבן און געדרוקט אַ "הומאַריסטישע פּאָעמע אין יידיש". איז דאָס געווען אַ יידיש, אַ דייטשמערישער, אַ "קאַנגרעס־דייטש", זשאָרגאָן, איברינגס איז דאָך דאָס געווען דער לשון פון די משכילים בכלל, אויך אין מזרח־אײראָפּע, די משכילישע שפּראַך, ווייל פּראָסט יידיש איז געווען פאַר זיי צו גראַב. האָט דאָך דובנאָוו מאַקע אַ בוך, וואָס ער רופט אָן "פון זשאָרגאָן ביז יידיש". און דעם ווונדער האָבן מיר דערלעבט — האָט ער אונדז דערמאָנט — ערשט אין "אונדזער דור". די פּאָעמע האָט זאָגווייל געדרוקט אין אַן ענגליש־יידישן בלאַט, מיט ענגלישע אותיות, אַזוי ווי זשאַבאַטינסקי האָט געוואַלט מען זאָל שרייבן עברית און ווי ד"ר אַלשוואַנגער האָט געדרוקט זיין בוך "ראָזשינקעס מיט מאַנדלען" אין דער שווייץ.

אנב האָט זאָגווייל רעצענזירט אַלשוואַנגערס בוך פאַר דער "איטא". דאָס איז געווען אין 1921, ווען זאָגווייל האָט שוין געהאַט אַ גאַנץ אַנדערע און פיל בעסערע באַציאונג צו יידיש. איך בין דאַמאַלסט געווען אי זאָגוויילס אַ פריינד, אי דער רעדאַקטאָר פון "איטא", עס ליגן נאָך ביי מיר זיינע בריוו וועגן דעם. "אַט שיק איך איצט די יידישע אויסדרוקן וואָס איך ציטיר אויף יידיש אין מיין אַרטיקל".

דאָס ליד, וועגן וועלכן זלמן ריזן רעדט, האָט זאָגווייל געשריבן פיל יאָרן פריער, כמעט פערציק יאָר פאַר דער דערמאָנטער רעצענזיע פון אַלשוואַנגערס בוך, פאַר דעם ערשטן ציוניסטישן קאַנגרעס, ווו זאָגווייל איז געווען צוזאַמען מיט הערצלען. דאָס ליד האָט ער געשריבן איידער ער האָט געשריבן זיין ערשט גרויס ווערק "קינדער פון געטאָ" מיט זיבעציק יאָר צוריק, בעת ער איז נאָך געווען אַ יונגער זשורנאַליסט און האָט זיך לוסטיק געמאַכט ווי אַ קאַלומניסט אין אַן ענגליש־יידישן בלאַט אין לאַנדאָן "דזשואיש סטאַנדאַרד". אגב שילדערט ער די רעדאַקציע און זיין אַרבעט דאָרט אין "קינדער פון געטאָ". אינטערעסאַנט, אַז זיין קאַלום פלעגט ער חתמענען מיטן נאָמען "מאַרשאַליק".

זאָגוויילס יידישע פּאָעמע לייענט זיך אַזוי :

מיינע שוועסטער, ברידער, גרינע,

הערט צו מיין פאַרנופטיק וואָרט,

דאָס פון דיווער גראַנד מדינה,

מען שיקט אייך נישט ווידער פאַרט.

אייך איז עס גענוג באַקאַנט,

ענגלאַנד איז נישט איין יידיש לאַנד.

דרום זאָלט איר אייך שטרענג בעשטרעבן

ווי ענגלישמען צו לעבן.

קאָגעל מוזן זי פאַרגעסן,

קריסטמאַס פּוּדינג זאָלט איר פרעסן.

ווען זי מיינט וואָרטע הערן,
ווייך זי זיין געטרט, געשאַצט,
ענגלישמענער וועט איר ווערן,
אונד אין פאַרלאַמענט געזעצט.

דאָס איז נישט דאָס איינציקע יידישע ליד, וואָס געפינט זיך ביי זאַנגוויילן.
למשל, אין „קינדער פון געטאָ“ פרעגט ער, מיט לאַטיינישע אותיות, און מיט אַן
ענגלישע איבערזעצונג זיינע:

אונד היי ווי איזט מיר,
ווי שלעכט איז דאָך מיר,
איך בין פערטריבן געוואָרן,
יונגערהייט פון דיר.
מינעמט אַוועק די חתנים פון די כלות.

זאַנגווייל איז בכלל געווען אַ מענטש, וואָס לאָזט זיך לערנען. אַזוי צום
ביישפּיל, שרייבנדיק וועגן זיין עסיי „די לאַגע פון יידישקייט“, דערציילט ער, אַן
„אין די פינף און צוואַנציק יאָר זינט איך האָב געשריבן דעם עסיי, האָבן זיך
מיינע מיינונגען אַזוי געביטן, אַז איך וואָלט היינט אַ סך ערטער גאַנץ אַנדערש
געשריבן.“

איז טאַקע אין 1904 אַרויסגעגאַנגען אין לאַנדאָן אַ יידישע ביילאָגע צום
ענגליש-יידישן זשורנאַל „דזשוואַיש וואַרלד“ („יידישע וועלט“), אונטער דער
רעדאַקציע פון לוציאַן מאַללי און אין ערשטן נומער איז די ערשטע זאַך אויפן
ערשטן זייטל „אַ בריף פון מר. זאַנגווייל“ וועגן דער וויכטיקייט פון יידיש. איך
ווייס נישט, איך גלויב קוים, צי דער יידישער טעקסט איז זאַנגוויילס, ווייל אין
זעלביקן נומער איז אויך געדרוקט זאַנגוויילס בריוו, דער זעלביקער בריוו, אין
ענגליש — דער אַריגינאַל. די יידישע איבערזעצונג איז מסתמא געמאַכט געוואָרן
פון יעקב הדס, וואָס האָט כמעט ווי רעדאַגירט אַט די יידישע ביילאָגע.

„מיט גרויס פאַרגניגן — הייבט זיך אַן דער בריוו — האָב איך גע-
הערט פון דעם אַבזיכט הערויסצוגעבן אַ אידישע ביילאָגע, איך האָב
קינמאַל נישט געקענט פאַרשטיין וואָרום אַ שפּראַך וואָס ווירד גערעדט
ביי פּילייכט מער ווי אַ העלפט פון דער אידישער ראַסע, זאָל בעטראַכט
ווערן מיט אַזויפיל שרעק, אַזוי ווי דאָס וואָלט געווען אַ לעסטערונג. זעקס
מיליאָן רעדנער זענען גענוג צו געבן אַ היסטאָרישע ווירדיגקייט צו
אירגענד וועלכע שפּראַך, וועהרענד איין גרויסער שרייבער איז גענוג צו
מאַכן עס הייליג און אונטערבלעך.“

מען רעכענט, דאָס אידיש איז אַ פּערדאַרבענע דייטש.
דאָס איז געוויס ניט ריכטיג, אָבער ווען זאַגאַר דאָס זאָל זיין אַ
פאַרדאַרבענע דייטש, מאַכט אויך ניט אויס, יעדע שפּראַך איז אַ פּער-

דערבונג פון א פריערדיקער שפראך. פראנצויזיש, שאַטלענדיש, שפּאַניש, פּאַרטוגעזיש, רומעניש, זענען אַלע אַ פּערדערבונג פון לאַטייניש. די הויפּט-זאַכע איז דאָס אידיש פאַרקערפּערט דעם תּמציז פון אַ לעבן, וואָס איז ניט גלייך צו איין אַנדער לעבן.

אגב איז אין דער ביילאָגע אויך פאַראַן „וואַרשעווער בילדער“ פון פּרץ, אַ בריוו פון וואַרשע פון דוד פּרישמאַן און אַן אַרטיקל פון נחום סאַקאַלאָוו. און אַזוי אין די ווייטערדיקע נומערן — פּרץ, דוד פּרישמאַן, סאַקאַלאָוו, סירקין און אַנדערע וויכטיקע יידישע שרייבער.

אין זאַנגווילס בוך עסייען „דער קול פון ירושלים“ געפּינט זיך אַן עסיי „שפּראַך און יידיש לעבן“, וואָס ער האָט אַנגעשריבן פאַר סאַקאַלאָווס יובל-בוך. איז עס אַ לויב-געזאַנג פאַר יידיש:

„מאַריס ראָזנפּעלד, גאַלדפּאַדען, גאַרדין, דוד פּינסקי, פּרץ, אַעט, שלום-עליכס און אַנדערע גיבן איבער דעם אמתן טעם פון יידישן לעבן. פון יידיש שאַפּט זיך אַ בילד פון דער יידנגאַס. נעמט אַוועק אַלע דייטשע עלעמענטן פון יידישע ווערטער — דאָן וועט בלייבן אַ רייך בילד פון דעם גייטיקן לעבן פון די יידן אין גלות, וואָס וועט אונדז ווייזן פאַרוואָס זיי האָבן אַנגענומען אויסדרוקן, גלייכע ווערטער, וויצן, משלים זענען גענוג באַווייזן דערפאַר.“

זאַנגווילס דערציילונגען זענען פול מיט ווערטער פון יידישן ווערטערבוך, מיט יידישע וויצן און משלים און גלייכווערטער. ער גיט צו אין זיינע ביכער אויפקלערונגען פאַר גויים און פאַר יידן, וואָס קענען נישט קיין יידיש, פון די יידישע ווערטער און אויסדרוקן, וואָס ער באַנוצט, ווי צום ביישפּיל, קדיש, קהילה, קינד, משומד, נאַרישקייט.

שלום אַש האָט מיט מיר אַפּט גערעדט וועגן זאַנגווילן, וועלכן ער האָט גע- שטעלט ווי אַ יידישן שרייבער אויף דער זעליקער הויך ווי פּרצן. אגב — שרייבט שלום אַש אין זיין דערציילונג „אין אַ קאַרנאַוואַל-נאַכט“ — אַז די לעגענדע איז אויך באַנוצט געוואָרן פון זאַנגווילן אין איינער פון זיינע דער- ציילונגען. שלום אַש האָט זאַנגווילן באַצייכנט ווי אַ פּאַלקס-דיכטער, אַ יידישער פּאַלקס-דיכטער, וואָס האָט זיך צוגעהערט צו די מעשיות, וואָס די יידן אין ווייטשעפּל האָבן דערציילט, מעשיות, וואָס זיין טאַטע האָט אים דערציילט, מעשיות פון דער אַלטער היים, און ער האָט זיי קינסטלעריש איבערדערציילט אויף ענגליש. ער האָט אַריינגעבראַכט יידישע ווערטער, ווי בדיחן אַדער מצבה אין דער ענגלישער שפּראַך, און יידישע באַגריפּן, און יידישע פּאַלקס-מעשיות, וועגן מלאך-המוות וואָס האָט חתונה געהאַט מיט אַ יידינע, וועגן סמבטיון, וואָס רוט שבת, מעשיות וועגן אליהו הנביא, וועגן יידישן לעבן אין די מזרח- איראָפּעאישע שטעט. ער האָט דאָס אַלץ איבערדערציילט אויף ענגליש. ס'איז נישט אַ דער ענגלישער ליטעראַטור קיין צווייטער מיט אַזוי פּיל יידיש וויסן

און ליבע פאר יידן און יידישקייט, ווי זאנגוויל. און עס איז וויכטיק, וואס ער האט אויסגענומען ביי די ענגלישע קריטיקער, און שרייבער און לייענער, ווי א שאפער פון לעבעדיקע געשטאלטן, מענטשן, וואס זענען נישט בלויז פאפיר, נאר פלייש און בלוט.

זלמן רייזן דערציילט אין זיין לעקסיקאן, אז זאנגוויל האט אפילו געפרווט האלטן א רעדע אויף יידיש לכבוד דער ווילנער טרופע. דאס איז געווען אין 1921, ווען די ווילנער, מיט דוד בערמאן, זענען געווען אין לאַנדאָן. ס'איז געווען א קליינע מסיבה אין א לאַנדאָנער האַטעל נאָך א פאַרשטעלונג. זאנגוויל איז פלוצלונג אויפגעשטאנען און געזאגט, אז ער איז באַגייסטערט פון דעם שפילן און פון בערמאנס אויפירונג. אז ער וויל זיי געבן זיין פיעסע "קעניג פון די שנאָרערס" צו שפילן אויף יידיש, אויב איר, וואָס איך בין מיט אים דאָרט געזעסן, וועל מאַכן די יידישע איבערזעצונג מיט אים, דאָס הייסט, מיט אים ביי דער זייט. דאָס איז געווען זיין רעדע אויף יידיש און אויף אַ גאַנץ גוטן יידיש.

ליידער איז פון דעם פלאַן גאַרנישט געוואָרן, ווייל די ווילנער, שיכור מיטן דערפאלג, האָבן זיך אָנגעהייבן אַרומצוקריגן און זענען זיך צעפאלן. ביי מיר ליגן נאָך בריוו, וואָס פאַרשידענע מענטשן פון און אַרום די ווילנער האָבן געשריבן זאנגווילן, אז זיי און נישט קיין אַנדערן זאָל ער געבן די פיעסע. מ'האַט געוואָלט גיין איבער בערמאנס קאַפּ. דער אַקטיאָר אורא האַט געשריבן זאנגווילן, אז ער וועט די פיעסע אויפירן "בעסער ווי אַלע אַנדערע טעאַטערס". סאַמי גראַנעמאַן, דער דייטשיידישער דראַמאַטורג, האַט אונטערשטיצט אוראס בקשה מיט אַ לאַנגן בריוו אויף דייטש. דער אַקטיאָר שנייער פון דער ווילנער טרופע האַט מיר געשריבן פון וואַרשע, אז "נישט קענענדיק אייניקן זיך מיט אוראן, איז די טרופע, וועלכע איז געווען אין לאַנדאָן, זיך צעפאלן אויף צוויי טיילן. אורא האַט אַרגאַניזירט אַ נייע זאַך". האַט זאנגוויל געזאָגט אוראן און גראַנעמאַנען — לא. ער האַט געהאַלטן דערביי, אז די פיעסע האַט ער צוגע-זאָגט דער גאַנצער טרופע, און בפרט בערמאַנען, אז ער זאָל זי אויפירן. אויך האַט ער געהאַלטן, אז די איבערזעצונג מוז געמאַכט ווערן פון מיר און פון אים אַליין נעבן מיר. איז טאַקע זיין "קעניג פון די שנאָרערס" נישט אויפגעפירט געוואָרן פון די ווילנער.

זלמן רייזן דערציילט אין זיין לעקסיקאן, אז זאנגווילס "קעניג פון די שנאָרערס" איז אויפגעפירט געוואָרן פון יעקב אַדלערן אין ניו-יאָרק נאָך אין 1905. איך ווייס נישט וואָס פאַר אַן איבערזעצונג אַדלער האַט געשפילט, נאר זאנגוויל איז געווען אויפגעבראַכט, ווייל די פיעסע איז אַרויסגעקומען, ווי אַן "אַפערצא-בופע", אַ זינג-און טאַנץ-קאַמעדיע. "איך בין אויפגעבראַכט אויף אַדלערן" — האַט זאנגוויל דאַמאַלט געשריען. דעריבער האַט ער איצט געוואָלט זיין זיכער מיט דער נייער פאַרשטעלונג. ער האַט געהאַט אמונה צו בערמאַנען, וועלכער איז געבליבן אַ צייט אין לאַנדאָן און האַט זיך עטלעכע מאל געזען מיט זאנגווילן. רעדנדיק וועגן זאנגווילס קענען זיך מיט שלום-עליכם, מיט געוויסע ווערק פון פרצן און מיט אַ צאָל אַנדערע יידישע שרייבער, מוז מען אָבער אָנווייזן, אז

די באקאנטשאפט איז געקומען שפעטער. זאגוויל האָט גענומען שרייבן זיינע יידישע זאַכן נישט אונטער דער השפעה פון דער יידישער ליטעראַטור. ער איז אין דעם זין געווען אַריגינאַל. ער האָט זיך גענומען שילדערן דאָס יידישע לעבן אין זיינע דערציילונגען אין דער זעלביקער צייט, אפשר מיט אַ פאַר יאָר פריער. ווי פּרץ און שלום-עליכם, כאָטש מענדעלעס ערשטע זאַכן שטאַמען פון דער צייט, ווען זאָגוויל איז ערשט געבוירן געוואָרן.

מיר דוכט זיך, אַז געווירקט אויף זאָגווילן האָט היינע, וועלכער איז געווען פאַר מענדעלען, און היינע האָט אויך שטאַרק באַאיינפלוסט די יידישע ליטעראַטור. זאָגוויל האָט אַריינגענומען היינען צווישן זיינע טרוימער פון געטאָ, ער האָט אים אָפט דערמאָנט. ער האָט אין זיך געהאַט עפעס פון היינעס בייסנדיקן וויץ. ענגלישע קריטיקער האָבן אים פאַרגליכן מיט היינע, מיט היינעס גייסט. היינעס „רבי פון באַכאראַך“ און זיינע שילדערונגען פון זיין אַרומפאַרן איבער די געטאָ-שטעטלעך פון פוילן האָבן זיכער באַווויגן זאָגווילן צו שרייבן וועגן די פוילישע און רוסישע יידן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין לאַנדאָן. אָבער מען טאָר נישט זוכן צו פיל השפעות. ער האָט, ווי יעדער שרייבער, געשילדערט די מענטשן און די סביבה אַרום אים אזוי זיין לערער, זיין אמתער מייסטער, ווי ער אַליין האָט דערקלערט, איז געווען דיקענס.

זאָגווילס נאָענטקייט מיט דער יידישער ליטעראַטור קומט פון דער ענלעכ-קייט פון געוויסע יידישע שרייבער, איינער צום צווייטן, צי זיי שרייבן יידיש, אָדער עברית, אָדער ענגליש, אָדער דייטש, אָדער פראַנצויזיש. סטעפאַן צווייגס אלמנה, פּרעדעריקאַ צווייג, אַליין אַ שרייבערין, האָט מיר געשריבן ווען מײן זאָגוויל-בוך איז אַרויס, אַז ס׳איז פאַראַן אַ סך ענלעכקייט אין דעם שרייבן פון זאָגוויל און שלום אַש און אויך סטעפאַן צווייג, כאָטש — האָט זי צוגעגעבן — עס זענען פאַראַן אונטערשידן און זיי זענען אויך אינטערעסאַנט. זיי קומען דערפון וואָס זיי האָבן געלעבט אין פאַרשידענע סביבות. למשל אין סטעפאַנס לעבן האָט עס אַ גרויסן באַדייט, וואָס אין זיין ווין איז נישט געווען קיין געטאָ.

זאָגווילס ווייטשעפּל און שלום-עליכם קאָסרילעווקע זענען געקומען אויף דער וועלט כמעט אין איין צייט. זאָגוויל איז נאָך נישט געווען קיין צוואַנציק יאָר אַלט. ער און שלום-עליכם און פּרץ זענען געווען אַרום דעם זעלביקן עלטער. זיי זענען געווען עטלעכע יאָר נאָר עלטער. דאָמאַלסט האָט ער גע-נומען פון זיך אַליין, בעת ער איז געווען אַ לערער אין דער ראַטשילד-שולע, צו שילדערן די יידישע מענטשן און די יידישע סביבה אַרום אים. זיין קוואַל איז געווען דאָס לעבן אַליין און די מעשיות, וואָס מענטשן האָבן אים דערציילט, בפרט זיין טאַטע, וואָס פלעגט זיצן מיט אים און מיט די אַנדערע קינדער, און זיי דערציילן מעשיות. אַזוי גיט עס איבער זאָגוויל אַליין אין זיין בוך „קינדער פון געטאָ“ — ווי משה אַנכעל זיצט און דערציילט די קינדער מעשיות, אַלטע יידישע מעשיות, פאַלקס-מעשיות און אויך פאַלקס-לידער. און אַזוי ווי עס שטייט אין בוך, אַזוי איז עס געווען. דער טאַטע האָט דערציילט „די קינדער“ אויף יידיש — אַזוי רופט ער זיי אויך אויף ענגליש. אונדזערס אַן אימפּאַרטירט וואָרט, וואָס ער האָט צווישן אַנדערע אַריינגעבראַכט אין דער ענגלישער שפּראַך (אַזוי

ווי היינע האָט אַרײַנגעפירט עטלעכע ײִדישע װערטער אין דײַטש, „די קינדער האָבן גערעדט ענגליש“.

איך גלויב נישט, אַז זאַנגוויל האָט געלייענט שלום־עליכם אײדער זײ האָבן זיך באַקענט אין לאַנדאָן, אין 1906. אין דעם זעלביקן יאָר, 1906, איז אַרויס העלענאַ פראַנקס ערשט בוך איבערזעצונגען פון פּרעס מעשיות, און דאָס בוך האָט זאַנגוויל געלייענט. ער האָט עס דאַמאָלסט געמאַכט דעם פאַרגלייך פון פּרעס מיט האַנס אַנדערסען. „דער גרויסער ײִדישער שרײַבער פּרץ — האָט ער גע־שריבן — װאָס האָט אַזוי װונדערלעך געשילדערט דאָס ײִדישע פּאָלק, די פּאָלקס־מענטשן, זײער לעבן און זײער גלויבן.“ און װען פּרץ איז געשטאַרבן אין 1915, האָט זאַנגוויל װעגן אים געשריבן: „אַלץ װאָס איך האָב געלערנט פון פּרעס איבערצײגט מײך, אַז ער איז דער גרעסטער שרײַבער װאָס האָט װען געשריבן אױף ײִדיש און נישט נאָר אױף ײִדיש — אין דער ליטעראַטור בכלל.“

צײ פּרץ האָט געקענט זאַנגווילס װערק װײס איך נישט. זאַנגווילס נאָמען האָט ער זיכער געהערט. מאַרק שװעד אין זײן בוך װעגן פּרעס דערמאָנט, אַז װען די „דזשװאַיש עדוקיישן סאַסיעטע“ אין אַמעריקע האָט אַרויסגעגעבן הע־לענאַ פראַנקס בוך איבערזעצונגען, אין 1906, האָט דער פּאַרלאַג פאַרגליכן זאַנג־װילן מיט פּרעס. די באַמערקונג געפֿינט זיך אױך אין פּרץ־בוך, װאָס עס האָט אַרויסגעגעבן אין 1937, ד״ר ל. ראַבאַק, אין זײן ענגלישן בוך איבער פּרעס חזרת ער איבער דעם פאַרגלייך פון פּרץ מיט זאַנגוויל.

אַבער שלום־עליכם האָט געקענט זאַנגווילן פּערזענלעך און ער האָט זיך דורכגעשריבן מיט אים. אײדער שלום־עליכם איז אַרויסגעפאַרן קײן לאַנדאָן, אױך אין 1906, כדי צו האַלטן זײנע רעפּעראַטן, װאָס זאַנגוויל איז ביים ערשטן רע־פּעראַט געװען דער יושב־ראש, האָט ער געשריבן אַ בריוו זאַנגווילן, און דאָרט האָט ער געזאָגט זאַנגווילן: „איך פֿיל זיך געשמײכלט, אַז איך װעל זיך באַלד טרעפּן מיט דעם גרויסן זאַנגוויל.“ אין דער זעלבער צײט האָט שלום־עליכם אױך געשריבן אַ בריוו צו ישראל כהן אין לאַנדאָן און געבעטן אים ער זאָל געבן אַ גרוס זאַנגווילן — זאָגט אים, אַז

„זײן דערפֿאַלג מיט דעם שמעלץ־טאַפּ האָט מײך שטאַרק געפֿרייט. יעדעס מאָל װען אַ ײִד צײכנט זיך אױס אין דער װעלט־ליטעראַטור איז דאָס פֿאַר מײך אַ געװאָלדיקע פֿרײד. איך װיל, אַז די װעלט זאָל װײסן װאָס מײך זאָגן און טראַכטן װעגן זיך.“

ס'איז אַ טבע בײ אַ טײל ײִדישע שרײַבער אױסצולײגן אַן ענגלישן נאָמען פון אַ ײִד, װאָס שרײַבט ענגליש, מיט דעם ענגלישן נוסח. איך האָב דערמאָנט ישראל כהן, אָפּט האָב איך געזען זײן נאָמען געדרוקט אױף ײִדיש אױזראַעל קאָהען. מײר אַלײן האָט דאָס געטראַפֿן מיט יעקב גלאַטשטיין און ער האָט שפּעטער אָפּגעדרוקט, אַז אױף ײִדיש װײס איך יוסף און נישט דזשאָזעף. און אַזוי האָט מען אָפּט אין ײִדישע בלעטער געשריבן „יזראַעל זאַנגוויל“ אַנשטאַט ישראל. בײ נחמן סײַרקין אין אַ לױב־געזאַנג צו זאַנגווילן אין „צוקונפּט“ שטייט עס טאַקע

„איזראעל זאָנגוויל“ און דאָס זעלבע ביי אב. קאהאַן אין „פאַרווערטס“ — „מײן פריינטשאַפט מיט איזראעל זאָנגוויל“ (1949). אָבער לרוב שרייבט מען אויף יידיש דעם נאָמען, ווי עס באַדאַרף צו זיין, ישראל זאָנגוויל.

„ער איז דער סימבאָל פֿון מאַדערנעס יידנטום — שרייבט נחמן סירקין — וואָס איז אַזויפיל מיט ווידערשפּרוכן. אין זאָנגוויל דעם מענטש, דעם פּאָעט, דעם פּילאָזאָף, דעם ענגלענדער, דעם ייד, דעם ציוניסט, דעם אַסימילאַטאָר, דעם שעפּער, דעם קריטיקער, דעם שפּאַ-טער, דעם גלויביקן, דעם גאַט־צעשטערער און גאַט־זוכער, זעען מיר דעם מאַדערנעס ייד אין אַלע זיינע פאַרבן“.

„נישט זאָנגוויל אַליין האָט געמאַלט דאָס יידישע געטאָ — שרייבט סירקין — אַלע יידישע דיכטער זענען דיכטער פֿון געטאָ. אָבער זאָנגוויל האָט דעם געטאָ דערהייבן צו זיין גרויסקייט. ביי מענדעלע איז דאָס לעבן פֿון געטאָ אַ לעבן פֿון נאַרישקייט, פינצטערניש, עלנד און שרעק, און די ערלייזונג איז די אויסלייזונג. די קינדער פֿון געטאָ זאָלן נישט לאָזן נאָך זיך קיין קינדער אין געטאָ. ביי שלום אַש איז נישטאָ קיין געטאָ, נישטאָ קיין קינדער אין געטאָ, נאָר ס׳איז פאַראַן דאָס יידישע שטעטל, וואָס שטייט אויף גאַטס ערד און זינגט די פרייד פֿון דער ערד. אַש זעט נישט אין אים קיין טראַגעדיע און נישט קיין קאָמעדיע און נאָך ווייניקער אַ טראַגיקאָמעדיע. דאָס שטעטל איז אַן עפּאָס, און אין עפּאָס איז נישטאָ קיין שבת, ווייל אַלץ איז וואַכעדיק, און נישטאָ קיין וואַכעדיקייט, ווייל אַלץ איז שבת. אָבער זאָנגוויל, דער פּאָעט פֿון געטאָ, גיט דעם געטאָ זיין העכסטן היסטאָרישן ווערט“.

ווען ס׳איז אַרויס מײן בוך אין ענגליש וועגן זאָנגוויל אין 1957, האָבן אַ סך קריטיקער זיך אָפּגערופֿן וועגן אים. איך וויל דערמאָנען דאָ נאָר צוויי מיינונגען, וואָס זענען דאָמאַלסט אָפּגעדרוקט געוואָרן אין דער יידישער פרעסע, פֿון פ. סאַנדלער אין „קולטור און דערציאונג“ און פֿון שאול גוטמאַן אין „אויפֿן אינדזל“. שרייבט סאַנדלער :

„זאָנגוויל איז געווען די אייגנאַרטיקסטע און באַפֿולעכסטע פּערזענ־לעכקייט, וואָס דאָס ענגלישע יידנטום האָט אַרויסגעגעבן. ער איז געווען אַ פעאיקער און אַ פּליטיקער שרייבער. אויף זיין אופן האָט ער אין זיינע ווערק אָפּגעשפּיגלט דאָס לעבן פֿון דער יידישער אַרעמקייט אין וויטשעפּל“.

און גוטמאַן :

„אַמאָל ווען איר ווערט באַהערשט פֿון דעפּעטיסטישע שטימונגען בנוגע יידישער שעפּערישקייט אין אַמעריקע, ווען איר ראַנגלט זיך

מיט ספקות, צי קען מען דערהאלטן אן אייגנארטיק קולטור־לעבן בען
יידיש רוקט זיך אלץ מער אָפּ און ענגליש פאַרנעמט דעם צענטער —
אין אַזאַ מין געמיט־צושטאַנד איז גוט זיך צו דערמאָנען אין ישראל
זאַנגוויל און ס'וועט ווערן אַ ביסל לייכטער, וואָרעם אויב דער קליינער
יידישער קיבוץ אין ענגלאַנד האָט געקענט אַרויסגעבן פון זיך דעם
עכטי־יידישן קינסטלער, ווי זאַנגוויל, אַ קינסטלער וואָס קען אין טיפ־
קייט, פאַטאַם, אויטענטיש יידישן אינהאַלט, זיך פאַרגלייכן מיט יידישע
און העברעאישע קינסטלער, וועט דער גרויסער יידישער קיבוץ אין
אַמעריקע נישט זיין בכוח אַרויסצוגעבן דאָגעבוירענע יידישע שריפט־
שטעלער? זאַנגוויל — דער גרעסטער יידישער שריפטשטעלער אין
דער ענגלישער שפראַך.

עטלעכע פון אונדז זענען געווען פרייטיק צו נאָכט ביי יצחק שניאורסאָן אין
שטוב און שניאורסאָן האָט ביים טיש מיך געבעטן דער ערשטער צו דערציילן
ווי עס האָלט ביי אונדז אין ענגלאַנד מיט יידיש לעבן, האָב איך דערציילט, ווי
מיר גרייטן צו זאַנגווילס הונדערט־יאָריקן געבורטסטאָג, ווי אַ סימן פון אונדזער
יידישער טעטיקייט. אָבער שניאורסאָנען איז געגאַנגען אין דעם, וואָס ענגלישע
יידן טראַכטן איצט וועגן חורבן, וואָס פאַראַ שפורן האָט דער חורבן געלאָזט
אויף אונדז, ווייס איך איין זאך, אַז אונדז אין ענגלאַנד פעלט אין דעם פרט,
און אין אַ סך אַנדערע, די שטים פון ישראל זאַנגוויל. ווי מיר האָבן נישט פאַר־
געסן אין טעגלעכן לעבן דעם חורבן, וואָס היטלער האָט געמאַכט, פאַרגעסן מיר
אָבער דאָך, נאָר ווען זאַנגוויל וואָלט געלעבט, וואָלט ער נישט אויפגעהערט צו
דערמאָנען יידן און דאָס ענגלישע פּאָלק און די וועלט. ער פלעגט נישט אָפּלאָזן
און תמיד וועקן און דערמאָנען די וועלט וועגן די יידישע צרות, ווי עס האָט
ערגעצווו עפעס געטראָפּן מיט יידן, פלעגט זאַנגוויל שרייבן און נישט אָפּלאָזן,
אַלאַרמירט ענגלאַנד און די וועלט. אין דעם ערשטן וועלט־קריג האָט זאַנגוויל
געשריבן זיין בוך „יידן און דער וועלט־קריג“, מען האָט פאַרבאָטן צו שפּילן
זיין „שמעל־טאַפּ“, ווייל עס איז געווען אַנטי־רוסיש, ווייל רוסלאַנד איז געווען
ענגלאַנדס שותף אין קריג, מען האָט זאַנגווילן געהיט, ווי מען וואָלט צו אים
קיינ צוטרוי נישט געהאַט, ווייל ער האָט נישט אויפגעהערט צו שטורעמען קעגן
די רוסישע פאַגראַמטשיקעס. דער גרויסער יידישער שרייבער פּרץ — האָט
ער געשריבן אין זיין בוך — איז געשטאַרבן פון האַרץ־ווייטיק, אַרבעטנדיק
צווישן די יידן־פּליטים, יידישע מענטשן וואָס זענען אָנגעקומען אין וואַרשע,
געטריבענע פון די קאַזאַקן, אַנטלאָפּענע פון די שלאַכט־פעלדער, די מענטשן, די
יידן, וואָס ער, פּרץ, האָט אַזוי מייסטערהאַפט געשילדערט אין זיינע דערציילונגען.
אין שווייץ — האָט ער דערציילט — זיצט אַ ייד, וועלכער האָט געזען וואָס
מען האָט אָפּגעטאָן אין אוקראַינע, די שחיטות פון יידן, פון גאַנצע יידישע שטעט
און ער שרייבט כסדר בריוו צו די קעניגן, פּרעזידענטן און פּרעמיער־מיניסטאַרן
פון דער וועלט: טוט עפעס, שטעלט אָפּ די שחיטות, ראַטעוועט יידן, איר זעט
דאָך — האָט זאַנגוויל צוגעגעבן — אַז דער מענטש איז אַראָפּ פון זינען.

עס דערמאנט זיך מיר, ווי זאנגוויל שרייבנדיק וועגן זיין פיעסע „דער שמעליך־טאָפּ“, וואָס איז דאָך געווידמעט דעם קישיניעווער פּאָגראַם, דערציילט, ווי הערצל איז אויפגעשטאַנען דאַמאָלסט ביי זיין לעצטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין 1903 און האָט געזאָגט בלויז דאָס איינציקע וואָרט „קישיניעוו“ און דער גאַנצער קאָנגרעס איז פאַרשטומט געוואָרן. אַזוי וואָלט זאָנגוויל, ווען ער לעבט, גערעדט צום ענגלישן פּאָלק וועגן אונדזער לעצטן חורבן. ער וואָלט קיינעם נישט געלאָזט ידוען, ער וואָלט זיי אויפגעטרייסלט. און מענטשן וואָלטן טאַקע געזאָגט — זיי האָבן עס אויך געטאָן — וועגן זאָנגוויל, אַז דער מענטש איז דאָך אַראָפּ פון זינען. צווישן דעם בריוו און היינט ליגן אַ סך יאָרן. ער איז געשריבן געוואָרן אין 1936, פאַרן היטלער־קריג, פאַרן חורבן. נאָר ביי מיר ליגן צווישן אַנדערע בריוו וועגן דעם זעלבן ענין, אינפאַרמאַציע איבער זאָנגוויל — אַ בריוו פון אַ גרויסן יונגן מאַן מיטן נאָמען קליינבערג — ווער ווייס צי ער איז נישט אומגעקומען אין חורבן — וווּ ער דערציילט מיר, אַז עמיצער פון ווילנע האָט אים געגעבן מיין אַדרעס, אַז איך זאָל אים העלפן מיט מאַטעריאַל צו שרייבן אַ דיסערטאַציע, אַ מאָנאָגראַפיע פאַרן יוואָ וועגן זאָנגוויל. צו מיר קומען פון צייט צו צייט סטודענטן, נישט נאָר פון ענגלישע אוניווערסיטעטן, נאָר אויך פון פּראָנקרייך, איטאַליע, אַמעריקע, אויך ישראל, וואָס ווילן שרייבן וועגן זאָנגוויל, זיי האָבן וועגן אים געהערט און זיין אַרט שרייבן האָט זיי אינטערעסירט — וועלט־ליטעראַטור, געשריבן וועגן ענגליש, וועגן יידיש לעבן, ווילן זיי אים פאַרשן און מאַכן אַ סטודיע פון אים און זיינע מענטשן אין זיין צייט, דעם לאַנדאַנער ווייטשעפּל מיט זיבעציק יאָר צוריק, וויפּל עס האָט זיך אַלץ געענדערט אין פאַרגלייך מיט אונדזערע מענטשן און אונדזער צייט.

אין איינעם פון די בענד פון שניאורסאָנס דאָקומענטאַציע־צענטער דערציילט זיך וועגן אַ ייד, אַ יידישן רעזיסטאַנץ־קעמפּער, וואָס וואָרטנדיק אויף דער שעה ווען ער דאַרף דורכפירן זיין מיסיע, איז ער אַריין אין ביבליאָטעק און גענומען לייענען „טרוימער פון געטאָ“, וואָס האָט אים געגעבן מוט אין זיין מיסיע פון יידישן פּאָלק.

איך וויל נאָר דערמאָנען דאָ אין שייכות מיט זאָנגווילס „טרוימער פון געטאָ“, אַז אין דער איבערזעצונג פון בוך, וואָס מאַרק שווייד האָט אַרויסגעגעבן אויף יידיש, געפינט זיך אַ קליינע הקדמה, וואָס זאָנגוויל האָט אָנגעשריבן אויף יידיש פאַר דער דאָזיקער אויסגאַבע און עס איז געחתמעט מיט זיין נאָמען — ישראל זאָנגוויל — אויף יידיש, מיט יידישע אותיות. איך מיין, אַז דאָס ווייזט זאָנגווילס באַציאָונג צו יידיש.

פּאַרײַז, 1964.

די יידישע ליטעראטור ביו דעם חסידים

פון ד"ר יעקב ראטה (פאריז)

1.

אונדזער טעמע נעמט ארום א צייטריום פון אן ערך זעקס הונדערט יאר פונעם 11-טן ביזן 18-טן יארהונדערט, און א שטח — פון מזרח-פראנקרייך ביז מערב-רוסלאנד. פאראן א שפריכווארט, וואס זאגט, אז גליקלעך איז דאס פאלק וואס האט נישט קיין געשיכטע. מיר קענען דאס נישט זאגן, אונדזער געשיכטע איז א וועלט-געשיכטע, זייער רייך אין געשעענישן אויף אלע געביטן. אזוי ווי ביי אלע פעלקער, ווירקן די געשעענישן אויף אונדזערע געמיטער און באקומען א תיקון אין אונדזער ליטעראטור.

די געשעענישן זענען באקאנט:

(1) די קרייצצוגן מיט דער אויסוואנדערונג פון פארשידענע פראנצויזישע פראווינצן אין דער ריין-געגנט.

(2) רדיפות אין דייטשלאנד און זייער רעזולטאט: אויסוואנדערונג קיין מזרח-

פוילן און מערב-רוסלאנד.

(3) דער גירוש שפאניע.

(4) די גוירות ת"ח און די צוריקוואנדערונג קיין דייטשלאנד און קיין מערב-

אייראפע.

(5) די פרייהייט-אידעען פונעם 18-טן יארהונדערט מיט דער פראנצויזישער

רעוואלוציע.

נישט אלע דא אויסגערעכנטע געשעענישן האבן א גלייכן אפקלאנג אין אונדזער ליטעראטור. אזוי, למשל, איז נישט באקאנט קיין שום ווערק אויף יידיש, וואס באהאנדלט די קרייצצוגן, געוויס דערפאר, ווייל אין יענע צייטן איז יידיש נאך נישט געווען קיין באזונדערע שפראך. אויף העברעאיש דאקעגן איז פאראן א גרויסע צאל סליחות און קינות פון אנגעזעענע דיכטער אין צוזאמענהאנג מיט די מסעי הצלב. דאס זעלביקע לאזט זיך זאגן וועגן די רדיפות בעת דעם בילבול פונעם „שווארצן טויט“. עס זענען באקאנט די נעמען פון קלונים בן יהודה, דוד בן משולם, אליעזר בן נתן, אפרים בן יעקב פון באן, הלל בן יעקב, מנחם בן יעקב.

אויך האט דער גירוש שפאניע כמעט נישט געלאזן קיין ליטערארישע שפורן אויף יידיש, ווייל ווי באווסט, האבן זיך די שפאנישע עמיגראנטן באזעצט אין

אנדערע געגנטן און געשאפן אן אנדערע קולטור־שיטה אין אונדזער פאלק, די אזוי גערופענע ספרדישע.

מיר וועלן דאָ באַטראַכטן בלויז די אשכנזישע שיטה.

דער ליטעראַרישער שטאַף מיט וועלכן מיר וועלן זיך פאַרנעמען ווערט איינ־געטיילט אין צוויי טיילן:

(1) די שפּילמאַן־תּקופּה.

(2) די מוסר־תּקופּה.

אַבער קודם כל אַ ביסל געשיכטע וועגן אונדזערע אשכנזים.

די ערשטע ידיעות פון די יידן אין די אשכנזישע לענדער שטאַמען פונעם 10־טן יאָרהונדערט. געוויס האָבן שוין דאָ יידן געלעבט מיט יאָרהונדערטער פּריער. זייער קולטור אָבער האָט געמוזט זיין אַ נידעריקע, ווייל ס'איז פון זיי גאַרנישט געבליבן. מיט דער צוואַנדערונג פון מזרח־יידן, פון אזיע און פון אַפּריקע איבער שפּאַניע און איטאַליע, קומט אַן אויפֿלעבונג אויף די יידן אין מזרח־פּראַנקרייך און אין מערב־דייטשלאַנד, וועלכע זענען דאַמאַלסט געווען פּאָליטיש פּאַראייניקט אונטער דער הערשאַפט פון דער קאַראַלינגער און שפּעטער קאַפעטינגער דינאַסטיע. די ריינישע יידן ווערן פאַרבונדן מיט די מזרח־יידן. עס אַנטוויקלט זיך אַ קאַרעס־פּאַנדענץ אויף העברעאיש צווישן ריינלאַנד, בבל און ארץ־ישׂראל וועגן רעליגיעזע ענינים. פון דער דאָזיקער צייט שטאַמען די ערשטע ישיבות פון מעץ, שפּיער, וואַרמס און מיניץ, וווּ די חכמי צרפת ולותר, ר, יהודה בן מאיר און דער עיקר זיין תלמיד רבנו גרשום פון מעץ, דער מאור הגולה, דערגרייכט גאָר אַ הויכע מדרגה. די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון דער דאָזיקער טעטיקייט איז באַקאַנט און נעמלעך די ישיבות פון רש"י און זיינע תלמידים — די בעל־תּוספּות. ס'איז אויך באַקאַנט, אַז די דאָזיקע גייסטיקע טעטיקייט ווערט אויסגעדריקט דער עיקר אין העברעאיש, טיילווייז אין אַראַמיש, און אין גאָר אַ קליינער מאָס אין פּראַנ־צויזש פון יענער צייט.

ווי אזוי זעט אויס אונדזער יידיש־לשון אין יענער צייט? מיר גיבן דאָס וואַרט י. שיפּערן:

„אין די דייטשע געטאָס באַגעגענען מיר בעתן 11־טן און 12־טן יאָרהונדערט אַ חוץ העברעאיש, דריי לעבעדיקע שפּראַכן: דייטש, פּראַנצויזיש און איטאַליעניש. דאָס דייטש, וועלכעס די יידן נוצן אין טעגלעכן לעבן, ווייזט אַרויס געוויסע אונטערשיידן אין פּאָרגלייך מיט דעם דייטש פון דער קריסטלעכער סביבה, ווי למשל: אַראַכאַיסטישע שטריכן און געוויסע פּאַרלייכטערונגען אין דער אויסשפּראַך. דאָס זעל־ביקע מערקט זיך אויך אין די צוויי ראַמאַנישע שפּראַכן, וואָס ווערן לעבן דייטש גענוצט אין די געטאָס.

„די דאָזיקע אונטערשיידן זענען אָבער אין תּוך גענומען נישט אַזוי גרויס, אַז מען זאָל קענען רעדן וועגן אַ באַזונדערן אייגנאַרטיקן יידיש־דייטש, יידיש־פּראַנצויזיש אָדער יידיש־איטאַליעניש. די באַזונדערע צווישן די העברעאישע, דייטשע און ראַמאַנישע שפּראַך־עלעמענטן, וועלכע קלינ־

יידישן ליינער. אין מערב, צענטראל- און מזרח-אייראָפּע דאַקעגן, האָבן די יידן געלעבט אין אַן אומקולטורעלער סביבה, רעכטלאָז, פאַרשפּאַרט אין די געטאַס, האָבן זיי נישט אַרויסגעוויזן קיין גרויסע ליבע צו דער שפּראַך פון לאַנד. אגב מוז ווערן צוגעגעבן, אַז די דייטשע ליטעראַטור אַליין איז אויך דאַמאַלסט געווען שטאַרק אַרעם, און די דייטשע שפּראַך, ווי אַ קולטור־שפּראַך, עקזיסטירט נאָך דאַמאַלסט נישט. דער געבילדעטער עולם שרייבט לאַטיין און ס'איז באַקאַנט די שנאה פון די יידן צו דער דאָזיקער גלחים־שפּראַך, אַזוי אַז נישט קענענדיק געניסן פון זייערע שכנים האָבן די יידן געשריבן אויסשליסלעך העברעאיש פאַרן יודע־ספר, און פאַר פרויען און פאַרן געמיינעם פּאָלק, אויף עברי־טייטש. מיר מוזן נאָך צוגעבן, אַז די קעגנערשאַפט צו יידיש, וואָס האָט עקזיסטירט נאָך אפילו פאַר דער השכלה, האָט אויך נישט ווייניק בייגעטראָגן צום דאָזיקן מצב. אינטערעסאַנט אין דעם פרט איז די שטעלונג פון ר' מאיר כ"ץ, דעם פּאָטער פון שבתי הַכהן, וועלכער האָט שוין אין 17־טן יאָרהונדערט אַנגעוויזן אויף דער רוסיפֿיצירונג פון די יידן אין ליטע. ער שרייבט:

„כי זה המנהג נתפשט שבני ברייתנו היושבים בקרבנו (בליטא) רובם מדברים בלשון רוסיא... אם יתן השם תמלא הארץ דעה וידברו כלם שפה אחת לשון אשכנז.“

נישט אינמאָל האָבן מיר געלייענט און מיר הערן נאָך היינט פון יידן און נישט־יידן, אַז יידיש איז נישט קיין שפּראַך. די משכילים האָבן אונדזער יידיש געקרוינט מיט דעם וואָרט „זשאַרגאָן“. אינטערעסאַנט איז, אַז די אַנערקענונג פון יידיש, ווי אַ זעלבשטענדיקע שפּראַך, קומט צוערשט פון נישט־יידן. דער דייטשער לינגוויסט פונעם 17־טן יאָרהונדערט, וואַגענזייל, באַקלאַגט זיך, וואָס יידיש האָט צעקאַלעטשעט דייטש. אַט ער שרייבט:

« Mit keiner Sprach sind die Juden jemals so wie man zu reden pflegt lästerlich als mit unserer Teutschen umgegangen, denn sie haben solcher einen ganz fremden Thon und Laut gegeben, die guten teutschen Worten gestümmelt, gerad brecht, verkehrt, neue uns unbekannte erdacht wie auch unzählich viel hebreische Wörter und Redarten in das Teutsche gemischt dass solcher Gestalt, wer sie teutsch reden höret nit anders glaubt, als sie reden nur lauter Hebreisch in den fast kein einziges Wort verständlich fürkommt. »

געטע, וואָס האָט געקענט יידיש, שרייבט וועגן דעם לשון אין זיין דיכטונג און ווארהייט:

« Der Akzent einer unerfreulichen Sprache. »

אַן אַנדערער לינגוויסט, סטראַק, שרייבט:

« Das Jüdische, meist für ein verderbtes Deutsch gehalten, kann auf den Namen einer Sprache mit mindestens demselben Rechte Anspruch erheben wie das Englische... Es fehlt keineswegs an festen sprachlichen Gesetzen, und die Fähigkeit zu neuen Bildungen ist sehr gross. »

גען אין די דייטשע געטאָס, זענען ביזן סוף פון 12-טן יאָרהונדערט נאָך גאַנץ זעלטענע.

„אמת, עס געפינען זיך שוין געוויסע אַנזאָגן פון אַ פּראָצעס וואָס וועט קאָמבינירן די דערמאָנטע דריי שפּראַך־עלעמענטן און דערפּירן צו אַ נייער אייגנאַרטיקער שפּראַך. אָבער מער ווי אַנזאָגן זענען נאָך נישט פּאַראַן. עס פעלט נאָך אינעם דאָזיקן פּראָצעס דער דעצידירנדיקער שטע־פּערישער אימפעט. דער דייטשער און ראַמאַנישער שפּראַך־עלעמענט שטעלן מיט זיך פּאַר דערווייל נאָך גלייך שטאַרקע צוציאַונגס־און אַסימילאַציע־כחות, און דער קאָמף צווישן ביידע שפּראַך־פּאַקטאַרן איז נאָך נישט אַריין אין דער דעצידירנדיקער תקופּה, דאָס וועט געשען ערשט אין 13-טן יאָרהונדערט.“

צינבערג מיינט אפילו, אַז פאַרן 12-טן יאָרהונדערט האָט שוין יידיש לשון געהאַט אַ ספּעציפּישן פּרצוף, ער ברענגט אָבער נישט קיין שום באַווייזן פאַר דער דאָזיקער השערה. מיר מוזן אַלזאָ אַנעמען, אַז ביזן 13-טן יאָרהונדערט איז נישט פאַראַן קיין אייגנטלעכער יידיש־לשון. יידן רעדן אויף די שפּראַכן, וואָס זיי האָבן מיטגעבראַכט פון די עמיגראַציע־לענדער און אויך די לאַנד־שפּראַכן, אין די רייך־לענדער — פּראַנצויזיש און אין מזרח און דרום — דייטש. דער נאָמען פאַר דעם לשון איז אין די עלטסטע דאָקומענטן — לשון אשכּנז, אויך „לשוננו“, שפּעטער „טייטש“, „יידיש“ ערשט אין 16-טן יאָרהונדערט, אויך „אונדזער שפּראַך“ אין אַמסטערדאַם אין 1711. אין שריפט רופּט מען אים אויך „עבריי־טייטש“. יידיש ווערט אַ זעלבשטענדיק לשון ערשט, ווען עס וואַנדערט אויס פון דייטשלאַנד קיין מזרח־איראָפּע, באַרייכערט זיך דאָרט מיט סלאַווישע עלעמענטן און באַקומט אַן אייגנאַרטיקע פּאַרם.

דער זעלביקער פּראָצעס קומט פאַר מיט שפּאַניש, וואָס ווערט לאַדינג אָדער שפּאַניאַליש ערשט ווען די ספרדים וואַנדערן אויס פון שפּאַניע אין די באַלקאַן־לענדער, אין צפּון־אַפּריקע, אין האַלאַנד און אין ענגלאַנד.

די ליטעראַטור אויף יידיש אין די ערשטע יאָרהונדערטער פון דעם אַנט־שטיין פון יידיש־לשון איז זייער אַן אַרעמע, נישט אפשר אַזוי אין כמות, זוי אין איכות. די אָנהייבן פון דער יידישער ליטעראַטור זענען נישט קיין אַריגינעלע ווערק. דער עיקר זענען זיי איבערזעצונגען אָדער איבעראַרבעטונגען פון העב־רעאיש, תפילות און אויך ווערק פון דער ליטעראַטור פון די שכנים.

פּרעגט זיך, פּונוואַנען קומט עס, וואָס אין דער זעלבער צייט און נאָך פּריער האָבן יידן אין שפּאַניע געשאַפּן מאַנומענטאַלע ווערק אויף אַלע געביטן פון וויסנ־שאַפט און פּילאָזאָפּיע אויף דער דאָמאַלסטיקער קולטור־שפּראַך אין שפּאַניע, אויף אַראַביש, און אויף יידיש איז די גייסטיקע פּראָדוקציע אַזוי נעבעכדיק?

דער ענטפּער איז קלאַר. אין שפּאַניע ביז צו די רדיפות האָבן די יידן געלעבט אין אַ קולטור־עלער סביבה, גענאָסן פון אַלע ציווילע רעכט און גענומען אַנטייל אין דער קולטור פון לאַנד. אויסער אין העברעאיש האָבן זיי געשריבן אין אַראַביש. זייערע ווערק זענען געווען באַשטימט אַזוי גוט פאַרן יידישן ווי פאַרן נישט־

אנדערש זאגט זיך ארויס וועגן אונדזער לשון א טייל יידן און דער עיקר די משכילים. מיר ציטירן יצחק בער לעווינזאן :

„צו וואס דארפט איר דאס פאָרקריפלטע יידיש־דייטש? רעדט אָדער ריין דייטש אָדער אויף דער לאַנדשפּראַך, אויף דער ריינער, שיינער און רייכער רוסישער שפּראַך.“

און אין קעניגסבערגער „המאסף“ געפינען מיר פאָלגענדיקע פעסטשטעלונג: „בנות ישראל היודעות כלן לדבר צחות בלשון־העמים ולא יכירו לדבר יהודית.“ גרעץ רופט יידיש אַ שפּראַך פאַר היות. — שטיינשניידער דערקלערט, אַז זשאַרגאָן עקלט אים. אַט די אַלע פּאַקטאַרן לייגן אַרויף זייער הותם אויף דער יידישער ליטעראַטור אין אירע קינדער־יאָרן.

2.

די אָנהייבן פון דער יידישער ליטעראַטור שטאַמען פונעם 13־טן יאָרהונדערט, דאָס הייסט, פון דער צייט, ווען יידיש הייבט אָן באַקומען איר אייגנאַרט און טיילט זיך אָפּ פון דייטש. די ערשטע שאַפונגען זענען פאַרשידענע אָפּשפּרעך־פּאַרמעס קעגן אַן עין־הרע, רפואות און איבערזעצונגען פון תנ"כישע ספרים. פון די דייטשע שכנים האָבן די יידן איבערגענומען, איבערגעאַרבעט און איבערגעזעצט די צאָלרייכע ריטער־ראַמאַנען און קיזער־כראַניקעס. אַריגינעלע שאַפונגען זענען אויך פאַראַן, אָבער ווייניק, באַקאַנט איז דער יידישער מינענ־זענגער זיסקינד פון טרימבערג אין 12־טן און 13־טן יאָרהונדערט, וועלכער האָט געשריבן וויין־ און ליבע־לידער פונקט, ווי די דייטשן פון יענער צייט. אַט די דאָזיקע שפּאַנונג פילט אויס די תקופה, וועלכע מען רופט „שפּילמאַן תקופה“ און נעמט אַרום דעם צייטאַפּשניט ביזן מיטן פון 16־טן יאָרהונדערט. שפּילמאַן דערפאַר, ווייל ביי די דייטשן האָט מען אַזוי אַנגערופן דעם וואַנדער־דיקן לץ, דעם פּאַלקס־זינגער, וועלכער פלעגט גיין פון הויף צו הויף משמח זיין די פּריצים, ביי די יידן איז זער זינגער געווען דער בדחן, וואָס פלעגט רעציטירן אייגענע שאַפונגען אויף חתונות, אויף מערק, אין שול־הויף, די לידער אָדער ראַמאַנען זענען געווען אין געגראַמטע פּערזון און דער זינגער האָט געלאָזט הערן זיין פּראָדוקציע ביי אַ גלאַז וויין. דער אינהאַלט פונעם ליד איז אין גרעסטן טייל שפּאַנענדיק, צום בעסטן וועט דאָס אילוסטרירן אַ סטראַפּע פונעם אַרטוס־ראַמאַן :

נון מוש ווידוויילט (אַ דייטשער ריטער Wigalois)

אַזוי לאַנג גופאַנגן זיין

ביש איר מיר גיבט צו טרינקן גוטן וויין

דו וויל איד אים העלפן וואַל

שענקט איר מיר אַנדערש איין גרוש גלאז בול (פול)

צו דעם דאזיקן מין געהערן צווישן אנדערע אויסער דעם אַרטוס־ראַמאַן אַ יידישע „טריסטאַן און איזאַלדע“, דריי אַדער פיר וואַריאַנטן פון פאַרסיוואַל. יידישע באַאַרבעטונגען פון פראַנצויזישע פאַלקס־ביכער, באַאַרבעטונגען פון אינדישע דער־צייילונגען, ווי „בן המלך והנזיר“.

עס זענען אויך געווען באַאַרבעטונגען פון דייטשע לעגענדעס, ווי „מיסטער הילדעבראַנד“, „דיטריק פון בערן“, הערצאַג ערנסט און פון דייטשע באַלאַדעס, עראַטישע און טאַנץ־לידער, דראַמעס לויטן מוסטער פון די דייטשע הויפּישע דראַמעס און פון פראַנצויזישע, miracles, און אויך אַ גרויסע צאַל פורים און יוסף־שפּילן.

אַ טייל פון די דאָזיקע ווערק זענען אפילו נישט קיין באַאַרבעטונגען. דער מחבר האָט זיך אָפּט באַגנוגט איבערצודרוקן דעם דייטשן טעקסט מיט העברעיִש אישע אותיות. ער האָט זיך נאָר באַמיט אויסצומיידן ריין־קריסטלעכע מאַטיוון. וועלכע ער האָט פאַרביטן מיט יידישע, אַזוי למשל אין דיטריק פון בערן:

פון דייטשן: „מאַריאַ צו פיל ריינע מאַגד“;

ווערט אויף יידיש: „אַלמעכטיגער הייליגער גאָט“.

אַ סך פון די דאָזיקע ביכער זענען פאַרלוירן געגאַנגען, ווייל בשעת אַ גירוש האָבן די יידן בלויז מיטגענומען די הייליקע ספרים כדי זיי צו ראַטעווען און איבערגעלאָזן די אַנדערע. דאָך זענען אַ סך דערצייילונגען און אויסצוגן פון די יידישע ביכער קאָנסערווירט אין באַרימטן „מעשה־בוך“, צו וועלכן מיר וועלן זיך נאָך אומקערן.

דער יידישער שפּילמאַן איז לרוב געבליבן אַנאַנים. ווייניק פון זיי זענען באַ־קאַנט. צו די באַקאַנטע געהערן ר' אהרן פון פראַנקפורט און שלמה זינגער פון פראַג. ווייטער איז באַקאַנט מנחם אַלדענדאָרף, וועלכער האָט געזאַמלט רעדיגייעזע, די־אַקטישע און סאַטירישע לידער אויף העברעאיש, אויף יידיש און אויף ביידע לשונות. באַקאַנט איז אויך די פּאַעמע פון שמואל בן משה הורגלן „על השחוק“ — וועגן דעם שפּילן.

דער וויכטיקסטער מייסטער פון דער שפּילמאַן־תּקופה איז געווען דער פּילאַלאַג און פּאַעט אליהו בחור (1549 — 1469) אַדער אליהו הלוי, אין דער קריסטלעכער וועלט באַקאַנט אונטערן נאָמען Elia Levita, ער איז דער מחבר פון אַ יידיש־דייטשן ווערטערבוך „שמות דברים“, פון אַ תּהילים־איבערזעצונג און פון בוך „תּשבּי“ וווּ אַ סך ווערטער פונעם תּלמוד און פון די מדרשים ווערן אויסגע־טייטשט אויף יידיש. צו זיינע פּאַעטישע ווערק געהערן דאָס באַרימטע „בבא בוך“ — אַ ליבע־ראַמאַן פון דער ריטער־צייט. אין דעם דאָזיקן ווערק באַזירט ער זיך אויף אַן איטאַליענישער ראַמאַנצע און באַזינגט דעם ענגלישן העלד בעוויס פון העמפּטן ווי אַן איטאַליענישן ריטער בואָוּאָ ד'אַנטוואַ. אויסצוגן פונעם „בבא בוך“ קען מען געפינען אין צינבערגס געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי יידן (6־טער באַנד, זייט 83 און ווייטער).

זיין צווייטער ראַמאַן „פאַריז און וויענע“ איז אויך אַ ליבע־ראַמאַן לויט דעם שטאַרק פּאַפּולערן, אין יענער צייט, ראַמאַן אין איטאַליע און אין פראַוואַנס. ער איז

אויך דער מחבר פון פּאָלעמישע שריפטן, צווישן וועלכע אַ „שריפה-ליד“ און „המבדיל“ געשריבן אין גייסט פונעם געטלעכן אַרעטינאַ.

אין דער זעלבער צייט האָבן לומדים, רביים און סופרים געשריבן געגראַמטע תנ"כישע איבערזעצונגען, איבערנעמענדיק די פאַרם און טעכניק פון די שפּיל-מענער. אַזוי האָבן זיי צוגעגעבן די יידישע תנ"כישע העלדן אַטריבוטן פון די דייטשע ריטער.

צו דעם מין ווערק געהערט דאָס באַרימטע שמואל-בוך פונעם 14-טן אָדער 15-טן יאָרהונדערט. דאָס בוך איז אַ מין איבערדיכטונג פון מדרש, ווי אויך עקדת יצחק, פורים-שפּילן און נאָך אַ גרויסע צאַל באַאַרבעטונגען פון לעגענדעס לויטן תנ"ך און מדרש. ווי געזאָגט, האַנדלט זיך נישט אין בלוז איבערזעצונגען פון תנ"ך נאָר אין איבעראַרבעטונגען מיט קאַמענטאַרן פון די מדרשים.

מיט די דאָזיקע תנ"כישע פאַראַפראַזן האָבן אונדזערע פרומע רבנים געוואַלט קעגנווירקן די ריטער-ראַמאַנען, די ביליקע ווייץ און טאַנץ-לידער און ברענגען פאַרן עולם, וואָס פאַרשטייט נישט קיין העברעאיש, דעם הייליקן שטאַף אין דער אומגאַנג-שפראַך.

כדי צו פאַרשטיין די תפילות האָט יוסף בר יקר איבערגעזעצט אַ סידור אויף יידיש. אויך פלעגט מען אין די שולן לייענען פאַרן עולם געוויסע טעקסטן אויף יידיש אין געוויסע יום-טוב-טעג, ווי צום ביישפּיל, די עשרת הדברות דעם ערשטן טאָג שבועות, יציאת-מצרים, די עקדת-יצחק אין שבת וירא און אין דעם ערשטן טאָג ראש השנה, מגילת אסתר אין פורים.

אַזוי אַרום טראַגט די שפּילמאַן-תּקופה אַ דאַפּלטן כאַראַקטער, פון איין זייט לייכטע און ביליקע ראַמאַנען און לידער און פון דער אַנדערער זייט דער ווילן איינצוהאַלטן און פאַרפעסטיקן דאָס לייענען די הייליקע ספרים אויף לשון אשכנז. ביי אַ טייל שפּילמענער זעט מען ביידע ריכטונגען, ווי צום ביישפּיל, ביי אליהו בחור. נאָך אים קומט פאַר אַ ירידה אין דער שפּילמאַן-ליטעראַטור און דאָס נעשעט צוליב צוויי סיבות: (1) דער אונטערגאַנג פונעם זעלבליקן מין אין דייטש-לאַנד ביי די נישט-יידישן; (2) דער איינפלוס פונעם מזרח-יידינטום מיט אַ בעסערן געשמאַק דרינגט אַריין אין דייטשלאַנד. דער דאָזיקער איינפלוס פון דער פּויליש-יידישער פרומקייט רוקט אָפּ אין אַ זייט די ריטער-געשיכטעס.

איידער מיר פאַרענדיקן מיט דער שפּילמאַן-תּקופה, איז נאָך כדאי צו דער-מאַנען אַ בוך, וואָס פאַרנעמט אַ וויכטיקן פּלאַץ אין דער אַלטער יידישער ליטע-ראַטור. דאָס איז דער „ספר מידות“ וואָס שטאַמט פונעם סוף פון 15-טן יאָר-הונדערט. וועגן דאָזיקן ספר איז פאַראַן אַ וויכוח צי ער איז אַן איבערזעצונג פונעם העברעאישן „אורחות צדיקים“ אָדער צי איז דער העברעאישער „אורחות צדיקים“ אַן איבערזעצונג פונעם יידישן זיטן-בוך. דער מחבר פונעם יידישן „ספר מידות“ איז אומבאַקאַנט. ווי דער טיטל ווייזט שוין אָן, איז דאָס זיטן-בוך אַ וועגווייזער פאַרן רעליגיעזן און פּראַקטישן לעבן.

3.

די תקופה נאך דער שפילמאנישער איז באקאנט אונטערן נאמען מוסר-תקופה. זי נעמט אַרום אַ צייטרונים פון מיטן 16-טן יאָרהונדערט ביז צום 18-טן יאָר-הונדערט. זי איז אויסגעפילט מיט צוויי ליטעראַרישע הויפט-שטרעמונגען: מוסר-ספרים און מעשה-ביכער, חוץ דעם געהערן אויך צו דער דאָזיקער תקופה מנהגים-ביכער, זיטן-ביכער, תנ"כישע איבערזעצונגען און תנ"כישע פאַראַפראָזן און גלאַ-סארן. כמעט אַלע שאַפונגען פון דער דאָזיקער תקופה האָבן איין געמיינזאַמען פונקט: זייער אויפגאַבע איז געווען צו פאַרוויילן, אונטערהאַלטן, באַלערענען און דערביי זאָגן מוסר מיט דער הילף פון אַנעקדאָטן און מעשיות. דעם דאָזיקן זשאַנר האָבן די יידן איבערגענומען פון די אַריענטאַלישע פעלקער, אינדער, אַראַבער און גריכן, וועמענס ליטעראַטור איז זיי געווען באַקאַנט. לאַמיר צו-געבן, אַז דאָס אויפקומען פונעם דרוק האָט פאַרלייכטערט די צירקולאַציע פון ביכער אַ דאַנק דעם, וואָס די ביכער זענען געוואָרן ביליקער.

מיר וועלן די ליטעראַרישע טיפן פון דער מוסר-תקופה אילוסטרירן מיט עטלעכע רעפּרעזענטאַטיווע ווערק.

(א) גלאַסאַרן:

דאָס וויכטיקסטע ווערק איז דער באַרימטער גלאַסאַר „מרכבת המשנה“ געדרוקט אין יאָר 1534 אין קראַקע. די צווייטע אויסגאַבע איז דער „ספר של רבי אנשיל“.

פון דער גרויסער צאָל תנ"כישע איבערזעצונגען וועלן מיר דערמאָנען די פרויען-ביבל אַדער טייטש-חומש, די באַרימטע „צאינה וראינה“, די חומש-פאַראַ-פראַזע פון יעקב בן יצחק אשכנזי. די דאָזיקע תנ"כישע און אויך תפילות-איבער-זעצונגען נעבן די ווייבערישע סידורים און תחינות-זאַמלונגען, ווי „שערי ציון“ פון פראַג (1662) און „מצוות נשים“ פון סוף 16-טן יאָרהונדערט, האָבן געדאַרפט, ווי שוין דערמאָנט, קעגנווירקן די ריטער-געשיכטעס, וואָס זענען געווען פאַפולער ביי פרויען און פאַלקס-מענטשן.

אינטערעסאַנט זענען די שער-בלעטער פון די דאָזיקע ווערק: „פאַר ווייבער און מוידן — אַך צו לייאן מיט פריידן, בחורים און בעלי-בתים אלי בידן“, אויך רעקלאַמע: „דרום קומט געשווינד צו לויפן — גיכער קויפן — ווייניק געדרוקט — פאַרצוקט“.

זאָלן מיר דאָ דערמאָנען אַ דייטשמערישע איבערזעצונג פון „צאינה וראינה“, דערשינען אין פראַנקפורט ביים מאַין אין 1630, בלויז דער ערשטער באַנד, בראשית, באַאַרבעט פון בעסטאַ פאפּענהיים. ס'איז אונדז נישט באַקאַנט צי די ווייטערע בענד זענען דערשינען. די שפראַך איז יידיש-דייטש געדרוקט מיטן לאַטיינישן א"ב. אַט איז אַ מוסטער פון ערשטן פּסוק:

Im ersten Beschaffenis von Himmel un Erd is gewesen die Erd
wüst un Leer un der Kissehakowaud (erhabene Thron) von Gott hat
geschwebt in der Lüften über dem Wasser.

צו דער דאזיקער תקופה געהערט אויך אַ גרויסע צאל קליינע קאָמעדיעס, פּוּרִים־שפּילן, יוֹנֶה־דראַמעס, רייזע־דערציילונגען, לידער־זאַמלונגען, צווישן וועלכע עס איז באַזונדערס באַקאַנט זיי זאַמלונג פון אייזיק בן משה וואליק ווירמייסן פון סוף 16טן יאָרהונדערט.

פון די מוסר־ספרים וועלן מיר דערמאָנען דאָס וועלטלעכע ספר פון דעם וואַלינער אַפטיקער אברהם אשכנזי, דערשינען אין פּראָג 1590 אונטער דעם טיטל „סם חיים“. עס גיט פּראַקטישע אָנווייזונגען, ווי אַזוי זיך נוהג צו זיין אין פּאַר־שידענע סיטואַציעס. ער ווענדט זיך צו די שיינע בעלי־בתים, צו די רבנים און פּרנסים, אַז זיי זאָלן נישט באַעוולען דעם געמיינעם מאַן.

מיר האָבן אויך פון דער דאזיקער צייט דאָס באַקאַנטע מוסר־ספר פון משה הענוך ירושלמי אַלטשולער, דעם באַרימטן „בראַנטשפּיגל“ דערשינען אין באַזעל (1602). ער באַמערקט, אַז ער שרייבט זיין בוך דערפאַר טויטש און גישט העב־רעאיש, ווייל ס'איז באַשטימט פאַר ווייבער „און מאַנען די דאָ זיין אַז ווייבער און קענען ניט פיל לערנען“. „דער בראַנטשפּיגל“ איז אַן אמתע ענציקלאָפּעדיע פון עטיק און מוסר און איז געווען שטאַרק פאַרשפּרייט ביי די יידן אין דייטשלאַנד. אַן אַנדער מוסר־ספר באַשטימט פאַר מענער איז די איבערזעצונג פון ר' יונה גירונדיס „ספר הוראה“, אין דער הקדמה צו זיין ספר אויפן שער־בלאַט זאָגט דער איבערזעצער צווישן אַנדערע: דאָס ספר הייסט דערפאַר ספר הוראה „דאָרום דאָז ער דאָרפן ניכט אַנדערש גישריבן הוט דען גויארט יראת שמים און“ אין איינר קורצן מיינונג וויא זיך איין איטליכער מענש האלטן זול אין זיינס גאַנצן לעבן הן במילי דעלמא הן במילי דשמיא“.

נאָך אַ מוסר־ספר, שטאַרק פאַרשפּרייט ביי די פּוילישע יידן, איז דער „לב טוב“ פון יצחק בן אליקום, דערשינען אין פּראָג (1620) אויך באַשטימט פאַר מענער און פּרויען.

פון אַן אַנדערן שניט איז דער מוסר־ספר פון אלחנן הענדל קירכהאַן, דער „שמחת הנפש“, דערשינען אין 1707, דער ספר איז דורכגעפלאַכטן מיט מוסר און מעשיות. לרוב זענען עס באַקאַנטע געשיכטעס. זיי באַקומען אָבער ביי דעם מחבר פון „שמחת הנפש“ אַ נייעם לבוש. דער מחבר פון „שמחת הנפש“ איז דער איידעם פון צבי הירש קיי־אַנאָווער, מחבר פון דעם נישט ווייניקער באַרימטן מוסר־ספר „קב הישר“ דערשינען אין 1706. אין דעם דאזיקן ספר וויל דער מחבר משפיע זיין אויף די ליינער זיי זאָלן תשובה טאָן, ער ווייזט אַן אויף די גרויס פון די שטראָפן פאַר באַגאַנגענע עבירות. דער בעל „שמחת הנפש“ דאַקעגן איז מער אַפטימיסטיש, פּריילעך — ער זאָגט, אַז ער וועט ברענגען „פיל לויטערע ראיות דען מענשן צו ווייזן דש ער ניט זאָרגן זאָל... דען ווערט זיין שמחה גאָר גרויש זיין... דרום האב איך דש ספר איין נאמען געגעבן „שמחת הנפש“.

דער „שמחת הנפש“ האָט נאָך אַן אַנדערן באַדייט, ער אַנטהאַלט אַ מין שולחן ערוך אויף יידיש. דאָס זענען דינים פון אַ גאַנץ יאָר, וואָס יעדער ייד דאַרף וויסן. די דאזיקע דינים־ביילאָגע האָט אַרויסגערופן אַ שטורם ביי אַ טייל רבנים, וועלכע האָבן נישט געקענט דערלאָזן, אַז יעדער עם־הארץ זאָל ווערן בקי אין די דיני איסור והיתר און זאָל קענען אַליין פּסקענען שאלות. דער רבנים־פּראַטעסט האָט

אבער נישט געהאלפן. מיר געפינען זיך אין א צייט, וואָס שטייט אונטער דעם איינפלוס פון די גזירות ת"ח און פון דעם אויפקום פונעם חסידיוּם. דער יידישער פאָלקס־מענטש פארטראַכט זיך פאַרוואָס עס קומען אים אַזעלכע פייניקונגען. ער וויל אַנטלויפן פון דער ווירקלעכקייט און זוכט דעם וועג צו גאָט. זיין אומרו און זיינע גייסטיקע זוכענישן מוז ער געפינען אויסגעדריקט אין אַ שפראַך וואָס איז פאַר אים צוגענגלעך, און דאָס איז געווען און בלייבט יידיש.

אידער מיר פאַרלאָזן די אייגנטלעכע מוסר־ספרים ווילן מיר נאָך דערמאָנען דאָס ספר „נחלת צבי“ פון דעם בעל דרשן צבי הירש כאַטש פון קראַקע דער־שינען אין 1711. דאָס דאָזיקע ספר ווערט אויך גערופן „טייטש זוהר“ וואָס ווייזט אויף דעם מיסטישן כאַראַקטער פון ווערק.

מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַז די דאָזיקע תקופה פאַרמאָגט אַ גרויסע צאָל מעשה־ביכער, פון וועלכע דאָס וויכטיקסטע איז דאָס „מעשה־בוך“ פון אַן אַנאָנימען מחבר, געדרוקט צום צווייטן מאָל אין באַזעל אין יאָר 1602. אַרויסגעגעבן פון דעם ספרים־טרעגער יעקב בן אברהם פון מעזריטש. דאָס איז אַ זאַמלונג פון מעשיות און לעגענדעס פונעם תלמוד, פון אַראַבישע פאַבלעס, פון פראַנצויזישע און דייטשע מעשיות א. א. וו. (זע אַ מוסטער פון אַ מעשה אין צינבערגס געשיכטע פון ליטע־ראַטור ביי יידן — זעקסטער באַנד, זייט 214).

דאָס מעשה־בוך האָט געדינט ווי אַ מוסטער פאַר אַ גרויסע צאָל ענלעכע ווערק, הן מיט זיין פאַלקסטימלעכן אינהאַלט, הן מיט זיין פראַזאָאישער פאַרם, וועלכע אונטערשיידט זיך פון די געגראַמטע פערזן פון דער שפּילמאָן־תקופה.

מיר דערמאָנען נאָך אַן אַנדער מעשה־בוך פון דעם וואָרמסער שמש יפתח יוזפא בן נפתלי, וועלכער האָט געשריבן אַ מנהגים־בוך אויף העברעאיש „מנהגים דק"ק ווירמישא" און אַ זאַמלונג פון לעגענדעס „מעשה נסים“, וואָס איז פון זיין זון אליעזר געוואָרן איבערגעזעצט אויף יידיש און געדרוקט אין אַמסטערדאַם אין יאָר 1696.

אַלס אַ געוויסער איבערגאַנג פון דער פרומער צו דער וועלטלעכער ליטע־ראַטור קען פאַרעכנט ווערן דער ספר „דער יידישער טוריאַק“ פון שלמה זלמן צבי הירש אויפהויזן, דערשינען אין האַנוי, דייטשלאַנד אין יאָר 1615. טוריאַק באַדייט אַ היילימיל קעגן שלאַנגען־גיפט און קעגן פאַרשידענע אַנדערע קראַנק־הייטן, דאָס בוך איז אַ פאַלעמיש ווערק, וואָס טראַגט מער אַ געזעלשאַפטלעכן, ווי אַ רעליגיעזן כאַראַקטער.

מיט אַ מער וועלטלעכן אינהאַלט זענען די היסטאָרישע שריפטן פון דער דאָזיקער תקופה. זיי טרעפן זיך צוזאַמען מיט די מוסר־ספרים וואָס זייער אויספיר איז אַ דידאַקטישער. דער גרעסטער טייל ווערק זענען איבערזעצונגען פון העב־רעאיש, ווי די איבערזעצונגען יוסיפון, שבט יהודה, צמח יהודה; פון „יון המצולה“ פון נתן נטע האַנאווער וועגן כמעלניצקיס שחיטות.

אַריגינאַל יידיש זענען:

(1) די באַשרייבונג פון שבתי צבי פון יהודה לייב בן עוזר פון אַמסטערדאַם.

די הקדמה איז העברעאיש און יידיש געמישט, למשל: „מאחר דאן איך כל ימי האב חקירה ודרישה געהאט בכל מה דאפשר לי מאנשים חשובים ואמתים וועלכע נור איין שורש גוויסט האבן מן שבתי צבי.“

(2) די ווינער גזירה דערשינען אין קראַקע אין 1609, אויך גזירה ממדינת אושטרייך. דאָס איז אַ באַשרייבונג פונעם אומקום פון אַ גאַנצער יידישער קהילה בשעת דעם הוסיטן קריג אין יאָר 1420.

(3) דאָס וויכטיקסטע בוך פון דער אַלט־יידישער היסטאָריאָגראַפיע איז דער „שארית ישראל“ פון מנחם מן בן שלמה הלוי אַמעלאַנדער, דערשינען אין אַמסטערדאַם אין 1743. אינטערעסאַנט איז, אַז דער מחבר מנחם מן האָט אַרויס־געגעבן זיין בוך מיט דער הילף פון אַבאָנענטן, וועלכע פלעגן ביי אים אָפּנעמען דאָס בוך בויגנווייז.

דאָס איז שוין מער אַן ערנסט היסטאָריש ווערק וועגן די יידן אין דייטשלאַנד, האַלאַנד און פּוילן, כאָטש דער מחבר באַזיצט נאָך נישט די קריטישע מיטלען, כדי אָפּצוטיילן די לעגענדעס פון דער ווירקלעכקייט.

(4) צרות ווירמיישא (וואַרמס) פון יאָר 1636 וועגן דעם מעצער עלילת דם פון 1669.

נעבן די היסטאָרישע שריפטן פאַרמאַגט די דאָזיקע תקופה ריזע־באַשריי־בונגען, טיילווייז איבערזעצונגען פון העברעאיש, ווי די שריפטן פון בנימין פון טודעלא און פון פתחיה פון רעגנסבורג, ביידע מיט פראַקטישע אינפאָרמאַציעס פאַר יידישע סוחרים. עס זענען אויך באַקאַנט פאַנטאַסטישע ריזע־דערציילונגען, ווי גלילות ארץ ישראל פון גרשון בן אליעזר הלוי פון פראַג (1635) דערשינען אין לובלין; מעשיות וועגן די עשרת השבטים, וועגן די בני משה און פאַרשי־דענע מעמואַרן, צווישן וועלכע די באַרימטע מעמואַרן פון גליקל פון האַמעלן.

די דאָזיקע עפאָכע איז אויך רייך אין פאַרשידענע פאָלקסביכער פון מעדי־צינישן אינהאַלט, און אין פאָפּולערע שריפטן וועגן נאַטור־וויסנשאַפט. עס זענען ווייטער פאַראַן זאַמלונגען פון פאַבלען און משלים־דיכטונגען, ווי למשל, די איבערזעצונגען פון די העברעאישע „משלי שעלים“ דערשינען אין פרייבורג אין יאָר 1583, דער „משל הקדמוני“, פראַנקפורט (1693), אויך אַ זאַמלונג פון משלים און עפּיגראַמען אונטערן נאָמען „דער צוכט־שפיגל“ פון זעליגמאַן אולמא, דער־שינען אין האנוי אין יאָר 1610.

מיר קענען אויך אַ צאָל געלעגנהייט־דיכטונגען, צווישן וועלכע דאָס ליד אויף דער שרפה פון פראַנקפורטער געטאָ (1711) פון דוד זויגער; משה אייגנשאַטס קלאַג־ליד אויף דער עפּידעמיע פון פראַג (1713); די „מגילת ווינץ“ (1616), וואָס באַשרייבט דעם אָנפאַל אויף די יידן אין פראַנקפורט אונטער דער אָנפירונג פון ווינצענץ פעטמילך.

מיר פאַרענדיקן די דאָזיקע תקופה מיט אַ דערמאָנונג, אַז דער סוף פונעם 17־טן יאָרהונדערט האָט געזען די דערשיינונג פון דער ערשטער יידישער צייטונג אין אַמסטערדאַם, זי איז דערשינען צוויי מאל אַ וואָך אונטערן נאָמען „קוראַנטען“ (1687 — 1686).

פאַר דער יידישער פאַר־קלאַסישער ליטעראַטור הויבן זיך אַן צוויי באַזע־

גונגען, וועלכע באהערשן די יידישע ליטערארישע שאפונגען העכער הונדערט יאר. דאָס זענען דער חסידיוזם און די השכלה. דער חסידיוזם מיט זיין דערהייבן די חשיבות פונעם יידישן פאָלקס-מענטש, מיט דעם באַרייכערן דאָס יידישע לשון, דורך אַריינפירן נייע ווערטער און אויסדרוקן, האָט געהאַט אַ גליקלעכן איינפלוס אויף דער יידישער ליטעראַטור. די השכלה דאַקעגן מיט איר שנאה צו דעם „זשאַרגאָן“ האָט נישט מעגלעך געמאַכט אַ פּאָזיטיווע אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור אין דייטשלאַנד. דאַקעגן אין פּוילן און רוסלאַנד האָט זיך דער השכלה נישט איינגעגעבן צו דערשטיקן דעם פּלאַם פון דעם יידישן פּאָלקס-מענטש און די יידישע ליטעראַטור באַקומט אַ נייעם אויפבלי מיט אייזיק מאיר דיק און מענדעלע מוכר ספרים.

פּאַרײז, 1960.

חורבן-ליטער אטור

פון לייזער דאמאנקעוויטש (פאָרײַז)

דער ערשטער חורבן און דער צווייטער חורבן האָבן אונדז איבערגעלאָזן איין-איינציק קלאַג-ליד, די מגילת-איכה פון ירמיהו הנביא.

שפעטער זענען געקומען די מדרשים אויף מגילת איכה, וואָס אין דער אמתן זענען זיי געווען אזויפיל אגדות פון טרייסט ווי חורבן-אגדות.

זיי האָבן דערציילט שיינע מעשיות וועגן די קליינע קינדער פון ירושלים וואָס זענען קלוגער ווי די גרויסע פילאָזאָפֿן פון אַטען און אַנדערע מעשיות פון די בריונים און די אכזריותן פון די רוימער, וואָס אַלע זענען זיי געווען מער עלע-מענטן פון טרייסט און פון דערקוויקונג.

עס האָט געמוזט אַדורכגיין נאָך אַ סך הונדערטער יאָרן אַז עס זאָל זיך הערן אַ ניי גרויס קלאַג-ליד און אַ דאָס דאָזיקע קלאַג-ליד זאָל אַריינגענומען ווערן אין די תפילות און קינות פון תשעה באב צוזאמען מיט ירמיהוס איכה. מיר מיינען די גרויסע קינה פון ר' יהודה הלוי: „ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך“? און געבראַכט האָט דער ערשטער חורבן נאָך קינות און קלאַג-לידער, וואָס זענען אַריין אין דער יידישער ליטורגיע אויף דער טעמע פון אַלטן חורבן, אָבער אַקטועל זענען זיי תמיד געווען צוליב די כסדרדיקע נייע צרות, ווייל די געזאַנגען פון חורבן האָבן אָנגעקניפט אין די נייע און זייער אינהאַלט האָט זיי געמאַכט פאַר היינצייטיק, אַזוי איז עס געווען מיט די סליחות און קינות פון די אשכנזים און נישט ווייניק צוליב די צרות פון ספרדים און יידן פון אַנדערע וועלט-טיילן.

אונדזער דריטער חורבן, דער חורבן, וואָס מיר אַליין האָבן איבערגעלעבט אין אייראָפּע, וואָס האָט אונדז צוגערויבט זעקס מיליאָן נפשות און הרוב געמאַכט אַלע יידישע קהילות מיט אַלעם וואָס זיי האָבן פאַרמאַגט פון געזאַמלטן און געשאַפענעם דורך דורות, דער דאָזיקער אַט גרויסער, גרעסטער חורבן האָט נישט געבראַכט בלויז אין איכה נאָר אַ גאַנצע ליטעראַטור.

נישט נאָר די איבערגעבליבענע לעבעדיקע האָבן באַשריבן, געשילדערט, אַרויסגעוויינט זייערע איבערלעבענישן, נאָר אפילו די טויטע האָבן ביים לעבן אין זייערע באַהעלטענישן, בונקערס, געטאָס, וועלדער און גריבער באַשריבן זייערע פיינען, זייער צוגרייטונג צום אומקום. עס זענען געשריבן געוואָרן זכרונות, פּערזענלעכע דערינערונגען, כלל-דערמאָנונגען, משפּחה-מעמוואָרן, פּנקסים פון קהילות און פון געווענלעכע עסקנים, קאַלעקטיווע מעמוואָרן און פון אַלעם

איז געפלאסן אַ גרויסע בענקשאַפט נאָכן פאַרטייליקטן, נאָך די שטעט און שטעט־
לעך, צו וועלכע מען איז געווען צוגעבונדן ווי צו אַ פאַטערלאַנד. ווי צו אַ טערי־
טאַריע, וואָס איז אייגן, טייער און אין וואָס מען האָט אַריינגעלייגט די גאַנצע
נשמה און האַרץ. ווייל דאָס איז געווען דער חורבן פון אַ פּאָלק און נישט פון
זאַמד און שטיינער.

„מזמור לאַסף באו גויים נחלתך“ — הייבט זיך אָן אַ קאַפיטל פון תהילים
און עס פרעגט דער מדרש: איז דאָס אַ מזמור, אַ געזאַנג? עס ברויכט דאָך
געזאַנגט ווערן קינה לאַסף, אַ קלאַג־ליד צו אַספּן, ווייל גויים זענען געקומען אין
גאַטס נחלה?

און דער זעלביקער מדרש ענטפערט: „עס איז אַ געזאַנג צו דודן און נישט
קיין קלאַג־ליד, ווייל ווען די גויים זענען געקומען אין דער יידישער נחלה האָבן
זיי חרוב געמאַכט הייזער, מויערן, אַרויסגעריסן ביימער, בלומען, אָבער אַ פּאָלק
איז געבליבן און איבער דעם איז: מזמור לאַסף.

היינט אָבער אין די טעג פון דעם דריטן חורבן קענען מיר דאָס נישט זאָגן.
היינט האָט מען נישט אַרויסגעריסן בלויז אַלע יידישע קהילות מיטן וואַרצל,
נאָר מען האָט פאַרברענט קינד און קייט, זקנים און דאָס גאַנצע פּאָלק און עס
איז נאַטירלעך, אַז דער גאַנצער שארית־הפליטה און אַלע ביים לעבן־געבליבענע
זאָלן נעמען אַנטייל אין אויפשטעלן דעם פאַרשריבענעם מאָנומענט פאַר אַלעם.
וואָס מיר האָבן פאַרלוירן.

און עס איז נישט בלויז קיין ענין פון פאַרצייכענען, פון געדענקען, עס איז
אַן אַקט פון אַ נאַטירלעכער שטרעבונג צו המשך, די אַלע כתבים פון די טויט־
פאַרמשפטע און די שריפטן פון די לעבן־געבליבענע באַצוועקן בלויז מקיים צו
זיין דעם זאָג, וואָס ביאַליק האָט שוין געזאָגט: „כי במותם צונו לנו את החיים“.

אָבער עס וועט דאָך קומען דער מאָמענט ווען דער דור, וואָס טראָגט דעם
צאַפלידן האַרץ־ווייטאָג וועט פאַרשווינדן, עס וועט דאַמאַלטס אויך פאַרשווינדן
דער יחידישער טרויער, דער וואָס האָט זיך איבערגעטראָגן פון די פאַרטייליקטע
מאַמעס, ברידער און שוועסטער צו זייערע נאָענטע און עס וועט בלייבן דער
טרויער פון אַ פּאָלק אויף זיין אומגליק, אויף זיין נאַציאָנאַלער קאַטאַסטראָפּע.

דער שונא האָט אונדז נישט פאַרגונען קיין שום מענטשלעכע פאַרם פון טויט.
ער האָט מיט זיין ראַפּינירטער שנאה און אכזריות געוואָלט אָפּנעמען ביי אונדז
יעדע מענטשלעכע און נאַציאָנאַלע פאַרם פון אומקום, בלויז דער יידישער ווידער־
שטאַנד, דער פאַסיווער ווי דער אַקטיווער אין וואַרשעווער אויפשטאַנד, ווי אַלע
אַנדערע רעזיסטאַנצן אין די וועלדער און אין די בערג, אין פוילן ווי אין פראַנק־
רייך און אַנדערשוו, האָבן דעם מאַסן־קרובן צוריקגעגעבן אַ מענטשלעכע און
פּאָליקישע פאַרם פון טויט, פון מלחמה, פון געראַנגל, און אָפּגעזעען פון אַלע
אַנדערע אָספעקטן און כבוד פאַרטיידיקונג פון מענטשלעכער נקמה האָבן די ראַנג־
לענישן און ווידערשטאַנדן יחידישע ווי קאַלעקטיווע, פאַרוואַנדלט דעם טויט פון
צעשטויבטע יחידים אין אַן אַקט פון אַ פּאָלק־אומקום.

ער שרייבט זיך אַריין אין ספר־מלחמות פון יידישן פּאָלק,
די זעלביקע אחריות פאַר פּאָליקישקייט, פאַר געשיכטע, די זעלביקע טריי־

שאפט צו נאציאנאל-היסטארישן המשך, האט דאס צעווארפענע און צעשפרייטע, צעשלאגענע יידנטום אויך באוויזן אויף צומארגנס פון דער לאנגער נאכט, צו-מארגנס נאך דער באפרייאונג און די אחריותדיקע ארבעט. האט זיך נאך אנגע-הויבן אין די טויערן פון געטא גופא.

אין אַנבליק פון אַ זיכערן טויט איז אַלץ פאַרשריבן, פאַרצייכנט געוואָרן אין דער זיכערקייט און אין גלויבן, אַז עס בלייבט אַ פאַלק און אַ מענטשהייט, פאַר וועלכער עס איז כדאי דאָס צו טאָן. דאָס שרייבן, דאָס אַראָפּרעדן זיך פון האַרץ איז געוואָרן אַ פיבער, אַ ליידנשאַפט, אַ צוואה און אַ מצווה.

עס האָבן עס געטאָן דיכטער אין זייערע לידער, באַהאַלטענע, באַגראַבענע, עס האָבן עס געטאָן מענטשן פון פאַלק, כראַניקערס און דערציילערס און עס האָבן עס געטאָן פראַפעסיאָנעלע היסטאָריקער און מיר ווייסן עס פון רינגעל-בלום-אַרכיוו, וואָס שטעלט מיט זיך היינט פאַר אַ שלל פון מאַטעריאַלן פאַר קומענ-דיקע געשיכטע-שרייבער.

גלייך אין דער ערשטער פּאָזע פון נאָך-באַפרייאונג האָבן זיך אַ שאַט געטאָן אינדיווידועלע זכרונות. מען איז אַרויס מיט דעם, אין לויף פון יאָרן, גע-צוימטן און דערשטיקטן געשריי פון די אומגעקומענע, אָבער באַלד האָט זיך ביי די רעשטלעך דערוועקט דער אינסטינקט פון היסטאָרישער פאַראַנטוואָרט-לעכקייט. דער זעלביקער אינסטינקט, וואָס האָט באַווייגן די ווידערשטענדלעך און האָט אויך באַווירקט די אַנדערע צו פאַרצייכענען, פאַרשרייבן און פאַרע-גיסטרירן, כדי אַזוי אַרום צוריק אויפֿלעבן דעם דורכן שונא דערמאָרדעטן עבר.

די ערשטע אַרבעט פון די פון בלוטיקן מבול געראַטעוועטע, איז געווען אַרויסצובאַקומען פון דער בלוטיקער פאַרשווענונג דאָס שוין פון פריער נאַרמאַל-פאַרשטאַרבנע און דורכן חורבן נאַכאַמאַל אָפּגעטויטע עברדיקע לעבן מיט אַלעם, וואָס עס האָט אַנטהאַלטן. עס האָט זיך אָנגעהייבן אַן אינסטינקטיוו-קאַלעקטיווע אַרבעט פון פשוטע פאַלקס-מענטשן צוריק צו פירן אין לעבעדיקן עבר-אַריין פון נאַציאָנאַלער געשיכטע די פאַרגאַנגענע לעבנס פון שטאַט און שטעטל, מיט די לעבנס פון יחידים און קהילות, מיט די לעבנס, וואָס זענען דורכן חורבן איבער-געריסן געוואָרן אין זייער פולער שטראַמיקייט.

איצט שיינט עס, אַז די צייט פון דאַקומענטאַציע, פון פאַלקס-שרייבן און קאָ-לעקטיווע זכרונות איז פאַרביי און עס הייבט זיך אָן די דריטע פּאָזע פון היס-טאָרישע ווערק, באַזירט אויף דאַקומענטן, ביכער און מעמואַרן, וואָס זענען אָנגע-זאַמלט געוואָרן. עס איז געקומען די צייט פון קאַבינעט-אַרבעט, פון שטילער און רואיקער היסטאָרישער און קינסטלערישער געשטאַלטונג. מיר ווייסן נאָך נישט ווער און ווי אַזוי דער גרויסער חורבן וועט בילדעריש און געשיכטלעך גע-שטאַלטיקט ווערן, אָבער מיר פילן און מיר ווייסן, אַז די צייט דערפאַר איז געקומען און פון "יִדְוָשׁ" און פון אַנדערע היסטאָרישע קאָמיסיעס און דאַקו-מענטאַציע-צענטערס, וועלן אַרויסקומען די עסענציעלע ווערק פאַר דורות, וואָס וועלן אונדזער צייט פעסטשטענלן פאַר די קומענדיקע דורות און דעם חורבן געבן דעם נויטיקן תיקון.

פאַר'ן, 1965.

א מאנומענט פאר די אומגעבראכטע איראפעאישע יידן

פון יוסף לעפטוויטש (1918)

גראד האט זיך געטראפן די טעג, אז דער רעדאקטאר פון דעם ענגליש-יידישן זשורנאל, וואס די אנגלא-דזשואיש אסאסיישן גיט ארויס, האט ביי מיר געבעטן א רעצענזיע איבער א בוך פון רבי הערי ראבינאוויץ וועגן יידן אין פוילן, וואס איז איצט ארויס. ס'פארשטייט זיך, אז ראבינאוויץ, דער זון פון ביאלער רבין, דערציילט דארט וועגן חורבן און איך האב זיך אויך אפגעשטעלט אין מיין רעצענזיע וועגן חורבן און וועגן די חורבן-ליטעראטור און די פיל יידיש-לשונדיקע ביכער איבערן חורבן, וואס ער דערמאנט. האב איך באטאנט, אז וויפל ס'איז נישט דערשינען חורבן-ליטעראטור אויף אנדערע לשונות, אפילו אזא בוך, ווי הערזיס „די וואנט“ אויף ענגליש, אדער שווארצבארטס „דער לעצטער פון די צדיקים“ אויף פראנצויזיש, אדער אן פראנקס טאגבוך אויף האלענדיש, איז דאך די חורבן-ליטעראטור אין איר גאנצקייט פאראן נאר אין יידיש, דאס לשון, מיט וועלכן די מיליאנען אומגעקומענע יידן האבן גערעדט און וואס איז געווען אויף זייערע ליפן ווען זיי זענען געשטארבן.

און דער רעדאקטאר האט מיר געשריבן, אז די רעצענזיע האט געמאכט אויף אים אזא רושם, אז ער גייט עס דרוקן נישט ווי א רעצענזיע, נאר ווי אן ארטיקל, ווייל ס'איז אזוי וויכטיק, אז מענטשן זאלן דאס פארשטיין.

ווען איך בין געפארן קיין ווארשע אין 1963 צו די פייערונגען פארן 20-טן יארצייט פון ווארשעווער געטא-אויפשטאנד, בין איך געפארן, ווי דער אפיציעלער רעפרעזענטאנט פון יידישן פענ-קלוב אין ניו-יארק, פון אינטערנאציאנאלן פענ-קלוב, וואס האט מיך באאויפטראגט ביי א זיצונג פון דער וועלט-עקזעקוטיווע, אז איך זאל רעדן אויך אין גאמען פון פוילישן פענ-קלוב. האב איך געלייגט די קראנץ ביים געטא-מאנומענט מיט אויפשריפטן אויף דער שלייף פון יידישן פענ-קלוב, פון דעם אינטערנאציאנאלן פענ-קלוב און פון פוילישן פענ-קלוב.

די ווארשעווער „פאלקשטימע“ האט איבערגעגעבן אין איר באריכט, אז לעפטוויטש האט געבראכט א קראנץ אין גאמען פון יידישן פענ-קלוב, פון וועלט

פענ-קלוב און פון פוילישן פענ-קלוב און דער זשורנאל פון וועלט-פענ-קלוב „ארענא“ האָט געדרוקט אַ לאַנגן באַריכט פון מיר, איבער מיין וואַרשעווער שליחות, וווּ איך האָב דערציילט, אַז איך האָב אין וואַרשע געזאָגט ביי דער יאַרצייט-פּייערונג, אַז די יידישע ליטעראַטור האָט מיט דער חורבן-ליטעראַטור אויף יידיש אויפגעשטעלט אַ סך אַ גרעסערן מאַנומענט פאַר די אומגעקומענע, ווי דער גרויסער מאַנומענט פון שטיין און בראַנז, וואָס מיר האָבן אים צופוסנס געלייגט אונדזערע קרענין.

דעם געדאַנק האָט מען אפשר נאָך בעסער אויסגעדריקט אין דעם באַנד געטאַלידער, וואָס יידיש-בוך אין פּוילן האָט אַרויסגעגעבן מיטן נאָמען „דאָס ליד איז געבליבן“.

איך פאַרטרעט דעם יידישן פענ-קלוב שוין אַ סך יאָרן אין וועלט-פענ-קלוב און ביי די פענ-קאָנגרעסן, און באַלד נאָך דער באַפרייאונג אויף דעם פענ-קאָנגרעס אין 1946, אין שטאַקהאַלם, האָב איך געהאַלטן אַ רעפּעראַט וועגן חורבן און וועגן די חורבן-ליטעראַטור אונדזערע. ס'איז געוואָרן געדרוקט, דער דאָזיקער רעפּעראַט מיינער דאַמאַלסט, אין ניו-יאָרקער „טיימס“, אין ניו-יאָרקער „קאָמענ-טארי“, אין לאַנדאָנער „דזשוואַיש מאַנטלי“, און אין האַלענדיש, אין אַמסטער-דאַמער „ניעוועוועג“, וואָס וויקטאָר וואַן ווידלאַנד, וואָס איז לעצטנס געווען דער אינטערנאַציאָנאַלער פרעזידענט פון פענ, רעדאַגירט.

איך וויל דערביי נאָר דערמאָנען, אַז אין דעם רעפּעראַט האָב איך גערעדט נישט נאָר וועגן די, וואָס זענען אומגעקומען און זייערע זאָכן זענען שפּעטער אויסגעגראָבן געוואָרן נאָך זייער טויט, נאָר וועגן די, וואָס זענען געבליבן לעבן, ווי סוצקעווער און גראַדע, און אויך נייע שרייבערס, וואָס האָבן ערשט גענומען זיך צו שרייבן אין די געטאַס, און איך האָב אָנגעגעבן דעם נאָמען ירחמיאל בריקס, וואָס האָט מיר דאַמאַלסט אין שטאַקהאַלם, וווּ ער איז געווען אַ פּליט, געוויזן זיינע ערשטע זאָכן, צווישן זיי „די קאַץ אין געטאַ“ — אין מאַנסקריפּט. ער האָט עס עטלעכע מאָל געשריבן, אַז דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, וואָס זיין נאָמען איז דערמאָנט געוואָרן עפּנטלעך.

נאָך פּריער, אין 1941, האָבן מיר, אַ גרופּע יידישע שרייבער, וואָס האָבן דאָן געווינט אין לאַנדאָן און זענען שפּעטער אַוועקגעפאַרן — און עטלעכע זענען געשטאַרבן — באַווויגן דעם אינטערנאַציאָנאַלן פענ. — אין מיטן פון דעם גרויסן בליץ — אַפּצוהאַלטן אַ טרויער-אַקאַדעמיע פאַר די אומגעקומענע יידישע שריי-בערס אין מזרח-אייראָפּע, וואָס מיר האָבן דאָן באַקומען אַ לאַנגע רשימה איבער זיי פון אַנטי-פּאַשיסטישן קאָמיטעט אין קויבישעוו. האָבן דאָרט גערעדט מאַדער-טוגא און סלאַנימסקי און הערמאַן אלד, דער פענ-וועלט-סעקרעטאַר דאַמאַלסט, און לעאַ קעניג, איציק מאַנגער, ש. ראַווידאָוויץ און איך. אין דער רשימה זענען דאַמאַלסט געווען — לאַמיר זיך פּרייען, וואָס עס איז געווען אַ טעות — אויך די נעמען פון סוצקעווער און גראַדע, און משה בראַדערזאָן, וואָס איז ערשט שפּעטער געפאַלן אַ קרבן פון סטאַלינען.

נאָר מיר ליגט אין געדאַנק איצט אהרן צייטלין, וואָס איז נישט געפאַלן קיין קרבן, צוליב אַ צופאַל, וואָס ער איז גראַד געווען אין אַמעריקע, ווען היטלער

איז אריין קיין פוילן, און ער האָט שוין נישט געקענט, ווי אימבער האָט עס נאָך געטאָן, פאָרן פון אמעריקע צום טויט. אָבער זיין פאָטער, הלל צייטלין, און זיין ברודער, אלחנן צייטלין, זענען אומגעקומען. דער אַלטער הלל צייטלין, וואָס יצחק קאָצענעלסאָן שרייבט וועגן אים אין זיין „ליד פון אויסגעראַטענעם יידישן פאָלק“ איז געגאַנגען מיט טלית און תפילין צום טויט.

מאָטערט עס אהרן צייטלינען, קען ער נישט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, ער, וואָס טרויערט יעדן טאָג, מיט די פייער־טעג, מיט די יאַרצייט־רעדעס, שרייבט ער? ווען מ'איז יוצא מיט אַפיציעלע געדענק־טעג, איז עס אַ פאַרגעסן דורד געדענקען, טעאָראַליזירטער ווייטיק איז חילול־השם, אים מאָטערט דאָס פאַר־געסן, ווייל מענטשן פאַרגעסן דאָך. דער יונגער דור ווייס דאָך וועגן דעם, וואָס ס'איז געשען נאָר פון געהערטן. האָב איך דאָך געזען יונגע מענטשן אין אוישוויץ גייענדיק דורך דעם טויטן־לאַגע, לאַכנדיק און שטיפנדיק, מיט אייז־קרעם אין דער האַנט. עס רירט זיי נישט. ס'אַנאַלטע מעשה פון אַלטע צייטן. די פוילישע רעגירונג גיט אַרויס אין פאַרשידענע שפראַכן, אויך אין ענגליש, אַ זשורנאַל מיטן נאָמען „פּאַלאַנד“. אין נומער, וואָס איז אַרויס דאַמאָלט צום 20־טן יאַרצייט פון וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד, שרייבט זיך: „יענע טעג זענען ווייט הינטער אונדז. גראַז וואַקסט אויף די פאַרניכטונגס־ערטער און דער מענטשלעכער זכרון איז שוואַך. אפילו די קינדער און אייניקלעך פון די אומגעקומענע ווייסן נישט וואָס ס'איז געווען“. און אויפן זעלביקן זייטל דערמאָנט דאָס בלאַט שמואל זיגעל־בוים, וואָס איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד דאָ אין לאַנדאָן, מיינענדיק, אַז זיין טויט וועט אויפֿטרייסלען די וועלט וועגן דעם וואָס איז געווען אין פוילן. ס'האָט נישט געטרייסלט. ווי שטענדיק, בלויז דאָס ליד איז געבליבן. אונגערס ליד, וואָס ער האָט דאַמאָלט אַנגעשריבן דאָ, אין זעלביקן לאַנדאָן, וווּ זיגעלבוים האָט זיך גענומען דאָס לעבן, און זיין אַש איז געלעגן אין גאלדערס גרין קרעמאַטאָריום. און מאַנגער און בן־ציון מרגלית און איך זענען אַמאָל אַהינגעגאַנגען מיט זיגעל־בוים ברודער, פייוול, פון דרום־אַפריקע, און מרגלית האָט געזאָגט קדיש. מאַן גערס ליד איז געבליבן צום אַנדענק פון שמואל זיגעלבוים — „איז מיר באַשערט צו זיין דער לעצטער זינגער פון אַן אויסגעסמטער ערד?“

דאָס שרעקט אהרן צייטלינען און פון דער דאָזיקער שרעק האָט ער געשריבן זיין:

אויך דאָס וועט ווערן פאַרגעסן, אויך דאָס.
פאַרברענט געוואָרן מיין פאָלק,
און ס'וועט ווערן פאַרגעסן אויך דאָס.

אַזוי איז צו פאַרשטיין דער ווייטיק, וואָס האָט געטריבן לייזיקן צו שרייבן זינע טרעבלינקאָ־לידער: „אין טרעבלינקאָ בין איך נישט געווען“, ווי מיט אַ שאַד־געפיל, וואָס אַנדערע זענען דאָרט יאָ געווען און ער נישט. אַזוי שרייבט טאַקע אהרן צייטלין:

„אין אונדזער דור דאַרף יעדער ייד, אפילו ווען ער אַליין איז נישט געווען

אין קיינעם פון די געטאס און די אויסראטונגס-לאגערן, זיך באטראכטן נישט, ווי איינער, וואָס לעבט ממילא. נאָר ווי אַ לעבן-געבליבענער, וואָס דאָס איז מער און אנדערש. אין אַ לעבן-געבליבענעם נאָך אַ שיפבראָך לעבט די טראַגעדיע פון דעם שיפבראָך. אַזוי דאַרף אין יעדן ייד לעבן די בראַך פון די זעקס מיליאָן. צום פענ. קאָנגרעס אין 1946 אין שטאַקהאַלם האָט לייוויק געזאָלט זיין מיין חבר אין דער פאַרטרעטונג פון יידישן פענ. קלוב. ער איז טאַקע אַרויסגעפאַרן פון אַמעריקע, אָבער ער איז געבליבן שטעקן אין די לאַגערן אין דייטשלאַנד. ער האָט מיר געשריבן פון מינכען, אַז ער קען זיך נישט אַוועקרייסן. „איך בין איבער-געלאָדן מיטן יידישן אומגליק, מיט די יידישע צרות דאָ“ — שרייבט ער אין דעם בריוו — „שווער צו שרייבן דערווייל וועגן דעם“. אָבער די צייט איז געקומען און ער האָט יאָ געשריבן וועגן דעם, זיינע געווייטיקטע טרעבלינקאַ-לידער :

„פאַרגיב מיר, קרבן,
וואָס כ'קוק אַריין
אין אויג אין דײן“.

„באָדאַרפט האָב איך מיט אייך צוזאַמען שטאַרבן“ .

דאָס איז דער געמיט פון אהרן צייטלין אין זיין ליד :

„נשמות פון קדושים, זאָגט קדיש נאָך מיר,
דעם מת, וואָס גייט אום אויף דער ערד.
איך בין אייער קדיש נישט ווערט“.

דאָס איז די שטימונג פון איציק מאַנגער :

„ר' לוי יצחק, אין טלית און תפילין,
רירט זיך נישט פון אָרט.
ער שווייגט פאַרעקשנט, דער אַלטער איז ברוגז
מיט זיין אַלטן גאַט“.

שלום אַש איז געפאַרן אין זיינע לעצטע יאָרן זיך באַזעצן אין ישראל און ער האָט געשריבן אַ ריי עסייען וועגן דעם נייעם ישראל, וואָס ער האָט מיר געגעבן איבערצוזעצן אין ענגליש, און זיי זענען געדרוקט געוואָרן אין „דזשואיש קראַניקל“. אָבער איידער ער איז אַהינגעפאַרן, אַז איך בין צוריקגעקומען פון ישראל, נישט לאַנג נאָך דער אַנטשטייאונג פון דער מדינה, און איך האָב אים דערציילט, ווי ס'לעבט זיך דאַרט, האָט ער זיך צעוויינט. — פאַרוואָס — האָט ער זיך געפרעגט — האָט גאַט געלאָזט אויסשעכטן צוערשט מינע מיליאָנען יידן? דערמאָן איך זיך שלום אַשס בילד, וואָס ער האָט אָנגעשריבן נאָכן חורבן, זיי

ער זעט די געשאַכטענע יידן גיין דורך די גאסן פון וואַרשע, מיליאָנען טויטע, קדושים, פאַרברענטע, צעשטאַכענע, געפאַנגענע, פאַרמאַטערטע, פאַרהונגערטע, פרומע יידן, חסידים, פרייע, בונדיסטן, קאָמוניסטן — אַלע דערהרגעטע פון דעם זעלבן גולן היטלער.

„גאַט, שרייבט אורי צבי גרינבערג, צוריקערנדיק זיך צו יידיש לשון, דו האָסט געזען דאָס.

גאַט, האָסטו געשוויגן!

זקנים, טאַטע-מאַמע, קינדער פון די וויגן,

מיידלעך — קאַרשנבויער, יונגען ווי די דעמבעס“.

„היינט שטייען מיר לעבנגעבליבענע, אָט ווי פאַראַרעמט מיר זענען,

ביי די טויערן הויכע פון טרערן, אבליים, יאַרצייטליכט ברענען“.

מ'האַט געשריבן אין די וועטאָס, אין די לאַגערן, נישט נאָר לידער, נאָר אַלע מין פאַרמען פון געשריבענעם וואַרט, אפילו — ווי ס'לעבן שיקט זיך — שונד-ליטעראַטור. ווי יאַנאַס טורקאָוו גיט איבער אין זיין בוך „חורבן וואַרשע“ האָט מען אַראַגאַניזירט אין וואַרשעווער געטאָ משפּטים איבער שונד-ליטעראַטור. מען האָט אַרויסגעלאָזט אַ גאַנצע ריי פּעריאָדישע אויסגאַבן אין דער יידישער שפּראַך, וואָס זענען געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ.

און וועגן דעם ענין יידיש לשון דערציילט יאַנאַס טורקאָוו, אַז אין די פאַר-שידענע קאַנצערטן און טעאַטער-אונטערנעמונגען אין געטאָ האָבן זיי אַלע געמוזט פאַרקומען אין דער יידישער שפּראַך. „אַרטיסטן, וואָס זענען זייער גאַנץ לעבן אויפ-געטרעטן אויף דער פּוילישער בינע, האָבן זיך געמוזט אויסלערנען יידישע רעציטאַציעס, יידישע לידער, אויב זיי האָבן געוואָלט אויפטרעטן אין אונדזער זאַל“.

איך האָב די טעג דערהאַלטן פון יוסף רובינשטיין פון ניר-יאַרק זיין בוך „חורבן פּוילן“. האָב איך דאָרט געפונען אַ ליד: פאַרן חורבן. אַנאָונט אין וואַר-שעווער שרייבער-פאַראַיין:

„איך זע קאַציזנען.

איך הער די ווערטער זיינע — איצט נביאישע שוין רעד:

מיד נעמט אַרום אַ שרעק, איך שטיי דאָ און מיד שוידערט,

מיד שרעקט די וועלט, איר הערט, איך קען קיין אַרט זיך נישט געפינען,

מיר דוכט זיך אַלץ — אַ טאָג קען קומען, ס'זאָל די שעה נישט זיין,

און וואַרשע זאָל אַ חרובע גאָר ליגן אין רואינען.

די גאַסן וועלן מער נישט זיין, נאָר חורבות, שרעק און פיין.

אַ טאָג וועט זיין, ווען זיין וועט דאָן אַן יידן פּוילן,

אַ וואַרשע אָן נאַלעווקעס, אַ וואַרשע אָן אַ ייד“.

„און בלייבן ווי אַן עכאָ נאָר, אין די שורות פון אַ ליד.

איר הערט — אין ליד! דאָרט, נאָר דאָרט וועלן זיי פאַרבלייבן אויף

שטענדיק, אין אַ ליד“.

יוסף רובינשטיין דערציילט אין זיין ליד, ווי בערל מארק — וואָס זיצט אין וואַרשע, אין יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט — זיצט קעגנאיבער קאָצינזע בעת די נביאישע רייד זיינע, און קוקט אים אָן בלייך־פאַרצווייפלט.

„פּרילוצקי גיט צו מיר אַ זאָג — וואָס פּלאַפּלט ער, ס'איז שטות!
אלחנן צייטלין קוקט דערשטוינט.
וואו איז ער איצט קאָצינזע? פּרעגט רובינשטיין אין זיין ליד.
איך הער נאָך אַלץ זיין שטימע פול מיט צאַפּל און מיט שרעק,
וואו איז ער איצט? עס האָבן אים דערהרגעט די אוקראַינער,
ווען ער איז פון דעם דייטש געלאָפּן, פון לעמבערג, אויפן וועג.“

איך בין אין זומער געווען אין רוים ביים „אַרט“־וועלט־קאָנגרעס און דאַרט איז געקומען קאָצינזעס טאַכטער, וואָס לעבט איצט אין רוים. זי האָט זיך גע־פּרעגט, צי עמיצער ווייס וועגן איר טאַטן, וועגן זיינע זאָכן. איצט זע איך, אַז זי האָט אין פּאַריזער „אונזער וואַרט“ אָפּגעדרוקט אַ בריוו, אַ ווענדונג צו אַלע, וואָס האָבן געקענט איר טאַטן, צי זיי האָבן זאָכן זיינע, ווייל זי וויל זיי צונויפ־קלייבן און פאַרעפּנטלעכן.
ווי זאָגט עס יוסף רובינשטיין?

„ס'וועט בלייבן ווי אַן עכאַ נאַר, אין די שורות פון אַ ליד.“

לידער, דוקא לידער, לידער אויף יידיש לשון. ווי זאָגט עס מאַנגער?

איז די גאַלדענע פּאַווע געפּלויגן, געפּלויגן,
דורך טויזנט געפּאַרן קיין ניו־יאָרק,
דאָס קראַנקע קלאַר־ווייסע ציגעלע אין געטאַ,
איז איר איין און איינציקע זאָרג.
אַט איז זי געפּלויגן און אַט איז זי געקומען,
און בעט זיך רחמים ביים האַרץ פון דער וועלט.
נאַר אפשר דערפאַר ווייל זי טענהט אויף יידיש,
פאַרשטיין נישט די מושלים פון דער וועלט.

„יידיש־בוך“ אין וואַרשע האָט אַרויסגעגעבן אַ באַנד „דאָס ליד פון געטאַ“. שרייבט רות פּופּס, וואָס האָט דאָס בוך צוגעגרייט: „אין די געטאַס און לאַגערן האָט מען מאַסנווייז געשריבן לידער. די ליטעראַטור פון דער חורבן־צייט איז באַשטאַנען הויפּטזעכלעך פון טאַגביכער און לידער“. לעיעלעס האָט נאָך אין 1945 געשריבן וועגן אַט די לידער: „ווי האָבן די מענטשן געקענט שרייבן לידער, זאָרגן זיך פאַר ריטם, מעטער, גראַם?“. דאַרט אין דעם מויל פון טויט האָבן זיי געשריבן לידער, געשאַפּן פּאַעזיע, דאָס שאַפּן איז געווען פאַר זיי אַ טרייסט, אַ פאַרלייכטערונג. די אַלע דיכטער האָבן מיט זייערע אויגן צוגעזען

דאָס פאַרטייליקן ס׳יידישע פּאַלק. דאָרט האָבן זיי פאַרשריבן זייערע פּערזן. מעגלעך. אַז דורך אַ שפּאַרונע פּון אַ לויפּנדיקן צוג האָבן זיי אַרויסגעוואָרפּן זייערע פּאַר- שריבענע פּאַפּירלעך און עמיצער האָט זיי געפּונען, אָדער מ׳האַט זיי באַגראָבן, ווי רינגעלבלומס טאַגביכער און אַנדערע זאַכן, אויך ריינע ליטעראַטור. בערל מאַרק דערציילט, אַז ״אין די בלעכענע קעסטלעך און צוויי מילך-קאַנען, אין וועלכע רינגעלבלום און זיינע מיטאַרבעטער האָבן באַהאַלטן דעם אונטערערדישן געטאַ- אַרכיוו, פּאַרנעמען די ליטעראַרישע ווערק אַ חשובן אַרט״. אויך יצחק קאַצע- נעלסאָן האָט באַגראָבן זיין ״ליד פּון אויסגעשאַכטענעם יידישן פּאַלק״ און אַנדערע לידער, וואָס מ׳האַט זיי שפּעטער אויסגעגראָבן. ״פּאַרחתמעט אין דריי פּלעשער״, שרייבט אהרן צייטלין וועגן דעם, איז ״דאָס ליד פּון אויסגעשאַכטענעם יידישן פּאַלק״ באַגראָבן געוואָרן אין דער ערד און האָט זיך צום סוף דערוואַרט אויף אויסגראָבונג, אויף תּחית המתים״. אַ סך פּון די באַגראָבענע לידער און אַנדערע שריפטן זענען אויפּגעשטאַנען תּחית המתים. אין דער הקדמה צו שאַיעוויטשעס ליד פּון לאַדזשער געטאַ ״לך לך״ שרייבט דער אַרויסגעבער: ״דאָס רוב פּון די שאַפּונגען פּון די דיכטער איז נישט דערגאַנגען צו אונדז״. שאַיעוויטשעס ליד איז יאָ דערגאַנגען צו אונדז, ווי ער שרייבט עס אין זיין ליד — ״אין אַ מולדיקער שעה״: ״נישט הפּקר אַ וועלט״. שאַיעוויטש וויל עפּעס פּון דער וועלט. ״אין פּאַרלאַנג — וועק אויף פּון זייער שלאָף די מאַמע רחל, דעם בערדיטשעווער צדיק, און ביאַליק, און איר זאַלט זאַלבעדריט גיין פּאַר גאַט. ביאַליק וועט דונערן און פּאַדערן, רחל וועט וויינען און בעטן, און לוי יצחק וועט אַ דינ-תּורה האַלטן״. נאָר דאָס ליד, וואָס האָט מיך גאָר שטאַרק געריירט איז יצחק קאַצענעלסאַנס ״ליד פּון שלמה זשעליכאַווסקי״.

איך בין געפּאַרן פּון לאַדזש קיין זדונסקאַ וואַלאַ, די שטאַט וווּ מיין מאַמע איז געבוירן געוואָרן. נישט געווען דאָס ערשטע מאָל, וואָס איך בין דאָרט געווען. ס׳איז געווען אַ צוויי טעג נאָך שבועות און די יידן אין זדונסקאַ וואַלאַ, אַ צוויי- דריי מנינים, נישט מער, האָבן מיר דערציילט וועגן זייער גרויסן יום-טוב, שבועות. אַלע יידן פּון דער שטאַט זענען געווען אין שול, ווייל שבועות זענען אין זדונסקאַ וואַלאַ געהאַנגען געוואָרן די צען ערובניקעס, וואָס די דייטשן האָבן גענומען געפּאַנגען. און זיי האָבן מיר דערציילט וועגן דעם יידישן העלד שלמה זשעלי- כאַווסקי פּון זדונסקאַ וואַלאַ, וואָס איז געגאַנגען זינגענדיק צו דער תּליה. איך האָב דאַמאַלסט געהאַלטן אין ענדיקן מיין אַנטאַלאַגיע פּון יידישע לידער און בערל מאַרק האָט מיר צוגעזאָגט צו געבן קאַפּיעס פּון עטלעכע לידער, וואָס געפינען זיך אין היסטאָרישן אינסטיטוט און זענען נאָך נישט געווען געדרוקט. ווען איך בין געקומען צוריק קיין וואַרשע האָט ער געהאַט פּאַר מיר גרייט עטלעכע איבער- געשריבענע לידער, צווישן זיי ״דאָס ליד פּון שלמה זשעליכאַווסקי״ פּון יצחק קאַצענעלסאַן.

דאָס איז איינע פּון די גרויסע לידער פּון דער חורבן-צייט.

... אין זדונסקיע וואַליע טוט זיך, עס רעשט, עס רודערט זיך, און ס׳טומלט
 ס׳איז ערב שבועות — דער טאַג פּון מתן-תּורה און ס׳איז קאַנטיק:

מען האָט דעם געטאָ דעם פאַרמאַכטן אויפגעפנט פאַר גוים פון אַרום דאָרט
אַליין די דייטשן מאַכן די הכנות צו דעם יום-טוב.

... ער זינגט און ס'זינגען אַלע קדושים מיט אים מיט, דאָס ליד פון ליבע
צו דער הייליקער דער שטאַט, וואָס גוים האָבן אין אכזריות פאַרוויסט זי —
עס קלאַפן זינגענדיק אין האַרצן זיך און ס'גייען זיי די אויגן איבער,
צווישן זיי אַנאַפטרניקער איינער און איינער און געוועזענער
בונדיסט דאָרט —

... זיי שטייען גרייט, באַשלאָסן פעסט, ווי אַדלער פאַרן פלי, גרייט אַפצופליען,
און ווענדן טריי אין ליבשאַפט צו שלמה זשעליכאַווסקי זייערע בליקן —
און שלמה זשעליכאַווסקי, האָט האַפערדיק צו אַלע זיי הויך אויסגעשריען:
ס'איז ערב שבועות היינט, קומט, לאָזט מיט מיר זיך, יידן, אין אַ ריקוד!

אַט וועלן פאַרן טויט מיר יעצט זיך לאָזן אין אַ כשרן אַ טאַנץ דאָ!
עס איז אונדז וויל און גוט איז אונדז, אַט דאָ, אין מאַרק, אין מיטן
מקריב זיין זיך פאַרן כלל ישראל, כלל ישראל, כל ישראל, גאַנץ און גאַנצן.
דער חומר אונדזערער וויל'ס ווי דער נפש — לאַמיר טאַנצן, יידן!

... זינגט וועלטן אַלע, זינגט דעם נאַמען שלמה זשעליכאַווסקי
ער האָט דעם מענטש אויף דר'ערד, דעם מענטש דערהויבן!

טאָ זינגט זשע אים, זינגט אים אַ לויב-געזאַנג, מענטשן
אַ לויב ליד זינגט אונטער דער זון אים?
צי האָט איר אַזעלכן אַ מאָן געזען שוין?
צי האָט איר אַזעלכן געפונען?

זינגט/זשע אַ לויב-געזאַנג לענדער און ימען
זינגט וועלדער, זינגט היגלען און טאָלן!
זינגט זשעליכאַווסקי, דעם ייד, זינגט צוזאַמען:
מיט גאָט זינגט; ער איז אונדז געפאלן!

זינגט זונען און שטערן אין אַלע עק וועלטן,
אין ליכטיקייט זינגט און אין פריידן,
זינגט אים, באַזינגט אים, דעם העלד פון די העלדן,
זינגט אים, דעם ייד פון די יידן!

זינגט, כאַטש ער האָט נישט, נישט קיינעם אויף דר'ערד דאָ
דערהרגעט, נישט קיינעם געשאַסן,
זינגט, כאַטש ער איז נישט געוועזן קיין מערדער
וואָס קיינמאַל קיין בלוט נישט פאַרגאַסן.

נישט חרוב געמאַכט, נישט קיין שטאַט, נישט קיין דאַרף נישט,
און מיט אַ מאַשין נישט געפּלויגן,
קיין מענטש אויף קיין וועג נישט מיט באַמבעס באַוואַרפן,
קיין שווערד פון איר שייד נישט געצויגן,

זינגט אים, דעם העלד פון דעם אַרימען שטעטל,
פון געסלעך ענגע און שמאַלע.
זינגט אים, באַזינגט אים, אַט איז ער, זע, זעט אים,
דעם הייליקן פון זדונסקיע וואַליע.

לאַנדאָן, 1966.

די ראלע און פליכטן פון יידישן
שרייבער היינט צו טאג

אַרײַנפיר

פון יעקב זאנמאג (לגאנדא)

אויב מיר וועלן נישט דעפֿינירן די ראַלע פון יידישן שרייבער וועלן מיר נישט קענען באַהאַנדלען די פראַגעס, וואָס שטייען אויפן סדר־היום.

איך האָב געהאַט דעם כבוד מיט אַ פאַר חדשים צוריק אין ישראל, אין אויגוסט פון לעצטן יאָר, אויך צו זיין דער פאַרזיצער פון איינער פון די סעסיעס פון דעם ערשטן ענגליש־יידישן־ישראלדיקן סימפּאָזיום. צום ערשטן מאל האָבן מיר זיך אַלס ענגליש־יידישע שרייבער געטראָפן מיט די ישראלדיקע שרייבער אַלס יידישע שרייבער. זיי האָבן אין ישראל שוין געהאַט אַ סך דיאַלאָגן: אַמערי־קאַניש־ישראלדיקער דיאַלאָג, אַמעריקאַניש־יידישער דיאַלאָג. אָבער אַ דיאַלאָג צווישן שרייבער אַלס יידן איז דאַמאַלסט פאַרגעקומען צום ערשטן מאל. ער איז אַרױַג־ניזירט געוואָרן פון אגודת הסופרים פון איין זייט און פון דער ענגליש־יידישער צייטשריפט „דזשואיש־קוואטערלי“ פון דער אַנדערער זייט. עס זענען געקומען פון ענגלאַנד זעקס יידישע שרייבער, וועלכע שרייבן אויף ענגליש און די אגודת הסופרים האָט באַשטימט פיר העברעאישע שרייבער סיי פון עלטערן דור און סיי פון יינגערן דור. איך דערמאָן זיך, נישט נאָר צוליב דעם, ווייל דאָס איז געווען אַ וויכטיקע געשעעניש, נאָר איך דערמאָן זיך צוליב דעם, ווייל ביי דער דאָזיקער טרעפונג האָט זיך אַרויסגעוויזן דאָס וואָס אייניקע פון אונדז האָבן תמיד געגלויבט, אָבער מיר האָבן עס נישט געקענט גענוי וויסן, אַז די פראַבלעמען פון יידישן שרייבער, וווּ ער זאָל זיך נישט געפינען, און די פראַבלעמען פון העברעאישן שרייבער אין ישראל זענען מער אַדער ווייניקער די זעלביקע פראַבלעמען. און די פראַבלעמען קען מען אויסדריקן טאַקע מיט דער פראַגע: וואָס איז די ראַלע און וואָס זענען די פליכטן פון יידישן שרייבער היינט צו טאָג?

די טעמע אַליין, דרך אגב, פון דאָזיקן סימפּאָזיום איז געווען: אוניווערסאַלע און יידישע עלעמענטן אין אונדזער שאַפונג. אַ ווייטע טעמע, דאָס הייסט, אַז דער ענגליש־יידישער שרייבער, וואָס נעמט אַרום אין זיינע שאַפונגען יידישע עלעמענטן, הגם ער שרייבט אויף אַ נישט־יידישער שפראַך, אויף ענגליש, און דער ישראל־דיקער שרייבער פון זיין זייט האָט געדאַרפט אַרויסברענגען מיט וואָס, הגם ער שרייבט עברית, איז ער אין זיין טעמאַטיק אויך יידיש. איז עס טאַקע נישט געווען קיין עסטעטיש־ליטעראַרישע דיסקוסיע, נאָר אַ דיסקוסיע וועגן דער אחריות, וועגן דעם באַנעם פון דעם יידישן שרייבער און פון די פראַבלעמען, וואָס שטייען פאַר אים.

עס האָט געהאַט אַ גרויסן אָפּקלאַנג אין ישראל אַליין. איך בין נישט זיכער ווי ווייט דער אָפּקלאַנג איז געווען גרויס אויך אין חוץ-לאַרץ. אָבער די וואָס ווילן זיך דערמיט באַקענען, איז איין נומער פון „מאזנים“, די צייטשריפט פון אגודת הסופרים, געווידמעט אויף גאַנצע פיר און זעכציק זייטן פאַר אַ ווערטלעכן פראַטאַקאָל פון דעם, וואָס איז פאַרגעקומען. און די וואָס לייענען ענגליש קענען באַקומען ביי מיר אַ ווערטלעכן פראַטאַקאָל פון די דאָזיקע דיסקוסיעס. איך מיינ, אַז עס וואָלט געווען פאַר יעדן אינטערעסאַנט דאָס צו לייענען.

אַט מיט די פאַר ווערטער האָב איך געוואָלט פאַרשטעלן די טעמע. איך בין נישט זיכער, צי עס איז פאַר אונדז אַלעמען קלאָר, אַז רעדנדיק וועגן דער ראָל און די פליכטן פון יידישן שרייבער, מיינען מיר דעם יידישן שרייבער נישט נאָר אויף יידיש. נאָר די ראָלע פון יידישן שרייבער אויף יידיש איז אין אַ געוויסער מאָס גרעסער, מער פאַראַנטוואָרטלעך, ווייל ער דאַרף מער פאַרנעמען די פראַב-לעמען פון אונדזער צייט. אָבער לויט מיינ צוגאַנג איז דאָס די זעלביקע פראַגע פאַר יידישע שרייבער, אין וועלכער שפראַך זיי זאָלן נישט שרייבן. עפן איך דערמיט די היינטיקע זיצונג און איך גיב דאָס וואָרט דעם ח' ד"ר סלאָוועס צו רעדן אויף דער טעמע. וועגן ד"ר סלאָוועס, מיינ איך, דאַרף איך אַ סך נישט רעדן. זיין נאָמען איז אייך אַלעמען באַקאַנט. איך אַליין האָב געלייענט מיט אַ גרויסן אינ-טערעס איינעם פון זיינע לעצטע אַרטיקלען אין „יידישע קולטור“, אין וועלכן ער באַשעפטיקט זיך מיט דער פראַבלעמאַטיק פון יידישן שאַפן אין סאָויעט-רוסלאַנד און איך האָב געהאַלטן פאַר נויטיק איבערצוגעבן אויף ענגליש דעם תמצית פון זיינע באַטראַכטונגען. אין דער אמת, ווען ער רעדט וועגן יידישן שאַפן אין סאָויעט-רוסלאַנד אין דאָזיקן אַרטיקל, איז אויך אַרויסגעקומען די פראַגע וועגן דער ראָלע און וועגן די פליכטן פון יידישן שרייבער היינט צו טאָג.

בריסל, 1967.

דער יידישער שרייבער אין דער יידישער ליטעראטור

פון ד"ר חיים סלאוועס (פאריז)

איר וועט מיר דערלויבן קודם כל דאָ אויסדריקן אַ דאַנק די אַרגאַניזאַטאָרן פֿון דעם סימפּאָזיום פֿאַר אײנלאַדן מיך אַנטיילצונעמען אין אים. איך גלויב, אַז עס איז גוט ווען מען באַקענט זיך נענטער און מען טרעפט זיך, וואָס אויסער אונדזערע נעמען, וואָס זענען בלויז נעמען, דערשיינען אויך לעבעדיקע מענטשן, געזיכטער; מיר קוקן זיך אײנע די אַנדערע אָן, און אויב נישט אַלע האָבן מיר יידישע נעז, אָבער אַלע, ווייזט זיך אַרויס, האָבן מיר יידישע אויגן און מיר זענען שעפּערישע מענטשן, און דאָס הייסט, אַז מיר מוזן נישט דוקא זען קיין שדימלעך אײנער ביים צווייטן אין די אויגן, נאָר דעם צלם אלקים, וועלכן יעדער באַנעמט אויף זײן אופן.

אפשר אַ טייל פֿון אייך ווייס, פֿאַר די, וואָס ווייסן נישט, וועל איך זאָגן, אַז איך בין אַ יידישער שרייבער, אַ יידישער קולטור־טוער, וועלכער איז נישט קיין פּאָליטיקער, אָבער וועלכער איז פֿאַרבונדן זײן גאַנץ לעבן מיט דער קאַמוניסטישער באַוועגונג. איך בין אַ יידישער קאַמוניסט, אַ יידישער קאַמוניסטישער שרייבער, און איך גלויב, אַז עס איז ריכטיק געטאָן געוואָרן, וואָס די אַרגאַניזאַטאָרן פֿון סימפּאָזיום האָבן פֿאַרבעטן צום דאָזיקן שמועס אַ יידישן קאַמוניסטישן שרייבער.

אין דער גויישער וועלט, נאָכן קאַנסיל, רעדט מען זייער אַ סך וועגן אײקור־מעניום. מיר זענען דאָך אַן אײקומעניסטיש פּאָלק פֿאַר עקסצעלאַנס, אַ וועלט־פּאָלק, און די אַרגאַניזאַציע, וועלכע האָט אײנגעאַרדנט דעם סימפּאָזיום, דער וועלט־קאָנגרעס, איז דאָך דורך דער דעפּיניציע אַליין אַן אײקומעניסטישע יידישע וועלט־באַוועגונג. איז גוט וואָס מיר קענען זיך טרעפן צוזאַמען און באַהאַנדלען ענינים, וואָס זענען אונדז אַלעמען פּונקט אַזוי נאָענט און אײגן. איך מײן, אַז דאָס וואַלט געדאַרפט זײן בלויז דער ערשטער טריט. מען דאַרף, וואַלט איך געזאָגט, זיך אײנשטעלן אויף דער אמתער אַלוועלטלעכקייט און אַלזײטיקייט און פיל פּאַרמ־דיקייט פֿון דער יידישער קולטור און פֿון יידישן פּאָלק אין זײנע פּאַרשידענע שיטות. און דעריבער וועל איך זאָגן, אַזוי ווי מיר זענען שוין נישט אויף עפּנטלעכע פּאַרזאַמלונגען, נאָר אויף אַרבעט־זיצונגען, אַז מיר האָט אַ ביסל וויי געטאָן נעכטן.

וואָס דער פּאַרזיצער בעת ער האָט דערמאָנט אין יזכור די אבידות פון דעם לעצטן יאָר, האָט ער אַרויסגעלאָזן, אַזאַ גרויסע יידישע פּערזענלעכקייט און אַזאַ גרויסן יידישן קולטור־מענטש, ווי נחמן מייזל, וואָס איז פאַראַיאָרן געשטאַרבן, וועלכער האָט קאַלאַסאַלע פאַרדינסטן פאַר דער יידישער קולטור; יעקב פּאַט, וועלכער איז מיינער אַ לערער געווען, איך בין געווען זיינער אַ שילער; ער האָט אויך אויסגעלאָזן אַ פאַרזיער ייד, אַ יחיד במינו, יחיאל אַראָנסאָן, וועלכער האָט זיין גאַנץ לעבן אָפּגעגעבן פאַר דער יידישער פּלאַסטישער קונסט. איך גלויב — און איר וועט מיר מוחל זיין — אַז דאָס זענען זאַכן, וועלכע מען דאַרף אָפּמערקן. יא, נאָך בערל מאַרק, וועלכער איז געווען נישט נאָר מיינער אַ נאַענטער חבר און פריינד, נאָר איינער פון די פאַרדינסטפולסטע יידישע היסטאָריקער פון נאָך דער מלחמה און ספּעציעל פון פּעריאָד פון חורבן און גבורה.

איך וויל איך היינט רעדן וועגן ענין — דער יידישער שרייבער אין אונדזער היינטיקער צייט. איך האָב די טעמע נישט באַנומען, אַזוי ווי עס האָט עס פאַר־שטאַנען מיין פריינד זאנאגא, ווייל דאָס איז אַ טעמע אינגאַנצן פאַר זיך און אַ גרויסע טעמע: יידישע ליטעראַטור אויף נישט־יידיש, יידישע ליטעראַטור אויף אַנדערע שפּראַכן. דאָס איז אַ גרויסע טעמע און אַ וויכטיקע טעמע. אָבער וועגן איר וואָלט מען געדאַרפט, און איך מיין אַז מען דאַרף טאַקע, שמועסן באַזונדער, איך האָב פאַרשטאַנען, אַז מיר רעדן וועגן יידישן שרייבער אין דער יידישער ליטעראַטור און וועגן דעם דאָזיקן שרייבער, וועגן דעם דאָזיקן ענין, וויל איך זאָגן עטלעכע ווערטער.

אויב מיר רעדן, טייערע פריינד, וועגן יידישן שרייבער אין דער היינטיג־צייטיקייט, מוזן מיר וואַרפן אַ בליק אויף דער נישט לאַנגער פאַרגאַנגענהייט. ווי ווייט איז עס געווען, קוים עטלעכע צענדליק יאָר, און איך גלויב, אַז אויב נישט יעדערער, איז זייער פיל פון אונדז האָבן נאָך דאָס בילד אין זכרון. ס'איז געווען אַ ווונדערלעכער פּרילינג אין יידישן לעבן און נאָכן פּרילינג איז געקומען אַ פּרוכפּערדיקער, אַ זאַטער און געבענטשטער זומער. יידישע ליטעראַטור, וואָס האָט געהאַט איינגעזאַפט און איינגעזאַמלט אין זיך כלערליי דורותדיקע זאַפטן פון פּאַלקס־לעבן האָט זיך צעבליט און זיך צעוואַקסן מיט אַן אומגעזעענער שפּע אין דער טיף און אין דער ברייט. זי איז געוואָרן אַ וועלט־ליטעראַטור נישט בלויז אין געאָגראַפישן זין פון וואַרט, ווייל איינגעוואַרצלט בפּירוש בכל פינות העולם, נאָר אויך לויט איר קינסטלעריש־אידיעאישן פאַרנעם און באַדייט, אין דער ברייטיקייט פון איר קוק, מיט דער רייפּקייט פון אירע ווערק און מיט דער שעפּערישער גבורה פון אירע בעסטע און וויכטיקסטע פאַרשטייער. אונדזער פּרילינג איז געווען אַ פאַרשפּעטיקטער לגבי דעם אַזוי גערופּענעם פּעלקער־פּרילינג, דעם פּרילינג פון די פּעלקער פון דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט. אָבער דוקא ווייל ער איז געווען אַ פאַרשפּעטיקטער איז ער אַנגעלאָפּן מיט אימפעט, מיט רעש און שטורעם, מיט דונער און בליצן און אין אַ קורצער צייט פון קוים עטלעכע צענדליק יאָר — און דאָס באַדייט דאָך ממש אַ היסטאָרישער אויגנבליק — איז יידיש לעבן מער נישט געווען צו דערקענען. איר דערמאָנט זיך זיכער, טייערע פריינד, ווי דער זיידע, ר' מענדעלע, האָט געטראָפּן די יידישע עדה אין מיטל־

אלטער. איז דען דא גאך איין אומה אין דער וועלט — האָט ער געפרעגט מיט זיין קלוגן שמייעלעך — וואָס דער גאַנצער לעבנס־שטייגער פון איטלעכן באַ־זונדער זאָל זיך ציען פון געבוירן ביזן שטאַרבן אויף איין נוסח, ווי ביי אונדז יידישע קינדער? און אזוי טאַקע האָט עס אים אויסגעוויזן, מענדעלען, אָ דער נוסח וועט בלייבן אין ווייטערדיקן גליווער, אין דורותדיקן דרעמל. קאַמפּאַניעס גייען — האָט ער געזאָגט, קאַמפּאַניעס קומען און גלופסק וועט בלייבן גלופסק. אָבער שוין ביי מענדעלעס לעבן גאָך איז גלופסק געוואָרן אויס גלופסק. קאַסרי־לעוועקע האָט זיך אַרויסגעלאָזט צוערשט קיין יעהופּעץ און דערנאָך דורך אַלע אַנטווערפּנס, לאַנדאַנס און פאַריז אין קאַלומבוסעס מדינה. דאָס פּאַלק פון צאַרישן תּחום־המושב האָט אין געציילטע עטלעכע צענדליק יאָר זיך פאַרוואַנדלט אין אַ וועלט־פּאַלק. און דער זידע גופא, ר' מענדעלע, ער אַליין האָט גאָך דערלעבט צו דער רוסישער רעוואָלוציע און איז אַרויס מיט זיין באַרימטן רוף „צו מיינע ליבע יידן און בירגער פון גרויסן, זיך באַפּרייטן און וועלט־באַפּרייענדיקן רוסלאַנד“. מענדעלעס זידע, וואָס האָט זיך געקלאַמערט צו די ברעגעס פון דער באַרימטער גנלאַפּיאַטעווקע, אין וועגעטאַטיווער, לעטאַרגיש־אומדיפּערענצירטער געשפּענסט, האָט זיך פּלוצלונג אויפגעכאַפט און האָט זיך גענומען געזעלשאַפּטלעך צו דיפּע־רענצירן. עס איז אויפגעקומען דער יידישער אַרבעטער, דער באַוווסטזיניקער יידישער אַרבעטער־קלאַס, וואָס האָט נישט בלויז אויפגעבראַכן, גאָר ענדגילטיק צעבראַכן אַלע מיטלאַלטערלעכע צוימען און ווענט פון דער תקופּה.

אָט פון דעם דאָזיקן גרויסן היסטאָרישן פּראָצעס פון סעקולאַריזאַציע פון יידישן לעבן, אין געברויזן פון געזעלשאַפּטלעכן געראַנגל, אין פאַרביטערטע געזעלשאַפּטלעכע קאַמפּן, זענען אַרויסגעשפּראַצן די הויפּט־שטראַמען פון יידיש געזעלשאַפּטלעכן געדאַנק, סאַציאַליזם, ציוניזם, וואָס האָבן אויסגעשטאַלטיקט דאָס פנים פון אונדזער נייער מאָדערנער יידישקייט. און זיי איז באַשערט געווען אַנצווייכענען אַ נייעם ווענד־פּונקט און אַנצומערקן אַ נייע ריכטונג אין דער גאַנצער מאָדערנער געשיכטע פון אונדזער פּאַלק.

די פּאָן פון גאַציאָנאַלן רענעסאַנס אין פּולן זין פון וואָרט, אַ רענעסאַנס אַ גייט־טיקער, אַ פיזישער, אַ דעמאָגראַפּישער, אַ מאַטעריעלער, די פּאָן, איז געווען די יידישע קולטור און קודם די יידישע ליטעראַטור. עס וועט קוים זיין אַ גומא צו זאָגן, אָ אָט די תקופּה געהערט צו די רייכסטע און שעפּערישסטע, וואָס דאָס פּאַלק האָט ווען עס איז איבערגעלעבט במשך זיין גאַנצער געשיכטע, געוויס רייכער און שעפּערישער, ווי די אַזוי גערופּענע שפּאַנישע גאַלדענע תקופּה.

דער העלד פון אָט דעם דאָזיקן קולטור־רענעסאַנס, אונדזערן, איז געווען דער שרייבער. מענדעלע, פּרין, שלום־עליכם, ביאַליק, שלום אַש, אברהם רייזן, מאָריס ווינטשעווסקי, יעקב גאַרדין, ד"ר זשיטלאָווסקי, בער באַראַכאָו, און דער צווייטער און דער דריטער דור פון שאַפּער פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור, אין איינאַפּע און אין אַמעריקע, דאָס פּאַלק האָט צו זיי אַרויפגעקוקט מיט דעם טיפּסטן יראַת־הכבוד, ממש מיט פּאַרגעטערונג, איך ווייס נישט, צי פיל פון איך געדענקען דאָס, אָבער איך געדענק עס קלאָר. יעדע יידישע שטוב אין דער ליטע, און איך גלויב אויך אויסער דער ליטע, איז געווען באַצירט מיט בילדער פון יידישע

שרייבער, ביי דער זייט פון מזרח און פון משה מאַנטעפיאַרע און פון ווילנער גאון, די העלדן פון פּאָלקס־מיטאַס, האָט די יוגנט אויפגעהאַנגען בילדער, גאַנצע שורות פּאָטאַגראַפיעס פון די באַליבטע יידישע שרייבער. אָט די ליבשאַפט, די פאַרערונג, די פאַרגעטערונג מיט וועלכע דאָס פּאָלק האָט אַרומגענומען דעם שרייבער, איז געווען אַ פאַרשטענדלעכע. זי איז געקומען ווי אַ נאַטירלעכער ענטפער אויף דער ברענענדיקער, לעבנס־פאַרצערנדיקער ליבשאַפט צום פּאָלק, וואָס האָט געגליט אין שרייבערס האַרץ. האָט דאָך טאַקע דער זיידע, ר' מענדעלע, ווידער דער ערשטער, געשטעלט די באַרימטע שאלה: וואָס קומט אַרויס דעם שרייבער פון זיין גאַנצער אַרבעט און פון זיין גאַנצן דענקען, אויב ער ברענגט דערמיט נישט קיין נוצן זיין פּאָלק? מענדעלע שטעלט זיך גאַרנישט אַנדערש נישט פאַר דעם זין פון דער ליטעראַטור, ווי בלויז אין דינסט פון פּאָלק. אַ פּאָלק און ליטעראַטור — זאָגט ער — פאַרבינדן זיך אינאיינעם צו זיין סיי אַ ווירקונג סיי אַ באַווירק. אַ ליטעראַטור, וואָס האָט נישט קיין שייכות צום פּאָלק און צו זיין גויט און וואָס ווערט פון דעם נישט באַווירקט, קען קיינמאַל נישט ווירקן. זי האָט נישט קיין אינטערעס פאַרן פּאָלק און זי איז איבעריק אין לעבן.

פונקט אַזאָ צוגאַנג האָט געהאַט שלום־עליכם, וואָס האָט זיך אַליין מיט ווונ־דערלעכער פשטות, מיט גאָנישער פשטות און עניוּות זיך באַצייכנט „אַ ייד, אַ פשוטער, פאַרן פּראָסטן פּאָלק אַן אומבאַוווּסטער שרייבער“. דערנאָך איז געקומען יצחק לייבוש פּרץ און געוואָרפן פאַרן שרייבער אַ פּלאַמעדיקן רוף, וועלכן ער אַליין האָט אויסגעשריען: אויף זיין אייגענער פּיערדיקער פּאָן לאַמיר נביאים. פירער ווערן.

נביאים, פּאָלק־פירער, אומדערשראַקענע קעמפער קעגן יעדן אומרעכט, קעמפער פאַר יושר און צדק.

די אבות פון אונדזער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור האָבן יעדערער אויף זיין אופן, יעדערער מיט זיין נוסח, אָבער אַלע צוזאַמען, געלייגט דעם זעלבן טיפן חותם אויף אונדזער גאַנצן שריפטום. אונדזער ליטעראַטור פון אירע ערשטע שרייט אָן איז דאָס, וואָס מען באַצייכנט היינט מיטן וואָרט „אַנגאַזשע“, אַנגאַזשירטע ליטע־ראַטור, אַ געזעלשאַפטלעך־באַוווּסטזיניקע, אַ געזעלשאַפטלעך־קעמפערישע, דאָס איז אייגנטלעך אונדזער אַלטער יידישער טערמין שליוחות־ציבור אין שענסטן און אין ברייטסטן זין פון וואָרט. עס האָט אויך נישט געקענט זיין אַנדערש, ווייל דאָס איז דאָך די אייגנטלעכע טראַדיציע פון יידישן שריפטום אויף אַלע שפּראַכן, פון טאַקע די נביאים אָן, אין וועלכע פּרץ האָט זיך געוואָלט אַנקייטלען און איינשליסן.

און נאָך עפעס דאַרף ווערן אונטערגעשטראַכן. געזעלשאַפטלעכע מיסיע פאַר אונדזערע קלאַסיקער באַדייט נישט עפעס שרייבער־אַריסטאָקראַטישעס, עפעס אַבסטראַקט־פּילאָזאָפּישעס. די פען, געוויס, דאָס וואָרט, זיכער, אויף דעם איז מען אַ שרייבער, אָבער גלייכצייטיק קאַנקרעטע, געזעלשאַפטלעכע מעשים בפועל ממש. דאָס וואָרט פון שרייבער און זיין געזעלשאַפטלעכע טאַט פלעכטן זיך כסדר איבער, זענען אַראַגאַניש פאַרבונדן, דערגענצן זיך איינע צו דער צווייטער, געפינען איינע אין דער צווייטער זייער אמתן טיפן תיקון. און ממילא זענען וואָרט און טאַט.

היסטאָריש קאָנקרעט און היסטאָריש באַצייכנט. עס שלאָגט פון זיי דער הייסער אַטעם פון טיפער צייטלעכקייט, וואָס טראָגט דעם חותם פון טאָג. אָבער דוקא דערפאַר איז זי מסוגל צו דערגיין צו איבערצייטיקייט. לאַמיר נביאים, פירער ווערן — די גרויסע פּרציאָנישע וויזיע, די גרונט־טראַדיציע פון דער יידישער ליטע־ראַטור איז נישט בלויז צו דערציילן שיינע מעשיות, שיינע געשיכטעס, נאָר אַליין זיך אינצובייסן אין ראַד פון דער געשיכטע, אַליין צו שאַפן געשיכטע, געשיכטע פון אונדזער פּאָלק, געשיכטע פון דער וועלט, איינס איז נישט אַפּצוטיילן פון דער צווייטער.

יידישער שרייבער הייסט גלייכצייטיק שליח־ציבור און פּאָלקס־העלד, וואָס טראָגט דעם יאָך פון פּאָלקס־גורל, אָבער טראָגן אים אויף אַן אַקטיוון, אויף אַ שעפּערישן אופן מיט היסטאָרישן אַפּטימיזם. אַזוי איז עס אויך אין דעם נאָך־קלאַסיקער פּעריאָד, אַזוי איז עס אין גרויסן אַלגעמיין געווען אין ראַטנפאַרבאַנד און אין פּוילן, און אין אַמעריקע, ספּעציעל אין דער ערשטער תקופה פון דער אַמעריקאַנער יידישער ליטעראַטור. שפּעטער אין אַמעריקע מיטן אויפקום פון די יונגע און ווי אַ רעאַקציע קעגן שטאַרקן איבערגעוויכט אין דער ליטעראַטור פון דעם עלעמענט פון ציבור איבער דעם עלעמענט פון יחיד איז געקומען אַ געוויסער רעוואַלט קעגן ציבור. אָבער דער רעוואַלט האָט געטראָגן אין זיך באַנניאונג און געזעלשאַפטלעכע שליחות, איז איבערגעטראָגן געוואָרן אין דער ליטעראַטור, ווי אַזעלכע, אין אַ מין טראַנספּער־פּענאַמען, ווי מען וואַלט היינט געזאָגט, וואָס האָט די ליטעראַטור גופא באַטראַכט, ווי די סובלימירונג פון פּאָלקס־סובסטאַנץ. יאָך און פּאָלקס־גורל איז געווען יאָך פון יידישער ליטעראַטור אין איר גאַנצער ברייט און פאַרשידנדיקייט. דאָס איז, וואָס מען קען אַנרופן מיט אַ וואַיקן געוויסן און זיכערקייט דער יאָך פון תּורת־חיים פון אונדזער מאַדערנעם יידנטום.

יאָ, עס איז געווען אַ ברודערלעכער פּרילינג און אַ זאַטער, געבענטשטער זומער און אין מיטן זומער איז פּלוצלונג געקומען חורבן און פאַרוויסטונג. עס איז אומגעקומען אַ דריטל פון אונדזער פּאָלק, דערין דאָס גאַנצע פּוילישע יידנטום און אַ קנאַפע העלפט פון סאָויעטישן יידנטום. און ווען נישט דאָס, וואָס הונדערט טויזנט פּוילישע יידן האָבן דורך אַ נס זיך געראַטעוועט אין סאָויעטן־פאַרבאַנד. וואַלטן פון דורותדיקן טויזנט־יאַריקן יידישן ישוב אין מלכות פּוילן געבליבן קוים אפשר עטלעכע הונדערט יידן. ווען דער קוילער האָט געקוילעט האָבן יידישע שרייבער זייער שליחות נישט אויפגעגעבן. די, וואָס האָבן געהאַט דאָס גליק צו קענען אַרויסגיין קעגן דעם שונא מיט געווער אין די רייען פון אַן אַרמיי אָדער צווישן די פאַרטיזאַנער, האָבן געקעמפט גלייכצייטיק סיי מיט דער ביקס און סיי מיט דער פען. די, וואָס זענען אַריינגעפאַלן אין קלעם פון שונא און זענען פאַר־שפּאַרט געוואָרן אין די געטאָס, האָבן זייער עבודת־קודש געטאַן אויך ווייטער. אפילו אונטער דער פּיינטלעכער האַק, ממש אין שאַטן פון טויט. שליח־ציבור פון אַ פאַרפּייניקטן פּאָלק, האָבן זיי ביז די לעצטע רגעס געטראָגן דעם יאָך פון פּאָלקס־גורל אין באַדינגונגען פון אומגעהערטער און אומגעזעענער טראַגיק און געטראָגן אים, ווי תּמיד, מיט היסטאָרישן אַפּטימיזם, מיטן גלויבן, אַז קומען וועט נאָך אונדזער אויסגעבענקטע שעה. אַט דער רוף צו אויסדויער, צו ווידערשטאַנד, צום

קאמף, איז ווידערמאל געלעגן אין דער גרויסער טראַדיציע פון „לאַמיר נביאים, פירער ווערן“.

און אַט איז די אויסגעבענקטע שעה געקומען. אָבער עס האָט כמעט קיינער פון די, וואָס האָבן מיט אַזויפיל גייסטיקער גבורה וועגן איר געזונגען, צו איר נישט דערלעבט. פאַר אונדזרע אויגן האָט זיך פלוצלונג אַנטפלעקט אין איר גאַנצן אומגעאַנטן שוידער, אין איר גאַנץ אומגלויבלעכער, ממש פאַנטאַסטישער אומענטש־ לעכקייט, די וויזיע פון אומקום און טויט. דער ביים לעבן געבליבענער יידישער שרייבער, און מען וואָלט געקענט רעדן, דורך אַ צופאַל לעבן געבליבענער יידישער שרייבער, ווערט אויף אַ נאַטירלעכן אופן דער מקונן, דער באַקלאַגער פון דער אומגעקומענער עדה, דער באַזינגער פון באַרג שידך פון מיידאַנעק, וואָס איז העכער אפשר און הייליקער, ווי דער באַרג סיני, דער באַזינגער אויך פון אַ נייעם מין קדושה, וואָס דערשיינט צום ערשטן מאל אין אונדזער ליטעראַטור, איז קידוש־ השם פון מאַדערנע וועלטלעכע יידן, וואָס גלויבן נישט מער אין שם, איז קידוש המענטש, איז קידוש העם מיט געווער אין די הענט, וועמענס וואַרצלען גרייכן טיף און ווייט אין אונדזער געשיכטע. קומט אויף ביי אונדז אַ גרויסע און וואַגיגע חורבן־ליטעראַטור און אַנדערש האָט אויך נישט געקענט זיין. אָבער דער נאַציאָ־נאַלער אומגליק, וואָס האָט געטראַפן אונדזער פּאַלק, האָט געטראַפן גלייכצייטיק אונדזער ליטעראַטור און געטראַפן זי פילפאַכיק, נישט וואָס עס זענען אומגעקומען הונדערטער שרייבער, נישט וואָס ס'איז אומגעבראַכט געוואָרן זייער גרויסע לייענער־מאַסע, וואָס איז אויך געווען אונדזער לייענער־מאַסע, נאָר אונדזער ליטעראַטור, ווי אַ גאַנצע, איז געבליבן געפאַנגען דורך דער וויזיע פון טויט. איך וואָלט געקענט זאָגן אַן גוזמא, אַז דער זייגער פון אונדזער ליטעראַטור פונקט, ווי אַמאַל די זייגערס אין אַ הויז פון אַ מת, איז אַפגעשטעלט געוואָרן דורך די קרעמאַטאַריעס פון אוישוויץ און מיידאַנעק און איז נאָך באמת פון דאָן אַן נישט אַוועקגעלאָזן געוואָרן אין גאַנג.

איז אָבער דאָ, טייערע פריינד, אַן אַלטער מנהג ביי יידן, דאָ זענען פאַראַן פיל קאַמפּעטענטערע מענטשן ווי איך אויפן זאַל — אפשר איז עס אויך אַ דין, אַז נאָך שבעה יצן, נאָך דער צייט פון אבלות שייטט מען אַפּ צווישן לעבן און טויט, ווייל לעבן איז הייליקער ווי טויט. מען לאָזט ווידער דעם זייגער אין גאַנג, ווייל דער חשובן פון לעבנס־גייסט, פון דער צייט, וואָס געהערט צו מאַרגן, טאָר נישט איבערגעריסן ווערן דורך קיין שום אומגליק פון נעכטן. אונדזער ליטעראַטור אָבער, אונדזער היינטייטיקער יידישער שרייבער איז בדרך כלל מיט געוויסע אויסנאַמען געבליבן פאַרמויערט אין נעכטן. און דאָס איז זייער ערנסט. דאָס איז נאָך ערנסטער דערמיט, וואָס אַט דער מצב האַלט אַן שוין העכער צוויי צענדליק יאָר, די צייט פון אַ גאַנצן דור, צוויי צענדליק גורלדיקע יאָרן פאַר גאָר דער מענטשהייט און פאַר אונדזער פּאַלק. חורבן טאַקע פון איין זייט, אָבער ווונדערלעך ניי לעבן פון דער צווייטער זייט. עס איז גענוג צו דערמאַנען בלויז דאָס אויפ־קומען פון מדינת ישראל. צווישן די צוויי פּאַלסן פון אונדזער פּאַלקס־לעבן נאָכן חורבן און פון דעם ניי לעבן האָט אונדזער ליטעראַטור נאָך קיין גלייכגעוויכט

נישט באַקומען, קיין מנוחה נאך נישט געפונען און קיין סינטעז נישט באוויזן נאך צו שאפן.

דער יידישער שרייבער בדרך כלל איז געבליבן צוגעשמידט צו איינעם אָט פון די צוויי פּאַלסן, צו דער גרויסער און גרויזאַמער היסטעריע פון אומקום. און אפילו אין דער חורבן־טראַגדיע גופא באַמערקט איר מער ווייניקער די גע־שטאַלט פון געטאַ־אויפשטענדלעך, וועמענס בליקן זענען געווענדעט צום מאַרגן, ווי דעם קדוש, וואָס איז געווען דורכגעדרונגען דורך און דורך מיטן נעכטן און דוקא אָט דער געטאַ־אויפשטענדלעך האָט דאָך זיין פּלאַץ צווישן די סימבאָלישע פיגורן פון אונדזער היינטיקע ליטעראַרישן מיטאַס, ווייל ווער נאָך ווי ער, פאַרמאַגט אַזאַ אוניווערסאַלן אויסמעסט און איינצייטיק איינציק־אַרטיקן טראַגיום און עכט־דערשיטערנדיקע מענטשלעכקייט, וועלכער האָט גובר געווען דעם יאוש און גובר געווען דעם טויט דורך גלויבן אין זיג און גערעכטיקייט.

דער יידישער שרייבער, בדרך כלל זאָג איך נאַכאַמאַל, איז געבליבן באַ־העפטן צום נעכטן. ער שאַפט גרויסע ווערק וועגן נעכטן, אָבער דאָס איז שוין בלויז ליטעראַטור, וואָס גייט נישט צוזאַמען מיט קיין מעשים. פיל וויכטיקע קינסטלערישע דענקמעלעך הויפּן זיך אין אונדזער ליטעראַרישן מוזעאום און דער שרייבער איז דער היטער פון דעם מוזעאום. אָבער בלויז היטער, שוין נישט מער נביא און נישט מער פירער. דער היינטיקער יידישער שרייבער איז געבליבן אויסערהאַלב פון די עיקרדיקע, פּרציאָנישע טראַדיציעס פון דער ליטעראַטור און דעריבער צום ערשטן מאל אפשר אין אונדזער מאַדערנער יידישער געזעל־שאַפטלעכקייט, לאַמיר עס זאָגן אָפּן, הגם עס ווייטיקט, איז ער נישט מער קיין פּאַלקס־העלד און נישט מער קיין שליח־ציבור, וואָס טראַגט באהבה דעם גרויסן און שווערן יאָך פון פּאַלקס־גורל.

און כּוֹזעל גיין נאָך ווייטער, טייערע פריינד, נישט נאָר טראַגט נישט מער דער היינטיקער שרייבער דעם עול פון פּאַלקס־גורל, ער טראַגט אפילו מער נישט דעם עול פון דער יידישער ליטעראַטור. נישט קיין גרויסע, פאַרביקע, פאַר־שידן־פאַרביק פּולבלוטיקע ליטעראַטור פאַרמאַגן מיר היינטיקן טאַג, נאָר פיל קלייזלעך, אָפּגעזונדערטע, ברוגזע, פאַרביטערטע, צעריסענע צווישן זיך גופא און מיט גאָר דער וועלט, מערב קעגן מזרח און רעכטס קעגן לינקס, און סתם אַזוי צעריסן, און איינער איז גרייט דעם צווייטן דורס צו זיין, פאַרניכטן ממש מיט וואָרט און שריפט אָדער דערשטיקן אין רשעותדיקן פאַרשווייגן. די אחריות פאַר דער גאַנצקייט פון דער יידישער ליטעראַטור איז פאַרשווונדן. זוך איך אַ זכות און אַ פאַרענטפּערונג, און עס איז קלאַר, עס איז נישט גוט היינט דעם יידישן שרייבער. אונדזער דור יידישע שרייבער איז אפשר דער טראַגיסטער פון די אַלע, וואָס האָבן ווען נישט איז געשאַפּן אויף לשון יידיש. אַ גרויס אומגליק האָט געטראַפּן אונדזער פּאַלק און אַ גרויס אומגליק האָט געטראַפּן אונדזער שפּראַך. מיר זענען געבליבן הענגען אין אַ ליידיקן חלל. אין דער שטיל, ביחידות, מיט זיך, ווערט דאָס האַרץ צעריסן פון נאַגנדיקע ספקות. בציבור האַלט מען אַ ביסל פאַר אַ חוב צו קנייפּן זיך די באַקן, כדי כלומרשט די פאַרב זאָל שטיין. געוויס איז שווער און עס איז פיינלעך אָפט דעם יידישן שרייבער היינט

צו טאג. פרוווט ער אנטלויפן פון דעם היינט און זיך ראטעווען און זיך פארשליסן אין נעכטן. אבער דער נעכטן איז טויט און איז פארשניטן. און דער גרעסטער גאון איז נישט מער, ווי אַ בן-אדם, וואָס קען העכסטנס אַריינבלאָזן אין חומר דעם אומשטערבלעכן רוח-החיים פון קונסט, אָבער נישט דעם פשוטן, פאַרגענגלעכן מענטשלעכן אָטעם. וואָס לענגער דער שרייבער פאַרבלייבט פאַרמויערט אין דער וועלט פון אַמאָל, אַלץ טיפער, אַלץ פיינלעכער ווערט דער ריס, דער ווידעראַנאַנד צווישן אים און דעם לעבעדיקן אַרום, וואָס ציט זיך צום מאַרגן.

מעגלעך, טייערע פריינד, אַז אונדזער דור שרייבער וואָלט אין אַנדערע היסטאָרישע באַדינגונגען געקענט זיך באַגנוגענען מיטן זיין דער דור החורבן. דער דור שרייבער, וואָס האָט געדאַרפט קומען נאָך אונדז, וואָס וואָלט געקענט שוין קומען לויט די יאָרן, ער וואָלט געהאַט דאָס מזל צו זיין דער באַזינגער פון ניי לעבן. אָבער די היסטאָרישע באַדינגונגען זענען אַזעלכע, ווי זיי זענען, אין דער דור שרייבער נאָך אונדז איז דערווייל נישט געקומען און מיר זעען נישט ווי ער קומט. איז אונדזער געשיכטלעכער חוב צו פאַרטרעטן נישט בלויז אונדזערע ברידער, וואָס זענען פאַרשניטן, נאָר אויך דעם דור, וואָס פעלט. געוויס, דער חוב איז אַ טראַגישער, אָבער אַזאָ איז ער. אַזאָ איז דער היסטאָרישער גורל און מיר דאַרפן אים אויפנעמען אַזוי ווי ער איז מיט שמחה, מיט פּויקן און טראַמ-פייטן אַדער מיט אַפּענע אויגן, מיט אַפּענע הערצער און באַהבה.

אין זיין באַקאַנטן עסיי, „וואָס אַזוינס איז ליטעראַטור“ זאָגט זשאָן פּאַל סאַרטור: מען קען נישט שרייבן אָן לייענער און אָן אַ מיטאַס, אַ מיטאַס וועגן ליטעראַטור, אַ וויזיע פון ליטעראַטור. דער דאָזיקער אמת, אַזאָ פשוטער און עלעמענטאַרער אמת פאַר אַלע אומות העולם איז אָבער פאַר אונדז בלויז אַ האַלבער אמת. מען קען נישט שרייבן אָן לייענער, זאָגט סאַרטור. ניין! מיר קענען און מיר דאַרפן און מיר מוזן אפילו אָן לייענער, דאָס הייסט, נישט וויסנדיק גענוי איצט, ווער און וווּ, מען לייענט אונדז און וויפל און ווי אַזוי מען לייענט אונדז. מען וואָלט געקענט זיך טרייסטן, די וואָס זוכן אַ לייכטן טרייסט, מיטן באַרימטן ווערטל פון זשאָן פּאַלהאַן, עס איז פאַראַן. זאָגט ער, צוויי מינים ליטעראַטור: אַ שלעכטע, און אַלע לייענען זי, און אַ גוטע, און קיינער רירט זיך נישט צו צו איר. אָבער פאַרוואָס בלויז אַזאָ ביליקער טרייסט? פאַרוואָס באַהאַלטן פאַר אונדז אַליין, אַז אונדזער לייענער איז איין גרויסער, אַנגסטיקער טרעף-צייכן. אָבער איד זאָג איך אפילו, אַז בלויז מיט אַ היפּאָטעטישן לייענער, אפילו בלויז מיט אַ צוקונפטיקן לייענער, אין דער נאָענטער אַדער ווייטערער צוקונפט, דאַרפן מיר און מיר מוזן שרייבן, מחמת מיר האָבן עפעס זייער וויכטיקס, עפעס עיקרדיקס און איינציקס צו זאָגן, עפעס אַזוינס, וואָס בלויז מיר קענען עס זאָגן און קיין שום אַנדערער קען עס פאַר אונדז נישט טאָן. כדי אָבער צו האָבן דעם גייסטיקן כּח צו שרייבן אין אַזעלכע אויסטערלישע היסטאָרישע באַדינגונגען, מוזן מיר האָבן כּסדר פאַר די אויגן, דאָס וואָס סאַרטור רופט אָן דעם ליטעראַטור-מיטאַס, די וויזיע פון אונדזער ליטעראַטור אין איר פּולקייט, אין איר גאַנציקייט, אין איר היסטאָרישן גאַנג, אין איר מענטשלעכער אוניווערסאַלער שליחות. אונדזער אַרעם שטעטל נעבעך האָט געברענט און האָט אַפּגעברענט. אונדזער אַמאָליק שטעטל איז אַוועק

אין רוך און פלאַמען, אין פייער און אין בלוט, און צוזאמען מיטן שטעטל אין אַוועק אין דער פאַרגאַנגענהייט און געהערט צום עבר אַ גאַנצער נוסח, אַ סטיל, אַ וועלט־אַנשוואונג, אַ קינסטלערישע פאַרם. מיר דאַרפן עס מאַכן קלאַר פאַר זיך אַליין איין מאָל פאַר אַלע מאָל, אַז דאָס איז אַוועק, אַבער מיינען, אַז יידישע ליטעראַטור הייסט דוקא שטעטל־פאַלקלאַר איז אַ באַווייזן פון אויספּעל פון אמונה אין די היסטאָרישע לעבנס־כחות פון אונדזער פאַלק, ליטעראַטור איז קינסטלע־רישער אויסדרוק פון פאַלקס־גורל אין אַלע פאַרשידנאַרטיקייטן, אין אַלע פאַרמען. ליטעראַטור איז רוך פון מענטש צו מענטש און רוך פון פאַלק צו פאַלק.

די אויפגאַבע פון יידישן שרייבער היינט צו טאָג איז קודם זיין אַ שרייבער אַ היינצייטיקער, אַ היינט־צו־טאָגיקער, וואָלט איך געזאָגט. עס איז נגזר געוואָרן אויף אונדז, אַז מיר זאָלן נאָך לאַנג בלייבן יונג, לכל הפחות אַזוי לאַנג ביז וואַנען עס קומען נישט קיין יינגערע זיך צו שטעלן אין אונדזערע רייען. איז אויב צום באַדויערן עס איז נישט אַפהענגיק פון אונדז צו זיין עס פיזיש, איז אַבער אַ סך אַפהענגיק צו זיין עס אין גייסט. מען האָט נעכטן פיל גערעדט וועגן דעם עלעמענט פון וואָלאַנטאַרישקייט, פון ווילן, וואָס איז שטענדיק געווען אַן אויסערגעוויינלעך־ווירקנדיקער אין דער יידישער געשיכטע און ספּעציעל נאָך אין דער געשיכטע פון יידישער גייסטיקייט. דער יידישער שרייבער דאַרף שטרעבן צו באַנייאונג. ער מוז זיך ווענדן מיטן פנים צו דער היינצייטיקייט נישט בלויז טעמאַטיש, נאָר אויך קינסטלעריש. ס'איז דאָך באַקאַנט, אַז פאַר די לעצטע צוואַנציק יאָר האָט די מענטש־הייט געמאַכט מער אַנטדעקונגען, ווי פאַר די גאַנצע לעצטע צוואַנציק יאָרהונדערטער. אַלץ איז אין כסדרדיקער יוירונג; מער איז קיין זאָך נישט ענלעך צו קיין זאָך. קיינמאָל איז דער מענטשלעכער געניוס נישט געווען אַזוי גרויס, אַבער גלייכצייטיק איז נאָך קיינמאָל דער מענטשלעכער אומזין נישט געווען אַזוי טראַגיש און באַשיימפּערלעך. פון די אַלע גרונט־פּראַבלעמען פון אונדזער תקופה, פון די גרונט־קאַנפּליקטן פון אונדזער צייט, וויסן און געוויסן, טעכניק און מאַראַל, שלום און מלחמה, פון די אַלע קאַנפּליקטן, וואָס דראַען מיט פאַרניכטונג פון גאַנצע מענטשלעכן מין, קען נישט און טאָר נישט דער יידישער שרייבער שטיין פון ווייטן מהמת אויסגעלייזט מוז ווערן די וועלט.

דער היינצייטיקער יידישער שרייבער דאַרף אויך נאַטירלעך זיין אַ יידישער שרייבער, דאָס הייסט, נישט בלויז אַ שרייבער אויף יידיש, וואָס זוכט אַמאָל דעם וועג און נישט דעם שווערן וועג, אַפּט איז ער דער לייכטער וועג, דורך אַ געוויסער אַלגעמיינער טעמאַטיק צום נישט־יידישן ביכער־מאַרק און צום נישט־יידישן לייענער. נאָכן חורבן איז געקומען אויפבוין און אויך יידישע מדינה, אַבער גלייכצייטיק אומגעווערע צעשטויבונג פון נאַציאָנאַלער סובסטאַנץ נישט בלויז אין דער אויסגעהוּנגערטער אייראָפּע, נאָר אויך אין צפון־און דרום־אַמעריקע און אין ראַטנפאַרבאַנד. דער יידישער שרייבער איז אַ שליח־ציבור פון יידישער פאַל־קישקייט. ער דאַרף שטרעבן צו צונויפזאַמלען די צעשטויבטע סובסטאַנץ. ער דאַרף ווידער נעמען אויף זיך דעם עול פון יידישן פאַלקס־גורל און ווידער אין זיין גאַנץ קאַנקרעטער, היסטאָרישער, געזעלשאַפּטלעכער אַרדענונג. דער יידישער שרייבער דאַרף זיין אפילו דער, וואָס האַלט הויך און שטאַלץ די פאַן פון יידישער ליטע־

ראַטור, פון יידישער שפראַך, פון יידישער קולטור אָבער האַלטן הויך די פּאָן
הייסט נישט בלויז רעדן. ס'איז לייכט אָפצוקומען מיט רייד. עס הייסט מעשים
גלייכצייטיק. שווערער קאָמף, שווערער געראַנגל און ווידעראַמאָל וואַלאַנטאַריס-
טישער עלעמענט, וועגן וועלכן עס איז נעכטן גערעדט געוואָרן אויף אַ גערעכטן
אופן, און דאָס הייסט ממילא אַ פרייהייט פאַר דער גאַנצקייט פון אונדזער ליטע-
ראַטור. צו שוואַך און אויסגעבלוטיקט זענען מיר היינט צו טאָג. כדי צו פּראַווען
ווייטער יעדער זיין שבת פאַר זיך אין צעשפּליטערטקייט און אין אָפּגעפרעמדקייט,
ווער רעדט שוין נישט וועגן שנאה. קנאת סופרים? אדרבא. אָבער, ווי ברידער
אין איין גרויסער משפּחה, טאַקע פול מיט אידעאישע ווידעראַנאַנדן, מען איז נישט
מחוייב צו זיין מסכים איינע מיט די צווייטע, פול מיט קינסטלערישע ויכוחים.
אדרבא וואָס מער איז בעסער, אָבער ווי איין איינציקע משפּחה פון דער יידישער
ליטעראַטור אין גאַר דער וועלט.

די אויפגאַבעס פון יידישן שרייבער היינט צו טאָג זענען גרויסע, אחריותפולע,
שווערע. אפשר זענען זיי טיילווייז איבער אונדזערע כחות. אָבער דאָס ערגסטע,
דאָס שרעקלעכסטע וואַלט געווען אָפהענטיקייט און רעזיגנאַציע. מיר מוזן גיין
פאַרויס און טאַקע לויט דער דינאַמיק פון יידישן לעבן, לויט דער געשיכטלעכער
דינאַמיק מוזן מיר גיין פאַרויס. אונדזער וועג איז אַ שטיינערדיקער, דער גאַנג
איז אָפט אַ פיינלעכער, אָבער לאַמיר שטענדיק אין זינען האָבן די ווערטער פון
גרויסן יצחק לייבוש פּרץ: אין ערגעץ נישט פאַרשטיינערט, אין ערגעץ נישט
פאַרגליווערט ווערן, אין ערגעץ נישט בלייבן שטיין!

בריסל, 1967.

די פראפעסיע פון שרייבער איז מלאכת הקודש

פון ישעיהו זאנרבערג (בריסל)

איך וויל מיך באגרענעצן בלויז צום שרייבער, וואָס שרייבט אויף יידיש־
לשון.

עס איז פאראן אַ פאַלקס־ליד ביי יידן „ווען איך זאַל זיין דער בורא עולם וואָס
וואַלט איך אַלץ געטאָן“. איך זאָג עס אַנטקעגן דעם, אַז ווען איך וואַלט געהאַט
עפעס צו באַשטימען וועגן די טעמעס פון היינטיקן טאַג, וואַלט איך געמאַכט
אַ טעמע: וואָס איז די ראַלע, וואָס זענען די אויפגאַבעס און די פליכטן פון יידישן
לייענער לגבי זיין שרייבער. מען וואַלט אויך געקענט אויסוויילן אַ טעמע מיט
וואָס פאַרענדערט מען צום בעסערן די מערכה פון יידישן שרייבער.

דער שרייבער אויף יידיש לשון איז, ווי באַווסט, דער פאַריאַס פון דער
וועלט־ליטעראַטור. עס איז נישטאָ נאָך אַזאַ שרייבער אין דער וועלט, וואָס דער
וועג צו דער יוגנט איז פאַר אים פאַרשטעלט, פאַרמאַכט צו איר אַלע שלעסער.
און וווּ האָט איר געזען אַ שרייבער, וואָס זאַל פאַר זיין אַרבעט נישט באַקומען
קיין האַנאַראַר? ער איז דער „פראַן טירער“, וואָס שטייט אָפגעזונדערט אין זיין
שטענדיקן קאַמף. ער שרייבט און אַפּטמאַל מיט קנאַפע האַפּענונגען אפילו צו זען
אַמאַל זיין אַרבעט אָפּגעדרוקט צווישן טאַוולען, ווייל ער מוז דערפאַר באַצאָלן דעם
פולן פרייז. און אויב עס געלינגט אים שוין דורך עפעס אַ גליקלעכן צופאַל
צו אָפּדרוקן, הייבט זיך ערשט דאַמאַלסט אָן פאַר אים דער שרייבערישער גלות.
וואָס באַשטייט אין דעם, וואָס ער ווערט אַ מוכר־ספּרימניק. ער קלאַפט אין
יידישע טירן און נישט אומעטום וואַרט מען אויף אים מיט אומגעדולד. אַט
שרייבט מיר אַ פריינד פון גיריאַרק, אַ באַקאַנטער שרייבער, וואָס האָט אויף
זיין אַקטיוו דרייצן, צי פערצן ביכער, אַז עס זענען פאַראַן ביי אים טעג, ווען ער
לייגט זיך הונגעריק שלאָפן. די, וואָס פאַרנעמען זיך איצט מיט דער אַקציע צו
אַרויסגעבן דאָס בוך לידער פון דעם נאָר וואָס ביי אונדז פאַרשטאַרבענעם חבר
פּייוויל בלאַנק, וואַלטן אויך עפעס געהאַט צו דערציילן וועגן דאָזיקן ענין. וועט
איר דאָך פרעגן: אַם כן, למה זה אנוכי? צו וואָס טויג דעם יידישן שרייבער
דער גאַנצער קלאַפּאַט? וואַלט ער זיך דאָך געקענט נעמען צו אַ בכבודיקער
פרנסה און וואַלט געלעבט, ווי אַלע מענטשן. איז אַבער אויף דעם דאָ אַ פּסוק
אין תנ"ך: „מי נתן את רוח השם“. עס ווערט געבראַכט אין ספר „חסידים“ אויף
דעם פּסוק: ווער האָט אַריינגעגעבן דעם רוח־הקודש אין מח פון די נביאים?

וויל אזוי ווי פון אויבן איז מען גוזר ווער ס'זאל זיין אַ חכם און אין וואָס זיין חכמה זאל באַשטיין. אזוי איז הקדוש ברוך־הוא גוזר אויף עמיצן, אַז ער זאל אַנשרייבן איין ספר, אָדער צוויי, אָדער דריי, און דער יעניקער, וואָס ס'איז אים עפעס פון אויבן נגלה געוואָרן און ער שרייבט עס נישט אָן, כאַטש ער קען עס אַנשרייבן, באַ־גזלט ער דעם, וואָס האָט עס אים מגלה געווען. און פּראָפּעסאָר שמואל אייזענשטאַט שטרייכט עס אונטער אין איינעם פון זיינע מאַמרים, אַז סיי ישעיה מיט זיינע זעקס און זעכציק קאַפיטלען און סיי עובדיה מיט זיין איין איינציקן קאַפיטל זענען אויפגענומען געוואָרן מיט דער גלייכער ליבשאַפט פון פּאַלק און אַריינגענומען געוואָרן אין תנ"ך.

אזוי זעען מיר טאַקע, יוי דער יידישער שרייבער פירט געטריי אויס דעם אַפעל פון די העכערע ספּערן, נישט געקוקט אויף אַלע מניעות. ער פאַרטיידיקט פאַרביסן זיין שליחות און ער לאַזט זיך נישט אַראַפּשלאַגן פון וועג. ער האָט אַ שטאַרקן אויסדויער, און אויב רעדן מיטן לשון פון סטראַטעגיע איז ער תמיד אין אַ צושטאַנד פון שטעלן די פיינטלעכע עלעמענטן אַ פאַרצווייפלען ווידערשטאַנד. איז אויב עס איז אים טאַקע ליב די מעשה, וואָס מען האָט אויף אים פון אויבן אַרויפגעלייגט, וועלן מיר אים שוין פאַר איינזעס אַראַפּלאַזן אַ פאַטש אזוי אין גוט מוט, אויפן יידישעלעך שטייגער, מיר וועלן אים אַנווייזן, וואָס ער זאל יאָ טאָן און וואָס ער זאל נישט טאָן. ממילא וועט ער דערווייל פאַרגעסן אין זיינע צרות. מיר געפינען ביים פאַטער פון דער יידישער ליטעראַטור יצחק לייבוש פּרץ פּאַלגנדיקע שורות: איז פאַראַן אַ פּאַלק, וואָס טוישט זיינע שפּראַכן, ווערט באַ־קעמפט פון די מעכטיקסטע און שטאַרקסטע און גיט זיך נישט אונטער, מוז אַזא פּאַלק אַנדערש זען, אַנדערש פּילן. דאָס אַלץ — פירט פּרץ אויס — מוז זיך אַפּ־שפיגלען אין דער יידישער ליטעראַטור.

אין וואָס באַשטייט בכּן די אַנדערשקייט, וואָס דער יידישער שרייבער דאַרף זיך מיט איר דורכנעמען? זאָגנדיק, אַז יידן האָבן געטוישט שפּראַכן, מיינט פּרץ מן הסתם אַנצווייטן אויף שפּראַכן, וואָס אונדזער פּאַלק האָט אַליין געשאַפן, נישט קיין פּרעמדע שפּראַכן, ווי: העברעאיש, אַראַמעאיש, לאַדינאַ און יידיש. גערעדט האָט ער אין אַ צייט, ווען יידיש און מיט איר די ליטעראַטור האָט זיך ברייט פּאַנאַ־דערגעוואַקסן און פּאַנאַדערגעבליט, ווי דאָ איז שוין דערמאָנט געוואָרן באריכות, און איך וויל זיך מער דאַרויף נישט אַפּשטעלן. איז דאָמאַלסט געגאַנגען די יידישע ליטעראַטור באַרג אַרויף, היינט זענען מיר ווייניקער האַפּערדיק, אָבער דאָס איז אונדז נאָך מער מחייב זיך אַפּצוגעבן אַ דין וחשבון וועגן דעם, וווּ מיר האַלטן ערגעץ אין דער וועלט.

דער יידישער שרייבער האָט זיך דערצויגן אויפן תנ"ך, פּונוואַנען ער האָט איבערגענומען דעם פּאַטאַס, זעם אַפּקלאַנג פון סטיל און די דורשט נאָך גערעכ־טיקייט. אַ חלק אין זיין אויסבילדונג האָט אויך דער מדרש און אויך דער תלמוד און עס האָבן אויך מוסר־ספרים און די השכלה־ליטעראַטור, נישט רעדנדיק פון אַנדערע קלאַסיקער מיט דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור. אָבער מער פון אַלץ האָט זיך ביי אים פאַרוואַרצלט דער גייסט פון איוב, פון איכה, די קלאַנגען פון קינות און פון שליחות, וואָס זענען אויפגעקומען זינט די קרייצצוגן, דער אינקווי־

זייען, עלילות-דם, האַסטיע-בלבולים, די שוואַרצע מגיפה, גזירות ת"ח ות"ט אין פאַגראַמען. צווישן די געוואַלד־אויסברוכן האָט דאָס פּאָלק געלעבט אין שטענדיקער אומזיכערקייט. רעכטלאָזיקייט איז געווען זיין נאַרמאַלער סטאַטוס. אין דער יידישער שרייבער פון נאָך־היטלער־עפּאָכע געקומען מיט אַ גאַנצער חורבן־ליטעראַטור. וואָס איז דאָ דער ווונדער? און אויפן גאַנצן כּדור האַרץ גייט דורך, ווי אַרומגענומען מיט אַ שוואַרצער ראָם די געשיכטע פון מאַרטירערטום, וואָס דער יידישער שרייבער שפּיגלט אָפּ אין זיינע ווערק. אַנדערש קען ער נישט. אויב דאָס איז פאַרשטענדלעך, איז עס אָבער אַ שווערער היפּאָטעק פאַר אַ שאַפּנדיקן גייסט אויף ווייטער, ווי עס איז שוין דאָ געזאַגט געוואָרן.

איז דער צושטאַנד עלול אַפּצווענדן דעם יידישן שרייבער פון זיין פּילפאַר־ביקער שאַפּערישקייט און אים פאַרמשפּטן צו איבערחזרונג און צו באַגרענעצן זיינע האַרזונגטן? זיין ראָל איז צו דערמונטערן דאָס פּאָלק, נחמו, נחמו עמי, און ווי שווער עס זאָל נישט זיין, באַקעמפּנדיק די פאַראורטיילן פון די פעלקער, לגבי אונדז, אויך אַנווייזן דעם יידישן ליינער אויפן וועג, וואָס פּירט צו אַ דערנענ־טערונג צווישן יידן און נישט־יידן. ס'איז אַ לאַנגער, שווערער וועג. צופיל האָט זיך אָנגעקליבן ברענ־שטאַף אין פאַרלויף פון לאַנגע יאָרהונדערטער. אָבער מיר קענען אים נישט אויסמיידן און מיר מוזן אויף אים אַרויפגיין וואָס פּריער. דערפּון איז געדוּנגען, אַז דער יידישער שרייבער דאַרף זיין געוואַרנט, צורירנדיק זיך צו אַזאַ טעמע און ער דאַרף וויסן וואָס יאָ און וואָס נישט צו שרייבן, ווי מיר וועלן עס זען שפּעטער. דער איינציקער מכשיר פאַרן שרייבער איז דאָס וואָרט. דאָס איז דער מוזיקאַלישער אינסטרומענט מיט וועלכן ער ברענגט אַרויס זיין ניגון, דאָס איז די אייל־פאַרב מיט וועלכער ער שאַפט זיינע קאַליר־רייכע בילדער, דאָס איז דער מירמלשטיין, פון וועלכן ער כּישופּט אַרויס זיינע צאַפּלדיקע סקולפּטורן. אין זיין שרייבן איז ער כולל אַלע קונסטן און ער האָט נאָך אַ הויך דעם אַ שליחות אויסצובעסערן דעם מענטש. ער דאַרף, לויט מאַקסיים גאַרק, הייבן דעם מוט און גלויבן אין די שעפּערישע כּחות און אין גוטן ווילן פון מענטש. דער ראַמאַן — זאַגט עמיל זאָלאַ — האָט די אויפגאַבע נישט נאָר צו מאַלן דאָס לעבן, נאָר ער דאַרף שטרעבן דעם מענטש צו מאַכן בעסער.

יידן האָבן, ווי אַ פּאָלק, אינטואַיטיוו דערפּילט דעם כּח פון וואָרט. שוואַך און שוואַלז אין פאַרלויף פון לאַנגע צייטן קעגן אַלע מעגלעכע אומרעכטן, בלבולים און רציחות, אַטאַקירט פון אַלע זייטן און אין יעדן דור, האָבן זיי זיך פאַרשאַנצט אונטער דער שוץ פון וואָרט „אנוכי“, וואָס זיי האָבן געהערט אויפן באַרג סיני. און הקול קול יעקב. עס זענען געווען ביי אונדז פאַרשידענע אויסדרוקן. מען האָט געזאַגט — די גויע איז אויפגעפלאַצט געוואָרן, ווען זי איז געווען אַ קימפעטאַרין. צו אַ קראַנקן האָט מען געזאַגט: ביי דיר בלייב עס... ווילט זיך זאַגן דעם יידישן שרייבער: חכמים, הזהרו בדבריכם. מיר לעבן אין אַ צייט, ווען עס ווערן אָנגע־נומען שריט פון דערנענטערונג צווישן יידן און נישט־יידן. עס איז דאָ אַ באַוועגונג פון יידיש־קריסטלעכער פּריינטשאַפט. דער פּויפּסט יוחנן דער 23־טער האָט צונויפגערופן אַ קאַנסיל, וועלכער האָט געמאַכט אַ שריט פון דערנענטערונג און ווי קאַרג דער שריט זאָל נישט זיין, זענען מיר מחוייב דערמיט זיך צו רעכענען.

דער תנא ר' מאיר דערציילט: ווען איך בין געקומען לערנען ביי ר' שמואלן, האָט ער מיך געפרעגט — זון מיינער, וואָס איז דיין מלאכה? האָב איך אים געענטפערט: איך בין אַ שרייבער. האָט ער מיר געזאָגט: זיי פאַרזיכטיק אין דיין מלאכה, ווייל דאָס איז אַ מלאכת השמים. מיט פאַרפעלן אַ וואָרט אָדער מיט אַן איבעריק וואָרט קענסטו חרוב מאַכן אַ וועלט. האָב איך נאָר וואָס געלייענט אַ דערציילונג פון אַ באַקאַנטן שרייבער מיט פאַלגנדיקן סיפור המעשה: אַ פרייצס אַ טאַכטער ליבט זיך אין אַ יידישן בחור. זי האָט אָבער חתונה מיט איינעם פון די פרייצים פון דער געגנט. נאָך דער חתונה קומט די כלה אַרויס אין איר ווייסער חתונה-קלייד אין דרויסן, ווו עס וואָרט אויף איר דער יידישער געליבטער. די חתונה-נאַכט איז דיין — זאָגט זי צום געליבטן, און גיט זיך אים איבער. די חתונה-געסט לאָזן זיך זוכן די פאַרלוירענע כלה און ווען מען געפינט זי, דער-ציילט זי זיי, אַז אַ בייזער גייסט האָט זי געוואָלט פאַרפירן, האָט זי אין דער לעצטער רגע אַ פאַכע געטאַן מיטן צלמל און דער גייסט איז פאַרשוונדן. האָט מען אויף דעם אָרט אויפגעשטעלט אַ געמויערטן צלם דער געהייליקטער מאַריאַ. דער פערסאָנאַזש, וואָס דערציילט דעם מחבר די דאָזיקע מעשה, פאַרענדיקט בהאי לישנא: „דאָס איז געווען איז צייכן פון דאַנקבאַרקיט צום הייליקן בוג — האַ, האַ, פונקט דאָרט, ווו איך האָב באַשלאָפן די פרייזשע כלה, איי האָב איך הנאה געהאַט צו זען, ווי פאַרבייגענדיקע פאַליאַקן צלמען זיך טאַקע אויף יענעם אָרט.“ איז נויטיק צוצוגעבן, אַז מען דאַרף אויסמיידן צו פאַרשווערן יענעמס הייליקייט? ווי וועט זיך עס אַפּרופן אויף אַ נישטיידי, וואָס וועט ליענען די דאָזיקע דערציילונג?

אַזעלכע ביישפילן קען מען ברענגען אַ גרעסערע צאַל. אָבער מיר מיינען, אַז די זאַך איז גענוג קלאָר. מיר זאָגן דעריבער, אַז היינט צו טאָג דאַרף די גרונט-אידייע פון יידישן שרייבער זיין אַ חוץ אהבת-ישראל אויך די באַמאָונג פון אַ דערנענטערונג צווישן אונדז און די פעלקער.

נאָך עפעס. אויב עס איז געקומען צו רייך וועגן דער אויסנעמעלעכער וויכ-טיקייט פון וואָרט, איז כדאי זיך צו פאַרהאַלטן אויף דער פראַגע פון אָפּהיטן די רייניקייט פון וואָרט. אַלע רעדן וועגן דעם, אַז דער קיום פון יידישן לשון איז אין אַ סכנה. כמעט אַן שול-יוגנט, אַן נאַכווקס, זעט טאַקע דער מאַרגן אויס אומזיכער. עס וואָלט געווען אילוזאָריש פון אונדזער זייט דאָס נישט צו וועלן זען. אָבער יעדער מוז פעסטשטעלן, אַז דוקא היינט וואַקסט די יידישע ליטע-ראַטור און מען האָט נאָך אפּשר קיינמאַל נישט אַרויסגעגעבן אַזויפיל ביכער אויף יידיש, ווי אין די לעצטע צוויי אָדער דריי יאָר. יידישע שרייבער אין אַלע זשאַנערן לעבן ברוך-השם און שאַפן וואַגיקע ווערק. אפּשר וועט עפעס געשען, וואָס וועט ראַטעווען די ווייטערדיקע עקזיסטענץ פון יידיש. אַט רופן זיך אַפּ שטימען פון העברעאישע שרייבער, ווי אהרן מגד און קאַצענעלסאָן, וואָס זאָגן אָפּ, אַז יידיש האָט אַ זכות-הקיום אין ישראל. אַט האָט מען אין אַ גימנאַזיע אין קרית-חיים נעבן חיפה איינגעפירט יידיש, ווי אַ לימוד, און עס זעט אויס צו זיין אַ התחלה אויף אַ ווייטערדיקער אַנטוויקלונג אין דער ריכטונג פון לערנען יידיש אין די ישראלדיקע שולעס. אָבער וואָס עס זאָל נישט מאַרגן זיין מיט יידיש, ליגט

א. חוב אויפן שרייבער אפצוהיטן די ריינקייט פון דער שפראך, ווייל אויב ביי די אומות העולם איז די שפראך אן ארגאניזם, וואס אנטוויקלט זיך אויפן נארמאלן וועג, איז אבער ביים יידישן שרייבער די פראגע פון קיום און ריינקייט פון דער שפראך פון גאר א באזונדערן באדייט. דער שרייבער ביי יידן האט איבערגענומען פון די ראשונים א טויזנט־יאריקן פקדון, לאמיר זיך אגב דערמאנען, אז מיט א יאר צוריק האט אונדז ד"ר שלמה בירנבוים אויפן לאנדאנער סימפאזיום באוויזן, אז די אנטשטייאונג פון יידיש לשון דאטירט פון 9-טן יארהונדערט. מיר מוזן געדענקען, אז די ראשונים האבן שוין דאמאלסט אויסגעארבעט כללים פון גראַ-מאטיק, וועלכע זענען נאך גילטיק פאר אונדז ביז היינט. דאס זענען דאך געווען נישט קיין אנדערע, ווי די דייטשע רבנים פון 13-טן יארהונדערט, וועלכע האבן אפגעשאפט אין יידיש דעם דאפלטן מיט־הילכער אדער אויב איר ווילט קאנסאָ-נאנט, ווי מען קען דאס זען אין די שאלות ותשובות פון יענער צייט. ס'איז באקאנט, אז לויטן דין האט מען געמוזט שרייבן א גט מיט דער גרעסטער פינקט־לעכקייט. מען האט דעריבער געמוזט אויסארבעטן פעסטע כללים, ווי אזוי צו טראנסקריוירן נעמען פון טייכן, לאַקאָליטעטן, אויף יידיש אדער העברעאיש. איז געגאנגען צווישן די דייטשע רבנים אן אויסטויש פון שאלות ותשובות וועגן אט די פראבלעמען. אזוי שטעלט זיך ארויס, אז אין יאר 1293 האט דער רב פון ראטענבורג אנגעפרעגט ביי ר' ישראל איסרלין, רב פון גיישטאט נעבן ווין, באקאנט מיטן נאָמען מהרי"ל, צי מען דארף שרייבן דעם נאָמען ראטענבורג מיט צוויי נונען, אזוי ווי מען שרייבט אין דייטש? האט דער מהרי"ל געענטפערט דארויף, אז מען זאל נישט דאפּלען די קאנסאָנאנטן, אז מען דארף שרייבן דעם נאָמען מיט איין נון. אינטערעסאנט צו באַמערקן, אז אין דייטשע אורקונדן געפינט מען נאך טעקסטן פון יאר 1520, ווו מען שרייבט ראטענבורג מיט צוויי אותיות „ען“. דער מהרי"ל איז בכלל געווען אן אויטאָריטעט פון יידישן אויסלייג. ער פסקנט נעמעלעך אין דער פראגע גימל אדער קוף אין סוף פון אדווערב, אז מען דארף שרייבן „וויכטיק“ און נישט מיט א גימל צום סוף, ווי מען האט עס געשריבן אין דייטש. ער מאַטיווירט עס דערמיט, וואָס דורך פאַרענדיקן מיט א קוף איז די אויסשפראך שאַרפער און ריינער, ווי מיט א גימל. ווי גידעמאָן גיט איבער אין זיין „יידישער קולטור־געשיכטע אין מיטלאַלער“ האָבן דייטשע יידן אַרויסגע־וואַרפן די שטומע עינס און געשריבן אין יידיש „אייזן“, „שרייבן“ אַנשטאָט, ווי מען האָט געשריבן אין דייטש „אייזען“. ער גיט צו, אז דער מהרי"ל האָט געמאַכט דערפון אַ כלל, ווייל — האָט ער דערקלערט — אַזאָ אויסלייג אין יידיש איז אים געווען באַקאנט נאָך פון עלטערע שאלות ותשובות.

מיר וואָלטן דאָ געקענט ברענגען ביישפּילן אָן אַ שיעור, אָבער מיר מיינען, אז עס איז גענוג באַוויזן, אז אויך גראַמאַטיקאַליש איז יידיש פאַר אונדז אַן אַלטע ירושה. מיר האָבן איבערגענומען גרייטע עיקרים פון די ראשונים ביז דער השכלה־עפאָכע מיט שלמה עטינגער בראש, וועלכער איז געווען אַ מייסטער פון יידיש לשון. ס'איז אַן אַלטע ירושה, וואָס האָט ערשט אויף די יסודות פון יענע עיקרים זיך געקענט ווייטער אויסבויען און דערגרייכן די היינטיקע שלימות

א דאָנק דעם שאַפונגס-גייסט פון אונדזערע קלאַסיקער און די, וואָס זענען גע-
קומען נאָך זיי.

דער יידישער שרייבער שטייט דעריבער אונטער אַן אימפעראַטיוו אַפצוהיטן
די ריינקייט און אַ פּשיטא מוז ער זיין געוואָרנט נישט אַריינצוברענגען אין איר
קיין ווילד גראָז. ס'איז נישט איצט דער מאַמענט זיך לענגער צו פאַרהאַלטן אויף
דעם ענין. דאָס וואָלט פאַרדינט אַ באַזונדערן סימפּאָזיום. אָבער מיר ווילן נאָך
ברענגען אין ביישפּיל, ווייל ער איז באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש.

דאָס איז דער פּאַל פון אַקוואַטיוו אין יידיש. אַזוי לייענען מיר ביי איינעם
„ער האָט זי ליב“ און ביי אַ צווייטן „ער האָט איר ליב“ און ווען מיר לייענען
ערגעץ דעם זאָץ „מען האָט איר געפונען“ ווייסן מיר נישט, צי האָט זי געזוכט
און געפונען אָדער צי האָט מען גאָר איר געפונען אַ חתן. דאָס ערגסטע אָבער
איז ווען מען געפינט ביים אייגענעם מחבר, אין דער זעלביקער דערציילונג אַמאָל
אַזוי און אַמאָל אַזוי.

צווישן די וואָס טראָגן אויס די זאָרג פאַר דער שפּראַך, צווישן די פּילאָלאָגן,
שפּראַך-פאַרשער, לערער, וואָרט-קינסטלער, איז דער שרייבער זיכער נישט אויפן
לעצטן אָרט און מער נאָך, ווי צו שאַפן געראַטענע געאָלאָגייזמען, איז זיין אויפגאַבע
אַפצוהיטן די ריינקייט און דערמיט צו האַבן אַ חלק אין איר שטאַרקונג. פאַר אים
איז די שפּראַך פּענדזל און פאַרב, פאַרם און אינהאַלט, אָפּהילך און קלאַנג. מיט
איר שטייגט ער און איז שעפּעריש. אַן איר איז ער איבעריק און פאַרלוירן, בלייבן
זיינע מיניאַטורן אויף ברייטע לייזונטן, זיינע השתפכות-הנפשן פון הימלען, פאַר-
פאַלן אין וויסטן תוהו ובהו, דאָרט וווּ זיי זענען געווען נישט מער, ווי שטויב אין
אַן אייביקן אומזיניקן געווירבל, ביז ער האָט זיי ערשט געבראַכט צו אַ תיקון.
ער צערטלט זיי און רופט זיי אַן מיט אַלע ליבע נעמען אָבער אויב זיינע ליפן
שווייגן, איז עס אפשר דערפאַר וואָס צוזאַמען מיט איר האָט ער זיך אַפגעזונדערט
פון טומאה, כדי אין פאַרטיפטקייט צו שאַפן ענדלעך דאָס גרויסע ווערק פון זיין לעבן.

בריטל, 1967.

די אחריות פון יידישן שרייבער

פון שלום קלינגער (פאָרײַז)

דער היינטיקער סימפאזיום פון דער יידישער שפראך אינגעארדנט דורך דער קולטור־קאָמיסיע ביים יידישן וועלט־קאָנגרעס אין פראַנקרייך, וואָס איז געווינדמעט דער טעמע „דאָס יידישע לעבן היינט און מאָרגן“ רירט אָן איינעם פון די ברענענדיקע פראַבלעמען פון דער היינטיקער ווירקלעכקייט און ממילא איז ער פאַרבונדן מיט אונדזער מאָרגן, דאָס היינט, מיט אונדזער צוקונפט אין די גלות־לענדער.

מיר לעבן אין אַ תקופה, ווען מיר זענען אין די תפוצות אַראָפּגעפאלן פון די העכסטע הויכקייטן ביז די טיפּסטע אָפּגרונטן, וואָס שייך דעם יידישן עטנאָ־גראַפֿישן מצב. נאָכן אומקום פון די זעקס מיליאָן יידן אין די פאַרטיליקונגס־לאַגען פון די נאַציס ימח שמו, שטייען מיר איצט פאַר אַ נייער סכנה פון אַ באַדייטנדיקער נומערישער פאַרקלענערונג פון יידישן פּאָלק דורך אַסימילאַציע און דעזאָיני־טעגראַציע, אין באַדינגונגען פון בירגערלעכער פרייהייט און גלייכבאַרעכטיקונג. וואָס האָבן מיר דערפון וואָס אונדזער פיזישער קיום איז נישט באַדראָט, בעת אין גייס־טיקן זינען שטייען מיר פאַר אַ גרויסער געפאַר? עס קען חלילה אויסקומען, אָן אַ גרויסער טייל פון אונדזער פּאָלק אין די גלות־לענדער זאָל פאַרשווינדן ווערן, צווישן היינט און מאָרגן און איבערמאָרגן זאָל אונדזער צאָל דערגרייכן אַ מינימום.

אַלס רעליגיעזער ייד, וואָס גלויבט אין דער נצחיותדיקייט פון יידישן פּאָלק, טאָר איך נישט אויסדריקן אַזעלכע פעסימיסטישע געדאַנקען, אָבער צוקוקנדיק זיך פון דער נאַענט צו דעם אָפּפאלונגס־פראַצעס אינערהאַלב פון די יידישע ישובים אין אייראָפּע, די צאָל פון די געמישטע חתונות, די נישטיקע צאָל פון יידישע קינדער, וואָס באַקומען אָן אינטעגראַלן יידישן חינוך, דאָס אַנטלויפן פון יידישן ספר, די כסדרדיקע פאַרקלענערונג פון דעם יידישן לייענער־קרייז, האַלט איך, אַז מיר וועלן באַגיין אַ גרויסע עוולה, אויב מיר וועלן ווייטער בלייבן פאַסיוו צו די דאָזיקע קאַטאַסטראַפּאַלע אַנטוויקלונגען. אויב מיר קענען נאָך איצט רעדן וועגן אַ יידישן לעבן היינט, איז עס דערפאַר, ווייל עס איז געווען אַ ברויזנדיק שאַפּנדיק יידיש לעבן נעכטן. מיר מוזן דעריבער זיך באַמיען מיט אַלע כחות צו אינטענסי־פּיצירן דאָס היינטיקע יידישע לעבן, וואָס וועט אין לויף פון דער צייט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ נעכטן, בכדי דער צוקונפטיקער יידישער היינט זאָל זיין פאַרויכערט. וועלן מיר אָבער איבערלאָזן דעם היינטיקן היינט אין אַ פאַרגליווערטער פאַרם, וועט ער נישט בכח זיין צו שאַפן עקזיסטענץ־שפראַצונגען פאַר יידישן מאָרגן.

די צוזאמענטרעפן פון אונדזערע געזעלשאפטלעכע פארשטייער, וואס טראגן אויף זייערע פלייצעס די לאסט פון דעם יידישן קיום סיי פון היינט און סיי פון מארגן — ווייל אויב, גאט באהיט, עס וועט נישט זיין קיין מארגן אין יידישן זינען, איז ארויסגעווארפן אונדזער גאנצע ארבעט פארן היינט — דארפן בכן דינען ווי א פראקטישע פלאגירונג פון אונדזער גאנצער טעטיקייט מיטן ציל צו ראטעווען אונדזער המשך און גלייכצייטיק פאגאנדערצוטילן די אויפגאבעס צווישן די אגמ' שפרעכנדיקע פאקטארן, יעדן אויף זיין געביט און לויט זיינע מעגלעכקייטן.

די יידישע פרעסע, דאס הייסט, די צייטשריפטן אין דער יידישער שפראך, און מיר וועלן זיך באגרענעצן אויסשליסלעך צו דער נאציאנאלער פרעסע, האט פון תמיד אן דערפילט א לעבנסוויכטיקע ראָלע אין דער געשטאלטונג פון די יידישע ישובים אויף דער גארער וועלט. און ווייל עס איז געווען א צאלמעסיק רייכע און אינהאלטספולע יידישע פרעסע, האט דער ליינער אָדער אַבאָנענט זיך געקענט אויסקלויבן אַ צייטונג אָדער צייטונגען, וואָס האָבן אַמיינסטנס אַנטשפּראַכן זיין גייסטיקן ניוואָ אָדער וועלט־אויפאַסונג און מיט דער צייט איז ער אַרונטער־געפאַלן אונטער איר השפּעה און געצויגן פון איר אויך זיין גייסטיקע יניקה.

די ליינער־קרייזן פון די יידישע צייטונגען זענען געווען מאַסנאהאַפטע, אין קעגנזאָץ צו דער העברעאישער פרעסע, וואָס צוליב איר כאַראַקטער און שפּראַך האָט זי געהאַט אַ באַגרענעצטע צאָל, אָבער אויך צוגעבונדענע בלב ונפש, ליינער. די מערהייט ליינער פון די יידישע בירגערלעכע צייטונגען און אין אַ געוויסער מאָס אויך פון די פּראַלעטאַרישע צייטשריפטן האָבן באַקומען זייער חינוך אין די חדרים אָדער ישיבות און האָבן זיך דאָרט אויסגעלערנט אויסצוטייטשן נישט בלויז אַ זאָך אָדער אַ וואָרט, נאָר אפילו אַן אות, ווייל אין תלמוד האָט מען געצויגן הלכהשע קאָנסעקווענצן און זיך אָפּגעשטעלט אויף דער באַדייטונג פון יעדן אות. פון דאָנען איז געקומען די ערנסטע באַציאונג פונעם יידישן ליינער צום יידישן וואָרט, וועלכער שטעלט זיך אָפּ אויף יעדן אויסדרוק אין זיין צייטונג און רעאַגירט אויף יעדע נישט־פּינקטלעכקייט. דוכט מיר, אַז די דערשיינונג איז נישטאָ אין קיין שום אַנדערער פרעסע, ווי נאָר אין דער יידישער, וווּ די צייטונג ווערט געלייענט ממש מקצה אל קצה אָדער פון אלף ביז תי"ו, אפילו די אַנאָנסן. און כאָטש יעדע צייטונג באַוואָרנט זיך, אַז זי איז נישט פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן אינהאַלט פון די אַנאָנסן, זענען נישט זעלטן פאַראַן פאַלן, ווען די רעדאַקציע באַקומט באַמער־קונגען בנוגע דעם תוכן פון דעם אָדער יענעם אַנאָנס. היינט, אָפּגעהיט זאָל מען ווערן, ווען עס טרעפט חלילה, אַז אַן אַרטיקל אַנטשפּרעכט נישט דעם געשמאַק אָדער דער ריכטליניע פון די ליינער. עס איז פשוט שומו שמים! עס הייבט אָן אַריינצופליסן אין דער רעדאַקציע אַ כּוואַליע פון בריוו מיט פרעטענסיעס און גיי זיי יוצא פאַר אַלעמען.

אָבער אַ פאַקט איז, אַז דער שרייבער און בעיקר דער רעדאַקטאָר טראַגט אַ גרויסע אחריות פאַרן אינהאַלט פון די אַרטיקלען, ווייל דער עולם איז נישט קיין גולם און לאָזט זיך נישט אָפּנאַרן. עס מוז זיין, ווי עס שטייט אין תהלים, אַן אומר און דברים. טאַמער עס איז נישטאָ קיין אומר און דברים איז לא נשמע קולם. הערט זיך קיינער נישט צו. דער שרייבער מוז זיין אַ מענטש, וואָס האָט

עפעס צו זאגן און מוז זאגן ווערטער וואָגיקע, ווערטער באַדייטנדיקע, ווערטער וואָס זאָלן קענען אָנגענומען און פאַרשטאַנען ווערן דורכן לייענער.

אפשר גיבן מיר זיך אָפּ צו ווייניק אַ חשבון פון דער באמת גרויסער באַדייטונג פון דער יידישער פרעסע פאַרן אויפהאַלטן דעם קיום און המשך פון די יידישע ישובים אין די תפוצות. אָבער מיר מוזן נעמען אין אַכט, אַז אַ יידישע צייטונג ווערט געלייענט און דרינגט אַריין אין דעם געוויסן נישט בלויז פון אַבאַנענט אַליין, נאָר אויך פון זיינע שטוב־מענטשן און אפילו שכנים, און דער אַפקלאַנג פון די פובליקאַציעס דערגיט אויך צו די, וואָס לייענען זי נישט. איר אינהאַלט ווערט פאַרשפרייט דורך אומזעבאַרע קלאַנג־ליניעס און איר ווירקונג איז אַ פיל ווייטערע און ברייטערע, ווי דער שטח פון אירע דירעקטע לייענער. דעריבער זאָגן מיר, אַז אַ יידישע פרעסע איז אַ נויטווענדיקייט פאַר יעדן יידישן ישוב און אַ יידישע צייטונג איז אַן ענין פון ערשטקלאַסיקער באַדייטונג פאַר יעדע יידישע שטוב, ווייל זי איז אַ סימן מובהק פון צוגעבונדנדיקייט צו יידישקייט. ווערט אַ יידישע צייטונג באַזייטיקט פון אַ יידישער שטוב, דאַרף מען מורא האָבן, אַז דאָרט איז עפעס נישט אין אָרדענונג מיט יידישקייט. דערשיינט נישט אַ יידישע צייטונג אין אַ יידישן ישוב איז דאָס דער ערשטער באַווייזן פון אַ דראַענדיקער אַסימילאַציע־סכנה.

אם כן, אויב די יידישע פרעסע דאַרף שפילן אַזאַ וויכטיקע ראָלע אין דעם יידישן לעבן אין די תפוצות, איז דאָך די אחריות פונעם שרייבער אָדער רעדאַקטאָר גרויס אין לשערה. יעדער אַרטיקל, יעדער זאַץ און יעדער אויסדרוק דאַרף געווייגן און געמאַסטן ווערן, עס זאָל נישט געפעלשט ווערן די שליחות, וואָס ליגט אויפן פען־מענטש, בפרט אין דער היינטיקער צייט, ווען די וועלט־פרעסע איז אַזוי מעכטיק און רייך און דאָס געדרוקטע וואָרט באַקומט וואָס אַמאָל אַ גרעסערן איינפלוס, ביי גוים אויפן פאָליטישן לעבן, און ביי אונדז אויפן גייסטיקן געביט. מיר דאַרפן צוטראַגן אונדזער ביישטייער אויפצוהאַלטן און צו אַנטוויקלען דעם יידישן גייסט. דאָן וועלן מיר האָבן דערפילט אונדזער אויפגאַבע אַלס יידישער שרייבער.

מען מעג פאַראַפראַזירן דעם זאַץ „חכמים הזהרו בדבריכם“ און זאָגן „סופרים הזהרו בדבריכם“, ווייל חכמים און סופרים זענען סינאָנימען, און אַזוי וועלן מיר אין אַ גרויסער מאָס דערפילן די פליכט, וואָס ליגט אויף אונדז אין גלות. ווילן מיר האָבן אַן איינפלוס אויפן יידישן לייענער, מוזן מיר קודם־כל דינען פאַר אים אַלס ביישפיל מיט אונדזער לעבנס־שטייגער און מיט אונדזער קעגנ־זייטיקער באַצויאונג, עס זאָל נישט זיין קיין סתירה צווישן דער טעאָריע וואָס מיר פריידיקן און צווישן די מעשים, וואָס מיר באַגלייטן אַליין, ווייל מיר זענען ווי די שויעפנצטער, נעבן וועלכע עס שטעלן זיך אָפּ די פאַרבייגייער און אָבסער־ווירן זיי, אין דער ערשטער ריי דאַרף אונדז פאַרפליכטן די געזעלשאַפטלעכע עטיק, וואָס זאָל זיך אויסדריקן אין שווינען דעם כבוד פון אַנדערן און בפרט נישט אויסנוצן דאָס געדרוקטע וואָרט צו באַפאַלן אָדער צו באַליידיקן וועמען עס איז. ווייל די פרעסע, בעיקר די יידישע פרעסע איז באַשאַפן געוואָרן צו דערהייבן דעם גייסטיקן און מאַראַלישן ניוואַ פונעם לייענער, אים צו דערנענטערן צו אונדזער

יידישער פראבלעמאטיק, צו אנטוויקלען נאך מער זיין עטישן חוש, צו וועקן אין אים די שטרעבונג צו וויסן, צו פארפעסטיקן זיין רעליגיעזע איבערצייגונג — און דא האב איך אין זינען די רעליגיעזע פרעסע — אבער אויף קיין פאל נישט צו פארוואנדלען זי אין א קוואל פון וואגען עס שטראמען ארויס שעדלעכע וואסערן. נאך ווי א קוואל פון גייסטיקער און מאראלישער באהויכונג פאר אונדז אליין און פאר די לייענער פון אונדזערע צייטשריפטן. נאך אזוי וועלן מיר דערפילן אינדזער אויפגאבע אלס יידישע שרייבער.

בריטל, 1967.

יידישע פאָעזיע - דער אויסדרוק

פון אונדזער גאַנצקייט

פון לייזער אייכענראַנד (זשטענער)

מען זאָגט, אז ווען צוויי יידן טרעפן זיך היינט אויף אַן אָרט און זעצן זיך אַוועק רעדן וועגן יידיש, יידישקייט, יידיש אין יידישן לעבן, ווערט דאָס אָרט אַ מקום־תורה. דאָנק איך תמיד דער השגחה, ווען זי פירט מיך אהין אין אַזאַ מקום־תורה.

אויך היינט טו איך דאָס, אָבער אויף אַ באַזונדערן אופן. די באַזונדערקייט איז די, וואָס עס זענען זיך דאָ צונויפגעקומען יידן, פאַרשטייער פון גאַנץ אייראָפּע, און אפילו מחוץ אייראָפּע. יידן — גרויסע היסטאָריקער, פאַרשער, שרייבער, פאַעטן, תלמידי־חכמים, וואָס טראָגן דעם גאַנצן עול פון יידיש אין יידישן לעבן, פון יידישקייט. און צונויפגעקומען זענען זיי זיך דאָ, בכדי נאַכאַמאַל אַרויסצוהייבן די באַשטימונג אונדזערע, אונדזער אידענטישקייט, וואָס הייסט: יידיש אין יידישן לעבן.

איך דאַנק אויך דעם יידישן וועלט־קאָנגרעס פאַרן צוטיילן מיר דעם גרויסן כבוד צו זיין דער פאַרויצער פון דער צווייטער סעסיע פון היינטיקן סימפאָזיום. מיר, ל. אייכענראַנד, אַ יידישער פאַעט, מיט דעם יחוס פון פיר בענד פאַעזיע, שוין פאַרעפנטלעכטע, און אַ פינפטער, וואָס האַלט זיך אין דרוקן.

פאַר מיר איז: יידיש אין יידישן לעבן, יידישע ליטעראַטור, יידישע פאַעזיע, די בעסטע און טיפסטע אידענטיפיקאַציע מיט יידישער גייסטיקייט, יידישער גילטי־קייט, יידיש זיין אין נאַציאָנאַלן, אין געשיכטלעכע, און אזוי אויך אין גאַנג פון אונדזערע היינטיקע טעג.

ווען אַן אַטאָמישע בהלה זאָל חלילה אַרויסרופן אַ צעשטערונג אויף אונדזער ערד, ביז אויף קליינע איבערבלייבענישן, און ווען צווישן די איבערבלייבענישן זאָל זיך געפינען נאָר איין יידיש ליד אפילו, וואָלט דאָס איינע ליד געווען בכה, אויב עס וואָלט נאָך דאַמאַלסט נאָך דעם אַטאָם־מבול, צוריק אויפגעקומען אַ וועלט, און ממילא אויך יידן, — ווייל עס קען דאָך נישט זיין קיין וועלט אַן יידן, — וואָלט דאָס איינע ליד געווען בכה צוריקצוגעבן, יענע דאָרט קומענדיקע דורות, דעם גאַנצן ווערט און באַטייט פון אונדזער יידישקייט, איר טיפסטן מהות, דעם גאַנצן מאַראַלישן און עטישן כח פון אַ פאַלק, וואָס האַלט אָפן דעם הימל אויף דער ערד.

פאר מיר איז יידיש אין יידישן לעבן, יידישקייט, יידישע ליטעראַטור, יידישע פּאָעזיע דער ענטפער אויף דער צעפאלנקייט פון אַלע עסטעטישע, עטישע און מאַראַלישע ווערטן פון דער גאַנצער היינטיקער נישט יידיש שאַפּערישער וועלט. עס איז דער ענטפער פון תּוֹך און גאַנצקייט, פון ווילן צו האַרמאָניע, צו האַרמאָניע מיטן באַשעפער און באַשאַף, — איבער און אַריבער דעם גאַנצן טרויער און צער פון אַלע אונדזערע דערפאַרונגען.

עס איז דער ענטפער פון דער יידישקייט, וואָס האָט באַשטימט דעם אָנהייב פון אַלצדינג און פון אַלעם. און באַשטימט האָט זי עס מיט דער באַשטענדיקייט, אַז אין דעם אָנהייב זענען שוין אַריינגענומען אַלע צייטן, אַלע ווערטן, אַלע שיינ־קייטן פון יידישן באַנעמען, פון יידישן מענטש, ממילא פון מענטש בכלל.

עס איז דער אָנהייב, וואָס איז געוואָרן אַ כּסדרדיקער היינט, נאָך פון פאַר אונדזערע אבות, ביז אין אונדזערע טעג.

בשעת ביי אַנדערע פעלקער האָט זיך זייער לשון, די קונסט און ליטעראַטור, אַנגעהויבן מיט אַן אור־פּחד, מיט טונקעלע מוראס, מיט שוואַרצן כּישוף, מיט אַרויסטרייבן טייוולאָנים און געצן־דינעריי, מיט אַ וועלט פון פינצטערניש און צע־ריסנקייט, האָט זיך אונדזער לשון יידיש, אונדזער יידישקייט, אונדזער ליטעראַטור אַנגעהויבן מיט אַ קלאַרן אופן פון זען, מיט אַ ריינעם און טיפן באַוווּסזיין וועגן יחיד, פּאַלק, וועלט, באַשטימונג, מיט דעם ווילן פון גאַנצקייט און סדר, מיט דעם ווילן פון האַרמאָנישקייט, וואָס דריקט זיך אויס אין דעם באַגריף: *אחד*. אַט אַ דער אָנהייב פון אונדזער יידיש, פון אונדזער ליטעראַטור, וואָס האַלט נאָך היינט אָן, און וואָס איז אויך די באַשטימונג פון אונדזער כאַראַקטער, פון אונדזער אידענטיטעט, איז פון אָנהייב אַן געוואָרן דער סוד פון קיום פון אונדזער גייסט, און פון אונדז.

צום אויסדרוק איז דאָס געקומען כּמעט ביי אַלע אונדזערע גייסטיק־שאַפּערישע כּחות, באַוווּסט און אפילו נישט באַוווּסט.

ווי איך האָב שוין פריער געזאָגט, איז יידיש אין יידישן לעבן, יידישע ליטע־ראַטור, יידישע פּאָעזיע, יידישקייט, אויך אַן ענטפער אויף דעם צעפאַל פון אַלע גייסטיקע אַנזאַמלונגען מיט וועלכן עס לעבט היינט אייראָפּע און אפילו די גאַנצע וועלט.

וואָס זאָל מען אַנטקעגנשטעלן דער וועלט פון צעפאַל, אויב נישט די איבער־צייגונג, אַז עס איז דאָ אַ גרויסער שאַפּערישער ווילן אין אונדזער לעבן, וואָס שטעלט איין צו אַלץ און צו אַלעם זיין באַציאונג, כּדי עס צו דערהייבן און צו לייטערן? — צו לייטערן מיט דער פאַרכטיקייט פון בעל שם.

יא, יידיש, יידיש לעבן, יידישע ליטעראַטור, יידישע פּאָעזיע האָט דעם כּח פון קענען געבן אַן ענטפער, אויך דאָרט אפילו, וווּ קיין שום ריכטונג, אַדער שיטה אין דער היינטיקער אייראָפּעאישער און וועלט־ליטעראַטור, וועלט־פּאָעזיע, האָט נישט געקענט ענטפערן.

מיר טראַכטן פון (*l'art pour l'art*) קונסט לשם קונסט, וואָס איז געווען דער בלי פון אַ רואיקן און בירגערלעכן אופן פון לעבן, און וואָס איז אין איר עקס־טרעמסער אַנטוויקלונג געוואָרן כּמעט אַ פּסידאָ־רעליגיע, אַט אַ די קולטור־

דערפארונג, און אלע אנדערע, האָבן זיך הערמעטיש אָפגעשלאָסן פֿאַר אַלדאָס שלעכטע, וואָס האָט געהאַלטן אין קומען, און וואָס האָט אונדז שפּעטער אַזוי געברענגט און פֿאַרטיליקט.

נאָך דעם האָבן זיך די טרעגער פון אלע די דאָזיקע ריכטונגען, די טרעגער פון דער וועלט־ליטעראַטור, נישט איינגעקוקט אין אונדזער אַש, נאָר זענען אַריבער־געגאַנגען צום געפיל פון וועלט־עקל (Nausée) וואָס דאָמינירט נאָך ביז צום היינטיקן טאָג די גאַנצע ליטעראַטור.

פון דאָ אויס פירט שוין אַ גראַדע ליניע צו דער אַנטגעטלעכונג פון דער וועלט, (l'être et le néant) — די וועלט אָן אַ גאָט: צום עקזיסטענציאַליזם פון אונדזער צייט. דאָס איז די באַוועגונג, וואָס וויל דערגיין צו דער לעצטער פרייהייט, צו דער אַבסורדאַלער פרייהייט, וואָס פירט אין ערגעץ נישט.

איר קענט די ווערק, וואָס די טרעגער פון די אידעען און באַוועגונגען האָבן באַשאַפן: עס זענען ווערק, וווּ דער מענטש ווערט קאָנפּראָנטירט מיט אַ נויט, וואָס האָט נישט קיין אויסוועג, קיין סוף. ער ווערט קאָנפּראָנטירט מיט אַ מורא, וואָס נאָר זי אַליין עקזיסטירט. ער ווערט אויך קאָנפּראָנטירט מיט דער אויסוועג־לאַזיקייט, מיט דער זינלאַזיקייט פון זיין לעבן, פון זיין שטאַרבן. עס זענען ווערק, וווּ דער מענטש מוז זיך אָפּזאָגן, מוז אויפגעבן יעטוועדן אופן פון האַפן; עס זענען ווערק, וווּ דער מענטש מוז ווערן פאַרצווייפלט צוליב דער עקלדיקער מיאוסקייט פון דעם חומר, פון דער מאַטעריע און פון גאַנצן באַשאַף.

קעגן אַט אַ די ווערק, וואָס זענען דער גייסטיקער און פיזישער אויסדרוק פון דער היינטיקער אייראָפּע, צום טייל אויך פון דער וועלט, און וואָס באַרירט אפילו אונדז אויך, שטעלט זיך יידיש, יידיש־לעבן, יידישע ליטעראַטור, גרויסע יידישע פּאָעזיע ווי אַן ענטפּער, ווי אַ טרייסט, ווי דער אויסדרוק פון אונדזער גאַנצקייט, פון אונדזער קיום, פון אונדזער דערהויבענעם שווערן קיום — פון אַנהייב, ביז אַנהייב.

1966, אָגאָס

דענאטע

מאיר ראזענבלאט (פאריז)

איך גלויב, אז עס וואלט געווען זיכער בעסער, הערנדיק די אויספירן פון אונדזערע פרעלעגענטן, אז מיר זאלן אנהייבן אונדזער ארבעט מיט דער סעסיע וועגן אונדזער קולטור-ירושה. דאמאלסט וואלט קלאר געווארן די ראַלע פון דעם יידישן שרייבער. די נישט-פרעזיווקייט פון די אַרויסזאגונגען איז דער בעסטער באַווייז, אז מיר בלאַנדזשען אין דעם גאַנצן ענין.

קודם כל, חשובער פריינד סלאָוועס, איך פאַלג נאָך זייט יאָרן אייער גאַנג אין דער יידישער ליטעראַטור און איך קען גאַנצע זאַצן אויף אויסווייניק פון אייערע וואַגיקע אַרטיקלען וועגן שרעקלעכן קולטור-חורבן, וואָס איז פאַרגעקומען אין ראַטנ-פאַרבאַנד. דעריבער איז מיר ווייטיקלעך, וואָס איר האָט היינט נישט דערמאָנט דעם דאָזיקן שוידערלעכן אומקום פון די יידישע פּען־מענטשן. איר האָט אים נישט דערמאָנט מיט צוויי וואַכן צוריק, ווען מיר האָבן בייגעוויינט דעם פּרעכט־טיקן אַוונט איינגעאַרדנט לכבוד דעם באַזינגער פון „בלומען פון באַדויער“, משה שולשטיין. איר האָט אים ווייטער נישט דערמאָנט. היינט פאַרשטיי איך אייך אפשר. מעגלעך, אַז אייער אונטערבאַווסטזיין האָט אייך היינט נישט דערלויבט זיי צו דערמאָנען די אומגעקומענע יידישע שרייבער, ווייל ווען איר וואַלט זיי דער־מאַנט, וואַלט איר זיך היינט געפונען אין אַ שרעקלעכן קלעם. איר רעדט דאָך וועגן דער פּרציאַנישער לאַזונג „נביאים — פירער“, און ווי קען מען רעדן וועגן נביאים — פירער, ווען מענטשן, אייערע פריינד, אייערע שרייב־קאַלעגן, האָבן במשך פון יאָרן נישט דערמאָנט די דאָזיקע זאַך? יידישע נביאים האָבן געשטורעמט מלכים, יידישע נביאים האָבן גערעדט צו דוד המלך און אייערע נביאים — פירער האָבן נישט געהאַט דעם מוט צו דערמאָנען, וואָס עס איז פאַרגעקומען. מיינע חברים, קאָמוניסטישע שרייבער, האָבן במשך צוויי־דריי יאָר געזאָגט: אויב די פאַרטיי האָט געהייסן שווייגן, דאַרף מען שווייגן. אַ יידישער נביא שווייגט נישט, אפילו ווען דוד המלך רעדט צו אים:

חשובער פריינד סלאָוועס, איר רעדט וועגן דעם זיג פון סעקולאַריזם. לאַמיר לייענען די ווערק פון אַזעלכע גרויסע טעאַרעטיקער און קעמפער פון דער וועלט־לעכער יידישקייט, ווי אברהם גאַלאַמב, לייבוש לעהרער און שלמה סיימאָן, און מיר וועלן זען, ווי די דאָזיקע מענטשן מאַכן היינט אַ ווייטיקלעכע רעוויזיע פון זייערע אַנשוואַונגען. רעדן ביים היינטיקן טאַג וועגן סעקולאַריזם, וועגן דעם.

ווי איר האָט עס געזאָגט, אָז ער האָט צעבראַכן דאָס מיטלאַטערלעכע לעבן, איז פאַר מיר פּערזענלעך היינט נישט קיין פאַרטיפּטע אָפּשאַצונג. דער גרעסטער אומגליק אין דער נייער יידישער געשיכטע איז געווען, וואָס די העברעאישע השכלה און נאָך איר די וועלטלעכע יידישקייט האָבן צעשפּאַלטן די אינהייטלעכע יידישע קולטור, די יידישע קולטור, וואָס איז געווען אינהייטלעך, גלויביק־וועלטלעך, ווייל ביי יידן איז נישטאָ קיין פּראָבלעם פון וועלטלעך און פון גלויבן. דאָס איז אַ פאַלשער באַגריף אַריינגעפירט פון דרויסן. סיי די השכלה און סיי די יידישע וועלטלעכקייט האָבן צעשפּאַלטן די אינהייטלעכע יידישע פּאַלקס־קולטור אויף וועלטלעך און רעליגיעז. די רעליגיע האָט מען אַוועקגעגעבן די פּאַנאַטישע יידן און די וועלטלעכקייט גענומען צו זיך אין רשות. היינט אָבער ווייסן מיר, אָז דער גרעסטער טעות פון יידישן וועלטלעכן געדאַנק איז געווען די דאָזיקע צעשפּאַלטונג. דערפאַר איז ביי אײך די ראַלע פון דעם יידישן שרייבער, לויט מיין מיינונג. נישט פּרעציזירט. נישט קוקנדיק אויף דער פּרעכטיקער פּאַרם פון אייער אַרויס־טריט, וואָס איז אַזוי אייגן פאַר אײך תּמיד, ד״ר סלאָוועס. פעלט אין אייער דעפיניציע די פּרעציזקייט. איר רעדט, אָז דער שרייבער דאַרף זיין היינטיטיק. ער דאַרף זיין יידיש, ער דאַרף טראָגן אויף זיין פּאַן די יידישע ווערטן, אָבער עס פעלט קלאַרקייט. מען דאַרף גיין ווייטער — ווי ד״ר בערנאַרד האָט געכּן געזאָגט — מען הייבט אָן צו גיין און מען ווייסט נישט ווהיין. מען פילט, אָז עפעס איז נישט אין אַרדענונג. עס פעלט דאָס וואָרט און מיר וואָרטן נאָך דאַרויף. מען האָט אַמאָל געפּרעגט דעם גרויסן רוסישן קלאַסיקער טורגעניעוו וואָס איז אַן אמת קינסטלעריש ווערק, האָט טורגעניעוו געזאָגט, אָז אַ קינסטלעריש ווערק איז אַ ווערק, וואָס מאַכט אים אַלס מענטש בעסער, איידעלער, טיפּער, אויף אַ חודש, אויף אַ וואָך, אויף בלויז איין שעה. איך האַלט, אָז אַ יידיש קינסטלעריש ווערק איז אַ ווערק, וואָס מאַכט מיך בעסער, טיפּער אַלס ייד. אָבער די ראַלע פון יידישן שרייבער, אויב ער וויל שאַפן אַזאַ קינסטלעריש ווערק, איז קודם כל צו דערלערנען די עיקרדיקע יידישע ווערטן. מיר האָבן אַ געוואַלדיקע יידישע ליטעראַטור פון טויזנטער יאָרן, מיר האָבן אַ געוואַלדיקע רייכקייט און אוצרות פון יידישער רוחניות. מיר דאַרפן זיי ווייטער דערקלערן און מיר וועלן ווערן נשתומם צו זען, ווי די דאָזיקע ווערק זענען אַקטועל אין דער היינטיקער אומרויאיקער צייט. נאָר מיט די דאָזיקע ווערק קענען מיר גיין און רעדן, נישט נאָר צו די, וואָס רעדן יידיש אין אונדזער דור, נאָר צו אונדזערע קינדער און צו דער יוגנט. וואָס איז דאָ אַפּוועזנדיק אין זאַל.

אַלטער טרום (שטאַקהאַלם)

אויפן סדר היום פון דער היינטיקער סעסיע שטייט די פּראָגע וועגן דער ראַלע פון יידישן שרייבער היינט צו טאָג. דאָס איז גערעדט געוואָרן ווען יידישע שרייבער לעבן אין אַ פּאַרזי, אין אַ הוּזאַ פון יידישקייט. אָבער ווען אַ יידישער שרייבער לעבט אין אַ מדינה, אין וועלכער עס איז נישטאָ קיין יידישער א״ב, דאַרף מען אים נישט מקנא זיין. דערצו האָב איך דעם נאָמען טרום, און מען

דארף זיין אַ יידישער שרייבער, ווען עס איז נישטאָ קיין א"ב און מען דארף נישט זיין קיין טרום. אין אַזעלכע באַדינגונגען איז די פליכט פון יידישן שרייבער צו זאָרן, אַז אַ יידישע צייטונג און אַ יידיש בוך זאָל דערגיין צו די ווייניק יידישע לייענער, וואָס זיי שטייען שוין אויף אַ טרעפּל נידעריקער. אויף דעם געביט האָבן מיר דאָרט אַ געוויסן דערפאַלג. אויך אַנדערע שרייבער, וואָס וווינען אין אַזעלכע לענדער דאַרפן אפשר ווייניקער זיצן יומם וילילה און שרייבן, נאָר זען פאַרשפּרייטן דאָס יידישע וואָרט. איך באַקום אַלס האַנאַראַר פאַר מיין אַרבעט מעקלעך צייטונגען און אויך פון דער אַנדערער זייט אַדרעסן פון יידן, וואָס לעבן ערגעץ אין פאַרוואַרפענע ווינקלעך פון לאַנג און איך זאָרג, אַז די אַלע זאָלן באַקומען אַ געדרוקט יידיש וואָרט. מיר האָבן ביי אונדז אין ווייטע מקומות יידישע פּרויען, וואָס האָבן חתונה געהאַט מיט קריסטן, אָבער אַ יידיש וואָרט איז ביי זיי טייער. מיר האָבן אַ ביבליאָטעק פון דריי טויזנט בענדער און מיר האָבן אויך געשאַפן אַ וואַנדער-ביבליאָטעק. מיר שיקן אַרויס ביכער און מיר באַקומען זיי צוריק, מיר טוישן ביכער דורך שיקן זיי דורך דער פּאָסט. איך מיין, אַז דאָס איז אויך אַ פליכט פון אַ יידישן שרייבער אין ישובים, וווּ קיין א"ב איז נישטאָ. דאָ איז נישטאָ דאָס אַרט מאַריך צו זיין וועגן אונדזער קולטור-טעטיקייט. אָבער עס איז כּדאי אַנצוווייזן, אַז מיר ברענגען אַראָפּ אַרטיסטן יידישע און אויך יידישע פּילמען, וועלכע מיר ווייזן אין די ווייטסטע ערטער, וווּ נאָר יידן זענען פאַראַן. מיר ברענגען אַראָפּ יידן פון מער ווי פינף הונדערט קילאָמעטער צו אַ יידישער טעאַטער-פאַרשטעלונג און אָפט אין גרויסע פרעסט. מיר וואַרעמען זיי אָן און מיר באַמיען זיך זיי צו מאַכן לאַכנדיק און נישט נאָר, אַז זיי זאָלן לעבן מיט אַן "א"ל מלא רחמים".

משה וואַלדמאַן (פאַריון)

דאָס צונויפקומען זיך פון יידן, בכדי צו באַהאַנדלען פּראָבלעמען, וואָס גייען אונדז אַלעמען בלוטיק אָן, ווייל דאָס איז געבונדן מיט יידישער עקזיסטענץ אויף מאַרגן, איז פאַר אונדז וויכטיק ביז גאָר, אפשר וויכטיקער, ווי עס איז געווען מיט אַ פאַר יאָר צוריק. מיר זענען צוגעקומען צו אַ מאַמענט, וואָס ווייטער גייט עס נישט. ער איז ערגער ווי מיט צוואַנציק יאָר צוריק, און ווי מיט פּופּצן, ווי מיט צען און אפילו ווי מיט פינף. מיר זענען צוגעקומען צו אַ מאַמענט ווען מיר זאָגן זיך אַלע: מער אַזוי קען מען נישט גיין. עס איז נישטאָ מער קיין עקזיסטענץ. אויב מיר וועלן נישט ענדערן דעם וועג. איך באַדויער באמת, וואָס איך האָב נישט געהערט דעם ד"ר סלאָוועס, ווייל ער האָט מיך פאַראַינטריגירט מיט דער טעמע. איך לייען אים אויך מיט גרויסער הנאה. אָבער אויב מיר זאָגן זיך און אויב עס איז אַרויסגעהייבן געוואָרן דער געדאַנק לויט פרעס וואָרט "ווי נביאים, וועלכע דאַרפן גיין אין פּאַלק אַרײַן" צו זאָגן זייער וואָרט, געפינט זיך דער יידישער שרייבער היינט צו טאָג אין אַ טרויעריקן, ביטערן מצב, אַז ער האָט נישט צו וועמען צו רעדן. לאַמיר זיך עס מאַכן קלאָר. טויבע אויערן. מיין טייערער חבר מאיר ראָזענבלאַט האָט איצט געזאָגט: עס

איז דאָ מיט וואָס צו קומען. אָבער לאַמיר געדענקען, אָז עס איז נישטאָ זוער עס זאָל עס אַוועקטראַגן. דער יידישער שרייבער ראַנגלט זיך אין זיין איינזאַמקייט אַזוי, אָז מען ווערט ממש פאַרצווייפלט. מיר ערן איצטער אַ גרויסן יידישן שרייבער, וועלכער איז אַוועקגעגאַנגען פון אונדז מיט צוויי חדשים צוריק, איינער פון די דריי באַשיינערס פון דער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור, ווי דאָס זענען געווען לייזיק, אַפאַטאַשו און דער דריטער לעליעס. דריי חברים, וועלכע האָבן פאַרויסגעשטופט די אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור. און מיט עטלעכע יאָר צוריק האָט דער פאַרזיצער פון פ.ע.ג. צענטער אין ניו-יאָרק לעיעלעס צו מיר, דעם סעקרעטאַר פון דער פ.ע.ג. גרופע אין פאַריז, געשריבן מיט אַ טיפן ווייטיק, פאַרוואָס זענען די שרייבער אַזוי פאַרצווייפלט. פאַרוואָס הייבן זיי זיך נישט אויף, פאַרוואָס ווערן זיי נישט מאַנער? אָבער די מאַנער ווערן נישט דער-הערט. אונדזער געזעלשאַפטלעך לעבן, מיר מוזן עס זאָגן, איז דעמאָראַליזירט געוואָרן אויף אַזאַ אופן, אָז אַ יידישער שרייבער איז געשטעלט געוואָרן אין שאַטן פון אַלע דערשיינונגען און ער קריגט נישט נישט דעם כבוד, נאָר אפילו נישט דאָס וואָרט צו קענען זאָגן, ווי געהעריק, דער יידישער געזעלשאַפט.

ווער האָט געזאָלט מאַביליזירן? ווער האָט געדאַרפט ברענגען דאָס וואָרט פון יידישן שרייבער צו דער גאַס? — די, וועלכע פירן אָן מיטן געזעלשאַפטלעכן לעבן. אודאי — ווידער — פּרץ האָט אין יענע יאָרן פון אַנטוויקלונג פון יידישן רענעסאַנס געטראַכט, אַז אויב די עקזיסטענץ פון דער יידישער ליטעראַטור דאַרף זיין אַ המשכדיקע, אַ שעפּערישע, מוזן מיר שאַפן אַ שול-וועזן. און ער איז געווען פון די ערשטע, וועלכע האָבן זיך איינגעשפּאַנט אין וואָגן צו שלעפּן, אַ שווערן וואָגן אין יענע טעג פון מלחמה, בכדי צו ברענגען צו אַן אויפלעבונג פון יידישן לעבן, צו אַ באַנייאונג, דורך שאַפן אַ שול-וועזן. די יידישע געזעלשאַפט אין גרויסן הינטערלאַנד, אַנגעהייבן פון מאַסקווע ביז יאַהאַנעסבורג און ביז ניו-יאָרק דורך פאַריז, — אומעטום, האָט דען געשאַפן די דאָזיקע אינסטיטוציע, וועלכע זאָל זיין דער ווירדיקסטער, דער נאַטירלעכסטער אַפּנעמער פון יידישער ליטעראַטור? ניין! און דאָ איז די ראַלע פון יידישן שרייבער אין אַ געוויסן זין נישט אויסגעפירט געוואָרן, ווייל זי לאַזט זיך פאַרשטופן אין אַ ווינקל אַריין, נישט צו לאָזן הערן ווירדיק איר וואָרט. אפשר איז עס דערפאַר, ווייל נאָך דעם גרויסן בראַך, וועלכן מיר זענען אַלע דורכגעגאַנגען, האָט דער יידישער שרייבער געדאַרפט אויסזינגען די קינה פון אַלעמען, אויסוויינען דאָס געוויינן פון דעם יידישן מענטש, וועלכער איז אַזוי ביטער געשלאָגן געוואָרן און אין דער דאָזיקער געשלאָגנקייט האָט ער נישט געקענט קומען מיט דער מאַנונג, וואָס איז געווען נויטיק. אָבער די יידישע געזעלשאַפט האָט נישט דערפילט איר חוב זיך אויפצוהויבן צוריק פון אַש, אין וועלכן זי איז שבעה געזעסן, צו בויען אַ געזונט יידיש לעבן, בכדי יידישע ליטע-ראַטור זאָל קענען נישט בלויז געדייען, נאָר זאָל קענען זיך אַנטוויקלען, נישט בלויז זי זאָל קענען שאַפן, וואָס מיר רופן איינזאַמלונג, נאָר אויך דאָס, וואָס איז באַנייאונג, המשכדיקער קאַמף.

זאָל אַ יידישע אסיפה פון מענטשן, וועלכע זענען טיף פאַרבונדן מיטן יידישן

וואַרט, ברענגען דעם רוף צו דער געזעלשאַפט און די באַגריסונג מיטן רוף צום יידישן שרייבער זיך צו שטעלן אין איר שפיץ, בכדי צו באַנייען אונדזער לעבן, דאַמאָלסט וועלן מיר האָבן אַן אַנטוויקלונג און דאַמאָלסט וועט אויסגעפירט ווערן די ראַל פון יידישן שעפער און פון יידישן שרייבער. דאַמאָלסט וועט יידישע ליטעראַטור, די אַנגעזאַמלטע, נישט בלייבן ליגן אויף פאַליצעס, נישט בלייבן ליגן אין קעלער, נאָר וועט זיין אַ לעבעדיקע און זי וועט אַנשטעקן און וועט — ווי דער חבר ראָזענבלאַט האָט געזאָגט — דערפרייען דאָס האַרץ פון אַ יידישן מענטש, וועט אים דערהייבן, וועט אים געבן וויזיע צו קענען עקזיסטירן און צו קענען ציען דעם המשך.

הרב נתן טשאַסקאָלאַ (פאַריו)

איך גלויב נישט, אַז איך וועל דאָ אַריינברענגען עפעס אויסערגעוויינלעכע פּקחות מיט דעם וואָס איך וויל זאָגן. איך האָב אויסגעהערט מיט גרויסן דרך־ארץ און מיט גרויסער אויפּמערקזאַמקייט דעם רעפּעראַט פון ד"ר סלאָוועס. און איך קען אויך זאָגן, אַז איך קוק אַריין אַמאָל אין יידישע ספרים און פון צייט צו צייט כאַפּ איך אויך אַ בליק אויף די ספרים חיצוניים און איך זע אויך אַן אַרטיקל, וואָס עס שרייבט ד"ר סלאָוועס. איך קען זיין שרייבן און איך וואַלט געוואַלט פּרעגן פשוט פּראָגעס. איך מייך דאָ נישט האַלטן קיין רעדע אין די ראַמען פון דער דיסקוסיע, נאָר פּרעגן דעם ד"ר סלאָוועס אַ פּאַר פּראָגעס, אויף וועלכע ער זאָל מיר ענטפערן.

ווען איר האָט גערעדט וועגן דער גאַנצער פּלעיאַדע פון יידישע שרייבער און איר האָט גערעדט וועגן שלום אַש, כ'ווייס נישט צי איר האָט אויך דערמאָנט אַפּאַטאַשו, און איר האָט גערעדט וועגן די מאַדערנע שרייבער, וועגן דער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור, צי האָט ד"ר סלאָוועס באַמערקט און זיך אַ ביסעלע פּאַר־טראַכט, וואָס עס איז פּאַרגעקומען נאָך דער מלחמה, נאָכן גרויסן חורבן, אין געוויסן פון די צוויי יידישע שרייבער שלום אַש און אַפּאַטאַשו? אַנטשולדיקט מיר, צי האָט איר באַמערקט, אַז שלום אַש האָט געענדערט זיין גאַנצן גאַנג אין שרייבעריי. ער האָט געזען, אַז וואָס ער האָט געשריבן ביז איצט, גייט עפעס נישט און האָט זיך געוואַלט אַנכאַפּן אין די גלייכע ווענט; און פון דער צווייטער זייט, צי האָט איר נישט באַמערקט, אַז דער גרויסער אַפּאַטאַשו האָט געזען, אַז "די פּוילישע וועלדער" קען מען נישט מער שרייבן דאָ און מען מוז שרייבן "רבי עקיבא". און איר וויסט, פריינד ד"ר סלאָוועס, אפשר זעט איר, אַז דער נעכטן איז נישטאַ, אָבער אַפּאַטאַשו האָט גוט געפילט, אַז עס איז פּאַראַן אַן אייערנעכטן און אַן דעם אייערנעכטן וואַלט אפשר דער נעכטן נישט געווען. ווי קען ד"ר סלאָוועס אזוי זאָגן, אַז דער נעכטן איז אינגאַנצן אַפּגעווישט געוואָרן. אַנטשולדיקט מיר זייער, אפשר האָב איך נישט גוט פּאַרשטאַנען.

און איצט וויל איך שטעלן נאָך פּראָגעס. די פּראָגע וועגן פּרצן. איך הער דאָך, אַז פון פּרצן האַלט איר זייער שטאַרק און פּרצן האָט איר דאָך דאָ אַ ביכל

פארגעטערט. איר האָט גערעדט וועגן פרצן, וועגן די נביאות פון פרצן, מען זאל זיין נביאים און מנהיגים, און אפשר געדענקט איר, אָן פּרץ האָט אױך געזאָגט: זײַט נישט ווי דער ווינט, וואָס לעשט די פּלאַם, נאָר בלאָזט זי אױף, וײל שלאָף איז גיפּט און נאַכט איז סױם. און דאָס האָט ער געזאָגט אין „טרייסט מיין פּאַלק“. הײסט עס דאָך, אָן פּרץ אַליין האָט געמאַכט אַ שריט אױף צוריק, אָן פּרץ אַליין האָט געוואָלט, אָן עס איז פּאַראַן אַ ניצױץ פון ייִדישקײט אין יעדן אײנציקן ייד און מען דאַרף טרייסטן. פּרץ האָט נישט גערעדט וועגן נײַעס. פּרץ האָט גערעדט וועגן אַלטן ניצױץ פון ייִדישקײט, וועלכער טלײעט אין האַרצן פון יעדן אײנציקן ייד. ער האָט תּשובּה געטאָן אפשר פּאַר דעם, וואָס ער האָט געוואָלט שרייבן „וײסע, ברוינע, שוואַרצע, געלבע“. אפשר איז עס געווען אַ תּשובּה בײַ אים. אפשר דאַרף מען וועגן דעם טראַכטן, מיין ליבער פּרײַנד, אײך קען נישט גענוי די כּראַנאַלאָגיע פון די שרייבער, פון דער דאָזיקער שרייבעריי פון פרצן, אָבער אײך זע, אָן עס איז פּאַראַן בײַ אים אַ זיגנאַג, און אפשר האָט ער זיך אױך געטראַכט צו זען די שטאַרקײט פון חסידות. האָט דאָך פּרץ געשריבן וועגן חסידױזם, ווי ער האָט אים געזען. אײך בין נישט מסכים מיט דעם וואָס ער האָט דאַרט געשריבן, אָבער עפעס וואָס דאָך אים צוריקגעצױגן אין דער אַלטער הײם. און עס ווונדערט מיך אײבערהױפּט, פּרײַנד ד״ר סלאָוועס, איר האָט דאָ באַמערקט וועגן זשאַן פּאַל סאַרטר, דער פּירער, אין גענדזן פּיסלעך, פון דער הײנטיקער יוגנט, אָדער אפשר דער פּאַרפּירער פון דער הײנטיקער יוגנט, און איר האָט געוואָלט אים ברענגען אַלס דעם וועגווייזער פּאַר די ייִדישע שרייבער. דאָ זענען זיך צוזאַמענגעקומען יידן דענקער, יידן שרייבער, יידן עסקנים, וועלכע ווילן עפעס האָבן ייִדישקײט. אָבער סאַרטר האָט גראַד געזאָגט אַ גוט וואָרט. סאַרטר זאָגט, אָן עס דאַרף זײַן אַ מיטאַס פּאַרן שרייבער. אפשר קענט איר מיר זאָגן: וועלכער? דאָס הײסט, אָן עס דאַרף זײַן אָן אידעאַל. אפשר קענט איר מיר זאָגן, ווי אַזױ זאל ער אויסזען? און צו וואָס דאַרפן מיר זוכן נײַע געטער. אָן מיר האָבן דאָך אונדזער אַלטן גאַט? וואָס דאַרפן מיר זוכן נײַע אידעאַלן? וווּ זוכט מען זײַ? וווּ וועט מען זײ געפינען? מיר זעען דאָך, אָן די נײַע אידעאַלן האָבן דאָך געבראַכט דעם חורבן. איר זײט דאָך נישט בלוז אַ ייִדישער שרייבער, נאָר איר זײט אױך אַ ייִדישער לערער. זײט דאָך מסכים, אָן אַ קאַטשקע איז אַ קאַטשקע און אַ פּיש איז אַ פּיש און מען קען פון פּיש נישט מאַכן אַ קאַטשקע און פּאַרקערט. אַט דאָ דאַרפן מיר זיצן בכּוּבד ראש און גוט דורכ-טראַכטן דעם דאָזיקן ענין.

און נאָך עפעס. עס ווונדערט מיך פון אײך, וואָס איר האָט געזאָגט, אָן דער באַרג סיני איז פּאַרשווונדן. אױף דעם האָבן אונדזערע חז"ל געזאָגט, אָן בכל יום ויום בתּיקול יוצאת מהר חורב. אפשר איז דער הר-סיני נישטאַ-אָבער דער הר-חורב עקזיסטירט. און מען זאָגט: אױ להם לבריות מעלבונה של תּורה. דער דאָזיקער הר-סיני עקזיסטירט אין אַן אַנדערער פּאַרם. מיר קומען אײצט אַלע צוריק און מיר האָבן פּאַרשטאַנען, אָן מיר האָבן פּאַרשעמט די תּורה און מיר האָבן זי דורכגעלאָזט און מיר האָבן זי פּאַרשעפּטיקט און אױף דעם אַלעם, מיין ליבער פּרײַנד ד״ר סלאָוועס, וויל אײך האָבן אַ תּשובּה.

און איצט וויל איך זאגן דעם פריינד זאנדבערג. אזוי ווי ער איז א לאַנדס-
מאן, קען איך מיט אים דיסקוטירן. מיט אַ לאַנדסמאַן מעג מען דאָך רעדן אָפּן,
ער איז אַ הימישער ייד. און איך פרעג אים: צי האָט ער נישט געפונען קיין
אַנדערן וועג פאַר דעם יידישן שרייבער, נאָר צו דערמאָנען דעם כלומרשטן
שלום און די דאָזיקע פאַרגעבונג פון יוחנן דעם 23-טן און איר אַנערקענונג. און
איך וויל אייך מיט גרויס רעספעקט פרעגן: איר זענט דאָך אַן אינטעליגענטער
ייד — צי איז עס טאָקע אזוי? צי האָט איר טאָקע נאָכגעפאַלגט יענע געשעעניש,
ווי זי איז פאַרגעקומען אין דאָזיקן טמאדיקן אָרט, וווּ מען האָט פאַרשוויגן די
הריגה פון יידישן פּאָלק, ווען מען האָט אויסגעהרגעט מער ווי אַ דריטל פון
אונדזער פּאָלק פיזיש? צי ווייסט איר, אַז די אַלע קאָמבינען און די אַלע אויס-
געטראַכטע כלומרשטע מחילות און סליחות קומען נאָר בלויז, כדי אַרײַנצונאָרן
אין זאָק אַרײַן, אַז מען זאָל מיינען, אַז מען קען שוין מאַכן אַ ריקודל צוזאַמען.
אויב אַ יידישער שרייבער וויל טראַכטן וועגן דעם דאָזיקן שלום, דאַרף מען
אַזאַ יידישן שרייבער מער נישט האָבן. אויב מען דאַרף יאָ אַ יידישן שרייבער,
דאַרף ער רופן צו יידישקייט און נישט זיך פאַרופן אויף יענע און זוכן, צי
אַ יידישער שרייבער האָט געשריבן עפעס, וואָס קען זשענירן. ליענט די ליטע-
ראַטור, וואָס גייט אַרויס פון דאָזיקן קלאַס, וועט איר זען ווי מען לאַכט אָפּ פון
יידישקייט, ווי מען מאַכט חזק פון אונדז. און דעריבער דאַרפן מיר זיין זייער
און זייער געוואָרנט. איך בין נישט אַזאַ שטאַרקער ראַסיסט, אָבער איך מייך, אַז
מיר זאָלן דאָ רעדן אין יידישן זין און נישט אין דעם אַלױעלטלעכן, אונױוערסאַלן
זין. ווייל עס זענען געווען פאַרזאָרגער, וואָס האָבן געזאָגט, אַז עס וועט קומען
אַ צייט און דער דאָזיקער אידעאַל וועט לייון דעם יידן-פּראָבלעם, און יענער
אַנדערער אידעאַל וועט לייון אונדזער פּראָבלעם. ליידער זעען מיר, אַז די גרויסע
אידעאַלן, וואָס האָבן געוואָלט לייון דעם יידישן פּראָבלעם, האָבן אַנטוישט.
מיר זעען דאָך בפירוש, ווי אין יענעם מקום פון די גרויסע אידעאַלן דאַרף מען
מיט פאַרשידענע קאָמבינען און קאָמבינאַציעס, מיט חכמה און פיקחות אַרײַנאַרן,
אַז מען זאָל דאַרט קענען האָבן אַ יידישע צייטונג. פאַרוואָס דאַרפן מיר, אויב אזוי,
מיט פרעמדע מאַכן שותפות? מיר האָבן אַן אייגנאַרטיקע, יידישע רעכענונג. די
יידישע רעכענונג איז זייער אַ פשוטע. די יידישע רעכענונג איז, אַז מיר דאַרפן
תשובה טאָן. מיר האָבן יידישע שרייבער און מען דאַרף זאָגן נחמו נחמו עמי,
מען דאַרף טרייסטן, אַז מיר זענען אַ פּאָלק קעגן דעם ווילן פון אַלע און דער
יידישער שרייבער דאַרף זיין דער טרעגער פון די הויכע אידעאַלן פון יידנטום,
ווייל ער האָט אַ סך וואָס צו זאָגן.

ד"ר חיים סלאוועם (פארויז)

מיין וואָרט איז נוגע אַ פּראָגע, וואָס איז געשטעלט געוואָרן דורך איינעם
פון די דעלעגאַטן און וואָס איז אפשר נישט דירעקט געשטעלט געוואָרן דורך
אַנדערע דעלעגאַטן, אָבער איך האָב געפילט לויט דער טעמפּעראַטור פון די
אַפּלאַדיסמענטן, וועלכע זענען געגעבן געוואָרן דעם פּראָגע-שטעלער, אַז די

פראגע איז געווען אין דער לופט. דאָס איז דער ענין, וואָס איך האָב נישט דערמאָנט אין מיין רעפעראַט וועגן די יידישע שרייבער אין ראַטנפאַרבאַנד.

דער ענין יידישע שרייבער אין ראַטנפאַרבאַנד, מען מיינט נאַטירלעך די אומ־געבראַכטע סאַוועטיש־יידישע שרייבער, איז אַ גרויסע מענטשלעכע טראַגעדיע, איינע פון די טיפסטע אפשר פון די, וועלכע עס איז אונדז געגעבן געוואָרן צו זען אין די לעצטע יאָרן. עס זענען אומגעבראַכט געוואָרן יידישע סאַוועטישע שרייבער, עס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דאָס רוב צווישן זיי קאָמוניסטן און זיי זענען אומגעבראַכט געוואָרן פון דער קויל פון סאַוועטישן געריכט, דאָס הייסט, פון אייגענע, מאַרקישי, ווי איר ווייסט וואַרשיינלעך, האָט אויפן פראַצעס אויסגעשריען צו די ריכטער: „דאָס זייט איר פאַשיסטן!“ אויף די באַשולדיקונגען, וואָס זענען קעגן אים געמאַכט געוואָרן. דאָס איז אויך, ווי איר ווייסט, אַ גרויסע געזעלשאַפטלעכע טראַגעדיע ווייט אויסער די גרענעצן פון ראַטנפאַרבאַנד, באַזונדערס פאַר די אַלע, צו וועלכע איך געהער אויך, וואָס האָבן בשום אופן נישט געקענט צו זיך דערלאָזן דעם געדאַנק אַז אַזאַ פאַרברעכן זאָל פאַרקומען גראַד אין לאַנד פון דער אַקטאַבער־רעוואָלוציע, אין ראַטנפאַרבאַנד. פאַר זייער אַ סך יידן, אין דער ערשטער ריי פאַר יידישע רעוואָלוציאַנערן, פאַר יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, פאַר יידישע קאָמוניסטן, איז עס געווען ממש אַן ערד־ציטערניש, אַ גייסטיקע, אַ מאַראַלישע, וואָס האָט געפאַדערט אַ גרויסן און טיפן חשבון־הנפש. דאָס איז, ווי איך זאָג אַ גרויסע טראַגעדיע און ווי צו אַלע טראַגעדיעס פאַדערט זיך, אַז מען זאָל צוגיין צו איר, ווי צו אַ גרויסן מאַראַלישן ענין און נישט וועלן פאַרפלאַכן דעם דאָזיקן ענין. איר וועט מיר מוחל זיין, אַט די דאָזיקע היפער־סענסיטיווקייט, די דאָזיקע היפער־פילבאַרקייט פון געוויסע מענטשן, אפשר נישט דאָ פון דעלעגאַטן, נאָר בכלל צו דעם דאָזיקן ענין און די פראַגע, וואָס ווערט גלייך געוואָרפן: אין די סאַוועטישע שרייבער? און איר האָט נישט גערעדט וועגן די סאַוועטישע שרייבער? — דאָס איז נישט קיין טיפער צוגאַנג, ווייל דער חשבון־הנפש דאַרף זיין אַ דאַפּלטער. איך, און נישט נאָר איך, אויך אַ סך אַנדערע פון מיינע חברים, האָבן געמאַכט דעם חשבון־הנפש. אָבער עס דאַרף קומען אויך אַ חשבון־הנפש פון די, וואָס פרעגן זיך היינט אַזוי שטאַרק און שטעלן נאָך היינט די פראַגע: „און די סאַוועטישע שרייבער?“ און עס איז בכלל נישט קיין פראַגע, צי די דאָזיקע פראַגע ווערט געשטעלט מאהבת־מרדכי. איך זאָג חשבון־הנפש פון די, וואָס פרעגן, ווייל די וואָס פרעגן זיך אַזויפיל נאָך, דאַרפן זיך מאַכן אַ חשבון־הנפש און זיך מודה זיין, אַז זיי האָבן באַקומען אַזאַ גרויסן אינטערעס און אַזאַ ליבע צו די אומגעבראַכטע שרייבער גראַד דאָן, ווען זיי זענען אומגעבראַכט געוואָרן. פריער האָט מען זיי דאָך באַוואָרפן מיט שמוץ און געטרעטן מיט די פיס. פריער האָט מען זיי דאָך גערופן משומדים און פאַר אַלדאָס בייז, וואָס קען נאָר זיין.

דעריבער זאָג איך, אַז זער חשבון־הנפש דאַרף זיין אַ דאַפּלטער. איך וויל נישט אַריינפירן קיין עלעמענטן פון פאַלעמיק, הגם מיר קענען זייער גוט פאַלע־מיזירן. אויף דעם איז אייגנטלעך געמאַכט דער שמועס, אַז מען זאָל פאַלעמיזירן.

אבער עס איז פשוט נישט די טעמע היינט וועגן דעם. איך בין גרייט צו שמועסן וועגן דעם און דיסקוטירן וועגן דעם מיט חברים און פריינד. אבער מען דארף געדענקען, אז דער ענין איז נישט בלויז א געשיכטלעכער און דעריבער איז ער דוקא וויכטיק, ווייל עס רעדט זיך וועגן דעם, וואס די אפשאצונג, וועלכע איז געמאכט געווארן מצד די פריינד, וואס האבן מיר געשטעלט היינט די פראגע און וועלכע שטעלן כסדר מיינענדיק, אז מען קען דא שויסן פילן אין עמיצן, איז א לחלוטין ראדיקאל פאלשע, וועגן דער ראל פון דער יידיש-סאָויעטישער ליטע-ראַטור אין יידישן שריפטום און אין דער יידישער גייסטיקייט און אין שאַפן פון דער נאַציאָנאַלער יידישער גייסטיקייט. מען האָט דאָך ערשט איצטער, נאָכדעם ווי עס איז געשען די טראַגעדיע, האָט מען זיך געכאַפּט, אַז די יידישע ליטע-ראַטור אין ראַטנפאַרבאַנד איז דאָך עפּעס אַ יש געווען, ווייל אויב פיל פון די, וואָס זיצן דאָ אויפן זאַל, האָבן אַזאַ גרויסן אינטערעס און אַ גערעכטן אינטערעס פאַר דעם, וואָס געשעט מיטן יידישן ישוב אין ראַטנפאַרבאַנד — און ד"ר טאַטאַקאווער האָט דאָ גערעדט וועגן דאָפּלטער לאַיאַליטעט אין זיין פון דער אחריות, וואָס דאָס ישראל-ייִדנטום פילט בנוגע דעם ייִדנטום פון ראַטנפאַרבאַנד און איר באַווייזט נישט זיכער צי די דאָזיקע זאָך איז געווען אַ גוטער אָדער אַ שלעכטער שריט, איך האָלט פאַרקערט, איר באַווייזט נישט זיכער, צי מען העלפט אויף אַזאַ וועג דעם סאָויעטישן ייִדנטום. אָבער דאָס איז נישט וויכטיק, מיר קענען, יעדער פון אונדו, האָבן זיין מיינונג וועגן דעם. אָבער אויב מיר זענען אַלע עדות און מיר זעען דעם אויסערגעוויינלעך אינטענסיוו-נאַציאָנאַלן יידישן געפיל אין ראַטנפאַרבאַנד ביי אַלט און יונג, האָט אין דעם אַ גרויסן חלק די סאָויעטיש-יידישע ליטעראַטור, וועגן דעם קען מען דיסקוטירן. אָבער אַזאַ איז מיין מיינונג, די סאָויעטיש-יידישע ליטעראַטור האָט במשך דער גאַנצער צייט פון איר אויפבלי ביו איר טראַגישן איבערשניט אויסגעפירט אַ גרויסע נאַציאָנאַלע פּונקציע. ס'איז נישט וויכטיק, וואָס זי האָט געליקנט אין גאַט; ס'איז נישט וויכטיק, וואָס זי האָט געליקנט אין ארץ-ישראל; ס'איז נישט וויכטיק, וואָס זי האָט געליקנט אין העברעאיש. די געשיכטע האָט איר אייגענע לאַגיק און איר אייגענע דיאַלעקטיק, מען האָט געשמידט אַ סאָויעטיש יידיש פאַלק, דאָס איז געווען די לאַזונג. אָבער מען האָט געשאַפן יידן מיט אַ וואַרעם יידיש האַרץ.

דעריבער זאג איך, אז דער טעות וואָס איז געמאכט געוואָרן דאַמאַלסט, טאָר זיך איצט נישט איבערחזרן. צום גליק זענען נאָך פאַרבליבן יידישע שרייבער אין ראַטנפאַרבאַנד און עס איז פאַרבליבן אַ יידישע ליטעראַטור אין ראַטנפאַרבאַנד.

משה וואַלרמאַן (פאַריו)

מיך האָט פאַרדראָסן אַן אויסדרוק פון סלאַוועסן אין 1956, ער האָט מיך אויך געטראָפן שפעטער, ער האָט מיך געטראָפן היינט דאָ אַזאַ פּונקט אַזוי ווי דאַמאַלסט, כאַטש איך זע די גאַנצע אַנטוויקלונג, וואָס איז פאַרגעקומען און וויפל פאַר סלאַוועסן גופא איז קלאַרער געוואָרן אַלץ, וואָס עס איז געשען, און ווי אַנדערש

ער שאַצט היינט אָפּ ווי ער האָט געשאַצט מיט עלף יאָר צוריק די דאָזיקע גרויסע טראַגעדיע, וואָס איז פאַרגעקומען אין מאַסקווע. און דאָס איז: „נישט נאָר מאַהבת-מרדכי — האָט ער געגעבן אַ זאָג.

מיר איז אויסגעקומען נעכטן צו פאַרענדיקן אַן אַרבעט וועגן צוויי מענטשן. מאַרטירער, צוויי פון אונדזער רומרייכער געשיכטע, וועלכע ווערן פאַרשוויגן פונקט ווי אַלע אונדזערע העלדן פון געטאָ/און דאָס זענען ערליך און אַלטער. כאַטש איך האָב קיינמאָל נישט געהאַט קיין שייכות מיט זייער באַוועגונג. איך בין געוואַקסן פון שטענדיק אָן און דערצויגן געוואָרן דורך פּועלי-ציון דוקא, און בין געבליבן אַ ציוניסט, האָב איך אַ טיפע פאַרערונג פאַר די דאָזיקע צוויי מענטשן. אַאך בלעטערנדיק דאָס אַנדענק-בוך וועגן די צוויי מענטשן האָב איך אַנגעטראַפֿן אַן אַרבעט פון וויקטאָר אַלטער, געשריבן אין סעפטעמבער 1936, ווי ער שרייבט וועגן די ערשטע פּראַצעסן, וואָס זענען פאַרגעקומען אין מאַסקווע, אַז „די זעכצן מענטשן זענען צו באַדויערן, וואָס מען האָט זיי געשאַסן. עס איז אַבער דאָך נישט אַזוי גרויס דער ווייטיק, מיר זענען דערשיטערט, ווייל דער שאַס אין זיי איז דער שאַס אין דער רעוואָלוציע גופא.“ און דאָ קען מען שוין נישט זאָגן, אַז די אַלע, וועלכע זענען טיף געווען איבערגענומען כסדר מיט דעם, וואָס עס געשעט אין ראַטנפאַרבאַנד און האָט דערפירט צום שאַס, זענען געווען שוואַים. דאָס איז געווען אַ טיפע טראַגעדיע פאַר די אַלע סאַציאַליסטן, רעוואָלוציאַנערן, וועלכע זענען אָפּגענאַרט געוואָרן און געשאַסן געוואָרן צוערשט — אַלץ סאַציאַליסטן, רעוואָלוציאַנערן מיט אַן אַנדערער מיינונג, און שפּעטער איז עס אויסגעגאַנגען צו די קעפּ, וועלכע האָבן פריער אַליין געשאַסן. דערין ליגט אויך טיילווייז דער ענטפּער, אַז מיר, וועלכע זענען געווען איבערגענומען מיט דעם, וואָס עס געשעט אין ראַטנפאַרבאַנד און האָבן דיסקוטירט און האָבן אויפגענומען מיט אַ געוואַלטיקער פאַראינטערעסירונג, וואָס עס ווערט דאָרט געשאַפֿן, האָבן געזען, אַז עס גייט אין אַן אויסגעקרוםטער ליניע. און איר, חבר סלאַוועס, איר זייט געווען אויף יענעם ערשטן צוזאַמענטרעף פון יידישע גייס-טיקע פּערוועלעכקייטן אין פאַרזי, איר האָט אויך אַרגאַניזירט דעם יידישן קול-טורקאַנגרעס אין 1937, ווען לייזיק האָט גערעדט צו אַ ליידיקן שטול און האָט געזאָגט: דאָ פעלן די, וועלכע האָבן געדאַרפט קומען פון מאַסקווע. פאַרוואָס זענען זיי נישט געקומען?

פאַרזיצער רייסט איבער: — חבר וואַלדמאַן, מיר זענען נישט געקומען אַהער צו פירן פּאָליטישע דיסקוסיעס. איך ווייס נישט ווהיין דאָס פאַרפירט. מיר רעדן דאָ וועגן „סאָוועטיש היימלאַנד“, וועגן די „גאַלדענע קייט“, „די צו-קונפט“ און „דוקא“ און ביטע האַלט זיך אין די ראַמען פון דער טעמע. משה וואַלדמאַן: — דאָ האַנדלט זיך נישט אין קיין שום פּאָליטישע מאַ-מענטן, דאָ גייט אין אַ יידישע אַנטוויקלונג אַזאַ אַדער אַן אַנדערע; דאָ האַנדלט זיך אין חשבון, וואָס עס האָבן געהאַט די יידישע שרייבער אין ראַטנפאַרבאַנד מיט יידישע שרייבער אין דער וועלט. נישט די יידישע וועלט האָט אָפּגעזאָגט די פאַרבינדונג מיט די שרייבער פון ראַטנפאַרבאַנד. פאַרזיצער — חבר וואַלדמאַן האַלט זיך ביי דעם סדר היום.

מאיר ראזענבלאט (פאריז)

איך בין זייער צופרידן, וואָס עס איז דאָ אויסגעדריקט געוואָרן אַ האַפּענונג אויף אַ נאַענטן דיאַלאָג, וואָס וועט פאַרקומען צווישן די פאַרשטייער פון די קהילות אין מזרח-איראָפּע און די פאַרשטייער פון די קהילות אין די אַנדערע וועלט-טיילן. צווישן יידישע קולטור-מענטשן פון מזרח-איראָפּע און יידישע קול-טור-מענטשן אין גאָר דער וועלט — ביידע טיילן פון איין אַרגאַניש-צוזאַמענגע-בונדענעם וועלט-פּאָלק, ווי חבר סלאָוועס האָט דאָ געזאָגט. אַזוי ווי איך בין געווען איינער פון די קשיות-שטעלער, מוז איך ענטפערן עטלעכע ווערטער דעם חשובן ד"ר סלאָוועס.

נישט פאַרפּלאַכן דעם ענין מיט מיינע פּראָגן, האָב איך געוואָלט, ד"ר סלאָ-וועס, נאָר פאַרקערט, פאַרטיפּערן, איר האָט געשטעלט די פּראָגע, צי איז עס געווען מאהבת-מרדכי, גלויבט מיר, אַז עס איז זיכער נישט געווען משנאת-המן. דאָ געפינען זיך מענטשן, וועלכע בלוטיקן מיט אַלע פּראָבלעמען פון יידישן לעבן. אָבער די מענטשן קען מען נישט ענטפערן, ווי מען ענטפערט אויף אַ מיטינג, נישט מיטן וואָרט „איר פאַרפּלאַכט“, אָדער „מאָכן אַ חשבון-הנפש“. דאָס זענען ווערטער, וועלכע פאַרפּליכטן צו גאַרנישט, פּריינד סלאָוועס. חשבון-הנפש האָבן מיר נישט געדאַרפט מאָכן. איך פּערזענלעך האָב געלייענט און געקענט אויס-ווייניק פּעפּערן איידער ער איז געזעסן אויף דער באַשולדיקונגס-באַנק. פאַרשטייט זיך, איך האָב נישט געקענט פאַרשטיין פּעפּערן, ווען ער האָט געזונגען „זאָג איך סטאַלין מייך איך זון, זאָג איך סטאַלין מייך איך פּריינד“. איך האָב געפּילט פּעפּערן, ווען ער האָט געזוכט דעם אַלטן קנייטש פון ר' עקיבא, די חכמה פון ישעיהס וואָרט, ווייל אויך ביי אים, ביי איציק פּעפּערן, איז אין טיפּן האַרצן געווען דער רוף פון הר-סיני, וועלכן פּראָפּעסאָר טאַרטאַקאָווער האָט דאָ דער-מאַנט.

איך דערמאָן זיך נאָך אַ ליד, איך געדענק נישט פון וועמען עס איז, אפשר וועט דאָ עמיצער זיך דערמאָנען: „וואָס איז דאָ דער זין און וווּ איז דער פאַראַט, אַז מייך אייניקל מאַראַט האָט פאַר אַ זיידן ר' זיינוועלען געהאַט“. דאָס איז גע-שריבן געוואָרן מיט בלוט איידער זיי זענען געשאַכטן געוואָרן. דערפאַר דאַרף מען צוגיין צו דער פּראָגע אַנדערש, חבר סלאָוועס. איך חזר איבער: די פאַר-פּלאַכעניש איז דאָ נישטאַ, מיר פאַרטיפּן דעם ענין.

פּראָפּ. אַלעקס דערטשאַנמקי (פּאַריז)

איך האָב נישט פאַרשטאַנען דעם גאַנצן צוגאַנג אַרום דער דיסקוסיע מיט חיים סלאָוועס. איך מוז אייך זאָגן, אַז פאַר מיר איז דער גאַנצער ענין אַ פאַר-יערטער, איך האָלט, אַז פּריינד סלאָוועס געפינט זיך דאָ היינט מיט אונדז און דאָס באַדייט, אַז מיר האָבן געמאַכט אַ שטיק וועג און ער האָט געמאַכט אַ שטיק

וועג. די גאַנצע יעווסעקישע היפּאָטעזע שטאַמט נישט דערפון, וואָס זיי זענען געווען טיילן פון דער באַלשעוויסטישער פּאַרטיי. דאָס שטאַמט נאָך פון פּאַרן 17-טן יאָר. איך וועל דערמאָנען צוויי נעמען. דער ערשטער וואָס האָט גערופן צו מאַכן דעם אַזוי גערופענעם נאַטוראַליזאַציע-פּראָצעס פון אויסלייג איז געווען וויינגער אין 1913. און נישט אין 1928, ווען מען האָט עס דורכגעפירט. און אין 1913 איז מען נישט געווען קיין קאָמוניסט. ער איז נישט געווען קיין באַלשעוויק. אין יענער צייט האָט ער געבלאָנקעט אין איינער פון די גרופעס פון די עסערן. משה ליטוואַקאָוו ווידער האָט די ענאָת-ישראל געהאַט נישט פון די צייטן, ווען ער איז געווען אַ באַלשעוויק, נאָר פון דער צייט, ווען ער איז געווען אַ חבר פון די טעריטאָריאַליסטן. מען האָט דאָ געפונען אַ תירוץ זיך אַ נעם צו טאָן צו אַ באַוועגונג. עס איז אַ פּראָגע פון כבוד פון יידישן וואָרט, ווייל אין טשערנאָוויק, ווען אסתר פונשקען האָט געשטעלט דעם טראָפּ, אַז יידיש דאַרף זיין די נאַציאָנאַלע שפּראַך, האָט זי געשאַפן דעם בראַך, וואָס האָט דערפירט צו 1952 אין דער לוביאַנקע אין מאָסקווע. אין מאָמענט ווען מען האָט געשפּאַלטן יידיש פון העברעאיש, ווען מען האָט געשפּאַלטן די איינזייטלעכקייט פון יידיש מיט העברעאיש, ווען מען האָט געשפּאַלטן די טראַדיציע פון די שפּראַכן, האָט מען דערמעגלעכט, אַז יידיש זאָל האָבן דעם גלגול און די טראַגעדיע צו וועלכער די סאָויעטיש-יידישע שרייבער זענען דערגאַנגען. דאָס איז נישט קיין פּראָצעס, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין די ראַמען פון די סאָויעטישע באַוועגונגען, נאָר איז אַ פּראָדוקט פון דער דעגענעראַציע פון דער יידישער ווירקלעכקייט.

ד"ר חיים סלאוועם (פאַרזי)

איך וועל זיך באַמיען צו ענטפערן אין פינף מינוט אויף די עטלעכע צענדליק קשיות, וואָס זענען געשטעלט געוואָרן. איך בין זייער דאַנקבאַר דעם אינזשיניער ראָזענבלאַט פאַר זיין אַרויסטריט אין שייכות מיט מיין רעפּעראַט און מיין אַרויסטריט פון היינט און איך בין זייער צופרידן צו הערן אַזעלכע שאלות און צו באַקענען זיך מיט אַן אמת אינטעליגענטן ייד, וואָס איז נישט נאָר אַ יודע-ספר אין די אַלטע קליינע אותיותלעך, נאָר אויך אין די נייע.

איך האָב עס געזאָגט אַלס פּאַזיטיווע דערשיינונג, דאָס ברעכן די צויעמן פון געטאָ. איך חזר איבער: עס איז גוט געווען. איך וויל נישט אַריינגיין אין פרטים, ווייל איך האָב נאָר פינף מינוט. אָבער איין זאַך איז קלאַר: ווי עס זאָלן נישט זיין די אַלע ספיקות און זוכענישן פון גאַלאַמב און פון אַנדערע, זיי עס זאָלן נישט זיין די היסטאָרישע וועגן פון אונדזער סעקולאַריזם, איז אָבער איין זאַך זיכער, אַז מען וואָלט נישט צעבראַכן די געטאָס, וואָלט מען היינט נישט געהאַט קיין מדינת ישראל.

איך גיי איבער צו אַנדערע פּראָגעס פון הרב טשאַסקאַלאָ. וועגן שלום אָש

איז מיר שווער צו רעדן, ווייל איך וואלט געדארפט זייער לאנג רעדן. איך וויל נאך דערמאנען, אז נאך די קריסטוס-דאמאנען האט ער אנגעשריבן זיין „משה“. שלום אש איז א קאלאסאלע דערשיינונג. דאקעגן צוויי ווערטער וועגן אפאטאשו. הרב טשאסקאלא, איר מאכט א טעות. עס איז נישט געווען קיין ווידערמאנאדער ביי אפאטאשו פון „די פוילישע וועלדער“ ביז „רבי עקיבא“. אדרבא, דאס איז געווען אפאטאשוס וועג. ער איז געגאנגען באווסטזיניק און ער האט געזאגט, אז עס איז דא איין יידישקייט, וואס ציט זיך פון בבל ביז רעגענסבורג. ביז דעם געטא פון ווענעציע, ביז אליהו בחור, ביז מלאווע, ביז ניו-יארק און ביזן פא-ריזער „קולטור-קאנגרעס“ און ער האט דערין אריינגענומען סאציאליזם און קאמוניזם און חסידיזם און אלץ, וואס איז דא יידישקייט, און אזוי איז עס. און דעריבער אויב ער איז געגאנגען פון „די פוילישע וועלדער“ צו „רבי עקיבא“ איז עס נאטירלעך, ווייל ער איז אויך געגאנגען צום „נעגער-בלוט“, וואס ער האט געשריבן. אט דאס איז די היינטיקע יידישקייט. אט דאס איז די היסטארישע יידישקייט, אין וועלכער אלץ איז א גלייכבארעכטיקטער און אבסאלוט-ארגאנישער באשטאנד-טייל.

איך האב ציטירט סארטר און הרב טשאסקאלא האט געזאגט: צו וואס דארף מען פרעמדע פירער, פארפירער א. א. ו.ו.? פראפ. טארטאקאווער האט געענטפערט זייער ריכטיק. עס איז נישט גענוג צו זאגן, צו וואס דארפן מיר זיך זארגן וועגן דער וועלט, זאל די וועלט זיך זארגן וועגן אונדז. און איך וויל זאגן נאך עפעס, חשובער רב טשאסקאלא, סארטר איז אויך פון די וואס זוכן. ער האט לעצטנס אנגעשריבן די קריטיק פון דיאלעקטישן געדאנק, אבער צו זיין עטיק איז ער נאך נישט דערגאנגען. ער איז א דרייטער מענטש, וואס זוכט. און עס וועט אפשר זיין צו הענהדיק צו זאגן, רעדנדיק צו א רב, אבער מיר דארפן נישט מיינען, אז מיר האלטן שוין גאט ביי דער בארד — און איך זאג עס מיט דער גאנצער אכטונג — אפילו צו גלויביקע. עס זענען דא זייער א סך זאכן צו דענקען נאך ביי יידישע רעליגיעזע פירער און דענקער. איך גלויב, אז עס וועט קומען דער דאזיקער מאמענט און אין דאזיקן פראצעס פון באנייען דעם דת, וואס איז א קארדינאלער פראצעס פארן יידישן לעבן, פאר דער יידישער געשיכטע און אויך פאר דער יידישער מדינה, אין דעם וועלן אויך האבן אן אנטויל נישט-יידישע דענקער.

נאך איין ווארט און דאס איז א מיספארשטענדעניש. איך האב נישט געזאגט אז בארג סיני איז מער נישטא. איך אנטשולדיק זיך, ס'איז א טעות. איך האב אין מיין רעפעראט גערעדט וועגן דיכטער, וואס האבן אין געטא געזונגען וועגן דעם, אז אויסשלאגן וועט נאך אונדזער אויסגעבענקטע שעה, איך האב נישט דערמאנט ווער איז דער מחבר, ווייל איך בין זיכער, אז אלע ווייסן ווער עס איז דער מחבר. איך האב דערמאנט „אונדזער ארעם שטעטל, נעבער, ברענט“ און איך האב נישט געזאגט ווער עס איז דער מחבר, ווייל איך בין זיכער, אז אלע ווייסן, דאס איז געבירטיג. און איך האב דערמאנט דעם בארג שייך אין מידאנקע וואס איז העכער און הייליקער נאך, ווי בארג סיני, און איך האב אויך נישט דער-

מאָנט דעם מחבר, ווייל איך גלויב, אָז דאָס איז אַ ליד, וואָס אַלע דאַרפן קענען
און אַ נאָמען פון אַ מחבר, וואָס אַלע דאַרפן וויסן — דאָס איז אונדזער חבר
משה שולשטיין, וועלכער איז דאָ.

י. זאַנדבערג (בריסל)

איך בין אויסן צו ענטפערן הרב טשאַסקאַלאַ אויף אַ פּראַגע, וואָס ער האָט
מיר געשטעלט. הרב טשאַסקאַלאַ פון וועמען איך האָב דעם כבוד צו זיין אַ בן-
עיר האָט זיך עפעס דערשראַקן, ווען איך האָב געפירט מיין שמועס פאַרמיטאַג,
ווייל איך האָב דערמאָנט דעם נאָמען פון יוחנן דעם 23-טן. ער האָט זיך אַ ביסל
געטומלט, ער האָט מיר געשטערט אין רעדן. וואָלט ער געהאַט אַ ביסל מער
טאַלעראַנץ, וואָלט ער אויסגעהערט וואָס איך בין אויסן געווען מיט דעם. סוף
כל סוף האָט אַ רעדנער נאָך מיר אויך דערמאָנט דעם נאָמען פון אַ פּויפּסט
און הרב טשאַסקאַלאַ איז געזעסן גאַנץ רואיק און האָט נישט געטומלט. הייסט
עס, אַז מען קען יאָ דערמאָנען. איך האָב נאָר געוואָלט אויספירן, אַז עס זענען
פאַראַן זאַכן, פאַר וועלכע אַ יידישער שרייבער דאַרף זיין געוואָרנט, חכמים
הזהרו בדבריהם, מען דאַרף נישט מחלל זיין יענעם הייליקייט. אָט האָב איך
געזען אין ישראל מיט פּופּצן יאָר צוריק, ווי אויף קירכּה, אויף מעטשעטן איז
געשטאַנען מקום-קדוש. זיי אין ישראל האָבן זיך גאַרנישט אַזוי אָפּגעשראַקן צו
שטעלן אויף אַ קירכּע דעם נאָמען און איך מיין, אַז אַ יידישער שרייבער וועט
נישט שרייבן טיפּלה אָדער טומאה אויף אַ קירכּע, נאָר ער וועט שרייבן קירכּע.
און עס וועט נישט זיין קיין גרויס אומגליק.

כ'האָב גערעדט וועגן אַ דערנענטערונג וואָס מען דאַרף זוכן. איז דאָך
יונה הנביא געשיקט געוואָרן אויף אַן אינדול, צו גויים, כדי נביאות זאָגן און
פונדעסטוועגן איז עס געווען מעגלעך און מען האָט עס געקענט רואיק אויסהערן
— טענו חטים הודה לו בשעורים. אָבער איך בין צופרידן וואָס ער האָט
מיר געשטעלט די פּראַגע, ווייל איך האָב געהאַט די מעגלעכקייט אים צו מאַכן
די דאָזיקע באַמערקונג.

אַלטער טרום (שטאַקהאַלם)

איך מיין, אַז דער יידישער וועלט־קאָנגרעס האָט גוט געטאָן, וואָס ער האָט
אינגעלאָדן דעם חבר סלאָוועס, מיר דאַרפן שאַפן אַ דערנענטערונג און אויף
דעם וועג וועלן מיר אפשר דערגיין צו אַ צוזאַמענטרעף מיט די יידן פון יענעם
זייט פאַרהאַנג. איך בין געווען אין יענעם לאַנד זעקס יאָר און איך האָב פאַרוכט
דעם טעם פון אַלצדינג. איר דאַרפט וויסן, אַז די דאַרטיקע יידן זענען אַנוסים.
זיי זענען נישט קיין בעלי-בתיים. אפשר איז איצט געוואָרן אַ ביסל לייכטער.
אָבער די זיכערקייט איז קיינמאַל נישטאַ. מאַרגן קען די קרעמל צוגעשלאָסן
ווערן, עס וועט מער נישט זיין קיין פאַפּיר און קיין בליי. איך ווינטש, אַז דאָס

זאל נישט געשען. אָבער דער ענין איז זייער אַ דעליקאַטער. מיר דאַרפן לאָזן
אָן אַפּענעם וועג פאַר דער צוקונפּט.

עס וואָלט געווען געווננטשן, אַז מיר זאָלן דערגרייכן אַנדערע זאַכן. איך
ווייס נישט וויפל עקזעמפּלאַרן פון „סאָוועטיש היימלאַנד“ עס ווערן דאַרט
געלייענט. אָבער עס וואָלט געווען וויכטיק, אַז דאַרט זאָל זיין אויך אַ יידישער
לוח. בעסער אַ ביסל נומערן ווייניקער פון „סאָוועטיש היימלאַנד“ און אַנשטאַט
דעם דרוקן פינף און צוואַנציק טויזנט יידישע לוחות, כדי די סאָוועטישע יידן
זאָלן וויסן ווען עס פּאַלט אויס אַ יום־טובּ.

אונדזער קולטור-אייגנס
און דער אונטערזאמלונגס-דיקער דור

אַרײַנפיר

פון יחזקאל קאַרנהענדלער (פאַרײַז)

„אונדזער קולטור־אייגנס און דער אונטערװאָקסנדיקער ײִדישער דור“ איז אַ טעמע, װאָס שטייט היינט צו טאָג אויפן סדר־היום פון ײִדישן לעבן אין גאַר דער װעלט. מער װי אין װעלכן עס איז מאַמענט אין אונדזער געשיכטע זוכט מען היינט צו באַװירקן דעם יונגן דור, אָז ער זאָל פון אונדז נישט אָפּגעריסן װערן, אָז ער זאָל װערן ראוי צו איבערנעמען אונדזער דורות־לאַנגע קולטור־ירושׂה. מיר זענען נעמלעך שטאַרק באַזאָרגט פאַרן מאַרגן פון ײִדישן פּאָלק און פון זײַנע קולטור־איצרות.

גרויסע ענדערונגען זענען פאַרגעקומען אין ײִדישן לעבן פון דער לעצטער צײַט. עס איז פאַרשוונדן אַ מאַסע פון מיליאָנען ײִדיש־רעדנדיקע מענטשן. די אָפּגעראַטעװעטע יידן פון קריג זענען צעשפּרייט איבער לענדער און צװישן פעלקער, זײ בילדן קליינע גרופּעס, באַװירקטע פון דער אַרומיקער קולטור, װאָס שלײַנגט אײַן אונדזער ײִדישע יוגנט און דערוײַטערט זי פון ײִדישן קולטור־מקור.

מיט אַ קורצער צײַט צוריק נאָך איז געװען אַ זײער געװײנלעכע דערשײנונג צו טרעפן יידן, װאָס צײַטירן בײַ יעדער, נויטיקער און נישט נויטיקער, געלעגנהײט פּסוקים פון אונדזערע אַלטע ספרים. זײער צאָל איז היינט צו טאָג נעבעכדיק קליין. דער בײשפּיל מיטן שרײַבער שװאַרץ־באַרט, דעם מחבר פון בוך „דער לעצטער פון די ל״ו“, איז גענוג באַלערנדיק אין דעם פּרט. דער דאָזיקער יונגער ייד האָט אין זײַנע יוגנט־יאָרן עפעס געהערט װעגן דער אַלטער ײִדישער מעשה פון די ל״ו־צדיקים. ער האָט אָבער פּולשטענדיק פאַרגרייזט און פאַרקריפּלט די דאָזיקע ײִדישע לעגענדע, װעלכע ער האָט נישט געקענט אין מקור.

אין 1941 האָט מיך דער גורל פאַרוואָרפן אין אַ שטעטל אין דרום־פּראַנקרייך. איך האָב דאָרט באַקענט דעם אַרטיקן לערער, װאָס איז אויך געװען דער ביבליאָ־טעקאַר פון דער קליינער מוניציפּאַלער ביבליאָטעק. װען ער האָט זיך דערוווסט אַ געװיסן טאָג, אָז איך בין אַ ײִדישער שרײַבער, האָט ער מיך געבעטן צו געפּינען פאַר אים די װערק פון פּרצן. ער האָט אַמאָל געלייענט אין פּראַנצװיזשער איבער־זעצונג פּרצס „ביים גוסס צו קאַפּנס“ און ער איז דערפון אַזוי אויפּגערודערט געװאָרן, אָז ער זוכט אַלע אַנדערע װערק פון אונדזער פּרצן. װיפּל ײִדישע יוגנט־לעכע, פּראַנצװיזש־רעדנדיקע אָדער ענגליש־רעדנדיקע, האָבן געלייענט די דאָזיקע

ווינדערלעכע דערציילונג פון אונדזער גרויסן פּרץ? און וואָס ווייס אונדזער יוגנט
וועגן פּרצן אָדער וועגן אַנדערע גרויסע יידישע צי העברעאישע מחברים?
אָט פון דעם אומוויסן, וואָס הערשט ביי אונדזער יוגנט, שטאַמט אונדזער
אומרו פאַר איר יידישער צוקונפט און אויך פאַר דער צוקונפט פון אונדזער
קולטור-אייגנס. ווי וועט אויסזען דער מאָרגן פון יידישן לעבן? ווי אַזוי וועלן
מיר איינהאַלטן די מאַסע פון יידישע יוגנטלעכע, וואָס איר צוזאַמענבונד מיטן
פּאָלק ווערט וואָס אַמאָל אַלץ לויזער?
די פּראַגעס פאַרלאַנגען אַן ענטפּער און באַוועגן אונדז צו מאַכן אַ חשבון-הנפש.

בריסל, 1967.

אונדזער קולטור־פראבלעמאטיק אויפן שווער

פון דער קאסמישער תקופה

פון מגר. מאיר ראזענבלאט (פאריז)

איך קלער, אז מיר זענען אפשר באגאנגען א פעלער אין דער פארמולירונג פון פראבלעם, וועלכן מיר באהאנדלען ארום דעם דאזיקן טיש. נישט דער צוויי־איקער פראבלעם: אונדזער קולטור־ירושא און דער אונטערוואקסנדיקער דור דארף שטיין אין צענטער פון אונדזערע באטראכטונגען, נייערט דער זיך אפט סותרדיקער, משולשדיקער קאמפלעקס „אונדזער קולטור־ירושא, דער עלטערער דור און דער דור, וואס קומט אָן“. ווייל ער, דער אונטערוואקסנדיקער דור איז דער דירעקטער קרבן פון דעם דור, וואס גייט אים פארויס. איך וועל עס אילוסטרירן מיט אַן איין און איינציקן ביישפּיל, וועלכער כאַראַקטעריזירט אפשר אַמשאַרפּסטן דעם גאַנצן פראַבלעם.

מיט דריי יאָר צוריק איז אַריין אין קראַפט דער ישראל־פראַנצויזישער קולטור־אַפּמאַך, וועלכער האָט אויסער דעם אויסטויש פון געלערנטע און סטודענטן, אויסער דער שאַפונג פון מערערע עברית־לעקטאָראַטן און עברית־קאָטעדזשעס אין עטלעכע באַדייטנדיקע פראַנצויזישע אוניווערסיטעטן, פאַרויסגעזען אויך די פולע גלייכבאַ־רעכטיקונג פון עברית אַלס לעבעדיקע שפראַך אין די פראַנצויזישע מיטל־שולעס. די יונגע מדינת ישראל האָט אַזוי אַרום באַקומען די מעגלעכקייט אויסצושטראַלן אין רחבותדיקן פראַנצויזישן לאַנד און צוטראַגן גלייכצייטיק אַ גייסטיקע יניקה אירע זין און טעכטער, די הונדערטער טויזנטער יידן, וואָס לעבן היינט צו טאָג אין פראַנקרייך. ווייל אין פראַקטישן זין האָט עס באַדייט, אַז אַ דאַנק דעם דאָזיקן קולטור־אַפּמאַך וועט יעדער יידישער שילער קענען לערנען אין משך פון מערערע יאָרן אין די ראַמען פון אַלגעמיינעם שול־פראַגראַם און אינגאנצן אומזיסט די העברעאישע שפראַך, באַקענענדיק זיך אַזוי אַרום מיט די גייסטיקע אוצרות פון פאַלק, האַבנדיק גלייכצייטיק די מעגלעכקייט צו דערלערנען נאָך אַ לעבעדיקע שפראַך אויסער עברית, ווי צ. ב. ענגליש, רוסיש אָדער שפּאַניש. דער פאַקט, וואָס בלויז פינף שילער זענען נויטיק, כדי צו שאַפן אין ליציי אַ קורס פון העברעאיש, האָט שוין לכתחילה גאַראַנטירט דעם פולן דערפאַלג פון דעם עברית־לימוד. אָבער אין דעם שול־צירקולאַר, וועלכער רעכנט אויס די אויסלענדישע שפראַכן, וועלכע ווערן געלערנט אין די קרוב פופציק פאַריזער ליציען, וועט איר היי־יאָר אומזיסט

זוכן העברעאיש. דאָס באַדייט, אַז אין גרעסטן יידישן ישוב אין אייראָפּע מיט זיינע טויזנטער און טויזנטער יידישע תלמידים, כּן ירבו, האָבן זיך נישט געפונען קיין פינף שילער, וועלכע זאָלן אויסדריקן דעם ווונטש צו לערנען עברית. און קיין שום שטורעם איז נישט אויסגעבראַכן אין דער יידישער עפנטלעכקייט. די יידישע געזעלשאַפטלעכע פירער האָבן בכיוון פאַרשוויגן דעם גאַנצן ענין. ווייל ווען בלויז די פירער פון פינף ציוניסטישע פאַרטייען, אָדער פינף פרעזידענטן פון די אַזוי גערופענע נאַציאָנאַלע לאַנדסמאַנשאַפטן, אָדער פינף פאַרזיצער פון די אומצאָ-ליקע קולטור-קאָמיטע, אָדער פינף זשורנאַליסטן, שרייבער און קולטור-עסקנים וועלכע רעדן רק וועגן יידישקייט און קיום-העם, וואָלטן אָפּגעמאַכט ביי זיך, אַז זייערע אייגענע קינדער זאָלן לערנען העברעאיש און זיך באַהעפטן כאַטש אַזוי אַרום מיט די יידישע קולטור-אוצרות, וואָלטן מיר דאָך פאַרמאַגט אין פאַריז ביים היינטיקן טאַג מערערע עברית-קלאַסן. דער ענין עברית-לימוד פאַרוואַנדלט זיך אַזוי אַרום אין אַן אומברחמנותדיקן באַשולדיקונגס-אַקט קעגן יידישע עלטערן, קעגן דער דרימלענדיקער אין איר איינגעפונדעוועטקייט יידישער געזעלשאַפט.

און זאָל דאָ באַלד געזאָגט ווערן קלאַר, אַז ווען פראַנקרייך וואָלט געשלאָסן ביים היינטיקן טאַג אַן ענלעכן קולטור-אַפּמאַך מיטן גרויסן יידיש-לאַנד, וואָלטן מיר אויך נישט געהאַט די פינף נויטיקע שילער, וועלכע זאָלן אויסוויילן מאַמע-לשון אַלס ערשטע אָדער צווייטע לעבעדיקע שפראַך אין אייגעם פון די פאַריזער ליציען. עס זאָגט דאָרויף עדות דער פאַקט, וואָס די אַזוי גערופענע וועלטלעכע יידן זענען במשך פון יאָרן נישט געווען בכח צו שאַפן אין פאַריז די קלענסטע יידישע פּאָלקס-שולעס (עס זענען בלויז פאַראַן די קוים זשיפענדיקע ביים היינ-טיקן טאַג יידישע צוגאַב-שולעס) און די גענצלעכע אָפּוועזנהייט פון יוגנטלעכע אויף יידישע קולטור-פאַראַנשטאַלטונגען.

עס שטעלט זיך די פראַגע: ווי אַזוי איז עס מעגלעך, אַז יידישע טאַמע-מאַמעס, וועלכע זענען געווען יונגערהייט עדות פון אויפשווונג פון יידישן און העברעאישן שול-וועזן אין דער אַלטער היים, וווּ יידישע אַרעמע מאַמעס פלעגן כאַרזעצן די זילבערנע לייכטער, כדי צו באַצאָלן שכר-לימוד, ווי אַזוי איז עס מיגלעך, אַז זיי זאָלן נישט וועלן אָדער נישט קענען איינפלאַנצן אין זייערע קינדער די ליבע צו די אייגענע יידישע ווערטן?

דער דאָזיקער פראַבלעם פון איבערגעבן ווייטער אונדזער קולטור-ירושא איז אַ כלל-יידישער. ער קומט צום אויסדרוק אין אַלע לענדער פון די תפוצות, ער ווערט שוין אָנגעשפיצט אפילו אין ישראל טראַץ דעם פרימאַט פון דער העברע-אישער קולטור. דאָס נישט קענען איבערגעבן דעם אונטערוואַקסנדיקן דור די אויטענטישע יידישע קולטור-ירושא, דאָס זיין אין דער בחינה פון נוחלים ולא מנחילים, ירשענען און נישט מאַכן ירשענען, איז אַ פּועל-יוצא פון אַ לענגערן היסטאָרישן פראַצעס, וואָס האָט זיך אָנגעהייבן נאָך אין 19-טן יאָרהונדערט, ווען די וואַרטזאָגער פון דער העברעאישער השכלה און די טעאָרעטיקער פון דער וועלטלעכער יידישקייט האָבן דורכגעפירט אַ געפערלעכע אָפּעראַציע אויפן גייט-טיקן אַרגאַניזם פון פּאַלק. נישט באַגרייפנדיק דעם טיפן מהות פון יידישקייט, נישט קענענדיק דורכפירן דעם ריכטיקן היסטאָרישן אַנאַליז פון דער איינהייט-

לעכקייט פון דער יידישער פאלקס-קולטור, האָבן זיי זי צעשפאלטן אויף רעליגיעז און וועלטלעך — אַן אַפּעראַציע, וואָס קיין שום פּאַלק אין דער וועלט האָט זיך נישט דערלויבט צו מאַכן. רעליגיע איבערגעזאָגט פאַר די פּאַנאַטישע יידן און די אַזוי גערופּענע וועלטלעכקייט אַרײַנגענומען צו זיך אין רשות. אַלץ, וואָס האָט געטראָגן דעם מינדעסטן חותם פון יידישן גלויבן איז געוואָרן אַפּגעשטאַנען און רעאַקציאָנער. האָט מען געשניטן גאַנצע תקופות פון דער יידישער געשיכטע, געאַסערט אוצרות פון יידישער גייסטיקייט. די לאַזונג איז געווען פאַרוועלטלעכן יידישקייט, ענלעך זי מאַכן צו די אַרומיקע קולטורן. דער יידישער אייגנאַרט, דער יידישער וועלט-באַנעם, זענען אַפּגעריסן געוואָרן פון פּאַלקס-אַרגאַניזם, מיט וועלכן זיי זענען געווען פון דורות אַרגאַניש פאַרבונדן. טיף איבערגעלעבטע, טאַג-טעג-לעכע יידישקייט איז דערלויבט געוואָרן נאָר אין דעם רוים פון קונסט. האָבן מיר אויסגעלאָשן ביי זיך די שבתדיקע ליכט, געפענטעט די אייגענע נשמה-יתירה און גלייכצייטיק באַזונגען די שבת-יום-טובדיקע יידן. אַזוי זענען טאַקע אַנטשטאַנען די ווונדערלעכע יידישע און העברעאישע ליטעראַטורן; יידיש לשון איז געוואָרן אַ מעכטיקער נאַציאָנאַלער קנין, לשון-קודש איז געוואָרן אַ ריז-דיקע שפּראַך. אָבער היינט ווייסן מיר שוין, אַז דער דאָזיקער אויפשוונג איז געווען מעגלעך נאָר אַ דאַנק די געוואַלטיקע פּאַטענציעלע כחות און די דורות-דיקע שעפּערישע זאַפטן, וואָס האָבן געטריפט אין דעם יידישן פּאַלקס-אַרגאַניזם. דאָס האָבן זיי און נישט די יידישיסטישע אָדער העברעאישע וועלטלעכע יידיש-קייט אונדז געגעבן פרצן, ביאַליקן, לייוויקן און אַפּאַטאַשו. אַזוי לאַנג, ווי דער וועלטלעכער ייד איז געווען אַ טרעגער פון אַ סאַציאַל-פּאַליטישער שטרעבונג האָט אים דוקא געגערט, ווי פאַראַדאַקסאַל עס זאָל נישט קלינגען, דער ברויז-דיקער, צו די טויזנט-יאָריקע יידישע ווערטן צוגעבונדענער, פּאַלקס-מאַסיוו וועל-כער האָט אים אַרומגערינגלט און וועלכן ער אַליין האָט באַקעמפט.

אַן דער סאַציאַל-פּאַליטישער אַריענטאַציע, וועלכע איז געוואָרן אַנאַכראַניש אין די נייע סאַציאַלע ווירטשאַפּטלעכע באַדינגונגען פון דער מערהייט פון יידן און אַן דעם פרומען מאַסיוו וועפט זיך אויס די וועלטלעכע יידישקייט. ווייל קולטור-פּראַצעסן דערלויבן נישט קיין פעלערן, דער טעות פון דער העברעאישער השכלה און דער וועלטלעכער יידישקייט האָט פאַרהאַלטן דעם יידישן פאַראויסגאַנג. — נאָך דער טיפּער קולטורעלער אינהאַלט שאַפט דעם נאַציאָנאַלן ווערט פון דער שפּראַך — זאָגט אברהם גאַלאַמב, דער באַקאַנטער קעמפּער פאַר וועלטלעכער יידישקייט. פאַר זיך אַליין זענען די ווערטער לחלוטין גייטראַל, פאַרעווע, אַן אַ באַזונדערן נאַציאַל-נאַלן ווערט. און די גאַנצע היינטיקע יידישקייט איז אַ ווערבאַלע. מען רעדט וועגן יידישקייט, ווייל מען האָט נישט קיין יידישקייט. און אברהם גאַלאַמב פאַר-ענדיקט — די וועלטלעכע יידישקייט האָט נישט געשאַפּן קיין שטייגער, קיין יידישן וועלט-באַנעם און דאָס פירט צום באַנקראַט. זי קען היינט נישט אַפהאַלטן דעם פּראַצעס פון אויסיידישן. — וואָגיקע ביכער וועגן יידיש-פאַרשונג ווערן היינט שוין געשריבן אין ענגליש און מאַמע-לשון רעדן די קינדער פון די ליובאַוויטשער חסידים, און די משהלעך, שלמהלעך פון מאה שערים.

מיר פּערזענלעך באַמערקן נישט אפילו, ווי מיר יידישן אויס אונדזערע

קינדער. אונדזערע זין און טעכטער גראוויטירן אין דער צעשפאלטענער וועלט. אין קלעם פון דריי סותרדיקע זיך אַנטינאַמיס: צוערשט אונדזער כלומרשטע וועלטלעכקייט און דער לייכטער צו גאַרנישט פאַרפליכטנדיקער פלירט מיט דער יידישער טראַדיציע; דאַן דער ביליקער מאַדערניזם פון אונדזערע סטיל-מעב-לירטע און גלייכצייטיק סטיללאַזע יידישע היימען און די קליינשטעמלדיקייט אין דעם אופן פון באַהאַנדלען די היינטצייטיקע קולטור-פּראַבלעמען, וואָס דערלויבט נישט צו דערהויבן דעם טיפן הומאַניזם און אַניווערסאַליזם פון דער אמתער שטעטלשער יידישקייט צו דער מדרגה פון אַ מאַדערנעם אינפּעראַטיוו. און דאַן די צו גאַרנישט פאַרפליכטנדיקע המשך-קיביצעריי און דער יאושדיקער לכתחילה דעפיטיוזם.

מיר שיקן אונדזערע קינדער אין די בעסטע פּראַנציוזישע, בעלגישע, צי ענג-לישע מיטלשולעס. זיי ווערן גייסטיק באַהעפט מיט דער מערב-קולטור, מיט אירע טיפע קריסטלעכע וואַרצלען. דער פּלאַץ פון דער אויסגעוויילטער יידישער שטוב, פון דער טיפער, יעדע-רגעדיקער יידישע דערציאונג, האָבן פאַרנומען יידישע אינסטיטוציעס מיט זייערע אומצאָליקע פּונקציאָנאַרן, וואָס היטן דעם יידישקייט-„דושאב“ און כדי באַראַיאַקן אונדזער געוויסן שיקן מיר די קינדער אין די איינגע-שרומפּענע וועלטלעכע צוגאַב-שולעס, אין די בלוט-אַרעמע תלמוד-תורהס אָדער אין די וואַקאַנס-קאָלאָניעס קיין ישראל (די מדינה וועט שוין מאַכן מיין זון פאַר אַן אמתן ייד).

אַבער נישט דאָס זינגען יידישע לידער, וואָס רופט אַרויס עמאַציעס קודם כל ביי טאַטע-מאַמעס, נישט די מעכאַנישע פּרשה-זאָגעכצן פון דעם בר-מצוה-בחור, וואָס ווערן פאַרוואַנדלט אין אַ יידישקייט-דיפּלאַם און געפּייערט אין די שענסטע סאַלאַנען פון דער שטאָט און נישט די עטלעכע ווערטער אין עברית, וואָס מען כאַפט אויף אין ישראל, קענען באַהויבן אונדזערע קינדער מיטן אמתן יידישן גייסט.

אויך אונדזער אויסגעבענקטע מדינה, וווּ דער תנ"ך ווערט אַפט פאַרוואַנדלט אין אַ האַנדבוך פאַר געשיכטע, און דער טיפער מיין פון חז"ל ווערט צוגעטראַגן, ווי אַ ליטעראַטור-טעקסט פון דעם פּריען מיטלאַלטער, ראַנגלט זיך אַליין מיט דעם טיפן פּראַבלעם פון „תודעה יהודית“, פון יידישן באַווסטזיין. און נישט אומ-זיסט האָט דער באַקאַנטער נאַוועליסט עמוס לוו, דער זון פון דעם כנסת-פאַר-זיצער, פאַרלאָזן זיין קיבוץ דגניה א', כדי צו זוכן אין דער אַטמאָספּער פון בר-אילן-אניווערסיטעט דעם אויטענטישן זין פון יידישקייט. נישט אומזיסט אויך האָט אויף דער לעצטער סעסיע טון אגודת הסופרים אַ יונגער שרייבער געפאַדערט פון זיינע עלטערע פּען-קאָלעגן: תנו לנו הלכה, גיט אונדז אַ הלכה!

אין אַ צעשפאלטענער וועלט בלאַנדזשעט אַרום אַפט אונדזער יוגנט גייסטיק פאַרלוירן, מיט אַ נאַנגדיקער פּוסטקייט אין האַרצן אין דער דערוואַרטונג פון אַ וועלט, וואָס קומט אָן. ווייל די וועלט, וואָס קומט אָן, ווערט שוין פאַרמירט היינט צו טאָג אין די אומצאָליקע פאַרשונגס-לאַבאָראַטאָריעס און אין די גרויסע וויסנ-שאַפט-צענטערן. צענדליקער פאַרויסלויף-סימנים זאָגן זיי אַן די דאָזיקע וועלט: די באַפּרייאַונג פון דער אַנגעלאַדענער אַטאָם-ענערגיע, וואָס שטעלט איצט אירע

ערשטע טריט; די יונגע ציבערנעטיק־וויסנשאפט מיט אירע קאמפליצירטע עלעק־טראַניק־מאַשינעס, פאַרזען מיט פרעציזופולע מאַגנעטישע באַנדן, דיסקן און טאַמבורן, וואָס יעדער פון זיי איז בכה צו רעגיסטרירן הונדערט מיליאָן אינפאָרמאַציעס; די אַקאַרשט געבוירענע און שוין באַרימט געוואָרענע אַרדינאַטאָרן, וואָס דערלויבן אין משך פון איין מינוט צייט אויסצופירן פופצן מיליאָן סומירונגען אָדער לייזן אין משך פון זעכצן סעקונדעס הונדערט אַלגעבראַאישע גלייכונגען מיט הונדערטער אומבאַ־קאַנטע ציפערן, וואָס זייער לייזונג וואַלט ביי אַ געניטן מאַטעמאַטיקער געדאַרפט דויערן פופצן יאָר פון זיין לעבן; די אַלגאָריטמישע מוזיק־סימפאָניעס און די גרויסע לייזונטן פון דער אַלגאָריטמישער מאַלעריי, אַנאַליזירט דורך די עלעק־טראַניק־מאַשינעס און דערהויבן צו דער מדרגה פון קינסטלערישן זשעני; דער אַנזאָג אין די נאַענטסטע פאַר יאָר שוין פון נייע עלעקטראַניק־אַפאַראַטן מיט נישט־פאַרויסגעזעענע, קוים דעפינירבאַרע מעגלעכקייטן אזוי ווייט, אַז די פריער דער־מאַנטע אַרדינאַטאָרן וועלן אויסזען ווי פּרע־היסטאָרישע מכשירים. עס זאָגט זי אָן, די וועלט, וואָס קומט אָן, די ראַדיאָ־אַסטראָנאָמיע מיט איר נייער קאָסמאָ־אַבסערו־וואַציע, געבויט אויף דער כוואַליעס־לענג; די קאָסמישע אויסשטראַלונגען, די נייע חלל־מעכאַניק, די וועלן־פיזיק, דער פּראַבלעם פון אַנטי־מאַטעריע, וואָס נעמט צו די בראַשיתדיקייט פון דער ביו איצט זעלבסט־הערשנדיקער מאַטעריע און פירט איין אַ צעטומלעניש אין דער מאַטעריאַליסטישער פּילאָזאָפיע, דאָן דער פּראַבלעם פון מאַקראָ־מאָלעקולן אין קעגנזאָך צו די ביו איצט אַנערקענטע מיקראָ־מאָלע־קולן און דאָן דער אָנהייב פון דער עקספּלאַראַציע פון אומענדלעכן אוניווערס מיט זיינע יאָר־ליכט־מרחקים, וואָס באַצייכענען ביליאָנען קילאָמעטער מיט די גאַ־לאַקסיס, וואָס געפינען זיך פון אונדז אויף אַ שטרעקע פון מיליאַרדן און מיליאַרדן קילאָמעטער; דאָן די אַרום אונדזער ערד־קיילעך קרייזנדיקע סאַטעליטן און צווישנ־פּלאַנעטאַרע רייע־קאָבינעס, וואָס דאַרפן בקרוב לאַנדן אויף דער לבנה; די דריי־גאַרנדיקע ראַקעטעס, וואָס ווערן אַרויסגעשליידערט מיט אַ שנעלקייט, וועלכע וואַלט אונדז דערמעגלעכט, ווען זי ווערט אויסגענוצט האַריזאָנטאַל, דערגרייכן ישראל אין געציילטע מינוטן. אָדער דער אַמעריקאַנער „מאַרינער 2“, וועלכער איז אַדורך נישט ווייט פון זײַער ווענוס־פּלאַנעטע און באַקומען באַפעלן פון דער ערד אויף אַ מרחק פון מערערע מיליאָנען קילאָמעטער.

די דאָזיקע געוואַלטיקע ענדערונגען אין דער וויסנשאַפט און אין מענטשלעכן דענקען האָבן אַ ריי וויכטיקע קאָנסעקווענצן. דער אומאויפהערלעכער, קאַפֿ־שווינד־לערישער קאָנטאַקט צווישן מענטשן און קאָנטינענטן, וועלכער ווערט וואָס ווייטער אַלץ גרעסער און גרעסער, די טיפע סאַציאַלע און פּאָליטישע ענדערונגען, וואָס קומען פאַר אין אונדזער קליין געוואָרענעם ערד־קיילעך, זאָגן שוין אָן אַ ראַדיקאַלע רעוויזיע פון די אַנגענומענע באַגריפן פון נאַציע, שפּראַך און קולטור. אַ געוויסער אומרו נעמט אַרום די מענטשן ביים אַנקום פון דער דאָזיקער קאָסמישער תקופה. דעם אומרו געפינט מען אין אַלע געביטן פון קונסט, ער קומט צום אויסדרוק אין די מאַדערנע פּילאָזאָפּישע שיטות.

אין דער דאָזיקער נייער וועלט טרעטן אַריין אונדזערע זין און טעכטער. און נישט אונדזער פאַרעווע יידישקייט פון שטעטל־נאַסטאַליע און יידישן פּאַלקס־

ליד, נישט דער מעכאנישער. באַגרענעצטער לימוד אין די אַפּיציעלע תּלמוד-תּורה, נישט אפּילו די שטאַטלעכע ראַמען פּון אַ יונגער מדינה זענען ביכולת צו דערהאַלטן אונדזער יוגנט ביי יידישקייט, ווייל די וועלט, וואָס קומט אָן, צע-קלאַפט אונדזערע אַלע אַפּווער-מיטלען.

נאָר די אויטענטישע יידישקייט, די טיף פאַרשטאַנענע יהדות-אַנטפּלעקונג, טראַגט מיט זיך דעם אייביקן אמת. דאָס איז די אחד-אידעע, וואָס ציט זיך פּון אברהם אבינו און רייסט זיך דורכן מעמד הר-סיני אין דעם ווייטן באחרית הימים און פאַרטיפּנדיק דעם אינטימן שייכות, וואָס הערשט צווישן דעם אומענדלעכן מאַק-ראַקסאַמאָס און דעם קוים באַמערקבאַרן מיקראַקסאַמישן יחיד, נעמט אַרום אַלע אַספּעקטן פּון מענטשלעכן לעבן און באַהויכט דעם אַטעמעצוג פּון יעדן יידישן פּאָלקס-מענטש. די אחד-אידעע רופּט זיך אַריבער מיטן באַרימטן אני מאמין פּון אַלבערט איינשטיין, מיט דער קאָסמישער אחד-טעאָריע, וואָס איז איצט פאַרמו-לירט געוואָרן פּון פיזיקער זשאַן שאַראָן, מיטן געדאַנק פּון השגחה-וויסנשאַפט פּון פּיער לעקאַנט-דע-נאָאי און הייבט אָן צו באַווירקן גרויסע גייסטער אַזוי ווייט, אַז דער יונגער פּילאָזאָף בערנאַרד דאָהאַן זאָגט פאַרויס אין הונדערט אָדער צוויי הונדערט יאָר אַרום אַ נייע רענעסאַנס-עפּאָכע, אַבער דאָסמאָל אַ רענעסאַנס, אַ ווידערגעבורט פּון אויטענטישע יידישע ווערטן. ס'איז דעריבער אפשר נישט קיין צופאַל, וואָס דוקא יידישע וויסנשאַפטלער, פיזיקער, מאַטעמאַטיקער, נאַטור-פאַר-שער, ספּעציאַליסטן פּון דער אַטאָם-ענערגיע אָדער פּון דער פּריער דערמאַנטער ציבערנעטיק-וויסנשאַפט, וואָס איר טרעפט ביי היינטיקן טאַג אין די הונדערטער אין פאַריז, ניו-יאָרק, צי אין לאַנדאָן, און אפשר אין פּאַטענץ אויך אין מאַסקווע, וואָס דוקא זיי געפינען אין דער אמתער יידישקייט דעם טיף-אינהאַלטלעכן זין פּון לעבן, באַהויכנדיק זייערע טאַג-טעגלעכע פאַרשונוגען מיטן מה-גדול-מעשיך-דיקן שווינג.

מיט דעם דערקלערט זיך אפשר דער פּאַקט, וואָס קלאַד ריבעלין, דער פּראַ-פּעסאַר פּון דער שטרענג-וויסנשאַפטלעכער, מיוחסדיקער פּאָליטעכנישער שולע פּון פאַריז, האָט געהאַלטן נישט לאַנג אַ באַגייסטערטן רעפּעראַט פאַר הונדערטער יונגע יידישע אינטעלעקטואַלן וועגן דעם טיף-מענטשלעכן מהות פּון די מצווה מעשיות, וואָס מיין יונגער פּריינד, וועלכער גרייט צו זיין דאָקטאָראַט פּון הויכע מאַטעמאַטישע וויסנשאַפטן און אַרבעט מיט אַ קאָמפּליצירטער עלעקטראָניק-מאַשין, שאַרפט דעם מח אין אָונט ביי אַ שווער-פאַרוויקלטער סוגיא אָדער וואַרמט זיין געמיט אין אַ שווינגפולער, טיפּזיניקער אגדה, כדי, ווי ער איז זיך מודה, גישט פאַרוואַנדלט צו ווערן אַליין אין אַ מיני-עלעקטראָניק-מאַשין, מיט דעם דערקלערט זיך אויך אפשר דער עקספּרעס-בריוו, וואָס איך האָב אַקאַרשט באַ-קומען אין בריסל פּון אַ יונגן אַטאָם-פאַרשער, וועלכער געהערט צו אַ קליינעם קרייז יוגנטלעכע, וועלכן איך האָב דעם כבוד אַנצופירן, אין וועלכן ער שרייבט צווישן אַנדערע: זאָגט זיי, די אַנטיילנעמער פּון סימפּאָזיום, אַז יידישקייט איז פאַר אונדז „לאַ סעל וואַלער סיר“ — די אינציק זיכערע גילטיקייט.

דער יונגער דור, דער יונגער יידישער בעל-מאמין, האָט איבערגעריסן מיטן באַקוועמען, אויבערפלעכלעכן זשודאַאיזם, אַבער ער קען זיך מער נישט איינפאַסן

אין די ראמען פון יידישן דת, וואס בלייבט נאָר אינערהאלב פון יידישן לעבן. דערפאַר שרייט אויס דער יונגער רב סיראַט אויפן יונגט־קאָנגרעס, וואָס איז לעצטנס פאַרגעקומען: — „זיין אַן אמתער גלויביקער ייד הייסט אויך מיטהעלפֿן דער באַפֿרייאַונג פון דער מענטשהייט. מיר זענען געווען קעגן די טאַרטורן, וואָס זענען פאַרגעקומען אין אַלזשיריע, מיר באַקעמפֿן אויך די אַפֿאַרטהייד־פֿאַליטיק פון דער דרום־אַפֿריקאַנער רעגירונג.“ — דערפאַר האָבן מיר געלייענט יעדע וואָך אין דעם פרומען זשורנאַל „לע ביולעטען דע לאַ קאַמונאַטע“ פון שטראַסבורג וועגן רע־וואַלט פון די יונג־גלויביקע יידן קעגן דעם קינדער־מאַרד אין ווייטן וועלטנאַם. די לאַנג־אויסגעפרוּווטע קעמפער פאַר וועלטלעכער יידישקייט אברהם גאַלאַמב, לייבוש לעהרער, שלמה סימאָן און אַנדערע האָבן דורכגעפירט אין די לעצטע יאָרן אַ ווייטיקלעכן אַנאַליז פון זייער צעשפאַלטענער יידישקייט, אַריינפירנדיק אין זייער רעוויזירטן וועלטלעכן סיסטעם די אייביקע געטלעכע אידייען.

דאַרפֿן מיר זיך פאַרטיפֿן אין יידישער רוחניותדיקייט, שאַפֿן אַן אַלפֿאַקלישע באַוועגונג פאַר דערלערנען אויטענטישע יידישע ווערטן. לערנען דאַרף ווערן די לאַזונג פון מאַדערנעם יידן. לערנען, לערנען, לערנען און לערנען. ללמוד וללמד, לערנען אַליין און לערנען אַנדערע, ווייל נאָר די אמת־פאַרשטאַנענע יידישקייט קען און דאַרף זיך אַדורכרייסן אין דער צוקונפֿט — ווי פראַפעסאָר געהער זאָגט עס — ווייל זי גייט ווייטער, ווי די מאַדערנע סאַציאַל־פֿאַליטישע טעאָריעס, געבנדיק אַן אינהאַלט דעם מענטשן נאָכדעם, ווי ער וועט שוין ווערן באַפֿרייט. ווייל אמת־פאַרשטאַנענע יידישקייט קען נאָכפֿאַלגן דעם פלי אויף דער לבנה און ווענוס־פלאַנעטע, און דערפֿילן די בלי ראשיתדיקייט און די בלי תכליתדיקייט פונעם בורא דעלמא.

צווישן די עשרה הרוגי מלכות, צווישן די צען ריון פון דער יידישער גייס־טיקייט, וועלכע זענען אומגעקומען אויף קידוש־השם, געברענגט אויף די שייטער־הויפנס אין קאַמף מיט דער ריזיקער רוימישער אימפעריע, האָט זיך אויך געפונען ר' חנניא בן תרדיון. די געדונגענע רוימישע משרתים האָבן אים געכאַפֿט, ווען ער איז געזעסן אַרומגערינגלט מיט תלמידים האַלטנדיק אַ ספֿר־תורה אין זיין שוים טראַץ דעם שטרענגן פאַרבאָט צו לערנען תורה. די פּרעציזפּולע רוימישע יוסטיץ האָט אַרויסגעטראָגן איר פּסק־דין. ר' חנניא בן תרדיון איז אַרויסגעפירט געוואָרן אויפן אומקום־פלאַץ איינגעוויקלט אין דער ספֿר־תורה, מיט ריטלעך און צווייגן איז דער פאַרמעט באַפעסטיקט געוואָרן אַרום זיין לייב. און ווען דאָס פייער האָט אַרומגעכאַפֿט דעם גרויסן תנא, האָבן זיינע תלמידים, וועלכע זענען געשטאַנען פאַרגליווערט אויף דעם שייטערהויפן אויסגעשריגן: רבי, וואָס זעסטו? און ר' חנניא בן תרדיון האָט געענטפערט: גוילים נשרפים ואותיות פורחות — דער פאַרמעט ברענט און די אותיות פליען. אַכצן יאָרהונדערטער שפעטער האָט ר' לוי יצחק פון בערדיטשעוו זיך אַפּגעזאַגט איינמאַל צו בלאָזן שופר ראש־השנה. ער נעמט שוין עטלעכע מאָל דעם שופר צום מויל. דער עולם וואַרט מיט ציטער אויף די ערשטע תקיעות פון רבין, אַבער ר' לוי יצחק לייגט אַוועק דעם שופר צוריק ביי זיך אויפן שטענדער. אַ שוידער נעמט אַרום די מתפללים אין דער גרויסער שול. וואָסערע זינד זענען זיי באַגאַנגען, וואָס דער צדיק וויל נישט בלאָזן

שופר? און באַלד האָט דער בערדיטשעווער אַנטהילט דעם קאַפּ פון זיין טלית און זיך אָפּגערופן: דאָ אין פּאַליש צווישן עולם ויצט יאַנקל דער וואַסער־טרעגער. איר ווייסט דאָך, יידן, אַז ער קען נישט קיין עברי. ליגט נעבעך דער מחזור גע־שלאָסן פאַר אים. אָבער יאַנקל דער וואַסער־טרעגער פילט היינט אַ באַדערפעניש צו רעדן צו גאָט, אויסגיסן זיין ביטער האַרץ און דערהויבן זיך צום כסא הכבוד. הער איך איצט, ווי ער, יאַנקל דער וואַסער־טרעגער, רעדט זיך שטיל אַדורך מיטן בורא דעלמא. — רבונו של עולם — זאָגט ער — דו ווייסט דאָך, אַז איך בין נישט שולדיק, וואָס איך בין אַן עס־הארץ. פרי געוואָרן אַ יתום און באַלד אָנגע־הייבן טראָגן וואַסער, כדי פאַרדינען אויף חיונה פאַר דער גאַנצער משפּחה. אָבער יידן דאַוונען היינט, יידן זאָגן שירה, איך קען נישט וואָס אַן אמת די תפילות, אָבער איך קען, רבונו של עולם, די יידישע אותיות, שיק איך זיי צו דיר פאַר דיין כסא הכבוד. נאָ דיר, רבונו של עולם, דעם א/ נאָ דיר דעם ב/, אָט איז דער ג/, דער ד/, דער ה/, דער ו/, דער ע/, דער צ/, דער ש' און דו רבונו של עולם שטעל זיך צונויף אַליין די תפילה. פאַרשטייט איר, קינדער — האָט אויסגעפירט דער בערדיטשעווער — דער רבונו של עולם איז פאַרנומען. ער שטעלט צונויף פון די יידישע אותיות, וואָס עס שיקט אַרויף יאַנקל דער וואַסער־טרעגער אַ ווונדערלעכע, נאָך ביז איצט נישט־געהערטע שירה, ווי זשע קען איך, לוי יצחק בן שרה פון בערדיטשעו, קומען איצט מיט מיין אַרעמען שופר־בלאָזן?

דער זעלבער אמת ציט זיך פון ר' חנניא בן תרדיון פון רוים ביז יאַנקל דעם וואַסער־טרעגער פון בערדיטשעו. סיי דער גרויסער תנא און סיי דער האַרע־פאַשנער פאַלקס־ייד האָבן ביידע געוואוסט, אַז יידישע אותיות פליען, ווייל יידישע אותיות זענען אָנגעלאָדן מיט אַ פאַרבאַרגענער דינאַמישער קראַפט, וועלכע איז איינציק מסוגל אַרויסצורייסן דעם מענטשן פון דעם ערדישן קלעם, ווייזן אים דעם ריכטיקן וועג אין דער היינטיקער אומרויאיקער צייט און אויפהייבן אים צו די העכסטע מדרגות פון אינסופיקייט.

אין מיין דמיון באַווייזט זיך דער זייגער פון דער יידישער געשיכטע פונקט אַזוי, ווי איך האָב אים געזען אין ליובאַוויטשער שטיבל פון מיין ווייטן וואַלינער שטעטל האָבן פאַרביטן אויפן ציפערבלאַט די גרויזאַם־שטאַלצע אָנאַנימע רוימישע ציפערן, ווי האַלטן עס מיר מיט דער צייט? אויב יידישע אותיות זענען אומבאַוועגלעך, איז שוין שפעט, רבותי, זייער שפעט. נישט פינף מינוט פאַר צוועלף, נישט צוועלף, ס'איז שוין נאָך האַלבער נאַכט. אָבער אויב יידישע אותיות פליען, פאַרשווינדט דאָך די נישט־באַוועגלעכקייט פון דער פאַרפיקסירטער פינף מינוט נאָך האַלבער נאַכט־צייט. ס'איז פרי. מיר האַלטן ערשט אין מיטן וועג. דאַרף מען גיין יידן, גיין שנעל אָבער זיכער צום איינציק אמתן נצח ישראל.

בריטל, 1967.

דרנים צו יידישקייט אין אונדזער צייט

פון הרב נתן טשאסקאלא (פאָרז)

קודם כל וויל איך איך זאָגן, אַז איך בין נישט קיין מסודרדיקער מענטש. הגב, ווי איר האָט דאָ געהערט, בין איך אַ דיין נעבעך. די גמרא סנהדרין זאָגט, אַז ווען אַ דיין זעצט זיך אַוועק אויף זיין שטול צו משפטן, דאַרף ער זען דעם שאַל־תּחיתות פאַר זיך. ער דאַרף זען, ווי דער גהינום איז אָפּן און וויל אים פאַרשלינגען, ווייל דאָס איז נישט קיין קליינע זאַך. מיר שטייען איצט אפשר ביי כל־נדרים, אפשר ביי בעילה, אָבער איך זאָג נישט בעילה, ווייל בעילה וועט קיינמאַל נישט זיין ביים יידישן פּאַלק. תמיד וועלן מיר זיין אין אָנהייב און די טויערן זענען קיינמאַל נישט פאַרשלאָסן, נאָר ס'איז יום־כיפור. איר וועט מיר אויך אַנטשולדיקן, וואָס איך וועל נישט באַדויערן דעם מצב פון יידישקייט אין ארץ־ישראל און איך וועל נישט העלפּן זאָרגן אונדזערע ישראלדיקע ברידער פאַר זייער צושטאַנד דאָרט. מיר פאַרלאָזן זיך אינגאַנצן אויף זיי. די דאָזיקע שיטה נעם איך אָן נישט נאָר דאָ, אויפן סימפּאָזיום, דאָס איז אַ שיטה, וואָס איך האָב אויך אין רבנות. יעדעס מאָל, ווען עס קומט מיר אויס נישט נאָר אַ גרויסע שאלה, נאָר אפילו אַ קליינע שאלה, באַראַט איך זיך מיט ישראלדיקע רבנים און איך האַלט פון דעם «כי מציון תצא תורה ודבר השם מירושלים». דעריבער וועל איך נישט רעדן וועגן ישראל. איך וועל רעדן נאָר וועגן דאָ, וווּ מיר זענען. דעריבער וועלן מיר אויך אַנטשולדיקן אַלע פריינט, געלערנטע, וואָס זיצן דאָ, פאַר וועלכע איך האָב אַ גאַנץ גרויסן רעספעקט, וואָס איך וועל נאָר רעדן יידיש, נישט נאָר יידיש אַלס שפּראַך. אמת, איך בין נישט אַזאַ גרויסער יידישסט פון לינגוויסטישן שטאַנדפונקט און נישט אַזאַ גרויסער קענער פון יידיש. נאָר איך וועל רעדן וועגן יידן און נאָר וועגן יידן. איך בין געווען אין אַ שרעקלעכן אוניווערסיטעט במשך פיר יאָר. דאָס איז דער קאַצעט־לאַגער. אין דאָזיקן אוניווערסיטעט האָב איך זיך געטראָפּן מיט יידן און נישט־יידן. איך האָב געזען ווי עס האָבן זיך אויפגעפירט שלעכטע יידן און ווי עס האָבן זיך אויפגעפירט גוטע גויים. וויל איך איך זאָגן, אַז איך וויל בעסער האָבן שלעכטע יידן. דאָס באַדייט נישט, אַז איך פאַראורטייל די וועלט. מיר זענען יידן און מיר מוזן קומען צו אונדזערע קינדער מיט אַ יידישן פּראָבלעם. און דערלויבט מיר איך צו דער־ציילן, איידער איך וועל צוגיין צום ענין: איך האָב אַ קרוב און ביי אים האָט זיך אַריינגעמישט אַן ענין פון אַ געמישטער חתונה און דער טאַטע האָט גענומען זיין קינד פון ענגלאַנד און האָט אים געשיקט צו מיר. זיין טאַכטער איז אַ פּראָפּעסאָר

אין אן אוניווערסיטעט אין ענגלאַנד, און כ'האַב געדאַרפט זי איבערעדן. האָט זי מיר געזאָגט: וואָס ווייסטו פון מיר? ווען מיין טאַטע האָט מיך ביז 28 יאָר געלערנט אין זאָך — עס זענען נישטאָ קיין יידן, עס זענען נישטאָ קיין קריסטן; ס'איז די זעלביקע זאָך...

דעריבער וועט איר מיר דערלויבן צו זאָגן, ווי איך זאָג עס תמיד, ווען איך שטעל זיך רעדן: הנני העני ממעש. עס איז זייער אַ שווערע זאָך דן צו זיין און זיך נישט אַריינצולאָזן אין די מעשים מיט די יידן צוזאַמען. עס האָט אַמאָל אַ יידישער קינסטלער געזאָגט, ווען ער האָט געזען דאָס גרויסע בילד פון מיקעל אַנדושעלאַ „משה רבנו" און יידן האָבן עס באַוואונדערט, אָ דאָס האָט נאָר געקענט מאַכן אַ גוי. ווייל אַ ייד וואָלט זיך נישט געקענט צורירן צו משה רבנו. אויסהאַקן משה רבנו קען נאָר אַ גוי. אַ ייד האָט מורא זיך צוצורירן צו אַזאָ בילד פון משה רבנו. יידישקייט איז משה רבנו, ווייל עס איז תורת משה מסיני און דערפאַר ציטערן אונדזערע הענט, ווען מיר ווילן רעדן וועגן יידישקייט. מיר האָבן דאָ געהערט זייער אינטערעסאַנטע רעפעראַטן. בפרט בין איך זייער באַאינדערקט פון רעפעראַט פון מיין ליבן פריינט, ר' מאיר ראָזענבלאַט. איך וועל נישט צוגעבן זיין טיטל אינזשענעריע. ער איז געפּלויגן אין די סטראַטאָספּערעס און אין די הויכן פון דער וועלט און ער האָט באַוויזן די אכזריות און די וויטקייט פון דער וועלט און אויך ווי, מיר, יידן, זענען קליין אין דער דאָזיקער וועלט. אייגנטלעך וועל איך זאָגן, מיין ליבער פריינט ר' מאיר ראָזענבלאַט, אָ דאָס איז נישט קיין נייע זאָך, ווען איר וועט קוקן אין דער גמרא סנהדרין און איר וועט זיך גוט אַריינטראַכטן אין אַ געוויסער פּלוגתא פון אמר רבי יהודה, אמר רב, אמר רבי אלעזר, וועט איר זען, אָ צוויי שיטות זענען דאָרט פאַראַן וועגן דעם מענטש. אדם הראשון — זאָגט איינער — איז געווען אַזוי גרויס מסוף עולם עד סוף עולם. דאָס הייסט, אָ גאָט האָט באַשאַפן די וועלט מיט תחומים, מיט גרענעצן, גאָט האָט געגעבן דעם מענטשן אין דער וועלט אַ געוויסן רוים, אין וועלכן ער דאַרף זיך באַוועגן. און טאָמער באַוועגט ער זיך אין דעם רוים מער, ווי ער דאַרף — זאָגן אונדזערע חז"ל — כאילו דוחק רגלי שכינה, ווי ער פאַרטרייבט דעם אויבערשטן פון דער וועלט, ווייל — אַזוי זאָגט דער „זוהר" און אַזוי זאָגט דער מהר"ל — ווען גאָט האָט די וועלט באַשאַפן האָט ער זיך אויך באַנוצט מיט צמצום. ער האָט זיך צוריקגעצויגן פון זיך אַליין, כדי די וועלט, כדי מיר, מענטשן, אַרעמע מענטשן מיט אונדזערע אַלע שוואַכקייטן און שטאַרקייטן, זאָלן זיך קענען באַוועגן אין דער דאָזיקער אַרעמער און גלייכצייטיק רייכער וועלט. דעריבער, ווען איר זענט געפּלויגן און מיר אַלע זיינען מיט אייך מיטגעפּלויגן. דאַרפן מיר וויסן, אָ אַמאָל איז געווען אַ צייט, ווען דער מענטש האָט געוואָלט באַהערשן די וועלט אין דער לענג און אין דער ברייט. עס איז געווען אַ קאַמף אין דער וועלט וועגן עקאָנאָמישן ווילשטאַנד. ווען די וועלט איז געווען צוריקגעשטאַנען האָט מען זיך צעשפּרייט — אַזוי זאָגט ר' יהודה, און דאָס הייסט, לויט זיין שיטה, אָ מען האָט אים געגעבן דאָס רעכט צו זיין נאָר אין דער לענג און אין דער ברייט פון דער וועלט. אָבער ר' אלעזר זאָגט, אָ דער מענטש מוז אויך שטיין פון דער ערד ביז צום הימל. דאָס הייסט, אָ עס איז אַלץ גוט דורכגעטראַכט. עס וועט קומען אַ צייט, ווען דער ווילשטאַנד פון מענטש וועט זיין גרויס, ווען די טעכניק

פון מענטשן וועט זיין ווייט געשטיגן, ווען די וויסנשאַפט וועט זיין רייך און ווען דער מענטש וועט אַלץ האָבן אָדער עס וועט זיך אים דאַכטן, אָז ער האָט שוין אַלץ, וועט ער זאָגן: די ערד איז צו ווייניק פאַר מיר און איך מוז גיין אין הימל אַרײַן און מען האָט אדם הראשון באלד די דאָזיקע פאַטענץ אַרײַנגעגעבן, אָז ער זאָל עס קענען דערגרייכן.

פאַרוואָס דערציילן עס אונדז די חז"ל? כדי צו וויסן, אָז עס וועט קומען די צײַט, ווען דער מענטש וועט זיך שטעלן מיט זײַנע פּיס אויף דער ערד און מיט זײַן קאַפּ אין הימל, זאָל מען אויך זײַן אַ ייד, ווייל אדם הראשון איז דאָך נאָר בלויז דער סמל פון דעם אור-מענטש, פון וועלכן מיר אַלע שטאַמען, און גאָט האָט געוואַלט, אָז דער מענטש זאָל בלייבן שטיין מיט זײַנע פּיס אויף דער ערד און מיטן קאַפּ אין הימל, נאָר בלייבן אַ מענטש. אָט אין דער דאָזיקער עפאַכע לעבן מיר היינט. אין אַן עפאַכע, ווען דער מענטש פליט דאָ און דאָרט. איך וועל נישט אַרײַנגיין אין די פּרטים פון הלכהשן שטאַנדפּונקט — עס איז שוין וועגן דעם דאָ אַ גאַנצע ליטעראַטור — צי דער מענטש מעג דאָס אָדער נישט, אַזוי ווי די דאָזיקע פּליער וואַלטן אונדז געפּרעגט. מען מײַנט, אָז די דאָזיקע ליטעראַטור איז עפּעס אַ נאַרשיקײַט, ווייל אפשר דאָרף מען טאַקע נישט פּליען? אפשר, ווען די גרויסע קעפּ פון דער מענטשהייט וואַלטן אויסגענוצט די וויסמענישן פון דער ערד און מען וואַלט אין געוויסע לענדער מיט גרויסע אוניווערסיטעטן, וווּ עס זענען פאַראַן אפשר מיליאָנען נישט באַאַרבעטע העקטאָר ערד, זיי אויסגענוצט, וואַלט מען אפשר בכלל נישט געדאַרפט פּליען. אָבער אַזוי איז עס. און ווי דאָרף עס זײַן? איך וויל דאָ נישט לערנען, איך לערן אין בית-המדרש, אָבער אַ פאַר זאַכן איז כּדאי צו זאָגן. דאָ האַנדלט זיך אין וויסן וואָס דאָרף מען טאָן.

איך זאָג, אָז עס איז כל-בדרי, עס איז נישט געילה. איך זאָג, אָז מיר האָבן נאָך צײַט, מיר קענען נאָך צוריקגיין. מיר האָבן צײַט צוריקצוגיין. איך בין איבער-צײַגט, אָז יעדער איינציקער ייד, טיף אין זײַן האַרצן, האָט אַ בענקשאַפט. ווייל שליסלעך וואָס איז דער כּח, וואָס ברענגט אונדז דאָ צוזאַמען, אונדז די אַלע עסקנים? מיר ווילן זיך אויסלעבן, מיר זוכן אַ חבר צו זיך. זײַענדיק איינע אַליין, פאַרלאָזן, קלערן מיר, אָז אפשר וועלן מיר זיך טרעפּן מיט אַ פאַר בטלנים, וועט עפּעס אַרויסגיין. נישט אומזיסט האָט די משנה געזאָגט, אָז אַ שטאַט, וועלכע האָט נישט קיין צען בטלנים איז דער סוף, אָז זי דאָרף חרוב ווערן. זיצן מיר דאָ, דאָס ביסל בטלנים, און מען קריגט זיך אַביסל אַרום און ווייל מען קריגט זיך אַרום מוז מען דאָך דערגיין צו אַ תּכלית. וואָס דאָרף מען טאָן? יידן באַקלאָגן זיך און זאָגן: אונדזערע קינדער ווילן נישט לערנען, אונדזערע קינדער זענען ווייט. עס איז אמת; אויף דעם געביט מוז מען זאָגן, אָז דער לערער, מיר, די פירער, אָדער מיר פּראָפּעסאָרן און דערציער, דאַרפן זיך באַקענען מיטן אמת. דאָס איז דאָך די הויפּטזאַך. שלמה המלך האָט געזאָגט: הנוך לנער על פי דרכו. און אויב דערציען דאָס קינד אין זײַן וועג אין זאָז אייזערנער, פאַרשטיינערטער צײַט, אין דער צײַט פון טעכניק, איז דאָך אַלץ וואָס איר רעדט, ווי איר וואַלט גערעדט צו אַ שטיין, צו אַ טעכנישער זאַך. שמועסט זיך אויס מיט אַ מעטאַלענער מאַשין! און מיר רעדן נישט וועגן קינדער, איבער וועלכע מיר האָבן נאָך וואָס צו זאָגן, מיר

רעדן וועגן גרויסע דערוואקסענע מענטשן, וואָס זיצן אין די פאַקולטעטן. איז אַט קומט אַזאַ יונגעראַמאַן אַהיים און דער קאַפּ איז פול מיט מאַטעמאַטיק און דער צווייטער קומט מיט אַ צעשניטענעם קערפער, ער האָט געזען דעם קערפער, די נישטיקייט פון דעם מענטש, אַט פון דעם דאָזיקן מענטש, וואָס מיר האָבן געגלויבט, אַז ער האָט אַ נשמה, צעשניידט מען אים אויף שטיקער און מען גיט די דאָזיקע אַרבעט יינגלעך מיט מיידלעך. וועלכע שניידן דעם קערפער, ווי אַ שטיק האַלץ. קומט ער אַהיים און איך קום אַריין צו אים און וויל אים זאָגן: מיין קינד, מען דאַרף זאָגן „מודה אני“, מען דאַרף זאָגן „שמע ישראל“, אַדער מען דאַרף זאָגן „לא תשנא את אחיך בלבבך“, זאָלסט נישט פיינט האָבן אַ צווייטן, אַדער מען דאַרף זאָגן „לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר“... וואָס איז דער גייסטיקער כּהן, דער מאַראַלישער סטימול, וואָס זאָל שטויסן דעם דאָזיקן יונגן מאַן, אַז ער זאָל וועלן אַריינקוקן אין די ספרים, אַז ער זאָל נישט קלערן. אַז ער איז חכם מכל אדם, אַז ער איז דער קליגסטער, בפרט ווען דער טאַטע איז אַ בעל-מלאכה, אַדער אַ סוחר, און ער קען נישט אַזוי גוט פראַנצויזיש, צי אַזוי גוט ענגליש, ווי ער, זעט ער דאָך סתם אויס אין זיינע אויגן ווי אַ נאַרישער יינגל, ווייל ער לאַכט זיך דאָך אויס פון טאַטן, וועלכער האָט אים אַליין פאַרטריבן פון זיין שטוב און אַרויסגענומען די ליבע צו אים? — אַט דאָס איז אַ שווערער ענין.

האַלט איך דעריבער, אַז דאָ ליגט דער פעלער. אַלע מענטשן ווילן, נישטאַ קיין ייד אויף דער וועלט וואָס וואָלט נישט געוואָלט זען זיין קינד גיין בדרך הישר. דאַרף מען די דאָזיקע לערע פאַרטילן אין פאַכן. עס איז היינט אין פאַכן צעטיילט די גאַנצע לערע. מיר רעדן וועגן קולטור-אוצרות און דאָס איז אַ קאַנקרעטער ענין. ווען איר עפנט אויף אַ גמרא. הגם דער תלמוד איז צעטיילט אין טראַקטאַטן. וועט איר קיינמאַל נישט קענען וויסן וווּ איז די גרענעץ פון פילאָזאָפיע, וווּ איז די גרענעץ פון מאַטעמאַטיק, וווּ איז די גרענעץ פון וויסנשאַפט, פון מעדיצינישע וויסנשאַפטן, אַלץ איז אויסגעמישט צוזאַמען. עס איז אפשר געווען ריכטיק פון אונדזערע חכמים, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט האָבן קיין פראַפעסיאָנעלע דעפאַר- מאַציע, אַז דער מענטש זאָל זיין איינזייטיק, זיי האָבן געלערנט דעם מענטש אַלזייטיק און אַלוויסנדיק. אַבער ווען מיר זאָלן היינט האָבן אַ סיסטעמאַטישן דרך ווי אַזוי דאַרף מען לערנען מיט אַ יונגמאַן, וואָס גייט אין אוניווערסיטעט, אין מעדיצינישן פאַקולטעט, און ווי אַזוי לערנען אַ יונגמאַן, וואָס איז אַ טעכניקער און ווי אַזוי מיט אַ יונגמאַן, וואָס לערנט יוריספרודענץ, דאַמאָלסט וואָלט געווען אַ באַשטימטע זיכערקייט. שליסלעך דאַרפן מיר געדענקען, אַז מיר האָבן זיך גאַרנישט וואָס צו שעמען מיט אונדזערע געזעצן. איר ווייסט דאָך, אַז איך בין זיך עוסק אביסל מיט הינוך, נישט אַפיציעל, איך בין נאָר אַ רב, אַבער ווען איך האָב צייט כאַפּ איך אַריין צו זיך אין שטוב אַ פאַר סטודענטן מיט וועלכע איך שמועס זיך דורך און איך גיב זיי נישט קיין שעורים, נאָר איך פרעג: זאָג מיר, וואָס ווילסטו לערנען אין יידישקייט, און וואָס ער זאָגט מיר, נעם איך זיך צו דעם געביט יידישקייט, וואָס אים אינטערעסירט. איך ווייס, אַז דער סיסטעם האָט הצלחה. זיכער, עס זענען פאַראַן פאַרשידענע וועגן, וואָס פירן צום ציל. אויך ביי מתן תורה איז געווען אַ

געוויסער וועג. מיר מוזן אויך אָנעמען געוויסע וועגן. אמת די תורה איז אַ תורת־חיים, זי לעבט אייביק. אָבער כדי זי איבערצוגעבן, איז דאָך פּאַראַן אַ וועג. מיר דאַרפן זוכן די וועגן ווי אַזוי איבערגעבן אונדזער יוגנט אונדזערע גייסטיקע אוצרות. מיר קענען עס מאַכן. עס איז גאַרנישט פאַרשפּילט.

פאַרוואָס איז דאָס נישט געמאַכט געוואָרן? ס'איז דאָ אַ זייער אינטערעסאַנטער אורח־חיים אויף נזיקין. אין משניות נזיקין איז פאַראַן דער דאָזיקער אורח־חיים פון תפארת־ישראל. איר ווייסט דאָך, אַז מיר יידן גלויבן אין השארת־הנפש. אייגנטלעך איז דאָך אונדזער סימפּאָזיום אויך וועגן השארת־הנפש. ווערן דאָרט געבראַכט פאַרשידענע ביישפּילן. איינער פון די דאָזיקע ביישפּילן איז, אַז אַן אַלטער מאַן פון 90 יאָר בויט אַ הויז און לייגט אַריין זיין גאַנצן געדאַנק אין דער עסטעטיק פון דאָזיקן בנין און גייט נאַכאַמאַל און קוקט אויף די טירן און די פענצטער. איז דאָך די פּראָגע, אַז ער איז שוין אַלט 90 יאָר. אָבער ווען זיין נשמה וואָלט חס ושלום נישט געגלויבט דערין, אַז זי וועט פון דעם הנאה האָבן שפּעטער, וואָלט זי קיינמאַל אַזוי נישט געטאַן. אויב מיר לייגן אַריין אַזויפיל עסטעטיק אין אונדזער לעבן, וויסנדיק, אַז מיר וועלן דאָס אַליין נישט מער זען, הייס עס, אַז אונדזער נפש האָט אַ געוויסע איבערצייגונג, אויב מען קען זיך אַזוי אויסדריקן, אין המשך. און ווען אַ ייד מאַכט עס נישט אַזוי, ווי יענער אַלטער מאַן, איז אַ סימן, אַז זיין נפש איז אַביסל קראַנק. ווען אַ מענטש האָט נישט דעם זין און דעם בטחון, איז עס אַ סימן, אַז זיין נפש האָט אַ באַגרענעצטע צייט פאַר המשך.

ווען מיר אַליין וואָלטן געווען די איבערצייגטע יידן, וואָלט אַנדערש געווען. עס פעלט אונדז אַליין איבערצייגונג. וואָלטן מיר געהאַט די איבערצייגונג אין השארת־הנפש און אין איר וויכטיקייט, וואָלטן מיר שוין דעם וועג געפונען. ס'איז פאַראַן אַ גמרא אין קידושין; וואָס געשעט, ווען דער טאַטע און דער זון דאַרפן לערנען צוזאַמען? דער טאַטע קען נישט גענוג, אָדער ער האָט געקענט און פאַרגעסן. אָבער דער זון האָט נאָך בכלל נישט אָנגעהייבן. ווי איז דער דיין? דאַרף זיך דער טאַטע לערנען פריער, אָדער דער זון? קודם דאַרף מען געדענקען, אַז תלמוד־תורה איז דאָך עפעס אַ מצווה. איז הוא קודם, ער איז פריער. אָבער טאַמער זעט ער, אַז ער האָט אַ זון אַ חכם, וואָס דער זון איז ראוי והגון דערצו, דאַמאַלט דאַרף ער דעם זון לערנען. ווען מען זאָגט, אַז מען האָט קינדער חכמים דאַרף מען אַלץ טאַן, ווייל קינדער חכמים דאַרפן קענען לערנען תורה. און לערנען תורה איז נישט סתם אַזאַ ענין. דער רמב"ם זאָגט, ווי אַזוי מען דאַרף לערנען תורה, ער זאָגט: אם הרב דומה למלאך השם צבאות יבקשו תורה ממנו — אויב דער לערער איז אַזוי דערהויבן, ער מאַכט אַזאַ שטאַרקן איינדרוק, ער איז אַזוי אויסגעאיידלט, ער איז דורך און דורך ריין — און קינדער קוקן אויף אינדז און זעען אונדז דורך און דורך, זיי זעען וויפיל אמת עס איז דאָ אין אונדז — דאַרף מען ביי אים לערנען תורה. אויב מיר ווילן, אַז קינדער זאָלן זיך צוהערן צו אונדז, מוזן זיי זעען, אַז ביי אונדז איז נישטאַ קיין ספק. ווען מיר אַליין האָבן ספקות, וויפיל קענען מיר איבערגעבן אונדזערע קינדער? אויב עס זענען ביי אונדז פאַראַן ספקות איז עס צוליב די צייט־אומשטענדן, מיר ווייסן דאָך, אַז מיר האָבן געהאַט

א שלעכטע און ביטערע צייט און נישט אלע מענטשן זענען אַרויסגעקומען גאַנץ פון דאָזיקן חורבן. עס זענען דאָך אַרויסגעקומען נישט באַפֿלעקטע מענטשן. ווער עס האָט געוואָלט קעמפֿן קעגן שוואַכקייטן, ווער עס האָט געהאַט אַ ווילן און בעיקר אַ שטאַרקע ייִדישע מאַראַל איז אַרויסגעקומען גאַנץ און נישט באַפֿלעקט. אמת מען איז נישט אַרויסגעקומען גאַנץ, ווייל עס פעלן שטיקער פון אונדזער קערפֿער — אַבער אויב מען איז פון חורבן אַרויסגעקומען מאַראַליש גאַנץ באַווייזט עס דאָך, אַז עס ווענדט זיך פון אונדזער ווילן.

די פּראָגע פון איבערגעבן אונדזערע גייסטיקע און קולטורעלע אוצרות צו אונדזערע קינדער האָט זיך שוין איינגטלעך אָנגעהויבן ביי אברהם אבינו. גאָט זאָגט, אַז אברהם אבינו האָט זיך באַקענט נאָר למען אשר יצוה את בניו. און ווען מיר רעדן וועגן אברהם אבינו איז כדאי צו דערמאָנען, אַז דער רמב"ם זאָגט, אַז אברהם אבינו איז נישט געווען דער ערשטער, וואָס ער האָט געגלויבט אין גאָט, דער רמב"ם זאָגט, אַז אברהם אבינו האָט נאָר מחזיר געווען עטרה ליושנה. פֿאַר אים האָבן שוין מענטשן געגלויבט אין גאָט. עס איז נאָר געווען אַ טעות פון די מענטשן, וועלכע האָבן געגלויבט, אַז זיי קענען דינען צו דער זון און צו דער לבנה, ווייל זיי האָבן געזען די גרויסע אַלמעכטיקע כחות פון דער וועלט, פון דער זון דער לבנה, די פּלאַנעטן און די אַלע סאַטעליטן, האָבן זיי געגלויבט, אַזוי ווי היינט אַז דאָס איז דער כח צו וועלכן מיר דאַרפֿן ריכטן דעם מענטשלעכן גלויבן אין דער ישועה פֿאַר מענטשן. זאָגט דער רמב"ם, אַז אברהם אבינו האָט צוריקגע- שטעלט דעם טעות, ער האָט די מענטשן געזאָגט, אַז דאָס אַלץ איז נאָר צו באַדינען דעם מענטשן און דאָס איז נישט דער גלויבן. מיר לעבן איינגטלעך היינט אין דער זעלביקער צייט פון אברהם אבינו. מיר הייבן אָן בויען די געשיכטע. עס איז געוואָרן אַ וועלט פון פולער און פליסיקער ייִדישקייט און די וועלט איז חרוב געוואָרן, און די מענטשן ווילן איצט זי אויסטוישן אויף אַ נייע וועלט, אַ טעכנישע קאָלטע וועלט. זענען מיר צוגעקומען צו דער צייט, ווען מיר דאַרפֿן זאָגן, אַז מיר זענען אַלע אברהםס, מיר זענען אַלע מזרע אברהם און די אויפגאַבע באַשטייט אין אויפקלערן אונדזערע קינדער דעם טעות. מיר דאַרפֿן זיי לערנען און מען דאַרף זיי ווייזן די עטיק און די מאַראַל פון ליבע צו מענטשן. אפשר זענען פֿאַראַן קינדער, וואָס מיט זיי דאַרף מען אַנדערש אָנהייבן. דער ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה. אַבער אין דער אמתן איז דער גרויסער כלל אין דער אמונה, אַז אנכי השם אלקיך. ר' עקיבא האָט געזאָגט, אַז ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה, ווייל ער האָט עס געזאָגט פֿאַר דעם, וואָס איז געקומען, אַז מען זאל אים אויסלערנען תורה על רגל אחת, היינט לערנען אַלע די תורה על רגל אחת. דעריבער דאַרף מען אָנהייבן, כדי זיי צו געווינען, מיט ואהבת לרעך כמוך. מען דאַרף קודם לערנען די יידן ליב צו האָבן יענעם, לערנען זיי אהבת-ישראל און אהבת-ישראל קען מען לערנען נאָר ווען מען וועט בויען ייִדישע שולעס, ישיבות — און זאָלן מיר יידן אַנטשולדיקן, ווען איך וועל זאָגן, אַז עס איז אַוועק די צייט פון אַפֿלאַגעטיק, ווען מיר דאַרפֿן ווייזן די גוים אונדזער חכמה. ערשטנס ווילן זיי נישט וויסן, אמת עס זענען פֿאַראַן קאַפיטלעך פון ישעיהו און אַנדערע, אַבער זיי זאָגן, אַז דאָס אַלץ איז נאָר נוגע ארץ-ישראל. יידן פון ישראל קענען ווייזן די

גויים, וואָס זיי קענען. אָבער מיר דאָ אין חוץ לאַרץ קענען מיר נישט האָבן קיין דאָפּלטע שפּיל. מיר מוזן האָבן אַן אייגענע יידישע שפּיל, די יידישע מוזיק, דער יידישער ניגון — דאָס איז יידישקייט. מיר דאַרפן זאָגן אונדזערע קינדער היבדלו. מיר דאַרפן זיי זאָגן. אַז מיר האָבן גענוג מאַראַלישע וויסנשאַפט און אמתע מענטשן-ליבע, ווייל אויף דעם זענען קינדער געכאַפט, אויף דעם זענען זיי עמפּינדלעך און דאָס זוכן זיי. און מיר דאַרפן זיי זאָגן, אַז ביי יידן איז דאָס נישט קיין אגדה, נאָר הלכה. אויף דעם וועג וועלן מיר זיכער מצליח זיין.

בריסל 1967.

דער איינציקער אויסוועג: יידישע טאג-שולעס

פון ה. ביבראָזוסקי (בריסל)

דאָס יידישע פּאָלק האָט אַ רייכע קולטור-ירושא, וועגן וועלכער מען וואָלט געקענט רעדן זייער לאַנג און די טעמע ווערט קיינמאָל נישט אויסגעשעפט. אין אונדזער קולטור-ירושא גייט אַריין דער תנ"ך, דער תלמוד, די פאַרשידענע מפרשים, ווי רמב"ם, רש"י און נאָך זייער פיל אַנדערע. אָבער צו אונדזער קולטור-ירושא געהערן אויך שפיגאָזא, מענדעלסאָן, די וועלטלעכע יידישע שרייבער, וועלכע האָבן געשאַפן אין העברעאיש און אין יידיש, שוין נישט אַריינרעכנדיק די אַלע יידן, וועלכע האָבן געשאַפן אין פּרעמדע שפּראַכן. זיי זענען איבערהויפּט באַקאַנט אין די געגנטן, וווּ זיי האָבן געווירקט. אין קעגנזאָץ צו אַנדערע פעלקער זענען ביי אונדז די הויפּט-ווערטן געשאַפן געוואָרן אויף דריי שפּראַכן — העברעאיש, דאָס איז דער תנ"ך, דער תלמוד ירושלמי, אַ ליטעראַטור אַ רייכע; אין אַראַמעאיש — דער תלמוד בבלי; און אויף יידיש אַ רייכע ליטעראַטור און אַ סך וויסנשאַפט-ווערק. אויב עמיצער וויל זיך באַקענען מיט די וויכטיקסטע יידישע ווערטן דאַרף ער לפחות קענען די דריי שפּראַכן, בכדי צו קענען לערנען די ווערק אין זייער אַריגינאַל.

אַמאָל פלעגן אַ סך פון אונדז גיין אין העברעאישע שולעס, אין חדר, אין ישיבות, וווּ דער לימוד איז געווען העברעאיש אָדער לשון-קודש. יידיש האָט מען געקענט בפרט פון דער היים, אויך פון דער סביבה, פון אַ בוך אָדער צייטונג. אויך אין חדר און אין דער ישיבה האָט מען איבערזעצט די לימודים אויף יידיש. עס איז דאַמאָלסט געווען די שפּראַך, וועלכע אַלע יידן האָבן גערעדט, אין די לענדער, אין וועלכע מיר האָבן געלעבט. עס זענען שוין דאַמאָלסט געשאַפן געוואָרן העברעאישע שולעס, אין וועלכע מען האָט געלערנט עברית בעברית. אָבער דאָס איז נישט געווען קיין שטערונג פאַר דעם, אַז אַלע זאָלן קענען יידיש, וואָס יעדער פון אונדז האָט געזויגן צוזאַמען מיט דער מוטערס מילך.

אָבער ווען איינער וויל לערנען יידיש און נישט העברעאיש, איז עס זיכער נישט גענוג, וויל ווי וועט אויסזען אונדזער שפּראַך? זיכער זייער אַרעם. ער וועט שרייבן מיטן יעווסעקישן אויסלייג „שאַבעס, עמעס“ א.א.וו. ווי אַזוי וועט דאַמאָלסט לייענען אַזעלכע שרייבער, ווי שלום-עליכם, פרץ און אַנדערע, וועלכע באַנוצן זיך מיט העברעאישע אויסדרוקן? קומען מיר דעריבער צו דער מסקנה, אַז יעדער ייד וואָלט געדאַרפט זיך אויסלערנען ביידע שפּראַכן — יידיש און העברעאיש. היינט צו טאָג לערנען אַ קינד יידיש איז אויסערגעוויינלעך שווער.

מיר לעבן נעמלעך אין א צייט ווען אין רוב פון די היימען רעדט מען מער נישט קיין יידיש. מען ליענט מער נישט קיין יידיש בוך און קיין יידישע צייטונג. עס ווערט שווער אַנצוהייבן די יידישע שפראך, וואָס האָט אַ צוציאונגס־קראַפט אַ דאַנק מדינת ישראל, אַ דאַנק דער רייכער ליטעראַטור, וואָס עקזיסטירט שוין און ווערט ווייטער געשאַפן. אין אַ געוויסער מאָס אויך אַ דאַנק דעם, וואָס די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע העלפט, ליידער נישט גענוג, צו פאַרשפּרייטן דעם העברעאישן לימוד דורך קורסן, שולעס און אַוונט־שולעס. ווען מען לערנט די העברעאישע שפראַך קומט מען ממילא צו די ווערטן, פון וועלכע עס באַשטייט אונדזער קולטור־ירושה, צו דעם תנ"ך און צו די ווערק פון ביאַליק, יהודה הלוי, שלונסקי, עגנון און אַנדערע. דער תלמיד האָט זיך מיט די דאָזיקע ווערק אפילו נישט באַקענט אין איבערזעצונגען. אָבער ער וועט איצט זיי קענען לערנען אין אַריגינאַל אַ דאַנק זיינע קענטענישן אין עברית.

מיר דאַרפן נישט פאַרגעסן, אַז מיר האָבן געהאַט צו טאָן מיט אַ דור, וואָס איז דערציאָגן געוואָרן אין דער צייט פון קריג, ווען עס איז ליידער נישט געווען די מעגלעכקייט צו געבן די מינדעסטע יידישע דערציאונג די קינדער. די היים איז געווען אַ צעבראַכענע מאַראַליש און פיזיש. אין אַ צעבראַכענער היים, וווּ יידן האָבן צוערשט געקלערט וועגן אויפבויען זיך אַן עקזיסטענץ און פאַרהיילן די ווונדן, איז נישט געווען קיין אַרט פאַר אַ גרינטלעכער דערציאונג. מען האָט אויך אַנגעהייבן צוריק צו בויען אַ יידיש לעבן. אָבער איין זאַך האָט מען פאַרנאַכ־לעסיקט: שאַפן אַ יידישע טאַג־שולע. מען האָט געלאָזט אונטערוואַקסן אַ דור עמי־האַרצים, מיט קליינע אויסנאַמען, ווי אַנטווערפן און נאָך ווייניק אַנדערע שטעט, וווּ עס זענען געשאַפן געוואָרן קערנס פון די שולעס. בדרך כלל אָבער האָט מען געזוכט אַ מעגלעכקייט בלויז זיך אויסצולעבן, שאַפן קלובן, אַ סביבה בת־מדרשים, פאַרטייען. עס איז ליידער נישט געלייגט געוואָרן גענוג אַכט אויף דער יידישער דערציאונג. מען האָט פאַרגעסן, אַז עס וואַקסט אונטער אַ דור, וואָס דערווייטערט זיך צו ביסלעך פון מקור. צווישן זיך האָט דער יונגער שוין גערעדט די שפראַך פון לאַנד. די שטוב האָט אַנגעהייבן זיך אויסצוליידיקן פון אַלע יידישע ווערטן. עס איז מער נישט געווען קיין שבת און נישט קיין יום־טוב און די יידישע היים האָט אויפגעהערט צו אויסאייבן אַן איינפלוס אויפן יונגן דור. די יוגנט, וואָס האָט געלערנט אין דער שולע פון לאַנד האָט נאָך געוואַלט לערנען יידיש, כדי צו קענען שרייבן אַהיים אַ בריוו, ווען די עלטערן זענען געווען פונדערווייטנס. אָבער דער זעלבער יוגנטלעכער האָט דעם „תהילים־ייד“ שוין נישט געלייענט אין יידיש.

דאַקעגן הייבן אויף יידיש די עקסטרעם־אַרטאָדאָקסישע יידן. אַפט איז עס דערפאַר, ווייל זיי ווילן נישט באַקענען די יונגע מיט אַ פרעמדער קולטור. זיי באַנוצן זיך מיט יידיש אין זייער וואַכעדיקן לעבן. פאַר דעם חסיד איז די יידישע קולטור אויך טריפה און ער ליענט די יידישע צייטונג באין ברירה. מיטן פאַרלוסט פון מזרח־אייראָפּעאישן ישוב האָבן מיר פאַרלוירן נישט נאָר די מיליאָנען יידן, נאָר אויך איינעם פון די בעסטע טיילן פון אונדזער פּאָלק, אַ

רייכע קולטור, די אַלע, וואָס זענען געווען שעפּעריש פון יידישן שטאַנדפּונקט און אויפגעהאַלטן אונדזער אייגנאַרטיקייט. פאַרשטייט זיך, אַז די אַלע, וואָס האָבן ליב יידיש און פירן אַ טעטיקייט אין דער יידישער שפראַך לידן שטאַרק פון דעם פאַרלוסט. אָבער מיט איכה־געוויינען וועט מען גאַרנישט אויפּטאָן.

מיר מוזן זיך פאַרטראַכטן וואָס צו טאָן, כדי די גייסטיקע ירושה, וואָס איז געזאַמלט געוואָרן במשך דורות, וואָס די גאַנצע נישט־יידישע וועלט באַווונדערט, זאָל נישט פאַרלוירן גיין. מיר ווערן אַן ספּק פעסימיסטיש געשטימט, ווען מיר זעען די לאַגע, אין וועלכער עס געפינט זיך יידיש און יידישקייט. מיר, וועלכע שרייבן אין יידיש, ווייסן, אַז מיר שרייבן פאַר זקנים, פאַר דעם דור הולך און נישט פאַרן דור בא. מיר טאָרן אָבער נישט ווערן דעפעטיסטיש מיט די פראַגעס: פאַר וועמען אַרבעטן מיר? און וואָס וועט זיין פון דעם אַלעם דער סוף? מען טאָר נישט קומען צום יונגן דור מיט טרויעריקע געזיכטער, מיט פעסימיסטישע שטימונגען. מיר מוזן ווערן אביסל קעמפּעריש. פראַפעסאָר נעהער האָט געוואָרן אַזאַ לאַזונג אין פראַנצויזיש. מיר דאַרפן אַזאַ לאַזונג וואָרפן אויך אין יידיש און אָנהייבן אַ קאַמף פאַר המשך. בלויז דערציילן וועגן לעבן, וואָס איז געווען אין פּוילן, וואָס איז פאַר די קינדער פרעמד, ברענגט נישט קיין סך. דערמיט קענען מיר זיי נישט דערנענטערן. נאַטירלעך איז עס אַ באַשטאַנד־טייל פון דעם, וואָס זיי דאַרפן וויסן. מען דאַרף אָבער קומען צום יונגן דור און רעדן אין זיין שפראַך. מיר דאַרפן ווייזן דעם יונגן דור גלויבן אין דעם, וואָס מיר פּרעדיקן ווייל אַנדערש וועלן מיר נישט האָבן צו אים קיין צוגאַנג.

דער יונגער מענטש האָט ליב, ווען מען רעדט צו אים וועגן העלדישקייט, וועגן אַ ליכטיקע צוקונפט. מען טאָר דעריבער נישט רעדן בלויז וועגן פאַרגאַנג־גענהייט פון פאַרפאַלוגונגען און פאַרגאַמען. דער יידישער גייסט־מענטש טאָר נישט בלייבן פאַסיוו. פאַרקערט, ער מוז ווייזן אַ ביישפּיל. ער דאַרף פּרעדיקן וווּ עס איז נאָר מעגלעך וועגן דער נויטווענדיקייט פאַרצוועצן דעם המשך. איך ווייס, אַז מיר האָבן ליידער אַ צוגאַנג מער צו זיידעס, ווי צו די טאַטעס. אָבער זיי קענען אויך אונדז העלפן אויף דעם געביט. זיי קענען אויפווייזן זייערע קינדער. אַז זיי לאָזן אויפּוואַקסן אַ דור פון אַנאַלפאַבעטן אויפן יידישן געביט.

דער יידישער גייסט־מענטש דאַרף אויך ווערן, ווי ווייט מעגלעך, אַקטיוו אויפן געביט פון יידישער דערציאונג. ער וועט דאַן פילן, אַז ער שאַפט עפעס, וואָס האָט אַ המשך. אין אַ מאַמענט, ווען מען האָט געגלויבט, אַז אַלץ איז פאַרלוירן פאַרן יידישן פּאָלק, ווען דער שונא איז געשטאַנען פאַר די מויערן פון ירושלים, האָט אַ קליינע גרופע געשאַפן די שולע פון יבנה, אַ דאַנק וועלכער די דאַמאַלסטיקע ירושה האָט געקענט איבערגעגעבן און באַרייכערט ווערן. אויך היינט דאַרפן מיר זיך אינספּירירן פון דעם ביישפּיל און טאָן אַלץ, כדי צו שאַפן יידישע טאַג־שולעס און דאַרט, וווּ אַזעלכע שולעס זענען פאַראַן, זיי פאַרשטאַרקן. עס איז דער איינ־ציקער מיטל איבערצוגעבן אונדזער ירושה. אין אַ יידישע שולע וועט זיך דאָס קינד אויסלעבן אין אַ היימישער יידישער אַטמאָספּער, עס וועט וויסן וועגן שבת, וועגן יום־טוב און וועגן אַלץ, וואָס איז יידיש. די שולע מוז איצט פאַרטרעטן דאָס אַלץ, וואָס אַ קינד האָט אַמאָל באַקומען ביי זיך אינדערהיים.

מיר טארן נישט פארגעסן, אז ווען מען רעדט וועגן א יידישע שולע האבן מיר צו טאן נישט נאָר מיט אונדזערע קינדער, נאָר אויך מיט ספרדישע, וועלכע האבן נישט קיין אינטערעס פאַר יידיש. די לערן־שפראַך מוז דעריבער זיין העברעאיש. די יידישע שולע דאַרף זיין מער צוציענדיק, ווי אַנדערע, ווייל בלויז מיט יידישקייט וועלן מיר נישט צוציען דעם יונגן דור. אַזאַ שולע דאַרף זיי געבן אַלע נויטיקע לימודים און בעסער, ווי אין אַנדערע שולעס.

דאָ איז גענוג גערעדט געוואָרן, אַז דער יונגער דור איז אַ דור פון אינטע־לעקטועלע. זיי זוכן פאַר זייער קינד אַ בעסערע שולע. אַרום אַזאַ שולע קען מען אויך שאַפן קרייזן פון עלטערן, אין וועלכע עס זאָלן געגעבן ווערן רעפעראַטן אויף יידישע טעמעס. מען קען אין דעם פאַל אַקטיוויזירן יידישע עלטערן, ווייל זיי וועלן אין די שולעס האָבן זייערע קינדער. פאַר אַ קינד, וואָס לערנט די העברעאישע שפראַך, איז לייכטער זיך אויסצולערנען יידיש. זיי קענען שוין דעם א"ב און האָבן אַן אוצר פון ווערטער, וואָס זיי וועלן באַנוצן אין יידיש.

ליידער האָבן די וועלטלעכע יידן אויפן געביט פון יידיש אַ סך געזינדיקט. ווייניק פון אונדז האָבן זיך אָפגעגעבן מיט אַזאַ ענין, ווי עס איז אַ יידישע שולע. אין דער זעלביקער צייט האָבן אָבער רעליגיעזע יידן ענערגיש געקעמפט פאַר שאַפן די אינסטרומענטן צו פאַרזעצן לערנען יידישע ווערטן.

די לאַגע מוז זיך ענדערן. די וועלטלעכע קרייזן, וועלכע רעדן וועגן המשך און קיום, דאַרפן פאַרקאָטשען די אַרבל און זיך נעמען צו דער אַרבעט. עס זענען פאַראַן גרויסע מעגלעכקייטן. גלויבט נישט, אַז מען וועט שטיין אין דער רייע. אָבער עס איז נויטיק אַ מיסיאָנערישע אַרבעט. דער דור אין עלטער פון צווישן צוואַנציק און פערציק יאָר וויל בלייבן יידן. עס איז נישט ריכטיק, אַז דער דור וויל אַוועקגיין פון יידישקייט. די יונגע ווייסן אָבער נישט ווי אַזוי צו בלייבן יידן. זיי האָבן נישט קיין אינהאַלט, מען האָט זיי נישט געלערנט. פון ליענען אַ בוך פון אַזאַ שרייבער ווי מעמי, וועלן זיי קיין סך זיך נישט אויסלערנען. ער וועקט אָבער אויף אַן אינטערעס און ער איז נישט דער איינציקער. די דאָזיקע אינטעלעקטועלע פּרעדיקן טאַקע זייער יידישקייט אָבער זיי האָבן אַ ווירקונג בלויז אויף אַ געוויסן פּובליק. מיט אַן אויפקלערונגס־אַרבעט קענען מיר האָבן די קינדער פון די מענטשן ביי אונדז.

זיכער איז אַזאַ אַרבעט ווייט נישט קיין לייכטע, אָבער מיר מוזן צופאַסן אונדזער אויפקלערונגס־אַרבעט צו די היינטיקע באַדינגונגען און אַרבעטן מיט מאַדערנע מעטאָדעס. דערין ליגט אונדזער שאַנס. אַנדערש וועלן מיר אינגאַנצן אונטערגיין. מיט מאַכן שיינע דעקלאַראַציעס און ענדיקן רעדעס מיטן אויסרוף „עם ישראל חי“ וועלן מיר ווייט נישט אַוועקגיין. דאָס איז נישט גענוג. מיר מוזן צוריק בויען און פאַרשטאַרקן די יידישע שולע. אַלע מוזן ווערן אַקטיוו אויף דעם געביט, אויב מיר ווילן, אַז די רייכע ירושה זאָל נישט גיין לאיבוד נאָר זאָל איבערגענומען ווערן דורך אונדזערע קינדער און אונדזערע קינדס־קינדער.

בריטל 1967.

לאמיר זיין ארנטלעך און אויפריכטיק אין אונדזער יידישער אויפירונג

פון יצחק פונאמיש (פאָריר)

יידיש, ווי אלע לשונות, איז דאָך נישט נאָר אַ קאלעקציע פון ווערטער אָדער פון אויסדרוקן, ניערט אַ שפראַך, וואָס האָט איר ספעציפישקייט, איר אַנדערש־קייט, די, וואָס האָבן זיך ווען עס איז געראַנגלט מיט אַן איבערזעצונג פון יידיש, ווייסן עס און האָבן עס געפילט אויף זייער אייגענער פעל, געוויס איז פאַראַן געמיינזאַמעס צווישן אַלע שפראַכן. אָבער יעדע שפראַך האָט זיך איר פנים, בפרט יידיש, וועלכע איז אַ צוויי־פנימדיקע, יידיש איז דאָך אַזוי אינטים פאַרפלאַכטן מיט לשון־קודש, מיט העברעאיש, די דערשיינונג קומט, ווי איר ווייסט, פון אַן אוראַלטע געמיינזאַמקייט פון געדאַנקען, פון איבערלעבונגען, פון דעם יידישן שטייגער אין משך פון טויזנטער יאָרן.

עס האָט זיך אַ סך געענדערט אין יידיש, אָבער דער תוך איז געבליבן. ווערט דער יידישער שטייגער פאַרלוירן, ווערט פאַראַרעמט יידיש, נאָך מער: מיר אַליין דערקענען זי מער נישט, די שפראַך ווערט אונדז מיטאַמאַל פּרעמד, זי ווערט אפילו געפעלשט, בפרט ווען מען זעצט פון איר איבער, מיר דאַרפן זיך נישט נאָרן, מיר האָבן גערעדט וועגן יידישע שרייבער, וויפל זענען זיי, די יידישע שרייבער וועלכע לעכצן נאָך אַן איבערזעצונג, ווייל זיי האָבן מורא, אַז יידיש וועט אונטערגיין, אָדער זייער בוך וועט מער נישט געלייענט ווערן? זוכן זיי איבער־זעצונגען און זיי ווייסן נישט, אַז דורך די איבערזעצונגען וועט זייער יידיש מער קיין טעם נישט האָבן, אַמאַל, מיט עטלעכע צענדליק יאָרן צוריק, אַז אונדזערער אַ ייד פלעגט איבערזעצן אַ בוך אין פראַנצויזיש, פלעגט עס זיין אין אַ נעבעכדיקן פראַנצויזיש, היינט איז פונקט פאַרקערט, דער פראַנצויזיש איז פּערפּעקט, נאָר קיין יידיש איז דאָ מער נישטאַ, נישטאַ דאָרט מער קיין יידישע נשמה, ווייל די איבערזעצער קענען שוין גוט פראַנצויזיש, אָבער זיי פאַרשטייען גאָר ווייניק יידיש, און ווען עס טרעפט זיך זיי דער מינדעסטער העברעאישער אויסדרוק, קענען זיי אים נישט איבערזעצן, מיר הערן זייער אָפט, מען צעלייגט עס אויף טעלערלעך, אַז אַ יונגער בחורל, וועלכן מען רופט בערעלע, היינט איז ער שוין געוואָרן אַ גאַנצער בער, אָבער מען צאַצקעוועט זיך נאָך מיט אים, ליענט, און

לייענט מיט א סך האַרץ, פאַלן ביי אים אַרײַן מאַדנע גרײַזן און אַזעלכע מאַדנע אינטאַנאַציעס, אַז מען זעט ווי די זאַך איז פאַר אים פרעמד.

איך האָב געהערט אַ זייער אינטערעסאַנטע יידישע פרוי, אַ קינסטלערין, וועלכע האָט ווונדערבאַר געלייענט שלום-עליכמען, נאָר ווי עס איז געקומען צו פּרצן האָט זי זיך פאַרלוירן און זיך אויסגעגליטשט ביי יעדן העברעאישן אויסדרוק. אין דעם זין זענען מיר אַ דור אָן יורשים. מיר דאַרפן עס זאָגן גאַנץ ברוטאַל. מיר רעדן וועגן דעם אָפט און עס איז מיר ממש פיינלעך ווידער אַמאַל דאָס צו זאָגן, ווייל עס ווערט באַנאַל. אויב עס וועט נישט זיין קיין יידישע דערציאונג, קיין יידישער שטייגער, קיין יידישע טראַדיציעס, וועט קיין יידישע שפּראַך ביי דער יוגנט נישט זיין. נישט פון ביכער אַליין לעבט אַ שפּראַך. אַ שפּראַך לערנט מען פון לעבן און אויב קיין יידיש לעבן איז נישטאָ, איז קיין יידישע שפּראַך אויך נישטאָ.

דעם זעלביקן פּראָצעס געפינען מיר אין די אַריגינעלע שאַפּונגען פון יידן, וועלכע שרייבן אויף פּראַנצויזיש און אויך אויף אַנדערע שפּראַכן. מען קען נישט מער דאָס יידישע לעבן. איך קען אַ ייד, וואָס גיט אַרויס אַ גאַנץ אינטערעסאַנטע און וואַגיקע פּראַנצויזישע צייטשריפט. וויס ער נאָך ביז היינט צו טאָג נישט דעם אונטערשיד צווישן יידיש און יידישקייט. דאָ איז דערמאַנט געוואָרן שוואַרץ-באַרט. ס'איז אַ באַזונדערס אַנגעווייטיקטער ענין. ווי איר וויסט האָט ער זיך באַרימט געמאַכט מיט זיין בוך „דער לעצטער פון די צדיקים“. איז ער דערנאָך אַוועק אויף אַנדערע דרכים און זיך גענומען צו אַנדערע טעמעס. לעצטנס האָט ער געגעבן אַ זייער אינטערעסאַנטן אינטערוויו אין „לע פיגאַראַ ליטעראַר“. ער האָט געזאָגט, אַז ער האָט געוואַלט באַשרייבן דאָס לעבן פון די אַנטיליאַנער, פון נעגער, וואָס מען האָט אַמאַל אַריבערגעפירט קיין אַמעריקע און זיי פאַרוואַנדלט אין שקלאַפּן. האָט אים אויסגעפעלט אַן אַנעקדאָט, וואָס ער האָט געוואַלט דער-צייילן. היות זייט דאָן האָט ער חתונה געהאַט מיט דער אַנטיליאַנער, די נעגערקע האָט ער זי געבעטן אים צו דערצייילן. זי האָט אים שריפטלעך געגעבן דעם אַנעקדאָט. האָבן זיך אים געעפנט די אויגן. ער האָט באַלד איינגעזען, אַז דאָס גאַנצע בוך, וואָס ער האָט געשריבן, טויג נישט, ווייל עס האָט אים פאַרפעלט דער ריה. אַט איז די טראַגעדיע. ווען ער האָט געשריבן מיט אַ געוויסער צאָל גרײַזן אַ יידישן ראַמאַן, האָט ער נישט געפילט, אַז עס פעלט אים דער ריה. ער האָט עס דערפילט, ווען ער האָט געשריבן וועגן נעגער.

וועגן שטיינערס בוך, אין וועלכן עס זענען פאַראַן יידישע מנהגים, איז דאָך שוין אַפּגערעדט. ער האָט נישט קיין שום אַנונג וועגן אַ יידישן געדאַנק. מען קען מיט אים מסכים זיין אָדער נישט. אָבער ווען ער פאַרבלאַנדזשעט זיך אין מיסטישע געדאַנקען, פאַרשטייט ער גאַרנישט. עס גייט ביי אים אַרויס אַן אויסטערלישע זאַך. עס געשעט אָפט אזוי. אַט האָט מען דאָ דערמאַנט דעם „תהלים-ייד“ אויף פּראַנצויזיש. אַנטשולדיקט מיר, וואָס איך וועל רעדן וועגן אַן ענין, וואָס איז מיר נאָענט. איך האָב נישט אַליין איבערגעזעצט דעם „תהלים-ייד“. מיר זענען געווען צוויי — אַ מיטאַרבעטערין און איך. האָבן מיר געמאַכט אַזאַ מין קונץ. שלום אש האָט דאַמאַלט געזאָגט, אַז ער האָלט נישט פון קיין פּראַנצויזישע

איבערזעצונגען. פארוואס? ווייל די יידן — האָט ער געזאָגט — זענען נאָך נישט לאַנג אין פראַנקרייך, כדי זיי זאָלן גוט באַזיצן פראַנצויזיש. ער איז מסתמא געווען אינגאַנצן גערעכט. אָבער פון דייטש האָט ער יאָ געהאַלטן. זיין בוך אין דער דייטשער שפראַך האָט געהייסן „טראַסט איינעס פאַלקעס“ — דער טרייסט פון אַ פאַלק. האָט מיין מיטאַרבעטערין איבערזעצט פון „טראַסט איינעס פאַלקעס“ און איך האָב איבערגעזעצט פון יידיש. דערנאָך האָבן מיר קאַנפראַנטירט ביידע איבערזעצונגען. זאָג איך איר אַזעלכע שטעלעס, וואָס געפינען זיך נישט אין דער דייטשער איבערזעצונג. געווען זענען עס טאַקע קלייניקייטן, אָבער יענע קלייניקייטן, וואָס גיבן אַ שטימונג, אַ פנים, אַ נשמה. מאַמענטן פון חזר אָדער פון יידישן מאַרק — זענען אין דער דייטשער איבערזעצונג אַרויסגעלאָזט געוואָרן. דאַמאַלט האָבן מיר געזען, ווי אַזוי מען זעצט היינט איבער פון יידיש. טאַמער איז עפעס פאַראַן, וואָס מען פאַרשטייט נישט, לאָזט מען דאָס אויס. וווּ איז יידיש און וואָס ווערט פון יידישן ווערק?

מיר האָבן היינט אַ גאַנצע רייע שריפטשטעלער, וועלכע שרייבן אין אַנדערע שפראַכן. אָבער דורך די אַלע שפראַכן פילט מען דעם יידיש, לייענט מען יידיש. באַזונדערס איז עס קאַנטיק אין דער אַמעריקאַנער מאַדערנער ליטעראַטור. דורך דעם ענגליש פון דער ליטעראַטור לייענט מען יידיש און מען פילט אפילו דעם אומרו פון די העלדן ביי די היינטיקע מאַדערנע שרייבער. דאָס זענען יידן און נישט יידן. זיי האָבן אַן אומרו, אָבער אַן אויסגעוואַרצלטן אומרו. זיי האָבן אַ בענקשאַפט, זיי וויסן נישט נאָך וואָס אפילו. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז עס איז אַנטשטאַנען אַ שיטה פון יונגע אַמעריקאַנער שרייבער, וועלכע זאָגן: דאָס איז נישט אַמעריקאַניש! ס'איז נישט אונדזערס, עס איז פרעמד, וואָס קומט פונדערווייטנס.

עס בלייבט אָבער די פראַגע: וואָס טוט מען דאָך? איך האָב גערעדט וועגן איבערזעצונגען, ווייל איך האָב זיי געמאַכט און דערביי איז נישטאָ קיין שום אחריות, ווייל אויף דעם געביט קענט איר ביי מיר נישט פאַדערן קיין שום מעשים. איך דערצייל אייך, עס קען אייך אפשר אינטערעסירן, מיר וועלן זיך צעגיין און איר וועט צו מיר קיין טענות נישט האָבן. אָבער וווּ איר וועט צו מיר יאָ האָבן טענות, איז אין ענין יידיש, אויב איך וועל אייך נישט געבן קיין פראַקטישן מיטל, ווי אַזוי צו דערציען יידישע קינדער, מאַכן זיי פאַר יידן. אָבער אויך וועגן דעם רעד איך שוין צוואַנציק יאָר און איר הערט מיר, ווי דעם פאַראַיאַריקן שניי, איך מוז ווידעראַמאָל איבערהערן די זעלביקע רייד.

מיר דאַרפן זיך זאָגן דעם אמת איינע די אַנדערע, מיר זאָלן זיין פאַרנופטיק. אַן אַ יידישער היים, אַן אַ יידישער סביבה, אַן דערציאונג און אַן לימוד, וועט איר נישט האָבן קיין יידישע קינדער. אַזאָ נס וועט משה רבנו אַליין נישט מאַכן. מיר ווילן, אַז אונדזערע קינדער זאָלן זיין אונדזערע נאַכפאַלגער. וואָס טוען מיר דערצו? געוויס איז נישט לייכט. אָבער וואָס טוט מען דאָך?

אַמאָל איז געווען ביי אונדז קאַנטאַקט. אפילו ווען קינדער זענען אַוועק פון עלטערן האָבן זיי דאָך עפעס אַפּגעהיט פון זייער היים. זיי האָבן אַפּגעהיט די שפראַך, אַ טראַדיציע. די גאַנצע סביבה איז געווען אַן אייגענע, אַ יידישע. עכ

פלעגט טרעפן, אז זיי האבן געהאט אנדערע געדאנקען, ווי זייערע עלטערן, אז זיי זענען אנטלאפן פון דער שולע, כדי צו גיין אויף פארוואלונגען. אבער יידיש איז געווען אומעטום. היינט איז דאס אלץ נישטאָ. ווי נאָר מיר גייען אַרויס פֿונ־דאַנען הייבן מיר אָן רעדן פֿראַנצויזיש. בלייבן, לויט מיין מיינונג, די צוויי אַלטע סקאַרבאָווע מיטלען; עס איז דאָ די טראַדיציע און עס איז פֿאַראַן מדינת ישראל. געוויס זענען מיר דאָ ממשיך אויף וועלכן אופן עס לאָזט זיך. ווען אַ יונגע מוטער פֿרעגט מיך אָן עצה, זאָג איך איר: טוט ווי איר קענט; מיט יידיש, מיט פֿראַנצויזיש. מיט לימוד, מיט וואַקאַנס אין ישראל, מיט וואַקאַנס אין אַ יידישע קאָלאָניע דאָ אויפֿן אַרט, מיט וואָס נאָר עס לאָזט זיך. ווייל אַזוי לאַנג, ווי דאָס קינד איז נאָך אויף דער זייט קען איך אָנהייבן מיט איין געביט און שפּעטער איבערגיין צו אַ צווייטן. שלעכט איז, ווען דאָס קינד גייט אַוועק.

מוזן מיר אַרבעטן אויף אַלע אופנים, ווי נאָר מיר קענען. מיר דאַרפֿן ממשיך זיין, אַבער מיט אָפענע אויגן. מיר דאַרפֿן וויסן, אַז דאָס איז נאָר אַ טייל, וואָס מיר קענען זיי געבן. מיר דאַרפֿן אָנווענדן אַלץ צוזאַמען, און איבערהויפּט אַרנטלעך. מיר האָבן געמאַכט יידישקייט, יידיש אַדער ציוניזם ווי אַן עקספּאַרט־אַרטיקל. ס'איז גוט פֿאַר יענעם, ס'איז גוט פֿאַר אַנדערע, אַבער פֿאַר אונדז אַליין נישט. דאַרפֿן מיר דעריבער אַריינפֿירן יידיש לעבן אין אונדזער היים, נישט טעאָרעטיש, נאָר פֿראַקטיש. מיט טעאָריע, מיט עצות זענען מיר ברוך־השם פֿאַרוואַרגט. אַריינ־פֿירן יידיש לעבן, יידיש געוויסן אין דער היים, איר ווייסט בעסער פֿון מיר, אַז עס איז נישטאָ כמעט קיין איין משפּחה אין די מערב־איראָפּעאישע לענדער און אויך אין אַנדערע קאָנטינענטן, אַז עס זאָל נישט זיין קיין דראַמע.

מיר דאַרפֿן אויך דאָס קינד פֿאַרבינדן מיטן כלל. ווי אַזוי ווילט איר, אַז אונדזערע קינדער זאָלן האָבן אַן אָנונג, אַ ליבשאַפט צו יידן, אַז מיר גיבן זיי נישט אַריין אין אַ יידישער סביבה. פֿונקט פֿאַרקערט, מיר גיבן זיך נישט אָפּ קיין חשובֿן פֿונעם שלעכטס, וואָס מיר טוען דעם קינד און זיך אַליין, ווען מיר ווערטלען זיך איבער וועגן יידן. דאָס קינד מיינט עס ערנסט. לאַמיר געדענקען, אַז דאָס קינד קוקט אונדז אויך אָן. עס קען אונדז גוט, עס קען אונדזערע שוואַכקייטן. און עס געניסט דערפֿון. ווען עס זעט, אַז איר שיקט אים נישט אין אַ צוגאַב־שולע, אַדער אַז איר שיקט אים איין מאָל יאָ, איין מאָל נישט, פֿאַרשטייט עס, אַז דאָס אַלץ איז נישט ערנסט. ווי ערנסט קען בכלל זיין אַ לימוד איין שעה אַדער צוויי שעה אין דער וואָך? דאַרפֿן מיר אַריינגעבן אין זיי אַלץ, וואָס מיר קענען, אַלץ, וואָס אונדזערע עלטערן האָבן אין אונדז אַריינגעגעבן. איך וואָלט זייער גוט געקענט נישט זיצן אַ גאַנצן טאָג מיט אייך און רעדן יידיש, איך וואָלט געקענט זיך גאַנץ גוט אויסלעבן אין אַ פֿראַנצויזישער סביבה. פֿאַרוואָס בין איך דאָ? ווייל דער טאַטע מיינער האָט אין מיר אַריינגעגעבן אהבת־ישראל און אהבת תּרבות־ישראל. זיך איך דאָ און נישט ערגעץ אַנדערש.

געוויס דאַרפֿן מיר בויען שולעס. עס ווענדט זיך אויך פֿון יידישע עלטערן. יידישע עלטערן האָבן אַבער געפֿונען אַ גוטן אויסוועג: עס איז די שולע פֿון יענעם, פֿון די לערער, פֿון די דערציער א.א.וו. ווען אונדזערע אַמאָליקע טאַטעס וואָלטן זיך פֿאַרלאָזט בלויז אויף אַנדערע, וואָלטן מיר אַלע היינט געווען גויים. עס מוז

זיך אָנהייבן פון דער היים. יידישקייט דאַרף ווערן אַ טאַג טעגלעכע זאַך. נישט
 בלויז פאַר קינדער, נייערט פאַר אונדז אַליין. מיר וויסן אַליין נישט וויפל מיר
 פאַרלירן ווען מיר פאַרוואַנדלען דעם ענין בלויז אין אַ טעאָריע. אַט זייט איר אַלע
 דאָ, אין דער היץ, אָבער איר זייט צופרידן, ווייל עס איז אייער סביבה. די קינדער
 וואָלטן אויך געקענט זיין מיט אונדז און לאַמיר אפילו רעדן פראַנצויזיש. איך
 בין נישט קיין פאַנאַטיקער פון יידיש. איך זאָג עס אָפן. מיר איז יידיש ליב און
 טייער. אָבער איידער צו פאַרלירן די קינדער איז בעסער צו האָבן יידישקייט אין
 פראַנצויזיש, אָדער אין ענגליש. מיר דאַרפן אַליין האָבן די איבערצייגונג. מיר
 דאַרפן אַליין וויסן, אַז מיר קענען עפעס. עס איז אפילו קאַנטיק אַן אויפלעבונג ביי
 דער פראַנצויזיש-יידישער יוגנט. אין פאַריז איז פאַראַן אַ יוגנט, וואָס לערנט באמת
 יידישע לימודים. מען דאַרף די דאָזיקע יוגנטלעכע געבן לויט זייער ניוואָ. דאָס
 איז דאָ ריכטיק געזאַגט געוואָרן. וויפל טראַגישע סודות האָבן איך באַקומען פון
 יוגנטלעכע. אַ יידיש מיידל קומט און זאָגט מיר: מיין טאַטע פאַרזיכערט מיר, אַז
 פּרץ איז אַ גרויסע פּערזענלעכקייט, אָבער מיר זאָגט עס גאַרנישט. אָבער ווען מען
 זאָל רעדן צו דעם מיידל אין פראַנצויזיש, עס איז איר מוטער-שפּראַך, ווייל איר
 טאַטע האָט מיט איר נישט גערעדט קיין גוטן יידיש, ער האָט בעסער געוואָלט
 מיט איר רעדן אַ שלעכטן פראַנצויזיש און צוליבן שלעכטן פראַנצויזיש, וואָס
 העכער דאָס קינד גייט אין דער שולע אַ דאַנק דעם טאַטנס באַמיאונגען, ווערט
 דער טאַטע אַלץ מער אַ גאַרנישט. זיי באַטראַכטן אים מיט אַ ביטול-קוק. אָבער
 ווען מען זאָגט איר, אַז פּרץ איז געווען דער און דער, ער שטאַמט פון דאַנען
 און דאָ האָסטו אַן איבערזעצונג און כּדי צו וויסן דעם טעם פון אַ פּרץ, פּרוּביר זיך
 אויסלערנען יידיש. דאַמאַלט דערפילן זיי און עס ווערט זייערס.

יעדער פון אונדז דאַרף עס פילן. עס איז אַן אינדיווידועלע אחריות. אַט זאָגט
 מען דאָ: ווידער אַ סימפּאָזיום, מען וועט שוין ווידער רעדן וועגן דערציאונג.
 און וואָס ווערט דערפון? עס איז שווער, זייער שווער. אָבער איך קען נישט זאָגן,
 און איך באַמי זיך צו זיין אויפריכטיק, אַז פון פאַראַיאָרן ביז היינט האָבן מיר
 גאַרנישט אויפגעטאָן. מיר האָבן יאָ עפעס אויפגעטאָן אויף דעם אופן אָדער
 אויף אַן אַנדערן. ווען מיר שטראַלן פון אונדז אַרויס יידישקייט, ליבשאַפט צו
 יידישקייט, גייט עס נישט לאיבוד, עס ווערט איבערגעגעבן. דערין בין איך זיכער.
 אָבער באַגנוגענען זיך דערמיט דאַרפן מיר נישט. מיר דאַרפן אַליין טאָן און נישט
 אַז עלטערן זאָלן מיר ברענגען אַ קינד און זאָגן: נאָ, מאַך אים פאַר אַ ייד. ס'איז
 די מעשה מיט יענעם מאַרק-הענדלער, וואָס האָט געבעטן ביי איינעם צו שיקן
 אים אַ קונד. האָט ער אים געבראַכט אַ קונד און געזאָגט: זאָלסט אים באַהאַנדלען,
 ווי אַ ברודער. אַזוי אומגעפער באַהאַנדלען מיר אונדזערע קינדער.

יעדער איינער פון אונדז טראַגט זיין אחריות און יעדער פון אונדז קען
 עפעס טאָן און דאַרף עפעס טאָן. מיר, דערציער, נויטיקן זיך אָפט אפילו אין אַ
 גוט וואָרט פון די עלטערן. אָבער איר זאָלט וויסן, וויפל צרות מיר האָבן פון
 עלטערן. אַנשטאַט אונדז צו העלפן, שטערן זיי גאַר. זיי שיקן זייערע קינדער אין
 יידישע קאָלאַניעס און טאַמער באַקומען די קינדער יידישע מנהגים האָבן זיי

צו אונדז טענות: סטייטש, מיר זענען געווען אזוי רואיק, אינמיטן דערינען האָבן
מיר אַ געשעפט מיט אַ שבת און מיט אַ יום־טוב...
ר' שניאור זלמן האָט אַמאָל געזאָגט, אַז תשובה טאָן דאַרף מען דורך שמחה.
דאָס הייסט, אַז איך בין נישט קיין פעסימיסט. איך טו מיין אַרבעט מיט שמחה
און די שמחה וויל איך אייך איבערגעבן. איר קענט זיך גאַרנישט פאַרשטעלן וויפל
איר פאַרפעלט פרייד, וואָס איר גיט נישט איבער אייערע קינדער, וואָס אייך איז
טייער. יעדעס מאָל ווען איך קען עס יאָ איבערגעבן, בין איך גליקלעך, גליקלעכער
פון אייך; וויל איך, אַז איר זאָלט אויך זיין גליקלעך. טוט עס, נישט גערעדט,
נאַר געטאָן!

בריטל 1967.

צוויי שפראכניקייט ביי יידן

פון שמואל גאלדשמידט (לאנדא)

קודם כל אַ דעפיניציע. די טעמע איז נישט אזוי פשוט ווי זי שיינט צו זיין. צוויי שפראכניקייט איז נישט סתם רעדן אויף צוויי לשונות, אויף איינעם נאטירלעך און פריי, די מוטער שפראך, און אויף דעם אנדערן גענוג צו פארקויפן אָדער קויפן עפעס. עס איז אפילו נישט גענוג צו רעדן פריי אויף דעם צווייטן לשון, בכדי צו זיין צוויי שפראכיק, כאַטש עס איז זייער באַקוועם און בעסער איידער גאַרנישט פאַרן פּערזענלעכן געברויך. וואָס מיר פאַרשטייען אונטער צוויי שפראַך־ כיקייט איז זיך אויסלעבן אין ביידע שפראַכן, זיין אינגאַנצן אינדערהיים נישט נאָר אין דער ערשטער נייערט אויך אין דער צווייטער. דאָס איז ספּעציעל וויכטיק צו געדענקען אין אונדזער פּאַל. בעת מיר רעדן וועגן קענען יידיש און די שפראַך פונעם לאַנד וווּ מיר לעבן, מיינען מיר קענען ביידע שפראַכן אויף אַ נאַטירלעכן אופן, האָבן די מעגלעכקייט אַריבערצוגיין פון איינער צו דער צווייטער נישט פּילנדיק דעם איבערגאַנג. כ'געדענק אַז דער פאַרשטאַרבענער יוסף העפטמאַן האָט מיר אַמאָל געשריבן: „כ'קען זיך נישט דערמאַנען צי איך האָב דיר געהאַט געשריבן יידיש אָדער העברעאיש פון זשענעווע“...

אַ פּסיכאָלאָג האָט מיר געזאָגט, אַז דאָס איז זייער נאַטירלעך צווישן מענטשן, וועלכע קענען צוויי שפראַכן.

אויך די קוואַליטעט איז וויכטיק. מיר האָבן זי אָפט פאַרקוקט. אייב קאהאַן האָט מער ווי אַלע אַנדערע בייגעטראָגן צו אַ שפראַכלעכער הפּקרות, זאָל ער מיר מוחל זיין און זאָל אים די ערד גרינג זיין. משה נאָדיר איז דאָך געווען גערעכט: אַ יידישער שרייבער, וועלכער שרייבט „גענאַסטע“ מיט צוויי סמכ'ן און „וירט“ אַנשטאַט בעל־הבית, כאַטש זאָגן זאָגט ער בעל־הבית ביי זיך אינדער־היים, טאָר נישט דינען אַלס אַ ביישפּיל...

הכלל, צוויי שפראַכניקייט איז שליוחות אין ביידן. אָבער אפילו דאָס איז נאָך נישט אַלץ. אַ שפראַך איז נישט קיין איזאָלירטער קאַנצעפט. זי טראָגט אין זיך אַ טראַדיציע און אַ קולטור און די נשמה פון אַ פּאַלק. קענען צוויי שפראַכן הייסט זיין אינדערהיים אין צוויי קולטורן. אויב איר נעמט יידיש און ענגליש, לאַמיר זאָגן, הייסט עס זיין אינדערהיים אין אונדזער אייגענער קולטור און אין דער

ענגלישער קולטור. דאָס זעלבע גילט, פאַרשטייט זיך, פאַר העברעאיש און ענגליש.

למשל, אַ ייד וואָס קען באמת העברעאיש און ענגליש, איז אינדערהיים ביי ביאָליקן און ביי שעקספירן. ער קען איין טאָג לייענען, לאַמיר זאָגן, מילטאָן און דעם קומענדיקן טאָג לייענען אהד-העם. אָדער ווען עס רעדט זיך וועגן יידיש — איין טאָג דיקענס און דעם צווייטן טאָג שלום אש, און האָבן הנאה פון ביידן. ער קען דערציילן וויצן אין ענגליש און אין יידיש. דאָס איז אַ מדרגה!

איך נעם אָן, אַז איך האָב די דעפיניציע קלאַר געמאַכט. די וועלכע האָבן אַ געמיטלעכע און זאָלעכע דערציאונג וועלן ווייניקער פון דעם נישט אָנעמען. אונדזערע קינדער וועלן אודאי נישט אָנעמען קיין פשרות אין דעם פרט. עס איז בעצם לייכטער אויסצולערנען אַ מאָדערן יידיש קינד זייער גוט העברעאיש, אַזוי גוט ווי עס קען ענגליש, אָדער פראַנצויזיש, איידער נאָר אַביסל העברעאיש. דער דאָזיקער פאַראַדאָס פאַרבאָרגט אין זיך אַ גרויסן אמת, אַזוי ווי אַלע פאַראַדאָסן, וואָס זענען בעצם אַן אמת געשטעלט אויפן קאָפּ. צי איז אַזאַ מדרגה מעגלעך?

אודאי איז עס מעגלעך — פאַר נאָרמאַלע מענטשן, די וועלכע געניסן פון אַ דערציאונג און אַבסאָרבירן זי מיט נאָרמאַלע כשרונות. וועגן גאונים רעדן מיר דאָ נישט. זיי גיבן זיך אַן עצה. „זאָלט נישט זאָרגן וועגן גבירים און גאונים“, פלעגט מײן זיידע זאָגן...

נאָרמאַלע פעלקער, בשר ודמָס, זענען צווישפראַכיק און עס שאַדט זיי נישט. די שוויצער, מאַנכע אפילו דריישפראַכיק, די בעלגיער; אין קאַנאַדע קען מען נישט באַקומען קיין רעגירונגס־פּאַסטן, אויב מען באַהערשט נישט פערפעקט די ביידע שפראַכן פונעם לאַנד — ענגליש און פראַנצויזיש. מיליאָנען באַווייזן עס. אין אינדיע, פאַקיסטאַן, אין די נייע אַפריקאַנער מדינות, זענען כמעט אַלע צווישפראַכיק, היות אייניקע נייע מדינות האָבן נישט קיין נאַציאָנאַלע שפראַך — זיי האָבן נאָר שבטים־שפראַכן — און אייניקע קענען נישט אויסקומען מיט זייער אייגענער שפראַך.

הכלל, די תורה פון צווישפראַכיקייט איז נישט אין הימל און נישט פאַר מלאכים. סײַר באַוען טאַמאַס, דער געוועזענער דירעקטאָר פון דערציאונג פאַר אַועלס, וווּ זיי האָבן אויך דאָס פראַבלעם פון צוויי שפראַכן, האָט אַמאַל באַמערקט אויף אַ סימפּאָזיום וועגן צווישפראַכיקייט, אַז יעדעס נאָרמאַל קינד קען ווערן צווישפראַכיק אויף אַ לייכטן אופן און אַן יסורים בתנאי מען זאָל די צווייטע שפראַך אַרײַנפירן נישט שפעטער ווי ביים עלפטן יאָר. דאָן קומט עס נאַטירלעך. פריער איז נאָך בעסער. נאָכן עלפטן יאָר, האָט ער געזאָגט, ווערן די שפראַך־קעמערלעך אין אונדזער מַח כסדר שוואַכער. דאָס איז היינט אַ פעסטגעשטעלטער פאַקט. ווען איך האָב באַמערקט, אַז עס איז אַ שרעקלעכער געדאַנק, אַז עפעס הייבט שוין אַן אַפצושטאַרבן אין אונדז נאָכן עלפטן לעבנסיאָר, האָט סײַר באַוען באַמערקט: „מײן ליבער פריינד, מיר הייבן אַן שטאַרבן די מינוט, ווען מיר ווערן געבוירן...“ און ווער קען עס אַפלייקענען?...

ביי אונדז ייִדן איז צווישפראַכיקייט קיינמאַל נישט געווען קיין פראַבלעם.

מיר האָבן אַן אַלטע מסורה פון צוויי שפראַכן. דער תלמוד בבלי איז אין אַראַ-
מעאיש, אָבער עס איז קלאַר, אַז די אמוראים אין בבל האָבן גערעדט ביידע
שפראַכן — העברעאיש און אַראַמעאיש — און געשריבן אין ביידע שפראַכן. זייערע
ציטאַטן פונעם אַריגינאַל, ווען עס קומט צום תנ"ך, זייערע קאָמענטאַרן צום תנ"ך
און צו דער משנה, זייער „המשכדיקייט“, באַווייזן קלאַר ווי טיף זייערע העברע-
אישע וואַרצלען זענען געווען. פון זייער שיחת-חולין איז אויך קלאַר, אַז זיי
זענען געווען אינדערהיים אין ביידע שפראַכן.

די זעלבע דערשיינונג איז באַקאַנט אין שפּעטערדיקע דורות. דער רמב"ם
איז געווען צוויי שפראַכיק. ער האָט געשריבן אַ מערקווירדיקן העברעאיש און אַ
וונדערלעכן אַראַביש.

גוט, וועט איר זאָגן, דער רמב"ם איז געווען אַ גאון, איינער אין הונדערט
דורות און נישט נאָר אַ יחיד בדורו. אָבער אויך אַנדערע אין דער גאַלדענער
תקופה זענען געווען צוויי שפראַכיק: יהודה הלוי, שלמה אבן גבירול, משה אבן עזרא,
אברהם אבן עזרא. זיי האָבן אַלע געשריבן אַראַביש אַזוי גוט ווי העברעאיש.
זיי האָבן אַלע גענאָסן פון צוויי קולטורן. און עס זענען געווען טויזנטער אַנדערע,
קלענערע אין תורה און חכמה, וועלכע זענען אויך געווען מיסטערס אין צוויי
לשונות און זייערע לייענער האָבן אויך באַהערשט ביידע שפראַכן.

אונזערע משכילים זענען געווען צוויי שפראַכיקע יידן. דער גאון פון צוויי-
שפראַכיקייט איז געווען מענדעלע מוכרס-פריס. זיין אָנהויב האָט אָנגעשפאַרט אַן
דער השכלה תקופה און זיין סוף האָט דערגרייכט אונדזערע מאָדערנע צייטן און
ער האָט געעפנט וועלטן אויף דעם געביט, אַזוי ווי אויף דעם ריין-ליטעראַרישן.
ביו מענדעלען איז יידיש געווען פרימיטיוו, האַלב-געבאַקן אין ליכט פון גראַ-
מאַטיק און שפראַכפאַרשונג. מענדעלע האָט געהאַט שפראַכקולטור, אַ זעלטענעם
חוש פאַר דעם געשטעל פון אַ שפראַך און אַן איינגעבוירענע לאַגיק.

ער האָט נישט געקענט שרייבן קיין שלעכטן יידיש. ער האָט אויך נישט
געקענט שרייבן קיין באַרבאַרישן יידיש, היות ער איז געווען אַ גרויסער עסטעט.
איר רעד דאָ נישט וועגן אים אַלס אַ ליטעראַרישן ריז. דאָס איז נישט מיין טעמע
היינט. איך רעד דאָ וועגן אים אַלס אַ פּיאָנער פון צוויי שפראַכיקייט אין מאָדערנע
צייטן און אַ וועגווייזער פאַר די קומענדיקע דורות.

אויך אין העברעאיש האָט מענדעלע געעפנט נייע וועלטן. ביו זיין צייט איז
העברעאיש געווען באַוואַקסן מיט מליצה. די משכילים פלעגן נעמען גאַנצע
פסוקים פון תנ"ך צו אילוסטרירן מאָדערנע געדאַנקען, ווי מאַפּו האָט עס געטאַן;
אָדער האָבן פאַרווענדעט תנ"כישע טערמינאַלאַגיע צו אילוסטרירן מאָדערנע סיי-
אָטוציעס, ווי קלמן שולמאַן האָט עס געטאַן.

ער האָט באַשריבן ביליאַרד, וואָס ער האָט צום ערשטן מאַל געזען בעת אַ
רייזע קיין פעטערבורג, ווי עס האָט דאָן געהייסן, אַזוי צו זאָגן: „שני אוחים
בעצים ומכים בביצים“...

מענדעלע האָט נישט גענוצט קיין פאַרטיקע מליצות. ער האָט גענומען
זיין גאַנצן באַגאַזש פון העברעאיש און יידיש, תורה און חכמה, תנ"ך, משניות,
רבנישע ליטעראַטור, מיטלעלטערלעכע העברעאישע פּאָעזיע, ספרי חסידים, און

האָט פון דעם אַלעם אויסגעהאַמערט און אויסגעפורעמט אַ שפּראַך פאַר ליטע־
ראַרישע באַדערפענישן. אַזוי ווי רעמבראַנדט האָט גענומען לייזונט און פאַרמישט
פאַרבן און אויסגעמאַלן מיט זייער הילף זיינע טיפּן... דאָ קומט אַריין דער גאון
און נישט נאָר דער ידען. דער אינסטיטיוטיווער וואַרט־מכשף און נישט נאָר דער
גראַמאַטיקער און פּילאָלאָג. אַן דעם „זעקסטן חוש״ וואָלט עס נישט געווען מעגלעך.
אַט זענען אַ פאַר ביישפּילן. המזור האדמוני — דער רויטער ממזר, איז
נישט נאָר אַ גרויסע ליטעראַרישע דערגרייכונג אין דער שאַפונג פון אַ כאַראַקטער,
נייערט אויך אַ דערגרייכונג אין טערמינאָלאָגיע. מאַפו וואָלט מסתמא געזאָגט
„המזור האדום האדום הזה“.

שלום־עליכם ווידער האָט געקענט העברעאיש — ער האָט איבערזעצט
הערצלען — אָבער געשריבן האָט ער נאָר יידיש און ער האָט געמוזט אַנקומען
צו אַ העברעאישן איבערזעצער.

ער איז זייער גוט באַדינט געוואָרן דורך זיין איידעם, י. ד. בערקאוויטש.
קיינער האָט נישט געהאַט אַזאַ טרייען איבערזעצער. אָבער דאָס איז אַן אַנדער
ענין. מענדעלע האָט זיך אַליין באַדינט. אין זיין שרייבערישער פּערזאָן האָבן זיך
געטראָפן און געלעבט בשלום אונדזערע צוויי שפּראַכן. זיי האָבן זיך אויסגעהאַלפן
אינע די אַנדערע. דאָס איז אויף אַ מערקווירדיקן אופן אויסגעדריקט אין מענדעלעס
אומפאַרגעסלעכע אווערטורע:

„אמר מנדלי מוכר־ספרים, האָט געזאָגט

מענדעלע מוכר־ספרים...“

אַט האָט איר עס אין איין זאָן. קיין בעסערע ביישפּילן פאַר צוויי־שפּראַכיקייט
וועט איר נישט געפינען אין דער גאַנצער ליטעראַטור אויף דער דאָזיקער טעמע...
צוויי־שפּראַכיקע מענטשן האָבן נישט קיין באַליבטע שפּראַך. ווען זיי וואָלטן
געהאַט, וואָלטן זיי נישט געווען צוויי־שפּראַכיק. זיי זענען ווי אַ נאַרמאַלער מענטש
מיט צוויי געראַטענע טעכטער — ער האָט זיי ביידע גלייך ליב און וואָלט בשום
אופן נישט געקענט זאָגן וועמען ער האָט ליבער.

דער קאַמף צווישן יידיש און העברעאיש, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אין מזרח־
איראָפּע און אין ארץ־ישראל אַ יובל יאָרן, איז געווען די דערפּינדונג פון קליינע
מענטשעלעך מיט באַגרענעצטע השגות. גרויסע יידן ווי ביאַליק, סאַקאַלאָוו,
וויצמאַן, זלמן שניאור און אַ גאַנצע פּלעיַאָדע אַנדערע אין דער נאָך־מענדעלע
הקופּה, האָבן זיך קיינמאַל נישט פאַרנומען מיט דעם דאָזיקן וויכוח. היינט זעען
די בונדיסטן מיט זייער יידישקייט אויס פּונקט אַזוי לעכערלעך, ווי די העברעאישטן
פון גדוד מגיני השפה. עס איז נישט קיין ענין פון זיין אַ חכם לאחר המעשה.
אייניקע פון אונדז זענען מער נישט אַזוי יונג ווי זיי זענען אַמאַל געווען און זיי
האָבן אויך קיינמאַל נישט געהאַט קיין צייט פאַר דעם דאָזיקן וויכוח.

ווען האָבן מיר פאַרלוירן אונדזער צוויי־שפּראַכיקייט?

ווען מיר זענען אַרויס אויף דער ווייסער וועלט פון מערב. דייטשע יידן זענען
שוין געווען איינשפּראַכיק, כאַטש די געלערנטע האָבן געקענט העברעאיש, לכל
הפחות די מקורות, כּרעד דאָ נישט וועגן רוסישע יידן, וואָס זענען געזעסן אין
ראַמאַנישן קאַפּע און גערעדט רוסיש צווישן זיך; כּרעד דאָ וועגן אמת'ע דייטשע

יידן, וועמענס פראטאטיפ עס זענען געווען ווייס, גרעץ, הערמאן כהן, סטעפאן צווייג, עמיל לודוויג, לעא בעק און א סך אנדערע און קלענערע. זיי האבן גערעדט נאָר דייטש און געהאַט נאָר איין נאָענטע שפראַך, כאַטש מאַנכע פון זיי האָבן געקענט לייענען פראַנצויזיש אָדער ענגליש.

אין פראַנקרײך האָבן מיר געהאַט די זעלבע דערשיינונג און אין ענגלאַנד האָבן מיר געהאַט איינשפראַכיקע יידן זינט מנשה בן ישראל אין 1656. דער ערשטער אויבער-ראַבינער אין ענגלאַנד, וועלכער קען רעדן העברעאיש און זיך אויסלעבן אין ביידע שפראַכן, איז דר. ישראל בראַדזי, דער היינטיקער „טשיף ראַביי“. הערמאן אָדלער און יוסף הערמאן הערץ האָבן נישט געקענט רעדן קיין העברעאיש אָדער יידיש; כ'מיי רעדן ווי ס'דאַרף צו זיין.

אין אַמעריקע האָבן מיר בדרך כלל געהאַט נאָר איינשפראַכיקע יידן ביז דער סאַמע לעצטער צייט. טאַמער וועט איר מיך פרעגן, וואָס איז מכה יידיש אין ווייטשעפּל און אויף דער איסט סייד אין ניו-יאָרק, איז די תשובה, אַז די וועלכע האָבן זיך אויסגעלעבט אין יידיש האָבן נאָר גערעדט אַביסל ענגליש אויף דער גאַס, אין ביזנעס, אָבער האָבן די שפראַך גוט נישט געקענט. די וועלכע האָבן זיך שוין אויסגעלעבט אין ענגליש האָבן נישט געקענט קיין יידיש גענוג צו זיין צוויי-שפראַכיק. געווען זעלטענע אויסנאַמען, אָבער דאָ רעדט זיך וועגן כלל. אויסנאַמען זענען שטענדיק פאַראַן. כ'האַב אַמאָל געקענט אַ ייד, וועלכער האָט גערעדט כינעזיש און יידיש אָבער קיין נייע תקופה האָט ער ביי אונדז נישט אָנגעהייבן.

עס וואָלט געלוינט, ביי אַן אנדער געלעגנהייט, זיך אָפצושטעלן אויף דער מערקווירדיקער דערשיינונג ווי אַזוי יידן זענען אַריבער פון יידיש אויף ענגליש, אָדער פראַנצויזיש, אין איין דור, אַט אַזוי ווי מען גייט אַריבער אַ גאַס אין אַ געדיכטער באַוועגונג, נישט קוקנדיק אויף צוריק.

געווען אפילו במשך פון יאָרן צווישן מערבדיקע יידן אַ באַוווּסטיניקער ווידערשטאַנד צו צוויי-שפראַכיקייט. זיי האָבן מורא געהאַט טאַמער זייערע קינדער וועלן נישט קענען קיין ענגליש, אָדער פראַנצויזיש; טאַמער זיי וועלן האָבן אַ שלעכטן אַקצענט, אַזוי ווי זיי אַליין האָבן. דאָס איז, פאַרשטייט זיך, נישט באַגרינדעט. אַ נאָרמאַל קינד קען האָבן אַ גוטן אַקצענט אין צוויי שפראַכן אָדער אפילו מער. די שוויצער רעדן דייטש און פראַנצויזיש ווי געהעריק, ווען זיי נוצן נישט קיין דיאַלעקט. מיליאָנען קאָנאָדער זענען נאָך בעסער. זיי האָבן נישט קיין דיאַלעקטן. זיי רעדן ענגליש ווי ענגלענדער און פראַנצויזיש ווי פראַנצויזן. אינפּלעקציעס זענען פאַראַן, אָבער דאָס געפינט איר אויך אין ענגלאַנד און אין פראַנקרײך גופא. יידן האָבן אָבער געהאַט אַ קאַמפלעקס וועגן דעם — און האָבן נאָך היינט.

אַן אנדער מניעה איז געווען די מורא צו זיין „אַנדערש“. יידן פון מיטלקלאַס — און דאָס זענען ניבנציק פראַצענט יידן אין גלות — האָבן אַלע שלעכטע סימנים פון די מיטלקלאַסן — דעם דראַנג „צו זיין ווי אַלע אנדערע“ בתוכם. דערצו האָבן זיי נאָך מיטגעבראַכט פון מזרח-איראָפּע די מורא פאַר די שכנים. אין לענדער וווּ מען אַרבעט נישט שבת און נישט זונטיק, איז מען נישט אנדערש דורך היטן

שבת: אָבער מען איז אַנדערש אויב מען רעדט מיט די קינדער אויף אַן אַנדער
לשון אינדערהיים. איז חס וחלילה!...

דאָן די גרויסע מורא — טאַמער די קינדער וועלן נישט קענען גענוג ענגליש
אָדער פראַנצויזיש אויסצוהאַלטן עקזאַמענס אין גוטע שולעס. דאָס איז געווען די
סאַמע אידיאַטישע אינהיביציע, היות צווישפראַכיקע קינדער זענען בעסער אין שול,
לויט אַלע עקספּערטן. די דירעקטאָרין פון אַ גרויסער ענגלישער שול האָט מיר
געזאָגט, אַז אָן אויסנאַם זענען אירע צווישפראַכיקע שילער בעסער. זי אַליין
לערנט געשיכטע און תנ"ך און האָט דעריבער אַ שוואַכקייט צו די וועלכע קענען
העברעאיש. זי האָט מיר געגעבן אַ ביישפּיל. עס שטייט געשריבן, אַז יעקב
איז געקומען צו אַן אָרט מיט ביטער וואָסער און האָט אים אַ נאַמען געגעבן
מרה. „מר איז ביטער“, טיילן איר מיט די קינדער וועלכע קענען העברעאיש —
און זייערע אויגן לייכטן אויף. דאָס איז איין ביישפּיל פון הונדערטער.
אָבער איר קענט נישט היילן אַ קאַמפּלעקס מיט ביישפּילן און לאַגיק. דער דאָ-
זיקער ווידערשטאַנד צו צווישפראַכיקייט, וואָס האָט אין זיך פאַרבאָרגן אַ נאַציאָנאַלע
דעגענעראַציע, האָט אָנגעהאַלטן אין מערבֿ-אייראָפּע ביז דער צווייטער וועלט-
מלחמה.

איך קום צו מיין לעצטן קאַפיטל און די אויספירן.
דער צוריקער צו צווישפראַכיקייט איז זייער אַ לאַנגזאַמער און מיר האָבן
דעם וועג נאָך ווייט נישט פאַרענדיקט. אויב נישט יידיש אַלס צווייטע שפראַך ביי
יידן — איז העברעאיש. אָבער מיט העברעאיש זענען מיר אויך ווייט נישט
פאַרטיק, כאַטש מדינת ישראל איז פאַר זיך אַליין די בעסטע פראַפּאָגאַנדע פאַר
העברעאיש.

דאָס וואָס מען רופט אָן „העברעאישע שולעס“ אין מערבֿ-אייראָפּע זענען בעצם
שולעס אין דער לאַקאַלער שפראַך מיט אַביסל העברעאיש אַלס אַ צוגאַבֿפאַך און
זייער אָפט אויפן חשבון פון שפּיל און ספּאַרט. איר האָט נישט קיין העברעאישע
אָדער יידישע שולעס ווי די פראַנצויזישע ליציינן אין נישט־פראַנצויזישע לענדער
ווי די קינדער ווערן באַמט צווישפראַכיק און וואַקסן אויס צוויי־קולטור־מענטשן.
מיט אונדזער גאַנצן נאָך־מלחמה רייכטום און מיט דעם געלט פון די רעפּאַראַציעס
האָבן מיר נאָך אַלץ נישט אויפגעשטעלט אפילו איין שולע אַזאַ. מיר שיינען
צו נעמען דעם באַגריף „ווידעראויפבויו“ ווערטלעך. אָפט האָבן איך מורא, אַז זיי וועלן
צוריק אויפשטעלן אַן אָפּטיילונג פונעם „גדוד מגיני השפה“ און אַן אָפּטיילונג
פון „בונד“ מיט די געלטער פון די רעפּאַראַציעס...

אָבער מיין עובדה היינט איז נישט צו קריטיקירן אונדזערע פירער און
גבאים. איין גאָט ווייס, איך טו עס אָפט גענוג ביי אַנדערע געלעגנהייטן... איך בין
דאָ אויסן די לאַנגזאַמקייט פון אונדזער וועג צוריק צו צווישפראַכיקייט. די
איראָפּעאישע טראַגעדיע האָט דעם פראַצעס אָנגעהויבן. נאַסטאַליגיע, בענקשאַפט
נאָך דער אַלטער היים, דער צער פון פאַרלירן נאָענטע און טייערע אין אַזאַ
בלוט־באַד, האָט אונדז געפירט צוריק צו יידיש אין סענטימענט. דער אויפקום
פון מדינת ישראל האָט אונדז געבראַכט העברעאיש נישט מער אַלס שפראַך פון
„בטלנים און פראַווינציעלע ציוניסטן“, נייערט אַלס די שפראַך פון אונדזער

מדינה, פון דער אַרמיי, פון מענטשן אויף דער גאַס, וועלכע טוען זייערע עסקים אין העברעאיש און האָבן זייער טעאַטער אין העברעאיש א.א.וו. עס איז אפילו די שפראַך פון גרויסע וויסנשאַפטלעכע אַנטפלעקונגען. היינט איז שוין אפילו אין גלות אַ סנאַבישע דערשיינונג צו קענען העברעאיש... אָבער פון דעם ביז קענען די שפראַך ממש איז אַ לאַנגער וועג, כידוע.

מיר זענען אַלע מסכים היינט, נעם איך אָן, אַז אין צוויי־שפראַכיקייט ליגט דער שליסל צו אחדות־ישראל, צו אונזער צוקונפט אַלס איין פּאָלק. אויב יידיש קען נישט אויפגעהאַלטן ווערן — וועט העברעאיש מוזן ווערן דער פּאַקטאָר פון אחדות־ישראל. וועגן דעם וועט באַשליסן דער שר האומה. דערווייל האָבן מיר אין גלות ווייניק צוויי־שפראַכיקע יידן, וועלכע זענען אינדערהיים אין ענגליש און העברעאיש, אָדער פּראַנצויזיש און העברעאיש, אָדער איטאַליעניש און העב־רעאיש. ווען מיר וועלן האָבן דערגרייכט אַזאַ מדרגה צווישן יידישע מאַסן, וועלן מיר האָבן געלייזט די פּראַגע פון אחדות־ישראל, פון איין פּאָלק מיט איין נאַציאָנאַלער קולטור, וואָס איז נישט אָפהענגיק פון געאָגראַפיע נייערט פון געשיכטע. דאָס וועלן זיין משיח'ס צייטן — און משיח וועט לכל הדעות רעדן העברעאיש און יידיש...

פּאַרײַז 1965

יידישע שולעם אדער יידיש און די שולעם?

פון יחזקאל קארנהענדלער (פאריז)

ווען איך זאל פרווון ענטפערן מיט דער מעטאדע פון הלל הזקן ביים דערקלערן די תורה „על רגל אחת“, וואלט איך געזאגט, אז לויט מיין מיינונג האנדלט זיך נישט אין יידיש אין די שולעס, נאר אין יידיש שולעס, ריכטיקער געזאגט, אין יידישקייט אין די שולעס. יידישער אינהאלט שליסט איין אלץ, וואס איז נוגע יידישקייט און ממילא אויך אונדזער יידיש-לשון און די ליטעראטור אין יידיש.

לאמיר זיך אבער אביסל פארטיפן אין דאזיקן ענין.

פאר א סך פון אונדז איז געווען אן אנגענעמע איבעראשונג, ווען עס איז מיט א קורצער צייט צוריק דערשינען אין ענגלאנד דאס ווערטער-בוך פון די זיבן סאמע פארשפרייטסטע שפראכן איבער דער וועלט און מיר האבן דארט אויך אנגעטראפן אונדזער יידיש.

דער פאקט האט ארויסגערופן א סך צופרידנקייט אין די יידיש-רעדנדיקע און יידיש-ליבהאבער קרייזן און דאך... נישט געקוקט אויפן איינגארטיקן טריומף פון יידיש איז די שמחה ווייט נישט קיין פולע, ווארעם דאס ווערטער-בוך, איינגעשלאסן יידיש, איז דערשינען אין א מאמענט, ווען אונדזער יידיש-לשון און ממילא אויך אונדזער ליטעראטור און שול-וועזן מאכן אדורך נישט נאר א שווערן, נאר אפילו א טראגישן קריזיס און איטלעכער פון אונדז טראכט מיט שרעק אין הארצן וועגן מארגן פון יידישן ווארט, וואס האט געשפילט אזא קאלא-סאלע ראָלע אין לעבן פון אונדזער פאלק אין די לעצטע פאר הונדערט יאר, וואס האט ממש אויפגעהאלטן, אויב נישט געראטעוועט אונדז פון נאציאנאל-קולטורעלן אומקום און געהאלפן דערפירן צום ווידערגעבורט פון יידישן פאלק אין זיין אייגן לאנד, וועמענס פיאנערן, וואס האבן מיט גאלע הענט אנגעהויבן שאפן, בויען און קעמפן פאר א ניי לעבן אין ישראל, זענען אין דער איבערוועגנדיקער מערהייט געווען יידיש-רעדנדיקע.

ס'איז מערקווירדיק פארדאקסאל דער גורל פון יידיש און פון אלץ וואס איז פארבונדן מיט דער שפראך און קולטור אין יידיש; פארדאקסאל דערפאר, וואס בעת דער טשערנאוויצער קאנפערענץ, וואס האט אין יאר 1908 מיט רעכט פראקלאמירט יידיש אלס די נאציאנאלע שפראך פון יידישן פאלק, האט זיך די דאזיקע שפראך און ליטעראטור, וואס האט דאן אין אירע רייען פארמאגט

פרצן און שלום-עליכמען, שוין דאן, מיט זייער שנעלע טריט, זיך אָנגעהויבן דערנענטערן צום גרויסן קריזיס, וועלכן זי מאַכט שוין פינף צענדליק יאָר אַדורך און וואָס ווערט פון יאָר צו יאָר אַלץ שווערער.

עס זענען טאַקע רייף געוואָרן געשעענישן, וואָס האָבן אונדזער יידיש פאַרוואַנדלט אין איינע פון די סאַמע פאַרשפּרייטסטע שפּראַכן איבער דער וועלט. אָבער גלייכצייטיק האָבן אַ ריי אַנדערע געשעענישן דערפירט צום היינטיקן. ממש טראַגישן קריזיס, פון וועלכן עס זעט זיך נישט דערווייל קיין אָפּטימיסטישער אויסוועג. מיר זעען זיך געצווונגען אַוועקצושטעלן אויף דער טאַג-אַרדענונג דאָס פּראַבלעם פון יידיש אין די שולעס, אָדער יידישע שולעס? און אַז מיין ווייניקייט, אַליין אַ יידישער שרייבער, וואָס לעב מיך אויס, ליטעראַריש, פיר צענדליק יאָר אויסשליסלעך אין יידיש, זאַל מוזן קומען און זאָגן, אַז דער עיקר דאַרף עס זיין, נישט אַזוי יידיש אין די שולעס, נאָר יידישע שולעס.

מיר ווייסן וועגן אַזוי פיל לענדער און קאָנטינענטן, וואָס זענען פון סוף 15-טן יאָרהונדערט אָן באַזעצט און באַהערשט געוואָרן לאַנגע צייטן דורך ענגלאַנד שפּאַניע, פּאָרטוגאַל א. א. די דאָזיקע מלוכות זענען היינט צו טאָג צוריקגעשטויסן געוואָרן צו זייערע אויסגאַנגס-פּונקטן און דאָך האָבן זיי אין די ווייטע לענדער, וועלכע זיי האָבן לסוף געמוזט פאַרלאָזן, איבערגעלאָזט זייערע שפּראַכן און זייער קולטור. ענגליש איז די שפּראַך פון גאַנץ צפון-אַמעריקע און פון נאָך אַ ריי אַנדערע לענדער. שפּאַניש — די שפּראַך פון אַראַגענטין; פּאָרטוגעזיש איז די שפּראַך פון בראַזיליע א.א.וו. און אויב עס איז אַזוי געשען, איז עס געווען אין רעזולטאַט פון דעם, וואָס די לענדער האָבן מיט געוואַלט באַהערשט און באַאיינ-פלוסט יענע מענטשן, ביז עס זענען דאַרט לסוף אַנטשטאַנען נייע פעלקער, וואָס לעבן אין דער קולטור פון זייערע אַמאָליקע אַקופּאַנטן.

אויך אונדזער יידיש איז אַריינגעקומען אין אַ סך לענדער און אַריבערגע-שווומען אַקעאַנען, אָבער נישט ווי קיין פאַרכאַפּנדיקער עלעמענט און נישט מיט קיין כוונות עמעצן צו דאַמינירן. דאָס יידיש-לשון האָט זיך פאַרשפּרייט איבער אַזוי פיל לענדער דורך אַן עמיגראַנטישער מאַסע, וואָס איז אַנטלאָפּן פון פּאַגראַמען, רעכטלאָזיקייט, אַרעמקייט און נויט. מיר זענען אומעטום געקומען זוכן מנוחה און פּרנסה, נישט מער. מיר זענען נישט געקומען ווי אַן עלעמענט פון באַהערשו, נאָר פון צופאַסן זיך צו די פעלקער און באַדינגונגען. דאָס דאָזיקע צופאַסן זיך אונדערט, און אַנדערש האָט עס דאָך גאַרנישט געקענט זיין, איז געווען דער אַנהייב פון אונדזער אַסימילירן זיך צווישן די פעלקער.

וואָס גרעסער עס איז געווען דער יידישער עמיגראַנטן-שטראָם אין דעם אָדער אַנדערן לאַנד, אַלץ ווייניקער האָבן מיר געהאַט מעגלעכקייט צו דערזען און זיך צו באַאמרוואַיקן מיט דעם אָנגעהויבענעם אַסימילאַציע-פּראָצעס; אַ זאָך, וואָס געשעט, פאַרשטייט זיך, נישט פון היינט אויף מאַרגן, אויך איז דער אַסי-מילאַציע-פּראָצעס געווען אָפהענגיק פון דעם קולטור-מצב פון די פעלקער גופא צווישן וועלכע די יידישע מאַסן האָבן זיך באַזעצט; איינוואַנדערנדיק אין דער שווייץ, בעלגיע, פּראַנקרייך, ענגלאַנד צי גאָר אין די פאַראייניקטע שטאַטן, האָט די יידישע עמיגראַנטן-מאַסע זיך געפונען, גלייך פון ערשטן טאָג אָן אין

א וועלט וואָס האָט געדריקט אויף איר מיט אַ שטאַרק אַרגאַניזירטן לעבן און מיט שטאַרקע קולטורן און זיי האָבן גאָר גיך ממש צערבן די יידישע אייגנאַרטיקייט. מען מוז זאָגן, אַז כמעט אומעטום אין די נייע יידישע היימען, איז אָנגעגאַנגען אַן אינטענסיווע יידישע קולטור־אַקטיוויטעט; אַ מין זעלבסטפאַרטידיקונג קעגן דער ווירקונג פון דער מעכטיקער גאַס. מיר האָבן אומעטום מיטגעברענגט אונדזער יידיש־לשון און אונדזער אייגנאַרטיקייט, אָבער מיר זענען אומעטום געווען צו ווייניק, כדי קענען אויסהאַלטן און אויפהאַלטן אונדזער יידישע קולטור־פּערסאָנאַליטעט. די גרויסע מאַסע, ווי מיר וויסן עס, באַשטייט לידער נישט פון קיין אידעאָליסטן, נאָר פון יחידים, וואָס זוכן צו גיין מיטן וועג פון סאַמע לייכטסטן ווידערשטאַנד. דאָס אַדאַפּטירן זיך צו די נייע באַדינגונגען האָט פון טאָג צו טאָג אַלץ מער אָפּגעשוואַכט דאָס מיטגעבראַכטע יידישע וואָרט. ליד און יידישע אייגנאַרטיקייט. דורך די קינדער וואָס זענען שוין געבוירן געוואָרן אין די נייע היימען, וווּ די גאַס, שול, בוך, טעאַטער און, היינט צו טאָג, דער ראַדיאָ, די טעלעוויזיע און בכלל אַלץ, אַלץ איז געווען ענגליש, דייטש, פראַנצויזיש א.א.וו. האָט דער וועג געפירט צו דער מאַסנהאַפּטער אַסימילאַציע, צו דער אַלץ גרעסערער אָפּשוואַכונג פון יידישן וואָרט און אַז אַ גרויסער טייל פון אונדזער יוגנט זאָל האָבן גאָר ווייניק געמיינזאַמעס מיט די יידיש־רעדנדיקע און יידיש־פילנדיקע עלטערן. דערפון שטאַמט דער ברענענדיקער פראַבלעם פון אונדזער יוגנט־דערציאונג און וואָס פאַר אַ שולעס מיר דאַרפן פאַר זיי האָבן, וואָס פאַר אַ ראָל דאַרף דערביי שפילן יידיש, מיט איין וואָרט, צי האַנדלט זיך עס אין יידישע שולעס אָדער יידיש אין די שולעס?

אין אַלע לענדער פון אונדזער צעשפרייטקייט גייט כסדר און אומאויפהערלעך אַן אַ יידישע קולטור־אַקטיוויטעט. אין איין לאַנד שטאַרקער, אין אַ צווייטן לאַנד שוואַכער, אָבער עס ווערט געטאָן און מען פרובירט טאָן. עס דערשיינען יידישע צייטונגען, יידישע ביכער, פאַראַן אַ יידיש שול־וועזן, ביבליאָטעקן, יידישע קולטור־פאַרזאַמלונגען, אָבער דאָס אָנגיין מיט דער יידישער קולטור־אַקטיוויטעט ווערט פון טאָג צו טאָג אַלץ שווערער. יידישע שרייבער האָבן נישט, אין זייער איבערוועגנדיקער מערהייט, היינט צו טאָג, קיין פרנסה. דאָס יידישע פאַרלאַג־וועזן איז פאַרשווונדן. אין יידיש דערשיינען שוין כמעט נישט מער קיין איבער־זעצונגען פון דער וועלט־ליטעראַטור. יידיש טעאַטער? אויך נישט קיין פריילעך קאַפיטל און ס'איז ווייט נישט פריילעך מיט יידיש אין אונדזער שול־וועזן. פאַראַן אַ ראַמאַן, וואָס אַמאָל האָט מיט אים גערוישט איבער דער וועלט. איך רוף נישט אַן דעם נאָמען פון מחבר, ווייל זיין נאָמען איז נישט ווערט דערמאָנט צו ווערן. דער ראַמאַן, איך גלויב אַז איר קענט אים, הייסט „די ברכות פון דער ערד“. די אידיע פון ראַמאַן באַשטייט אין דעם, אַז אַלץ וואָס איז פאַרבונדן מיט דער ערד איז געזונט, גאַנץ, נאַטירלעך, בליט און ברענגט פרוכטן. פאַרקערט, אַלץ וואָס פאַרלאַזט די ערד, רייסט זיך פון איר אָפּ און בויט זיין עקזיסטענץ ווייט פון דער ערד, איז פאַרמשפט אויף וועלן און אומקום! פאַרוואָס דערמאָן איך „די ברכות פון דער ערד“?

אַ פּאַלק וואָס זיצט אויף זיין ערד איז אַ גאַנץ פּאַלק. אין לעבן פון אַ פּאַלק

זענען פאראן פארשידענע צייטן און מאמענטן, בעסערע און ערגערע. אבער אזוי לאנג ווי דאס פאלק געפינט זיך צוזאמען אויף זיין ערד, אויף זיין באדן, איז עס נשמהדיק גאנץ, גייסטיק און קולטורעל געזונט.

ס'איז איינער פון די מערקווירדיקסטע מאמענטן פון אונזער גלות-געשיכטע, אז די גרויסע מיליאניקע יידישע מאסן, וואס דער גורל האט צונויפגעזאמלט אויף דער סלאווישער ערד, אויף אַ שטיק טעריטאריע פון דער צארישער אימפעריע, האבן, נישט געקוקט אויף זייער לעבן אין דער פרעמד, געלעבט אין גייסטיקן זין ווי אַ פאלק אויף זיין אייגענער ערד!

מיר זענען דאָרט געווען אַ סך, מיט אַן אייגענער גייסטיקער וועלט. די אַרומיקע שכנים האָבן זיך אַליין נאָך געפונען אויף אַ נידעריקן קולטור-מצב און צוליב דעם טאַקע האָבן זיי נישט אויסגעאיבט אויף אונדז קיין שום גייסטיקן דרוק. מיר האָבן געשפינט אַ מערקווירדיק, אייגנאַרטיק יידיש לעבן און אַ יידיש-לשון, מיט אַזעלכע ווונדערלעכע, גייסטיקע פּאַלקס-פּערל. פון דאָרט, פון זי מזרח-לענדער, ווו עס איז געשען מיט אונדז אַזאַ מערקווירדיקער נס, האָט זיך שפּעטער אָנגעהייבן די גרויסע אויסוואַנדערונג, וואָס האָט זיך פאַרשפּרייט איבער אַזוי פיל לענדער און וואָס האָט פאַרוואַנדלט אונדזער יידיש-לשון אין איינע פון די זיבן וועלט-שפּראַכן.

אָבער פאַרלאַזנדיק יענע אַלטע צענטערס, ווו יידיש און יידישע קולטור איז אויפגעגאַנגען און אויסגעוואַקסן, איז מיט אונדז געשען גענוי דאָס זעלבע, ווי דאָס אַפרייסן זיך פון דער מוטער-ערד.

דער נס וואָס די געשיכטע האָט איינמאַל מיט אונדז געטאָן דורך שאַפן די קולטור-פאַרמען פון פּויליש-רוסיש-ליטווישן יידנטום, מיט זיינע טראַדיציעס, יידישן לעבנס-שטייגער, שפּראַך, ליטעראַטור א.א.וו., דער נס איז פאַרביי. די גרויסע יידישע אויסוואַנדערונגען פון דער "יידישער אימפעריע" אויף דער צארישער ערד האָט, ווי מיר ווייסן, זיך אָנגעהויבן אין די אַכציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. אָבער יידיש לעבן און יידיש לשון האָט דאָרט אויף קיין איין רגע נישט אויפגעהערט און אויף קיין איין רגע האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט אונדזער שאַפונגס-כח.

די פּאַליטישע ענדערונגען אין רעזולטאַט פון דער מלחמה 1914-1918 האָבן מיט זיך געבראַכט אַ געוואַלטיקן אָנגריף, דאָס מאַל שוין אויף די יסודות פון דעם יידישן קולטור-לעבן און פון יידישער אייגנאַרט, וואָרעם עס זענען אַנטשטאַנען אַ גאַנצע ריי נייע מלוכות, וואָס האָבן מיט זייער עקאָנאָמישן דרוק, שאַוויניזם און צוואַנגס-שולעס אָנגעהויבן שווער פאַרפּאָלגן און צעברעכן די הויפּט-צענטערס פון יידישן לעבן.

שוין לאַנג פאַר דער מלחמה פון 1939 האָט מען אין אַלע לענדער פון דער יידישער איינוואַנדערונג אָנגעהויבן אָפּפילן דעם קריזיס פון יידישן וואָרט, שולע און קולטור; דער קריזיס ביים קענען אויפהאַלטן די יידישע אייגנאַרט. נאָר אזוי ווי דער גרויסער יידישער מזרח-צענטער האָט געבילדעט דעם גרויסן רעזערוואַר פון יידן, וואָס האָבן זיך אויסגעלעבט מיט יידיש און דורך יידיש, האָבן מיר דעם קריזיס און די געפאַר נישט אזוי שווער באַנומען. האָבן זיך טאַקע אַסימילירט

יידן אין ניו-יאָרק, פּאַריז, לאַנדאָן אָדער אַנדערע ערטער, אָבער עס זענען כּסדר געקומען נייע שטראָמען פון פּרישע, ענערגישע יידיש-רעדנדיקע יידן און דאָס האָט באַראַיאַקט.

דערנאָך איז געקומען די טראַגעדיע פון 1939-1945. דאָס מזרח-ייִדנטום איז פּולשטענדיק פּאַרשניטן געוואָרן. ס'איז געוואָרן אויס מיטן רעזערוואַר פון פּרישע יידיש-רעדנדיקע יידן און איצט, צוויי צענדליק יאָר נאָך דער דער מלחמה, געפינען מיר זיך אין אַ טראַגישער סיטואַציע: אַ שווערע, אַ געפּערלעכע אַסימילאַציע צו די פעלקער און קולטורן צווישן וועלכע מיר לעבן פּאַרשלינגט אונדז ממש; דער עלטערער דור, ד. ה. מיר, די יורשים, גייט אַוועק און די יוגנט רעדט און לעבט זיך אויס אין די פרעמדע קולטורן און עס שטייט פאַר אונדז אין זיין גאַנצער ערנסט, דער פּראַבלעם ווי אַזוי אויפהאַלטן אונדזער יוגנט? וואָס זאָלן מיר זיי געבן? וואָס לערנען כּדי זיי זאָלן זיין און בלייבן יידן? און ווי אַזוי זאָל אין אַזעלכע באַדינגונגען אויסזען דאָס היינטיקע יידישע שול-וועזן און וואָס פּאַראַ אַרט זאָל אין די שולעס פּאַרנעמען יידיש?

אין אַלע לענדער פון דער יידישער אויסוואַנדערונג האָבן עקזיסטירט און עקזיסטירן יידישע צוגאַב-שולעס. אויסרעכענען די לענדער איז נישט נויטיק. מיר, אין פּאַריז, קענען די געשיכטע פון די היגע יידישע שולעס, זייער ראַנגלעניש און אָפּגעריסנקייט פון יידישן לעבן, זיי נעמען נישט אַרום קיין דריי הונדערט קינדער און פּונקציאָנירן זייער נעבעכדיק, נישט געקוקט אויף אַ סך אַנטערענגונג און אידעאָלזום פון די פירער און לערער פון די צוגאַב-שולעס. פאַר די קנאַפּע פערציק יאָר יידישע צוגאַב-שולעס, וועלכע איך פּערזענלעך קען, האָבן די שולעס נישט אַרויסגעגעבן, נישט נאָר קיין איין יידישן שרייבער, נאָר זיי האָבן בכלל נישט אַרויסגעגעבן קיין שילער, וואָס זאָלן זיך אויסלעבן אין יידיש.

עפּעס אַנדערש זענען די יידישע טאַג-שולעס; מיר האָבן זיי דאָ אין פּאַריז סך-הכל נאָר דריי, וואָס נעמען אַרום 1500 שילער, דערונטער 700, וואָס לעבן אין די עקזיסטירנדיקע אינטערנאַטן ביי די שולעס.

די דאָזיקע דריי טעגלעכע יידישע שולעס זענען אַ ביז גאַר אינטערעסאַנטער און וויכטיקער ענין, וואָרעם די שילער געפינען זיך שוין אין די שולעס דעם גאַנצן לערן-טאַג און די 700 תּלמידים וואָס לעבן אין די אינטערנאַטן, פּאַרברענגען דאָרט כּמעט די גאַנצע 24 שעה פון מעת-לעת. די דריי שולעס זענען רעליגיעז און נאַציאָנאַל אָבער אונדזער יידיש-לשון פיגורירט דאָרט נישט אינעם לערן-פּראַגראַם.

אָבער דאָ מוז דערציילט ווערן:

איך האָב ביז מיט אַ קורצער צייט געהאַט אַ שכן, אַ יידישן יונגן-מאַן פון אַריבער דרייסיק יאָר אַלט; פּוז צייט צו צייט פּלעגט ער צו מיר אַריינקומען און בעטן, כּזאָל אים איבערלייענען אַ יידיש ברייול, באַקומען פון זיינעם אַ פעטער פון בני-ברק. אַ טאָג דערוויס איך זיך אָן איבעראַשנדיקע זאָר; ער איז אַ געוועזענער שילער פון דער פּאַריזער „מיימאַניד“-טאַג-שולע דאָך געדענקט ער שוין כּמעט נישט דעם געשריבענעם יידישן אלף-בית און מוז אָנקומען צו עמעצן, מען זאָל אים דאָס ברייול איבערלייענען.

און אויב איך ברענג דאָ דעם דאָזיקן, לויט מיין מיינונג, שטוינענדיקן פאָקט טו איך עס, כדי צו דערמאָנען און אונטערשטרייכן די שוועריקייטן און די ראַנגלענישן, וואָס דאָס יידישע לעבן האָט אויסצושטיין און פאַרוואַס מען דאַרף אַלץ נישט קעמפן היינט צו טאָג. כדי קענען אויפהאַלטן יידישקייט און דאָס קען זיכער נישט דערגרייכט ווערן בלויז דורך יידיש אין די שולעס, נאָר אויס־שליסלעך דורך יידישע שולעס!

און אויב די יידישע צוגאַב־שולעס, סיי אין פאַרני, סיי אומעטום, האָבן נישט באַרעכטיקט די האַפּענונגען, וועלכע מיר האָבן אויף זיי געלייגט, איז עס נישט געווען דערפאַר, וואָס מיר האָבן נישט געהאַט קיין מענטשן וואָס זאָלן זיך וועלן אָנשטרענגען, מוסר־נפש זיין; געווען, געווען און עס זענען נאָך פאַראַן ביז היינט צו טאָג אַ סך וואָס וואָלטן עס ווייטער פרובירט טאָן. אָבער די פרעמדע גאַס, דער פרעמדער אומרחמנותדיקער דרויסן מיט זיין רייכער קולטור, ווירקט געוואַלטיק שטאַרק. און אַז מיר טראַכטן ווי ווייט די יידישע היימען, די היימען פון די יידישע קינדער זענען אויסגעליידיקט פון יידישקייט, ווי ווייניק אידעאָליזם און ווי ווייניק יידישע פאַרשטענדעניש מיר זעען ביי די מאַסן יידישע עלטערן פון די קינדער, איז פּונוואַנען זאָל דאָס יידישקייט־געפיל קומען צו די קינדער? און אויך דאָס איז נישט בלויז קיין פאַרזוער דערשיינונג.

איך האָב אויסגע־רעכנט אַ ריי לענדער פון יידישער איינוואַנדערונג און האָב נישט דערמאָנט אַזאַ גרויסן און וויכטיקן יידישן ישוב, ווי אַרגענטינע; אַ ישוב וועגן וועלכן מיר האָבן געהערט אַ סך גוטע און אינטערעסאַנטע זאַכן, און גאָר ספּעציעל וועגן זיין שול־וועזן אין יידיש, וואָס איז עפעס גאָר אַ גרויסע, אפילו אַ געוואַלטיקע דערגרייכונג.

איך האָב געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך צו טרעפן צוויי מאָל מיט אַרגענטינער יידישע עלטערן און זייערע קינדער, געקומענע קיין פאַרני אַלס טוריסטן. די קינדער, איינמאָל איז עס געווען אַ יינגל פון אַ יאָר 15-16 און דאָס צווייטע מאָל אַ מיידל, אומגעפער אין זעלבן עלטער, ביידע יוגנטלעכע געבוירענע אין אַרגענטינע, זענען געווען שילער אין יענע אַרגענטינער שולן. האָבן זיי טאַקע גערעדט צו מיר און מיט מיר יידיש. אָבער, מיינע פריינט, זיי האָבן גערעדט מיט אַ נישט זיכערן יידיש, וואָס האָט מיר גלייך געוויזן, אַז יידיש איז נישט זייער מוטער־שפּראַך. אויך האָט מיר זייער יידיש־רעדן דערמאָנט אין אַ בלינדן מענטשן וואָס גייט פאַמעלעך, מיט פאַרזיכטיקע טריט, אויס מורא ער זאָל חלילה נישט פאַלן. וואָס עס איז וויכטיק צו דערציילן איז, וואָס ביידע יוגנטלעכע, שילער פון יידישע שולעס, וועלכע איך האָב געזען אין פאַרשידענע צייטן, האָבן זיך געווענדעט צו זייערע עלטערן אין שפּאַניש און נישט אין יידיש!

דאָס יידיש־לשון פון די דאָזיקע יוגנטלעכע איז מן הסתם אַ רעזולטאַט פֿון דעם לימוד אין זייער אַרגענטינער שולע, ווו מען האָט געלערנט יידיש. ווייזט אויס, אַז בלויז יידיש לערנען איז נישט גענוג.

אין אונזערע באַדינגונגען פון קליינע מינדערהייטן צווישן די פעלקער, איז בלויז יידיש אין די שולעס געווען אַ פעלער וואָס האָט נישט אויסגעהאַלטן די האַפּענונגען וועלכע מיר האָבן אויף דער שפּראַך געלייגט.

עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז בלויז העברעאיש אין ישראל וועט אויך נישט זיין גענוג. עס ווייזט דערויף דער פּאַקט, וואָס אויך אין ישראל האָט מען זיך אַרומגעזען, אַז מיטן גאַנצן העברעאישן לימוד און מיט דער אינטערגראַדער העברעאישער דערציאונג, פעלט נאָך דעם יונגן דור די אמתדיקע יידישקייט און דעריבער פירט מען איין אין די ישראלדיקע שולעס דעם לימוד פון דער אַזוי־ גערופענער „תודעה יהודית“ — פון יידישן באַוווסטזיין, וואָס איז נישט קיין אַנדער זאַך, ווי נאָר אונדזער יידישקייט.

עס מוז געפונען ווערן די גליקלעכע פּאַרמולע פּאַר דער יידישער שולע אין אונדזער צעוואָרפנקייט איבער דער וועלט און צווישן פעלקער. אָבער דאָס מוזן זיין שולעס וואָס זאָלן, דער עיקר, דורכזעצן נישט אַזוי די אַדער אַנדערע שפּראַך, נאָר דעם יידישן באַוווסטזיין. כדי דאָס צו דערגרייכן, מוז די יידישע שולע אין זיך איינשליסן דעם פולן יידישן געניוס; אַלץ איינס אין וואָס פּאַראַ שפּראַך־ פּאַרם ער זאָל זיך נישט האָבן מאַניפעסטירט, צי דאָס זענען די קולטור־אוצרות פון תנ"ך, צי דאָס זענען די יידישע שאַפונגען פון מיטלאַלטער, דער אַנגעזאַמלטער פּאָלקס־אוצר אין יידיש און אפילו די גרויסע נאַציאָנאַלע יידישע שאַפונגען אין די מאַדערנע איראָפּעאישע שפּראַכן, ווי די ווערק פון אַ זאַנגוויל, מאַרטין בובער, עדמאַנד פּלעג א. א.

יידיש אין די שולעס?

אודאי, אומבאַדינגט!

נישט געקוקט אויף דעם שווערן מצב פון יידישן וואָרט, וועט די יידישע ליטעראַטור און דאָס יידיש־לשון נאָך לאַנג און אפשר כסדר שפּילן אַ גאָר גרויסע ראַלע אין דער אויפהאַלטונג פון אונדזער פּאָלק; אָבער אונדזערע שולעס מוזן היינט צו טאָג געבויט און געשאַפן ווערן ווי שולעס פּאַר יידישקייט און אין זיי דאַרף דער לימוד יידיש, פּאַרנעמען, פּאַרשטייט זיך, אַ זייער חשובן אַרט!

פּאַריו 1964

דעבאטע

יעקב זאנמאג (לאנדאן)

איך בין דא היינט צום ערשטן מאל און דריק אויס מיין פרייד פון זיין דא און פון דעם, וואס מען קען נאך היינט צו אזא עולם רעדן יידיש. אין ענגלאנד האבן מיר אויך א ישוב פון א האלבן מיליאן נפשות, אבער אין לאנדאן קענען מיר נישט צונויפנעמען אזא עולם, ווי איר האט עס דא אין פאריז. איז פאר אונדז א דערמוטיקונג דאס געפיל פון זיך קענען צונויפרעדן וועגן וויכטיקע פראבלעמען אין יידיש.

לידער זע איך דא נישט קיין סך יונגע מענטשן. ד. ה. מיר זענען אלע כמעט פון איין דור און מיר פילן די גרויסע פאראנטווארטלעכקייט, וואס ליגט אויף אונדזער דור. וואס מיך אינטערעסירט איצט איז די צווייטפראכטיקייט ביי יידן, ווי עס האט היינט באהאנדלט דער פריינט גאלדשמידט. איך גופא בין א מענטש, וואס פארנעם זיך מיט דער יידישער פרעסע אין ענגליש און דערפאר בין איך שטארק פאראינטערעסירט אין דער פראגע פון צווייטפראכטיקייט ביי יידן. דער ענין איז גארנישט לייכט, אבער ס'איז נישט קיין ארויסגעווארפענע ארבעט ווען מיר באקענען די ענגליש-שפרעכנדיקע יוגנט מיט אונדזער ירושה. דער אפרוף פון דער ענגליש רעדנדיקער יוגנט איז בפירוש א דערמוטנדיקער. צו מיר זענען געקומען מערערע יונגע יידישע שרייבער אין ענגליש, וואס האבן גארנישט געוויסט וועגן יידישקייט, אבער וואס דער חורבן און די אנטשטיאונג פון ישראל האט צוריקגעבראכט צום יידישן פאלק און זיי זוכן וואס מער זיך צו דערוויסן וועגן דער יידישער ירושה. איינער פון די דאזיקע שרייבער האט מיר אמאל געזאגט: „ווען דיין צייטונג טוט גארנישט מער, ווי איבערזעצן, ברענגען צו מיר די שאפונגען פון דער יידישער ליטעראטור, האט זי דערגרייכט דעם ציל“.

אנדערע האבן אפשר געזאגט: דו פארנעמסט דיך צופיל מיט יידישער ליטעראטור. זיי ווילן מער היינטצייטיקע פראבלעמען, פראבלעמען טאקע פון ענגליש-יידישן מענטשן. איבער דעם קען מען א סך רעדן אבער קיין צייט דערפאר איז נישטא.

וויל איך צוגיין צו דער פראגע פון צווייטפראכטיקייט. איך בין פולשטענדיק מסכים מיט דער טעזע, וועלכע פר' גאלדשמידט האט דא פאר אונדז היינט פארגעשטעלט וועגן דער מעגלעכקייט, וועגן דער נוצלעכקייט פון צווייטפראכטיקייט. אבער די צווייטפראכטיקייט וועט נישט קומען פון זיך אליין און זי וועט נישט קומען דורך דעם, וואס מיר וועלן איבער דעם רעדן צו אונדז, צו זיך. מען דארף שווער ארבעטן אויף עפעס צו דערגרייכן. איז דעריבער, לויט מיין מיינונג

נויטיק עפעס צו טאן און איך מייך, אז איך בין נישט אומגערעכט צו זאגן, אז אלץ וואס איז נוגע ענגלאנד, איז אין דער זעלבער מאס נוגע פראנקרייך. ס'איז נויטיק עפעס צו טאן און איד וואלט אויך געוואלט מאכן א פארשלאג וועלכן מען דארף באטראכטן זייער ערנסט, נישט אין ביו-השמשות, נאר טאקע אין א טאג פון קלערן און פון זיך דערוויסן די אלע פראבלעמען. מיין פארשלאג איז, איבערזעצן פון דער יידישער היינטצייטיקער און קלאסישער ליטעראטור אויף ענגליש. ענגליש איז היינט די שפראך פון דער מערהייט פון יידן אויף דער וועלט. פארשטייט זיך, אז מען דארף אויך איבערזעצן אויף פראנצויזיש, אויף ווי ווייט איר זענט דערין פאראינטערעסירט. וועגן דער דאזיקער נויטיקייט איז נישטא קיין שום ספק. נאר דאס קען זיין דער ממשותדיקער שריט צו דער-נענטערן דעם ענגליש-רעדנדיקן דור צו דער יידישער שפראך און צו דער יידישער ליטעראטור, אפילו ווען ער וועט די ליטעראטור קיינמאל נישט לייענען אין אריגינאל, עס איז אבער דאך פאראן א האפענונג, אז אפשר יא. אין איינצלנע פאלן וועט דער דור האבן די באדערפעניש זיך צו באקענען אויך מיט דער שפראך. אויפן געביט פון איבערזעצונגען איז אויפגעטאן געווארן א סך, עס איז אבער אויך א סך מיסגעברויכט געווארן. עס האבן געזינדיקט א סך איבערזעצער. געוויסע הפקות איז פאראן אויף דעם דאזיקן געביט. עס זענען אויך געווען מיסברויכן אין איבערזעצן אויף העברעאיש, אבער מען האט זיך געכאפט דערויף און מיט אייניקע יאר צוריק האט מען אין ישראל געשאפן א ספעציעלן אמט. וואס באשעפטיקט זיך מיט איבערזעצונגען פון העברעאיש אין אנדערע שפראכן. איך מייך, אז דער "יידישער וועלט-קאנגרעס" און די קולטור-קאמיסיע דארפן זיך פארטראכטן וועגן גרינדן אן אינסטיטוט פאר איבערזעצונגען אין וועלכן עס דארפן זיצן מענטשן מיט פאראנטווארטלעכקייט און לאמיר נישט זאגן, אז מיר האבן נישט וואס צו באווייזן דער וועלט, דער יידישער וועלט וואס רעדט נישט קיין יידיש און דער נישט-יידישער וועלט וואס אינטערעסירט זיך מיט יידיש. איך וויל אייך בלויז דא דערמאנען סוצקעווערס "סיביר", וואס איז איבערגעזעצט געווארן און איז דערגאנגען, א דאנק דער "אונעסקא" צו דער גאנצער וועלט און דאס האט געשאפן א געוויסן פרעסטיזש פאר יידיש.

ד"ר בצלאל שערמאן (ניו-יארק)

אן ארגאניזאציע פון אן אונטערנעמונג, וואס זאל זיך באשעפטיקן מיט איבערזעצונגען דארף געמאכט ווערן גוט. עס איז נויטיק גוט צו באטראכטן וואס פארא איבערזעצונגען צו מאכן און אויסקלייבן ווערק, וואס לאזן זיך איבערזעצן.

וואס שייך אמעריקע קען איד אייך נאר זאגן פון מיין דערפארונג, אז עס זענען לעצטנס ארויסגעקומען איבערזעצונגען פון יידישע שרייבער, וואס האבן געהאט זייער א הילכיקן אפקלאנג אין דער אמעריקאנער עפנטלעכקייט. עס גייט איצט "טוביה דער מילכיקער" אין טעאטער און מען פארקויפט שוין איצט בילעטן צו דער פארשטעלונג אויף א יאר און אפילו מער ארום. אמת איז, אז

דאס איז נישט קיין איבערזעצונג, נאָר אַ מוזיקאַלישע קאַמעדיע. אָבער עס איז פאַראַן דער תּוֹך. שלום-עליכם איז זייער פּאָפּולער. דער פּאָפּולערסטער ייִדישער, ענגליש-ייִדישער שרייבער, וואָס ווערט אויפגענומען היינט, ווי איינער פון די גרויסע שרייבער אין דער וועלט, איז באַשעוויס־זינגער און זיינע ווערק ווערן איבערגעזעצט און זייער אַ סך פאַרשפּרייט.

איך בין זיכער, אַז שאַפן אַזאַ אַרגאַניזירטע קערפּערשאַפט פאַר איבערזעצונגען וואַלט געווען אַ נוצלעכע זאַך, אַ דאַנקבאַרע און אויך אַ דערפּאָלגרייכע. איך מיין אַז דער ענין זאָל איבערגעגעבן ווערן אויף צו באַטראַכטן דער וועלט־עקזעקוטיווע פון י.ו.ק. עס זענען אויך פאַראַן אַנדערע אינסטאַנצן, וואָס וואַלטן געדאַרפט זיך אַנשליסן אין דעם ענין. אפשר וואַלט מען דאַמאָלט געקענט צענטראַליזירן די דאָזיקע אַרבעט.

פּראָפּ. דוד דירינגער (קעמברידזש)

די פּראָבלעמען, וועלכע מיר דיסקוטירן היינט צו טאָג, האָבן עקזיסטירט אַ סך פּריער. לויט מיין מיינונג איז נישטאָ קיין צווישפּראַכיקייט.

איך האָב זייער צייט פאַרגעלייגט דעם ד"ר שטיינבערג: אפשר אַרגאַניזירן אַן אינסטיטוט פאַר פאַרשן ייִדיש? אָדער פאַר פאַרשן לאַדינג? עס איז פאַראַן אַ השפּעה פון ייִדיש אויפן אַמעריקאַנישן פּאָלק און אויך אויף אַנדערע פעלקער. עס זענען פאַראַן זייער אַ סך ייִדישע ווערטער, וואָס לאָזן זיך בכלל נישט איבערזעצן אין אַנדערע שפּראַכן, ווי למשל: „אוי געוואַלד“, „האַקן אַ טשייניק“. אַפּגערעדט שוין פון די ייִדישע דיאַלעקטן. אויך די ווירקונג פון ייִדיש אויפן היינטיקן העברעאיש איז כּדאי צו שטודירן. בכלל הייבט זיך אָן ייִדיש אַ סך פּריער, ווי טיוונט יאָר צוריק, ייִדיש איז עלטער פון דייטש!

די געפּלאַנטע איבערזעצונג פון תּנ"ך, וואָס איז אַזויפיל קריטיקירט געוואָרן, איז ביז גאָר וויכטיק. היינט פאַרשטייט מען דעם תּנ"ך אַ סך בעסער און דעריבער איז אַזאַ איבערזעצונג וויכטיק.

וואָס שייך ייִדיש וויל איך צוגעבן, אַז ייִדיש איז אַ סך עלטער ווי מען קלערט. לידער האָט נאָך די ייִדיש־וויסנשאַפט נישט עקזיסטירט מיט אַ פּערציק יאָר צוריק און עס איז נישט געווען די מעגלעכקייט די זאַך גענוי צו פאַרשן. נישט געקוקט דערויף, וואָס ייִדיש איז עלטער פון דייטש, פאַרבינדט זיך אָבער אונדזער לשון כּסדר מיט דער דייטשער שפּראַך. היינט שטודירן דייטשע פאַרשער ייִדיש, כּדי בעסער צו קענען דייטש.

וועגן די ענינים פון שפּראַכן איז פאַראַן אַ סך צו רעדן און עס זענען נאָך פאַראַן אַ סך מער פּראָבלעמען צו אויספאַרשן. דערצו איז נויטיק צו האָבן אַ סך צייט און אויך פאַרשער.

נתנאל לעוואַזוויטש (בריסל)

אַ רוף, נישט קיין פּאָפּולערער און אפשר וועט ער איך אויסקומען צו זיין נישט רעאַליסטיש. אַ שווערער רוף! עס שטייט אָבער פאַר איך דאָס וואָרט —

„אונדזער קולטור-ירושױה“ און ווייל עס זיצן צווישן אונדז געלערנטע, שרייבער, עסקנים, זאג איך, אז אויף אזא סימפאזיום דארף געהערט ווערן דער רוף. און דער רוף איז אין קורצע ווערטער: לאַמיר זוכן געלערנטע צווישן אונדז, מומחים, וועלכע זאלן איבערזעצן דעם תלמוד בבלי אויף יידיש.

תנ"ך איז איבערגעזעצט געוואָרן אויף יידיש און די איבערזעצונג האָט דעם תנ"ך געמאַכט פּאָפּולער און צוטריטלעך. דער תלמוד בבלי, וואָס איז צוויי אָדער דריי-פּאַכיק שווער שוין צוליב דער אַראַמישער שפּראַך, איז פּאַרזיגלט פּאַרן גרויסן יידישן עולם און איז אָפּגעשלאָסן נאָר פּאַר רבנים און געלערנטע. עס איז היינט מער נישט קיין צייט פון מלמדים און לומדים. מען דאַרף דאָס גרויסע ווערק פּאָפּולער מאַכן, כדי דער טאַטע זאָל קענען לערנען מיטן זון יידישקייט. איר וועט מיר זאָגן, אז אזאָ אונטערנעמונג געהערט צו אַקאַדעמיעס, אז דערצו זענען נויטיק מלוכהשע סובסידיעס. ווער קען זיך אונטערנעמען אזאָ גרויסע אַרבעט? דערויף דאַרף מען האָבן חוצפּה, שטימט טאַקע אַזוי. אָבער דערצו דאַרף מען אויך האָבן ווילן און אויב עס וועט זיין דער ווילן איז מעגלעך די אונטערנעמונג צו רעאַליזירן. עס קען אַמאַל אויך געשען פּאַרקערט, אז אַקאַדעמיעס וועלן אזאָ זאָך נישט באַווייזן צו מאַכן.

דערלויבט מיר צו אָנגעבן די מאַטיוון. קודם כל, כדי שלא תשתכח תורה מישראל, איך וועל צוגעבן, כדי שלא ישתכח תלמוד בישראל.

דער צווייטער פונקט איז: די נויטיקייט פאַרן יידישן לשון. מיר זענען דאָס שולדיק דעם יידישן לשון, מיר זענען שולדיק דער יידישער קולטור אזאָ איבער-זעצונג. וואָס אַלץ האָט מען נישט איבערזעצט אויף יידיש, נאָר דער תלמוד איז נישטאָ אויף יידיש. יידיש איז איינער פון אונדזערע מקורות, פון אונדזער נאַציאָנאַלן, רעליגיעזן און קולטורעלן קיום. אָבער אויך דער תלמוד איז אַן אוצר, וואָס האָט אונדז געפּאַרעמט במשך פון דורות. דעריבער טאַרן מיר אזאָ אונטערנעמונג נישט פּאַרנאַכלעסיק, ווייל זי איז איינע פון די באַדינגונגען, וואָס זענען אונדז נויטיק, איך מוז פּעסטשטעלן מיט טרויער, אַז זייט דעם לעצטן קריג האָט אונדזער יידיש לשון, איך מין אונדזערע יידישע שריפטשטעלער און שרייבער, האָבן נישט באַזויזן אויפצושטעלן קיין שום עיקרדיקע ווערק, אויסער דער חורבן-ליטעראַטור, וואָס האָט געגעבן זייער וויכטיקע קאַפיטלען פאַר דער צו-קונפט. דאַרפן מיר זיך דעריבער פּאַרטראַכטן איבער דער נויטיקייט פון איבער-זעצן דעם תלמוד בבלי. און דאָס איז אַן אַרבעט פאַר מומחים און געלערנטע. נישט יעדער שרייבער קען אזאָ אַרבעט אונטערנעמען. מען דאַרף די געלערנטע געפינען און מען דאַרף זוכן די מיטלען. עס איז נישטאָ קיין אַרעמער קהל. איך ווייס, וואָס אזאָ זאָך באַדייט און איך ווייס, וואָס אזאָ אונטערנעמונג קאָסט. איך שטעק דערין, הגם איך בין אַ יחיד. אַט ווייסן מיר, אַז פּיעטרושקאַ ע"ה האָט איבערזעצט די משנה. איז עס מעגלעך אויך צו איבערזעצן דעם תלמוד בבלי, דאָס דאַרף געמאַכט ווערן.

איך מאַך דעם דאָזיקן רוף צו דעם סימפּאָזיום. לאַמיר געדענקען, אַז אזאָ אונטערנעמונג איז וויכטיק פאַר אונדזער דור און פאַרן קומענדיקן דור. עס איז אַ קולטור-ווערט פאַרן אויפּקומענדיקן דור.

א שאָד, וואָס איך דאַרף אָנהייבן די באַמערקונג דוקא צו פּריינט לעווקאוויטש. וועלכער טוט אַ ווונדערלעך־שיינע אַרבעט מיט העלפֿן אַרויסגעבן גמרות אויף יידיש, נאָר ער האָט זיך אַזוי פּאַרכליניעט אין זײַן רעדן, אַז ער האָט מיט איין זאַץ באַגראָבן די גאַנצע יידישע ליטעראַטור און געזאָגט, אַז זי האָט קיין שום ווערטן נישט. ווייזט אויט, אַז ער איז זייער שטאַרק פּאַרנומען און ער האָט זיך מיט איר נישט באַקענט. אַ שאָד.

דאָס צונויפקומען זיך איז וויכטיק אויף אַזויפיל, אַז יעדער איינער פון אונדז טיילט זיך מיט זיינע דערפאַרונגען און פּרוּווט מיט אַלע אַנדערע צו געפינען אַ וועג. גאַלאַמב, ווידער אַמאַל גאַלאַמב, מען דערמאָנט אים און מען פאַרופט זיך דאָ כּסדר אויף אים, ווייל ער איז איינער פון אונדזערע טיף דענ־קענדיקסטע מענטשן און איינער פון די קרייטסטע, וואָס זענען גרייט צו זאָגן יעדן איינעם דעם אמת און דעם פּאַלק אַלס גאַנצן. און זינדיק איז דאָס פּאַלק. זינדיק איז יעדער יחיד. מיר האָבן נאָך אַזאַ פּערזענלעכקייט, אַ יינגערע, און מיר גרויסן זיך מיט איר, דאָס איז מרדכי שטריגלער. ער איז אויך אַ מענטש, וואָס האָט די דרייטקייט צו טראַכטן און צו זאָגן אָפּ, וואָס ער וויל. די דאָזיקע צוויי פּערזענלעכקייטן לערנען אונדז עפעס. כאַטש גאַלאַמב איז שוין אַ ייד טיף אין די זיבעציקער, שפּרודלט פון אים יונגקייט פון געדאַנק און הייטערקייט פון געמיט. גאַלאַמב האָט מיט אַ צייט צוריק געזאָגט: ווער עס האָט נישט יונגערהייט גאָט אין הימל, האָט נישט אויף דער עלטער גאָט אין האַרצן. ער האָט עפעס אַנטפלעקט, וואָס דאַרף אונדז אַלעמען זיין קלאָר. ווייל וואָס איז די פּאַרשטעלונג פון אַ יונגן מענטש, אַז ער האָט אַ גאָט אין הימל? ווי ווערט ער דערהויבן? ווי צייט ער זיך אַרויף און אַרויף. און אפילו ווען ער פאַרלאָזט אים, איז ער נאָך אַלץ אויף אַ מדרגה, ווייל ער האָט וווּ צוריקצוקומען. און מיט דעם דאָזיקן צוריקומען איז געבונדן אַ פּאַל מיט מיין זיידן גופא, איך האָב אָנגעהייבן לערנען חומש ביי בראשית, ווי יעדער איינער. ווען איך בין געגאַנגען שבת צום זיידן, כדי ער זאָל מיך פאַרהערן די פרשה, האָב איך אים געשטעלט די ערשטע קשיה, מסתמא אונטערן איינפלוס פון מיינע פעטערס, וואָס זענען שוין דאַמאַלט געווען פירער פון סאַציאַליסטישע באַוועגונגען. איך האָב גאַנץ נאַאיוו אַ פרעג געגעבן בנוגע דעם, אַז גאָט האָט די וועלט באַשאַפן און ווער האָט אים געשאַפן? — און דער ענטפער איז געווען: אַ פּאַטש אויף דער באַק. דעם דאָזיקן פּאַטש טראָג איך מיט זיך אַלע יאָרן. דער זיידע האָט מיך נאָך עפעס געלערנט. ווען איך בין שוין אַביסל אונטערגעוואַקסן און מיט אים דיסקוטירט, און איך בין תמיד און אַלץ מער געווען אונטער דער השפּעה פון די פעטערס, האָט ער מיר געזאָגט: דו, קודם כל לערן, דו זאָלסט האָבן צו וואָס צוריקצוקומען...

אַט דאָס דאָזיקע צוריקומען איז ביי אונדז אַ סך פּאַרנאַכלעסיקט. מען האָט דעם יינגערן דור נישט געגעבן דעם מקור, ווהיין ער זאָל צוריקומען. דערמיט איז אונדזער דור זינדיק. מיר האָבן נישט דערצויגן אונדזערע קינדער, אַז זיי

זאלן האָבן ווהיין צוריקצוקומען. און ווען ער האָט נישט ווו צוריקצוקומען, לויפט ער אַוועק אין דער פרעמד.

און עס איז אינטערעסאַנט, איציק מאַנגער, וועמען מיר האָבן פונדאָנען איבערגעשיקט אַ ברכה, אָז ער זאל זיין געזונט און ער זאל צוריקומען צו דער יידישער ליטעראַטור מיט דעם כח, וואָס ער האָט געהאַט — און הלואי זאל דער נס געשען — האָט מיר אַמאָל ביי מיר אין שטוב דערציילט — און איך האָב דאָס אויסגענוצט אין אַן אַרטיקל פאַרן יום־כיפור־נומער פון „אונזער וואָרט“ — וועגן דער באַדייטונג פון שבת און יום־טוב אַלס דערציאונגס־מיטל פאַר יידישע קינדער. ער האָט מיר דערציילט אַ משונהדיקן פאַקט: אַן אַנאַרכיסט, אין איינער פון די אַמעריקעס, האָט אַזויפיל געקעמפט קעגן דעם יידישן גאַט, אָז דריי קינדער זיינע האָבן שוין דערוואַקסענערהייט זיך געשמדט און געוואָרן קריסטן. ער האָט זיי אַזוי פאַרמיאוסט, אָז זייער יידישע בענקשאַפט האָט שוין נישט געקענט אויפקומען און זיך פאַרבינדן מיטן יידישן גאַט.

איך וויל נאָך איבערגעבן אַ קליינעם פאַקט, וואָס איך האָב איבערגעלעבט. איך קען יידישע היימען, וואָס זענען נאָך יידיש און פון דאָרטן נעמען עפעס די קינדער מיט. כאָטש איך האָב אַביסל געקעמפט קעגן מיין זיידע, האָב איך אָבער עפעס באַקומען. אַט האָבן זיך אין פאַריז געטראָפן יוגנטלעכע מיטן טרויעריק באַרימטן שטיינער. אין דער דיסקוסיע האָט אַ יונג מיידל, נאָך קיין 18 יאָר נישט געהאַט, וואָס אין איר היים איז זי נישט שטאַרק צוגעבונדן צו יידישע ענינים, אָבער בעת דער דיסקוסיע האָט זי שטיינערן געוואָרפן אין פנים אַריין אַלץ, וואָס זי האָט אין איר היים געהערט, אפילו זי האָט געהאַלטן, אָז נישט אַלץ איז ריכטיק.

דער אויספיר איז, אָז אויב מיר געבן עפעס מיט דעם יוגנטלעכן פון דער שטוב, נעמט ער עס מיט. אויב מיר וועלן באַווייזן אויפלעבן אַ יידישע היים, וועט זיין אַ יידישע שולע, וועט זיין אַ יידישע מיטל־שולע, וועט זיין אַ יידיש לעבן. דער עיקר אויף וועלכן מיר דאַרפן בויען איז — קודם כל טאָן ביי זיך גופא, אפילו דורך ברענגען קרבנות. דאָמאָלסט קענען מיר האָבן אַ געוויסע דערגרייכונג.

אַלמער טרום (שטאַק־האַלם)

די פראַגע פון איבערגעבן אונדזער ירושה איז בפרט אין די סקאַנדינאַווישע לענדער זייער אַ שווערע. עס וואָלט געווען וויכטיק, אָז דאָ זאל געשאַפן ווערן אַ קולטור־קאָמיסיע, וואָס זאל זיך באַשעפטיקן מיט די ווייטע און קליינע יידישע ישובים, אָז מען זאל די ישובים באַזאָרגן כאָטש צוויי מאָל אַ יאָר מיט רעפערענטן. מען דאַרף אונדז העלפן אין דער אַרבעט. מיר גיבן אַוועק כחות, אָבער דער רעזולטאַט איז אַ מאַגערער. די אַרטיקע אַפיציעלע יידישע אינסטיטוציעס באַנוצן זיך נישט מיט יידיש. איך טו אַלץ, וואָס עס איז מעגלעך. אַט האָבן מיר נישט קיין יידישן דרוק. מאַכן מיר קלישעס פאַר אונדזערע איינלאָדונגען, אַבי עס זאל אויפגעהאַלטן ווערן דער יידישער אות. עס וואָלט אפשר געווען נויטיק צו האָבן אַ קולטור־קאָמיסיע ספעציעל פאַר די סקאַנדינאַווישע לענדער.

אונדזער קאמף איז באמת אַ שווערער. מיר קענען קריטיקירן אַלעמען, מיר קענען קריטיקירן זיך אַליין. מיר ווייסן אָבער, אַז די לאַגע איז אַ שווערע. אפילו אין אונדזערע קריטיקעס דאַרפן מיר וויסן און געדענקען, אַז דער קאמף איז אַ שווערער. שטעלט זיך די פראַגע: וועלן מיר ממשיך זיין אָדער וועלן מיר רעזיגנירן? ווי איך זע, וועלן מיר אַזוי לייכט נישט רעזיגנירן. מיר זענען אַ פאַלק, וואָס האָט אַ דערפאַרונג פון טויזנטער יאָרן און ווען מיר האָבן זיך עפעס אַריינגענומען אין קאַפּ, זאָל עס זיין אַ חלום, וועט ער ווערן וואָר.

מיר דאַרפן אַליין טאָן, ווייל אַנדערש וועט גאַרנישט זיין. איר קענט דאָך מסתמא די מעשה מיטן בערדיטשעווער, וועלכער איז געקומען ערב פסח אין אַ שטעטל, אין וועלכן עס איז געווען פאַרבאָטן צו אימפּאָרטירן זיידנס. האָט ער באַקומען זיידנס וויפּל ער האָט נאָר געוואָלט, נישט געקוקט אויפן פאַרבאָט. ערב־פסח האָט ער געבעטן ביי איין ייד, ביי אַ צווייטן און ביי אַ דריטן: „איך בין אַ ייד פון אויסלאַנד, איך וויל האָבן אַ שטיקל ברויט“. זענען אַלע פאַרציטערט געוואָרן: — וואָס הייסט ברויט? היינט איז דאָך ערב פסח, ווי אַזוי קען מען אייך געבן ברויט? האָט זיך דער בערדיטשעווער געווענדעט צום רבּונו של עולם און געזאָגט: וואָס פאַראַ טייער פאַלק האָסטו. דאָרט זענען פאַראַן אַרמיען מיט צאָל־באַאַמטע און מיט פאַליציי, וואָס פאַרבאָטן דעם אימפּאָרט פון זיידנס און איך האָב געפונען וויפּל זייד נאָר איך האָב געוואָלט. דאָ איז געגעבן געוואָרן אַ געזעץ מיט דריי טויזנט יאָר צוריק און אַן אַן אַרמיי, אַן פאַליציי איז ביי קיין איין ייד נישטאָ קיין חמץ.

אַט די אינדיווידועלע און קאָלעקטיווע אחריות פון יידן האָט אונדז געראָ-טעוועט. ווען אונדזערע עלטערן וואָלטן נישט געהאַט די דאָזיקע עקשנות, וואָלטן מיר דאָ איצט נישט געזעסן און זיך געאַמפּערט פאַר יידיש.

דאַרפן מיר דאָס אַלץ פאַרזעצן און נישט וואָרטן ביז יענע וועלן אונדז קריטיקירן אָדער ביז אַנדערע וועלן טאָן פאַר אונדז. אַט האָבן מיר געהערט די טענה וועגן חינוך. גיט אונדזערע קינדער חינוך! — שרייט מען פון אַלע זייטן. אָבער ווען מען אַראַגאַניזירט דעם לימוד פון העברעאיש אין די ליציען פון פראַנק־רייך, זענען די שילער גויים און בלוז 7 פראַצענט פון די יידישע שילער באַזוכן די העברעאישע לעקציעס, וועלכע מען גיט פראַנק און פריי און טאַקע אין די גוישע שולעס. עס איז אויך שווער אויסצומיידן און נישט דערמאָנען, אַז מיט 15 יאָר צוריק האָבן מיר דאָ געגרינדעט אַ קינדער־זשורנאַל, וואָס איז געווען דער איינציקער אין אייראָפּע. ראַנגלען מיר זיך ביז היינט, און במשך די גאַנצע 15 יאָר, און קיין איין טאַטע־מאַמע, מיטן אויסנאַם פון עטלעכע הונדערט אין גאַנץ פראַנקרייך, האָלטן נישט פאַר נויטיק דעם זשורנאַל צו אַבאַנירן.

מיר זענען אַלע קעגן אַסימילאַציע. אָבער מיר גיבן זיך נישט אָפּ קיין חשבון. אַז מיר זענען אַליין אַסימילירט, כדי צו פאַדערן פון אַנדערע, דאַרף מען קודם

פאָדערן פון זיך אליין. ווער זענען עס די אַנדערע? מיר אליין... ווייל די אַלע, וואָס זענען דאָ נישטאָ, רעדן אויף אונדז און מיר רעדן אויף זיי, אָבער אַלע זענען דאָך „מיר“!

שארית ישראל ראנגלט זיך פאַרן קיום. וויפל מיר זאָלן נישט מאַכן קיין שוועריקייטן, וויפל מען זאָל נישט וועלן אונדז פאַרניכטן, ראנגלט זיך דאָס ביסל יידן פאַר זייער יידישקייט. די וועלט וואָלט אייגנטלעך אונדז געדאַרפט באַווונדערן. מיר ווילן זיין וואָס מיר זענען. מיר ווילן אייגנזאַלטן דעם ישׁ, וואָס מיר האָבן באַקומען פון דורות, פון אונדזערע אבות אבותינו. אפילו ווען די אַנדערע אַנערקענען דאָס נישט, דאַרפן מיר עס וויסן. מיר דאַרפן זיך אָפגעבן אַ חשבון. אַז מיר קעמפן פאַר אַ ישׁ, וואָס איז געפאַרעמט געוואָרן און באַרייכערט געוואָרן במשך צענדליקער דורות.

געדרוקט אין דער דרוקעריי
"עדיסיאן פאליגראט"
232, רי דע שארענטאן, פאריז.
